O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Rayosati majlisining 39-son bayoni 20-bandi birinchi xatboshisida belgilangan 2023-yilga mo‘ljallangan xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasiga muvofiq

AHЖУМАНИНГ O‘TKAZILISH SHAKLI: ONLAYN VA OFLAYN

Maqolalar qabul qilish muddati:
Maqola va tezislar 2023-yil 20- oktabrga qadar.

Materiallarni elektron shaklini quyidagi manzillarga yuborish mumkin:
Tel.: +998998114033
Mamatova Aziza Bo’ribayevna

Anjuman tili: o‘zbek, rus, ingliz tillari

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti tomonidan 2023-yil 27 oktabr kuni o‘tkaziladigan

«Maxsus va inklyuziv ta’lim: an’ana,tajriba va innovatsiyalar» mavzusida Respublika anjumanining

AXBOROT XATI

ANJUMAN ILMIY YO‘NALISHLARI:

1. Maxsus pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolari, alohida ehtiyojli bolalarni ta’limiy va ijtimoiy inklyuziyasi.
2. Maxsus pedagogika, inklyuziv ta’lim bo‘yicha kadrlar tayyorlashning zamonaviy muammolari va shart-sharoitlari.
3. Umumta’lim maktablari va maktabgacha ta’lim tashkilotlari tizimida inklyuziv ta’limni barqaror rivojlantirish istiqbollari.
4. Alohida yordamga muhtoj, nogironligi bo‘lgan shaxslarni oliy ta’lim muassasasida o‘qitish, ijtimoiylashtirish va reabilitatsiyalash muammolari va istiqbollari.
5. Alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari.
6. Pedagogika oliy o‘quv yurtlari va kollejlari bitiruvchilari o‘rtasida inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirish.
7. Alohida yordamga muhtoj bolalar ota-onalarini psixologik va pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash.
8. Alohida yordamga muhtoj bolalar manfaatlari yo‘lidagi idoralararo o‘zaro hamjihatlik.

Anjuman materiallariga qo‘yiladigan talablar:

Anjuman materiallari mavzu doirasidan chetga chiqmasligi, aniq ilmiy dalillar va ma’lumotarga asoslanishi, maqolada bayon etilgan muammolarning mazmuni, fikrlar orasida mantiqiy aloqadorlikning ta’minlanishi, xulosa va yechimlarining ishonchli, qisqa va aniq bo‘lishi talab etiladi.

Maqolalar MS Office dasturining Word 97-2003 muharriri Times New Roman shrifti, 14 kegel, 1,5 intervalda bo‘lishi va 5-7 bet hajmda bo’lishi lozim.

Maqola matni A4 hajmidagi qog‘ozga, yuqoridan va pastdan 2,5 sm., chapdan 3 sm., o‘ngdan 1,5 sm. joy qoldirib yoziladi.

Anjumanda xorijiy hamda hamdo‘stlik davlatlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar, doktorant va tayanch doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrlar va talabalarning ishtirok etishlari rejalashtirilmoqda.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIMI FAN VA INOVATSIYALAR VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

"Maxsus va inklyuziv ta'lim an'ana, tajriba va innovatsiyalar " mavzusidagi Respublika anjumani

27-oktabr 2023-yil

Toshkent - 2023

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti tomonidan 2023-yil 27 oktabr

«MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIM: AN’ANA,TAJRIBA VA INNOVATSIYALAR» MAVZUSIDA RESPUBLIKA ANJUMANI TEZISLARI TO’PLAMI

TOSHKENT – 2023

TO‘PLAB NASHRGA TAYYORLOVCHILAR

Shoaxmedova S.K., Mamatkulova L.T., Alimova K.X,
Logopediya kafedrasi o‘qituvchilari

TAHRIR HAY’ATI A’ZOLARI

Ayupova M.Y,
Nizomiy nomidagi TDPU Logopediya kafedrasi professori p.f.n

Axmedova Z.M,
Logopediya kafedrasi dotsenti p.f.n.

Abidova N.Z,
Logopediya kafedrasi dotsenti., PhD

Bozorov O.Y,
Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b., PhD

Gapurova D.T,
Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b.,PhD

Mamatova A.B,
Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b., PhD

Xusniddinova B.X,
Logopediya kafedrasi o‘qituvchisi

Талипова Мастура
Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш психологик-педогогик республика ташхис маркази инклюзив таълим бўлими методисти

ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: в статье рассматриваются инклюзивное образование, творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, развитие, уважение, поддержка, учеба, психология личности.

Abstract: The article discusses inclusive education, a creative approach to the learning process, both by the teachers and by parents.

Keywords: Inclusive education, development, respect, support, studies, personality psychology.

Инклюзивное образование - форма обучения, при которой каждому человеку, независимо от имеющихся физических, интеллектуальных, социальных, эмоциональных, языковых и других особенностей предоставляется возможность учиться в общеобразовательных учреждениях.

По отношению к образованию ЮНЕСКО понимает инклюзию как процесс «обращения и реагирования на разнообразие потребностей всех обучающихся через участие в обучении, культуре и сообществах и сокращении отказа от поступления в школы и исключении из них». Его основной целью является создание свободной, безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с особыми потребностями.

«Мы все разные, но все равные» - этот принцип поставлен во главу угла совместного проекта нашей республики и Европейского Союза «Инклюзивное образование для детей с особыми потребностями в Узбекистане». В настоящее время заинтересованным министерствам и ведомствам страны уже представлен проект Долгосрочной национальной стратегии по инклюзивному образованию и План действий. В республике Функционирует 86 специализированных школ- интернатов, развитию которых государство уделяет не меньше внимания, чем общеобразовательным. Этим узбекский опыт развития образования и отличается от многих зарубежных, в которых предпринимались попытки перевести всех детей с ограниченными возможностями в общеобразовательные учреждения.

В республике Фонд поддержки социальных инициатив ФОПСИ с 2007 году реализует проект «Инклюзивное образование в Узбекистане». Основная цель проекта – создание равных возможностей в получении образования для детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья. Проект «Инклюзивное образование в Узбекистане» направлен на продвижение модели непрерывного инклюзивного образования в республике путем поэтапному внедрения в системе начального, среднего, среднего специального и высшего образования, а также на создание условий для повышения качества в систему дошкольного и школьного образования инклюзивного образования.

В рамках этого проекта разработана концепция «Национальная модель школьного образования» которая внедряется в систему дошкольного и школьного образования путем

создания смешанных групп и классов на базе пилотных детских садов и школ в г.Термезе, Карши, Навои, Самарканде, Джизаке, Гулистане, Ташкенте, Андижане, Фергане, Коканде, Ургенче и Нукусе. Особенность национальной модели инклюзивного образования заключается в том, что оно строится с учетом отечественного и зарубежного опыта. По данным ФОПСИ в настоящее время в пилтных детских садах, школах, лицеях и колледжах этих городов в воспитывается свыше 600 детей.

Одной из основных задач, которая стоит перед государством, - дальнейшее развитие инклюзивного образования, укрепление материально- технической базы его учреждений. В настоящее время подготовлены и находятся на утверждении государственные программы по укреплению материально – технической базы детских домов «Мехрибонлик» и специализированных школ-интернатов. Приоритетным направлением деятельности организаторов форума, в числе которых Министерство народного образования, Фонд «Сен ёлгиз эмассан», Республиканский центр социальной адаптации детей, является дальнейшее формирование положительного общественного мнения об инклюзивном образовании. Главная функция инклюзивного образования- успешная адаптация ребёнка с ограниченными физическими или умственными возможностями к взрослой жизни и отсутствие дискриминации со стороны окружающих.

В современном мире происходит модернизация всех сфер жизни, в том числе, сферы образования. Происходит и изменение отношения к отличным/нетипичным людям: люди признают их права на уникальность и уважение. Наиболее ярко подобная ситуация заявляет о себе в идеологии инклюзии, учитывающей природные задатки, интересы и способности отличных/нетипичных. Инклюзивное образование исходит от того, что каждый обучаемый - неповторимая и уникальная Личность со своими интересами, способностями и потребностями. Такая личность требует индивидуального подхода в процессе обучения и гибкости в разработке учебных программ, учитывающих эти особенности, поэтому индивидуальный подход требует от преподавателя высокого профессионализма, включающего в себя такие качества, как этичность, гибкость, деликатность, умение услышать и понять нетипичного ученика. Более того, инклюзивное образование формирует свою собственную шкалу ценностей (аксиологию), где ключевыми являются следующие принципы: каждый человек, независимо от способностей и достижений, имеет право на образование и поддержание приемлемого уровня знаний, самовыражение и личный прогресс, общение, дружбу и поддержку. Надо подчеркнуть, что инклюзивный тип образования должен внедряться не только в специализированные учреждения, но и в обычные, средние общеобразовательные школы, ССУЗы и ВУЗы. Это будет способствовать формированию благоприятной атмосферы гуманизма, толерантности, добра и милосердия, умению понять и принять отличного/нетипичного, повысит эффективность образовательного процесса, будет способствовать успешной социализации и самореализации, выступит эффективным средством коммуникации с социумом и борьбы с дискриминацией. Благодаря инклюзии происходит снижение изоляции и отчуждения обучаемого, он становится более активным, перестает чувствовать свою «особенность». Внедрение инклюзивного образования способствует реструктуризации культуры учебного заведения, захватывая в свой процесс всех: преподавательский состав, учащихся и их родителей. Само многообразие, непохожесть учащихся друг на друга выступает в качестве мощного потенциального ресурса, способствующего развитию и проявлению творческого начала. В целом, инклюзивное образование представляет собой уникальный процесс доступного образования для каждого, в рамках которого лик-

видируются барьеры, связанные с непохожестью обучаемых, и создаются условия для самораскрытия потенциалов, заложенных в человеке.

По мнению А.Ю. Шеманова, в современном культурном пространстве сложилось два подхода к проблеме инклюзивного образования. В основе первого подхода лежит социальная модель понимания отличного/нетипичного и защита его прав, в том числе, от дискриминации. Девизом этого подхода можно назвать идею создания инклюзивного общества, в котором всегда найдется место для отличного /нетипичного, несмотря на различие культурно-смысловых миров и их ценностей. К проблеме отличного/нетипичного здесь подходят с точки зрения методологии социального конструктивизма, позволяющего критиковать общество, направленно изменять его и активно влиять на социальную государственную политику.

В рамках процесса инклюзивного образования для максимального принятия отличного/нетипичного преподавателю рекомендуется внедрять и сочетать различные подходы, в том числе, системный, командный, средовой, кондуктивный, индивидуальные. Так, системный подход подразумевает преемственную, взаимосвязанную цепочку «инклюзивная школа - профессиональное образовательное учреждение - инклюзивная жизнедеятельность». Командный подход акцентирует внимание на взаимодействии специалистов с семейным окружением нетипичных обучаемых. Средовой подход производит анализ окружающей среды и ее влияние на то, чего достигает отличный/нетипичный в процессе обучения. Кондуктивный подход подключает семью и ее как положительное, так и отрицательное влияние на степень включенности отличного/нетипичного в среду обучения. Одним из главных подходов в рамках инклюзии можно назвать индивидуальный подход к отличному/нетипичному, зависящий от личности преподавателя, выстраивающего методику и стратегию прогрессивного обучения. Индивидуальный подход к обучаемым исходит из учета их личностных характеристик и знания психологии. Индивидуально-гибкий подход к личности обучаемого основан на творческом подходе. Человек всегда решает труднейшую задачу - найти себя, стать и быть самим собой, даже когда ему «совсем придется туго», тем самым, осуществив свое «искусство быть».

Именно сфера образования оказывается тем обширным и плодотворным полем, в рамках которого формируется личность. Сама

культуротворческая деятельность предполагает создание и преобразование человеком самого себя, формирование целей и задач, шкалы приоритетов и ценностей, в соответствии с которыми он проявляет себя в окружающем мире. Каждый человек осуществляет собственное творчество в виде «искусства быть», проявив умение продуктивного самосознания, учиться сохранять стабильность, поддерживая гармонию душевного и телесного, чувственного и рационального.

Человек в современном мире должен изменить самого себя путем творческого подхода ко всему, что его окружает, и, в первую очередь, к самому себе. Даже само «искусство быть» подразумевает творческое начало. Именно творчество способно вывести человека из состояния инертности, кризиса, пессимизма, страха и пр. Оно одновременно мобилизует и организует в человеке эмоции, ум и тело, сознательное, бессознательное и подсознательное. Творчество предполагает в человеке открытый и «вдействованный» в окружающую действительность ум, благодаря которому мысль постоянно что-то изобретает, конструирует, расширяет границы области поиска, трансформирует, самодостраивает, проявляя собственную оригинальность.

Именно инклюзия, понимаемая в широком смысле как вовлечение всех детей в общеобразовательный процесс независимо от возраста, пола, этнической и религиозной принадлежности, прежних учебных достижений, отставания в развитии или социально-экономического статуса, является одним из главных направлений методологии развития системы современного образования.

Инклюзия как демократическая форма «социального подхода к инвалидности» вызвана необходимостью изменения общей системы, исключающей существующие в ней барьеры, чтобы позволить каждому инвалиду быть полноправным участником академической и социальной жизни профессионального образовательного учреждения.

Инклюзивное образование старается разработать гуманистический подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. Если преподавание и обучение станут более эффективными в результате изменений, которые внедряет инклюзивное образование, тогда выиграют все дети, а не только дети с особыми потребностями.

Развитие инклюзивного образования в нашей стране также требует принципиальных изменений в системе не только среднего (как «школа для всех»), но и профессионального и дополнительного образования (как «образование для всех»). Педагог - главное условие успешной реализации инклюзивных принципов и их воплощения в педагогическую практику. Готовность к педагогической деятельности в целом рассматривается как личностное образование, включающее профессионально значимые качества педагога, совокупность необходимых для этой деятельности общих и специальных знаний, умений, навыков и потребность к осуществлению этой деятельности. Готовность помогает молодому специалисту успешно выполнять свои профессиональные обязанности, правильно использовать знания и опыт, сохранять самоконтроль и перестраиваться в различных жизненно-практических ситуациях. Ключевой проблемой, как мы считаем, является профессиональная и психологическая неготовность педагогов учебных заведений к включению молодых людей с инвалидностью и лиц с ОВЗ в обычные группы. Основными психологическими «барьерами» являются: страх перед неизвестным; страх причинения вреда инклюзией для остальных участников образовательного процесса; негативные установки и предубеждения всех участников образовательного процесса; профессиональная неуверенность педагога; наше нежелание изменяться; психологическая неготовность к работе с «особыми» людьми. Итак, профессиональная деятельность в рамках инклюзивного образования связана с психологической готовности педагога к изменениям. Психологическая готовность - это условие эффективности профессиональной деятельности педагога. В связи с этим важным психологическим барьером деятельности педагога становится неопределенность результата обучения. Тогда у педагога появляется чувство неуверенности в своих усилиях.

Завершая рассуждения о проблеме педагогического образования, хочется ещё раз подчеркнуть мысль о том, что мы все должны ясно понимать, что положительный результат преобразований в области образования, инклюзивного в том числе, не может быть достигнут без коренного изменения отношения к Учителю со стороны общества и государства. «Инклюзивное образование - это живой организм, живой процесс, подразумевающий творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей. Ведь каждый ребенок требует к себе индивидуального подхода, каждый имеет право на обучение и признание своих способностей в обществе».

Список использованной литературы:

1.Ахметова Д.З. и др. Педагогика и психология инклюзивного образования. Учебное пособие. Казань.: «Познание». 2013. 255 с.

2.Мелиева Ш.М. Инклюзивное образование в Узбекистане. ССВУ. 1193.

3. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. - СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 215 с.

4.Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. - М.: МГППУ, 2011. - 244 с.

L.R. Muminova
p.f.d.prof.
RBIMM

ILK YOSHDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION-LOGOPEDIK ISHNING MAZMUNI VA SHAKLLARI

Ilk yoshdagi nuksonli bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish mazmuni va usullari, ko'rsatiladigan yordam turlarini ishlab chiqish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda. Nutqning rivojlanishida biologik va ijtimoiy omil asos bo'ladi. Nutq faoliyatini amalga oshirishda eng muhim organ bosh miya, uning barcha analizatorlari va pereferik nutq organlaridir. Bolaning nutqi shakllanishida o'ziga xos ketma-ketlik mavjud va u bir necha bosqichlardan iborat. Agar bolaning sensor, motor (harakat) va intellektual imkoniyatlari chegaralangan, rivojlanishida muammolar mavjud bo'lsa ular nutqning rivojiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nuqsonli rivojlanish nazariyasiga ko'ra har bir bola, u qanday nuqsonga ega bo'lishidan qat'iy nazar (eshitishida, ko'rishida, intellektida, tayanch apparatida va h.k.), nutqiy rivojlanishda ham orqada qoladi. Bunday bolalarni «havf-xatar» guruhiga kiritish mumkin, shuning uchun bolani ilk bor (0-3yoshgacha) nutqiy rivojlanishini logopedik ko'rikdan o'tkazib, uning nutqiy rivojlanmaganlik darajasini aniqlab, ertaroq logopedik yordam ko'rsatishning metodik asoslarini ishlab chiqish ushbu maqolaning asosiy maqsadini tashkil etdi.

Bu maqsaddan kelib chiqadigan qator korreksion-rivojlantiruvchi vazifalarning hal qilinishini taqozo etadiki, ularning muhimlari quyidagilar: harakatlarni va sensomotor rivojlanishni shakllantirish; qo'l panjasi va barmoq uchlarining yirik va mayda motorikasini rivojlantirish; tovushni idrok etish qobiliyatini shakllantirish; fonetik-fonematik tasavvurlar va tovush tahlilini shakllantirish; impressiv va ekspressiv nutqni rivojlantirish.

Korreksion ishning asosiy yo'nalishlari: 1. *Harakatlanish va sensomotor rivojlanishni takomillashtirish*. Buning uchun panjalar va qo'l barmoqlarining mayda motorikasini, artikulyatsion motorikani rivojlantirish talab qilinadi.

2. *Psixik faoliyatning ayrim tomonlarini korreksiya qilish*. Bunday ishlar qatoriga ko'rish va ko'z bilan tanib olish ko'nikmalarini rivojlantirish, predmetlarning belgilari (rangi, shakli, o'lchamlari va h.k.) to'g'risida umumlashma tasavvurlarni shakllantirish, vaqt to'g'risidagi tasavvurlarni rivojlantirish, eshitish va xotirlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, fonetik-fonematik tasavvurlarni rivojlantirish, tovushni tahlil etishga o'rgatish ishlari kiradi.

3. *Asosiy fikrlash operatsiyalarini rivojlantirish.* Nisbiy tahlil olib borish, nutqiy bayon va ko‘rsatmalar asosida ishlay olish ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘z faoliyatini rejalashtira olish hamda kompensansiyalash qobiliyatini rivojlantirish korreksion ishning ushbu yo‘nalishini tashkil etuvchi vazifalardir.

4. *Har xil tafakkur turlarini rivojlantirish* yo‘nalishi ko‘rgazmali-obrazli tafakkur, nutqiy-mantiqiy tafakkur (predmetlar, hodisalar va voqealarni ko‘ra bilish va ular o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni belgilay olish) ni shakllantirish va rivojlantirishni ko‘zda tutadi.

5. *Shaxsning hissiy rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiya qilish*. Bu yuz mimikasi uchun relaksatsion mashqlarni tashkil etish va o‘tkazishni talab qiladi.

6. *Tevarak-atrofdagi olam to‘g‘risidagi tasavvurlarni kengaytirib borish, lug‘at boyligini oshirish, nutq texnikasini o‘zlashtirish* korreksion ishning yana bir muhim yo‘nalishini tashkil qiladi.

Bola bilan individual ish olib borish yoki 2-3 boladan iborat kichik guruh bilan ishlash tavsiya etiladi. Bundan kattaroq guruh bilan ish olib borish imkoniyatlari, ayniqsa, dastlabki bosqichda, g‘oyat cheklangan. Mashg‘ulotlarning davomiyligi bolaning umumiy holati hamda hamkorlik qilishga tayyorligiga qarab belgilanadi. Ayrim bolalar bilan ularning faolligini oshirish, his-hayajonlar olamiga olib kirish va ularga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish uchun qo‘shimcha ish olib borish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, sensor alaliyali bolalar bilan ishlashda chapak chalib, oyoqni yerga urib, biron predmetni taqillatib ovoz chiqarishdan qochish kerak, chunki bunday bolalar tovushni emas, balki vibratsiya, titroqni idrok etadi. Eshitishda kamchiligi bor bolalar bilan ishlashda taqlid, bola talaffuz qila oladigan tovushlarni aniqlashtirish, bolaning kattalar bilan emotsional muloqoti asosida turli faoliyat ko‘rinishlaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Intellektual rivojlanishda orqada qolgan bolalar bilan ishlashda nutqni tushunish qobiliyatini rivojlantirish, uni o‘rab turgan atrof muhit predmetlari va hodisalari bilan tanishtirish, bolaning ko‘rganlarini tafakkur qilishini rivojlantirish, impressiv va ekspressiv nutqini rivojlantirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Anartriya (og‘ir dizartriya) ga uchragan bolalar bilan ishlashning o‘ziga xos jihatlari shundaki, bunda prosodika ustida olib boriladigan ish artikulyatsiya organlarining massaji, bolaning qo‘l harakatlari va umumiy motorikasini rivojlantirish ishi bilan qo‘shib olib boriladi. Davolash jismoniy tarbiyasi va boshqa tibbiy-psixologik-pedagogik ta’sir ko‘rsatish jihatlariga katta e’tibor qaratiladi. Autik xulq-atvorli bolalar bilan muloqot o‘rnatishga qaratilgan ishda ayniqsa ehtiyotkorlik talab qilinadi. Bunday bolalar bilan ishlashda ularning muloqotdan tez zerikishlarini e’tiborga olish lozim. Shuning uchun ular bilan taktil aloqani uzmagan holda ularga tez-tez dam berib turish talab qilinadi. Intensiv rag‘batlantirish paytlarida his-tuyg‘ular logopedning ko‘z qarashlarida, yuz ifodasida, tabassumida namoyon bo‘lishiga e’tibor berish, boladan shularga mos javob olishga erishish lozim. Bosh maqsad bolada kattalar to‘g‘risida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan yoki yuzaga kelgan umumiy salbiy munosabatni va bahoni yumshatishdan yoki butunlay yo‘qotishdan iborat. Dastlabki bosqichda barcha bolalar uchun ularning diqqat-e’tiborini, xotirasini, optik-fazoviy tasavvurlarni va h.k. rag‘batlantiruvchi qator umumiy mashqlar qo‘llanadi. Bunday mashqlar muloqotni shakllantirish uchun asos vazifasini o‘taydi. Bolaga ta’sir ko‘rsatishning turli usullari qotib qolgan taqlidiy stereotiplarni bartaraf etishga yordam beradi hamda bolalarda mashg‘ulotlar paytida olingan bilim va ko‘nikmalarni hayotiy vaziyatlarga olib o‘tish, ya’ni kundalik hayotda tatbiq eta olish qobiliyatini rivojlantiradi. Rivojlanishida kamchiligi bor bolalar bilan erta boshlangan logopedik ish bolaning psixik funksiyalari va umuman shaxsini rivojlantirish, ikkilamchi kamchiliklarning oldini olish, bolani me’yorida rivojlanayotgan bolalar jamoasiga integratsiya qilish uchun g‘oyat zarurdir. Korreksion ishning dastlabki bosqichlarida ilk yoshdagi bolalarni o‘yin va kundalik tur-

mush jarayonida muttasil dinamik kuzatib borish talab qilinadi. Bunda sensor alaliyaga uchragan bolalarni eshitishi past bolalardan ajratish uchun ularning eshitish holatini aniqlab olish zarur. Bolalarning o'z-o'ziga xizmat qila olish darajasi, kundalik maishiy turmushdagi xatti-harakatlari, atrofdagi predmetlardan foydalana olish kabi amaliy ko'nikmalarni qay darajada egallaganlik darajasi aniqlanadi. Bolalardagi bunday o'quv va ko'nikmalar darajasini baholashda bola muloqotga qanday kirishayotgani, uning o'yinga aralashib uni davom ettirib keta olishi, o'yin jarayonida taqlid qila olish va ijodiy davom ettirish qobiliyatini aniqlash katta ahamiyatga ega.

Bola bilan olib boriladigan korreksion ishga uning ota-onasini ham jalb qilish, ularni bola ustidan olib borilgan kuzatish natijalari, korreksiya ishining yaqin va uzoq maqsadlari bilan tanishtirib borish lozim. Ota-onalar bilan olib boriladigan ish bolada sabr-toqat, mehribonlik, diqqat-e'tibor, o'zgalarning rayiga bo'yinsunish va h.k. kabi ijobiy shaxsiy sifatlarning rivojlantirilishi qanchalik muhim ekanini tushuntirishdan boshlanishi lozim. Bu faqat tarbiyaviy-ahloqiy nuqtai nazardan zarur bo'lmay, balki ota-onalarni korreksion ishga jalb qilishga ham yordam beradi. Bunda ota-onalar logoped ishini aynan takrorlashlari kerak emas. Ularning bosh maqsadi bolalari uchun zarur bo'lgan emotsional muhitni yaratib berish, muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, guruhda o'zlashtirilgan ko'nikmalarni mustahkamlashdan iborat. Zero, rivojlanishida kamchiligi bor bolaning taqdirini ushbu kamchilikning o'zi emas, ko'proq uning ijtimoiy oqibatlari hal qilib beradi. Korreksion ishda ota-onalarning bevosita ishtiroki bolaning ijtimoiy hayotga kirib borib, unga moslashishini osonlashtiradi, bolaning intellektual va nutqiy kamchiligiga ota-onalarning to'g'ri munosabatini yuzaga keltiradi, ularning kamchiligi bor o'z bolasi bilan to'laqonli muloqoti uchun shart-sharoitlar yaratadi.

L.S.Vigotskiy taklif qilgan hamda biz tomonimizdan ilk yoshdagi bolalarga moslashtirilgan kompleks yondoshuv tamoili yotadi. Ilk yoshdagi bolaning saqlanib qolgan imkoniyatlarining bosqichma-bosqich rivojlantirilishini ko'zda tutadi. Logopedik ishining samarasi shundaki, u bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda faollikka, harakatga asoslanadi, bunda bolalar mazmuni, real hayot bilan bog'langanlik darajasi turlicha bo'lgan o'yin jarayonlariga jalb qilishga qaratiladi, bu o'yinlar ma'lum darajada ijtimoiy hayotning o'ziga xos amaliy modeli bo'lishiga e'tibor beriladi.

Bola hayotining ikkinchi yili nutqning rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu munosabat bilan nutqni rivojlantirish hamda atrofdagi narsalarga qarab mo'ljal olishni kengaytirishga qaratilgan butun pedagogik jarayon tizimiga alohida e'tibor berilishi kerak. Bu masala faqat mashg'ulotlardagina emas, balki barcha kun tartib jarayonlarini amalga oshirish, bola bilan qilinadigan har kungi aloqa jarayonida ham hal qilib boriladi. Katta yoshdagi kishilarning tushuntirishi asosida uy-ro'zg'or asboblari bilan amaliy harakatlari natijasida bola juda ko'p nutq malakalarini egallashga muyassar bo'ladi. Kattalar nutqini tushunishning rivojlanib borishi natijasida ularning harakat va nutqlariga faol ravishda taqlid qilish odati shakllana boshlaydi. Bu tariqa nutq asta-sekin ijtimoiy tajribani bolaga o'tkazishning hamda uning hatti-harakatlari, xulq-atvorini boshqarib borishning muhim vositasiga aylanib qoladi.

Bolalar hayotining 3-yili mobaynida bolalar xulq-atvorining shakllanib borishi nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Nutqning rivojlanishi birinchi galda bolaning aqliy jihatdan yanada rivojlanishiga yo'l ochadi. Hayotning 3-yilida quyidagi vazifalar hal etilishi kerak:

1. Atrofdagilar nutqini yanada ko'proq tushunish – kelasi, hozirgi, o'tgan zamonni tushuna olishni, aniq ko'rinib turgan vaziyatdagina emas, undan tashqarida ham nutq ma'nosini tushuna olishni ta'minlab berish;

2. Bolalarning faol nutqini mukammallashtirib borish – so'z boyligini boyitib, barcha so'z turkumlaridan foydalangan holda jumlalar tuza olishga o'rgatish, nutqning grammatik tuzilishini mu-

kammallashtirib borish, talaffuzni yaxshilash va nutqning hissiy ohangdorligini kuchaytirish;

3. Nutqdan foydalanish layoqatini kengaytirib, o‘z taassurotlarini so‘zlar bilan ifodalay olish, savollar berish va savollarga javob berish, katta yoshli odamlar va bolalar bilan nutq vositasida aloqa bog‘lashni kengaytirib borish;

4. Tevarak-atorfda mo‘ljal olishni kengaytirish;

5. Umumlashtirish layoqatini rivojlantirib bolalarda tabiat hodisalari, hayvonlarning hayoti, ijtimoiy hayotning bolalar tushuna oladigan ba’zi hodisalari, kattalar mehnati, vaqt, sana, fazoviy munosabatlar, buyumlarning vazifasi va boshqalar to‘g‘risida oddiy tushuncha va tasavvurlar hosil qilish va hokazo;

6. Nutq idroki va eshituv diqqat-e’tiborini yaxshilash – katta odam nima gapirayotganini yaxshilab tinglash, kichikroq hikoya, she’r eshitish ko‘nikmasini hosil qilish;

7. Madaniy nutq malakasini (ovozni baland ko‘tarmasdan, shoshmasdan ohista gapirish va gapirayotgan vaqtda qo‘llarni keskin silkitmaslik) tarbiyalab borish.

Uch yoshga qadam qo‘ygan bolalar, asosan, nimalarni hissiy idrok etsalar, ya’ni ular nimalarni ko‘rsalar, nimalarni o‘zini, rasmi yoki o‘yinchoqlarini ko‘rsatish mumkin bo‘lsa, ular bilan shu narsalar haqida gaplashish kerak. Shu bilan bir vaqtda ayrim elementlari bolalarning o‘tmish tajribasidan tanish bo‘lgan, lekin jamuljam shu holda ilgari hech qachon idrok etilmagan hodisalar to‘g‘risida ham bolalar bilan gaplashib turish mumkin va hatto lozim.

Bolalarning erta nutqiy rivojlanishi maxsus pedagogika - logopediyada nisbatan yangi o‘rganilayotgan sohadir. Ilk yoshda me’yoriy nutqiy rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro birligi va o‘zaro munosabatlariga bog‘liq. Nutq buzilishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan biologik havf-xatarlar ro‘yxati ancha katta bo‘lib, ilk yoshdagi bolalarda eshitishning buzilishi va nevrologik patologiyalarni keltirib chiqaradigan sabablarga ko‘p jihatdan o‘xshaydi. Nima uchun? Chunki insoniyat taraqqiyotida nutq eng “yosh” va eng nozik psixik funksiya bo‘lib, u bola organizmining boshqa tizimlari bardosh bera oladigan arzimas patologik omillar ta’siriga ham bardosh berolmay, shikastlanishi mumkin. O‘z vaqtida o‘tkazilgan logopedik tashxis va korreksion-rivojlantiruvchi ishi ilk yoshdagi bolani ijtimoiy hayotga moslashuvini osonlashtiradi, oliy psixik funksiyalarning shakllanishida senzetiv davrlarning imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanish, bolaning psixik rivojlanish sur’atini samarali korreksiyalash hamda ikkilamchi buzilishlarning yuzaga kelishini oldini olish imkonini beradi. Bolaning ilk nutqiy rivojlanishida yuzaga kelgan shaxsiy muammolar qanchalik erta aniqlansa, ota-onalar va pedagoglar ularni korreksiyalashga shuncha ko‘proq vaqt ajratishlari mumkin bo‘ladi.

Foydanilgan adabiyotlar

1.Муминова Л.Р., Я.Ye.Чичерина, Д.А. Нуркельдиева и другие. «Диагностика психо- физичского развития детей первых трех лет жизни» (методическое пособие), - Т.: РЦСАД, 2007.

2. Нуркельдиева Д.А., Муминова Л.Р. Илк ёшдаги болаларни барвақт коррекциялашнинг долзарб муаммолари. Болаликдан улғайиш сари: ижтимоий ҳимоя, ижтимоий иш, ижтимоий интеграция” Халқаро форум материаллпри. Т.: 27 ноябрь, 2009 йил.

3.Чичерина Я., Исаева Д., Бондарева Е. Ранняя диагностика и вмешательство: Пособие для специалистов и родителей. – Т.: РЦСАД, 2010.

Рахманкулова Наргиз,
(Из опыта работы преподавателей кафедры «Коррекционной педагогики филиала РГПУ им.А.И.Герцена в г.Ташкенте Автор: ДПН, профессор

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Цели образования XXI века: уметь жить, уметь работать, уметь жить вместе, уметь учиться.

Инновационная деятельность в вузах не столько новая общемировая тенденция, сколько естественный процесс. Опираясь на базовые направления деятельности вуза, инновационная деятельность поднимает их на качественно новый уровень. Однако наибольший интерес и всеобщее внимание прикованы именно к инновациям в научно-исследовательской сфере, в то время как инновационная деятельность по другим направлениям (образовательной и административной) остается незамеченной и недооцененной. К современной системе высшего образования выдвигаются весьма высокие требования: она должна готовить специалистов к жизни и деятельности в широком, динамичном, быстро меняющемся мире, где перед человеком постоянно возникают нестандартные задачи, решение которых предполагает наличие навыков строить и анализировать собственные действия. Ведущее место в такой системе занимают инновационные методы подготовки обучающихся в системе высшего образования, которые в будущем будут непосредственно причастны к формированию и обеспечению реализации инвестиционной и инновационной политики.

Как известно, основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов [1]. Поэтому при подготовке специалистов в высшей школе применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с прагматическим пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров. В современной психолого-педагогической литературе отмечается, что инновационные методы получают отражение во многих технологиях обучения, направленных на развитие и совершенствование учебно-воспитательного процесса и подготовку специалистов к профессиональной деятельности в различных сферах жизни современного общества [2]. Они создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у студентов, способствуют развитию профессиональных качеств будущего специалиста. Использование преподавателями инновационных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в преподавании различных дисциплин, выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих, креативных способностей студентов.

Переход от информационно-объяснительного обучения к инновационно-действенному связан с применением в учебном процессе новых компьютерных и различных информационных технологий, электронных учебников, видеоматериалов, обеспечивающих свободную поисковую деятельность, а также предполагает развитие и личностную ори-

ентацию [2]. Исходя из этого, на сегодняшний день можно отметить различные инновационные методы обучения студентов, в частности, это проблемная и игровая технологии, технологии коллективной и групповой деятельности, имитационные методы активного обучения, методы анализа конкретных ситуаций, метод проектов, обучение в сотрудничестве, креативное обучение, инновационная образовательная проектная деятельность, лекция-пресс-конференция, лекция-беседа, лекция-визуализация, лекция-диспут и т. д.

Как показывает опыт работы коллектива филиала РГПУ им. А.И. Герцена в г. Ташкенте, применение различных инновационных методов обучения студентов, в частности, проблемная и игровая технологии, технологии коллективной и групповой деятельности, имитационные методы активного обучения, методы анализа конкретных ситуаций, метод проектов, обучение в сотрудничестве, креативное обучение, инновационная образовательная проектная деятельность, лекция-пресс-конференция, лекция-беседа, лекция-визуализация, лекция-диспут и т. д.,обеспечивают качественную организацию учебного процесса.

Рассмотрим некоторые из представленных методов более подробно.

В игровом имитационном моделировании широко представлены различные игры: рефлексивные игры по снятию стрессов и формированию инновационного мышления, поисково-апробационные [3]. При использовании деловых игр преобладает продуктивно-преобразовательная деятельность студентов. В частности, для обучающих игр характерны многовариантность и альтернативность решений, из которых нужно сделать выбор наиболее рационального. Деловые игры в учебных целях получили в настоящее время достаточно широкое распространение в вузах и применяются в основном на старших курсах при изучении специальных дисциплин.

С прошлого учебного года по специальным дисциплинам активно применяется «Метод проектов». Данный метод относится к исследовательским. В его основе лежит развитие познавательных навыков студентов, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления и творческих способностей [3]. Метод проектов ориентирован на самостоятельную деятельность обучаемых – индивидуальную, парную или групповую, которую студенты выполняют в течение определенного промежутка времени. Этот подход органично сочетается с групповым подходом к обучению. Метод проектов всегда предполагает решение некоторой проблемы, которая предусматривает, с одной стороны, использование разнообразных методов и средств обучения, а с другой, интегрирование знаний и умений из различных областей науки, творческих отраслей.

Креативное обучение предполагает свободный доступ каждого студента к ресурсам сети Интернет и базируется на следующих принципах:

- основой креативного обучения является предполагаемый образовательный проект, который будет создан студентом;
- соответствие внешнего образовательного проекта студента его внутренним потребностям;
- индивидуальная образовательная траектория учащегося в образовательном пространстве;
- интерактивность занятий, осуществляемых с помощью телекоммуникаций;

– открытая коммуникация по отношению к создаваемой студентом образовательной продукции.

Одним из примеров креативного обучения является самостоятельная работа студентов по организации образовательного продукта на основании методики «sand-art» в коррекци-

онно-педагогическом образовании. Изобретатель метода рисования песком - режиссер и мультипликатор Кэролин Лиф (Caroline Leaf). Именно она впервые создала мультипликационный песочный фильм под названием «Песок, или Питер и Волк» ("Sand or Peter and the Wolf", 1969). Заказчиком данного продукта стала специализированная вспомогательная школа № 52 Яшнабадского района. Там же продукт был апробирован, также состоялась презентация и в центре дополнительного образования того же района. Студенты подготовили световые планшеты для взаимодействия с песком мелкой фракции на световых планшетах: рисование песком одного цвета, рисование песком разного цвета, применение трафаретов, применение дополнительных инструментов. Взаимодействие с песком различной фракции в динамике на любой поверхности (на подносе, на полу, на столе, на бумаге). Взаимодействие с песком различной фракции и цвета в технике аппликации на клей. Занятия, предложенные студентами, проводились с участием детей совместно с их родителями. Родители оказываются в поле интересов ребёнка, с одной стороны, оказывая ему необходимую поддержку и помощь в исполнении определенных действий с песком, с другой стороны, также имеют возможность быть в пространстве творчества, принятия, самовыражения, получая некий ресурс: отдых и поддержку со стороны педагога и группы. Готовя так называемые гаджеты для проведения блока занятий по «Методу «sand art», также разрабатывается весь комплекс диагностических мероприятий по мониторингу различного рода изменений в поведении ребенка, происходящих в процессе использования методики. Одновременно осуществляется мониторинг собственных профессиональных навыков и готового ресурса для использования его в своей профессиональной деятельности. Сам процесс проведения самостоятельной работы студентами не полностью изучен. «Метод проектов» позволяет раскрыть многие задачи для совершенствования процесса проведения и оценивания самостоятельной работы студентов.

Таким образом, можно отметить, что в основе инновационного метода проектов студентов лежат приемы, которые помогают формировать творческий, инновационный подход к пониманию профессиональной деятельности, развивать самостоятельность мышления, умение принимать оптимальные в условиях определенной ситуации решения. Как показывает практика, использование таких методов в организации учебного процесса, именно в профессионально ориентированном обучении является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов. Это пробуждает у студентов интерес к самой учебно-познавательной деятельности, что позволяет создать атмосферу мотивированного, творческого обучения и одновременно решать целый комплекс учебных, воспитательных, развивающих задач. Вместе с тем оценивается продуктивность преподавателей кафедр по организации самостоятельной работе со студентами. Чем активней студенты участвуют в создании проектов по специальным дисциплинам, тем выше **KPI** (**Key Performance Indicators**), ключевые показатели эффективности или деятельности профессорско-преподавательского состава университета.

Литература:

1. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика// Народное образование. – 2010. – № 6. – С.182–188.

2. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2012. – № 2. – С. 201–206.

3. Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? // Менеджмент качества. – 2012. – № 1. – С. 76–84.

Nurkeldieva D.A. p.f.n.,dos.
Abdreimova N. 2- kurs oligofrenopedagogika mutaxassisligi magistranti

DARSDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA INTELLEKTIDA BUZILISHLARI BO‘LGAN O‘QUVCHILARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Inson hayoti, sog‘lig‘i - eng katga ijtimoiy boylikdir. Bu oila, maktab va inson tarbiyasi, kamoloti bilan shug‘ullanuvchi boshqa maskanlar oldiga sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasini ko‘ndalang qo‘yadi. Millat sog‘lig‘i ham tabiiy ravishda, sog‘lom turmush tarzi orqali hal etiladi. Xilma-xil ijtimoiy shart-sharoitlar, ilmiy-texnik taraqqiyoti natijasida atrof muxitdagi o’zgarishlar inson sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko’rsatib kelmoqda. Biroq bularning barchasiga qarshilik ko’rsatish, organizm tuzilmalarini parchalanishiga to’sqinlik qilish, kasalliklardan azob chekmaslik, istalgan faoliyatga tayyor bo’lish yo’li ham mavjud. Buning uchun inson o’z turmush tarzini o’zgartirishi zarur.

Shuni ta’kidlab o‘tishimiz zarurki, yaqin kunlarda Prezidentning “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” farmoniga ko‘ra, Sog‘liqni saqlash vazirligi Salomatlik va strategik rivojlanish instituti bilan birgalikda ikki oy muddatda 2024-2026 yillarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, to‘g‘ri ovqatlanishni tizimli targ‘ib qilish va ommalashtirish dasturini ishlab chiqadi. Unda, jumladan, quyidagilar nazarda tutiladi:

- sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan yiliga 25 tagacha promoroliklar, dastur va teleko‘rsatuvlar tayyorlash;
- uyali telefon foydalanuvchilariga kasalliklar profilaktikasi va sog‘lom turmush tarzi asoslari bo‘yicha har kuni qisqa xabarlar (SMS) yuborish;
- jurnalistlar va boshqa matbuot vakillari o‘rtasida har yili “Sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha yilning eng yaxshi targ‘ibotchisi” tanlovini o‘tkazish;
- bozorlar, samolyot, poezd, avtobus, metro, supermarketlar va fuqarolar ommaviy yig‘iladigan boshqa joylarda sog‘lom turmush tarzi bo‘yicha roliklar namoyish qilish, radiomaslahatlar taqdim qilish va bukletlar tarqatishni ta’minlash.

Bularning barchasi aholi orasida sog‘lam turmush tarziga madaniyatini targ‘ib qilishning juda muhimligini ko‘rsatmoqda.

Shuni yana ta’kidlab o‘tishimiz joizki, yillar o‘tgani sayin sog‘lig‘ida kamchiliklari mavjud bolalar foizi davomiy tarzda oshib bormoqda bo’lib, u hozirda inson sog‘lig‘iga tasir etuvchi ko’pgina salbiy xodisalar, jumladan, og‘ir ijtimoiy kechinmalar, ekologik muammolar, alkogolizm, chekish, giyoxvandlik kabilar bilan bog‘liqdir.

Aholini psixik va jismoniy rivojlanish darajasini holati jamiyatni farovonligiga bevosita tasir ko’rsatadi, shu sababli o’sib kelayotgan avlodga hamda shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarga sog‘lom turmush tarzi xaqidagi tasavvurlarni shakllantirish muammolari bugungi kunni dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Imkoniyati cheklangan bolalarda sog‘lom turmush tarzi tasavvurlarini shakllantirishda maktabgacha va maktab yoshi davri eng qulay va samarali davr bo’lib, sababi bu davrda bolaning bil-

ish jarayonlari, turmush tarzi xaqidagi tasavvurlari va shaxsini rivojlanishi jadal sur'atda amalga oshadi.

Bolalar sog'lig'ini mustaxkamlash va sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammosi yuzasidan ko'pgina psixologlar, pedagoglar, sotsiologlar, fiziologlar, ekologlar o'z tadqiqot ishlarini amalga oshirgan: I.S. Beritashvili, N.A. Bershteyn, V.M. Bexterev, S.P. Botkin, L.R. Lure, A.Y. Raxnerlarning tadqiqot ishlarida insonni psixik va jismoniy xolatining o'zaro bog'liqligi asoslab berilgan; L.A. Abramyan, I.V. Dubrovina, A.V. Zaporojes, A.N. Leontev, Ya.Z. Neverovich, T.A. Repina, M.Ya. Stojarovaning ishlarida bolalarni psixologik salomatligi muammolari tadqiq etilgan; P.P. Blonskiy, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev, S.Ya. Rubinshteyn, B.M. Teplov kabi psixologlarning ishlarida psixik va jismoniy rivojlanishning o'zaro chambarchas bog'liqligi tamoili o'rganilgan; A.A. Bodalev, A.L. Venger, V.D. Davidov, M.I. Lisina, A.V. Mudrik, V.A. Slastenin, Ye.O. Smirnovalarning tadqiqotlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda sog'lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish muammolarining muhim ahamiyati yoritib o'tilgan.

Bu muammo yuzasidan amalga oshirilgan ko'pgina tadqiqotlarga qaramay, maxsus pedagogika va maxsus psixologiya soxasida mazkur muammo yuzasidan tadqiqotlar yetarli emas.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida ham ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab o'quvchilari bilan darsdan tashqari vaqtda salomatlik va sog'lom turmush tarzi xaqidagi tushunchalarni, sog'lom turmush tarziga amal qilish ehtiyojlarini shakllantirish zarurligi aniqlangan.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish maqsadida "Sog'lom bo'lish – bizning an'anamiz!" mavzusidagi mashg'ulotlar majmuasi darsdan tashqari vaqtda o'tkazishni tavsiya etamiz. Mazkur dasturda quyi sinf aqli zaif o'quvchilarning bilish faoliyati va xissiy-irodaviy soxasining xususiyatlari inobatga olingan.

Mazkur mashg'ulotlar dars va darsdan tashqari vaqtdagi ko'p bosqichli, doimiy, to'xtovsiz ishni talab etadi. Mashg'ulotlarda o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda mashg'ulotning maqsadlarini aniqlashtiradi, bolalar jamoasida sog'lom turmush tarzi anana va rasm-rusumlarini yaratish va yig'ish, sog'lom turmush tarzi madaniyati tushuncha va ramzlari bilan assotsiativ aloqalarni shakllantirish, o'quvchilarda elementar anatomik va gigiyenik bilimlarni shakllantirish, amaliyot orqali kun tartibi va harakat faolligining ahamiyatini aniqlash, sog'lom turmush tarziga turg'un motivatsiyani yaratish va o'z salomatligini anglash, e'tibor berishga o'z o'zini nazorat qilishni faollashtirish, salbiy odatlarni oldini olish, bola xayot tarzidagi o'zgarishlarni doimiy nazorat qilish va ijobiy fazilatlarni shakllanishini rag'batlantirib borishdan ishlarini amalga oshiradi. Mashg'ulotlar majmuasi sog'lom turmush tarzining asosiy omillari xaqidagi bilimlarni sintezidan iborat bo'lib, o'zaro bir biri bilan bog'liq besh bo'limni o'z ichiga oladi:

- Mening badanim
- Gigiyeni qoidalariga rioya qil
- Salbiy odatlarga "yo'q" degin
- Jismoniy tarbiya bilan shug'unlan
- Kun tartibiga rioya qil.

"Sog'lom bo'lish – bizning ananamiz!" mavzusidagi mashg'ulotlar majmuasi 30-40 minutdan iborat 20 ta darsdan tashqari mashg'ulotlardan iborat bo'lishi mumkin.

Sog'lomlashtiruvchi-pedagogik mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga olgan tarzda amalga oshiriladi:

- Mashg‘ulot mazmuniga inson salomatligini shakllantirishdagi xavf-xatar omillari hamda ijobiy omillar haqidagi ma’lumotni kiritish;

- Bola atrofida uning dunyoqarashiga bevosita va bilvosita ta’sir ko’rsatuvchi “salomatlik” axborot muxitini yaratish;

- Mashg‘ulotlar vaqtida optimal gigiyenik shart-sharoitlarni yaratish.

Darsdan tashqari mashg‘ulotlar haftasiga ikki mart (dushanba va juma kunlari) kunning ikkinchi yarmi(soat16.00)da o’tkazilishi maqsadga muvofiq. Mashg‘ulotdan oldin sinf xonasi shamollatilib, navbatchi o’quvchilar xonani yig‘ishtirishadi (o’quvchilarga xonada optimal shart-sharoitlarni yaratish ahamiyati xaqida ma’lumot beriladi).

Xar bir mashg‘ulotning tashkiliy bosqichi o’quvchilarning xissiy-psixologik xolatidan kelib chiqgan tarzda o’tkazilishi, ish qobiliyatini, diqqat jamlanishini, maqsadga yo’naltiruvchi ustanovkalar xosil qilishni faollashtiruvchi ish usullari qo’llanilishi maqsadga muvofiq. Maxsus ta’lim muassasasi pedagogi va o’quvchisini sog‘lom turmush tarziga rioya qilish motivatsiyasini yuzaga keltirishga urunishlari o’zaro umumiy maqsadlar, shaxslararo ishonchli munosabatlar va ma’lumotlarga ega bo’lish bilan bog‘liq ehtiyojlarni qoniqtirish asosidagina o’z samarasini namoyon etadi. Shu sababli bolaga darsdan tashqari mashg‘ulotlarning maqsadi e’lon qilinmay, o’qituvchi bilan birgalikda sog‘lomlashtiruvchi-pedagogik mashg‘ulotning xar bir bo’limi bo’yicha ish maqsadini aniqlash taklif etilishi joiz. Natijada mashg‘ulotning birinchi daqiqalaridan boshlab o’quvchi mazkur dastur bo’yicha olib boriladigan mashg‘ulotlar obyekti emas, faol subyektiga aylanadi, bu esa o’z navbatida intellektual kamchiliklarga ega o’quvchilar shaxsini korreksiyalash va sog‘lom turmush tarziga rioya qilish motivatsiyasini shakllanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Mashg‘ulotda suhbatlar o’tkazish yoki yangi material tushuntirish davomida ijobiy hissiy muxit yaratish maqsadida o’quvchilar psixologik treningda singari doira shaklida o’tirishadi. Valeologik xarakterdagi bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishni yanada mustaxkamlash maqsadida mashg‘ulotlar davomida ish turli analizatorlarga tayangan tarzda amalga oshiriladi. Masalan, ko’ruv analizatori sxema, shartli tasvirlar va ko’rgazmali materiallar qo’llash, eshituv analizatori ma’lumotni eshituv orqali qabul qilish, xatti-harakat analizatori mashqlar bajarish, nutq-harakat analizatori turli mashq, topshiriq bajarish, yangi so’zlarni yozishda ularni og‘zaki takrorlash orqali yuzaga keltiriladi.

Bilim, ko’nikma va malakalarni mustaxkamlash hamda turg‘un motivatsiya shakllantirish maqsadida mashg‘ulot mazmuni va moxiyati darslarning asosiy tashkiliy bosqichlarida, ekskursiyalarda imkon qadar aks ettirilishi lozim.

Yordamchi maktab o’quvchilarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish sog‘lom turmush tarzi ramzlari, targ‘alari, atamalari singdirilgan “Salomatlik” ta’lim-tarbiyaviy axborot muxitini yaratishni ko’zda tutadi. Bu maqsadda sinf xonada sog‘lom turmush tarziga rioya qilishni tarbiyalash dasturi sxemasi, tayanch iboralari, kun tartibi va bolalar rasmlarini o’zida mujassam etgan “Salomatlik burchagi”ni tashkil etish mumkin.

Sog‘lom turmush tarziga rioya qilish motivatsiyasini yanada mustaxkamlash yo’lida xar bir o’quvchi sinfdan tashqari mashg‘ulot ish daftarini tutib, mazkur ish daftarlarida mashg‘ulotning asosiy mazmuni sxemalari va kun tartibi tuzilishi, tayanch iboralar yozilishi, mavzuga mos rasmlar chizishi va uyga vazifalarni bajarishlari lozim. Shu bilan birga, sinf xonasida tashkil etilgan mashg‘ulotlardan tashqari, ekskursiyalar(“Kun tartibi” mavzusiga), ochiq xavoda harakatli o’yinlar, sayrlar tashkil etiladi.

Bolalar jamoasida sog'lom turmush tarzi an'nana va urf-odatlarini yaratish va mustaxkamlashga aloxida e'tibor berish joiz. Masalan, dars jarayonida "salomatlik daqiqalari"ni o'tkazish(dastur materiali mazmuniga valeologik bilimlarni qo'shish), salomatlik kunlari(ekskursiya, sog'lomlashtirish tadbirlari), sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan mavzuli uchrashuv va suxbatlar o'tkazish va x.z.

Turli shakllarda o'tkaziladigan mashg'ulotlar aqli zaif o'quvchilarning sog'lom turmush tarzi bilimlarini mustahkamlashga, ko'nikma va malakalarini faollashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.
2. Арзикулов Р.У. Соғлом турмуш тарзи асослари. Т.:I,II жилд.2006 йил.
3. Шапиро В.М., Башмакова Л.Н. Здоровый образ жизни. Пособие для учителей. Алмата, 2003.
4. Mo'minova L.R., SH.Amirsaidova va boshqalar. Maxsus psixologiya.T.: "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati", 2013 yil.
5. Шарипова Д.Ж., Шахмурова Г.А. Валеология асослари. Т.:2009 г.
6. Nurkeldieva D.A. Maktabgacha oligofrenopedagogika. T.:BOOKMANY PRINT, 2022.

Abidova N.Z.
Nizomiy nomidagi TDPU
logopediya kafedrasi dotsenti, PhD

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK LOGOPEDLARNING INKLYUZIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, kompetensiya, inklyuziv kompetensiya, tamoyil, qo'llab-quvvatlash, o'quv dasturi, bo'lajak logoped.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетентность, инклюзивная компетентность, принцип, сопроваждение, учебная программа, будущий логопед.

Key words: inclusive education, competence, inclusive competence, principle, support, curriculum, future speech therapist.

Annotatsiya. Mazkur maqolada individual yondashuv asosida bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari bayon etilgan, inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zaruriy motivlarning mazmuni, yondashuvlar tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье описаны принципы формирования инклюзивной компетентности будущих логопедов на основе индивидуального подхода, анализируется содержание необходимых мотивов и подходов для эффективной реализации педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования.

Annotation. This article describes the principles of developing the inclusive competence of future speech therapists based on an individual approach, analyzes the content of the necessary motives and approaches for the effective implementation of pedagogical activities in the conditions of inclusive education.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi hodisasi, bir tomondan, shaxsning ajralmas sifati, ikkinchi tomondan, kasbiy va pedagogik tayyorgarlikning tarkibiy qismi bo'lib, tarkibiy tuzilishga ega. Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi tarkibiy qismlarini tanlash maxsus pedagog (logoped)ning inklyuziv ta'lim kontekstidagi kasbiy faoliyatining mazmuni, shuningdek, psixologik va pedagogik hodisa sifatida tayyorgarlikni tuzishga umumiy yondashuvlar bilan belgilanadi.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini belgilovchi asosiy pedagogik qonuniyatlar – bu ijtimoiy hamjamiyat ehtiyojlari bilan bo'lajak logopedlarning inklyuziv

kompetensiyasini rivojlantirish maqsadlari, mazmuni va jarayonining shartliligi; oliy ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonida bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishning ta'lim natijalarining shartliligi; bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish natijalarining o'quv materialining subyektiv va kasbiy ahamiyati, inklyuziv ta'lim qadriyatlariga munosabati, ijtimoiy va kasbiy bag'rikenglik fazilatlari bilan shartliligi; oliy ta'lim muassasasida bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining kompetentli yondashuvi qoidalariga muvofiqligi.

Shunday qilib, bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining samaradorligi quyidagilar bilan belgilanadi

1) bo'lajak logopedlarni tayyorlashning o'quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishida munosabatlarni shakllantirish tizimlari va psixologik mexanizmlarining qonuniyatlarini hisobga olish;

2) munosabatlarni o'zgartirish uchun psixologik vositalarga tayanish, ya'ni axborotni qayta ishlashning ehtimoliy modelining markaziy yo'li, bo'lajak kasbiy faoliyat uchun motivatsiya sharoitlarini ta'minlash, amaliy kasbiy tajribani shakllantirish va boshqalar;

3) inklyuziv ta'limda logopedning kasbiy xulq-atvori prognozining ishonchliligi.

Shakllangan bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining barqarorligi va uning kasbiy xulq-atvorga ta'sir qilish ehtimoli boshqa aloqalarni minimallashtirish darajasiga bog'liq. Logopedning kasbiy xulq-atvor modellariga inklyuziv kompetensiyasining o'ziga xosligi va dolzarbligi, shuningdek inklyuziv tayyorlik kuchi kiradi.

Aniqlangan maqsadlar bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish konsepsiyasining umumiy pedagogik va o'ziga xos tamoyillari majmuasini, shuningdek, ularni amalga oshirish qoidalarini belgilaydi. Umumiy pedagogik tamoyillar orasida quyidagi tamoyillarni aytib o'tish kerak:

Inson ustuvorliklari tamoyili ta'lim va ijtimoiy makonda har bir bolaning shaxsiyatining qadriyatlarini asosiy ustuvor vazifa sifatida belgilaydigan gumanistik xususiyatini anglatadi. Har bir bolaning individual xususiyatlarini hurmat qilish bunda o'ziga xosliklari, ta'lim ehtiyojlari, imkoniyatlari va qobiliyatlaridan qat'i nazar, muhim qadriyat bolaning o'zi hisoblanadi. Ushbu tamoyilni amalga oshirish qoidalari bo'lajak logopedlarning har bir bolaning kuchli tomonlariga tayanishga yo'naltirilganligi, bolaning alohida ta'lim ehtiyojlarini aniqlashning o'z vaqtida va aniqligi, ularni o'quv jarayonini tashkil etishda, ta'lim mazmunida hisobga olish va ta'lim natijalarining mohiyatini rejalashtirishdir.

Ta'lim makonida demokratik g'oyalarni tan olish tamoyili barcha talabalar tomonidan ta'lim yo'nalishini tanlash huquqini, ta'lim mazmuni miqdori va ta'lim natijalari sifatini hurmat qilishni va yetarli ta'lim muhitini ta'minlash zarurligini anglatadi. Ushbu tamoyil o'quv materialining mazmunini moslashtirish va/yoki o'zgartirish bo'yicha kompetensiyalarni shakllantirish, agar kerak bo'lsa, maxsus didaktik vositalar va uslubiy metodlardan foydalanish, ta'lim natijalarini baholashning shaxsiy tabiati orqali amalga oshiriladi.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini *ilmiy qo'llab-quvvatlash tamoyili* asosiy konseptual g'oyaga, uni amalga oshirish bosqichlariga, tarkibiy qismlarning kompetensiya mazmuni va ularning tizimli aloqalarini hisobga olgan holda asoslanadi.

Muvofiqlik tamoyili bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini uning psixologik va pedagogik tuzilmasini va barcha tarkibiy qismlarini (kognitiv, hissiy, kona-

tiv, kommunikativ, refleksiv) zarur bilim, ko'nikma, faoliyat usullarini o'zlashtirish orqali rivojlantirishga qaratilgan ish tizimi sifatida belgilaydi.

Tarkib va tarkibiy yaxlitlik tamoyili o'quv fanlarining nazariy va amaliy mazmunini o'zlashtirishda tarkibning uzluksizligini, bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish ketma-ketligini, shuningdek, logopedning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish modelining tarkibiy qismlari o'rtasida mustahkam aloqaning mavjudligini ochib beradi.

Ko'ptarmoqlilik tamoyili logopedlarni tayyorlash o'quv dasturining mazmunli integratsiyasini nazarda tutadi, bu inklyuziv ta'lim g'oyalarini ko'p o'lchovli tarzda ko'rib chiqishga, shuningdek, hissiy va kognitiv dissonansni kamaytirishga imkon beradi. Tamoyilni amalga oshirishning asosiy qoidalari – inklyuziv ta'lim g'oyalari va qadriyatlarini joylashtirish imkoniyatlarini aniqlash uchun o'quv dasturining mazmunini tahlil qilish; munosabatni shakllantirishga qaratilgan materialni o'zgaruvchan takrorlashning puxta o'ylangan tizimi; olingan bilim va malakalarni haqiqiy amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatlarini namoyish etish kabilardir.

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalikning ijtimoiy modelini ustuvor vazifa sifatida qabul qilish tamoyili rivojlanish buzilishlarini, bolaning nuqsonlarini individuallikning namoyon bo'lishi sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyil inklyuziv ta'lim pedagogi (logopedi)ning lug'atini tuzish, ota-onalar bilan ishlash ssenariylarini ishlab chiqish va muhokama qilish, ishlarni tuzish va hal qilish orqali amalga oshirilishi mumkin;

oliy o'quv yurtlari maxsus pedagog (logoped)larining qiymat-semantik kompetensiyasi tamoyili professor-maxsus pedagog (logoped)larning profilaktik tayyorgarligi uchun sharoit yaratish, ularning inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatini shakllantirish, o'qitiladigan o'quv fanlari mazmunidan foydalanish qobiliyatini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Shunday qilib, bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayoning aniqlangan qonuniyatlari pedagogik qonuniyatlarning mohiyati bilan mos keladi, chunki ular obyektiv ravishda mavjud, takrorlanadigan, hodisalar o'rtasidagi muhim aloqalar, pedagogik jarayonning individual jihatlari bo'lib, tamoyillarni aks ettiradi va maqsadga erishishning umumiy strategiyasini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abidova, Nilufar. Creating an Inclusive Educational Environment for Children with Special Educational Needs. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) (2020), No. 2: 36-39.

2. Гонеев, А.Д. Проблема подготовки будущих педагогов к реализации инклюзивного образования детей с особыми образовательными потребностями / А.Д. Гонеев, Е.Г. Самарцева // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2013. – № 4. – С. 341-345.

3. Козырев, В.А. Компетентностный подход в педагогическом образовании / В.А. Козырев, Н.Ф. Радионова. – СПб., 2004. – 392 с.

4. Коренева Е.Н. Понятие «профессиональная готовность» в научной литературе / Е.Н. Коренева, М.Н. Киреев // Альманах современной науки и образования. – Тамбов : Грамота, 2012. – №8(63). – С. 74-76.

5. Самарцева, Е.Г. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию детей дошкольного возраста: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Самарцева Евгения Георгиевна. – Орел, 2012. – 219 с.

Бозоров Отабек Йулчиевич
Зав. кафедры Логопедия, PhD, и.и.о доцент

ПРИНЦИПЫ, ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Инклюзивное образование является одним из основных направлений реформы и трансформации системы специального образования во многих странах мира, цель которой – реализация права на образование без дискриминации.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, инвалидность, люди с ограниченными возможностями здоровья, школа, образование.

Инклюзивный образовательный процесс предполагает создание особых условий, позволяющих учащимся получать образование в комфортных условиях. В то же время дети с отклонениями в развитии и инвалидностью обучаются вместе со здоровыми детьми. В этом и заключается специфика инклюзивного образования. Не существует отдельных государственных учебных заведений, которые обеспечивают подготовку людей с ограниченными возможностями развития, инвалидов. Образовательная политика Республики Узбекистана была направлена на организацию среды, удобной для общего образования всех категорий граждан и создания всех необходимых условий. Организация интегрированного образования – сложный и трудоемкий процесс, требующий привлечения ряда технических, финансовых и трудовых ресурсов, разработки новых технологий и методов обучения. Программы инклюзивного образования могут легко изменяться в случае необходимости, включать инновационные технологии для дальнейшего обучения, методы, которые позволяют гражданам усваивать образовательные программы. Интегрированное образование фокусируется на едином учебном процессе, единой образовательной среде и условиях для образования и развития граждан, позволяющих им стать полноправными и полноценными членами общества, адаптироваться к условиям и эффективно взаимодействовать с окружающим миром.

Организация инклюзивной системы образования базируется на следующих основных принципах:

– Принцип ценности личности, независимо от ее уровня развития, способностей и состояния здоровья. Это означает, что в центре образовательной системы стоит личность, на развитие которой и ориентировано обучение и воспитание. Оно не допускает ущемление прав личности, обусловленное ее недостатками в физическом или интеллектуальном развитии, ограниченными способностями и возможностями.

– Принцип опоры на то, что каждый индивид способен чувствовать и думать. Это означает, что каждый индивид, независимо от ограничений в его развитии и интеллектуальных возможностей может развить свои мыслительные процессы, чувственную и эмоциональную сторону. Для этого нужен особый подход и специфические условия.

– Принцип всеобщего права на общение. Каждый индивид наделен правами выражать свои мысли, посредством общения, он может слушать и имеет право быть услышанным другими людьми.

– Принцип взаимопомощи, взаимосвязи и взаимоподдержки. Для нормального развития, индивиду необходима поддержка со стороны другого человека. Каждый человек нуждается в опоре, построении связей различного характера с другими людьми.

– Принцип взаимосвязи подлинного образования с построением взаимоотношений с другими людьми. Обучение будет результативным только при построении системы коммуникативных связей с другими людьми, коллективном труде и творчестве.

– Принцип прогрессивного развития. Прогрессивное развитие должно быть ориентировано на раскрытие природных задатков индивида и оказание им помощи в выполнении тех действий, которые ему доступны и понятны. Нельзя акцентировать внимание на том, что человек делать, не способен.

– Принцип разнообразия. Он предполагает, что разнообразная деятельность, привлечение к совместной работе и построению взаимоотношений в коллективе приводит к развитию всех сторон личности.

Достоинства инклюзивного образования:

– Понимание проблем инвалидов, улучшение социальной системы.

– Уверенность ребенка в себе.

– Общение со сверстниками.

– Воспитание отзывчивости у здоровых детей, гуманизация общества.

– Адаптация и интеграция в социум.

– Полноценное образование. Развитие интегрированного образования в Российской Федерации происходит довольно медленно. В то же время оно неравномерно. В некоторых крупных, промышленно развитых регионах оно реализуется довольно активно. Что касается провинциальных городов, то здесь ситуация сложнее. Программы интегрированной подготовки реализуются медленно и не всегда эффективно. Опыт развития инклюзивного образования в крупных регионах, как правило, используется в качестве опоры, без учета специфики, экономического статуса и социального положения их территории. Именно инклюзивное образование обеспечивает детям с особыми образовательными потребностями равными с их здоровыми сверстниками возможностями развития, необходимого для максимальной адаптации и полноценной интеграции в обществе.

В развитии инклюзивного образования Узбекистане можно выделить ряд остро стоящих проблем, которые требуют особого внимания:

– Дефицит школ. Общеобразовательных школ, специализирующихся на обучении детей-инвалидов и лиц с ограниченными возможностями, очень мало, а в имеющихся часто условия обучения не являются достаточно комфортными и рациональными.

– Недостаточная квалификация педагогического состава. Педагоги не всегда способны найти должный подход к «особенным» детям, либо им не хватает на них времени и учащимся приходится обучаться самостоятельно.

– Отсутствие технологий, позволяющих совместить обучение здоровых граждан и лиц с ограниченными возможностями.

– Моральный дисбаланс у учащихся. Инвалиды могут тяжело воспринимать свои недостатки, видя рядом с собой нормальных, здоровых детей. Ребенок с ограниченными возможностями здоровья, обучающийся в специальном учреждении для инвалидов, отделен от реального общества, что еще больше ограничивает его развитие. Он, как и любой другой ребенок, нуждается в образовании, воспитании и общении со сверстниками. Здоровые

дети, которые участвуют в инклюзивном образовании, проявляют больше сочувствия, сопереживают и относятся с большим пониманием, они становятся более терпимыми, что особенно актуально для общества с крайне низким уровнем толерантности. Инклюзивное образование резко снижает иерархические проявления учебного коллектива. Инклюзивный подход ставит вопрос таким образом, что барьеры и трудности в обучении, с которыми сталкиваются ученики с особыми образовательными потребностями в общеобразовательных школах, происходят из-за существующей организации и практики учебного процесса, а также из-за устаревших негибких методов обучения. При инклюзивном подходе необходимо не адаптировать учеников с теми или иными трудностями в обучении к существующим требованиям стандартной школы, а реформировать школы и искать иные педагогические подходы к обучению таким образом, чтобы было возможно наиболее полно учитывать особые образовательные потребности всех тех учащихся, у которых они возникают.

Литература:

1. Алехина С. В. Современные тенденции развития инклюзивного образования в России [Текст] / С. В. Алехина // Развитие современного образования: теория, методика и практика: материалы V Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 14 авг. 2015 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015.

2. Малафеев Н. Н. Почему интеграция в образовании закономерна и неизбежна. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://inclusion.vzaimodeystvie.ru/wpcontent/ (Дата обращения: 04.07.2016).

3. Назарова Н. М. Инклюзивное и специальное образование: препятствия и риски развития: сб. научных статей IV международного теоретико- методологического семинара. М.: Логомаг, 2012.

З.М. Ахмедова, Э.Р. Павловская
ТГПУ имени Низами Кафедра логопедия, доцент:

РОЛЬ АРТ-ТЕРАПИЯ В РАЗВИТИИ СЛОВАРЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ У ДЕТЕЙ С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ

На сегодняшний день в дошкольных учреждениях широко используют арт-терапию в коррекционной работе. В данной методике много направлений, поэтому содержание арт-терапии можно подобрать для любого дошкольника. Каждый ребенок может участвовать в арт-терапевтической работе, которая не требует от него каких-либо способностей к изобразительной деятельности или художественных навыков. Кроме того, продукты изобразительного творчества являются объективным свидетельством настроений и мыслей дошкольника, что позволяет использовать их как диагностику. Арт-терапия позволяет познавать окружающий мир и себя. Арт-терапевтическая работа вызывает у детей положительные эмоции, помогает преодолеть безынициативность и пассивность, сформировать более активную жизненную позицию. В коррекционной работе метод арт-терапии позволяет достичь позитивные результаты: помогает развить все стороны речи ребенка, обогащает и активизирует словарный запас детей. Дает возможность невербального контакта (опосредованного продуктом арт-терапии), способствует преодолению коммуникативных барьеров. Облегчает процесс коммуникации для стеснительных и замкнутых детей с ограниченными возможностями. Создает

благоприятные условия для развития способности к саморегуляции. Помогает осознавать ребенку свои чувства, переживания и эмоциональные состояния, создает предпосылки для регуляции эмоциональных состояний и реакций. Существенно повышает личностную ценность, содействует формированию позитивной «Я-концепции» и повышению уверенности в себе за счет социального признания ценности продукта, созданного ребенком. При коррекционной работе над преодолением речевых нарушений у детей необходимо развивать общую, мелкую и артикуляционную моторики; формировать фонематические процессы и произносительные умения, навыки; развивать чувство ритма; совершенствовать грамматические и лексические средства языка, а также обогащать коммуникативный опыт ребенка.

Одним из наиболее распространенных видов арт-терапии является изо-терапия – коррекция с помощью изобразительной деятельности. При развитии мелкой моторики через рисование создаются предпосылки для становления многих психических процессов. Изо-терапия способствует положительному результату в работе с детьми, имеющими трудности в вербальном общении. Кроме этого, данная терапия выполняет психотерапевтическую функцию, помогая ребенку справиться со своими психологическими проблемами. Любая деятельность, в том числе и изобразительная, благоприятна для развития речи. Изобразительная деятельность тесно связана с важнейшими функциями – мышлением, двигательной координацией, зрением, речью – поэтому способствует не только развитию каждой из этих функций, но и связывает их между собой. Изо-терапия способствует освоению нетрадиционных техник рисования, помогает раскрыть личность детей, их творческие способности; ребенок при этом находиться в постоянном процессе открытия новых знаний; способствует развитию связной речи. Для детей дошкольного возраста с речевым недоразвитием прием изо-терапии эффективно способствует коррекции связной речи. Рисование на сюжет рассказа с последующим оречевлением своего рисунка – эффективный прием работы над связной речью детей. Рисование по определенному сюжету помогает лучшему его осмыслению и повышает качество пересказа: его последовательность, связность, информативность, полноту. Дети полнее и быстрее усваивают речевой материал, когда в качестве наглядной опоры используются рисунки, созданные детьми, так как они играют роль наглядной опоры для речевых упражнений.

Изо-терапия включает в себя несколько методов рисования:

- рисование пальчиками;
- рисование ладошкой;
- монотипия предметная;
- кляксография обычная.

При создании рисунков дети учатся отвечать на вопросы, формируют практические умения и навыки, развивают речь и словарный запас. Так как, ведущая деятельность дошкольного возраста является игра, необходимо чтобы каждое коррекционное занятие по развитию связной речи носило характер игровой деятельности, было эмоционально окрашено. Таким образом, изо-терапия развивает чувственно-двигательную координацию, так как требует согласованного участия многих психических функций. По мнению специалистов (А.И. Захаров, М.В Киселева), рисование участвует в согласовании

межполушарных взаимоотношений, поскольку в процессе рисования активизируется конкретно-образное мышление, связанное, в основном, с работой правого полушария, и абстрактно-логическое, за которое ответственно левое полушарие. В логопедической работе применять данный метод в развитии связной речи в следующих вариантах: рисование по сюжету рассказа с последующим представлением своего рисунка; рисование по определенному сюжету способствует лучшему осмыслению и повышает качество пересказа; занятия с раскраской, где дети могут сначала раскрасить рисунок, а затем рассказать сказку или рассказ, связанный с лексической темой; используя рисования разными способами (ладонью, пальчиками, печатаньем различных предметов, ватными палочками), развивается мелкая моторика рук, что способствует развитию связной речи. Различные виды изобразительного искусства положительно влияют на развитие речи и тем, что легко можно создавать проблемные ситуации, способствующие появлению речевой активности. Проблемные ситуации формируют коммуникативную направленность речи. Так, если кому-то из детей специально «забыть» предложить какой-либо материал, ребенок вынужден просить недостающее, то есть проявлять речевую инициативу. Все свои действия ребенок старается проговаривать (почему он взял именно этот цвет, какое у него настроение, когда он рисует). После того как ребенок нарисовал, обсуждается что он нарисовал, нравиться ли ему, что он использовал в работе.

Кроме того, на логопедических занятиях с ребенком с моторной алалией часто используется сказкотерапия, которая обеспечивает комплексное воздействие на речевую сферу ребёнка. Сказкотерапия способствует эффективной интеграции личности, развития творческих способностей, расширение сознания, совершенствования взаимодействий с окружающим миром. Данный метод в системе занятий по развитию связной речи играет важную роль и выполняет следующие цели: создание коммуникативной направленност и речевых высказываний; совершенствование лексико-грамматических средств языка; коррекция звуковой стороны речи; развитие диалогической и монологической речи; развитие активного и пассивного словаря. Используя в логопедической работе элементы сказкотерапии, обязательно учитываются следующие особенности детей: речевой статус детей (общее недоразвитие речи II- III уровня, осложненное неврологической симптоматикой, в том числе синдромом дефицита внимания и гиперактивностью, дизартрия); недостаточное развитие познавательных процессов (особенно слухового внимания и памяти; недостаточное стремление к познавательному общению с взрослым; быстрая истощаемость произвольного внимания; низкая работоспособность); специфика возраста (высокая эмоциональность, непосредственность, повышенная возбудимость).

Вышеперечисленные особенности детей приносят свою специфику в деятельность логопеда. Поэтому хочется отметить особенности выбора сказки используются простые, хорошо знакомые детям сказки, например: «Курочка Ряба», «Репка», «Три медведя», «Теремок», «Заюшкина избушка»; «Гуси – лебеди» и т.д. Сюжет сказки должен быть интересным, вызвать эмоциональный отклик у детей; возможное использование элементов сюжета, а не сказку целиком.

Еще одним видом арт-терапии, позволяющим сделать логопедическую работу эффективнее, является песочная терапия. Игры с песком, для детей с тяжелыми нарушениями речи, являются очень эффективным средством в образовательной и коррекционно-развивающей работе с детьми. Во-первых, усиливается желание ребенка узнать что-то новое, экспериментировать и работать самостоятельно. Во-

вторых, в песочнице развивается тактильная чувствительность как основа «ручного интеллекта». В-третьих, в играх с песком более гармонично и интенсивно развиваются все познавательные функции: восприятие, внимание, память, мышление, а главное для нас – речь и моторика. Таким образом, для детей с моторной алалией использование элементов арт-терапии на логопедических занятиях эффективно не только в качестве развития их творческих способностей в определенном виде деятельности, но и в плане развития речевой деятельности. Опорой для развития речи становиться не просто картинка и пояснения педагога, а личный опыт ребенка, ведь в ходе изобразительной деятельности, сказкотерапии и песочной терапии он сам что-то делает, творит, фантазирует.

Список используемой литературы:

1. Долгонек Е.В. Моторная алалия: коррекционно-развивающая работа с детьми дошкольного возраста. Учебно-методическое пособие. – М.: Детство-Пресс, 2013.
2. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия и методы ее преодоления. - СПб.: КАРО, 2011.
3.Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем. СПб.: Речь; М.: Сфера, 2008.
4. Тупичина Е.А. Мир песочных фантазий: Программа обучения детей рисованию песочных картин в технике Sand-Art» (для детей дошкольного и младшего школьного возраста. - М.: АРКТИ, 2018.

Ikromova Nasibabonu Ibrohim qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
PhD Musayeva Nargiza Sayfullayevna
Maxsus pedagogika 2-kurs talabasi

MAXSUS VA INKLYUZIV TA'LIM: AN'ANA, TAJRIBA VA INNOVATSIYALAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim, uning vazifalari va qanday bolalar ta'lim-tarbiya olishi haqida izohlab berilgan.

Аннотация. В этой статье объясняется инклюзивное образование, его функции и то, как дети получают образование.

Annotation. This article explains inclusive education, its functions and what children are educated.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, kognitiv bilim, pandus, elektroakustik asboblar.

Ключевые слова: инклюзивное образование, когнитивные знания, пандус, электроакустические инструменты.

Keywords: inclusive education, cognitive knowledge, pandus, electroacoustic instruments.

Imkoniyati cheklangan bolalar qayerda ta'lim oladilar?

1) Umumta'lim maktablarida
2) Maxsus maktab-internatlarda
3) O'qimaydilar

Aksariyat bolalar maxsus maktablarda yoki uyda ta'lim olishadi ammo umuman ta'lim olmaydiganlarni ham uchratishimiz shubhasiz. Imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktablarda emas, balki o'z tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishlari zarur. Chunki ular ham uylariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish huquqiga egadirlar. Inklyuziv ta'lim bolalarning turli qobiliyatlarini aniqlaydi va ularning ehtiyojlarini qondiradi.

Inklyuziv ta'lim- o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim tizimi hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning ijobiy taraflaridan- bola qanchalik o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'qisa, uni fikrlashida, o'ziga bo'lgan ishonchida, kognitiv bilimlarni mustahkamlashda katta o'rin kasb etadi. Bu bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish uchun nogironlardan buyuk shaxslar yetishib chiqqanligini, imkoniyati cheklanganik hech qanday ayb emasligini tushuntirish lozim. Chunki inklyuziv ta'limning maqsadi- hech qanday to'siqsiz imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga qo'shishdir. Bunda inklyuziv ta'limning qator vazifalari mavjud: imkoniyati cheklangan bolalrning hech qanday kamsitishsiz, barcha o'quvchilar bilan teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan ijtimoiy muhitni yaratish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning muammolariga nisbatan munosabatni shakllantirish; imkoniyati cheklangan bolalarning har taraflama rivojlantirish; Bubolalarning oilalariga maslahat, yordam berish va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash lozim.

Inklyuziv ta'lim ishtirokchilari:

1)Mahalla;

2) Oila;

3) Sog'liqni saqlash tizimi;

4) Xalq ta'lim tizimi;

5) Sinfdoshlar;

6) Maktab jamoalari.

Inklyuziv ta'limga quyidagi bolalar jalb qilinadi:

1) Eshitishida nuqsoni 60 dB gacha bo'lgan bolalar;
2) Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar;
3) Somatik kasalliklari bo'lgan bolalar;
4) Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar;
5) Intellekti saqlangan bolalar;
6) Tayanch-harakat apparatida yengil nuqsoni bo'lgan bolalar;
7) O'z-o'ziga xizmat qila oladigan bolalar.

Bu o'quvchilar uchun umumta'lim maktablarida alohida muhit yaratilishi lozim (pandus, katta shriftli yozuvlar, individual naushniklar, elektroakustik asboblar)

Shu jumladan, o'quv darsliklarini ham muqobil tarzda o'zgartirishlar kiritilishi lozim:

-Imkoniyati cheklangan bolalar uchun vazifalarni soddalashtirish lozim.

-Vazifalarni o'zi tanlash imkoniyatini berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

-U bolalar bilan ko'proq individual mashg'ulotlarni yo'ga qo'yish joizdir.

-Har dars uchun ko'rgazmali qurollar bo'lishi zarur.

Xulosa. Inklyuziv ta'lim bolalarga dunyoning turli xilligini, har bir inson yashash, ta'lim-tarbiya olish va rivojlanish huquqiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

R. Shomaxmudova "Maxsus va inklyuziv ta'lim" 2011 y.

«Inklyuziv ta›limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari» xalqaro ilmiy amaliy konferensiya materiallar to›plami. Toshkent shahri -2011 yil 26 mart

"Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" kitobi, D.S.Qaxxarova 2014.

"Maktab va hayot" ilmiy-metodik jurnali 5-son 2018-yil

Xusanov A'zamjon Axmadjanovich
NamDU, Ta'lim menjmenti kafedrasida katta o'qituvchi

"INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING HOZIRGI KUN MUAMMOLARI"

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lgusi o'qituvchi – logopedlarni inklyuziv ta'lim muhiti sharoitida pedagogik faoliyatini ilmiy tashkil etish pedagogik muammo sifatida, uning pedagogik-psixologik xususiyatlari, pedagogik faoliyatga tayyorlash texnologiyalari va hozirgi kun muammolari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: alohida ta'limga ehtiyojmand bolalar, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy muxit, integratsiya, bolalar serebral falajligi, reablitatsiya, segratsion ta'lim, deferensatsiya, adaptatsiya.

Аннотация: В статье рассматривается научная организация педагогической деятельности будущих учителей - логопедов в контексте инклюзивного образования как педагогическая проблема, ее педагогические и психологические особенности, технологии подготовки к педагогической деятельности и актуальные проблемы.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями, инклюзивное образование, социальная среда, интеграция, церебральный паралич, реабилитация, сегрегационное обучение, дифференциация, адаптация.

Abstract: This article discusses the scientific organization of the pedagogical activity of future teachers - speech therapists in the context of inclusive education as a pedagogical problem, its pedagogical and psychological features, technologies of preparation for pedagogical activity and current problems.

Keywords: children with special needs, inclusive education, social environment, integration, cerebral palsy, rehabilitation, segregation education, differentiation, adaptation.

Yangi O'zbekistonda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan progressiv islohotlarning bosh maqsadi va harakatga keltiruvchi kuchi, har tomonlama rivojlangan, milliy g'urur va ananalar bilan sug'orilgan, yangi inavatsion qarashlarga boy, mustaqil fikrini to'la bayon eta oladigan, rivojlangan davlatlar bilan har tomonlama raqobatga kirisha oladigan, jismonan baquvat, ma'nan barkamol insonni tarbiyalashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xurmatli Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 1-oktyabrda "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqlarida – "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim va ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak" deb takidlaydilar. [1] Ayniqsa davlatimiz rahbari yosh avlod tarbiyasining birinchi va muhim bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Shuningdek mo'htaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev "bolalar tarbiyasi jarayoniga o'z ishini puxta biladigan, malakali va har bir bolaga individual yondasha oladigan pedagog-kadrlarni jalb qilgan holda, ularni go'dakligidan ongi va tafakkurini to'g'ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviya, bilim va ma'naviyatga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin bo'ladi" deb takidlaydilar. [2] 2020 yil O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonun"ni, O'zbekis-

ton Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ-4860-son qarori va unga ilova qilingan "2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilindi. Ushbu qonunning 20-modda (Inklyuziv ta'lim), 55-modda (Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish hamda tarbiyalash, 56-modda (Ijtimoiy reabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish va tarbiyalash) larida alohida ko'makka muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasiga qaratilganligi, bo'lgusi o'qituvchi-logopedlarni inklyuziv ta'lim muhiti sharoitida kasbiy faoliyatni rivojlantirsh zaruriyatini taqazzo etadi. [3]

Yuqoridagi fikirlardan ko'rinib turibdiki, inklyuziv ta'lim sohasidagi amalga oshiriladigan ishlarimiz va ushbu mavzudagi tezisimiz o'ta dolzarb mavzulardandir. Insoniyat tamaddunining turli davrlariga nazar tashlasak, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami masalalari har qanday jamiyatda muhim muammolarni biri sifatida egallab kelganini kuzatamiz. Ushbu tarixiy yo'l uzoq bo'lib, unda nogironlar o'zlariga nisbatan nafaqat mehribonlik, rahm-shavqatni, balki e'tiborsizlik, nafrat va hatto tajavuz kabi turli-tuman munosabailarni his qiladilar. Lekin, bosib o'tilgan uzoq yillar davomida bunday shaxslarga nisbatan tenglik asosida hamkorlik munosabatlari kuzatilmaydi. Aynan so'ngi yillar davomida jahon hamjamiyati tomonidan tobora keng e'tirof etilayotgan inklyuziv ta'lim ham aynan anashu falsafiy qarashlar asosida yuzaga keladi. Ya'ni, bunday ta'lim har bir bolaning ta'lim turini tallashida erkinligi, oilada bo'lish huquqi, o'z uyi va mahallasida kamol topishi, barcha qatori teng ravishda bilim olishi kabilarni ta'minlashga qaratilgan. Bugungi kunda "*inklyuziv ta'lim*" atamasi ta'lim tizimiga tobora ko'proq kirib bormoqda, bu umumta'lim maktablarida alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni o'qitish, kamsitishni istisno qilish va har bir bola uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlashni nazarda tutadi. Ta'lim tizimiga inklyuziv yondashuvni joriy etish samaradorligi, birinchi navbatda, kasbining ijtimoiy ahamiyatini tushunadigan, kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini biladigan, turli xil rivojlanish patologiyalari bo'lgan, ta'lim muhitining barcha sub'ektlari o'rtasida konstruktiv pedagogik hamkorlikni amalga oshirishga qodir bo'lgan malakali pedagog kadrlarni tayyorlashga bog'liq. Inklyuziv ta'lim g'oyasi Respublikamizga 1996 yildan krib keldi. Inklyuziv ta'limni joriy qilishga kirishish avvalida rivojlanishida u yoki bu jihatdan muammosi bo'lgan bolaning kamol topishida oila eng samarali maskan ekanligi, shuningdek, bolaning uyda-o'z oilasida bo'lishi eng asosiy huquqlardan ekanligi g'oyasiga tayangan holda ish ko'rila boshlanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston bo'yicha rasmiy tarzda 710 mingnan ortiq nogironligi bo'lgan shaxs ro'yxatga olingan. Ularning 101 ming nafaridan ortig'i – 16 yoshgacha bo'lgan imkoniyati cheklangan bolalardan iborat. Bu bolalarni ta'limga qamrab olinishida albatta hozirgi kungacha kamchiliklar bor. Masalan, ta'lim bilan qamrab olinmagan, uyda o'tirib qolayotgan imkoniyati cheklangan bolalar bor. Agar maktablarda inklyuziv ta'lim bilan qamrab olish uchun sharoit yaratilsa, 101 ming imkoniyati cheklangan bolalarning 80 ming nafari bemalol maktabga bora oladi. Bu esa bizlarni alohida ko'makka muxtoj bolalarning ta'lim – tarbiya tizimiga jiddiy yondashuvimizni talab etadi. Ayniqsa maxsus ta'limning xuquqiy asoslarining yangicha zamon bilan ham nafas tarzda yangilanishi va kundalik xayotimizga tadbiq qilinishi fikrimizning yaqqol dalildir. Bugungi kunda respublika bo'yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o'quvchilar ta'lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan 13,3 ming nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda o'qitiladi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar qatorida umumta'lim maktablarida o'qitish amaliyotini rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari-

da ta'lim olayotgan o'quvchilarning umumta'lim maktablariga integratsiyalashuvi (uyg'unlashtirgan holda ta'lim-tarbiya berish) tajribasi qo'llanilishi natijasida so'ngi yillarda 500 nafarga yaqin alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar umumiy o'rta ta'lim maktablariga qaytarildi. Hozirgi kunda 3,2 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan. Ushbu maktablarning inklyuziv sinflariga 76 nafar o'quvchi qabul qilindi. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazida Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi tashkil etildi. Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi tomonidan rahbar xodimlar, psixologlar va o'qituvchilar uchun "Inklyuziv ta'limning sifat va samaradorligini aniqlash mezonlari", "Alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv sharoitda ta'lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash" nomli metodik qo'llanmalar hamda inklyuziv sinflar uchun 17 nomda, korreksion 1-sinflar uchun 28 nomda adaptiv dasturlar, inklyuziv sinflarda korreksiya ishlarini olib borish bo'yicha "Eshitamiz, ko'ramiz, chiroyli gapiramiz" nomli o'quv qo'llanma ishlab chiqildi. Yuqoridagi amalga oshirilgan ishlarga qaramasdan hozirgi kunda mamlakatimizda inklyuziv ta'limni tashkil etish sohasida quyidagi muammolar mavjud, shu jumladan:

Iinklyuziv ta'limni tashkil etish sohasida:

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yetarlicha yaratilmagan;
- alohida ta'lim extiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan yetarlicha ta'minlanmagan;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmaganligi natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga to'liqligicha tatbiq etilmagan;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijroiya hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti;

Kadrlarni tayyorlash sohasida:

- umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash talab etilmoqda;
- pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi hamda kasbiy malaka darajasi inklyuziv ta'lim uchun yetarli emasligi natijasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda qator muammolar yuzaga kelmoqda;
- pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;
- pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmaganligi, shuningdek bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotganligi ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;
- umumta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari inklyuziv ta'lim haqida yetarli ma'lumotlarga ega emasligi inklyuziv ta'limni joriy etishning samaradorligini pasaytimoqda;

- malaka oshirish va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash ta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limi bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilmagan, ular faoliyatiga inklyuziv ta'lim bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy qilinmagan;

O'quv jarayonini tashkil etish sohasida:

- umumta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berishning sifati va samaradaorligini aniqlash me'zonlari to'laligicha ishlab chiqilmagan;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan zarur maxsus o'quv adabiyotlari va metodik-qo'llanmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmagan;

Yuqoridagilardan tahlil qilishimizdan maqsad inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning ta'lim olish uchun keng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir.

Ushbu maqolamizni "ZAMIN" fondi Vasiylik kengashi raisi Ziroat Mirziyoevaning quyidagi fikirlari bilan yakunlamoqchimiz "Barcha bolalarning huquqlari va erkinliklari bir xil darajada kafolatlanishi lozim. Ularning manfaatlari ustuvor bo'lishi kerak. Dunyodagi har bir bola bunga loyiqdir. Nogironligi bo'lgan bolalar ham jamiyatning to'laqonli a'zolaridir. Ularning faol va maroqli hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shubhasiz, juda muhim" deydi o'z nutqida. [4]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 1-oktyabr "O'qituvchi va murabbiylar kuni" ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi., Toshkent., 2020 yil 1 – oktyabr.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida "Maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar natijadorligi tahlili"ga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqi., Toshkent., 2018 yil14 fevral.

3.O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonun"ni., Toshkent., 2020 yil.

4."ZAMIN" fondi vasiylik kengashi raisi Ziroat Mirziyoevaning Jahon bolalar kuniga hamda YuNISeFning 75 yilligiga bag'ishlangan «Nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziyani ta'minlash» deb nomlangan yuqori darajadagi xalqaro forumdagi nutqidan., Toshkent., 2021 yil 19 noyabr.

5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent., 2017 yil 1 dekabr, PF-5270-son.

Elektron ta'lim resurslari

1. www. tdpu. uz
2. www. pedagog. uz
3. www. ziyonet. uz
4. www. edu. uz

D.Sh.Shukurova
CHDPU Maxsus pedogogika kafedrasi tayanch doktoranti

INKLYUZIV TA'LIM VA INKLYUZIYANING FARQLI TENDENSIYASI

Dunyodagi barcha mamlakatlar siyosati insonparvarlilik tamoyillarga tayanishi, jamiyatdagi nogiron va ijtimoiy himoyaga muxtoj qatlamga yaratilgan imkoniyatlar qulay shart-sharoitlar, ularning erkin, farovon yashashi uchun kerak bo'lgan barcha soxadagi qo'llab-quvvatlanishlari bilan belgilanadi. Nogiron bolalarning ta'lim olish jarayonini sifatli tashkil etish, isloh qilib borish, har bir davlat va jamiyat oldidagi dolzarb masalalardan biridir. Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarning ijtimoiy muhitga hech bir qiyinchiliklarsiz moslashishi, munosib tarzda o'z o'rnini topishi, negizida ta'lim va tarbiyaning o'rni beqiyos.

UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi

Bir necha asrlar ilgari pedogoglar normal rivojlanishdan orqada qolgan insonlarga ham ta'lim berish mumkin ekanligini tadqiq etishgan. Bunga qaramasdan XXI asr realizatsiyasining zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziya hali yetarlicha chuqur o'rganilmagan bo'lib, olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida bu savol hali to'laligicha o'z javobini topmagan faqatgina bazi bir qismlari yoritib berilgan.Ilmiy suxbatlarda ham inklyuziv ta'limni amalga oshirish imkoniyatlari va xususiyatlari tashkil etish chora tadbirlari to hozirgi kungacha ochiqligicha qolmoqda Rus tadqiqotchilaridan L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, V.N.Myasishchev, K.D.Ushinskiy, N.N.Malofeev, N.D.Shmatko, A.N.Golubeva va boshqalar inklyuziv ta'limni tashkil etishda alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni psixologik muommolarini o'rgangan. Shuningdek, I.I.Mamaychuk, L.P.Koskovoy, O.S.Nikolskayalar, V.S.Manovatomova, Yu.S.Alyoshina, M.Krijanovskaya, V.S.Muxina, A.A.Bodalyov, Ye.R. Baevskayalar imkoniyati cheklangan bolalarning pedagogik-psixologik korreksiyalash masalalari to'g'risida tadqiqot ishlari olib borganlar.

Psixologi L.S.Vigotskiyning ilmiy izlanishlariga nazar soladigan bo'lsak u umumiy va maxsus ta'limni uyg'unlashtiradigan ta'lim tizimini tashkil etish, ya'ni maxsus yordamga muxtoj bolalarni inklyuziv ta'lim tizimida o'qitishni quyidagicha tariflaydi: "Ta'lim tizimi shunday bo'lishi kerak-ki, bunda maxsus va umumiy ta'lim uyg'unlashib ketishi uchun shart-sharoitlar yaratilib, maxsus yordamga muxtoj bola o'qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ma'lum-ki, bizning maxsus muassasalarda ta'lim-tarbiya oluvchi o'quvchilar maktab jamoasining tor doirasiga tushib qoladi. Ijtimoiy jamiyatda esa hammaning diqqati uning nuqsoniga qaratiladi. Natijada bu bolalar xaqiqiy xayotdan cheglashtiriladi. O'z o'rnida maxsus maktab bolani chegarlangan dunyoga olib keladi". Olim shu sababdan nuqsonli bolaga nafaqat ta'lim berish balki uni jamiyat hayotiga onson uyg'unshishi uchun nuqsonlarini kompensatsiya qilish, sog'lom tengdoshlaridan holda ajralmagan holda

ta’lim tarbiya olish g‘oyasini ilgari suradi. Demak alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolani jamiyatga moslashtirishda undagi nuqsonlarni sezilmas darajaga keltirishda inklyuziv ta’lim muhim ahamiyatga ega.

Rus tadqiqotchisi Purgina E Inklyuziv ta’lim tushunchasini falsafiy tomondan quydagicha tariflaydi. Inklyuziv ta’lim termini “inklyuziya” fransus tilidan olingan bo‘lib lotinchadan tarjima qilinganda “bog‘lamoq”, “qo‘shmoq” degan manolarni bildiradi.

Demak inklyuziv ta’lim tushunchasi terminologik jihatdan ham alohida ehtiyojga ega, rivojlanishda orqada qolgan bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb etish qo‘shish degan ma’noni anglatadi.

Inklyuziya ananasi pedogogikaning chuqur tarixiy ildiziga borib taqaladi

Rus tadqiqotchisi Korshunova O. Inklyuziv ta’lim tushunchasini tadqiqot ishlarida keng va tor mazmuni yoritib beradi.

Inklyuziv ta’lim tushunchasiga keng mazmunda tarif berilganda:

- ta’limga yanada moslashuvchan yondashuv bo‘lib, har bir o’quvchining bir-biridan farq qilishi bilan bog’liq to’siqlarni bartaraf etiladigan va o‘quvchidagi potensial imkoniyatlarini o’z-o’zini anglash uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratiladigan, o’quvchilar ta’lim olishi uchun foydali o’ziga xos jarayondir.

– sog‘lom va alohida ehtiyojli bolalarni imkoniyat darajasidan kelib chiqan holda har bir o‘quvchi uchun individual yondashuv usuli amalga oshirib,o‘quvchilarning aqliy va shaxs hususiyatlarini inobatga olgan holda ulardagi ijodiy qobilyatlarni rivojlantirish o‘quvchilarni ijodiy baxolash va ularni birga o‘qitish jarayoni.

- o’quv jarayonini tashkil etishning shunday o’ziga xos shakli bo’lib, barcha bolalar jismoniy, aqliy qobilyati, madaniy kelib chiqishi, til va irqidan qatiy nazar, umumta’lim muassasalarida ta’lim oladi.Sog‘lom tengdoshlari bilan bir xilda umumta’lim muassasalarida ulardagi alohida ta’lim ehtiyojlarini inobatga olib zarurat tug‘ilganda maxsus yordam ko’rsatadi. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tengdoshlari bilan birgalikda inklyuziv ta’lim tizimida o‘qitish bu umumta’lim muassasalarida maxsus sinflarda emas, balki omaviy sinflarda ta’lim tarbiya berishdir.

Inklyuziv ta’lim tushunchasiga tor mazmunda tarif berilganda:

Inklyuziv ta’lim (Inclusif - shu jumladan, Include - xulosa qilish, o’z ichiga qamrab olish, jalb etish) kabi ma’nolarni anglatib, jamiyatda alohida ehtiyojli shaxslarni zamonaviy ijtimoiy hayotdagi munosabatlarga jalb etilishi degan tushunchaga asoslanib ta’lim jarayonidagi o‘zgartirishlar tushuniladi. Ta’lim jarayonidagi o’zgarishlar barcha uchun ta’lim olish imkoniyatini yaratib berish, shu bilan birga alohida ehtiyojga ega bolalar uchun ta’lim olish imkoniyatini yanada kengroq ta’minlash uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Chet el tadqiqotchilaridan Devid Bayn, Ture Yonsson, Kristin Maylz, Kirk Xorton, R.Fullerlar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda bir qator ilmiyu izlanishlar olib borishgan. Ture Yonsson tomonidan chop etilgan “Inklyuziv ta’lim” o‘quv qo‘llanmasi alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalar uchun xalqaro ta’lim dasturining asosiy manbalaridan biridir. O‘quv qo‘llanmada nogiron, rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar va kattalarni mustaqil hayot qurishlari ularni erkin va farovon yashashlari uchun xalqaro ta’lim-tarbiya berish dasturining asosiy jihatlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Amerikalik tadqiqotchi S.Stabbes Inklyuziyaning rivojlanishini inklyuziv maktabdan inklyuziv jamiyat sari deb quydagicha ifodalaydi: (1 chizma)

Sharqiy Yevropa tadqiqotchilaridan Norvegiyalik o’qituvchi G. Itterstad olib borgan tadqiqotlarida 1980-70 yillarda alohida ehtiyojga ega bolalarni umumta’lim maktablari ta’lim jarayoniga qamrab

olish ya'ni (inklyuziya qilish) bolalarni sog'lom tengdoshlari orasiga qo'shish hamada ta'lim sifatini oshirishningasosiyislohatlaridanbiribo'lgan.Ushbuislohotalohidaehtiyojgaegabolalarumumta'lim maktablari sinflarida ta'lim ola olmaydi, ular segregatsiya usulida (nogiron bolalarni yopiq muassasalarda ajratib o'qitish) ta'lim olishi kerak degan go'yaga qarshi yetakchi islohotlardan biri bo'lgan. Alohida ehtiyojga ega bolalarni umumta'lim maktablarida qo'shib o'qitishni integratisiya va inklyuziya deb oladigan bo'lsak Integratsiya qilish tushunchasi alohida ehtiyojga ega bola yoki alohida ehtiyojga ega bolalar guruhini ulardagi nuqsonidan qatiy nazar umumta'lim tizimiga moslashtirishdan iboratdir. Inklyuzivlik esa alohida ehtiyojga ega bolalar umumta'lim muassalarida ta'lim olishlari uchun ta'lim tizimi bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ularga moslashidan iboratdir. Turli manbalarning ta'kidlashicha, inklyuziya ko'proq mafkuraviy kontseptsiya bo'lib, ushbu masala bo'yicha amaliy harakat qilinganda inklyuziv ta'lim tushunchasi ilgari suriladi. "Inklyuziya" va "inklyuziv ta'lim" tushunchalari mazmunidagi farqni tushunish uchun, mazmuni aniqroq ishlab chiqilgan "differensatsiya" va "differensatsiyallashgan ta'lim" tushunchalari bilan o'xshashlik keltirilgan.

Mahalliy va xorijiy ta'lim tizimiga inklyuziyaning keng joriy etilishi natijasida yuzaga kelgan konseptual va terminologik muammolar va uning rivojlanishi natijasida sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi turli mamlakatlar olimlari va amaliyotchilari tomonidan keng qo'llaniladigan "inklyuzivlik" termini va unga tegishli ko'plab tushunchalarni jamoaviy muhokama qilish va chuqur ilmiy tushunish zarurati bilan belgilanadi: inklyuziv jarayonlar, inklyuziv. o'zaro ta'sir, inklyuziv madaniyat, inklyuziv ta'lim, inklyuziv muhit tushunchalarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1.Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida https://lex.uz/docs/3436192

2. Жусупова Г.Б **Особенности реализации инклюзивного образования детей дошкольного возраста** Выпускная квалификационная работа Екатеринбург 2017 10-с

3. Sattorova Sh.M "Ta'lim klassteri muhitida ijtimoiy yo'nalishi talabalarining inklyuziv yondashuvini kompetensiyaviy yodashuv asosida rivojlantirish" Ped. fan. nom… diss. – Chirchiq., 2022-13 bet

4. Xamidova M.U Maxsus pedagogika.-T.: "Fan va texnologiya", 2018 yil.

164-7 bet.

5. Qaxxorova S.Q., Zamonaviy ta'lim / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2015, 8 son 44 bet.

6. Понятийный аппарат педагогики и образования: сборник научных трудов / отв. ред. М. А. Галагузова. – Екатеринбург : [б. и.], 2020. – Вып.12. – 432 с. 12с– Текст :

7. *Коршунова О. В. Теоретико-методологические основы инклюзии в образовании // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 8. – С. 16–20. – URL: http://e-koncept.ru/2016/56114.htm.*

8. Сулейманова Р.А., Хакимжанова Г.А. Зарубежный и отечественный опьп включения детей с особыми нуждами в общеобразовательный процесс: проблемы и пути решения. - Алматы: КАПринг. 2001.] Малофеев Н.Н. Почему интеграция в образовании закономерна и неизбежна / Альманах ИКП РАО, 2007. №11.

Nosirova Dildoraxon
TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi magistranti

DUDUQLANISH NUTQ KAMCHILIGINI O'RGANISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada duduqlanish nutq nuqsonining namoyon bo'lishi, nutqning tempo-ritmik buzilishida kuzatiladigan simptomlar, nuqsonni o'rganishda qadimda va shu kungacha qomusiy olimlar va MDH mamlakatlari olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar, ilmiy qarashlar va ushbu sohada bir qator Yevropa hamda AQSH mamlakatlarida olib borilayotgan izlanishlar haqida so'z yuritilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: nutqiy nuqson, duduqlanish, okkultiv duduqlanish, gomolateral, periferik yonboshlashish, kortikal va subkortikal sohalar.

Mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarni o'z ijodiy va aqliy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonlaridan maktabgacha va maktab ta'lim jarayonlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini isloh qilish, keng ko'lamli ishlar amalga oshirish uchun ko'plab say-harakatlar amalga oshirilyapti. Bunga misol qilib, prezidentimiz tashabbusi bilan 2023-yilda "Maktabgacha ta'lim qamrovini kengaytirish bo'yicha 5 yillik dastur" ishlab chiqildi. Dasturga muvofiq, 2026-yilga kelib 6 yoshli bolalarni 100 foiz maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish kutilmoqda. Buning uchun esa 7 mingdan ortiq nodavlat muassasalarni qurish, 160 mingdan koproq kadrlar malakasini oshirish maqsad qilingan.

Ma'lumki, bola nutqining jadal rivojlanish davri maktabgacha yosh davrlariga ya'ni, 2-6 yoshlarga to'g'ri keladi. Bu davrda bolaning hissiy-irodaviy sohasi, bilish jarayonlari rivojlanadi. Bolalarda uchraydigan nuqsonlar bir qator umumiy va nutqiy nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Hozirgi kunda nutqning temp-ritmik tomondan buzilishlarini o'rganish va bu nutq buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha bir qancha ilmiy ishlar hamda tadqiqotlar samarali ravishda amalga oshirilib kelinmoqda. Bu ilmiy izlanishlarning tub ildizi ilgarigi vaqtlarga borib taqaladi. Qadimgi davrlarda duduqlanishga ko'proq bosh miyada namlikning to'planib qolishi yoki artikulyatsion apparat qismlarining o'zaro noto'g'ri munosabati bilan bog'liq patalogiya deb qaralgan. Bu qarashlar o'z davrining yetuk olimlari Gippokrat va Aristotelga tegishli hisoblanadi. Galen, Sels va Ibn Sino kabi olimlar ham duduqlanish nutq apparatining markaziy yoki periferik bo'limlaridagi buzilishlar natijasida kelib chiqishi mumkinligini e'tirof etishgan. Rossiyalik mutaxassislar ham ayni nutq nuqsoni to'g'risida bir qancha tadqiqot va izlanishlar olib borishgan. Xususan, Sikorskiy, Xmelovskiy, Anders va boshqa bir qator olimlar duduqlanishni nutq sohasidagi funksional buzilish, nutq nevrozi, deb hisoblashgan.

XIX asrning boshlarida fransuz tadqiqotchilari duduqlanish nutq nuqsoni borasida izlanishlar olib borib, uni nutq apparatini periferik va markaziy bo'limlari faoliyatidagi turli xil buzilishlar bilan bog'lab tushuntiradilar. XX asr boshlariga kelib, duduqlanishga murakkab psixofizik buzilish sifatida qaray boshlandi. Gutsman, Kussmaul, Sikorskiy kabi olimlarni e'tirofiga ko'ra, bu nutq nuqsonining asosida fiziologik xarakterdagi buzilish yotadi, ruhiy buzilishlar esa, ikkilamchi xarakterga ega.

Duduqlanish - bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutqning ritmi, tezligi va ravonligining buzilishi, bunda nutqiy nafas va nutqning kommunikativ funksiyasi buziladi. Shu kungacha duduqlanishning quyidagi sabablari, turlari, shakllari va ko'rinishlari keltirilib o'tilgan:

Duduqlanishni keltirib chiqaruvchi sabablar 2 guruhga ajratiladi:

- Moyillik sabablari (negiz) bunga ota-onalarning nevropatik kasallanishi, duduqlanuvchining o'zidagi nevropatik sabablar, konstitutsional moyillik,nasliy buzilish, bosh miya rivojlanishining turli davrlarida ko'plab salbiy omillar ta'sirida shikastlanishi natijasida;

- Keltirib chiqaruvchi sabablar (turtki) bunga anatomik- fizologik sabablar ya'ni ensafalitik oqibatlari bo'lgan jismoniy kasalliklar, jarohatlar,zaharlanish, qizamiq,terlama,gijjalar,ichki sekretsiya almashinuvi kasalliklari, nerv sistemasining charchashi,kiradi. Ruhiy ijtimoiy sabablarga to'satdan yuzaga kelgan ruhiy shikast, gipoapeka,giperapeka, nutqning bolalikda noto'g'ri shakllanishi, bolalarni aqliy jihatdan zo'riqishi, noto'g'ri taqlid, chapaqaylikdan o'naqaylikka majburiy o'rgatish va bir qancha tillarda so'zlashish kabilar bo'lishi mumkin.

Duduqlanishning 2 xil ko'rinishi bor: nevrotik va nevrozga o'xshash.

- nevrotik duduqlanish bu turli xil stresslar natijasida yuzaga keladi duduqlanish ikki yoshdan olti yoshgacha paydo bo'lishi mumkin. Bolalarda bir necha oy yoki bir-ikki yilda o'z nuqsoniga nisbatan reaktsiyasi paydo bo'ladi. Begonalar oldida gapirishdan uyala boshlashadi, og'zaki nutqdan o'zlarini olib qochishadi. Keyinchalik maktab yoshida, ayniqsa ko'pincha o'spirinlarda nutq qo'rquvi paydo bo'ladi ya'ni logofobiya, bu hayajon va ruhiy stress paytida, xususan, maktabda doskaga chaqirilganda duduqlanish sezilarli darajada oshadi. Natijada og'zaki nutqdan bolani butunlay voz kechishiga olib kelishi mumkin va bu maktab o'quv dasturini o'zlashtirish darajasini pasaytiradi.

-nevrozga o'xshash duduqlanish bosh miyaning organik jarohatlanishi, bosh miyadagi turli xil o'simtalar, dizartriya va BSF natijasida yuzaga keladi. Odatda 4-6 yoshda nutq rivojlanishing kechikishi, artikulyar mushaklardagi klonik - tonik pay tortishishlar, bir vaqtning o'zida giperkinezning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga bolada charchoqning kuchayishi, aqliy jarayonlarning pasayishi, yuz mushaklarining ixtiyorsiz harakatlari va miyadagi fiziologik buzilishlarnining boshqa nevrozga o'xshash belgilari bilan kombinatsiyalanadi. Duduqlanish pay tortishlarining shakliga ko'ra 3 xil bo'ladi:

- Klonik bunda pay tortishi vaqtida tovush, bo'g'in yoki so'z bir necha marotaba takrorlanadi a-a-a- anor.
- Tonik bunda pay tortishi vaqtida esa, so'z boshida, to'xtatish ro'y beradi va bir tovushdan, bo'g'indan va so'zdan ikkinchi tovushga, bo'g'inga va so'zga o'ta olmaydi uzoq to'xtalib qoladi a.... nor, ma....shina kabi.
- Aralash yani, klono-tonik yoki tono- klonik pay tortishishi kuzatiladi.

Pay tortishishlari joylashishiga ko'ra, artikulyatsion, nafas va ovoz bo'limlarida bo'ladi. Duduqlanish paytidagi nafas olishning buzilishi eksperator, insperator va resperator shakllariga ajratiladi.

Duduqlanish nutq nuqsonini turli xil mamlakatlar miqiyosida ko'rib chiqadigan bo'lsak, duduqlanish kelib chiqish sababiga ko'ra 2 turga ajratiladi. Birinchisi, neyrogen duduqlanish bo'lib, nevrologik travmalar, chayqalish, bosh miya jarohati, giyohvandlik, miyadagi shishlar oqibatida kelib chiqadi. Ikkinchi turi psixogenik duduqlanish bo'lib, hissiy hodisalar, stress, yaqin kishisidan ayrilish va boshqa ruhiy hodisalar oqibatida kelib chiqadi. AQSHlik olim, nutq terapevti, defektologiya sohasida kashfiyotchi Charlz Van Riper, duduqlanishni kelib chiqishini 3-turi ham mavjud deb hisoblab, "okkultiv duduqlanish" deb ataladigan shaklini fanga kiritdi. Van Riperning ta'kidlashicha, duduqlanishning bu shakli inson voyaga yetganidan keyin aniq nevrologik yoki psixologik ta'sirsiz vujudga keladi. U duduqlanish bolaning erta yosh davrlarida paydo bo'lgan bo'lib, keyinchalik remissiya holatida duduqlanishning qayta paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi, - deydi.

Amerikalik professor Vingeytning duduqlanish nutq nuqsoniga bergan tavsifiga ko‘ra, duduqlanish ixtiyorsiz, ovozli va ovozsiz tarzda inson nutq so‘zlayotgan vaqtda nutqning takrorlanishi yoki uzayishi bilan namoyon bo‘ladi. Duduqlanuvchi nutqida pay tortishishlar tez-tez uchraydi va bu nutqning boshqarilishini qiyinlashtiradi. Pay tortishishlar nutq apparati yoki tana tuzilmalari bilan bog‘liq qo‘shimcha harakatlar bilan birga keladi. Shuningdek, hayajon yoki insonni normal holatidan tortib, salbiy his-tuyg‘ular (xijolat, g‘azab, qo‘rquv va hk.)gacha bo‘lgan hissiy holatlarda namoyon boladi.

Yaqin vaqtlarga qadar shifokorlar duduqlanishni nevrologik yoki hissiy holatga bog‘liq patalogiya deb hisoblashgan.

Amerikalik izlanuvchilar klinik labaratoriyalarda duduqlanishni bartaraf etish uchun ilk yordamchi dorilar ustida ish olib bormoqdalar va u dorilar duduqlanish uchun potensial birinchi yordam sifatida ko‘ngilli duduqlanuvchilar orasida klinik sinovlarni boshladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, duduqlanish nutq nuqsoni ming yillardan buyon o‘rganilib kelinmoqda. Bu nutq nuqsoniga qadimdan boshlab miya faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan hissiy va fiziologik patalogiya deb ta’rif berib kelingan va bu nazariyalar xali hamon o‘z kuchini yo‘qotmaganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Maqolada amerikalik, yevropalik, rossiyalik va sharqiy olimlarning nutq nuqsoni bo‘yicha olib borgan tadqiqotlari, qarashlari va xulosalarini keltirib o‘tishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Ayupova M. Yu. Logopediya. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. Toshkent 2007-yil
2. David Ward. Stuttering and Cluttering. Frameworks for understanding and treatment.
3. Oliver Bloodstein. A handbook on Stuttering. Plural publishing.
4. Onlinelibrary.wiley.com. The nature of stuttering.
5. Bozorov, O. (2022, April). POSSIBILITIES OF FORMING THE METHODICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS-SPEAKERS ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINE INTEGRATIVE APPROACH. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 1-5).

Husniddinova Barno
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
SPDE U 01- guruh talabasi

INKLYUZIV TA’LIMGA JALB QILISH BOSQICHLARI

Bugungi kunda respublikamizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’lim tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratish, ijtimoiy faolligini oshirish va iste’dodini qo‘llab-quvvatlash, jismoniy hamda ruhiy rivojlanishiga ko‘maklashish, bilim, malaka, mahorat darajalarini oshirish, bola-yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash uchun keng imkoniyatlar yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan 2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Konsepsiya doirasida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining 51%da (umumiy soniga nisbatan) inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilishi, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning (umumiy soniga nisbatan) 40% umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘qitishi hamda uyda ta’lim olish uchun alohida ehtiyojga ega bolalar soni (umumiy soniga nisbatan) 11 %gacha kamaytirish rejalashtirilgan.

Inklyuziv ta'limda quyidagi 8 ta bosqichda ta`lim muassasasilarning har bir bosqichda bajaradigan ishlari belgilab berilgan.

1-bosqich: O'zgartirish va zarurat uchun vaziyatni yaratish

Ta`lim muassasasida ma'lum samarali o'zgarishlarga erishish uchun odatda hodimlarning katta qismini xayrixoxlikda o'zgartirishlar kiritishga yo'naltirilishi kerak. Yangilanish zarurati atrofida vaziyatni o'zgartirish va tezkorlik xissini rivojlantirish, jiddiy xavf va imkoniyatlarni aniqlash, kelajakdagi imkoniyatlar ssenariysini ishlab chiqish, asosiy shaxslarni aniqlash, o'zgarishlarni amalga oshirish shuningdek asosiy personal va boshqa manfaatdor tomonlar uchun foydali.

2-bosqich: Tadbiq qiluvchi komandani shakllantirish

O'zgarishlar jarayonini boshqarish uchun ta`lim muassasasi ichida zaruriy malaka va ta'sir ko'rsatuvchi komanda a'zolarini to'plash zarur. Bu komanda pedagoglar va ta`lim muassasasi boshqaruv a'zolari shuningdek ota-onalar asotsiatsiasi, ta`lim muassasasi kengashi, bolalar kengashi a'zolaridan iborat. Guruh o'zgarishlarni amalga oshirish rejalarini tuzish va bir-birlari bilan aloqa o'rnatishlari maqsadida doimiy ravishda uchrashib turishi kerak.

3-bosqich:O'zgarishlarni yaratishni ko'ra bilish

Aniq ko'ra bilish, har bir kishiga nimaga erishmoqchi ekanligini tushunishga yordam beradi. Ko'ra bilish mohiyat bilan mustaxkamlangan, ya'ni ta`lim muassasasi bolalarni o'qitish uchun, shuningdek, g'oyaviy, ixtiyoriy, imkon darajasida, maqsadga yo'naltirilgan, egiluvchan va muloqotga kirishuvchan bo'lishi kerak.(Kotter 2012). Tadbiq qiluvchi komanda barcha manfaatdor tomonlar ko'ra bilishlarini aniq va ishonchli tarzda umumlashtirish uchun strategiyalarni ishlab chiqishi zarur.

4-bosqich: Ko'ra bilishni boshqarish.

Ko'ra bilish tez-tez va kuchli tarzda takrorlanib turishi kerak: har bir qulay vaziyatda, imkoniyat bo'lganda, xuddi shunday ta`lim muassasasi amaliyotida va kasbiy malakalar rivojlanishida. Aloqa tarmoqlari hodimlar yig'ilishi, ta`lim muassasasi majlislari, ota-onalar kechalari, ta`lim muassasasi axborot varaqasi, shuningdek, ta`lim muassasasi veb saytini o'z ichiga oladi. Ta`lim muassasasilar o'zgarishlarni o'zida aks etishi, pedagoglarga ko'tarilgan va muxokama qilingan qandaydir muammolarni hal qilish imkoniyatlarini yaratish va ko'mak berish kerak.

5-bosqich: To'siqlarni bartaraf etish va harakat imkoniyatlarini kengaytirish

To'siqlarni bartaraf etish pedagoglarga ko'ra bilishni bajarib o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi. Shu tarzda o'zgarish tuzilmasi o'z o'rniga qo'yilgach, o'tkaziladigan tekshiruvlar potensial to'siqlarni aniqlash uchun amalga oshirilgan bo'lishi kerak. Masalan, ta`lim muassasasidagi o'zgarishlarga kimdir qarshilik ko'rsatyaptimi yoki ta`lim muassasasi jarayoni tuzilmasida qarshilik bormi? Ta`lim muassasasi jarayonlariga o'zgartirish kiritish zarurati paydo bo'lishi mumkin. Bunda har doim, o'zgarishlarni tadbiq etuvchi komanda a'zolari va hodimlar harakatlarini ajratish muhim.

6-bosqich: Qisqa muddatli g'alabalarni yaratish

Uzoq muddatli maqsadlar yo'lida qisqa muddatli maqsadlarni yaratish. Kuchli o'zgarishlar yordamisiz amalga oshirish mumkin bo'lgan oson erishiladigan qadamlarni izlang. So'ngra bu tashabbuslarning birgalikdagi yutuqlari uchun imkoniyat berish va belgilangan maqsadlarga erishishda ko'mak bergan hodimlarni mukofotlash.

7-bosqich: O'zgarishlar ustida qurish

Kotter (2012) ta'kidlashicha, ko'pgina loyihalar g'alaba erta e'lon qilingani uchun o'zgartirilmaydi. Birinchi muvafaqqiyatlar, faqatgina uzoq muddatli o'zgarishlarga erishish uchun nima

qilinishi kerak va ta`lim muassasasi hayotiga tadbiq etishning boshlanishi xolos. Har bir yutuq o‘zgarishlarga tayanish va nima yaxshiroqligini aniqlash imkonini beradi. Har bir qadamdan so‘ng tahlil qilish muhim, qaysi to‘g‘ri qilindi va qurilishni to‘xtatmay davom ettirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

8-bosqich: O‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatlash va tadbiq etish

Uzoq muddatli o‘zgarishlarga erishish uchun bu o‘zgarishlar ta`lim muassasasi hayotiga tadbiq etilgan bo‘lishi kerak. Ta`lim muassasasi tashkilotining har bir yo‘nalishida o‘zgarishlar bo‘lishini kafolatlash uchun uzluksiz harakat qilish zarur. Bu o‘zgarishlar, ta`lim muassasasi rahbarlari o‘zgartirishlarda davom etib, yangi hodim va bolalarning ta`lim muassasasi hayotiga kirib borishiga ko‘mak berishi muhimligini o‘z ichiga olgan.

Ta`lim muassasasidagi o‘zgarishlarga ya’ni daliliy ma’lumotlarga asoslangan amaliyotda yanada yaxshiroq ta’sir ko‘rsatishni ko‘rib chiqish uchun ta`lim muassasasi tizimi va ta’lim muassasalari rahbarlari, shuningdek, sinf pedagoglariga e’tiborni qaratish zarur.Fullan (2002) aytishicha “.... bizga ta`lim muassasasi hayotini va pedagog kasbini o‘rganishda boshlang‘ich transformatsiyani yarata oladigan liderlar kerak”. Keyingi 8 ta boshqaruv tamoyillari ta`lim muassasasilardagi o‘zgarishlarga ta’sir ko‘rsatish uchun ta’lim muassasalari rahbarlariga Fullan va boshqalar tomonidan (2005) taklif etiladi.

1. Kishilarni jalb etishning ahloqiy maqsadlari-birinchi tamoyil, o‘zgarishlarning ahloqiy maqsadlari, bunda maqsad, o‘zgarishlar jarayonida pedagoglar, ta`lim muassasasi rahbarlari, hamjamiyat va jamiyatning keng qatlamlarining ishtiroki hisoblanadi.
2. Potensialni yetishtirish – birgalikda ishlash va o‘zgarishlarga erishish uchun yangi bilimlarni, malakalar, kompetensiya, resurs va umumiy xususiyatlar, shuningdek, motivatsiyani ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi
3. O‘zgarish jarayonini tushunish – bunda o‘zgarishlar yo‘lidagi to‘siqlarni yengib o‘tish maqsadida o‘zgarishlar jarayoni doimiy takomillashishi uchun sharoitlar yaratishni tushunish muhim.
4. Ta’lim olish uchun madaniyatni rivojlantirish - ta’lim olish uchun madaniyatni rivojlantirish bir-birlaridan o‘rganish uchun va takomillashishga jamoani jalb etish bilan shaxslar uchun mo‘ljallangan strategiyalar to‘plamini o‘z ichiga oladi.
5. Baholash madaniyatini rivojlantirish – rivojlanayotgan ta’lim madaniyatini baholash jarayoni va usullarini o‘z ichiga olishi kerak. Agar potensiallarni rivojlantirish ta`lim muassasasii ta’limning joriy baholash jarayonida ishtirok etsalar ular jiddiy o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin.
6. Diqqat-e’tiborni o‘zgarishlar uchun ko‘rsatmaga qaratish – o‘zgarishlar mustahkam kuchga kirishi uchun ularni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Liderlik boshqa yutuqlarga erishishga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, mustahkam o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun boshqa mamlakatlardagi liderliklik potensialini rivojlantirayotgan liderlarni izlash kerak.
7. Qarorlarning kelishilganligiga ta’sir ko‘rsatish – yangi strategiya va usullar o‘rtasidagi bog‘liqlikka e’tiborni qaratish imkoniyatini berish uchun kelishuvni yaratish barcha komponentlarning bir-biriga mos kelishi va butun voqea haqida aniq tasavvur hosil qilishni o‘z oldiga qo‘yadi.
8. Madaniylashtirishni rivojlantirishning 3 bosqichi -- bu 3 darajali bosqich o‘z ichiga ta`lim muassasasi tizimining 3 darajasini barchasiga e’tiborni qaratishni taqozo etadi. Ya’ni shaxslarni o‘zgartirish mavzusidagi daraja; shuningdek, ta`lim muassasasi tizimini o‘zgartirish darajasi; mahalla, tuman, davlat, millat darajalari nazarda tutiladi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, o‘zgarishlarni ta’minlashda pedagoglar muhim rol o‘ynaydilar. Quyida pedagoglarga o‘zgarishlarga qanday erishish mumkinligi R.Sh.Shomaxmudova (2011) tomonidan taklif etilgan uslubiy tavsiyalar berilgan:

1. Professionallar kabi o'qitish – eng so'nggi ilmiy ma'lumotlardan foydalanish imkoniyati va hamkasblardan yangi g'oyalarni izlash.

2. O'zingizdan boshlang – o'z shaxsiy tajriba va bilimingizni baholang, kasbiy malakalar rivojlanishidagi ehtiyojlaringizni ko'rib chiqing.

3. Ziyrak pedagog bo'ling – o'z tajribangizni rivojlantirishga mablag' to'plashingiz sizning o'qitishinigize'tiqod va qadriyatlaringizga mos kelishiga ishonch hosil qiling.

4. Ijtimoiy kapital hisobiga o'z shaxsiy kapitalingizni yarating – o'zingizning kuchli va kuchsiz tomonlaringizni ko'rib chiqing, ilmiy kuzatishlarda ishtirok eting.

5. Sizning hamkasblaringizni tortuvchi va itaruvchi – g'ayrat-shijoatli hamkasblarni tortish va ulardagi bolalar o'zlashtirishini takomillashtirishdagi sizning g'oyalaringizga yangi yondashuvlarni rag'batlantirish.

6. O'z qarorlar qabul qilish jamg'armangizni to'plang – sizning ta'lim olishingiz va hamkasblaringizdan qayta aloqa olishni takomillashtirish uchun berilgan ma'lumotlardan foydalanish yo'li bilan ta'sir doirasini kengaytirish.

7. Ungacha boshqarish – liderga ko'mak bering. Ta`lim muassasasi liderlarining yangi yo'nalishlariga "elkan" bo'ling va ular bilan fikr-mulohazalaringizni bo'lishing.

8. Birinchi qadamni bosing – yangi yondashuvlarni bajarib ko'rish tashabbusini o'z zimmangizga oling va hamkasblardan yordam so'rang.

9. O'zingizni lol qoldiring – hamkasbingizning qandayligini bilmaysiz, boshqa ta`lim muassasasi pedagoglari bilan aloqa o'rnatilganmi

10. Hamma ishni bolalaringizga qayta biriktiring – o'z bolalaringizga foyda keltiruvchi yondashuv va strategiyalarga e'tiborni qaratib turing. Yuqorida bayon etilgan muhokamadan ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda ta'lim sohasida ilmiy asoslangan amaliyot masalalari bo'yicha keng miqyosli va tez o'sib boruvchi xalqaro adabiyotlar mavjud. Shunga qaramasdan, ta`lim muassasasilarda amaliyotda tanlash sifatida tarkib toptirish yo'lidagi taraqqiyot tezligi borasida hayratlanarli holatlar mavjud. Shu tarzda, barcha bolalar, shu jumladan imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berish natijalarini yanada yaxshilashdagi keyingi chegara, aralashuvlardan optimal foydalanish yo'lidagi to'siqlarni yengib o'tish hisoblanadi. Keyingi bobda asosiy e'tibor, samarali amaliyotning asosiy elementlariga urg'u berilgan holda, imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berishda maxsus inklyuziv ta'limni amalga oshiruvchi ta`lim muassasasilarni samarali tashkil etish, ta`lim muassasasi tashkilotidagi muhim muammolar va umumta`lim muassasasi daliliy ma'lumotlari asosidagi strategiyalar masalasiga qaratiladi.

Foydalanilgan adadabiyotlar

1.Abidova, N.Z. Creating an Inclusive Educational Environment for Children with Special Educational Needs/ International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT, ISSN:2509-0119)/ Vol 20, No 2 (2020).

2.Volosovets, T.V. Inklyuzivnaya praktika v doshkolnom obrazovanii [Tekst] / T.V.Volosovets, YE.N.Kutepova. - M.: Mozaika- Sintez, 2011. - 144 s.

3.Gulidov, P.V. Osnovniye napravleniya modernizatsii infrastrukturi doshkolnix uchrejdeniy [Tekst] / P. V. Gulidov // Spravochnik rukovoditelya doshkolnogo uchrejdeniY. - 2012. - № 7. - S. 42-45.

Akramova Xafiza Samadovna,
JDPU Maxsus pedagogika kafedra dotsenti
Abdullayev Maxmudjon G‘aybullayevich,
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШДАГИ МУММОЛАР

Annotatsiya: Инклюзив таълимни қўллаб-қувватлашдаги муммолар haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Инклюзив таълимга жалб этиш глобал муаммолар, оиласидан, ота-она меҳридан узоқда бўлган бола дийдаси қаттиқ.

Аннотация: Обсуждаются проблемы поддержки инклюзивного образования..

Ключевые слова: Вовлечение в инклюзивное образование – глобальная проблема, питание ребенка, находящегося вдали от семьи и родительской любви, сурово.

Инклюзив таълимга жалб этиш глобал муаммолардан бири ҳисобланади. Инклюзив таълимнинг асосий қисми–болаларга билим олиши учун дўстона муносабатда бўлиш ва ўқишга имкон берувчи муҳитни яратишдир. Махсус эхтиёжли болаларнинг ҳаётга илк ёшдан яъни 6 ёшгача эътибор берилса, анча юқори самараларга эришиш мумкин. Имконияти чекланган болаларни таълим–тарбияга бўлган эҳтиёжларни қондиришга мос бўлган сиёсатни ишлаб чиқиш инклюзив таълимни қўллаб–қувватлашнинг асосидир.

Инклюзив таълимни қўллаб-қувватлашда қуйидаги масалаларни ҳал этиш лозим:

Жамиятда ижобий муносабатни ишлаб чиқишЖамиятда инсонлар орасида ногирон болалар ҳақида билимларнинг етишмаслиги оқибатида махсус эҳтиёжли болалар таълимдан четда қолиб кетмоқдалар. Бундан ташқари ногирон боланинг қобилиятлари, ҳуқуқлари ва эҳтиёжлари мунтазам равишда қадрланмаса, болаларда ўзига вақобилиятларига нисбатан салбий муносабат шаклланиб боради.

Инклюзив таълимга бўлган эҳтиёж унинг жамиятга ва махсус эҳтиёжли болалар учун қуйидаги нафли жиҳатлари мавжудлигидан келиб чиқади:

- Инклюзив таълим махсус эҳтиёжли болаларга доимо ўз оиласи маҳалласи ва қариндош-уруғлари даврасида бўлишга имкон беради.
- Болаларни оиласидан, уйидан узоқда бўлган интернатларга жойлаштириш уларнинг уйи, оиласи ҳам жамият ҳаётида иштирок этиш ҳуқуқига тўсқинлик қилади. Уйидан, оиласидан, ота-она меҳридан узоқда бўлган бола дийдаси қаттиқ бўлиб ўсади. Чунки оила тарбиянинг бош марказидир.
- Инклюзив таълим барча учун таълим сифатини яхшилайди.
- Инклюзив таълим таълим сифатини яхшилашга олиб келадиган катализатор бўлиб хизмат қилиши мумкин. Махсус эҳтиёжли болаларни умумтаълим муассасаларига қабул қилиниши ўқувчиларни янада болага қаратилган фаолроқ ва кўпроқ ўқувчиларни қамрайдиган янги ўқитиш услубларини ишлаб чиқишга ундайди. Бунинг нафи эса ҳамма болагатегади.

- Инклюзив таълим камситишларни олдини олишга ёрдам беради.

Жамиятда ногиронларган нисбатан янглиш фикр ва муносабат жуда юқоридир. Улар ҳақида маълумотларнинг камлиги ва уларни ёшлигидан махсус муассасаларда ёпиқ тарзда таълим-тарбия берилиши бунга сабаба бўлиши мумкин. Бундай муносабатни йўқотиш ёки камайтириш анча мушкул ишдир. Лекин тажрибадан шу нарса маълумки, катталарга нисбатан болалар фарқли ва ўхшашлик жиҳатларни тезроқ англар эканлар. Агарда махсус эҳтиёжли болалар нормал ривожланишдаги болалар билан биргаликда таълим тарбия олсалар, бу барча болаларни ногиронларга нисбатан ўзлари сингари бола эканликларни англаб, камситмасликларини таъминлаган бўлар эди.

Инклюзив таълим муҳитини ривожлантириш.

Инклюзив таълимнинг асосий қисми-болаларга билим олиш учундўстона муносабат ва ўқишгаимконберувчимуҳитниятишлозим.Боллармактабгабехатар,қийинчиликларсиз етиб бориш имконига эга бўлишлари лозим. Бундан ташқари, амалдаги умумтаълим услубиятига болани мослаштиришдан кўра, дарс жадвалини шароитни, услубиятни ва ўқув қуролларини ўзгартириш керак бўлади. Бундай ўзгартиришлар нафақатмахсус эҳтиёжли болалар, балки нормал ривожланишдаги болалар учун ҳам таълим сифатини яхшилайди.

- Илк ёшдан аралашув.
- Қисқа қилиб айтганда боланинг ҳаётига эртароқ эътибор берилса, натижаси боланинг кейинги ривожланишида самарали таъсир кўрсатади.
- Ижобий намуна бўла оладиган инсонлар образини яратиш.
- Болада ўзига ишонч ва ўзини қадрлаш ҳиссини ривожлантиришда катталарнинг қиёфаси жуда муҳим. Лекин жуда кўп махсус эҳтиёжли болалар ўсиб, улғаяётган бир пайтда ўзларига ўхшаган махсус эҳтиёжли катта одамларнинг учратмайдилар ва катта бўлиш қандайлигини тасаввур ҳам қила олмайдилар. Шунинг учун ҳам махсус эҳтиёжли катталар махсус эҳтиёжли болаларнинг таълимида доимий иштирок этишлари керак. Чунки катта ёшдаги махсус эҳтиёжли инсонлар, ота-оналарга фарзандига таълим бериш муҳимлигини тушунтириши мумкин. Бунинг учун эса махсус эҳтиёжли катталарни мактабларга таклиф этиш керак. Шунда улар ўзларининг ҳаётда эришган ютуқлари ҳақида гапириб берадилар. Бунинг натижасида инклюзив таълимни тарғиб қилишда катта имконият яратилади.
- Мос сиёсатни ишлаб чиқишга кўмаклашиш.
- Инклюзив таълим тизимини қўллаб –қувватлашда сиёсат асосий рол ўйнайди. Сиёсат томонидан инклюзив таълимнинг қўллаб қувватланиши бу таълим тизимининг самарасини ва ривожини таъминлайди.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2005 yil.

2. G.Shoumarov, R.Shomaxmudova, L.Muminova, X.Kalbaeva va boshqalar -O'zbekiston Respublikasida Inklyuziv Ta'lim Konsepsiyasi Ijtimoiy Tashabbuslarni Qo'llab- quvvatlash Fondi, Toshkent-2009 yil.

3. Akramova X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(12), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

4. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёщдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994

Z.X.Xusnuddinova
CHDPU maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
D.X.Raximova
CHDPU tiflopedagogika yo‘nalishi 2-kurs talabasi
J.S.To‘rayeva
CHDPU tiflopedagogika yo‘nalishi 2-kurs talabasi

MAXSUS PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARI, ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA’LIMIY VA IJTIMOIY INKLYUZIYASI

Annotatsiya: Maqolada maxsus pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolari, alohida ehtiyojli bolalarni ta’limiy va ijtimoiy inklyuziyasiyurtimizda joriy qilinib kelinayotgan ta’lim ya’ni inklyuziv ta’lim haqida uning maqsad va vazifalari unga tegishli qonunlar haqida gap ketadi. Yana unda inklyuziv ta’limdagi yutuqlar va istiqbolli rejalarni ko‘rib chiqishingiz mumkin.

Kalit so‘zlar: ta’lim, inklyuziv, huquqiy me’yor, adaptivlashtirish, individual-psixologik, pedagogik texnologiyalar.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so‘ng turli xil sohalarga bo‘lgan ehtiyoj orta boshladi va u sohalarni egallash uchun bilim, tajriba kerak, shuning uchun ham ta’limga bo‘lgan qiziqish kuchaydi. Bolalar ya’ni kelajak uchun har xil ta’lim turlari ochila boshladi. Alohida ehtiyojli bolalar ham e’tibordan chetda qolmaydi. Ular uchun ham maktab va maktabgacha ta’lim tashkilotlari ochildi. Ayniqsa, 2020-yilda ular uchun qonun va buyruqlar chiqdi. Masalan, mamlakatimizda inklyuziv ta’limni ta’lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me’yorlari ishlab chiqilgan. “Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni tashkil etish maqsadida ta’lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o‘quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog‘lomlashtiruvchi sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash” kabi muhim vazifalar belgilanadi.

2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ko‘rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’lim oladigan ta’lim muassasalari binolariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ta’lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, umumta’lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko‘tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shunindek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo‘yicha mutaxasislar) bilan ta’minlash;
- Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarini bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta’minlash va boshqalar.

Inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarning imkoniyatlariga mos, davlat ta'lim standartlari me'yorlari inobatga olingan o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarini hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining alohida ehtiyojli bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, kasbiy kompentenlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

Inklyuziv ta'lim – o'quvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim jarayonidir.

Inklyuziv ta'limni oilada, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida alohida ehtiyojli bolalarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ladi. Bu esa ularning hayotga muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta'lim alohida ehtiyojli bolalarga umumta'lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko'rsatiladigan individual yordam alohida ehtiyojli bolalarni jamiyatdan ajratib qo'ymaydi. Ular olgan ko'nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo'lishadi, alohida ehtiyojli bolalar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga reja asosida joriy etilayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz va muttasilligini ta'minlaydi. Oila – maktabgacha ta'lim tashkilotii – maktab - kasb-hunar kolleji – ish bilan ta'minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga alohida ehtiyojli bolalarini umumta'lim muassasalarida oliy o'quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi. Inklyuziv ta'lim jismoniy va psixik imkoniyatlari cheklangan o'quvchilarni sog'lom o'quvchilar bilan birgalikda o'qitishni anglatadi. Inklyuziv ta'lim bir qator muhim tamoyillarga tayanilgan holda amalga oshiriladi. Jumladan,

- ❖ Inson qadri uning layoqatlari va yutuqlariga bog'liq emasligi prinsipi;
- ❖ Har bir shaxsning his qilish va o'ylash layoqatiga egaligi prinsipi;
- ❖ Har bir shaxsning muloqot qilish va tinglash huquqiga egaligi prinsipi;
- ❖ Har bir shaxsning bir-biriga kerakliligi prinsipi;
- ❖ Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsipi;
- ❖ Har bir o'qituvchining o'z tengdoshlarining qo'llab-quvvatlovi va do'stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsipi kabilar.

Inklyuziv ta'limning maqsadi – alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta'lim berishni ta'minlashda iborat.

Inklyuziv ta'limning vazifalari quyidagilarda iborat:

- ✓ Rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;
- ✓ Jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munsobatini shakillantirish;
- ✓ Ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

✓ Barcha o‘quvchilar uchun davlat ta’lim standartlariga muvofiq maktabgacha, umumiy o‘rta, kasb-hunar va oliy ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

✓ O‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko‘nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

✓ Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya metod va vositalarini qo‘llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash.

Ta’lim shaxsni rivojlantirishning ikkita muhim sivilizatsiya funksiyasini bajaradi: uning ma’naviy, axloqiy, badiiy, madaniy rivojlanishi va ijtimoiylashuvi, shuningdek iqtisodiy funksiyasi-ijtimoiy ishlab chiqarish uchun malakali mehnat resurslarini ko‘paytirish. Bilim olish jarayonini jadallashtirish, o‘quvchilarning turli toifalari tomonidan ta’lim olish jarayonining sifati va individuallashuviga qo‘yiladigan talablar har kimga jinsi, yoshi, ijtimoiy kelib chiqishi va qobiliyatidan qat’i nazar, u uchun eng maqbul bo‘lgan vaqtda va joyda aniq ma’lumot olishni istagan har bir kishiga imkon beradigan keng qamrovli ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligini keltirib chiqaradi. Yillar davomida umumta’lim maktablari, o‘rta kasb-hunar ta’limi, oliy o‘quv yurtlari va kadrlarni qayta tayyorlash tizimi bir-biridan mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsatdi.

Maxsus pedagogika va psixologiya, alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim va ijtimoiy moslashuvining dolzarb muammolariga quyidagilar kiradi:

1. Malakali mutaxassislarning yetishmasligi: asosiy muammolardan biri bu maxsus pedagogika va psixologiya sohasidagi mutaxassislarning yetishmasligi, bu alohida ehtiyojli bolalarni samarali o‘qitish va qo‘llab-quvvatlashni qiyinlashtiradi.

2. Kam mablag‘: ta’lim muassasalari alohida ehtiyojli bolalar uchun maxsus sharoitlar va dasturlarni yaratish uchun yetarli mablag‘ ololmasligi odatiy hol emas. Bu bolalar uchun cheklangan rivojlanish va o‘rganish imkoniyatlariga olib kelishi mumkin.

3. Integratsiya strategiyalari: alohida ehtiyojli bolalarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiyalashning eng samarali strategiyalarini aniqlash qiyin vazifalardan biridir. Ba’zi bolalar sifatli ta’lim olish uchun individual yondashuv va maxsus shartlarga muhtoj bo‘lishi mumkin, boshqalari esa an’anaviy sinflarga muvaffaqiyatli qo‘shilishlari mumkin.

4. Ijtimoiy stigma: alohida ehtiyojli bolalar tengdoshlari va umuman jamiyat tomonidan ijtimoiy stigma va tushunmovchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu ularning o‘zini o‘zi qadrlashi va ijtimoiy moslashuvining yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

5. Ota-onalarning yordami yetarli emas: alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalari ko‘pincha o‘z farzandlari uchun mos xizmatlar va dasturlarni topishda qiynaladilar. Shuningdek, ular alohida ehtiyojli bolani tarbiyalash bilan bog‘liq muammolarni samarali hal qilish uchun psixologik va hissiy yordamga muhtoj bo‘lishi mumkin.

6. Mavjud resurslarning yetishmasligi: maxsus o‘quv materiallari, moslashtirilgan darsliklar va texnologiyalar kabi mavjud resurslarning yetishmasligi alohida ehtiyojli bolalarning samarali o‘rganishi va rivojlanishini qiyinlashtirishi mumkin.

7. Jamiyatga qo‘shilishning yetarli emasligi: alohida ehtiyojli bolalar sport, madaniyat va bo‘sh vaqt kabi hayotning turli sohalarida ijtimoiy integratsiya va ishtirok etish muammolariga duch kelishlari mumkin. Bu ularning izolyatsiyasiga va to‘liq rivojlanish uchun cheklangan imkoniyatlarga olib kelishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish ta’lim muassasalari, davlat tashkilotlari, maxsus pedagogika va psixologiya sohasidagi mutaxassislar, ota-onalar va umuman jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakat-

larini talab qiladi. Ko'proq inklyuziv ta'lim muhitini yaratish, yetarli mablag' bilan ta'minlash, mutaxassislarning malakasini oshirish va jamiyatning alohida ehtiyojli bolalarning ehtiyojlari va huquqlari to'g'risida xabardorligini oshirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. F.U. Qodirova, D.A.Pulatova. "Yangi chirchiq book" nashiryoti. Chirchiq-2022

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2007 yil 17-maydagi "Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari faoliyati to'g'risida" 2007 yil 12-maydagi PQ-4860-son Qarori

3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr. O'RQ-637-son.

Baltabayeva Durdona
TDPU "Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim''fakulteti
"Logopediya" yo'nalishi magistranti

RINOLALIYANING NAZARIY ASOSLARI VA ETIOLOGIYASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada rinolaliyaning o'rganilish tarixi, bosqichlari sharq va g'arb olimlarining nazariy qarashlari, ularni yuzaga keltiruvchi sabablar, omillar haqidagi fikrlar,rinolaliyaga xos ayrim xususiyatlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Rinolaliya, nutqiy nuqson, etiologiya, yo'nalish, burun, lab va tanglay, tug'ma, talaffuz,

Rinolaliya bu og'ir nutq buzilishi bo'lib, bunda nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli o'ziga xos harakterdagi ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Rinolaliyani o'rganish tarixi juda uzoq davom etgan murakkab davrlarni bosib o'tdi. Bu muammoni o'rganishda bir qancha soha mutaxassislari; shifokorlar, defektologlar, pedagog-psixologlar o'zlarini ishlarini olib borishdi. Rinolaliyani o'rganish vaqt o'tishi bilan rivojlanib, tibbiyot va pedagogika sohalaridagi bir qancha yutuqlar sababli, uni keltirib chiqaruvchi sabablarni tasniflash, diagnostika qilish va davolash ancha keng yoritilib berildi.Rinolaliya bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshirilgan.

Rinolaliya bo'yicha ilk ma'lumotlar miloddan avvalgi 17-asrga doir Qadimgi Misr papiruslarida ,,burunlashgan nutq'' tarzida ifoda etilgan. Qadimgi Yunon va Rim shifokorlarining asarlaridaham nutq kamchiliklari bayon etib o'tilgan. O'rta asrlarda rinolaliyani g'ayritabiiy sabablar, jodugarlik keltirib chiqaradi deb hisoblashgan. Biroq, Uyg'onish davridagi tibbiy bilimlarning rivojlanishi natijasida ilmiy yondashuvni keltirib chiqardi. XVI asrning anatomi Andreas Vesalius anatomik tadqiqotlar olib bordi va ovoz mexanizmlarini o'rganishga harakat qildi.

Rinolaliyani o'rganish XVII, XIX asrlarda jadal rivojlandi. 1659-yilda ingliz shifokori Tomas Uillis burundagi anomaliyalarning nutqga ta'sirini klinik tavsififlaridan birini taqdim etdi. XIX as-

rda fransuz shifokori Per Pol Broka tomonidan nutq kamchiliklari o'rganildi. Shu jumladan N.I. Piragov, N.V.Voronsovskiy, P.Subbotin o'z qarashlarini bayon etgan. 20-asrda rinolaliyani o'rganishda va diagnostika qilishda sezilarli yutuqlarga erishildi. Ya'ni bu nuqson faqat anatomik jihatdan tahlil qilinib qolmay nutqiy jihatdanham o'rganila boshlandi. F.A.Rau, E.F.Rau, Z.G. Nelyubova, M.E.Xvatsev, N.I.Serebrova, A.G. Ippolitova, A.S.Balakariyeva, G.V.Chirkina, I.I.Yermakova rinolaliya belgilari, mexanizmlari va tuzilishi masalalarini o'rgandilar va ular bilan olib boriladigan uslubiy yondashuvlar hamda tovushlar talaffuzini korreksiyalash uchun alohida yo'nalishlarni ishlab chiqishdi. S.L.Taptapova, E.S.Almazova, E.V.Lavrov kabilar ovozni rivojlantirishga doir usullar ishlab chiqishdi.

Rinolaliyani o'rganishda texnologik yutuqlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nazofaringoskopiya va videoflorosokopiya kabi instrumental tahlilning paydo bo'lishi nutqni hosil qiluvchu tuzilmalarni o'rganish imkonini berdi. Ushbu vositalar rinolaliyaning anatomik va fiziologik jihatlari haqida qimmatli tushunchalar berib, aniq tashxis qo'yish va davolashni eng maqbul usullarini rejalashtirishga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda lab va tanglay yoriqliklari eng keng tarqalgan patologiyalardan biridir.Tadqiqotchilar fikriga ko'ra bu tug'ma patologiyalar ichida 3- 4- o'rinni egallaydi. Bir qator mamalakatlarning Daniya, Germaniya, Polsha, Chexiya kabi davlatlarning tibbiy statistik ma'lumotlariga ko'ra bu ko'rsatkich miqdori oshishga moyildir. Rossiyada bunday bolalarning tug'ilishi o'rtacha 1:1000 yangi tug'ilgan chaqaloqni tashkil etadi. (G.V. Gonchakov,2009)

Rinolaliyani keltirib chiqaruvchi sabablarni o'rganish ularni to'g'ri diagnostika qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda rinolaliyaga sabab bo'lib kimyoviy va sanoat industriyasining rivojlanishi tufayli yuzaga keladigan zaharli moddalar ta'sirining kuchayishidir. Bosh suyak, yuz sohasidagi patalogiyalar, organizmning boshqa organlariva tizimlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Tanglay va lab yoriqliklari bo'lgan bolalarning taxminan 40% ga yaqinida anomaliyalar mavjuddir. Bugungi davrda lab va tanglay yoriqliklari 250 ta irsiy sindromlarda uchraydi. (A.G.Pritiko, 1996). Yuz, tanglay va labning tug'ma nuqsonlari embrionga turli xil endogen va ekzogen ta'sirlarning natijasidir. Adabiyotlarda yuzning tug'ma nuqsonlari, yuqori lab va tanglay yoriqlari sabablari to'g'risida olimlarning turli xil qarashlari va fikrlari mujassamlangan.

Ko'p olimlar ushbu nutq nuqsoniga sabab qilib irsiy xususiyatni ta'kidlaydilar. Klinik va genetik tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, bolalarning 15 foizida yuz va bosh suyak nuqsonlari irsiy xususiyatga ega. Naslida yoriqliklarning kichik ko'rinishlari, belgilari uchrashi mumkin. Masalan; yumshoq tanglay yoriqligi, buruning assimetrik uchi, burun qanotlarining nossimetrik joylashishi kabi. Radioaktiv moddalar va nurlanish keltirib chiqaruvchi sabablardan biridir. Nurlanish olgan ota-onalarda rinolalik bolalar tug'ilish holatlari qayd etilgan. Bularga misol qilib rentgenologlar, hamshiralar va bir qatir zavodlarda ishlovchi hodimlarning ish joylarida ko'proq nurlanishga duch keladilar. Nuqsonlarning paydo bo'lishida bir qator dorilarham o'rin tutadi. Bular isitma tushuruvchi, tinchlantiruvchi epilepsiyaga qarshi, sedativ vositalar va ba'zi antibiotiklar, vitaminlar, ayniqsa gormonal dorilar zararli ta'siri natijasida bo'lishi mumkin. Mis, maraganest, magniy va ayniqsa sink kabi muhim ozuqa moddalari va bir qator mikroelementlar yetishmovchiligi natijasidaham qayd etilishi mumkin. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra yuz, yuqori lab va tanglay yoriqliklarining rivojlanishida qizamiq, qizilicha, gripp, epidemik parotit, bezgak, dizenteriya tayoqchalarining biologik omillari va viruslarning organizmga ta'siri ko'rsatiladi. Bu nuqsonlarni etiologiyasiga yuqoridagilardan tashqari spirtli ichimliklar ichish, chekish bu homilaning gipoksiyasiga sabab bo'ladi, turli xil stresslar, endokrin kasalliklar, natijasida ham yoriqliklarning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Yu.A.Belyakov yuqori lab va tanglay yoriqliklarining rivojlanishida embriogenezning 7-8-haftasini muhim davr deb hisoblagan. Ochiq rinolaliyaning kelib chiqish shakli 2 xil bo'ladi tug'ma va hayoti davomida orttirilgan. Tug'ma shakliga yumshoq va qattiq tanglaydagi yoriqliklar kiradi. Orttirilgan shakliga og'iz va burun bo'shlig'idagi jarohatlar sabab bo'lishi mumkin.Yopiq rinolaliyaning kelib chiqish sabablari burun bo'shlig'idagi organik o'zgarishlar, tanglay-halqum birlashishining funksional buzilishi, burun shilliq pardasida surunkali gipertrafiya, burun bo'shlig'ida poliplar, burun devorining qiyshiqligi, burun bo'shlig'ida o'smalarning bo'lishi, adenoidlarning ko'payib ketishi va burun bo'shlig'ida o'tkazuvchanlikning buzilishi natijasida kelib chiqadi. Shunday qilib Rinolaliya ekzogen va endogen omillarning ta'siri natijasida kelib chiqadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki so'nggi o'n yillikda rinolaliya bo'yicha tadqiqotlar va yondashuvlar keng ma'noda ortib bormoqda. Rinolaliyaning nazariy asoslarini va etiologiyasini o'rganish ushbu nuqson bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun muhimdir. Shningdek psixolog, tibbiyot xodimlari, defektologlar va tegishli sohalardagi tadqiqotchilar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur deb hisoblaymiz. Hozirgi tadqiqotlar diagnostika mezonlarini takomillashtirish, rinolaliyaning genetik mezonlarini o'rganish va davolashning eng muqobil yangi usullarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar:

1.Ayupova M.Yu ,,Logopediya'' O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent 2019
2. Специальная педагогика (Состовитили Аксенова П.И. Архипов.Б.А., Белякова П.И.) М.. Владос. 2000
3. А.С. Балакирева Логопедия. Ринолалия. – М.: В.Секачев, 2011.
4. https://studylib.net/doc/25358895/12-ned-105-2-
5. Bozorov, O. (2022, April). POSSIBILITIES OF FORMING THE METHODICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS-SPEAKERS ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINE INTEGRATIVE APPROACH. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 1-5).

Karabayeva Dilbar Isroilovna
TDPU, Tayanch doktorantura doktoranti,
Mirsobitova Lobar Mirziyod qizi
TDPU, Surdopedagogika 3-bosqich talabasi

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIMGA YO'NALTIRISH

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi alohida yordamga muhtoj bolalar toifalari, ularning o'ziga xosligi va reabilitatsiyasi hamda ularni inklyuziv ta'limga yo'naltirish haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Autizm, total ko'r, korreksiya, brayl, populatsiya, konstruksiya, konstitutsional, somatogen, psixogen, psixosomatogen.

Alohida yordamga muhtoj bolalar toifalariga quyidagilar kiradi:
1) Eshitishida nuqsoni bor bolalar;
2) Ko'rishida nuqsoni bor bolalar;
3) Aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar;
4) Nutqida nuqsoni bor bolalar;
5) Tayanch harakat sisitemasida nuqsoni bor;

6) Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar;
7) Mujassam nuqsonli bolalar;
8) Autizm sindromiga ega bo‘lgan bolalar.

ENB bolalarga kar, zaif eshituvchi va kech kar bo‘lgan bolalar kiradi. Kar bolalar qulog’ida 2 tomonlama eshitishning yo‘qligi mavjud bolalarni o‘z ichiga olib,bu nuqson tug’ma yoki go‘daklik davrida hali nutq paydo bo‘lmasdan avval orttirilgan bo‘ladi.Statistikaga ko‘ra,kar bolalarning 25-30 foizida eshitishdagi nuqsonlar tug’ma bo‘ladi.Eshitishning 60db dan ortiq pasayishiga karlik deyiladi.Neyman idrok etiladigan chastotalar hajmiga ko‘ra karlarning 4 guruhini farqlaydi.1-guruhga mansub bolalar 125-250 Gs, 2-guruh 125-500 Gs, 3-guruh 512-1024 Gs va 4-guruh 125-2000 Gs chastotali tovushlarni qabul qiladi. Neyman eshitishning pasayishi darajasi bo‘yicha zaif eshituvchi bolalarni 3 darajaga bo‘lgan. 1-darajadagi 50 db, 2-darajadagi 70 db, 3-darajadagi zaif eshituvchi bolalar 90 dbgacha bo‘lgan turli tovushlarni qabul quladi.Yengil darajadagi zaif eshituvchi bolalar ovoz bilan gapirilgan nutqni 1m masofadan eshitadi.Zaif eshituvchilar va karlar eshitish darajalari o‘rtasidagi tahminiy chegara 90 db hisoblanadi. Kech kar bo‘lgan bolalar taxminan 2-3 yoshdan keyin nutq egallangandan so‘ng turli jarohat, infeksion-yuqumli kasalliklar natijasida eshitish darajasi pasaygan bolalar hisoblanadi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning 40% da saqlangan eshitish qoldig’i mavjud. KNB bolalar ko‘rish o‘tkirligiga ko‘ra 2 guruhga bo‘linadi.Bular total ko‘rlar va zaif ko‘ruvchilardir. Total ko‘rlarda ko‘rish o‘tkirligi 0ga teng bo‘lsa, zaif ko‘ruvchilarda korreksiyalovchi ko‘zoynaklar bilan 0.1dan 0.3-0.4gacha bo‘lad. Ko‘rish bilan bog’liq nuqsonlar tug’ma va orttirilgan bo‘ladi. Tug’ma nuqsonlar sabablari irsiy kasalliklar (tug’ma kataraktaning ba’zi shakllari), homilador ayolning toksoplazmoz, qizilcha kasalliklari bilan og’rishi, homila ko‘rish organlarining embrional rivojlanish paytda zararlanishi, miya o‘smasi kasalliklari katta rol o‘ynaydi. Orttirilgan ko‘rish nuqsonining kelib chiqish sabablari traxoma, chechak, so‘zak, ko‘z sili va skarlatina kabi kasalliklar oqibatida paydo bo‘ladi. Glaukoma kasalligi (ko‘z ichki bosimining ko‘tarilib ketishi) ko‘ruv nervi atrofiyasi, to‘r parda (ko‘zning yorug’likni qabul qiladigan qismi) distrofiyasiga bog’liq bo‘lib, bolaning har qanday rivojlanish davrida vujudga kelishi mumkin. Ko‘z o‘tkirligi 0,05 dan to 0,4 gacha bolgan zaif ko‘ruvchi bolalar maxsus bog’cha va maktablarda ta’lim-tarbiya olishadi.18% ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar – total ko‘rlar, 82% ko‘rish nuqsoni bo‘lgan bolalar oq va qoraning rangni ajrata oladi.KNB bolalar savodini brayl alifbosida chiqaradi. Bunda 1dan 6gacha nuqtalar kombinatsiyasi orqali ma’lum harf,raqam yoki belgi ifodalanadi. Aqli zaiflik bolalar populyatsiyasining qariyb 1%ida uchraydigan zaiflashuvlarning bir ko‘rinishi. Aqli zaiflik 4 ta umumiy darajaga bo‘linadi.

Sokin rivojlanishning susayishi – bola eshita va gapira oladi, lekin ma’lum fikrlarni tushunish ba’zi qiyinchiliklar va talaffuzida ba’zi chegaralarga duch kelishi mumkin. U ijtimoiy jihatdan kirishib keta oladi va o‘qishini tugallagach mustaqil hayot kechiradi. O‘zini tutgan holda rivojlanishning susayishi – bola sinf mashg’ulotlarida gapira, qatnasha va faol muloqot qila oladi. Uning kundalik yoki mustaqil yashash malakalarni, ayniqsa, ijtimoiy malakalarni o‘rganishi foydalidir.
Qat’iy rivojlanishning susayishi: bola belgilar va mimikali oddiy muloqotni tushuna oladi, ammo fikrini og’zaki ifodalashda chegaralanadi.Ko‘pchilik bolalar mustaqil hayotda katta muammolarga duch kelishgan bo‘lsalarda, muammolarning ba’zilari yengib o‘tilgan. Favqulodda rivojlanishning susayishi: muloqot ko‘nikmalari cheklangan. Aloqa ko‘pincha turli tovushlar orqali amalga oshiriladi. Ayrim bolalar gapirish qobiliyatidan cheklangan bo‘ladi. Ko‘pchilik bolalar g’amxo‘rlik va e’tiborga muhtoj bo‘ladi. Angliyada og’ir darajadagi aqli zaif bolalar 1970-yildan beri maxsus ta’lim tizimiga kiritilgan.1981-yildan esa umumta’lim maktablariga jalb etilgan. Nutq nuqsoni logopediya fanida muayyan tilning me’yorlaridan chetga chiqish deb ta’riflanadi. Nutq kamchiliklari

kelib chiqish sabablariga ko'ra logopediya fanida organik va funksional xillarga bo'linadi. Organik nutq nuqsonlari nutqiy analizatorning tuzilishidagi kamchiliklarga aloqador bo'lib, bu analizatorning qaysi bo'limida shikastlanganiga ko'ra markaziy yoki periferik turlarga bo'linadi. Funksional nutq nuqsonlarida analizator tuzilishida o'zgarishlar kuzatilmaydi. Noto'g'ri tarbiya ota-ona, tarbiyachi yoki o'qituvchi nutqidagi kamchiliklarga taqlid etish natijasida funksional nutq nuqsonlariga sabab buo'lishi mumkin. Funksional nuqsonlar nerv jarayonlari o'rtasidagi muvozanatning buzilishi, analizator faoliyatidagi boshqa kamchiliklardan kelib chiqishi ham mumkin. Ko'pchilik nutqi rivojlanmagan bolalar geometrik shakllarni ko'rish jarayonida uning shakliga emas,rangiga ahamiyat beradilar. Benderning amaliy kuzatishlari natijasida nutqida nuqsoni bor bolalarda kichik maktab yoshidagi bolalar faoliyatida, xususan rasm chizish, konstruksiyalar yasash, grammatikani o'rganish jarayonida sog'lom rivojlanayotgan tengdoshlariga nisbatan bu faoliyatlarning sustligi kuzatildi.

Tayanch-harakat a'zolari jarohatlangan bolalar serebral falaji, poliomiyelit (shol kasalligi asorati), tayanch-harakat a'zolarining turli tug'ma va orttirilgan deformatsiyasi – artrogripoz, oyoq-qo'llarning majruhligi, axondroplaziya yoki xondrodistrofiya – tana, bo'yin, boshning normal rivojlanayotgan bir paytida tug'ma oyoq-qo'l suyaklari o'sishining orqada qolishi, miopatiya – mushak to'qimalarida modda almashinuvi bilan bog'liq bolgan irsiy kasallikda mushaklar yaxshi qisqarmaydi,kishi qo'l-oyoqni harakatga keltira oladi. 1982 yildagi Strekalova tekshirishlari asosida RRS o'quvchilarni fikr yuritish va xulosa chiqarish xususiyatlariga ko'ra 4 guruhga bo'lgan:

1) topshiriqlarni bajarish ko'rsatkichlariga ko'ra normal bolalarga yaqin bo'lgan bolalar;

2) turli vazifalarni bajarishda ma'lum qiyinchiliklarga uchraydigan, ammo mustaqil ishlay oladigan, yaxshi o'quvchilik qobilyati bo'lgan bolalar;

3) topshiriqlarni bajarish ko'rsatkichlariga ko'ra, normal bolalardan bir muncha past, ammo aqli zaif bolalardan birmuncha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan bolalar;

4) fikr yuritish va xulosa chiqarish xususiyatlariga ko'ra aqli zaiflarga yaqin bo'lgan bolalar.

Strekalova ma'lumotlariga ko'ra, RRS bolalar ko'rgazma harakat tafakkur turining rivojiga ko'ra normal boladan kam farq qiladi. Ko'rgazmali – obraz tafakkur turi darajasi bo'yicha normal bolalar bilan aqli zaif bolalar oralig'idagi darajani egalaydi. RRS tasnifiga ko'ra 4 turga bo'linadi:konsitutsioal, somatogen, psixogen va psixosomatogen.RRSning psixogen shaklini kelib chiqishi sababiga ko'ra 3 turga bolinadi.RRS bolalar aqliy darajasi jihatidan 2 guruhni tashkil qiladi.Jarenkova RRS bolalarni faoliyatini tekshirib ularni 3ga bo'ladi. Lebedinskaya, Berto'n,Dunayeva va boshqalar ruhiy sust rivojlanganlikning klinik-psixologik jihatdan 4 xilga bo'lgan.Ruhiy rivojlanishning susayishi muommosi bizda 1960-1970-yillarda o'rganila boshlandi. Autizm yunoncha "o'z-o'zi", "yovvoyilik" degan ma'noni anglatadi. Bu kasallikni 1-bo'lib Eygen Bleyler o'rgangan. Leo Kanner fikricha "Autizm –bosh miya rivojlanishida buzilish paydo bo'lishi natijasida kelib chiqadigan, ijtimoiy moslashuv va muloqotchanlikning qiyinligi, qiziqishlarning chegaralanishi va qaytariladigan harakatlar,umrbod saqlanib qoluvchi nerv sistemasi kasaligidir". Autizmning belgilari 1-3 yoshda to'liq rivojlanadi.Ularning o'ziga xos belgilari insonlar ko'ziga tik qaramasligi, ko'pchiligida nutqning yo'qligi,o'z qobig'iga o'raib yashashi kabilar. Mujassam nuqsonli bolalarga 2 va undan ortiq nuqsonga ega bolalar kiradi.Bunday nusonli bolalarda bir necha nuqson jamlangan bo'ladi: masalan birgina eshitishdagi nuqson hisobiga ikkilamchi nuqson nutqnining bo'lmasligi va u o'z navbatida intelektning pasayishi ya'ni aqli zaiflikni keltirib chiqaradi. Inklyuziv ta'lim sog'lom va rivojlanishida nuqsoni bor bolalar orasidagi to'siqni yo'q qiluvchi ta'lim tizimi bo'lib, bunday bolalar uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ustuvor vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Y “Logopediya “T: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2007.
2. Rahmanova V.S “Defektologiya asoslari” T: “Voris nashriyot” 2012.
3. Rahmanova V.S “Korreksion pedagogika va logopediya” T: “Moliya iqtisod” 2007.
4. Rahmanova V.S “Mahsus pedagogika” - T: “G’ofur G’ulom” 2004.
5. “Ta’lim hamma uchun” milliy dasturini joriy qilish bosqichlari. O‘RZTV.YUNISEF RTM, - T 2007.
6. Xamidova M.U “Maxsus pedagogika”-T: “Fan va texnologiya” 2018.
7. Karabaeva, D. I. (2022). IDEAS AND APPROACHES WHICH HAVE BEEN IMPORTANT IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CORRECTION-PEDAGOGICAL ASSISTANCE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(04), 359-365.

Xamidova M.P.
Nizomiy nomidagi TDPU
Alikulova L
Nizomiy nomidagi TDPU talabasi

O‘YIN FAOLIYATINING RIVOJLANISHI UCHUN ZARUR SHARTLAR

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning o‘yin faoliyatini samarali rivojlantirish ma’lum darajada o‘yinga o‘rgatishning to‘g‘ri tashkil qilinishiga bog‘liq bo‘ladi. Shunga ko‘ra maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining pedagogik jamoasi butun korreksion-tarbiyaviy jarayonning muhim bo‘g‘ini bo‘lib o‘yin faoliyati hisoblanishini anglashi kerak. Maktabgacha ta’lim tashkilotining kun tartibida o‘yinga o‘rgatish mashg‘ulotlarini o‘tkazish vaqti aniq bo‘lgani kabi bolalarning erkin o‘yinlar o‘ynashi uchun ham vaqti bo‘lishi kerak. Faqat kun tartibini aniq bajarish, mashg‘ulotlarni tizimli o‘tkazishgina maktabgacha yoshidagi aqli zaif bolalarda o‘yin o‘ynashga xohish paydo bo‘lishini ta’minlaydi.

Agar bolalar muassasasining hovlisida o‘yin va mashg‘ulotlarni o‘tkazish uchun kerakli uskunalar bor bo‘lsa, unda sayrni o‘tkazish ancha osonlashadi. Albatta, har bir guruhda ochiq havoda o‘ynash uchun o‘yinchoqlar to‘plami bo‘lishi kerak. Tarbiyachi yil fasliga va ob-havo sharoitiga qarab bolalar bilan turli o‘yinlar o‘tkazadi. U qishda bolalar sovuq qotib qolmasligi uchun xarakatli o‘yinlarni afzal ko‘radi, bahor-yoz oylarida esa tabiatdagi qum, suvdan foydalanib turli xil qurilish o‘yinlarini tashkil qiladi. Bolalar bilan rolli o‘yinlarni yoki bolalarning harakat faolligi oldindan o‘rnatilgan qoidalarga bo‘ysunadigan o‘yinlarni, ya’ni o‘yin-musobaqalarni tashkil qilish mumkin. Qator hollarda hayajonlanish va charchoqni oldini olish uchun jismoniy vazifalardan keyin bolalarga dam olish uchun imkoniyat berish o‘rniga, ular bilan didaktik o‘yinlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyachi ochiq havoda o‘yinlarni rejalashtirar ekan, bolalarning individual va yoshidagi qiziqishlarini hisobga olishi kerak. Agar kichik yoshdagi aqli zaif bolalar tarbiyachi tomonidani doimiy nazoratga, ularning o‘yinlarini tashkil etishda alohida e’tiborga muhtoj bo‘lsalar, katta yoshdagi aqli zaif bolalar esa o‘yinlarni o‘z xohishlariga ko‘ra tanlashlari va ularni ma’lum darajada mustaqil tashkil etishlari mumkin. Tarbiyachi doim bolalar bilan bo‘lishi muhim, chunki ular me’yorda rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi bolalardan farqli, hatto tajribali pedagog ham oldindan ko‘ra olmaydigan turli xil sababsiz harakatlarga beriluvchanlik kuchlidir. Tajovuzkorlik ko‘tarilishlari, yonida o‘ynayotgan o‘rtog‘iga zarar etkazishga harakat qilish, tez-tez uchrab turadigan holat. Ped-

agog o'z tarbiyalanuvchilarini diqqat bilan kuzatib o'zaro etilayotgan nizolarni oldindan nazarga olishi va oldini olish uchun hamma ishni qilishi kerak.

Tarbiyachi kunning ikkinchi yarmida jadvalga muvofiq bolalar bilan syujetli-rolli, didaktik va harakatli o'yinlarni o'rgatish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazadi.

Kechki ovqatdan keyingi kechqurun yotishga tayyorlanishdan oldingi bo'lgan ozginagina vaqt oralig'i maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan didaktik o'yinlarni o'tkazish uchun foydalaniladi.

Shunday qilib, agar o'yinlarni to'g'ri rejalashtirib tizimli ravishda o'tkazilsa, unda bolalarning o'yin faoliyatini rivojlanishi uchun kerakli sharoit yaratiladi.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni o'yin o'ynashga o'rgatishda guruh xonasida o'yin burchagining borligi katta ahamiyatga ega. O'yin burchagini jihozlash o'yinchoqli javon, hamda bir qism o'yinchoqlar joylashgan to'shalgan gilamni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'yin burchagini jihozlash ta'lim davrining har yilida bolaning o'yin faoliyati rivojlanishining asosiy vazifalariga va yosh xususiyatlariga javob berishi kerak. O'qish davrining birinchi yilida guruhlarda o'yin burchagini jihozlashda bolalarda o'yin o'ynashga qiziqishni uyg'otadigan, o'ynashni xohlaydigan o'yinchoqlar, albatta, kiritiladi. Bu syujetli o'yinchoqlar: kiyimi oson echiladigan o'rta kattalikdagi qo'g'irchoqlar, iloji boricha yumshoq matodan bo'lgan aniq qiyofa va rangdagi hayvon-o'yinchoqlar (quyoncha, ayiqcha, kuchukcha, mushukcha), aravachalar, g'ildiraklar, kubiklar, katta miqdordagi turli konstruksiyali mashinalar, vagonchalar; didaktik xarakterdagi turli o'yinchoqlar: matreshkalar, piramidachalar, mozaikalar. Hamma o'yinchoqlar etarli miqdorda va yaxshi holatda bo'lishi zarur: Bola osongina olishi uchun ular javonning pastki tokchasida bo'lishi ham ahamiyatli. "Mozaika", "Rangli kubiklar", "Kichkintoylarga – loto" turidagi o'yin qo'llanmalari yuqori tokchalarda yotadi. Ular tarbiyachi bilan jamoaviy didaktik o'yinlar o'tkazilganida bolalarga beriladi.

Dramatik o'yinlar uchun o'yin belgilari to'plami, liboslar, maketlar kerak bo'ladi, ular bolalarning mustaqil foydadalanishi uchun mo'ljallanmagani uchun alohida xonada saqlanishi kerak.

Bundan tashqari, ta'limning birinchi yili guruhi tarbiyachisi bolalar uchun syurpriz bo'ladigan bir nechata syujetli o'yinchoqlarni alohida saqlaydi. O'yin jihozlarining to'plamida qo'g'irchoq teatri hamda teatrlashtirilgan o'yinlar o'tkazish uchun shirma kerak bo'ladi.

Yuqorida ko'rsatilganidek, bolalar bilan ochiq havoda er maydonida o'yinlar o'tkazish uchun suv va qum uchun mo'ljallangan koptok, o'yinchoqlar to'plami (kurakcha, belkurak, xaskash) bo'lishi kerak. Sayr uchun o'yinchoqlar, bir nechta qo'g'irchoq, kuchukcha, sigir, ot albatta ajratish kerak. Sayr uchun tanlangan o'yinchoqlarga ayamasdan munosabatda bo'lish yaramaydi va bolalarga singan, isqirt kiyingan, kam e'tiborni tortadigan o'yinchoqlarni berish kerak emas. Shuni esda tutish kerakki, ochiq havodagi o'yinlar – bu aqli zaif bolaning o'yin faoliyati shakllanishi bo'yicha qilingan umumiy ishning asosiy qismi hisoblanadi.

Ikkinchi yili ta'lim olayotgan bolalar uchun o'yin burchagining mazmuni bir qancha o'zgaradi. Bu erda syujetli o'yinlar uchun o'yinchoqlar ustunlik qiladi. O'yin burchagida, albatta, turli xil qo'g'irchoqlar bo'lishi kerak. Bolalarni turli millat vakillari bilan, ularning maishiy turmushi bilan tanishtirish uchun bir nechta milliy libosdagi qo'g'irchoqlarni olish ham yaxshi bo'ladi. O'yin burchagida o'yinchoq hayvonlarni – toychoq, sigir, echkicha, hamda tulki, yo'lbars, ayiqcha va boshqalar bo'lishi zarur. Qurilish o'yinlari uchun pol ustidagi "quruvchi", yirik har xil "konstruktorlar" olinishi kerak. Hamda mashina uchun maxsus joy (garaj) ham ajratish kerak.

Ikkinchi yilda ta'lim olayotgan bolalarning o'yin faoliyati ancha har xil tus oladi, stol ustidagi o'yinlarni tashkil etish uchun o'yinchoqlar kerak bo'ladi: mozaika, loto, mayda qo'g'irchoqlar, askarchalar turidagi didaktik o'yinchoqlar.

Syujetli o'yinlar uchun kerakli o'yinchoqlar to'plamiini g'amlab qo'yish kerak: "Do'kon" , "Kasalxona", "Sartaroshxona". Lekin bir qism o'yinchoqlarni tarbiyalanuvchilarning o'zlarini jalb qilib tayyorlashlari mumkin.

Bolalarda rolli harakatlarni rivojlantirish uchun boshqacha ifodalashni bilish kerak. Guruhda doim ozoda va o'ziga e'tiborni qaratadigan ko'rinishda bo'lgan kerakli libos va atributlar bo'lishi kerak. O'yin burchagi yoniga bu narsalarni qo'yish uchun shkafcha yoki kiyim osgichga joy ajratish kerak.

Biroq o'yinning hamma atributlari, o'yinchoqlarni oldindan qo'yib qo'yish kerak emas. Bolalar u yoki bu o'yinni o'ynashni boshlashlari bilan uni o'tkazish uchun o'yin burchagini jihozlash kerak. Bir qancha vaqt o'tganidan keyin o'yin mazmunini yangilab turish, yangi o'yinchoqlar, qo'llanmalar qo'shish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'yin burchagida o'yinchoqlarning joylashishiga alohida e'tibor berish kerak. Ularning bir qismi stellajning tokchalaridan joy oladi, qolganlarini esa pol ustida bolalar o'yinlari an'analariga ko'ra taqsimlash kerak. O'yin burchagida, albatta, qo'g'irchoqlar uchun xonadonni jihozlash zarur, unda ovqatlanadigan xona, yotoqxona, oshxona, vanna xonasi, ancha mahkam, yirik miqdordagi chiroyli va qulay bo'lgan mebellar ham kerak (bolalar o'yin jarayonida qo'g'irchoq stol yoki divanga o'tirib ko'rishlari, qo'g'irchoq qo'l yuvadigan moslamada qo'l yuvishlari mumkin). Faqatgina mebellarni qo'yish emas, balki qo'g'irchoq xonadoni sharoitini jonlantirish – uning intereriga kerakli narsalarni televizor, chiroq, oshxonadagi javonga kattaroq bo'lgan qo'g'irchoq idish-tovoqlarni qo'shish, shkafga qo'g'irchoq kiyimlarini osish, o'rin solish kabi ishlarni qilish lozim. Qo'g'irchoq xonadoni bolalar qo'g'irchoq bilan erkin o'ynashi uchun kengroq bo'lishi muhim.

Katta yoshdagi bolalarda turli stol ustidagi o'yinlarga qiziqish uyg'onadi. Shuning uchun "Zoologik loto", "Stol tennisi", "Stol xokkeyi", "Mashanikida mehmonda", "Biz teatrdamiz", "Baliqchani tut" kabi o'yinlarga ega bulish zarur.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar didaktik mayda o'yinchoqlarni yaxshi ko'rib o'ynaydilar, shuning uchun soldatchalar (dengizchilar, chavandozlar), mayda qo'g'irchoqlar, hayvonlar, hamda ular uchun bir nechta yig'ilib-buziladigan uychalar, katta bo'lmagan miqdordagi garajlar to'plamini olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar uchun o'yinchoqlar hisobiga turli plastmassali "konstruktorlar", mozaikali pannolar, yasash uchun to'plamlar kiradi. Bir nechta burab yurgiziladigan o'yinchoqlar bo'lishi maqul: "Temir yo'l", "Raketa", "Parashyutchi", "Samolet" va boshqalar. Ular alohida saqlanishi kerak, chunki bolalar ulardan doimiy foydalana olmaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Л. Калинникова, Н. Д. Соколова Дети с ограниченными возможностями: проблемы и инноватсионные тенденции в обучении и воспитании. Хрестоматия Издательство: ГНОМ и Д 2001

2. Raxmonova V.S Maxsus pedagogika G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi. Toshkent 2004

3. M.P. Xamidova, M.Y. Ayupova Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi.

O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent – 2009

Муминат Тахирова
преподаватель кафедры «Логопедия»
Ташкентского государственного педагогического университета
Джалилова Кристина студентка направления «Логопедия»

РАЗВИТИЕ ВНИМАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

Аннотация. В статье рассмотрены основные взгляды по проблеме нарушений внимания детей дошкольного возраста с системными нарушениями речи в современной логопедии. Признание психологами и педагогами особого значения дошкольного детства для становления личности определяют основные принципы воспитательно-образовательной работы с детьми этого возраста: дифференциальный подход к каждому ребенку, учет индивидуальных особенностей, своевременное выявление проблем в развитии и их коррекцию в сенситивные сроки.

Ключевые слова: внимание, концентрация, объём, продуктивность, точность, низкий уровень произвольного внимания, переключаемость, недостаточность распределения внимания.

Аннотация. Маколада замонавий нутк терапиясида тизимли нутк бузилиши булган мактабгача ёшдаги болаларда диккат бузилиши муаммоси буйича асосий карашлар мухокама килинади. Психолог ва укитивчилар томонидан мактабгача ёшдаги болалрнинг шахсни ривожлантириш учун алохида ахамиятини тан олиш ушбу ёшдаги болалар билан таълим ва тарбиявий ишнинг асосий тамойиллари билан белгиланади: хар бир болага индивидуал хусусиятларни хисобга олган холда дифференсиал ёндашув, уз вактида аниклаш, ривожланиш муаммолари ва уларни сезгир даврда тузатиш.

Калит сузлар: диккат, концентрация, махсулдорлик, аниклик, ихтиёрий диккатнинг пасайиши, узгарувчанлик, диккатнинг етарли даражада таксимланмаслиги.

Annotation. The article discusses the main views on the problem of attention disorders in preschool children with systemic speech disorders in modern speech therapy. The recognition by psychologists and teachers of the special importance of preschool childhood for the development of personality is determined by the basic principles of educational and educational work with children of this age: a differential approach to each child, taking into account individual characteristics, timely identification of developmental problems and their correction within a sensitive period.

Keywords: attention, concentration, volume, productivity, accuracy, low level of voluntary attention, switchability, insufficient distribution of attention.

В настоящее время дошкольники с системными нарушениями речевого развития составляют самую многочисленную группу детей с нарушениями развития. Всесторонний анализ речевых нарушений у этих детей представлен в трудах Р.Е. Левиной, Л.С. Волковой, Т.Б. Филичевой, Г.В. Чиркиной и др. На основе исследований закономерностей речевого развития детей с разной речевой патологией были разработаны пути преодоления речевой недостаточности, определено содержание коррекционного обучения и воспитания.

Внимание дошкольника отражает его интересы по отношению к окружающему миру и действиям, производимым самим ребёнком. Ребёнок дошкольного возраста сосредоточен на предмете или действии только до тех пор, пока его интерес не угаснет.

Проблема внимания считается одной из самых важных и сложных проблем научной психологии. От её решения зависит развитие всей системы психологического знания – как фундаментального, так и прикладного характера. В настоящее время стали актуальными проблемы развития внимания и проведения психокоррекционной работы с детьми, имеющими нарушения речи.

Внимание – это направленность и сосредоточенность сознания на каком-нибудь предмете, явлении или деятельности. Под направленностью сознания подразумевается выбор объекта, а сосредоточенность на чем-то означает отвлечение от всего, что не имеет отношения к этому объекту Внимание – это важнейшее качество, которое характеризует процесс отбора нужной информации и отбрасывания лишней.

Внимание обладает определенными свойствами, нарушение каждого приводит к отклонениям в поведении и деятельности ребенка. У детей больше развито непроизвольное внимание, так как условием такого внимания являются качества внешних раздражителей и особенности внутреннего состояния ребенка, то для появления и поддержания произвольного внимания необходимо сознательное отношение к деятельности. Внимание не представляет самостоятельного психического процесса, так как не может проявляться вне других процессов. Таким образом, внимание является лишь свойством различных психических процессов.

Внимание в значительной степени зависит от уровня развития основных процессов высшей нервной деятельности, который меняется с возрастом.

Обнаруживаются различия в проявлении произвольного внимания в зависимости от модальности раздражителя (зрительный или слуховой): детям с патологией речи гораздо труднее сконцентрироваться на выполнении задания в условиях словесной инструкции, чем в условиях зрительной. В первом случае наблюдается большее количество ошибок, связанных с нарушением грубых дифференцировок по цвету, форме, расположению фигур.

Особенности произвольного внимания у детей с алалией ярко проявляются в характере отвлечений. Так, если дети с нормой по речи смотрят на экспериментатора, пытаются определить по его реакции, правильно ли они выполняют задание, то для детей с алалией преимущественными отвлечениями являются: «посмотрел в окно», «осуществляет действия, не связанные с выполнением задания». Низкий уровень произвольного внимания у детей с ТНР приводит к несформированности или значительному нарушению у них структуры деятельности.

Результаты выполнения корректурной пробы Бурдона младшими школьниками с ОНР и речевой нормой свидетельствуют о более низких его показателях (объем, концентрация, продуктивность, точность, наличие ошибок) в группе детей с общим недоразвитием речи, что свидетельствует о более низкой общей психической работоспособности, меньшей устойчивости внимания и большей утомляемости детей с ОНР по сравнению с нормой.

Внимание детей с речевым нарушением характеризуется рядом особенностей: неустойчивостью, трудностью переключения, более низким уровнем показателей произвольного внимания, сложностями в планировании своих действий, недостаточное понимание инструкции к заданиям, а также неравномерность показателей внимания

внутри группы, низкий уровень концентрации и распределения внимания, низкая продуктивность. Объем внимания в основном не соответствует возрастной норме. Возникают трудности при планировании своих действий. Дети с трудом сосредоточивают внимание на анализе условий, поиске различных способов и средств решения задач.

Детям с патологией речи труднее сконцентрироваться на выполнении задания в условиях словесной инструкции, чем в условиях зрительной. В первом случае наблюдается большое количество ошибок, связанных с нарушением грубых дифференцировок по цвету, форме, расположению фигур.

Таким образом, внимание детей речевыми нарушениями характеризуется рядом особенностей, а именно неустойчивостью, низким уровнем произвольности, и концентрации, недостаточностью распределения внимания.

Список литературы

1. Анализ психомоторного развития детей дошкольного возраста с нарушениями речи / Т.С. Овчинникова // Актуальные вопросы оториноларингологии и логопатологии – СПб., 2002
2. Детская психология / Под ред. А.А. Люблинской. – М., 2006. – 415 с.
3. Баскакова И.Л. Внимание дошкольника, методы его изучения и развития. Изучение внимания дошкольников. – М., 2008. – 196 с.
4. Трошин, О.В. Жулина Е.В. /Логопсихология/ ООО «ТЦ Сфера»2005

Ochilova Gavhar Farxodovna,
Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

INKLYUZIV TA'LIM BILAN QAMRAB OLINADIGAN ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR TOIFALARI

Ushbu maqolada, bola dunyoga kelgan kunlaridan boshlaboq ko'radi, eshitadi, biror narsa tekkanini, og'riq, issiq, hid va ta`mni xis etadi.

Tevarak atrofdagi borliqni bilish – sezish va idrok qilishdan, ya`ni voqelikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanishi, diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan davrlarni, Korreksion pedagogika fanida alohida yordamga muhtoj bolalarning turli xil toifalari ustida ish olib borilishini, Tug'ma nuqsonlar genetik, ya'ni irsiy omillar ta'siriga ham bog'liq bo'lishi haqida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sensor qobiliyatlar, Diqqat, xotira, intilish, qiziqish, Korreksion pedagogika, aqli zaif bolalar, autizm sindromi, og'ir nutqiy nuqsonlari, murakkab ko'p nuqsonli bolalar.

В этой статье ребенок видит, слышит, что-то трогает, чувствует боль, тепло, запах и вкус со дня своего рождения. Познание окружающего бытия начинается с ощущения и восприятия, т. е. с отражения в сознании ребенка предметов и событий действительности, внимание, память, желание, интерес и другие подобные психические процессы имеют большое значение для психического развития ребенка. Коррекционная педагогика В науке проанализировано, что работа ведется с разными категориями детей, нуждающихся в специальной помощи, что врожденные пороки зависят от влияния генетических, то есть наследственных факторов.

Ключевые слова: Сенсорные способности, Внимание, память, желание, интерес, Коррекционная педагогика, умственно отсталые дети, синдром аутизма, тяжелые дефекты речи, дети со сложными множественными нарушениями.

Bola dunyoga kelgan kunlaridan boshlaboq ko‘radi, eshitadi, biror narsa tekkanini, og‘riq, issiq, hid va ta`mni his etadi. Tevarak atrofdagi borliqni bilish - sezish va idrok qilishdan, ya`ni voqelikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanadi.

Bolaning idroki hayotining dastlabki yillaridayoq ancha takomillashadi va ikki yoshida u buyumlarning rangi, shakli, katta-kichikligiga qarab bir-biridan farq qila boshlaydi, tanish ohangni ajratadi va hokazo. Unda xilma-xil sensor qobiliyatlar: ko‘rish va ko‘zdan kechirish, tinglash va eshitish, buyumlarni tashqi belgilariga qarab ajratish, kuzi kurayotgan va eshitayotgan narsaga taqlid qilish qobiliyatii vojlanib boradi. Bola turli taassurotlar olib turishi - buyumlarni ko‘rishi, ushlab bilishi, kattalarning ishlarini kuzatishi, xilma-xil tovushlarni eshitishi kerak.Bu bolalarning sensor rivojlanishlari uchun zarur shartdir.

Sensor qobiliyatlarning uz vaqtida rivojlanishi esa bolalarning aqliy tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Tevarak atrofdagi borliqni bilish – sezish va idrok qilishdan, ya’ni voqelikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanadi. Bolaning idroki hayotining dastlabki-yillaridayoq ancha takomillashadi va ikki yoshida u buyumlarning rangi, shakli, kattakichikligiga qarab bir-biridan farq qila boshlaydi, tanish ohangni ajratadi va hokazo. Unda xilma-xil sensor qobiliyatlar: ko‘rish va ko‘zdan kechirish, tinglash va eshitish, buyumlarni tashqi belgilariga qarab ajratish, ko‘zi ko‘rayotgan va eshitayotgan narsaga taqlid qilish qobiliyati rivojlanib boradi.

Bola turli taassurotlar olib turishi – buyumlarni ko‘rishi, ushlab bilishi, kattalarning ishlarini kuzatishi, xilma-xil tovushlarni eshitishi kerak.Bu bolalarning sensor rivojlanishlari uchun zarur shartdir. Sensor qobiliyatlarning o‘z vaqtida rivojlanishi esa bolalarning aqliy tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Diqqat, xotira, intilish, qiziqish va boshqa shu singari ruhiy jarayonlar bolaning aqliy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Bola nutqining o‘z vaqtida va to‘g‘ri rivojlanishi aqliy rivojlanishining asosidir.

Nutq ruxiy jarayon: idrok, xotira va boshqalarning rivojlanishiga, bolalarning faoliyatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar nutqi rivojlana boshlashi bilan kattalar so‘zlarining tarbiyaviy vosita sifatidagi roli ortib boradi. Bola shaxsining tarkib topishi hayotining birinchi kunlaridanoq boshlanadi. Bola har kuni ko‘rgan va eshitganlari asosida borliqqa va tevarak-atrofdagi kishilarga o‘z munosabatini bildiradi, kattalarning xatti-harakatlari, ishlariga, sodir bo‘layotgan voqealarga bolaning beradigan bahosi, kishilarga bo‘lgan munosabati – bularning hammasi bola ma’naviy qiyofasining shakllanishiga ta’sir etadi. Bolaning xoh ona qornida, xoh tug‘ilganidan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bo‘lgan ma’lum shart-sharoitlarning buzilishi turli xil jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin.: Ular quyidagilardir:

1) eshitish kamchiliklariga ega bo‘lgan bolalar (kar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo‘lib qolgan bolalar);

2) ko‘rish qobiliyatida kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar (ko‘r, zaif ko‘ruvchi bolalar);

3) aqli zaif bolalar;

4) og‘ir nutqiy nuqsonlari bor bolalar;

5) harakat-tayanch a’zolarida kamchiliklari bo‘lgan bolalar;

6) ruxiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar.

7) rivojlanishida murakkab ko'p nuqsonli bolalar;

8)autizm sindromli bolalar.

Alohida yordamga muhtoj bolalar me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida inklyuziv ta'limda yoki ixtisoslashtirilgan ta'limtarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o'qitilishi kerak. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta'sir etgan nuqsonlargina uni alohida yordamga muhtoj bola deb hisoblashga asos bo'lishi mumkin. Masalan, bolaning faqat chap qulog'i eshitsa-yu, bu nuqson uning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etmaydigan, u maktab tengdoshlari qatori o'zlashtiradigan bo'lsa, u alohida yordamga muhtoj bolalar toifasiga kirmaydi. Katta yoshdagi kishilarda ma'lum sabablarga ko'ra paydo bo'lgan nuqsonlar ham ularning umumiy rivojlanishiga ta'sir etmasa, bu kishini alohida yordamga muhtoj deb hisoblash mumkin emas.

Alohida yordamga muhtoj bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og'ir, keskin o'zgarishlar bola shaxsining tarkib topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish uchun maxsus sharoit yaratalishi kerak, ya'ni ular maxsus ixtisoslashtirilgan maktabgacha tarbiya muassasalari va maktablarda yoki me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida hamma qatori va agarda kerak bo'lsa, maxsus dastur va darsliklar asosida o'qitilishi va tarbiyalanishi zarurdir.

Har qanday alohida yordamga muhtoj bolada kuzatiladigan nuqson markaziy yoki periferik nerv sistemasidagi organik yoki funksional o'zgarishlarga aloqador bo'lishi mumkin. Bola rivojlanishidagi turli xil kamchiliklar noqulay muhit, noto'g'ri tarbiya, ta'lim natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan, noqulay oilaviy sharoit, pedagogik qarovsizlik, o'qituvchining bolaga noto'g'ri munosabati va boshqa ko'pgina sabablar bola rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmasligiga, ulgurmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qolishiga sabab bo'ladi.

Shunday bo'lsada, biz bunday bolani alohida yordamga muhtoj bolalar toifasiga kiritmaymiz, chunki uning rivojlanishidagi kamchiliklar organizmdagi qanday bo'lmasin biror organik yoki funksional patologik o'zgarishlarga bog'liq bo'lmay, balki boshqa sabablardan kelib chiqqan. Ota-ona, tarbiyachi va o'qituvchilar bunday bolalarni alohida yordamga muhtoj bolalardan farqlay oladigan bo'lishlari kerak. Kelib chiqish sabablariga ko'ra har qanday nuqsonli rivojlanish tug'ma yoki turmushda orttirilgan bo'lishi mumkin. Tug'ma nuqsonlar ko'p jihatdan homilador onaning sog'lig'i va yashash sharoitiga bog'liq. Ona qornidagi homilaning rivojlanishiga infeksiya, intoksikatsiya, shikastlanish va boshqa omillar ta'sir etishi mumkin. Onaning homiladorlik davrida turli xil kasalliklar bilan og'rishi, o'zboshimchalik bilan turli dori darmonlarni bilar-bilmas iste'mol qilishi, bolaning nuqsonli bo'lib tug'ilishiga sabab bo'lishi |mumkin.

Tug'ma nuqsonlar genetik, ya'ni irsiy omillar ta'siriga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan eshitish, ko'rish analizatori faoliyatining buzilishi, aqliy zaiflikning nasldan bolaga o'tishi ham kuzatiladi (fenilketonuriya, Daun sindromi, rezus faktorning mos kelmasligi va boshqalar). Ota-onalarning alkogolizmi, narkomaniyasi, toksikomaniyalari ham bolaning nuqsonli bo'lib tug'ilishiga olib kelishi mumkin. Turmushda orttirilgan nuqsonlar bola organizmiga tug'ilish vaqtida va undan keyingi davrlarda zararli omillar ta'sir etishi natijasida vujudga keladi. Tug'ruq vaqtida miya shikastlanishi, bolaning kindigi o'ralib, bo'g'ilib qolishi (asfiksiya) va boshqalar, ba'zan uning nuqsonli rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Bolaning ilk yoshligida (uch yoshgacha) turli kasalliklar bilan og'rishi, masalan, meningit, meningoensefalit, otit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi va boshqa shu singari dardlarni boshidan kechirishi ham nuqson rivojlanishiga sabab bo'lishi mum-

kin. Mamlakatimizda bolalarning jismoniy yoki ruxiy rivojlanishidagi nuqsonlarning oldini olish yuzasidan ko‘pgina choralar ko‘rilmoqda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi.

Mamlakatimizda bolalar anomaliyasining oldini olish yuzasidan .ko‘pgina choralar ko‘rilmoqda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi. O‘zbekistonda aholini davolash-profilaktikasi kengaygani hamda meditsina sohasidagi katta yutuqlar munosabati bilan anomal bolalr soni nisbatan kamaydi. Bolalarning chechak, o‘lat, tif, vabo, traxoma, qizamiq va bolalarga xos boshqa yuqumli kasalliklar orqasida anomal bo‘lib qolish hodisalari uchrab turadi. Irsiy omillar hamda intoksikatsiya va organizm shakllanayotgan paytda bosh miya, analizatorlarning zararlanishiga olib boradigan boshqa sabablar tufayli bolaning anomal bo‘lib qolish hollari hali ham uchrab turadi.

Adabiyotlar ro’yxati

1.K.K.Mamedov, G.B Shoumarov, V.P.Podobed Ruhiy rivojlanishi sustalashgan bolalar haqida T., 1993
2.Pulatova F.M. Oligofrenopedagogika.-T.,2006
3.V.S.Raxmanova Maxsus pedagogika. T.,2005
4.B.Shoumarov va boshqalar. 1001 savolga psixologning 1001 javobi. T., “Mehnat”2000 Internet saytlari: www.ziyonet.uz www.kasu.uz

F.Salamova
NDPI “Maktabgacha tarbiya va defektologiya”Kafedra O’qituvchisi
N.Abdrazakova
NDPI “Maktabgacha tarbiya va defektologiya” Kafedra talabasi

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR UCHUN MAXSUS MAKTABGACHA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Bu maqola imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta’limni o’zlashtirish jarayonini o’rganishni va rivojlantirishni boshlaydi. Ular uchun o’qishning va o’rganishning eng yaxshi usullari va ko’rsatkichlar ko’rsatiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarni o’zlarini o’zlashtirish va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun kerakli amallarni o’rganish uchun mutaxassislar yordam berish o’rniga qo’yilishi haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Ta’limni rivojlantirish, O’quvchilar, O’qish usullari, O’rganish jarayonlari, Mutaxassislar, O’zlashtirish, Qobiliyatlar, O’qitishni individual ravishda tuzish, O’qitish dasturlari, Maktab tashkilotlari, Xususiy ta’lim, O’zaro intizom va tashvish, Cheklanganlik darajasi

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta’limni rivojlantirishning muhimligi bugungi kunda katta e’tibor ko’paytiriyapti. Bu ta’lim shaklida o’rtacha va bolalar uchun o’rtacha oladigan ta’limni oshirish va ularning o’zlarini o’zlashtirish jarayonini tizimlash uchun eng muhim masalalarni ta’riflash muhim. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta’limni rivojlantirishda o’zlashtirish tizimlarining roli juda muhimdir. Nogiron - jismoniy, aqliy, psixologik va hissiy faoliyatning izdan chiqishi, shikastlanishi natijasida hayot faoliyatining cheklanishi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nogiron deb topilgan va ijtimoiy yordam hamda himoyaga muhtoj bo’lgan shaxs tushuniladi. “ Nogiron” atamasi hozirgi kunda eskirib qolgan va qo’pol bo’lgan so’z hisoblanadi. Shuning uchun ham bunday shaxslarga nisbatan “Imkoniyati cheklangan insonlar “ yoki “ Nogironligi bo’lgan shaxslar “ deb murojaat qilish to’g’ri

bo'ladi. Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda.

Bu o'zlashtirish tizimlari, o'qish, yozish, hisoblash, san'at, sport, va boshqa sohalarda cheklangan bolalar uchun o'qish va o'rganish jarayonini osonlashtirish uchun yaratilgan. Bundan tashqari, ta'lim jarayonida mutaxassislar va ota-onalar yordam berish muhimdir. Mutaxassislar, imkoniyati cheklangan bolalar bilan individual ravishda ishlashda, ularni rivojlantirish va cheklanganliklarini kompensatsiyalashda yordam beradilar. Ota-onalar esa o'quvchilarning o'zlarini o'zlashtirish va o'qishdagi muammolarini tushuntirishda muhim rol o'ynaydilar. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta'limni rivojlantirish, ularning o'zlarini o'zlashtirish va qobiliyatlarini oshirishni maqsad qiladi. Ta'lim o'z ichiga olgan ta'lim tizimi va o'zlashtirish usullari, bu bolalarni eng yaxshi tarafdori qilish uchun yordam beradi.

Bu ta'lim tizimini joriy etish uchun avvalo jamiyatni, maktabdagi sog'lom bolalarni ham, imkoniyati cheklangan bolalarni ham bunga moslashtirish kerak. Ayniqsa, boshlang'ich sinfda tahsil olayotgan bola nogironlik nima ekanligi, bunday bolalarning ustidan kulmaslik kerakligini bilishmaydi. Shuning uchun ham ularni inklyuziv ta'lim davomida nogironligi bo'lgan tengdoshining ustidan kulishi, masxara qilishi, uni ajratib qo'yishi, kamsitishi kabi kuzatilsa, bu albatta nogironligi bo'lgan bolaning ruhiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Aqli zaif bolalarni ayrim qismi ommaviy umumta'lim maktablarida tashkil qilingan karreksion rivojlanttirish ta'lim sinflarida o'qiydilar, hamda uy sharoitida individual o'qitiladi. Bolada murakkab nuqsonning borligi uning rivojlanish, yo'nalishini tormozlaydi, nuqsonlarning koreksiyalash imkoniyatini kamaytiradi, o'quv tarbiyaviy jarayonini tashkil qilishni sezilarli qiyinlashtiradi. Bunday bolalar bilan muvofaqqiyatli ish olib borish e'tibor va keng bilim doirasiga ega bo'lishni talab qiladi. Murrakab nuqsonli bolalar alohida muammoni yuzaga keltiradilar, ular maxsus o'rganilishi kerak. Lekin bu turdagi tadqiqotlar juda kam. Aqli zaif bolalarga og'zaki mantiqiy fikrlash xotiraning buzilishi, idrokning, ixtiyoriy diqqatning buzilishlariga xosdir. Mana shu umumiy psixologik xususiyatlarni hisobga olib o'quv darsliklari tuziladi, maxsus usullar ishlab chiqiladi va sinflarda frontal ishlar tashkil qilinadi. Sog'lom bolalar orasida o'zini kamsitilganday his etish bola uchun doimiy ruhiy zo'riqish ostida yashashga sababchi bo'ladi. Maxsus maktab-internatlarda esa nogironlik jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lgan bola ta'lim va tarbiya olishi jarayonida atrofidagi tengdoshari ham o'ziga o'xshashligi, u kabi o'hshash kasallik bo'lgani uchun ham ortiqcha ruhiy bosimlar kuzatilmaydi va u o'zlarini atrofdagilardan zaif va kuchsizday his etishmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadi -ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning ustunvor yo'nalishlari quyidagilardir:

- inklyuziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash;
- qayta tayyorlash va malakasini oshirish;
- pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim dasturlarini joriy etish;
- inklyuziv ta'lim metodikasiga oid o'quv materiallarini takomillashtirish;
- inklyuziv ta'lim berishning zamonaviy nazariyalarini o'zlashtirish;
- inklyuziv ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagoglarni tayyorlash;
- qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlarini tashkil etish hamda ta'lim berishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashga sharoit yaratish;

- o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona, jamoat tashkilotlari mutaxassislari, keng jamoatchilik uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar va ommabop nashrlar yaratish;

- inklyuziv ta'lim tizimi joriy etilgan umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarning sifat tarkibini, xususan magistrlik darajasiga ega bo'lgan pedagoglar sonini bosqichma-bosqich oshirish;

- inklyuziv ta'limni joriy etishda avvalo chekka hududlarda joylashgan, o'quvchilar soni kam bo'lgan umumta'lim maktablaridagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitishga e'tibor qaratish;

- inklyuziv ta'lim sifatini mustaqil baholash tizimini shakllantirish va alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun qo'shimcha pedagogik ta'lim xizmatlarini yo'lga qo'yish;

- xalq ta'limi sohasida rahbar kadrlar tayyorlash bo'yicha standartlashtirilgan dastur ishlab chiqish, ularga inklyuziv ta'limini amalga oshirish mexanizmlarini ko'zda tutuvchi o'quv kurslarini kiritish;

- kurslarni yo'lga qo'ygan holda, inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumta'lim muassasalarida faoliyat olib boruvchi pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimi samaradorligini kuchaytirish va qamrovini kengaytirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI SHAVKAT MIRZIYOYEV NUTQI (2021-YIL 3-DEKABR)
2. MAKTABGACHA TA'LIM METODIKASI(5-SON 2018-YIL)
3. 2020-2025 –YILLARDA XALQ TA'LIMI TUZIMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI. (O'Z. R. PREZIDENTINING ЎЗР ПРЕЗИДЕНТИНИНГ 13.10.2020 Y.Й. PQ-4860-SON QARORIGA 1-ILOVA)
4. S.X. Jalilova, S.M. Aripova «Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi» Toshkent 2017 yil.
5. Z. Nishonova, G. Alimova "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" Toshkent. 2006y.
6. "Maktabgacha pedagogika" F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Kayumova, M.N. A'zamova. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T. 2019.
7. 3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T.2020

S.M. Umarova,
QDPI katta o'qituvchi

INKLYUZIV TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Inklyuziv ta'lim bu - davlat siyosati bo'lib, nogron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muxtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng xuquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv, integratsiya korreksiya, defektolog, kompensasiya, logoped, aqli zaif, tibbiy-pedagogika, tiflopedagogika.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlar ta'limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta'limning 8 yo'nalishi (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar)

bo'yicha korrektsion ta'lim tashkil etilgan. Maxsus ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiya, axborot vositalarini qo'llash, o'quv-metodik asoslarini yaratish, dastur va darsliklar bilan ta'minlash borasida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. Qonunchilik tomonidan ma'lum toifadagi bolalar uchun o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishda imtiyozlar belgilangan. SHuningdek xalqaro miqyosda ta'lim islohotini demokratlashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta'lim sohasining rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshlandi. Ko'plab mamlakatlar «Segregatsiya» ta'limidan voz kechib, imkoniyati cheklangan bolalarga integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Bizning mamlakatimizda asosiy e'tibor imkoniyati cheklangan bolalarni tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim muassasalarida o'qitishga qaratilgan bo'lib, ushbu ta'lim tizimi rivojlangan. Keyingi 10-15 yil davomida O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga kiritish integratsiya va inklyuziv usulida o'qitish, tarbiyalash masalasi ham amalga oshirib kelinmoqda. Integratsiya va inklyuziv ta'lim strategiyasi ilmiga jalb qilinmagan bolalarni umumta'lim muassasalariga to'laqonli maxsus yoki inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiya qilish, korrektsion ta'lim muassasasi bolalarning turar joyidan uzoqligi sababli o'zi yashab turgan hududlaridagi ta'lim muassasalariga kiritib o'qitishdan iborat.

Shuni ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim sharoitida bola sog'lom tengdoshlari orasida bo'lib, oilasidan ajralmagan holda ta'lim-tarbiya olishga muyassar bo'ladi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Maxsus ta'limning ijobiy tomonlari shundaki:

• ta'lim muassasalarida kompleks tibbiy-pedagogik yordam ko'rsatilib, ular to'liq davlat ta'minotida bo'ladilar;

• defektolog pedagoglar bolalarning maxsus ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida korrektsion-rivojlantiruvchi ishlarni amalga oshiradilar;

• o'quvchilar, tarbiyalanuvchilar maxsus o'quv dasturi, darslik o'quv-metodik va texnik vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar;

sinflarda o'quvchilar soni 12-16 nafardan oshmaydi va individual yondashuvni to'liq amalga oshirish imkoni mavjud;

• darsdan oldin va darsdan keyin tevarak-atrofda yo'naltirish, nutqiy muloqotni shakllantirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish kabi maxsus ko'nikmalarni shakllanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan;

Maxsus ta'lim va tarbiyaning korrektsion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ayrim muammolar paydo bo'ladi. SHu bois imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning yoshi-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishi ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olinib, inklyuziv ta'lim siyosati qo'llab- quvvatlanmoqda. Bu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: «Maxsus maktablarimiz afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli zaif bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib, barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki,

oqibatda uning separatizmligi ko'chayib, bola o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi». SHuning uchun rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani tarbiyalash vazifasini L.S. Vigotskiy bolani hayotga integratsiya qilib uning nuqsonini o'zga yo'l bilan kompensatsiyasini tashkil qilish lozim, deb hisoblagan. Bu o'rinda u, kompensatsiyani biologik emas, balki ijtimoiy aspekt deb tushungan, chunki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlash jarayonida tarbiyachi biologik jihatlari (faktorlari) bilan emas, uning ijtimoiy oqibatlari bilan ro'baru keladi. Sog'lom bolani imkoniyati cheklangan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta qurishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi kerak.

Uzoq yillar davomida maxsus ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatuvchi turli millat olimlari va amaliyotchilari rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida emas, aksincha, maxsus maktablarda o'qitish yaxshi deb kelganlar. O'zbekistonda ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishi barcha sog'lom bolalar qatori imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga demokratli yondashuv asosida tarbiyalash, ta'lim berish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga optimal darajada sharoit yaratish, kasbiy maxoratini rivojlantirish, shuningdek iqtidorini ruyobga chiqarishdan iborat. Vigotskiyning muhit va shaxsning uyg'unligi to'g'risidagi ta'limotiga ko'ra, ijtimoiy muhit imkoniyati cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir.

Respublikada umumta'lim maktablari va inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalarga korrektsion yordam berish ularning alohida ehtiyojlarini qondirish, rag'batlantirish va kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, shuningdek ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy va metodologik tadqiqotlar olib borishga ehtiyoj mavjud. Vaholanki, har bir bolaning ta'lim olish huqiqiga ega ekanligi «SHaxs huquqlari Deklaratsiyasi» va «Ta'lim hamma uchun» Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990) tasdiqlangan.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, har qanday ta'lim tizimida bolalarning bir qismi ta'limdan chetda qolib ketadi, chunki bunday bolalarning individual ta'limini qondirishga umumta'lim tizimi tayyor emas. SHu sababli xalqaro miqyosda bolalarning umumiy sonidan 15 foizi maktabga jalb qilinmasdan qolish yoki umumta'lim tizimidan chetda qolish hollarini kuzatish mumkin. Bunga sabab maxsus maktablarning o'quvchilar turar joyidan ancha uzoqda bo'lganidir. SHuni esda tutish kerakki, bunda bolalar emas, aksincha tizim inqirozga uchraydi.

Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bo'lmaydi, degan taxminlar asosiga qurilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach, ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek ularni o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida ham ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida o'qitish, tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilmokda.

SHuningdek jahon miqyosida qo'llanib, targ'ibot-tashviqot qilinib kelinayotgan integratsiya va inklyuziv ta'lim O'zbekistonda ham xalqaro tashkilotlarning hamkorlik loyihalari asosida bosqichma-bosqich amalga tatbiq etilmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish va ular uchun qulay sharoitlar yaratish masalasi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va «Bola huquqlarini kafolati to'g'risida» gi Qonunning 29-moddasida alohida qayd etilgan.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, mamlakatimizda inklyuziv ta'limni joriy qilishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Respublikamizni ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e'tiborga olgan holda hamda tarixiy shakllangan maxsus ta'lim tizimidan voz kechmasdan, qishartirmasdan, aksincha umumta'lim bilan uzviy bog'lanib hamkorlikda inklyuziv integratsiya ta'limiga bosqichma-bosqich o'tib borishning milliy modulini yaratish maqsadga muvofiqdir. Kelajakda maxsus ta'lim muassasalari umumta'lim muassasalari uchun korrektsion fanlar uslublari bo'yicha maslahat beruvchi markaz vazifasini bajarishi lozim. Maxsus ta'lim pedagoglari va defektologlari umumta'lim muassasalarida ta'lim oluvchi imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish bo'yicha umumta'lim fan o'qituvchisiga zaruriyat tug'ilganda korrektsion ta'lim metodikasidan maslahat beruvchi resurs pedagog vazifasini o'taydi. Bunday yordamlar maxsus ta'lim muassasalarining tibbiyot xodimlari, psixologlari tomonidan ham ko'rsatiladi.

Hozirgi kunda Respublikamiz miqyosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni inklyuziv ta'limga jalb etishning huquqiy asosini mustahkamlash bilan bir qatorda ko'plab ilmiy- amaliy tajriblar olib borilmoqda.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda.

Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimda o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamalari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. SHunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasidda juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Foydalanilgan adaboyotlar

1. Muminova L.R., Abidova N.Z va boshqalar. Maxsus psixologiya.-T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashrièti, 2013.
2. Nazarova D.A, Mamarajabova Z.N. Maxsus pedagogika (Surdopedagogika). -T.: Innovatsiya –ziè.2019.
3. Lubovskiy V.I. Spetsialьnaya psixologiya. M.:Asadema. 2005
4. Pulatova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: Fan va texnologiyalari, 2014
5. Volkova V.S. Logopediya. M.: Vlados. 2003 y.
6. L.R.Mo'minova, N.Z.Abidova va boshqalar. Maxsus psixologiya. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013

D.Sh.Shukurova
CHDPU Maxsus pedogogika kafedrasi tayanch doktoranti

INKLYUZIV TA'LIM VA INKLYUZIYANING FARQLI TENDENSIYASI

Dunyodagi barcha mamlakatlar siyosati insonparvarlilik tamoyillarga tayanishi, jamiyatdagi nogiron va ijtimoiy himoyaga muxtoj qatlamga yaratilgan imkoniyatlar qulay shart-sharoitlar, ularning erkin, farovon yashashi uchun kerak bo'lgan barcha soxadagi qo'llab-quvvatlanishlari bilan belgilanadi. Nogiron bolalarning ta'lim olish jarayonini sifatli tashkil etish, isloh qilib borish, har bir davlat va jamiyat oldidagi dolzarb masalalardan biridir. Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarning ijtimoiy muhitga hech bir qiyinchiliklarsiz moslashishi, munosib tarzda o'z o'rnini topishi, negizida ta'lim va tarbiyaning o'rni beqiyos.

UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Bir necha asrlar ilgari pedogoglar normal rivojlanishdan orqada qolgan insonlarga ham ta'lim berish mumkin ekanligini tadqiq etishgan. Bunga qaramasdan XXI asr realizatsiyasining zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziya hali yetarlicha chuqur o'rganilmagan bo'lib, olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida bu savol hali to'laligicha o'z javobini topmagan faqatgina bazi bir qismlari yoritib berilgan.Ilmiy suxbatlarda ham inklyuziv ta'limni amalga oshirish imkoniyatlari va xususiyatlari tashkil etish chora tadbirlari to hozirgi kungacha ochiqligicha qolmoqda

Rus tadqiqotchilaridan L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, V.N.Myasishchev, K.D.Ushinskiy, N.N.Malofeev, N.D.Shmatko, A.N.Golubeva va boshqalar inklyuziv ta'limni tashkil etishda alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni psixologik muommolarini o'rgangan. Shuningdek, I.I.Mamaychuk, L.P.Koskovoy, O.S.Nikolskayalar, V.S.Manovatomova, Yu.S.Alyoshina, M.Krijanovskaya, V.S.Muxina, A.A.Bodalyov, Ye.R. Baevskayalar imkoniyati cheklangan bolalarning pedagogik-psixologik korreksiyalash masalalari to'g'risida tadqiqot ishlari olib borganlar.

Psixologi L.S.Vigotskiyning ilmiy izlanishlariga nazar soladigan bo'lsak u umumiy va maxsus ta'limni uyg'unlashtiradigan ta'lim tizimini tashkil etish, ya'ni maxsus yordamga muxtoj bolalarni inklyuziv ta'lim tizimida o'qitishni quyidagicha tariflaydi: "Ta'lim tizimi shunday bo'lishi kerak-ki, bunda maxsus va umumiy ta'lim uyg'unlashib ketishi uchun shart-sharoitlar yaratilib, maxsus yordamga muxtoj bola o'qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ma'lum-ki, bizning maxsus muassasalarda ta'lim-tarbiya oluvchi o'quvchilar maktab jamoasining tor doirasiga tushib qoladi. Ijtimoiy jamiyatda esa hammaning diqqati uning nuqsoniga qaratiladi. Natijada bu bolalar xaqiqiy xayotdan cheglashtiriladi. O'z o'rnida maxsus maktab bolani chegarlangan dunyoga olib keladi".

Olim shu sababdan nuqsonli bolaga nafaqat ta'lim berish balki uni jamiyat hayotiga onson uyg'unshishi uchun nuqsonlarini kompensatsiya qilish, sog'lom tengdoshlaridan holda ajralmagan holda ta'lim tarbiya olish g'oyasini ilgari suradi. Demak alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolani jamiyatga moslashtirishda undagi nuqsonlarni sezilmas darajaga keltirishda inklyuziv ta'lim muhim ahamiyatga ega.

Rus tadqiqotchisi Purgina E Inklyuziv ta'lim tushunchasini falsafiy tomondan quydagicha tariflaydi. Inklyuziv ta'lim termini "inklyuziya" fransus tilidan olingan bo'lib lotinchadan tarjima qilinganda "bog'lamoq", "qo'shmoq" degan manolarni bildiradi. Demak inklyuziv ta'lim tushunchasi terminologik jihatdan ham alohida ehtiyojga ega, rivojlanishda orqada qolgan bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etish qo'shish degan ma'noni anglatadi.

Inklyuziya ananasi pedogogikaning chuqur tarixiy ildiziga borib taqaladi.

Rus tadqiqotchisi Korshunova O. Inklyuziv ta'lim tushunchasini tadqiqot ishlarida keng va tor mazmuni yoritib beradi.

Inklyuziv ta'lim tushunchasiga keng mazmunda tarif berilganda:

- ta'limga yanada moslashuvchan yondashuv bo'lib, har bir o'quvchining bir-biridan farq qilishi bilan bog'liq to'siqlarni bartaraf etiladigan va o'quvchidagi potensial imkoniyatlarini o'z-o'zini anglash uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratiladigan, o'quvchilar ta'lim olishi uchun foydali o'ziga xos jarayondir.

– sog'lom va alohida ehtiyojli bolalarni imkoniyat darajasidan kelib chiqan holda har bir o'quvchi uchun individual yondashuv usuli amalga oshirib,o'quvchilarning aqliy va shaxs hususiyatlarini inobatga olgan holda ulardagi ijodiy qobilyatlarni rivojlantirish o'quvchilarni ijodiy baxolash va ularni birga o'qitish jarayoni.

- o'quv jarayonini tashkil etishning shunday o'ziga xos shakli bo'lib, barcha bolalar jismoniy, aqliy qobilyati, madaniy kelib chiqishi, til va irqidan qatiy nazar, umumta'lim muassasalarida ta'lim oladi.Sog'lom tengdoshlari bilan bir xilda umumta'lim muassasalarida ulardagi alohida ta'lim ehtiyojlarini inobatga olib zarurat tug'ilganda maxsus yordam ko'rsatadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tengdoshlari bilan birgalikda inklyuziv ta'lim tizimida o'qitish bu umumta'lim muassasalarida maxsus sinflarda emas, balki omaviy sinflarda ta'lim tarbiya berishdir.

Inklyuziv ta'lim tushunchasiga tor mazmunda tarif berilganda:

Inklyuziv ta'lim (Inclusif - shu jumladan, Include - xulosa qilish, o'z ichiga qamrab olish, jalb etish) kabi ma'nolarni anglatib, jamiyatda alohida ehtiyojli shaxslarni zamonaviy ijtimoiy hayotdagi munosabatlarga jalb etilishi degan tushunchaga asoslanib ta'lim jarayonidagi o'zgartirishlar tushuniladi. Ta'lim jarayonidagi o'zgarishlar barcha uchun ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish, shu bilan birga alohida ehtiyojga ega bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini yanada kengroq ta'minlash uchun sharoit yaratishga qaratilgan.

Chet el tadqiqotchilaridan Devid Bayn, Ture Yonsson, Kristin Maylz, Kirk Xorton, R.Fullerlar inklyuziv ta'limni rivojlantirishda bir qator ilmiyu izlanishlar olib borishgan. Ture Yonsson tomonidan chop etilgan "Inklyuziv ta'lim" o'quv qo'llanmasi alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar uchun xalqaro ta'lim dasturining asosiy manbalaridan biridir. O'quv qo'llanmada nogiron, rivojlanishida orqada qolayotgan bolalar va kattalarni mustaqil hayot qurishlari ularni erkin va farovon yashashlari uchun xalqaro ta'lim-tarbiya berish dasturining asosiy jihatlari ko'rsatib o'tilgan.

Amerikalik tadqiqotchi S.Stabbes Inklyuziyaning rivojlanishini inklyuziv maktabdan inklyuziv jamiyat sari deb quydagicha ifodalaydi: (1 chizma)

Sharqiy Yevropa tadqiqotchilaridan Norvegiyalik o'qituvchi G. Itterstad olib borgan tadqiqotlarida 1980-70 yillarda alohida ehtiyojga ega bolalarni umumta'lim maktablari ta'lim jarayoniga qamrab olish ya'ni (inklyuziya qilish) bolalarni sog'lom tengdoshlari orasiga qo'shish hamada ta'lim sifatini oshirishning asosiy islohatlaridan biri bo'lgan.Ushbu islohot alohida ehtiyojga ega bolalar umumta'lim maktablari sinflarida ta'lim ola olmaydi, ular segregatsiya usulida (nogiron bolalarni yopiq muassasalarda ajratib o'qitish) ta'lim olishi kerak degan go'yaga qarshi yetakchi islohotlardan biri bo'lgan.

Alohida ehtiyojga ega bolalarni umumta'lim maktablarida qo'shib o'qitishni integratisiya va inklyuziya deb oladigan bo'lsak Integratsiya qilish tushunchasi alohida ehtiyojga ega bola yoki alohida ehtiyojga ega bolalar guruhini ulardagi nuqsonidan qatiy nazar umumta'lim tizimiga moslashtirishdan iboratdir. Inklyuzivlik esa alohida ehtiyojga ega bolalar umumta'lim muassalarida ta'lim olishlari uchun ta'lim tizimi bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ularga moslashidan iboratdir. Turli manbalarning ta'kidlashicha, inklyuziya ko'proq mafkuraviy kontseptsiya bo'lib, ushbu masala bo'yicha amaliy harakat qilinganda inklyuziv ta'lim tushunchasi ilgari suriladi. "Inklyuziya" va "inklyuziv ta'lim" tushunchalari mazmunidagi farqni tushunish uchun, mazmuni aniqroq ishlab chiqilgan "differensatsiya" va "differensatsiyallashgan ta'lim" tushunchalari bilan o'xshashlik keltirilgan.

Mahalliy va xorijiy ta'lim tizimiga inklyuziyaning keng joriy etilishi natijasida yuzaga kelgan konseptual va terminologik muammolar va uning rivojlanishi natijasida sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi turli mamlakatlar olimlari va amaliyotchilari tomonidan keng qo'llaniladigan "inklyuzivlik" termini va unga tegishli ko'plab tushunchalarni jamoaviy muhokama qilish va chuqur ilmiy tushunish zarurati bilan belgilanadi: inklyuziv jarayonlar, inklyuziv. o'zaro ta'sir, inklyuziv madaniyat, inklyuziv ta'lim, inklyuziv muhit tushunchalarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida https://lex.uz/docs/3436192

2. Жусупова Г.Б Особенности реализации инклюзивного образования детей дошкольного возраста Выпускная квалификационная работа Екатеринбург 2017 10-с

3. Sattorova Sh.M "Ta'lim klassteri muhitida ijtimoiy yo'nalishi talabalarining inklyuziv yondashuvini kompetensiyaviy yodashuv asosida rivojlantirish" Ped. fan. nom… diss. – Chirchiq., 2022-13 bet

4. Xamidova M.U Maxsus pedagogika.-T.: "Fan va texnologiya", 2018 yil.

164-7 bet.

5. Qaxxorova S.Q., Zamonaviy ta'lim / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2015, 8 son 44 bet.

6. **Понятийный** аппарат педагогики и образования: сборник научных трудов / отв. ред. М. А. Галагузова. – Екатеринбург : [б. и.], 2020. – Вып.12. – 432 с. 12с– Текст :

7. *Коршунова О. В. Теоретико-методологические основы инклюзии в образовании // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 8. – С. 16–20. – URL: http://e-koncept.ru/2016/56114.htm.*

8. Сулейманова Р.А., Хакимжанова Г.А. Зарубежный и отечественный опьп включения детей с особыми нуждами в общеобразовательный процесс: проблемы и пути решения. - Алматы: КАПринг. 2001.] Малофеев Н.Н. Почему интеграция в образовании закономерна и неизбежна / Альманах ИКП РАО, 2007. №11.

D.G.Azizova
Oligofrenopedagogika kafedrasi o'qituvchisi
M.J.Aliyeva
Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

«TABIIY FAN DARSLARIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH"

Nutq faoliyatini rivojlantirish muammosi dolzarbdir, chunki nutq inson faoliyatining har qanday shakli va umuman uning xatti-harakatining ajralmas qismidir. Og'zaki nutqning yetuk emasligi yoki rivojlanmaganligi ko'pincha imkoniyati cheklangan o'quvchilarda kuzatiladi va o'quvchining rivojlanishi, o'rganishi va ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir qiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqi asosan ibtidoiy, qolipli, yetarlicha aniq emas, ularning so'z boyligi ayniqsa kam va cheklangan. Nutqning hissiy va tovush tuzilishi ham zarar ko'radi. Bu boshqa odamlar bilan aloqa o'rnatishda qiyinchiliklarga olib keladi va o'quvchining o'zini o'zi anglashiga, uning shaxsiy o'sishiga, moslashish va integratsiya jarayonlariga xalaqit beradi. O'quvchilar o'zlarining mavjud bilimlaridan qanday foydalanishni bilmaydilar, hayotda o'zlarini topa olmaydilar yoki boshqalar bilan aloqa o'rnatmaydilar.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirish, takomillashtirish va boyitish bo'yicha o'z vaqtida va maqsadli ishlar Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda Tabiiy fan darslarida o'qitishning eng jiddiy va doimo dolzarb vazifalaridan biridir. Bu maktab o'quvchilarining fan bo'yicha bilimlarini nafaqat sifatli o'zlashtirishga qaratilgan, balki ularning aqliy faolligini rivojlantirishga, shaxslararo muloqotni yaxshilashga va Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning keyingi muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Butun ta'lim tizimidagi sezilarli o'zgarishlar sharoitida tabiiy fanni o'rgatishda asosiylardan biri bog'langan nutqdir. Maktab o'quvchilarining maqsadi: muloqot sharoitlarini tez va to'g'ri yo'naltirish, nutqini rejalashtirish, to'g'ri tarkibni tanlash, fikrlarni ifoda etishning tegishli vositalarini topish va fikr-mulohazalarni bildirish.

Shunday ekan, fikrni og'zaki va yozma ravishda bayon etish, yozilganlarni tahlil qilish va takomillashtirish, muhokama qilinayotgan masala yuzasidan madaniyatli fikr bildira olish, munozarada xushmuomalalik va ishontirish qobiliyatini rivojlantirish eng muhim vazifalardan biridir. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqiy va aqliy faoliyatini rivojlantirishning muhim yo'nalishlari. Ushbu muammo ustida ishlash bizni tabiiy fan darslarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarida nutqni rivojlantirishga yordam beradigan asosiy shartlarni izlashga undadi.

Bugungi kunda quyidagi shartlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

– Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning so'z boyligini turli nutq bo'laklari, obrazli iboralar, o'rganilayotgan ayrim hodisalarini mustahkamlovchi mashqlar bilan boyitish, aniqlashtirish va faollashtirish;

– tabiiy fan darslarida ham, kundalik hayotda ham iboralardan foydalanishni o'rganish;

-Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar va mashqlarni tanlash;

- atrofdagi dunyo ob'ektlari va hodisalari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish.

Tabiiy fan darslarida o'qitish faoliyatimizda deyarli barcha ish usullari va shakllaridan foydalanamiz: hikoya qilish, yangi narsalarni tushuntirish, turli xil suhbatlar, kitob bilan ishlash, mashqlar usuli, amaliy va mustaqil ishlar.

Tabiiy darslarning mazmuni o'qitish usullarini tanlashni belgilaydi. Ularning asosiysi amaliy usullar bo'lib, ular yordamida bolalar o'quv materiali bilan to'liq tanishadilar.

Biroq, Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining amaliy faoliyati ularning ma'lum ma'lumotlarni o'zlashtirishi va qayta ishlashi uchun etarli emas. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar e'tiborini ob'ektlarni tekshirish, ularni solishtirish, ular bilan harakatlarni tashkil etish va bayonot berishga undashda ham og'zaki usullar qo'llaniladi. Shu bilan birga, nutq va faoliyat o'rtasidagi muvofiqlik doimiy ravishda nazorat qilinadi.

Atrofdagi dunyoni bilishda ishtirok etish, Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining hissiy tajribasini konkretlashtiradi va uning asosida nutq shakllanadi.

Tabiiy fan darslarida nutqni rivojlantirishning samarali vositalari quyidagilardir:

- ijobiy hissiy vaziyatlarni, muvaffaqiyat holatlarini yaratish;

- maxsus mashqlardan foydalanish, buning yordamida lingvistik vositalarni tuzatish va rivojlantirish amalga oshiriladi;

– maxsus ta'lim;

– individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlar (ta'lim jarayonining turli bosqichlarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlardan foydalanish barcha o'quvchilar tomonidan ma'lum bir dastur minimal bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan. Tabiiy fan darslarida, mustahkamlash bosqichida. O'rganilayotgan materialni farqlashning turli usullaridan foydalanamiz.

Ular o'quv vazifalari mazmunini ijodkorlik darajasi, o'quv materialining hajmi, qiyinchilik darajasi, Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning mustaqillik darajasi, yordam xarakteri bo'yicha farqlashni o'z ichiga oladi);

– axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (tabiiy fan darslarida multimediali taqdimotlardan foydalanish Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining e'tiborini o'rganilayotgan materialga qaratishga yordam beradi, o'z fikrlarini to'g'riroq ifodalashga yordam beradi.);

- o'yin faoliyati.

Tabiiy fan darslarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirish bo'yicha ishlarning asosiy turlari quyidagilardir:

1) So'z va iboralar ustida ishlash;

2) Multimediya ustida ishlash;

3) Rasm ustida ishlash

Ish jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqni qurishning asosiy qonuniyatlarini amaliy darajada o'zlashtira oladilar. gaplarni to'g'ri tuzish; takliflarni tarqatish qobiliyati; hodisalarni mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etish.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlashimizning asosiy maqsadi ularni har bir inson hayotida juda muhim bo'lgan narsalarni - ma'lumotni etkazish, suhbatni davom ettirish, aloqa o'rnatish, tabrik xati, e'lon yozish va hokazolarni o'zlashtirishga o'rgatishdir. Muloqot jarayonida o'quvchi shaxs sifatida shakllanadi, uning o'z-o'zini anglashining o'sishi, bilish qobiliyatining shakllanishi, axloqiy, aqliy va nutqiy rivojlanishi sodir bo'ladi.

Amalga oshirilgan mashg'ulotlar va mashg'ulotlar Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitishda tarbiyaviy, tuzatish, tarbiyaviy muammolarni hal qilish uchun o'z ishimning shakllari, usullari va usullaridan foydalanish istiqbollariga optimistik qarashga imkon beradi.

Normativ nutqni rivojlantirish bilan Tabiiy fandarslarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqini rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy va uslubiy tavsiyalarni imkoniyati cheklangan o'quvchilarni tabiiy fanni o'qitish uchun asos sifatida qo'llagan holda, ulardagi uchraydigan bog'langan nutq buzilishlari va rivojlanishdagi qo'shma og'ishlarni hisobga olgan holda ishlash shakllari va usullarini moslashtirdilar va quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yildi:

1. Tabiiy fandarslarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqini aloqa qobiliyatlarini mustahkamlash va rivojlantirish.

2. Bog'langan nutqni bayonotlarini yaratish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Bog'langan iboralarni ongli tushungan tarzda qurish ,mustaqil xikoya tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish.

4. Og'zaki nutq aloqasi qobiliyatlarini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir qator aqliy jarayonlarning faollashishi va shakllanishiga maqsadli korreksion ta'sirini ko'rsatish.

5. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bog'langan nutq batafsil bayonotlarni yaratish qobiliyatini shakllantirish, bu o'z navbatida quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a)bayonotning to'g'ri qurilishi (tematik birlik, voqealarni uzatishda ketma-ketlikka rioya qilish, hikoya qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik, har bir qismning to'liqligi, uning xabar mavzusiga muvofiqligi);

b) kengaytirilgan bog'langan nutq iboralarni rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish, hikoyaning asosiy semantik aloqalarini ta'kidlash;

v) bog'langan nutq orqali bayonotlarning leksik va grammatik dizaynini o'rgatish .

Korreksion- tuzatish ishlari davomida tabiiy fan darslar ishlab chiqilgan, yuqorida sanab o'tilgan muammolarni hal qilishga qaratilganligi.

Asosiy adabiyotlar

1. M.Y.Ayupova. Logopediya. Darslik. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T: 2007

2. P.Pulatova, Z.Mamarajabova, L.Nurmuxamedova va b/. Maxsus pedagogika.T:.»Fan va texnologiyalar»nashriyoti2014

3. L.S.Volkova. Logopediya. O'quv qo'llanma. M.Vlados, 1998

4. L.Mo'minova, M.Y.Ayupova. Logopediya. O'quv qo'llanma. T. O'qituvchi 1993

5. L.S.Volkova. V.I. Slivertov. Xrestomatiya po logopedii. Vlados.: M: 1997

6. Shomaxmudova R.Sh., Mo'minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf yetis'h. O'qituvchi. T.: 1993

7. D.A.Nurkeldieva, Ya.E.Chicherina. Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish. O'quv qo'llanma - T:. "Yangi asr avlodi", 2007

J.N.Raximberdiyev
TIPI o‘qituvchisi
Z.K.Ernazarova
ChDPU magistranti
Ch.B.Raximberdiyeva
O‘zDJTSU magistranti

INKLYUZIV TA’LIM BO‘YICHA DOLZARB MUAMMOLAR, ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA’LIMIY VA IJTIMOIY INKLYUZIYASI

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta’lim tizimida o’qituvchilarning kasbiy mahorati oshirish va alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o’ziga xos xususiyatlari ko’rib chiqilgan va interaktiv texnologiyalar yordamida yanda rivojlantirish tamoyillari ko’rib chiqilgan. xayotda o‘z o‘rinlarini topishlari uchun ularni ijtimoiy-maishiy xayotga moslashtirib borish zarur ularni ijtimoiy moslashtirish mexanizmini ishlab chiqish hozirgi kunda o‘z yechimini kutayotgan muammolardan ekan, jamoatchilik tashkilotlari, mahallalar, imkoniyati cheklangan, alohida yordamga muhtoj bolalar ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi maxsus muassasalar o‘z tashabbuslarini ko‘rsatishlari lozim deb hisoblaymiz. Ushbu maqola mahallalarda, oilaviy shifoxonalarda ota-onalarga birlamchi korreksion-pedagogik ko‘nikmani berishda shifokor, defektolog, psixolog yordamini tashkil etish alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda zaruriy va muhim manba bo‘lib xizmat qiladi

Kalit so’zlar: inklyuziv, intellektual, dialektik, individual, mentalitet, individualizatsiya, motivatsiya, moslashtirish, ijtimoiylashtirish.

“Biz XXI asrda - IT-texnologiyalar juda rivojlangan va bolaning “aqlan zaif” yoki boshqa qandaydir bir rivojlanishdagi o‘ziga xosliklarini muhokama qilish emas, balki unga ko‘proq narsalarni berish va kuchli tomonlarini rivojlantirish imkoniyatlari mavjud bo‘lgan davrda yashamoqdamiz. Ba’zida hatto “oddiy” odamlar nimadir qila oladi, nimanidir qila olmaydi. Bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqish kerak!” - deb hisoblaydi mazkur soha mutaxassislari. Inklyuziv ta’lim tizimida o’qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o’ziga xos xususiyatlari bilan bog’liq. Inklyuziv ta’lim nogironligi bo’lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta’minlaydigan, lekin maxsus ta’lim extiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi.

O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta’lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bo’lgan shaxslar uchun salohiyatlarini yuzaga chiqarishda teng huquqlar belgilangan.

Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo’lgan bolalar sifatli ta’lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo’yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Maqsad. Inklyuziv ta’limning muhim muammolaridan biri bo’lgan alohida ta’lim ehtiyojga ega bo’lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta’lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda ustuvor yo’nalishlarga ega bo’lgan tamoyillari va yo’nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, hamda imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ta'lim dasturining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi

Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to'siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan asoslar to'g'risidagi bilimlardir.

Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini shakllantirishdir.

Shu munosabat bilan o'qituvchining psixologik bilimlari va pedagogik vakolatlarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil etish alohida muhim rol o'ynaydi.

Ushbu treninglarning vazifalariga pedagogik vakolatlarni motivatsiyali ravishda amalga oshirish kiradi. O'quv faoliyatining mazmuni quyidagilarga qaratilgan: o'qituvchilar inklyuziya falsafasini qabul qilishlari; bolani kuzatish, uning xulq-atvori va ta'limidagi o'zgarishlarni qayd etish malakalarini oshirish; pedagogik muammolarni hal qilishda bolaning ota-onasi bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va bu o'zaro ta'sirni bola rivojlanishi uchun uning natijalarining maksimal samaradorligi bilan tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish.

Vazifalari. Alohida ta'limga extiyoji bo'lgan bolalar va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani maxsus sinflarga va integral sinflarga qo'yish (ko'chirish) ota-onalarning (qonuniy vakillarning) iltimosiga binoan amalga oshiriladi va ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan rasmiylashtirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Maxsus va yaxlit sinfda ta'lim (TPK) tomonidan tavsiya etilgan umumta'lim dasturlari va chuqur dinamik psixologik-pedagogik imtihon ma'lumotlari asosida sinf rahbarlari va Kengash a'zolari tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan individual yo'naltirilgan o'quv rejalari va dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Nogiron bolani rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak.

Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi.

- o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish;
- bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati;
- jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologik-pedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish;

Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga hizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir.

Inklyuziv ta’lim o’qituvchisi mentalitetining (Mentalitet-ijtimoiy yoki etnik guruhga, millatga, xalqqa, millatga xos bo’lgan aqliy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qiymat yo’nalishlari) tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat’iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo’llab-quvvatlash va do’stlik qilish huquqidir.

Nogironligi bo’lgan bolalarni psixologik qo’llab-quvvatlash shakllari ularda texnologiyalarining xilma-xilligi ularning imkoniyatlarini cheklash turlari va darajasi

bilan belgilanishi bilan ifodalanishi mumkin, umuman olganda amalga oshirilgan texnologik ketma-ketlik umumiy xususiyatlarga ega.

Inklyuziv ta’limdagi psixologik yordamning texnologik ketma-ketligi

Ta’lim jarayonini tashkil etish bosqichlari Yordamchi mutaxassislarning harakatlari

Treningni tashkil etish shaklini aniqlash Ota-onalarga maslahat berish. Oldingi mashg’ulotlar tahlili va uning natijalari bilan tanishtirish.

PTK konsiliumini o’tkazish Bola rivojlanishining majmuali diagnostikasi. Trening uchun tavsiyalar tuzish va optimal o’qitish usullarini tanlash hamda ta’limning o’zaro ta’siri uslubi, bilimlarni sinash shakllarini qo’llash.

O’qituvchini tayinlash O’qituvchiga bolaning rivojlanish xususiyatlari, uning imkoniyatlari va cheklovlari to’g’risida maslahat berish

Pedagogik test O’qituvchiga yordam berish

Shaxsiy jadvalni yaratish Tavsiyalarni qabul qilsih. Ota-onalarga o’quv jarayonidagi ishtiroki to’g’risida maslahat berish

Shaxsiy ta’lim dasturini tuzish Bolaning qiziqishlarini rejalar bilan bog’liq holda amalga oshirish. Sog’lomlashtirish va rivojlantirish va ijtimoiylashuv bolaning muvaffaqiyati shartlari bo’yicha sinf rahbariga maslahat berish

O’quv mashg’ulotlarini o’tkazish Darsda o’qituvchiga yordam berish. O’qituvchining individual maslahati. Ta’limning o’zaro ta’sirining eng samarali shakllarini tahlil qilish. Ota-onalar bilan ishlash (o’qitish va maslahat berish)

Sertifikatlash ishlarini olib borish Yetarli nazorat usullarini topish. Sertifikatlash ishlariga yordam berish

Inklyuziv ta’limda pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradigan o’qituvchining shaxsiy xususiyatlariga yaxshi o’zini o’zi boshqarish va o’zini tuta bilish, qat’iyatlilik va qiyin vaziyatlarni hal qilish qobiliyati kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta’limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o’zgaruvchanligini ta’minlashdan iboratdir.

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo’lmish farzandlarni ma’suliyatini his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab yashnashiga salmoqli ulush qo’shadigan munosib fuqarolar bo’lib yetishishlariga kata umid bilan qaraladi. Ko’plab mamalakatlarda bo’lgani kabi O’zbekistonda ham imkoniyati chaklangan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablar mavjud ularning vazifasi esa ularni maxsus o’quv yurtlariga tayyorlash hamda ijtimoiy hayotga moslashuviga shart-sharoit yaratishdir. Ta’lim dasturlari va jarayonida jismoniy holati yoki rivojlanishdagi o‘ziga xosliklardan qat’i nazar, har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. Biz bolalarni nogironlik alomatlari bo‘yicha kamsitishimiz emas, balki ularga olishlari mumkin bo‘lgan har narsani berishimiz kerak. Ta’lim dasturini rivojlantirib, qamrovini oshirishni xohlar ekanmiz, «bitta das-

tur barcha uchun» tamoyilining allaqachon eskirgani va bugungi kun talablariga javob bermasligini tan olishimiz zarur. Buning uchun bolaning o‘ziga xosliklaridan kelib chiqqan holda individual ta’lim dasturini shakllantirish lozim. «Inklyuziya ta’lim to‘g‘risidagi asosiy qonunda maktabgacha ta’limdan boshlab barcha huquqlar mustahkamlangan bo‘lsagina rivojlanishi mumkin. Aks holda barcha qonunosti hujjatlari “sandiqda chang bosib yotaveradi”. Ota-onalar o‘z farzandlarining qiziqishidan kelib chiqqan holda ularni ixtisoslashgan va umumta’lim maktablarida o‘qishlarini tanlash hamda umumta’lim maktablarida qonuniy huquqlari bo‘lgan maxsus sharoitlar yaratilishini talab qilish imkoniyatiga ega bo‘lsalar, o‘shandagina haqiqatdan ham yaxshi tomonga o‘zgarishlar boshlanadi!» - deydi «Buyuk kelajak» eksperti Odila Atabayeva. 2030-yilgacha O‘zbekiston xalq ta’limi tizmini rivojlantirish konsepsiyasida inklyuziv ta’lim dasturlari yetarlicha rivojlanmagani hamda moslashtirilgan umumta’lim dasturlarini ishlab chiqish, OTM dasturlarida inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash zarurligi qayd etilgan. Shu munosabat bilan kadrlar taqchilligini hal qilish va inklyuziv ta’limning ajralmas qismi bo‘lgan tyutor lavozimini rasman joriy etish maqsadga muvofiq.

References

1. Sh.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 24-aprelda PF-5712- son Farmoni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son)

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘irisida”gi Qonuni / Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori – T.: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997.

3. Akhmedov, B. A. (2021). Development of network shell for organization of processes of safe communication of data in pedagogical institutions. Scientific progress, 1(3), 113-117.

4. Akhmedov, B. A., Majidov, J. M. (2021). Practical ways to learn and use the educational cluster. Экономика и социум, 2(81).

5. Akhmedov, B. A. (2021). Cluster methods for the development of thinking of students of informatics. Academy, 3(66), 13-14.

6. Akhmedov, B. A. (2021). Innovative cluster model for improving the quality of education. Academic Research in Educational Sciences, 2(3), 528-534.

7. Ахмедов, Б. А. (2021). Динамическая идентификация надежности корпоративных вычислительных кластерных систем. Academic Research in Educational Sciences, 2(3), 495-499. 8. Majidov, J. M., Akhmedov, B. A. (2021). Use of multimedia technologies as a means of increasing students motivation to learn a foreign language. Ekonomika i sotsium, 3(82).

D.G.Azizova
Oligofrenopedagogika kafedrasi o'qituvchisi
M.J.Aliyeva
Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

« TABIIY FAN DARSLARIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH"

Nutq faoliyatini rivojlantirish muammosi dolzarbdir, chunki nutq inson faoliyatining har qanday shakli va umuman uning xatti-harakatining ajralmas qismidir. Og'zaki nutqning yetuk emasligi yoki rivojlanmaganligi ko'pincha imkoniyati cheklangan o'quvchilarda kuzatiladi va o'quvchining rivojlanishi, o'rganishi va ijtimoiylashuviga salbiy ta'sir qiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqi asosan ibtidoiy, qolipli, yetarlicha aniq emas, ularning so'z boyligi ayniqsa kam va cheklangan. Nutqning hissiy va tovush tuzilishi ham zarar ko'radi. Bu boshqa odamlar bilan aloqa o'rnatishda qiyinchiliklarga olib keladi va o'quvchining o'zini o'zi anglashiga, uning shaxsiy o'sishiga, moslashish va integratsiya jarayonlariga xalaqit beradi. O'quvchilar o'zlarining mavjud bilimlaridan qanday foydalanishni bilmaydilar, hayotda o'zlarini topa olmaydilar yoki boshqalar bilan aloqa o'rnatmaydilar.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirish, takomillashtirish va boyitish bo'yicha o'z vaqtida va maqsadli ishlar Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda Tabiiy fan darslarida o'qitishning eng jiddiy va doimo dolzarb vazifalaridan biridir. Bu maktab o'quvchilarining fan bo'yicha bilimlarini nafaqat sifatli o'zlashtirishga qaratilgan, balki ularning aqliy faolligini rivojlantirishga, shaxslararo muloqotni yaxshilashga va Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning keyingi muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Butun ta'lim tizimidagi sezilarli o'zgarishlar sharoitida tabiiy fanni o'rgatishda asosiylardan biri bog'langan nutqdir. Maktab o'quvchilarining maqsadi: muloqot sharoitlarini tez va to'g'ri yo'naltirish, nutqini rejalashtirish, to'g'ri tarkibni tanlash, fikrlarni ifoda etishning tegishli vositalarini topish va fikr-mulohazalarni bildirish.

Shunday ekan, fikrni og'zaki va yozma ravishda bayon etish, yozilganlarni tahlil qilish va takomillashtirish, muhokama qilinayotgan masala yuzasidan madaniyatli fikr bildira olish, munozarada xushmuomalalik va ishontirish qobiliyatini rivojlantirish eng muhim vazifalardan biridir. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqiy va aqliy faoliyatini rivojlantirishning muhim yo'nalishlari. Ushbu muammo ustida ishlash bizni tabiiy fan darslarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarida nutqni rivojlantirishga yordam beradigan asosiy shartlarni izlashga undadi.

Bugungi kunda quyidagi shartlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

– Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning so'z boyligini turli nutq bo'laklari, obrazli iboralar, o'rganilayotgan ayrim hodisalarini mustahkamlovchi mashqlar bilan boyitish, aniqlashtirish va faollashtirish;

– tabiiy fan darslarida ham, kundalik hayotda ham iboralardan foydalanishni o'rganish;

-Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan vazifalar va mashqlarni tanlash;

- atrofdagi dunyo ob'ektlari va hodisalari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish.

Tabiiy fan darslarida o'qitish faoliyatimizda deyarli barcha ish usullari va shakllaridan foydalanamiz: hikoya qilish, yangi narsalarni tushuntirish, turli xil suhbatlar, kitob bilan ishlash, mashqlar usuli, amaliy va mustaqil ishlar.

Tabiiy darslarning mazmuni o'qitish usullarini tanlashni belgilaydi. Ularning asosiysi amaliy usullar bo'lib, ular yordamida bolalar o'quv materiali bilan to'liq tanishadilar.

Biroq, Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining amaliy faoliyati ularning ma'lum ma'lumotlarni o'zlashtirishi va qayta ishlashi uchun etarli emas. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar e'tiborini ob'ektlarni tekshirish, ularni solishtirish, ular bilan harakatlarni tashkil etish va bayonot berishga undashda ham og'zaki usullar qo'llaniladi. Shu bilan birga, nutq va faoliyat o'rtasidagi muvofiqlik doimiy ravishda nazorat qilinadi.

Atrofdagi dunyoni bilishda ishtirok etish, Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining hissiy tajribasini konkretlashtiradi va uning asosida nutq shakllanadi.

Tabiiy fan darslarida nutqni rivojlantirishning samarali vositalari quyidagilardir:

- ijobiy hissiy vaziyatlarni, muvaffaqiyat holatlarini yaratish;

- maxsus mashqlardan foydalanish, buning yordamida lingvistik vositalarni tuzatish va rivojlantirish amalga oshiriladi;

– maxsus ta'lim;

– individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlar (ta'lim jarayonining turli bosqichlarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga individual va tabaqalashtirilgan yondashuvlardan foydalanish barcha o'quvchilar tomonidan ma'lum bir dastur minimal bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qaratilgan. Tabiiy fan darslarida, mustahkamlash bosqichida. O'rganilayotgan materialni farqlashning turli usullaridan foydalanamiz.

Ular o'quv vazifalari mazmunini ijodkorlik darajasi, o'quv materialining hajmi, qiyinchilik darajasi, Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning mustaqillik darajasi, yordam xarakteri bo'yicha farqlashni o'z ichiga oladi);

– axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (tabiiy fan darslarida multimediali taqdimotlardan foydalanish Alohida Ta'lim Extiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab Imkoniyati cheklangan o'quvchilarining e'tiborini o'rganilayotgan materialga qaratishga yordam beradi, o'z fikrlarini to'g'riroq ifodalashga yordam beradi.);

- o'yin faoliyati.

Tabiiy fan darslarida Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning nutqini rivojlantirish bo'yicha ishlarning asosiy turlari quyidagilardir:

1) So'z va iboralar ustida ishlash;

2) Multimediya ustida ishlash;

3) Rasm ustida ishlash

Ish jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqni qurishning asosiy qonuniyatlarini amaliy darajada o'zlashtira oladilar. gaplarni to'g'ri tuzish; takliflarni tarqatish qobiliyati; hodisalarni mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etish.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlashimizning asosiy maqsadi ularni har bir inson hayotida juda muhim bo'lgan narsalarni - ma'lumotni etkazish, suhbatni davom ettirish, aloqa o'rnatish, tabrik xati, e'lon yozish va hokazolarni o'zlashtirishga o'rgatishdir. Muloqot jarayonida o'quvchi shaxs sifatida shakllanadi, uning o'z-o'zini anglashining o'sishi, bilish qobiliyatining shakllanishi, axloqiy, aqliy va nutqiy rivojlanishi sodir bo'ladi.

Amalga oshirilgan mashg'ulotlar va mashg'ulotlar Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitishda tarbiyaviy, tuzatish, tarbiyaviy muammolarni hal qilish uchun o'z ishimning shakllari, usullari va usullaridan foydalanish istiqbollariga optimistik qarashga imkon beradi.

Normativ nutqni rivojlantirish bilan Tabiiy fandarslarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqini rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy va uslubiy tavsiyalarni imkoniyati cheklangan o'quvchilarni tabiiy fanni o'qitish uchun asos sifatida qo'llagan holda, ulardagi uchraydigan bog'langan nutq buzilishlari va rivojlanishdagi qo'shma og'ishlarni hisobga olgan holda ishlash shakllari va usullarini moslashtirdilar va quyidagi vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yildi:

1. Tabiiy fandarslarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar nutqini aloqa qobiliyatlarini mustahkamlash va rivojlantirish.

2. Bog'langan nutqni bayonotlarini yaratish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Bog'langan iboralarni ongli tushungan tarzda qurish ,mustaqil xikoya tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish.

4. Og'zaki nutq aloqasi qobiliyatlarini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir qator aqliy jarayonlarning faollashishi va shakllanishiga maqsadli korreksion ta'sirini ko'rsatish.

5. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bog'langan nutq batafsil bayonotlarni yaratish qobiliyatini shakllantirish, bu o'z navbatida quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a)bayonotning to'g'ri qurilishi (tematik birlik, voqealarni uzatishda ketma-ketlikka rioya qilish, hikoya qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik, har bir qismning to'liqligi, uning xabar mavzusiga muvofiqligi);

b) kengaytirilgan bog'langan nutq iboralarni rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish, hikoyaning asosiy semantik aloqalarini ta'kidlash;

v) bog'langan nutq orqali bayonotlarning leksik va grammatik dizaynini o'rgatish .

Korreksion- tuzatish ishlari davomida tabiiy fan darslar ishlab chiqilgan, yuqorida sanab o'tilgan muammolarni hal qilishga qaratilganligi.

Asosiy adabiyotlar

1.M.Y.Ayupova. Logopediya. Darslik. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T: 2007

2. P.Pulatova, Z.Mamarajabova, L.Nurmuxamedova va b/. Maxsus pedagogika.T:.»Fan va texnologiyalar»nashriyoti2014

3.L.S.Volkova. Logopediya. O'quv qo'llanma. M.Vlados, 1998

4. L.Mo'minova, M.Y.Ayupova. Logopediya. O'quv qo'llanma. T. O'qituvchi 1993

5.L.S.Volkova. V.I. Slivertov. Xrestomatiya po logopedii. Vlados.: M: 1997

6. Shomaxmudova R.Sh., Mo'minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf yetis'h. O'qituvchi. T.: 1993

7.D.A.Nurkeldieva, Ya.E.Chicherina. Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish. O'quv qo'llanma - T:. "Yangi asr avlodi", 2007

Usmonova D.T.
Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INKLYUZIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tayanch so'zlar: talaba, inklyuziv ta'lim, ijobiy, munosabat, rivojlantirish, inklyuziv maktab, bolalar bog'chasi, intellektual salohiyat, tafakkur, ma'naviyat, tarbiya, "kompetensiya", "kompetentlik", mustaqil tafakkur, zamonaviy dunyoqarash, bo'lajak pedagoglar.

Klyuchevые slova: uchenik, inklyuzivnoye obrazovaniye, pozitiv, ustanovka, razvitiye, inklyuzivnaya shkola, detskiy sad, intellektualnыy potensial, mыshleniye, duxovnost, vospitaniye, «kompetensiya», «kompetentnost», nezavisimoye mыshleniye, sovremennoye mirovozzreniye, budushiye pedagogi.

Key words: student, inclusive education, positive, attitude, development, inclusive school, kindergarten, intellectual potential, thinking, spirituality, upbringing, «competence», «competence», independent thinking, modern worldview, future teachers.

XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagoglardan, bugungi murakkab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim berish bilan bir qatorda, bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish ishlarni ham amalga oshirishi talab etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonlarida yangi ped texnologiyalarni qo'llash zamon talabiga aylandi. Bu ta'lim jarayonini hozirgi fan-texnika yutuqlaridan orqada qolmasligi uchun uning talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tarbiyalashni taqozo etadi. Bu o'qituvchilar oldida ham yangi talablarni qo'yadi. Zamonaviy o'qituvchi kelajak bunyodkori, yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi ekanligini chuqur his etishi lozim. Bu undan mustaqil tafakkurga va zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lishni taqozo etadi.

Aytish o'rinliki, har qanday mutaxassis va tadqiqotchi o'z ilmiy yondashuviga ega bo'lsa-da, uni psixik taraqqiyotning manbalari va qonuniyatlari bilan bog'liq muammolar qiziqtirgan. Psixolog va pedagoglarning ushbu muammolarni o'rganish sohasida qo'lga kiritgan yangiliklari bolalar ongi va iqtidorining rivojlanishi, shu jumladan, inklyuziv ta'limning taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishdan asosiy maqsad – o'qituvchi, tarbiyachi va talabalarga inklyuziv ta'limga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish, inklyuziv maktab yoki bolalar bog'chasida qanday bilim yoki malakalar zarurligini anglash, inklyuziv ta'lim amaliyoti haqida tushunchaga ega bo'lgan holda amaliyotni qanday tashkil etish zarurligini bilishlariga yordam berishdan iborat. Pedagogik adabiyotlar tahlilidan bilamizki inklyuziya – bu kishilar jamiyat hayotida ishtirok etish jarayonidagi shart-sharoitni yaxshilash va ayni paytda natijaga erishish demakdir. Bu kattalar va bolalar ham hayotiga tegishli qaror chiqarishlarida o'z fikrlariga ega bo'lishlarini, jamiyatning barcha jabhalarida ishtirok etishlari mumkinligini kafolatlaydi. Ta'lim haqida so'z yuritganimizda, inklyuziya imkoniyati cheklangan bolalarning barcha bolalar kabi maktabga borishlarini, shu bilan birga o'quvchi sifatida yaxshi natijalarga erishishlari uchun zarur bo'lgan maxsus ishlab chiqilgan ta'lim va madad olishlarini tushunamiz.

Mavuz mohiyatidan kelib chiqib “inklyuziv” va “kompetentlik” tushunchalarining mavzu mohiyatiga to’xtalib o’tsak. Ilmiy adabiyotlarda “kompetensiya” hamda “kompetentlik” tushunchalari qo’llaniladi. Pedagog olimlar I.V.Lyoxina hamda F.N.Petrovalar “Kompetensiya” tushunchasi lotin tilidan olingan bo’lib, competentsia – “tegishli”, “bilgili bir sohani biluvchi”, “to’liq huquqga ega”, “muayyan bir shaxs yoki korxonaning to’liq huquqga egaligi”, “shaxsning bilimlari va tajribalari atrofidagi masalalar”- degan ma’nolarni bildirsa, kompetentlik tushunchasi o’z bilimlari va huquqlariga suyangan holda muayyan bir masalalarni hal etish va yecha olishga loyiqligi, fikr yurita olish malakasiga ega ekanligini bildiradi.

Psixolog olim B.D.Elkonin esa kompetentlikni mutaxassisning bilimlilik, kasbiga mos bo’lish, malakasi, boy tajribaga ega bo’lish, javobgarlikni, pedagogik faoliyatga singdirib borish, o’z sohasining ustasi bo’lish va uning sirlarini chuqur bilish bilan bog’liq ekanligi haqida fikrlarini bayon etgan.

Xo’sh bo’lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishning konseptual asoslarini nimalar tashkil etadi. Inklyuziv ta’lim nima? Inklyuziv ta’lim bu barcha o’quvchilar, shu jumladan imkoniyati cheklanganlar ham o’z tumanlaridagi umumta’lim maktablarida oddiy sinflarda, yoshlariga muvofiq bilim olish uchun kerak bo’lgan yordamni olganlari va maktab hayotidagi barcha jabhalarda ishtirok etishlari hamda o’z hissalarini qo’shishlarini anglatadi. Inklyuziv ta’lim barcha o’quvchilarga – ta’limda asosiy ehtiyojga muhtoj bo’lgan va bo’lmaganlarga ham ijobiy tarzda tarbiyaviy va ijtimoiy ta’sir qiladi. Inklyuziv ta’lim, shuningdek, bolalar bog’chasi, maktab dasturi barcha bolalar maktab va maktabgacha ta’lim muassasalaridagi tadbirlarda ishtirok etishlarini ta’minlaydigan tarzda ishlab chiqilganligi hamda loyihalashtirilganligini anglatadi.

Inklyuziv ta’lim tenglik, ijtimoiy haqqoniylik, demokratiya va ishtirok etishlik bilan bog’liq. Maktabdagi o’zlashtirmaslikning pasayishi hamda nohaqlikning kamayishi nafaqat iqtisodiy o’sish va raqobatbardoshlikda, balki kambag’allikning kamayishi hamda sotsial integratsiyani kuchayishida ham hal etuvchi mazmunga ega.

Demak, bo’lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishd muayyan bir soha mutaxassisining kasbiy tayyorligi, salohiyatliligi va kasbiy yetukligini baholovchi norma hisoblanadi.

Inklyuziya ta’lim jarayonida va jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalarning to’siqlarga duch kelmasliklari uchun choralar qabul qilishni anglatadi. Inklyuziya diskriminatsiyani bartaraf etishni va tenglikni rivojlantirishni o’z ichiga oladi. YUNESKO inklyuziyani “barcha o’quvchilarning o’qishga nisbatan ortayotgan ishtiroklariga, turli ehtiyojlariga e’tibor berish va aloqaga kirishish, madaniy aloqa va muloqot jarayonidagi “o’ziga xoslik” jihatlarini kamaytirishga qaratilgan jarayon” deb belgilaydi. Buning ichiga bolalarni yosh toifasiga ko’ra qamrab olgan va mavjud tizim barcha bolalarni ta’lim olishlari uchun mas’uldir degan g’oyani ilgari surgan; mazmunning, munosabatning, tuzilmaning, umuman olganda strategiyaning o’zgarishi va o’zgartirilishi kiradi.

Bo’lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik kommunikativlik alohida o’rin egallaydi. Kommunikativ, ya’ni pedagogik faoliyatni olib borish vositalaridan foydalanish malakasiga ega bo’lish. O’qituvchining bilimlar bagaji, madaniyati, o’qitishning individual stillari pedagogik faoliyatning vositalari sifatida tushuniladi va h.k.

SHu bilan bir qatorda pedagoglardan:

- o’quv fanini yaxshi bilishi, o’zida bilish faolligini oshirib borish;
- erkin, chuqur va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo’lishni ;
-tashkilotchilik, konstruktivlik qobiliyatlarga hamda gumanistik qarashlarga ega bo’lish;
- o’z ishiga javobgarlik bilan qarash, fidoiylik va tashabbuskorlik ko’rsatishni ham talab etadi.

Bu kabi vaziflarni bajarishda:

- birinchidan pedagoglarda o’z kasbiga bo’lgan faol motivatsiyaning shakllanganligi;
- ikkinchidan esa o’zlarining kasbiy faoliyatini doimo rivojlantirib borish talab etaladi.

Bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishda nimalarga e'tibor berish kerak degan haqli savol tug'iladi. Buni biz inklyuziv maktab o'qituvchisi va inklyuziv bog'chada tarbiyachisi qanday sifatlarga ega bo'lishi kerak? savoliga javob izlash orqali ko'rib chiqamiz. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. O'qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi shart. Inklyuziv ta'lim berish hamda o'rgatish bo'yicha barcha o'qituvchilar ishining sifati to'rt asosiy mezonda belgilangan:

O'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay bir xil hurmat – O'quvchilar turli toifada bo'lishlariga qaramay, ularga ta'lim berish imtiyozi va imkoniyati sifatida qaraladi. Bu o'z boshqalardan tashqari inklyuziyaga nisbatan ijobiy munosabatni, o'zgacha talabni tushunishni, barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishni, o'quvchilarning turli ehtiyojlariga nisbatan hurmat hamda hamdardlikni, ta'lim tizimining ushbu sohasiga qiziqqanlar va hamma o'quvchilar bilan til topisha olishni o'z ichiga oladi.

Barcha o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash – o'qituvchilar barcha o'quvchilar muvafaqqiyatga erishishlari uchun ulkan umidlarni singdirishadi. Bu geterogen sinflardagi o'quvchilarga akademik, ijtimoiy, hissiy ta'lim berishda o'qitishning samarali yo'llarini topishni o'z ichiga oladi. Kommunikativ malakalar muhim ahamiyatga ega: o'qituvchi ta'lim berishda asosiy ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilarni dalda berish uchun qo'llab-quvvatlovchi va muqobil uslublardan, muloqotning turli usul hamda shakllaridan, o'quv uslubiyati, materiallaridan foydalanadi. Boshqalar bilan hamkorlikda ishlash – barcha o'qituvchilar uchun hamkorlik va o'zaro fikr almashinish muhimdir. U o'z ichiga ota-onalar va oilalar, shuningdek,bir qator ta'lim, ijtimoiy, tibbiy xodimlar bilan hamkorlikni o'z ichiga oladi. Kasbiy faoliyatini doimiy takomillashtirish. Bunga o'qituvchi o'z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalararo guruhlari bilan samarali ishlash uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo'llash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo'lga qo'yishga erishishda yordam berish kiradi.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish, yordamga muhtoj bolalar umumta'lim sharoitida o'qitishda o'quv tarbiya jarayonini moslashtirish, inklyuziv ta'lim tizimida o'quv tarbiya jarayonining tashkil etishiga individual yondashish, ya'ni: ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida dars jarayonini moslashtirish, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida dars jarayonini moslashtirish, tayanch harakat a'zolarida muammolari bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida dars jarayonini moslashtirish, yengil darajadagi akliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida dars jarayonini moslashtirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlarimiz jarayonida ta'lim mazmunini bolalar ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirishda, ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda bo'lajak pedagoglarda inklyuziv kompetentlikni rivojlantirish orqali ko'zlangan pedagogik maqsadga erishish va inklyuziv ta'lim usuli barcha bolalarning ruhiy-jismoniy holatidan qat'iy nazar ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishni ta'minlashga qulay imkoniyat yaratishligi aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. Ture Yonsson. Inklyuziv ta'lim (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). YUNESKO xalqaro tashkiloti «Opereyshen Mersi» Xalqaro Tashkiloti, Respublika ta'lim markazi. Toshkent, 2003.

2. Devid Bayn. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nogiron bolalarni baholash. Dastur va ko'rsatmalar. Kanada. Albert universitetining pedagogika fakulteti, 1991.

3. Kristin Maylz. Kanada. Jamiyatdagi nogiron odamlarni o'qitish. Maktab o'qituvchilariga qo'llanma, 1991.

4. Vыgotskiy L.S. Defekt i sverxkompensatsiya. // «Problema defektologii». Moskva, 1996.

5. Krьjanovskaya L.M. Psixologicheskaya korreksiya v usloviyax inklyuzivnogo obrazovaniya. Posobiye dlya psixologov i pedagogov. – M.: «Vlados», 2013.

Akramova Xafiza Samadovna
JDPU Maxsus pedagogika kafedra mudiri dotsenti

INKLYUZIV JARAYONDA TA'LIM MUASSASALARI BILAN OILA HAMKORLIGIDAGI MUAMMOLAR

Annotatsiya: Inklyuziv jarayonda ta'lim muassasalari bilan oila hamkorligidagi muammolar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'limga jalb etish global muammolar, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq.

Аннотатсия: В инклюзивном процессе рассматривались проблемы сотрудничества семьи с образовательными учреждениями.

Ключевые слова: Вовлечение в инклюзивное образование – глобалная проблема, питание ребенка, находящегося вдали от семи и родителской любви, сурово.

Maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muammolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi ma'suliyatli ishlar jumlasiga kiradi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim tarbiyasida ta'lim muassasalari bilan oila hamkorlik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralarini ko'rib chiqish ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor.

Birinchidan, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin.Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanadilar, sog'lom bolalaresa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi.

Bu ishlarni muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviyresurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim berishda, ota-onalar, mahallalar pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyatko'rsatishlarini talab qilinadi va majburiy hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishni rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanadilar, ijtimoiy hayo-

tda tenghuquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bili olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregatsion- maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha- muncha yuqori darajada korreksiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari, maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiyanuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori xaq-huquqlarga ega.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishga bo'lgan ehtiyoj shunda namoyon bo'ladiki, ta'lim tizimidan butunlay chetda qolib ketayotgan maxsus ehtiyojli bolalarni ta'limga jalb etish, maxsus muassasalarga borishga yashash joyi juda uzoqda bo'lganligi yoki moddiy mablag'ning yetishmasligi yoki ota-onalarning o'z farzandini maxsus muassasaga borishini xohlamasligi oqibatida qiynalayotgan ota-onalarga ko'mak berish, maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashtirish, teng huquqlilikmasalasini hal etish, kamsitishlarni oldini olishdadir.

Jamiyatda nogironlargan nisbatan yanglish fikr va munosabat juda yuqoridir. Ular haqida ma'lumotlarning kamligi va ularni yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim-tarbiya berilishi bunga sababa bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezroq anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar normal rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim tarbiya olsalar, bu barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarni anglab, kamsitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi.

Shunday ekan sinf rahbari maktab ma'muriyati bilan birgalikda va mahalla jamoasi, ota-onalar bilan hamkorlikda tarbiyaviy ishlarni olib boradi. Sinf rahbari ishini ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari boshqarib turadi. Sinf rahbarining ish rejasini maktab direktori va direktor o'rinbosari birgalikda tuzadi va nazorat qilib boradi.

Inson shaxsining kamol topishi juda murakkab va uzluksiz jarayon davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, mahalla, do'stlari, jamoat tashkilotlari, atrof-muhit, ommaviy axborot vositalari, san'at, adabiyot, tabiat va hokazolar bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi barcha hayotiy ehtiyojlarni vujudga keltirishda o'zaro hamkorlikning ta'sir doirasi orqali shaxsni tarbiyalash va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda, uni shaxs sifatida shakllanishiga salbiyta'sir ko'rsatadigan muhitdan himoya qilish.

Ota-onalar bilan ish shakllari odatda sinf rahbari o'z shaxsiy xususiyatlarini tajribasini o'quvchilarning oilalarida vujudga kelgan o'ziga xos xususiyatlarni, ota-onalarni bilim va tajribasini, bolalarni tarbiyalashda yuqorida ko'rsatib o'tilgan xatolar va qiyinchiliklarni, fe'l- atvor xususiyatlarni maktab pedagoglar jamoasidagi muhitni ota-onalarbilan ish olib borishda tarkib topgan an'analarni va hokazolarni hisobga olishni talab etadi.

Ota-onalarga pedagogik bilim berishni amalga oshirishda faqat bilim berib qolmasdan, ularni tarbiya sohasidagi amaliy malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularning pedagogik faoliyatini uyg'otish mustaqil shug'ullanishga undash, maqsadga muvofiq oila ichki munosabatlarini yo'lga qo'yish g'oyat muhimdir.

Yakka tartibdagi pedagogik suhbat-sinf rahbarining o'quvchilar ota- onalar bilan olib boradigan ishining eng ommalashgan, qulay va samarali shakli hisoblanadi. Suhbat yordamida vujudga keladigan masalalarni tez hal etish, ota-onalar bilan ishonchli munosabatlar o'rnatish, oilaviy tar-

biya sharoitlari haqida qo‘shimcha ma’lumotlar olish, ota-onalarga pedagogik bilim berish, bolaning yakka tarbidagi rivojlanishi dasturini va birgalikdagi pedagogik harakatlar sistemasini ishlab chiqish ota- onalarning tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishlarini va tarbiyasi qiyin bolalar xulqini tuzatish va o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarda vujudga keladigan kelishmovchiliklarni hal etish kabi keng ko‘lamdagi ta’lim tarbiyasining vazifalari hal qilinadi.

Tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchilar va ota-onalarning muvofiq harakatlari bilan belgilanishini nazarda tutib, bolaning o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olish,uning xulq atvoridagi o‘zgarishlarga o‘z vaqtida e’tibor berishi kerak, bunda sinf rahbari ota-onalar bilan o‘zaro ishonchli munosabatlar o‘rnatish, o‘quvchilar oilaviy tarbiya sharoitlari haqida qo‘shimcha ma’lumotlar olishdagina erishiladi, bunday munosabatlarni o‘rgatish va chuqurlashtirish uchun yakka tartibdagi suhbatlardan foydalanish juda muhim.

Har bir ota-ona o‘z farzandini yaxshi ko‘radi, shuning uchun ular o‘z farzandida hosil bo‘lgan yangi, ijtimoiy jihatlarni mustahkamlash yuzasidan ehtimol tutilgan birgalikdagi harakatlari xususida maslahatlashishni muhim deb hisoblaydigan sinf rahbariga samimiyhurmat va ishonch bilan qaraydilar.

Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishni tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotalr ma’lumotlarini e’tiborga olishlari ham muhimdir. Ularga muvofiq o‘sib kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga oilaning qo‘shadigan hissasi turli yosh bosqichlarda turlicha bo‘ladi va to‘lqinsimon o‘zgaradi.

Bunday bilimlarning yo‘qligi oilaviy tarbiyada ko‘plab xatolargaolib keladi. Sinf rahbari ota-onalar bilan ishlashda buni hisobga olmay iloji yo‘q. Bu jihatdan ota-onalarning bolalarni tarbiyalashdagi quyidagi qiyinchiliklari va xatolarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Ota-onalarning bolalar bilan muomalasining yetishmasligi. Maktab bolalari jamoasining hayoti, o‘z bolasining qiziqishlari, uningjamoat ishlari bilan ishga munosabati va boshqalar bilan kam qiziqishi.

2. Bolalarni mehnat jarayonlariga jalb etish orqali ularningmehnat tarbiyasini tashkil qila bilmaslik.

3. Ota-onalar turmushda salbiy misollarni mavjudligi maktabning pedagogik kuch-g‘ayratini yo‘qqa chiqaradi.

4. Ota-onalar tarbiyaviy ta’sirini izchil emasligini onda-sonda o‘qitishni tekshirish, biror nojo‘ya ish uchun tozalash axloqiy immunitethosil bo‘lishiga yordam bermaydi.

5. Oilaviy tarbiyaning asosi sifatida ta’qiqlashlar sistemasi, ijtimoiy namuna asosida tarbiyalay bilmaslik, bola hayotini u har doim to‘g‘ri xatti-harakatini mashq qiladigan tarzda tashkil eta olmaslik natijasidir.

6. Harakatlarning maktab bilan muvofiqlashtirilmaganligi yoki u bilan kelishmovchiligidadir.

7. Ayrim ota-onalarning bolalar ulg‘ayib borishi bilan tarbiyaviy faolligini susaytirib yuborishlari, bu esa bolalarning ota-onalardan uzoqlashuviga, maktabga qiziqishi pasayishiga olib keladi.

8. Qarorlar qabul qilishda kechikish. Bola katta bo‘lgandan keyinaqli kirib, tuzaladi deb o‘ylash odatda o‘zini oqlamaydi, ko‘pincha qayta tarbiyalashni talab etadigan pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

O‘z farzandining barcha zaif va kuchli tomonlarini yo‘rgakdagi chog‘idan biladigan, ularning qalbidagi eng kichik harakatni ham sezadigan va tushunadigan unga ta’sir etishni biladigan onadan va otadan yaxshiroqkim ham ezgulikka, mehnatsevarlikka, do‘stlikka, birodarlikka, muhabbatga o‘rgata boradi.

Xulosa qilb aytadigan bo'lsak, sinf rahbari har doim o'quvchilaridanxabardor bo'lib turishi kerak. Masalan, bir o'quvchining o'zlashtirishi yomon bo'lsa, uni yaxshilash uchun o'qituvchi birinchi o'rinda ota-onasi bilan uchrashib, surishtirsh kerak. Nimaga yaxshi o'qimayapti, nima uchun darslarni o'z vaqtida qilmaydi, shular haqida ota-onasi bilan suhbat olib borish kerak. Agar bolaning oilasida hamma sharoit bo'lib, bola o'zi yaxshi o'qishni hoxlasada, o'zi o'ylagan natijaga erisha olmayotgan bo'lsa, o'qituvchi bolaning yaxshi o'qiydigan o'rtog'ining yoniga o'tqizib qo'yish kerak.

Bundan tashqari, o'shanga o'xshagan bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni to'plab har xil fanlardan, masalan, matematika, ona tili, o'qish vaboshqalardan qo'shimcha darslarni tashkil etib, bolalarni o'qishga bo'lgantalabini, qiziqishini yanada oshirishga o'qituvchi harakat qilish kerak. O'qituvchi o'quvchilarning ota-onalari bilan faol ishlash kerak. Negaki, maktabda sinfda bo'layottan ishlardan ota-onalar ham xabar topib, qiynalganvaqtida hamroh bo'lish lozim. Buning uchun ota-onalar bilan o'qituvchining o'rtasida bog'lab turuvchi aloqa daftarchasini tutishi va uni doim qoldirmasdan yuritib turishi darkor.

Hozirgi zamon pedagogika fani oldida turgan muhim muammolardan biri o'qituvchi va pedagogika mehnat sharoiti muammosi hisoblanadi. Chunki o'qituvchida barcha pedagogik g'oyalar mujassamlangan bo'lib, uning faoliyati orqali bu pedagogik g'oyalar amalga oshiriladi va hayotga tatbiq etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2005 yil.

2. G.Shoumarov, R.Shomaxmudova, L.Muminova, X.Kalbaeva va boshqalar -O'zbekiston Respublikasida Inklyuziv Ta'lim Konsepsiyasi Ijtimoiy Tashabbuslarni Qo'llab- quvvatlash Fondi, Toshkent-2009 yil.

3. Akramova X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish - muvaffakiyat garovi . *Arxiv Nauchnых Publikatsiy JSPI*, *1*(12), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

4. Akramova, X. (2020). Maktabgacha yoщdagi bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat texnologiyasi. *Arxiv Nauchnых Publikatsiy JSPI*, *1*(16), 1-5. izvlecheno ot https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994

Якубжанова Дилобар Батыровна,
профессор, Педагогика фанлари доктори (DSc)
Азимова Нодирабегим Мухамеджан киз,
Доктарант ТГПУ им.Низами.

КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА В УЗБЕКИСТАНЕ

Rezume: Maqolada umumta'lim maktablari o'qituvchilarining vakolatlari, ularning kasbiy mahorati, shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimidagi inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi to'siqlar.

Tayanch so'zlar: *kompetentsiya, kamsitish, inklyuziv ta'lim, moslashish, jamiyat, amalga oshirish, integratsiya , Shaxsiy o'quv dasturlari*

Резюме: В статье рассматриваются компетенции учителей общеобразовательных школ, их профессиональные навыки, а также барьеры на пути к успешной реализации

инклюзивного образования. Внедрение системы индивидуальной образовательной программы

Ключевые слова*: интенсив, информация, интернет, коммуникационный, информационная безопасность, технологии компьютера, агрессив. Индивидуальные планы/программы обучения*

Abstract. The article discusses the competencies of secondary school teachers, their professional skills, as well as barriers to the successful implementation of inclusive education in the inclusive education system. Introduction to the system of individual educational programs.

Keywords: competence, discrimination, inclusive education, adaptation, society, implementation, integrationя, Individual plans programs

В Узбекистане ключевыми словами в Законе о базовом образовании являются равенство в области образования, индивидуальность, обучение на протяжении всей жизни и сотрудничество, которые также подчеркиваются в Конституции Республики Узбекистан. В настоящее время, продолжается процесс обновления как Закона, так и основной учебной программы. В связи с чем, 13 октября 2021 года принято постановление Кабинета Министров о начале прогрессивного внедрения инклюзивного образования , которое направлено на развитие инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах определены задачи по улучшению качества образовательных услуг, оказываемых детям с особыми образовательными потребностями. Ввиду того что, три процента детей школьного возраста с инвалидностью ограничены в любой форме школьного образования, в соответствии с этим данное постановление поможет огромному количеству детей с особыми потребностями посещать районные школы.

В большинстве стран мира дети проводят 10–15 тысяч часов в некоем образовательном пространстве, которое мы называем «школами» и «классами». В этот важнейший для их развития период они взаимодействуют с педагогами и сверстниками, а также осваивают большой объем учебного материала и подвергаются воздействию разнообразных стратегий обучения. Для того, чтобы результатом всего этого стало эффективное обучение, необходимо, чтобы образовательное пространство было безопасным и развивающим. Важно, чтобы среда обеспечивала возможность всем детям изучать то, что им необходимо, чтобы их образование реально способствовало улучшению качества их жизни, чтобы они обрели баланс между независимостью и взаимозависимостью и были готовы к полноценному участию в жизни общества как граждане и носители его культуры. Решение этих сложных образовательных задач не менее важно для детей, которых мы по разным причинам определяем как детей с особыми образовательными потребностями, и которые сталкиваются с серьезными барьерами на пути обучения и развития. Такие дети составляют порядка 10–15 % от общего числа учащихся. Причинами возникновения особых образовательных потребностей у ребёнка могут быть разнообразные факторы:сенсорные, физические, интеллектуальные и эмоциональные. Выражаются они в трудностях в достижении прогресса в соответствии со школьной программой; в приобретении физических и социальных навыков, соответствующих их культурам, а также в формировании адекватной самооценки.

2 июня Комитет по вопросам науки, образования и здравоохранения Сената направил запрос в Ассоциацию инвалидов, объединяющую 26 общественных организаций людей с инвалидностью о предложениях по совершенствованию закона. На сегодняшний день

фондом Zamin так же идёт всесторонняя поддержка и раннее выявление нарушений , не только детей с нарушениями слуха , но так же и других особенностей здоровья. Учитывая специфические особенности обучения детей с нарушениями слуха , а изучение зарубежного опыта показывает, что вовлечение детей с нарушениями слуха в инклюзивное образование имеет ряд особенностей , таких как :

- Раннее выявление нарушений слуха посредством аудиологического скрининга;
- Предоставление слуховых аппаратов и направление в образовательные учреждения;
- Подготовка учителей и специалистов;
- Применение дактильного алфавита и обучение использованию языка жестов.

Развитие инклюзивного образования требует больших инвестиций в педагогическое образование. А так же доверительное отношения профессионализму учителя и важно давать педагогическую независимость при выборе подхода к каждому ребёнку. При постоянном усовершенствовании компетенций учителя .

Интерпретация стратегии в инклюзии оказывает влияние на педагогическое образование. Стратегия была сформулирована в рамках инклюзивного образования, но она по-прежнему состоит из элементов специального образования. Хорошо подготовленная реформа может расширить профессиональную роль учителей в процессе определения и оказания поддержки различным учащимся. В целях повышения компетентности учителей в обновлении образования необходимо программа направленная на то , чтобы преподавательский состав и преподаватели получали регулярное дальнейшее образование и подготовку без отрыва от работы в целях повышения их профессиональной компетентности.

Следующие аспекты имеют отношение к пониманию «включения»:

- Концепции «инклюзивности» и «разнообразия» пересматриваются в практике преподавания и образования с мероприятиями и механизмами, которые способствуют включению в качестве центра.
- Участвовать в долгосрочных дискуссиях по проблемам, связанным с установившейся традицией признания и именования различий, а также с непрерывным процессом определения и наименования новых различий, все из которых лежат в основе педагогических практик.
- Быть полностью осведомленным о том, что учителя разделяют ответственность за определения, которые соблюдаются, и за поддержание этих определений.
- Расширить концепцию профессии учителя: учитель не только повышает когнитивные навыки учеников, но и социальные навыки. Школа - это социальное сообщество, где дети действуют и развивают свою социальную идентичность.
- Сотрудничать и поддерживать родителей в воспитании их детей.
- Обладать компетенциями в межведомственной работе с другими специалистами, которые поддерживают развитие ребенка.
- Осознавать роль, которую учителя играют в образовательных обязанностях, связанных с укреплением равенства в нашем обществе.
- Построить представление учителей о себе как о экспертах по реализации учебной программы для различных учащихся, следуя принципам педагогики различия или универсального дизайна.

Одной из главных аспектов успешной реализации инклюзивного образования является компетентность преподавателей работающих в таких классах. Данная проблема актуальна не только в нашей стране , но так же и в таких странах как : Румыния, Пакистан, Гонконге, Индии, Бангладеш, а так же во многих пост советских странах. Это одна из ключевых компонентов успешного включения ребёнка в систему инклюзивного образования. В этой ситуации будет неправомерно винить исключительно учителей массовых школ, так как успешное включение зависит не только от компетентности учителей, но так же и от финансирования данной системы образования со стороны государства, активное участие родителей в образовательном процессе их ребёнка в данной школе , немаловажным является и характер инвалидности ребёнка.

Во время опросов во многих вышеперечисленных странах в массовых школах были проведены опросы, для выявления барьеров не допускающих успешность инклюзивного образования. Результаты данного исследования показали, что большинство учителей с инклюзивных классах признали, что им не хватает профессиональной подготовки, они не осведомлены о возможных нарушениях того или иного ребёнка с инвалидностью и как методологически правильно преподнести ему учебный материал. Данная проблема остро стоит во многих школах, где была внедрена система инклюзивного образования.

На сегодняшний день, в странах с довольно давно, а так же успешно внедрённой системой инклюзивного образования есть система IEP (Individualized Education Program)- индивидуальная программа/план образования. IEP скорректированы с точки зрения педагогики необходимы для удовлетворения образовательных потребностей детей с ограниченными возможностями. IEP – это документ который включает в себя конкретные учебные потребности учащегося и определенные способы адаптации учебной программы и физического окружения для него/неё. Типичный IEP включает

1) информацию о текущей успеваемости учеников;

2) годовые цели и задачи;

3) расписание отражающее оценивание успеваемости учащегося;

4) предписание особых указаний и необходимые для них услуги.

Считают, что IEP является краеугольным камнем в образовательном процессе учащихся с инвалидность. Каждая школа, в которой обучаются дети с ограниченными возможностями, должна соблюдать все требования IEP. К сожалению, на сегодняшний день, система IEP ещё не внедрена в систему образования лиц с инвалидностью. Ожидается, что дети с инвалидностью будут обучаться на основе общей программы, однако есть все предпосылки для внедрения программ, которые успешно внедрены в странах с передовой системой инклюзивного образования.

Система образования предъявляемая для детей с инвалидностью не является гибкой, что создаёт ряд препятствий , которые не дают успешному развитию инклюзии в нашей стране, так например в Сингапуре образовательная система всецело поддерживает идеи инклюзивного образования , однако проблема возникает в количестве учеников в классах, и нехватки времени для каждого ученика, в проблемах поведения учеников с инвалидностью , а так же с невыполнением учебной программы для остальных учеников не имеющих инвалидность.

Таким образом, компетентность учителей, их профессиональные навыки, психологическая готовность, достойное финансирование, правильно организованный, гибкий учеб-

ный процесс позволит дальнейшему развитию и усовершенствованию не только системы инклюзивного образования, но так же позволит улучшить всю систему образования. На ряду с этим, усовершенствование системы инклюзивного образования будет способствовать нравственному и гуманному развитию подрастающего поколения.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан о мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями. от 13.10.2020 г. № ПП-4860
2. Манукян А.В., Асатрян А.С. «Символические рисунки как способ развития умения рассказывать у детей с нарушениями»
3. Сальникова Н.Т. Применение интеллект – карт на уроках в начальной школе.Учитель начальных классов МОУ «Новодмитриевская НШ». https://infourok.ru/primenenie-intellekt-kart-na-uroke-v-nachalnoj-shkole-5056943.html
4. Развитие детей с нарушениями слуха во внеурочной деятельности: пособие для учителя и воспитателя спец. образоват. учреждений / под ред. Е.Г. Речицкой. М., 2005. 295 с.
5. https://lex.uz/ru/docs/5044745

Сергей Александрович Завражин,
профессор, д.п.н.
Марина Михайловна Фомина
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых»

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ ГРУППЫ СОЦИАЛЬНОГО РИСКА

Стремительное возрастание жизненного ритма и усложнение социальных практик оказывают значительное влияние на систему образования и процессы профессионального самоопределения в молодежной среде. Часто вследствие низкого уровня профессиональной мотивации молодые люди оказываются невостребованными на рынке труда. В группе риска профессиональной и трудовой несостоятельности находятся подростки из социально неблагополучных семей и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, которые характеризуются недостаточной социальной зрелостью, отсутствием интереса к получению профессии, низкими познавательными способностями, нравственной неустойчивостью, девиантной активностью, что затрудняет процесс их профессионального самоопределения.

Сложность в работе с детьми данной категории состоит в том, что ситуация семейного неблагополучия оказывает негативное влияние на возможность реальной реализации способностей подростка и оптимальный выбор в ситуации профессионального самоопределения. По этой причине дети испытывают трудности в построении позитивного образа будущего, не владеют знаниями о многообразии мира профессий и трудовых возможностей.

В целях определения взаимосвязи индивидуальных профессиональных склонностей подростков группы социального риска с возможностями профессионального обучения и потребностями работодателей нами проведено исследование на примере воспитанников учреждения социального обслуживания семьи и детей. В качестве диагностического инструментария использована методика автоматизированной экспресс-профориентации «Ориентир», разработанная И.Л. Соломиным [2, с. 51-52].

Материал методики включает анкету «Ориентация» и карту профессий. Анкета «Ориентация» определяет направленность клиента на ту или иную группу профессий, а карта профессий информирует о различных видах профессий, требованиях, предъявляемых ими к человеку, а также о состоянии рынка вакансий. Психологическая классификация профессий основана на двух признаках: предмете труда и характере труда.

По предмету труда выделяются профессии: «человек-человек», «человек-техника», «человек-знаковая система», «человек-художественный образ», «человек-природа»; по характеру труда устанавливаются следующие классы профессий: алгоритмический (исполнительский) класс, связанный с выполнением работы по образцу, и эвристический (творческий) класс, относящийся к проектированию и созиданию.

В рамках диагностики подросткам предлагается анкета, представляющая собой 2 блока: «Я хочу» и «Я могу», в которые включены семь групп по пять суждений в каждой. Итого анкета состоит из 70 утверждений, степень согласия с которыми соответствует значениям от 0 до 3 баллов. Суммарная оценка по каждой группе может составлять от 0 до 15 баллов. В зависимости от того, в какой группе подросток набрал максимальный суммарный балл, определяется наибольшая склонность к соответствующему типу или классу профессий.

В рамках нашего исследования выборку составили 15 воспитанников ГКУСО ВО «Владимирский социально-реабилитационный центр для несовершеннолетних». Половой и возрастной срез испытуемых: девушки (40%), юноши (60%); 15 лет (33%), 16 лет (47%), 17 лет (20%). Все испытуемые проживали в городской местности.

В ходе анализа полученных данных обнаружено, что интересам и склонностям девушек в наибольшей мере соответствуют профессии типа «человек-человек» и «человек-художественный образ» творческого класса (соответствующие значения 10 и 9 баллов). Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 9 и 8 баллов). В меньшей степени интересы и способности девушек коррелируют с профессиями типа «человек-знаковая система» (4 балла) и «человек-техника» (2 балла).

Полученные результаты говорят о том, что девушки проявляют больший интерес к профессиям творческого направления, требующим независимого и оригинального мышления (врач, педагог, юрист, дизайнер, журналист, художник), однако фактически их индивидуальные особенности предрасполагают к выбору профессий, связанных с высокой регламентацией труда и возможностью внешнего контроля над его эффективностью (парикмахер, повар, портной, контролер, массажист, медицинская сестра).

Склонность респондентов к профессиям типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» свидетельствует о большем соответствии личностно-индивидуальных особенностей девушек профессиям, связанным с воспроизведением и изготовлением различных изделий по эскизу, образцу, а также профессиям, относящимся к медицинскому и бытовому обслуживанию, правовой защите, обучению и воспитанию.

В рамках анализа результатов диагностики юношей установлено, что их интересам и склонностям в наибольшей степени соответствуют профессии типа «человек-человек» (10 баллов), «человек-техника» (10 баллов), «человек-знаковая система» (7 баллов) исполнительного класса. Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-техника» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 11 и 10 баллов). В меньшей степени интересы и способности юношей лежат в плоскости профессий типа «человек-природа» (3 балла).

Проведенный анализ позволяет предположить, что юноши склонны более точно, чем девушки, согласовывать свои индивидуальные характеристики и профессиональные предпочтения. Респондентам предпочтительнее выбор профессий, связанных с выполнением работы по заданному образцу с соблюдением имеющихся правил и нормативов, стереотипным подходом к решению проблем (агент, диспетчер, инспектор, аппаратчик, водитель, оператор, кассир). Юноши демонстрируют большие способности к профессиям типа «человек-техника» (слесарь, монтажник, пожарный, машинист, оператор) и «человек-человек» (инспектор, полицейский, охранник, участковый уполномоченный полиции, санитар).

Полученные результаты согласуются с данными других ученых. Так, И.Л. Соломиным, при проведении процедуры стандартизации и оценки валидности разработанной им анкеты установлено, что женщины, по сравнению с мужчинами, испытывают больший интерес к профессиям типа «человек-художественный образ» и в меньшей степени увлечены профессиями типа «человек-техника» [2, с. 40]. Автором выдвинуто предположение о том, что зависимость привлекательности технических профессий от пола и отрицательное отношение женщин к работе в технической сфере представляет собой нормальное проявление процесса адаптации к межполовому разделению труда в современном обществе, традиционно использующим мужчин в сфере технического обеспечения [2, с. 29].

Кроме того, в исследовании И.Л. Соломина установлена положительная зависимость привлекательности профессий типа «человек-знаковая система» от уровня образования. Отмечается, что чем выше уровень образования, тем в большей степени человек ориентирован на информационные профессии [2, с. 32].

В рамках нашего исследования можно заключить, что подростки группы социального риска, в целом имеющие низкий уровень умственных способностей и учебной мотивации, не демонстрируют заинтересованности в получении качественного высшего образования и не выбирают профессии, связанные с высокими технологиями. Обратим внимание, что А.В. Каткова, опираясь на дифференциально-диагностический опросник Е.А. Климова, установила, что подростки группы риска (с химической зависимостью) предпочитают профессии типа «человек-человек» (40%) и «человек-художественный образ» (40%) [1].

Таким образом, проведенный анализ индивидуальных профессиональных интересов подростков группы социального риска свидетельствует о склонности респондентов к профессиям типа «человек-человек» алгоритмического (исполнительского) труда, предполагающим работу по заданному образцу, строгим соблюдением предписанных правил и норм, стереотипным (стандартным) решением проблем. К работникам такого уровня предъявляются требования четко выполнять инструкции и указания, соблюдать трудовую дисциплину. Для получения профессии достаточно иметь среднее профессиональное образование.

Учитывая результаты диагностических исследований в целях формирования психологической и социальной готовности к совершению осознанного профессионального выбора

в соответствии с индивидуально-личностными особенностями, на базе учреждений социального обслуживания семьи и детей Владимирской области проводится профориентационная работа с подростками.

В рамках социально-реабилитационных программ «В будущее с уверенностью», «Я и мир профессий», «Моя профессия – мой выбор», «Лесенка успеха» подросткам с прогнозируемыми сложностями трудоустройства оказывается дополнительная поддержка в формировании профессиональных намерений, а также создаются условия для профессиональной пробы в различных видах деятельности.

Профориентационная работа предусматривает несколько направлений:

- индивидуальные и групповые занятия, в том числе с использованием инновационного интерактивного оборудования и дидактических игр;
- встречи со специалистами Центров занятости населения Владимирской области и участие в «Ярмарках вакансий»;
- встречи с представителями производств, в том числе с привлечением социально ответственного бизнеса и некоммерческих организаций;
- посещение «Дней открытых дверей» в учебных заведениях.

По результатам реализации данных направлений специалистами отмечается преодоление у подростков жизненной пассивности и иждивенческих настроений, повышение мотивации к учебной деятельности, уровня профессионального самоопределения в соответствии с желаниями, способностями, индивидуальными особенностями и с учетом запросов современного рынка труда, а также стремление к построению более конкретных планов на будущую жизнь.

Библиографический список

1. Каткова А.В. Особенности профессионального самоопределения аддиктивных подростков // Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование. 2011. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-professionalnogo-samoopredeleniya-addiktivnyh-podrostkov (дата обращения: 17.09.2021).
2. Соломин И.Л. Методика «Ориентир». Экспресс-диагностика профессиональных склонностей: методическое руководство / И.Л. Соломин. – издание 3-е исправленное и дополненное. – СПб.: ИМАТОН, 2020. – 56 с.

Пулатова Дилфуза Азамкуловна
Преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета

ВОЗМОЖНОСТИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОР ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Смешанное обучения является одной из важнейших форм обучения студентов в высших учебных заведениях. Она позволяет студентам не только углубить свои знания в определенной области, но и приобрести навыки самостоятельной работы, анализа и обработки информации используя разные виды ресурсов обучения, в том числи и инновационных коммуникационных технологий. В данной статье рассмотрим возможности смешанного обучения как фактор благополучия будущих специалистов.

Ключевые слова: смешаное обучение, *студенты,* возможности, *высшее образование,* преподователи.

Смешанное обучение, также известное как гибридное обучение или «blended learning», представляет собой комбинацию традиционного присутственного обучения и онлайн-обучения, а так же самостоятельного обучения. Смешанное обучение, также комбинирует традиционные методы преподавания с использованием современных технологий и онлайн-ресурсов. В подготовке студентов к исследовательской деятельности смешанное обучение может предоставить ряд социальных, психологических, педагогических, организационных и экономических возможностей:

1. Социальные возможности:

- Смешанное обучение способствует развитию коммуникационных навыков у студентов. Студенты могут взаимодействовать между собой и с преподавателями через онлайн-платформы, форумы или чаты, что способствует обмену идеями и опытом.

- Студенты могут общаться и сотрудничать с коллегами из разных стран и культур, что расширяет их горизонты и помогает развить межкультурную компетентность.

- Студенты могут работать в группах над проектами и исследованиями, используя онлайн-совместную работу и инструменты для обмена документами.

- Смешанное обучение позволяет студентам делиться своими исследовательскими проектами и получать обратную связь от своих коллег и преподавателей. Это способствует обмену идеями, обогащает знания и стимулирует развитие интеллектуального мышления. А так же, студенты могут получать обратную связь от своих коллег и преподавателей на свои исследовательские работы через онлайн-платформы.

2. Психологические возможности:

- Смешанное обучение развивает самостоятельность и ответственность студентов. Они должны самостоятельно управлять своим обучением, устанавливать цели, планировать свое время и следовать расписанию. Студенты могут развивать самостоятельность, самоорганизацию и ответственность в процессе исследовательской деятельности, так как им предоставляется большая свобода и гибкость в выборе времени и места обучения.

- Онлайн-обучение предоставляет студентам возможность изучать материал в своем собственном темпе и на своем уровне понимания. Это помогает учащимся с разным уровнем подготовки успешно осваивать учебный материал.

- Студенты могут развивать критическое мышление, аналитические и проблемно-ориентированные навыки через самостоятельную работу над исследовательскими проектами.

- Смешанное обучение может помочь студентам преодолеть страх перед публичными выступлениями или общением в больших группах, так как они имеют возможность выражать свои мысли и идеи в онлайн-формате.

3. Педагогические возможности:

- Смешанное обучение позволяет преподавателям индивидуализировать обучение, учитывая потребности каждого студента. Они могут предоставлять дополнительные материалы, задания и ресурсы для учащихся, которые нуждаются в дополнительной поддержке или хотят глубже изучить тему.

- Преподаватели могут предоставить студентам доступ к разнообразным онлайн-ресурсам, таким как электронные учебники, видеолекции, интерактивные задания и тесты, что обогащает процесс обучения и позволяет студентам получать информацию в разных форматах. А так же, преподаватели могут использовать онлайн-инструменты для созда-

ния интерактивных учебных материалов, таких как видеоуроки, викторины и онлайн-тесты, что делает обучение более интересным и привлекательным для студентов.

- Преподаватели могут использовать онлайн-платформы для организации дискуссий, форумов и коллективной работы, что способствует активному взаимодействию студентов и развитию критического мышления.

- Смешанное обучение способствует развитию навыков критического мышления, проблемного решения и самостоятельного исследования. Студенты могут проводить свои исследования, анализировать данные и делать выводы с использованием онлайн-ресурсов.

4. Организационные возможности:

- Смешанное обучение позволяет гибко организовать учебный процесс, учитывая различные потребности и возможности студентов. Студенты могут изучать материал в любое время и в любом месте, используя доступ к онлайн-платформе, что особенно полезно для тех, кто работает или имеет другие обязательства.

- Преподаватели могут эффективно организовывать свое время, проводя онлайн-лекции и занятия, а также обеспечивая индивидуальную поддержку студентам через онлайн-консультации.

- Смешанное обучение позволяет легко отслеживать прогресс студентов и оценивать их достижения с помощью онлайн-тестов, заданий и проектов.

5. Экономические возможности:

- Смешанное обучение может быть более экономически эффективным, поскольку онлайн-ресурсы и материалы могут использоваться многократно и распространяться на большое количество студентов. Использование онлайн-ресурсов и платформ может снизить затраты на печатные материалы и другие учебные ресурсы.

- Смешанное обучение может быть более экономичным в сравнении с традиционными методами обучения, так как требует меньше затрат на транспорт и проживание студентов. Онлайн-обучение позволяет сократить затраты на поездку и проживание для студентов и преподавателей, что особенно актуально для международных программ обучения.

- Смешанное обучение может снизить необходимость в физическом пространстве для проведения занятий, что может сэкономить средства на аренде помещений и оборудования.

В целом, смешанное обучение предоставляет широкий спектр возможностей для подготовки студентов к исследовательской деятельности, объединяя преимущества традиционного и онлайн-обучения. Смешанное обучение предоставляет студентам больше свободы, гибкости и возможностей для развития не только академических знаний, но и социальных, психологических и педагогических навыков, необходимых для успешной исследовательской деятельности. Кроме того, оно позволяет оптимизировать организацию учебного процесса и снизить экономические затраты.

Использованная литература

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5847. От 08.10.2019г. «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года». URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2. Большой толковый словарь русского языка. - СПб., 2002, - С. 402

3. Г.В.Кравченко. Использование модели смешанного обучения в системе высшего образования // Известия Алтайского государственного университета. – 2014. – Т. 1. – №. 2 (82).

4. Фомина Е.С. Смешанное обучение в вузе: институциональный, организационнотехнологический и

педагогический аспекты// Теория и практика общественного развития. - URL: http://teoria-practica.ru/rus/(дата обращения: 09.01.2017).

5. Бабаходжаева Л.Г. Маликов А. Смешанное обучение: объяснение, обоснование и категории. Педагогика, №3, 2019.

6. O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti,
"Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
Ikromova Farangis Muzaffar qizi
Maxsus pedagogika: logopediya yo'nalishi talabasi

ALOHIDA EHTIYOJGA EGA BOLALARDA O'ZINI - O'ZI ANGLASH VA O'ZINI - O'ZI QADRLASHNI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada alohida ehtijoyja ega bolalar bilan olib borildigan mashg'ulotlar jarayonida psixologik ta'sir o'tkazish masalasi, o'zini - o'zi anglash va o'zini - o'zi qadrlashni pedagogik-psixologik diagnostika qilish to'g'risida ma'lumotlar berilgan.*

Annotatsiya: *V dannoy state predstavlena informatsiya po voprosu psixologicheskogo vozdeystviya, samosoznaniya i samootsenki v protsesse obuchen .*

Abstract: *This article provides information on the issue of psychological influence, self-awareness and self-esteem in the course of training with children with special needs.iya detey s osobыmi potrebnostyami.*

Kalit so'zlar: *anglash, diagnostika, qadrlash, ta'sir etish, trening.*

Klyuchevые slova: *osvedomlennost, diagnostika, otsenka, vliyanie, obuchenie.*

Key words: *awareness, diagnosis, assessment, influence, training.*

Psixologiyada shaxsning yo'l–yo'riqlari uning u yoki bu ehtiyoji qondirilishiga yordam berishi mumkin bo'lgan faoliyatga tayyorligining, moyilligining o'zi tomonidan anglanilmaydigan xolatini belgilaydi. Buni gruzin psixologi N.D. Uznadze ustanovka deb atagan.

Psixologik tadqiqodlar yo'l–yo'riqning tuzilishi uchta tarkibiy qismdan iboratligini ko'rsatadi. Bular: kishining bilib olishga va idrok etishga tayyorligidan iborat bo'lgan kognitiv (lot codnitio bilish) kichik tuzilishi, yo'l–yo'riq, ob'ektiga nisbatan xayrixoxlik yoki xush ko'rmaslik xolatlari kompleksidan iborat xissiy baholash kichik tuzilishi, yo'l–yo'riq ob'ektiga nisbatan irodaviy kuch–g'ayratni safarbar etishga shay turishdan iborat bo'lgan xulq- avtor kichik tuzilishidir.

Kishi o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hisoblangan munosabatlar tizimiga kirgan, odamlar bilan o'zaro birgalikda harakat qilgan va munosabatda bo'lgan xolda o'zini atrof muxitdan alohida ajratib ko'rsatadi, o'zining jismoniy va psixik xolati, harakatlari va jarayonlarining sub'ekti sifatida eks etadi, o'zi uchun (boshqalarga) qarshi turgan va ayni chog'da ular bilan bog'liq bo'lgan «Men» sifatida nomoyon bo'ladi. Bolalarda «Men» siymosi juda erta tarkib topa boshlaydi. 2–3 yoshli bolalardayoq «Men» siymosi yaqqol ko'rinadi–«Seniki emas–meniki», «Men o'zim kelaman», «Menga besh». (I. S. Kon).

O‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash o‘rtasidagi asosiy diagnostika:

1. Biri kognitiv, boshqasi hissiy
2. Birini so‘z bilan ifodalash mumkin, ikkinchisi qila olmaydi
3. Ular xotiraning har xil turlariga murojaat qilishadi
4. Biri axloqiy tarkibiy qismga ega, ikkinchisi yo‘q
5. Birini boshqasiga nisbatan o‘zgartirish osonroq

-Juda noaniq chegara.

O‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash tushunchalari biz o‘zimiz haqida g‘oyani qanday qurishimiz va u bilan qanday bog‘liqligimizga murojaat qilish uchun ishlatiladi, ammo haqiqat shundaki, ular ko‘p marta bir-birlari bilan aralashib ketishlari mumkin.

Ikkala o‘rtasidagi farqlar haqida aniq ma‘lumot berish qulay o‘zimiz haqida qanday fikrda ekanligimizni bilish. O‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash o‘rtasidagi asosiy farqlar

Bir ma‘noda, o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash nazariy konstruktsiyalardir bu bizning ongimiz qanday ishlashini, o‘zimizni qanday ko‘rishimizni va boshqalarning fikri bizning o‘zligimiz haqidagi g‘oyamizga qanday ta‘sir qilishini tushunishga yordam beradi. Bu shuni anglatadiki, ular miyamizda bir joyda topilishi mumkin bo‘lgan “qismlar” emas, balki ongimizda sodir bo‘ladigan ruhiy hodisalarni tanib olish va ajratib olish oson bo‘lgan tarkibiy qismlar emas, aksincha ular shu doiradagi foydali yorliqlardir.

Biroq, bu ushbu tushunchalarni farqlash muhim emas degani emas. Aslida, agar biz ularni chalkashtirib yuborsak, ko‘p narsalarni tushunmaslik xavfi bor; Masalan, o‘zini ma‘lum bir tarzda ko‘rish (ortiqcha vazn, uzun bo‘yli, rangpar va h.k.), muqarrar ravishda shaxsning o‘ziga xos qiyofasi salbiy yoki ijobiy narsa sifatida ko‘rilishini anglatadi, chunki ijtimoiy jihatdan ko‘proq qadrlanadigan atributlar mavjud.

1. Biri kognitiv, boshqasi hissiy

O‘z-o‘zini anglash tushunchasi, asosan, biz kimligimizning aqliy qiyofasini tashkil etuvchi g‘oyalar va e‘tiqodlar to‘plamidir o‘zimizga ko‘ra. Shuning uchun, bu o‘z-o‘zidan: “Men kayfiyatim baland”, “uyatchanman”, “Men ko‘p odamlarning oldida gapirish uchun yetarli emasman” va boshqalar haqida bayonotlar orqali ozmi-ko‘pmi matnli tarzda ifodalanishi mumkin bo‘lgan ma‘lumot tarmog‘i. O‘z-o‘zini qadrlash esa o‘z-o‘zini anglash bilan bog‘liq bo‘lgan hissiy tarkibiy qismdir, shuning uchun uni so‘zlarga ajratib bo‘lmaydi, chunki bu umuman sub‘ektiv narsadir.

2. Birini so‘z bilan ifodalash mumkin, ikkinchisi qila olmaydi

O‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash o‘rtasidagi bu farq avvalgisidan kelib chiqadi. Bizning shaxsiy tushunchamiz (yoki aksincha, uning bir qismi) uchinchi shaxslarga etkazilishi mumkin, xuddi shu narsa o‘z-o‘zini hurmat qilish bilan sodir bo‘lmaydi.

O‘zimiz haqimizda bizni yomon his qiladigan narsalar (ular ozmi-ko‘pmi haqiqiy va aniq bo‘ladimi yoki yo‘qmi) haqida gapirganda, aslida biz o‘z tushunchamiz haqida gapiramiz, chunki o‘z qadr-qimmatini so‘z bilan kamaytirish mumkin emas. Biroq, suhbatdoshimiz biz o‘z-o‘zini anglash haqida unga beradigan ma‘lumotni to‘playdi va u erdan u bilan bog‘liq bo‘lgan o‘z qadr-qimmatini tasavvur qiladi. Biroq, bu vazifa boshqa odamning qadr-qimmatini faol ravishda tiklash, uni kelgan og‘zaki ma‘lumotlarda tanib olish emas.

3. Ular xotiraning har xil turlariga murojaat qilishadi

O‘z-o‘zini qadrlash, asosan, o‘zimizga tegishli bo‘lgan g‘oyaga hissiy munosabatdir, demak, u yashirin xotira turi bilan bog‘liq: hissiy xotira. Bunday xotira, ayniqsa, miyaning ikki qismi bilan bog‘liq: gipokampus va amigdala.

O'z-o'zini anglash, shu bilan birga, boshqa turdagi xotira bilan bog'liq: deklarativ, bu hipokampus va miya yarim korteksida tarqalgan assotsiativ korteks joylari bilan ko'proq bog'liq. U biz "men" g'oyasi bilan bog'lashni o'rgangan va har xil tushunchalarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan bir qator tushunchalardan iborat: quvonch yoki tajovuzkorlikdan ma'lum faylasuflarning nomi yoki biz aniqlaydigan ba'zi hayvonlar. Albatta, ba'zi tushunchalar bizning o'z-o'zini anglash tushunchamizning yadrosi bilan ko'proq bog'liq bo'ladi, boshqalari esa uning atrof-muhitining bir qismi bo'ladi.

4. Biri axloqiy tarkibiy qismga ega, ikkinchisi yo'q

O'z-o'zini hurmat qilish - bu biz o'zimizni baholashimiz usuli va shuning uchun bu bizning o'z-o'zini anglash tushunchasi va "ideal men" ning yaratgan qiyofasi o'rtasidagi o'xshashlikka bog'liq..

Shuning uchun, o'z-o'zini anglash qadriyatlarni baholashdan xoli bo'lsa-da, o'zini o'zi qadrlash insonning o'z qadr-qimmati haqidagi asosiy baho qaroriga asoslanadi: bu bizning "yaxshilik" ga yaqin ekanimizga bog'liq va shu sababli biz bo'lishimiz kerak bo'lgan narsadan yaqinlashayotganimizni yoki uzoqlashayotganimizni aytib beradigan yo'lni izlaydi.

5. Birini boshqasiga nisbatan o'zgartirish osonroq

Hissiy xotiraning bir qismi bo'lish, o'z qadr-qimmatini o'zgartirish juda qiyin bo'lishi mumkin, bu mantiqiy mezonlarga bo'ysunmagani uchun, xuddi shu kabi hissiy xotiraga bog'liq bo'lgan fobiya ham bizni ogohlantiruvchidan qo'rqtiradi va aqlga asoslangan vaziyatlar bizni qo'rqitmasligi kerak. O'z-o'zini anglash tushunchasi, garchi u o'zini qadrlash bilan bog'liq bo'lsa-da, shuning uchun uning o'zgarishi qisman unga tegishli bo'lsa ham, uni o'zgartirish osonroq, chunki uni to'g'ridan-to'g'ri bilimni qayta qurish orqali o'zgartirish mumkin: agar biz yo'l haqida o'ylashni to'xtatsak O'zimizni ko'rib turganimizdek, bizda nomuvofiqliklar va muvaffaqiyatsizlikka uchragan qismlarni aniqlash va ularni kimligini tushuntirishda ularni hayotiyroq e'tiqod va g'oyalar bilan almashtirish juda oson.

Masalan, biz juda uyatchan ekanligimizga ishongan bo'lsak-da, o'tmishda biz juda jonkuyar bo'lgan mavzudagi ko'rgazmada ko'p odamlar oldida nutq so'zlar ekanmiz, juda xavfsiz va ishonchli bo'lganimizni anglasak, demak bizning uyatchanligimiz bir muncha mo''tadil va vaziyatli deb o'ylashimiz oson. Shunga qaramay, bu yaxshilangan o'zini o'zi qadrlashga aylanishi shart emas, yoki hech bo'lmaganda darhol.

Ehtimol, kelajakda biz o'zimiz u qadar uyatchan emasligimizni va shuning uchun o'zimizni shunchalik uyatchan tutmasligimizni eslaymiz, bu boshqalarni bizning huzurimizga ko'proq ahamiyat berishiga olib keladi va ha, bizning qadr-qimmatimiz yaxshilanishi mumkin, bizga bo'lishi mumkin bo'lgan qiymatni aytib beradigan haqiqiy dunyodagi haqiqiy o'zgarishlarni ko'rish orqali.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eksperimental psixologiya., O'quv qo'llanma, Samdu.2021.
2. Ijtimoiy-eksperimental psixlogiya., Buxdu. 2018 yil.
3. Berezovin, N.A. Psixologiya va pedagogika: O'quv qo'llanma o'rta va yuqori talabalar uchun ta'lim muassasalari: 2 soat ichida - 2-qism: Pedagogika / N.A. Berezovin, N.A. Tsirelchuk, M.I. Chexovskix - Minsk: MGVRK, 2002. - 336 p.
4. Bordovskaya, N.V. Pedagogika. Universitetlar uchun darslik / N.V. Bordovskaya, A.A. Rean. - SPb: Piter, 2006. - 304 p.
5. Beetle, O. L. Pedagogika: Darslik.Usul. ped talabalari uchun kompleks. mutaxassisliklar / O.L. Xato. - Minsk: BDU, 2003. - 383 p.
6. Malenkova, L.I. Ta'lim nazariyasi va usullari. Darslik. nafaqa / L.I. Malenkov. - M.: Rossiya pedagogika jamiyati, 2002. - 480 p.
7. Pedagogika asoslari: Darslik. nafaqa / A.I. Juk, I.I. Kazimirskaya, O. L. Juk, E.A. Konovalchik; Hammasi bo'lib. tahrir. A.I. Qo'ng'iz. - Minsk: Aversev, 2003. - 349 p

D.A. Xusanova
O'zbekiston Milliy universiteti,
Ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi

INKLYUZIV TA'LIMNING SAMARALI VA TIZIMLI JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimiz taraqqiyotining yangi bosqichida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga berilayotgan e'tibor, amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xorijiy davlatlar tajribasi va amaliyotining ahamiyati haqida batafsil yoritilgan. Maqolada ta'lim sohasidagi ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalangan holda inklyuziv ta'limning muammo va kamchiliklarini bartaraf etishga doir taklif va xulosalar berilgan. Maqolada inklyuziv ta'lim sohasida erishilayotgan samarali natijalar chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiylashuv, ilm-fan, ta'lim, nogironlar, taraqqiyot, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, umum ta'lim, maxsus ta'lim.

Imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Davlatimizning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalaridan biri ta'lim tiziminining samarali va tizimli faoliyatini ta'minlash, ilm-fanni yuksaltirish, yoshlarni teng va adolatli sharoitda tahsil va tarbiya olishi uchun zarur chora tadbirlarni amalga oshirish hisoblanadi. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, iste'dodlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta'lim – nogironligi bo'lgan bolalar va sog'lom bolalar o'rtasidagi ajratuvchi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar, rivojlanishda uchraydigan ba'zi bir nuqsonlari yoki iqtisodiy-ijtimoiy qiyinchiliklardan va mashaqqatlardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan va umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimi hisoblanadi. UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etish. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordam olishi darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Inklyuziv ta'lim – barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni joriy etishdir. "Umum ta'lim" va "Maxsus ta'lim" o'rtasidagi to'siqlarni olib tashlash, imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida erkin ta'lim olishini ta'minlash lozim. Ta'lim oluvchi bolalarning qobilyatlaridan va holatidan qat'i nazar ularning barchasiga ma'naviy-axloqiy rivojlanishlari uchun sifatli va samarali ta'lim taqdim etilishi kerak. Inklyuziv ta'limda ko'proq imkoniyati cheklangan va nogiron bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv ta'lim umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni bo'lib, u barcha uchun ta'limning mavjudligini nazarda tutadi, bu maxsus ehtiyojga moyil bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga

ta’lim-tarbiya berish tizimini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori(PQ–4860, 13.10.2020y)ning qabul qilinishi inklyuziv ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Yoshlar ishlari agentligining hududiy boshqarmalari huzurida “Inklyuziv ta’lim markazlari” faoliyati yo‘lga qo‘yilganligi ham inklyuziv ta’limning rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur markazlarda nogironligi bo‘lgan yoshlar uchun 10 dan ortiq ijtimoiy xizmatlarni o‘z ichiga olgan, Inklyuziv ta’lim va Inklyuziv kasb to‘garaklari faoliyat olib boradi. 2020-yilning 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’limga oid norma keltirilgan.

20-modda:

“Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi”.

Alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olishlari, o’z intellektual salohiyatlarini namoyon etishlari, jamiyatning mustaqil a’zosi sifatida shu jamiyat ravnaqiga hissa qo’shishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berilishi lozim. Har bir davlat imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi uchun imkoniyatlar yaratib bermoqda. Xorijiy davlatlar misolida tahlil etadigan bo’lsak, Buyuk Britaniya, Xitoy, Shvetsariya kabi davlatlarda alohida ehtiyojli bolalar ta’limi uchun tizimli va samarali sharoitlar yaratilganligini ko’ramiz.

1. Buyuk Britaniyada inklyuziv ta’limni tashkil etish uchun alohida maktablar rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ta’limi uchun alohida mablag‘ bilan ta’minlanadi. Buyuk Britaniya maxsus maktablarida ta’lim-tarbiya olayotgan o‘g‘ir nuqsonli bolalarni integratsiyalash dasturi ishlab chiqilgan. Bu kabi sharoitlar imkoniyati cheklangan bolalarni sog‘lom bolalar kabi ta’lim-tarbiya olishiga imkon yaratib beradi.

2. Xitoyning ta’lim bo‘yicha milliy tadqiqot Instituti YUNESKOning maqsadli grant mablag‘lari yordamida alohida ehtiyojli bolalar ta’limini qo‘llab-quvvatlash maqsadida WEB resurs markazini tashkil etish bo‘yicha innovatsiya dasturini ishlab chiqdi. Bu resurs markazning vazifalari quyidagilardan iborat:

–Alohida ehtiyojli bolalar va yoshlarni ta’lim tizimiga kiritishda ma’lumotlarni olish bo’yicha resurslarni aniqlash;

–Maxsus ehtiyojli shaxslar bilan aloqa o‘rnatish;

–Ma’lumotlar bankida turli ta’limiy va rivojlantiruvchi materiallarni to‘plash;

–Internet tizimi orqali mutaxassislar maslahatini uyushtirish;

–WEB resurs markazi foydalanuvchilari orasida tajriba va bilimlar almashishni tashkil qilish;

–Integratsiya muammolarini hal qilish vositalarini izlash bolalar o’rtasida hurmatning shakllantirilishi.

3. Shvetsariyada ham boshqa mamlakatlar kabi inklyuziv ta’limga e’tibor katta. Ular uchun yaratilgan sharoit sog‘lom bolalarga yaratilgan sharoitdan qolishmaydi. Shvetsariya rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar ta’limning asosiy qismini ommaviy maktabda olishlarini ko‘zda tutuvchi dasturni qabul qilgan.

Ta’lim oluvchilarni yetuk, intellektual salohiyatli, ilm-ma’rifatli qilib tarbiyalash, yuksak bilim va ma’naviyatga ega mutaxassis sifatida tayyorlash, mamlakatimizning dunyo miqyosidagi nufuzini

oshirish singari ustuvor vazifalarni izchil va tizimli amalga oshirish uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish muhim sanaladi. "Farzandlarimiz zamonaviy bilim va ko'nikmalarni puxta egallashlari uchun eng qulay sharoitlar yaratishni izchil davom ettiramiz. Buning uchun, maktablarning o'quv dasturlari, o'qitish uslubi, darsliklar mazmuni tubdan qayta ko'rib chiqiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni har tomonlama rivojlantiramiz", – deya ta'kidlaydi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev. Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali samarali yutuqlarga erishilmoqda.

–imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida erkin ta'lim olishi;

–bolalar o'rtasida o'zaro bag'rikenglik va hamjihatlikning shakllantirishi;

–o'quv jarayonlari izchil va tizimli sistema asosida amalga oshirilishi;

–alohida ehtiyojmand bolalarni ijtimoiy muhitdan uzilib qolmasli ta'minlanmoqda.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari, foydalari bo'lgani kabi kamchilik va muammolari ham mavjud. Masalan: inklyuziv ta'lim asosan shaharlarda tashkil etilganligi, yurtimizning chekka hududlarida joriy etilmaganligi, maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur bo'lgan mutaxassis, kadr va psixologlarning yetishmasligi kabi muammolar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim yoshlarni tenglik, bag'rikenglik va hamjihatlik asosida ta'lim olishini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim olish jarayoni bir-biriga o'xshash bo'lmagan tafovutli intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar maxsus bilimga muhtoj bo'lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtira oladigan tarzda tashkil etiladi.

Adabiyotlar:

1. https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/inklyuziv-talim.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. O'RQ-637-son, 23.09.2020 y.
3. R.Sh. Shomaxmudova „ Maxsus va inklyuziv ta'lim xalqaro va milliy tajribalar''-o'quv uslubiy qo'lanma.Toshkent 2011.

Mamatova Aziza Bo'riboyevna
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b., pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

YANGI O'ZBEKISTON INKLYUZIV TA'LIMINING NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLARI

Аннотация: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limining nazariy masalalariga, inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyatini, xususuiyatlarini, tamoyillarini ochib berishga bag'ishlangan.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, maktab yoshi, nutqiy nuqson, ta'lim-tarbiya, korreksiya, reablitatsiya, emotsional holat, integratsiya, reabilitatsiya.

Abstract: This article is devoted to the theoretical issues of inclusive education of children with disabilities, to reveal the essence, characteristics, and principles of the concept of inclusive education.

Key words and concepts: inclusive education, special education, school age, speech impairment, education, correction, rehabilitation, emotional state, integration, rehabilitation.

Аннотация: Данная статья посвящена теоретическим вопросам инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья, раскрытию сущности, особенностей и принципов понятия инклюзивного образования.

Ключевые слова и понятия: инклюзивное образование, специальное образование, школьный возраст, нарушения речи, образование, коррекция, реабилитация, эмоциональное состояние, интеграция, реабилитация.

Jahon tajribasida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning har tomonlama va to‘laqonli ijtimoiy reabilitatsiyasini joriy etish maqsadida inklyuziv ta’lim strategiyasini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari maxsus pedagogika sohasiga tatbiq etilmoqda. Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning inklyuziv ta’limini amliyotga joriy etish, inklyuziv ta’lim falsafasini rivojlantirish umumta’lim maktablarida korreksion ta’lim mazmuni samaradorligini oshirish, inklyuziv ta’lim amaliyotga joriy etish borasida yirik loyihalarni amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta’lim va ilmiy tadqiqot tashkilotlarida inklyuziv ta’lim maktablaridagi imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga har tomonlama moslashtirish, mavjud kamchiliklarni erta korreksiyalash, bartaraf etish, ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish, umumta’tim tizimiga moslashtirishning xilma-xil, eng maqbul texnologiyalarini takomillashtirish, o‘quvchilar nutqini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga qiziqishlarini oshirish, ta’lim mazmuniga yakka yondashish uslublarini qo‘llash, inklyuziv ta’limning nazariy asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga juda yuqori darajada e’tibor berilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda nogironligi bo‘lgan bolalarning inklyuziv ta’limini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirishning mustahkam huquqiy-me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Aholini ijtimoiy himoya qilish nogiron va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash”[3] ustivor vazifa etib belgilangan. Inklyuziv ta’lim sharoitidagi imkoniyati cheklangan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini o‘zbek folklori vositasida rivojlantirish milliy pedagogik imkoniyatlarni kengaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmonlari, 2020-yil 13- oktyabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori, Vazirar mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son Qarori va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Inklyuziv ta’lim - bu umumta’lim maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni o‘qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. Inklyuziv ta’lim - mavjud jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik va boshqa xususiyatlarga qaramay, har bir bolaga umumiy (yagona, yaxlit) ta’lim va tarbiya (rivojlanish va ijtimoiylashuv) jarayoniga qo‘shilish imkoniyatini beradigan ta’lim hisoblanib, bu esa kamolotga erishgan shaxsning jamiyatning teng huquqli a’zosi bo‘lishiga imkon beradi hamda uning jamiyatdan alohidalashib qolish xavfini kamaytiradi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’lim umumiy ta’lim jarayonining rivojlanishi bo‘lib, u barcha insonlar ta’lim olish huquqiga ega ekanligini nazarda tutadi va bu esa o‘z navbatida alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olish imkoniyatini ta’minlaydi.

“Inklyuziv ta’lim” atamasi nisbatan zamonaviy atama bo‘lib, nafaqat ta’lim tizimiga, balki insonning jamiyatdagi o‘rniga ham yangicha qarashni o‘zida aks ettiradi. Inklyuzivlik imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim maydoni va muhitini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta’lim jarayonini isloh qilish orqali o‘qitish muammosini hal qilishni o‘z ichiga oladi. Masalan, sinf xonalarini istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlari va talablariga javob beradigan tarzda qayta loyihalashtirish, bolaning rivojlanishi va salomatligidagi nuqson yoxud muammolariga hamda mutaxassislarning psixologik va uslubiy tayyorgarligiga qarab zarur o‘quv qurollari bilan ta’minlashni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta’lim shaxsga nisbatan hech qanday kamsitish (diskriminatsiya) ga yo‘l qo‘yilmasligi hamda barcha insonlarga nisbatan teng munosabatlarga asoslanadi. Maxsus va umumiy ta’limni o‘zaro uzviy bog‘lovchi ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida inklyuziv ta’lim g‘oyasi L.S. Vыgotskiyga tegishli bo‘lib, ushbu olim XX-asrning 30-yillarida bunday yondashuv zarurligini birinchilardan bo‘lib asoslab bergan. Uning ijtimoiy faollik, ijtimoiy muhit va shaxsning individual rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi fikrlari asosida, rivojlanishida muammolar bo‘lgan bolalarning ijtimoiy va ta’lim integratsiyasining uslubiy asosini yaratilgan.

Inklyuziv (inklyuziv) ta’lim imkoniyati cheklangan insonlarning ta’lim olish huquqini ta’minlaydigan chora-tadbirlar (mexanizmlar) tizimi sifatida qaraladi. Inklyuziya alohida ta’limga muhtoj bolalarni ommaviy muassasalarga ta’lim uchun qabul qilishni o‘z ichiga oladi, bu yerda har bir bolaning ta’lim jarayonida to‘liq ishtirok etishi uchun barcha to‘siqlarni bartaraf etish muhim hisoblanadi.

Bolalarning inklyuziv ta’lim tizimi zamonaviy rivojlanishning mukammal aspektlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Bu jarayonda bolaning ta’lim olish huquqi muhim rol o‘ynaydi, unga muvofiq shaxslarning o‘ziga xos xususiyatlariga maksimal darajada moslashtirilgan maxsus muhit yaratiladi. Rivojlanishida muayyan nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun inklyuziya hamma ishtirok etadigan ta’lim muhitini yaratishni o‘z ichiga oladi.

Natijada, ta’limning ushbu turi bilan bir nechta tamoyillar amalga oshiriladi:

1) ta’lim barcha o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun bir xil ahamiyatga ega;

2) barcha bolalar o‘quv jarayonida ham, madaniy hayotda ham teng ravishda ishtirok etishlari kerak;

3) o‘qitish uslubiyoti har bir bolaning ehtiyojlariga mos keladigan tarzda qayta tuzilishi kerak;

4) bolalarning bilim olishlarida hech qanday to‘siqlar bo‘lmasligi kerak;

5) o‘quvchilar o‘rtasidagi barcha farqlar pedagogik jarayon resurslarida aks ettirilishi kerak.

Ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha xalqaro tajriba imkoniyati cheklangan shaxslar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Bugungi kunda dunyoning 40 dan ortiq mamlakatlari inklyuziv ta’lim usullaridan foydalanmoqda. Germaniya, Norvegiya, Fransiya, Ispaniya, AQSh, Kanada va boshqa bir qator rivojlangan mamlakatlarda nogironlarning ta’lim olish masalalari inklyuziv ta’lim usullari yordamida hal qilinmoqda. Norvegiyada rivojlanishida har qanday nuqsoni bo‘lgan bolaning umumiy ta’lim muassasalarida o‘qish huquqi qonun bilan mustahkamlangan.

Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqilgan va samarali faoliyat ko‘rsatmoqda: ota-onalar va mutaxassislar o‘rtasida bilimlarni tarqatish texnologiyasi, umumiy ta’lim tizimida turli xil rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim texnologiyasi bilan qamrab olish va boshqalar.

«Inklyuziv ta’lim» atamasi sog‘lom bolalar va ularning imkoniyati cheklangan tengdoshlarini birgalikda o‘qitishni anglatadi. Bu yerda gap umumta’lim maktablari yoki maktabgacha ta’lim

muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan sinflar yoki guruhlar haqida ketmoqda. Barcha bolalar, ularning sog'lig'i, aqliy yoki jismoniy imkoniyatlaridagi mavjud cheklovlaridan qat'i nazar, bir sinf yoki guruhda birga ta'lim olishadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'limning jahon amaliyotini asos qilib olgan holda, bu nafaqat maxsus bolalarning jamiyatga osonroq integratsiyalashuviga yordam beradi, balki insonparvarlik ruhidagi pedagogika va jahon tajribasiga asoslanib, sog'lom bolalar uchun juda katta ijobiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, bu ijtimoiy tafovutni kamaytirishga yordam beradi va oddiy va «o'zgacha» bolalar o'rtasidagi chegaralarni yo'q qiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim maktabga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishga shuningdek, jamiyatda moslashish, nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda inklyuziya rivojlangan, insonparvar va samarali ta'lim tizimi bo'lib, nafaqat sog'lom bolalarni balki, ko'proq e'tibor talab qiladigan bolalarni ham to'liq tarbiyalash uchun mo'ljallangan. Ya'ni, sog'lig'i - jismoniy yoki ruhiy holatidan qat'i har bir inson ta'lim olish huquqiga ega bo'lishi lozim.

Inklyuziv ta'lim zamonaviy jamiyatda katta istiqbolga ega bo'lgan ilg'or ta'lim usuli bo'lib, bu imkoniyati cheklangan bo'lgan har bir bola o'z qobiliyati va ehtiyojlariga moslashtirilgan sifatli ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarishi, uning hayotiy imkoniyati va salohiyatini anglab yetishi, hayotda o'z o'rnini topishi va rivojlanishiga umid beradi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim - bu sog'lig'i(rivojlanishi)da turli xil muammolar (buzilishlar) bo'lgan bolalarni tengdoshlari o'qiyotgan muhitga olib kirish va qabul qilishni ta'minlaydigan maxsus ta'lim jarayoni hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning o'ziga xos xususiyati «qo'shilish», ya'ni alohida ehtiyojli bolalarni alohida ixtisoslashtirilgan muassasalarda emas, balki barcha o'quvchilar o'qiydigan oddiy muassasalarda o'qitishdir.

Bunday yondashuv barcha bolalarni jamoaning tabiiy hayotiga jalb qiladi, normal munosabatlardagi chegaralarni yo'q qiladi va kelajakdagi yetuk inson shaxsini shakllantirishdagi xatolarni bartaraf qiladi yoki hech bo'lmaganda ushbu xatolarni bir barobarga kamaytiradi.

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, bugungi kunda mamlakatimizda inklyuziv ta'limda ushbu sohadagi adaptiv xatti-harakatlar, bolalarning bir-biriga, ota-onalarning bolalarga va o'zaro hamdardligi bilan bog'liq katta muammolar mavjud. Turli toifadagi imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda ham bir qator muammolar mavjud. Shu sababdan imkoniyati cheklangan bolalar hayotini yaxshilashda dunyo va mahalliy tajribani nazariy va amaliy jihatdan o'rganish juda muhim ahamiya kasb etadi.

Foyadalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.(http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/4939.htm)

2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz

3. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi(UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr

4. O'zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi.(https://lex.uz/docs/-5044711)

5. M.Mamatov, A Isomiddinov, S Yuldashev. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth 8. International Journal of Progressive Sciences and Technologies 16 (2), 311-313\

6. U. J. Mansurov. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar: inklyuziv ta'lim va yangicha pedagogik yondashuvlar.

N.Raimjonova
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
L.R.Xayitov
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligimagistranti

UMUMIY NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SO'Z SHAKLLANISHINING BUZILISHINI O'YIN FAOLIYATI ORQALI BARTARAF ETISH

Annotatsiya. Bolalar psixologiyasida nutqning semantik tomoni tashqaridan quyma ekanligi haqidagi dogma hukmronlik qilganda, psixologlar bir qator noto'g'ri xulosalar qilishdi. Xususan, bu ko'plab darsliklarda paydo bo'lgan pozitsiyani o'z ichiga oladi, L.S. Vygotskiy hozirda boshqa har qanday taklifdan ko'ra ko'proq dolzarbdir, ya'ni tashqi voqelik haqidagi g'oyalarni rivojlantirishda bola nutqni rivojlantirishda qanday yo'l tutsa, xuddi shunday yo'ldan boradi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Bolaning nutqi alohida so'zlar, alohida ob'ektlarni bildiruvchi otlar bilan boshlanganidek, ba'zi tadqiqotchilar, masalan, V. Stern voqelikni idrok etish esa alohida predmetlarni idrok etishdan boshlanadi. Ushbu mashhur muhim yoki ob'ektiv bosqich Stern va boshqa mualliflar tomonidan qayd etilgan.

Ikki so'zdan iborat gapning bola nutqining tashqi tomonida qanday paydo bo'lishi bilan bir qatorda predikat kiritiladi va bola fe'lni o'zlashtirib oladi, idrokda harakat paydo bo'ladi, undan keyin sifat, munosabat keladi, boshqacha aytganda. bolaning atrofdagi voqelik haqidagi oqilona g'oyasini rivojlantirish va tashqi voqelikni o'zlashtirish o'rtasidagi to'liq parallellik. nutq tomoni.

Stern bu fikrni shakllantirganda, u bu erda xronologik parallelizm mavjud emasligini bilardi, ya'ni. Stern aytganidek, bolalar g'oyalarini rivojlantirishning barcha bu bosqichlari bola nutqining tashqi tomonini rivojlantirishning tegishli bosqichlariga to'g'ri kelmaydi, masalan, bola ajratilgan so'zlar bosqichida bo'lsa, u idrok etishning ob'ektiv bosqichida bo'ladi. Xuddi shu narsa, bola ikki so'zli jumlalarni ayta boshlagan harakat bosqichiga ham tegishli. Va bu erda bolaning nutqi va semantik faoliyatining tashqi tomonida xronologik tanaffus mavjud. Biroq, Stern va boshqa bir qator psixologlar ishonishdi: xronologik bo'shliq bilan, uning so'zlariga ko'ra, bolaning nutqning mantiqiy tuzilishini o'zlashtirishdagi muvaffaqiyati va bolaning nutqning tashqi tomonini o'zlashtirishi o'rtasida mantiqiy to'liq muvofiqlik mavjud.

J. Piaget nutq va tafakkur muammosida ochilgan narsalarni ko'rsatib, shu pozitsiyadan foydalangan. Oxir oqibat, fikrning asosiy ijtimoiylashuvining manbai sifatida nutq Piaget uchun asosiy omil bo'lib, uning yordamida bizning fikrimizga mantiqiy qonunlar va xususiyatlar kiritilib, bolaga boshqalar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

L.S.ning fikricha. Vygotskiy uchun og'zaki fikrlash heterojen tabiatning murakkab shakllanishidir. Funktsional rivojlangan shakldagi barcha mazmunli nutqning ikki tomoni bor. Bu odatda zamonaviy tadqiqotlarda nutqning tashqi tomoni bilan bog'liq bo'lgan og'zaki tomonini anglatuvchi jismoniy tomoni va biz aytayotgan narsaning ma'nosini to'ldirish, ma'no chiqarishdan iborat bo'lgan semantik tomoni deb ataladi. aytganlarimizdan, ko'rgan va eshitganimizdan.

Ushbu partiyalarning munosabati odatda salbiy shaklda shakllantirildi. Psixologlar nutqning fazik va semitik tomonlari darhol tayyor shaklda paydo bo’lmasligi va rivojlanishda bir-biriga parallel bo’lmasligi, ular bir-birining qolipi emasligini aniqladilar va tasdiqladilar.

Bu qiyin, deydi Piaget bolaning tafakkuriga mantiqiy kategoriyalarni kiritadigan nutq ekanligining yorqinroq dalillarini topish. Nutqsiz bola hech qachon mantiqqa kelmasdi. Piagetning so’zlariga ko’ra, bolaning o’z ichida to’liq yopilishi hech qachon bolaning fikrlashini o’rab turgan devordagi eng kichik buzilishlarga olib kelmagan bo’lardi.

Bolaning birinchi so’zining semantik tomoni ot emas, balki bir so’zli jumladir. Bundan ko’rinib turibdiki, alohida so’zlarni talaffuz qiladigan bola, aslida, so’zning semantik tomoniga ob’ekt haqidagi bilimni emas, balki butun, odatda juda murakkab jumla yoki jumlalar zanjirini kiritadi. Agar bolaning bir so’zdan iborat jumlasi bizning tilimizga tarjima qilinsa, bizga butun bir ibora kerak bo’ladi.

Psixologlar muammoga eksperimental tarzda yondashdilar va bolaning birinchi so’zining ma’nosi ortida nima yashiringanligini aniqlashga kirishdilar. Dastlabki xulosa shu tarzda olingan, bu boshlang’ich nuqta va qaysi L.S. Vygotskiy buni shunday shakllantirdi: nutqning tashqi tomonini o’zlashtirganda, bola bir so’zdan iboraga va oddiy iboradan iborani ajratishga o’tadi, ma’noni o’zlashtirganda u alohida iborani ajratishga o’tadi. so’z birikmalarini ajratish uchun alohida ibora va faqat oxirida - alohida so’zlarni ajratib ko’rsatish. Ma’lum bo’lishicha, bolalar nutqining semitik va fazaviy tomonlarini rivojlantirish yo’llari nafaqat oyna tasvirini ifodalamaydi, balki ma’lum bir jihatdan bir-biriga qarama-qarshidir .

Bolalar nutqini rivojlantirish yoki Stern ta’kidlaganidek, bolalar nutqini rivojlantirish bo’yicha asosiy ish 5 yoshda tugaydi, bola o’z ona tilining lug’atini, grammatikasini va sintaksisini o’zlashtirganda tugaydi, degan eski fikr noto’g’ri. : ma’lum bo’lishicha, asosiy emas, faqat dastlabki ish 5 yil bilan tugaydi. Nutqni rivojlantirish bilan bog’liq holda, yangi hech narsa kiritmagan davr sifatida ko’rib chiqilgan yosh - birinchi maktab yoshi, bu bolalar g’oyalarining faqat miqdoriy o’sishi va elementlar va ularning aloqalarini yanada aniqlashtirish davri sifatida qaraldi. berilgan fikr, bu yosh bolalar so’zlari rivojlanishida sodir bo’ladigan jarayonlarning boyligi va murakkabligi jihatidan hozir birinchi o’rinda oldinga siljiydi.

S.L. Rubenshteynning ta’kidlashicha, bolada nutqning rivojlanishi o’rganish orqali amalga oshiriladi: bola gapirishni o’rganadi. Biroq, bu nutqni, o’z ona tilini o’zlashtirish, umuman olganda, bolaning nutqni o’rganish maqsadi bo’lgan ijtimoiy ta’lim faoliyati natijasi degani emas. Keyinchalik bunday o’quv faoliyati grammatikani o’rganishga kiritiladi, ya’ni. bola amalda allaqachon biladigan til me’yorlari tizimlari. Faqat shu tarzda nutqni nutq sifatida chinakam tushunishga erishish mumkin. Bola nutqni normal tarzda egallaydi - nutqni o’quv jarayonida o’rganish orqali emas, balki muloqot jarayonida foydalanish orqali.

Nutqni o’zlashtirish usuli nutqning tabiati bilan uzviy bog’liqdir: nutq, to’laqonli inson nutqi, ma’nosi va qo’llanilishi o’zboshimchalik bilan belgilanishi va o’rganilishi mumkin bo’lgan belgilar tizimi emas. Haqiqiy jonli nutq so’zi, belgidan farqli o’laroq, o’z tarixiga ega bo’lib, uning davomida mustaqil ma’noga ega bo’ladi. Haqiqiy so’zni o’zlashtirish uchun uni shunchaki o’rganish emas, balki foydalanish jarayonida so’zlovchining haqiqiy ehtiyojlarini qondirib, uning hayoti va faoliyatiga kiritilishi kerak. Nutqni o’zlashtirish, undan muloqot qilish uchun foydalanish qobiliyatidan oldin boshqalarning nutqini tushunish paydo bo’ladi. Bu bolaning nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo’lib, u uchun muloqotning asosiy funktsiyasining dastlabki bosqichini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.
2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).
3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007
5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001
6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Normatova Maftuna Kengash qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Kamolova Gulshoda
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

BOLALARDA DUDUQLANISH SABABLARI, ALOMATLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHGA ATROFLICHA YONDASHISH

Annotatsiya : Ushbu maqola bolalarda duduqlanish sabablari, alomatlar davolash va ularga klinik jihatdan yondashish haqida. Bunda o'quvchilar duduqlanishni bartaraf etishga yondashish qonun- qoidalari, bo lalardagi nutq tortishishlarini oldini olish va ularni tuzatish usullari bilan tanish imkoniga ega bo'ladilar.

Kalit so'zlar:duduqlanish, tonik ,klonik, nevrotik, immunologik holat didaktik, syujetrolli òyinlar.

Abstract : This article is about the causes, symptoms, treatment and clinical approach to stuttering in children.In this, students will have the opportunity to get acquainted with the legal rules for dealing with stuttering, prevention of speech delays in children and ways to end them.

Key words: stuttering, tonic, clonic, neurotic, immunological state, didactic, plot-driven plays.

Аннотация: В данной статье рассказывается о причинах, симптомах, лечении и клиническом подходе к заиканию у детей.Учащиеся получат возможность ознакомиться с правовыми правилами борьбы с заиканием, способами профилактики и устранения задержки речи у детей.

Ключевые слова: заикание, тоническое, клоническое, невротическое, иммунологическое состояние, дидактические, сюжетные пьесы.

Duduqlanish bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutqning sur'at ohangining buzilishidir. Duduqlanish (tutilib gapirish) – ko'pincha nutqning boshida paydo bo'ladigan artikulyatsion va hiqildoq mushaklarining spazmatik (toritishishli) harakatlaridir, natijada bemor bir tovushda tutilib qolishga majbur bo'ladi. Duduqlanishning ushbu alomatlari klonik va tonik spazmlar bilan juda o'xshash. Klonik duduqlanishda so'z, bo'g'in va ohanglarni takroriy shakllanishi kuzatiladi. Tonik duduqlanish tovush chiqarish to'xtashi bemor boshqa tovushni artikulyatsiya qilishga o'tishiga imkon bermaydi.

Duduqlanish sabablari hozirgi vaqtda 2 guruhga bo'linadi: moyillik sababi va keltirib chiqaruvchi sabablardir.

Moyillik sababiga quyidagilar kiradi:

<>Ota-onalarning nevropatik kasallanishi.

<>duduqlanuvchining o'zidagi nevropatik xususiyatlar.

<>nasliy buzilish.

<>bosh miyaning turli davrlardagi rivojlanishida, ko'plab salbiy omillar ta'sirida shikastlanishi.

<>Keltirib chiqaruvchi sabablar guruhida anatomik-fiziologik ruhiy va sotsial sabablarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Anatomik-fiziologik sabablar: ensefamitik oqibatlari bo'lgan jismoniy kasalliklar, jarohatlar, miyaning organik buzilishi, zaharlanishi va markaziy nutq apparatini zaiflashtiruvchi boshqa kasalliklar natijasida nerv sistemasining tamoman izdan chiqishi yoki o'ta charchashi, qizamiq, terlama, gijjalar, burun, halqum, hiqqildoq kasalliklari, dislaliya, dizartriyaning va nutq to'liq rivojlanmaganligi hollaridagi tovush talaffuzi apparatining mukammal rivojlanmaganligi.

Ruhiy va sotsial sabablar: qisqa muddatli bir lahzalik ruhiy shikast, uzoq vaqt ta'sir ko'rsatadigan ruhiy shikast, surunkali ziddiyatli , ruhiy zo'riqish yoki hal etilmagan, umumiy g'ov bo'luvchi ziddiyatli vaziyatlar ko'rinishidagi uzoq muddatli salbiy hissiyotlar, ruhan juda og'ir ezilish, o'tkir samarasiz ta'sirni keltirib chiqaradigan kuchli, bexosdan paydo bo'ladigan iztiroblar, vahimalik va o'ta shodlanish holati, nutqning bolalikda noto'g'ri shakllanishi, kichik yoshdagi bolani haddan ortiq nutq materiallari bilan tanishtirish, zo'riqtirish, poliglossiya, erta yoshda birdaniga qandaydir turli xil tillarni bilish odatda qandaydir bir tildagi duduqlanishni keltirib chiqaradi. Duduqlanuvchilarga taqlid qilish, bunday ruhiy induksiy kechinmalara ikkita shaklga ajraladi: sust-bola duduqlanadigan kishining nutqini tinglab beixtiyor duduqlana boshlaydi, u faol duduq kishiga taqlid qiladi, chapaqaylikdan o'naqaylikka o'rgatish.

Doimo eslatish, tartibga chaqirish bolaning oliy nerv faoliyatini izdan chiqarish va duduqlanishni keltirib chiqarish bilan birga nevratik va psixopatik holatlarga olib kelishi mumkin; o'qituvchiining bolaga noto'g'ri munosabatda bo'lishi, haddan ortiq qattiqqo'llik, shafqatsizlik duduqlanishning yuzaga kelishi uchun turtki bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Nutq akti jarayonidagi muskul tortishish 3 xil bo'ladi

<>klonik

<>tonik

<>aralash.

Duduqlanish tutib qolishining beqaror tezligini o'rganish to'g'ri nutqning saqlanib qolgan nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog'liq ravishdagi ko'rsatkichlarini belgilash to'g'risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi.

Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy tuzatish vazifalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Duduqlanishning paydo bo'lishiga shuningdek umumiy va nutq motorikasining turlicha buzilishlari xosdir. Ular zo'raki va ixtiyoriy tutib qolish tarzida bo'lishi mumkin. Duduqlanuvchilar o'zlarining qiyin nutqini niqoblash yoki yengillashtirish maqsadida bunday harakatlardan foydalanadilar. Duduqlanishning sotsial asosi shunday psixik asoski, uning asosida « nutqning zaiflashuvini idrok etish» paydo bo'ladi. O'zining noto'kisligini his etish nevrotik kasallikning rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.Xastalangan kishi o'zining kasallik alomatlariga qanchalik ko'p e'tibor bersa, u shunchalik zo'rayib boraveradi. Nati-

jada shunday og‘ir ahvol paydo bo‘ladiki, bemor undan sira qutula olmaydi, kasallik alomati uning e’tiborini chulg‘ab oladi, buning oqibatida alomatlar yanada kuchayishi mumkin.ALOMATLARI VA BELGILARI

Duduqlanishda nafas olish jarayonining buzilishlari orasida nafas olish va chiqarish vaqtida juda ko’p havo sarflanishi qayd qilinadi, bu artikulyatsiya sohasidagi qarshilikning buzilishi tufayli kelib chiqadi. Duduqlanishda nutqiy nafas olish buzilishi bemor tomonidan inspirator-unli va protorli tovushlarni hosil qilishda yotadi. Boshqacha qilib aytganda, ovoz boylamlarining harakati va protor shovqinni shakllantirish uchun bemor olingan nafas havosini qo’llaydi.Qisqa nafas chiqarish nafaqat nutq vaqtida, balki dam olish paytida ham kuzatiladi. Tovushni talaffuz qilishga harakat qilish ovozning paydo bo’lishiga to’sqinlik qiladigan ovoz teshigining spazmatik tarzda yopilishi bilan birga kechadi. Xuruj vaqtida hiqildoq tez va keskin yuqoriga, pastga va oldinga qarab harakatlanadi. So’zni maromida talaffuz eta olmaganligi sababli, bemorlar unlilarni qattiq tarzda gapirishga harakat qilishadi. Shivirlab gapirish va kuylashda alomatlarning yumshalishi qayd qilinadi, ba’zan nutqning to’liq normallashishiga qadar.Artikulyatsiya. Artikluyatsiya apparatidagi funktsional buzilishlar bilan bir qatorda, duduqlanishda somatik buzilishlar ham kuzatiladi. Masalan, tanglayning chuqur bo’lishi, tilni chiqarishda uni bir tomonga og’ganligi, burun bo’shlig’ida – burun to’sig’ining qiyshayganligi, chig’anoqlarning gipertrofiyasi.Duduqlanadigan bola uchun ixtisoslashtirilgan muassasalar sharoitida tinch va shu bilan birga jo’shqin, quvnoq kayfiyatni yaratish zarur; uningb e ’tiborini o ‘z nuqsoni haqidagi tashvishli fikrlardan xalos etish kerak.Bolada yaxshi kayfiyat, tetiklik, o’zining tuzalib ketishiga nisbatan ishonch uyg’otish muhim dir. Faoliyat turlarini muntazam ravishda almashtirib turish, muayyan hayot tarzi ham alohida ahamiyat kasb etadi, zero, bu usullar duduqlanuvchi bola asab sistem asining yuqori bo’lim lari va barcha a ’zolari ishini normallashtiradi va yengillashtiradi.Kun tartibini tuzishda dam olish uchun yetarlicha vaqt ajratishni nazarda tutish m uhim dir. Shu maqsadda m aktab yoshidagi bolalar uchun o’quv jarayonini yengillashtirish, unga berilgan vazifalarni bajarish vaqtida tez-tez tanaffus qilish, ularni sinfdan tashqari ishlar, uy yumushlari va boshqalar bilan zo’riqtirm aslik kerak. Faoliyat turining xilma-xilligi ham bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi, bu ularda qiziqish uyg’otadi. Q o’zg’aluvchan va harakatchan bolalar uchun tinch, shovqinsiz m ashg’ulotlar, o’yinlar tanlab olinadi. Sust harakatli bolalarnn faollashtirish, ularda m ustaqillikni rivojlantirish lozim. Maktab yoshida bo‘lmagan duduqlanuvchi bolaning kun tartibida uyqu uchun o ‘rta hisobda kechasi 10 –11 soat va kundo‘zi 2 soat, maktab yoshidagi bola uchun kechasi 8 -9 soat va kundo‘zi 1,5–2 soat vaqt ajratilgan bo‘lishi kerak.Ovqatlanish uyqudan 1,5–2 soat oldinga m o‘ljallanadi. Aks holda uyqu paytida bosh miya qobig‘i asab kataklari quvv atining tiklanishi sekinlik bilan kechadi. Duduqlanuvchi bolaning ovqati servitamin bo‘lishiga ko‘proq e’tibor berish zarur. Vitaminlar barcha ferment sistemalarining biologik katalizatorlari sifatida oliy asab faoliyatiga, organizm ning reaktiv quvvati va immunologik holatiga yaxshi ta ’sir ko‘rsatadi.Duduqlanuvchi bola kun tartibiga chiniqtiruvchi tadbirlar ham kiritiladi. Kundalik sayrlar, ochiq havodagi o’yinlar, sport mashg‘ulotlari asab sistemasini mustahkamlaydi, ko‘tarinki ruhni yaratadi, havo vannalari yuraktomir sistemalariga ham faol ta’sir etadi, uning ishlashini mo‘tadillashtiradi.Bola tana a ’zolarining chiniqishi uchun ustidan suv quyish, artinish, dush qabul qilish va cho’milish muhim ahamiyatga egadir.Chiniqishning turli xillari shifokor tom onidan bolaning salomatligi va mahalliy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, yakka tartibda q at’iy belgilanadi.Davolovchi jismoniy tarbiya va jismoniy mashg‘ulotlar mushak sistemasini rivojlantirib, muhim hayotiy a ’zolar – o ‘pka va yurak ishini takomillashtiradi, moddalar almashinuvini kuchaytiradi. Ular bolaning quvvati va ma’naviy

ruhining mustahkamlanishini ta 'minlaydi, epchil va aniq harakatlarni rivojlantiradi, harakatdagi cheklanganlik yoki aksincha to'xtab qolishdan xalos bo'lishga yordam beradi, intizom lilik va batartiblikning tarbiyalanishini ta'minlaydi.Bularning barchasi duduqlanuvchi bola nutq a 'zolarining yaxshi ishlashi uchun zarur shart-sharoitlar boliib hisoblanadi va unda to'g'ri nutq ko'nikmalarini hosil qilishga yaxshi ta 'sir ko'rsatadi. Jismoniy mashqlar duduqlanadigan bolalar uchun davolash ahamiyatini kasb etadi. Duduqlanuvchi bolalarga mòljallangan davolash muassasalarida.umumiy jismoniy mashqlardan tashqari maxsus tuzatish mashqlari ham o'tkaziladi. Bu mashqlar davolovchi jismoniytarbiya(DJT) mashg'uIotlarida olib boriladi.Duduqlanuvchilarni dori-darm onlar bilan davolash markaziy va vegetativ asab sistemasi faoliyatini mo'tadillashtirish, nutqiy harakat vositalari ishini muvofiqlashtirish, tortishishlarni bartaraf etish, umuman, tana a'zolarini sog'lomlashtirish vazifalarini o'z ichiga oladi.Duduqlanadigan bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarga qòyiladigan asosiy talablar:

1. Logopedik mashg'ulotlar duduqlanuvchi bolaning nutqi va shaxsiga pedagogik-tuzatish orqali ta 'sir etishning asosiy vazifalarini o 'zida aks ettiradi.

2. Logopedik m ashg'ulotlar m uayyan tartibda, uzluksiz, bosqichli, asosiy didaktik prinsiplarni hisobga olgan holda har bir bolaning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq ravishda; bolalam ing ongliligi va faolligiga tayangan holda olib boriladi; mashg'ulotlarda qo'llanmalar, ta 'limning ko'rgazmali, texnik vositalaridan foydalaniladi; mashg'ulotlar tarbiyalanayotgan to'g'ri nutq va xatti-harakat ko'nikmalarining mustahkam bo'lishiga yordam beradi.3. Logopedik mashg'ulotlar maktabgacha tarbiya yoshidagi va maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturlari talablariga mos bo'ladi.

4. Mashg'ulotlarda duduqlanadigan bolalam ing turli sharoitlarda to'g'ri nutqi va xatti-harakatini m ashq qildirish zarurligi hisobga olinadi.masalan: logopediya kabinetida va undan tashqarida, turli hayotiy vaziyatlarda, tanish va notanish shaxslarning ishtirokida va hokazo. Shu maqsadda logopedik mashg'ulotlarning turli ko'rinishlari: nutqni rivojlantirishga doir ko'pgina ish shakllari, didaktik, harakatli, sujetlirolli va ijodiy o'yinlar, sayohatlar, ertaliklar, konsertlarga tayyorlanish ham da ularda ishtirok etish, mikrofon oldida so'zga chiqish va boshqalarda qo'llaniladi.

5.Mashg'ulotlar shunday tashkil qilinadiki, ularda bola duduqlanishsiz va u bilan biiga kelib chiqadigan buzilishlarsiz gapirishi lozim.

6 .Mashg'ulotlar boladagi yaxshi kayfiyatni, bardamlik, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi.

7. Duduqlanuvchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda to'g'ri nutq namunalari logopedning, samarali shug'ullanadigan bolalaming nutqi, badiiy so 'z ustalarining chiqishlari aks ettirilgan m agnitofon yozuvlari va plastinkalar, logopediya kursini aw al muvaffaqiyatli tamomlaganlaming tantanali chiqishlari va hokazolar muntazam ishtirok etadi

8. Mashg'ulotlar atrofdagilam ing duduqlanadigan bolaga nisbatan to 'g 'ri munosabatda bo'lishlari va uning to 'g 'ri tarbiyalanishi asosida olib boriladi.

Duduqlanadigan bolaning m ustaqil ishlashini tashkil etish nutq tarbiyachisi vazifalarini oilaviy-maishiy, o'quv-tarbiyaviy sharoitlarda va uning tengdoshlari jam oasida bajarilishiga yo'naltiriladi.

Duduqlanishni oldini olish usullari ikki guruhga bo'linadi. Ulardan biri bolaning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash, ikkinchisi – bolaning nutq taraqqiyotini tashkil etishdir. To'laqonli ovqatlanish, doimo parvarish qilish, kun tartibiga va gigiena qoidalariga rioya qilish bolaning aqli va nutqi rivojlanishining, sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashning muhim tarkibiy qismidir. Asab tizimining normal ishlashi va uni ortiqcha yuklamaslikning oldini olish tetiklik va uyquning to'g'ri almashinuvi bilan ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1) Logopediya: darslik/ M .Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikkasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007 –560 b.

2) https:mymedic.uz

3) https://malumot.ru/

4)X. Laguzen Duduqlanishni davolash usuli.

5) Islomova, O. (2022). NUTQ NUQSONLARI BO'LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TUZATISH. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании

6)inbox@medihelp.com

7)2. Muminova L.R, Ayupova M. Logopediya. -T.: O'qituvchi 1993.

Shamsiyeva Sevara Yusupovna
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR SHAXSI RIVOJLANISHIGA JAMOANING TA'SIRI

Annotatsiya: Maqolada nutq nuqsoniga ega bolalarni shaxs xususiyatlari va shaxslararo munosabat haqida yoritilgan bo'lib, pedagog va psixologlarni olib borgan tadqiqoti va fikrlari bayon qilingan.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: Nutq, nuqson, xotira, xususiyat, og'ir nutq buzilishlari (ONB), duduqlanish .

Resume: The article describes the personality characteristics and interpersonal relationships of memory of children with speech disabilities, and the research and opinions of pedagogues and psychologists are described.

Key words and concepts: Speech, defect, memory, character, severe speech disorders (SSD), stuttering,

Аннотация: В статье описаны особенности личности и межличностные отношения детей с нарушениями речи , изложены исследования и мнения педагогов и психологов.

Ключевые слова и понятия: Речь, дефект, память, характер, тяжелые речевые нарушения (ТРН), заикание.

Vatanimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining bugungi davrida barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga katta eътibor qaratilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlangan har qanday davlatning salohiyatini birinchi navbatda shu davlatning har tomonlama rivojlangan, taraqqiyotning bugungi va ertangi kuni talablariga o'zining intellektual va ahloqiy, ijtimoiy-psixologik jihatlari bilan javob bera oladigan shaxslar belgilab beradi.

Xozirgi kunda dunyoda globallashuv jarayoni amalga oshayotgan bir davrda ijtimoiy taraqqiyot barkamol shaxsni tarbiyalash va unga ijtimoiy-psixologik ta'sir etishni taminlovchi omillarni tadqiq etishga bo'lgan talablarning ortib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Prezident Sh.M.Mirziyoevning "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz" nomli asarida "Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan o'ta muhim masala – bu unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog'liq. Biz bir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz lozim: ota-ona, jamiyat e'tiboridan chetda qolgan bola oilaga qu-

vonch va foyda o'rniga faqat tashvish keltiradi. Shu bois bola tarbiyasi, yoshlar bilan ishlash biz uchun eng muhim va dolzarb vazifa bo'lib qolishi shart" , deya ta'kidlab o'tilganligi ushbu masalaning mohiyatini, uning naqadar dolzarbligini ko'rsatib turibdi.

Odam butun umri davomida oilada, maktabgacha tarbiya muassasalarida, umumiy ta`lim maktablarida, o'rta va maxsus o'quv yurtlarida hamda oliy o'quv yurtlarida, qolaversa mehnat jamoalarida tarbiyalanib boradi. Jamoa kishidan maъlum maqsad yo'lida intiladigan ijtimoiy faol, o'zining hamma kuch - g'ayratini ijtimoiy foydali maqsadlarga sarf qiladigan bo'lishini talab etadi. Jamoaning fikrini hurmatlash, jamoa uchun munosib kishi bo'lishga intilish hap bir kishining o'ziga xos belgisidir.

Rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar jamoasi o'ziga xos xususiyatlar bilan xarakterlanadi hamda uning tarbiyaviy imkoniyatlari ham o'ziga xosligi bilan ajraloib turadi. Ma'lumki, shaxsning rivojlanishida u a'zo bo'lgan ijtimoiy guruhning o'rni beqiyos. Chunki jamoa shaxs uchun ijtimoiy hayotga tayyorgarlik maktabi vazifasini o'taydi. Jamoaning ta'siri natijasida bolada ijtimoiy-psixologik xususiyatlar shakllanadi. Xususan, jamoaning taъsiri ulara jamoa aъzolari bo'lgan o'rtoqlariga bo'ysunish, maqsadga intilivchanlik, irodaviylik xususiyatlar – sabr-bardoshlilik, qat'iyatlilik, chidamlilik, tolerantlik, shuningdek, rostgo'ylik, ishchanlik, do'stlik, insonparvarlik hislari tarbiyalanadi. Bolalar jamoasini shakllantirish uzoq vaqtni talab etadigan murakkab jarayondir. Dastlab hamkorlikdagi faoliyat asosan maktabgacha yosh davrida etakchilik vazifasini o'tovchi o'yin bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Bunda tarbiyachi alohida o'rinni egallaydi. Chunki tarbiyachi bolalar hamkorlikdagi faoliyatini tash kil etadi, yaъni ularga birgalikda o'ynashni taklif etadi. Demak, bolalarni jamoaga birlashtirishning dastlabki ushbu bosqichida tarbiyachi bu birlashishning markazida turadi.

Har qanday jamoada bo'lgani singari maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasini shakllantirish uchun maъlum shart - sharoitlar talab etiladi. Ushbu shart-sharoitlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- avvalo maktabgacha ta'lim muassasasi jamoasia iliq psixologik muhitning mavjud bo'lishi;
- ta'lim muassasida bolalar hayotfaoliyatini to'g'ri tashkil qilish;
- o'yinchoqlarning bola psixik rivojlanishiga taъsirini hisobga olgan holda ularning yoshiga, qiziqishiga mos kelishi va miqdor jihatdan bolalar soniga etarli bo'lishi;
- mashg'ulotlarni tashkil etishda bolalarda o'zaro ahllik, g'amxo'rlik, jamoatchilik, insoniylikni tarbiyalashga e'tiborni qaratish;
- bolalar uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatlarga ularni jalb qilish;
- ta'lim muassasasi bilan oilaning mustahkam aloqasini o'rnatish;
- ta'lim-tarbiya jarayonida nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni axloqiy norma va qoidalarga o'rgatib borishni ko'zda tutish;
- ta'lim muassasasi xodimlari tomonidan bolalarjamoasi , guruhida ijobiy xayrixohlik muhitini, sog'lom psixologik iqlimni yaratish.

Ushbu shart-sharoitlarni turli yo'llar orqali yaratish mumkin. Masalan, maxsus maktabgacha taъlim muassasasida bolalar tug'ilgan kunini nishonlash an'anaviy o'zaro munosabatlarga samimiylik kiritadi. Tarbiyachi bolalarning bir-biriga hurmat va e'tibor ko'rsatishlari va xayrihoxlik munosabatlarini shakllantirishi kundalik turmush faoliyatidagi har qanday imkoniyatlardan foydalanadi. Kiyinish va echinishda tarbiyachi bolalarni o'rtoqlariga yordam so'rab murojaat qilishga va yordam ko'rsatishga o'rgatib boradi. 5 - 6 yoshli bolalarning munosabatlari ancha murakkab bo'ladi. Ushbu ishlar orqali tarbiyachi bolalarning hamkorlikdagi faoliyatlarini tashkil etishga, ularning ko'proq mustaqil bo'lishlariga erishadi.

Muassasada tarbiyachilar tomonidan ta'lim - tarbiya ishi to'g'ri tashkillashtirilsa va amalga oshirib borilsa, katta guruh bolalarida bu sifatlarning hammasi shakllangan bo'ladi. Bolalar jamoa joylarida amal qilinishi lozim bo'lgan axloqiy qoidalarni o'zlashtirib, bilib oladilar va kattalar hama tengoshlariga muloyimlik bilan, xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishga xarakat qiladilar.

Bolalar jamoasini va bu jamoadagi bolalar o'rtasidagi do'stlik hissini tarbiyalash uchun murabbiy xar bir bolaning imkoniyatlarini, ularning individual-psixologik xususiyatlarini va shu jamoada tutgan o'rnini aniqlab olishi kerak. Bolalarni jamoa bilan ishlashga o'rgatish, jamoadagilarning fikrini, inobatga olish, jamoa bilan ishlayotganda bir - biriga yordam berish tushunchalarini o'rgatib borish talab etiladi.

Maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda treninglardan foydalanish mumkin. Shaxslararo munosabatlar ko'nikmalarini xosil kilish uchun tashkil etiladigan treninglarning maqsadi – muloqot jarayonida vujudga keladigan nizoli va muammoli vaziyatlarni echishga o'rgatishdan iboratdir. Bu treninglar natijasida:

- gurux a'zolarining xar birida eътiborlilik, kuzatuvchanlik, o'zaro hurmat va o'zaro tushunishning taraqqiy etishga erishiladi;
- sherigining verbal va noverbal muloqotidagi farqni ajrata bilishga o'rganadi, ya'ni ishtirokchilar muloqotidagi sherigining so'zlari bilan mos kelmayotgan hatti-xarakati, holati, imo-ishoralarini o'qiy bilishga, ularni tahlil kilishga o'rganadi;
- turli xil vaziyatlarda suhbatdoshi bilan muloqotga kirisha olish yo'llarini egallaydi;
- yuzaga kelgan nizoli va ziddiyatli vaziyatlarda o'zining xulq-atvorini meъyorida ushlab turish malakalarini shakllantiradi;
- o'zaro ta'sir jarayonida boshkalarning, o'zining holatini, shuningdek shaxslararo munosabatlarni yaxshirok tushunishga o'rganadi;
- shaxslararo munosabatlar jarayonida bolaning o'z-o'zini anglashining shakllanishiga erishiladi;
- o'zining va suhbatdoshining emotsional xolatini tushunish , o'zidagi emotsional zo'rikishni pasaytirishga o'rganadi.

Shu o'rinda alohida taъkidlash lozimki, bu jarayonni tashkil kilish va olib borishda nafakat trening o'tkazish uslubi, balki trenerning shaxsiy pozitsiyasi xam etakchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bolalarning ijobiy shaxslararo munosabatlarini shakllantirish va takomilllashtirishda jamoada ijobiy muhit yaratish;

bolalarni bolalar jamoada tarbiyalash; insoniyat qadriyatlarga asoslanib, bolaning ijobiy axloqiy sifatlarini shakllantirish;

bolada ilk yosh davridan boshlab faollik, mustaqillik va ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish;

oila, maktabgacha tarbiya muassasasi va psixolog xamkorligini samarali va to'g'ri tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, "O'zbekiston", 2017.

2. Абрамова Г.М. Возрастная психология. М., 2001.

3. Волкова Г.А. Методика обследования нарушений речи у детей. -М., 1994.

4. Гаркуша Ю. Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи. - М., 1992.

5. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения -СПб., 2000.
6. Психолог в детском дошкольном учреждении: Методические рекомендации к практической деятельности / Под ред. Т.В.Лаврентьевой. М., 1996.

Salixova G.M,
Nizomiy nomli TDPU maxsus pedagogika v inkliziv ta'lim fakulteti "Logopediya" kafedrasi o'qituvchisi (PhD)

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MAXSUS EXTIYOJLI O'SMIR BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Nogironligi bo'lgan kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning bevosita jamiyatda, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishlari natijasida bu bolalarning ijtimoiy-huquqiy masalalari ijobiy hal etiladi. Ya'ni ular ham me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari qatori dam olish, davolanish ijtimoiy ta'minotdan foydalanadilar. Bir so'z bilan aytganda, ular ham jamiyatning teng huquqli fuqarolari sifatida yashaydilar. Ushbu natijani qo'lga kiritish uchun shunday muammoli bolalar bilim olishi, ularning birlashuvi kabi masalalarni o'rganuvchi defektolog, pedagog, shifokor va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishlarini talab qiladi. Bu jarayon umumiy ma'noda reabilitatsiya ishlarining mohiyatini ochib beradi.

1. Reabilitatsiya tadbirlarining kompensatsiyaga tayanishi. Kompensatsiya o'z yo'nalishiga ko'ra avvalo ijtimoiy adaptatsiya tushunchasi bilan birlashadi. Sharoitning o'zgarib turganligi uchun nogironligi bo'lgan bolaning imkoniyatlari hamda ehtiyojlari o'rtasida mutanosiblik buziladi. Shu vaziyatda nogiron bola muhitga moslashishga yoki uni o'zgartirishga harakat qiladi. Mazkur bolalarda har qanday harakat sog'lom analizatorlar faoliyatidan unumli foydalanish evaziga amalga oshadi. Masalan, eshitmaslik o'rnini ko'rish, harakat, teri-tuyish sezgilari qoplaydi. Nogiron bolalar atrofdagi aniq va mavhum o'zgarishlarni anglashga va ularga javob reaksiyasini berishga urinadi. Bu bolalar yashayotgan ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar uni turli faoliyatlar orqali ehtiyojni qondirishga undaydi. Aynan ta'lim-tarbiya jarayonida nogiron o'quvchilar pedagoglar tomonidan qo'llanilgan kompensatsion yondashuvlar (ko'rgazmali qurollar, real vaziyatlar, notanish insonlar bilan suhbatlar, sayohat darslari va b.)ning ta'sirida turli hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishga va ijtimoiylashishga o'rganadilar.

2. Reabilitatsiya ishlarining variativligi. Bu tamoyil nogiron bolalarni "hozir" munosabatidagi muloqotga va tez o'zgarayotgan vaziyatlarga ijtimoiy moslashishga tayyorlaydi. Olib borilgan tadqiqot ishi davomida nogiron o'smir qar bolalarda uchraydigan turli hayotiy vaziyatlarning modellari ishlab chiqildi. Bu modellar aynan nogironligi bo'lgan qar bolalarni ijtimoiy hayotda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga undaydigan topshiriqlardan tashkil topdi. Bundan tashqari ularga har bir berilgan topshiriqni bajarganlaridan so'ng o'z vaqtida rag'batlantiruvchi muhit yaratildi.

3. Reabilitatsiya tadbirlarining korreksiyaga yo'nalganligi. Ushbu tamoyil nogironligi bo'lgan o'smir kar bolalarda mavjud muammolar va ularning oqibatida yuzaga keluvchi psixologik yetish-

movchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan ishlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari davomida nogiron o‘quvchilarda uyalish, qaysarlik, o‘ziga ishonmaslik, o‘jarlik, dangasalik, o‘zgalar yordamiga muhtojlikka o‘rganib qolish kabi odatlar ko‘p uchrashi kuzatildi. Natijada dars va mashg‘ulotlar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o‘quvchilarda muloqot ko‘nikmalarini, o‘zini-o‘zi namoyon qilish, o‘z fikrini himoya qilish, o‘zgalarni tinglash va o‘zgalarga yordam berish malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nogironligi bo‘lgan o‘smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning tamoyillaridan biri bu – nogironligi bo‘lgan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan har bir ota-ona farzandlari uchun mas’ul shaxs sanaladi.

Har bir ota-ona farzandini dunyoga keltirdimi uni to mustaqil hayotga to‘lguncha tarbiyalashi, boqishi, bilim berishi, tarqona va umuminsoniy axloq-odob qoidalarini o‘rgatishi zarur. Chunki ota-ona ekkan farzand atalmish nihol uzoq yillar davomida alohida qunt bilan parvarish qilish asnosida oila, ota-ona va jamiyat kutgan hosilni beradi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamizda bu muhim jihatga alohida urg‘u beriladi va “Ota-onalar o‘z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar” – degan norma bilan ifodalanadi (64-modda).

Oilalarda o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda psixologik metodlardan foydalanishga ehtiyoj tug‘ildi. Shu bois, reabilitatsiyaga jalb etilgan nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda, quyidagilar qo‘llaniladi:

– inson hissiy holatiga munosabat;
– o‘zaro aloqalarda diplomatik yo‘l;
– emotsional boshqarish va bardoshlilik;
– butun tarbiya madaniyatini qo‘llay bilish;
– hulqiy yo‘nalishini so‘ngigacha asrash;
– bolalar va o‘smirlarda kuzatiladigan holatlar to‘g‘risida ko‘nikma bo‘lishi;
– bolalarga qiziqishning kuchliligi;
– bola huquqlarini hurmat qilish, hamda ularga nisbatan xaqqoniylik;
– o‘z-o‘zini anglashning rivojlanganligi jumladan, o‘z-o‘zini maksimal bilish, kim bilan ishlayotganligini tushunish;
– o‘zining ichki hayotiy pozitsiyasiga ega bo‘lish, boshqa odamlar ishonchining oddiy namoyondasi bo‘lmaslik.

Nogironligi bo‘lgan kar va zaif eshituvchi o‘smir bolani ijtimoiy hayotga yo‘naltirishda noan’anaviy usullarga, metodik texnologiyaga, pedagogika va psixologiya darslarida tan olingan xalqaro va milliy tajribaga ega bo‘lish, umr bo‘yi orttirilgan shaxsiy namuna, o‘z faoliyatini tartiblash, sog‘lom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyojiy sharoitining o‘ziga xosligi, natijani his etib maqsad sari harakat qilish, pedagogning uslubi va tajriba muhim hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi o‘smir bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda har bir tarbiyachi – pedagog, mas’ul xodim, ota-ona faoliyatlarini axloq qoidalariga monand yoki o‘z mamlakatining talablariga tayangan holda reabilitatsiya ishlarini amalga oshirmog‘i lozim.

Ushbu reabilitatsion ishlarda har bir ishtirokchi va tashkilotchilar hamda ota-onalar odob-axloq normalari quyidagi asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi:

• o‘z faoliyati davomida zaruriy bilimlarni egallash ;
• haqqoniylikka amal qilish. Bunda o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ishonchini suiiste’mol qilmaslik, shaxsiy hayotning chegarasini bilish, shuningdek o‘z pozitsiyasini shaxsiy maqsad yo‘lida foydalanmaslik kabilardan iboratdir;

• o'smir kar va zaif eshituvchi bolalarga nisbatan g'amxo'rlik, empatiya bilan munosabatda bo'lish;

• o'smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ehtiyoj va qiziqishlarini shaxsiy qiziqish va zaruriyatiga bo'ysundirmaslik;

• nafaqat oilada va muassasada, balki jamiyatda o'zining kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarini namoyon etish;

• axloq qoidalariga asoslangan o'z qarorlarining sabablarini ifodalashga, o'z tanlovi va xatti-harakatiga javobgar bo'lishga tayyor bo'lish.

O'rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba'zi o'ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud jumladan, oilada ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan, nogiron o'smir bolalar bor bo'lsa, ularning tarbiyasi, ta'limi, davolanishi, ijtimoiy muhofazada bo'lishi kabi masalalari bilan asosan onalar band bo'ladilar. Otalar, bu yumushlarning barini onalarga yuklaydilar..

Demak, reabilitatsiya ishlarining vazifalaridan biri kar va zaif eshituvchi o'smirni shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga kompleks ko'maklashishdir.

Reabilitatsiya ishlarida tor mutaxassislar hamda mahalla va oilalarning birgalikdagi faoliyati muhim shartlardandir.

– reabilitatsiya jarayonini tashkil etishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash;

– davolash, tuzatish, rivojlantirish, kasbga yo'llash, muloqotga o'rgatish, huquqiy savodxonlikka o'rgatishda izchillik, bosqichma-bosqichlikka rioya etish;

– reabilitatsiya ishlarida, sub'ektlilikni ta'minlash;

– kompleks ta'sir doirasining bola shaxsiga qaratilganligi;

– reabilitatsiya jarayonlari mazmunan, metod va texnologiyalarining bola shaxsiy qiziqishi, mayli, intilishi, yosh va ruhiy holatiga xos zkani;

– reabilitatsiya ishlarini bir yo'lda safarbar etish, oilalar bilan kelishilgan holda tuzilgan dastur asosida tashkil etish;

– reabilitatsiya ishlarini uyushtirishda bola shaxsiga differensial munosabatni tanlash;

– reabilitatsiya ishlarida kommunikativlik;

– reabilitatsiya ishlari natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, monitoring olib borish va boshqalar.

Ko'rib o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha bajariladigan reabilitatsiya ishlarining foyda berishi kar va zaif eshituvchi o'smir bola shaxsini pedagogik va psixologik taraflama o'rganish asosida tashkil etish bilan bog'liq.

Reabilitatsiya ishlari maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda bola shaxsining tarbiyasi va taqdiri, omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof muhit, bo'layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, xatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. Kar va zaif eshituvchi o'smir bola ruhiyatining madaniy ko'rinishida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, turli odatlarida, fikrlashida,o'zgalar bilan suhbatida, muomalasida namoyon bo'ladi. Shundagina o'smir kar bolani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va kompleks ta'sir yo'llarini aniqlash mumkin.

Nogironligi bo'lgan o'smir bolalarda bilim olish ko'nikmasining shakllanganlik darajasiga asoslangan holda, ularning ruhiy, jismoniy hamda ma'naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

Egamberdiyeva Shahnoza Akbar qizi,
Jizzax viloyati, Jizzax shahar Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
maxsus pedagogika kafedrasi stajyor o'qituvchisi

5-6 YOSHLI AQLI ZAIF BOLALARNI PSIXOLOGIYASINI O'RGANISHDA IJTIMOIY MUNOSABATLARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopedik ishlarni rivojlatirishda nutqning buzilishlarini bartaraf etishda yetakchi logoped bo'lib, ularning asosiy shakllari tarbiyalash, o'qitish, korreksiyalash, kompensatsiya, moslashish va reabilitatsiya hisoblanadi va shu haqda yoritilgan

Kalit so'zlar: aqliy, jismoniy, ahloqiy, Oligofreniya, Go'daklik davri, Noadekvat harakatlar, artikulyatsion mashg'ulotlar, ijtimoiy faoliyat.

Annotation: In this article, speech therapists are the leading speech therapists in the development of speech disorders, and their main forms are education, training, correction, compensation, adaptation, and rehabilitation..

Keywords: Mental, physical, moral, Oligophrenia, Infancy, Inadequate movements, articulatory activities, social activities.

Аннотация: В данной статье логопеды являются ведущими логопедами в развитии речевых нарушений, а их основными формами являются обучение, обучение, коррекция, компенсация, адаптация и реабилитация.

Ключевые слова: Психическое, физическое, моральное, Олигофрения, Младенческий возраст, Неадекватные движения, артикуляционная подготовка, социальная активность.

Insonrarvarlik – xalqimizning azaliy fazilatlaridan biri bo'lib, yurtimiz va jamiyatimizga xos bo'lgan yuksak ma`naviy qadriyat va ijtimoiy tamoyillardan biri sifatida alohida e`tirof etiladi. Yordam va ko'makka muhtoj insonlar, nogironligi bor bo'lgan bolalarning to'laqonli hayot kechirishlari, jamiyatga faol integratsiyalashuvi va moslashuvi uchun munosib sharoit yaratib berish masalalariga yurtimiz va jamiyatimiz tomonidan alohida ustuvorlik berilmoqda.

Davlatimiz nogironligi bor bo'lgan insonlar uchun jamiyat hayotining hamma sohalarida va inson rivojlanishining barcha bosqichlarida teng imkoniyatlar yaratish orqali inklyuziv jamiyat tomon faollik bilan harakat qilmoqda. ya`ni, inson qadrini ulug'lashga yo'naltirilgan say-harakatlar zamirida "...nogironligi bo'lgan insonlar - jamiyatning to'laqonli a`zolari, degan asosiy tamoyilga amal qilgan holda izchil ish olib bormoqdamiz" – deya ta`kidlaydilar mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoev.

AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Shvetsiya kabi yuqori rivojlangan davlatlar ta`limi amaliyotida nogironligi bo'lgan va imkoniyati cheklangan bolalarga meyorda rivojlanayotgan tengdoshlari qatorida maktabgacha ta`lim muassasasida tarbiyalanuvchilar ta`lim-tarbiya olish imkonini beruvchi integratsiyalashgan yondashuv tamoyili joriy etildi [67, 44-b.].

Imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat masalasi Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya"sida "oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasi ekanligi, u davlat va jamiyat tomonidan muhofaza qilinish huquqiga ega ekanligi hamda nogironlar va ular oilalarining a`zolari nogironligi bor insonlar huquqlaridan to'la va teng foydalanish ishiga hissa qo'shish imkonini beradigan zarur himoya va yordamga ega bo'lishlari" bilan bog'liq maqsad va intilishlarni o'zida ifoda etadi [5].

"Jamiyatda imkoniyati cheklangan insonlar bilan bog'liq zamonaviy tibbiy qarashlar keng tarqalgan bo'lib, ular ko'plab afsonaviy, ya`ni, ularning hayoti boshqa oddiy insonlar hayotidan tubdan farq qilishi, ularning aksariyati intim munosabatlarga kirisha olmaydi va ota-ona bo'la olmaydi, ular boshqalarning ko'magisiz hayot kechira olmaydilar va doim boshqalar yordamiga muhtoj bo'ladi, degan real voqelikka to'g'ri kelmaydigan tasavvurlarni yuzaga keltiradi" [10,10-b.]

Biroq, imkoniyati cheklangan insonlarning aksariyat qismi ijtimoiy tajribani faol o'zlashtirishi va voyaga yetgach, mustaqil bo'la olmaslik mumkin ekanligi olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda o'z tasdig'ini topgan [49, 50, 58, 115, 121].

"Oila orqali bola asosiy ijtimoiy bilimlarni, ma`naviy ko'nikma va malakalarni egallaydi, ma`lum qadriyat va ideallarni qabul qiladiki, bular uning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'ladi" [120, 29-b.].

Biz quyida imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy tajriba va ijtimoiylashuv bilan bog'liq jihatlariga, shu bilan birga tadqiqotimiz uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan fikrlarga to'xtalib o'tishni ustuvor masala, deb bilamiz.

Taniqli psixolog olimlar P.Y.Galrerin, A.N.Leontev, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, tomonidan amalga oshirilgan amaliy va nazariy tadqiqotlar zamirida ontogenez jarayonida insonlar psixikasi hayvonlar psixikasining indivual rivojlanishidan farqli ravishda, o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish shartlariga ega ekanligi aniqlangan [48, 61, 44, 95].

Hayvonlar psixikasi rivojlanishida tajribaning natijasi ikkita turga bo'linadi hamda ular individual va genetik (o'rganish orqali o'zlashtiriladigan) turlaridan iboratdir. Bolalar psixikasi rivojlanishida ular bilan birgalikda tajribaning yana bir alohida turi – ijtimoiy tajriba ham paydo bo'ladi va yetakchi rol o'ynay boshlaydi [32, 81-b.].

L.S.Vigotskiy o'z tadqiqotlarida bola rivojlanishining ikki bosqichi to'g'risidagi nazariyani ilgari surar ekan, faol, ya'niuning o'z faoliyatiga asoslangan va boshqalar ta`siridagi, ya'ni"yaqin rivojlanish doirasi"dagi faoliyatlarini o'zaro ajratib ko'rsatadi. Ijtimoiylashuv bolaning "yaqin rivojlanish doirasi" bilan bog'liq faoliyatidir. Ayni shu hudud bolani olim ilgari surgan "madaniy rivojlanish" jarayonining ishtirokchisiga aylantiradi [44].

L.I.Akatov olib borgan izlanishlariga ko'ra ijtimoiy tajriba "ta`lim va tarbiya vositasidagi bola tajriba jarayonida olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy tajribani o'zlashtirayotgan bola bolaning shakllanishi va psixik rivojlanishi avtomatik tarzda emas, balki, muhit bilan birga faol aloqada kechadi" [24].

Ijtimoiy tajribaning vujudga kelishi meyorda rivojlanayotgan bolalarga nisbatan imkoniyati cheklangan bolalarda ancha murakkab kechadi. Sababi, rivojlanishdagi jismoniy va ruhiy nuqsonlar ularning yoshiga mutanosib ravishda hayotiy faoliyatning turli sohalaridagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari va ijtimoiy-madaniy munosabatlarga erkin kirisha olishlariga to'sqinlik qiladi [32, 81-b.].

Shu sababli professor L.Mo'minova "Hozirda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta`lim-tarbiya, ijtimoiy moslashuvi va inklyuziv ta`limi muammosi eng dolzarb va murakkab nazariy va amaliy muammolardan biri" ekanligini qayd etadi. Uning "Bir tomondan nogironlikka ega odamlarga ularni jismoniy, psixik va intellektual imkoniyatlaridan qat`iy nazar, ijtimoiy e`tiborni oshishi, ikkinshi tomondan demokratik, fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan bola qadr-qimmatini va huquqlarini himoyalash zaruriyatini oshishi – mazkur guruh odamlarini psixologik-pedagogik ishi dolzarbligini belgilaydi" [72, 81-b.] degan fikrlarini to'liq ma`qullaymiz.

Nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvida ijtimoiy tajribalarning amaliy ahamiyatini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Jamiyat ta`lim va tarbiyaning "bosh buyurtmachisi" bo'lib, ta`lim va tarbiya vositasida jamiyatga har jihatdan mansub va munosib bo'lgan bola kamol toptiriladi.

Har bir jamiyat o'zining shakllanish va rivojlanish bosqichlariga ega bo'lib, bu bosqichlarda o'ziga xos an`analar, urf-odat, qadriyatlar, meyorlar va tamoyillar ham taraqqiy etgan bo'lib, ma`lum bir davrda barqarorlikka erishadi [105]. Ularni o'rganib, hamda ularga moslashib, hayoti va faoliyati davomida namoyon qilish har bir bolaning shu jamiyatga mansubligini ifodalovchi asosiy shartlardan biridir.

Ijtimoiy tajribani namoyon qilish va uni shakllantirish jamiyatning o'zi va uning turli institutlari birlamchi va to'laqonli muhit vazifasini bajaradi. Bu tajriba ta`lim va tarbiya oldidagi, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarga doir vazifalarni samaradorligini ta`minlaydi va amalga oshirishni osonlashtiradi [35, 37-b.].

Jamiyat muhitida ijtimoiy tajriba insonning erkin hayot kechirishini ta`minlaydi, ya'nibu uning jamiyatning boshqa a`zolari bilan turli sohalardagi munosabatlarida hamjihatligi, o'zaro tengligi va hamkorligi uchun imkoniyat yaratadi.

"Mustaqil hayot" tamoyili bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiylashuvining yakuniy natijasi sifatida ham ilgari surilmoqda. Unga ko'ra, mazkur toifadagi bolalar jamiyatda boshqa insonlar singari yashashlari lozim va aslo undan ajralib qolishlari kerak emas. Chunki, ijtimoiy munosabat inson, shu jumladan, imkoniyati cheklangan insonlar ijtimoiylashuvining murakkab bosqichi va ayni paytda avvalgi bosqichlarning hosilasi hamdir [38, 130-b.].

Imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatning pedagogik jihatlarini tahlil etar ekanmiz, bu borada ilmiy-nazariy hamda amaliy tadqiqot materiallarining kam ekanligining guvohi bo'lamiz.

Lekin tadqiqotning nazariy asoslarini meyorda rivojlanayotgan o'smir bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bilan bog'liq qarashlar asosida, shu bilan birgalikda imkoniyati cheklangan bolalarga xos xususiyatlarni inobatga olgan holda, shakllantirib olish mumkin bo'ladi.

I.R.Lotova bolani psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat deganda "bolaga ijtimoiy munosabatda mas`uliyatli va mustaqil, g'amxo'r va e`tiborli bo'lishga, o'zini va o'zgalarni tuchunishga, bolalar qiziqish va intilishlarini oila a`zolarining qiziqishlari bilan muvofiqlashtirgan holda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatishni, hamda psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat o'z salomatligini, shuningdek yaqinlarning salomatligini muhofaza qilishni, muloqot qilish va o'z his-tuyg'ularini boshqara bilish malakalari, oilaviy munosabatlarni qurish ko'nikmalarini nazarda tutgan [62, 51-b.].

Pedagog olim M.Abdullaeva " Yosh yigit va qizlarni ijtimoiy munosabatga har taraflama tayyorlash jarayoni murakkab, serqirra va uzluksiz" ekanligini aytib, yoshlarni ijtimoiy munosabatga ma`naviy va madaniy jihatdan tayyorlashda "maktablarda yoshlarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bo'yicha ilmiy-redagogik targ'ibot ishlarining samaradorligini oshirish, bolalarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish muammolarni hal etish zarurligini ko'rsatgan.

F.F. Xidirova o'z tadqiqotlarida har bir oilada qizlarni mustaqil psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning "muloqot madaniyatini shakllantirish, oila byudjeti va undan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, oila xo'jaligini yuritish borasida malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, bolalarni parvarishlashda tarbiyalash va gigena qoidalariga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish" yo'nalishlariga katta e'tibor qaratgan [112, 72-b.].

M.Inomova tomonidan oilada bolalarni ma`naviy-ahloqiy tarbiyalashda qadriyatlardan foydalanishning milliy andozasi ishlab chiqilgan [53] bo'lsa, tadqiqotchi A.Muxsieva oilada bolaga

ta`sir metodlarini ijobiy va salbiy turkumlarga ajratgan holda, amaliyotda ulardan foydalanishning sabab va oqibati xususiyatlarini ilmiy asoslab bergan [76].

D.Xoliqov bolalarga "Ijtimoiy munosabat etikasi va psixologiyasi" va "Odobnoma" fanini o'qitish jarayonida jinsiy tarbiya orqali ularni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat masalasini ilmiy jihatdan tahlil qilib, "maktabgachaning tayyorlov guruh bolalarini psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat da ularning psixo-fiziologik xususiyatlarini hisobga olish hamda oila va nikoh, ularning kelgusi ijtimoiy munosabatidagi munosabatlarini o'rganish va tahlil etish muhim" ekanligini alohida ta`kidlab o'tgan [113, 67-b.].

Yoshlarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatni muhim pedagogik muammo sifatida o'rgangan M.Maxmudova mazkur jarayonni "fiziologik-gigienik tayyorgarlik, pedagogik bilimlar bilan ta`minlash, qiz va yigit oilalarining muvofiqligi, ijtimoiy munosabatga iqtisodiy jihatdan tayyorlash hayotga estetik munosabatni shakllantirish" yo'nalishlarida amalga oshirishni maqsadga muvofiq deb hisoblagan bo'lsa [65, 34-b.], D.Ararbaeva "yoshlarning oilaga moslashuvida ularning nikohga ma`naviy tayyorgarlik darajasi asosiy omillardan biri sifatida muhim rol o'ynaydi" degan fikrni ilgari suradi [30, 41-b.].

M.A. Uterberganov imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatning ota-onalarning tarbiyachilik funksiyalarini bajarish qobiliyati, o'zaro ahloqiy va hissiy jihatdan bir-birini qo'llab-quvvatlashning shakllanganligi" munosabatlari bilan bog'liq ekanligini ishlab chiqqan [107, 10-b.].

Hozirgi kunda maxsus pedagogikada ham psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat , bir tomondan, yoshlarni baxtli nikoh uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan maxsus jarayon sifatida qaralsa, boshqa bir tomondan, bolani shakllantirish jarayoning bir qismi, deb qaralmoqda [92].

N.M.Galimova "ijtimoiy tarbiya ehtiyojlari, davr talabi hamda kelajak oldidagi mas`uliyat aynan bugun maxsus pedagogika oldiga bo'lajak oila egasini shakllantirishga doir aniq faoliyatga kirishish vazifasini belgilaydi [47, 33-b.]" deya qayd etgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz ilmiy tadqiqotimiz davomida aqli zaif bolalar psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat tuchunchasiga quyidagisha ta`rif berishni lozim deb topdik. Aqli zaif bolalar psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bu - oilaga qadriyat va zarurat sifatidagi munosabatlarni, shuningdek, ijtimoiy munosabatning barcha yo'nalishlariga aloqador eng muhim bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni, hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida tizimli ravishda va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib boriladigan pedagogik, psixologik va korreksion texnologiyalar va metodlar jamlanmasi asosida kechadigan ta`lim jarayonidir.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalarga ta`lim-tarbiya berish jarayonlarida ularning jamiyatga to'laqonli va barcha huquqlari kafolatlangan holda ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvi asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur bolalarni ta`lim muassasalari muhitida psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bo'yicha olib borilayotgan ishlar ham yildan-yilga takomillashtirilib, mana shunday maqsadlarga xizmat qilishi lozim deb hisoblaymiz.

Foydalangan adabiyotlar

1.Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda kino san`ati imkoniyatlaridan foydalanish. "Bola va zamon" jurnali. 2020/2. T., 2020. 70-72 b.

2. O'zbekiston Resrublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta`lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. (Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).

3. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribani shakllantirishning ayrim tarbiyaviy-korreksion masalalari. "pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2015/1. T., 2015. 34-39 b.

4. Smirnova A.M. Korreksionno-vosritatelnaya rabota ushitelya vsromogatelnoy shkoli. - M.: ‘rosveshenie, 1982.-104 s.
5. Firsova E.Y. Sotsialno-redagogisheskoe sorrovojdenie semey umstvenno otstalix lits. Diss. …kand. ‘ed. nauk. – M., 1994. - 250 s.
6. Lebedinskaya K.S. ‘sixisheskie narusheniya u detey s ‘atologiey temra ‘olovogo sozrevaniY. M., Meditsina. 1910 – 156 s.
7. Lebedinskiy V.V. Narusheniya ‘sixisheskogo razvitiya v detskom vozraste: Usheb: ‘osobie dlya stud. psixol.fak. vissh. usheb. zavedeniy. – M.: Akademiya, 2003. – 144s.
8. Leontev A.N. psixologisheskie osnovi razvitiya rebyonka i obusheniY. – M.: Izdatelstvo “Smisl”. 2019. - 423 s.
9. Abdullaeva R. Yoshlarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda mutaxassislar mas`ulligi. “O‘zbekistonda zamonaviy oila rivojlanishining dolzarb masalalari” mavzusidagi resrublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand: 2019. – 183 b.

Miraxmedova L.A.
Olgofrenopedagogika kafedrasi o’qituvchisi
Hayrullayeva S. Olgofrenopedagogika yo’nalishi 4-kurs talabasi

IMKONIYATI CHEKLANGAN O’QUVCHILARNING UMUMIY MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISH

Ma’lumki, imkoniyati cheklangan bolalarning ko’pchiligida vosita sohasining rivojlanishida og’ishlar, harakatlarni ixtiyoriy tartibga solishning buzilishi, beixtiyor harakatlarning etarli darajada aniqligi va muvofiqlashtirilishi, kommutatsiya va avtomatlashtirishda qiyinchiliklar mavjud. Aqli zaif bolalarda umumuy motor sohasining rivojlanishidagi og’ishlar ma’lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ayniqsa bolaning yozish, chizish, dizayn va qo’l faoliyatining boshqa shakllarini egallashiga salbiy ta’sir qiladi. Mushak tonusining o’zgarishi qo’llarning mushaklarining charchashiga va charchoqqa olib keladi. Barmoqlar va qo’llarning mushaklari innervatsiyasining etarli darajada farqlanmaganligi harakatlarni noqulay qiladi va ularning muvofiqlashtirilishi va silliqligini oldini oladi. Shu munosabat bilan, bola qalam yoki qalamni uzoq vaqt ushlab turolmaydi, charchoq kuchayishi bilan uning harakatlari noto’g’ri bo’ladi.

Bolalar va o‘smirlar fiziologiyasi instituti olimlari (L.V.Antakova-Fomina, M.M.Koltsova, E.I.Isenina) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar intellektual rivojlanish va umumiy motorika mahorati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqladi. Bolalar nutqining rivojlanish darajasi ham bevosita qo’llarning nozik harakatlarining shakllanish darajasiga bog’liq. Shuni esda tutish kerakki, aqliy zaif bolalarda, biz ular bilan ishlashni boshlaganimizda, nutqni rivojlantirish uchun ko’p narsa yo’qolgan. Ularning miyasini, xususan, qo’l harakati orqali rag’batlantirish nafaqat qo’lni maktab yozishga tayyorlashga, balki nutqning rivojlanishiga, demak, ularning umumiy aqliy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Harakat buzilishlarini tuzatish bo’yicha ish tizimini belgilashda shuni hisobga olish kerakki, aqliy zaif bolaning shaxsiy etukligi shakllanmagan ta’lim motivatsiyasi, irodaviy munosabatlarning zaifligi va hissiy labillik bilan namoyon bo’ladi. Istalgan harakat yoki harakatni takrorlashga urinishda doimiy muvaffaqiyatsizliklar darslardan voz kechishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun har qanday vazifa bolaga o’ynoqi tarzda taklif qilinishi kerak, bu nafaqat uning qiziqishini uyg’otadi, balki ijobiy hissiy holat tufayli aqliy ohangni oshirishga yordam beradi va shuning uchun umuman ish faoliyatini yaxshilaydi. Barcha mashqlar to’plamini uchta komponentga bo’lish mumkin:

1) barmoq gimnastikasi;
2) daftarlarda (albomlarda) ishlash - asosiy grafik ko’nikmalarni mashq qilish;

3) turli xil narsalar yordamida barmoqlar va qo'llar uchun mashqlar.

Barmoq gimnastikasi 3-5 daqiqa davomida darsning o'rtasida jismoniy tarbiya shaklida o'tkaziladi. Bu barmoqlarni isitish bilan boshlanadi - mushtga siqish va barmoqlarni ochish. Harakatlar bir vaqtning o'zida ikkala qo'l bilan amalga oshiriladi, "Bir - ikkita! Bir ikki!

Buning ortidan barmoqlar va qo'llarni bo'shashtirish bo'yicha ish olib boriladi:

"Keling, mushukchani erkalaylik" - tegishli harakatlarga taqlid qiluvchi silliq harakatlar; avval bir qo'l bilan, keyin ikkinchi qo'l bilan bajariladi;

"Qayiqni silkit" - barmoqlar bir-biriga bog'langan; qo'llarning gorizontal yo'nalishda silliq harakatlari va boshqalar.

Qo'lni ushlab turish uchun quyidagi vazifalar mavjud:

"Bunnies" - qo'llar tirsagiga yotadi; Ko'rsatkich va o'rta barmoqlar tekislanadi va bir-biridan tarqaladi, qolgan barmoqlar mushtga siqiladi;

"Goz" - qo'llar tirsagiga yotadi; bosh barmog'i va ko'rsatkich barmoqlari tekislanadi va tumshug'i shaklida bog'lanadi, qolgan barmoqlar mushtga siqiladi va hokazo. Birinchi darslarda barcha mashqlar sekin sur'atda amalga oshiriladi. O'qituvchi qo'lning to'g'ri holatini va bir harakatdan ikkinchisiga o'tishning to'g'riligini nazorat qiladi. Siz bolalarga kerakli pozitsiyani egallashga yordam berishingiz, ularga bo'sh qo'llaringiz bilan boshqa qo'lning holatini qo'llab-quvvatlash va boshqarishga imkon berishingiz mumkin. O'qituvchining ko'rsatmalari aniq, aniq bo'lishi va bolalarning harakatlarini tasdiqlash va baholash elementlarini o'z ichiga olishi muhimdir. Vazifalar asta-sekin murakkablashadi, mashg'ulotning ikkinchi oyida siz bir vaqtning o'zida ikkala qo'l bilan ishlashni boshlashingiz mumkin. Albom va daftarlardagi grafik ishlarni alohida ta'kidlash lozim. Ushbu turdagi vazifa bolaning qo'lini yozishni o'rganishga tayyorlaydi. Grafik topshiriqlar obrazli va semantik ahamiyatga ega bo'lishi muhimdir. Grafik topshiriqlarning turlaridan biri gullar va ob'ektlarning etishmayotgan detallarini to'ldirish, naqshlarni chizish, kontur tasvirlarini soya qilish va bo'yash, albomlardagi rasmlarni bo'yashdir.

Turli xil ob'ektiv harakatlar o'zini yaxshi isbotladi, xususan: tugmachalarni bog'lash va ochish, poyabzallarni bog'lash, ortiqcha oro bermay halqalarni bog'lash, donlarni saralash.

Shunday qilib, qo'l motorli ko'nikmalarining individual komponentlarini (harakatlarning ohangi, kuchi, aniqligi) o'rgatish jarayonida aqliy zaif bolalar ixtiyoriy diqqatni yaxshilaydi, nazorat qilish va yaxlit harakatlarni rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Umumiy motorikasi mahoratining asosi katta mushaklarning harakatidir. Ushbu motorika mahorati inson tanasining jismoniy rivojlanishi uchun asos yaratadi.

Katta mushaklarning rivojlanishi bola tug'ilgandan ko'p o'tmay boshlanadi. Birinchidan, ko'zlar harakati uchun mas'ul bo'lgan mushaklar rivojlanadi, so'ngra boshni burish uchun bola ushlab turishi va keyin boshini aylantirishi mumkin. Keyin mushaklarning rivojlanishi asta-sekin pastga tushadi: elkalar va qo'llar, oyoqlar. Etarli darajada rivojlangan umumiy motorika mahoratisiz, bola uchun har qanday kichik harakatlarni bajarish mumkin bo'lmaydi. Shu munosabat bilan maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy motorikasining mahoratini rivojlantirish muhimd davolanayotgan bolalar turli xil ruhiy kasalliklar va xatti-harakatlarning buzilishlaridan aziyat chekishadi. Quyidagi kasalliklar guruhlari ajratiladi:

- nutqning jiddiy buzilishi;
- aqliy zaiflik
- autizm spektrining buzilishi va boshqalar.

Ko'pincha bolalar bir qator muammolar bilan shug'ullanadilar: aqliy zaiflik, nutq rivojlanishining kechikishi va xulq-atvor muammolari. Bunday bolalar uchun jismoniy faollik, umumiy vosita mahoratini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar ayniqsa muhimdir.Boladagi turli xil ruhiy kasal-

liklar ko'p hollarda vosita sohasining etarli darajada rivojlanmaganligi bilan birlashadi, bu umuman kognitiv faoliyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

Umumiy motorli ko'nikmalarning rivojlanishi ruhiy kasalliklarga chalingan bolalar mustaqil ravishda o'zlashtira olmaydigan elementar umumiy va nozik vosita qobiliyatlarini tuzatishni o'z ichiga oladi; noto'g'ri vosita namunalarini tuzatish; harakatlarning o'zboshimchalik va maqsadga muvofiqligini shakllantirish; ba'zi asosiy vosita fazilatlarini rivojlantirish.

Asosiy «harakat sxemalari» har qanday harakatning psixofiziologik asoslarini ta'minlaydi: ko'rish, eshitish, gapirish, yozish, o'qish. Ushbu pozitsiyani hisobga olgan holda, vosita mahoratini rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri bu harakatni muvofiqlashtirishdir. Zamonaviy ilm-fanda «» tushunchasining ko'plab ta'riflari mavjud. - jismoniy faoliyat, uning alohida organlari yoki ular . - qobiliyat va mahorat, turning yoshga bog'liq motor yaxlitligi (ifoda, imo-ishoralar, tug'ma xususiyatlar) - vosita reaktsiyalari. - tananing barcha kinetik-motor funktsiyalari, biofizik,, psixologik elementlar. - vosita tanasi, uning organlari yoki ularning qismlari; vosita qobiliyatida, nozik qo'llar va barmoqlarda, vosita ko'nikmalarida va boshqalarda namoyon bo'ladigan odamning motor qobiliyatlari (, ko'nikma va malakalari, vosita qobiliyatlari); o'z-o'zidan ixtiyoriy va beixtiyor harakatlar. - organizmning barcha motor funktsiyalari (ya'ni motor), ularni birlashtirgan , fiziologik va psixologik . Ikki turdagi vosita mahorati: - katta (umumiy) vosita mahorati o'zingizni va butun tanangizni muvofiqlashtirish qobiliyati. U bolalar uchun turli xil qo'llar, oyoqlar, qobiliyatdir . Muvozanat, yugurish, yurish imkoniyatini beradi. Katta motorli ko'nikmalar va nozik narsalar yaxshilanadi .

Ota-onalar uchun tavsiyalar.

Umumiy motorika ko'nikmalarni rivojlantirish istisnosiz barcha bolalar uchun foydalidir. Sizga faol jismoniy faoliyatning barcha 10 turini kundalik hayotingizga kiritishingizni tavsiya qilamiz.

1. Yurish

Simulyatsiya uchun turli xil asosiy vazifalarni amalga oshirish:

* Bir qadam tashlash-oldinga, orqaga, yon tomonga
* Oyoq osti-bir oyoq, ikkinchisi
* Ikkala oyog'ingizni navbatma – navbat oyoq osti qiling-harakat bilan
* Tez qadam qo'ying-qo'llar bo'sh, qo'llar kamarga

2. Tramplinda sakrash

Albatta, tramplin har doim ham uyda mavjud emas. Ular keng assortimentda bo'lgan o'yin markazini toping. Yoki sensorli xonaga tashrif buyuring.

Tramplin uchun bir qator mumkin bo'lgan almashtirishlar:

* Tramplinni fitnes to'pidagi sakrashlar bilan almashtiring, oyoqlari bilan divanga tuting va bolaning qo'llarini ushlab turing
* Uyga rezina fitnes yarim sharini sotib oling

Ushbu turdagi faoliyat turli xil kasalliklarga chalingan bolalar uchun juda foydali, ayniqsa og'zaki nutqi bo'lmagan yoki nutqda qo'shimcha vosita komponenti bo'lgan bolalar uchun..

. To'p o'yinlari

Harakat uchun benuqson snaryad eng keng tarqalgan to'pdir. Bu yurish uchun osongina olib boriladi, uyda ishlatilishi mumkin va bizga yordam berish uchun qo'l va oyoqlarni maqsadli manipulyatsiya qilish uchun ko'plab imkoniyatlarni beradi.

Birinchidan, bolangizga to'pni sizga qarab siljitishni va teskari harakatingizni kuzatishni o'rgating.

Keyin to'pni qanday qilib turli yo'llar bilan tashlashni ko'rsating: oldinga pastdan yuqoriga, qo'llaringizni elkangiz darajasiga ko'tarib, boshingizni silkitib.

Bolaning to'pni ikki qo'li bilan ushlashiga va to'pni orqaga tashlaganingizda qo'rqmasligiga ishonch hosil qiling. Bularning barchasi bebaho o'yin vositasini o'zlashtirishda katta yo'lning muhim bosqichlariga aylanadi.

Vazifalarni asta-sekin murakkablashtiring. To'pni katta qutiga – kichik qutiga – ko'z darajasidagi halqaga – balandroq halqaga tashlang va haqiqiy basketbolda bo'lgani kabi pastda ushlang.

Bir vaqtning o'zida bir xil o'lchamdagi, har xil o'lchamdagi ikkita to'pni tashlashni taklif qilinadi.

4. Balansda muvozanatni saqlash

Nutqni rivojlantirish, hissiy ortiqcha holatni tinchlantirish va mashg'ulotdan oldin diqqatni jamlash uchun muvozanatni saqlash.

5. Velosipedlar

Pastki tana mushaklarining rivojlanishi va muvozanat va muvofiqlashtirish hissi velosipedda yurishning asosiy ta'siridir.

6. Logoritmika (raqs)

Logoritmika bilan shug'ullanish uchun bolaga hech bo'lmaganda ko'z bilan aloqa qilishni taqlid qilish va ushlab turishni o'rgatish kerak. Agar tuzatish ishlarining ushbu ikkita asosiy ko'nikmalari o'zlashtirilsa, siz logoritmist bilan darslarga xavfsiz borishingiz mumkin.

7. Hayvonlar, transport va odamlarning harakatlarini taqlid qilish.

Kichkintoyni o'zini ko'rsatishga taklif qiling:

-Tinch va baland uchadigan samolyot

-Toza osmonda suzuvchi qush

-To'lqinlar bilan qirg'oqqa o'rilayotgan dengiz

8. Qutiga va tashqariga qadamlar

-Bola butunlay kirib, o'zini qopqoq bilan yopadigan ulkan quti.

-Yoki u kiradigan va chiqadigan tizzagacha bo'lgan quti.

-Yoki uy bo'ylab bezakli marshrutni yotqizish uchun ishlatiladigan poyabzal qutilari.

9.Tunnel bo'ylab emaklash

-Ikki halqa orasiga cho'zilgan to'qima lenta.

-Yoki stullar orasidagi pardali tor bo'shliq

10. Topshiriqlar bilan to'siqlar kursi.

Taklif etilgan usullar yordamida umumiy motorik ko'nikmalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish asosiy manba hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Борякова Н.Ю. Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. Учебно-методическое пособие. - М.: Гном-Пресс, 2002 - 64 с.

2. Дети с задержкой психического развития/Под ред. Т. А. Власовой, В. И. Лубовского, Н. А. Цыпиной. – М., 1984.

3. Шевченко С.Г. Обучение детей с задержкой психического развития. Пособие для учителя. – М., 1994.

Шоахмедова Сурайё Камиловна
Преподаватель кафедры Логопедия
ТГПУ имени Низами г. Ташкент
Абдуламинова Адолат Абдурасул кизи
Студентка кафедры Логопедии
ТГПУ имени Низами г.Ташкент

РОЛЬ ИГРЫ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В статье рассматривается игра как форма организации жизни и деятельности детей в детском саду, исследуется роль игровой деятельности в развитии личности ребенка дошкольного возраста.
Ключевые слова: игра, игровая деятельность, развитие, навыки, дошкольный возраст

По мнению многих авторов, игра имеет большое значение в личностном развитии ребенка. Она дает возможность робким, неуверенным в себе детям преодолеть свои комплексы и нерешительность. В процессе игровой деятельности, у детей развиваются: коммуникативные способности; воображение как основа творческой деятельности; образная память, внимание, речь; формируется нестандартное мышление; а также совершенствуется координация движений и мелкая моторика рук.

В игре воображение проявляется и развивается при определении замысла, развертывании сюжета, разыгрывании роли, замещении предметов. Воображение помогает ребенку принять условность игры, действовать в мнимой ситуации. С одной стороны, игра - самостоятельная деятельность ребенка, с другой стороны, необходимо воздействие взрослых, чтобы игра стала его первой «школой», средством воспитания и обучения. Сделать игру средством воспитания, значит повлиять на ее содержание.

МЕТОДЫ

Игры играют жизненно важную роль в обучении детей дошкольного возраста, поскольку они обеспечивают увлекательный и интерактивный способ изучения и развития различных навыков. Вот некоторые ключевые преимущества использования игр для дошкольного образования:

1. Когнитивное развитие: Игры стимулируют когнитивные способности детей, такие как умение решать проблемы, критическое мышление и память. Они могут включать головоломки, игры на соответствие или игры на запоминание, которые побуждают детей активно использовать свой мозг.

2. Языковые навыки и грамотность: Многие игры направлены на развитие языковых навыков, способствуя расширению словарного запаса, распознаванию букв и навыкам раннего чтения. Игры, включающие рассказывание историй, составление рифм или распознавание букв и слов, могут развить языковые способности детей.

3. Социальные навыки: Совместные и интерактивные игры помогают детям научиться по очереди делиться, сотрудничать и эффективно общаться со своими сверстниками. Игры способствуют социальному взаимодействию, сопереживанию и пониманию точек зрения других людей.

4. Двигательные навыки: Физические игры и занятия способствуют развитию крупной и мелкой моторики. Игры, включающие прыжки, бег или построение, могут улучшить координацию, равновесие и мышечный контроль.

5. Креативность и воображение: Игры, поощряющие воображение и креативность, способствуют развитию художественных и выразительных навыков. Притворные игры, ролевые игры и творческие занятия, такие как рисование или конструирование, позволяют детям исследовать свои идеи и развивать творческие способности.

6. Объем внимания и сосредоточенность: Игры предоставляют детям возможность попрактиковаться в концентрации своего внимания. Участвуя в игровых занятиях, дети учатся следовать правилам, оставаться вовлеченными в выполнение заданий и сохранять свое внимание в течение более длительного времени.

7. Эмоциональное развитие: Определенные игры могут помочь детям понять свои эмоции и управлять ими. Игры, которые предполагают выявление эмоций, решение проблем или командную работу, могут научить детей эмоциональному самовыражению, сопереживанию и саморегуляции.

8. Культурные и общие знания: Игры могут познакомить детей с различными культурами, традициями и общими темами знаний. Они могут узнать о животных, растениях, различных профессиях и окружающем мире с помощью развивающих игр, викторин или интерактивных мультимедийных средств.

9. Уверенность и самоуважение: Игры, которые предоставляют возможности для успеха и достижений, повышают уверенность и самоуважение детей. Преодолевая трудности, решая головоломки или выполняя задания, дети развивают чувство выполненного долга и позитивное самовосприятие.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЕ

При включении игр в дошкольное образование важно убедиться, что они соответствуют возрасту, соответствуют образовательным целям и способствуют здоровому балансу между развлечением и обучением. Игры следует использовать в качестве дополнительных инструментов наряду с другими методами обучения, чтобы создать всестороннюю среду обучения для детей дошкольного возраста. Использование игровой деятельности в качестве средства обучения дошкольников имеет как преимущества, так и недостатки. Вот некоторые плюсы и минусы, которые следует учитывать:

Плюсы игровой деятельности в обучении дошкольников:

- Вовлеченность и мотивация: Игры обладают потенциалом для привлечения и поддержания внимания детей, делая обучение более увлекательным и приятным. Они могут мотивировать детей к активному участию в образовательных мероприятиях и развивать любовь к учебе.

- Активное обучение: Игровые занятия часто предполагают практическое участие, побуждая детей активно исследовать, экспериментировать и решать проблемы. Такой практический подход способствует эмпирическому обучению, которое может быть очень эффективным для дошкольников.

- Развитие навыков: Игры могут быть нацелены на конкретные навыки и обеспечивать целенаправленную практику. Они могут помочь развить когнитивные способности, мелкую и крупную моторику, социальные навыки, умение считать, грамотность и многое другое. Игровая деятельность может быть разработана в соответствии с конкретными целями обучения, целенаправленно способствуя развитию навыков.

- Немедленная обратная связь: Многие развивающие игры предлагают немедленную обратную связь, позволяя детям оценить свой прогресс и исправить свои ошибки. Этот цикл обратной связи помогает детям извлекать уроки из своих действий и вносить коррективы, воспитывая чувство самосовершенствования и выполненного долга.

- Дифференцированное обучение: Игровые занятия могут быть адаптированы в соответствии с индивидуальными потребностями и способностями каждого ребенка. Они могут обеспечить индивидуальный подход к обучению, позволяя детям прогрессировать в их собственном темпе и соответствовать их уникальным стилям обучения.

Минусы игровой деятельности в обучении дошкольников:

- Ограниченное социальное взаимодействие: В то время как некоторые игры способствуют социальному взаимодействию, многие цифровые игры предназначены для уединения. Чрезмерная зависимость от игровой деятельности может ограничить возможности для личного социального взаимодействия и совместного обучения, которые имеют решающее значение для социального развития.

- Отсутствие контекста реального мира: некоторые игры могут создать разрыв между опытом виртуального обучения и приложениями реального мира. Важно дополнять игровые занятия практическим опытом из реальной жизни, чтобы дети могли перенести свои знания в практические ситуации.

- Потенциальная зависимость: Чрезмерные или неконтролируемые игры могут привести к аддиктивному поведению даже у маленьких детей. Важно установить здоровые границы и следить за игровыми привычками детей, чтобы предотвратить зависимость и уделять приоритетное внимание сбалансированному образу жизни.

- Ограниченная глубина обучения: Хотя игры могут быть эффективны для введения и закрепления концепций, они не всегда могут обеспечить ту глубину изучения и понимания, которую могут предложить другие методы обучения. Важно дополнять игровую деятельность различными подходами к обучению, чтобы обеспечить всестороннее обучение.

ВЫВОД

Детская игра связана с потребностями саморазвития, присвоения социального опыта. Игра развивает ориентировочно-исследовательские и сенсорно-моторные механизмы поведения, а у детей – и социально сформированные способы межлюдского взаимодействия (сюжетно-ролевая игра). Игра – доступная ребенку сфера развития его произвольных действий, подчинения поведения заданным правилам, анализу ситуации и программированию (моделированию) поведения. С помощью игры дети овладевают опытом взаимодействия с окружающим миром, усваивают моральные нормы, способы деятельности.

Игра всегда выступает как бы в двух временных измерениях: в настоящем и будущем. С одной стороны, она предоставляет личности сиюминутную радость, служит удовлетворению актуальных потребностей. С другой стороны, игра направлена в будущее, так как в ней либо прогнозируются или моделируются жизненные ситуации, либо закрепляются свойства, качества, умения, способности, необходимые личности для выполнения социальных, профессиональных, творческих функций.

Чтобы максимизировать преимущества и свести к минимуму недостатки, крайне важно соблюдать баланс между игровой деятельностью и другими формами обучения. Применяйте различные методы обучения и следите за тем, чтобы игровая деятельность использовалась целенаправленно, с четкими целями обучения и надлежащим наблюдением. Регулярная оценка может помочь отслеживать эффективность игровой деятельности и ее влияние на результаты обучения детей.

Список литературы

1. Дошкольная педагогика / Под ред. Козловой С.А., Куликовой Т.А. – М.: Академия, 2009.
2. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. Технология игры в обучении и развитии. М.: Росс. пед. агентство, 1996.
3. Усова А.П. Обучение в детском саду. [Электронный ресурс]. http://www.childpsy.ru/lib/books/id/9466.php
4. Surayyo K. Shoakhmedova. (2022). USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN WORK WITH CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, *4*(11), 81–86. https://doi.org/10.37547/tajiir/Volume04Issue11-14

Mamatkulova Lobar Tolibjonovna-
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi.
Hayitova Holidabonu Ilyos qizi-
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya yo'nalishi 404-guruh talabasi

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNI O'QISH VA YOZUVIDAGI KAMCHILIKLARNIBARTARAF ETISHDA LOGOPED VA OTA-ONALARNI O'ZARO HAMKORLIGI

O'zbekiston inson hayotini himoyalashda,jamiyat fuqarolarining alohida yordamga muhtoj bo'lgan qatlamiga, ya'ni ularning yashash, ta'lim olish, jamiyatda o'z o'rinlarini topish masalalariga e'tibori doirasini tobora kengaytirib borayotgan davlatlardan biri ekanligi jahon hamjamiyati tomonidan tobora keng e'tirof etilmoqda.O'zbekistonda alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar uchun keng tarmoqli ta'lim tizimi shakllangan bo'lib, ularda har bir muammoning tavsifiga mos holda, ularda turli ko'rinishdagi muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan korreksion dasturlar asosidagi ta'lim-tarbiya amalga oshirilmoqda.

Nutq – fikr bayon qilish vositasi bo'lib, og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi. Tafakkur nutq yordamida ro'y berib, shu tufayli kishilar bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar. Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali tinglovchiga borib yetsa,yozma nutq, harf va so'zlaming ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar, gaplarni grammatik jihatdan aniq va tovushlarni bayon qilish orqali yetib boradi. Og'zaki nutqning yozma nutqdan yana bir farqi shuki, og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiymiz. Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib,u ko'p vaqt mehnat talab qiladi.Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to'liq va mukammal nutqdir. Bu nutq ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir.Yozma nutq og'zaki nutq asosida rivojlanadi. Og'zaki nutq hayotda kishilar bilan munosabatda bo'lish, ularga taqlid qilish yo'li bilan rivojlanib, boladan maxsus o'qish va o'rganishni talab etmaydi.Yozma nutq esa harflar va belgilar yordami bilan tovushlar, so'zlar, gaplarni ko'z bilan idrok qilishga, qo'l bilan yozishga mo'ljallangan nutqdir.

Bolalaming og'zaki nutqida kamchiliklar uchragani kabi, yozma nutqlarida ham bir qator kamchiliklar uchraydi.Bu holatlar olimlarimiz tomonidan o'rganilgan bo'lib, olimlar ishining boshlang'ich davri XIX asrgacha borib taqaladi. O'qish buzilishlaming simptomatikasi va mexanizmlari haqidagi tasavvurlar sekin-asta to'planib borgan.Birinchi marta bu buzilishlar nutq faoliyatining mustaqil patologiyasi ekanligni 1877-yilda A. Kussmaul ko'rsatib o'tdi. Keyinchalik esa o'qish va yozuvida turlicha buzilishlari bor bolalarni ta'riflash ishlari yuzaga kela boshladi. Bu vaqtda ish va

yozuvdagi patologiyalar yozma nutqning buzilishi birligi sifatida ko‘ri!ar edi.XIX asr oxiri va XX asr boshlarida adabiyotlarda o‘qish buzilishlari umumiy aqli zaiflikning simptomi deb va bu buzilishlar faqat aqli zaif bolalarda kuzatiladi degan fikrlar tarqaldi (F, Baxman va B. Engler).

XIX asrning oxiri, 1896-yilda V. Morgan yozish va o‘qishdagi kamchiliklarni aqliy jihatdan sog‘lom bo‘lgan 14 yoshli bolada kuzatgan.V. Morgan bu kamchilikni “orfografik jihatdan to‘g‘ri yozish va xatosiz bog‘lanishli o‘qish qobiliyatining yo‘qligidan” kelib chiqadi deb aniqladi.V.Morgandan so‘ng ko’pgina mualliflar (A.Kussmaul, O.Berkan) o’qish va yozuvdagi kamchiliklarni aqli zaiflikka bog’lamay, nutq faoliyatida mustaqil kamchilik sifatida o‘rgandilar.

O‘qish – murakkab psixofiziologik jarayon.O‘qish jarayonida ko‘rish, nutq-harakat,nutq-eshitish analizatorlari ishtirok etadi. Bu jarayon asosida “analizatorlarning murakkab o‘zaro harakat mexanizmlari va ikki signal sistemasining vaqtinchalik aloqasi” yotadi, deb yozadi B.G. Anonev. Yozma nutq og‘zaki nutq asosida shakllanadi. Yozma nutqning murakkab shartli reflektor aloqasi shakllangan ikkinchisi signal sistemasi (og‘zaki nutq) bilan birlashadi va uni rivojlantiradi.Yozma nutq jarayonida eshitgan, ko‘rilgan va talaffuz qilingan so‘zlar o‘rtasida yangi aloqalar tiklanadi. Yozma nutq og‘zaki nutqning ko‘ruv shaklidir.Yozma nutqda aniq grafik belgilar,og‘zaki nutqdagi so’zlarning tovush tuzilishi, tovushlarni tasavvurda grafik tasviri, ya’ni harflami bildiradi.

Shunday qilib,o‘qish o’zining psixofizik mexanizmi bilan og‘zaki nutqqa qaraganda birmuncha murakkab jarayondir. Og‘zaki va yozma nutq bir-biri bilan o‘zaro aloqada rivojlanadi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarida o‘qish va yozuv kamchiliklarini bartaraf etishda olib boriladigan korreksion ish jarayoni nafaqat logoped va bola o’rtasida, balki ota-ona hamkorligida amalga oshiriladigan jarayon hisoblanadi.Uyda bolaning ko‘p vaqti ota-onasi bilan o’tadi, shu bilan bir qatorda ota-ona farzandini hammadan ham yaxshi biladigan, uni tushunadigan va farzandi suyana oladigan insonlar hisoblanadi.Shu sababli ota-ona farzandiga logoped tomonidan berilgan uyga vazifa topshiriqlarini va mashqlarini bajarishda mas’uliyat ko’maklashishi, mashqlarni bajarish vaqtlarini to‘g‘ri taqsimlab berishi,iloji borisha mashqlar to’plamini birgalikda bajarishi va asosiysi o‘z farzandlariga motivatsiya berishlari kerak bo’ladi.Logoped uchun ota-onalarni tuzatish ishlariga jalb qilish, ularni nutqni o’rgatish va rivojlantirish usullari bilan tanishtirish, ota-onalarga bolaning dolzarb muammosini ko’rishga yordam berish va uning muvaffaqiyatiga ishontirish muhimdir.

Logoped va ota-onalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni tashkil etish:

1-bosqich - Ota-onalarga bolaning mashg’ulot davomidagi yutuqlarini ko‘rsatish.

2-bosqich-Bolani ta’lim faoliyati natijalarini ota-onalarga yetkazish.

3-bosqich-Bolani tarbiyalash va o’qitish jarayonidagi oila bilan bog’liq muammolarini bartaraf etish.

4-bosqich-Logoped bilan ota-onaning bola shaxsini shakllantirishda birgalikdagi faoliyatini mustahkamlash.

Ota-onalarga uy vazifasini bajarishni tashkil qilish bo’yicha maslahatlar, tavsiyalar beriladi. Logoped ota-onalarga o’quvchilarning og’zaki va yozma nutqidagi buzilishlarni tuzatish samaradorligini oshirish uchun quyidagi uy vazifalarini bajartirishni tavsiya etadi, bunda bir qator shartlarga rioya qilish kerak bo‘ladi:

1).Farzandingiz sog’lom, xotirjam bo’lgandagina uy vazifasini bajarishni boshlashingiz kerak.

2). Bolaga motivatsiya berish kerak, ya’ni to’g’ri talaffuz, aniq va tushunarli nutq, shuningdek,malakali yozma nutqni shaxsan uning uchun qanday afzalliklarni yaratishini tushuntirish lozim.

3).Uyga vazifa tizimli, har kuni, aynan logoped tavsiyasiga ko‘ra bajariladi.

4).Bolada kichik ko'zgu (o'zini nazorat qilish imkoniyati uchun), artikulyatsiya mashqlarini bajarish uchun qog'oz salfetkalar, rangli qalamlar va boshqalar bilan jihozlangan vazifalarni bajarish uchun joy bo'lishi kerak.

5).Bolaning o'zi vazifalarni bajarishi kerak,bunda ota-onalar faqat uning bajarilishining to'g'riligini nazorat qiladi va agar kerak bo'lsa, to'g'rilaydi.

6).Agar spektakl paytida bola charchagan bo'lsa, unga dam olishga imkon berish kerak. Agarda bolada o'qish uchun xohish bo‘lmasa, darsni qayta rejalashtirish kerak, lekin keyinroq vazifani albatta bajarishi lozim.

7).Bola biror vazifani uddasidan chiqmasa,uni rag'batlantirilmaydi, uni bu vazifani bajara olishiga ishontirish va ilgari olingan ko'nikmalardan,imkoniyatlardan foydalanishini ayting.

8).Farzandingizni tez-tez maqtang, uning o'ziga ishonchini oshiring, muvaffaqiyatga erishish uchun vaziyat yarating.

Ota-onalar uchun logoped quyidagi umumiy tavsiyalarini zarurat tug'ilganda mashgulotlar davomida berib boradi:

1).Bolani bolalar psixiatri, nevropatologiga ko'rsating.

2).Farzandingiz bilan uy vazifasini tizimli va aniq bajaring.

3).Har kuni do'stona, o'yin tarzda mashq qiling.

4).Topshiriqlarning aniqligi va bosqichlariga ahamiyat bering.

5).Bolaning nutqiga qo'yiladigan talablarni asta-sekin murakkablashtirib boring.

6).Kundalik nutqqa qo‘yilgan tovushlarni takrorlang, bolaning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantiring.

7).Mushohada qilishni, tinglashni, mulohaza yuritishni, fikringizni aniq ifodalashni o'rganing.

8). Qat'iyatlilikni, mustaqillikni tarbiyalang

9). Esingizda bo'lsin, nutq buzilishlarini bartaraf etish vaqti nuqsonning murakkablik darajasiga, bolaning yoshi va individual xususiyatlariga, mashg'ulotlarning muntazamligiga, ota-onalarning tuzatish ishlariga qiziqishi va ishtirokiga bog'liq bo‘ladi.

10). Bolaning e'tiborini u muvaffaqiyatga erisha olmagan narsaga qaratmang, uning ko'nglini ko'tarish yaxshiroqdir.

11).Talaffuzida nuqsonlari bo'lgan ota-onalar uchun farzandi bilan o'qish foydalidir.

12). Sabrli bo'ling, tez natijalarni kutmang .

13).Farzandingizning kuchiga ishoning, ishonch va sabr-toqat bilan uni nutq buzilishini muvaffaqiyatli tuzatishga ishonch bilan ilhomlantiring.

14).Esingizda bo'lsin,bola o'sib ulg'aygan sayin, bolada noto'g'ri gapirish odati mustahkamlanadi va tuzatish qiyinroq boladi.

Bolaga samarali yordam ko'rsatishda ularning malakasini oshirish uchun bunday materialni ota-onalarga ko'rib chiqish uchun taqdim etish muhim va zarurdir.

Xulosa qilib aytganda,korreksion va rivojlantiruvchi ta'lim va tarbiya jarayonida logoped bilan oilaning ishtiroki muammosi dolzarbdir,chunki logopedlarning ota-onalar bilan birgalikdagi hamkorligi ko'p jihatdan nutq patologiyasi bo'lgan bolaning nutqiy va shaxsiy rivojlanishidagi buzilishlarni bartaraf etish muvaffaqiyatini belgilaydi.Logoped ish faoliyatida didaktik o‘yinlar, harakatli o‘yinlar, so‘z o‘yinlaridan unumli foydalanish, xalq og'zaki ijodi namunalarini qo‘llashi ham bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ayupova M.Y.Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”.,T.: 2007.

2.Ayupova, Mukarram Yu. “Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education.” *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2345-2353.

3.Хрестоматия по логопедии. 1 том. М.:, “Педагогика”, 1997 г.

4.Хрестоматия по логопедии. 2 том. М.:, “Педагогика”, 1997 г.

5.Mamatkulova L. T. (2022).”Defects in the written speech of elementary school students with intellectual disabilities and their elimination” Confrencea, 6(6),16-17

Bozorboyev Javlon,
Jizzax Davlat Pedagogika universituti
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajiyor o’qituvchisi

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALARNI TA’LIM-TARBIYASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Anatatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim yoshdagi nutqida nuqsoni bo’lgan bolalarni nutqini tarbiyalashni o‘ziga xos xususiyatlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uning istiqbollari fikrlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.Shuningdek, maqolada bugungi kunda respublikamizda amaldagi ta’lim tizimi bolalarni mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirib borishga yo‘naltirilgan mustaqil fikrlashni pedagogik texnologiyalarga qiyoslash orqali bolalarni aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilish borasidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so’zilari: zamonaviy o’qituvchi, obrazi, pedagogik mahorat,pedagogik muloqot ijodkor, notiq, tashabbuskor.

Annotation: In this article, the use of modern pedagogical technologies in the education of children with speech defects of preschool age is scientifically analyzed, its perspectives and opinions. Also, in the article, the current educational system in our republic helps children to develop independent thinking skills. By comparing independent thinking with pedagogical technologies, the ideas of serving the development of children’s mental abilities are highlighted.

Key words: modern teacher, image, pedagogical skill, pedagogical communication, creative, speaker, initiative.

Аннотация: В данной статье научно проанализировано использование современных педагогических технологий в обучении детей с дефектами речи дошкольного возраста, его перспективы и мнения.Также в статье действующая в нашей республике система образования помогает детям развивать навыки самостоятельного мышления Путем сопоставления ориентированного самостоятельного мышления с педагогическими технологиями выделяются идеи, служащие развитию умственных способностей детей.

Ключевые слова: современный учитель, имидж, педагогическое мастерство, педагогическое общение, креатив, оратор, инициатива.

Dunyo miqyosida ham statistik ma’lumotga ko’ra nutq nuqsonlarining soni ko’payib bormoqda shuning uchun bolalar va o’smirlarda nutq kamchiliklarini oldini olish dolzab muammo bo’lib qolgan. Bizning mamlakatimizda nutq kamchilligiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-tarbiyaviy va pedagogik ishga katta e’tibor qaratilmoqda. Nutq kamchiligini erta aniqlash korrek-

sion ta’lim-tarbiyani tashkil qilish va ta’lim -tarbiyaning uslublari masalasini hal qilish bo’yicha ma’lum miqdorda yutuqlarga erishilgan. Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Yangi ta’lim to’g’risidagi qonun ham qonunchilik palatasi tomonidan 2020- yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma’qullangan.Maktabgacha ta’lim va tarbiya bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir. Maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi.Bolada nutqni tushunish uni o’rab turgan predmetlar va kattalar talaffuz qilgan so’zlarning o’rtasidagi aloqani o’rnatish yo’li orqali rivojlanadi. Bola istagini mimikasi yoki jesti orqali bilib olishga urinadigan ota–onalarga ularning bunday hatti-harakati noto’g’ri ekanligini tushuntirish zarur. Chunki bunday jarayonda bolada ovoz reaksiyalari tovushlar va so’zlar talaffuziga ehtiyoj sezilmaydi. Nutq kamchiligiga ega bolalarni tarbiyalash jarayonida ota-onalar va pedagoglar doimo o’z xulq-atvorni va o’zining mavqeyini anglash lozim. O’zaro rag’batlantirish o’zaro hurmat tartibni saqlash oila a’zolari o’rtasidagi o’zaro ta’sir nutq kamchiligiga ega bolalalrni psixogen reaktiv holatlar profilaktikasida jiddiy ro’l o’ynaydi.Tushuncha aql-idrok jarayonida vujudga keladi. Nutqiy fikrlash faoliyat mexanizmi sifatidagi bunday jarayonlar xususiyatiga nutqiy fikrlashning muayyan turi-umumlashgan yoki aniq xodisaviy turi to’gri keladi. So’z ma’nosi tizimi va nutq patalogiyasi tizimlarining mana shunday o’zaro shartlangan o’zgarishi me’yorlar kabi tafakkur va nutq birligini asosli ravishda aks ettiradi. Ma’lum bo’lishicha nutqi rivojlanmagan bolalarning o’zi turgan joyini aniqlash xususiyatini o’rganishda obyektni joylashgan joyini anilashda ham bilish faoliyatida turli darajada buzilishlar uchraydi. Biz dastlab bilish faoliyatidagi buzilishlar ustida korreksion ishlar olib boramiz. Ushbu korreksion ish bilan birgalikda tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf qilsak maqsadga muvofiq bo’ladi. Bola hayotining birinchi uch yilida nutq faoliyatining rivojlanishi ahamiyatli hisoblanadi. Nutqi rivojlanmagan bolalarning erkin diqqat-e’tiborning xususiyatlari chalg’itish xarakterida namoyon bo’ladi. Nutqi og’ir buzilgan bolalarda erkin diqqat -e’tiborining past darajadaligi ularning shakllanganligiga yoki faoliyat tuzilishining buzilishiga olib keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga muayyan mavzular bo‘yicha ertaklar rasmlar asosida hikoya tuzish topshirig’i ham berilishi mumkin. Bunday topshiriq ustida ishlash orqali ularda mustakillik, ijodiy faollik rivojlantiriladi. “Bizning oila”, “Bahor fasli”, “yoz - ugar soz”, “qaldirg’ochlar uchib keldi”, “qo‘g’irchoq teatrida”, “qish”, “qor”, “qorboboning sovg’asi”, “qushlar bizning do‘stimiz”, “Mening to‘tilarim”, “Hayvonot bog’ida”, “Ertaklar mamlakatida”, “Sirkda”, “qo‘g’irchoqlarim -ovunchoqlarim”, “Uch ayiq”, “quyonlar”, “qovoq polvon” va boshqa mavzularda hikoya tuzishni aniq tavsiya etish bolalarni nihoyatda qiziqtirib boriladi. Hikoya qilish bolalarning jumlalarni grammatik jihatdan to‘g’ri tuzish, tovushlarni, qo‘shimchalarni to‘g’ri talaffuz etish, yoshiga mos darajada tasviriy vositalardan to‘g’ri foydalana olishiga yordam berib boriladi. Hozirgi davrda ota-onalar bilan pedagoglar hamkorligiga alohida e’tibor berilmoqda va bu ta’lim tarbiya ijobiy natijalarga olib kelmoqda. Ota – onalar bilan ishlashda o‘qituvchi – logopedlar an’anaviy va noan’anaviy usullar : anketalashtirish, maslahat – muloqat, ochiq mashg’ulotlardan keng foydalanadi. O‘z navbatida ota – onalar farzandlari ishlari bilan tanishib, ulardagi muammo va yutuqlardan tegishli xulosa chiqaradilar. O‘qituvchi – logoped har bir bola topshiriqlarni qanday bajarganligini ota – onalarga tushuntiradi. Individual daftarlar orqali bolalar qanday natijalarga erishgani qaysi tovushni hosil qilolmagani, nimada qiynalishi haqida ma’lumot

berib boriladi. Shu Bilan bir qatorda, ota – onalar bolalari bilan topshiriqni qayta ko‘rib chiqishlari lozim. Xulosa qilib aytganda tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar olindi: nutqi rivojlanmagan bolalarda bilimidagi kamchiliklar tafakkur jarayoni va natijalariga va o‘z-o‘zini tashkil qilishning buzilishiga ko‘proq ta’sir qiladi. Ularda atrofdagilar to‘g‘risida etarli hajmda ma’lumotlar bo‘lmaydi, borliqdagi predmetlarning xususiyatlari va funksiyalari haqida, hodisalarning sabab-tergov aloqalarini o‘rnatishda qiyinchiliklar tug‘iladi. Bunda nutqi rivojlanmagan bolalarda fikrlash operyasiyalarini to‘g‘ri amalga oshirish sharoiti qoidaga ko‘ra, saqlangani o‘z-o‘zini tashkil qilishni tartibga solish va bilim zahiralarini kengaytirilganligi ochib ko‘rsatiladi. Talaffuzni shakllantirish ishi yakka tartibdagi (guruhli va frontal) mashg’ulotlarda amalga oshiriladi. Bo‘lim bo‘yicha tuzatuvchi ta’limning vazifalari bolalarda til doirasida kuzatish va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish, o‘zlashtirilgan leksik va grammatik materialni bog’langan nutqning turli ko‘rinishlarida amaliy qo‘llash malakasini kengaytirishdan iboratdir. Shunday qilib bolaning bilish faoliyatini rivojlantirishda tarbiyachi va otaonaning hamkorligini rivojlantirish o’ta muhim.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqi yaxshi taraqqiy etishi uchun ularning nerv sistemasi, eshitish va nutq organlari sog‘lom bo‘lishi lozim. Agar bola yaxshi eshita olmasa, u tovushlarni bir - birdan yaxshi farqlolmaydi; tomoq burun yo‘llari, tishlari sog‘ol bo‘lmasa, tovushlarni so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz eta olmaydi. Nerv asab tizimi nosog‘lom -tez qo‘zg‘aluvchan bo‘lsa, bu uning nutqiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun maktagacha ta’lim muassalarida bolaning nutqini rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish lozim.

Nutq to‘liq rivojlanmagan maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun esa logopedik o‘yinlar asosida so‘z va tovushlarni tog‘ri talaffuz etishni tarbiyalash usullarini qo‘llash kerak. Bolaning har bir tovushni to‘g‘ri talaffuz etishi bu bir murakkab, o‘ziga xos ish hisoblanib , ana shu ish nutqni harakatga keltiruvchi va nutqni eshitish analizatorlarining barcha qismlari bir - birlari bilan o‘zaro bog‘langan holda aniq ishlashni ta’lab etadi. Uch yoshli ko‘pchiligida tovushlarni talaffuz etishning patalogik kamchiligi emas, fiziologik kanchiligi uchrab turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, uch yoshli bolalarda markaziy eshituv va nutq aparatining ishi hali takomillashmagan bo‘ladi. Markaziy eshituv organi bilan nutq apparati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mustahkam va yetarli darajada bo‘lmaydi, periferik nuq apparatining muskullari esa hali kuchsiz harakat qiladi. Bularning barchasi bola nutq organlari harakatlarining yetayetarli miqdorida aniq bo‘lmasligiga, tovushlarni eshitish orqali aniq ajrata olmasligiga olib keladi. Tovushlarning to‘g‘ri talaffuz etishning asosiy shart-sharoitlaridan biri artikulyatsiya appaarati organlarining harakatchanligi va bulardan bolalarning foydalana olish qobiliyatidir. Buning uchun xonada eng avvalo osoyishtalik bo‘lishi lozim. Baland ovoz bilan so‘zlashishga, radioni yoki musiqalarni baland ovozda qo‘yib qo‘yilishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Chunki bularning barchasi bolalarning ham mustahkamlanmagan nerv asab tuzulishiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachi ha deb baland ovozda gapiraverishi ham bolani uning so‘zlariga be’etibor bo‘lishiga olib keladi. Bu degani faqat jimjitlik bo‘lishi kerak, degani emas, axir bolalar o‘ynaganlarida bir biralari bilan so‘zlashadilar. Tarbiyachining logoped esa bolalarning so‘zva tovushlarni talafuz etishini tarbiyalash kerak. Buning uchun bog‘chaga kelgan kunidan boshlaboq nutqi to‘liq rivjlanmagan bolaning qanday so‘zalashishi tekshiriladi. Masalan bola bilan individual so‘zlashish jarayonida, yoki kichkintoylar bilan o‘yin paytida so‘zlashishi tekshirilib boriladi. Bundan tashqari logoped tarbiyachi logopedik o‘yin jarayonida nutq to‘liq rivojlanmagan bolalarga so‘zning boshida, o‘rtasida va oxirida keladigan tekshiriladigan tovushli rasmlarni ko‘satib , topchi bu nima deyiladi? deb so‘raydi. Bola esa sifatda ifodalangan buyumni: “luchka”, “taptal” ,”kalam”, “bujoq”, “xo‘roz”, “mishu”, “mashina” deb izohlaydi. Ularning bu javoblari logoped tarbiyachi tomondan qayd etib boriladi. Tekshirishni odam ma’nosi va yuz qisimlarini namoyon etish mumkin. Masalan: soch, bosh, til, bo‘yin, elka, burun, qorin, barmoq, qo‘l, oyoq va hakozo.

Logopedik mashg'ulotlar jarayonida tarbiyachi logoped har kuni 3-4 bolaning nutqini tekshirib borsa, tez orada bunday bolalarning barchasida tovush talaffuzining ahvoli bilan yaxshi tanish bo'ladi va bu axborotni kundalik ish faoliyatida bolalarni kuzatish jarayonida to'ldirib boradi.

Ma'lumki so'zning tovush tarkibini to'g'ri idrok qilish aynan shu so'zning to'g'ri esda qolinishini ta'minlaydi. Nutq va so'zlardagi tovishlarni idrok qilishi va yaxshi tushinish uchun esa eshitish nutqini rivojlantiruvchi logopedik o'yinlar nutq to'liq rivojlanmagan bolalar uchun o'tkaziladi. Masalan tarbiyachi logoped: Men nima dedim? Deb bolalardan bir necha metr narida turadi. Keyin bolalar eshtib topishlari uchun lozim bo'lgan so'z yoki jumlani avval sekin, keyin shivirlab tlaffuz qiladi. Bolalarga o'yin qoidasi tushuntiriladi. Mana bunday: men bir so'zni sekin aytaman siz diqqatbilan eshiting, nimani aytishgani toping. Men kimni chaqirsam, shu bola nima eshitgani aniq va baland ovoz bilan aytib beradi.

Bunday didaktik o'yinlar ko'rsatma materiallar bilan o'tkaziladi. Deylik bolalar oldida turgan o'yinchoqning nomini sekin aytadi va bolalarga qiyin bo'lmagan topshiriq beradi: "Lola qo'g'irchoqni kravatga yotqiz" "Anvarjon bayroqchani stolga qo'y"

Logoped tarbiyachi bu so'zlarni topshiriqlarni bolalarga qarab turib beradi. Bu esa bolalarning aytilgan so'zlar artikulyasiyasining ko'rib tez topishlariga yordam beradi. Bu o'yinlarni bir necha bor takrorlagach o'yin topshirig'I murakkablashtiriladi. Ya'ni logoped tarbiyachi so'zini bolalarning orqasida turib talaffuz etadi, topshiriq esa bir marta aytiladi. 5-6 ta bolalar chiqib nima eshitganlarini aytadilar. Kim to'g'ri topganligi aniqlanadi. Asta sekin bu o'yin murakkablashtiriladi. Masalan eshitishi jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlarni taklif qilinadi. ("ko'p -ko'k", "yil-yo'l", suv -sut , tis -tiz , tuz-tus)

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonun .2020y
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007 y. 3. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika. M. 1985 g.
4. Ermakov V.P, Yakunin G.A. Osnovoi tiflopedagogiki Moskva:Vlados 2000g.
5. Ignateva S.A. Blinkov Yu.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniyami v razvitii. Moskva: «Vlados». 2004 g.
6. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. O'qituvchi nashriyoti. Toshkent 1993.
7. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika). T.: G'ulom", 2005 y.
8. RaxmonovaV.S. Maxsuspedagogika. G'ulom nashriyoti. Toshkent. 2006
9. Raxmonova V.S. Defektologiya asoslari va logopediya. O'qtuvchi nashriyoti. Toshkent 1991.

Qo'ldosheva Nilufar
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim fakulteti talabasi

UMUMTA'LIM MAKTABLARI VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TIZIMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishi xaqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv, strategiya, fe'l-atvor, korreksion, ehtiyoj, tenglik. hoqimandalik, uyg'unlashmoq, shaxs, jamiyat.

Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni o'sishi va rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Inkluziv so'ziga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u ingliz tilidan olingan bo'lib,inclusive, inclusion uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi.

Inklyuziv ta'lim nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi, va yutuqga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi. Ya'ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, manbai, moddiy va ma'naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qatiy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'limdir.

Inklyuziv ta'lim-umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ular o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur bo'ladilar bu esa ular fe'l-atvorlarida turli salbiy illatlarning shakllanishiga turtki bo'ladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus chtiyojli bolalar ayrim sabablarga ko'ra, masalan ota-onalarni maxsus maktab-internatlarga yubormasligi sababli ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalarini xohish-istaklarini inobatga olgan holda va ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash maqsadida Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

-ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

-jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom

-bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

-imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajralmagan holda

yashash huquqini ro'yobga chiqarish;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Imkoniyati cheklangan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishiga haqli, shuning uchun ularni nuqsoni bilan atalishi nomaqbul hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham ularni tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslik talab etiladi. Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining nafli jihati juda ko'p ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- Inklyuziv ta’lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi.
- Inklyuziv ta’lim barcha uchun ta’lim sifatini yaxshilaydi;

Kamsitishlarni oldini oladi. Maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o’zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta’lim tarbiya berish bilan hal qilib bo‘lmaydi. Jamiyat o’z a’zolariga javobgarlikni o’z bo’yniga olmas ekan. cheklab qo’yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Mamlakatimizda ta’lim tizimiga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda. O’tgan davr mobaynida mamlakatimizda o’sib borayotgan avlodni sog’lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrovini ta’minlash, maktabgacha ta’lim muassasalarini zamonaviy o’quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to’ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko’rsatmoqda.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Maktabgacha ta’lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual. axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta’minlash ko’zda tutildi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi farmoniga muvofiq O’zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim chtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo’yicha “yo’l xaritasi” ishlab chiqildi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar ta’limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko’rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi. Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko’rsatkichlar va tegishli davrga mo‘ljallangan asosiy yo’nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida “Yo’l xaritasi” asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi. Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan:2020-2022-yillar davomida: inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish;

inklyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish; inklyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich vaboshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo’llanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanishi;inklyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish;

alohida ta’lim chtiyojlari bo’lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o’qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o’rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish; alohida

ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo’lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;inklyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish;

2023-2025-yillar davomida: inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o’rta ta’lim muassasalarida joriy qilish;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan har bir bolaning inklyuziv ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;

inklyuziv ta’limda o’qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish;

inklyuziv ta’lim jarayonida o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog’lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko’rish; o’quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta’lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta’lim chtiyojlari bo’lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari soni optimallashtirish belgilab qo’yildi.

Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo’lishlari uchun oilada yashashlari va o’z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o’zlashtirishda qiynalayotgan bo’lsa, o’qish va yozishga o’rganish uchun maxsus yordamga ega bo’lishi, darslarga qatnamay qo’ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko’rsatilishini kafolatlaydi.

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog’lom bolalar qatoriga qo’shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va haraktlarini rivojlantirishdir. Inklyuziv ta’limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi? -o’z imkoniyatini o’zi uchun kashf etish imkonini beradi

- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzagakeladi;

-dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;

-o’qishga bo’lgan ehtieji va qiziqishlari ortadi; -O’zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;

-Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi:

-Yotsirash, yakkalanish kabi xususi yatlari yo’qoladi.

Inklyuziv ta’lim sog’lom bolalar hayotiga qanday ta’sir ko’rsatadi? -O‘zlariga o’xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar,

-Tengdoshlariga g’amxo’rlik hissi uyg’onadi; -Ularni qo’llab-quvvatlash, yordam berishga intilish insonparvarlik hissi tarbiyalanadi; -O’quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat,o’zaro hurmat tarbiyalanadi

-Yoramga muhtoj insonlarga e’tibosizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar -Hozirda mamlakatimizda inklyuziv ta’limga yo’naltirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari kun sayin ko’payib va takomillashib bormoqda.

Umumta’lim maktablariga inklyuziv ta’limni joriy etishda sinf rahbari va o’qituvchilar asosiy paradigma vazifasini o’taydi. Chunki sinfga yangi bola yoki alohida ehtiyojli bola bo’lsa, sinfdagi o’quvchilar jamoasi o’qituvchi hatti-harakatlariga qarab o’sha o’quvchiga munosabat bildiradi. Shu bois alohida ehtiyojli bolalarning oddiy sinflarda o’qitilishi o’qituvchiga yana bir ma’suliyat yuklaydi. O’qituvchining alohida ehtiyojli bolalarga bo’lgan samimiy munosabati sinfdagi sog’lom bolalarga ham ijobiy ta’sirini o’tkazadi. O’quvchilarda nogiron insonlarga

bo'lgan munosabat shakllanadi. Ularda nogiron shaxslarni jamiyatda ajratmaslik, bunday insonlar hayotda o'z o'rnilarini topishlari uchun ko'mak berish kabi insoniy fazilatlar shakllantiriladi. Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi nafli jihatlari mavjudligidan kelib chiqadi:

- inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi; - inklyuziv ta'lim barcha uchun, ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin;

- bolalarni oilasidan, o'yidan uzoqda bo'lgan internatlarga joylashtirish

ularning o'yi, oilasi hamjamiyat hayotiga ishtirok etish huquqiga to'sqinlik qiladi: -o'yidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq bo'lib o'sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi

o'quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko'proq o'quvchilami qamraydigan yangi o'qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi.

Umuman olganda, inklyuziv ta'limni O'zbekistonda joriy qilishning yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta'lim muassasalari mavjud bo'lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga to'liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini
ta'minlash -yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2016 yil 8 dekabr. 243-son.
2. Sh.A.Amonashvili va b. "Pedagogik izlanish" Toshkent "O'qituvchi"
1990 yil. 608 b
3. M.G.Davletshin "O'qituvchi" 2000 yil. 20 b"Ta'limning psixologikasoslari Toshkent.
4.Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2016 yil 8 dekabr. 243-son.
5. Sh.A.Amonashvili va b. "Pedagogik izlanish" Toshkent "O'qituvchi" 1990 yil. 608 b
6. M.G.Davletshin "O'qituvchi" 2000 yil. 20 b"Ta'limning psixologik asoslari Toshkent.

D.F.Ikramova
A.Qodiriy nomidagi JDPU
Maxsus pedagogika kafedrasi
o'qituvchisi

PSIXIK KAMCHILIKLARIGA EGA BO'LGAN BOLALAR BILAN PSIXOTERAPIYA MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH

Annotatsiya. Bolalar va o'smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun turli xil terapevtik baholashlar mavjud. Psixik kamchiliklariga ega bo'lgan bolalar bilan psixoterapiya mashg'ulotlarini tashkil etishning zarurati.

Kalit so'zi: Ruhiy rivojlanishi sustlahganlik,psixika,psixoterapiya,psixoanalitik,art-terapiya,-mo'siqa terapiya,ertak terapiya.

Abstract. There are a variety of therapeutic assessments to address mental health issues in children and adolescents. The need to organize psychotherapy sessions with children with psychic deficiencies.

Keyword. Mental development retardation,psychics,psychotherapy,psychoanalysis,art therapy,mosaic therapy, fairy tale therapy.

Абстрактный. Существуют различные терапевтические оценки для решения проблем психического здоровья детей и подростков. Необходимость организации психотерапевтических занятий с детьми с ограниченными возможностями психики..

Ключевое слово: Задержка психического развития,психотерапия,психоаналитическая ,арт-терапия,музыкотерапия,сказкотерапия.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar tafakkurning o‘ziga xos bo‘lgan va uni aqli zaiflardan oson ajratishga imkon beradigan xususiyatlaridan biri, so‘z-mantiq tafakkur bilan ko‘rgazma-obrazli tafakkur turlarining o‘zaro munosabati va rivojlanish darajalaridir (G‘.B.Shoumarov). Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning so‘z-mantiq tafakkuri yetarli rivojlanmagan bo‘lib, ba’zi holatlarda ularni yengil darajadagi aqli zaiflardan farqlay olmaslik mumkin. Ammo, ularning ko‘rgazma-harakat va ko‘rgazma-obrazli tafakkur turlari aqli zaiflardan keskin farq qilib, normal tengdoshlariga yaqinlashib boradi. Bu esa ularning bilish faolyatlarida katta rivojlanish imkoniyatlari mavjudligi va ularning bir qismi ma’lum ta’lim yillaridan keyin, maxsus ta’lim-tarbiya va davolash ishlari natijasida o‘z normal tengdoshlariga yetib olishi mumkinligini ko‘rsatadi. Tafakkur turlarining bunday munosabati va notekisligi katta differensial diagnostik ahamiyatga egadir. Ma’lum ob’ektlarni tahlil qilganda Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilar normal tenqurlariga nisbatan kamroq, lekin aqli zaif bolalarga nisbatan ko‘proq belgilarni aniqlaydilar. Lekin, shu bilan birga ularning tahlil jarayoni rejasiz ravishda bajarilganligi sababli ob’ektning ko‘pgina qismlari tushirib qoldiriladi. Ammo, ularga o‘qituvchi tomonidan ma’lum yordam berilganda, tahlil natijalarida keskin o‘zgarish bo‘lib, normal tengdoshlariga yaqinlashadi. O‘qituvchi tomonidan yordam berilganda, tahlil natijalarida keskin o‘zgarish bo‘lib, normal tengdoshlariga yaqinlashadi. O‘qituvchi tomonidan yordam berilganda aqli zaif bolalarda ham ijobiy o‘zgarishlar bo‘lishi mumkin, ammo, bu o‘zgarsh Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilardagidek katta bo‘lmaydi. Bu esa Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning o‘z taraqqiyotlarida rivojlanishi mumkin bo‘lgan imkoniyatlarga ega ekaniligini, ular pedagogik yordamdan samarali foydalana olish mumkin ekanligini ko‘rsatadi.

Bolalar va o‘smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish uchun turli xil terapevtik baholashlar mavjud. Ba’zi yondashuvlar kuchli ilmiy dalillar bilan tasdiqlangan, ba’zilari esa yo’q Ba’zi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zgarishlarning rivojlanishiga yordam beradigan eng kuchli omil terapevtik aralashuvning o‘ziga xos shakli emas, balki terapevt bilan munosabatlarning sifati hisoblanadi.

Terapevtning roli bola va ota-ona o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning kuzatuvchisi va tarjimonidir. U bolaning xatti-harakati haqidagi ba’zi fikrlarini ota-onasi bilan baham ko‘rishi va shu bilan ota-onaga bolani boshdan kechirishning muqobil usulini taklif qilishi mumkin. Ushbu usul ota-onaga bola bilan ishonchli aloqani tiklash uchun o‘zining go‘daklik tajribasi bilan bog‘liq muammolarni hal qilishga yordam beradi.Bu kelajakda bolaning psixopatologik rivojlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Art-terapiyada bemorlarga turli xil san’at va hunarmandchilik taklif etiladi. (chizmachilik, grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, dizayn, kichik plastmassa, o’ymakorlik, kuydirish, quvish, batik, gobelen, mozaika, freska, vitraj, mo’yna, charm, matolardan yasalgan barcha turdagi hunarmandchilik va boshqalar), bir tomondan, o’zlarining tajribalari, muammolari, ichki qarama-qarshiliklarini aniqroq, nozikroq ifodalash uchun psixoterapevt yoki umuman guruh bilan muloqotni kuchaytirishga, boshqa tomondan, ijodiy o’zini namoyon qilishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda art-terapiya

video-art, montaj, ijro, kompyuter san'ati kabi ijodkorlik shakllarini o'z ichiga oladi, bu erda vizual aloqa kanali etakchi rol o'ynaydi. Art-terapiya turlari So'zning tor ma'nosida art terapiya - bu tasviriy san'atga asoslangan rangtasvir terapiyasi.

Biblioterapiya (shu jumladan. ertak terapiyasi) - adabiy kompozitsiya va - adabiy asarlarni ijodiy o'qish.

- Musiqa terapiyasi – Raqs terapiyasi - Qo'g'irchoq terapiyasi So'nggi yillarda art-terapiya turli xil psixologik muammolarni hal qilishning ajoyib usuliga aylandi. "Art healing" samarali va foydalidir, shuning uchun u yoshidan qat'i nazar, bemorlar bilan ishlashda keng qo'llaniladi. Albatta, har qanday ma'lumot ko'pchilik uchun qiziqarli. Masalan, bunday tuzatish usullari qanday ko'rinishga ega, uning turlari qanday. Art-terapiyada deyarli hech qanday cheklovlar va kontrendikatsiyalar yo'q, ammo bu sizga haqiqatan ham yaxshi natijalarga erishishga imkon beradi.

Art-terapiyaning maqsadlari Diagnostika. Ijodkorlik yordamida siz mijozning asosiy muammolarini aniqlashingiz mumkin, u qaysi sohaga ko'proq e'tibor berishi kerak, u bilan haqiqatan ham nima sodir bo'lmoqda. - Tuzatish. Art-terapiya yordamida siz odamga xatti-harakatini yanada konstruktiv tarzda o'zgartirishga yordam berishingiz, qo'rquv, tashvish, cheklash e'tiqodlari, fobiyalar va boshqalardan xalos bo'lishingiz mumkin.

- Rivojlanish... Art-terapiyaning asosiy vazifalaridan biri kuchli va aniqlashdir zaif tomonlari odamlar va ularning rivojlanishi.

– Estetik ehtiyojlarni qondirish ... Art-terapiya jarayonida haqiqiy ijodkorlik boshlanadi. Mijozlar rasm, musiqa, she'riyat va hatto kitoblar yaratadilar. Qizig'i shundaki, bu ko'pincha o'zlarini butunlay "er yuzidagi", ijodkorlik va ilhomdan uzoq deb hisoblaganlar bilan sodir bo'ladi.

– Psixoterapiya ... Va, albatta, art-terapiya yordamida siz ongsizning chuqur qatlamlari, travma, qiyin tajribalar bilan ishlashingiz mumkin.

Art-terapiya sizga tabiiy ravishda imkon beradi to'g'ri psixo-emotsional holat, aynan:

• salbiy his-tuyg'ularni va his-tuyg'ularni (tajovuz, norozilik, rashk, hasad va boshqalar) maqbul shaklda ifodalash;

• stress, boshqa turdagi stress va tashvishlardan xalos bo'lish;

• qo'rquv va fobiyalardan xalos bo'ling;

• atrofdagi dunyoga kengroq, ijodiy nuqtai nazarning paydo bo'lishi tufayli stereotiplar va cheklovlardan xalos bo'lish;

• o'z-o'zini hurmat qilish va o'ziga ishonchni oshirish.

Ertakterapiya - art-terapiya usullaridan biri bo'lib psixologiya bo'limida -muammolarni tuzatish va shaxsiyatning rivojlanishiga hissa qo'shadigan ertaklar orqali shaxsga psixologik ta'sir qilish usulidir. Ertak terapiyaning asosida ertak va haqiqatdagi harakatlar o'rtasidagi munosabatlar jarayoni yotadi. Ushbu usulni qo'llash doirasida yosh chegarasi yo'q. Bolalar hamda kattalar bilan ishlashda foydalanish mumkin.

Ertak terapiyaning maqsadi bo'lgan qo'rquvni bartaraf etish, bolaning xarakterini, xulq-atvorini va ichki holatini tuzatishda tegishli psixologik vositalarning aksariyatiga qaraganda nisbatan yumshoqroqdir.

Ertakterapiyaning turlari.

Badiiy ertaklar

Odatiy folklorga eng yaqin bo'lgan badiiy ertaklar universal va kamdan-kam hollarda ma'lum bir bolaga moslashadi. Ular asosan parvarishlash terapiyasi sifatida ishlatiladi va jiddiy muammolarni bartaraf etish uchun ishlatilmaydi. Badiiy ertaklarning asosiy printsipi "zarar yetkaz-

ma", shuning uchun ularni ertak terapiyasi prinsiplari haqidagi chuqur bilimga ega bo'lmasdan turib ham foydalanish mumkin.

Psixoterapivtik ertaklar

Ko'pchilik psixologlar tomonidan 3 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan bolalar bilan ishlashda bolaning muammolarini dastlabki o'rganishdan keyin qo'llaniladi. Bu qo'rquv va fobiyalarni tuzatishning asosiy vositasi bo'lgan psixoterapevtik ertaklardir. Odatda terapevtik ertaklarning tayyor to'plamlari eng tez-tez uchraydigan muammolar (qorong'ulikdan qo'rqish, qizg'anchiqlik va boshqalar) uchun ishlatiladi.

Meditativ ertaklar

Bu ertaklar ziddiyatlar va yomon qahramonlar yo'qligi bilan ajralib turadi. Ular psixologik yukdan keyin dam olish uchun mo'ljallangan. Ular ertak terapiyasining eng qiyin turi, chunki ular muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan emas. Meditatsiya ertaklari ko'pincha bola bilan muloqot shaklida aytiladi, bu esa psixologga bolaning aniq yoki yashirin ehtiyojlariga asoslangan uchastkani o'zgartirishga yordam beradi.

Didaktiv ertaklar.

Didaktik ertaklar ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun ishlatiladi. Ushbu ertaklarning maqsadi bolani interaktiv shaklda yangi narsalarni o'rgatishdir. Ko'pincha boshlang'ich maktabda o'quv dasturining bir qismi sifatida ishlatiladi.

Ertak terapiyani psixologik ta'sir qilish usuli sifatida nafaqat psixologlar, balki, defektologlar, shifokorlar tomonidan ham faol qo'llaniladi. Ertak terapiyani bolalar bog'chalarida, maktablarda va reabilitatsiya markazlarida ham qo'llaniladi. Ertak terapiyaning asosida terapevtik shaxsiylashtirilgan ertaklar to'plamlari yaratiladi. Ertakterapiya anoreksiya(ishtaha yo'qligi) bilan kurashish uchun ham ishlatilishi mumkin.

Psixik kamchiliklarga ega bolalar va o'smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun yuqoridagi terapivtik usullardan foydalanish samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.F.Narmatova "Maxsus pedagogika va maxsus psixologiya" T.2022

2.Majidov N.M. Umumiy Nevropatalogiya. T.: "Abu ali Inb Sino", 2018 y.

3.Xo'jaeva N.M., SHoyusupova A.YU. Psixatriya T 2011 y.

4.Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

5. P.Mavlonova "Maxsus pedagogika" Toshkent 2001.

L.R.Xayitov,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika
kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
Sh.Turg'unova ,
Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi
403-guruh talabasi

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI KO'RISHIDA NUQSONI BOR BOLALAR NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Inson taraqqiyoti va komil inson bo'lib yetishuvi uchun uning barcha a'zolari sog'lom va to'laqonli faoliyat yuritishi zarur. Afsuski, barcha insonlar xam har tomonlama sog'lom emas. Shunga qaramasdan turli nuqsonga ega bo'lgan shaxslar xam komillikka intilishadi. Bular qatoriga qo'rqmasdan ko'zi ojiz shaxslarni xam qo'sha olamiz.

Kalit so'z: Tabiaitshunoslik, material, maxsus ta'lim,Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi

Ma'lumki, bir analizator faoliyatining buzilishi boshqa analizatorlarning buzilishiga sabab bo'ladi.

Ko'rish analizatorining faoliyati buzilganligi sababli ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu nutqda o'z aksini topadi (exolaliya, "formalizm", so'z turkumining buzilishi va boshqalar). Ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqining rivojlanishining tahlili shuni ko'rsatadiki ularning ko'pchiligida sistemali nuqsonlar kuzatiladi va nutqning yetarli komponentlari buzilgan bo'ladi (fonetika, leksika, grammatika).Hozirgi vaqtda ko'r va zaif ko'ruvchi bolalardagi nutq kamchiligi murakkab nuqson ekanligi hamda nutq va ko'rish faoliyatining sustligi o'zaro bog'liqligi nazariy va amaliy izlanishlarda isbotlangan.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutq kamchiliklari turlichadir. Ular strukturasi va darajasi sifatidan murakkab bo'lib, nutqni R.Ye.Levina ta'kidlaganidek, yagona sistemaga qamrab oladi va bunda nutq kamchiliklari, nutq kamchiliklarining yagona yadrosi bo'libqolmaydi. Bu toifa bolalarda nutqning rivojlanishi murakkab sharoitda kechadi.

Korrektsion ta'lim jarayonida kompleksli keng qamrovli ta'sir ko'rsatiladi, Bu ta'sir logoped, tiflopedagog va tarbiyachilar tomonidan turli mashg'ulotlar davomida amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar bolalarning ko'rish qobilyatini, nutqi qabul qilish usullari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda olib boriladi. Shu asosda logopedik guruxlar tashkil qilinadi. Ko'r bolalar bilan ishlashdagi qiyinchiliklarni o'ziga xosligi inobatga olinib, mashg'ulotlar uzoqvaqt individual ravishda olib boriladi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda kuzatiladigan nutq kamchiliklari bilan bir qatorda nonutqiy funktsiyalarning shaqllamaganligi ham kuzatiladi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etish o'yin, o'quv, mehnat faoliyati, hamda amaliy va musiqa mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqini rivojlanishida artikulyatsion apparat xarakatchangligi ham alohida o'rin tutadi. (L.A.Novikova).

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha nafakat nutq apparatining xarakatchanligi balki, ularga bog'lik ravishda (M.V. Kirzon, V.A.Safonov, G.A. Yakunin) ko'l, oyoq va boshqa muskullar xarakati rivojlangan bo'lishi zarur. Masalan, nonutqiy muskullar xarakati (qo'llar) so'zlarni ichida takrorlash va

uni aytishda turli xarakterdagi faolligini ta'minlaydi. Ko'rishda nuqsoni bor bolalarda kuzatilayotgan nutqiy buzilishlar bir-biriga bog'liq ravishda yuzaga keladi. Bolalarda ichki nutqning rivojlanmaganligi yoki buzilganligi og'zaki va yozma nutqda ham o'z aksini topadi. (L.S.Filchikova, M.Ye. Vernadskaya, O,V. Parameylarning "Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar nuqsonlarni erta yoshda aniqlash va korrektsiyalash" nomli kitobida Ko'rishida nuqsoni bor bolalardagi nutq nuqsonlarini erta aniqlash va ilk yoshdan boshlab korrektsiyalash zarurligini, shuningdek nutq nuqsonlarini boshqa psixik jarayonlarni ham birgalikda bartaraf etish lozimligini e'tirof etilgan.

Keyingi yillarda ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqiy nuqsonlarini bartaraf etish va oldini olish, psixik jarayonlarini rivojlantirishi bo'yicha qator olimlar V.A.Belmer, L.N.Grigoreva, V.Z.Deniskina,V.A.Kruchinin, R.D.Mastyukova, I.V.Novichkova, L.I.Plaksina, E.N.Podkolzina, E.N.Sekovets, B.V.Sermeev, B.K.Tuponogovlar tomonidan maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Bu dasturlar umumdidaktik va tiflodidaktik tamoyillar asosida yaratilgan bo'lib, ko'rishida nuqsoni bor bolalarni har tomonlama rivojlantirish va ularni samarali maktabga tayyorlashni ko'zda tutadi.

Ko'zi ojiz bolalar nutqi L. S. Viggotskiy, A. N. Leontev va boshqalar ta'kidlaganidek, yoshga oid rivojlanishning umumiy qoidalariga bo'ysunadi va yetakchi faoliyat (o'yin, o'qish) bilan belginadi, birokq uning shakllanishi normal ko'radigagan bolalarnikidan murakkabrokq sharoitda kechadi. Ko'rish qobiliyati og'ir nuqsoni sharoitida atrof makonni hamda predmetlarni distant va bir paytda ko'rib chiqish, ularni yaxlit idrok etish va ko'rgazmali qiyoslash imkoniyati keskin cheklangan bo'ladi.

M.I. Zemtsovaniig fikricha, bolalar nutqining cheklangan hissiy asosda rivojlanishi umumlashtirish usullariga o'ziga xoslik bag'ishlaydi, bu aqliy faoliyatning ko'rgazmali-mantiqiy usullaridan yetarlicha foydalanmaslik va tushunchalarni ularning umumiy ma'nolarida predmet va xodisalarning belgilar rang-barangligiga keragicha tayanmasdan qo'llashda namoyon bo'ladi. Umuman olganda, predmet va hodisalarni ko'rib, tanib olishda analiz va sintez jarayonlari zaif ko'radigan bolalarda xuddi normal ko'radigan bolalardagi kabi kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. M. Ayupova. Logopediya.:T.: 20007-yil.

Eshmamatova S.T,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
magistrant

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING INKLYUZIV TA'LIMGA MOSLASHUVCHANLIGINI OSHIRISHDA PSIXOLOGIK YORDAM(MAKTABGACHA TA'LIM MISOLIDA)

Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil extiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi, va yutuqga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi xayot qurishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim bu davlat siyosati bo'lib nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muxtoj, tarbiyasi og'ir, yetim bolalar, VICh SPICh bilan kasallangan bolalar va yoshlar uchun moslashuvchan va individuallashgan yordam tizimidir va barcha bolalarni teng ko'rishni ko'zda tutadigan ta'lim. Ya'ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, manbai, moddiy va ma'naviy axvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qatiy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'limdir.

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'lim turli extiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tadbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta'lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi (vaxolangki ular uqitilmasaham). Bunday yondashuv diskriminasiyani bartaraf etadi, kamaytiradi chunki bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish jarayonida uzlarining o'qitilish jarayonida turli extiyojlarga ega individum ekanliklarini anglaydilar.

Sharqning mashxur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri tug'risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik bazasi xisoblanadi.

Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregasion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqiyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning extiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z- o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus extiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmokdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga kura maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash ko'zda tutildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 – 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

2020 – 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi.

Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi.

Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan:

2020 – 2022-yillar davomida:

inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish;

inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish; inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'min-

lanishi; inklyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o‘qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o‘rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo‘lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish;

2023 – 2025-yillar davomida:

inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida joriy qilish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan har bir bolaning inklyuziv ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta’limda o‘qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish; inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog‘lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko‘rish; o‘quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta’lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari soni optimallashtirish belgilab qo’yildi.

Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi.

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog’lom bolalar qatoriga qo’shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va haraktlarini rivojlantirishdir.

Inklyuziv ta’limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi?

-o‘z imkoniyatini o‘zi uchun kashf etish imkonini beradi

- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzaga keladi;

-dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;

-o‘qishga bo‘lgan ehtieji va qiziqishlari ortadi;

-O‘zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;

-Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;

-Yotsirash, yakkalanish kabi xususi yatlari yo‘qoladi.

Inklyuziv ta’lim sog‘lom bolalar hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

-O‘zlariga o‘xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar;

-Tengdoshlariga g‘amxo‘rlik hissi uyg‘onadi;

-Ularni qo‘llab-quvvatlash, yordam berishga intilish –insonparvarlik hissi tarbiyalanadi; -O‘quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o‘zaro hurmat tarbiyalanadi

-Yoramga muhtoj insonlarga e’tibosizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar

-Hozirda mamlakatimizda inklyuziv ta’limga yo’naltirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari kun sayin ko’payib va takomillashib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarori PQ-4312 08.05.2019
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim- tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risidagi qarori -4860 13.10.2020
3. Musaeva N.S. The Specificity of the Communication Process of Children with Disabilities. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020, pp. 04-06
4. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.
5. D.S.Qaxarova " Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" o'quv va metodik qo'llanma 2014-yil

Аюпова Мукаррам Юлдашевна
Низомий номидаги ТДПУ
профессори пед.фан.ном.

ЦЕРЕБРАЛ ФАЛАЖЛАНИШДА БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада церебрал фалажланиш атамаси, унинг мохияти, сабаблари ҳамда болаларда дизартриянинг турли кўринишларида намоён бўлувчи фонетик-фонематик камчиликлар, тилнинг лексик тизимини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар, лексик ва фонетик-фонематик камчиликлар билан боғлиқ бўлган грамматик камчиликлар сабаблари ёритиб берилган.

Аннотация: В этой статье рассматриваются причины возникновения ДЦП, его сущность, особенности развития дизартрии у детей, изучаются фонетические и фонетико-фонематические особенности, связанные с изменением лексического состава языка.

Болалар церебрал фалажланиши (БЦФ) термини мавжудлигига юз йилдан ошган бўлсада,касалликнинг ўзи инсониятнинг бутун мавжудлик тарихи давомида унга маълум ва ҳамроҳдир. Аммо унинг тарихи шунчалик қадимий бўлсада, ушбу муаммога бўлган қарашларда ҳалигача ягона фикр мавжуд эмас.

БЦФ термини билан биргаликда клиник амалиётда айрим ҳолларда «Литтл касаллиги» атамаси ҳам қўлланилади. Ушбу атама Х1Х-асрнинг ўрталарида илк бор туғуруқ жараёнидаги салбий асоратлар билан боланинг кейинги ақлий ҳамда жисмоний ривожланишидаги камчиликлар ўртасида алоқани аниқлаган Британиялик хирург-ортопед Уильям Жонн Литтл (William John Little) шарафига киритилган. Литтл ўз қарашларини ўзининг «Патологик ва оғир туғруқ, гўдакнинг вақтидан илгари туғилиши ҳамда асфиксиянинг боланинг ақлий ва жисмоний ҳолатига таъсири» номли рисоласида (Littie W.J., 1862) баён этди. Буюк Британия акушерлари жамиятига йўлланган ушбу рисола материаллари ҳозирга қадар церебрал фалажланиш мавзусидаги китоб ва мақолаларда энг кўп келтирилади.

Маълумки, БЦФда «ядровий» синдром сифатида рефлектор ривожланишдаги патология эътироф этилади. Болада шартсиз рефлекслар нотўғри ривожланади ва бу ўз-ўзидан моториканинг ривожига таъсир кўрсатади. Бу эса албатта оғир нутқ нуқсонларига сабаб бўлади.

БЦФ да нутқ нуқсонларининг намоён бўлиши ҳақида турли фикрлар мавжуддир. В.Кардвеллнинг маълумотларига қараганда нутқий патологияни 73% ҳолатларда кузатиш мумкин.

К.А.Семёнованинг фикрича, нутқ нуқсонларининг кучайиши фалажликнинг турига боғлиқдир. Хусусан, спастик диплегияда 70% болаларда дизартрия кузатилади, айрим ҳолларда мотор алалияни кўриш мумкин. Гемипариетик турида 25-35% болалар дизартрия нуксонига эга бўладилар, гиперкинетик турнинг 90% ҳолларида дизартрия кузатилади, атоник-астатик турнинг 60-75%, икки томонлама гемиплегияда эса доимо оғир кўринишдаги дизартрия ёки анартрия кузатилади.

БЦФда намоён бўлувчи нутқ нуқсонларининг турличалиги ҳамда ушбу патологиянинг мураккаб структурасини ҳисобга олган ҳолда болаларда нутқ нуқсонлари аксарият ҳолларда бузилишнинг қанчалик намоён бўлишига боғлиқ дея таҳмин килиш мумкин. Хусусан нутқ ривожига қуйидагилар таъсир этиши мумкин:

БЦФсиз ҳолларда нутқ нуқсонини келтириб чиқарувчи сабаблар;

переферик нутқ аппаратидаги мотор бузилишлар. Уларнинг нақадар кенг тарқалганлиги, интенсивлиги ва характерига кўра болаларда дизартриянинг турли шакллари намоён бўлиши;

• мотор бузилишлар билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган сенсор етишмовчиликлар;

ҳомиладорлик давридаги патология билан боғлиқ бўлган артикуляцион аппаратнинг тузилишидаги етишмовчиликлар тўғри талаффузни эгаллашга механик таъсир этиши;

хаста боланинг ижтимоий ривожланиш шароитлари - ситуатив мулоқатнинг ва предмет-амалий фаолиятнинг кеч ривожланиши;

Ўз ўрнида нутқ бузилишлари церебрал фалажланган боланинг ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади: нутқий мулоқатни кескин чегаралайдилар, билиш фаолиятининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатиб, вербал интеллект тараққиётига тўсқинлик қилади.

Мактабгача ёшдаги церебрал фалажланган болаларда логопедияда маълум бўлган барча нутқ нуқсонларини учратиш мумкин. Шу билан бирга БЦФ каби марказий нерв тизимидаги органик зарарланишлар оқибатида юзага келувчи нутк камчиликлари ҳам мавжуддир. Улар сирасига дизартрия ва алалия нутқ камчиликлари кириб, ушбу нутқ нуксонлари турли кўриниш, турли оғирлик даражаларида намоён бўлади.

БЦФ болаларда нутқ ривожланишининг сустлашуви кўп учраб, унинг юзага келишига боладаги сенсомотор етишмовчилик ёки руҳий ривожланишнинг сустлашуви сабаб бўлади. И.А.Смирнованинг фикрича, мактабгача ёшдаги БЦФ болаларда нутқ ривожланишининг сустлашуви психомотор ривожланишдаги сустлашувга нисбатан камроқ учрайди. Махсус таълимга жалб этилган 62% болаларда илк ёшларда нутқнинг ривожланиш темпи меъёрида бўлган, 19% да эса сустлашув (гугулаш-3,5-5 ой., нуткни тушуниш - 9-11 ой., илк сўзлар -12-18, иборалар-24-30 ойдан), яна 19% болаларда сустлашув жуда кескин характерга эга бўлган.

БЦФ болаларда спастик, гиперкинетик ҳамда миячали дизартрия аниқланган. Ҳар бир ҳолатда зарарланишнинг уч даражаси: енгил, ўрта ва оғир кўринишларини кузатиш мумкин. Тадқиқотчилар БЦФ болаларда дизартриянинг аралаш кўринишини ҳам кузатадилар: спастик-атаксик, спастик-гиперкинетик, спастик-атаксик-гиперкинетик.

Барча муаллифлар БЦФ болаларда псевдобульбар дизартрия энг кўп учровчи тур деган фикрга кўшиладилар. Псевдобульбар дизартрияли болаларга у ёки бу кўринишдаги секинлашган, оғир талаффуз хосдир. Нафас бўлимидаги ҳаракатнинг сустлашуви артикуляцион аппаратнинг олд қисмидаги ҳаво оқимининг етишмаслигига олиб келади. Ҳаддан зиёд суст ҳаво оқимида ҳатто лаб товушларини ҳосил қилиш имконияти ҳам

йўқолади. Ҳаво оқимининг етишмаслиги артикуляцияни, артикуляцион бўлимнинг ўрта ёки орт қисмига сурилишига сабаб бўлади.

Овоз функциясини бузилиши овознинг ёрқинлигини йўқолишига, диапазонининг торайишига олиб келади. Овоз пайчаларининг фалажланганлиги оқибатида уларнинг тўлиқ бирика олмаслиги ҳам таъсир кўрсатади, бунинг натижасида овоз жарангсиз, паст бўлади.

К.А.Семеновaнинг фикрича, церебрал фалажланган болаларда асосан мотор нутқий камчиликлар кузатилади. Ушбу болаларнинг нутқий патологияларида миячали ва псевдобульбар дизартрия асосий ўринни тутади. К.А.Семенова М.Н.Аствацатуровнинг келтирган ғоясига қўшилган ҳолда церебрал фалажланган болаларда мотористанинг бузилиши узвий боғлиқлик ҳолатида юзага келиб, у боланинг ҳам ҳаракат ҳам нуткий мушаклари доирасига таъсир кўрсатади. Юзага келувчи спастик парезнинг бир хил кўринишда ҳаракат тизимларининг аъзолари билан бирга мимик ҳамда артикуляцион мускулатурани қоплаб олишини М.Б.Эйдинова ҳам ўз тадқиқотларида аниқлаган. Ҳаракатда юзага келувчи харакатларнинг ноаниқлиги, сўниш характерига эга эканлиги, тез толиқиш нутқий фаолияда ҳам худди шундай ҳолатларни келтириб чиқаради. Ҳаракат фаолиятидаги ихтиёрсиз қисқаришлар мушакларнинг фаол бўшашишидаги қийинчиликлар билан бирга келади ва бу кўриниш оғир ҳолларда фонемадан фонемага, бўғиндан буғинга ҳамда енгил кўринишларда эса, сўздан сўзга ўтишда муаммолар ҳосил бўлишига сабаб бўлади. А.Р.Лурияниng фикрича, бунга бир маромдаги нутқнинг ҳосил бўлишини таъминловчи «кинетик куй»нинг ривожланмаганлиги сабаб бўлиши мумкин.

Е.Н.Правдина-Винарская ва М.Б.Эйдиновалар турли кўринишдаги дизартрия нутқ бузилишини псевдобульбар фалажланишнинг аломати сифатида эътироф этадилар. Лаб мушакларининг заифлиги ҳолатида бола у, б, п, ф товушларини, тил мушакларининг кучсизлигида эса о, и, д, ф, с, р ҳамда юмшоқ танглай фалажланганида эса, г, к, х товушларини нотуғри талаффуз этади ёки умуман талаффуз эта олмайди. Болалар церебрал фалажланишишида артикуляцион моториканинг бузилиши нафақат товушлар талаффузига салбий таъсир кўрсатиб қолмай, балки иккиламчи камчилик сифатида фонематик идрокдаги муаммолар келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Бу эса ўз ўрнида сўзларнинг товушлар тахлилини ҳамда товуш-буғин структурасини аниқлашга тўсқинлик қилади.

Аммо барча церебрал фалажланган болаларда ҳам бу ҳолат ўхшаш бўлмаслиги мумкин. Айрим болалар сўзларни алоҳида элементларга ажратишда катта қийинчилик ҳис этсалар, айримлар эса оддий товушлар таҳлилида қийналадилар. Аксарият ҳолларда фонематик идрокдаги камчилик фақат бола талаффузда камчилиги бўлган товушларгагина тааллуқли бўлади. Камдан-кам ҳолларда болалар хатто нотўғри талаффуз этадиган товушларини ҳам тўғри идрок эта оладилар.

Церебрал фалажланишдаги нутқий кинестизия билан боғлиқ муаммолар эшитув-ҳаракат-кинестетик алоқаларнинг шаклланишига тўсқинлик қилиб, ёзув малакаларини эгалланишида мураккаб қийинчиликлар туғдириши мумкин. Барча БЦФ дизартрияли болалар артикуляцион кўникмалар, фонематик идрок ва тахлилни эгаллашга қаратилган коррекцион-логопедик иш тизимининг ташкил этилишига муҳтожлик сезадилар.

БЦФ дизартрик болаларда тилнинг лексик тизимини эгаллаш билан боғлиқ бўлган муаммолар мавжуд бўлади. Ушбу ўринда Н.Н.Малофеевнинг олиб борган тадқиқотини эслаш ўринлидир. Н.Н.Малофеев кичик мактаб ёшидаги церебрал фалажланган болалар

томонидан от ва феъл сўзларни ишлатилиши маромини текширганда, улар ушбу болалар луғатининг умумий тарздаги 90% ташкил этишини, бошқа сўз туркумлари эса, улар нутқида жуда кам кўринишда эканлигини аниқлаган. Болалар битта сўзни бир неча маротаба такрорлашлари, ҳам да феълларни етарли даражада эгалламаганлик, улар маъносини яхши англамаслик характерли кўриниш сифатида кайд этилди.

Кичик мактаб ёшидаги церебрал фалажланган болалардаги лексик-семантик ва грамматик камчиликлар Л.Б.Халилова томонидан текширилганда болалар кўпчилик сўзлар маъносини яхши билмасликлари, бир сўз билан бир неча ёндош маъноли сўзларни ифодалашлари, сўзлар маъносини адаштиришлари аниқланган. Болаларда мактабгача даврда шаклланган семантик тасаввурнинг кескин чегараланганлиги кейинчалик мактаб даврида тафаккурнинг ривожига тусқинлик килади.

Болалар луғати кескин чегараланган ҳамда шаклланиш суръати жуда суст бўлади. Болалар луғатидаги ва нутқидаги камчиликлар БЦФ ва унинг окибатидаги дизартрия билан белгиланиши мумкин. Касаллик туфайли боланинг теварак-атроф ҳақида кам маълумотга эга бўлиши, кўплаб ижтимоий ҳолатлардан унинг бехабарлиги, дизартрия окибатидаги мотор камчиликлар, нуткнинг тушунарсизлиги ушбу ҳолатга сабаб бўлиши мумкин. Ушбу болаларда предметлар ҳақидаги яхлит тасаввурнинг етишмовчилиги, шунингдек, нарсалар шакли ва ташки ҳолатини идрок килиш билан боглик бўлган муаммолар боланинг албатта умум тафаккур ҳамда нутқий ҳолатига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш жоизки БЦФ болаларнинг нутқида қуйидаги камчиликларни учратиш мумкин:

• дизартриянинг турли кўринишларида намоён бўлувчи фонетик-фонематик камчиликлар;

тилнинг лексик тизимини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган хусусий муаммолар;

лексик ва фонетик-фонематик камчиликлар билан боғлиқ бўлган грамматик камчиликлар;

дисграфия ва дислексиянинг барча турлари.

Санаб ўтилган бу камчиликлар сабабларини болаларда кўрув-мотор ва оптик-фазовий тизимларнинг етарли даражада шаклланмаганлиги билан боғлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ayupova, Mukarram Y., and Shahnoza M. Amirsaidova. "Meaning of Speech in Mental Development of Child." *Eastern European Scientific Journal* 2 (2018).

2.Ayupova, Mukarram, and Aziza Jumabayeva. "Pedagogical and psychological characteristics of speechimpaired children in preschool education." *Science and Education* 2.5 (2021): 544-549.

3.Ayupova, Mukarram Yu. "Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2345-2353.

4.Ayupova, Mukarram Y. "CHARACTERISTICS OF GENERAL AND SMALL MOTOR FUNCTIONS IN CHILDREN WITH DYSARTRIAN SPEECH DEFICIENCY." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 3.02 (2022): 13-21.

5.Ayupova, Mukarram. "On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching." *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 1496-1501.

6.Yuldashevna, Ayupova Mukarramxon, and Rakhimova Khurshidahon Sodiqovna. "CORRECTION-PEDAGOGICAL WORK SYSTEM OF PREPARATION OF CHILDREN FOR INDEPENDENT ACTIVITY AFTER COCHLEAR IMPLANTATION." *Archive of Conferences*. Vol. 10. No. 1. 2020.

7. Хрестоматия по логопедии. 1 том. М.:, "Педагогика", 1997 г.

8.Хрестоматия по логопедии. 2 том. М.:, "Педагогика", 1997 г.

Mamatkulova Lobar Tolibjonovna,
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi

AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQNING RIVOJLANISHI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rivojlangan mamalakatlardagi kabi bizning mamalakatimizda ham aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. Fikrimning dalili sifatida mamlakatimiz siyosatida ta'lim sohasiga qaratilayotgan e'tibor, chiqarilayotgan qaror va farmonlarni ketirishimiz mumkin. Bu qaror va farmonlar ijrosini ta'minlashda aqli zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi masalalari ham chetda qolayotgani yo'q.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" va 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari too'risida" farmonlari [6], 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son "2021-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi" va "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida" qarorlari [8], 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-3955 qarori [9] shuningdek, mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Nutq - inson hayoti va taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi, yaxshi rivojlangan nutqgina insonni to'liq kamolotga yetishini ta'minlaydi. Ma'lumki, har qanday nutq nuqsoni insonni to'laqonli kamol topishiga to'sqinlik qiladi. Nutq nuqsonlarini keltirib chiqaruvchi sabablar ko'p. Shunday sabablardan biri- bosh miyaning organik jarohatlanishi, ya'ni aqli zaiflikdir.Aqli zaif bolalar bosh miyasi chuqur zararlanganligi sababli barcha oliy asab faoliyatlari buzilgan bo'ladi. Patologik buzilishlar shartsiz reflekslarning hosil bo'lishida ham namoyon bo'ladi. Bu buzilishlar bosh miyaning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarida ham o'z aksini topadi. Hatto, ikki signal sistemalarining o'zaro aloqalarida buzilishlar ko'zga tashlanadi. Rus defektolog va psixologlaridan L.S.Vigotskiy, L.V.Zankov, G.Ye.Suxareva, TAVlasova, G.M.Dulnev, N.G.Morozova, S.Ya.Rubinshteyn, M.S.Pevzner, G.I.Rossolimo, V.G.Petrova, J.I.Namozboyeva, shuningdek, G'.B.Shoumarov, K.Q.Mamedov, P.M.Po'latova, V.S.Rahmonova va boshqalarning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, "aqli qoloq"likda ruhiy nuqson murakkab tuzilishga ega bo'ladi, birlamchi nuqson ta'sirida oddiy aqliy jarayonlar buzilsa, ikkilamchi nuqson sifatida ruhiyatning oliy shakllari, xotira, xarakter belgilari buzilar ekan. Shuningdek, bu buzilishlar orasida nutq buzilishlari ham salmoqli o'rinni egallaydi.

Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchiliklar, ularni tuzatish muammolarining dolzarbligi va ahamiyati birinchi navbatda nutqning kognitiv faoliyati, nutqning bolalarda bilish faoliyatlarining rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi bilan belgilanadi.

Maxsus pedagogika va psixologiya sohasida tadqiqot olib borgan olimlar aqli zaif o'quvchilar va ularning nutqini o'ziga xos rivojlanishlarini aniqlashgan. Tafakkur, til va nutqning aloqadorligi haqida L.S.Vigotskiy, A.G.Spirkinlarning juda qiziqarli ishlari bor. Bolalar nutqining rivojlanishiga bag'ishlangan umumiy tarzdagi qiziqarli ma'lumotlar S.L. Rubinshteyn va D.V.Elkonin ishlarida

keltiriladi. Yuqoridagi barcha ishlarda asosiy e'tibor nutqning mazmun tomoniga, bolalar aqliy faoliyatidagi va xulqidagi roliga qaratilgan. Me'yorda rivojlanayotgan 3-4 yoshli bola yetarli lug'at boyligiga ega bo'lib, uning faol nutqi deyarli to'g'ri grammatik shaklni tashkil etadi. Fonetik xatoliklar u darajada ko'p bo'lmaydi. Oligofren bolada esa, so'zlarni talaffuz qilish birmuncha kechikadi. L.V.Zankov va M.S.Pevznerning ta'kidlashlaricha, aqli zaif bolalar nutqi 1-1,5 yoshda emas, balki 3 yoshlardagina rivojlana boshlaydi. Chet el olimlaridan Sholts-Erzam, Kassel, Shlezinger, Zeyemanlarning ta'kidlashlaricha , 40 % dan ortiq aqli zaif bolalarda nutq kechikib shakllanar ekan. G.A.Kashening ko'rsatishicha, 1-sinf yordamchi maktab o'quvchilarining 65% , 2-sinf o'quvchilarining 60% da u yoki bu nutq kamchiliklari bo'lar ekan. Chuqur aqli zaiflarda esa, bu ko'rsatkich 80% gacha yetar ekan. Bunday nuqson chuqur aqli zaiflikka olib keladigan Daun kasalligida 95% gacha yetar ekan. Aqli zaif bolalarda nutqning ifodaliligi bilan birga, uning tezligi ham buzilganligini kuzatish mumkin. 5-sinf aqli zaif bolalarning o'qish tezligi me'yordagi tengdoshlaridan 2-marta pastligi kuzatiladi. Bunday nuqsonlarning asosiy sababi, bosh miya po'stloqlaridagi asab ta'sirlanishlarining zaifligidir. Yangi farqlangan bog'lanishlarning sekin yuzaga kelishidir. Yuqoridagi nuqsonlarda aqli zaif bola asab jarayonlarining umumiy dinamikasining buzilishlari ham ma'lum rol o'ynaydi.

Fonematik idrok buzilishlari artikulyatsion apparat harakatchanligi tempining sekinligi bilan qo'shilib keladi. Bolalarda nutqning fonematik va grammatik tomonlarini buzilishi kuzatiladi (V. V. Voronkova, G.I. Danilkina, R.I. Lalayeva, M.F. Feofanov va boshq.). Olimlar tomonidan lug'at boyligining kambag'alligi, so'zlarni noto'g'ri tushunish, ularni noto'g'ri qo'llash, faol va passiv lug'at o'rtasidagi patologik uzilishlar mavjudligi aniqlangan. (A.K. Aksenova, M.F. Gnezdilov, S.I. Komskaya, V.A. Lapshin, N.V. Pavlova, V.G. Petrova va boshqalar.). Aqli zaif o'quvchilar nutqda asosan sodda gaplardan foydalanishadi va ko'pincha gaplarni noto'g'ri tuzganligini kuzatish mumkin. (V.G. Petrova, A.I. Fedchenko) Aqli zaif bolalarning nutqidagi barcha kamchiliklarning asosiy sababi nutqni idrok etishlarini birmuncha sekinligidir. Aqli zaif bolalar nutqining kechikib rivojlanishi noto'g'ri idrok qilishning asoratidir. Aqli zaif bolalar tanish tovushlarni yomon farqlaydilar, ayniqsa, undosh tovushlarni bir-birlaridan qiyin farqlaydilar. Fonematik eshitishning yomon rivojlanganligi oqibatida qator tovushlar almashtirilib idrok etiladi va shu asosda almashtirilib yoziladi. Hatto bolaga tovushlar tartibi qam noaniq tuyuladi. Talaffuz qilinayotgan so'zlar oxirlari yaxshi tahlil qilinmasligi asosida ham, grammatik xatoliklar kelib chiqadi. Aqli zaif bola fonematik eshitishidaga kamchiliklar, nutq a'zolaridagi, artikulyatsiyadagi kamchiliklar asosida yanada og'irlashadi. Analizatorlarning to'la, mukammal rivojlanmasligi asosida nutqning qator kamchiliklari yuzaga keladi. Aqli zaif bolalarda birinchi, alohida so'zlari 2-3 yoshlarda, qisqa sodda grammatik gaplari 5-6 yoshlarda paydo bo'ladi.Aqli zaif bolalarda nafaqat faol nutqning rivojlanishi kechikadi. Ular o'zlariga qaratilgan nutqni sog'lom tengdoshlariga qaraganda yomonroq tushunishadi. 7 yoshga kelib aqli zaif bola, og'zaki muloqot tajribasi kam bo'ladi, bor–yo'g'i 3-4 yilni tashkil etadi. Bundan tashqari, bu yillar davomida uning nutqining rivojlanish sur'ati keskin sekinlashdi va nutq faolligi yetarli bo'lmaydi. Bolaning kundalik so'zlashuv nutqi sust rivojlangan bo'ladi. Bu uning kattalar bilan muloqot qilishini qiyinlashtiradi. Bola kamdan-kam hollarda suhbatlarda qatnashadi, savollarga bir so'z bilan javob beradi , u ham har doim ham to'g'ri emas. Shuningdek, ko'rsatma va topshiriqlarni bajarish ham ancha qiyin kechadi.Aqli zaif bolalarda nutqning kechikish shakllanishi sabablarini tushuntirishda, birinchi navbatda, ularga butun psixikaning xarakterli umumiy rivojlanmaganligidan kelib chiqish kerak, bu esa yuqorida keltirilgan aqliy rivojlanishdagi sezilarli o'zgarishlar va kechikishlarga olib keladi.Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi keng tarqalgan

bo‘lib, murakkab patogenez va simptomlar bilan tavsiflanadi. Bunday bolalarda nutq nuqsonlari kognitiv faoliyatning rivojlanmaganligi yoki boshqa omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (eshitish qobiliyatini yo‘qotish, nutqiy motorikaning buzilishi, artikulyatsiya apparati tuzilishidagi buzilishlar va boshqalar). Intellektida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularni tuzatish ularning oliy nerv faoliyati va aqliy rivojlanishining xususiyatlari bilan belgilanadi.Aqli zaif bolalarda nutq nuqsonlarining tuzilishi biologik va ijtimoiy omillarning murakkab o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq. Bolalarda nutqning boshqaruvchanlik funksiyasi past bo‘lib, bu odatda bolaning hatti-harakatlarida juda erta muhim rol o‘ynay boshlaydi. Ko‘nikma va qobiliyatlarni o‘zlashtirish jarayonida aqli zaif bolalar og‘zaki ko‘rsatmalardan ko‘ra ko‘proq ko‘rgazmali materialga tayanadilar. Bu xususiyatlar aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanmaganligining asosiy sabablari hisoblanadi (V. G. Petrova, V. I. Lubovskiy, S. Borel - Maisonni va boshqalar).

Aqli zaif bolalarda nutqiy motorikaning rivojlanishi sekin va farqlanmagan, nutq paytida nafas olish, fonator va artikulyar harakatlari muvofiqlashmagan bo‘ladi.Nutq harakatlarining to‘g‘riligini nazorat qilish uchun ham eshituv , ham kinestetik nazorat noaniq va shakllanmagan bo‘ladi. Analitik-sintetik faoliyat darajasining pasayishi fonematik idrokni buzilishida namoyon bo‘ladi. Kognitiv faoliyatlarning buzilishi tilning semantik tomonini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarga olib keladi.Analitik va sintetik faoliyatning umumiy rivojlanmaganligi sababli aqli zaif bolalar lingvistik umumlashmalarni shakllantirish va til qonuniyatlarini o‘zlashtirishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi.Aqli zaif bolalarda og‘zaki muloqotga bo‘lgan ehtiyoj keskin pasayadi, bu nutq aloqalarining cheklanganligiga olib keladi va nutqni egallash jarayoniga salbiy ta’sir qiladi.

Shunday qilib, anatomik - fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o‘zaro ta‘siri nutqni rivojlantirish jarayonining sifat jihatidan o‘ziga xosligini, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlarining yuqori tarqalishi va davom etishini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ayupova M.Y.Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”.,T.: 2007.

2.Ayupova, Mukarram. “On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching.” ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 1496-1501.

3.Nurkeldiyeva D.A, Chicherina Y.E.”Ilk maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish” - T.: “Yangi asr avlodi” 2007

4.Mamatkulova L. T. (2022).”Defects in the written speech of elementary school students with intellectual disabilities and their elimination” Confrencea, 6(6),16-17

Маркова Олеся Анатольевна
Ташкентский международный университет Кимё соискатель

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ РОДИТЕЛЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С УМЕРЕННОЙ УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ В УСЛОВИЯХ КОРРЕКЦИОННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

За последнее десятилетие XX века в Узбекистане произошли большие изменения в устройстве государства, направленные на демократизацию и гуманизацию образования. Сегодня государство гарантирует любому ребенку, не зависимо от национальности, состояния здоровья, право на получение бесплатного общего образования. Образование один из важнейших этапов в жизни любого человека, и от уровня полученного образования зависит напрямую его будущее. В формировании полноценной личности немаловажное значение имеет семья. Семья как социальный институт она удовлетворяет потребности общества в воспроизводстве населения, воспитании нового поколения. Психолого-педагогическая работа с родителями сложна и многогранна и является наиболее естественным и эффективным способом полноценного воспитания и обучения подрастающего поколения.

Содержание образования в специальном коррекционно-образовательном учреждении, как и в общеобразовательной школе, охватывает различные виды знаний, вооружает учащихся некоторым методологическим подходом к познавательной и практической деятельности (с учетом их особенностей, возможностей и способностей к усвоению программного материла). В самом учебном процессе специальной коррекционной школы предусмотрено усвоение элементарных понятий и терминов, а также фактов повседневной действительности. Что касается таких видов знаний как основные законы науки, теории, содержащие систему научных знаний, то они имеют место в самом элементарном и ограниченном виде при изучении конкретных учебных предметов. Трудность обучения школьников с умеренной умственной отсталостью обусловлена особенностями их психического развития, типологическими и индивидуальными особенностями, имеющимися нарушениями. Общий объединяющий всех их признак состоит в недоразвитии познавательной сферы. Все полученные знания будут действенными, если учащиеся овладеют опытом их применения на практике. Содержание образования в школе направлено на формирование у школьников с умственной отсталостью, таких черт в сознании, поведении, трудовой деятельности, которые помогут им стать полноценными членами общества. Для достижения этого вспомогательная школа использует специфические средства, с помощью которых осуществляется доступное умственно отсталым школьником образование [2].

В исследованиях О.Л. Агеевой, Н.Л. Белопольской, О.Б. Дудко, Е.А. Игнатьевой, Н.Б. Лурье, Е.М. Мастюковой, Г.А. Мишиной, А.Г. Московкиной, А.И. Раку, М.В. Созонтовой, В.В. Ткачевой, Е.Ю. Фирсовой подчёркивается роль взаимодействия коррекционной образовательной организации с семьями, воспитывающими детей с умеренной умственной отсталостью. По мнению авторов, родители оказываются недостаточно подготовленными к оказанию помощи своему ребёнку и нуждаются в систематической психолого-педагогической помощи

в вопросах обучения и воспитания данного контингента детей. Потребности родителей, воспитывающих детей с умственной отсталостью, возросший интерес специалистов к проблеме психолого-педагогического сопровождения младших школьников дают основание считать тему исследования актуальной [1, 2, 3].

Для организации полноценного включения родителей младших школьников с умеренной умственной отсталостью нами выделено три направления работы с родителями.

1 направление – «Информационно-просветительское» - целью которого является повышение психолого-педагогической осведомлённости родителей по вопросам обучения и воспитания младших школьников с умеренной умственной отсталостью. В рамках данного направления необходимо организовать доступные и понятные для родителей лекции на темы. В случае выявления у родителей определённых потребностей в каких-либо педагогических знаниях, то темы лекций дополняются и конкретизируются. Лекции для родителей организовываются с применением презентаций, видеороликов и фотоматериалов, которые содержат методические рекомендации и эффективные методы формирования образовательных умений и навыков.

2 направление – «Психологическое». Целью данного направления является повышение мотивации, включение родителей в процесс взаимодейтсвия со специалистами и ребёнком. В рамках психологичекого нпаравления работа ведётся с категорией родителей, негативно настроенных на процесс взаимодействия со специалистами школы и ребёнком, потерявших надежду на успех ребёнка и имеющих неуверенность в своих силах и возможностях ребёнка. Работа педагога-психолога направлена на оптимизацию самосознания родителей и формирование адекватных способов взаимодействия со специалистами школы и ребёнком.

В процессе консультирования педагог-психолог ещё раз обсуждает с родителями результаты диагностики и индивидуальную программу формирования образовательной компетентности, рассказывает об особенностях развития детей с подобными нарушениями и о конкретных нарушениях развития их ребёнка. В доступной форме объясняет, что в процессе взаимодействия со специалистами школы родители пройдут обучение методическим приёмам формирования навыков образовательных компетенций, необходимых ребёнку для дальнейшего обучения в школе. Убеждает родителей, что именно в них нуждается ребёнок, что именно они могут оказать ему необходимую помощь. При этом важно, чтобы родители были чётко ориентированы на выполнении рекомендаций специалистов. Педагог-психолог также при необходимости по договорённости с родителями, которые не имеют возможность посещать очные консультации, проводит онлайн-консультирование.

3 направление – «Педагогическое». Цель: обучение родителей различным методическим приемам и способам взаимодействия с детьми в рамках формирования образовательной компетентности. Для реализации поставленной цели необходимо осуществлять комплексную работу, включающую групповые и индивидуальные формы взаимодействия специалистов школы с родителями. Задачи воспитателя: обучать родителей отдельным методическим приемам формирования навыков образовательной компетенции у детей; приглашать родителей на практические занятия с детьми по формированию учебных навыков; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя-дефектолога: обучать родителей отдельным методическим приемам развития мелкой моторики; приглашать родителей на практические занятия с детьми по развитию мелкой моторики; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя-логопеда: обучать родителей отдельным методическим приемам

формирования навыков социальной компетенции у детей; приглашать родителей на практические занятия по развитию речи, навыков общения и культурного поведения в общении с людьми, формированию навыков социальной компетенции; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя: предоставлять возможность родителям посещать уроки и экскурсии; организовывать участие родителей в школьных мероприятиях, подготовке и проведении экскурсий и других внешкольных мероприятий.

В рамках педагогического направления осуществляется индивидуально-дифференцированная работа с родителями, которые разделены на группы по результатам диагностики. Родителям I группы (имеющих детей с высоким уровнем сформированности образовательной компетентности) предлагается принимать участие в дальнейшей работе по желанию. Родители 2 (имеющих детей со средним уровнем сформированности образовательной компетентности) и 3 (имеющих детей с низким уровнем сформированности образовательной компетентности) групп расформировываются в подгруппы в зависимости от несформированности определенных навыков.

В процессе начального этапа работы важно подготовить родителей к усвоению методических приемов формирования образовательной компетентности детей, демонстрируемых специалистами во время проведения практических занятий. Для этого перед приглашением родителей посетить занятия с детьми организовываются семинары-практикумы На семинарах-практикумах специалисты знакомят родителей с системой иллюстрированного пошагового формирования навыков бытовой компетенции, моделированием реальных ситуаций в сюжетно-ролевой игре при формировании навыков социальной компетенции, организацией взаимодействия с ребенком. Обсуждаются конкретные вопросы, проблемы, с которыми сталкиваются родители при формировании навыков, пути решения существующих проблем. Родителям демонстрируют видеосюжеты практических занятий, на которых ребенка учат сотрудничать со взрослым, понимать предлагаемую инструкцию, концентрировать внимание, регулировать свое поведение, а также используемые во время проведения коррекционных занятий методы обучения. После каждой темы семинара-практикума родителям предлагается посетить коррекционные и логопедические занятия, где специалисты знакомят с методами и приемами развития мелкой моторики, развития речи, формирования конкретных навыков и умений. Воспитатель проводит по одному занятию из каждого блока формируемых навыков образовательной компетенции. Учитель знакомит родителей с программой курса «Развитие речи на основе ознакомления с предметами и явлениями окружающей действительности» и при необходимости предоставляет родителям возможность посещать уроки, на которых формируются представления о предметах окружающего мира, их назначении и способах действия с ними; о социальных отношениях, умении устанавливать контакты с окружающими.

После занятий, школьных и внешкольных мероприятий проводятся круглые столы, родители обмениваются опытом формирования образовательной компетентности детей в условиях дома, готовят презентации с фото- и видеоматериалами, отражающие домашние занятия с ребенком, подводятся итоги работ.

Таким образом, разработанная нами консультационная работа с родителями, направленная на психолого-педагогическое сопровождение младших школьников с умеренной умственной отсталостью в условиях специального коррекционного

учреждения имеет комплексный характер и содержит информативный, психологический и педагогический блоки. Организация специальных мероприятий по данным направлениям способствует эффективному включению родителей в коррекционный процесс и формированию у младших школьников с умеренной умственной отсталостью образовательной компетентности.

литература

1. Аслаева Р. Г. Формирование социально-значимых качеств личности у умственно отсталых учащихся: Автореф. Дис. . канд. пед. наук / Моск. гос. пед. ун-т им. В.И. Ленина. М., 1992. - 16с.
2. Глэддинг С. Психологическое консультирование. СПб., 2002.
3. Унковская Е.С. (Лыкова-Унковская, ЕС.) Организация взаимодействия школы с семьей как одно из направлений работы по формированию социальнобытовой адаптации младших школьников с нарушениями интеллекта / ЕС. Унковская /l Специальная педагогика и специальная психология : сборник научнопрактических статей участников IV теоретико-методологического семинара :в 2 т. : Т. 2 : Современные научные исследования / Н.М. Назарова и др. – М.: ЛОГОМАГ, 2012. - С. 156-161. (0,3 пл.)

Tojiboyeva Osiyoxon
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistranti

OG'IR NUTQIY NUQSONLI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Annotatsiya. Yosh normativlardan ma'lum darajadagi cheklanishlarga (xususan, tovushlar doirasidan) qaramay, bolalar nutqi uning kommunikativ vazifalarni ta'minlaydi, ba'zi xollarda esa aytarli to'la xulqning boshqaruvchisi hisoblanadi. Ularda o'z-o'zidan (spontan) rivojlanishga intilish, ishlab chiqilgan nutqiy ko'nikmalardan erkin munosabatlarda foydalanish ancha aniq ifoda etiladi, bu esa nutqiy kamchiliklarni maktabga chiqqunga qadar to'ldirib turish imkonini beradi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

R.E.Levina o'zining tadqiqot ishlarida alohida nutqiy kamchiliklarning ko'rinishini ifodalash va til vositalari xolatini hamda kommunikativ jarayonlarini aks ettiruvchi bir qator ko'rsatmalar bo'yicha bolaning anomal rivojlanish xolatini tasavvur etishdan ilgari surilishiga imkon beruvchi materiallarni ishlab chiqdi. Anomal nutqiy rivojlanishni bosqichma-bosqich dinamik tuzilishni o'rganish asosida past darajadagi rivojlanishdan yanada yuqoriga o'tishni belgilovchi o'ziga xos qonuniyatlar ham ochib berildi. Har bir daraja o'sha bog'liq nutq komponentlarini shakllanishni orqaga tortuvchi birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarning namoyon bo'lishi ma'lum nisbatlari bilan xarakterlanadi. Bir darajadan ikkinchi darajaga o'tish yangi til imkoniyatlarini paydo bo'lishi, nutqiy faollikning oshishi, nutqning sabablilik asoslarini o'zgarishi va unga predmet-ma'noli mazmunini o'sishi to'ldiruvchi imkoniyatlarini shakllanishi bilan aniqlanadi. Bolaning individual siljishi tempi birlamchi nuqsonning birligi va uning ko'rinishi bilan belgilanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni buyumlarning shakli, katta-kichikligi va rangi bilan tanishtirish hamda ularda bu xossalarni to'g'ri idrok qilish ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi sensor tarbiya sohasiga kiradi. Bu tarbiya qanchalik to'g'ri xal qilinsa, bolalarning faqat aqliy tarbiyasigina emas, balki estetik,

jismoniy va xatto ahloqiy tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Ya'ni bola umuman samarali rivojlanib boradi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini R.E.Levina uch daraja bilan belgilaydi: nutqiy aloqa vositalarning umuman yo‘q bo‘lishidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaganlik elementlariga ega bo‘lgan mukammal nutq buzilishigacha. Nutq to‘liq rivojlanmaganlikning 1-darajasi nutqning bo‘lmasligi bilan xarakterlanadi. Bunday bolalar nutqsiz bolalardir. 4-6 yoshdagi bunday bolalarning lug‘at boyligi kambag‘al, noaniq bo‘ladi. Nutqiy tovushga taqlid qilish, tovushlar kompleksi bilan chegaralangan bo‘ladi. Narsa va hodisalarning farq qilmagan holda ifodalash, so‘zlarning ko‘p ma'noga ega bo‘lishi xarakterli xususiyat hisoblanadi: "tu - tu" mashina paravoz, samolyot, qayiq; "taq"- yiqildi, tushirib yubordi, sindirdi, buzdi. Bu bolalarning passiv lug‘ati aktiv lug‘atiga nisbatan ancha boyroq, lekin nutqni tushunish pasaygan bo‘ladi, ular ko‘p so‘zlarning ma'nosini tushunmaydilar. Tovushlar talaffuzida turg‘unlik bo‘lmaydi, tovushlar bir biri bilan almashtiriladi, fonematik u‘quv buzilgan bo‘ladi. Nutq to‘liq rivojlanmaganligining bu darajasiga ega bo‘lgan bolalar uchun tovushlar analizi bo‘yicha berilgan topshiriqlar tushunarsiz bo‘ladi. Nutq to‘liq rivojlanmaganlikning 2-darajasi dastlabki keng qo‘llaniladigan odatdagi bo‘lishi bilan harakterlanadi.Bolalar oddiy jumlalardan foydalana biladilar, ma'lum lug‘at boyligiga ega bo‘ladilar. Ular narsalar, hodisalar, alohida belgilar nomini ajrata oladilar. Lekin bunday bolalarda nutqning qo‘pol darajada rivojlanmaganligi yaqqol ifodalangan bo‘ladi. Ular ikki-uch so‘zdan iborat gaplardan foydalanadilar. Lug‘at boyligi shu yoshga mos keladigan normadan kam bo‘ladi. Umumlashtiruvchi so‘zlarni bilmaslik kuzatiladi. Harakat, belgisini bildiruvchi so‘zlardan foydalanishda qiyinchiliklar kuzatiladi, predmet nomini va boshqa belgilarni bilmaydilar. Kelishik formalarini chalkashtiradilar, fe'l sonini ot soniga moslashtira olmaydilar. Nutqning fonetik tomoni shu yoshga mos keluvchi normadan orqada qoladi. Shunday kamchilikka ega bo‘lgan bolalar bo‘g‘inlar o‘rnini almashtiradilar, undoshlar ketma- ket keladigan tovushni qisqartiradilar.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining 3-darajasi nutqda leksik grammatik va fonetik-fonematik jihatdan rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Bolalar nutqqa ega bo‘lgan holda kishilar bilan aloqa bog‘lay oladilar, lekin buni ota-ona ishtirokida, ularning muayyan tushuntirishlari yordamida bajaradilar. Bunday bolalar uchun erkin holda aloqada bo‘lish juda qiyin. Tovushlarni talaffuz qilishda ularni bir-biridan ajrata olmaslik, tovushlar guruhini artikulyatsiya jihatdan osonroq bo‘lgan tovushlarga almashtirish ba'zi hollarda tovushlarni buzib talaffuz qilish bu bolalar uchun xarakterlidir. Lug‘at xam orqada qolgan bo‘ladi, lug‘at boyligi analizida leksik holatlarning o‘ziga xosligi ko‘rinadi. Tekshirishda gaplarni, gaplarda so‘zlarni oxirgacha gapirmaslik kabi turg‘un grammatik xatolar kuzatiladi. Ko‘pchilik hollarda ular qo‘shimcha qo‘shilish bilan so‘z ma'nosining o‘zgarshini tushunib etmaydilar.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi nutqiy rivojlanishning maxsus shakli bo‘lib, bunda bolada aqliy va eshitish jihatdan kamchiliklar kuzatilmasa-da, nutq tizimidagi barcha tarkibiy qismlarning shakllanishi buzilgan bo‘ladi. Nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalar faol lug‘atining cheklanganligi, atrof muhit haqidagi tasavvurlarining yetarli darajada differensiallashmaganligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun bolalar fazoda yo‘nalish (orientir) topa olmaydilar (chap-o‘ng, yuqori-past, orqa-oldini chalkashtiradilar), vaqtni chalkashtiradilar (sutka vaqtlari, yil mavsumlarini aniqlay olmaydilar). Ular ranglarni ajratishda qiynaladilar, o‘lchamlar, shakllarni qo‘l bilan ushlab (manipulyatsiya qilib) aniqlay olmaydilar.

Nutq rivojlanishining ikkinchi darajasidagi bolalar bevosita idrok etilayotgan predmetlarning nomlarini atash bilan cheklanadilar, ularning xususiyatlarini esa e'tibordan chetda qoldiradilar. Predmetlarning shakli, rangi, materialini bildiradigan aniqlovchi so‘zlarni qo‘llashda ham orqada qolish kuzatiladi. Ular, xuddi nutq rivojlanishining birinchi darajasidagi bolalar kabi, katta-kichiklik, fazoni aniqlashda qiynaladilar.

Nutq rivojlanishining uchinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalarda keng iboraviy nutq mavjud bo‘lsa-da, unda leksik-grammatik va fonetik-fonematik rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Nutq rivojlanishining bu darajasidagi bolalar atrofdagilar bilan muloqotga kirishsalar-da, biroq buning uchun ularning nutqiga izoh berib turuvchi ota yoki onalari yonlarida bo‘lishi lozim. Erkin muloqot bunday bolalarda katta qiyinchiliklar tug‘diradi. Bolaning gapini katta odam tushunmasligi bolaga, albatta, salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar xatto to‘g‘ri talaffuz qila oladigan tovushlar ham ularning nutqida yetarli darajada aniq jaranglamaydi.

Bunday bolalar nutqi uchun tovushlarning (undoshlar, affrikatlar va sonorlar) differensiallashmagan talaffuzi xos bo‘lib, bunda bitta tovush bir paytning o‘zida ikkita yoki bir nechta tovushning o‘rnini bosadi. Masalan, bola *s’* tovushini uncha aniq talaffuz qila olmaydi, biroq u bilan bir qancha tovushlarni almashtiradi: *s* tovushini (“syamalyot” samolyot o‘rniga), *sh* tovushini (“syapka” shapka o‘rniga), *z* tovushini (“sanchil” zanjir o‘rniga), *ch* tovushini (“botya” bog‘cha o‘rniga).

Shuning bilan birga bolalar bu bosqichda hamma so‘z turkumlarini ishlatadilar, oddiy grammatik shakllarni to‘g‘ri qo‘llaydilar, ergashgan va bog‘langan qo‘shma gaplar tuzishga intiladilar (“Aka ko‘tya tikti, musuk odi, uga kedi” – Akam ko‘chaga chiqdi, mushuk tutib oldi, uni uyga olib keldi).

Ular o‘z oilalari, o‘zlari va do‘stlari, atrof olam voqealari haqida hikoya qilib bera oladilar, o‘zlarini qiziqtirgan mavzularda kichik-kichik hikoya tuza oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o’qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001

Berdiyorov Xurshidjon Farxod o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Xalilova Charos Shamsiddin qizi,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika(Logopediya) talabasi.

INKLYUZIV TA’LIMDA ,,TA’LIM HAMMA UCHUN’’ UCHUN UMUMMILLIY DASTURI MOHIYATI

Annotatsiya: Maqolada Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimida o‘qitish masalalariga e’tibor berish. ,,Ta’lim hamma uchun’’ umummilliy dasturining mohiyatini targ‘ibot qilish. Inklyuziv ta’limning maqsad va vazifalari tamoyillarini tasniflash hamda inklyuziv ta’lim asoslari haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Integratsiya, psixolo-pedagogik, korreksion ish, ijtimoiy moslashtirish, kompleks yondashish tamoyili**, YUNESKO** xalqaro tashkiloti, ,,Inklyuziv ta’lim resurs markazi”, ,, Ta’lim hamma uchun’’.

Abstract: The article focuses on the education of children with disabilities in the general education system. Promoting the essence of the national program ,,Education for All'' classification of the principles of goals and objective of inclusive education.

Keyword: Integration, psychogical-pedagogical, correctional work, the principle comprehensive approach, **,,UNESKO''** International organization, ,,Inclusive education recourse center'', ,, Education for all".

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в системе общего образования. Пропаганда сути общенациональной программы «Образование для всех». Описаны классификация принципов целей и задач инклюзивного образования и основы инклюзивного образования.

Ключевые слова: Интеграция, психолого-педагогическая, коррекционная работа, социальная адаптация, принцип комплексного подхода, международная организация ЮНЕСКО, «Ресурсный центр инклюзивного образования», «Образование для всех».

Davlatimiz tomonidan qabul qilingan ,,Ta'lim to'g'risidagi Qonunning II bobi 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor(sezgi) ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlariga inklyuziv shaklda yoki uy sharoitida yakka tartibda ta'lim oladi''

Inklyuziv ta'lim haqida so'z yuritmoqchi bo'lsak, uning asl mohiyatin nimaga qaratilayotgani haqida gaplashamiz. O'zi ,,Inklyuziv ta'lim'' nima? ,,Inklyuziv ta'lim'' bu (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq,qamrab olish ma'nolarini bildiradi). Nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'i nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir[1].

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Abdulla Avloniylarning tarbiyasining maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri to'g'risidagi qarashlari inklyuziv ta'lim rivojlanishining netodologik bazasi hisoblanadi.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassalari tarkibiga qarab olinishi jahon miqyosida ,,inklyuziv'' yoki ,,integratsion'' ta'lim atamalari bilan ataladi. Integratsiyalashgan ta'lim budiqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari :

Inklyuziv ta'lim tizimida qo'yidagi maqsad va vaziflarning hal etilishi talab etiladi:

- ta'lim muassasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'limolishlari uchun zaruriy psixolo-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish;

o'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash;

jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalarning ixtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilardan ajramagan holda yashash xuquqini ro'yobga chiqarish;

jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta'limga kiritishning asosiy tamoyillari.

Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishini talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

1)Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi.
2)Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.
3)Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.
4)Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
5)Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili.
6)Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
7)Malakaviylik tamoyili.

1)Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990 yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqyosida dekloratsiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ular jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni xayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminatsiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib boorish eng birinchi galdagi masaladir.

2)Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. O'tgan o'ttiz bir yil davomida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limni tizimida joriy qilish asosan shaharlar miqyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ihtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ihtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lisi ta'minlanishi lozim.

3) Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. „ Bog'lanish'' bu so'zning zaminida ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktabga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammolatini hal etishga xizmat qiladi

4) Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

A) Inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integratsiya qilingan qismi bo'lishi kerak.

B) Inklyuziv ta'lim tizimidagi vazifalar maxalliy ta'lim organlari javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar maxalliy sharoitlaga moslashtirishlari lozim.

Optimal integratsiya erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lishi muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlaida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z ota-onalari bilan birga bo'lish ularga xuddi tengdoshlari kabi o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi. Nogiron bolaning normal rivojlanishiga halaqit berish nogironlikdan ham og'irroq holatlarga olib kelishi mumkin.

5) Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashish emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davo-

mida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb-hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etadi. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi talab etiadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalardan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlaini ta'minkashdan iboratdir.

6) Inklyuziv Ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki, o'quv reja, dastur va darsliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integratsiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan bo'lishi talab etiladi.

7) Malakaviylik tamoyili. Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o'qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o'qituvchilarning dars berishi talab etiladi. Bundan tashqari inklyuziv sinf o'qituvchisi defektologiya sohasi bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak.

Inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarga (muassasalarda) ta'lim jarayonini tashkil etish tamoyillari.

*Maxsus ta'lim tamoyillari

*Korreksion yo'naltirilganligi

*Nuqsonlarni aniqlash, ta'lim berishda kompleks(klinik-genetik, neyrofiziologik, psixolo-pedagodik) yondoshish

*Umumiy o'rta ma'limot berish, kasbga yo'naltirish va ijtimoiy hayotga tayyorlashga moslashtirish

*Deffernsial tabaqalashtirish va alohida yondoshish

*Ta'limning usluksizligini ta'minlash

1990 yilda Tailandda o'ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada **„Ta'lim hamma uchun''** Umumjahon Deklaratsiyani dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. „Ta'lim hamma uchun'' Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to'laqonli va mukammal ta'lim olishini kafolatlaydi. „ Ta'lim hamma uchun'' shiori deganda nogiron bo'lgan yoki jamiyat ichida ajratib qo'yilgan guruhlardan kelib chiqqan bolalarning ham tenghuquqlik asosida ta'lim olishlari tushuniladi.

„Ta'lim hamma uchun'' Umumjahon Deklaratsiyasi quyidagicha bayonet qabul qilingan: „Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas, ish sifati va maktab ta'limiga javob berishi bilan xarakterlanadi.Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta'lim-tarbiya olishini talab etadi;

-o'qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanaladi;

-maktabda to'laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etadi;

-bolalar to'g'risidagi qaror kompleks tarzda qabuk qilinadi;

-bolalar har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-inklyuziv maktablarning moddi ta'minoti yaxshilanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o'quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

Juda ko'plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni yuqori natijali kamol toptirishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to'laligicha yo'lga qo'yish maqsadida umumta'lim maktablarida ta'lim berish ilmiy va amaliy davlat siyosati rejasiga kiritildi.

„Ta'lim tizimi shunday bo'lishi kerakki deb yozadi L.S.Vigotskiy fikricha nuqsonli bolani tarbiyalashning vazifasi boladagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish va uning integratsiyasini ta'minlash

deb hisoblaydi va buning uchun shunday ta'lim tizimini yaratish kerakki maxsus yordamga muhtoj bola o'qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ya'niy L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta'limni uyg'unlashtiradigan ta'lim tizimini tashkil etish maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim tizimida o'qitishni e'tirof etgan.

2003 yilda Respublikamizda ,,Ta'lim hamma uchun'' Milliy dasturi ishlab chiqildi. ,,Ta'lim hamma uchun'' dasturining Milliy rejasi YUNESKO ning maslahatlari va moddiy ko'magi bilan 2000 yilgi Dakar shartnomalariga mos bo'lib, siyosatchilar, ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan. Mazkur rejada O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini ,,Kadrlar tayyorlash milliy dasturi-,,Ta'lim hamma uchun'' Milliy Rejasining konseptual o'zagi asosida isloh etish muammolari va istiqbollari tahlil qilingan. XTB ta'lim markazi YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda 2001-2003 yillarda ,,inklyuziv ta'lim'' mavzusida seminar o'tkazib , uning tavsiyalariga asosan ,,Inklyuizv ta'lim resurs markazi'' tashkil etildi.

Hozirgi kunga kelib respublikamiz tomonidan viloyatlardagi maktablarda tashkil etilgan inklyuziv sinflar tajriba, sinov tariqasida o'z ish faoliyatlarini olib bormoqdalar. Inklyuziv ta'lim g'oyasini O'zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tadbirlar uyushtirish, matbuot-axborot vositalari orqali targ'ibot- tashviqot ishlari bir muncha faollashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shomaxmudova .R.Sh Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar) Toshkent-2011
2. Xodjayev. B Umumiy Pedagogika nazariyasi va amaliyoti Toshkent-2017 (188bet)
3. ,,Ta'lim hamma uchun'' Milliy dasturi rejasi Toshkent-2003
4. ,,Maktablar hamma uchun''- ,, Bolalarni qutqaring jamg'armasi''-2002
5. ,,Ta'lim hamma uchun''- Dakar deklaratsiyasi-2002
6. ,,Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari'' mavzusidagi ilmiy –amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2005
7. Mo'minova L.R. Inklyuziv ta'lim. Dastur. T., 2017.

Umaraliyev Muzaffarjon Muxammadjon o'g'li
Qo'qon DPI Pedagogika va psixologiya fakulteti
Pedagogika kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar kamolotida kitobning o'rni, kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari, yosh avlodning rivojlanishi va kitobni sevish kabi fazilatlarni shakllantirish, Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ'ib qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bayoni keltitilgan.

Kalit so'zlar: Xarakatlar strategiyasi, maktabgacha ta'lim, kitob mutoalasi, ta'lim, mutafakkirlar, kitobxonlik madaniyati.

Mamlakatimiz kelajagi va ravnaqida ta’lim tizimining ilk bo’g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’lim sohasiga olohida e’tibor qaratilib maktabgacha ta’lim jamiyatning birlamchi va eng muhim bo’g‘ini bo‘lib sog‘lom avlodni, yetuk kadrlarni tayyorlashda ish avvolo shu tizimdan boshlanishi kerakligi davlat rahbari tomonidan bir necha marotaba takrorlanib kelinmoqda.

Yoshlarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish masalasi bugun har qachongidan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, prezidentimizning “Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida” gi PQ-3271 sonli Qarori qabul qilinganligi va unda belgilangan vazifalarning bajarilishi yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish va ijodiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ishni esa aynan oiladan, maktabgacha ta’lim tashkilotidan boshlanishi o‘zining ijobiy samarasini beradi. Sh.Mirziyoevning ushbu qarorida aytib o‘tilganidek bolalarda kitobga bo‘lgan qiziqishni bolalikdan shakllantirish maqsadida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog xodimlar va tarbiyalanuvchilar, xududdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qatnamaydigan bolalarning ota-onalari uchun “Kichik kutubxonalar” tashkil qilingan.

O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda tasdiqlangan “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” gi Qonunida Maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim samaradorligini ta’minlovchi asosiy shart-sharoitlardan biri bolalarning kitobxonlikga nisbatan ijobiy munosabatini rag‘batlantirish va turli-tuman ta’lim vositalaridan foydalanishga alohida etibor qaratilgan. Ushbu vositalar ichida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muljallangan kitob nashrlari muhim ahamiyatga egadir.

Ta’lim oluvchilarda kitobxonlik, kitobni sevish kabi fazilatlarni shakllantirish masalalari g‘oyat muhim muammolardan hisoblanib mazkur muammo xalq pedagogikasi, islomiy adabiyotlar, buyuk mutafakkirlarning ta’limotlarida aqliy tarbiya, bilim olish bilan bog‘langan holda talqin etilgan. Abu Nasr Farabiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Axmad Yugnakiy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zaxiriddin Muxammad Bobur keyinroq esa Abdurouf Fitrat va boshqalarning ta’limiy ahloqiy qarashlaridan kitob va uning ilm olishdagi fikrlari bunga yaqqol dalil bo’la oladi. Shuning uchun xam ma’naviyyat, ta’lim, xususan oila muammolari shug‘ullangan filosof, psixolog, pedagog, adabiyotshunos olimlar kitobxonlikning shaxs ma’naviyatini shakllanishidagi beqiyos o‘rniga olohida ahamiyat qaratganlar. Jumladan, buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yozganidek “Kitob-beminnat ustoz, bilim va ma’naviy yuksalishga erishishning eng asosiy manbai”. Xalqimiz tilida xam kitob o‘qib bilim va munosib ta’lim tarbiya olish. ilf-fan bilan shug‘ullanish, kasb-xunar o‘rganishning ahamiyatiga doir xalq og‘zaki ijodida juda kup na’munalar mavjuddir. Bulardan “Kitobsiz aql-qanotsiz qush”, “Baxt belgisi-bilim”, “Bilim aql chirog‘i”, “Go‘zallik-ilmu ma’rifatda”, “Ilm baxt keltirar-bilim taxt keltirar”, “Xunar-oqar buloq, ilm-yonar chiroq”, “Oltin olma bilim ol, bilim olsang, bilib ol” bunday xikmat naqllar yoshlarni kitobga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgarishiga asos bo‘ladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Atoqli bolalar adibi O‘zbekiston xalq yozuvchisi Hakim Nazir kitob va kitobxonlik haqida to‘xtalib shunday degan edi “Umrim davomida inkor qilaolmaydigan haqiqatim shuki, kichkintoylarning to‘g‘ri yo‘lni topib dunyoqarashini shakllantirish, ahloq-odobini yo‘lga solishda kitobdanda muhimroq narsa yuq ekan shuning uchun ham ota-onalarning birinchi vazifasi o‘z farzandida kitobga mehr uyg‘otish deb bilaman. Goxida fan-texnika tufayli adabiyotga e’tibor susayyapti degan gaplarni eshitib qolamiz. Menimcha, go‘zallikga extiyoj tuyg‘usi bor ekan, san’at asarlari ham o‘zining bahosini xech qachon yuqotmaydi. Shu bois kitobga ixlos bilan qaraydigan, uni zavq bilan o‘qiydiganlar soni ortib borayotganini ko‘rish quvonarlidir”.

Inson kamoloti va bilimning manbai kitob bilan bog‘liqdir u insonni komillik sari yetaklaydi kitob maslaxatchi.yu sadoqatli hamroh, eng yaqin do‘st va bebaho boylik hisoblanadi. Barcha asrlarda bo‘lgani kabi bugungi kunda xam yoshlarni vatanga muhabbat yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarni bilimlar olamiga olib kirishda, ularni maktab ta’limiga tayyorlashda bolalar kitobxonligining o‘rni katta xisoblanadi.

Zero, xalqimiz kitobni asrab avaylagani uni e’zozlagani, bo‘sh vaqtlarini kitob mutolaasi bilan o’tkazganlari kitobga qanchalik mehr va xurmat qo’yganlarining isbotidir. Kitob va kitobxonlik haqida gapirganimizda nemis faylasufi Gyotening quyidagi so’zlarini keltirish joizdir: “Kitobxonlikka o’rganish uchun qanchalik ko’p vaqt sarf qilinishini odamlar tasavvur qilmaydilar, buning uchun men hayotimning 80 yilini bag’ishladim lekin hali ham o‘rgandim deb aytolmayman”. Atoqli bolalar yozuvchisi, O’zbekiston qaharmoni Xudoyberdi To’xtaboyev “Taraqqiy etgan xorijiy mamlakatlarda, kitobxonlik fan darajasiga ko’tarilgan. Kitobxonlik kitobni targ’ib qilishgina emas, balki, kitob o’qishni, o’qiladigan kitob tanlay olishni, mag’zini chaqishni, yani kitob yordamida o’zini anglashni o’rgatish hamdir”. Jamiyatimizda kitobxonlik masalasiga yondashuv turli davrlarda turlicha bo’lgan Har bir davrning o’z ehtiyojidan kelib chiqib kitobxonlik darajasi belgilangan. Zero, har qanday davlatning kuch-qudrati o’z fuqorolarining ongliligi ma’naviyatlilik darajasi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e’tibor berilgan. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ma’naviy intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, Vatanimiz va xalqimizga muhabbat va sadoqat tuyg’usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13 sentyabrdagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ibot qilish to’g’risida”gi PQ-3271-son qarori asosida yurtimizning barcha ta’lim sohasida kitobxonlikni rivojlantirish asosida bir qancha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu qaror doirasida kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar tasdiqlandi. Dasturda ko’zda tutilgan quyidagi asosiy vazifalami amalga oshirishga alohida e’tibor qaratildi:

- kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish, noshirlik va matbaa sohalarim yanada rivojlantirishga oid normativ-huquqiy bazani takomillashtirish ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalarga adabiyotlarni chop etishni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash;

- kitob mahsulotlari bo’yicha davlat buyurtmasining asosiy yo’nalishlarini shakllantirish, adabiy-badiiy, o’quv-uslubiy, ilmiy-nazariy, ilmiy-ommabop va ko’rgazmali adabiyotlarni chop etish va tarqatish tizimini yo’lga qo’yish, kitob takomillashtirish, ixtisoslashtirilgan kitob do’konlari faoliyatini rivojlantirish;

- jaxon adabiyotining eng sara na’munalarini o’zbek tiliga tarjima qilish bo’yicha davlat buyurtmalarini berish, ulami zarur nusxalarda yuksak sifat bilan nashr etish va moliyalashtirish tizimini yo’lga qo’yish, kitob tarqatish tizimini yanada rivojlantirish va kitob mahsulotlarining narhini shakllantirish va sotish bo’yicha aniq mehanizmlami ishlab chiqish choralarini belgilash;

- axborot-kutubxona faoliyatini kuchaytirish, ta’lim muassasalari axborot- resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar, ta’lim muassasalarining “Manaviyat xonalari” ni o’quv-uslubiy, texnik adabiyotlar, adabiy-badiiy, ma’rifiy va ilmiy-ommabop kitoblar bilan boyitish, ulaming moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

- nashriyotlar va matbaa sohasi mutaxassislarini, badiiy va texnik muharrirlar, grafikachi rassomlar, axborot-kutubxona xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish va rag’batlantirish tizimini takomillashtirish;

- lotin yozuviga asoslangan o'zbek alitbosidagi ilmiy-texnik.adabiy -badiiy va ensklopedik adabiyotlarni yanada ko'paytirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish;

- O'zbekiston Milliy kutubxonasi va axborot-kutubxona markazlaridagi barcha turdagi axborot-kutubxona resurslarining yagona bazasini shakllantirish va andan boshqa axborot-kutubxona muassasalarida turib foydalanishni, ta`minlash;

- qishloq aholisiga kutubxona xizmat ko'rsatish tizimini tashkil etish choralari to'g'risida tadbirlar rejasi loyihasini tayorlash va amalga oshirish;

-mamlakatimizda internet orqali zarur adabiyotlami topish va xarid qilish tashkil etish, ularning axborot bazasiga umum ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari oliy o'quv yurtlari uchun darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'quv-uslubiy, ilmiy-nazariy manbalami joylashtirish, bunday mahsulotlarni arzon narhlarda sotib olish mehanizmlarini yo'lga qo'yish bo'yicha takliflar tayyorlash;

-mazmunan sayoz, milliy ma'naviyat va qadryatlarimizga, axloq me'yorlariga mos kelmaydigan, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan adabiyotlami tayyorlash, bosib chiqarish va tarqatishning oldini olish choralarini ko'rish;

-kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir targ'ibot ishlarini tizimli va samarali tashkil etish,bu borada kitobxonlar, kutubxonachi va targ'ibotchilar o'rtasida "Eng kitobxon maktab", "Eng kitobxon mahalla", "Eng kitobxon oila", "Eng faol kutubxonachi" kabi ko'rik-tanlovlaming saralash va respublika bosqichlarini yuqori saviyada o'tkazishni yo'lga qo'yish.

Bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish mazmuni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishdan boshlanadi. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish sodda, qulay va zarur ko'rgazmalilik asosida olib borilib bolalarda kitobxonlik madaniyatini ilk ko'rinishlari namoyon bo'la boshlaydi.

Mamlakatimizda 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida jamiyat xayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga xususan, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani, halqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan **kitobxonlik madaniyatini** oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlarda bolalik chog'idan kitobga mehr uyg'otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo'llarida mustahkam zamin bo'ladi. Bu haqida Amir Temur o'gitlarida "Kitob barcha bunyodkorlik, yaratuvchilik va aql-idrokning, ilmu donishning asosidir. Hayotni o'rgatuvchi murabbiydir", deyilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 y 13-sentabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida" gi PQ-3271-son qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob maxsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ'ib qilish bo'yicha komissiya to'zish to'g'risida"gi F-4789-son Farmoyishi, O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017 yil., 38-son, 1029-modda.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yilning 5 maydagi PQ-4312 sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 yil 31-dekabrdagi 1059-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi".

5. Yo'ldoshev E. Kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish/ o'quv qo'll. –T.: O'zbekiston, 2002.-128B.

6. Umarov A. Kitob va kitobxon: an'analar va yangiliklar// Sog'lom avlod uchun . j-T.: 2003.- №11-16-20B.

7. "Yoshlarda kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning mexanizmlari" "ILM-FAN MUAMMOLARI TADQIQOTCHILAR TALQINIDA" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami 20.05.2023. 147-152 b. Umaraliyev M.

Asroqulova Xosiyatxon,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistranti

OG'IR NUTQIY NUQSONLI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAKLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi bolalarda nutqiy potologiyaning tobora murakkab shakllari: alaliya, afaziya, shuningdek, rinolaliya, dizartriya, duduqlanish xollarda - qachonki bir paytning o'zida lug'at boyligi yetishmasligi, nutqning grammatik ko'rilishi va fonetik-fonematik rivojlanishida nuqsonlar aniqlanganida kuzatiladi. Bunday bolalarning nutqiy tajribasi cheklangan, til vositalari takomillashmagan bo'ladi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Nutqiy muloqotga ehtiyoj yetarlicha qondirilmaydi. So'zlashuv nutqi, qashshoq, kam so'zli ma'lum vaziyat bilan uzviy bog'liq va shu vaziyatdan tashqarida tushunchalarsiz bo'lib qoladi. Bog'lanishli monologik nutq mavjud bo'lmaydi yo katta qiyinchilik bilan rivojlanadi va sifat jihatdan o'ziga xosligi bilan xarakterlanadi. Nuqson tabiatining turlari har xil bo'lishiga qaramay bunday bolalarda nutqiy faoliyat tizimining buzilishini ko'rsatuvchi bir xil belgilar mavjud bo'ladi. Eng asosiy belgilardan biri nutqni ancha kech shakllanishi hisoblanadi; birinchi so'zlar 3-4 yoshda, ba'zan esa, 5 yoshda paydo bo'ladi. Nutqning grammatikasi buzilgan va fonetik tuzilishi aniq emas. Birinchi qarashda unga aytilgan gapni tushunish deyarli yaxshi hisoblanganida mazmunli (ekspressiv) nutqning ortda qolishi ancha aniq ko'rsatkich hisoblanadi. Bunday bolalarning nutqi tushunarli emas. Nutqiy faollik yetarli emasligi kuzatiladi, yoshi ulg'ayib borgan sari unga maxsus ta'lim berilmasa, keskin pasayib ketadi. Biroq bolalar o'z nuqsoniga ancha tanqidiy qaraydilar. Nuqsonli nutqiy faoliyat bolalarda sensorli, intellektual va affektiv irodaviy sohalari shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Diqqat-e'tiborning yetarli darajada mustahkam emasligi, uning boshqarish imkoniyatlari cheklanganligi kuzatiladi. Bolalarda ma'noli, mantiqiy xotirasi nisbatan saqlanib qolgan bo'lsa ham, ularning verbal xotirasi pasaygan eslab qolish maxsuldorligi zararlangan bo'ladi, ular murakkab ko'rsatmalarni, topshiriqlarning ketma-ketlik tartibini va elementlarini esdan chiqarib qo'yadilar. Juda ham bo'sh bolalarda esga olish faolligi past bo'lishi, idrok etish faoliyatining rivojlanish imkoniyatlarini cheklanganligi bilan to'ldiriladi. Nutqiy buzilish va psixik rivojlanishning boshqa tomonlari o'rtasidagi bog'liqlik tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqaradi. Bolalar o'z yoshiga mos fikrlash operatsiyalarini egallab olishni umumiy to'la shart-sharoitlarga ega bo'lib turib, ularda so'z mantiqiy tafakkur rivojlanishi ortda qoladi va bunday bolalar maxsus o'qitishsiz analiz-sintez, taqqoslash va umumlashtirishni egallashda qiyinchilikka duch keladilar. Umumiy jismoniy xolsizlanish bilan birga harakatlarining rivojlanishida ba'zi bir ortda qolishlar ham ularga xosdir. Bular harakatni boshqarish yomonligi, me'yorli harakatlarni bajarishda ishonchizligi, bajarish tezligi va chaqqonligining pasayishi bilan ifoda etiladi. Eng katta qiyinchiliklar so'z ko'rsatmalari bo'yicha harakatlarni bajarishda aniqlanadi. Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar normal rivojlangan bolalardan topshiriqni bajarishda masofa vaqt, tafakkur ko'rsatkichlarida ortda qoladilar, xarakatlar ketma-ketlik tartibini buzib, uni tashkil etuvchi qismlarni qoldirib

ketadilar. Masalan: to‘pni qo‘ldan-qo‘lga yumalatish, uni katta bo‘lmagan masofadan uzatish, qo‘lni almashtirib to‘pni yerga urish, chap va ung oyog‘ida sakrash, musiqa eshitib ritmik xarakatlar bajarish.

Nonutqiy jarayonlarni to‘g‘ri baholash Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar atinik rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlash va shu bilan birga ularning o‘rnini to‘ldirishi imkoniyatlarini aniqlash uchun zarurdir. Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar ni shunga o‘xshash - nutqiy rivojlanishi orqada qolgan bolalardan farq qilishi kerak. Shuni nazarda tutish kerakki, Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar da odatiy muddatlarda kundalik so‘zlashni nutqini tushunish, atrof-muhitga bo‘lgan hissiy tanlash munosabati rivojlanadi. Nutqiy va ruhiy rivojlanish o‘rtasidagi aloqaning yo‘qolishi diagnostik belgilardan biri bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Nutqning boshlang‘ich patologiyasi nutqiy intellekti me'yordagidek ishlashga halaqit qilib, ma'lum darajada saqlanib qolgan akliy qobiliyatlari shakllanishini orqaga tortadi. Ammo so‘zlashuv nutqi yuzaga kelish va xususan nutqiy qiyinchiliklar yo‘qolib borishi bilan ularning intellektual rivojlanishi normaga yaqinlashadi. Nutqi to‘liq rivojlanmaganlikni nutqiy rivojlanishini orqada qolishi kabi ko‘rinishlardan farq qilish uchun analizni chuqur o‘rgatib chiqish va bolaning nutqiy ko‘nikmalarini tahlil qilib chiqish kerak bo‘ladi. Anamnezda ko‘p hollarda markaziy nerv sistemasida katta buzilishlar haqidagi ma'lumotlar berilmaydi, bu esa motorli vazifalarda, ruhiy faqatgina yengil tug‘ma jarohati mavjudligi, bolaning ilk davridagi davomli somatik kasalliklar mavjud bo‘ladi: noqulay nutqiy muhit ta'siri tarbiyadagi xatoliklar, muloqotning yetishmasligi va nutqiy rivojlanishi normal borishni sekinlashtiruvchi omillar qatoriga kiritishi mumkin. Bunday xollarda, eng avval, nutqiy kamchilikni qaytarish dinamikasi o‘ziga diqqatini qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.
2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).
3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007
5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

Quvondiqova Shahzoda,
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor o 'qituvchisi Sh.Suvankulova
Logopediya yo 'nalishi 2-kurs talabasi

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI SPORTGA QIZIQTIRISH CHORA -TADBIRLARI

Anotatsiya: Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarni sport to'garagiga jalb etish va anamal insonlarni jamiyatning yuqori qatlamlariga qo'shish.

Kalit so'z: "Sog' tanda sog'lom aql", Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar, BMT,1/10, "Yoshlik" jismoniy tarbiya va sport jamiyati, "Amirsoy", "Shaxmat", "Yengil atletika", "Quvnoq estafeta", XXI asrda jahon hamjamiyati,psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar,aqli zaif insonlar, logopadlar.

Анотатсия: Привлечение в спортивный клуб спортсменов с ограниченными физическими возможностями и включение инвалидов в высшие слои общества.

Ключевые слова: «В здоровом теле здоровый дух», Спортсмены с ограниченными физическими возможностями, ООН, 1/10, Общество физкультуры и спорта «Молодежь», «Амирсой», «Шахматы», «Легкая атлетика», «Эстафета Кувнок», ОФ- Указ №5270, мировое сообщество в XXI веке, люди со сложными нарушениями психического развития, умственно отсталые люди, логопеды.

Anatatsion: Attracting athletes with physical disabilities to the sports club and adding disabled people to the upper layers of society.

Keywords: “A healthy mind in a healthy body”, Athletes with physical disabilities, UN, 1/10, “Youth” physical education and sports society, “Amirsoy”, “Chess”, “Athletics”, “Kuvnoq relay”, PF-Decree No. 5270, the world community in the 21st century, people with complex disorders in their mental development, mentally retarded people, speech therapists.

Dunyo bo’yicha turli xil irqdagi insonlar yashaydi, har bir davlatning, millatning o’zining urf-odatlari va qadriyatlari mavjud. Millatimiz ham o’z urf-odatlari va qadriyatlari bilan boshqa davlatlardan ajralib turadi. Xalqimiz yordamga muhtoj insonlarga yordam qo’llarini cho’zadi, iloji boricha xalqni og’irini yengil qilishga tirishadi. Misol tariqasida kam ta’minlanganlarga davlat tomonidan bazaviy kreditlar ajratilib tadbirkorlik qilishlariga keng imkoniyatlar yaratildi. Jismoniy imkoniyati cheklanganlarga esa pensiyalar ajratilgan. Ular uchun davlatimiz qo’lidan kelgancha imkoniyatlar yaratishmoqda. Xalqimiz orasida “Sog’ tanda sog’lom aql” degan naql bor **eng to‘g‘ri yo‘l - bu yoshlami jismoniy tarbiya va** sportga yo‘naltirishdir. Agar yosh avlod bo’sh vaqtini sportga bag‘ishlasa, demak, u vaqtini o‘zining ezgu niyatlarini ro‘yobga chiqarishga bag‘ishlaydi degani. Yosh avlodning tani sog‘lom bo‘lgani sayin uning aqli va tafakkurlash qobiliyati tiniqlashadi, ya’ni ma’naviy pok va jismonan baquvvat avlod tarbiyalangan bo‘ladi[1]. Jismoniy mashq qilgan bola bardam baquvvat va irodasi mustahkam bo’ladi. jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni psixikasi juda murakkab bo’ladi, ular jamiyatdan uzoqlashadi,imkoni boricha odalardan uzoqroq muloqot qilishga harakat qilishadi. Butun dunyo bo’yicha BMTning hisobiga ko’ra 450 mln inson psixik va jismoniy rivojlanishida buzilishlar mavjudligi aniqlangan. Bu statistika dunyo aholisining taxminan 1/10 qismini tashkil qiladi. Bundaylar qatoriga: eshitish sezgisida buzilishlari mavjud insonlar (kar, zaif eshituvchi, orttirilgan kar insonlar); nutqida og‘ir buzilishlar mavjud insonlar (logopatlar); intellektual rivojlanishida og‘ir buzilishlar mavju insonlar (aqli zaif insonlar); psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar (ko‘r hamda kar-soqov insonlar, ko‘r hamda aqli zaif insonlar va boshqalar); tayanch apparat tizimida kasalliklari mavjud; psixopat xulqli insonlar kiradi.

Prezidentimiz ham barcha imkoniyati cheklangan shaxslar uchun turli xil sport musoboqalarini tashkillashtiradi. Bundan maqsad jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni xalq orasiga kirgizish ya’ni muloqot qildirish, o’zini boshqalardan ajratmasligi huquqlari tengligini tushunishi, ular uchun imkoniyatlar ko’pligini ko’rsatish maqsadida o’tkaziladi. Misol uchun 2022-yil 7-mart kuni “Amirsoy” kurortida jismoniy imkoniyati cheklanganlar o‘rtasida para tog‘ chang‘isi bo‘yicha ilk bor O‘zbekiston chempionati bo’ldi. O‘zbekiston Milliy paralimpiya qo‘mitasi tomonidan ilk bor jismoniy imkoniyati cheklangan, zaif ko‘ruvchi va ko‘zi ojiz insonlar o‘rtasida para tog‘ chang‘isi sport turi bo‘yicha O‘zbekiston chempionati tashkil etildi[3]. Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar uchun yakka va jamoviy sport musoboqalari bo’lib o’tadi shular jumlasidan 2021-yil 08-noyabr kuni xalq ta’limi vazirligi hamda O‘zbekiston “Yoshlik” jismoniy tarbiya va sport jamiyati Markaziy kengash tomonidan imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan mak-

tab-internatlari o'quvchilari o'rtasida "Shaxmat", "Yengil atletika", "Quvnoq estafeta" sport musobaqalarining Respublika final bosqichi o'tkazildi. Natijalarga ko'ra:

-o'rinni Navoiy viloyati;

-o'rinni Buxoro viloyati;

-o'rinni Qoraqlpog'iston Respublikasi jamoalari g'oliblikni qo'lga kiritishdi.

G'olib bo'lgan jamoalar Markaziy kengash tomonidan diplom, medal, va qimmat baho sovg'alar bilan taqdirlandilar[4].

Bundan tashqari sportchilarimiz o'qishlari uchun prezidentimiz oliy ta'lim muassasalarini ham eshiklarini keng ochib qo'ydi. Misol tariqasida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida" 2017 yil 1-dekabrdagi PF-5270-son Farmoniga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 2-iyundagi 417-son qarori asosida "Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risida"gi Nizomga asosan 2018-2019 o'quv yilidan boshlab barcha oliy o'quv yurtlarida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun 2% kvota asosida I-II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar o'qishga qabul qilinib kelinmoqda5.bu nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatda o'qish va ishlash huquqiga ega ekanligini yorqin dalili.

Har qanday ruhiy, jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi. Hech kim to'xtab qolishi kerak emas. Har bir inson rivojlanishi, barkamol topishi, kelajagiga yuksak ishonchi bo'lishi kerak. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Miziyoyev ta'kidlaganidek "Bugungi kunda bir oddiy haqiqat barchamiz uchun ayon bo'lishi kerak: oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz-mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va farovon hayotimiz ham, O'zbekistonning XXI asrda jahon hamjamiyatidan qanday o'rin egallashi ham – bularning barcha-barchasi, avvalambor, yangi avlod, unib o'sib kelayotgan farzandlarimizni qanday insonlar bo'lib voyaga yetishiga bog'liqdir"[6]. Inson avvalo ma'nan so'ng esa jismonan sog'lom bo'lishi kerak. Chunki ichki dunyosi chiroyli bo'lmasa, jismonan sog'lom bo'lishini keragi yo'q. Ichki dunyosi sog'lom bo'lgan inson hamisha barcha to'siqlarni yengib o'tadi, garchand u juda qiyin bo'lsa ham. Yosh avlodning har tomonlama kamol topishi jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omil bo'lishi bilan bir qatorda uning shaxs sifatida ijtimoiy faollashuvida ham yetakchi o'rin tutadi. O'quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi quyidagi ikki jihatga ko'ra muhim ahamiyatga ega: birinchidan, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zamin yaratadi, ikkinchidan esa, uning bilimi, kuch-quvvati, imkoniyati hamda iqtidori jamiyat rivoji yo'lida mehnat qilishga yo'naltiriladi. Hamma jamiyatda o'z o'rnini topishi, o'z yo'nalishini topishi kerak. Bola tug'ilganidan boshlab uni tarbiyalar ekanmiz, uni dinini, e'tiqodini mustahkam qilib tarbiyalashimiz va ta'lim berishimiz zarur. Nima mumkin yoki nima mumkin emasligini yoshligidan ongiga singdirib borsak, u ulg'aygan sari o'z tengdoshlarini ham shu narsaga o'rgatib boradi. Jismoniy tarbiya va sportga muntazam jalb etilsa, anamal o'quvchilarni ijodiy, ilmiy va intelektual salohiyatini oshirishni kengaytirilsa va ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirilsa, albatta, ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1 JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN 0 'QUVCHILARNING SPORT MASHG'ULOTLARIGA MOSLASHISHI. (n*'f руЛ ш bn h iy q a ' И я п тп я) R.S.SALAMOV, M.X.MIRJAMOLOV

2. https://www.samdu.uz/uz/news/17499

3. https://xabardor.uz/uz/post/amirsoy

4. **https://www.facebook.com/uzedu/posts/3039676822974256**

5. M.X.MIRJAMOLOV ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT (o'quv qo'llanma

6. Sh.Mirziyoyev- Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.Toshkent -"O'zbekiston", 2017 ,4-bet

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti
Anorboyeva Zarifa G'ofur qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
Surdopedagogika yo'nalishi
(Surdotarjimonlik) talabasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHDA KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARDA IDROKI SHAKLLANISHINING O'ZIGA XOSLIGI

Anotatsiya: maqolada kar va zaif eshituvchilarning xususiyatlari, ta'lim-tarbiya olish jarayoni, ushbu jarayonning o'ziga xosligi, ular uchun tashkil etilgan maktablarda dars jarayonlarining turli uslub va metodlardan foydalangan holda tashkil etilishi, o'qituvchilarning bu jarayonda bevosita tutgan o'rni haqida yoritib beriladi.

Аннотация: в данной статье рассмотрены особенности глухих и слабослышащих, процесс воспитания, своеобразие этого процесса, организация учебного процесса в школах, созданных для них с использованием разных методов и методов, непосредственная роль учителей в этом. Процесс будет объяснен

Abstract: in this article, the characteristics of the deaf and hard of hearing, the process of education, the uniqueness of this process, the organization of lesson processes in schools established for them using different methods and methods, the direct role of teachers in this process will be explained about rni.

Kalit so'zlar: kar, zaif eshituvchi, kech kar bo'lganlar, idrok, xotira, eshitish, daraja, tovush, bo'g'in,bog'langan nutq, so'z, nutq, ravon nutq.

Ключевые слова: глухой, слабослышащий, поздняя глухота, восприятие, память, слух, уровень, звук, слог, связная речь, слово, речь, беглая речь.

Key words: deaf, hard of hearing, late deaf, perception, memory, hearing, level, sound, syllable, connected speech, word, speech, fluent speech.

"Idrok – predmet va hodisalarni ularning farqli belgilarini anglash natijasida to'laligicha aks ettirishdir".

Idrok idrok etilayotgan obektni o'rganish, uning obrazini qurish bilan bog'liq harakat vositasida amalga oshadi.

Idrok – bola hatti–harakatida aks ettiruvchi, boshqaruvchilik funksiyasini bajaruvchi juda murakkab, tizimli, ko'p pog'onali jarayondir. Idrok sezgi organlariga bevosita ta'sir etuvchi predmet yoki hodisaning subektiv obrazining shakllanish jarayoni sifatida ham, mazkur obraz sifatida ham, inson analizatorlariga ta'sir etuvchi predmet bilan tanishishga yo'naltirilgan harakat tizimi sifatidaham talqin etiladi (A.G.Ruzskaya).

Sensor rivojlanish – bu bolada atrof-olamdagi predmet va hodisalar haqidagi idrok va tasavvur jarayonlarining rivojlanishidir.

Ko'ruv idroki bolaning ruhiy rivojlanishida, unda atrof–olamdagi predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Ko'ruv idroki – bu murakkab jarayon, mazkur jarayonda ko'zga ta'sir etuvchi katta miqdordagi qo'zg'atuvchilar tahlili amalga oshadi. Ko'ruv idroki qanchalik mukammal bo'lsa, his etish sifat va kuchiga ko'ra shunchalik turli-tuman bo'ladi, ya'ni, qo'zg'atuvchini shu qadar to'liq, aniq, differensial aks ettiradi. Atrof-olam haqidagi axborotlarning asosiy miqdorini inson ko'rish qobiliyati tufayli oladi.

Idrokning predmetliligini shakllantirish bolaning predmet- amaliy faoliyati jarayonida amalga oshadi. Bola obektni qo'llari bilan paypaslab, uni ko'zdan kechirar ekan, taktil-motor va ko'ruvning o'zaro birligi asosida idrokning predmetliligining shakllanishi yuz beradi.

Demak, idrok – maktabgacha yoshdagi yetakchi bilish jarayoni bo'lib, umumlashtiruvchi funksiyani bajaradi:

birinchidan, idrok predmetlarning sifatini predmetning to'laqonli obraziga birlashtiradi;

ikkinchidan, idrok barcha bilish jarayonlarini axborotlarni qayta ishlash va qabul qilishda birgalikdagi o'zaro kelishilgan ishda birlashtiradi;

uchinchidan, idrok atrof-olam haqidagi barcha olingan tajribani predmetlarning tasviri va obrazi shaklida birlashtiradi va olam haqidagi to'laqonli tasavvurni shakllantiradi.

Idrok jarayonining mohiyati shundaki, u tashqi olamdan axborotlarni olish va birlamchi qayta ishlash, ya'ni predmetlarning alohida sifatlarini, aynan predmetlarning o'zini, ularning xususiyati va mohiyatini taniy bilish va farqlash imkonini beradi. Idrok bir predmetni boshqa predmetdan ajrata bilishga, biron-bir predmet yoki hodisalarni boshqa qator unga o'xshash yoki o'xshash bo'lmagan predmetlardan ajratishga yordam beradi.

Bola tayyor sezgi organlari bilan dunyoga keladi: unda ko'z, quloq mavjud, uning terisi predmetlarni his qilish imkonini beruvchi sezgirlikka ega.

Bu atrof-olamni idrok etish uchun bo'lgan dastlabki shart-sharoitlar xalos. Atrof-olamda to'g'ri mo'ljal olish uchun nafaqat har bir alohida predmetni (stol, gul, kamalak), balki biron-bir vaziyatni, biron-bir predmetlarning kompleksini (o'yin xonasi, rasm, jaranglayotgan kuy) yaxlitligicha idrok etish muhim. Idrok predmetlarning alohida belgilarini umumlashtirishga va yaxlit obrazni hosil qilishga yordam beradi – ya'ni bu inson tomonidan atrof-olamdagi predmet va hodisalarni ularning sezgi organlariga bevosita ta'siri natijasida aks ettirishi jarayonidir. Hatto biron-bir oddiy predmetni idrok etish ham sensor (sezgi), harakat va nutq mexanizmining ishtirokini talab etuvchi juda murakkab jarayondir.

Sensor rivojlanish to'laqonli kechishi uchun, maqsadga yo'naltirilgan sensor tarbiya lozim. Bolani ko'zdan kechirishga, paypaslashga, tinglashga o'rgatish, ya'ni unda perseptiv harakatni shakllantirish lozim.

Rangni idrok etish shakl va kattalikni idrok etishdan farq qiladi, mazkur tafovut shundaki, bu sifat sinov va xatolar yo'li bilan amaliy tarzda aniqlanmaydi. Rangni albatta ko'rish lozim, ya'ni rangni idrok etishda faqatgina ko'ruv, perseptiv mo'ljal olishdan foydalanish mumkin.

Idrokning rivojlanishi perseptiv harakatlarni – ya'ni, inson tomonidan idrok etish jarayonining tuzilish birliklarini shakllantirish yo'li bilan amalga oshadi. Perseptiv harakat biron-bir sifatlarni ongli ajratishni va predmetlar olamiga adekvat bo'lgan obrazni hosil qilish imkonini beruvchi sensor axborotni o'zgartirishni ta'minlaydi. Perseptiv harakat predmetli harakat bilan uzviy bog'liq.

Idrokning rivojlanishida perseptiv harakatlar obektlarni umum qabul qilingan o'lchovlar – sensor etalonlar bilan taqqoslash va tekshirish harakatlari hisoblanadi.

Insoniyat kattalik, shakl, ranglarning ma'lum etalon tizimini ajratgan. Ularning cheksiz xil-

ma-xilligi asosiy turlarning hosil bo‘lishiga olib kelgan. Shu singari tizimni egallar ekan, bola ma’lum o‘lchov, etalonning to‘plamiga ega bo‘ladi, hamda ular yordamida har qanday yangitdan idrok etilgan sifatni taqqoslay oladi va unga tegishli ta’rifni bera oladi. Bunday turlar haqidagi tasavvurlarni o‘zlashtirish bolaga o‘rab turgan voqelikni optimal idrok etish imkonini beradi.

To‘liq idrok – o‘rab turgan predmetlar olamida to‘g‘ri mo‘ljal olishning muhim shartidir. Idrokning sekinlashganligi, nodifferensialligi, idrok etish hajmining torligi, analitik-sintetik faoliyatning buzilishi, xotiraning o‘ziga xosligi singari eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar uchun xarakterli bo‘lgan kamchiliklar ularga atrof-olam bilan tanishishni murakkablashtiradi. Izlash funksiyasining buzilishi va sezgi organlari orqali kelayotgan axborotlarni qayta ishlash jarayonining sekinlashganligi taklif etilayotgan materialni noto‘liq, noturg‘un va har doim ham to‘g‘ri qabul qilinmasligiga olib keladi. Bundan tashqari, eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolaning sensor rivojlanishi umuman olganda shakllanish muddatiga ko‘ra sezilarli darajada orqada qoladi va juda notekis kechadi.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar idrokining takomillashmaganligi idrok qiluvchi apparatlarning nuqsonlari bois emas, balki idrokning murakkab ruhiy jarayon sifatidagi buzilishlaridadir.

Idrok jarayoni qator sifatlar biln xarakterlanadi. Har qanday modallikni idrok etish uchun tanlash, ya’ni bolaning qiziqishlari, faoliyati va diqqati sohasi doirasida bo‘lgan obektlarnigina ajrata olish xos.

Predmetlilik – idrok jarayonining asosiy natijasi bo‘lib, uning darajasi obekt qanchalik to‘liq va ongli idrok etilgani, idrok davomida uning tizimi aks etganligi bilan belgilanadi.

Idrokning normal faoliyat ko‘rsatishi uchun konstantlilik, ya’ni obektni uning joylashish, uzoqlilik, yoritilganlik va sh.o‘. boshqa idrok etish sharoitlaridan qat’iy nazar taniy olish qobiliyati xos.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan sifatlar eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarda qanday ifodalanishini ko‘rib chiqamiz.

Bugungi kunda mazkur kategoriyadagi bolalarning ko‘ruv idroki nisbatan o‘rganilgan hisoblanadi. Aniqlanishicha, idrok predmetli xarakterga ega, ya’ni predmetning barcha sifatlari predmetning o‘zidan ajratib olinmaydi. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bola nisbatan yorqin sifatlarnigina, ba’zan esa predmetni boshqa predmetlardan farqlaydigan birgina sifatiga ko‘ra ajratadi. Ko‘zdan kechirilayotgan obektda alohida qismlar “tortib olinadi”, bunda umumiy tushuncha uchun muhim bo‘lgan material yetarli baholanmaydi, bu esa idrok hajmining torligini tasdiqlaydi. Idrokning tanlash xususiyati buzilgan: eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar uzoq muddat asosiyni ajrata olmaydilar, uning qismlari o‘rtasidagi ichki aloqalarni tushuna olmaydilar, qiyinchilik bilan vaziyatda mo‘ljal oladilar. Faqatgina amaliy faoliyat jarayonidagina ularda asta-sekinlik bilan sifatni predmetning o‘zidan ajrata bilish, turli predmetlardagi o‘xshash sifatlarni, birgina predmetdagi farqliklarni ko‘ra bilish qobiliyati rivojlanadi.

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar uchun idrok etishning umumlashganligining buzilishi xarakterli hisoblanib, bu tasavvurlarning kambag‘alligi, yetarlicha aniq emasligi, xususiy va tasodifan yodda saqlanib qolinganlarning mavjudligida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, psixologlar (P.B.Shoshin va b.) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, mazkur bolalarning idrok etish tezligi optimal shart- sharoitlardan har qanday chetga chiqish hisobiga sezilarli darajada pasayadi: yetarlicha yoritilmaganlik, predmetning odatdan tashqari burchak ostida burilishi, kontur, yopiq tasvirlar, signallarning (obektlarning) tez-tez o‘zgarishi, bir nechta signallarning bir vaqtning o‘zida paydo bo‘lishi (ayniqsa eshituv idrokida) singari. O‘girilgan, turlicha joylashtirilgan predmet tasvirlarini idrok etishda ko‘pgina xatolarga yo‘l qo‘yiladi (K.I.Veresotskaya). Chizgilarga ko‘ra o‘xshash harflar va ularning alohida elementlari har doim ham farqlanmaydi va ko‘pin-

cha chalkashtiriladi. Mazkur dalillar ko'ruv analizatorining analitik-sintetik faoliyatining nisbatan murakkab shakllari o'z rivojlanishida nisbatan sodda shakllardan ortda qolishini anglatadi.

Psixolog olim I.M.Solovevning ta'kidlashicha, voqelikning ko'p predmetli doirasi bunday bolalar uchun "kam predmetli" hisoblanadi. Ko'rishning sustligi nigohning o'ziga xosliklari bilan tushuntiriladi: normal rivojlanishga ega bola bir zumda ko'rganlarini eshitishda kamchiligi bo'lgan bola ketma-ketlikda ko'radi, demakki, kamroq idrok etadi va ko'proq detallarni "yo'qotadi". Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarning yetarlicha faol emasligi, maqsadga yo'nalganlikning sustligi predmet yoki hodisani to'laligicha ko'zdan kechirishga, uning barcha sifatlarini ajratishga bo'lgan istakning mavjud emasligida namoyon bo'ladi. Ko'ruv o'tkirligining pasayishi kuzatiladi, bu obektda unga xos bo'lgan sifatni ajratish imkonini bermaydi.

Yuqorida ko'rsatilgan o'ziga xosliklar ranglarni farqlashda namoyon bo'ladi. J.I.Shifning ta'kidlaganidek, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar o'z tengdoshlariga nisbatan ranglarni ancha kech farqlaydilar.

Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar ko'ruv idrokining o'ziga xosligi syujetli rasmlarni ko'zdan kechirishda yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Mazkur rasmlarni tushunish noto'liq, yuzaki, qator hollarda esa noadekvat bo'ladi (I.M.Solovev, N.M.Stadnenko).

Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar o'z idroklarini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtira olmaydilar. Misol uchun, likobcha ustiga to'ntarilgan chashkani ular qo'ziqorin deb idrok etadilar. Mazkur holatda ular javoblariga qarshilik qiladigan ahamiyatli detallarni sezmaydilar. Bunga sabab idrokning sxematikligi, soddalashganligi, perseptiv faoliyatning shakllanmaganligidir.

Ko'ruv idrokining differensiallashmaganligi predmetlarni rangi, shakli, hajmiga ko'ra farqlashdagi qiyinchiliklarga olib keladi. J.Shif, V.G.Petrova, T.M.Golovinaning ko'rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar predmetlarning hajmi va rangini yaxshiroq, uning materiali va shaklini yomonroq idrok etadilar.

Ko'ruv obrazlari har qanday boshqa ruhiy obrazlar singari ko'p qirrali va murakkab bo'lib, ular aks ettirishning uch darajasini o'z ichiga oladi: sensor–perseptiv daraja, tasavvur darajasi va verbal–mantiqiy daraja. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarda ko'ruv orqali aks ettirishning har qanday darajasining shakllanishi buzilgan (E.S.Beyn, K.I.Veresotskaya va b.). Asosiy buzilishlarni qisqa tavsiflar ekanmiz, ta'kidlash joizki, bunday bolalarda ko'ruv orqali aks ettirish kambag'allashgan, ko'pincha buzilgan va noturg'un. Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar obektda uning tarkibiy qismlarini, mutanosibliklarini, tuzilishining o'ziga xosliklarini qiyinchilik bilan ajratadilar, muhim jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradilar, har doim ham rang va rang jilolarini ajratmaydilar. Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarda ko'ruv tasavvuri real predmetlardan sezilarli farq qiladi. Ko'pgina noaniqliklar o'zgartirilgan sharoitlarda (predmetlarning yangi rakursi) va bir nechta o'xshash obektlarni idrok etishda namoyon bo'ladi. Bunday bolalarda pedagogning boshqaruvchilik ishtirokisiz hosil bo'lgan tasavvurlari kambag'al, noaniq, qismlardan iborat, xatoliklarga ega. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'rganilayotgan obektlarning tavsifi maxsus ta'limsiz shakllanmaganligi bois aziyat chekadi.

Idrokining aniqligi, xotirada ko'ruv obrazining saqlanishi oxir-oqibat yozuv va o'qish malakalarining shakllanish samaradorligini belgilaydi. Ko'ruv idrokining buzilishlari shakllar, harflar, sonlar, ularning hajmi, qismlarining o'zaro nisbatini ajratish, konfiguratsiyasiga ko'ra yaqin bo'lgan yoki oynali elementlarning farqi va o'xshashligini aniq differensiatsiya etishdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Shuni ta'kidlash joizki, ko'ruv idrokining shakllanmaganligi ma'lum miqdorda shunga bog'liqki, bu alohida olingan ko'ruv yoki motor funksiyaning tanqisligi emas, balki mazkur funksiyalarning integrativ o'zaro ta'sirining tanqisligidir.

Idrokining yetarlicha rivojlanmaganligi fazoda mo‘ljal olishning shakllanishining orqada qolishiga olib keladi. Ko‘ruv-fazoviy idrokda ko‘z harakat tizimi – uning tezligi, ko‘z harakat reaksiyalari, har ikkala ko‘zdagi nigohning konvergensiya etish qobiliyati, binokulyar ko‘ruv katta rol o‘ynaydi. Ko‘z harakat tizimi obektlarning ko‘ruv doirasidagi holati, obektlarning kattaligi va uzoqligi, ularning harakati, obektlar o‘rtasidagi turli nisbatlar singari fazoviy sifatlarning o‘zgarishini tahlil etish va baholashda ishtirok etadi. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar ko‘ruv-fazoviy idrokining tanqisligi uning o‘tkirligi, perseptiv doirasi, ko‘z orqali chamalash singari ko‘rishning turli funksiyalarining o‘zaro faoliyatining to‘laqonli emasligi bilan tushuntiriladi. Biroq amaliyotning ko‘rsatishicha, maqsadga yo‘naltirilgan va tizimli ishda ko‘ruv va ko‘ruv-fazoviy idrok yetishmovchiliklarini ma’lum miqdorda kamaytirish mumkin. Mazkur ish quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilishi kerak:

- o‘rab turgan voqelikdagi predmet, obekt va hodisalar, ularning fazodagi holatining adekvat ko‘ruv obrazini shakllantirish;
- ko‘ruv idroki va ko‘ruv xotirasining hajmi, aniqligi va to‘liqligining kengaytirilishi;
- obektlarni kuzatish (jumladan harakatlanayotgan), ularni ko‘rish orqali tekshirish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- ko‘ruv-harakat koordinatsiyasini takomillashtirish;
- ko‘rish orqali idrok etilayotgan predmet va obektlarni, ularning sifatlarini, voqelikdagi hodisalarni verbal tasvirlab berish malakalarini shakllantirish.

Bolalarning normal rivojlanishida maktabgacha yoshning so‘ngiga qadar ranglarni idrok etish quyidagi bosqichda kechadi:

rangni belgi sifatida ajratish, predmetlarni mazkur belgilarga ko‘ra farqlash;

rasmdagi rangli predmetni topish imkoniyatini beruvchi rangni taniy olish;

predmetning rangini faol aniqlash.

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarda rangni predmetning belgisi sifatida ajratish ko‘nikmasi ma’lum kechikish bilan shakllanadi (mazkur bolalarning ba’zilari buni hatto kichik maktab yoshining avvalida bajara olmaydilar), ularga hatto asosiy ranglarning nomini (qizil, ko‘k, yashil, sariq, jigarrang, qora, oq) o‘zlashtirish ham murakkab.

Shunday qilib, ko‘ruv doirasining buzilishi asosan ko‘ruv obrazlarining differensiallashmaganligida, ko‘ruv izlarining inertligi va nomustahkamligida, shuningdek, so‘zning ko‘ruv orqali tasavvur qilingan predmet bilan mustahkam va adekvat bog‘liqligining mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. Yuqorida ko‘rsatilgan o‘ziga xosliklar deyarli har qanday idrok turi uchun xos bo‘lib, mavjud ilmiy tadqiqotlar buni tasdiqlaydi. V.I.Lubovskiyning ta’limotiga ko‘ra, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun axborotni qayta ishlash tempi va sifatining pasayishi, obraz va tushunchalar shakllanishining chegaralanganligi va noto‘liqligi xos. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarning qidiruv harakatlari impulsivlik, xaotiklik bilan xarakterlanadi. Bolalar qanday sezgini (eshituv, ko‘ruv, taktil va b.) ishga solmasinlar, obektni tekshirishda rejalashtirish mavjud bo‘lmaydi. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bola sensor rivojlanishidagi nuqsonni nisbatan katta yoshda kompensatsiya etish murakkab, ba’zan esa hatto mumkin ham emas. Bu sensor tarbiyani eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar faoliyatining har xil turlariga kiritish lozimligi haqida dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova M.YU, Xamidova M.P. Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi. O‘quv qo‘llanma. “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati” – T.: 2019

2. Mo‘minova L.R, AmirsaidovaSH.M, MamarajabovaZ.N, XamidovaM.U, Yakubjonova. D., Djalolova Z., Abidova N. “Maxsus psixologiya”. T.: 2019

3. Po‘latova P., L. Nurmuxamedova, SH.Amirsaidova va boshqalar. «Maxsus pedagogika» T.: 2014.
4. L.S. Tsvetkova “Bolalarni diagnostik neyropsikologik tekshirish usullari”; M, 2021 yil
5. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 бет
6. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal
7. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro‘yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет
8. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет
9. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет
10. G.X.Temurova O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет
11. G.X.Temurova Бола ва замон. Тошкент, 2022-№3. Б 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 бет bola-zamon@rambler.ru
12. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Inagamova Feruza Абдухакимовна
O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish
va psixologik-pedagogik respublika
tashxis markazi metodisti

ALOHIDA TA’LIMGA EHTIYOJI MAVJUD BOLALARNI IJTIMOIYLASHUVIDA MOTIVATSIYASINI OSHIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiylashuvida motivatsiyasini oshirishга таъсир этувчи омиллар келтирилган.

Kalitlar so‘zlar: Inklyuziv, Ijtimoiylashuv, ијtimoiylashuv jarayoni

Respublikamizda inklyuziv ta’limni samarali joriy etish va alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning qulay yo‘llarini aniqlash maqsadida, ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning samaradorligini oshirish orqali bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish imkoniyatlari, shart-sharoitlari o‘rganildi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiylashuvi bir tomonlama bo‘lmaydi, albatta oila, maktab jamoasi, sinf jamoasi, mahalla va umuman jamiyatimizdagi har bir insonning qo‘llab-quvvatlashi katta ahamiyatga egadir.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish ularning jamiyatda o‘z-o‘zlariga xizmat qilish va kasblarini topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi jarayoni jamiyatda sog‘lom odamlar orasida normal hayot kechira oladigan teng huquqli va erkin shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishini anglatadi.

“Ijtimoiylashuv” ma’lum yoshdagi kishilarning jamiyatdagi mavjud muhitga kirishishi, unga qo‘shilishi, ijtimoiy subyektlar bilan o‘zaro aloqa qilishi, bir so‘z bilan aytganda ijtimoiy tajribani egallashi (mavjud ilmiy, diniy, falsafiy va turli sohalarga oid bilimlarni o‘zlashtirishi, ma’naviy-ax-

loqiy qadriyatlarni anglashi, odob-axloq va mehnat ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi)ni ifodalovchi hodisadir.

Ijtimoiylashuv jarayoni - bu shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli munosabatlar jarayoni bo‘lib, bolaning 2 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan davridan boshlanadi va butun umri davomida takomillashib boradi. Ushbu jarayonda bola atrof-muhit, ma’naviy qadriyatlar, oilasidagi shaxslar haqida qiziqa boshlaydi. Ushbu qiziqish asta-sekin chuqurlasha boradi va ijtimoiy munosabatlarga kirisha boshlaydi. Bu jarayonda ijtimoiy muhitning roli juda katta bo‘lib, bola shaxsi ijtimoiy hayotga moslashadi. Ijtimoiylashuvning ushbu mexanizmi alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarda ham ijobiy natija namoyon etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar uchun ijtimoiylashuv jarayoni, ularni bu jarayonga **ruhiy, jismoniy va ijtimoiy-ma’naviy** tayyorlash va moslashtirish bosqichidan boshlanadi. Chunki, sog‘lom bola bilan alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolaning jamiyatga moslashishga talab va ehtiyojlari, hissiyotlari, atrof-muhitda bo‘layotgan voqea-hodisalarni qabul qilish holatlari turlicha bo‘ladi.

Bunday bolalar ko‘plab ijtimoiy omillar ta’sirida hayotga moslashib boradi, obyektiv va subyektiv, ijtimoiy va iqtisodiy, ichki va tashqi, o‘zining va o‘zgalarning istak-xohishiga bog‘liq, oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalarga yetish uchun harakat qiladi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar ham sog‘lom bolalar kabi hayoti davomida o‘z ehtiyojlarini qondirishi, o‘zi va atrof-muhitdagilar man- faatlarini ko‘zlagan holda maqsadli va manzilli faoliyatni amalga oshirishga harakat qiladi. Mazkur jarayon turli toifa insonlar bilan shaxslararo munosabatlar asosida amalga oshiriladi. Shunday qilib, bunday bolalar ijtimoiy hayotga moslashib, o‘zini o‘zi anglab, shakllantirib, takomillashtirib boradi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning umumta’lim maktablariga jalb qilinganda ularni ta’lim olishga kelishlaridan oldin avvalo maktab jamoasini, ma’muriyati, fan o‘qituvchilarini, sinf rahbarlarini, o‘quvchilarni, ularning ota-onalarini psixologik tayyorlashlari, bunday bolajonlar ham hamma qatori birdek ta’lim-tarbiya olishga teng xuquqga ega ekanliklarini tushuntirish, ularni boricha qabul qilishlari, qo‘llab-quvvatlashlari, yordam berishlari lozim.

Buning uchun **maktab psixologining o‘z o‘rni bor**. Psixolog maktab ma’muriyati va jamoasini o‘quv yili boshlanishidan oldin yig‘ib, ularga trening mashg‘ulotlari o‘tishi, alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning psixologik xususiyatlari haqida, sinf rahbarlariga ulardagi ijtiomiylashuvdagi qiyinchiliklar haqida ma’lumot berishi, ota-onalari bilan hamkorlikda ishlash bo‘yicha, bunday bolajonlar bilan muloqot qilish, ularga qay tariqa yondoshish, sinf jamoasida tengdoshlari bilan moslashishlari, qolgan o‘quvchilarda bag‘rikenglikni, mehr-shafqat hissini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berishi zarur. O‘quv yili boshlanishi bilan ota-onalar uchun alohida trening o‘tishi, alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni farzandlari ta’lim olayotgan sinfda o‘qishi uchun ularni tayorlashi, tushuntirish ishlari olib borish va tavsiyalar berishi lozim.

Eng kerakli bosqich maktab psixologi maktabdagi o‘quvchilarni alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar bilan birgalikda ta’lim olishlariga tayyorlash, bag‘rikenglik, meh-shafqatni rivojlantiruvchi, ijtimoiylashuv jarayonida bir-birlari bilan xamkorlikni, bir-biriga mehribon bo‘lishga, do‘stlariga xushomad qilishni, diqqatini rivojlantirishni, muloqotga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirishni, o‘zaro muloqotga kirishi ko‘nikmalarini rivojlantirish, bir-birini tushunishga o‘rgatish, kayfiyatlarini ko‘tarish, jamoa orasida o‘z o‘rnini topishga ko‘maklashish, o‘zining va o‘zgalarning his tuyg‘ularini, emotsiyalarini tushunishga trening mashg‘ulotlar, suhbatlar orqali yuqoridagi xususiyatlarni rivojlantirishi va singdirishi lozim.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarningni **oila muhitida ijtimoiy hayotga moslashtirish** eng samarali jarayon hisoblanadi. Chunki, ushbu toifa bolalar oilada faqat ota-ona, oila a’zolari

ta'sirida o'zlarini o'zlari oilaviy hayotga moslashtirib borgan bo'lsalar, ta'lim muassasalarida jamiyatga moslashishning, kasbga o'rganishning nazariy asoslarini hamda amaliy tajribasini takomillashtirishga muyassar bo'ladilar.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning **oila a'zolari, oiladagi muhit** ularning ijtimoiylashuvida eng birinchi yordamchi, motivatsiya beruvchi kuchdir. Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning ota-onalar farzand tarbiyasida, bolaning shaxsiyatini o'rganishdan boshlamog'i kerak. Chunki ta'lim-tarbiya degani o'zaro iliq munosabat va bir-biriga ta'sir ko'rsatishdan iborat. Bolaning ruhiy holatini tushunish, uning ehtiyoj va xohishlariga javob beradigan tushunchada bo'lish ko'zda tutilgan. Har bir bolaning shaxsiy psixik xususiyatlari, fe'l-atvori, iqtidorini hisobga olib ota-ona munosabat o'rnatish kerak.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning ota-onalar o'z farzandini butun hayoti mobaynida ma'naviy oziqlantirib boradigan, ularga kuch, ishonch hissini singdiradigan eng yaqin insonlaridir. Ota-ona mehrini his qilib ulg'aygan bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi uning kelajakda o'ziga ishongan, mustaqil, umidli va omadli bo'lishini ta'minlashi hayotda o'z tasdig'ini topgan.

Shu bilan birga, bu davrda bolaning rivojlanishi va uning o'ziga xos tomonlari bilan ishlashda oila bilan yaqin ijtimoiy hamkorlik qilish katta ahamiyatga ega. Fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari va psixologlar alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar oilalarining yashash sharoiti, oiladagi muhit, oiladagi bolalarning soni va ular orasidagi munosabatlar, bolaning kasallik tarixi bilan mukammal o'rganib chiqishlari, qiziqishlari bu bola haqidagi to'liq ma'lumotga ega bo'lishga va ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarni yuzaga kelmasligiga, bolaning ijtimoiy muhitga moslashib ketishiga yordam beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiylashuvida **sinf jamoasining o'rni**, bolalar jamoasi bilan ishlashda ijtimoiy rollar va ijtimoiy muhitning ahamiyati katta. Ta'lim tizimida o'zaro murosa, jamoa va jamiyatni hurmat qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar jamoadagi o'zaro hamkorlik orqali shakllanadi. Endi bolalar jamoasini shakllantirish, jamoani boshqarish va ijtimoiylashuv jarayonining murakkab jihatlarini alohida yoritib beramiz.

Aynan bolalik davrida asosiy ijtimoiy me'yorlar o'zlashtiriladi. Bola ijtimoiylashuvida sotsium - jamoa muhim ahamiyatga ega ekanligi uning imkoniyatlarida yaqqol ko'zga ko'rinadi. Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar atrofidagi muhitiga moslashishda va o'zaro hamkorlik munosabatlarini shakllantirish orqali bola shaxsining rivojlanishida yuqori natijalarga erishish imkoniyat beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar jamoaga moslashib ketishlari uchun ularni ko'proq guruhiy ishlar, vazifalar va o'yinlarga jalb qilish kerak. Sinf jamoasi bilan maktabdagi turli tadbirlarda ularga ham o'z kuch va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda rollar, tashkiliy ishlarni taqsimlash lozim. Sinf jamoasi bilan teatr, muzeylarga, istirohat bog'lariga, tabiat qo'ynida sayllarga olib chiqish samarali natija beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud o'quvchilarida sog'lom bollarga nisbatan muloqot qilish doirasining chegaralanganligi, shuningdek intellekt va emotsional-iroda sohasining rivojlanmaganligi, ijtimoiy tajribasining kamligi atrofdagilar bilan muloqotga kirishishga bo'lgan imkoniyatlarini chegaralaydi. Buning natijasida atrofdagilar bilan munosabatga kirishishini qiyinlashtiradi, hamda ijtimoiy moslashuv jarayonlarida o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiylashuvida motivatsiyasini oshirish uchun muloqotning turli shakllarini egallashi zarur. Bunda ularga turli o'yinlar, qo'shiqlar, sahna ko'rinishlari, raqs, rasm chizish kabilar yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda ta’lim berishning eng samarali yo‘li bu o‘yinlardir. O‘yinlar orqali o‘quvchilar o‘zaro munosabatga kirishgan xolda atrofidagi insonlarga biror narsalarni berish yoki ulardan iltimos qilib olish kabi ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi. Jamoa bilan munosabatga kirishish orqali xamkorlik va raqobat, rahmdillik va qattiq qo‘llik kabi ijtimoiy, hamda amaliy tajribalarga ega bo‘ladilar.

Xulosa

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar ijtimoiylashuvida, ularning har tomonlama rivojlanishi, sog‘lom va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarga ega bo‘lishida jamoa alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bu bolalarning har birini sinf jamoasining a’zosi sifatida hurmat qilishlari, birgalikda ta’lim-tarbiya olishlari ularga bolalikdanoq o‘rgatish zarur. Ta’limda jamoa orqali bolalar shaxsini rivojlantirsh yuqoridagi masalaning amaliy yechimi bo‘lib xizmat qiladi. Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar hayotda o‘z o‘rnilarini topishlari uchun ijtimoiy hayotga va kasb-hunarga yo‘naltirish, boqimandalikdan ҳалос этиш, hayotda, jamiyatда o‘z o‘rnilariga ega bo‘lib yashashlariga har taraflama yordam berilishi асосий мақсадимиздир.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Raxmanova D.U. Inklyuziv ta’limda fanlarni o‘qitishning pedagogik shart-sharoitlari Toshkent 2023
2. Uzluksiz inklyuziv ta’limni rivojlantirishda oilaning roli mavzusida videokonfrensiya materiallari Toshkent 2012
3. M.G.Davletshin va boshqalar “Yosh davrlar va va pedagogik psixologiya” T.TDPU. 2009.
4. Shomahmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim. Xalqaro va milliy tajribalar Toshkent 2011

Isayeva.A.H.
O‘quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi inklyuziv ta’lim bo‘limi metodisti.

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHDA ZAMONAVIY KORREKSION TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Inklyuziv ta’limning ahamiyati va uni qo‘llab-quvvatlashda universal ta’lim uslublarining ro‘li tobora ortib bormoqda. Bu borada Respublikamizda ham keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Ularning huquqiy asosi sifatida esa 13.10.2020 yildagi PQ-4860-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori xizmat qiladi. Biroq, inklyuziv ta’lim yo‘nalishidagi taraqqiyot turli mamlakatlarda har xil tezlikda sodir bo‘lmoqda. Texnologiya nogironlar va boshqa ozchilik guruhlari uchun inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash uchun muhim, ammo umuman foydalanilmagan salohiyatga ega.

Inklyuziv ta’lim Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyada inson huquqi sifatida e’tirof etilgan. Ko‘pgina mamlakatlar o‘z siyosati va qonunchiligiga “Ta’lim hamma uchun” harakati (YUNESKO, 2000) tamoyillarini kiritdilar. Biroq, ta’lim olish imkoniyatining ortishiga qaramasdan, dunyo bo‘ylab 100 milliondan ortiq maktab yoshidagi bolalar hozirda maktabga bormaydi va ko‘plab past va o‘rta daromadli mamlakatlarda oliy ta’limni tugatish darajasi juda past. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalariga qamrab olish 2022-yil yakuniga ko‘ra ikki millionga yaqin bolani (respublika bo‘yicha bolalarning 68,3 foizini) tashkil etgan. Umumta’lim muassasalaridagi o‘quvchilar soni 2021-2022 o‘quv yili yakunlariga ko‘ra olti million nafardan

oshdi. Dunyo bo'ylab kam ta'minlangan guruhlar aholining aksariyat qismiga qaraganda ta'lim olish imkoniyatiga ega emas.

Xususan, nogironligi bo'lgan ko'plab odamlar ta'lim olishda ko'plab to'siqlarga duch kelishda davom etmoqda, jumladan, ta'lim muhitiga kirish imkoniyati cheklanganligi, ularning ta'lim olish huquqining qonuniy tan olinishi, moliyaviy yordamning cheklanganligi, salbiy munosabat va past umidlar. Hisob-kitoblarga ko'ra, dunyoda 240 milliondan ortiq nogiron bolalar, shuningdek, 650 milliondan ortiq kattalar nogironligi bor.

Garchi ko'plab mamlakatlarda maxsus ta'limdan ko'proq inklyuziv ta'limga o'tish kuzatilayotgan bo'lsa-da, bu turli mamlakatlarda har xil sur'atlarda sodir bo'lmoqda. Haqiqiy inklyuziv ta'lim darajasi ham turlicha. Ba'zi hollarda aholining umumiy ta'lim olish imkoniyatining pastligi nogironlarni ta'limga jalb qilish masalasini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, janubiy Afrika va Janubiy Osiyodagi qishloq jamoalari uchun to'g'ri keladi.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim texnologiyalari muhim rol o'ynaydi, ular ta'lim imkoniyatlarini va inklyuziv ta'limni kengaytirish uchun katta salohiyatga ega, ammo ulardan tegishli pedagogik usullardan foydalangan holda foydalanish kerak. "Elektron inklyuziya" atamasi barcha alohida yordamga muxtoj bolalarning o'rganish tajribasini maksimal darajada oshirish uchun o'rganishni qo'llab-quvvatlash va tashkil etish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni anglatadi. Elektron inklyuziya inklyuziv ta'limning asosi bo'lgan Universal Dizayn (UDL) tamoyillariga mos keladi.

Shuningdek, yordamchi texnologiyalar mavjud bo'lib, ular texnologiyalar, uskunalar, qurilmalar, apparatlar, xizmatlar, tizimlar, jarayonlar va atrof-muhitni o'zgartirishlar, nogironlar yoki keksa odamlar tomonidan ijtimoiy, infratuzilmaviy, jamiyatda to'liq ishtirok etish va o'quv faoliyatini xavfsiz va oson yakunlash uchun boshqa to'siqlarni yengish va mustaqil bolishni anglatadi. Biroq, yordamchi texnologiyalar va texnologiyaning boshqa shakllari o'rtasidagi farq ba'zan turli odamlar tomonidan turlicha tushuniladi. Ta'lim, yordamchi (va boshqa) texnologiyalarni apparat va dasturiy ta'minotga bo'lish mumkin. Uskuna siz ko'rishingiz va tegishingiz mumkin bo'lgan jismoniy qurilmalar va ularning tarkibiy qismlaridan iborat. Dasturiy ta'minot apparat vositalarini boshqaradigan dasturlar va ramziy tillardan iborat. Dasturiy ta'minotdan farqli o'laroq, u jismoniy komponentlarga ega emas.

Ta'lim texnologiyalarida qo'llaniladigan turli xil texnik vositalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ish stoli kompyuterlari (kompyuterlar)
- noutbuklar
- Smartfonlar/mobil telefonlar
- Planshetlar, jumladan iPad
- Ko'p maqsadli cho'ntak kompyuterlari va media pleyerlar, jumladan iPod - MP3 va boshqa media pleyerlar - PDA (shaxsiy raqamli yordamchi)
- TV/radio-CD/DVD-USB: sanoat standartiga asoslangan saqlash qurilmalari va kabel ulanishlarini o'z ichiga oladi.

O'quv texnologiyasi dasturiy ta'minoti quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mobil qurilmalar uchun ilovalar
- o'quv platformalari
- videokonferensiya
- virtual ta'lim muhiti: o'qituvchilar va alohida yordamga muxtoj bolalar, shuningdek, alohida yordamga muxtoj bolalar o'rtasidagi muloqot uchun bir qator onlayn vositalarni taqdim etadi. Ular

o‘quv materiallarini joylashtirish (multimedia) va o‘rganish va baholash tadbirlarini o‘tkazish imkonini beradi

• Veb-texnologiyalar - veb-saytlar, jumladan, veb-2.0, foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent, foydalanish qulayligi va oxirgi foydalanuvchilar uchun mosligini ta’kidlaydi.

Yordamchi qurilmalarga quyidagilar kiradi:

• Kiritish texnologiyalari - katta tugmalar yoki boshqa muqobil klaviaturalar: Kattaroq harflar yoki turli matn va fon ranglarini ishlab chiqarish uchun standart klaviaturalarga qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan apparat turlari va qoplamalar mavjud.

• Brayl klaviaturasi: Odatda o‘nta tugmachadan iborat bo‘lib, ulardan sakkiztasi lotin alifbosini kiritish uchun, kompyuter ma’lumotlari va funktsional tugmachalari va ikkita bo‘sh joydan iborat. Har bir harf yoki belgi uchun bir vaqtning o‘zida bir nechta tugmalar (akkord) bosiladi. Ular ko‘pincha tahrirlash rejimiga ega. Eslatmaga asoslangan klaviaturalardan, ehtimol standart klaviaturalarga qaraganda osonroq o‘rganish, ulardan foydalanish tezroq va aniqroqdir.

• Ko‘z, bosh va oyoqlar yordamida boshqariladigan tizimlar: tananing turli qismlaridan kirishni boshqarish uchun turli xil variantlar mavjud. Bularga foydalanuvchi boshidagi ko‘rsatgich va sichqoncha ko‘rsatkichini joylashtirish uchun foydalanuvchining ko‘z harakatlarini sharhlovchi qurilmalar kiradi. Ular ko‘pincha onlayn klaviaturalar bilan birgalikda ishlatiladi.

• Joystik: asosda aylanadigan va uning burchagi yoki yo‘nalishidan foydalanadigan tayoq, masalan, kursorni harakatlantirish uchun. Sichqoncha emulyatsiyasi: sichqoncha klaviaturadan standart kiritish, bir yoki bir nechta kalitlar orqali skanerlash kabi boshqa kirishlardan foydalanadi.

• Ekran klaviaturasi

• Yagona kalitli kiritish qurilmalari: ulardan foydalanuvchi doimiy ravishda boshqara oladigan tananing istalgan qismi foydalanishi mumkin. Ular odatda harflar, raqamlar, belgilar va grafiklarni skanerlash va tanlash uchun ishlatiladi.

• Og‘izni boshqarish joystiki: joystik harakati foydalanuvchi tomonidan somonchadan ichishga o‘xshab ho‘plash yoki puflash orqali boshqariladi.

• Nutq kiritish/diktant dasturlari: nutq kiritish matn terish va kompyuterni boshqarish, jumladan, sichqonchaning ba’zi harakatlari uchun ishlatiladi. Eng ko‘p ishlatiladigan dastur Windows yoki Mac uchun Dragon Naturally Speaking dasturidir.

Chiqish qurilmalari:

• Yangilanadigan Brayl displey: Kompyuter ekranidagi matn Brayl yacheykalari yordamida o‘qiladi. Butun kompyuter ekrani uchun 80 ta katakcha talab qilinadi, ammo displey, masalan, 20 yoki 40 xujayradan iborat bo‘lishi mumkin. Foydalanuvchi ekranni pastga (yoki ekran bo‘ylab) o‘qiyotganda xujayralar yangi matn bilan “yangilanadi”.

• Ekranni kattalashtirish dasturlari: foydalanuvchilarga ekrandagi matn va grafiklar hajmini boshqarishga ruxsat berish, odatda ularni kattalashtirish

• Ekranni o‘qish dasturlari: ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilar tomonidan kompyuter ekranlarini o‘qish, matn kiritish, qurilmalarni boshqarish va hokazolar uchun foydalaniladigan dasturlar. Masalan, JAWS NVDA, Mac uchun ovoz berish. Zamonaviy ekran o‘quvchilari ko‘pincha ma’lumotni ko‘rsatish uchun ovozni tanlash imkoniyatiga ega.

• Matn kiritishni yaxshilash dasturlari - qisqartirishni kengaytirish: Tez-tez ishlatiladigan iboralar uchun harf kodlari yordamida yozishni qisqartiradi.

• Matn kiritishning samarali interfeysi: masalan, matn kiritishdan ko‘ra tabiiy imo-ishoralardan foydalanadigan Dasher.

• Imlo va grammatik tekshiruvlar - so‘zni bashorat qilish: keyin nima bo‘lishini taxmin qilish

orqali kiritishni kamaytiradi. Foydalanuvchi avval terilgan so'zlar asosida so'zlar ro'yxatidan kerakli so'zni, ba'zan raqam bo'yicha tanlaydi. Yordamchi tinglash tizimlari: bu tizimlarning barchasi tovush tiniqligini yaxshilaydi va fon shovqinini kamaytiradi.

• Audio induksion halqalar: Bir yoki bir nechta simli halqalari xona yoki binoning perimetri bo'ylab o'rnatiladi.

Signal uzatiladi va foydalanuvchining eshitish apparati orqali qabul qilinadi, shuning uchun tizimdan faqat eshitish apparati kiyganlar foydalanishi mumkin.

Eshitishni qo'llab-quvvatlash uchun bitta qurilmada bir nechta ilovalar yoki boshqa texnologiyalardan foydalanish imkoniyati mavjud. Bu turli alohida yordamga muxtoj bolalarga bir xil o'quv maqsadlariga erishish va o'quv natijalarini turli yo'llar bilan ifodalash uchun turli xil faoliyatni amalga oshirish imkonini berishi mumkin. Biroq, ushbu turdagi treninglar haqida ma'lumot olish qiyin edi. Umuman olganda, texnologiyaga asoslangan ta'limning yana bir foydasi bor: u nogiron va boshqa alohida yordamga muxtoj bolalarda AKT ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalar ishga joylashish, ta'lim va umuman ma'lumot olishda qimmatlidir. Texnologiya, shuningdek, turli alohida yordamga muxtoj bolalarga turli xil o'quv materiallarini taqdim etish imkonini beradi, bu ularning o'rganish darajasidagi afzalliklarini hisobga olgan holda haqiqiy motivatsiyani ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya butun aholi, shu jumladan alohida yordamga muxtoj bolalar uchun inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun katta salohiyatga ega. Ta'limda AKTdan foydalanish raqamli tafovutni bartaraf etish va nogironlar va boshqa ozchilik guruhlariga AKT bo'yicha asosiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi vositadir. AKT o'rganish va baholashning barcha jabhalarida ishtirok etish uchun bir nechta vositalarni taqdim etish, shuningdek, mavjudlik, qiziqishlar va o'rganish yondashuvlarini qo'llab-quvvatlash uchun shaxsiylashtirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'rganishni yanada qiziqarli qilish orqali universal ta'limni loyihalash tamoyillarini qo'llab-quvvatlashi mumkin. AKT tabaqalashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynashi mumkin, lekin nisbatan cheklangan darajada, ayniqsa alohida yordamga muxtoj o'quvchilar bilan inklyuziv sinflarda qo'llaniladi. Biroq, inklyuziv ta'limda AKTni muvaffaqiyatli joriy etish va qo'llash uchun ular tegishli pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilgan bo'lishi va yaxshi tayyorlangan o'qituvchilar tomonidan qo'llanilishi kerak. Bu, shuningdek, bir o'lchamdagi barchaga mos keladigan yechimdan ko'ra ko'proq vosita/strategiya bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. - СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 215 с.

4.Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. - М.: МГППУ, 2011. - 244 с.

5. Inklyuziv umumta'lim maktablari kamsituvchi munosabatlariga qarshi kurashish va jamoalarda qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, inklyuziv jamiyat qurish va barchaga ta'lim byerishning eng samarali vositasi sifatida Salamanka bayonoti. (Ispaniya), 1994-yil 7-10-iyun.

6."Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. "Lesson-Press" nashriyoti, Toshkent-2021.

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika
kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots L.R.Xayitov
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi
guruh magistranti D.Abdurazaqova

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KORREKSIYA VA NUTQ TERAPIYASI JARAYONIDA DIQQATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Zamonaviy hayotning o'sib borayotgan sur'ati, axborotning katta oqimi, ommaviy madaniyatning xilma-xil shakllarining rivojlanishi zamonaviy inson hayoti uchun zarur bo'lgan bilimlar hajmining oshishiga olib keldi. Jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar hayotda faol ishtirok etgan bolalar kamolotiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi va butun ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'ydi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Maktabgacha ta'lim butun uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichi sifatida qarala boshlandi. Maktabgacha ta'lim muassasasi maktabga tayyorgarlik ko'rish va hissiy, jismoniy, intellektual va ijodiy rivojlanish uchun sharoit yaratishga chaqiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy e'tiborni rivojlantirish maktabda muvaffaqiyatli o'qishning muhim shartlaridan biridir. Chalg'itmasdan harakat qilish, ko'rsatmalarga rioya qilish va olingan natijani nazorat qilish qobiliyati - bularning barchasi maktab bolalar e'tiborining o'zboshimchaligi uchun qo'yadigan talablardir.

Maktabga kirgan bolalar ko'pincha beparvolik yoki kam rivojlangan e'tibordan aziyat chekishadi. Diqqatni rivojlantirish va takomillashtirish yozish, hisoblash va o'qishni o'rgatishdan kam emas. Diqqat tegishli harakatlarning aniq bajarilishida ifodalanadi. Ehtiyotkorlik bilan idrok etish orqali olingan tasvirlar aniqlik va aniqlik bilan ajralib turadi. Diqqat bilan fikrlash jarayonlari tezroq va to'g'ri davom etadi, harakatlar aniqroq va aniq amalga oshiriladi.

Diqqat, xotira va fikrlashni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolaning umumiy aqliy rivojlanishining muhim qismidir. Barqaror e'tibor bolaning atrofidagi dunyoni bilishida muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar birinchi marta o'z e'tiborini nazorat qila boshlaydilar, uni ongli ravishda ob'ektlar va hodisalarga yo'naltiradilar, bu holda tashkiliy tamoyil nutqqa tegishlidir.

Bir qator mahalliy psixologlar: Vygotskiy L.S., Galperin P.Ya., Dobrynin N.F., Zaporojets A.V., Leontyev A.N., Muxina V.S., Elkonin D.B. va boshqalar bolalarda e'tiborni rivojlantirish xususiyatlarini o'rgandilar. Ular ixtiyoriy diqqat va nutq o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ta'kidladilar. Maktabgacha yoshda ixtiyoriy e'tibor bolaning xatti-harakatlarini tartibga solishda nutqning rolining umumiy ortishi bilan bog'liq holda shakllanadi. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, idrok darajasi shunchalik yuqori bo'ladi va maktabda keyingi ta'lim uchun zarur bo'lgan ixtiyoriy e'tibor shunchalik erta shakllanadi. Shuning uchun nutqi buzilgan bolalarda e'tiborni rivojlantirish masalasi juda dolzarbdir. O'z navbatida, nutq faoliyati barcha psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Nutq buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha tuzatish ishlari bolaning darsda faol bo'lishini, harakatlarni, vazifalarni va aqliy faoliyatini aniq bajarishni talab qiladi, agar e'tibor berilsa, tezroq va to'g'ri davom etadi. Shuning uchun e'tibor muvaffaqiyatli tu-

zatish ishlarining zarur shartidir.

Nutqni buzgan bolalarda e'tiborni rivojlantirishning etishmasligi nutq terapiyasi sohasidagi ko'plab mualliflar tomonidan qayd etilgan (Volosovets T.V., Boryakova N.Yu., Mastyukova E.M., Filicheva T.B., Chirkina G.V. va boshqalar). Mualliflarning ta'kidlashicha, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar diqqatning asosiy xususiyatlarining rivojlanish darajasining pasayishi bilan tavsiflanadi: barqarorlik etarli emas, diqqatni o'zgartirish, taqsimlash va yoqishdagi qiyinchiliklar. Bu o'quv va o'yin faoliyati bilan o'z vaqtida shug'ullana olmaslik yoki bir ob'ektdan ikkinchisiga o'tishga olib keladi, bu esa o'z navbatida tez charchash, chalg'itish, tananing charchashiga olib keladi va turli xil xatolar paydo bo'lishiga yordam beradi. vazifalarni bajarish. Maktabgacha va maktab ta'limi bosqichida erta tashxis qo'yish diqqatning past darajada rivojlanishi (uning xususiyatlari) bo'lgan bolalarni aniqlashga yordam beradi, bu nafaqat yozish, o'qish va hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish sifatiga ta'sir qiladi, balki ko'p jihatdan e'tiborni belgilaydi. bolaning umumiy o'quv va fan ko'nikmalarini o'zlashtirish muvaffaqiyati , o'qitishning dastlabki bosqichida barcha o'quv materiallarini o'zlashtirishning to'liqligi.

Diqqatning past darajasi bilan bog'liq ko'plab qiyinchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalik davrida allaqachon namoyon bo'ladi. Maktabda bunday o'quvchilar maktabdagi ko'nikmalarni o'zlashtirishda sinfdagi boshqa o'quvchilarga qaraganda ko'proq stressni boshdan kechiradilar va ko'pincha o'quv faoliyati tezligida orqada qoladilar. Shu sababli, tuzatishni talab qiladigan bolaning e'tiborini rivojlantirish xususiyatlarini aniqlab, tuzatish ishlarini o'z vaqtida boshlash juda muhimdir.

Ko'pgina mualliflar (Gvozdev A.N., Zhurova L.E., Kashe G.A., Luria A.R., Levina R.E., Sobotovich E.F., Elkonin D.B., Shvachkin N.X. va boshqalar) bolalarning "muammosiz" jarayonga kirishi uchun zaruriy shart ekanligini ta'kidlaydilar. maktabda o'qish va o'qish va yozish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish fonemik jarayonlarning ma'lum va etarlicha yuqori darajada rivojlanishidir. Birinchi sinfga kirgunga qadar bolalar nutqning tovush tomoniga e'tibor berishlari va rus tilidagi fonemalarni farqlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishlari kerak. Fonemalarni farqlash - tovushlarni quloq va o'z talaffuzida farqlash - bola nutq tovushining muhim xususiyatlarini ajratib olish va muhim bo'lmagan begona xususiyatlardan mavhumlashdan iborat bo'lgan murakkab ishlarni bajarish qobiliyatini o'zlashtirgandan keyingina mumkin bo'ladi. farqi uchun. Shuning uchun eshitish idroki va e'tiborini rivojlantirish bo'yicha maqsadli ishlarni olib borish va shu bilan birga fonemik idrok va g'oyalarni yaxshilashga qaratilgan ishlar juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Shoaxmedova Surayyo Kamilovna
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta`lim fakl teti logopediya kafedrasi o‘qituvchisi

NUTQI TO‘LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARDA LUG‘AT BOYLIGINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotasiya: Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda lug‘at boyligini shakillantirishning ilmiy – nazariy asoslari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: Nonutqiy jarayonlarga to‘g‘ri baho berish nutqi to‘liq rivojlananmagan bolalarga xos bo‘lmagan qonuniyatlarni aniqlash va ularning kompensator imkoniyatlarini belgilashda zarur hisoblanadi.

2022-20226 yillar mamlakatimiz tarixida “Yangi Uzbekiston” jamiyatini barpo etish va “Uchinchi Renessans” poydevorini kuyishdek ulugvor maksadlarga kirishilgani bilan koladi. Amalga oshirilayotgan isloxot va tashabbuslarning anikligi, strategik axamiyati va kamrovi nafakat maxalliy, balki xalkaro ekspertlar tomonidan xam e’tirof etilmokda. Isloxotlar kontekstida ta’lim va fan soxasiga bulayotgan e’tibor aloxida e’tirofga loyik. Keyingi besh yil davomida barcha turdagi ta’lim bosqichlarini tubdan takomillashtirish bo‘yicha bir qator Prezident farmoni va qarorlari qabul qilindi. Qabul qilingan bu xujjatlar amaliy jixatdan xayotga yakinligi bilan ajralib turadi. Ta’lim sohasidagi barcha islohotlarning asosiy maqsadi ma’naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta’lim tizimini takomillashtirish asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir.

Bola hayotining ilk yillarida yordamsiz odam ko‘rinishidan, ijtimoiy, harakatchan va faol shaxs qiyofasiga o‘tadi. Aynan erta bolalik davrida inson tajribasining muhim komponentlarini o‘zlashtirish jarayoni kechadi, bu jarayonlar keyingi rivojlanish bosqichlarining poydevori hisoblanadi: psixik faoliyat, emosiyalar, motivasion-ehtiyoj sohasining asosi rivojlanadi, mustaqil yurish va nutqqa tayyorgarlik ko‘riladi. Bu davrda atrof-muhit bilan aloqaning yetishmasligi bolaning kelgusidagi ruhiy faoliyatida salbiy aks etadi. L.O.Badalyanning fikricha, “bu davrda birlamchi o‘rganish shakllanadi, ya’ni kelgusida birmuncha murakkab ko‘rinishdagi faoliyat turlarini egallashda yordam beradigan “neyronlar ansambli” hosil bo‘ladi”.

Zamonaviy logopediyada maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar muammosi bo‘yicha ancha katta tadqiqot materiallari mavjud. Nutqiy buzilishlarni tizimli-simptomologik analiz qilish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishni asoslagan R.E.Levina tadqiqotlari izidan boshqa tadqiqotchilar ham so‘nggi 10-15 yil davomida nutq tizimining barcha komponentlaridagi buzulishlarni bartaraf etish va nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning mustaqil ravishda gapirishini ta’minlash bo‘yicha tadqiqotlar olib borishda davom etishmoqda.

Professor R. E. Levina normal eshitish va normal rivojlanayotgan intellektga ega bolalarda nutqiy rivojlanishidagi og’ishlarni o’rganib, ilk marotaba barcha til tuzilmalarining (fonetika, grammatika, lug’at) tizimli shakllanishining namoyon bo’lishi bilan bolalarning maxsus toifasini ajratib ko’rsatdi va tavsifladi, uni «nutqning to‘liq rivojlanmaganligi» atamasi bilan nomladi . U bunday bolalarda so‘z hosil bo‘lishining turli imkoniyatlarini ko‘rsatdi. Aniqlanishicha, faqat nutq rivojlanishining uchinchi darajasidagi bolalarni so‘z hosil qilishga o‘rgatish mumkin, bu

"leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaslik elementlari bo'lgan yoyilgan frazali nutq" deb ham yuritiladi. O'sha paytdan beri nutqning to'liq rivojlanmasligini o'rgangan barcha olimlar bunday bolalardagi yangi so'z shakllanishining past darajadagi imkoniyatlarini kuzatishgan (N.S.Jukova, G.A.Kashe, R.I.Lalaeva, L.F.Spirova, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina, R.I.Shuyfer, A.V.Yastrebova va boshqalar).

Leksik tasavvurlarni shakllantirish bolaning kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, chunki so'z, uning ma'nosi nafaqat nutq, balki fikrlash vositasidir (L. S. Vygotskiy, A. A. Leontiev).

Inson nutqining asosi bo'lgan lug'at aloqa vositasi, atrofdagi dunyoni bilish, ijtimoiy moslashuv sifatida tilni to'liq o'zlashtirishda 4 muhim funktsiyani bajaradi. Lug'atni o'zlashtirmasdan, muloqotning madaniy amaliyotini amalga oshirish mumkin emas. Chegaralangan lug'at boyligi nutqi to'liq rivojlanmagan bolaning tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabatlarida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Fundamental ilmiy tadqiqot asarlarida nutq nuqsoni bo'lgan bolalarda leksik tizimni rivojlantirish muammosi bir necha bor o'rganilgan (V. P. Gluxov, N. S. Jukova, I. yu. Kondratenko, R. I. Lalaeva, L. V. Lopatina, E. M. Mastyukova, N. V. Serebryakova, T. B. Filicheva, G. V. Chirkina), ushbu bolalarning so'z boyligini rivojlantirish xususiyatlari ta'kidlangan. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda so'z boyligini shakllantirishga yordam beradigan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda so'z hosil bo'lishi xususiyatlarini shakllantirishning turli usullari va ma'lum yo'nalishlari aniqlandi (N.S.Jukova, N.V.Serebryakova, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina va boshqalar). T.V.Tumanova katta va kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda (III daraja) so'z hosil bo'lish qobiliyatlarini o'rganish metodikasini ishlab chiqdi; nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning (III daraja) so'z hosil bo'lish kompetensiyasini shakllantirish jarayonidagi ta'limiy modelni kiritdi va tekshirib ko'rdi; so'z hosil qilish malakalari, tasavvurlari va so'z hosil qilish qobiliyatini o'quv va kundalik hayot amaliyotida qo'llashni rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlarning yo'nalishi aniqladi. Bu bizning tadqiqotimizni ilmiy-nazariy ahamiyatini belgilab berdi.

Ye.I.Tixeeva nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar bilan bog'chada ishlashning asosiy vazifalarini (bo'limlarini) ishlab chiqdi: bolalarda nutqiy apparatni rivojlantirish, uning egiluvchanligi, aniqligini oshirish; nutqiy eshituvni rivojlantirish; nutq tarkibini to'plash; nutq shakli va uning tuzilishi ustida ishlash. Ye.I.Tixeeva bolalar nutqining tarkibini boyitishga ko'p e'tibor bergan. Uning ishlarida so'z ustida ishlash tizimi yoritilgan. Uning fikricha, bolalarni tabiat dunyosi va ijtimoiy muhit bilan tanishtirish ular nutqini boyitishga qanchalik xizmat qilsa, bilimlarini oshirish va tizimlashtirishga ham shunchalik xizmat qiladi. Ye.I.Tixeeva tomonidan taklif etilgan tizimning nazariy asoslarini quyidagilar tashkil etadi: nutqni rivojlantirish aqliy rivojlanish bilan teng tarzda olib borilishi kerak. Bolalar atrof-muhitni tanish jarayonida ona tilini o'zlashtiradilar. Til va tafakkurning bog'liqligi alohida e'tiborni talab etadi.

Nonutqiy jarayonlarga to'g'ri baho berish nutqi to'liq rivojlananmagan bolalarga xos bo'lmagan qonuniyatlarni aniqlash va ularning kompensator imkoniyatlarini belgilashda zarur hisoblanadi. R.E.Levina tomonidan taklif etilgan yondashuv nutqiy yetishmovchilikning faqatgina alohida turlarini izohlashdan uzoqlashib bolaning anomal rivojlanishi va til vositalari hamda kommunikativ jarayonlarni aks ettiruvchi bir qator parametrlarning ko'rinishini to'liq tasavvur etishga yordam berdi. Anomal nutqiy rivojlanishni bosqichma-bosqich tarzda struktur-dinamik jihatdan o'rganish, rivojlanishning quyi darajasidan yuqori darajasiga o'tishga yondashuvni aniqlovchi maxsus qonuniyatlarni ochib berishga imkon beradi.

R.I.Lalaevaning ishida nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar nutqining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri passiv va faol lug‘at o‘rtasidagi farq normadagiga qaraganda kattaroq bo‘lishi haqida aytib o‘tilgan. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar ko‘pgina so‘zlarning mazmunini tushunishadi, ularning passiv lug‘ati hajmi normaga yaqin bo‘ladi. Biroq so‘zlardan ekspressiv nutqda foydalanish, lug‘atni nutqqa tatbiq etish katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Lug‘atning kambag‘alligi masalan, maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar hatto 6 yoshda ham ko‘pgina so‘zlarni tushunmasligida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa normal va nutqiy nuqsonga ega bolalarning rivojlanishidagi farq predikativ lug‘atni (sifatlar, fe’llar) faollashtirishda namoyon bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar nutqda ishlatiladigan ko‘pgina sifatlarni qo‘llashda normal rivojlanayotgan tengqurlariga qaraganda qiynalishadi (tor, nordon, silliq, paxmoq va boshqalar).

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning fe’l so‘z turkumidagi lug‘atida bola har kuni ko‘radigan va bajaradigan ishlarini bildiradigan so‘zlar ustunlik qiladi. Holat, belgi, baho, sifat va boshqalarni bildiruvchi umumlashtirilgan mazmundagi so‘zlarni o‘zlashtirish sezilarli darajada qiyin bo‘ladi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning lug‘atiga ishlatiladigan so‘zlarning noaniqligi xarakterli bo‘liq, bu verbal parafaziyalarda namoyon bo‘ladi.

Otlarni almashtirishda esa o‘xshash bo‘lgan so‘zlar bilan almashtirish holatlari kuzatiladi (bug‘u-ohu, yo‘lbars-sher, bahor-kuz, guldon-xum, in-uycha, kiprik-qosh va boshqalar). Sifatlarning almashtirilishi, balandlik, hajm, kenglikning yetarli darajada differensiallanmaganligi sababli yuzaga keladi. Fe’llarni almashtirishda esa bolalarning ba’zi harakatlarni ajrata olmasligi, ayrim hollarda o‘xshash fe’llarni chalkashtirish kabi holatlar yuzaga keladi (sudralyapti-sirpanyapti, sayrayapti-kuylayapti va boshqalar).

Lug’at va grammatik kategoriyalarni o’zlashtirish ko’p jihatdan artikulyatsion apparati yetarli darajada rivojdanmaganligi sababli nutqning tovush talaffuzidaki kamchiliklar bilan bog’liq. Nutqning to‘liq rivojlanmagan bolalarda so’z boyligini shakllantirish va rivojlantirishdagi muammolar, birinchi navbatda so’z boyligining kambag‘alligi, faol va passiv lug’at hajmining sezilarli darajada farqlanishi, so’zlarning noto’g’ri ishlatilishi, tez-tez takrorlanadigan og’zaki parafaziyalarda, semantik maydonlarning rivojlanmaganligi, lug’atni lengaytirish kabi qiyinchiliklarida namoyon bo’ladi.

Xulosa qilish mumkinki, nutqning to‘liq rivojlanmagan bolalarda tizimli leksik munosabatlar yetarli darajada rivojlanmagan. Bunday bolalar uchun faol nutq muloqot vositasidir, ammo unda bola har kuni eshitadigan harakatlar va narsalarni anglatuvchi so’zlar ustunlik qiladi. Shu sababli, bola xayotida kamroq uchraydigan so’zlar uning lug’atida yo’q. O’z vaqtida nutqning to‘liq rivojlanmaganlik holati aniqlanganligi bolalar ta’lim muassasasida korreksion va logopedik ishlarini iloji boricha samarali bajarishga imkon beradi. Samarali loyixalashtirilgan korreksion jarayoni nafaqat nutqning buzilishini tuzatishga, balki bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qodir.

Ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilib, nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda tilni o’zlashtirishning leksik darajasi bir qator o’ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi degan xulosaga keldik:

1. Bunday bolalarda faol va passiv lug’at yetarli darajada rivojlanmagan (faol lug’at ko’proq buzilgan). Ushbu toifadagi bolalarda nominativ passiv lug’at asosan normaga yaqin bo’lib, kundalik mavzular nutqini tushunishni ta’minlab beradi. Bolalar nutqida kamdan-kam hollarda sifatlar va fe’llardan foydalanadilar. Faol lug’atni tahlil qilish, shuningdek, nutqning nomimativ va predikativ tomonlarining yetarli darajada shakllanmaganligini tasdiqlaydi.

2. Bunday maktabgacha yoshdagi bolalarda so’zlarning leksik ma’nosini anglash yetarli daraja-

da shakllanmagan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda neyrotipik tengdoshlariga nisbatan so'zning leksik ma'nosi tuzilishining o'zgarishi kuzatiladi (so'zlarni tanlash va nutq faoliyatida ishlash operatsiyasi buzilgan). Shuningdek, ular semantik maydonlarning yetarli darajada rivojlanmaganligini ilmiy tadqiqotlarda ko'rishimiz mumkin.

3. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda bog'langan nutqda so'z boyligini yangilash bo'yicha vazifalarni bajarishda jiddiy muammolar mavjud. Ushbu muammolar so'zlarning leksik ma'nolarining denotativ va tarkibiy jihatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligida nafaqat ajratilgan so'zlar va iboralar darajasida, balki bog'langan nutqda ham namoyon bo'ladi. Bunday bolalarda yuqori aqliy funktsiyalarni rivojlantirishda sezilarli kechikishlar mavjud: xotira, tafakkur, diqqat va boshqalar.

Bundan tashqari, bunday bolalar klinik, psixologik va pedagogik xususiyatlariga ega. Bir vaqtning o'zida lug'atni, so'zlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayonlarini rivojlantirib, nutqning fonematik tomoni shakllanadigan asos tayyorlanadi. Shuning uchun nutqning barcha tomonlarini rivojlantirishda birlik va o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan nutqning umumiy rivojlanmaganligini bartaraf etish va oldini olish uchun kompleks korrektsion ishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бадалян Л.О.- Детская неврология. 1994г.
2. Выготский, Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
3. Лалаева, Р. И. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи [Текст] / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : Союз, 2001. – 224 с
4. Левина, Р. Е. Основы теории и практики логопедии [Текст] / Р. Е. Левина. – М. : Наука, 2008. – 241
5. Лурия, А. Р. Основы нейропсихологии [Текст] / А. Р. Лурия.– М. : ACADEMIA, 2006. – 436 с.
6. Тихеева, Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева. – Москва : Издательство Юрайт, 2023. – 161 с.

Musayeva N.S.
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
dotsent PhD

NUTQI ME'YORDA VA ANOMAL RIVOJLANGAN BOLALAR LUG'AT ZAHIRASINI ONTOGENEZDA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

2023 yilgi «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" yili deb nomlangan bo'lib bu davlat dasturida ta'lim oluvchilarni to'liq qamrab olish va ularga teng bilim berish vazifasi belgilaydi.

Hozirgi vaqtda shaxsni insonparvarlik ruhida shakllantirish, o'z faoliyatini mustaqil olib borishi uchun o'ziga xos vositalarni izlash bo'yicha faol izlanishlar olib borilmoqda. Insonparvarlik g'oyalari rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish bilan bog'liq bo'lib, maxsus psixologiya va korreksion pedagogikaning muhim vazifasi maxsus muassasalarning o'quv-tarbiyaviy ish jarayonini to'g'ri tashkil etish: anomal bolalarning ijtimoiy moslashuvi ya'ni bolani o'zaro muloqotga kirishish bo'yicha tayyorgarlik ishlarini talab darajasida olib borish, bunda pedagoglar intellektida nuqsoni bo'lgan shaxslarni sub'ektni-sub'ektga bo'lgan o'zaro munosabatini shakllantirish bo'yicha yangi metod va vositalarni ishlab chiqishga e'tiborlarini qaratishlari kerak.

Bolaning nutqi kattalarning nutqiy ta'siri ostida shakllanib boradi, bu bola xayotning ilk kunlaridan boshlanadigan atrofidagilarning normal nutqi, nutqiy amaliyotning yetarlicha bo'lishi xamda ta'lim –tarbiyaga bog'liqdir. Nutq tug'ma qobiliyat xisoblanmaydi, bu ontogenez (organizmning tug'ilganidan boshlab xayotining oxirigacha individual rivojlanishi) jarayonida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan birgalikda rivojlanib boradi xamda uning umumiy rivojlanishining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Bola tomonidan ona tilini o'zlashtirish barcha bolalar uchun xarakterli bo'lgan ma'lum bir qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi. Nutqdagi nuqsonni aniqlash uchun bolaning me'yoriy nutqining rivojlanish ketma-ketligini aniq tasavvur etish, ushbu qonuniyat jarayoni xamda sharoitini bilish zarur. Bolalarning nutqiy rivojlanish qonuniyatlarini bilish ularda u yoki bu kamchiliklarni vaqtida aniqlashga, nutqidagi nuqsonlarini to'g'ri tashxis qilishga xamda nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish bo'yicha korreksion-tarbiyaviy ishlarni to'g'ri amalga oshirishga yordam beradi.

Nutqiy rivojlanish jarayoni to'g'ri va o'z vaqtida amalga oshirilishi uchun ma'lum bir sharoitlar zarurdir, xususan bola:

somatik va psixik jihatdan sog'lom bo'lishi lozim;
me'yoriy aqliy qobiliyatlarga ega bo'lishi lozim;
eshitishi va ko'rishi to'liq bo'lishi lozim;
yetarlicha psixik faollikka ega bo'lishi kerak;
nutqiy muloqot talablariga ega bo'lishi;
to'liq nutqiy muloqot muhitiga ega bo'lishi kerak.

Bola rivojlanishini orqada qolishida tabiiyki, bolani nutqini rivojlanishida xam orqada qolish xamda turli nutqiy nuqsonlar bo'lishi kuzatiladi, bu esa bolani atrofdagilar bilan muloqotga kirishish jarayonini qiyinlashtiradi, komunikativ xulqning to'liq shakllanmasligi bolani atrof olam bilan ijtimoiy munosabatga kirishishida to'sqinlik qiladi. Maxsus metod va vositalar yordamida differensial logopedik reabilitatsiya jarayoni nutqiy funksiyalardagi kamchiliklarni bartaraf etadi, nutqning komunikativ funksiyasini tiklaydi, bu esa rivojlanishida turli xil kamchiligi bo'lgan bolalar xamda o'smirlarni ijtimoiy adaptatsiya jarayonini osonlashtiradi.

Aqli zaif bolalarning tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarini korreksiyalash- uzoq muddatli hamda murakkab jarayon xisoblanadi. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarni korreksiyalashda bolalarning bilish faoliyatlarini birgalikda bog'lab rivojlantirib borish zarurdir, bunda analiz, sintez, taqqoslash operatsiyalari shakllantirilib boriladi. Tovushlar talaffuzi nuqsonlarini bartaraf etish bo'yicha logopedik ishning barcha bosqichlarida taqqoslash vositalari keng qo'llaniladi (tovushlarning to'g'ri va noto'g'ri talaffuzi taqqoslanadi, fonetik jihatdan uzoq bo'lgan tovushlar farqlanadi, so'ngra yaqin tovushlar va x.k.lar).

Umumiy va nutqiy motorika, eshituv idrokini tarbiyalashga, diqqat, xotirani rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarni korreksiyalash nutqiy funksiyani rivojlantirish, nutqning fonematik tomoni, lug'ati, nutqning grammatik qurilishini shakllantirish bilan birgalikda olib boriladi. So'zdagi tovushlarning tuzilishiga, so'zdan tovushni ajratishga, so'zdan tovushni o'rnini aniqlashga, nutqdagi tovushlar funksiyasini ongli ravishda farqlashga e'tibor qaratiladi.

Logopedik, psixologik, pedagogik adabiyotlarni tahlil etib quyidagi xulosalarga keldik:

Nutq tug'ma qobiliyat bo'lmasdan balki bola ontogenezning(organizmning tug'ilganidan to xayotining oxirigacha individual rivojlanishi) aqliy va jismoniy rivojlanishi bilan parallel ravishda rivojlanadi xamda uning umumiy rivojlanish ko'satkichi bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, maxsus maktablardagi logopedik ish o'ziga xos bo'lib oliy nerv faoliyatining sifatlariga, intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlariga, shuningdek bu bolalardagi nutqiy nuqsonlarning tuzilish mexanizmi, simptomatikasi xarakteriga asoslanadi.

Aqli zaif bolalarda nutq buzilishlari o'zining turg'unligi bilan xarakterlanadi, ulardagi kamchiliklar yordamchi maktabning yuqori sinflarigacha saqlanib qiyinchilik bilan bartaraf etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" davlat dasturi.www.ziyo-net.uz.
2. Musaeva N.S. The role of students in providing the health of the future generation. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) volume 03 issue 01 sjif Impact factor (2021: 5. 705). Pages: 58-61 2023.
3. Musaeva N.S. The Specificity of the Communication Process of Children with Disabilities. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020, pp. 04-06

F.Egamberdiyeva,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
L.R.Xayitov
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI TA'LIM JARAYONIDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH

Annotatsiya. Ruhiy hodisalar orasida diqqat alohida o'rin tutadi: ko'pgina psixologlar ta'kidlaganidek, bu mustaqil aqliy jarayon emas va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq emas. Shu bilan birga, diqqat doimo amaliy faoliyat va kognitiv jarayonlarga kiradi, u orqali shaxsning qiziqishlari va yo'nalishi namoyon bo'ladi.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Diqqat aqliy faoliyatning bir tomoni bo'lib xizmat qiladi va bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, mehnat faoliyatining sifati va mahsuldorligi, shaxsiy o'zini namoyon qilish uchun zarur shartdir. Diqqat o'z-o'zidan kognitiv jarayon emas, balki u har qanday kognitiv jarayonlarga (idrok, fikrlash, xotira) xosdir va bu jarayonni tashkil qilish qobiliyati sifatida ishlaydi. Diqqat yo'naltirish-tadqiqot faoliyatining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u tasvir, fikr va boshqa hodisalarning mazmuniga qaratilgan aqliy harakatdir. Diqqat intellektual faoliyatni tartibga solishda katta rol o'ynaydi. P.Ya. ning so'zlariga ko'ra. Xalperin, "diqqat hech qayerda mustaqil jarayon sifatida paydo bo'lmaydi, u har qanday psixik faoliyatning o'z ob'ektiga yo'nalishi, kayfiyati va konsentratsiyasi sifatida, shu faoliyatning bir tomoni yoki xususiyati sifatida namoyon bo'ladi" Diqqat o'z xususiyatiga ega emas. o'ziga xos mahsulot bo'lib, uning natijasi u bilan birga keladigan har qanday faoliyatni yaxshilashdir.

Psixologlarning ta'kidlashicha, agar odam o'z e'tiborini o'zi idrok qilgan yoki qilayotgan narsaga qaratmasa, biron bir aqliy jarayon maqsadli va samarali davom eta olmaydi. Inson har qanday ob'ektga qarashi mumkin , lekin uni sezmaydi yoki juda yomon ko'radi. O'z fikrlari bilan band bo'lgan odam suhbatni eshitmaydi, garchi ovozlar uning eshitish apparatiga etib borsa ham. Agar diqqat boshqa narsaga qaratilsa, odam og'riqni his qilmasligi mumkin. Aksincha, biror narsa yoki

faoliyatga chuqur diqqatini jamlagan holda, odam uning barcha tafsilotlarini sezadi va juda samarali harakat qiladi va diqqatini sezgilarga qaratib, sezgirligini oshiradi.

Inson hayoti va faoliyatida diqqat juda ko'p turli funktsiyalarni bajaradi. R.S. Nemov ta'kidlaganidek: "Bu zaruriy psixologik va fiziologik jarayonlarni faollashtiradi va inhibe qiladi, organizmga kiradigan ma'lumotlarni uning mavjud ehtiyojlariga muvofiq tashkiliy va maqsadli tanlashga yordam beradi, aqliy faoliyatning bir xil ob'ekt yoki turdagi selektiv va uzoq muddatli konsentratsiyasini ta'minlaydi. faoliyati»

Diqqat kognitiv jarayonlarning yo'nalishi va selektivligi bilan bog'liq. Ularning moslashuvi to'g'ridan-to'g'ri ma'lum bir vaqtda tana uchun, shaxsning manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun eng muhim bo'lgan narsaga bog'liq. Diqqat idrokning aniqligi va tafsilotini, xotiraning kuchi va tanlab olish qobiliyatini, aqliy faoliyatning yo'nalishi va unumdorligini belgilaydi. Pertseptiv jarayonlar uchun diqqat - bu tasvirlarning tafsilotlarini farqlash imkonini beradigan kuchaytirgichning bir turi. Inson xotirasi uchun diqqat qisqa muddatli va operativ xotirada kerakli ma'lumotlarni saqlashga qodir omil bo'lib, yodlangan materialni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishning zaruriy sharti sifatida ishlaydi. Fikrlash uchun diqqat muammoni tushunish va hal qilishda majburiy omil bo'lib xizmat qiladi. Diqqat nutqni rivojlantirish jarayonida katta rol o'ynaydi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, eshitish diqqati bo'lmaganda, eshitish sezgirligining chegarasi o'zgaradi, odatdagiga nisbatan u bir necha o'nlab marta ortadi va shunga mos ravishda tovushga sezgirlik pasayadi.

Aqliy faoliyatda diqqatning rolini baholab, buyuk rus o'qituvchisi K.D. Ushinskiy: "Diqqat – tashqi dunyodan insonning ruhiga kiradigan hamma narsa o'tib ketadigan eshikdir"

Diqqat - ongning aniq bir ob'ektga to'planishi, uning aniq aks etishini ta'minlaydi. Diqqat bo'yicha tadqiqotlar ko'p asrlar davomida davom etmoqda va psixologlar o'rtasida mustaqil ko'rib chiqishning mohiyati va huquqi bo'yicha hali ham kelishuv mavjud emas. Ba'zi olimlar diqqat alohida mustaqil jarayon sifatida mavjud emas, u faqat boshqa psixologik jarayon yoki faoliyatning bir tomoni sifatida harakat qiladi, deb ta'kidlaydilar. Boshqalar e'tiborni insonning mustaqil ruhiy holati, boshqa kognitiv jarayonlarning xususiyatlariga kamaymaydigan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'ziga xos ichki jarayon deb hisoblashadi. O'z nuqtai nazarini asoslash uchun psixologlar inson miyasida anatomik va fiziologik jihatdan nisbatan avtonom bo'lgan boshqa kognitiv jarayonlarning ishlashini ta'minlaydigan diqqat bilan bog'liq bo'lgan maxsus turdagi tuzilmalarni aniqlash va ajratish mumkinligini ta'kidlaydilar. Diqqatni ta'minlashda retikulyar shakllanishning roli, uning mumkin bo'lgan tug'ma mexanizmi sifatida orientatsiya refleksi, diqqat bilan bog'liq holda o'rganilgan va tavsiflangan dominantga A.A. Uxtomskiy. Psixologlarning ta'kidlashicha, diqqat psixologik hodisalar tizimida alohida o'rin tutadi. U boshqa barcha psixik jarayonlarga kiradi, lekin boshqa barcha psixik jarayonlardan o'tadigan xususiyatlarga ega. Bu kognitiv jarayonlar (sezish, idrok, xotira, fikrlash) bilan bevosita bog'liq bo'lmagan hajm, barqarorlik, o'zgaruvchanlik va boshqalar kabi dinamik, kuzatiladigan va o'lchanadigan xususiyatlarning mavjudligi. R.S. Nemovning ta'kidlashicha, to'g'ri yechim ikkala nuqtai nazarni birlashtirish va hisobga olishga harakat qilish , jarayonlarning ikkala tomonini ham, ularning mustaqil tomonini ham diqqat bilan ko'rishdir. Bu e'tibor alohida psixik jarayon sifatida mavjud emas, balki bu jarayonlarning barchasini tavsiflovchi maxsus holat bo'lgan nuqtai nazarni qabul qilishni anglatadi. Ushbu pozitsiya ma'lum anatomik va fiziologik ma'lumotlar bilan tasdiqlangan :

Dominant mexanizm, ularda qaysi analizatorlar lokalizatsiya qilinganligidan qat'i nazar, miya yarim korteksining butun yuzasida kuzatilishi mumkin.

Retikulyar shakllanish barcha kognitiv jarayonlarga taalluqli nerv impulslari yo'lida joylashgan.

Diqqat neyronlari - hujayralar - yangilik detektorlari - miyaning deyarli butun yuzasida va ba'zi ichki tuzilmalarida joylashgan.

Markaziy asab tizimidagi barcha 3 omil, individual sensorli analizatorlardan qat'i nazar, avtonom ravishda mavjud bo'lib, shunga qaramay, bu boshqa barchaga kamaytirilmaydigan maxsus hodisa haqida gapiradi.

An'anaviy psixofiziologiya kontseptsiyasiga muvofiq diqqat mustaqil psixik jarayon sifatida qaraladi. Bu fikrdan farqli ravishda S.L. Rubinshteyn (1946) e'tibor o'z mazmunidan mahrum va kognitiv faoliyat kursining dinamik xarakteristikasi deb hisoblagan. Zamonaviy tizimli psixofiziologiyada diqqat alohida psixik jarayon sifatida emas, balki inson faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi markaziy nerv sistemasidagi ma'lum tizimlararo munosabatlarning natijasi sifatida talqin etiladi.

Diqqatning fiziologik mexanizmi, psixologlar ta'kidlaganidek , asab tizimining turli darajalarida joylashgan va unchalik ahamiyatli bo'lmagan signallarni filtrlaydigan filtr sifatida qaraladi. Diqqat miya sopi va subkortikal sohalarda joylashgan anatomik va funktsional jihatdan alohida nerv to'qimasi bo'lgan retikulyar shakllanish bilan bog'liq. U ba'zi impulslarni inhibe qiladi va boshqalarni kuchaytiradi, ularni miya yarim korteksiga o'tkazadi. Buning yordamida aniq ko'rish zonasiga etib boradigan stimullarni tanlash amalga oshiriladi.

Diqqat mexanizmi miyaning refleks faoliyati bilan bog'liq. I.P. Pavlov hayvonlarda shartsiz yo'naltiruvchi refleksni aniqladi va uni "bu nima?" refleksi deb atadi. Odamlarda tug'ma bo'lgan bu refleksda diqqatning tashqi ogohlantirishlarga bog'liqligi aniq ko'rinadi, lekin u mehnat jarayonida rivojlangan shaxsning ixtiyoriy diqqatining butun murakkabligini tushuntirmaydi.

Ochiq I.P. diqqat dinamikasining fiziologik rasmini tushunishga yordam beradi. Pavlov fenomeni "qo'zg'alishning optimal markazi" deb nomlangan. Har qanday vaqtda miyaga bir qator ogohlantirishlar (eshitish, ko'rish, teri va boshqalar) ta'sir qiladi. Ularning ta'siri ostida miya yarim korteksida turli kuchlarning ko'plab qo'zg'alish o'choqlari paydo bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qo'zg'alishning optimal markazi o'rtacha intensivlikka ega, ammo u eng barqaror va boshqa markazlarni inhibe qiladi. Qo'zg'alishning optimal markazi dinamikdir. Rag'batlantirishning o'zgarishi diqqatning miyaning boshqa qismlariga harakatlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

L.R.Xayitov,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots;
F.Abdusalomova
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

MAKTABGCHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQ KAMCHILIKLARINING AQLIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRINI O'RGANISH VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya. Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq.Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bola tug'ilgan daqiqadan boshlab ovoz chiqaradi. Bu ovoz qichqiriq va yig'idan iborat bo'ladi. To'g'ri, bu ovoz odam nutqidan uzoq. Lekin ana shu qichqiriq va yig'i nutq apparatining 3 bo'limini (nafas olish, ovoz hosil bo'lish, artikulyasion) rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Ikki hafta o'tgach, bola gapirayotgan odamning ovoziga e'tibor bera boshlaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo'shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo'lib qoladi. Tez kunda bola intonasiyaga e'tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonasiyaga – yig'laydi.

2 oylik atrofida gu-gulash, 3-oyning boshida bo'g'inlarning talaffuzi paydo bo'ladi *(aga-aga, ta-ta, ba-ba* va boshqalar). Bunda tovushlar birikmasi aniq artikulyasiya qilinmaydi.

Bola 5 oyligida tovushlarni eshitadi. Atrofdagilarning lablari artikulyasion harakatini ko'rib unga taqlid qilishga harakat qiladi. Bolaning qandaydir aniq harakatlarni ko'p marotaba takrorlashi harakat ko'nikmasining mustahkamlanishiga olib keladi.

6 oyligidan boshlab bola taqlid qilish orqali ba'zi bo'g'inlarni talaffuz eta boshlaydi (***na-na-na, be-be-be, da-da-da, pa-pa-pa*** va boshqalar).

Ikkinchi yarim yillikda bola ba'zi bir tovushlar birikmasini idrok qila boshlaydi va ularni predmetlar yoki harakatlar bilan bog'laydi ***(bu, ma, bey)***.

Bola 7-9 oyligida kattalarturli xil bo'g'inlarni qaytara boshlaydi.

10-11 oyligida so'zlarning o'ziga reaksiya paydo bo'la boshlaydi (vaziyat va gapirayotgan kishining intonasiyasidan qat'i nazar).

Ikkinchi davr – bog'chagacha bo'lgan davr (bir yoshdan 3 yoshgacha).

Bolada birinchi so'zlar paydo bo'lgandan so'ng, tayyorlov davri tugab, aktiv nutqni egallash davri boshlanadi. Bu vaqtda bola atrofdagilar artikulyasiyasiga e'tibor beradi. U gapirayotganlar orqasidan so'zlarni ko'p marotaba takrorlaydi va o'zi ham so'zlarni talaffuz qiladi. Bola hayotining 2-3 yiliga kelib, uning lug'at boyligi sezilarli darajada boyib boradi.

Eng keng tarqalgan ma'lumotga ko'ra, bolalarning lug'at boyligini bog'chagacha bo'lgan davrda o'sishi quyidagi raqamlarni ko'rsatadi: 1 yoshu 6 oyda - 10-15 ta so'z, 2-yilning oxiriga kelib 300 ta so'z, 3 yoshga borganda – 1000 ta so'z.

Bola hayotining 3-yiliga kelib, nutqning grammatik tomoni shakllana boshlaydi. Avval bola o'z xohish va iltimoslarini bir so'z bilan ifodalaydi. Keyinchalik 1-2 ta so'zdan iborat sodda jumlalar paydo bo'la boshlaydi.

Uchinchi davr – maktabgacha bo'lgan davr (3 yoshdan 6 yoshgacha).

Maktabgacha bo'lgan davrda bolalar birinchi navbatda artikulyasion jihatdan oson talaffuz etiladigan: lab-lab, lab-til undoshlari - *p, b, m, f, v* va boshqalarni o'rganadilar. Artikulyasion jihatdan talaffuz etish qiyin bo'lgan: shivirlovchi, sirg'aluvchi (*s, z*, *sh, j, ch)* va sonor *(r, l),* til orqa (*k, g*) tovushlarini talaffuzini egallashda qiynaladilar. Shuning uchun bolalar bu tovushlarni nutqda noto'g'ri qo'llaydilar yoki talaffuz etmaydilar.

Bu davrda lug'at boyligining o'sishi davom etadi. Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'ati 3000-4000 ta so'zgacha etadi. Lug'at boyligi o'sib borishi bilan birgalikda nutqning grammatik tomoni ham rivojlanib boradi.

Bola hayotining 4 - yiliga kelib, ular o'z nutqlarida sodda va murakkab gaplarni qo'llay boshlaydilar. 5 yoshga kelib esa, qo'shma gaplardan erkin foydalana oladilar. 5 yoshli bolalar qo'shimcha savollarsiz hikoya va ertaklarni aytib berish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Bu davrda fonematik idrok sezilarli darajada rivojlanadi. Bola avval unli va undoshlarni, so'ng sonor, shovqinli va sirg'aluvchi tovushlarni ajrata boshlaydi. Normada 4 yoshli bola barcha tovushlarni ajrata olishi, unda fonematik idrok shakllangan bo'lishi lozim. Bu vaqtga kelib tovushlarni to'g'ri talaffuzining shakllanishi tugallanadi va bola har tomonlama to'g'ri, aniq gapiradi.

To'rtinchi davr-maktab davri (7 yoshdan 17 yoshgacha).

Bu davrning o'ziga xos tomoni shundaki, bolalar nutqining rivojlanishi oldingi davrlardagiga nisbatan ongli ravishda ro'y beradi. Bu davrda bolalar tovushlar analizi, nutqning grammatik qonuniyatlarini egallaydilar. Bu davrda nutqning yangi turi yozma nutq etakchi rol o'ynaydi.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o'z vaqtida to'g'ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Buning uchun:

bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo'lishi;

normal aqliy qobiliyatga ega bo'lishi;

normal eshitishi va ko'rishi;

etarli darajada ruhiy aktivlikka ega bo'lishi;

gaplashish ehtiyojiga ega bo'lishi;

to'g'ri nutq muhitiga ega bo'lishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi.

Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

Nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo'lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.

Nutq kamchiligiga ega bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladilar.

Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko‘rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy konuniyatlarini va xar bir yosh davrida Nutqning rivojlanish konuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy).

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
3. Tug’ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;
4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).
5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo‘ladigan bosh miya jarohatlari.
6. Nasliy faktorlar.
7. Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunksiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo‘ladi.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan sabablar, ayrim xollarda ularning birgalikda qo‘shilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems 12.6 (2020): 1139-1142.
2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8 (2020).
3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o’qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
4. Ayupova.M.Y. Logopediya. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent - 2007
5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001
6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Toshturdiyeva Zoyira Dusmurod qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi stajiyor o’qituvchisi

NUTQ NUQSONLARINI BARTARAF ETISHDA HOZIRGI ZAMON LOGOPEDINING ROLI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nutqni rivojlantirishning eng kuchli omillari va stimullari bilan umumiy tanishish.Ilk yoshdagi bolalarda nutq buzulishlari uning intillektual rivojlanishiga hamda yosh xususiyatlarga bog’liq holda umumiy lug’at birligiga bevosita ta’siri to’g’rida tavsiyalar bayon qilingan.*

Kalit so’zlar:*Nutq terapevti,nutq aloqa bog’lanish,fonetiko-fonematik qism ,komples yondashuv,verbal nutq,ijtimoiy sharoit.*

Абстрактный. В статье даны общие сведения о наиболее мощных факторах и стимулах речевого развития, даны рекомендации о прямом влиянии речевых нарушений у детей раннего возраста на их интеллектуальное развитие и общий словарный запас в зависимости от возрастных особенностей.

Ключевые слова: логопед, речевое общение, фонетико-фонематическая часть, комплексный подход, речевая речь, социальные условия.

Abstract. *This article provides a general introduction to the most powerful factors and stimuli for speech development. Recommendations are made about the direct impact of speech disorders in early-age children on their intellectual development and general vocabulary depending on age characteristics.*

Keywords: *Speech therapist, speech communication, phonetic-phonemic part, complex approach, verbal speech, social conditions.*

Insonning eng muhim fazilatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatiga ega bo'lib, nutq vositasida o' zaro aloqa bog'lay olishi, fikrlay bilishidir. Turli tovushlarning ma'lum tartibda birgalashib, payvasta bo'lib qo'shilishidan yuzaga keladigan m a'noli nutq muayyan organizmlarning faoliyati natijasida paydo boTadi. Nutq hosil bo'lishida ishtirok etadigan organlarning jami nutq apparati deyiladi. Nutq apparati markaziy va periferik bo'limlardan iborat. Nutq apparatining markaziy bo'limiga bosh miya po'stlog'i, po'stloqdagi markazlar osti va o'tkazuvchi nervlar kiradi. Odam miya po'stlog'ining ma'lum qismi (miya chap yarim peshona qismining pastki tomondagi pushtlarning orqa qismi) shikastlansa, bemorda nutq artikulatsiyasi, ya'ni nutq talaffuzi buzilib qolishini bundan yuz yil avval 1861 yilda Broka kashf etgan. Broka bunday miyaning ana shu qismi "so'z obrazlarining motor, ya'ni harakatlantiruvchi markazidir", deb xulosa chiqargan edi. So'zlar talaffuzining markazlari miyaning xuddi shu qismida joylashgandir. Birmuncha vaqt o 'tgandan keyin (1874 yilda) K.Vernike miya chap yarim shari tepa qismidagi pushtlarning orqa qismi shikastlanganda nutqni tushunish qobiliyati yo'qolib qolishini aniqladi va miya po'stlog'ining ana shu qismida "so'zlarning sensor obrazlari" joylashgan degan xulosaga keldi.

Bunday tadqiqotlar odamning nutq bilan bog'langan hamma funksiyalarini psixologik va fiziologik jihatdan o'rganishga aloqador bir qancha tekshirish ishlarini boshlab berdi. Shu ishlar natijasida nutq bilan bog'liq bo'lgan barcha psixofunksiyalar miya po'stlog'ining ma'lum qismlari ishtirokida yuzaga chiqishi aniqlandi. Ma'lumki, organizm atrofidagi muhit bilan doimo va mustahkam o'zaro aloqada bolmay turib yashay olmaydi. Organizmning shunday tashqi ta'sirlarga moslanishi, atrofdagi muhit bilan muvozanatda bo'lishi asab sistemasi tufayli yuzaga chiqadi. Oliy darajadagi organizm bo'lmish odamda tashqi muhit bilan bog'lanish, aloqada bo'lishning yangi shakllari vujudga kelib, qaror topib borgan. "Rivojlanib borayotgan hayvonot dunyosida, - deb yozadi I.P.Pavlov, - odam darajasiga kelganda nerv faoliyati mexanizmlariga juda ham katta qo'shimcha qo'shiladi", Bu qo'shimcha odamda nutq paydo bo'lib, ikkinchi signal sistemasi yuzaga kelishi va rivojlanib borishidan iborat bo'ladi. Nutqning yuzaga kelishi va idrok qilinishida biz "signallaming signallari" (I.P.Pavlov) tarzidagi so'zlardan foydalanamiz, ya'ni so'zlarni tanlaymiz va ularning ma'nosiga qarab tahlil qilamiz, ajratamiz. Bu murakkab jarayon katta miya yarim sharlarining po'stlog'ida amalga oshiriladi. Bolada ayrim tovush va fonemalar hayotining dastlabki oylarida paydo bo'lsada, lekin ular hali tegishli signallar rolini o'ynamaydi, ma'lum bir tushunchani, ma'noni ifoda qilmaydi. So'zni, gapni talaffuz etish, narsalarning nomini, gaplardan iborat nutqni tushunish uchun miyada shartli aloqalar qaror topishi fiziologik korrelantlar paydo bo'lishi, ya'ni miya faoliyatining tegishli mexanizmlari yuzaga kelishi lozim..

Ortda qolish, kechikish atamasi vaqtinchalik (rivojlanish darajasining yoshga mos kelmasligi) va shu bilan birga, kechikishning vaqtinchalik xususiyatini ta'kidlaydi, bu yoshga qarab ushbu toifadagi bolalarni tarbiyalash va rivojlanish uchun sharoitlar ertaroq va qanchalik muvaffaqiyatli, adekvat yaratilgan bo'lsa, shunchalik qiyinchilikni engib o'tadigan bo'ladi. Moddiy dunyodagi

narsa va hodisalar ongimizda aks etib, bularning in'ikosi so'z shaklida ifodalanadi, til hodisalari vositasida namoyon bo'ladi. Inson o'zi ko'rgan va ta'sirlangan buyum yoki voqealarni so'z yordamida nomlab, ularning mazmuni haqidagi taassurotlarni obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko'rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Har qanday hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam o'rnashib qolishida nutq yetakchi vosita hisobladi.

Modomiki shunday ekan, nutq aloqa bog'lash jarayonida tafakkur kuragi bo'lib xizmat qiladi.Shu bilan birga aloqa jarayonida nutq - ifodalash, biror narsani bildirish,anglatish va ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutq negizida paydo bo'ladi. Nutq kishi tafakkurining rivojlanish darajasini ham belgilab beradi. Nutqdagi kamchilik bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati va boshqa ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.Og'ir nutqiy kamchiligi bo'lgan bolalarda intellektual kamchiliklar bo'lishi,yuzaga kelishi mumkin va aksincha, masalan, oligofren bolalar nutqida bir qator nutqiy kamchiliklar kuzatiladi. Logopedik amaliyotda nuqsonlaming birlamchi va ikkilamchi ekanligini aniqlash nihoyatda muhim. Logoped har bir bolaning ruhiy rivojlanishini chuqur o'rganib nutq kamchiligi tufayli ruhiyatida paydo bo'lgan ikkilamchi asoratlarni ajrata bilishi kerak.

Agar aql idrok rivoji nutqiy kamchilik tufayli orqada qolgan bo'lsa, bunday bola nutqida kamchiligi bo'lgan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar bog'chasiga yuborilishi kerak. Bilish faoliyatining turg'un buzulishi natijasida bola nutqi rivojlanmagan bo'lsa, bu bolani oligofren bolalar uchun tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi maxsus bolalar bog'chasiga yuborish talab etiladi. Ma'lumki, nutq murakkab funksional sistemani o'z ichiga oluvchi jarayondir. Bu sistemaning har bir tarkibiy qismi qismlari bilan mahkam bog'langan. R.YE.Levina va shogirdlari L.S.Vigotskiyning nutq va tafakkur haqidagi ma'lumotiga asoslanib turib, nutqni uch tarkibiy qismga bo'lib: fonetiko-fonimatik, leksik va grammatik nutqqa ajratib o'ng'anishni tavsiya etadi. Ana shu uchchala qism kishining yaxlit nutq sistemasini tashkil. Nutqida kamchiligi bo'lmagan va kamchiligi bo'lgan bolalarda nutq sistemasi har xil darajada rivojlanadi.

Nutq sistemasining fonetiko-fonematik qismi tovushlar talaffuzi, ovoz, nutq ma'romi, sur'ati. rovonligidan, shuningdek idrok qobiliyatidan tashkil topadi. Leksik va grammatik qismlari tilning lug'at boyligi va grammatik qurilishini o 'z ichiga oladi. Nutq sistemasida leksik qism yetakchi o'rinni egallaydi. Bola nutqida so'zlar soni kam, ya'ni nutqning leksik qismi rivojlanmagan bo'lsa, fonetiko-fonematik, grammatik qismlarida ham, ma'lum kamchiliklar yuzaga keladi, butun nutq sistemasida yetishmovchiliklar kuzatiladi. Fonetiko-fonematik qismdagi kamchiliklar, masalan tovushlami noto'g'ri talaffuz etish tufayli so'zlar leksikaning o'zgarishi, nutqning grammatik tuzumiga ta'sir etadi. Sistemalilik prinsipi nutq kamchiliklarini aniqlash, bartaraf etish, oldini olish yo'lari, usullarni to'g'ri belgilashga yordam beradi. Logopediya fani barcha ishlarni kompleks yondoshish asosida tashkil etishni tavsiya qiladi. Kompleks yondoshish - bolaga har tomonlama ta'sir ko'rsatishini ko'zlab ta'lim-tarbiya jarayonida ham pedagogik, ham psixologik, ham meditsina metodlarini ishlatishdir. Rivojlanish prinsipi nutq kamchiligining kelib chiqish yo'lini, uning rivojlanishini tahlil qilishni ko'zda tutadi.

Bunda kamchilikning kelib chiqish sababalarini rivojlanish jarayonida qanday

o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatish - asosiy vazifadir. Nutqdagi asosiy funksiyalarning buzilishi kishi faoliyatiga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini pasaytiradi, og'ir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim so'zlarning noto'g 'ri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qo'yishi bilan birga, uni atrofdagilar bilan muomala qilishida qiynab qo'yadi, u gapirganda o'z fikrini to'la anglata olmaydi. Nutq kamchiliklarining og'ir turlari (alaliya, rinolaliya, tutilib gapirsh va boshqalar) maktab dasturini o'zlashtirishga, keyinchalik,

kasb tanlashga, ba'zan, umuman o 'qishga to'sqinlik qiladi, bilish faoliyati rivojlanishini susaytiradi, ba'zilarida intellektual yetishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtai nazarda, nutqdagi kamchiliklarni boshqa ruhiy jarayonlar bilan bog'langan holda o'rganish prinsipiga amal qilish nihoyatda zarur.

Nutq kamchiliklari ko'p hollarda biologik va ijtimoiy omillarning birgalashib ta'sir o 'tkazishi natijasida paydo bo'ladi. Logopedik ishning samarodorligi nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablari. mexanizmlari. turlarini to'g'ri aniqlashga bog'liqdir. Bu o'rinda ontogenetik, etiopatogenetik prinsiplarni ahamiyati katta. Nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, ularni bartaraf etishda logoped barcha didaktik prinsiplarga tayangan holda ish tutadi. Logopedik ishni tashkil etishda, har qaysi bolaga xos xususiyatlarni hisobga olish, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish, ta'limning o'quvchilarga xos bo'lishi, ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipiga amal qilish, onglilik, aktivlik va mustaqillik kabi prinsiplarning ahamiyati ayniqsa katta.

Nutq - til borlig'ining shakli, uning gavdalanishi, amalga oshishidir. Nutq deganda odamning hayotiy vaziyatlarda til boyliklaridan foydalanishi, fikrni til orqali shakllantirish va yetkazish jarayonining natijasi tushuniladi. Alohida so'zlovchining nutqi talaffuz, lug'at, jumla tuzilishi xususiyatlariga ega. Shunday qilib, nutq aniq va individual jarayondir. Bolada verbal nutqning rivojlanishining asosi nutqning kommunikativ tuzilmasidir. Ushbu funktsiyaning o'z vaqtida paydo bo'lishi bolaning ong va ixtiyoriy e'tiborning eng yuqori darajalarini qanchalik tez egallashini aniqlaydi. Nutqni aloqa vositasi sifatida o'zlashtirish uchta asosiy bosqichga asoslanadi:

I bosqich – nutqqacha bo'lgan davr. Bola kattalar nutqini tushunmaydi, lekin kelajakda nutqni o'zlashtirishni ta'minlaydigan sharoitlar shakllanadi.

II bosqich - nutqning paydo bo'lish bosqichi. Bola kattalarning nutqini tushuna boshlaydi, birinchi so'zlarini talaffuz qiladi.

III bosqich - og'zaki muloqotning rivojlanishi.

B.G.Ananevningning tadqiqotlari bilan tanishar ekanmiz, uning ta'kidlashicha, nutqida kechikish bo'lgan bolalarning aqliy faoliyat turlarida, idrok etish, yodlash va fikrlash jarayonlarida unumdorlikning pastligi kuzatilishini aytib o'tgan.

P.I. Zinchenko va A.A. Smirnovlar esa nutq nuqsonlari bor bolalarda xotirada kuzatiladigan buzilishi muhim o'rin tutishini aniqlaydi.

T.V. Egorova o'z izlanishlarida aqliy zaifligi bo'lgan kichik yoshdagi bolalarda eslab qolish jarayonida qiyinchiliklar kuzatilishini qayd qilib o'tgan.

Tadqiqotchilar L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontiyevlar tafakkurning ikkita dastlabki shakllarining xususiyatlarini ko'rib chiqishga e'tibor bergan.Ular bu bolalarda kognitiv faollikning past rivojlanganligini ko'rsatadi.

Bir qator psixolog, o'qituvchi, tilshunoslar (D.B.Elkonin, A.R.Luriya, D.N.Bogoyavlenskiy, F.A.Soxin, A.G.Tambovtseva, G.A.Tumakova va boshqalar) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda jarangli so'zning fonetik xususiyatlarini elementar bilish nutqning umumiy rivojlanishiga ham ta'sir qilishini tasdiqlaydi. Nutqda nuqsoni bo'lgan bola esa maktabga nafaqat fonetik jihatdan tiniq, grammatik jihatdan to'g'ri, leksik jihatdan rivojlangan, balki o'qishga qodir bo'lsa yaxshi bo'lishini ta'kidlaydi.

Chaqaloq 2-3 oy bo'lganida chinqirab yig'lashi bilan birga «agu»,»a»,»u»kabi tovushlarni ayta boshlaydi. Bu tovushlarning aytilishi natijasida bolaning nutq apparati o'sib boradi. Chaqaloq 3-4 oy bo'lganda uning asta sekinlik bilan tili chiqa boshlaydi. Unda ayrim tovushlar paydo bo'ladi. Albatta bu jarayonda kattalarning ta'siri bo'ladi. Bolada tovushlarni eshitib anglash jarayoni rivojlanadi. Bolaning 7-8 oylik davrida kattalarning gaplashgan tovushlariga nisbatan javob tariqasida

harakat qilishi faollashadi. Misol uchun “Qani aya?”deganda u onasi tomon qaraydi. Bu jarayon logopediyada passiv nutqning rivojlanishi deyiladi. 9-10 oylik bo’lgan bola tovushlar birikmasini taqlid yo’li bilan talaffuz qiladi. Bolaning nutq talaffuzi deyarli yaxshiroq rivojlanadi. Bola tovushlarni eshitish bilan, narsalarning nomini aytishi bilan, uning nutq talaffuzi rivojlanib boradi. Bolaning nutqi kattalar nutq asosida rivojlanib boradi. Nutqining to’g’ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to’g’ri nutq muhiti va ta’lim-tarbiyaga bog’liq. Bola nutqining shakllanishi davrlari turlichadir. Ko’plab tadqiqotchilar asarlarida shu jumladan: A.N.Peozdeva, G.L.Rozengrad-Pupko, L.N.Leonteva, N.I.Jinkin kabi olimlar ontogenez jarayonida bola nutqining rivojlanish davrlari bayon etilgan G.L.Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi.

1. Tayyorlov davri (2 yoshgacha)

2. Nutqning mustaqil shakllanishi davri.

Bu davrlarning to’liq tavsifi ustida to’xtalib o’tiladigan bo’lsak. Tayyorlov davri (bola tug’ilgandan 2 yoshgacha).Nutqning mustaqil shakllanishi davri esa qolgan yosh davrlarni o’z ichiga oladi. Inson hayotida nutqining o’rni beqiyosdir. Nutqiy faoliyatning to’laqonli emasligi shaxsning shakllanishi, rivojlanishi uchun salbiy ta’sir ko’rsatadi. Erta yoshdagi nutq shakllanishi buzulishlari ekzogen va endogen omillar ta’siri natijasida bo’ladi. Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko’rib chiqishda evolyusion -dinamik yondashiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, nuqsonli rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini va har bir yosh davrida rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir. (Abu Ali Ibn Sino, I.M.Sechenov, L.V.Vigotskiy).L.S.Vigotskiy ishlab chiqqan psixik rivojlanishining konsepsiyasi, bolalik davrida nutq rivojlanishi buzilishining sababini o’rganishda metodologik asos bo’lib xizmat qiladi. M.Ye. Xvatsev ilk bor nutq buzilishlarini sabablarini ichki va tashqi omillarga ajratdi. Nutq nuqsonlari ekologik,tibbiy, ruhiy-ijtimoiy sabablarga bo’linadi. Erta yoshda nutq shakllanishiga salbiy natijalarni olib keladi Erta yoshdagi nutqiy rivojlanishi orqada qolayotgan bolalarda nuqtning buzilishi sabablari etib qisqacha mazmunda: Ichki va tashqi radiatsiya,oziq-ovqat va suv ta’minotining sifatsizligi, embrion rivojlanish davridagi turli xil patalogiyalar, ota-onalar tomonidan diqqat-e’tiborning sustligi, Ijtimoiy sharoitning yomonligi sabab bo’ladi. Nutq buzilishlari ikki guruhga bo’linadi. Organik va funksional guruhga bo’linadi. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolish holatlari organik nutq buzilishdagi markaziy va periferik harakterdagi nutq kamchiliklari: Alaliya, Afaziya, Dizartriya, Rinolaliya, NTR,BSF kabi nuqsonliklarda namoyon bo’ladi. Logopediya bo’yicha mutaxassis O.V.Pravdina o’zining “Logopediya” asarida nutq nuqsonlarini quyidagicha harakterlaydi.

1.Nutq nuqsonining oldini olmasa, u o’zidan-o’zi yaxshi bo’lmay aksincha yomonlashib boradi.

2. Nutq nuqsoni gapiruvchining yoshiga mos kelmaydi.

3. Nutqiy nuqsoni bo’lgan bolalar logopedik yordamga muhtoj bo’ladi.

4.O’gir nutqiy nuqsoni bo’lgan bolalarning nafaqat nutqiga, balki umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanishi orqada qolayotgan bolalarda lug’at boyligini passivligi yoki umuman yo’qligi logopedik yordamni erta qo’llanmaganligi, ota-onalarning qarovsizligi sababchi bo’lishi mumkin. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolayotgan bolalarni amaliyotda o’rganish shuni ko’rsatadiki,bu toifa bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlar ko’p yo’nalishli xarakterga ega. Logopedlar asosan nutqning fonematik, leksik-grammatik tomoni bilan korreksion ishlarni iloji boricha erta boshlash,to’g’ri tashxis va korreksion metodikalarni tanlash muommosi hali xatoliklar o’z yechimini topgani yo’q. Shunga ko’ra erta yoshdagi bolalar bilan ishlashda quyidagi dolzarb masalalarga e’tibor qilish kerak:

-Bu bolalarda korreksiyaslovchi ishlarni iloji boricha erta boshlash nutq va bilish jarayonlari rivojlanishida o’ta muhimligi.

- Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolgan bolalarda nutq nuqsonligini oldini olishda qaratilgan logopedik ishni tashkil etish va joriy qilishning muhimligi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 25 dekabrdagi "2018-2022 yillar davrida bolalarda tug'ma va irsiy kasalliklarni barvaqt aniqlash Davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-3440 sonli Qarori.

3.Nurkeldieva D.A.Rivojlanishida og'ir nuqsoni bo'lgan bolalarga korrektsion-pedagogik yordam ko'rsatish.Maktab va hayot.2017-№29-31.

4.Raxmanova V.S. Korreksion pedagogika va logopediya. Oily o 'quv yurtlari uchun o 'quv q o 'llanma / O'zbekiston Respublikasi Oliv va oTta maxsus ta'lim vazirligi. - T : « IQ T IS O D M O l .IYA» 2007. - 1.4

5 Малофеев Н. Н. Ранняя помощь – приоритет современной коррекционной педагогики / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2003. – № 4. – 7– 11 с.

6.Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых нарушений) / под ред. Г. В. Чиркиной. – М., 2003. – 238 с.

7.Михеева А. Г., Черченко Ю. С. Развитие речи и познавательных способностей дошкольников 2-3 лет / А. Г. Михеева, Ю. С. Черченко -М.: Сфера, Речь, 2012. - 96 с.

Egamberdiyeva Shahnoza Akbar qizi
Jizzax viloyati, Jizzax shahar Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti maxsus pedagogika kafedrasi stajyor o'qituvchisi

AQLI ZAIF BOLALARNI O'RGANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopedik ishlarni rivojlatirishda nutqning buzilishlarini bartaraf etishda yetakchi logoped bo'lib, ularning asosiy shakllari tarbiyalash, o'qitish, korreksiyalash, kompensatsiya, moslashish va reabilitatsiya hisoblanadi va shu haqda yoritilgan

Kalit so'zlar: aqliy, jismoniy, ahloqiy, Oligofreniya, Go'daklik davri, Noadekvat harakatlar, artikulyatsion mashg'ulotlar, ijtimoiy faoliyat.

Annotation: In this article, speech therapists are the leading speech therapists in the development of speech disorders, and their main forms are education, training, correction, compensation, adaptation, and rehabilitation..

Keywords: Mental, physical, moral, Oligophrenia, Infancy, Inadequate movements, articulatory activities, social activities.

Аннотация: В данной статье логопеды являются ведущими логопедами в развитии речевых нарушений, а их основными формами являются обучение, обучение, коррекция, компенсация, адаптация и реабилитация.

Ключевые слова: Психическое, физическое, моральное, Олигофрения, Младенческий возраст, Неадекватные движения, артикуляционная подготовка, социальная активность.

Bolaning jismoniy va psixik jihatdan rivojlanishida uning shaxsini holati va xususiyatlari ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi bilan o'zgarib boradi. Maqsadga yo'naltirilgan psixik-ijtimoiy korreksion ishlar jarayonida bolalar aqliy, jismoniy, ahloqiy o'z-o'zini boshqaruvi rivojlanib boradi, ijtmioiy-mehnatga moslashuv malakalari shakllanadi, o'zining faoliyatini tashkil etish va boshqarish yuzaga keladi.

Psixik-ijtimoiy ishlarning barcha tizimi intellektual yetishmovchiliklarga ega bo‘lgan bolalarni atrof dunyo haqiqatlariga rebilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirishga, uni teng huquqli va faol mehnat kishisiga aytantirib, jamiat hayotiga, mehnatga moslashib, jamiyatga foyda keltirishiga qartiladi.

Rus psixologi L.S.Vigotskiy maxsus ta’limda korreksion o‘qitishga muhtoj bo‘lgan bolalarning harakat doirasini o‘rganish va takomillashtirish lozimligini ta’kidlab, oliy intellektual imkoniyat yaratishini ko‘rsatgan.

Ko‘pgina tadqiqotchilar korreksion-rivojlantiruvchi tadbirlar kompleksida bolalarning motorikasini rivojlantirishga qaratilgan ishlarning zarurligi va pedagogik ahamiyatiga e’tiborlarini qaratadilar (L.Z. Arutyunyan, Andronova, R.D. Babenkova, L.I. Belyakova, V.V. Voronkova, I.F. Garkusha, V.A. Griner, I.A. Groshenkov va boshqalar).

Oligofreniya bola hayotining dastlabki davrida yoki homilaning rivojlanishini turli bosqichlarida markaziy nerv sistemasining (asosan bosh miya kata yarim sharlari po‘stlog‘ining) jarohatlanishi natijasida yuzaga kelishi tufayli aqli zaif bolalarning ilk rivojlanishi xususiyatlarini bilish ularning psixik rivojlanishini tushunishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki aqli zaif bolaning rivojlanish qonuniyatlari meyorida rivojlanayotgan bolaning rivojlanish qonuniyatlaridek kechadi. (G.I.Troshin, L.S.Vigotskiy). Shuning uchun aqli zaif bolalarga ham umum qabul qilingan yosh davrlarga bo‘lish taalluqlidir. Bunda aqli zaif bolalarning hayot davrlari ham shartli rivishda go‘daklik, ilk yosh va maktabgacha tarbiya va maktab yosh davrlariga ajratiladi.

Go‘daklik davri (2 oylikdan 1 yoshgacha).

Aqli zaif bolaning rivojlanishi uning birinchi yashash davridanoq, meyorida rivojlanayotgan bolalar rivojlanishidan farq qiladi. Ko‘pchilik oligofren bolalarda bo‘ynini tutish, o‘tirish, turish, yurish kabi holatlari rivojlanishi kechikib qoladi. Aqli zaif bolalarning tevarak – atrofga bo‘lgan qiziqishining pastligi, befarqligi ko‘zatiladi. Meyorida rivojlanayotgan bola bir oylikka to‘lgach katta yoshdagi kishining yuziga, rangdor va yaltiroq narsalarga uzoq vaqt tikilib tura oladi. Shuningdek, odamlar bir yerdan ikkinchi yerga siljigan vaqtida ularni ko‘zi bilan ko‘zatib turadi. Bu holatlar aqli zaif bolalarda rivojlanmagan bo‘ladi. Shuning uchun bolalar hayotining birinchi kunlaridanoq ularda ko‘rish va eshitish qobiliyatini o‘stirish zarur. Ko‘rish qobiliyati bilan eshitish qobiliyatini o‘stirish – bolalarda umumiy o‘sishi uchun tevarak atrofdagilar bilan munosabatda bo‘lishi uchun. gu-gulashi va harakat qilishi uchun katta ahamiyatga egadir. Bu davrda bolalarni turli ovozlarga kattalarning nutqiga, shaqildoqning, musiqa asbobining ovoziga quloq sola bilishini o‘stirib borish kerak.

Aqli zaif bola birinchi yashash davrida tanish va begona kishilarni ajrata olmaydi. Bu davrda bola osib qo‘yilgan shaqildoqni ushlab olishga, uni qo‘lidan mahkam tutib turish uchun unga qo‘lini uzatishga harakat qiladi. Aqli zaif bolada bu jarayonlar Ushbu davrda rivojlanmagan bo‘ladi. Aqli zaif bolalarning nutqi meyorida rivojlanayotgan bolalar kabi rivojlanib bormaydi. Bolaning tili chiqishiga yaqinlashib qolishi shunda namoyon bo‘ladiki, bola tez-tez har xil bo‘g‘inlarni talaffuz qila boshlaydi. Ularni anchagacha hadeb takrorlaydi.

Aqli zaif bolalarda bu jarayonlar kechikib rivojlanadi. Aqli zaif bolalarda artikulyatsiya apparat va fonematik eshituvni rivojlanmaganligi bola nutqini rivojlanishini kechikishiga sabab bo‘ladi. Bolalar bu yosh davrda emaklashlari, o‘tirishlari, narsalarni ushlab turishlari lozim. Aqli zaif bolalarda harakat qilish passiv bo‘lib, ular meyorida rivojlanayotgan tengdoshlariga nisbatan kech emaklaydilar, yuradilar. Aqli zaif bolalarning harakatini passivligi ularni jismoniy rivojlanishiga

salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kattalarning rivojlantiruvchi ta'sirlari amalga oshmaydi. Yaqin rivojlanish zonasi kengaymaydi. Jismoniy imkoniyatlarning va psixik jarayonlarning shakllanishidagi sen-zettiv davr o'tib ketadi. Chunki bolalarning harakati, emaklashi tana muskullarining o'sishiga va harakatlarning uyg'unlashuviga yordam beradi.

Ilk yoshdagi bolalar (1 yoshdan 3 yoshgacha).

Meyorida rivojlanayotgan bolalar 2 yoshda yurib ketadilar. Ba'zi aqli zaif bola bu yoshda yurib ketishlari mumkin. Lekin ko'pchilik aqli zaif bolalarda yurish harakatlari juda kechikib rivojlanadi. Ba'zi bolalarda 3 yoshning oxirlariga kelib yurish holatlari ko'zatiladi.

Aqli zaif bolalarning harakati meyorida rivojlanayotgan bolalar harakatidan farq qiladi. Ularda bo'sh, вео'xshov qadam tashlash, sekin harakatlarni ko'zatish mumkin.

Yurishni o'rganish bolani umumiy psixik rivojlanishiga kata ta'sir ko'rsatadi. Yurishni egall-agandan so'ng yangi rivojlanish bosqichi – tevarak atrofdagi predmetlar dunyosini o'zlashtirish bosqichi boshlanadi.

Kattalardan mustaqil bo'lib, bola shu vaqtgacha unga tanish bo'lmagan predmetlarni o'rgana-di. U Amaliy ravishda fazodagi yo'nalish va masofani o'zlashtiradi. Ko'pgina predmetlarning xusu-siyatlari bilan tanishadi. Buning natijasida predmetli harakatlarning shiddatli rivojlanishi ko'zati-ladi.

Bolaning predmet Bilan har qanday harakati predmetli harakatga kirmaydi. Predmetli harakat deb predmet o'zining funksional vazifasiga muvofiq foydalanishiga aytiladi. Masalan, agarda bola qoshiqni qo'liga olib u bilan stolni taqillatsa – bu predmetli harakat emas, balki manipulyatsiyadir, chunki qoshiqning vazifasi boshqa: agarda bola qoshiqdan ovqat yeyish uchun foydalansa – bu predmetli harakatdir.

Bu davr aqli zaif bolalarda qanday kechadi? Aqli zaif bolalarda predmetlar dunyosi bilan sof tanishi yuz bermaydi. Ularning ko'pchiligida atrofdagi predmetlar dunyosiga qiziqish quyidagi tarzda namoyon bo'ladi: bolalar nigohi tushgan barcha predmetlarni qo'llariga oladilar, ammo ularning xususiyatlariga, vazifalariga qiziqmaydilar, aqli zaif bolalarning ko'pchiligi kattalar ularn-ing qo'liga bergan predmetlarni ham tashlab yuboradilar.

Predmetli faoliyatning rivojlanishi. Normada rivojlanayotgan bolalar hayotining ikkinchi yili-da predmetli harakatlarni o'zlashtirish asosida predmetli faoliyat shakllanadi, uchinchi yilida esa bu faoliyat yetakchi faoliyatiga aylanadi. Yetakchi faoliyat sifatida u bolaning psixik rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Predmetli harakatlarning barchasi ham bolaning rivojlanishiga bir xil ta'sir etmaydi. Idrok va tafakkurning rivojlanishiga, so'ngra bolaning nutqini rivojlanishiga «moslashtirish" va "asbobli" harakatlar ko'proq ta'sir ko'rsatadi.

"Moslashtirish harakatlari" – bu predmetlar bilan shunday harakat qilishga aytiladiki, unda bola bir predmetni boshqa predmetga moslab olishi yoki predmetlarning bir qismini uning xususi-yati, belgisiga qarab boshqa predmetga moslashishi lozim. Masalan, qutini yopish uchun unga kata – kichikligi va shakliga qarab qopqoq tanlashi lozim. Bunda idrok va tafakkur rivojlanadi. Shunday moslashtirish harakatlari prinsipida bizga ma'lum barcha didaktik o'yinchoqlari asoslangan.

Qurolli harakatlar – bu harakatlar jarayonida bir asbob – predmet boshqa predmetlarga ta'sir etish uchun foydalaniladi. Qurollar shunday harakatlarni bajarishga yordam beradiki, bunda ular-siz bu harakatlarni bajarish imkoni bo'lmaydi. (qoshiq, vilka, qalam, bolg'a, bolta, pichoq, qaychi, nina va h.k). Harakat asboblaridan foydalanishda bolaning qo'li uni qo'llash mantig'iga bo'ysuna-di. Bola manipulyatsiya qilayotgan yoki moslashtirish harakatlarini qilishda predmetlarning xus-

usiyatlarini o‘z shaxsiy tajribasi asosida anglab borsa, asbobli. qurolli harakatlardan foydalanish usulini kattalardan o‘rganish lozim. Qurolli harakatlarni o‘zlashtirib olish bolaning ijtimoiy muhitiga moslashishida muhim ahamiyatga ega.

Predmetli faoliyatni yuzaga kelishi davrida meyorida rivojlanayotgan rivojlanayotgan bolada har bir predmetning tashqi ko‘rinishigagina emas, balki uning vazifasiga, qo‘llash usuliga qiziqish uyg‘onadi (masalan, bu Bilan nima qilish mumkin? Tarzida) Shu sababli bolalar qo‘liga tutgan har bir predmet bilan o‘zoq manipulyatsiya qiladilar. Bunda bolalarda predmetning nom iva ular bilan qilinadigan harakatlarga qiziqish uyg‘onadi. Ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda predmetli harakatlar shakllanmaydi. Ularning ba’zilari o‘yinchoqlarga qiziqmaydilar. Ularni qo‘lga olib manipulyatsiya qilmaydilar. Bundan tashqari manipulyaqiya noadekvat harakatlar Bilan almashtirilib turiladi.

Noadekvat harakatlar deb shunday harakatlarga aytiladiki, bunda predmetdan foydalanishda predmetlar dunyosidagi predmetning roli Bilan undan foydalanish mantig‘iga qarshi harakat qilinadi. Masalan, qo‘g‘irchoq Bilan stolni taqillatish, katta mashinani kichik garajga kirgizishga harakat qilish. Bunda bilish – mo‘ljalash faoliyati bo‘lmaydi va bunday harakatlar bolaning rivojlanishiga yordam bermaydi.

Noadekvat harakatlarning mavjudligi – aqli zaif bolaning xarakterli xususiyatidir. Ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda nutqning shakllanishi uchun zarur bo‘lgan dastlabki zaminlar: predmetlar bilan harakat qilish, kattalar bilan hissiy muloqat, artikulyatsiya apparatining va fonematik eshitishning tayyorligi bo‘lmaydi. Ko‘pchilik ilk yoshdagi aqli zaif bolalarning faol nutqida birinchi so‘zlar 2 yoshdan so‘ng paydo bo‘ladi. Jumlalar esa 3 yoshgacha paydo bo‘lmaydi. Natijada ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda nutq aloqa vositasi va bolaga ijtimoiy tajribani berish vositasi bo‘lib xizmat qila olmaydi. Shuningdek nutq faoliyatni boshqarish funksiyasini ham bag‘riga olmaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR ROYXATI

Maxsus adabiyotlar.

1. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda kino san`ati imkoniyatlaridan foydalanish. “Bola va zamon” jurnali. 2020/2. T., 2020. 70-72 b.
2. O‘zbekiston Resrublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta`lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. (Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).
3. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribani shakllantirishning ayrim tarbiyaviy-korreksion masalalari. “pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2015/1. T., 2015. 34-39 b.
4. Smirnova A.M. Korreksionno-vosritatelnaya rabota ushitelya vsromogatelnoy shkoli. - M.: ‘rosveshenie, 1982.-104 s.
5. Firsova E.Y. Sotsialno-redagogisheskoe sorrovojdenie semey umstvenno otstalix lits. Diss. …kand. ‘ed. nauk. – M., 1994. - 250 s.
6. Lebedinskaya K.S. ‘sixisheskie narusheniya u detey s ‘atologiey temra ‘olovogo sozrevaniY. M., Meditsina. 1910 – 156 s.
7. Lebedinskiy V.V. Narusheniya ‘sixisheskogo razvitiya v detskom vozraste: Usheb: ‘osobie dlya stud. psixol.fak. vissh. usheb. zavedeniy. – M.: Akademiya, 2003. – 144s.
8. Leontev A.N. psixologisheskie osnovi razvitiya rebyonka i obusheniY. – M.: Izdatelstvo “Smisl”. 2019. - 423 s.

K.Umarova
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika
kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
L.R.Xayitov
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistranti

PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING DIALOGIK NUTQINI O'YIN FAOLIYATIDA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Bolalarning aqliy zaiflashuvini o'rganish defektologiyaning eng muhim masalalaridan biridir. Bu bilan turli o'qituvchilar, masalan, oligofrenopedagoglar, psixologlar, nevrologlar, genetiklar va boshqalar shug'ullanadi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya, V. I. Lubovskiy, M. S. Pevzner, G. E. Suxareva va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqliy buzilish - bu doimiy va qaytarib bo'lmaydigan buzilish holatlari, xususan, kognitiv faoliyatning organik shikastlanishi natijasida. miya yarim korteksiga. Shuning uchun intellektual buzilishlarni o'rganish yoki tashxis qo'yishda ushbu asosiy belgilarga tayanishga arziydi.

N.G.Morozovaning ta'kidlashicha, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar kognitiv sohaning rivojlanmaganligi, aniqrog'i, kognitiv qiziqishlar bilan ajralib turadi, bu ularning normal rivojlanayotgan tengdoshlariga qaraganda bilishga kamroq ehtiyojda namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonining barcha bosqichlarida aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda kam rivojlanganlik elementlari mavjud , ba'zan esa yuqori aqliy funktsiyalarning atipik rivojlanishi. Atrofdagi voqelik haqidagi tajriba va g'oyalar o'ta qashshoqlik bilan tavsiflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, aqliy zaiflikdagi nuqsonlar allaqachon bilishning birinchi bosqichida - idrok etishda kuzatilishi mumkin .

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarning idroki nafaqat eshitish, ko'rish yoki nutqning rivojlanmaganligi sababli, balki analizatorlari buzilmaganda ham buziladi. V.G.Petrova, J.I.Shif kabi psixologlar bu bolalarning idrokining ma'lum bir qator xususiyatlarga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Aqli zaif bolalarda asosiy kamchilik idrokni umumlashtirishning buzilishi hisoblanadi. Odatda rivojlanayotgan bolalar bilan taqqoslaganda, aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar ularga taqdim etilgan materialni, xoh u rasm yoki matnni qayta ishlash uchun sezilarli darajada ko'proq vaqt talab qiladi. Shuningdek, bunday maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanmaganligi sababli asosiy narsani aniqlash, qismlar, belgilar va boshqalar o'rtasidagi ichki aloqalarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bundan kelib chiqadiki, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni idrok etish kamroq farqlanadi.

Ta'lim jarayonida bu xususiyatlar grafik jihatdan o'xshash harflar, raqamlar, tovushlar va so'zlarni, shuningdek ob'ektlarni noto'g'ri idrok etishda namoyon bo'ladi; bu, shuningdek, printsipial jihatdan tanib olishning sekin sur'atini o'z ichiga oladi.

umumiy tushunish uchun muhim bo'lgan materialda qiyinchiliklar mavjud bo'lgan idrok doirasining torligini qayd etmaslik mumkin emas. Bundan tashqari, idrok etishning selektivligi buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ham xarakterlidir.

Yuqorida qayd etilgan idrok etishning kamchiliklari materialni adekvat tushunish imkoniyatini kamaytiradi, shuning uchun aqli zaif bolalarning idrokiga o'quv jarayonida katta e'tibor berilishi kerak.

Bolalarga absurd vaziyatlarni aks ettiruvchi turli xil rasmlar taqdim etilganda, ular oddiy intellektga ega bo'lgan bolalardan farqli o'laroq, tasvirlangan narsaning bema'niligi aniq ekanligiga aniq hissiy reaktsiyani boshdan kechirmaydilar. Buni idrok etish jarayoni passiv ekanligi bilan izohlash mumkin - aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar mustaqil ravishda tengdoshlarini tekshirish va tekshirishni bilmaydilar va agar ular alomatlardan birini topsalar, ular boshqa absurdlarni qidirishga o'tmaydilar. Bundan kelib chiqadiki, aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar ushbu usullarda natija ko'rsatishlari uchun ularni doimiy ravishda ushbu faoliyat bilan shug'ullanishga undash kerak, aks holda topshiriqlar bajarilmaydi va o'quv jarayoni juda qiyin bo'ladi.

Aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar makon va vaqtni idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa ularga o'zlarini atrof-muhitga yo'naltirishda muammolarni keltirib chiqaradi. Bolalar, hatto kattaroq yoshda ham, o'ng va chap tomonlarni ajratmaydilar va ma'lum bir xonani aniqlashda xato qiladilar, xoh u sinf, ovqat xonasi yoki hojatxona. Vaqt oralig'ida ham qiyinchiliklar paydo bo'ladi - soat bo'yicha vaqt, haftaning kunlari va boshqalar.

Aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ranglarni va ayniqsa, turli xil soyalarni normal aqlga ega tengdoshlariga qaraganda ancha kechroq farqlashadi. J.I.Shifning ma'lumotlariga ko'ra, 14% hollarda yordamchi maktab o'quvchilari quyuq yashil ob'ekt bilan to'q ko'k rangga mos keladi va aksincha. O'rta maktab o'quvchilari orasida bu kuzatilmadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

Toyirova M.M

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi inklyuziv ta'lim bo'limi metodisti.

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO' LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INKLYUZIV MUHITGA MUVAFFAQIYATLI MOSLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'limga jalb etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar, ularning oilalari va ta'lim tashkilotlari hodimlarining ta'lim jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari hamda ularga yaratilishi lozim bo' lgan shart-sharoitlar haqida materiallar keltirilgan. Ta'kidlash joizki alohida ta'lim ehtiyojlari bo' lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning inklyuziv muhitga muvaffaqiyatli moslashishi muayyan shartlarni talab etadi, agar ushbu shart sharoitlar o' z vaqtida va to' g'ri tashkil etilsa inklyuziv ta'limda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Tayanch iboralar: alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘ lgan maktabgacha yoshdagi bolalar, inklyuziv ta'lim, adaptatsiya (moslashish) jarayoni.

Hozirgi kunga kelib ta'limning ustuvor yo‘ nalishlari tubdan o‘ zgarmoqda. Bu zamonaviy jamiyatda insoniyatning rivojlanishi, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish haqidagi qarashlarining o‘ zgarishi bilan izohlanadi. Jamiyatdagi bu o‘ zgarishlar ta'lim jarayonida yangi tushunchalar paydo bo‘ lishiga sabab bo‘ ldi. Ushbu tushunchalardan biri "inklyuziv ta'lim" dir. Inklyuziv ta'lim bu hamkorlikdagi ta'lim tizimi bo‘ lib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. [4]. UNESCO inklyuziv ta'limga "yaxlit hodisa" degan umumiy ta'rifni berdi va bu istisnosiz barcha bolalarning sifatli ta'limdan teng foydalanishni nazarda tutadi. [3] Ushbu ta'lim gumanizmga, aql va ijodkorlikni rivojlantirishga, fiziologik, hissiy, etnik, shaxsiyat tarkibiy qismlarining muvozanatiga asoslangan.

Tarixiy rivojlanish davrida nogiron bolalarning ta'lim tizimi izolyatsiyadan inklyuzivgacaha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tdi. [2]. Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim shakllanish bosqichida, shuning uchun mamlakatimiz uchun bunday ta'lim tizimini o‘rnatish davlat darajasidagi masala sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishdagi masalalar bugungi kunda ayniqsa maktabgacha ta'lim tizimiga tegishli. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni joriy etish yangilik hisoblanadi va bu jarayon asta sekinlik bilan bosqichma bosqicha amalga oshirish lozim. Aynan inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga jamiyatda eng to‘liq integratsiya va moslashish uchun zarur bo‘lgan, sog'lom tengdoshlari bilan teng rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etadi va bu jarayon qancha erta boshlansa hamda amalga oshirilsa ijobiy yutiqlarga erishish ehtimoli shuncha ortadi. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun kompleks o‘zaro hamkorlik zarur. Bu jarayonda ta'lim tizmini, pedagog hodimlarni, ota-onalarni tayyorlashimiz, to‘g'ri ijtimoiy munosabatni shakllantirishimiz oldimizdagi asosiy masalalardan biri bo‘lib turibdi. [5]

Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etishda bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Birinchi masalalardan biri bu maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni joriy etish bo‘yicha me'yoriy-huquqiy jarayonni hali yahshi rivojlanmaganligi hamda tegishli dasturlar ishlab chiqilmaganligidir.

Ikkinchi qiyinchilik bu maktabgacha ta'lim muassasalarining inklyuziv guruhlarni tashkil etish uchun kerakli jihozlar hamda o‘quv vositalari bilan ta'minlanmaganligidadir.

Uchinchi qiyinchiliklardan biri bu o‘qituvchi-tarbiyachilarning malakalari yetarli emasligi va nogiron bolani qabul qilishga psixologik tayyorgarliklarining yo‘qligi.[1]. Ushbu muammolarning yechimlaridan biri bu o‘qituvchi-tarbiyachilarning malakasini oshirish, ularda "maxsus" bolaga nisbatan xolis munosabatni shakllantirish, uni bolalar jamoasining qolgan a'zolari bilan teng ravishda qabul qilish qobiliyatini tarbiyalash bo‘yicha tegishli ishlarni bajarish kerak.

To‘rtinchidan, nogiron bolalar ta'lim faoliyatini to‘g'ridan-to‘g'ri tashkil qilishda zarur maxsus uslubiy adabiyotlarning yo‘qligi .

Beshinchidan, sog'lom rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari va nogiron bolalarning ota-onalarining maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etishga munosabati muhim muammo hisoblanadi.

Ko‘pgina hollarda alohida talim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ota-onalari bolalarning rivojlanishida o‘z ishtirokini butunlay to‘xtatib, barcha ma'suliyatni o‘qituvchi-tarbiyachilarga tashlab qo‘yadilar. Ushbu muammoni ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislari bilan o‘zaro hamkorlikda hal qilish kerak.

Normada rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari har doim ham o‘z farzandlarini nogiron bolalar bilan bir guruhda bo‘lishini istamaydilar va bu vaziyatga psixologik jihatdan tayyor bo‘lmaydilar. Hech kimga sir emaski imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlarining munosabati aynan kattalarning hatti-harakatlariga bog‘liq. Inklyuziv ta’limda ota-onalarning dunyoqarashi va munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Umumiy qilib aytadigan bo‘lsak maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta’lim tashkiloti maxsus bir qancha shartlarga rioya qilishlari kerak. Bular: o‘quv xonasining me’yoriy ta’minoti; zarur rivojlanish muhiti; o‘quv jarayonini yanada qulayroq qilish uchun maxsus uskunalar va trenajyorlar; malakali mutaxassis o‘qituvchilar, tarbiyachilar tarkibi; normal rivojlanayotgan sog‘lom bolalarning ota-onalari va tengdoshlarining inklyuziv ta’limni joriy etishga va alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarga adekvat munosabati. Agar ushbu shartlarga rioya qilgan holda ta’lim-tarbiya jarayoni tashkil etilsa, inklyuziv ta’limni joriy qilinishida ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Ammo, mavjud bo‘lgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, xorijiy va mahalliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, maxsus shart-sharoitlarni yaratish, alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni erta inklyuziv ta’limga moslashtirish va mustaqilligini rivojlantirish atrof-muhit, jamiyatning ularga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishga undaydi. Sog’lom tengdoshlarining imkoniyati cheklangan bolalarni o‘zlari bilan teng ko‘rishlariga va ularga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lishlariga turtki bo‘ladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim muassasalarini tayyorlash inklyuziv ta’lim jarayonini tashkil etishdagi asosiy mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu masalaga alohida e’tibor qaratilib, aholini ongi hamda saviyasini oshirish, pedagolarning ilmiy salohiyatini oshirish uchun Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi “O‘quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi” tomonidan turli xil seminar, o‘quv dasturlar, o’quv kurslar tashkil etilmoqda.

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni tashkil etish jarayonida jahon xalqaro tajribasi keng o‘rganilib amaliyotga tatbiq etish uchun bir necha loyiha hamda hamkorliklar tashkil etilib borilyapti.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Guseyeva T.N.. Inklyuzivnoe obrazovanie. Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii inklyuzivnogo obrazovatelnogo protsessa v detskom sadu /2010.

2.Minyaylo.A.I. “Usloviya uspeshnoy adaptatsii doshkolnikov s OVZ k inklyuzivnoy srede doshkolnoy obrazovatelnoy organizatsii”/2009.

3.. Malofyev N.N “Spesialnoe obrazovanie v menyayuщemsya mire” /2010.

4.S.Mo‘ minov, Sh.Axmedova, G.Alimova “Inklyuziv sinfdagi maxsus o‘ qituvchining alohida ta’limga ehtiyoji bo‘ lgan o‘ quvchilar bilan ishlash metodikasi” nomli metodik qo‘ llanma./2022.

5. Strebeleva Ye.A. “Traditsionnыe i novыe organizatsionnыe formы korreksionnoy pomoщi detyam doshkolnogo vozrasta s narusheniem intellekta” / Defektologiya. – 2009.

6. www. rosuchebnik.ru

Pulatova Dilfuza Azamkulovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

ARALASH TA'LIMDA SUB'EKT FAOLIYATI ROTATSIYASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining muhim sub'ektlaridan biri hisoblangan oliy ta'lim muassasalaridagi zamonaviy yondashuv - aralash ta'limning (Blended learning) mohiyati, afzalligi, mexanizmi va modellari hamda Chirchiq davlat pedagogika universitetida erishilgan natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, yondashuv, ta'lim jarayoni, talaba, rejalashtirish

Jamiyatimizga jadal ravishda axborot oqimining kirib kelishi hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanib borayotganligi barcha sohalarda kabi, ta'limda ham zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi. Oliy ta'lim tizimida shunday yondashuvlardan biri Aralash ta'limdir.

Aralash ta'lim o'zida an'anaviy, mustaqil va masofaviy ta'lim kabi shakllarni uyg'unlashtirgan ta'lim shaklidir.

Aralash ta'lim afzalligi uning variativligi, talabalarning moslashuvchan grafigi, kasbiy kompetensiyalarini oshirishi, o'quv materiallaridan differensial, elektron resurslardan chegarasiz foydalanish imkoniyati, raqamli interfaollik, nazorat va baholashda moslashuvchanlik, eng asosiysi talabaga o'rganish makoni va vaqtini mustaqil belgilash imkoniyatlarini berishi hamda talaba vaqtining tejalishida namoyon bo'ladi. Tejalgan vaqtda talaba kasbiy harakatlar tizimini ish bilan band bo'lish va qiyosiy nazariya orqali o'zlashtiradi. Multisensor resurslarni tinglash, ko'rish, qayta aloqa (ZUUM, videokonferensiya, vebinar va boshqa) topshiriqlarini bajarib, mustaqil o'rganadi.

Aralash ta'lim shaklida auditoriyada ta'limni individuallashtirish, talabalarga motivatsiya berish, jamoaviy ishni tashkillashtirish, qaytar aloqani o'rnatish muhim hisoblanadi.

Aralash ta'limning jonli muloqot muhitida talabaga shaxsiy kasbiy xulosa qilish imkoniyati yaratiladi. Natijada talaba jonli kasbiy pozitsiyani egallaydi.

Aralash ta'limda sub'ekt faoliyati rotatsiyasi quyidagi mexanizmlardan iborat:

1. Diagnostika. Aralash ta'limni tashkillashtirishda dastlab, talabalarning axborotni qabul qilish xususiyatlari o'rganilib, talabalar uzatilgan axborotlarni o'zlashtirishning viziul, audial, kinestetik, integral, diskret kabi toifalarga mansubligi aniqlanadi. Diagnostika natijalari asosida talabalarning asosiy kontengentiga ko'ra pedagog ta'lim muassasasida mavjud moddiy-texnik muhitning axborot vositalari, ta'lim resurslarini hamda aralash ta'limning eng maqbul modelini tanlaydi va rejalashtiradi.

2. Rejalashtirish. Aralash ta'lim jarayonini tashkil etish texnologik sikl bo'lib, ta'lim faoliyatini rejalashtirish, o'quv faoliyatini bevosita amalga oshirish, talaba yutuqlarini baholash, keyingi ishlarni to'g'ri rejalashtirish maqsadida ta'lim faoliyatini tahlil qilish va baholashni o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyatida rejalashtirishning ahamiyatini quyidagi siklogrammada aks ettirish mumkin:

Rejalashtirish o'qituvchi faoliyatining birinchi bosqichidir. Aralash ta'lim shaklida butun kurs o'quv jarayoni, semestr, fan moduli, darsni rejalashtirishi kerak.

O‘quv maqsadlari aniqlangach, baholash jarayoni rejalashtiriladi. Rejalashtirish va baholash ta’lim jarayonini tashkil qilib, o‘zaro bir-biriga bog‘liqdir. O‘quv maqsadlari va talabalarning o‘zlashtirishini tekshirish (baholash) usullari aniqlagandan so‘ng, o‘qituvchi o‘z faoliyatini rejalashtiradi.

O‘qituvchi faoliyati “oxiridan” rejalashtiriladi:

Aralash ta’limning modeli tanlagandan so‘ng, uning an’anaviy, masofaviy, mustaqil ta’lim komponenti ta’lim jarayonida har biri qanday o‘rin egallashini rejalashtiriladi.

Muayyan talaba, akademik guruh yoki kursning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga qarab, ta’lim jarayonidagi turli komponentlarning nisbati va bu nisbatni korreksiyalash bo‘yicha qarorlar qabul qilinishi kerak.

Bundan tashqari, ta’lim muassasasi o‘quv jarayonini tashkil etish tamoyilini tanlashi, uni izchil amalga oshirishi, aralash ta’limning har bir tarkibiy qismining nisbati va mazmunini rejalashtirishi mumkin.

1. Adaptiv o‘quv muhiti. Bu - mazmunli, tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy sharoitlarni yaratish orqali o‘quvchining individual xususiyatlarini amalga oshirishni ta’minlaydigan murakkab ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Aralash ta’limda adaptiv o‘quv muhitini kasbiy integratsion videodarslar, nazariy ma’lumotlar hamda o‘zida barcha turdagi ta’lim resurslari va nazorat instrumentlarini jamlovchi raqamlashtirilgan platforma tashkillashtiradi.

2. Nazorat instrumentlari. Baholash har qanday ta’lim shaklining asosiy qismi bo‘lib, turli jihatlar bo‘yicha va turli guruhlar o‘rtasida individual baholash asosi va natijalarni solishtirish uchun xizmat qiladi. Aralash ta’limda baholash va nazorat jarayonini mezonli baholash asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Chirchiq davlat pedagogika universitetida aralash ta’lim shaklida tahsil olayotgan talabalar bilimini nazorat qilish va baholash quyidagi instrumentlar yordamida amalga oshirilmoqda: MOODLE.uz, HEMIS.cspi.uz, KAHOOT, QUIZIZZ

3. Korreksion taym. Aralash ta’lim jarayonida talabalar uchun maslahatlar, vebinarlar, “Talaba-talabaga ustoz”, “Mentor daqiqa”, Akademik ijtimoiy lift, Professionallar piramidasi kabi vosita yordamida talabalar tomonidan aralash ta’lim sharoitida o‘zlashtirilgan ma’lumotlarni korrektirovka qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-5847-son Farmoni. “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risda”gi 08.10.2019-yil. URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2. O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

3. Komilova M.O. Smeshannoe obuchenie v sovremmennom obrazovatelnom prostranstve. Fan ta’lim va amaliyot integratsiyasi.

4. Abramova Ya.K. Smeshannoe obuchenie kak innovatsionnaya obrazovatelnaya texnologiya. //Perspektivы razvitiya informatsionnых texnologiy. 2014. №17. S. 115-119.

5. Watwood B., Nugent J., Deihl W. Building from Content to Community: Rethinking the Transition to Online Teaching and Learning: A CTE White Paper. – Richmond: Virginia Commonwealth University, 2009. – 22 p. – P. 5.

6. D.N.AShUROVA. ARALASh TA’LIM MODELLARI.Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2021, No 1(36), 115-127

7. Azamkulovna,P.D.(2022). BO‘LAJAK O‘QITUVCHI-DEFEKTOLOGLARGA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATINI OLIB BORISHNI O‘RGATISH KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIK KO ‘RISH OMILI SIFATIDA. Scientific Impulse, 1(5), 413-418.

8. Pulatova D.A. BLENDED LEARNING TREND IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION. “O‘zbekiston Milliy universitetining ilm-fan rivoji va jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2023 yil. 325-327 b.

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKT OPERATSIYALARI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalardagi emotsional intellekt tuzilmasida turli xillik bilan aqliy operatsiyalar deb ataladigan eng ulkan harakatlarning holatini bosqichma bosqich rivojlanishi haqida ma'lumtlar berilgan.

Annotatsiya: V dannoy state predstavlenы svedeniya o poetapnom razvitii sostoyaniya krupneyshix dvijeniy, nazыvaemыx mыslitelnыmi operatsiyami, v strukture emotsionalnogo intellekta u detey s narusheniem sluxa.

Abstract: This article provides information on the step-by-step development of the state of the largest movements, called mental operations, in the structure of emotional intelligence in children with hearing impairment.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, operatsiyalar, jarayon, izchillik.

Klyuchevыe slova: emotsionalnыy intellekt, operatsii, protsess, posledovatelnost

Keywords: emotional intelligence, operations, process, consistency.

Mavhum emotsional intellekt - ramziylashuv bilan birga kelgan tushunchalar yordamida o'ylash. Mantiqiy emotsional intellekt - mantiqiy inshootlar va tayyor tushunchalar ishlatiladigan emotsional intellekt jarayonining turi. Shunga ko'ra mavhum - mantiqiy emotsional intellekt - Bu ramziy tushunchalar va mantiqiy inshootlardan foydalanishdan iborat alohida emotsional intellekt jarayonidir.

Raymond Ruyerning ta'kidlashicha, perceptual maydoni mutlaq sirtdir, lekin u harakatga qo'shilishi kerak. Men dunyo bilan parvoz qilish bilan bog'liq emasman, lekin kuzatishga nisbatan. Suhbatning ikkinchi qismida Dekart o'zining siyosiy tanqidchi sifatida ilgari surgan aybloviga qarshi o'zining himoyasi haqida juda ko'p g'amxo'rlik qildi. O'z fikrlarini isloh qilishdan boshqa hech narsa aytmadi. U «voyaga etmagan va norozi kayfiyat» muxolifatga olib boradigan odamlardan o'zini chetga olishga harakat qildi. Saxiylikning faylasufi ehtiyotkorlik falsafasi bilan boshlangan.

Amaliy emotsional intellekt - maqsadni belgilash, rejalarni ishlab chiqish, shuningdek, real ob'ektlarni idrok qilish va manipulyatsiya asosida atrofdagi haqiqatni o'zgartirishga qaratilgan emotsional intellekt jarayonining turi.

Nazariy emotsional intellekt - Qonunlar, ob'ektlarning xususiyatlarini kashf qilishga qaratilgan emotsional intellekt turlaridan biri. Nazariy emotsional intellekt nafaqat nazariy kontseptsiyalar bilan, balki muayyan vaziyatda ushbu operatsiyalarga murojaat qilishingizga imkon beruvchi aqliy yo'l bilan ham ishlaydi. Nazariy emotsional intellekt ning asosiy namunasidir.

Noqonuniy rozilikni to'xtatib qo'yish, yopishqoqlik, sadoqat bekor qilish yoki norozilikdir. Shu sababli, ular bizni «elektron uskunalar» deb atagan René Thomga hozirgi assimilyatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan ichki qarama-qarshilik bilan subyektivlikni chalkashtirmoqchi bo'lsak, men aniq bilib olishim kerakligini o'ylashimiz kerak. Bizning zahiramizni muhofaza qilish Spinoza kabi, vaqti-vaqti bilan uni tark etishni talab qiladi. Bizning aktsiyamizni qoldirib, buni o'z miyasi bilan, dunyoda va jamiyatda ishlashning jonli regulyatori bilan amalga oshiradi.

Ijodiy emotsional intellekt - yaratuvchilikning juda kognitiv faoliyati davomida sub‘ektiv yangi mahsulot va neoplazmalar yaratish bilan tavsiflangan emotsional intellekt turlaridan biri. Bu o‘smalar motivatsiyaga, maqsadlarga, reytinglarga va ma‘nolarga bog‘liq. Ijodiy emotsional intellekt fikr yuritish deb ataladigan tayyor bilim va ko‘nikmalarni qo‘llash jarayonidan farq qiladi reproduktiv

Tanqidiy emotsional intellekt – taklif etilayotgan yechimlarni sinovdan o‘tkazish, ularning amal qilish sohalarini aniqlash.

Pragmatik emotsional intellekt L.Levy-Bruhlning[1] emotsional intellekt taraqqiyotining dastlabki bosqichini belgilash haqidagi tushunchasi, uning asosiy mantiqiy qonunlari shakllanmagan bo‘lsa - sabab-ta’lim munosabatlari mavjudligi allaqachon amalga oshirilgan, ammo ularning mohiyati sirli shaklda namoyon bo‘ladi. Fenomenlar sabab va ta’lim asosida o‘zaro bog‘lanib, keyin ular vaqtga to‘g‘ri kelganda. Vaqt va makonga yaqinlashib kelayotgan voqealarni partish (ishtirok etish) dunyodagi voqealarning aksariyatini tushuntirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayni paytda odam tabiat bilan, ayniqsa hayvonot dunyosi bilan chambarchas bog‘liq.

Pralogicheskiy tabiiy va ijtimoiy vaziyatlarni o‘ylab, qo‘llab-quvvatlanadigan jarayonlar va ko‘rinmas kuchlarning muxolifligi - sehrli dunyoqarash deb tushuniladi. Levy-Bruxl moddiy-ma‘naviy emotsional intellekt ni faqat jamiyatni shakllantirishning dastlabki bosqichlari bilan birlashtirib, uning tarkibiy elementlari kunlik ongda va keyingi davrlarda (mantiqiy emotsional intellekt dan ko‘ra parciliation asosida emas, balki ichki g‘ayritabiiylik, rashk, qo‘rquv)

Og‘zaki – mantiqiy emotsional intellekt – tushunchalar, mantiqiy inshootlardan foydalangan holda emotsional intellekt turlaridan biri. U tilshunoslik vositalari asosida ishlaydi va emotsional intellekt ning tarixiy va ontogenetik rivojlanishining so‘nggi bosqichini ifodalaydi. Turli turdagi umumlashtirishlar tuzilib, uning tarkibida faoliyat yuritadi.

Mekansal emotsional intellekt – turli xil aqliy zahiraviy-operatsion mekansal transformatsiyalar majmui va ob‘ektning barcha xilma-xilligi va uning xususiyatlarining o‘zgaruvchanligi, bu turli xil aqliy rejalarni doimiy ravishda transkoding qilishning bir vaqtning o‘zida majoziy ko‘rinishi.

Intuitiv emotsional intellekt – emotsional intellekt turlaridan biri. Xarakteristik xususiyatlar - oqim tezligi, aniq belgilangan bosqichlarning yo‘qligi, ongli ravishda kam.

Haqiqiy va otistik emotsional intellekt. Ikkinchisi haqiqatdan haqiqiy tajribaga o‘tish bilan bog‘liq.

Emotsional intellekti buzilgan bo‘lgan bolalar ko‘proq ketma-ket kelgan undoshlarni fonetik jihatdan o‘xshash bo‘lgan undosh bilan almashtirib yuboradilar. Odatda, so‘zdagi undoshlar ketma ket kelganda, birinchi turgan tovushni almashtirish ro‘y beradi, ayniqsa, bu so‘z artikulyatsiyasiga ko‘ra murakkab so‘z bo‘lsa, Tovush almashtirish ko‘proq akustik yoki artikulyator-akustik o‘xshashliklarning belgilariga ko‘ra namoyon bo‘ladi (sh-x, t-s, k-p, k-t, r-l). Tovush almashtirishning ozgina qismigina artikulator o‘xshashliklar tufayli ro‘y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Jo‘raev N. G‘arb psixologiyasida o‘quv faoliyati motivi muammosini o‘rganilishi. // Xalq ta’limi. Toshkent, 2005.- №6, 77-80 b.

2. Ilinskaya I.A. Problemnie situatsii i puti ix sozdaniya na uroke. //Pedagogika i psixologiya/ Podpisnaya nauchno populyarnaya seriya. – M.: 1985.- № 1. - 80 s. 10. Ye.M.Mastyukova, T.Yu.Filicheva, N.S.Jukovalar 1973

3. Nevropatologiya. Yestestvennonauchnыe osnovы spesialnoy pedagogiki : uchebnik dlya vuzov.- Moskva : Prosveщenie, 1969 (4-ye izdanie), 2003 (Bukinisticheskoe izdanie)

4. Maxsus psixologiya. Oligofrenopsixologiya, 2015 yil, TDPU., Mo‘minova va boshqalar

5. Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichi. Tdpu., Psixologiya tarixi 2 mavzu matnidan

6. V.I. Slobodchikov PONYaTIYNЫY STROY VOZRASTNO-NORMATIVNOY MODELI RAZVITIYa., 2012 g. №2(14)

[1] Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1937; М., 1999; М., 2010, М., 2012 и 2014.

Karimova Nilufar Raimjanovna
"University of business and science"
nodavlat oliy ta'lim muassasasi
pedagogika va psixologiya kafedrasi
v.b.dotsenti

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING HUQUQI VA ULARGA QARATILGAN E'TIBOR

Bugungi modernizatsiya jarayonlari, islohot va o'zgarishlar natijadorligi maktab ta'limiga, yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilib, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqilganligi barchamizga sir emas. Ushbu farmon loyixasida jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilganligi ta'lim sohasidagi isloxotlarning samarasini aniq ko'rsatib berdi.

Shuningdek, alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta'lim muasasalari va maktab-internatlar mavjud bo'lib, ushbu ta'lim muasasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko'plab sabablarga ko'ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o'qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham imkoniyati cheklangan bolalarning yopiq-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishining ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olindi. Zero, BMT tomonidan 1949 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da "Ta'lim olish har bir insoning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan.

Shuningdek, BMT 1975 yilda "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiyani qabil qildi. Mazkur Deklaratsiyada ta'kidlanishicha: "Nogironlar shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. Nogironlikning kelib chiqishi, tabiati va jiddiylik darajasidan qat'iy nazar, fuqaro o'z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga egadirlarkim, shu bilan birga ular mumkin qadar to'laqonli yaxshi hayot kechirish huquqiga ham ega" ("Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiya (3-modda). BMT tomonidan 1989 yilda qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvenitsiya" barcha bolalarning huqularini hamma joyda amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan inson huquqlari borasidagi halaro shartnoma hisoblanadi.

"Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" barcha bolalarning huqularini himoya qiladi. Mazkur Konvensiyaning 2-moddasida "Bolalar ularning ota-onalari, boquvchilarining irqlari, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e'tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy

ahvoli, sog‘lig‘i, qanday holatda tug‘ilganliklari va boshqa holatlaridan qat’iy nazar kamsitishlarga mahkum etilmasiligi kerak” – deb qat’iy belgilangan. Konvensiyadagi barcha huquqlar maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun ham tegishli bo‘lib, ularga barcha bolalar qatori teng munosabatda bo‘lish kafolatlanadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta’limini tashkil etish masalasi eng dolzarb masalalar qatorida qarala boshladi. Natijada, 1990 yilda Tailandda o‘ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Bu konferensiyada “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilindi. “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasini dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. “Ta’lim hamma uchun ” Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to‘laqonli va mukammal ta’lim olishini kafolatladi. Ushbu Deklaratsiyada quyidagicha bayonot qilingan: “Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas ish sifati va maktab ta’limiga javob berishi bilan xarakterlanadi. Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta’lim tarbiya olishni talab etadi;

-o‘qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanlanadi;

-maktabda to‘laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etiladi;

-bolalar to‘g‘risidagi qaror kompleks tarzda qabul qilinadi;

-bolaning har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o‘quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

-inklyuziv maktablarning moddiy ta’minoti yaxshilanadi”.

1994 yilning 7-10 iyun kunlarida Ispaniyaning Salamanka shahrida 2-yirik Umumjahon Konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Mazkur Konferensiya “Salamanka Deklaratsiyasi va alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limining kelgusida ijrosini ta’minlash Ramkasi” deb atalib, shu yili “Salamanka bayonoti va Ish faoliyat Rejasi” nom bilan uning ish mazuni nashr etildi. Salamanka bayonoti va Ish faoliyati Rejasining asosiy yetakchi tamoyili shundan iboratki, maktablar barcha bolalarni, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, hissiy, tili va boshqa xususiyatlaridan qat’iy nazar o‘qishga qabul qilishlari lozim. Mazkur hujjatda ta’kidlanishicha:

“Har bir bola ta’lim olish va o‘ziga muvofiq darajada bilimga erishish huquqiga ega:

Ma’orif tizimi va ta’limiy dasturlar turli xil xususiyat va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzilib, shu ishga yo‘naltirilsin. Maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun oddiy maktablarga borish imkoniyati yaratilsin;

Maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash oddiy maktablarning ish faoliyati doirasiga kirar ekan, bu jarayon quyidagi maqsadlarga erishishning eng samarali vositasi bo‘la oladi:

-Ajratib qo‘yish illatiga qarshi kurash;

-Do‘stona insonparvar jamoalarni yaratish, o‘z tarkibiga maxsus ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni olgan jamiyatni qurish;

-Barcha bolalarning ta’lim olishiga erishish” (Salamanka bayonoti 2-band);

Salamanka Bayonoti va Ish faoliyat Rejasining ishlab chiqilishi jahon miqiyosida “Ta’lim hamma uchun” mazmunidagi ta’lim siyosati ilgari surilib, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimi sharoitida o‘qitishning yo‘llari belgilab berildi. Ammo bu ta’lim tizimining mazmun-mohiyatini yanada aniqroq va mustahkamroq huquqiy jihatdan asoslash, qat’iy belgilab berish lozim edi. Shuning uchun 2000 yilning 26-28 aprel kunlari Dakarda ta’lim to‘g‘risida xalqaro Forum qatnashchilari tomonidan “Dakar harakat dasturi” qabul qilindi. Ular 10 yil oldin qabul qilingan “Ta’lim hamma uchun” Xalqaro Deklaratsiya (Djomten-Tailand-1990 yil) ni qayta tasdiqlab, radifikatsiya qildilar. Dakar harakat dasturi “2000 yilga qadar jahon miqiyosida ta’lim hamma uchun amaliy faoliyatining darajasini baholash” maqsadiga asoslanildi. Bu baholashda har bir davlat o‘zining

ta'limni barcha bolalar uchun taminlanganlik darajasini tahlil qilib chiqish vazifasi topshirildi.

Dakar harakat Ramkasiga kirgan barcha davlatlar 2002 yilga qadar "Ta'lim hamma uchun" rejasini mukammal tuzib, 2015 yilga qadar bu ta'lim tizimini amatiyotga to'liq joriy etishlari lozim deb topildi. Ushbu harakat Ramkasi tarkibiga kiruvchi davlatlarning barchasi "Har bir insonga va har bir jamiyatga" shiori ostida barcha insonlar va bolalar ta'limini to'laqonli ta'minlash majburiyatini oladilar. Bu harakat dasturida "Ta'lim xavsiz, sifatli, bolaning sog'lig'ini himoya qilib, mustahkamlaydigan, hamma uchun birdek, inklyuziv tarzda va barcha zaruriy resurslar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. O'qituvchilar saviyasi va o'quv rejalar "Ta'lim hamma uchun" maqsadlariga javob berishi kerak"-deb belgilangan («Dakarskie ramki deystiy»-Fransiya 2000 yil, 20-21 betlar).

Shunday qilib, maxsus ehtiyojli bolalar ham jamiyatning to'laqonli va tenghuquqli a'zosi ekanligi e'tirof etilib, ular ta'limida alohida yangicha yondashuv maydonga keldi. Bu ta'lim tizimlari barcha bolalarning tili, dini, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, irqi, jismoniy va ruhiy holatlaridan qat'iy nazar talimga jalb etishni ko'zlavchi "inklyuziv" ta'lim nomi bilan ataldi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, normal rivojlanishdagi va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar oilaning faol ishtirokida umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni va ijtimoiy hayotga moslashtirishni ifodalovchi ta'lim tizmidir. Yuqorida keltirlgan me'yoriy hujjatlar asosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni ham umumta'lim muassasalarida tenghuquqlilik asosida o'qitish va tarbiyalash masalasi huquqiy jihatdan kafolatlandi. Chunki alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishi natijasida

imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bo'lgan oilalarning moddiy va ma'naviy muammolariga barham beriladi va mahallarda ajratish iskanjasidan qutulishga imkon yaratiladi;

imknoniyati cheklangan bolalarni maktablar va jamoatchilik orasida kamsitishlarning oldi olinadi, bolalar o'rtasida tenghuquqlilik ta'minlanadi, do'stona munosabatlar shakllanadi;

maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishdek ulkan imkoniyat yaratiladi;

jamiyatning yanada inklyuzivlashuviga olib keladi;

barcha uchun ta'lim sifati yanada yaxshilanadi;

imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitlarda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;

imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy jamiyatga erta va samarali moslashishlari ta'minlanadi, ya'ni jamiyatda boshqalar ko'magiga qaramlar soni kamayadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Vыgoskiy L.S. Voprosы detskoy psixologii. – M.: SPB. 1999.

2. Beltyukov V.I. Vzaimodeystvie analizatorov v protsesse vospriyatiya i usvoeniya ustnoy rechi (v norme i potologii) – M.: Pedagogika. 1997.

3. Bogdanova T.G. Surdopsixologiya. –M., 2002.

4. L.Mo'minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar ,2013.

5. P.Po'latova, L.Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.

Xusnuddinova Zulayxo Xamidullayevna
CHDPU Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ (KO‘RISHIDA NUQSONI BO‘LGAN) BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limda o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usul va uslublar haqida.

Kalit so‘zlar: texnologiya, alohida yordamga muhtoj bola, korreksiya, kognitiv, qobilyat, individual yondashuv, individual dastur, o‘yin.

Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bo‘lgan bolalar tobora ko‘payib bormoqda va ularni o‘qitish va ijtimoiylashtirish kerak.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida inklyuziv ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Inklyuziv ta’lim deganda turli darajadagi ommaviy ta’lim tashkilotlarida nogiron bolalarni rivojlantirish va o‘qitish tushuniladi.

Ushbu turdagi ta’lim bugungi kunda dolzarbdir, chunki u har bir bolaning jismoniy yoki intellektual qobiliyatidan, shuningdek individual xususiyatlaridan qat’i nazar, uning ta’lim ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Ya’ni, inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalar va ularning sog‘lom tengdoshlari bilimlaridan teng foydalanish imkoniyatini beradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarni zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish ta’lim sifat samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar haqida so‘z yuritishdan avval pedagogik texnologiya tushunchasini izohlash maqsadlidir .

V.M.Manaxov pedagogik texnologiya haqida shunday fikr bildirgan: o‘quvchi va o‘qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o‘tkazish bo‘yicha ular pedagogik faohyatining har tomonlama o‘ylangan modelidir.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishim kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir. Pedagogik texnologiya o‘z navbatida o’qish va tarbiya texnologiyalarini o ‘z ichiga qamrab oladi.

O‘qitish texnologiyasi - o‘quv mashg‘ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo‘laniladigan shakl, metod va vositalarni oqilona tanlab olish, professor-o‘qituvchi va o‘quvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Tarbiya texnologiyasi - tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam be-

radigan usullar va uslublar to'plamidir. Bu texnologiyalar, yoshlar o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida yordamga muhtoj(ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi. Bu usullar orasida birlashgan o'quv-uslubiy modellar, individual tayyorlov va dasturlash, kooperativ o'quv, interaktiv o'quv va o'yinlar va mavzular bo'yicha ta'lim kabi texnologiyalar mavjud. Bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning ta'lim jarayonini qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida muhitga ega bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalardan foydalanish alohida yordamga muhtoj har bir bola uchun zarur bo'lgan maxsus ta'lim sharoitlarini ta'minlaydi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan va bolalar rivojlanishidagi har qanday buzilishlar yoki og'ishlarni korreksiyalashga qaratilgan ta'lim shakllari, usullari va usulublaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi (defektolog) alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) o'quvchi tomonidan o'quv dasturining yetarli darajada to'liq o'zlashtirilishini ta'minlashga qodir.

Maxsus o'qituvchi (defektolog) quyidagi korreksion-pedagogik texnologiyalarini qo'llashi mumkin: differensatsiyalashtirilgan ta'lim, hamkorlikda o'qitish, o'yin texnologiyalari, logoritmika, korreksion va rivojlantiruvchi texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Differensatsiyalashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish va xususan, darajalarni farqlash tufayli har bir bola jismoniy yoki intellektual buzilishlarga qaramay bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'quv jarayonini yanada samarali qiladi: bolaning individualligi hisobga olinadi, uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish va qobiliyatlarini ochib berishga imkon beradigan o'qitish metodikasi ishlab chiqiladi. Har bir guruh uchun bir yil davomida korreksion va rivojlantiruvchi reja ishlab chiqiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi ham samarali. Hamkorlik deganda kattalar va bolalarning birgalikdagi rivojlanish faoliyati tushuniladi. O'quv jarayonining ma'nosi o'quv predmetidan bolaga emas, balki boladan mavzuga, o'quvchi ega bo'lgan imkoniyatlardan amalga oshirishdir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalarda logoritmika – vosita mashqlari tizimi alohida o'rin tutadi, bu yerda harakatlarning maxsus tanlangan nutq materialini talaffuz qilish bilan kombinatsiyasi mavjud. Logoritmik mashqlardan foydalanish mushak-skelet tizimiga mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi, vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga va fazoda yo'nalishga yordam beradi. Logoritmik mashg'ulotlar bolalarda musiqiy hisni rivojlantirishga, nutqni to'liq rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ritm tuyg'ularini tarbiyalashga imkon beradi.

Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarni o'qitishda zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. **Birlashgan o'quv-uslubiy modellar:** Bu modellar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida qo'llaniladigan turli o'quv-uslubiy modellardir. Masalan, «Birgalikda o'rganish» modeli, "O'z-o'zini boshqarish" modeli, "O'yinlar" modeli kabi.

2. **Individual tayyorlov va dasturlash:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida har bir bolaga moslashtirilgan individual dasturlarni tuzishda foydalaniladi. Bu dasturlar, bolaning shaxsiy talablari va o'ziga xos xususiyatlari asosida tayyorlanadi.

3. **Kooperativ o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuz-

iv ta'limida guruh ishlarini tashkil etishda va boshqarishda qo'llaniladi. Bu usulda, bolalar bir-biriga yordam berish, fikr almashish va jamoada ishlashni o'rganishadi.

4. **Interaktiv o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida interaktiv darslar tashkil etishda foydalaniladi. Bu usulda, audio vizual vositalardan foydalanish, interaktiv kompyuter darslari tashkil etish, interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanish kabi usullar ishlatiladi.

5. **O'yin:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'yinlar yordamida o'qitish uchun foydalaniladi. O'yinlar bolalarning qiziqishlarini oshiradi va ularga o'rganishni osonlashtiradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishni yanada qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'qituvchilar va ota-onalar uchun ham yordamchi va qo'llaniladigan usullar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomova O. Pedagogik texnologiya. Toshkent -2015.
2. Пасторова А.Ю. Инклюзивное образование: исследование и практика. СанктПетербурге- 2012.
3. Xusnuddinova, Z. (2022). Corrective pedagogy for blind children cluster mechanisms to increase work efficiency. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(2), 68-70.
4. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlarni tashkillashtirishda ilk qadamni tashlash. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 80-82.
5. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning korreksion mashg'ulotlar ish tizimini tashkil etish. Таълим ва ривожланиш таҳлили онлайн илмий журнали, 218-220.
6. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

L.R.Xayitov,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
O.Komilov,
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQINI O'STIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Aqli zaif bolalar so'z boyligining o'ziga xos tomonlari ko'plab mualliflar diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qilgan. Ular, idrok qilish faoliyatidagi buzilishlar passiv va aktiv lug'atlarning shakllanishida o'z izini qoldiradi, deb e'tirof etganlar.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz.

Aqli zaif bolalarda lug'at boyligining kambag'alligi, so'zlardan noto'g'ri foydalanish, passiv lug'atning aktiv lug'atdan ustun bo'lishi va so'zlarni mazmunga qarab ishlatishdagi qiyinchiliklar sezilib turadi. Bu bolalarda so'z boyligi kambag'alligining muhim sabablari bo'lib, ularning aqliy rivojlanishining pastligi, atrofdagi olam haqida bilim va tasavvurlarining cheklanganligi, verbal

xotiraning zaifligi, ijtimoiy va nutqiy munosabatga bo'lgan talabning pastligi, qiziqishlarning shaklanmaganligi xisoblanadi.

V.G.Petrovning ma'lumotlariga ko'ra, 1 sinfning aqli zaif o'quvchilari ularni o'rab turgan ko'pgina predmetlarning (soat, piyola), ayniqsa, predmetlarning alohida bo'laklarining nomini bilmaydilar (muqova, sahifa).

Bolalar lug'atida aniq ma'noli otlar ustunlik qiladi,umumlashma xarakterdagi so'zlar ishtirok etmaydi (mebelь, idish, poyafzalь, kiyim).

Aqli zaif bolalarning faol lug'atida hayvonlar harakatini anglatuvchi ko'plab fe'llar ishtirok etmaydi (sakraydi, emaklaydi,uchadi). 1-2-sinfning o'quvchilari «qurbaqa kelyapti» «ilon kelyapti», «qushcha kelyapti» -kelyapti deb gapiradilar.

Aqli zaif bolalar soni jihatdan ko'p bo'lmagan predmet belgisini bildirgan so'zlardan: rang- (qizil, ko'k, yashil), maza- ta'm (shirin, achchiq) foydanadilar. Belgi jihatdan qarama-qarshi ma'noli bo'lgan so'zlardan esa juda kam foydalanadilar (uzun-qisqa).

N.V.Tarasenkoning ma'lumotlariga ko'ra quyi sinflarning aqli zaif o'quvchilari insonlarning ichki fazilatlariga oid sifatlarni ham istemol qiladilar.

Quyi sinf aqli zaif o'quvchilarining lug'atida ravish so'z turkumiga oid so'zlar juda ham cheklangan.

So'z va iboralarni noto'g'ri qo'llash tez-tez uchraydi. Semantik o'xshashligiga ko'ra so'zlarni almashtirish ustunlik qiladi. Tarqoq, ma'nosi kengaygan so'zlarni almashtirish xodisasi xarakterlidir (sakrayapti, o'rmalayapti «kelyapti»). Bir turdagi, ko'rinishdagi so'zlarni almashtirish kuzatiladi. Masalan, botinka so'zi bilan bolalar (etik, tufli, kalish so'zlarini qo'llaydi); ko'ylak so'zi bilan kofta, kurtka so'zlari qo'llanadi. Aqli zaif bolalarda so'zlarni qo'llashdagi noaniqliklarning sabablari bo'lib differensiasiyaning predmetlarni ajratishdagi qiyinchiliklar hisoblanadi. Aqli zaif o'quvchilarning differensial tormoz jarayoni zaifligi oqibatida predmetlar orasidagi farqlarga qaraganda, ularning o'xshashliklarini osonroq qabul qiladilar, shuning uchun ular o'xshash predmetlarning umumiy va aniq belgilarini o'zlashtiradilar. SHunday umumiy va aniq belgilar bo'lib, predmetlar bajaradigan vazifa bo'lishi mumkin (qoshiq, sanchqi). Predmetlar orasidagi farq o'zlashtirilmaydi, ularni aniq belgilash esa chegaralanmaydi.

Aqli zaif bolalarning passiv lug'ati faol lug'atga qaraganda ko'proq, lekin shunda ham biror so'zni qaytarish, talaffuz etish uchun yo'naltiruvchi savol talab etiladi. Qiyinchiliklar bir tomondan, aqli zaif bolalarning bosh miya po'stlog'idagi tormozlanishdan, boshqa tomondan, semantik maydonlar shakllanishidagi o'ziga xosliklardan kelib chiqadi.

A. R.Luriya va O.S.Vinogradovalar semantik maydonlar yuzasidan o'tkazilgan tadqiqot ularni to'liq shakllanmaganligini ko'rsatdi. Normada so'zni tanlash, ularning ma'nosidan kelib chiqqan holda, ya'ni mazmuniy o'xshashliklarga qarab amalga oshiriladi (baland-past, olma-nok). Aqli zaif bolalarda esa so'zlarni tanlash ko'proq taxminiy, ba'zan, tovush o'xshashliklariga asoslanib amalga oshiriladi-ki, bu yana bir bor lug'aviy sistemalikning to'liq shakllanmaganligidan dalolat beradi. Ko'pgina so'zlar tushunchaga aylanmay qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001
6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

L.R.Xayitov
Qo’qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots

BO‘LAJAK DEFEKTOLOGLARNI KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Tadqiqot metodi sifatida modellashtirish fanning turli sohalarida keng qo‘llaniladi, chunki murakkab ko‘p qirrali ob’yektlarni o‘rganish uchun maksimal ahamiyatli hisoblanadi.

«Modellashtirish» pedagogik amaliyotga texnika fanlaridan kirib kelgan va “haqiqatda amalga oshiriladiganning loyihaviy modelini yaratish” sifatida talqin etiladi[1]. Modellashtirish muammosini ko‘pgina taniqli pedagoglar o‘rganganlar. Masalan, A. S. Makarenko “insonning kuchli va boy tabiatini, unda barcha yaxshisini” modellashtirishning tarafdori bo‘lgan[2] V. A. Suxomlinskiy «modellashtirish» tushunchasiga pedagogik jarayonni qurish malakasini kiritgan.[3] V. V. Krayevskiy pedagogika sohasidagi barcha ilmiy ish ma’lum ma’noda pedagogik loyihalarni yangilash bo‘yicha ish hisoblanadi, uning tashkil etuvchisi esa pedagogik modellashtirish hisoblanadi, deb ta’kidlaydi.[4]

Kalit so’z: modellashtirish, defektologiya, material, maxsus ta’lim, Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasasi

Modellashtirish – bu obrazlar, turli jarayonlar va tizimlarni imitatsiyalash, shuningdek salbiy omillarni bartaraf etishdir.

Pedagogik jarayon modellashtirish tufayli texnologikka aylanadi, uning natijasida esa “pedagogik jarayon ishtirokchilarining rivojlanishlarini ta’minlovchi pedagogik texnologiya yaratiladi, pedagogik modellashtirish amaliyot va pedagogik nazariya o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘inga aylanadi” .Modellashtirish jarayonida pedagogik nazariya ikki tomonlama rol o‘ynashi mumkin. Pedagogik nazariya “model sifatida foydalanilishi yoki uni shakllantirishning manbai bo‘lishi mumkin” Pedagogik amaliyotni modelli ifodalash esa asosiy jarayonlarni umumlashgan ko‘rinishda ifodalash va tavsiflashga imkon beradigan holda ularni qayd etishni nazarda tutadi.

Pedagogikada modellashtirish “pedagogik modellarni qurish asosida o‘qitish jarayonini takomillashtirish bo‘yicha izlanishlarni tavsiflashda qo‘llaniladigan asosiy tushunchalardan biri” hisoblanadi.[5]

Mazkur tadqiqotda bo‘lajak defektologlarning ijtimoiy-pedagogik kompetentliklarini rivojlan-

[1] Симоненко, В.Д., Фомин, Н.В. Современные педагогические технологии: учебное пособие / В.Д. Симоненко, Н.В. Фомин. - Брянск: РИО БГПУ, 2001. - 395с.
[2] Макаренко, А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. Т. 2 /Сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. - М.: Педагогика, 1983. - 512 с.
[3] Сухомлинский, В.А. Сто советов учителю. Издательство: Удмуртия. 1981. - 296 с.
[4] Краевский, В.В. Повышение квалификации педагогических кадров / В.В. Краевский // Педагогика. 1992. - №7. - С.55-58.
[5] Бойко, Т.Н. Модельный подход к формированию социально педагогической компетентности будущих учителей-логопедов /Т.Н. Бойко // Вестник Брянского государственного университета. 2012. - №1.- Брянск: РИО БГУ, 2012. - С. 31-35.\

tirish jarayonini modellashtirishda biz korreksion-pedagogik faoliyatning tuzilishini inobatga oldik.

Faoliyat modeliga tadqiqotchilar ma'lum talablarni qo'yadilar. Tadqiqot ishimizda biz, jumladan model haqiqatga mos (mutaxassisning kasbiy-nazariy va amaliy faoliyati o'rtasidagi maksimal muvofiqlikni ta'minlashi kerak), dinamik (davriy ravishda qaytarilishi kerak, bunga ko'ra jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni uzluksiz aks ettirishga erishish mumkin) va shu bilan birga konservativ (mazkur kasbiy hamjamiyat ega bo'lgan an'anaviy kasbiy bilim, ko'nikmalarni to'plash va o'zlashtirishni ta'minlashi kerak), vaqtda ilgarilovchi, mutaxassisni tayyorlashda istiqbollarni belgilovchi, ya'ni prognostik xususiyatga ega bo'lishi kerak deb hisoblaydigan olimlarning fikrlariga tayandik.

Yuqorida ifodalanganlarni inobatga olib, V.I. Zagvyazinskiy, N.A. Bessmertnaya, Ye.N. Jukatinskaya, A.Yu. Kruglikova, Ye.V. Koltakova, N.G. Petelina tomonidan mutaxassisni tayyorlash modellari ishlab chiqilgan, ammo bugungi kunda mutaxassisni tayyorlash modelini tuzishning o'zi yetarli emas, kompetentlik asosidagi mutaxassisni tayyorlash modelini yaratish yanada dolzarb hisoblanadi (A.A. Derkach, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, V.A. Slastenin, V.D. Shadrikov va b.q).

Mazkur olimlarning nazariy ishlanmalarini inobatga olib, biz pedagogik amaliyot jarayonida talabalar – bo'lajak o'qituvchi-logopedlarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish modelini loyihalashni kasbga zamonaviy talablar asosida tashkil etdik.

"Defektologiya" ta'lim yo'nalishi bo'yicha davlat ta'lim standartida oliy ta'lim muassasasining o'quv ta'limiy jarayoni yo'nalishi va mazmuni belgilanadi, defektologga pedagogik talablar "bakalavrlar kasbiy faoliyati vazifalari", "bakalavriat asosiy ta'limiy dasturlarini o'zlashtirish natijalariga talablar"

Tadqiqot ishimiz ob'yekti mazmunida model pedagogik amaliyot jarayonida talaba – bo'lajak o'qituvchi-logopedning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning yo'nalishi bo'lishi kerak.

Biz ijtimoiy-pedagogik kompetentlikning asosida imkoniyati cheklangan individuumning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligiga, uning rivojlanishi va o'z-o'zini amalga oshirishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bilish, ijtimoiy tarbiya va ijtimoiy himoyani tashkil etish tizimi to'g'risidagi tasavvurlar, o'qituvchi-logopedning ijtimoiy-pedagogik faoliyatining o'ziga xosligi va me'yoriy asoslarini bilish yotishini aniqladik.

Ijtimoiy-pedagogik kompetentlikning ifodalanishi ko'rsatkichi bo'lib, ijtimoiy-pedagogik vazifalarni belgilash va yechish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlar usullarini dasturlashtirish va modellashtirish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlarni amalga oshirish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlar natijalarini baholash bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalar guruhi va amaliy faoliyat tajribasi xizmat qiladi.

Bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijtimoiy-pedagogik vazifalarni hal etishda amalga oshirish kasbni egallash bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-shaxsiy ustanovkalarga, shaxsiy sifatlarning rivojlanish darajasiga, o'zini anglash darajasiga, o'zini-o'zi amalga oshirishga, kasbiy faoliyatning ahamiyatli ijtimoiy-pedagogik tashkil etuvchilarini amalga oshirishda qadriyatli yo'nalganlikning shakllanganligiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak defektologning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish jarayoni u nazariy model asosida amalga oshirilganida samarali bo'lishi mumkin. Uni ishlab chiqish shaxsiy yo'nalgan yondashuvni qo'llashni talab etib, u modelda bakalavr-logopedlarning shaxsiy tavsiflarini, ularning hamkorlikdagi ta'lim jarayoniga jalb etilganliklarini

ajratishni talab etadi.

Bakalavr-defektologning OTMda ta'lim olish jarayoni shaxsiy mazmunga ega bo'lishi kerak, u olamni va kasbiy faoliyatni anglash vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. Pedagogik amaliyot jarayonida ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirish modeli o'z ichiga o'zaro bog'liq va o'zaro bir-birini to'ldiruvchi elementlarni kiritishi kerak: dasturiy-maqsadli, nazariy-metodologik, mazmunli-texnologik, natija-baholash va tashkiliy-pedagogik.

Modelning dasturiy-maqsadli elementi «defektologiya» ta'lim yo'nalishi bo'yicha ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirishda ta'limiy yo'nalishlarni aks ettirishi kerak, u maqsadni pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak defektologning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning ko'zda tutilgan natijasi sifatida belgilanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8 (2020).

Haqberdiyev Jamoliddin Abdug'afforovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Oybekova Mohichexra
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Surdopedagogika yo'nalishi III-bosqich talabasi

KOXLEAR IMPLANTLI BOLANING NUTQINI RIVOJLATIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni koxlear implantatsiya jarayonidan keyin nutqiy faoliyati ustida reabilitatsiya qilish qanchalik ahamiyatliligi va samarasi, nutq reabilitatsiyasi-qay tartibda amalga oshirilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Koxlear implant, nutq, kar bolalar, nutq o'stirish, reablitatsiya jarayoni, reabilitatsiya, nutq protsessori.

Koxlear implantatsiya - eshitmaydigan (kar, zaif eshituvchi) bolalar eshituvchilar dunyosiga kirish va dunyoni ovozlar, tovushlar orqali idrok imkoniyatini yaratuvchi xozirgi kunning eng samarali usullari hisoblanadi. Bunda bolalarning ovozlar, musiqa, nutq va boshqa tovushlarni eshitishi va o'zini jamiyatda, ijtimoiy hayotda erkin idora qilish imkoniga ega bo'lishiga misli ko'rilmagan yordam beruvchi bu vosita fan va texnika rivojidagi katta axamiyatga ega kashfiyotdir.

«Koxlear implant» termini–metodika, operatsiyadan oldingi saralash, mijozni tayyorlash, xirurgik aralashuv, operatsiyadan keyingi reabilitatsiya va KI qo'yiladigan operatsiya tushuniladi. Bu metod odam organizimiga o'rnatilgandan so'ng, elektrik impulslar tashqi mikrofonga keladi, nerv sistemasi bu signallarni qabul qiladi. Shuning bilan teri ostiga implant tanasi qo'yiladi. Chig'anoqqa elektrod massiv boradi. Tashqi nutq protsessori audioprsessorga mikrofon orqali kelib tush-

adigan ovozni uzatadi.

Sensonevral karlikda ovoz uzatuvchi tukchalar kam bo'ladi yoki umuman jaroxatlangan bo'ladi. Shuning uchun, ovoz tebranib nerv impulsga yetib bormaydi. Sog'lom tukchalarni sonini kamayganligi bu kabi eshitishni pasayganida, eshituv apparatlari yordamida ijobiy natijalar ko'rsatadi. Lekin tukchalar to'qimasining kamayishi yoki umuman yo'qligi xech qanday eshitishga imkon bermaydi.

Koxlear implantatsiyaning maqsadi quyidagidan iborat:

- shovqin sharoitda nutqning tushunarliligi 10-12%ga ortadi;
- fazoda tovush manbaining lokalizatsiyasi yaxshilanadi;
- reverberatsiya sharoitida, bir necha so'zlashuvchilar bilan suhbatlashishda nutqning tushunarliligi ortadi (cocktail party effect);
- bolalar eshitishni va turli tovushlarni ajrata olishni tez o'rganadilar, lug'at boyligini tezroq to'playdilar, gapirishni o'rganadilar.

Bugungi kunda o'tkazilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatyaptiki, qanchalik koxlear implantatsiya erta qilinsa, shunchalik natijalarni yaxshi bo'lishini kuzatishimiz mumkin (Korolyova I.V). Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, bolani 2-3 yoshga to'lguniga qadar, eshitishining pasayganligini va unga eshitish apparati yordam bermayotganligini payqagan kundan boshlab, tezlikda operatsiyani amalga oshirish maqsadga muvofiqligini ko'rsatib o'tishmoqda. Bola qanchalik erta operatsiya qilinsa, uning nutqini rivojlanishidagi muammolar ham shunchalik erta bartaraf qilinadi.

Koxlear implantatsiyaning vazifalari quyidagidan iborat:

- ✔ Bolaning rovojlanishidagi meyordan chetga chiqishlarni erta tashhis qilish;
- ✔ Jarroxlik operatsiya orqali implantantni ko'yish;
- ✔ rovojlanishida u yoki bu muammosi bo'lgan ilk va erta yoshdagi bolalarga reabilitatsiya qilish; ularni umumta'lim muassasalariga uyg'unlashtirish modellarini ishlab chiqish.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev boshchiligida mamlakatimizda 2017-2021 yillarga mo'ljallangan "Harakatlar strategiyasi" da ta'lim soxasidagi belgilab qo'yilgan vazifalar mamlakatimizda yashovchi har bir shaxsni chuqur o'ylashga, mulohaza va mushoxada qilishga undaydi. Chunki kelajak avlodga ularni ertangi kuniga befarq bo'lishga haqqimiz yo'q. Shuning uchun hozirdan ularni har tomonlama rivojlantirishimiz va qo'llab quvvatlashimiz zarur.

Koxlear implantatsiya - eshitishida koxlear muammosi bo'lgan bolalarga atrofidagi barcha tovushlarni eshitish, farqlash, nutqni eshitish, o'z nutqini eshitish va o'qituvchining nutqi, talaffuzi bilan solishtirish orqali uni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Lekin ushbu jarayon o'z o'zidan ro'y bermaydi. Bunda ham albatta reabilitatsiya jarayoni kerak bo'ladi. Koxlear implantli bolalarni nutqini ravon qilishda, shu bilan birga jamiyatga to'laqonli kirishiga yordam berish uchun harakat qilishimiz zarur. Biz bunda reabilitatsiyaning-nutq reabilitatsiyasi turidan foydalanamiz. Buning uchun bola bilan ishlashda kun davomidagi barcha faoliyatlar jarayonida uyushtirilgan muloqotda hamda maxsus nutq o'stirish mashg'ulotlarida shug'ullanamiz. Kar bolalar nutqining rivojlanish saviyasiga ko'ra bu yo'nalishlarning ahamiyati va miqdori o'zgarib boradi. Nutq o'stirish ishlarini tashkil etish paytida so'zli nutqning turli shakllaridan foydalaniladi. Kichik va o'rta maktabgacha yoshdagi kar bolalarga ta'lim berish jarayonida og'zaki va yozma nutq yozuvli kartochkalarda global ravishda o'qish,ya'ni yaxlit qabul qilish uchun taqdim etiladi. Shuningdek bolalarni o'qitishda daktildan ham foydalaniladi.

Koxlear implantatsiya yordamida eshitishni qayta tiklash uch bosqichda olib boriladi. Bular-

dan eng oxirgi bosqich operatsiyadan keying reabilitatsiya bosqichi bo‘lib,oldingi ikki bosqichning samarasini taminlovchi davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichdan boshlab surdopedagok va ota-ona bolaning nutqiy reabilitatsiyasini boshlashlari talab etiladi. Chunki, bola nutqiy ko‘nikmani boshqa jarayonlardan ko‘ra oila davrasida yaxshi o‘zlashtiradi. Bundan tashqari bolani maktabgacha ta’lim muassasasiga olib borganimizda ham u yerni ish jarayonini kuzatishimiz, bolalar bilan shug‘ullanish tartibiga e’tibor berishimiz muhim sanaladi. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta’lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e’tiborni qaratishi darkor: “Chunki nutqni muntazam o‘rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta’lim muassasasidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog‘i lozim”.

Koxlear implantatsiya operatsiyasi bemor bola 5 yoshga to‘lgunga qadar o‘tkazilganda ijobiy natija berishini hisobga olib, Davlat byudjyeti mablag‘lari hisobiga xarid qilingan implantantlardan samarali foydalanish uchun ular besh yoshga to‘lmagan bolalarga bepul taqdim etiladi. Davlat byudjyeti mablag‘lari hisobidan har bir bemorga faqat bir tomonlama koxlear implantatsiya operatsiyasi bepul bajariladi. Besh yoshga to‘lmagan bemor bolalarning ota-onalari, ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar yoki homiylari byudjyet mablag‘lari hisobiga xarid qilingan implantant hisobiga amalga oshiriladigan koxlear implantatsiya operatsiyasini o‘tkazish bo‘yicha shakllantirilgan navbatni kutishni istamagan taqdirda, implantantni o‘zlari sotib olishlari mumkin. Koxlear implantatsiya operatsiyalarini o‘tkazuvchi muassasada audiologik, nur diagnostikasi, surdopedogogik, logopedik, psixonevrologik, laborator va boshqa maxsus klinik tekshiruvlarni, operatsiyadan keyin nutq protsessorini moslashni o‘tkazish sharoiti bo‘lishi kerak. Agar muassasada ulardan ba’zilari bo‘lmagan holda ko‘rsatilgan tadbirlarni amalga oshiruvchi muayyan davlat va nodavlat davolash-diagnostika muassasalari bilan doimiy asosda tuzilgan shartnomalari bo‘lishi shart. Bu davolash - diagnostika muassasalari xulosalari muassasaning rahbari imzosi va muhri bilan tasdiqlangan holda taqdim etilishi kerak. Ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan tayyorlanishi kerak buladi.

Koxlear implant qo‘yilgan bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirish va eshitish va eshitish orqali nutqni qabul qilish, tushunish, nutqiy muloqotni o‘rgatish o‘ta murakkab jarayon bo‘lib o‘ziga xos yondashuv, izchil va individual surdopedagogik yordam tashkillashni talab etadi.

Bolalaming nutqni egallab borishlari sari ularda ijtimoiy (hayotiy) malakalaming shakllanishiga oid imkoniyatlar kengayib boraveradi. Aniqrog‘i, faoliyat asosida rivojlantirihivchi nutq ijtimoiy me yorlami egallashning zaruriy shartidir. Ushbu jarayonning jadallashuviga xizmat qiluvchi omillardan biri bolalar nutqini ilk, maktabgacha yoshda boigan davrda shakllantirish sanaladi.

Bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish orqali ulaming ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko‘tarishning yoi va vositalari asoslab berildiMaxsus ta’lim sohasida koxlear implantantli bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonida nutqini rivojlantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o‘rganilmaganligi bois ilmiy jihatdan asoslangan erta abilitatsiya va korreksion-rivojlantiruvchi pedagogik tizimni yaratishni dolzarb masala hisoblanadi. Eshitishida muammosi boigan bola reabilitatsiya jarayoniga qancha erta jalb qilinsa, uning ijtimoiy moslashuvi shuncha tez kechadi.

Nutqiy reabilitatsiyani olib borishda nafaqat o‘qituvchi balki bolani atrofidagi shaxslar ham alohida ahamiyatga egadir. Biz bolaga avvalo to‘g‘ri talaffuzni o‘rgatishimiz va o‘zimiz ham to‘g‘ri so‘zlay olishimiz kerak.Muloqtga kiritish uchun esa kichik kichik dialoglardan foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir. Bolalarga nutqiy mashg‘ulotlarni iloji boricha ko‘proq o‘tishimiz ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib, aytganda koxlear implantli bolalarni shu jarayondan keyingi faoliyatini natijasini

ko'rsatish uchun biz bola bilan uzluksiz shug'ullanishimiz kerak.Bundan tashqari bolalarni surdopedagog mashg'ulotlariga borishlarini taminlashimiz kerak. Bundan tashqari kadrlarni ko'paytirishimiz, ularni ish faoliyatini yaxshilashimiz ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chet el malakasini o'rganishimiz va o'zimizga moslashtirishimiz ham muhim sanaladi. Har bir surdopedagog o'zi ustida ko'proq ishlashi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. U.Fayziyeva,D.Nazarova,F.Qodirova."Surdopedagogika".Sanostandart.T.:2012.B.289

2. Тихеева Е.И..Развитие речи детей.-М.:Просвещение,1976.

3. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(64). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6183

4. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). БОЛАЛАРНИНГ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ МАСАЛАЛАРИ . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(70). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6303

5. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF COCHLEAR IMPLANT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(80). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6742

6. haqberdiyev jamoliddin"KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLA QANDAY REABILITATSIYAGA MUHTOJ?" Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari https:// ppmedu.jspi.uz

7. haqberdiyev jamoliddin, mannonova nozima NUTQNING KECHIKISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari

8. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB -INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631

9. Haqberdiyev, J. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BOR BO'LGAN BOLALARNING O'YINLARINI TASHKIL ETISH BO'YICHA KORREKSION ISHLARINING XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(4). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4748

10. Haqberdiyev, J. (2022). KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI IDROK ETISHNI O'RGANISH VA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK USULLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(4). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4747

11. Haqberdiyev, J. (2021). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАДЕРЖКУ РЕЧИ И ПУТИ ЕЕ УСТРАНЕНИЯ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1204

12. Haqberdiyev, J. (2021). KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLANI REABILITATSIYA QILISH MASALALARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(1). извлечено от https://art.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/713

13. Haqberdiyev J. MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYAT VOSITASIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH. ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference https://zenodo.org/record/5855156#.YfuJ_99BzIU

Toshpulova Nodira
Jizzah Davlat Pedagogika universiteti
Pedagogika Psixalogiya fakulteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor o'qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOSI BO'LGAN BOLANLARNI MAKTAB TA'LIMIGA O'RGATISHDA SISTEMALI YONDASHISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolaning maktab ta'limiga o'rgatishda sistamali yondashish qanday samaradorlik berishi hamda haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar Maktabgacha yosh, sistemali, yondashuv, o'yin, bolalar.

Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga o'rgatish uchun turli yondashuvlardan foydalanib, o'rganilayotgan mavzularni bu bolalarga o'gatish mumkun bo'ladi. Masalan O'simlik va hayvonlar bilan tanishish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar o'simlik, yosh hayvonlar to'g'risidagi ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. Sungra bolalardagi aqliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan mashg'ulotlarni o'tkazishni rejalashtirish mumkin. Bular quyidagilar: «Sen ta'rifla, men topaman». Didaktik vazifa - Kattalarning savollariga narsaning xarakterli belgisini ajratib va nomini aytib javob berish. O'yin xarakati – Kattalarga topishmokni aytish. O'yin qoidasi – Ta'riflanayotgan narsani nomini aytish mumkin emas. Tarbiyachining savollariga aniq va to'g'ri javob berish. Jixozlash – Sabzavot va mevalarni stol ustiga kuyiladi. Tarbiyachi stulini o'simliklar kurinmaydigan kilib kuyiladi. O'yinning borishi – Tarbiyachi bolalarga stol ustidagi sabzavotlardan bittasini tanlang. Men sizdan uning kandayligini surayman. Siz javob 16 berasiz. Fakat uning nomini aytmang. Sizlarning javoblaringizdan men uni topishga xarakat kilaman. Keyin tartib bilan tarbiyachi savol beradi: «SHakli kanday?, Xamma tomoni shardek dumalokmi?, CHukurchasi bormi?, Rangi kanday?» va boshka. Bolalar savollarga tula javob berishadi. Bolalar narsaning xarakterli belgilari xakida gapirib berganlaridan keyin tarbiyachi topishmokni topadi. Mashg'ulotda, O'yinda, tabiat burchagida va maydonchadagi mehnatda, ekskursiya va sayr vaktida tarbiyachi bolalarga atrofdagi olamning turlitumanligini, chiroyini kursatadi, o'simlikning turli xususiyatlari, sifatlari bilan tanishtiradi, o'simlik va hayvonot olami xakida elementar tushunchani shakllantiradi. Tarbiyachining xikoyasidan faolrok o'zlashtirib olishga bolalarning jozibali munosabati imkon beradi. Mashg'ulotlarda, didaktik O'yinlarda kuyilgan vazifani xal etishda bola buyum va xodisalarning ayrim xususiyatlarini ajratishga, solishtirishga, umumiy xususiyatlarga, belgilariga karab guruxlarga ajratishga, klassifikatsiya etishga o'rganadilar. Bolalar fikr yuritishga, xulosalar chikarishga urganadi, bolalar dikkati, xotirasi va ixtiyoriy idroki rivojlanadi. Mashg'ulotni, O'yin vazifasini xal etishda bola o'zining xatti-xarakatini tushuntiradi. Bu esa nutkining usishiga yerdam beradi. Mashg'ulotlar, didaktik O'yinlar davomida turli maktabgacha yoshdagi bolalar kup marotaba takrorlash orkali bolalar bogchasining ta'lim-tarbiya dasturiga xos bilimlar majmuini o'zlashtiradilar. Tabiiy materiallar bilan uynaladigan O'yinlarni tanlashtirishda tarbiyachi O'yinning mazmuni atrof muxitdagi tabiatdagi o'zgarishlarga mosligini unutmasligi lozim. Masalan: «Urug' sotib olish»

O'yini bahorda, «Hosil yig'ishtirish» esa yoz yoki ko'zda o'tkazilishi kerak. Tarbiyachining o'zi xam mashg'ulot, O'yinning turlicha variantlarini uylashi mumkin: O'yinga, mashg'ulotga kushimcha vazifa, yengi rol, bolalarning atrofdagi tabiat xakidagi bilimlarini boyitishga va boshkalar. Ba'zi bir xil didaktik O'yinni turli variantda, turli yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladi. O'yinlar o'simliklar, hayvonlar yoki boshka predmetlarning soni oshishi, turlicha qoida va O'yin xarakatlarining oshishi xisobiga murakkablashadi. Masalan: paypaslab bilish uchun sabzi, bodiring, olma va boshkalar olish mumkin, keyinchalik shakli uxshash bo'lgan meva va sabzavotlarni kiritish mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga barg, gullar bilan o'ynash kupincha gurux xonasini, ovqat stolini bezash, guldasta, barglarni kattalarga, kichik bolalarga sovg'a qilishga xoxishlari bilan bog'lanadi. Bunday o'yinlarni, mashg'ulotlarni o'tkazishda bolalarni o'simliklarga nisbatan extiyotkorlik, gullarni bekordan-bekorga o'zmaslikka o'rgatish lozim. Agar bola olma yoki boshqa predmetlarni shakliga dikkatini qaratgan bo'lsa, unga olmani dumalatib ko'rish, kopto'kdek silab kurish, uning silliqligini aniqlashni taklif etish lozim. Bolalarda rang, shakl, kattalik tushunchalarini ishlatishga o'rgatish lozim. Xilma-xil tabiat xodisasi olamida bolalarning bevosita Kuzatishlari uchun eng tushunarligi o'simlik va uy hayvonlaridir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni o'simlik va hayvonlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan muxabbat tarbiyalanadi, hayvonlarni parvarishlashga, o'simliklarni ustirishga nisbatan istaklari tarbiyalanadi. Maktabga aqliy tayyorlikning muxim tarkibiy qismi maktabga o'qishga kirayotgan bolada atrof, dunyo haqida yetarlicha keng bilish boyligining mavjud bo'lishidir. Bilimlarning bu fondi o'qituvchi o'z ishini tashkil etishda tayanadigan zarur asos xisoblanadi. Bolani maktabga aqliy tayyorligida bolalar egallagan bilimlarning sifati ahamiyatlidir. Bilimlar sifatining ko'rsatkichi birinchi navbatda ularni bolalar tomonidan ongli egallaganligi; tasavvurlarining aniq va tabaqalashtirilganligi; oddiy tushunchlar mazmuni va xajmining tuliqligi; o'zlariga tushunarli o'quv va amaliy vazifalarni xal etishda bilimlarni mustaqil qo'llana olish qobilyatlari; muntazamlilik, ya'ni maktabgacha tarbiya yoshidagilarning narsa va xodisalar o'rtasidagi tushunarli, muxim aloqa hamda munosabatlarni aks ettira bilish qobiliyatidir. Bolani maktabga aqliy tayyorgarligining tarkibiy qismi bola bilish faoliyatini muayan darajada rivojlangan bo'lishidir. Bu o'rinda Birinchidan bilish jarayonining o'sib boruvchi ixtiyoriyligi; materialni ma'no jixatdan ixtiyoriy eslab kolish va takror ifodalash, narsa va xodisalarni rejali idrok etish, qo'yilgan bilish va amaliy masalalarni maqsadga muvofiq xal etish qobiliyati va shu kabilar; Ikkinchidan bilish jarayonlari sifatini oshirish: sezgilarning aniqligi, idrokning tuliq va tabaqalashtirilganligi, eslab qolish va takror ifodalashning tez va aniqligi; Uchinchidan bolada atrof dunyoga bilish munosabatlari, bilimlarni egallash va maktabda o'qishga intilishning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabga aqliy tayyorlikni shakllantirishda bo'lajak o'quvchini tafakkur faoliyatining umumiy darajasi muxim axamiyatga ega. Bolalar bog'chasining bolalarni aqliy tarbiyalashga oid olib borayotgan muntazam, maksadga muvofiq ish sharoitlarida bolalarda (faoliyat) tafakkur faoliyatida narsalarning ko'p tomonlama taxlil qilish qobiliyati, ijtimoiy tarkib topgan sensor etalonlardan fan xamda xodisalar xususiyat va sifatlarini tadqiq qilishda foydalana bilish narsa va xodisalardagi asosiy aloqa, bog'liqlik, belgilarni aniqlash asosida oddiy umumlashtirishlar qilish qobiliyati, o'xshashlik va farqlanuvchi belgilarni izchil ajratish asosida narsalarni qiyoslashni amalga oshirish ko'nikmasi tarkib toptiriladi. Bo'lajak o'quvchilarda aqliy faoliyatning elementar mustaqilligi: o'z amaliy faoliyatni mustaqil rejalashtirish va uni reja asosida amalga oshirish ko'nikmasi, oddiy bilish vazifasini qo'yish va uni xal etish ko'nikmasi va shu kabilar rivojlantiriladi. Maktabda aqliy tayyorlik, shuningdek bolalar tomonidan o'quv faoliyati elementlarini egallab olinishini xam o'z ichiga oladi. Bolalar muntazam ta'lim sharoitlarida maktabgacha bolalik oxiriga kelib, o'quv faoliyatining asosiy tarkibiy kismlarini: tushunarli o'quv vazifasini qabul qilish,

tarbiyachining ko'rsatmalarini tushunish va aniq bajarishni ishni kattalar tomonidan ko'rsatilgan usullaridan foydalanib bajarib bir natijaga erishish, o'z faoliyati, xulq-atvori, topshiriqlarni bajarish sifati ustidan nazorat qilish ko'nikmasini, o'zining va boshqa bolalarning ishlariga tanqidiy baxo berish qobiliyatini, egallab olishlari kerak. Nutqni qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo'lishi bolani maktabga aqliy tayyorgarligining muxim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tovushni aniq talaffuz qilish, lug'atning boyligi, o'z fikrini mantiqiy grammatik to'g'ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi-bularning barchasi maktabda muvaffakiyatli o'qishning zaruriy sharti xisoblanadi. Aqliy tayyorlik tarkibiga shuningdek, savodning boshlangich asoslari oddiy matematik tasavvurlar, ona tili yetarlicha keng bilim, ko'nikma va malakalar doirasi xam kiradi. Shunday qilib, maktabdagi o'qishga aqliy tayyorlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o'zaro bog'langan tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bilish faoliyati, bilish qiziqishlari, bola tafakkuri usullari, atrof dunyo xaqidagi anglangan sistemalashtirilgan tasavvurlar hamda elementlar tasavvurlar, nutq va elementar o'quv faoliyati umumiy darajasining birligi bolalarda maktabdagi o'quv materialini egallashga aqliy tayyorlikni vujudga keltiradi. Bolaning maktabda o'qishiga jismoniy tayyorligi. Bolani maktabda o'qishga jismoniy tayyorligi o'qishning muvaffakiyatli bo'lishida katta ahamiyatga egadir. Maktabga chiqish munosabati bilan bola turmush tarzining qayta ko'rilishi, kun tartibining o'zgarishi, jiddiy o'quv mehnati, 20 darslarning davomiyligi undan sezilarli jismoniy zo'r berishni talab qiladi. Maktabga jismoniy tayyorlik ko'pgina tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bu birinchi navbatda bola salomatligining yaxshi bulishi, organizimning chiniqqanligi, ma'lum darajada chidamliligi va ish qobiliyati, kasalliklarga qarshilik ko'rsata olishidir. Bolalarni maktabga tayyorlashda barmoq mayda muskullarining rivojlanishi alohida o'rin egallaydiki, bu yozuvni muvaffakiyatli egallashning zaruriy sharti. Maktabga jismoniy tayyorlik shuningdek bola tomonidan madaniy gigienik malakalarni egallanishini, ularda shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish odatini tarbiyalashni nazarda tutadi. Jismoniy tayyorlik bola maktbaga yetuklikni shakllantirishning zarur tarkibiy qismi xisoblanadi. Maktabga yetuklikni aniqlashda bola sog'ligining xolati va organizmning biologik yetukligini baxolash (antropometrik ko'rsatkichlar suyak, mushak, nafas olish va yurak-tomir sistemasining) rivojlanganligini nazarda tutuvchi ko'p omilli taxlildan, maktabga funksional tayyorlikni «Maktabga yetuklik»ni asosiy ko'satkichi va eng avvalo bir qator fiziologik funksiyalarining rivojlanish darajasini baholashdan foydalaniladi. Bularga: partada anchagina uzoq muddat o'tirish uchun zarur bo'ladigan tormizlanish qobiliyatining rivojlanganligi; xarakatlarni yaxshi boshqarish, jumladan yozish va rasm solishga aloqador grafik vazifalarni bajarishda zarur bo'ladigan barmoqlarning mayda xarakatlari; ijobiy va tormozlanishiga xos shartli aloqalarni nisbatan tez xosil qilish xamda mustahkamlash, shuningdek ikkinchi signal sistemaning yetarlicha rivojlanganligi ta'luqlidir. Bolalarni «Maktabga yetukligi»ni aniqlash maqsadlarida gigienistlar Kern-Irasekning (CHSSR) testlari, rus tadqiqotchilari (M.M.Antropova, M.M.Kolьtsova, T.S.Sorokina va boshkalar) tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan foydalanadilar. Bolalarni tekshirish ularni maktabda olti yoshdan o'qishlari mumkinligini aniqlash imkonini beradi. Bolalarni maktabga jismoniy tayyorliklarini tekshirish natijasi ko'pchilik bolalarda uning asosiy ko'rsatkichlari norma atrofida ekanligini va xatto undan ilgarilashini ko'rsatdi. Kun tartibi, chiniqtiruvchi muolajalar, muntazam jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, xilma-xil xarakatli O'yinlar va jismoniy mashqlar faol xarakat rejimi bolalarni maktabda o'qishiga jismoniy tayyorligini ta'minlashning zaruriy shartlari xisoblanadi.

1. Jismoniy rivojlanganlik darajasi • Mustaqil tarzda jismoniy mashqlarni bajara olish; • Buyruqqa (start, stop) asoslanib yugura olish; • Narvon yordamida tepalikka chiqa olish va pastga tusha olish; • Narvon ustida o'tirib oldinga siljiy olish; • 5 sekund davomida arqonda osilib turish; • Agimchoq ucha olish; • Cheklangan saf va chiziq bo'ylab yura olish; • Qiya qo'yilgan taxta

ustidan yurib o'ta olish; • Bir oyokda qaldirgoch bo'lib tura olish; • Oyoq uchlari bilan buyumlarni qisib ko'tarish, pastga surish va bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olish; • Joyidan turib 15-20 marta sakray olish, 70-8- sm o'zunlikka sakray olish, 30 sm balandlikdagi tusiqdan sakrab o'tish; • o'xtamasdan 2-3 minut davomida yugura olish; 100 metr masofani to'xtamasdan yugurib o'tish; • 10 metr masofani emaklab o'tish; • Safda to'g'ri turish va safni o'zunasiga yurish; • Saflanish va qayta saflanishni bilish; • Musiqa ohangiga mos holda xarakat qila bilish; • Koptokni irg'itish va ilib olish; • Ilon izi shaklida yurish; 22 • To'p-to'p bo'lib aylana bo'ylab yura olish; • Xalq O'yinlari «Kim chakkon», «Oq terakmi-ko'k terak?», «Quyonim quyonim ne buldi?», «Chitti gul», «Bog'lam-bog'lam», «Kim oladi shu ginani».

Nutq va tafakkurning rivojlanganligi. • Tovush, so'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz etishi; 3000 tadan ortiq so'zni tushunish va bilish; • Rasmga karab gap tuzish; • Ertak va xikoyani tinglash, mazmunini tushunish; • Eshitgan kichik ertak va xikoyalarni kayta so'zlab berish; • Ifodali nutqqa ega bulish kabilarda bu bolalarni maktab ta'limaga tayyorlanadi va bu sistemali yondashish o'zining kutilgan samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Yosh davrlari va pedagogic psixologiya"*SH.A.Do'stmuhammedova, X.A.Tillashayxova,B.Baykunusova,G.Ziyavitdinova*

2. Logopediya . Ayupova M.Y. Toshkent 2014 yil

3. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).

4. Muzaffarova, X. O'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019).

5. Muzaffarova, X. (2020). Maxsus maktab internatlarda olib boriladigan korreksion tarbiyaviy ishlarning mazmuni. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

6. Muzaffarova, X. (2021). Ақли заиф болаларни ташхислаш ва уни амалга оширишга қўйиладиган талаблар. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1).

Abdulxamidova Gulnoza Nasriddin qizi
NamDU stajyor-o'qituvchi
Mamadolimova Baxtixon Mahmadali qizi
NamDU 3-bosqich talabasi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ, NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNI OLIY TA'LIM MUSASSASASIDA O'QITISH IJTIMOIYLASHTIRISH VA REABILITATSIYA MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Bu maqolamizda bugungi kunda dunyo miqyosida imkoniyati cheklangan shaxslarga qaratilayotgan e'tibor, berilayotgan imkoniyatlar prezidentimizning farmonlari konstitutsiyamizda qabul qilinayotgan qonunlar, bu kabi yoshlarni maktabgacha ta'lim tashkiloti, maktab, oliy ta'lim muassasiga qamrab olish, ularni o'qitish tibbiy pedagogik va psixologik yordamlar, ularni bugungi kundagi o'rinlari jamiyatga kerakli inson ekanliklarini anglatish va shu o'rinda harakat tayanch apparatida nuqsoni b'lgan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti, maktab, oliy ta'lim muassasiga qamrab olish, ularni o'qitishda uchraydigan muammolar va ularning yechimidan iborat.

Kalit so'zlar; inklyuziv ta'lim, reabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, nogironlik, alohida yordamga muhtoj shaxslar, psixologik yordamga muxtoj shaxslar, miopatiya, dyusheen, Erb.

Annotation. In this article, the attention paid to people with disabilities worldwide today, the opportunities given by the decrees of our president, the laws adopted in our constitution, the inclusion of such young people in preschool education organizations, schools, higher education institutions, and their education in medical, pedagogical and psychological help, to make them understand that they are necessary people in society today, and to include children with disabilities in preschool education organizations, schools, higher education institutions, the problems encountered in their education and their consists of a solution.

Keywords: inclusive education, rehabilitation, social adaptation, disability, persons in need of special care, persons in need of psychological support,

Аннотатция. В данной статье рассмотрено внимание, которое сегодня уделяется людям с ограниченными возможностями во всем мире, возможности, предоставляемые указами нашего президента, законами, принятыми в нашей конституции, включение таких молодых людей в дошкольные образовательные организации, школы, высшие учебные заведения и их обучение медицинской, педагогической и психологической помощи, дать им понять, что они являются необходимыми людьми в современном обществе, а также включить детей с ограниченными возможностями в дошкольные образовательные организации, школы, высшие учебные заведения, выявить проблемы, возникающие в их обучении, и их состоит из решение.

Ключевые слова: инклюзивное образование, реабилитация, социальная адаптация, инвалидность, лица, нуждающиеся в специальном уходе, лица, нуждающиеся в психологической

Kirish: Bugungi kunda dunyo miqyosida imkoniyati cheklangan shaxslarga qartilayotgan e'tibor juda ham kuchli. Ayniqsa maktabgacha va maktab davri bolalariga maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maxsus maktab internatlari soni yetarli edi. Bugungi kelib O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonivich 2020- 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha konsepsiya qabul qildilar.[1]Bu konsepsiyaga muvofiq alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, ularning ta'lim olish huquqini kafolatlash va taminlash maqsadida ishlab chiqilgan. Bugungi kunda respublika bo'yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o'quvchilar ta'lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan 13,3 ming nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda o'qitiladi.

2014 – 2016-yillarda Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda "O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim" loyihasi amalga oshirildi. Inklyuziv ta'lim bu – uyg'unlashgan ta'lim hissoblanadi. Loyiha doirasida:

respublikaning 5 ta hududida tajriba-sinov maydonchalari tashkil etildi. Bu inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj, nogironligi bo'lgan shaxslarni ta'lim musassasalarida o'z tengqurlari orasida ta'lim olish huquqlarini beradi. 150 nafardan ortiq tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya va 1,3 ming nafardan ortiq pedagog xodimlar inklyuziv ta'lim xizmatlariga o'qitildi. Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga ta'lim tizimiga inklyuziv amaliyotni tatbiq etishga doir 3 ta o'qitish moduli kiritildi;

pedagog va hodimlar bolalarning ruhiyati jismoniy va aqliy imkoniyatlaridan foydalanib bolalarga hos bo'lgan usullarda yondashilsa biz albattta ko'zlangan maqsadga yetgan bo'lardik.2 ming

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Miromonivich 2020- 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha konsepsiya

nafardan ortiq alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar va ularning ota-onalariga inklyuziv ta'lim xizmatlari tashkil etildi. Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida 5 ta tajriba-resurs markazi hamda 15 ta tajriba maktablari tashkil etilib, ularga 800 nafardan ortiq bolalar qamrab olindi.

Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu hujjatlar asosan Bolani ta'lim olishi maktabga borib kelishi u yerda yaratilgan sharoitlar atrof muhit guruhdagi bolalar munosabatlar o'quvchi pedagog va ota onaning komunikatsiyalari va hokozolar belgilab berildi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi – alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o'rta ta'lim berishni ta'minlashdan iborat. O'zbekiston Respublikasida 2 ta maxsus kasb hunar maktabi faoliyat yuritib kelmoqda. Bu maktab imkoniyati cheklangan shaxslarni o'zlarning ijtimoiy va ruhiy holatidan iqtidoridan kelib chiqqan holda kasbga o'rgatib kelmoqda. Bu ham ularni jamiyatga moslashishiga yana bir imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017 yil 1 dekabrdagi PF-5270-son Farmoniga muvofiq 2018 yil 02 iyunda 417-sonli Vazirlar Mahkamasi Qarori qabul qilindi. [1]Ushbu qaror bilan I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi belgilab berildi. Bu qonunga muuvofiq yillar davomida oliy ta'limni orzu qilib uyda yotgan ularni ham o'qishga extiyoji bo'lgan nogironligi bor bo'lgan shaxslarga qator imkoniyatlar yaratildi. Nogironligi bo'lgan shaxslarga oliy ta'limga kirish imtixonlari ham ochiq shafof tarzda hammasining imkoniyat darajalaridan kelib chiqqan holatda sinovdan o'tkazilyapti. Alohida yordamga muhtoj, nogironligi bo'lgan shaxslarni oliy ta'lim musassasasida o'qitish ijtimoiylashtirish va reabilitatsiya muammolarini xarakat-tayanch a'zolari jarohatlangan bolalarni misolida ko'rib chiqsak xarakat-tayanch a'zolari jarohatlangan bolalar serebral falaji, poliomielit (shol kasalligi asorati), harakat-tayanch a'zolarining turli tug'ma va orttirilgan deformatsiyasi – artrogripoz, oyoq-qo'llarning majruhligi, axondroplaziya yoki xondrodistrofiya – tana, bo'yin, boshning normal rivojlanayotgan bir paytida tug'ma oyoq-qo'l suyaklarni o'sishining orqada qolishi, miopatiya – mushak to'qimalarida modda almashinuvi bilan bog'liq bolgan irsiy kasallikda mushaklar yaxshi qisqarmaydi, kishi qo'l-oyoqni harakatga keltira olmaydi.,,Miopatiya'' kasalligiga chalingan bolalar - bu ota onalarning qarindoshligi ularning garmonlar va qon guruhi bir bo'lish hisobiga kelib chiqadigan irsiy kasalik hisoblanadi. Miopatiyaning turlari juda ko'p hisoblanib asosan Erb va Dyushenn keng tarqalgan turi xisoblanadi. Dyushenn kasalligi faqat o'g'il bolalarda uchraydi va ular 3 -5 yoshda boshlanadi va yurak muskullari ko'proq zararlanadi. Erb miopatiyasining Dyushenn miopatiyasidan farqi, bu kasallik bilan ham qizlar ham o'g'il bolalar kasallanishadi,biroz kechroq, ya'ni 8-15 yoshlarda, yurak muskullari unchalik zo'rlanmaydi. 18 va 19 asrlarda bir qator nevrolog olimlar, ya'ni Sharko,Erb, Rot va Dyushenn tomonidan o'rganilgan. Bu turdagi shaxslarda yurak yetishmovchiligi nafas olish qiyinlashishi, mushkullar og'irligi va boshqa belgilar uchraydi. Tayanch-harakat a'zolari falajlangan bolalardagi nuqson shaklini va darajasini erta aniqlash asosida ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish, nuqsonlarni samarali korreksiyalash maqsadida ilk

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017 yil 1 dekabrdagi PF-5270-son Farmoni

yoshdan yordam berish lozim. Bolaga ilk yosh davrdan berilgan kompleks (mujassam) chora tadbirlar ularni kelajakda umumta'lim tizimida samarali ta'lim-tarbiya olishlarini ta'minlaydi, ya'ni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish imkoniyatining kengayishiga olib keladi. Bolalardagi nuqson turi va darajasini hisobga olib erta reabilitatsiya qilish, ya'ni davolov chora-tadbirlarning uchta turi farqlanadi:

- Tibbiy-pedagogik reabilitatsiya. Bunda tayanch harakat a'zolari falajlangan bolaning tibbiyot xodimlari tomonidan jismoniy holatidagi kamchiliklarni tiklash bilan barobar korreksion pedagogik ishlar ham olib boriladi. Reabilitatsiyaning bu turi bolani jismoniy va pedagogik jihatdan rivojlantiradi.

- Kasbiy reabilitasiyaning maqsadi tayanch harakat a'zolari falajlangan bolalarni mutaxassis defektologlar, pedagog va boshqalar tomonidan maxsus korreksion ishlarni olib borilishini ko'zlaydi.

- Psixologik reabilitasiya. Reabilitatsiyaning bu turi tayanch harakat a'zolari falajlangan bolalarning psixologik rivojlanishdagi nuqsonlarni oldini olishga, emotsional doirasini, individual shaxsiy xususiyatlarini yaxshilashga, ijtimoiy moslashuvini samaradorligini oshirishga qaratiladi[1]. Bunday shaxslar ham oliy ta'lim muassasasida ta'lim oloshda o'z navbatida bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Bunday muammolarga tayanch xarakati a'zolarida kamchiligi bor shaxslarni oliy ta'lim muasassida ta'lim olishga yurtimizning barcha oliy ta'lim muassasalarida yetarli darajada sharoit yaratilmaganligi,panduslar qoidaga muvofiq qurilmaganligi,ko'p qavatli binolar lift bilan to'liq ta'minlamaganligini misol qilib ko'rsatamiz.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish bo'yicha qator chora tadbirlar loyihalar ishlab chiqilgan. Shulardan biri Namangan nogironligi bo'lgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va protezlash markazi. Bu yerda ularga 4 mahal issiq ovqat tibbiy pedagogic psixologik ko'riklari nevropatolog terapevt travmatolog kabi mutaxassislar fizioterapiya har xil dorivor o'simliklardan tayorlangan dorilar bilan davolash LFK xonalari, nogironligi bo'lgan shaxslarni oilaga va jamiyatga moslashtirish mutaxassislari ham faoliyat yuritadi. Bu yerda davolangan bemorlarni juda ko'pchiligi kelib hayotgan bo'lgan qiziqishlari ortib hayotga muhabbat ko'zlari ila boqib ketishadi.

Xulosa qilib aytmoqchimanki alohida yordamga muhtoj, nogironligi bo'lgan shaxslarni oliy ta'lim musassasasida o'qitishni ijtimoiylashtirish va reabilitatsiya muammolaridan biri tayanch xarakati a'zolarida kamchiligi bor shaxslarni oliy ta'lim muasassida ta'lim olishga yurtimizning barcha oliy ta'lim muassasalarida yetarli darajada sharoit yaratilmaganligi, panduslar qoidaga muvofiq qurilmaganligi,ko'p qavatli binolar lift bilan to'liq ta'minlamaganligi eng muhim dolzarb muammolardan biri hissoblanadi. Agar tayanch harakat a'zolarida nuqsoni bor talabalar o'quv guruhini birinchi qavatga joylashtirilsa va panduslar norma bo'yicha qurilsa talabalar ham barcha tengdoshlari qatori oliy ta'lim muassasi hududida erkin o'zlari harakatlana oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1) Po'latova.P.M Maxsus pedagogika Toshkent
2) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-sonli Farmoni.
3) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021-yildagi 638-son
4) Logopediya: darslik M.Y.Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi – o'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiryoti, 2007
5) Zarifboy Ibodullayev, nevropatolog. Professor.«Asab va ruhiyat» kitobi.Asab.uz

[1] M.U. Xamidova "Maxsus pedagogika" Toshkent-2018y

Arslanova Madinaxon Mansurovna
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrasi p.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.

BO'LAJAK OLINOFRENOPEDAGOGLARDA INKLYUZIV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Yurtimizda alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun sifatli ta'lim-tarbiya sharoitlarini yaratish masalasi ularning barcha sohalardagi huquq-manfaatlarini himoya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. "Jamiyatimizning ajralmas bir qismi bo'lgan nogironligi bor fuqarolarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash maqsadida keyingi yillarda mamlakatimizda bir qator qonunlar hamda 2 dan ortiq boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, mustahkam qonuniy baza yaratildi. Bu esa mazkur toifa vakillariga tibbiy-ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, ularning bilim olishi, mehnat qilishi, malakali tibbiy xizmatlardan foydalanishi, o'z iste'dod va salohiyatini ro'yobga chiqarishi, muxtasar aytganda, o'zlarini jamiyatimizning to'laqonli a'zosi deb his etishlari uchun yanada qulay sharoitlar yaratish imkonini bermoqda"[1], deya qayd etganlar davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev.

Keyingi yillarda yurtimizda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida inklyuziv ta'limga faol o'tish jarayonlari boshlandi. Bu esa O'zbekiston jamiyatining barcha yuqori rivojlangan davlatlar kabi inklyuziv jamiyat sari yo'l tutganligidan dalolat beradi. Inklyuziv ta'lim esa - inklyuziv jamiyatni faol va samarali barpo etishning asosiy shartlari va omillaridan biridir.

Mamlakatimizda bugungi kunda inklyuziv ta'limni joriy etishga faol kirishilar ekan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan tasdiqlangan "2020-2025 yillarda халқ таълими тизимида inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi hamda kasbiy malaka darajasi inklyuziv ta'lim uchun yetarli emasligi natijasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda qator muammolar yuzaga"[2] kelayotganligi asosiy muammolardan biri ekanligi ko'rsatib o'tilgan edi.

Bundan ma'lum bo'ladiki, istiqbolda inklyuziv ta'lim joriy etilgan ta'lim muassasalarida mehnat qiluvchi mutaxassislarni tayyorlash, ya'ni pedagogik oliy ta'lim jarayonida ularda inklyuziv kompetensiyalarni joriy etib borish lozim bo'ladi.

Inklyuziv kompetensiyalarni faol tadqiq etgan taniqli nazariyachilardan biri V.V. Xitryuk maxsus pedagogika «inklyuziv tayyorgarlik» tushunchasini kiritadi va uni akademik, kasbiy va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalar to'plamiga asoslangan va inklyuziv sharoitda samarali kasbiy va pedagogik faoliyat imkoniyatlarini belgilaydigan o'qituvchi shaxsining murakkab integral subyektiv sifati sifatida belgilaydi.[3]

[1] Shavkat Mirziyoyev 3 dekabr — Xalqaro nogironlar kuni munosabati bilan murojaat yo'lladi. https://daryo.uz/k/2022/12/02/shavkat-mirziyoyev-3-dekabr-xalqaro-nogironlar-kuni-munosabati-bilan-murojaat-yolladi

[2] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida. www.lex.uz

[3] Шкутина Л.А., Римханова А.Р., Мирза Н.В., Карманова Ж.А. Содержательнаya структура профессиональной компетентности педагогов в условиях инклюзивного образования // научное обозрение. педагогические науки. – 2017. – № 3. – с. 130-136;

Shuningdek, yana bir inklyuziv ta'limning taniqli nazariyotchilardan biri, E.B. Bogdanova inklyuziv kompetensiyani mazkur ta'lim tizimini amalga oshirishga tayyorgarlik ko'rish kontekstida ta'lim va kvaziprofessional faoliyatni o'rganishda va inklyuziv kontekstda esa kasbiy faoliyatni aks ettirish qobiliyati sifatida ta'riflab, uning quyidagi yo'nalishlarini ko'rsatib o'tadi:

- inklyuziv ta'lim g'oyalarini amalga oshirish tajribasini, o'z ta'lim, kasbiy, kasbiy faoliyat tajribasini va hamkasblarining tajribasini tahlil qilish;

- inklyuziv ta'limning turli pedagogik vaziyatlarida optimal yechimini tanlash;

- ularning ta'lim, kasbiy, kasbiy faoliyati natijalarini adekvat baholash, xatolarini payqash va ularni tuzatishga intilish qobiliyati;

- kasbiy va shaxsiy o'sishga bo'lgan ehtiyoj va shaxsning inklyuziv kompetensiyasi darajasining oshishi.[1]

Shuningdek, mazkur olim Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning inklyuziv kompetensiyasining tahliliy mezonini baholashda: past, o'rta, yuqori darajalarni tavsiya etgan edi. Ya'ni:

Past daraja - talaba yetishmayotgan bilimlarni to'ldirishga va inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun ko'nikma va ko'nikmalarga ega bo'lishga, universitetning ta'lim axborot muhitida inklyuziv kompetensiyani shakllantirishga intilmaydi, o'z faoliyati natijalarini yetarli darajada baholay olmaydi; ishda yo'l qo'yilgan xatolarni sezmaydi.

O'rta daraja - talaba zarur bilim va ko'nikmalarga yetarli darajada ega emasligini biladi, ishdagi kamchiliklarini ko'radi, lekin har doim ham ularning sabablarini aniqlay olmaydi; ularning inklyuziv kompetensiya darajasini oshirish istagi o'z-o'zini takomillashtirish bilan yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmaydi.

Yuqori daraja - talabaning inklyuziv ta'lim g'oyalarini amalga oshirish bo'yicha o'z tajribasini, kognitiv va kvaziprofessional faoliyat tajribasini va boshqa talabalar tajribasini tahlil qila olishini, ularning faoliyati natijalarini adekvat baholay olishini, o'z faoliyatidagi xatolarni sezishini, ular ustida ishlashini va ularni tuzatishga intilishini ko'rsatadi; ular o'zining inklyuziv kompetensiyalari darajasini oshirish zaruratini biladi va buning uchun o'zlari zarur rejalarni va dasturlarni ishlab chiqa oladi; ularda o'z-o'zini takomillashtirishning samarali ko'nikmalari shakllangan bo'ladi[2].

Inklyuziv kompetensiyaning faoliyat davomida yuzaga chiqishi uchun bir qancha tarkibiy (amaliy) kompetensiyalar ham muhim bo'lib, ular asosan quyidagilarni tashkil etadi:

diagnostik - har bir guruh yoki o'quvchining rivojlanish darajasi va individual xususiyatlariga pedagogik jarayonning har bir holati va bosqichida to'g'ri tashxis qo'yish qobiliyati;

prognostik - inklyuziv ta'lim sharoitida muayyan pedagogik harakatlar natijalarini oldindan ko'rish qobiliyati;

konstruktiv - o'quvchilarning turli xil ta'lim ehtiyojlari, turli shakllar, usullar va o'qitish vositalarini hisobga olgan holda o'z pedagogik faoliyatini malakali rejalashtirish va loyihalash qobiliyati;

tashkiliy - o'z faoliyatini ijodiy, innovasion va samarali tashkil etish qobiliyati;

kommunikativ - inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirishga hissa qo'shadigan pedagogik jarayon subyektlari bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatish qobiliyati;

texnologik - turli xil ta'lim ehtiyojlari va turli xil rivojlanish nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar uchun inklyuziv ta'lim usullari va texnologiyalarini amalga oshirish qobiliyati;

[1] Богданова Е.В. Структура инклюзивной компетентности студентов в информационно-образовательной среде вуза. «Вестник Минского университета» 2016 – № 3, стр-3

[2] Богданова Е.В. Инклюзивная компетентность студентов в информационно-образовательной среде вуза: монография / Е.В. Богданова, ГОУ ВПО ЛНР «Луган. нац. ун-т имени Тараса Шевченко». – Луганск: КНИТА, – 2020. – 329 с. стр-69

korreksion - turli davrlardagi diagnostik natijalarni hisobga olgan holda har qanday bosqichda pedagogik jarayonning borishini baholash va shunga mos tuzatish qobiliyati;

tadqiqot - pedagogik hodisalarni o'rganish, tahlil qilish, eksperimental ishlarni olib borish qobiliyati.[1]

Yuqoridagi kompetensiyalar har bir pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi mavjud tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, ya'ni pedagogik salohiyat, o'quv-uslubiy ta'minot, moddiy-texnik baza, xalqaro va mahalliy ta'lim aloqalari, inklyuziv ta'lim tajribasi shular jumlasidandir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bugungi kunda pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak oligofrenopedagoglarda inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Mavjud ta'lim dasturlari va rejalari shakli va mazmunini inklyuziv ta'lim maqsadlariga yo'naltirilgan holda yanada takomillashtirish;
2. Ta'lim jarayonida ilg'or xalqaro tajribalar va o'qitishning zamonaviy metodlaridan samarali foydalangan holda, uning amaliy shakliga ko'proq e'tibor qartish;
3. Talabalarda inklyuziv ta'limga nisbatan motivasion – qadriyatlar asosidagi intilishlarni tarbiyalash va rivojlantirish;
4. Talabalar ishtirokida "Inklyuziv tadqiqotlar laboratoriyasi"ni tashkil etish;
5. Ta'lim muassasalari ilmiy jurnallarida inklyuziv ta'lim ruknini ochish va unda sohaga oid talabalarning ilmiy maqolalari va ishlanmalarini chop etib borish.

Xulosa sifatida aytganda, pedagogik kompetensiya inklyuziv ta'lim sifatiga, natijasiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil va mezonlardan biridir. Bevosita o'qituvchilarda samarali shakllantirilgan pedagogik kompetensiyalar inklyuziv ta'limning umumiy maqsadlariga to'laqonli erishish, vazifalarini esa to'laqonli amalga oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shavkat Mirziyoyev 3 dekabr - Xalqaro nogironlar kuni munosabati bilan murojaat yo'lladi. https://daryo.uz/k/2022/12/02/shavkat-mirziyoyev-3-dekabr-xalqaro-nogironlar-kuni-munosabati-bilan-murojaat-yolladi

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021 yildagi 638-son. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida. www.lex.uz

3. Шкутина Л.А., Рімханова А.Р., Мирза Н.В., Карманова Ж.А. Содержательная структура профессиональной компетентности педагогов в условиях инклюзивного образования // научное обозрение. Педагогические науки. – 2017. – № 3. – с. 130-136;

4. Богданова Е.В. Структура инклюзивной компетентности студентов в информационно-образовательной среде вуза. «Вестник Минского университета» 2016 – № 3, стр-3

5. Богданова Е.В. Инклюзивная компетентность студентов в информационно-образовательной среде вуза: монография / Е.В. Богданова, ГОУ ВПО ЛНР «Луган. нац. ун-т имени Тараса Шевченко». – Луганск: КНИТА, – 2020. – 329 с. стр-69

6. Хафизулина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. Автореф. дисс. на соискания ученой степени кандидата педагогических наук. Астрахан, 2008. стр. 5

[1] Хафизулина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. Автореф. дисс.на соискани ученой степени кандидата педагогических наук. Астрахан, 2008. стр. 5

Даминова Мафтуна
Низомий номидаги ТДПУ таянч докторанти

БЎЛАЖАК ДЕФЕКТОЛОГЛАРГА ТАЪЛИМ БЕРИШ ЖАРАЁНИДАГИ КАСБИЙ МУҲИМ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Калит сўзлар: касбий-методик тайёргарлик, ўқитувчи-дефектолог, педагог, умумкасбий тайёргарлик, коммуникатив, фазилат.

Ўзбекистон Республикасида таълимнинг узлуксизлиги, етук мутахассислар ва баркамол шахсни тарбиялашга йўналтирилганлигидан келиб чиқган ҳолда, барча турдаги таълим тизимларини ўқитиладиган умумтаълим ва мутахассислик фанлари инсон жамиятда ўз ўрнини эгаллаши, ижтимоий ва касбий муносабатларга киришиши, ўз соҳаси ва касби бўйича етук мутаҳассис бўлиб етишиши учун учун ташкил этилган. Ушбу мақсад ва вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан бўлажак педагогларнинг олий таълим тизимида олган билим, малака ва кўникмалари, уларнинг умумкасбий тайёргарлик даражаси ҳамда мазкур тайёргарликнинг узвий ажралмас қисми сифатида касбий-методик тайёргарлигига бевосита боғлиқдир.

Педагог-дефектолог – жисмоний ва ақлий ривожланишида нуқсони бўлган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш билан шуғулланадиган ўқитувчи ҳисобланади. Дефектологларнинг касбий тайёргарлиги деярли узоқ йиллар давомида ривожланиб бормоқда. Ушбу касб фаолияти умумтаълим мактаби ўқитувчисининг анъанавий фаолияти доирасидан ташқарига чиқади, сабаби, педагог дефектолог турли хил ижтимоий педагогик, реабилитация, консультатив диагностик, психоло педагогик, психотерапевтик яъни, анъанавий таълимдан ташқари бўлган фаолият турлари билан чамбарчас бўлган ҳолда таълим жараёнини олиб боради. Қисқа қилиб айтганда, педагог дефектологнинг асосий фаолияти алоҳида ёрдамга муҳтож болаларни ижтимоий, таълим, маиший ва албатта касбий соҳаларда максимал даражада ривожланиши ва тўғри мослашиши учун шароит билан боғлиқдир.

Ҳар қандай соҳа эгалари ўз касбиниг етук мутахассиси бўлиши учун албатта улар шахсий ва касбий фазилатларга эга бўлишлари муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Педагог дефектолог сифатида фаолият олиб бориш учун зарур бўлган **шахсий фазилатлар:**

хушмуомалалик,
одоблик,
ҳалоллик,
тартиблилик,
қувноқлик, озодалик,
вазминлик,
ташкилотчилик.

Касбий муҳим фазилатларга эса:

ташкилотчилик,
болаларга муҳабат,
маданият,
фаоллик,
ижодкорлик,
тўғри қарор қабул қилиш.

Бўлажак дефектологларга таълим бериш жараёнида, улар шу касбни етарли даражада эгаллашлари учун қуйидаги йўналишларни яхши ўзлаштирган бўлиши керак:

- махсус педагогика ва махсус психология
- дефектологиянинг клиник асослари
- ривожлинишида нуқсони бўлган болалар билан ишлаш
- дефектология фанининг ютуқлари
- замонавий педагогик технологиялар
- болалар психологияси
- ҳар бир болага индивидуал ёндашиш
- дидактик ўйинлар
- компъютер течнологиялари
- замонавий методикалар

Дефектологлар махсус иҳтисослашган мактабларда, махсус мактаьгача таълим ташкилотларида, реабилитацион марказларда, мурувват уйларида, олий ўқув юртида ва бошқа қатор таълим ва тиббиёт ташкилотларида фаолият юритса бўлади. Ушбу соҳа мутаҳассиси асосан индивидуал тарзда ўз иш фаолиятини олиб боради. Дефектологнинг ўқитувчидан фарқи таълим тарбия беришдан фарқли ўлароқ улар болалар билан коррекцион иш олиб борадилар, яъни нуқсонни бартараф этишга алоҳида урғу беришади.

Фаолиятнинг кўп турлари учун касбий муҳим фазилатларни 2 гуруҳга бўлиш керак:

1) Ахборот берувчи касбий фазилатлар
2) Ижро этувчи касбий фазилатлар

Яъни, биринчи гуруҳ касбий аҳамиятга эга бўлган маълумотларни аввал идрок этиш, қайта ишлаш ва тушуниб етиш назарда тутилади. Иккинчи гуруҳ эса ушбу фаолиятларни амалга ошириш учун жавобгар ҳисобланади.

XIX аср охирида П.Ф.Каптерев дефектолог ўқитувчининг касбий муҳим фазилатлари педагогик фаолиятнинг муваффақиятига таъсир қилувчи муҳим омиллардан эканини таъкидлаб ўтган ва у уқитувчи учун зарур бўлган фазилатлар рўйҳатини кўрсатди. Яъни, қатъиятлик, меҳнатсеварлик, камтарлик, кузатувчанлик, ўз ишига ижодий ёндашиш, тушуниш ва аҳлоқ одоб деб ҳисоблаган. Шулар орқали ўқитувчининг касбий маҳорати намоён бўлади.

Яковлева ўзининг тадқиқоти давомида ўқитувчи дефектологнинг касбий маҳорати мутаҳассис сифатида ақлий нуқсонга эга бўлган болаларни ўқитиш ва тарбиялашга тайёргарлигидир деган хулосага келган. Шу билан биргаликда шундай болалар билан иш олиб бориш жараёнида яна бир муҳим жиҳати шуки, педагог боланинг оила билан ҳам ҳамкорлик олиб бориши зарур. Яъни, мулоқот жараёни ҳар томонлама бўлиши керак.

Л.А. Ястребова тадқиқотларида махсус педагогнинг касбий фаолияти нафақат алоҳида та’лим эҳтиёжлари бўлган болага та’сир қилишнинг рационал методларини излаб топиш, балки педагогик, тадқиқотчилик ҳамда бошқарув функцияларини амалга ошириш билан ҳам боғлиқлиги қайд этилиб, ўқитувчи-дефектолог илмий ва педагогик тайёргарликдан ташқари чуқур методик тайёргарликка ҳам эга бўлиши лозимлиги та’кидланади.

Тадқиқотларида ўқитувчининг касбий-методик тайёргарлиги масаласи муҳим ўрин тутган И.Л.Беленок ҳам замонавий педагог шахсининг шаклланишида методик тайёргарлик тизими муҳим аҳамиятга эга эканлигини та’кидлаб, ушбу тизимни такомиллаштириш зарурлигига алоҳида тўхталади. У ҳам методик тайёргарликка педагог умумкасбий тайёргарлигининг муҳим қисми сифатида қараган ҳолда, ушбу тайёргарлик талабанинг ижтимоий фаоллигини ошириш ҳамда ўқитувчининг ўз соҳасидаги янгиликларни қабул қилишга тайёрлик даражасини кўтаришга йўналтирилиши лозим, деган фикрни ва узлуксиз методик тайёргарлик масаласини илгари суради.

Коммуникатив сифатлар ўқитувчи дефектологнинг одамлар билан адекват муносабатда бўлишига имкон берувчи сифатлар.

Касбий фазилатлар ўзини касбда намоён қила олиш.

Шахсий фазилатлар ўзини шахс сифатида намоён қила билиши.

Яхши мутахассис бўлиш учун, албатта инсон қайси соҳа вакили бўлишидан қатъий назар, доимо ўз устида ишлаши, касбига меҳр бериши, билимларини доимий равишда янгилаши ва албатта болаларни севиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. А. И. Сергеева СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ДЕФЕКТОЛОГОВ В ВУЗЕ
2. Даминова М. Бўлажак дефектологларнинг касбий-методик тайёргарлигини таъминлаш масалалари бўйича ўқитувчи-педагоглари // ЎзМУ хабарлари. 2022, 1/10.
3. Гладун Л.А. Особенности методической компетентности и компетен¬ций специального педагога // Вестник Костромского государственного университета; серия Педагогика, психология, социокинетика. – 2018
4. Саранцев Г.И. Методическая подготовка будущего учителя в современных условиях [Электронный ресурс] / Г.И. Саранцев // Педагогика школьная. – 2007. – Режим доступа : http://www.portalus.ru
5. Сластенин В.А. Профессиональная деятельность и личность педагога /
6. В.А. Сластенин // Педагогическое образование и наука. – 2000. № 1
7. Даминова М.А. Инклюзив та'лим шароитида махсус педагогикада дефектолог ўқитувчи методик тайёргарлигининг ўрни // Илмий ахборотнома. Гуманитар фанлар серияси.

Н.Б. Заирова
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
преподаватель кафедры «Логопедия»
М. З.Хожиева
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
студентка 303 группы направление «Логопедия»

РАЗВИТИЕ РЕЧИ У УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ ДЕТЕЙ

Аннотация: Данная статья рассматривает что из себя представляет умственная отсталость и каким образом речь формируется и развивается при этой особенности.

Ключевые слова: Умственная отсталость, речь, развитие, коммуникация, степень, интеллект, классификация.

Annotation: This article examines what mental retardation is and how speech is formed and develops with this feature.

Keywords: Mental retardation, speech, development, communication, degree, intelligence, classification.

Умственная отсталость может быть врожденной или приобретенной в молодом возрасте. Он характеризуется интеллектуальным недоразвитием и может привести к социальной дезадаптации.

Причинами умственной отсталости могут быть :

- Генетические аномалии;
- Повреждение плода во время беременности (например, от цитомегаловируса, токсоплазмы или сифилитической инфекции);
- Крайняя недоношенность;
- Родовая травма (например, от асфиксии или длительного недостатка кислорода);
- Травма в раннем возрасте (например, асфиксия при рождении или продолжительная нехватка кислорода) и инфекции играют роль в развитии умственной отсталости.

Легкая степень умственной отсталости

В этих случаях когнитивные расстройства проявляются затруднением образования

сложных понятий и обобщений, а также неспособностью или затруднением абстрактного мышления. Мышление в большинстве своем образно-наглядное, бытовая речь часто развита достаточно хорошо. Люди с легкой формой умственной отсталости часто способны успешно выполнять повседневные обязанности по дому и демонстрировать высокий уровень практической осведомленности. Помимо основных навыков ручного труда, они способны освоить специализированные программы обучения. Многие из них продолжают получать дипломы в специализированных школах и профессионально-технических училищах, находят работу, практически не требующую обучения, создают семьи и управляют собственным домом. С другой стороны, они часто борются, сталкиваясь с нестандартными обстоятельствами, особенно когда речь идет о необходимости изменить доминирующий поведенческий стереотип. Они редко приходят к собственным выводам, часто лишены самостоятельности в принятии решений, легко поддаются убеждению; в результате они с готовностью принимают точку зрения других и иногда подвержены неблагоприятному влиянию окружающих. Диапазон показателей IQ, связанных с умеренным уровнем нарушений, составляет от 50 до 69, что соответствует умственному развитию детей в возрасте от 9 до 12 лет.

Умеренная степень умственной отсталости

Представления, построенные у людей с умеренной умственной отсталостью, гораздо сложнее, чем у лиц с тяжелой умственной отсталостью. Практикуясь в имитационных движениях, они могут освоить навыки, необходимые для самообслуживания, и стать опытными даже в самых фундаментальных задачах. Теперь в их распоряжении более широкий набор слов, они могут строить простые предложения и вести простые разговоры. Этим людям трудно адаптироваться к новым ситуациям, потому что им трудно перейти от детальных знаний (полученных на личном опыте) к широким обобщениям. Эти люди могут лишь относительно приспособиться к привычной для них среде. Любое изменение обстоятельств может поставить этих людей в опасное положение. Чтобы функционировать, те, кто страдает от этой болезни, нуждаются в постоянном наблюдении и заботе со стороны других. Помещенные в среду, адаптированную к их потребностям, некоторые из них способны выполнять даже самые основные действия. В среднем у пострадавших IQ составляет 35–49 баллов.

Тяжелая степень умственной отсталости

Ограничение своих познавательных способностей путем недопущения порождения чего-либо, кроме самых элементарных представлений, препятствует формированию абстрактных понятий и широких обобщений. Пациенты могут управлять только самыми элементарными формами самообслуживания, что затрудняет их инструктаж. В их языке всего несколько десятков слов, но этого достаточно, чтобы передать самую важную информацию. Среди больных часто встречаются неврологические расстройства. Уход за ними должен осуществляться постоянно. IQ колеблется от двадцати до тридцати четырех.

Глубокая степень умственной отсталости

Лица, страдающие глубокой умственной отсталостью, не способны овладеть даже самыми элементарными навыками, необходимыми для ухода за собой (например, одеваться, умываться, пользоваться столовыми приборами), их речь либо вообще не сформирована, либо состоит из небольшого количества простых слов. , очень мало понимают обращенную

к ним речь, могут не узнавать ухаживающих за ними людей (например, мать), не знают разницы между съедобными и несъедобными предметами (могут проглатывать предметы, не съедобны), а они (могут повредиться, обжечься). Недоразвитие интеллекта почти всегда сопровождается двигательными нарушениями и значительными соматическими отклонениями. Это происходит даже в самых легких случаях. Выполнение самых основных физиологических потребностей этих пациентов является единственным наиболее важным фактором, определяющим, выживут ли они в своем состоянии, которое требует, чтобы они находились под постоянным уходом и наблюдением других. Люди с глубокими психическими расстройствами обычно имеют IQ ниже порога в 20 баллов.

По Международной классификации болезней и проблем Десятого пересмотра, Умственная отсталость подразделяется на:

F-70 легкая степень умственной отсталости
F-71 умеренная степень умственной отсталости
F-72 тяжелая степень умственной отсталости
F-73 глубокая степень умственной отсталости
F-78 другие виды умственной отсталости
F-79 неуточненная умственная отсталости

Развитие речи у умственно отсталых детей

Речь является не только средством общения, но и важнейшим компонентом познавательной деятельности, регулятором поведения. Проблема развития речи детей в современных условиях очень актуальна и требует незамедлительного решения. Общеизвестно, что способность ребенка вербально общаться является одним из наиболее важных показателей его развития. Поскольку он удовлетворяет ряду потребностей ребенка, в том числе коммуникативным, информационным и познавательным, его значение невозможно переоценить. Стойкое и необратимое нарушение познавательной деятельности, помимо эмоционально-волевой и поведенческой сфер, характеризует человека с умственной отсталостью. Люди, у которых было диагностировано психическое расстройство, известное как олигофрения, которое происходит от греческих слов, означающих «маленький ум» и «олигос», что означает «крошечный», составляют большинство тех, кто считается умственно отсталым. Легкая степень умственной отсталости характеризуется тяжелым нарушением как психического, так и физического развития, а также эндокринными заболеваниями и аномалиями строения черепа и костей. У этой группы людей слабо развита моторика, координация движений, особенно тонких движений рук, у них крайне нарушена.

Нарушения речи у умственно отсталых детей отрицательно сказываются на всех сторонах психической деятельности. В результате у этих детей возникают трудности в общении с окружающими, нарушаются их коммуникативные возможности, задерживается формирование познавательных процессов, возникают значительные препятствия в формировании их личности. Медленное развитие речи у умственно отсталых детей объясняется, в частности, тем, что эти дети не обладают достаточной инициативой в процессе общения, как отмечают специалисты.

Ребенок принимает участие в очень немногих разговорах, отвечает одним словом на вопросы и даже близко не всегда делает все правильно. При анализе речевых моделей учащихся школ для умственно отсталых исследователи как США, так и других

стран обнаружили признаки системных речевых нарушений. К этим расстройствам относятся значительные дефекты звукопроизношения, ограниченный словарный запас, аграмматизмы. В силу таких факторов, как бедность, ограниченность, примитивность, недостаточная обеспеченность речевыми средствами, темп речевого развития у детей с ЗПР замедлен, речевая активность недостаточна. В той или иной степени у лиц с умственной отсталостью нарушаются операции и уровни формирования речевого высказывания (смысловой, языковой, сенсомоторный). Наименее развиты уровни, наиболее высокоорганизованные и сложные (семантический и лингвистический), нуждающиеся в высокой степени управления деятельностью анализа, синтеза и обобщения. Дети с ограниченными интеллектуальными возможностями, как правило, имеют ограниченный словарный запас, что затрудняет их общение с помощью речи. Нечеткое употребление слов, употребление слов в несвойственной им обобщающей функции, игнорирование конкретного значения слов – все это характеристики, присущие только их словарному запасу. В речи этих детей пассивный словарный запас преобладает над активным, причем соотношение активного и пассивного словарного запаса значительно отличается от того соотношения, которое наблюдается у нормальных детей того же возраста. Подавляющее большинство слов в их словарном запасе являются частью пассивного словаря, а это означает, что они редко или никогда не используются в разговоре. У детей существует довольно значительная корреляция между типом заданий с конкретными и абстрактными словами и уровнем речевого интеллекта, который они демонстрируют. Поэтому повторение и узнавание простых слов, имеющих конкретное значение, не вызывает затруднений у умственно отсталых детей, как не вызывает затруднений и у нормальных детей. В то же время абстрактный характер речевого материала оказывает влияние значительно более пагубное, чем можно было бы ожидать, на процесс узнавания и воспроизведения слов, осуществляемый умственно отсталыми детьми. Эти дети, по сравнению с типичными детьми младшего возраста их возраста, имеют более упрощенный и фундаментальный подход к проработке значения слов, несущих образную или понятийную коннотацию. Неправильное и неточное понимание отдельных слов может привести к непониманию всего высказывания, что, в свою очередь, приводит к коммуникативным расстройствам и препятствует адекватному усвоению учебного содержания. У детей с ограниченными интеллектуальными возможностями словарный запас растет количественно, но меняется качественно по мере их обучения и развития. Этот в целом положительный сдвиг отличается своей оригинальностью, и это одна из причин, по которой он считается положительным сдвигом. Как правило, за счет имен существительных и в меньшей степени за счет различных других частей речи пополняется активный словарный запас. Может быть сложно использовать ранее приобретенный словарный запас в различных контекстах. Сохраняется дефицит слов, которые могут обозначать абстрактные понятия, и родственные высказывания образуются преимущественно примитивными простыми предложениями. Кроме того, во многих случаях эти высказывания отличаются структурными нарушениями и несоблюдением грамматических норм. Значительное количество детей, страдающих умственной отсталостью, не имеют в речи слов, носящих обобщающий характер.

Список использованной литературы:

https://psychiatr.ru/education/slide/367

1. Лалаева Р.И. Нарушения устной речи и система их коррекции у умственно отсталых школьников. М,,

1988.
2. Липакова В.И. К вопросу о нарушениях связной речи детей с умственной отсталостью.//Практическая психология и логопедия.2005. №1(12) с 41.
3. Рождественский Н.С. Речевое развитие младших школьников - М.: Просвещение, 1980.
4. Салмина Н.Г. Филимонова О.Г. Психологическая диагностика развития младшего школьника. – М.: МГППУ, 2006. – 210с.
5. Усанова О.Н. Дети с проблемами психического развития.- М.: НПЦ «Коррекция», 1995.- 208 с./

Попова Юлия Юрьевна
преподаватель кафедры «Логопедия»
Абдуллаева Феруза Толқин қизи
Студентка группы лого 306

НАРУШЕНИЯ РЕЧИ У СЛАБОСЛЫШАЩИХ ДЕТЕЙ

Аннотация: Данная статья рассматривает особенности овладения детьми с нарушениями слуха различными видами речи, виды нарушения, а также влияние недостатка на развитие речевого аппарата и речевой деятельности.

Ключевые слова: глухота, тугоухость, экспрессивная речь, заикание, ринолалия, оптическая дисграфия, дислексия, дизартрия, механическая дислалия, алалия, ранняя детская афазия.

Annotation: This article examines the features of children with hearing impairments mastering various types of speech, types of impairment, as well as the impact of the deficiency on the development of the speech apparatus and speech activity.

Keywords: deafness, hearing loss, expressive speech, stuttering, rhinolalia, optical dysgraphia, dyslexia, dysarthria, mechanical dyslalia, alalia, early childhood aphasia.

Нарушение слуха – полное (глухота) или частичное (тугоухость) снижение способности обнаруживать и понимать звуки. Потеря способности обнаруживать некоторые частоты или неспособность различать звуки с низкой амплитудой называется нарушениям слуха.

У человека нарушение слуха, делающее невозможным восприятие речи, называется глухотой, а более лёгкие степени нарушения слуха, затрудняющие восприятие речи – тугоухостью (нейросенсорной, кондуктивной или смешанного характера). Кроме того, глухота бывает врождённая или приобретённая, возможны и сочетания различных факторов. Детскую тугоухость можно лечить или корректировать, особенно успешно – если она выявлена на ранних стадиях.

Согласно статистике 1-2% детей имеют нарушения слуха. И с каждым годом эта цифра только увеличивается. Нельзя недооценивать важность слуха. От него зависит общее развитие ребёнка, его способность к речи и адаптации в социуме. Выраженное и стойкое понижение слуха затрудняет включая восприятие речи, да и обычно приводит к нарушению либо недоразвитию экспрессивной речи. При этом состояние нарушения экспрессивной речи в любом определенном случае будет в зависимости от стадии понижения слуха, времени наступления тугоухости, критерий развития малыша. Как правило, нарушение слуха можно выявить уже в возрасте 3-6 месяцев. Своевременное обращение к специалистам

позволит предупредить серьёзные проблемы в будущем.

Для детей со сниженным слухом приемлемо недоразвитие абсолютно всех компонент речи, которое конкретно связано со слуховой дефицитностью. Оно охватывает все ее стороны. Но у слабослышащих могут наблюдаться такие формы речевой патологии, которые конкретно не связаны с состоянием слуховой функции: заикание, нарушение темпа речи, ринолалии, оптическая дисграфия и дислексия, дизартрия, механическая дислалия, нарушения голоса, алалия, ранняя детская афазия.

Развитие средств общения происходит в онтогенезе: сначала ребенок начинает использовать экспрессивно-мимические средства общения, то есть выразительные движения, мимику, вокализацию; затем - предметно-действенные средства общения, то есть движения, связанные с предметами, и наконец на определенном этапе развития - речевые средства. По мнению Л. С. Выготского, «... общение, не опосредованное речью, или другой какой либо системой знаков или средств общения, возможно, только самого примитивного типа и в самых ограниченных размерах».

Состояние речи малышей находится в зависимости от различных причин. Основные из них последующие:

1) состояние понижения слуха - чем хуже ребенок слышит, тем хуже он произносит;

2) время возникновения недостатка слуха: если слух был нарушен после 3 лет. у малыша возможна фразовая речь с малозначительными отклонениями в словаре, грамматическом строе, звукопроизношении. Если поражение слуха случилось в школьном возрасте, то при прекрасном владении фразовой речью оплошности в главном выражаются в оглушении звонких согласных, непонятном произношении безударных слогов, смазанной артикуляции и т.п. Понижение слуха в начальном возрасте приводит к сложному нарушению речи;

3) обстановка , в каких развивается ребенок после повреждения слуха: вовремя начатые занятия дают хорошую эффективность в занятие;

4) физическое и психическое положение слабослышащего малыша - у соматически ослабленных деток, на психическом уровне малоактивных формирование речи происходит наименее интенсивно.

Для слабослышащих, лишившихся речь в детские годы , в большом количестве случаев типична задержка в развитие абсолютно всех компонентов артикуляционной системы, включающее лексику, грамматику, фонетику. Патология восприятия слов на слух вызывает бедность и искаженность словарного запаса, к узости значений слов, даже используемых в речи.

Стоит отметить вместе с неоднозначностью, расширенностью значений ряда слов словарю малыша существенна точность : практически отсутствуют общие понятия , перемешиваются наименования целого предмета и его долей, рассматривается заменимость имён объектов и событий . Осложнено познание служебных слов и слов с отвлеченным смыслом.

Грамматический строй речи у слабослышащих малышей не сложен в том уровне, какая свойственна для нормально развивающихся малышей такого же возраста. Некорректность слухового восприятия слов, особенно их окончаний, суффиксов и приставок препятствует выделению грамматических форм слова, познанию грамматических связей меж словами. Повреждения появляются по-всякому: от потребления только однословных предложений до развернутой фразы с оплошностями в падежах, родовых, числовых, временных

согласованиях, в употреблении предложных конструкций.

Не расслышав безударное начало либо окончание слова, дети или опускают их, или употребляют в искаженном виде.

Нормальное функционирование фонематической системы предполагает возможность безошибочной слуховой дифференциации всех звуков речи (включая и акустически близкие) и правильность их произношения. Обе эти стороны, характеризующие состояние фонематической системы, в случаях рано приобретенной тугоухости не могут формироваться нормально.

Дети с I степенью тугоухости различают на слух не более 75% согласных, произнесенных голосом разговорной громкости около самой ушной раковины. При этом уже на расстоянии 0,5 м от уха возможность различения согласных снижается до 60%, а на расстоянии 2 м – далее до 40%. Восприятие связной речи в этих условиях оказывается возможным лишь потому, что дети, полностью владеющие речью, опираются на имеющиеся у них целостные образы слов и фраз, что позволяет им домыслить (нередко ошибочно) недостающие звенья. Если же ребенок не владеет развернутой речью, то такое домысливание оказывается невозможным. Поэтому дети с одинаковой степенью тугоухости, но с разным уровнем речевого развития распознают звуки речи по-разному.

Возрастающее число комбинированных дефектов требуют совершенствование их дифференциальной диагностики и применения не только специфических приёмов обучения, но и логопедического воздействия.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что речевое развитие детей с нарушениями слуха имеет свою специфику, по сравнению с нормально слышащими детьми, выражающуюся в более поздних сроках овладения словесной речью, одновременном и параллельном усвоении различных видов речи (словесной и жестовой, устной, письменной, дактильной), словесно-жестовом двуязычии, трудности овладения словарным составом и грамматическим строем словесной речи. Все эти особенности влияют на развитие других познавательных процессов, прежде всего мышления, сказываются на формировании личности детей с нарушенным слухом, их познавательных интересов.

Список использованной литературы:

1. Боскис Р. М. Глухие и слабослышащие дети. – М ., 1963.
2. Зикеев А. Г. Развитие речи слабослышащих учащихся. – М., 1976.
3. Коровин К. Г. Усвоение основных грамматических понятий учащимися старших классов школы слабослышащих. – М., 1982.
4. Нейман JI. В. Слуховая функция у тугоухих и глухонемых детей. –М.,1961.
5. Парамонова JI. Г. Методические указания по выявлению и коррекции нарушений слуховой дифференциации звуков речи у слабослышащих школьников. – JI., 1981.
6. Парамонова Л. Г. Методические указания по выявлению и коррекции дефектов звукопроизношения и связанных с ними нарушений письма у слабослышащих учащихся I отделения – Л., 1984.
7. Правдина О. В. Логопедия. – М ., 1973. – С. 165– 169.
8. Рау Ф. Ф., Нейман Л. В., Бельтюков В. И. Использование и развитие слухового восприятия у глухонемых и тугоухих учащихся. – М., 1981.
9. Трауготт Н . Н., Кайданова С. Н. Нарушение слуха при сенсорной алалии и афазии. – Л., 1975.
10. Хватцев М. Е. Логопедия. – М., 1959. – С. 194– 207.

Pulatova Dilfuza Azamkulovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

OLIY TA'LIMDA ARALASH TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy o'qitishga muqobil texnologiyalar (Face-to-face learning, Distance Education, E-Learning)ni takomillashtirish borasidagi tadqiqotlar muhim o'rin tuishi yoritilgan bo'lib, ushbu texnologiyalarning oliy ta'lim muassasalarida, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida elektron ta'lim vositalarini samarali qo'llash orqali ularning kasbiy, xususan AKTdan foydalanish hamda tadqiqotchilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish amaliyotini keng joriy etish muhim o'rin egallashi ko'rib chiqildi.

Kalit so'z: aralash ta'lim, blended learning, AKT, masofaviy ta'lim, onlayn, "jonli" muloqot

I. KIRISH. Jahonning bir qator yetakchi oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda bo'lajak mutaxassislarda kasbiy, shu jumladan tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Mustaqil O'zbekistonimizda oliy ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda, bu esa shak-shubhasiz, hozirdanoq o'z natijasi va samarasini berayotir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan Oliy ta'limni yanada rivojlantirish to'g'risida bir qator muhum qaror va farmonlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlarda ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish orqali oliy ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, barcha oliy ta'lim muassasalarida dars mashg'ulotlari bo'yicha talabalar fikrini o'rganish (feedback) hamda o'zaro tashrif (peer review) tizimini rivojlantirish asosida talabalarga ta'lim xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilab borish kabi ustuvor vazifalar belgilandi.[1]

Oliy ta'limda talabalarning ilmiy tadqiqotchilik haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishga imkon beruvchi elektron o'quv-axborot resurslarini yaratish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o'qitishda bilish ehtiyojini faollashtiruvchi Blended Learning texnologiyasini qo'llash Respublikamizning intellektual resurslari salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

II. ASOSIY QISM. Zamonaviy jamiyatni axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) inson faoliyatining barcha sohalari, shu jumladan ta'limda faol qo'llamay tasavvur qilib bo'lmaydi. Mamlakatimizning bir qancha me'yoriy-huquqiy hujjatlarida ta'lim jarayonida AKTdan keng foydalanish zarurati alohida qayd etilgan.

Bugungi kunda ta'lim sohasida AKT vositalarini qo'llashning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri "aralash ta'lim" (Inglizcha «blended learning»)dir. Bu "jonli" o'rganish va "ikkinchi avlod" deb ataladigan Internet-resurslari orqali o'rganishning aralashgan kombinatsiyasi bo'lib, o'qituvchilar va talabalar birgalikda o'quv jarayonini amalga oshirish imkon beradi.

Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik O'zbekistondagi OTMlarida o'quv fani bo'yicha, uning yordamida ma'lumotni translyatsiya qilish yoki ushbu materialni onlayn tarzda olish mumkin bo'lgan elektron uslubiy majmuadan foydalanish imkoniyatini ochadigan aralash ta'lim modeli qo'llaniladi.

Aralash ta'lim zamonaviy ta'limning nisbatan yangi va tobora ommalashib borayotgan shakli sanalib, onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida auditoriyada ta'lim olishga asoslangan o'qitish shaklidir[2].

Xorij tajribasi. So'nggi yillarda «aralash ta'lim» termini haqida turli fikr va qarashlar mavjud bo'lib, ushbu terminning soha olimlari tomonidan keltirilgan ta'riflarini o'rganish orqali tadqiqotimiz davomida bu usulning maqsad va vazifalarini aniqlashtiramiz.

Tadqiqot adabiyotlarida "blended learning"(aralashgan ta'lim), "hybrid learning"(gibrid ta'lim), "technology-mediated instruction"(texnologiya vositasida o'qitish), "Web-enhanced instruction"(Web-kengaytirilgan o'qitish) va "mixed-mode instruction" (aralash rejimda o'qitish) atamalari ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi. Aralashtirilgan ta'limning asosiy tushunchalari birinchi 1960-yillarida paydo bo'lgan bo'lsada, uni 90-yillarning oxiriga qadar turli ta'riflashgan. Atama birinchi marotaba 1999-yilda Atlantada joylashgan Ta'lim bo'yicha Interfaol O'quv markazlari jurnalida EPIC Learning deb nomlangan maqolasida qo'llanilgan. 2006-yilda ushbu atama Amerikalik olimlar C.Bonk va Ch.Gremning "Aralashtirilgan ta'lim to'g'risida" birinchi qo'llanmasida yanada aniqroq ta'rif berilgan. Ch.Grem atamaning ta'rifining kengligi va noaniqligiga ta'kidlab, "aralashtirilgan ta'lim tizimlari" ni "yuzma-yuz o'qishni kompyuter vositasida o'qitish bilan birlashtiradigan" o'quv tizimlari yordamida amalga oshiriladigan o'quv jarayoni deb aytib o'tgan. [3].

«Defining blended learning» («Aralash ta'lim ta'rifi») nomli risolasida tadqiqotchi M.Frizn «aralash ta'lim» atamasini 1999 yildan boshlab ishlatila boshlaganini aniqlagan. Shuningdek, «Aralash ta'lim ta'rifi» risolasida «Bu ta'lim turini internet va elektron ommaviy axborot vositalarini o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sinfda jismoniy ishtirok etishni talab qiladigan shakllar bilan birlashtirish orqali taqdim etiladigan imkoniyatlar doirasi», deb ta'riflagan.

2003 yili tadqiqotchi K.Prokter o'z ilmiy ishida aralash ta'limni «turli xil o'qitish usullari, o'qitish modellari va o'quv uslublarining samarali kombinasiyasi», deb ta'riflaydi. Chu, Jons va Ternerning ilmiy nazariyasiga ko'ra, «aralash ta'lim ikki muammoli yo'nalishni o'zida uzviylashtiradi: ta'lim va ta'lim texnologiyasi».

Ch.Gremning ta'rifi ancha mukammal bo'lib, u «aralash ta'lim tizimlari yuzma-yuz o'qish hamda kompyuter vositasida o'qitish bilan birlashtiriladi», deydi. Bu tushuncha ta'lim berishda ikki usulni qo'llash va ushbu ikki usulning ba'zi kombinasiyalari aralashmasini belgilaydi. Grem ushbu ta'rifni taklif qilgan paytda, kompyuter vositasida aloqa asosan asinxron va matnga asoslangan deb qaralgan.

Endilikda telekonferens aloqa dasturlari odatiy tusga aylanganligi sababli, M.Frizn «yuzma-yuz»ni «hamkorlikda ishlash» (co-present) deb qayta belgilashni taklif qildi. M.Frizn «aralash ta'lim»ni Internet va raqamli media vositalarini sinf darslari bilan birlashtirish orqali taqdim etiladigan imkoniyatlar qatoriga kiritadi, bunda o'qituvchi va talabalarning dars jarayonida ishtirok etishi talab qilinadi.

Ushbu ta'rif va ko'rsatmalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularda vazifalar onlayn tarzda berilishi kerakligi ta'kidlanmoqda, ya'ni talabalar tadqiqot uchun internetdan foydalanishini taklif etayotgan an'anaviy yuzma-yuz kursi aralash ta'limga mos kelmaydi. «Supervised brick-and-mortar

location» iborasi «yuzma-yuz» o‘qitish elementi an’anaviy sinf xonasida bo‘lishi shart emasligini anglatadi. Uotson va Murin Staker boshqa tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan ta’rifning kengaytirilgan variantini taqdim etadilar: «aralash ta’lim – rasmiy ta’lim dasturi bo‘lib, bunda talaba vaqt, joy va yo‘l ustidan o‘z-o‘zini nazorat qilish elementlari mavjud bo‘lgan qisman onlayn, shuningdek, uydan uzoqda joylashgan maskanda an’anaviy ta’lim (Brick and Mortar Education) va har bir talabaning fan doirasidagi o‘rganish usullari tajribasi orqali ta’lim integrasiyasini ta’minlash jarayonidir» [3].

Rus tadqiqotchilaridan Krasnova fikriga ko‘ra, aralash ta’lim - o‘qitishning eng samarali usullarini yuzma-yuz va onlayn interfaol o‘zaro ta’sirni birlashtirgan o‘quv uslubi bo‘lib, bu doimiy bir-biriga bog‘liq holda ishlaydigan va bir butunlikni tashkil etadigan tizimdir.

Tadqiqotchi A.S.Fominaning qayd etishicha: “Aralash ta’lim onlayn ta’limning ana’anaviy ta’lim bilan uyg’unlashuvi, an’anaviy shakllarni elektron texnologiyalar bilan integratsiyalashuvidir”. A.S.Fominaning fikricha, aralash ta’limning asosiy elementlari: «yuqoridan pastga» qurish (ya’ni tartibga solingan); diskretlik; o’quv jarayonining didaktik va tashkiliy funksiyalarini o’zida mujassam etgan LMS (Learning Management System - ta’limni boshqarish tizimi) orqali texnologik amalga oshiriladi; maxsus tashkil etilgan qo’llab-quvvatlash va boshqarish; talabalarning elektron muhitda mustaqil ishlarini tashkil etish.

V.A.Fandey ta’kidlashicha, “...aralash ta’lim - bu an’anaviy va masofaviy ta’lim elementlarining kombinatsiyasi bo’lib, ulardan biri afzal qilingan modelga qarab asosiy hisoblanadi”. Bu nuqtai nazar A.M.Evseyevaning pozitsiyasiga yaqin bo’lib, u aralash ta’lim”... ta’limning an’anaviy va elektron shakllarining oqilona kombinatsiyasi bo’lib, ularning kuchli tomonlarini ishlatish va zaif tomonlarini minimallashtirish imkonini beradi” deb ta’kidlaydi[4].

I.Steysi va P.Gerbik atamaning bir qancha ta’riflarini ko‘rib chiqadilar va ularning ta’riflariga ko‘ra, aralash ta’lim hech bo‘lmaganda «virtual va jismoniy muhitlarning kombinasiyasini» o‘z ichiga olishi darkorligini ilmiy nuqtai nazardan ilgari suradilar. Launer esa aralash ta’limni «texnologiya tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan mustaqil o‘qish yoki masofaviy o‘qitish va yuzma-yuz aloqalar o‘rnatish kombinasiyasi» deya ta’riflaydi.

«O‘qish va o‘qitish samaradorligini oshirishda, oldindan tayyorlangan onlayn darslar va o‘quv xonasida yuzma-yuz (face-to-face) an’anaviy o‘tiladigan darslarning birlashuvini tashkil etuvchi o‘quv jarayoni - aralash ta’limdir». O‘quv jarayonida qo‘llaniladigan onlayn elementlar qo‘shimcha sifatida emas, balki aksincha, aralashgan ta’limda ham virtual, ham yuzma-yuz o‘qitishning eng samarali usullarining integrasiyasini talab qiladi.

Aralash ta’limni ko‘plab ta’riflarini tadqiq etar ekanmiz, ularning barchasida aralash ta’lim an’anaviy va masofaviy o‘qitishning turli modellarini birlashtirgan va texnologiyaning bir nechta shakllaridan foydalanadigan o‘quv strategiyasi sifatida ta’kidlanganini kuzatdik. Aralash ta’lim talabalar va o‘qituvchilarning o‘zaro muloqoti orqali o‘quv natijalarini faollashtirish maqsadida ma’lumot almashishi uchun bir nechta usullardan foydalanadigan dastur sifatida belgilangan.

2006 yili ushbu atama Bonk va Gremning «Aralash ta’lim to‘g‘risida» qo‘llanmasida ilk bor aralash ta’limning aniq tasnifi va uning asosiy xususiyatlari berilgan: aralash ta’lim – yuzma-yuz o‘qitish va kompyuter yordamida o‘qitishning kombinasiyasiga asoslangan ta’lim tizimidir[4].

Y.Banados keltirgan ta’rif ko‘proq oliy ta’lim tizimiga taalluqlidir: «Aralash ta’lim – muayyan vazifalar uchun o‘zgarib turadigan texnologiyalar va birgalikdagi auditoriya ishlarining kombinasiyasi. Ushbu yondashuv kompyuter yordamida bilimlarni taqdim etish, o‘qitish va ta’limni

o'lchashning afzalliklarini tan oladi, ammo natijalarni yaxshilaydigan yoki xarajatlarni kamaytiradigan to'liq, muvozanatli dastur yaratish uchun boshqa vositalardan ham foydalanish mumkin».

Xizer Steyker va Maykl Xorn o'zlarining «Blended Learning» («Aralash ta'lim») kitobida (Kleyton Kristensen instituti tadqiqotchilari) ta'lim berishda muvaffaqiyatli qo'llaniladigan ikki asosiy yondashuvini taklif etishadi:

1. Moslashtirilgan ta'lim yondashuvi.

Ushbu yondashuv yordamida har bir talaba o'quv jarayonida o'z yo'li bo'yicha, o'z tezligida, o'z qiziqishlariga rioya qilgan holda harakat qilish imkoniyatiga ega. Moslashtirilgan yondashuv, talabalar kerak bo'lganda kichik o'quv guruhlari loyihalarida ham, individual o'rganishda ham tajriba olishlari mumkin, deb taxmin qilishadi. Ushbu tushunchada o'qituvchi o'quv muhitida o'quvchiga maslahatchi bo'lib, jarayonning mohiyatini tushunishiga yordam beradi va uni mavzu doirasida fikr yuritishga o'rgatadi.

2. Kompetentlikka asoslangan ta'lim.

Talabalar keyingi bosqichga o'tishdan oldin mavzuni yaxshi bilishi,qo'llay olishi yoki bilim, ko'nikma, malakalarni egallagan bo'lishi lozim. Talaba har bir mavzuni ketma-ket o'rganib, mavzu bo'yicha bilimlarini mustahkamlab borishi kerak. Kompetentlikka asoslangan ta'lim mavjud muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishda talabani qat'iyatli va sabrli bo'lishga undaydi [5].

Aralash ta'limda raqamli o'quv resurslar ishlab chiqish va amaliyotga qo'llash muhim ahamiyatga ega. Aralash ta'limni amalga oshirish pedagogdan yuqori malakani talab etadi, bunda:

AKT kompetentligi yuqori bo'lishi, axborot texnologiyalari texnik va dasturiy vositalaridan samarali foydalanish, ta'limni boshqarish tizimlarini bilish;

fan bo'yicha o'quv kontenti (mazmuni)ni mustaqil ishlab chiqish, ammo har qanday o'quv resurslar ham aralash ta'lim tizimi uchun mos kelmasligi mumkin;

har bir talaba imkoniyatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish.

Kleyton Kristensen instituti aralash ta'lim asosida o'qitilayotgan ikki yuzga yaqin maktablarda tajribalar o'tkazib, qirqqa yaqin modellarni ishlab chiqqan. Institut aralash ta'lim ta'rifi, modellari, amaliyotda qo'llash usullari kabi nazariy muammolarni batafsil o'rganib, aralash ta'lim bo'yicha bir qator ishlarni nashr etgan.

AQSHning Brigam Yang universiteti professori Charlz Grem aralash ta'lim modellarini to'rt o'lchov, to'rt daraja va uch turga ko'ra tasniflashni taklif qildi. Uning bu to'rt o'lchovi oddiy bo'lib, makon (yuzma-yuz/virtual), vaqt (sinxron/asinxron), aksariyat sezgi a'zolarining ishtiroki (yuqori, barcha sezgi a'zolar/ past, faqat matndan iborat) va inson ishtiroki (insonning ustunligi, texnika / inson omilining pastligi, texnikaning ustunligi). Bu bimodal yetkazib berish orqali belgilangan aralash ta'lim g'oyasi bilan bog'liq. Ikkinchi va butunlay boshqacha tasniflash elementi uning darajasi: faoliyati, kursi, dasturi va ta'lim muassasasi hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Aralash ta'lim individual o'quv faoliyatida qo'llangan metodlardan butun muassasada qo'llash jihatidan farq qiladi.

Charlz Grem maqsadga bog'liq bo'lgan aralash ta'limning uch toifasini ko'rsatib o'tdi:

1) foydalanish va moslashuvchanlikka yo'naltirilgan aralashtirish imkoniyatlari;
2) an'anaviy pedagogikani takomillashtirishga qaratilgan aralashtirish;
3) pedagogikani o'zgartirishga qaratilgan hamda o'zgaruvchan aralashtirish.

Grem fikricha, talabalar o'z bilimlarini shakllantirishda yanada faolroq ishtirok etishlari mumkin. Bu yerda aniq yopiq iyerarxiya mavjud bo'lib, unda transfonmasiya eng maqbul yechim hisoblanadi. Shuning uchun Grem tipologiyadagi modallik usullardan tashqariga chiqib, ham

ko‘lamini, ham pedagogik maqsadini hisobga oldi [6].

U aralash ta’limni qabul qilish uchun olti asosni keltirdi:

1. Pedagogik samaradorlik.
2. Bilim olishga imkoniyat.
3. Ijtimoiy aloqalar.
4. Shaxsiy ishtirok.
5. Iqtisodiy samaradorlik.

Ulardan 1-, 2- va 5-asoslar eng mashhur sabablar deb topildi. Dastlab Kris Prokter, shuningdek Aleksey Xaynse aralash ta’lim to‘liq bo‘lmagan sirtqi o‘qishda ta’lim olayotgan talabalar uchun bilim olish imkoniyatini yaxshilaydi, deb ta’kidlaydilar. Grem bilim olish imkoniyatini yaxshilanganligini ko‘rsatadigan tadqiqotlar tahlili natijasida yuqoridagi ilmiy nazariyani ilgari surdi.

Onlayn texnologiyalar uchun talab qilingan ikkita afzallik (uning vaqt va joyni birlashtirish qobiliyati) ma’ruzalarni aralash ta’lim kabi samarali va qiziqarli o‘qitish uchun yetarli emasligi ko‘rinadi. Boshqa bir masalani ko‘rib chiqaylik. Onlayn munozarada bir necha bor ta’kidlangan afzalliklardan biri shundaki, u tortinchoq guruh a’zolariga darsda faol qatnashishga imkon beradi. Shu bilan birga, ba’zi talabalar onlayn munozarada qatnashishda o‘zlarini biroz noqulay sezgan holatlari haqidagi dalillar ham mavjud. Demak, shunchaki faoliyatni onlayn tarzda o‘tkazish pedagogik yutuqlarni ta’minlash uchun yetarli emas. Ma’ruza uslubi yoki moderasiya uslubi kabi boshqa omillar ham muhim bo‘lishi zarur. Grem va Dzyuban tomonidan qayd etilgan tadqiqot natijalari aralashgan ta’lim foydasiga o‘zgargan, ammo bu qisman uni onlayn usullar uchun yanada qulaylashtirish uchun kurs tarkibidagi o‘zgarishlar tufayli kelib chiqqanligini taxmin qilish mumkin.

III.XULOSA. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashni lozimki, aralash ta’limning konseptual va terminologik apparati murakkab tizim asosida qurilgan bo‘lib, bu tizim atamaga to‘g‘ri va muvofiq ta’rif berishdan tortib, uning qay tarzda va sharoitda tashkil etilishigacha bo‘lgan elementlarni o‘zida qamraydi. Aralash ta’limdan o‘quv jarayonida keng foydalanish orqali sohadagi bir qancha muammoli vaziyat va kamchiliklarni bartaraf etish bilan bir qatorda, ta’lim sifatini yanada oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, o‘qituvchi→maslahatchi tizimida faoliyat yuritish tizimiga o‘tish kabi ijobiy yutuqlarga erishish mumkin.

Сноски / Иқтибослар / References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-5847-son Farmoni. “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risda”gi 08.10.2019-yil. URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2. O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

3. Komilova M.O. Смешанное обучение в совремменном образовательном пространстве. Fan ta’lim va amaliyot integratsiyasi.

4. Абрамова Я.К. Смешанное обучение как инновационная образовательная технология. //Перспективы развития информационных технологий. 2014. №17. С. 115-119.

5. Watwood B., Nugent J., Deihl W. Building from Content to Community: Rethinking the Transition to Online Teaching and Learning: A CTE White Paper. – Richmond: Virginia Commonwealth University, 2009. – 22 p. – P. 5.

6. Д.Н.АШУРОВА. АРАЛАШ ТАЪЛИМ МОДЕЛЛАРИ.Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2021, No 1(36), 115-127

7. Azamkulovna,P.D.(2022). BO‘LAJAK O‘QITUVCHI-DEFEKTOLOGLARGA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATINI OLIB BORISHNI O‘RGATISH KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIK KO ‘RISH OMILI SIFATIDA. Scientific Impulse, 1(5), 413-418.

Salixova G.M
Nizomiy nomli TDPU maxsus pedagogika v inkliziv ta'lim fakulteti "Logopediya" kafedrasi o'qituvchisi (PhD)

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MAXSUS EXTIYOJLI O'SMIR BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Nogironligi bo'lgan kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning bevosita jamiyatda, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishlari natijasida bu bolalarning ijtimoiy-huquqiy masalalari ijobiy hal etiladi. Ya'ni ular ham me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari qatori dam olish, davolanish ijtimoiy ta'minotdan foydalanadilar. Bir so'z bilan aytganda, ular ham jamiyatning teng huquqli fuqarolari sifatida yashaydilar. Ushbu natijani qo'lga kiritish uchun shunday muammoli bolalar bilim olishi, ularning birlashuvi kabi masalalarni o'rganuvchi defektolog, pedagog, shifokor va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishlarini talab qiladi. Bu jarayon umumiy ma'noda reabilitatsiya ishlarining mohiyatini ochib beradi.

1. Reabilitatsiya tadbirlarining kompensatsiyaga tayanishi. Kompensatsiya o'z yo'nalishiga ko'ra avvalo ijtimoiy adaptatsiya tushunchasi bilan birlashadi. Sharoitning o'zgarib turganligi uchun nogironligi bo'lgan bolaning imkoniyatlari hamda ehtiyojlari o'rtasida mutanosiblik buziladi. Shu vaziyatda nogiron bola muhitga moslashishga yoki uni o'zgartirishga harakat qiladi. Mazkur bolalarda har qanday harakat sog'lom analizatorlar faoliyatidan unumli foydalanish evaziga amalga oshadi. Masalan, eshitmaslik o'rnini ko'rish, harakat, teri-tuyish sezgilari qoplaydi. Nogiron bolalar atrofdagi aniq va mavhum o'zgarishlarni anglashga va ularga javob reaksiyasini berishga urinadi. Bu bolalar yashayotgan ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar uni turli faoliyatlar orqali ehtiyojni qondirishga undaydi. Aynan ta'lim-tarbiya jarayonida nogiron o'quvchilar pedagoglar tomonidan qo'llanilgan kompensatsion yondashuvlar (ko'rgazmali qurollar, real vaziyatlar, notanish insonlar bilan suhbatlar, sayohat darslari va b.)ning ta'sirida turli hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishga va ijtimoiylashishga o'rganadilar.

2. Reabilitatsiya ishlarining variativligi. Bu tamoyil nogiron bolalarni "hozir" munosabatidagi muloqotga va tez o'zgarayotgan vaziyatlarga ijtimoiy moslashishga tayyorlaydi. Olib borilgan tadqiqot ishi davomida nogiron o'smir qar bolalarda uchraydigan turli hayotiy vaziyatlarning modellari ishlab chiqildi. Bu modellar aynan nogironligi bo'lgan qar bolalarni ijtimoiy hayotda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga undaydigan topshiriqlardan tashkil topdi. Bundan tashqari ularga har bir berilgan topshiriqni bajarganlaridan so'ng o'z vaqtida rag'batlantiruvchi muhit yaratildi.

3. Reabilitatsiya tadbirlarining korreksiyaga yo'nalganligi. Ushbu tamoyil nogironligi bo'lgan o'smir kar bolalarda mavjud muammolar va ularning oqibatida yuzaga keluvchi psixologik yetishmovchiliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan ishlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari davomida nogiron o'quvchilarda uyalish, qaysarlik, o'ziga ishonmaslik, o'jarlik, dangasalik, o'zgalar yordamiga muhtojlikka o'rganib qolish kabi odatlar ko'p uchrashi kuzatildi. Natijada dars va mashg'ulotlar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini, o'zini-o'zi namoyon qilish, o'z fikrini himoya qilish, o'zgalarni tinglash va o'zgalarga yordam berish malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nogironligi bo‘lgan o‘smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning tamoyillaridan biri bu – nogironligi bo‘lgan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan har bir ota-ona farzandlari uchun mas’ul shaxs sanaladi.

Har bir ota-ona farzandini dunyoga keltirdimi uni to mustaqil hayotga to‘lguncha tarbiyalashi, boqishi, bilim berishi, tarqona va umuminsoniy axloq-odob qoidalarini o‘rgatishi zarur. Chunki ota-ona ekkan farzand atalmish nihol uzoq yillar davomida alohida qunt bilan parvarish qilish asnosida oila, ota-ona va jamiyat kutgan hosilni beradi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamizda bu muhim jihatga alohida urg‘u beriladi va “Ota-onalar o‘z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar” – degan norma bilan ifodalanadi (64-modda).

Oilalarda o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda psixologik metodlardan foydalanishga ehtiyoj tug‘ildi. Shu bois, reabilitatsiyaga jalb etilgan nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda, quyidagilar qo‘llaniladi:

– inson hissiy holatiga munosabat;
– o‘zaro aloqalarda diplomatik yo‘l;
– emotsional boshqarish va bardoshlilik;
– butun tarbiya madaniyatini qo‘llay bilish;
– hulqiy yo‘nalishini so‘ngigacha asrash;
– bolalar va o‘smirlarda kuzatiladigan holatlar to‘g‘risida ko‘nikma bo‘lishi;
– bolalarga qiziqishning kuchliligi;
– bola huquqlarini hurmat qilish, hamda ularga nisbatan xaqqoniylik;
– o‘z-o‘zini anglashning rivojlanganligi jumladan, o‘z-o‘zini maksimal bilish, kim bilan ishlayotganligini tushunish;
– o‘zining ichki hayotiy pozitsiyasiga ega bo‘lish, boshqa odamlar ishonchining oddiy namoyondasi bo‘lmaslik.

Nogironligi bo‘lgan kar va zaif eshituvchi o‘smir bolani ijtimoiy hayotga yo‘naltirishda noan’anaviy usullarga, metodik texnologiyaga, pedagogika va psixologiya darslarida tan olingan xalqaro va milliy tajribaga ega bo‘lish, umr bo‘yi orttirilgan shaxsiy namuna, o‘z faoliyatini tartiblash, sog‘lom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyojiy sharoitining o‘ziga xosligi, natijani his etib maqsad sari harakat qilish, pedagogning uslubi va tajriba muhim hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi o‘smir bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda har bir tarbiyachi – pedagog, mas’ul xodim, ota-ona faoliyatlarini axloq qoidalariga monand yoki o‘z mamlakatining talablariga tayangan holda reabilitatsiya ishlarini amalga oshirmog‘i lozim.

Ushbu reabilitatsion ishlarda har bir ishtirokchi va tashkilotchilar hamda ota-onalar odob-axloq normalari quyidagi asosiy tamoyillarni o‘z ichiga oladi:

• o‘z faoliyati davomida zaruriy bilimlarni egallash ;
• haqqoniylikka amal qilish. Bunda o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ishonchini suiiste’mol qilmaslik, shaxsiy hayotning chegarasini bilish, shuningdek o‘z pozitsiyasini shaxsiy maqsad yo‘lida foydalanmaslik kabilardan iboratdir;
• o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarga nisbatan g‘amxo‘rlik, empatiya bilan munosabatda bo‘lish;
• o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ehtiyoj va qiziqishlarini shaxsiy qiziqish va zaruriyatiga bo‘ysundirmaslik;
• nafaqat oilada va muassasada, balki jamiyatda o‘zining kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarini namoyon etish;
• axloq qoidalariga asoslangan o‘z qarorlarining sabablarini ifodalashga, o‘z tanlovi va xat-

ti-harakatiga javobgar bo'lishga tayyor bo'lish.

O'rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba'zi o'ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud jumladan, oilada ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan, nogiron o'smir bolalar bor bo'lsa, ularning tarbiyasi, ta'limi, davolanishi, ijtimoiy muhofazada bo'lishi kabi masalalari bilan asosan onalar band bo'ladilar. Otalar, bu yumushlarning barini onalarga yuklaydilar..

Demak, reabilitatsiya ishlarining vazifalaridan biri kar va zaif eshituvchi o'smirni shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga kompleks ko'maklashishdir.

Reabilitatsiya ishlarida tor mutaxassislar hamda mahalla va oilalarning birgalikdagi faoliyati muhim shartlardandir.

– reabilitatsiya jarayonini tashkil etishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash;
– davolash, tuzatish, rivojlantirish, kasbga yo'llash, muloqotga o'rgatish, huquqiy savodxonlikka o'rgatishda izchillik, bosqichma-bosqichlikka rioya etish;
– reabilitatsiya ishlarida, sub'ektlilikni ta'minlash;
– kompleks ta'sir doirasining bola shaxsiga qaratilganligi;
– reabilitatsiya jarayonlari mazmunan, metod va texnologiyalarining bola shaxsiy qiziqishi, mayli, intilishi, yosh va ruhiy holatiga xos zkani;
– reabilitatsiya ishlarini bir yo'lda safarbar etish, oilalar bilan kelishilgan holda tuzilgan dastur asosida tashkil etish;
– reabilitatsiya ishlarini uyushtirishda bola shaxsiga differensial munosabatni tanlash;
– reabilitatsiya ishlarida kommunikativlik;
– reabilitatsiya ishlari natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, monitoring olib borish va boshqalar.

Ko'rib o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha bajariladigan reabilitatsiya ishlarining foyda berishi kar va zaif eshituvchi o'smir bola shaxsini pedagogik va psixologik taraflama o'rganish asosida tashkil etish bilan bog'liq.

Reabilitatsiya ishlari maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda bola shaxsining tarbiyasi va taqdiri, omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof muhit, bo'layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, xatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. Kar va zaif eshituvchi o'smir bola ruhiyatining madaniy ko'rinishida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, turli odatlarida, fikrlashida,o'zgalar bilan suhbatida, muomalasida namoyon bo'ladi. Shundagina o'smir kar bolani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va kompleks ta'sir yo'llarini aniqlash mumkin.

Nogironligi bo'lgan o'smir bolalarda bilim olish ko'nikmasining shakllanganlik darajasiga asoslangan holda, ularning ruhiy, jismoniy hamda ma'naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJGA EGA BOLALARDAGI O'SMIRLIK DAVRI STRESS HOLATLARINI DIAGNOSTIK VA KORREKSION YORITILGANLIGI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar bilan o'smirlik vaqtidagi stress holatini yengib chiqish va samarali ijtimoiy faoliyat olib borishlari uchun yo'nalish haqida*

ma'lumotlar berilgan.

Annotatsiya: *V dannoy state predstavlena informatsiya o tom, kak spravitsya so stressom v podrostkovom vozraste i kak effektivno zanimatsya sotsialnoy deyatelnostyu s detmi s osobыmi potrebnostyami.*

Abstract: *This article provides information on how to cope with stress during adolescence and how to effectively engage in social activities with children with special needs***.**

Kalit so'zlar: *o'smirlik, xususiyat, stress, o'zgarish.*

Key words: *adolescence, trait, stress, change.*

Klyuchevыe slova: *podrostkovыy vozrast, cherta xaraktera, stress, izmenenie.*

O'smirlik so'zning qat'iy ma'nosida, inson hayotining 10 yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan davridir. Biroq uni yashaganlarning barchasi bu ko'proq narsa ekanligiga rozi bo'lishadi. Aynan shu yillarda biz yangi tajribalarni kashf etamiz, butun umrimiz davomida biz bilan birga bo'ladigan do'stlar bilan uchrashamiz va hatto birinchi marta sevib qolamiz. Shu va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra, yoshlik har qanday shaxs shakllanishidagi asosiy bosqich va shuning uchun u ko'proq mustaqillik, yaqinlik istagi kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Keyinchalik bu jarayon nimadan iboratligini biroz yaxshiroq bilishingiz uchun sizga bir nechta misollarni o'rganib chiqildi.

Jismoniy xususiyatlari[1]

1. O'smirlarda eng ko'p ajralib turadigan narsa ularning tanasining rivojlanish tezligi; bu nafaqat ularning tanasida gormonlarning tez ishlab chiqarilishi, balki o'sishni o'z ko'zimiz bilan ko'rishimiz bilan ham bog'liq. Hisob-kitoblarga ko'ra, o'smirlik davrida o'rtacha o'sish 22-25 sm ni tashkil qiladi va taxminan 15 yoshda o'smir kattalar bo'yi va vaznining 99% ga etadi.
2. Gormonal o'zgarishlar qo'lidan tarkibiy o'zgarishlar yuzaga keladi, ulardan biri vokal kordlarining qalinlashishi, bu erkaklar va ayollardagi ovozning o'zgarishini anglatadi. Bu jarayon bir necha oy davom etishi mumkin, shuning uchun o'smirlar ovozida o'zgarishlarga duch kelishadi.
3. Buning ajablanarli joyi yo'q, bu barcha o'zgarishlar bilan o'smirlar ma'lum darajada rivojlanadi jismoniy noqulaylik tanasining yangi o'lchamlariga hali ko'nikmaganliklari natijasida. Yaxshiyamki, bu ularning atrofidagi narsalar va odamlar bilan doimo to'qnashib ketishidan tashqari, hech qanday xavf tug'dirmaydi.
4. O'smirlik davrida ishtahaning ortishi, ayniqsa, erkaklarda, ba'zi hollarda, faqat tushlikda 2000 kaloriya iste'mol qilishi mumkin. Bu ushbu davrda ko'proq miqdorda ishlab chiqarilgan o'sish gormonlarining ta'siri bilan bog'liq.
5. O'smirlikning birinchi yillari bilan jinsiy uyg'onish ham keladi, nafaqat gormonal jihatdan, balki o'zini o'ziga jalb qiladigan jinsdagi odamlar bilan munosabatlarni o'rnatishga qiziqish bildira boshlaydi. Bu jinsiy impuls hayotning birinchi yillarida paydo bo'lishini ta'kidlaydiganlar bor; ammo, shubhasiz, o'smirlik jinsiy aloqa muhimroq bo'ladigan vaqtdir.
6. Ayollarga nisbatan, hayz davrining boshlanishi hayotidagi oldin va keyinni ifodalaydi. Birinchi hayz ko'rish 8 yoshdan 13 yoshgacha bo'ladi va menarche deb ataladi; Aynan shu paytdan boshlab ularning tanasi estrogen va progesteron kabi gormonlar tomonidan juda kuchli boshqarila boshlaydi.
7. Jinsiy steroidlar harakatga keladi va ulardagi farqlarni aniqlash uchun javobgardir tana yog'ining taqsimlanishi jinslar o'rtasida, ya'ni bu davrda erkaklar va ayollar o'rtasidagi son, sonning kengligi yoki ko'krakning ko'rinishi kabi jismoniy farqlar o'rnatiladi.

[1] www.psyhologyoungbody.com

8. O'smirlik davrining yana bir o'ziga xos xususiyati xusnbuzar ko'rinishi peshona, yonoq, elka va orqa kabi joylarda. Har xil turdagi akne mavjud va ularning paydo bo'lish sabablari har xil. Xuddi shunday, bu holatning davomiyligi har bir kishi uchun har xil bo'ladi. Yaxshi xabar shundaki, agar sizda jiddiy gormonal muammo bo'lmasa, vaqt o'tishi bilan yo'qoladi.

9. Endi soch o'sishi tanani jinsiy a'zolar, qo'ltiqlar, qorinning bir qismi va erkaklarda, yuzida (oxirgi deyarli har doim o'smirlikning oxirgi bosqichida sodir bo'ladi) kabi yangi sohalarda. Dastlabki bosqichda bu sochlar kattalar tanasida mavjud bo'lgan sochga aylanmaguncha, pahmoqqa o'xshash yumshoq va siyrak qatlam bo'ladi.

10. Yuqorida aytib o'tganimizdek, 9 dan 21 gacha bo'lgan davrda bizning gormonlarimiz to'xtovsiz ishlaydi, ular orasida ter ishlab chiqarish uchun mas'ul bo'lgan ter bezlarini topishimiz mumkin; bu teridagi bakteriyalar bilan birgalikda juda yoqimsiz bo'lishi mumkin bo'lgan xarakterli tana hidini ishlab chiqaradi.

11. Psixologik o'zgarishlar

12. Aynan shu bosqichda shaxs o'zi duchor bo'lgan ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning ko'pligi tufayli o'z fikrini har xil turdagi ko'p sonli qo'zg'atuvchilarga ocha boshlaydi. Psixologik rivojlanish bu o'smirlik davrining eng muhim xususiyatlaridan biridir, chunki sizning shaxsiyatingiz aynan shu vaqtda o'zini namoyon qila boshlaydi.

13. O'z-o'zini hurmat qilish muammolari ular, bu davrda o'zini past baholash inson hayotining istalgan vaqtida bo'lishi mumkin bo'lsa-da, bu xususiyatlar o'smirlik davrida boshqalardan ajralib turadi.

14. Ushbu bosqichda to'satdan kayfiyat o'zgarishi juda keng tarqalgan va ba'zan odamlarda tushunarsiz. Bu gormonlarning tanadagi ta'siridan emas, balki o'smirlar duch kelishi kerak bo'lgan ko'plab yangi his-tuyg'ular va vaziyatlar tufayli.

15. Ko'pgina yoshlar his qiladigan nomuvofiqlik deb tarjima qilinadi. O'rnatilgan hamma narsaga qarshi isyon ko'taradiganlar. Aynan shu davrda qolipni buzadigan ideallar va fikrlash usullari paydo bo'la boshlaydi; Ushbu g'oyalarning nozikligidan qat'i nazar, o'smir atrofidagi kattalarning burchi, uning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi va imkon qadar yaxshi yo'l-yo'riq ko'rsatishi mumkin bo'lgan xavfsiz joyni ta'minlashdir. Biroq, quyidagi holatlar sodir bo'lganda, bu juda qiyin bo'lishi mumkin:

16. O'smirlikning yana bir asosiy xususiyati - bu yoshlarning deyarli ichki ehtiyojidir, ota-onalari yoki vasiylarining hokimiyatiga qarshi chiqish. Bu ko'plab omillarga bog'liq bo'lishi mumkin, lekin eng keng tarqalgani, ma'lum darajada mustaqillik va katta erkinlikni his qilishdir.

17. Shaxsni qidirish javob topa olish nasib qilmasa, umrimiz davomida bizga hamroh bo'lishi mumkin bo'lgan narsa; ammo, bu savollarning barchasi o'smirlik davrida paydo bo'la boshlaydi.

18. Agar o'smirlar o'zlari mansub bo'lgan guruhning me'yorlari va qadriyatlarini bilsalar, kimligini aniqlash osonroq bo'ladi, shuning uchun o'ziga xoslikni izlashning asosi bo'lishi ajablanarli emas, guruhga a'zo bo'lish istagi.

19. O'zini guruhning bir qismi sifatida his qilish o'smirlarning o'z shaxsini izlash usullaridan biri, shuningdek, keng tarqalgan. Ergashadigan butlarni qidiring va shaxsiyatingizni ularga asoslang. Bu butlar har xil bo'lishi mumkin: mashhurlar, ta'siri, xayoliy qahramonlar va boshqalar.

20. Ta'sir qilish haqiqati nafaqat yoshga bog'liq, balki biz ilgari aytib o'tgan shaxsni qidirish uchun ham. Ko'pgina o'smirlar uchun boshqa odamlarning g'oyalariga berilib ketish juda oson bo'lishi mumkin, agar ular o'zlari hali kimligini yoki nimaga erishmoqchi ekanligini bilmasalar.

21. Va nihoyat hissiy beqarorlik bu yoshlar hayotining fonidir. Gormonlar ta‘siri yoki ular boshdan kechirayotgan ijtimoiy va psixologik o‘zgarishlar tufaylimi, his-tuyg‘ular ob-havo kabi o‘zgaruvchan bo‘lib qoladi va ba‘zi shaxslararo muammolar yoki tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

O‘smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o‘smir yoshdagilarga ta‘sir ko‘rsatishi, Ta‘lim berishi uchun eng qulay sharoit – bu umumiy mehnat bilan shug‘ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo‘lish rollaridan qoniqsalar, o‘smirlar, ayniqsa o‘smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko‘rsatayotganlaridan lozim bo‘lganda ularning o‘rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. O‘smirlarning o‘quv materiallarini faqat mexanik xotiraga asoslanishlari xalaqit berishlari mumkin. Bu davrda bolalarning idroki, diqqati va tasavvurlari o‘zgaradi, lekin bu o‘zgarish bolaning o‘ziga va atrodagilarga sezilmagan holda kechadi. Bu o‘zgarishlar atrodagalarga sezilarli darajada bo‘ladi. O‘smirlik davrida bolani anglashi va o‘z-o‘zini anglash darajasi kengayadi va unda boshqa odamlar, olam haqidagi bilimlari chuqurlashadi. O‘yin faoliyati asta-sekin kamayib, yangi faoliyatlar yuzaga kela boshlaydi. Psixik rivojlanishning yangi bosqichi boshlanadi. O‘smirlik davrida o‘z faoliyatini nazorat etash rivojlana boshlaydi va o‘zini-o‘zi boshqarishga intilishi kuchayadi. Bir so‘z bilan aytganda, o‘smirlik davri psixik rivojlanishda keskin burilish davri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Dehqonova, M. (2023). THE FIRST STAGES OF ENSURING CONTINUITY IN THE ELIMINATION OF SPEECH DEFECTS OF SPEECH-IMPAIRED CHILDREN. *Science and innovation*, *2*(B2), 55-58.

2. Ghiyosiddinovna, D. M. (2023). Specific Characteristics of Logopedic Work with Blind Children. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, *4*(1), 101-105.

3. G’iyosiddinovna, D. M. (2022). 4+ 2 TA’LIM TIZIMIDAGI O’RNI. *TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(10), 389-393.

4. Achilova S.J., Qodirova F.U., DEhqonova M.G’., “Logopedik texnologiya” o’quv qo’llanma, 2023. Zebo-print.

5. Muborak, D., & Lobar, S. (2022). MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA NUTQNING KECH RIVOJLANISHI. *TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(10), 345-349.

Ажимова З.Г.,
преподаватель НГПИ, Республика Каракалпакстан

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОМОТОРНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С АЛАЛИЮ

На развитие речи детей могут повлиять многие факторы. Один из речевых дефектов в детском возрасте называется тежелым речевым нарушением это-алалия.

Причиной нарушения речи алалии является поражение отделов мозга, связанных с речью [1].

От ученых Республики Узбекистан и России Л. Муминова, М. Аюпова, Л. С. Выготский, С. Шаховская, Мастюкова, Н. Н. Траугот и другие на протяжении ряда лет проводят научные исследования дефекта речи алалии.

Алалия – *отсутствие или недоразвитие речи вследствие органического поражения речевых зон коры головного мозга во внутриутробном или раннем периоде развития ребенка.* [3] При повреждении слухоречевого центра (центра Вернике) то это сенсорная алалия, если повреждена речедвигательный центр (центр Брока) - это моторная алалия. Если у ребенка имеются нарушения работы один из этих специфических центров, мы называем его алаликом.

При этом речь ребенка долго не развивается: до 5-7 лет, а в некоторых случаях и до 10-12 лет речь ребенка не выходит. Сенсорная алалия встречается редко, у детей чаще встречается моторная алалия.

При моторном алалие ребенок понимает обращенные к нему слова, может выполнять команды, но не способен произнести членораздельные звуки; в рамках этой формы выделяют также афферентную и эфферентную разновидности алалии; в первом случае ребенок не может контролировать работу речевого аппарата и неправильно произносит звуки, во втором –сложность в переключении артикуляционных актов, т.е. ребенку трудно соблюдать последовательность речевых движений.

Еще, признаков алалии можно выделять на речевые и неречевые. При алалии могут наблюдаться дефекты развития психических и моторных навыков наряду с отсутствием развития речевого языка детей.

Психическое и моторное развитие – это развитие интеллектуальных и моторных способностей в зависимости от физических, врожденных и генетических качеств ребенка, в связи с этими ребенок может связоваться с окружающей средой.

Неврологическую симптоматику наблюдают и при алалии, причем они выражены в разной степени: могут быть легкие проявления мозговой дисфункции – от признаков первичного расстройства ЦНС до грубых нервных расстройств. По данным Н. Н. Трауготта, оральная апраксия встречается у 10% детей с алаликом. У них наблюдалась физическая недостаточность и соматическая слабость.[2]

При моторной алалии к неврологическим симптомам, не связанным с речью, относятся: двигательные нарушения, нарушения целеполагания, недоразвитость пальцев, грубые движения, неспособность выполнять простые движения, неспособность захватывать пальцами мелкие предметы, неспособность застегнить пуговицы, завязовать шнурки обувь, совершать мелкие движения.

Психические симптомы включают ухудшение памяти, главным образом неспособность запомнить услышанное, дефицита внимания и эмоциональный дефицит. Такие дети либо гиперактивны, либо гипоактивны: менее активны, «заторможены».

Когнитивное развитие детей с алалий задерживается в связи с процессом развития, вследствие нарушения речевых и языковых способностей. После коррекции дефекта речи алалии познавательное развитие ребенка нормализуеться. Некоторые симптомы, связанные с речом: при сохраненной слуха наблюдаются дефекты речи, речеобразовательные способности (простые слова, различные звуки, некоторые фразы) развиваются поздно.

В некоторых случаев у детей развиваются патологические черты личности, невротические черты характера. Наряду с дефектом речи у детей наблюдались негативизм, неуверенность в своих силах, нервозность, раздражительность, депрессия, плаксивость, асоциальные черты характера. Некоторые дети используют речь в эмоциональных ситуациях.

Особенности личности ребенка связаны с несформированностью центральной нервной системы, а из-за дефекта речи он выделяется из детского коллектива, что со временем отражается на его психике. Например, в форме гнозиса, праксиса, синтеза времени наблюдаются трудности, не формирование внимания, недостаток обьема внимания, восприятия и других психических функций.

При нарушении афферентной моторики дети могут выполнять любые артикуляционные движения, но наблюдаются явные нарушения речи. При этом звуки смешиваются или меняют свое место, в результате чего, если слова не связаны друг с другом, ни одно слово не появляется или звуки продолжают повторяться.

При эфферентных двигательных нарушениях неспособность выполнять простые артикуляционные движения приводит к невозможности говорить. При алалии, связанной с моторикой, словарный запас мал по сравнению с возрастом. Он с трудом усваивает новые слова, не может понять точного произношения слов, употребляет слова неуместно, испытывает трудности с соединением слов друг с другом при составлении предложений. Особенно при произнесении речи он старается произнести речь, состоящую из одного-двух простых слов, используя мало слов.

При тяжелых формах двигательной алалии дети вообще не могут говорить, произнося лишь отдельные звуки и пытаясь объясняться мимикой и движениями, произнося только одну гласную в словах.

Учитывая тот факт, что алалия является системным заболеванием, логопед уделяет внимание всем аспектам речевой способности, образованию общеупотребительных слов, правильному восприятию слов, приобретению словарного запаса, грамматической правильности слов, устранению проблем, связанных с фонетикой. Процесс описывается следующим образом. Логопеды включают в свою работу логаритмический и логопедический массаж.

При различных способах обучения детей необходимо обучать на ранних стадиях обучения и развивать способности, подобные беглости речи. Потому, что чтение стихов сыграло большую роль в развитии речевых способностей детей. При коррекции речевого дефекта Алалии не только устраняется речевой дефект, но и психомоторные дефекты, развиваются процессы анализа и движения, а также процессы внимания, восприятия, слушания и сравнения, важные для развитие речи, также формируются. В этом случае, глядя

на картинку, четко объясняются название, форма, цвет и размер предметов. Прицеливание по кругу вокруг себя; формируются такие понятия, как вверху, внизу, в уме, слева и сзади.

Если коррекционное обучение проводится преимущественно в игровой форме, ребенок с интересом участвует в обучении, а речевые и психомоторные дефекты устраняются сами того не осознавая.

Беременным женщинам следует больше внимания уделять себе, чтобы их дети не болели алалией, кроме того, им следует беречь своих детей от хронических заболеваний.

Исползованные литературы

1. Ковшиков, В.А. Экспрессивная алалия и методы ее преодоления [Текст] /В.А. Ковшиков. – СПб. : КАРО, 2006. – 304 с.
2. Л.С. Волкова, С.Н. Шаховская Логопедия 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ВЛАДОС, 2003.-244 с
3. M.Y.Ayupova Logopediya- O'zbekston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti TOSHKENT 2017. 196 -c

B.X.Xusniddinova
Nizomiy nomidagi TDPU

O'QITUVCHISI O'QITUVCHINING DEONTOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANISH MASALASIGA NAZARIY VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya: *maqolada kasbiy faoliyat uchun maxsus o'qituvchilarni tayyorlashning deontologik «metakomponenti» ta'kidlangan, maxsus ta'lim sohasidagi mutaxassisning «deontologik yo'nalish», «deontologik kompetentsiya» va «deontologik tayyorlik» tushunchalari ochib berilgan*

Kalit so'zlar: *axloq, qonun, kasbiy burch, javobgarlik, axloqiy javobgarlik, deontologiya, kompetensiya, deontologik kompetentsiya*

O'qituvchilarning kasbiy faoliyati sohasining xususiyatlari, axloqiy-axloqiy, huquqiy normalar va qoidalarning ustuvorligi g'oyasi asosida ta'lim munosabatlarini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish jarayonlari, o'qituvchining kasbiy burchini anglashi va o'z faoliyati natijalari uchun javobgarligi bilan belgilanadi. O'qituvchi faoliyatidagi deontologik yo'nalishning tarixiy va pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Mahalliy va xorijiy mualliflarning axloq muammolariga, pedagogik faoliyatning deontologik jihatlarini asoslashga bag'ishlangan asarlarining sharhi o'tkazildi.

O'qituvchining deontologik me'yorlarga rioya qilishi uning ijtimoiy va kasbiy rivojlanishidagi muvaffaqiyatni belgilab berishi, o'z faoliyatini va ta'lim munosabatlarining boshqa ishtirokchilari faoliyatini tashkil etish samaradorligini ta'minlashi ko'rsatilgan. O'qituvchining kasbiy faoliyatini deontologik postulatlarga rioya qilishga yo'naltiruvchi tamoyillar ochib berilgan; o'qituvchining kasbiy faoliyati uchun deontologik talablar belgilanadi. «O'qituvchining deontologik kompetentsiyasi» tushunchasiga ta'rif berilgan. Ushbu hodisani strukturalashtirishning mohiyati bo'lgan o'qituvchining deontologik kompetentsiyasini o'rganishning asosiy jihatlari (normativ-huquqiy, xulq-atvor-tartibga solish, axloqiy-axloqiy) ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra o'qituvchining deontologik kompetentsiyasini rivojlantirishda o'qituvchining xulq-atvor traektoriyasida axloqiy va axloqiy imperativlarga rioya qilish ustuvorligi bilan ta'lim sohasidagi kasbiy standart talablari va boshqa me'yoriy hujjatlar bajarilishini boshqarishi kerakligi aniqlandi.

Ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarida ro'y berayotgan chuqur modernizatsiya jarayonlari bilan tavsiflanadi. Ushbu modeldagi ustuvor rol ta'lim tizimiga eng muhim ijtimoiy muassasa sifatida berilgan bo'lib, uning faoliyati o'quvchilarning shaxsiyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga, ta'lim sifatiga erishish va ta'lim xizmatlari iste'molchilarini qondirish maqsadida innovatsion ta'lim traektoriyalarini amalga oshirishga qaratilgan. Davlat ta'lim siyosati va ta'lim sohasidagi huquqiy tartibga solishning asosiy tamoyillari sifatida belgilaydi: axloqiy-odob me'yorlari, me'yor va qoidalarga rioya qilish asosida ta'limni boshqarishning demokratik mohiyati, o'zini ifoda etish va qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish qobiliyatiga ega shaxsning o'ziga xosligi va qadr-qimmatini tan olish [11, p. 7]. Aynan zamonaviy voqeliklar sharoitidagi axloqiy-odob qoidalari o'qituvchining tarbiyaviy sa'y-harakatlari vektorini o'quvchining shaxsini uyg'un va har tomonlama rivojlantirish tekisligida yo'naltirishga imkon beradigan pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim modeli sharoitida o'qituvchi nafaqat bilimlarning tarjimoni, balki pedagogik ishning professional va deontologik tekisligida yotadigan rolli xulq-atvorga asoslangan o'quvchilarning ta'lim faoliyati dirijyorining funktsiyalarini o'quv jarayonida amalga oshirishni ta'minlaydigan shaxsdir. Shu munosabat bilan deontologik me'yorlar muayyan pedagogik vaziyatlarda pedagogik majburiyat va faoliyat natijalari uchun mas'uliyat jihatidan professional standart talablarini bajarilishini ta'minlovchi ko'rsatma va muayyan pedagogik vaziyatlarni cheklovchilar rolini o'ynaydi.

Tarixiy rivojlanishning turli davrlarida mahalliy va xorijiy mualliflarning asarlarida o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar, uning kasbiy burchini bajarishi bilan bog'liq masalalar (Suqrot, Kvintilian, Ya.A. Komenskiy, J. Lokk, J.-J. Russo, I. Deontologik yo'nalish mazmunini anglash va aniqlash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan G.Pestalozzi, A.I.Gersen, K.D.Ushinskiy, N.G.Chernishevskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy va boshqalar). pedagogikada. Shunday qilib, I.G. Pestalozzi, o'qituvchining vazifasi jamiyat uchun foydali va barkamol shaxsni shakllantirishdir. Shu bilan birga, muallif avtoritarizmni istisno qilish va haddan tashqari tartibga solish tufayli muassasadagi qulay atmosfera o'qituvchi asosiy mavzu deb hisoblaydi [8, c. 352]. K. D. Ushinskiy tarbiyachining vazifasi haqida gapirar ekan, uning asosiy vazifasi o'quvchining shaxsiyatini barcha xilma-xilligida o'rganish va bilish istagi bo'lishi kerak, bu unga pedagogik ta'sir mexanizmlarini aniqlashga imkon beradi [10, 1-jild, p. 290]. A.S.ning pozitsiyasi Makarenko o'qituvchi muayyan harakatlar va amallarni bajarib, uni ongli ravishda bajarishi, takt, shaxsga nisbatan talabchanlik va hurmat munosabati, o'zaro ishonch va mas'uliyat kombinatsiyasi kabi fazilatlarga tayanishi kerakligi bilan bog'liq [7, 5-jild, p. 184]. Shu bilan birga, mas'uliyat ma'lum bir jamoa sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarning namoyonidir va deontologik (huquqiy, axloqiy, xulq-atvorli) aksiomalar (M.I.Starov) makonida joylashgan ijtimoiy ahamiyatga ega me'yorlarni tushunish bilan tavsiflanadi [9, p. 594]. Birinchi marta "deontologiya" atamasi D. Bentemning asarlarida ishlatilgan bo'lib, u uni inson u yoki bu harakatni amalga oshirish orqali keltirishi kerak bo'lgan foyda nuqtai nazaridan aniqlagan [5, s. 36]. "Pedagogik deontologiya" tushunchasini yangilab, bir qator mualliflar (G.M.Kertaeva, G.M.Kodjaspirova, L.E.Kuderina, K.M.Levitan) uni kasbiy burch talablariga muvofiq o'qituvchi xatti-harakatlari prizmasi orqali sharhlaydilar. Shu bilan birga, pedagogik deontologiya talablari o'qituvchining kasbiy ongini talaba (ta'lim munosabatlarining boshqa ishtirokchilari) taqdiriga aralashishga, ishonch, hamdardlik va adolat tamoyillariga rioya qilishga yo'naltiradi. Ishonch printsipi o'qituvchi faoliyatini o'quvchilar bilan o'zaro bir-birini qabul qilish, kiruvchi ma'lumotlar va o'ziga xos vaziyatlarda o'zini tutish uslublari asosida munosabatlarni o'rnatishga yo'naltiradi; hamdardlik printsipi o'qituvchi va o'quvchining ma'naviy birligini yagona axloqiy-axloqiy

yo’nalish, o’zaro tushunish va ta’sir asosida qabul qiladi; adolat printsipi o’qituvchi bir tomondan tarafkashlik va boshqa tomondan ortiqcha baho berishni istisno qilgan holda o’quvchilarni haqiqiy xizmatiga qarab baholashini nazarda tutadi. Tanlangan printsiplar asosida pedagogik faoliyatning deontologik jihati nuqtai nazaridan o’qituvchiga qo’yiladigan ustuvor talablar quyidagilardan iborat: o’qituvchi shaxsining gumanistik yo’nalishi, uning doirasida pedagogik harakatlarni anglash va interiorizatsiya qilish, axloqiy ko’rsatmalarni mustahkamlash; o’qituvchiga pedagogik faoliyatni amalga oshirishga va kasbiy burchiga muvofiq barqaror xatti-harakatni ta’minlashga imkon beradigan professional va shaxsiy deontologik fazilatlarning mavjudligi; o’qituvchining deontologik pozitsiyasi kasbiy faoliyatning axloqiy yo’nalishi, ijtimoiy ahamiyatli xulq-atvorida namoyon bo’lgan, o’qituvchining kasbiy va pedagogik burchini anglashi, bu sohada, o’ziga va talabalarga ta’lim makonining faol sub’ektlari sifatida tushunishi asosida ta’limga bo’lgan munosabatining integratsiyasi sifatida [3, p. 35]. Yuqoridagi talablar o’qituvchining rol va xulq-atvori, uning ijtimoiy va kasbiy yutuqlarini, shaxsiy rivojlanish va o’sish traektoriyasining samaradorligini belgilaydigan ko’rsatmalar bo’lib, o’qituvchining deontologik kompetentsiyasini tavsiflaydi. Deontologik kompetentsiya - bu pedagogik adabiyotda (A.A. Derkach, A.K. Markova, V.D. Ivanov, Yu.G. Kuznetsov, E. asarlari) ancha keng ilmiy va nazariy tushunchalarni olgan keng ko’lamli ta’limning - kasbiy kompetentsiyaning muhim qismidir. . I. Ogareva va boshqalar).

«Deontologik kompetensiya» tushunchasiga to’xtaladigan bo’lsak, biz N.A. Filatova [12, s. 110], u o’qituvchining kasbiy faoliyat normalari va qoidalariga rioya qilish asosida kasbiy faoliyatga nazariy, amaliy va shaxsiy tayyorligidan iborat bo’lgan ajralmas sub’ektiv xarakteristikani ifodalaydi. O.S.ning tushunchasida Bykova, E.V. Kostomarova [2, s. 38; 6, p. 136], deontologik kompetentsiya - bu shaxsning kasbiy burchini bajarishga tayyorligini ta’minlashga qaratilgan bilim, qobiliyat, ko’nikma, g’oyaviy-axloqiy ideal va kasbiy xulq-atvor normalarini o’z ichiga olgan tizimli shaxsiy sifat. «O’qituvchining deontologik kompetentsiyasi» kontseptsiyasini talqin qilish bo’yicha pozitsiyamizda biz bu kompetentsiyalar tizimining mavjudligi bilan ajralib turadigan, shaxsiy hayotga oid integral ta’lim ekanligidan kelib chiqamiz va pedagogik ishning huquqiy va axloqiy-axloqiy jihatlari, muvofiqlik va etishtirishni ta’minlaydigan shaxsiy va kasbiy fazilatlarni aks ettiradi. ongli kasbiy burchga asoslangan kasbiy xatti-harakatlar normalari va qoidalarining ta’lim makonida. Deontologik kompetentsiya mazmunini o’rganib chiqib, biz uning muammoli sohasida ushbu kontseptsiyaning keyingi tarkibiy kelishuvining mohiyatini tashkil etadigan tadqiqotning ustuvor tomonlarini ajratib ko’rsatamiz: normativ-huquqiy, xulq-atvor, axloqiy.

Ta’lim sohasidagi zamonaviy davlat siyosati ta’lim munosabatlarining barcha ishtirokchilarining manfaatlarini hisobga olgan holda ta’lim munosabatlarini insonparvarlashtirishni, ta’limning demokratik xususiyatini ta’minlashga qaratilgan. Bu ta’lim tizimining barcha sub’ektlari uchun majburiy bo’lgan pedagogik xodimlarning vazifalari va majburiyatlarini ta’lim munosabatlarining boshqa ishtirokchilari faoliyati uchun mas’ul bo’lgan ta’lim g’oyalarining asosiy dirijyori sifatida belgilaydi: huquqiy, axloqiy va axloqiy me’yorlarga rioya qilish, kasbiy axloq qoidalariga rioya qilish, talabalar va boshqa ta’lim sub’ektlarining sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish [11, p. 65]. O’qituvchining kasbiy sifatlari , o’qituvchining turli xil professional funktsiyalarni bajarishda faoliyatini, bolalarning madaniy farqlarini hisobga olgan holda, ularning qadr-qimmatini tan olish, qulay muhit yaratish asosida ta’lim faoliyatini tashkil etishni tartibga soladi. ta’lim muhitida; talabalarning shaxsiy va yosh ehtiyojlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda huquqiy, axloqiy va axloqiy - professional standartlarga rioya qilish, ta’lim yo’nalishlarini amalga oshirish. Shubhasiz, ushbu hujjat o’qituvchini o’qitish va uning kasbiy muvofiqligi uchun ko’rsatma bo’lib,

uning rivojlanish traektoriyasini, shu jumladan deontologik kompetentsiyani shakllantirishning asosiy yo'nalishini belgilaydi. O'qituvchining deontologik kompetentsiyasining me'yoriy-huquqiy jihati mazmunini tahlil qilib, yangi qonunchilik ta'limi tashabbuslari o'qituvchining kasbiy faoliyatining axloqiy-axloqiy ustuvorliklariga asoslangan gumanistik tarkibiy qismiga e'tiborni qaratayotganiga e'tibor qarataylik. Deontologik kompetentsiyani o'rganishning xulq-atvor va tartibga solish jihatlari o'qituvchining xulq-atvorining ekologik salbiy omillar ta'siriga individual barqarorligini ta'minlash, kasbiy faoliyatda psixologik va xulq-atvor barqarorligini saqlash g'oyalariga asoslanadi. Bunday holda biz o'qituvchining pedagogik vaziyatlarda xulq-atvori bilan javob berish shakllarini amalga oshirish qobiliyati tufayli uning barqarorligini o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz. Ko'rinib turibdiki, pedagogik faoliyat an'anaviy, normativ xulq-atvor shakllarining o'zgarishiga olib keladigan, o'ziga xos xulq-atvor reaktsiyalarini keltirib chiqaradigan va shaxsning ruhiy holatini beqarorlashtiradigan qiyin, ko'pincha stressli vaziyatlarga to'la. Shuning uchun o'qituvchi vaziyatni rivojlantirish variantlarini bashorat qilish, o'zini tutish yo'nalishini va ta'lim munosabatlaridagi boshqa ishtirokchilarning harakatlarini loyihalash, shaxsiy barqarorlikni saqlash bilan bog'liq profilaktik harakatlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.Shu bilan birga, o'qituvchi quyidagilarga ega bo'lishi kerak:

1) ta'lim tizimida yuz beradigan o'zgarishlarga javob berishga tayyorligi,

2) tanlangan xulq-atvor marshrutining to'g'riligiga ishonch,

3) xulq-atvorga javob berish variantlarini tanlashda mustaqillik,

4) muammolardan foydalanish orqali o'zlarining ruhiy holatlarini tartibga solish qobiliyati. kasbiy faoliyatning huquqiy va axloqiy postulatlariga rioya qilish chegaralarida qolish, yo'naltirilgan kurashish [4, p. 174].

Deontologik kompetentsiyani o'rganishning axloqiy-axloqiy jihati mazmuni haqida gapirganda, biz pedagogik faoliyat sohasi noyob axloqiy makonni ifodalaydi, uning axloqiy asoslarini va o'qituvchining ta'lim harakatlarini qo'llash xususiyatlari va ta'lim munosabatlarining boshqa ishtirokchilari bilan o'zaro aloqalarini tartibga soluvchi rolini bajarishini ta'kidlaymiz. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi pedagogik tanlov jarayonida axloqiy fazilatlarga va axloqiy javobgarlikka ega bo'lishi kerakligi aniq. Insonning axloqiy fazilatlari bo'yicha tadqiqotlarni chuqur tahlil qilmasdan (bu jihat V.S.Bibler, N.I.Boldyrev, E.V. Bondarevskaya, E.N.Barishnikova, I.A.Kolesnikova, P.M. asarlarida etarlicha batafsil bayon etilgan) Yakobson, N.A. Jukovskaya, A.V. Korostenya va boshqalar), ularning asosiy mohiyati jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy va axloqiy talablarni bajarish uchun ichki ongli ehtiyojni tasdiqlashda ekanligini ta'kidlaymiz, bu esa axloqiy javobgarlik asosida pedagogik faoliyatni rag'batlantirishga imkon beradi. Biz G.V.ning bayonotini ko'rib chiqamiz Atamanchuk [1, s. 419], kimning ma'naviy javobgarligi umuman javobgarlikni sifat jihatidan o'zgarishiga yo'l qo'ymaydi deb hisoblaydi. Muallif fikrini davom ettirib, biz bu faoliyatga buzg'unchilik munosabati, qarama-qarshiliklarni hal qila olmaslik va muvaffaqiyatga erishishga olib keladi, deb hisoblaymiz. Biz axloqiy javobgarlikni o'qituvchining ijtimoiy va axloqiy talablarni o'zlashtirishi, jamoatchilik deb tushunamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций. – М.: Омега-Л, 2006. – 584 с.

2. Быкова С.С. Формирование деонтологической компетентности у будущих педагогов в системе профессионального образования // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2012. – Т. 3. – № 4. – С. 37–41.

3. Жуковский В.П., Ильковская И.М. Деонтологический аспект педагогической деятельности: новые ориентиры ролевого поведения учителя // Актуальные проблемы воспитания детей и молодежи в

современной России: сб. науч. статей. – Саратов: Поволжский институт управления имени П.А. Столыпина, 2013. – С. 33–38.

4. Жуковский В.П. Трансситуативная устойчивость поведения педагога в современном образовательном пространстве: теоретико-методологические основания развития // Единая образовательная среда как фактор социализации обучающихся: сб. материалов науч.-практ. конф. Ч. 1. – Саратов: СОИРО, 2015. – С. 173–178.

5. Кертаева К.М. Основы педагогической деонтологии. Алматы, 2002. – 238 с.

6. Костомарова Е.В. Деонтологическая компетентность студента-медика как фактор успешность профессиональной деятельности врача // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2014. – № 4 (89). – С. 134–138.

7. Макаренко А.С. Сочинения: В 5 т. – М., 1951. – Т. 5.

8. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические произведения: В 3-х т. – М., 1961–1965. – 1932 с.

9. Старов М.И. Ответственность как важная психолого-педагогическая составляющая духовно нравственного развития личности студента // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2011. – Т. 104. – № 12–2. – С. 593–596.

10. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1974.

11. Федеральный закон Российской Федерации «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 г. № 273–ФЗ. 12. Филатова И.А. Деонтологическая компетентность будущих педагогов-дефектологов // Специальное образование. – 2015. – № 2. – С. 105–115.

Xusnuddinova Zulayxo Xamidullayevna
CHDPU Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI
ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ (KO‘RISHIDA NUQSONI BO‘LGAN) BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limda o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usul va uslublar haqida.

Kalit so‘zlar: texnologiya, alohida yordamga muhtoj bola, korreksiya, kognitiv, qobilyat, individual yondashuv, individual dastur, o‘yin.

Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bo‘lgan bolalar tobora ko‘payib bormoqda va ularni o‘qitish va ijtimoiylashtirish kerak.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida inklyuziv ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Inklyuziv ta’lim deganda turli darajadagi ommaviy ta’lim tashkilotlarida nogiron bolalarni rivojlantirish va o‘qitish tushuniladi.

Ushbu turdagi ta’lim bugungi kunda dolzarbdir, chunki u har bir bolaning jismoniy yoki intellektual qobiliyatidan, shuningdek individual xususiyatlaridan qat’i nazar, uning ta’lim ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Ya’ni, inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalar va ularning sog‘lom tengdoshlari bilimlaridan teng foydalanish imkoniyatini beradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarni zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish ta’lim sifat samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar haqida so‘z yuritishdan avval pedagogik texnologiya tushunchasini izohlash maqsadlidir .

V.M.Manaxov pedagogik texnologiya haqida shunday fikr bildirgan: o‘quvchi va o‘qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o‘tkazish bo‘yicha ular pedagogik faohyatining har tomonlama o‘ylangan modelidir.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishim kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir. Pedagogik texnologiya o‘z navbatida o’qish va tarbiya texnologiyalarini o ‘z ichiga qamrab oladi.

O‘qitish texnologiyasi - o‘quv mashg‘ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo‘laniladigan shakl, metod va vositalarni oqilona tanlab olish, professor-o‘qituvchi va o‘quvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Tarbiya texnologiyasi - tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usullar va uslublar to‘plamidir. Bu texnologiyalar, yoshlar o‘sishi, o‘z-o‘zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o‘zlashtirish va boshqalar kabi alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bo‘lgan bolalarning o‘qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi. Bu usullar orasida birlashgan o‘quv-uslubiy modellar, individual tayyorlov va dasturlash, kooperativ o‘quv, interaktiv o‘quv va o‘yinlar va mavzular bo‘yicha ta’lim kabi texnologiyalar mavjud. Bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning ta’lim jarayonini qulaylashtiradi va ularning o‘zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning o‘sishi, o‘z-o‘zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o‘zlashtirish va boshqalar kabi alohida muhitga ega bo‘lgan bolalarning o‘qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalardan foydalanish alohida yordamga muhtoj har bir bola uchun zarur bo‘lgan maxsus ta’lim sharoitlarini ta’minlaydi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalar bilan ishlashda qo‘llaniladigan va bolalar rivojlanishidagi har qanday buzilishlar yoki og‘ishlarni korreksiyalashga qaratilgan ta’lim shakllari, usullari va usulublaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda, maxsus o‘qituvchi (defektolog) alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) o‘quvchi tomonidan o‘quv dasturining yetarli darajada to‘liq o‘zlashtirilishini ta’minlashga qodir.

Maxsus o‘qituvchi (defektolog) quyidagi korreksion-pedagogik texnologiyalarini qo‘llashi mumkin: differensatsiyalashtirilgan ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘yin texnologiyalari, logoritmika, korreksion va rivojlantiruvchi texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Differensatsiyalashtirilgan ta’lim texnologiyasidan foydalanish va xususan, darajalarni farqlash tufayli har bir bola jismoniy yoki intellektual buzilishlarga qaramay bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu o‘quv jarayonini yanada samarali qiladi: bolaning individualligi hisobga olinadi, uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish va qobiliyatlarini ochib berishga imkon beradigan o‘qitish metodikasi ishlab chiqiladi. Har bir guruh uchun bir yil davomida korreksion va rivojlantiruvchi reja ishlab chiqiladi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi ham samarali. Hamkorlik deganda kattalar va bolalarning

birgalikdagi rivojlanish faoliyati tushuniladi. O'quv jarayonining ma'nosi o'quv predmetidan bolaga emas, balki boladan mavzuga, o'quvchi ega bo'lgan imkoniyatlardan amalga oshirishdir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalarda logoritmika – vosita mashqlari tizimi alohida o'rin tutadi, bu yerda harakatlarning maxsus tanlangan nutq materialini talaffuz qilish bilan kombinatsiyasi mavjud. Logoritmik mashqlardan foydalanish mushak-skelet tizimiga mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi, vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga va fazoda yo'nalishga yordam beradi. Logoritmik mashg'ulotlar bolalarda musiqiy hisni rivojlantirishga, nutqni to'liq rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ritm tuyg'ularini tarbiyalashga imkon beradi.

Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarni o'qitishda zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. **Birlashgan o'quv-uslubiy modellar:** Bu modellar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida qo'llaniladigan turli o'quv-uslubiy modellardir. Masalan, «Birgalikda o'rganish» modeli, "O'z-o'zini boshqarish" modeli, "O'yinlar" modeli kabi.

2. **Individual tayyorlov va dasturlash:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida har bir bolaga moslashtirilgan individual dasturlarni tuzishda foydalaniladi. Bu dasturlar, bolaning shaxsiy talablari va o'ziga xos xususiyatlari asosida tayyorlanadi.

3. **Kooperativ o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida guruh ishlarini tashkil etishda va boshqarishda qo'llaniladi. Bu usulda, bolalar bir-biriga yordam berish, fikr almashish va jamoada ishlashni o'rganishadi.

4. **Interaktiv o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida interaktiv darslar tashkil etishda foydalaniladi. Bu usulda, audio vizual vositalardan foydalanish, interaktiv kompyuter darslari tashkil etish, interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanish kabi usullar ishlatiladi.

5. **O'yin:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'yinlar yordamida o'qitish uchun foydalaniladi. O'yinlar bolalarning qiziqishlarini oshiradi va ularga o'rganishni osonlashtiradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishni yanada qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'qituvchilar va ota-onalar uchun ham yordamchi va qo'llaniladigan usullar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomova O. Pedagogik texnologiya. Toshkent -2015.
2. Пасторова А.Ю. Инклюзивное образование: исследование и практика. СанктПетербурге- 2012.
3. Xusnuddinova, Z. (2022). Corrective pedagogy for blind children cluster mechanisms to increase work efficiency. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(2), 68-70.
4. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlarni tashkillashtirishda ilk qadamni tashlash. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 80-82.
5. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning korreksion mashg'ulotlar ish tizimini tashkil etish. Таълим ва ривожланиш таҳлили онлайн илмий журнали, 218-220.
6. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti
Jo‘rayeva Mehribonu Muhitdin qizi
Maxsus pedagogika,
Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistranti

YUQORI LAB VA/YOKI TANGLAYNING TUG’MA YORIQLARI YORIQ LAB VA/YOKI TANGLAY ETIOLOGIYASI

Annotatsiya: so’z boyligi buzilishlarini tuzatish rinolaliyali bolalarni to’liq reabilitatsiya qilish, ularning so’z boyligini to’g’ri qo’llay olish ko’nikmalarini shakllantirish. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning so’zning semantik ma’nosini tushunishini eksperemental o’rganish, nutqini rivojlantirish bosqichlari, imkoniyatlari hamda ularning bugungi zamonaviy logopediya tarkibidagi o’rni va vazifalari hal qilingan.

Kalit so’zlar: rinolaliya, Velofaringeal, anatomiya, fiziologiya, yumshoq tanglay, qattiq tanglay, palatum durum, palatum osseum, palatum molle, velum palatinum, fonema, lateral, , alveolyar, nazofarenks.

Аннотация: коррекция нарушений словарного запаса, полная реабилитация детей с ринолалией, формирование навыков правильного использования словарного запаса. Было решено экспериментальное исследование понимания смыслового значения слов учащимися младшего школьного возраста, этапов и возможностей их речевого развития, а также их роли и задач в современной логопедической работе.

Ключевые слова: ринолалия, небно-глоточная ткань, анатомия, физиология, мягкое небо, твердое небо, твердое небо, косое небо, молле небо, небная занавеска, фонема, латеральная, альвеолярная часть, носоглотка.

Abstract: correction of vocabulary disorders, complete rehabilitation of children with rhinolalia, formation of skills in the correct use of vocabulary. It was decided to conduct an experimental study of the understanding of the semantic meaning of words by primary school students, the stages and possibilities of their speech development, as well as their role and tasks in modern speech therapy work.

Key words: rhinolalia, velopharyngeal tissue, anatomy, physiology, soft palate, hard palate, hard palate, oblique palate, molle palate, velum palatine, phoneme, lateral, alveolar part, nasopharynx.

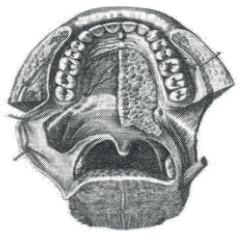

Velofaringeal muhr inson anatomiyasi va fiziologiyasidagi noyob mexanizm bo’lib, nafas olish va yutish kabi hayotiy jarayonlar uchun zarurdir. Uning to’liq ishlashisiz tovush talaffuzi va rezonans muvozanatining normal rivojlanishi mumkin emas.

Tanglay (lat. palatum) og’iz bo’shlig’i, burun bo’shlig’i va farenksni ajratib turuvchi shakllanish bo’lib, ikki qismdan iborat (1-rasm).

Oldingi qismi qattiq tanglay (lot. palatum durum), yuqori jag’ning palatin

o'simtalari va tanglay suyaklarining gorizontal plitalari (lat. palatum osseum) tomonidan hosil qilingan suyak asosiga ega. Qattiq tanglayning shilliq pardasi deyarli butun uzunligi bo'ylab periosteum bilan chambarchas bog'langan. Faqat tanglayning lateral qismlarida, alveolyar o'simta bilan chegarada, shilliq qavat ostida bo'shashgan biriktiruvchi to'qima, shilliq va shilliq so'lak bezlari qatlami yotadi. Yumshoq tanglay bilan tutashgan joyda bezlar klasteri mavjud. Suyak tanglayning o'rta chizig'i bo'ylab ko'zga tashlanadigan chok bo'lib, uning oldingi uchida bir qator ko'ndalang ko'tarilishlar joylashgan.

Orqa qism - yumshoq tanglay (lat. palatum molle) - tolali asosga ega bo'lgan mushak shakllanishi. Og'iz bo'shlig'i va farenks tomonida yumshoq tanglay bo'shashgan shilliq osti qatlami va shilliq bezlar to'plangan shilliq qavat bilan qoplangan. Oldingi qirrasi bilan qattiq tanglayning orqa chetiga birikadi. Yumshoq tanglayning orqa qismi esa – palatin pardasi (lat. velum palatinum) pastga va orqaga qarab erkin osilib turadi, o'rtada til (lot. uvula) ko'rinishidagi o'simtaga ega bo'lib, uni faqat odamlargina taranglik hosil qilishi kerak. vertikal tana holatida pastki jag'ning osilishiga to'sqinlik qiladigan og'iz bo'shlig'ida.

Yonlarda yumshoq tanglay mos ravishda tilning chetiga va farenksning yon devorlariga o'tib, ikki juft yoy bo'lib davom etadi. Bu mushaklarni o'z ichiga olgan shilliq qavatning ikki burmasi. Bundan tashqari, yumshoq tanglayning mushak qavati mushaklarni o'z ichiga oladi: levator, tensor va uvula.

Ko'tarilgan sari yumshoq tanglay uzayadi, uning oldingi uchdan bir qismi yupqalashib, orqa uchdan bir qismi qalinlashadi. Yumshoq tanglayning oldingi uchdan bir qismi amalda harakatsiz, o'rta uchdan bir qismi nutqda, orqa uchdan bir qismi esa yutishda faol ishtirok etadi.

Nafas olayotganda yumshoq tanglay pastga tushadi va farenks va og'iz bo'shlig'i orasidagi teshikni qisman qoplaydi.

Yutayotganda yumshoq tanglay cho'ziladi, ko'tariladi va farenksning orqa devoriga yaqinlashadi, u mos ravishda tanglay tomon harakatlanadi va tanglayga tegadi; bir vaqtning o'zida boshqa mushaklar qisqaradi: til, farenksning yon devorlari, uning. ustun konstriktor. Yutish paytida velofaringeal muhr mexanizmi bolusning yuqori nafas yo'llariga kirishiga to'sqinlik qiladi.

Nutq davomida mushaklarning juda tez qisqarishi doimo takrorlanib turadi, bu esa yumshoq tanglayni farenksning orqa devoriga yuqoriga va orqaga yaqinlashtiradi. Yumshoq tanglay nutq paytida juda tez yuqoriga va pastga siljiydi: nazofarenksning ochilish yoki yopilish vaqti 0,01 dan 1 sekundgacha. Yumshoq tanglayning ko'tarilish darajasi nutqning ravonligiga, shuningdek, talaffuz qilinadigan fonemalarga bog'liq. Uning maksimal ko'tarilishi [A] va [C] tovushlarini talaffuz qilishda kuzatiladi. Va uning eng katta keskinligi [I] tovushini talaffuz qilishda. Bu kuchlanish [U] tovushini talaffuz qilishda biroz pasayadi va [O], [A], [E] tovushlarini talaffuz qilishda sezilarli darajada kamayadi.

Shunday qilib, velofaringeal muhr nutqni shakllantirish mexanizmidagi eng muhim bo'g'indir. U nazofarenks va orofarenksni ajratuvchi valf vazifasini bajaradi, og'iz bo'shlig'ida og'iz tovushlarini shakllantirish uchun zarur bo'lgan bosimni ta'minlaydi, ovoz rezonansining normal muvozanatini tartibga soladi.

Tovushning talaffuzi va ovoz rezonansining muvozanati

Ovozli talaffuz nutqning talaffuz tomonini anglatadi va so'zlovchi nutqining adabiy til me'yorlariga mos kelishi bilan tavsiflanadi.

O'rganilayotgan kursning bir qismi sifatida nutqning talaffuz tomonining ikkita asosiy komponentini ko'rib chiqish juda muhimdir: ovozli talaffuz va ovoz rezonansining muvozanati.

Fonemalarning xususiyatlari "Dislaliya" kursida o'rganiladi. Biroq, rinolaliya bilan unli tovush-

lar, dislaliya bilan saqlanib qolgan labial-dental, labio-labial tovushlar guruhlari buziladi. Dislaliyadan farqli o'laroq, rinolaliya tovush talaffuzining to'liq buzilishi bilan tavsiflanadi (tovushlarning paydo bo'lish joyi ham, ularning artikulyatsiyasi va rezonansi o'zgaradi), fonetika bo'limiga yana murojaat qilish kerak. Axir, tovushning to'g'ri fonetik xususiyatlarini bilish nafaqat uning buzilishini aniqlashga, balki ona tilining akustik normasiga muvofiq to'liq talaffuzni tiklashga ham imkon beradi.

Rus tilining fonetikasi unlilar va undoshlar tizimidan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos akustik va artikulyar xususiyatlarga ega.

Unli tovushlar tovush burmalari, velofaringeal muhr, lablar va til ishtirokida hosil bo'ladi. Ovoz pardasi yopiq va tebranadi. Yumshoq tanglay farenksning orqa devoriga bosiladi. Dudoqlar labializatsiyalangan (yumaloq) yoki ko'proq cho'zilgan holatga ega bo'ladi. Tilning tanasi og'iz bo'shlig'ida qatorga (tishlardan orqaga) va ko'tarilishga (pastdan yuqoriga) qarab harakatlanadi.

[A] - unli, urg'uli/ta'kidlanmagan (kamaytirilgan), o'rta qator, pastki ko'tarilish, labiallanmagan. Ovoz pardasi yopiq va tebranadi. Yumshoq tanglay farenksning orqa devoriga bosiladi. Dudoqlar ochiq, neytral holatda. Havo oqimi hech qanday to'siqlarga duch kelmaydi (profil 1).

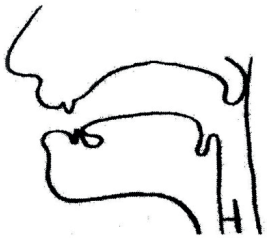

Профиль 1. Звук [А]

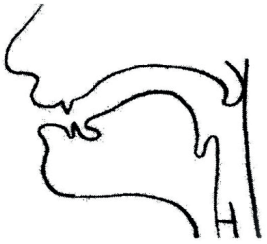

Профиль 2. Звук [О]

[O] - unli, urg'uli/ta'kidlanmagan (kamaytirilgan), orqa qator, o'rta ko'tarilish, labiallashgan. Ovoz pardasi yopiq va tebranadi. Yumshoq tanglay farenksning orqa devoriga bosiladi. Dudoqlar ochiq, yumaloq va oldinga suriladi. Havo oqimi hech qanday to'siqlarga duch kelmaydi (profil 2).

E] - unli, urg'uli / urg'usiz (kamaytirilgan), oldingi qator, o'rta ko'tarilish, labiallanmagan. Ovoz pardasi yopiq va tebranadi. Yumshoq tanglay farenksning orqa devoriga bosiladi. Dudoqlar ochiq, tabassumda. Havo oqimi hech qanday to'siqlarga duch kelmaydi (profil3).

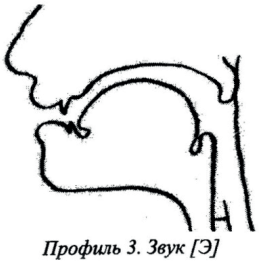

Профиль 3. Звук [Э]

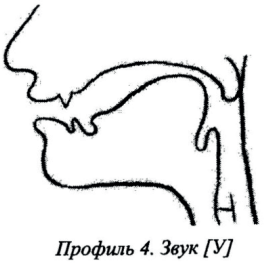

Профиль 4. Звук [У]

[U] - unli, urg'uli / urg'usiz, orqa qator, yuqori ko'tarilish, labializatsiya. Ovoz pardasi yopiq va tebranadi. Yumshoq tanglay farenksning orqa devoriga bosiladi. Dudoqlar ochiq, yumaloq va old-

inga suriladi. Havo oqimi hech qanday to'siqlarga duch kelmaydi (profil 4).

Shunday qilib, bir tomondan, nutqning talaffuz tomoni ona tili tovushlarining me'yorlashtirilgan talaffuzi bilan tavsiflanadi, ikkinchi tomondan, har bir kishi uchun individual ovoz tembri, o'ziga xos rang-barangligi.

Tembri og'iz, farenks, halqum, traxeya va bronxlar bo'shliqlarida paydo bo'ladigan rezonans tufayli hosil bo'ladi. Rezonans - bu tashqi ta'sirning tebranish chastotasi tizimning tabiiy tebranish chastotasiga to'g'ri kelganda yuzaga keladigan majburiy tebranishlar amplitudasining keskin oshishi. Fonatsiya paytida rezonans halqumda hosil bo'lgan tovushning individual ohanglarini kuchaytiradi va ko'krak qafasi bo'shliqlari va uzatma trubkasida havo tebranishlarining bir-biriga mos kelishiga olib keladi.

Ikkita asosiy rezonator mavjud - bosh va ko'krak. Bosh (yoki yuqori) boshning yuz qismida palatin tonozning ustida joylashgan bo'shliqlarni anglatadi - burun bo'shlig'i va uning paranasal sinuslari. Yuqori rezonatorlardan foydalanganda ovoz yorqin, uchuvchi xarakterga ega bo'ladi va karnayda tovush bosh suyagining yuz qismlaridan o'tayotganini his qiladi.

Ko'krak qafasining rezonansi bilan ko'krak qafasining tebranishi paydo bo'ladi, bu erda traxeya va katta bronxlar rezonator bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ovozning tembri "yumshoq". (E.V. Lavrova, 2007 yil).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vansovskaya L.I. Tug'ma tanglay yorig'idagi nutq buzilishlarini bartaraf etish. - Sankt-Peterburg: Gippokrat, 2000 yil.
2. Ermakova I.I. Bolalar va o'smirlarda nutq va ovozni tuzatish. - M.: Ta'lim, 1996 yil.
3. Jixareva-Norkina Yu.B. Bolalar bilan nutq terapiyasi mashg'ulotlari uchun uy daftarchasi. 1-9-sonlar. - M.: VLADOS, 2005 yil.
4. Novotortseva N.V. Tovushlar uchun nutqni rivojlantirish bo'yicha ish daftarlari [P, P', B, B', L, L', K, K', G, G', X, X']. - Yaroslavl: Rivojlanish akademiyasi, 2001 yil.
5. Peregudova T.S., Osmanova G.A. Nutqga tovushlarni kiritamiz. Vazifalarning karta indeksi: L-L', S-Z-C, Sh-Zh, Ch-Shch, R-R'. - Sankt-Peterburg: KARO, 2006 yil.
6. Perova O. Primer-simulyator. - M.: Makhaon, 2008 yil.
7. Reznichenko T.S., Larina O.D. To'g'ri gapiring: tovushlar, so'zlar, iboralar, nutq. Nutq terapevti uchun albomlar: L-L', S-S'-Z-Z'-C, SH-ZH-SHCH, R-R'. - M: VLADOS, 2000 yil.
8. Sinitsyna I.Yu. Men aniq gapiraman. Oyatda nutq terapiyasi bo'yicha qo'llanma. - M: Psixoterapiya institutidan, 2002 yil.
9. Smirnova L.N., Ovchinnikov, S.N. Chaqaloq gapira boshlaydi. Tug'ilgandan 4 yoshgacha bo'lgan bola nutqining rivojlanishi. - M.: AST: Astrel, 2009 yil.
10. Suxin I.G. "Yaramas" tovushlar uchun kulgili til burmalari. - Yaroslavl: Rivojlanish akademiyasi, 2002 yil.
11. Uspenskaya L.P., Uspenskiy M.B. To'g'ri gapirishni o'rganing. 2 qismda. - M.: Ta'lim, 1995 yil.
1. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 бет
5. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal
6. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет
7. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет
8. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет
9. G.X.Temurova O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет
10. G.X.Temurova **Бола ва замон. Тошкент, 2022-№3. Б 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 бет** bola-zamon@rambler.ru
11. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Akramova Xafiza Samadovna
JDPU Maxsus pedagogika kafedra dotsenti
Normurodova Shaxlo Anvar qizi
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

AQLI ZAIF BOLALARGA MENTAL ARIFMETIKANI O‘RGATISH TEXNOLOGIYANI AMALIYOTGA JORIY QILISH

Annotatsiya: Aqli zaif bolalarning aqliy rivojlanishlarini yaxshilashda mental arifmetika mashg‘ulotlari o ‘rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: mental arifmetika, abakus, modernizatsiya, intellektual, empirik, jahon standarti, avtomatlashgan, kalkulyator, konsentratsiya.

Аннотация: Обсуждается роль занятий ментальной арифметикой в улучшении умственного развития умственно отсталых детей.

Ключевые слова: ментальная арифметика, счеты, модернизация, интеллектуальный, эмпирический, мировой стандарт, автоматизированный, калькулятор, концентрация.

Abstract: The role of mental arithmetic training in improving the mental development of mentally retarded children is discussed.

Key words: mental arithmetic, abacus, modernization, intellectual, empirical, world standard, automated, calculator, concentration.

Mamlakatimizda bugungi kunda yuqori darajadagi intellektual salohiyatga ega bo‘lgan bilimli, zukko yoshlar ko‘payib, yurtimiz shuhratini tobora yuksaltirmoqda. So‘nggi yillar mobaynida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

Maktabgacha yosh davri – bu bola rivojlanishining eng samarali va jadal jarayonidir. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning qobiliyatlarini o‘z vaqtida aniqlanishi, o‘rganilishi va ular bilan zarur hollarda psixologik-pedagogik korreksiya ishlarini olib borilishi mumkin qadar ertaroq amalga oshirilsa, mazkur pedagogik-korreksion ish samaradorligini yanada amalga oshiradi. Bu organik yetishmovchilikka ega bolalar o‘z sog‘lom tengdoshlariga qaraganda, aqliy faoliyatini yanada faolroq tarzda rivojlantirishga muhtoj ekanliklari bilan ham asoslanadi. Bolaning rivojlanishida mental arifmetika mashg‘uloti eng muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha bo‘lgan yosh aqli zaif bolalarning aqliy rivojlanishida yetakchi o‘rin egallaydigan davr hisoblanadi. Maktabgacha yosh 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olib, bu davrda aqli zaif bolalar berilgan yangi ma’lumotlarni osonlikcha o‘rganib oladi va uni nutqida doimiy takrorlashi natijasida ma’lumotlar avtomatlashgan xotiraga o‘tib qoladi. Aynan shu yoshdagi aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining rivolanishi va mustahkamlanishi uchun mental arifmetika mashg‘ulotlari ijobiy samara beradi. Avvalo mental arifmetika haqida ma’lumot bersam:

Mental arifmetika – bu xayolan, mantiqan tez hisob-kitob qilishni o‘rgatish jarayonidir. Mantiqan tez hisob-kitob qilish usul besh ming yil muqaddam Xitoyda o‘ylab topilgan chyotlarni qo‘llashga asoslangan. Chyotlarning nomi – abakus. Ehtimol, kimdir bu usulni ***“abakus arifmetikasi”*** deb atash kerak, deb o‘ylar. Yo‘q, chyotlar arifmetik misollarni bajarayotganimizda ishimizni yengillashtiradigan vosita,xolos. Bu usulning asl mohiyati xayolan, mantiqan hisoblashda.

"Mental" lotincha so'z bo'lib, "aqliy, mulohazali, mantiqiy" degan ma'noni anglatadi. Shu usul yordamida hisoblamoqchi bo'lsangiz, xayolan abakus chyotini tasavvur qilasiz-da, undagi toshlarni keragicha surib hisoblayverasiz.

1993 yilda bu ta'lim dasturi Osiyoda tatbiq etila boshlandi. Butun dunyo bo'ylabbesh mingdan ortiq, ayni paytda esa undan ham ko'p o'quv markazi shu metodika bo'yicha mashg'ulotlar olib bormoqda. AQSH, Kanada, Avstriya, Tailand, Xitoy, Avstraliya kabi davlatlarda ushbu dastur ayniqsa keng rivojlanmoqda.

Hozirgi kunda mental arifmetika darslari katta shuhrat qozonmoqda. O'qitishningyangi usullari sababli aqli zaif bolalar yangi ma'lumotlarni tezroq o'rganadilar, ijodiy imkoniyatlarini rivojlantiradilar, murakkab matematik muammolarni ongda kalkulyatordan foydalanmasdan hal qilishni o'rganadilar.

Mental arifmetika 4 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan aqli zaif bolalarning og'zaki hisoblashtizimiga asoslangan aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos uslubidir. Ushbutexnikani o'rganish orqali aqli zaif bola har qanday arifmetik muammoni bir necha soniya ichida hal qilishi mumkin (qo'shish, ko'paytirish, bo'lish, sonning kvadrat ildizini hisoblash) kalkulyatordan tezroq.

Mentallik - (lat. mens - ong, aql) - fikrlash usuli, odamning umumiy ma'naviy kayfiyati. Insonning aqliy qobiliyati. Bu muayyan aqliy harakatlarga faqat intellektualmoyillikni tavsiflovchi fikrlash uslubiga nisbatan kengroq va shu bilan birga kamroq tushunchadir.

Mental - ongga uning funksional jihati (idrok, tasavvur, xotira, tuyg'u, istak va boshqalar) yoki uning muhim jihatlari (hissiy ma'lumotlar, tasvirlar va ongda mavjudbo'lgan boshqa tarkibiy qismlar) bilan bog'liq.

Hisoblash amallarini bajarish chog'ida aqli zaif bolalarda qo'l va tana aloqasi yuzaga kelib, hisoblash faol va qiziqarli jarayonga aylanadi. Mashg'ulotlarni o'rganish uchunqulay yosh davri 5-16 yoshni o'z ichiga oladi. Bu yoshdagi aqli zaif bolalarda yangi ma'lumotlarni eslab qolish, tezkorlik yaxshi rivojlanadi. Aqli zaif bolalar aqliy matematikani endigina o'rganishni boshlaganlarida, murabbiylar ularga texnika va abakusning kelibchiqish tarixini aniq aytib berishadi. Ota-onalar va aqli zaif bolalar uchun bu oddiy, ammo juda samarali aqliy hisoblash vositasi nima uchun nafaqat matematik muammolarni hal qilishda, balki o'ziga ishonch va ko'p vazifalarni bajarish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berayotganini guvohi bo'lishlari mumkin.

Ma'lumki, miyaning o'ng yarim shari fantaziya, tasavvur, sezgi, ijodkorlik,musiqiy qobiliyatlar uchun javobgardir. Chap yarim sharlar mantiq, reaksiya tezligi, xotira, analitik fikrlash, konsentratsiya uchun javobgardir. Agar inson ikkala yarim sharni ham ishlab chiqqan bo'lsa, u yaxshi ishlaydi, unga o'rganish osonroq bo'ladi, uma'lumotni tezroq va samaraliroq eslab qoladi. Ikkala yarim sharning uyg'un rivojlanishi tufayli aqli zaif bola muammoni ikki yo'l bilan ya'ni, analitik va ijodiy hal qilishi mumkinligini tushunib yetadi. Mental arifmetika mashg'ulotlari aqli zaif bolalarda nafaqat matematik amallarni bajarishda yordam beradi, balki, bilish jarayonlarining rivojlanishi va kreativlikni rivojlantirishga yaxshi samara beradi. Mashg'ulotlarnimaktabgacha yoshidagi aqli zaif bolalarda o'rgatilishi psixik aktivlikni ta'minlaydi.Aqli zaif bolalarning bilimlar tizimini o'zlashtirishga tushunchalarni qonuniyatlarini noma'lumbelgisiga binoan o'rganishlari tez-tez uchrab turadi va bu xol o'quv materiallarini o'zlashtirishini qiyinlashtiradi. Shuning uchun aqli zaif bolalarga tushunchani to'g'ri umumlashtirish usullarini o'rgatish lozim. Maktabgacha yoshidagi aqli zaif bolalarning umumlashtirish faoliyatini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilgan taqdiqotlardan o'zlari mustaqil ravishda narsalarni muhim belgilariga asosan umumlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ularda mahalliy tushunchalar atamalar, tushunchalar miqdori keskin kamayadi. Mak-

tabgacha ta’lim jarayonida ba’zan hissiy-yaqqol yoki empirik umumlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ko‘pchilik insonlar daholar aynan daho bo‘lib tug‘iladi, deb hisoblaydi. Amaliyot esa aksini ko‘rsatadi. Yangilik dasturlarida aqli zaif bolalar haqidagi xabarlar tez-tez paydo bo‘lmoqda. Buning hech qanday hayratlanarli joyi yo‘q. Agar miyasining har ikkala yarim sharini rivojlantirsa, har qanday aqli zaif bola o‘qish yo ijodiyotda aqlbovar qilmas yutuqlarga erishishi mumkin. Bunda unga qiyosi yo‘q fan

– mental arifmetika yordam beradi. Ma’lumki, faqat 5 foiz odamgina o‘zini turli sohalarda ko‘rsatib, hayotda o‘zi xohlagan cho‘qqilarga chiqa oladi. Qolgan 95 foiz odam o‘z oldiga faqat maqsad qo‘yadi, lekin hech qachon ularga yeta olmaydi. Bungasabab, bu odamlar miyasining chap yarimshari o‘ng yarimshariga nisbatan tezroq rivojlanadi. Mantiqiy fikrlash borasida tengi yo‘q hisoblangan bu kishilar tabiat in’ometgan ichki hissiyot va tasavvurdan foydalanmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, aqli zaif bolalarning aqliy rivojlanishlarini ta’minlash va uni sifat jihatdan yaxshilashga mental arifmetika mashg‘ulotlari yuqori ahamiyat kasbetadi. Hozirgi vaqtda Respublikamizning barcha hududlarida mental arifmetika mashg‘ulotlari olib borilmoqda. Shu bilan birga bu mashg‘ulotlar uchun viloyat va respublika olimpiadalari ham muntazam tashkillashtirilmoqda. Mental arifmetika mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqish kundan kunga ortib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. T. Usmonxo‘jayev va boshq. “500 harakatli o‘yinlar”. T.: “Yangi asr avlodi”, 2014.

2. Ashurov R.R. “Mental arifmetika mashg‘ulotlari orqali bolalarda intellektual rivojlanishni ta’minlashning psixologik determinantlari Xalqaro ilmiyforum-2023”

3. Muminova L. R., Shomaxmudova R. SH. “Imkoniyati cheklangan bolalarni individual-korreksion rivojlantirish dasturining metodik asoslari” -T., 2007

4. Akramova X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(12), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

5. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёщдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994

6. Akramova, X. (2020). Mehnat darslarida aqli zaif bolalar nutqini o‘stirishning o‘ziga xosligi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4025

Arifxodjayev G'ulom Sayyorovich
JDPU Maxsus pedagogika kafedra tibbiyot fanlari nomzodi
Shokirova Sitora Otabek qizi
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

AFAZIYANI TIBBIY-PEDAGOGIK TASHXISLASH TIZIMINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu Afaziyani tibbiy-pedagogik tashxislash tizimining ahamiyatining samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar:
Motor afazi, Amnestik afaziya, Sensor afazi, Semantik afazi, To'liq afazi, kraniokerebral travma; miya qon ketishi; miya yoki uning korteksining xo'ppozlari; miya tomirlarida qon pıhtıları; malign yoki yaxshi xulqli neoplazmalar va miya shishi; degenerativ atrofik kasalliklar - Altsgeymer kasalligi; gipertenziya; revmatizm; irsiy moyillik.

Аннотация. Обогатить мотивацию речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности медико-педагогической системы диагностики данной афазии.

Ключевые слова: Моторная афазия, Амнестическая афазия, Сенсорная афазия, Смысловая афазия, Полная афазия, Черепно-мозговая травма; кровоизлияние в мозг; абсцессы головного мозга или его коры; тромбы в сосудах головного мозга; злокачественные или доброкачественные новообразования и опухоли головного мозга; дегенеративно-атрофические заболевания – болезнь Альцгеймера; гипертония; ревматизм; генетическая предрасположенность.

Tibbiyotda afazi nutqning buzilishi bilan tavsiflangan kasallik deb ataladi: bemor boshqalarning nutqini idrok etish va o'z tomondan muloqot qilish uchun so'zlardan foydalanish qobiliyatini yo'qotadi. Shu bilan birga, eshitishning funksionalligi va nutq apparati butunlay saqlanib qolgan. Afazi ko›pincha o›qish va yozishni bilmaslik bilan birga keladi. Kasallikning boshlanishi va rivojlanishi jins va yoshga bog›liq emas.

Kasallikning belgilari, kechishi va sabablariga qarab bir necha turlari mavjud.

1. Amnestik afaziya. Bunday holda, bemor chalkashtirib yuboradi va ob'ektlarning nomlarini unutadi, lekin ularning maqsadi va ishlatilishini tasvirlaydi - masalan, u "kitob" deb ayta olmaydi, lekin "o'qish mumkin" deydi, "kiyim" deb talaffuz qila olmaydi - lekin "ayollar" deydi. uni kiying". Agar siz uni ismning bosh harfini aytib turtsangiz, u buni o'zi eslab qoladi, lekin tez orada uni yana unutadi.
2. Motor afazi. Og'ir holatlarda bemor nutqni etarli darajada idrok eta oladi, ammo javoban bir so'z aytolmaydi. Engilroq shakllarda alohida tovushlarni talaffuz qilish mumkin.
3. Sensor afazi. Bemorning eshitish qobiliyati juda yaxshi, u gapira oladi, lekin shu bilan birga u boshqalarning nutqini yomon tushunadi yoki umuman tushunmaydi va unga munosabat bildirmaydi. Shu bilan birga, uning o'zi uzoq vaqt va ma'nosiz suhbatlasha oladi, so'zlarni chalkashtirib yuboradi va ularni joylarda qayta tartibga soladi.
4. Semantik afazi. Bemorlar o'z fikrlarini aniq ifodalashlari, ularga aytilgan nutqni tushunishlari va javob berishlari mumkin, lekin ba'zi so'z birikmalarining ma'nosini va farqlarini tushunmay-

dilar. Misol uchun, bemor iltimosiga ko'ra barmoq yoki burunni ko'rsatishi mumkin, ammo agar u burnini barmoq bilan ko'rsatishni so'rashsa, undan nima talab qilinayotganini tushunmaydi.

5. To'liq afazi. Inson nutqni umuman tushunmaydi va unga hech qanday javob bera olmaydi.

Kasallikning sabablari, paydo bo'lish omillari, tarqalish yo'llari

Kasallikni qo'zg'atadigan asosiy sabab - bu miya yarim korteksining nutq uchun mas'ul bo'lgan qismlariga zarar etkazish va odam tomonidan nutqni tashqaridan qabul qilish. Bunga quyidagi omillar sabab bo'lishi mumkin:

- kraniokerebral travma;
- miya qon ketishi;
- miya yoki uning korteksining xo'ppozlari;
- miya tomirlarida qon pıhtıları;
- malign yoki yaxshi xulqli neoplazmalar va miya shishi;
- degenerativ atrofik kasalliklar - Altsgeymer kasalligi;
- gipertenziya;
- revmatizm;
- irsiy moyillik.

Ba'zida kasallik epilepsiya yoki migren tutilishi natijasida davriy, lahzali bo'ladi. Afaziyani ruhiy kasallik deb tasniflash mumkin emas va uni davolash psixiatr yordamini talab qilmaydi.

Belgilari va belgilari

Amnestik afaziya uchun bemor o›z-o›zidan ob›ektlarning nomlarini eslay olmaydi, lekin harflar yoki bo›g›inlarni eslayotganda ularni chaqiradi. Og'ir holatlarda, agar unga aytilsa, u hatto bir so'zni takrorlay olmaydi. Deyarli har doim bu turdagi afazi hissiy afazi bilan birlashtiriladi.

Motor afazi bilan bemor uzoq so›zlarni talaffuz qilishda qiynaladi, garchi u ularning ma›nosini tushunsa. Shu bilan birga, u so›zdagi harflar yoki bo›g›inlarni almashtirishi, katta yoki kichik harflarni o›zgartirishi mumkin. O›z-o›zidan nutq juda ko›p azoblanadi, biroz kamroq - avtomatik. Murakkab shakllarda nutq butunlay yo›q.

Sensor afazi uchun to›xtovsiz so›zlashuv xarakterlidir, kerakli so›zlar tovush jihatidan o›xshash, ammo ma›nosi boshqacha bo›lishi mumkin. Qarshi nutqni tushunish buzilgan yoki umuman yo›q. Yozilganlarni o›qish va tushunish ham qiyin. Bemor alohida so›zlarga yopishib olishi mumkin, ba›zida uning nutqi butunlay ma›nosiz bo›lib qoladi.

Semantik afazi bilan bemor otlarning ma›nosini tushunmaydi, shuning uchun ular uning nutqida deyarli yo›q. U o›zi eshitgan hamma narsani so›zma-so›z takrorlashi mumkin, lekin ma›nosini tushunmaydi.

To'liq afazi bilan odam gapirish qobiliyatini butunlay yo›qotadi, boshqalarning nutqiga javob bermaydi, na o›qiy oladi, na yozadi.

O'z-o'zidan davolanishni istamaslik kerak, chunki kasallik surunkali shaklga aylanishi mumkin, bu og'ir darajadagi duduqlanish bilan ifodalanadi.

Afazi bilan bog'liq asoratlar, kasallikning xavfi nimada

Kasallikni e'tiborsiz qoldirish va tegishli davolanish bo'lmasa, asosiy xavf - bu gapirish, o'qish va yozish, shuningdek, boshqalarning nutqini tushunishning to'liq qobiliyatsizligi. Shuni tushunish kerakki, afazi sabablari miya yarim korteksining jiddiy lezyonlari bo'lib, bu kasallik har doim uzoq va har doim murakkab davolanishni, ko'pincha jarrohlik aralashuvni talab qiladigan juda xavfli patologiyaning natijasidir.

Diagnostika

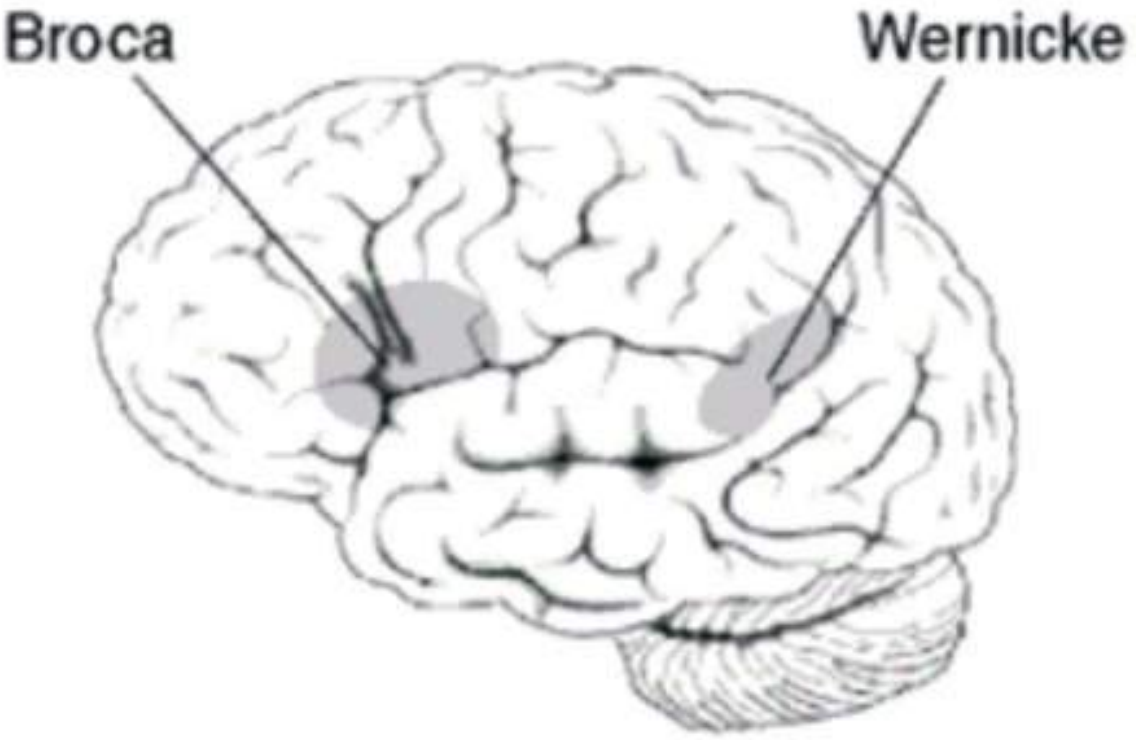

Avvalo, kasallikning turi va og'irligini aniqlash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

- og'zaki nutq testi. So'z boyligi yoki kambag'alligi, takrorlash, hikoyaning uzviyligi, gap va iboralarning grammatik tuzilishi, avtomatik nutq – sonlarning nomlari, hafta kunlari, she'r o'qish va hokazolarga e'tibor qaratiladi;
- yozma nutqni tekshirish - majburiy diktant, matnni qayta yozish, matnni o'z so'zlaringiz bilan takrorlash;
- og'zaki nutqni idrok etish - oddiy va murakkab so'z va iboralarni tushunish, ma'nosiz iboralarni ajratib ko'rsatish;
- o'qish - o'qish tezligi va sifati, qobiliyati, o'qishni tushunish.

Afaziyaning asosiy sababini aniqlash uchun - miya po'stlog'i yoki qon tomirlarining shikastlanishi va boshqalar - kompyuter tomografiyasi o'tkaziladi, ultra-tovushli tadqiqot, MRI.

Afazi davolash

Kasallikning asosiy sababini bartaraf etishga va nutq funktsiyalarini tiklash uchun nutq terapevti bilan ishlashga qaratilgan kompleks davolash kerak.

Afazi uchun dori-darmonlarni davolash

Har xil ta'sir ko'rsatadigan dorilar buyuriladi: elatin, midokalm, amiridin, galantamin, vinpotsetin, caventin, pirasetam va boshqalar.

Afazi uchun boshqa davolash usullari

Fizioterapevtik muolajalar ham yordam beradi - massaj, akupunktur, elektr stimulyatsiyasi, magnetoterapiya, mashqlar terapiyasi.

Nutq terapevti, o'z navbatida, ko'nikmalarni tiklash va nutqni to'g'rilash, intonatsiya terapiyasi uchun kompyuter texnikasidan foydalanadi.

Qo’shimcha ta’sir davolash orqali beriladi xalq davolari- bu tanaga tinchlantiruvchi, tonik va tiklovchi ta’sir ko’rsatadigan turli xil o’simlik damlamalari va tomchilari: ginseng ildizi, motherwort, valerian.

Profilaktika

Afaziyani davolashda rivojlanish va asoratlarni oldini olish uchun uni o’z vaqtida tashxislash muhimdir. Agar birinchi alomatlar aniqlansa, bemorni qo’shimcha kasalliklardan va miya jarohatlaridan maksimal darajada himoya qilish kerak.

Xulosa qilib aytganda bolalardagi xususiyatlardan kelib chiqib kasallik yosh bolalarda ham rivojlanishi mumkin, asosiy qiyinchilik shundaki, u kamdan-kam hollarda dastlabki bosqichlarda tashxis qilinadi, bu esa nutqning buzilishini yoshga bog’laydi. Shu bilan birga, bolalar uchun afazi prognozi kattalarnikiga qaraganda yaxshiroq, chunki ularning yoshida miya to’qimalari ko’proq plastisiyaga ega va tezroq tiklanadi.

logoped bilan davolash faqat afaziyaning aniq sababi aniqlanganda, shifokorning tekshiruvi va ruxsati bilan boshlanishi mumkin. Afaziyada nutqning to’liq tiklanishi barcha ko’rsatmalar va tartib-qoidalarga rioya qilish sharti bilan ikki yildan keyin sodir bo’ladi.

O’qish va yozish qobiliyati har bir inson uchun majburiy hisoblanadi. Biroq, ba’zi odamlar uchun bu oddiy harakatlar haqiqiy azobdir. Ular disleksiya deb ataladigan kam uchraydigan kasallikdan aziyat chekishadi. Ushbu kasallik “og’zaki ko’rlik” deb ham ataladi va chap yarim sharning ma’lum bir hududida miyaning pasayishi bilan bog’liq.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Bleikher V.M., Kruk I.V., Bokov S.N. Klinik patopsixologiya: shifokorlar va klinik psixologlar uchun qo’llanma - M., 2002.

2. Buxanovskiy A.O., Kutyavin Yu.A., Litvak M.E. Umumiy psixopatologiya: shifokorlar uchun qo’llanma - Rostov-Don, 2000 yil.

3 Carson R., Butcher J., Mineka S. Anormal psixologiya (11-nashr) - Sankt-Peterburg, 2004 yil.

4 Klinik psixiatriya: shifokorlar va talabalar uchun qo’llanma (ingliz tilidan tarjima qilingan, qayta ko’rib chiqilgan, to’ldirilgan) / Ch. ed. T.B. Dmitrieva - M., 2019 yil.

5 Klinik psixologiya: darslik / Ed. B.D. Karvasarskiy - SPb., 2004 yil.

6. Marilov V.V. Xususiy psixopatologiya: oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik - M., 2004.

Anvarova D.A.
Nizomiy nomli TDPU
Oligofrenopedagogika kafedrasi
o'qituvchisi
Qo'chqorova Nodira Oybek qizi
talaba

YORDAMCHI MAKTAB O'QUVCHILARIGA VAQT O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYA VA METODLAR

Annotatsiya. Alohida yordamga miuhtoj bolalar maktablarida matematika o'qitishda amaliy faoliyatdan keng foydalanish o'quvchilarning rivojlanishi uchun bosh va asosiy rolni o'ynaydi. Masalalarning yechimini aniqlashga tadbiq etilgan didaktik o'yinlar, muammoli vaziyatlar va aqliy faoliyatga undovchi savoltopshiriqlar bolalarning qiziqishini oshiradi, qobiliyatlarini o'stiradi.

Kalit so'zlar: Yordamchi maktab o'quvchilari, aqliy faoliyat ta`lim tarbiya, matematika o'qitish;

Annotation. The widespread use of practical activities in teaching mathematics in miuhtoj children's schools for special assistance plays a leading and fundamental role for the development of students. Didactic games, problem situations and questions encouraging mental activity, which are aimed at determining the solution of issues, increase the interest of children, cultivate their abilities.

Keywords: Auxiliary schoolchildren, mental activity education education, mathematics teaching;

Аннотация. Широкое использование практической деятельности в обучении математике в школах детей с особыми потребностями играет главную и фундаментальную роль в развитии учащихся. Дидактические игры, проблемные ситуации и вопросы, побуждающие к умственной деятельности, применяемые к определению решения задач, повышают интерес детей, развивают их способности.

Ключевые слова: Вспомогательные школьники, умственная деятельность образование воспитание, обучение математике;

Matematika o'qitish jarayoniga ta'lim vositalari va metodlarini tadbiq etishda psixologiya, pedagogika, surdopsixologiya va surdopedagogika asoslariga tayanildi. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida matematika o'qitishda amaliy faoliyatdan keng foydalanish o'quvchilarning rivojlanishi uchun bosh va asosiy rolni o'ynaydi. Masalalarning yechimini aniqlashga tadbiq etilgan didaktik o'yinlar, muammoli vaziyatlar va aqliy faoliyatga undovchi savoltopshiriqlar bolalarning qiziqishini oshiradi, qobiliyatlarini o'stiradi. Egallangan bilimlarni namoyish etuvchi va ayni paytda amaliy faoliyatni ongida bajarishga zamin yaratib beruvchi matematik nutqni shakllantirish ijobiy natijalar beradi. Shuni e'tiborga olib matematika ta'limi jarayonida o'quvchi nutqini o'stirishga alohida e'tibor berildi.

Yordamchi maktab o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishda turli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, zamonaviy texnologiya metodikalardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalarining o’qitilishini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, mehnat bozorining malakali IT-mutaxassislarga bo’lgan talabini qoniqtirish, shuningdek, 2017 – 2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida:

Bugungi kunda axborot texnologiyalari ta’lim tizimiga innovatsion texnologiyalarning zamonaviy metodlarini, usullarini va dasturiy vositalarini tatbiq etish bo’yicha yanada kengroq imkoniyatlarni yaratib berdi. Uzluksiz ta’lim tizimida bu imkoniyatlardan samarali foydalanish o’quvchilarga ta’lim va tarbiya berishning murakkab vazifalarini hal etish o’qituvchilarning bilimi, malakasi, kasbiy mahorati, iqtidori, iste’dodi va madaniyatiga hamda dars jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalana olish faolligiga bog’liqdir.

Shuning uchun ham bugungi kunda respublikamizda yangi zamonaviy ta’lim texnologiyalari tizimi yaratilib, uning asosiy vazifasi ta’lim tizimidagi ta’lim mazmuni uzluksizligi va uzviyligini ta’minlash, fanlarni o’qitish uslubiyatini takomillashtirish, o’quv jarayoniga yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishdan iborat bo’ladi.

Multimediali vositalar - rejalashtirish, audio va vizual ta’lim, materiallarni va asboblarni ishlab chiqarish, ovozni o z ichiga olgan holda, ta’lim maqsadlariga komaklashish. Audio va vizual ta’limning rivojlanishi nafaqat texnologiyani, balki ta’lim nazariyasini ham aks ettiradi.

Innovatsiya kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim muassasalariga bo’lgan ortiqcha talabning o’zgarishi, o’quvchilar o’z uylariga o’qish va boshqa xarajatlarni kamaytirishga yordam berishi, masofadan o’rganish har bir o’quvchiga(geografik uzoqlik, individual nogironlik, oilaviy sharoit) kirish imkoniyatini kengaytirishi bilan birga ta’lim sohasidagi axborot texnologiyalari savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Yordamchi maktab o‘quvchilariga massa birliklarini o‘rgatishda ko‘rgazmali metodlardan, axborot texnologiyalari, innovatsion kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Intellektida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bilish jarayonlarida kamchiliklar-diqqati tarqoq, xotirasi, tafakkur, tasavvur, idrok birmuncha sustligi kuzatiladi. Intellektida nuqsoni bo‘lgan bolalarga ta’lim muassasalarida ta’lim tarbiya berish jarayonida bolalar ko‘zlari bilan ko‘rib, qo‘llari bilan ushlab his qilganlarini yaxshi anglab, esda saqlashlari birmuncha oson bo‘ladi. Shuning uchun, biz pedagoglar bolalarga ta’lim tarbiya berish jarayonida o‘tilayotgan mavzuni ko‘rgazmali qurollar- syujetli, mavzuga oid bo‘lgan suratlar, mulyajlar, innovatsion kommunikatsiya texnologiyalari, kompyuter, televizor, videolar orqali mavzuni tushuntirib, turli xil metodika, o‘yinlar orqali berilgan bilimlarni mustahkamlab borsak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir o’qitish metodining o’z vazifasi bor. O’qitish metodlarining rag’batlantiruvchi (motivlashgan), ta’limiy, tarbiyaviy va kamol toptiruvchi umumpedagogik vazifalarni bajaradi.Biz o’qitish metodlarini sanash orqali o’qitish metodlaridan I. Yangi bilimlar berish metodi haqida to’xtalmoqdamiz. Bu metod o’z vazifasiga ko’ra tushuntirish, hikoya, maktab ma’ruzasi kabi metodlar yig’indisidir.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev-Konstitutsiya erkin va faravon xayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevori. Toshkent.,2020.;

2. S.Alixonov matematika o’qitish metodikasi Toshkent.,2011;

3. Бикбаева Н.У.,Сидельникова Р.И., Адамбекова Г.А. Бошлангич синфларда математика укитиш методикаси. Т., «Укитувчи»,

4. Sagatov, M.Hamidova Matematika o’qitish maxsus metodikasi 2022

5. В. С. Шипачев. Высшая математика. М., «Высшая школа», 2001.

6. В.А.Кудрявцев, Б.П.Демидович. Краткий курс высшей математики. М. Наука. 2006.

Anvarova D.A.
Nizomiy nomli TDPU
Oligofrenopedagogika kafedrasi
o‘qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR RUHIYATI SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA YORITILISHI

Annotatsiya. Alohida yordamga muxtoj bolalar va o’smirlarga nisbatan g’amxo’rlik sog’lom, barkamol qilib tarbiyalash, ularning shaxsiy huquqlarini ijtimoiy himoyalash, ta’lim tarbiya jarayonini mos ravishda tashkil etish, me’yorida rivojlanayotgan bolalarga har tomonlama tenglashtirish natijasida jamiyat taraqqiyotida o’z o’rinlarini toptirishni ta’minlashdek dolzarb masalalar xech qachon davlatimiz siyosatidan chetda qolgan emas.

Kalit so‘zlar:Aqli zaiflik, ta`lim oluvchilar, bilish jarayonlari, alohida yordamga muhtoj;

Annotation. Care for children and adolescents who are interested in special care is healthy, competent upbringing, social protection of their personal rights, appropriate organization of the educational process, ensuring their place in the development of society as a result of comprehensive equalization of children developing in moderation, when Hech has not been left out of the policy of our state.

Keywords: Mental retardation, learners, cognitive processes, need special help;

Аннотатция. Забота о детях и подростках, нуждающихся в особой помощи воспитание здоровым, гармоничным образом, социальная защита их прав личности, надлежащая организация образовательно-воспитательного процесса, обеспечение их места в развитии общества в результате всестороннего приравнивания к детям, развивающимся в меру, никогда не были исключены из политики нашего государства.

Ключевые слова: Умственная отсталость, обучающиеся, познавательные процессы, нуждаются в особой помощи;

Yurtimiz ravnaqi bugungi yosh avlodning ilmiy salohiyati, iste’dodi,
mustaqil fikrlashga bevosita bog‘liqdir. Shuning uchun ham bilimdon, keng dunyoqarashga ega barkamol va yetuk shaxslarni tarbiyalash ustuvor yo’nalish
darajasiga ko’tarildi.

Ma`lumki, Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida ta‟lim masalasiga jiddiy e`tibor qaratilgan. Buni Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sinolarning bola tarbiyasi haqidagi fikrlari, g‘oyalari, bolani jismonan va aqlan sog‘lom o‘stirish borasidagi o‘gitlari, o‘zlari amal qilgan didaktik metodlar hozirga qadar o„z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Ibn Sino o‘z davrining nafaqat buyuk tabibi va olimi, balki sinchkov murabbiy sifatida ham mashhurdir. Uning bu qarashlari va g„oyalarida bolaga ta‟lim tarbiya berishda uning jismoniy rivojlanishini ta`lim-tarbiya ishlari bilan uyg‘unlashtirish talabi bosh o‘ringa qo‘yiladi. Shuningdek, olimning fikricha olib boriladigan o‘quv mashg„ulotlarning mazmun-mohiyati ta`lim oluvchilarning yosh xususiyatlariga ham mos kelishi kerak va unda turli xil ta`lim metodlari va shakllaridan foydalanish zarur. Bu o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqni kuchaytiradi, ta`lim sifatini oshiradi.

Abu Ali ibn Sino birinchi bo‘lib, psixik funksiyalar miyadagi ma‟lum markazlar faoliyatiga bog„liq degan fikrni ilgari surdi va uni ilmiy isbotlashga urindi. Uning fikricha, jonivorlar va insonlar, o‘simliklar dunyosidan farqli o‘laroq, tashqi ta‟sir kuchlarini hissiy idrok etish qobiliyatiga ega. Bu qobiliyat uch xil kuch orqali namoyon bo„ladi: tanani harakatga keltiruvchi, harakatlantiruvchi kuch, umumiy kuch (u ko‘rish, eshitish, xis etish, ta`m va hid bilish faoliyati bilan bog‘liq) va aql kuchi (unga xayolot, xotira va aql-idrok kiradi). Mana shu kuchlarning har biri, miyaning ma`lum qismi bilan bog„liq hamda bosh miya biron qismining kasallanishi uning bilan bog‘liq, kuch faoliyatining ishdan chiqishiga sabab bo‘ladi.

Ibn Sino insonning tafakkur qobiliyatiga yuqori baho beradi. Inson aql-idrok orqali narsa va hodisalarni qiyoslash va absrtaksiyalash yo‘li bilan bir-biridan ajratadi. “Tafakkur kuchi, - deb yozadi u,- ezgulik va adovat, haqiqat va yolg‟onni farqlaydi hamda ularning foyda yoki zararini his etib tekshiradi”. (“Tib qonunlari” 1-kitob). Ibn Sino “Tib qonunlari” ning uchinchi kitobida tafakkurga yetadigan zararlar va buning natijasida kelib chiqadigan kasalliklar haqida ham keng ma‟lumot beradi. U asablarning asosiy vazifasi miya bilan turli xil sezgi va harakat organlari o„rtasida aloqani amalga oshirishdan iborat ekanini yaxshi tushungan. U sezgi organlari bilan asablar vositasida tashqi muhitning moddiy realligi idrok qilinishini asablarning biologik va fiziologik funksiyalarini ajratib ko‘rsatib beradi. Asablarning foydasi ikki tomonlamadir. Birinchisi bevosita foyda: masalan, miya asablar vositasida hislar va harakatlarni boshqa organlarga yetkazadi; ikkinchisi bilvosita foyda: masalan, etni mahkamlash va tanaga kuch baxsh etish. Ibn Sinoning pedagogik-didaktik ta‟limoti bo„yicha bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin – u og‘zaki ifodalash, bilimlarni tushuntirish, turli ko‘rinishdagi suhbatni tashkil etish, tajribalarni uyushtirish bo„ladimi, ulardan ko‘zlanadigan asosiy maqsad ta`lim oluvchida haqiqiy bilim hosil qilish, mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish bo„lmog„i lozim. Ibn Sino nutq va xotiraning o‘zaro bog‘liqligiga e`tibor bergan va shunday degan edi: “Bolalar birga bo‘lganda doim bir-birlari bilan gaplashadilar va bu bilan o‘z xotiralari va nutqlarini rivojlantiradilar”.

Olim inson psixologiyasi, xulq-atvoridagi o„zgarishlar uning fiziologiyasi bilan bog„liq deb biladi. Masalan, agar yomon xulq odatga kirib qolsa, u mijoz buzilishini keltirib chiqaradi, kuchli g„azab qizdiradi, qayg‘u ozdiradi, xulqning mo‘tadilligi natijasida ham nafs, ham badan sog„lom bo‘ladi deb o‘qtiradi.Abu Nasr Forobiyning ta`kidlashicha, bilish nazariyasi, ya`ni insonning bilishini, ruhiy qobiliyatini miya boshqaradi, yurak esa barcha a`zolarni hayot uchun zarur bo‘lgan qon bilan ta`minlovchi markazdir. Inson barcha bilimlarni tashqaridan oladi. Buning uchun ko‘plab vosita va imkoniyatlarga ega: bular sezgi, xotira, tasavvur, mantiqiy fikrlash, aql va nutq - shu vositalar yordamida inson ilmlarni o‘zlashtiradi. Abu Nasr Farobiy o‘zining “Aql ma`nolari to‘g‘risidagi” risolasida shunday fikrlarni keltirib o‘tgan:

- ✓ odamning barcha organlari shu darajada mukammal taraqqiy etgan bo‘lishi zarurki, u bu organlari bilan bajarmoqchi bo‘lgan barcha ishlarini osonlik bilan amalga oshira olsin;
- ✓ barcha masalani, muhokama va mulohazani tezda va to‘g‘ri tushuna oladigan, uning ma`nosini anglay oladigan, so‘zlovchining maqsadi va aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo‘lsin;
- ✓ xotirasi juda baquvvat bo„lsin, ko‘rgan-eshitgan, sezgan narsalarining birortasini ham esidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo‘lsin;

✓ so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsin.

Barcha Sharq mutafakkirlari kabi, Beruniy asarlarida ijtimoiy hayotning, kishilik jamiyatining barcha jabhalari haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shu jumladan olim ta"lim-tarbiya masalalariga ham katta e`tibor bergan. Beruniyning

ilmiy bilimlarni yosh avlodga berish yo„llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr

uchun ham o'z ahamiyatini yo„qotmagan. Uning fikricha ta`lim oluvchilarga ta`lim berishda quyidagi tamoillarga amal qilish ta`lim sifatiga ijobiy ta`sir ko'rsatadi:

- ✓ ta`lim oluvchilarni zeriktirmaslik;
- ✓ bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni
- ✓ o'rgatavermaslik;
- ✓ ta`limda uzviylik va izchillik;
- ✓ tahlil qilish va taqqoslash;
- ✓ takrorlash;
- ✓ materialni ko„rgazmali bayon etish va b.

Beruniy ta"lim berishda o'quvchilarning diqqati, o'qishga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlash maqsadida ta`limda soddadan-murakkabga, ketma-ketlik tamoyillariga amal qilish kerak deb hisoblaydi va o'zining bu fikrini obrazli tilga quyidagicha izohlaydi: ta`lim oluvchilar bir fandan ikkinchisiga o'tishda bir bog'dan ikkinchi bir yangi bog'ga o'tganday bo'lsin. Shunda ta`lim samarali olib boriladi.Buyuk adib Yusuf Xos Hojib odob-axloq, ta`lim-tarbiya hamda ma`naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini qomusiy asari "Qutadg'u bilig"da bilim zakovat sohibi bo„lishning asosiy kaliti tilda deb biladi. Allomaning fikricha, til tufayli kishi fikrini bayon etadi, o'z ilmi, aql-idroki, zakovatiga jilo beradi. Aqli zaif bolalarni o'qitishning mumkinligi va zarurligi, ularni o'qitish, tarbiyalash kerakligi, tibbiyot, xususan psixiatriyaning rivoji bilan uzviy bog'liq.

XVIII asr oxirlari, XIX asr boshlarida aqli zaif bolalarni davolash, tarbiyalash o'qitishga oid ma'lum ijobiy qarashlar yuzaga keladi va shakllana boshladi. Bir qator chet el va Rossiya olimlari tomonidan aqli zaif bolalar ta'lim tarbiyasi va o'ziga xos individual xususiyatlari o'rganib chiqildi. Jumladan 1858 yilda N.A.Dobrolyubov tomonidan aqli zaif bolaning o'ziga xos xususiyatlari ochib berildi. 19 asr ikkinchi yarimi XX asr boshlarida Rossiyada aqli zaif bolalarni o'rganuvchi davolovchi, tarbiyalovchi, bilim beruvchi qator davolash muassasalari ochila boshladi. 1910 yilda Moskvada aka-singil Petrovskiylar boshlangich bilim yurti qoshida aqli zaif bolalar uchun yordamchi sinf ochdilar va bolalarni o'rganish uchun eksperemental kabinet tashkil qildilar. 1911 yilda shifokor-psixiator, professor G.I.Rossolimo Moskvada bolalar psixologiyasi va nevropotologiyasi institutini ochdi. 1920 yillardan boshlab maxsus psixologiya, xususan aqli zaif bolalar psixologiyasi mustaqil fan sifatida maorif tizimiga kiritildi. So'ngi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli, vosita va metodlarini yangilashga alohida e'tibor berilmoqda. Davlat va jamiyat maktab yoshida bo'lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Shunga ko'ra "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari"ga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni xar tomonlama rivojlantirish va shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'limni oldiga qo'ygan maqsadlaridan biri maktabgacha ta'lim muassasalari turlarini ko'paytirish va rivojlantirishdir. Shu qatorda maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilish faoliyatini (tafakkuri, xotirasi, idroki, og'zaki nutqi, tasavvuri va boshqa psixik jarayonlari) rivojlantirish masalasi kun tartibida turgan eng dolzarb muammolaridan biri sanaladi.

L.S.Vigotskiy, T.A.Vlasova, G.E.Suxaryova, M.S.Pevzner, N.M.Stadenko,

L.B.Lubovskiy, R.B.Kaffemans, L.V.Zankov kabi chet el va rus olimlari tomonidan aqli zaif o'quvchilar ruxiyatini o'rganish, o'larning o'ziga xos individual xususiyatlari va shaxslararo munosabatini tadqiq qilish ishlari keng ko'lamda amalga oshirilgan. Bu olimlar tomonidan bildirilgan har bir fikr asosga ega. Ularning aqli zaif bolalar ruxiyatini o'rganish bo'yicha tavsiyalari xozirgi kunda ham keng qo'llanilib kelinmoqda.

O'zbekistonda Mamedov G.X., SHoumarov G'.B., Berdiyev G., V.S.Raxmanova, X.M.Po'latova, P.M. Po'latova, A.Sagatov, L.Sh.Nurmuhamedova, Sh.M.Amirsaidova, D.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina, K.V.Sosedova, Z.M.Axmedova, M.P.Xamidova lar aqli zaif bolalar ta'lim tarbiyasini, ruxiy jarayonlarini, oilaviy munosabatlarini, ularning o'z-o'zigaiga baho berish xususiyatlarini, yon-atrofdagilarning ularga bo'lgan munosatini atroflicha o'rganib chiqqanlar. Ular tomonidan o'tkazilgan tadqiqot ishlari asosan maktab va o'smirlik yoshidagi aqlan zaif bolalar bilan o'tkazilgan.

Adabiyotlar:

1. Mavlonova, O.To'rayeva, K.Xoliqberdiyev Pedagogika.«0'qituvchi»,2000 y.
2. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri" \ tuzuvchi Mahmudov M. – T.: Xalq merosi. 1993.
3. Rahmanova V.S. Maxsus pedagogika (mutaxassislikka kirish).T.: G'.G'ulom. 2005 y.
4. M.Yu. Ayupova «Logopediya» -T.: « 0'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007-yil.
5. Карпунина О.И., Рябова Н.В. Специальная педагогика в опорных схемах. -М. 2002.
6. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. - T.: «0'qituvchi», 1994 y.
7. Mo'minova L.R. Nogiron bolalarni oilada tarbiyasi. 1996 y.
8. P.M.Po'latova Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika) -G'.G'ulom, 2005-yil.
9. P.M.Po'latova Maxsus maktablarda ekologik ta'lim-tarbiyaning ilmiy-metodik asoslari - «Fan va texnologiya», -T.: 2008-yil.
10. О.И. Карпунина, Н.В.Рябова Специальная педагогика. -М., 2001.

Abutova Shohista O'mirbek qizi
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta'lim fakulteti o'qituvchisi
Nizamova Malika Ravshan qizi
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika va inkluziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi talabasi

LOGORITMIK MASHG'ULOTLARDA TALAFFUZINI RIVOJLANTIRUVCHI MASHQLARNI QO'LLASH

Annotatsiya. Logoritmik mashg'ulotlarda talaffuzni rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish va talaffuzida kamchiligi bor bo'lgan bolalarni logoritmik mashg'ulotlarini o'zlashtirish jarayonini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: Logoritmik, talaffuzida kamchiligi bor bo'lgan bola, nutq, bo'g'in, ritmika

Annotatsion. Using exercises that develop pronunciation in logarithmic classes and organizing the process of mastering logarithmic classes for children with pronunciation deficits.

Key words: Logorithmic, a child with a pronunciation defect, speech, syllables, rhythm.

Nutq – murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo'lib, atrofdagilarga taqlid etish yo'li bilan rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina harakterlanib qolmay, balki eng muhimi – o'z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so'zlaming tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham harakterlanadi. So'z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Logopedik ritmikaning dastlabki tushunchasi so'z musiqa va harakatlarning uyg'unlashuvi asoslangan. Ko'rsatilmagan kamchiliklarning o'zaro munosabatlari ulardan birining yoki ular orasidagi anamaliyali rivojlanish hamda nuqt kamchiligi bo'lgan bolalarni davolashni shart qilib qo'ydi. Logoritmika nutqiy nuqson, nutqida patalogiyasi bo'lgan tasirlarda nutqiy buzilishlar va nuqtga taluqli bo'lmagan psixik funksiyalarni korreksiyalash hisoblanadi. Logoritmika sog'lomlashtiruvchi, tarbiyaviy ta'limiy korreksion sifatida belgilanadi. Logoritmika psixomotorli sensor funksiyalar va harakat tizimining turli tumman buzulishlarini musiqa holida o'zi bilan uyg'unlashtiradi. Ta'lim beruvchi vazifalarning ommaga oshirilishi harakat malakasi shakllantirish, makon tasvirlarini qobiliyatini ixtiyoriy ravishda borlikda boshqa odamlar va predmetlarga nisbatan siljish epchillik kuch chidamlilik, bir harakatdan boshqa o'tish harakatlarning uyg'unlashuvi tashkilotchilik qobiliyatining rivojlantirishga imkon beradi. 20-asrning boshlarida yevropaning ko'pgina mamlakatlarda ritmika tarbiya tizimi keng taraqqiyotga yetgan. U ritmik gimnastik metodi nomi bilan mashxur bo'lgan. Uning muallifi Shvetsiyalik pedagogik musiqachi Yemil Jak Dalkros (1865-1950) edi. Ye. J. Dalkros jenevar konservatoriyasida dars berar edi. Uni o'qituvchilarning ritmisizligi xayron qilardi. Dalkrosning fikriga musiqachi faqatgina eshitishi emas balki yaxshi ritmi kerak deb hisoblar edi. Dalkros musiqali ritmikani musiqali pedagogikaning alohida tarmog'iga aylantirib xislarini shakllantirishga ahd qildi. Dalkros musiqani harakatini regulyatori, qilib oldi. O'quvchilar o'z harakatlarini musiqa harakatlari bilan kortdinatsiyalashni malum qilishlari lozim, chunki musiqada tashkiliy harakatning ideal namunasi bordir. Musiqa harakatni regumentsiya qiladi va vaqt borliq, harakat ortasidagi munosabat haqida aniq tushunchalar beradi. Bunda to'g'ri motor odamlar paydo bo'ladi. Ye. J. Dalkros metodining mohiyati shundaki, ritm mus musiqa va harakatlar birligi yordamida amalga oshirish vazifasini yechadi. So'ngra maxsus tanlangan mashqlar yordamida maktabgacha yoshdan boshlab bolarga musiqani eshitish xotira, diqqat ritmsizlik harakatlarning plastik ifodalanishini rivojlantirar edi. Mashqlar majmuasida Dalkros musiqani boshqaruvchi va tashkil yetuvchi deb hisoblanar edi. Uning fikricha nota musiqa shuning uchun kerakki notalar tuzilishi harakatlar, qadamlar va imo –ishoralarning qanday davom etishni juda aniq va tushunarli belgilab berdi. Musiqa ritmdan tashqari ifoda yordamchi vositalari sifatida tovush va garmoniyaga ega gavda esa nomoyon bo'lishni faqatgina ritmning tebranishlari orqaligina ko'rsata oladi.[1] 30-40 yillarda Rossiyada ritmik va musiqali ritmning tarbiya tizimi quidagi holatlarda e'tiborliga olib tuzildi:

- yosh va jins xususiyatlari;

[1] Voronova A.E. "Nutqdagi logoritmikalar maktabgacha ta'lim guruhlari 5-7 yoshli bolalar uchun. Uslubiy qo'llanma «- M .: TC Sphere, 2006 yil

- o'quvchilarning motor intelektualligi;
- ritmika insonga o'rganilmagan harakatlarda nomoyon bo'lishiga imkoniyat yaratdi;

Ruhiy kasalliklarni davolash tizimiga V. A. Gilerovskiy birinchi bo'lib davolash ritmikasini yaratdi. Dastlab logoritmika Gillarèvskiy V. A. taxlili bilan maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchilarga qo'llaniladi. Logoritmikani asosiy xususiyatlari quyidagilar:

- nutq patalogiyasiga ega shaxslarda qo'zg'alish èki tormozlanish jaraènlarini mashq qildirish uchun sharoit yaratish,
- bemorlarni temp, ritm, musiqa va so'z dinamikasi kabi tasirlarni aniq davolash bilan davolash;
- odamning individual ritmining va jamoa ritmini aniqlash;
- odamlarda harakat va ritmik jaraènlarining ritmlarini tartibga solish;

Logoritmikada 2 ta asosiy bo'g'inni ajratish mumkin.

1. Nutq patalogiyasiga ega bo'lgan shaxslarda nutqiy bo'lmagan jaraènlarni rivojlantirish, va tarbiyalash va korreksiyalsh, bunga eshitish diqqat xotirasi optiq fazoviy tasavvurlar, qo'rquv chamalash, harakatlar kordinatsiyasi, harakatdagi ritmik, xislarini shaxsiy tarbiyalash va qayta tarbiyalash;

2. Nutqni rivojlanish va nutq buzulishlarin korreksion nutq va nafas olishni tempi, fonematik idrokni tarbiyalash kiradi.

Bolalar bilan logoritmik mashqulotlarda korrektsion vazifalar nutqiy patologiyasi bo'lgan bola shaxsi qamda axloqini korrektsiyalash bilan zich aloqada qal qilinadi. Muayyan yoshdagi bola psixologiyasini, nutqiy buzilish oqibatida yoki ungacha bo'lgan oqishlarni bilmay turib, bolaga to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin emas. Shuningdek, har qanday korrektsiyada rivojlanuvchi boshlanish bo'lmoqi zarurligini hisobga olish darkor. Bu shuning uchun muqimki, nutqiy buzilish shakllanayotgan shaxsda paydo bo'ladi va rivojlanadi. Nutqiy buzilish (qar doim qam emas, biroq) ko'pgina psixik jarayonlarning shakllanishiga ta'sir qiladi: tafakkur, xotira, anglash, diqqat, psixik faoliyatning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati. Korrektsion logoritmik mashqlar, bir tomondan, buzilgan funktsiyalarni tuzatishi, boshqa tomondan esa – bolaning funktsional tizimini (nafas olish, ovoz funktsiyasi, artikulyator apparati, eshitish va ko'rish diqqati, eshitish va ko'rish xotirasi, bir butun olganda ixtiyoriy e'tibor, nutqiy va harakat materialini eslab qolish hamda yuzaga chiqarish jarayonlari va q.k.) rivojlantirishi, ya'ni nutqiy funktsional tizim va nutqiy bo'lmagan psixik jarayonlarni rivojlantirishi lozim. Talaffuni rivojlantirish muammolarini hal qilish uchun ritmik mashqlarni bajarish kerak. Har bir mashq uchun o'qituvchilar aniq maqsadni belgilashdi. Bolalar gapirishni o'rganadilar, nutqlarini yaxshilaydilar, mushak apparatlarini kuchaytiradilar, to'g'ri holatni shakllantiradilar, nafas olishni rivojlantiradilar va boshqa ko'p narsalar. Ritmik mashqlar tufayli bola musiqa tempini his qila boshlaydi, ritmga o'tadi, qo'shiq aytadi va hokazo. Logoritm 5-6 yoshdagi bolalar uchun foydalidir. Ular uchun mashq qilish qiyinroq, chunki maktabgacha 3-4 yoshga qaraganda ancha ko'proq narsani bilishingiz kerak.

Logoritmik darslar nafaqat nutqni rivojlantirish uchun kerak. Ularning yordami bilan siz haddan tashqari faol bolani tinchlantirishingiz yoki xotirjam bolani ko'nglini ko'tarishingiz mumkin. Logotip ritmi yordamida bolalar reenkarnatsiya qilishni va teatr qahramoni obraziga kirishni o'rganadilar. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilib aytganda talaffuzni rivojlantirish bolalar bilan ishlashda, ularning lug'at boyligini oshirishda logopedik ritmikadan samarali va o'rinli foydalanishimiz juda muhimdir. Har bir bola uchun avvalo so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois talaffuzida kamchiligi bo'lgan bolalarni ham nuqsonini qancha erta

aniqlab, bartaraf etsak shuncha maqsadimizga erishgan bo'lamiz. Albatta har bir logoped bunda o'z mahoratini ko'rsatishi, o'z farzandidek ko'rib, ishiga mas'uliyat bilan yondashishi kerak. Logoped tomonidan mashg'ulotlar gapirish qobiliyatining har qanday jihatlariga e'tibor qaratishi ya'ni so'zlarni hosil qilish, ularni to'g'ri qabul qilish, talaffuzni to'g'irlash, so'z boyligini oshirish, so'zlarning grammatik tuzilishini to'g'irlash, fonetika bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish kabi jarayonlarni olib borishi kerak. Logoped muolajalari o'z ichiga logoritmika va logopedik massajini kiritadi. Tovush talaffuzining turli xil ko'rinishlarida bolalarni maktabgacha va kichik maktab yoshidan bartaraf etilina boshlaydi. Bu esa, o'z navbatida, tilning barcha komponentlari rivojlanishida muayyan qiyinchiliklarga olib keladi va maxsus o'qitishsiz nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etib bo'lmaydi.

Arifxodjayev G'ulom Sayyorovich
JDPU Maxsus pedagogika kafedra tibbiyot fanlari nomzodi
Isarova Shoira Bozorbekovna
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

KO'ZI OJIZ BOLANING HAYOTI VA KUNDALIK FAOLIYATI UCHUN PREDMETLI TASAVVURLARNI IDROK ETISHNI O'RGATISH USULLARI

Annotatsiya. Ushbu ko'zi ojiz bolaning hayoti va kundalik faoliyati uchun predmetli tasavvurlarni idrok etishni o'rgatish usullari samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanish va ta'lim tiflopedagogikada bolalarning atrof muhit bilan o'zaro ta'siri konseptsiyasi, ko'rishda nuqsoni bo'lgan insonning muhim hayotiy ehtiyoj, sezgi, emotsional ko'tarinkilikni oshirish, psixofiziologik va psixologik-pedagogik uslub, jismoniy va funktsional rivojlanish harakatli o'yin.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности методов обучения восприятию предметного воображения для жизни и повседневной деятельности слепого ребенка.

Ключевые слова: Развитие и воспитание детей с нарушениями зрения – это концепция взаимодействия детей с окружающей средой, важных жизненных потребностей людей с нарушениями зрения, повышения интуиции, эмоционального подъема, психофизиологического и психолого-педагогического метода, физического и функционального развития, игрового действия.

Ko'r va ko'zi ojiz bolaning hayoti va kundalik faoliyati ko'p qirrali. U fazoda mo'ljal olish, atrof va olamni idrok etish, o'z-o'zini boshqara olish kabilar bilan bog'liq. Bu esa boladan chidamli diqqatni, tezkor fikrlashni, kuchli xotira va bir qator xususityalarni talab etadi. Ba'zida ushbu talablar ko'r va zaif ko'ruvchi bolaning psixologik va fiziologik imkoniyatlaridan ustun bo'ladi. Bu ustunliklar ko'r va zaif ko'ruvchi bolaning qattiq asabiylashishiga va kasallikning yanada avj olishiga sabab bo'ladi. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarni to'g'ri tarbiyalashda yuqoridagilarga e'tibor berish darkordir.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, ular jismoniy va aqliy faoliyatning o'yin, o'quv va mehnat kabi huquqlaridan sog'lom tengqo'rlaridek o'zlarini

ko’rsata olmaganliklari uchun qobiliyatlari va kuchlarini o’z imkoniyatlari doirasidagi malaka va ko’nikmalarni egallashda sarflaydilar. Natijada aynan o’sha sohada yuqori natijalarga erishadilar.

Ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolalar rivojlanish va ta’lim tiflopedagogikada bolalarning atrof muhit bilan o’zaro ta’siri konseptsiyasi doirasida qaraladi. Ko’r va ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolaning atrof muhit bilan o’zaro ta’siri uning rivojlanishi, va xarakterini belgilaydi. Shunga ko’ra ko’r va ko’rishda nuqsoni bo’lgan bolalar rivojlanishi va ta’limida printsipial tashqi dunyo bilan buzilgan aloqa munosabatlarini, normallashtirish sanaladi.

Ko’r va zaif ko’ruvchi bolalar inklyuziv maktabining o’quv rejasi korreksion yo’nalganlik tamoyiliga e’tiborga olgan holda tuzilib, bunda ko’ruv idrokini rivojlantirish, atrof olamda mo’ljal olish, ijtimoiy yo’naltirish, ritmika, LFK mashg’ulotlari kiritilgan. Korreksion yo’nalganlik tamoyili har bir darsda amalga oshiriladi.

O’quv jarayonida yuzaga kelgan kamchiliklarni maxsus metodik yo’llar orqali bartaraf etishni ta’minlaydi. O’quvchilarni mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi.

Estetik tarbiya insonning har tomonlama tarbiyalashning muhim qirralaridan biri bo’lib hisoblanadi. Estetik tarbiya borliqqa (hayotga), mehnatga, tabiatga, san’atga munosabatini shakllantirish his-tuyg’usini tarbiyalash demakdir. Estetik tarbiya shunday kuchga egaki, san’at asarlaridagi (badiiy tasviriy) tasvirlangan syujet, xodisa, idrok etishning tasavvurida, hayolida kechinmalarda estetik hissiyotida qayta ishlanib uning o’z tajribasiga aylanadi. Masalan, san’at sohasida va adabiyot sohasida o’z o’rnini egallagan shaxslar mavjud. masalan: ko’rish va eshitishda nuqsoni bo’lgan Olga Skoroxodovaning atrof-olamni qanday idrok etaman, atrof-olamni qanday tasavvur etaman, tushunaman nomli bebaxo ilmiy asarlari maxsus ta’limda keng foydalanib kelinmoqda. Balerina Lina Po 21 yoshida ko’rish qobiliyatini yo’qotadi. Linaning uning iste’dodi va maqsad sari intilishi tufayli taniqli xaykaltarosh bo’lib yetishadi. Lina A.S.Pushkin, A.P.Chexovlarning portretlarini yaratadi. Lina Poning san’at asarlarini soni 100 taga yetgan.

Jismoniy tarbiya – salomatlikni mustahkamlash, har tomonlama rivojlantirish, mehnatga, hayotga tayyorlash, ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi bolani shaxs sifatida kamol topishida birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni korreksiyalash va kompensatsiyalash vositalaridan biridir. Jismoniy tarbiya ko’r bolalarni har tomonlama tarbiyalashda harakatlanish, bilim va ko’nikmalarni shakllantirishda jismoniy tayyorgarlikka izchillik qobiliyatini oshirishda yetakchi o’rin egallaydi.

Ko’zi ojiz va zaif ko’ruvchi bolani jismoniy rivojlantirishning asosiy vazifasi: harakat kamchiliklarini korreksiyalash. Ko’r va zaif ko’ruvchi bolalarda: tanani bo’yi hamda og’irligi, kamchiliklar, ko’krak kengligi va boshqa antropometrik ko’rsatkichlarning orqada qolishlari uchraydi.

Aksariyat bolalarda tayanch harakat apparatlaridagi kamchimliklar kuzatiladi. Ko’ruv organining kamchiligi va buzilishi bolalarda harakat qobiliyatlarining shakllanishida o’z ta’sirini ko’rsatadi. Harakatlanish qobiliyatlariga: kuchlilik, chaqqonlik, chidamlik, koordinatsiya mushtarakligi kabilar kiradi.

Ko’zi ojiz bolalarda harakatlarni passivligidir. Boladagi fazodan qo’rqish hissi juda kam harakatlanib, xatto ta’bir joiz bo’lsa “O’troq” qilib qo’yadi. Oqibatda uning qiziquvchanligi, izlanuvchanligi so’nadi.

Ko’r va zaif ko’ruvchi bolalarda jismoniy ta’lim berish jarayonida bolalarni yosh xususityalari va yakka imkoniyatlariga, ko’ruv organining buzilish xarakteri va klinik shakllariga, rivojlanishning nuqsonlariga katta e’tibor bermoq zarur.

Ko’r va zaif ko’ruvchi bolalarda jismoniy tarbiya berish tizimiga quyidagilar kiradi:

a) Jismoniy sog’lomlashtiruvchi mashg’ulotlar (kundalik faoliyat davomida), (ertalabki gim-

nastika, sayr o'yinlari va boshqalar);

b) Maxsus jismoniy tarbiyani mashg'ulotlari (majburiy);

c) Guruhdan tashqari jismoniy tarbiya mashg'ulotlari (sport sektsiyalari, oylik sport kuni bayrami).

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning barchasi o'z kasalliklarini klinik shakliga, qobiliyatidan qat'iy nazar quyidagicha mashqlarni bajaradilar:

- sarflanish va qayta sarflanish;
- predmetli va predmetsiz umumrivojlantiruvchi mashqlar;
- ko'krakni to'g'ri shakllantiruvchi mashqlar;
- muvozanatni saqlash uchun mashqlar;
- ritmik mashqlar;
- bir maromda yugurish va yurish mashqlari;
- emaklash mashqlari;
- kichik hajmli to'plarni otish;
- o'rtacha maromda toza xavoda sayr qilishni tashkil etish kiradi.

Yo'naltirilgan jismoniy tarbiya va mashg'ulotlar davomida qo'llanilgan korreksion va kompensator ishlar ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning funktsional ko'rish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarda mehnat tarbiyasi. Mehnat insonning asosiy faoliyatidir. Mehnat tufayli kishi shaxs sifatida shakllanadi. Axloqiy va aqliy qobiliyatlarni o'sishida, albatta, mehnat tarbiyasi o'rni beqiyosdir. Bolalarni mehnatga o'qitish va tarbiyalash natijasida ilk hayotiy ko'nikmalari shakllanadi. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda mehnat tarbiyasi yuqoridagilardan tashqari nosog'lom funktsiyani korreksiyalash va kompensatsiyalashdagi asosiy omil sifatida qaraladi. Ko'rishida nuqsoni bor bolalar inklyuziv maktabgacha ta'lim muassasalarida hamda inklyuziv maktab internatda amalga oshiriladigan barcha o'quv tarbiyaviy ishlarning samaradorligi mehnat tarbiyasiga bog'liq. Bu davrda inson tarbiyaning rivojiga katta e'tibor beriladi. Bolalarda sensor malakalarning tanqisligi turli didaktik usullardan foydalanishini taqqozo etib keladi. Natijada bolada tasavvurlar yuzaga keladi. Shu o'rinda tabiiy ob'ektlaridan foydalanish qo'l keladi (uni o'rganish). Tabiiy (natural) narsa, buyumni o'rganish jarayoniga tarbiyachi uni tuzilishi, shakli, o'lchovi, kattaligi va boshqa jihatlari bilan tanishtiradi. Sensor malakalarning boyligi, predmetlar bilan tanishishi, mehnat qurollari, ishlanmani ishlash texnologiyasini o'rganishi natijasida tasavvur olami boyib boradi, nutqi o'sadi hamda fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Maxsus vazifalar ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarni rivojlanishini nuqsonlarni korreksiyalash va kompensatsiyalash jarayonini to'ldirishda xizmat qiladi.

Bu vazifalarga:

- idrok etishni rivojlantirish;
- eshituv, sezish idrokni rivojlantirish;
- turli mehnat jarayonini bajarishda saqlangan ko'ruv funktsiyadan foydalanish;
- ko'ruv amaliy fikrlashni rivojlantirish;
- Fazoda mo'ljal olishni shakllantirish;
- mehnat faoliyatida ishtirok eta olish va boshqalar.

Tashkil qilingan mashg'ulotlar yuqorida qayd etilgan umumtexnik kursini yanada mukammal egallashga turtki bo'ladi. Kasbiy mehnatga o'qitish kursi yakuniy imtixon bilan yakunlanadi. KNB o'quvchilarni turli kasbga yo'naltirish sohalarini rivojlantirish inklyuziv maktab-internat oldidagi

muhim vazifalardan biridir. Inklyuziv maktab-internatda yaratilgan poydevor ko'r va zaif ko'ruvchi o'quvchilarni mehnatga za hayotga tayyorlaydi. Jamiyatda o'z o'rnini topib, komil inson bo'lib shakllanishiga zamin hozirlanadi.

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda shakllanayotgan, rivojlanayotgan, o'sib kelayotgan avlodda hulq-odob meyorlariga mos keluvchi sifatlarning shakllanishini tushunamiz.

Axloqiy tarbiya, mohiyati alohida shaxs uchungina emas, balki jamiyatning kelajagi, uning qanday jamiyat bo'lishi uchun ham muhimdir. Ahloq - ijtimoiy ong shakli bo'lib, ijtimoiy hayotning hamma sohalarida insonning hulq-atvorini yo'lga solib turadigan tamoyillar, talablar, me'yorlar va qoidalar yig'indisidan iborat. Axloqiy tushunchalar – yaxshilik, sharaf, vijdon va boshqalar baholanuvchi xarakterga ega. Ahloq mazmuni muayyan qadriyat yo'l-yo'riqlarini, hulq-atvor me'yorlarini va motivlarini, insonlararo muomala shakllarini o'z ichiga oladi va ayni vaqtda ularni asoslaydi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni axloqiy tarbiyalash uchun quyidagi asosiy tamoyillarga rioya etish alohida ahamityaga ega:

- umumiy va yakka xususityalarni aniqlash uchun ularni atroflicha o'rganish;
- birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni tahlil etish;
- kuchli, nisbatan saqlangan imkoniyatlarni aniqlash va shunga asoslanib ish olib borish;
- pedagogik jarayonning bolalar nuqsonlarini to'g'rilash va ularni o'rnini to'ldirishga qaratilishi;
- turli toifa nuqsonlariga alohida munosabatda bo'lish, ayrim bolalarga yakka yondashish.
- Maxsus inklyuziv maktab-internatda axloqiy tarbiyaning quyidagi vazifalari hal etiladi:
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy-hulqiy ko'nikmalarni tarbiyalash;
- ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda axloqiy xis-tuyg'ularni tarbiyalash;
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy ongni, mustahkam axloqiy e'tiqod tarbiyalash.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv maktab-internatga kelish ilk davrida oilada olgan ba'zi oddiy axloqiy ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Asosan bu gigienik ko'nikmalardir. Qolgan ko'pgina ko'nikmalar yetarlicha shakllangan bo'lmaydi. Masalan, ma'lum umumiy tartib intizomga rioya qilish, hulq madaniyati, mehnat qilish, jamoada yashash va ishlash ko'nikmalari va hokazo.

Adabiyotlar ro'yxati

1. "Inklyuziv maktabgacha va undan katta yoshdagi ko'zida nuqsoni bo'lgan bolalarni atrof-muhitdan erkin mo'ljal olib yurishga o'rgatish usullari" Respublika ta'lim markazi. (Dastur) Toshkent-2004 yil.
2. O.Mavlonova, O.To'raeva, K.Holiqberdiev. «Pedagogika», «O'qituvchi», 2001 yil.
3. В.П.Ермаков, Г.А.Якунин «Основи тифлопедагогики» М. - 2010 й.
4. Ture Yonsson "Inklyuziv ta'lim" T., 2013
5. Grigor`yanst N, A, Alimjanova. G. Z. Fayzieva Z. SH. «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalarni tekshirish usullari» T- 2008
6. N.Jumaboeva «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalar maktab internatlarida atrof – muhitni tasavvur qilishni shakllantirish» t-2019
7. Alrik Albers, H. Po'latov " Mo'ljal olish va harakatlanish dasturi" 2012y
Internet saytlari

Anvarova D.A.
Nizomiy nomli TDPU
Oligofrenopedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Ubaydullayeva G.Sh
Nizomiy nomli TDPU talabasi

MAXSUS MAKTABDA VAQT O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGANISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Annotatsiya. «0'lchovlarni o'rganish metodikasi» bo'limining vazifasi va bolalarga vaqt ichida mo›ljal olish, vaqtni soatga qarab aniqlashni o'rgatish, shuningdek, ularda vaqtga doir oddiy masalalarni yechish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Vaqtni bevosita his qilishning asosi bu – vaqtni qadrlash, hech qanday yordamchi vositalarsiz vaqtni m o 'ljallay olish qobiliyatidir.

Kalit so'zlar: Yordamchi maktab o'quvchilari, aqliy faoliyat ta`lim tarbiya, matematika o'qitish;

Annotation. The task of the section" methodology for learning 0'lchovs " and is to teach children to aim in time, determine time by hour, as well as to form in them the skills of solving simple issues about time.

The basis for a direct sense of time is the ability to value time, to measure time without any aids.

Keywords: Auxiliary schoolchildren, mental activity education education, mathematics teaching;

Аннотация. Задача раздела» методика изучения 0›lchoves « и состоит в том, чтобы научить детей ориентироваться во времени, определять время по часам, а также формировать у них навыки решения несложных задач по времени.

Основа непосредственного восприятия времени – это способность ценить время, уметь измерять время без каких-либо вспомогательных средств.

Ключевые слова: Вспомогательные школьники, умственная деятельность образование воспитание, обучение математике;

«0'lchovlarni o'rganish metodikasi» bo'limining vazifasi va bolalarga vaqt ichida mo›ljal olish, vaqtni soatga qarab aniqlashni o'rgatish, shuningdek, ularda vaqtga doir oddiy masalalarni yechish ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Vaqtni bevosita his qilishning asosi bu – vaqtni qadrlash, hech qanday yordamchi vositalarsiz vaqtni m o 'ljallay olish qobiliyatidir. Bu qobiliyat vaqtni his eta olish qobiliyati deb ataladi. Bu qobiliyat faoliyatning turli sohalarida vaqtni his etish, temp yoki ritmni sezish va nihoyat, tezlikni sezish sifatida namoyon bo'ladi. Uning shakllanishida, eng avvalo, ta'sirlanish hissiyoti, ya'ni faoliyat asosida vaqtni qadrlash va ikkinchidan, vaqtni o'lchaydigan um um e 'tirof etgan usullami bilish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalarda vaqtni his etish ularning kichik paytlaridanoq kattalar tajribasi, ta'siri ostida shakllanadi. U maktabda ta'lim olish jarayonida rivojlanib boradi. Chunki o'quvchilar faoliyati vaqt ichida tashkillashtiriladi va qaysidir darajada boshqariladi.

Maktabga kelishdan avval kar bolalar vaqt haqida ba'zi bir tasavvurga ega bo'lishadi. Biroq bu bolalarning og'zaki nutqi cheklangan yoki umuman yo'q bo'lgani, maktabgacha tayyorgarlikdan o'tmagani sababli, ularning hissiy tajribasi bo'lmaydi.

Maxsus o'rgatilmagan maktabgacha yoshdagi kar bolalarda vaqt haqidagi tasavvur hayotlarida sodir bo'lgan voqea-hodisalar bilan bog'liq boladi. Ular hayotlarida bo'lib o'tgan barcha narsalarni umumiy tasawur orqali «bo'lgan edi» iborasi ichiga birlashtiradilar. Bo'lg'usi hodisalami vaqtga nisbatan farqlab ifodalay olmaydilar. Bolalar sutka qismlari haqida tasavvurga ega bo'lsalarda, ertalab va kunduzni, oqshom va tunni ajrata olmaydilar. Bu bolalardan bog'chada tarbiyalangan bolalar farqlanadilar. Ularning vaqt haqidagi tasavvurlari aniqroq bo'ladi. Kar bolalarda eshituvchilarga nisbatan vaqt tushunchalarining shakllanishi biroz qiyinchilik bilan kechadi. Ayniqsa, ularning vaqtga doir so'zlashuv ifodalarini tushunishlari va ularni nutqiy shakllantirish og'ir. Ular ifodalarni o'z o'mida ishlata olmay, xatoliklaiga yo'l qo'yadilar. Bu mavzuni o'rganishdagi qiyinchiliklar o'lchov birliklariga xos xususiyat bilan ham bog'liq: vaqtni to'xtatib bo'lmaydi, uni qaytarib bo'lmaydi, uni qandaydir ko'rsatmali shakllarda taqdim etish mumkin emas.

Vaqt o'lchovini o'rganish tayyorlov sinflarida boshlanadi. Avval o'lchovning alohida birliklari o'rganiladi; 4-sinfda ular o'lchovlar tizimiga kiritiladi. Matematika darsida nsaxsus mashqlar bajarish jarayonida vaqt haqidagi tasavvurlar shakllanadi. Shuningdek, boshqa darslarda va sinfdan tashqari ishlarida ham vaqt tushunchasini shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Vaqt o'lchovini o'rgatish metodikasi o'quvchilarning amaliy faoliyatlariga asoslanadi. Dastlab taqvim tutish jarayonida «kecha, bugun, ertaga» tushunchalari haqidagi tasavvurlar aniqlashtiriladi. 2-o'quv haftasidan o'quvchilar o'z ismlari va sinfdoshlari ismlarini bilib olishgach, navbatchi taqvimi yuritiladi. («Kim navbatchi»?) U uch bo'linmadan tashkil topgan: «Kecha», «Bugun», «Ertaga». Har kuni berilgan bo'linmalardagi maxsus kesib qo'yilgan joylarga bolalar ismi yozilgan kartochkalar o'rnatiladi.

Dastlabki paytlarda taqvim o'qituvchi yordamida to'ldiriladi. Taxminan oktabr oyidan boshlab esa o'quvchilar bu ishni mustaqil bajarishga o'tadilar. Taqvim tutish davom ida o'quvchilar «kecha» – bo'lib o'tganini, «ertaga» – hali bo'lajagini, «bugun» esa – hozir ekanligini bilib oladilar. Bolalar «Bugun kirn navbatchi? Kecha kim navbatchi edi? Ertaga kim navbatchi bo'ladi?» savollariga javob berishga o'rganadilar. Birinchi ikkita savol 1-chorakda, oxirgisi esa 2-chorakda qo'llanadi. Birinchi yarim yillikda bolalar bir so'z bilan javob qaytaradilar («Bugun kim navbatchi?» – «Anvar»); yil oxirida esa ulardan to'liq javob qaytarish talab etiladi, ya'ni: «Bugun Anvar navbatchi». Bir paytning o'zida ob-havo taqvimi ham tutiladi. Bu narsa ko'rib chiqilayotgan tushunchalarning tabiat hodisalari bilan bog'liq ekanini anglashlariga yordam beradi. Vaqt olamning fizik xarakteristikasi bo'lib, olam holatining ketma-ket o'zgarishida aks etadi. Vaqt – 1) materiyaning asosiy yashash shakllaridan biri tabiatdagi biror davriy hodisa. Yerning o'z o'qi atrofida aylanish davriga nisbatan hisoblanadigan o'lchov birligi. Vaqtni o'lchash. Yerning o'z o'qi atrofida aylanish davri bilan o'lchanadi. Vaqt birligi sutka (bir kecha-kunduz) deb ataladi. V.ning kattaroq birliklari oy (Oyning Yer atrofida aylanish davri), yil (Yerning Quyosh atrofida aylanishdavri)dir. Yerning uz o'qi atrofida aylanish davri yulduzlarga yoki bahorgi teng kunlik nuqtasiga nisbatan olinsa, yulduz sutkasi, Quyoshga nisbatan hisoblansa, haqiqiy Quyosh sutkasi, O'rtacha Quyoshga nisbatan esa o'rtacha Quyosh sutkasi deyiladi. Oyning yer atrofida yulduzlarga nisbatan aylanish davri – siderik oy (yulduz oyi), Oyning ikkita bir xil fazalari orasida o'tadigan davr –sinodik oy deyiladi. Nihoyat, Quyoshning Yer atrofida ko'rinma (vizual) harakati yulduzlarga nisbatan olinsa, siderik yil (yulduz yili), bahorgi teng kunlik nuqtasiga nisbatan hisoblansa,tropik yil hosil bo'ladi. Vaqtning eng kichik birligi qilib sutkaning 1/86400 qismiga teng vaqt – sekund qabul qilingan. Fan va texnikada sekundning ming-

dan, milliondan bir ulushlari bilan ham ish ko‘riladi. Olimlar Yerning o‘z o‘qi atrofida notekis aylanishini aniqlashdi. Shuning uchun vaqt birligining o‘zgarmasligini ta'minlash maqsadida nazariy efemerid sekund birligi qabul qilingan. vaqtning asosiy birligi qilib, efemerid sutkaning 1/86400 ulushiga teng efemerid sekund qabul qilingan. Bunda Yerning o‘z o‘qi atrofidagi notekis harakati hisobga olingan. Bevosita kuzatishlarga asoslanib yulduz vaqti aniqlanadi. Uning asosiy o‘lchov birligi yulduz sutkasi hisoblanadi. Yulduz sutkasining boshlanishi bahorgi teng kunlik nuqtasining yuqori kulminatsiya paytiga to‘g‘ri keladi. Shu paytda yulduz vaqti bilan yuradigan soatlar 0 soat 0 min. 0 sek.ni ko‘rsatishi kerak. Bahorgi teng kunlik nuqtasi Yerning nutatsion harakati ta'siridan xoli deb qabul qilingan vaqt o‘rtacha yulduz vaqti deb ataladi. Yerning yulduzlarga nisbatan o‘z o‘qi atrofida aylanish davri 24 soat 0 min. 0,0084 sek. o‘rtacha yulduz vaqtiga teng bo‘ladi. Kundalik hayotimizda asosan o‘rtacha Quyosh vaqtidan foydalanamiz. O‘rtacha Quyosh – ekvator bo‘ylab tropik yil ichida bir marta tekis aylanib chiqadigan xayoliy nuqtadir. O‘rtacha Quyosh markazining yuqori kulminatsiya paytio‘rtacha tush payti deb ataladi. O‘rtacha Quyosh vaqti shu paytdan boshlanadi. O‘rtacha Quyosh markazining pastki kulminatsiya payti yarim tun deb ataladi. Fuqaro vaqti shu paytdan (soat 24oy dan) hisoblanadi va taqvim (kalendar) kun o‘zgaradi. Astronomiyada 1925-yilgacha kun hisobi tush paytida o‘zgarar, ya'ni yangi kun kunduzi soat 12 dan boshlanar edi. 1925- yildan boshlab astronomiyada ham fuqaro vaqtidan foydalanilmoqda

Adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyev-Konstitutsiya erkin va faravon xayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevori. Toshkent.,2020.;
2. S.Alixonov matematika o'qitish metodikasi Toshkent.,2011;
3. Бикбаева Н.У.,Сидельникова Р.И., Адамбекова Г.А. Бошлангич синфларда математика укитиш методикаси. Т., «Укитувчи»,
4. Sagatov, M.Hamidova Matematika o'qitish maxsus metodikasi 2022

Haydarov Islomjon Hatamjon o‘g‘li
Qo‘qon DPI Inklyuziv ta'lim kafedrasi o‘qituvchisi

MAXSUS TA'LIM TIZIMIDA TABIATSHUNOSLIK O‘QITISH MAXSUS METODIKASI FANINING O‘QITISH TAMOYILLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada maxsus ta'lim tizimida tabiatshunoslik o‘qitish maxsus metodikasi fanining o‘qitish tamoyillari mazmuni yoritiladi. Tabiatshunoslik o‘qitish maxsus metodikasi fanining o‘qitishda muntazamlilik va izchillilik, o‘quv materialini ilmiy va tushunarli bo‘lish, nazarini amaliyot bilan bog‘lash tamoyili, tabiatshunoslikni o‘qitishda o‘quvchilarning onglilik va ijodiy faolligi tamoyili, o‘qitishning ko‘rgazmalilik qoidasi tamoyili, yakka yondoshish tamoyili, korreksion yo‘nalganlik tamoiyli,o‘lkashunoslik kabi tamoyililari tahlili qilinadi.

Kalit so‘zlar: maxsus ta'lim tizimi, tabiatshunoslik o‘qitish maxsus metodikasi, tamoyillari, muntazamlilik va izchillilik, o‘quv materialini ilmiy va tushunarli bo‘lish, nazarini amaliyot bilan bog‘lash tamoyili, tabiatshunoslikni o‘qitishda o‘quvchilarning onglilik va ijodiy faolligi tamoyili, o‘qitishning ko‘rgazmalilik qoidasi tamoyili, yakka yondoshish tamoyili, korreksion yo‘nalganlik tamoiyli,o‘lkashunoslik tamoyili.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iboratdir. Mazkur vazifani boshlang‘ich sinflarda amalga os-

hirishda tabiatshunoslik fani muhim o‘rinni egallaydi. Bu predmetni o‘rganish kichik yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning shaxsiy tajribasini boyitadi, atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to‘g‘risida bilimlar to‘plashga, nutqini o‘stirishga lug‘at boyligini oshirishga; eshitish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Tabiatshunoslikni o‘qitish maxsus metodikasi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga tabiatshunoslikni o‘rgatib borish bilan ularni ta’limini davom ettirish va amaliy faoliyat uchun kerak bo‘lgan bilim, o‘quv va ko‘nikmalar bilan qurollantiradi, ularning dunyoqarashini, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi, og‘zaki nutqini rivojlantiradi, o‘stiradi, lug‘at boyligini oshiradi. Maxsus ta’lim tizimida tabiatshunoslik o‘qitish maxsus metodikasi fanining o‘qitish tamoyillari o‘qitish jarayoni komponetlari bo‘lishi mazmun, metodlar, tashkil etish shakllarini umumiy yo‘nalishini aniqlab beradigan, umumlashtirilgan, mustahkam, eng muhim hamda universal talablarni ifodalaydi. Shu bilan birga o‘quv bilish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati tarzini aniqlab beradi. Tamoyillar o‘quv jarayonining pedagogik tajribada doimiy ravishda namoyon bo‘ladigan ma’lum qonuniyatlari va qonunlari bilan chambarchas bog‘lik bo‘lib, o‘qitishi samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘ladi.

Tabiat haqida juda ko‘plab ma’lumotlardan kichik yoshidagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilari uchun tabiatdagi mavsumiy o‘zgarishlarni, vatanimiz tabiatining xilma-xilligini, jonajon o‘lka tabiatni va boshqalarni ochib beruvchi, ta’lim-tarbiyaviy jihatdan ancha qimmatli o‘quv materiali tanlanadi. Maxsus maktab tabiatshunoslik fanining turli sohalarini qisqartirilgan bayoni emas, balki uning metodik tanlangan, muntazamlashtirilgan unsurlaridir. Materailni bunday berilishi shu bilan izohlanadiki, kichik yoshli maktab o‘quvchilarining tabiat to‘g‘risidagi fan asoslarini faqat atrof-olamining jism va hodisalarini aks ettiruvchi va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ochib beruvchi dastlab oddiy tabiiy ob’ektlar bilan keyin esa murakkabrog‘i bilan izchil tanishtirib borish jarayonida egallab olishlari mumkin.O‘qitishning muntazamliligi ya’ni sistemaliligi bilimni bayon qilishda muayyan sistemaga amal qilishdan tashqari amaliyot bilan bog‘lanishning xilma-xil shakllarini amalga oshirilishini, jumladan nazariy tabiatshunoslik bilimlarini kuzatishlar va bilim olishga qaratilgan qiziqarli o‘yinlar bilan; atrofdan hayot va qurilish amaliyoti bilan; mehnat faoliyati va ijtimoiy foydali mehnat bilan; maktab oldi uchastkasidagi ish va foydali mehnat bilan bog‘lashni nazarda tutadi. Tabiatshunoslik darslarining izchilliligi o‘quvchilar uchun ularning yosh xususiyatlari, tayyorgarligi va rivojlanishi shuningdek mazmunda vorislikka rioya qilish zaruratiga qarab o‘quv materialining tushunarli bo‘lishi bilan belgilanadi. Chunonchi, maktab tabiatshunoslik kursi jonsiz tabiatdagi o‘simlik va hayvonlar hayotidagi, odamlar mehnatidagi mavsumiy o‘zgarishlarni; jonajon o‘lka tabiati, odam organizmi va uning salomatligi, Vatanimiz tabiatini, undan foydalanish va uni muxofaza qilishga aks ettiruvchi materialni izchillik bilan o‘rganishni talab qiladi. Bu mavzular biologiya, geografiya, ekologiya, odam anatomiyasi, sanitariya va gigiyena bo‘yicha oddiy ma’lumotlarni beradi. Bu haqda L.A.Komenskiy shunday fikrni bildirgan: «Oddiydan-murakkabga, yaqindan-uzoqqa, tanishdan-notanish tomon borish kerak».O‘quvchilarga tabiatshunoslik bilimlarini oddiydan-murakkabga tizimli ravishda yaqindan – ya’ni o‘z o‘lkasi tabiatidan boshlab uzoq ya’ni boshqa o‘lka tabiatini tanish, o‘rganish asosida amalga oshiriladi[3]. O‘z o‘lkasi bilan o‘kuvchilarni tanishtirishda maktab uchastkasidagi daraxtlar haqida, so‘ngra o‘rmondagi daraxtlar haqida bilim beramiz.

O‘quv materialini ilmiy va tushunarli bo‘lish tamoyili.O‘quv materialini ilmiy va tushunarli bo‘lish qoidasi XIX asrning 60-yillarigacha tabiatshunoslik predmet emas, tabiat nomi bilan saqlanib kelgan bo‘lsa endi mustaqil predmet sifatida o‘qitilmokda. Ilmiylik qoidasi hozirgi zamon fanida qaror topgan qoidalarni o‘quvchilarga o‘zlashtirish uchun taklif qilinishini nazarda tutadi.

Ilmiy bilimlarning egallab olinishini ta'minlash uchun maktab o'quvchilarining idrok qila olish imkoniyatlarini hisobga olib eng muhim ilmiy ma'lumotlarni tanlab olish kerak.

Masalan: 1-sinf «Atrof olam bilan tanishtirish» darsida «O'lkamizda bahor» mavzusini o'rganish jarayonida o'quvchilar: «Erta bahorda kunlar isiydi. Kunlar isiganligi sababli daraxtlar kurtak chiqaradi. Biz siz bilan yer maydonchasiga ekin ekamiz». Mana shunday oddiy misollar bilan aniq va ilmiy asosda tushunchaga ega bo'ladilar. O'quv materialining ilmiyligi tushunarli bo'lish bilan uyg'unlashishi kerak, bunga uni o'quvchilarining aqliy va ruhiy rivojlanishga, shuningdek ularning tayyorgarligiga moslashtirish bilan erishiladi. Tabiatshunoslik materiallari mazmuninining tushunarliligi kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida o'qishga qiziqish uyg'otadi, aqlga ozuqa beradi, mantiqiy fikrlashga, taqqoslash va xulosalar chiqarish amaliy masalalarni yechishga majbur qiladi[4].

Nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyili. Nazariyani amaliyot bilan bog'lash o'quvchilarni amaliy masalalarni xal qilishda nazariyaning ahamiyatini tushunishga olib keladi, bu yangi o'quv materiallarini o'zlashtirishda uning sifatini ko'taradi. Bu tamoyil mehnat ta'limi va o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlash vazifalarini xal qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. O'qitishda nazariya bilan amaliyotning bog'lanish xarakteri o'quv fanining mazmuni bilan taqozo qilinadi. O'qitishdagi nazariy bilimlar o'quvchilarni tabiatning u yoki bu hodisalari bilan amaliy tanishtirish jarayonida puxtaroq o'zlashtirib olinadi. Bunda amaliyot o'quvchilarni nazariyani o'zlashtirishga qiziqtirish uchun undan oldinroq kelishi mumkin.O'quvchilarning tirik tabiat burchagidagi, shuningdek o'simliklarning suvga, issiqlikka, yorug'likka ehtiyojini gul manzarali o'simliklarning o'sishi va rivojlanishiga organik va mineral o'gitlarning ta'sirini pomidorning pishishi va hosildorligiga ko'chirib o'tkazilishining ta'sirini aniqlash bo'yicha tajribalar o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan o'quv-tajriba uchastkasidagi mehnat jarayonida nazariya bilan amaliyot bog'lanishi yaxshi amalga oshadi.

Tabiatshunoslikni o'qitishda o'quvchilarning ongli va ijodiy faolligi qoidasi. O'quvchilarning ongliligi va ijodiy faolligi qoidasi: o'quvchilarning o'qishga ongli va ijodiy munosabatda bo'lishlarini, o'rganilayotgan materialni tushunib olishlari va tushunganlarini ifodalay olishlari; o'qish mehnatini ijodiy xarakterda bo'lishini, bilimlardan amaliyotda ongli qo'llanilishi va ularni ishonchga aylanishini o'z ichiga oladi. Onglilik prinsipini amalga oshirishda o'qituvchiga taalluqlidir, u o'quvchi oldida turgan vazifalarni aniq qilib ifodalashi va ularni yaxshilab bajarishga qiziqishni uyg'otishi kerak. O'qitishda onglilikni namoyon bo'lishining oliy shakli o'quvchilarning ijodiy faolligidir, u gerbariy, maket, model, mulyaj tayyorlash, o'tkazilgan kuzatishlarni ta'riflash va o'qituvchi taklif qilgan mavzu bo'yicha bajarilgan ishlar asosida kichik axborot tayyorlash bilan bog'liq bo'ladi[6].

O'qitishning ko'rgazmalilik tamoyillari. Ko'rgazmalilik faqat buyum, hodisalarni ko'rib idrok etish emas, balki ularni hamma sezgi organlarini jalb qilgan holda idrok qilishdan iborat. Bu didaktikaning oltin qoidasi hisoblanadi. Agar biror-bir predmetni bir necha sezgi organlari bilan idrok qilish mumkin bo'lsa, shu narsani idrok qilish uchun bir yo'la bir necha sezgi organlarini ishga solish mumkin. O'qitishning ko'rgazmalilik qoidalarini foydalanishning asosiy vazifasi o'quvchilarning bilish faoliyatlarini faollashtirish. Ko'rgazmalilik tamoyili atrof olamni qabul qilib olishda o'qitishni nazarda tutadi. Bu tamoyilga rioya qilish tabiatni o'rganishning dastlabki bosqichida zarur, sababi kichik maktab yoshidagi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar ko'rganlarida hosil qilgan taassurotlari asosida to'g'ri tushuncha va xulosalar hosil qilishga yordam beruvchi bilimlarga ega bo'ladi.

Tabiatshunoslikni o‘qitishdagi ko‘rgazmalilikni mashg‘ulotlar jarayonida quyidagicha ajratiladi[1]:

1. Tabiiy jismlar (tirik tabiat burchagidagi).
2. Gerbariylar, kolleksiyalar.
3. Tajriba ko‘rinishidagi xodisalarni eslatuvchi rasmlar, tablitsa, model, mulyaj, diapozitiv, kinofilm, xarita, sxema.

Tabiat jismlari va hodisalari ustidan olib borilgan kuzatishlar materialni tushunib olishga va o‘zlashtirilganlarni mustahkamlashga, o‘qituvchi rahbarligida tabiat hodisalari o‘rtasidagi chuqur bog‘lanishlarni aniqlashga, jismlar to‘g‘risidagi fikrlar bilan ko‘rganlarini taqqoslashga imkon beradi.

Yakka yondoshish tamoyili. O‘rta ta’lim tizimini qayta islox qilish sharoitida bolalarning yakka xususiyatlarini o‘rganish tobora katta axamiyat kasb etib bormoqda. Maktabga kelayotgan har bir bola muayyan axborot yig‘indisiga va yakka xususiyatga ega, ular bilimlarni o‘zlashtirish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq o‘qitish jarayonida bolalar guruhida bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bir xil bo‘lishi mumkin. Binobarin bolalar taraqqiyotida to‘g‘ri keladigan umumiylikni aniqlash mumkin. U rivojlanish darajasi, bilim zonasi, fikrlash xarakteri, faoliyat va xulq-atvor o‘xshashligi bo‘lishi mumkin. Ammo umumiylik bilan bir qatorda har bir o‘quvchi uchun o‘zining individual xususiyatlari: diqqatning rivojlanishi, darsdagi xulq-atvorning xarakteri, predmetga munosabati, ko‘rgazmali va og‘zaki materialni qabul qilishning tezligi va aniqligi; o‘quv materialini tushunib olish va fikrlash xarakteri tabiat to‘g‘risidagi bilimlarning sifati va og‘zaki, yanada yozma nutqlarining rivojlanish darajasi o‘ziga xosdir[5].O‘qituvchi sinfda ish olib bora turib, har bir o‘quvchi bilan yakka tarzda ishlash, ijodiy xislarni rivojlantirish va salbiylarini bartaraf qilish, sinfni jamoa ishiga tortish maqsadida har bir bolaning shaxsiy qobiliyatini o‘rganish va hisobga olish zarurligini unutmasligi kerak.O‘quvchilarga individual yondoshishga asoslangan o‘qitish jarayoni o‘quv materialini muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishini, bolaning aqliy rivojlanishini ta’minlaydi, aqliy normalarni singdiradi.

Korreksion yo‘nalganlik tamoyili. Korreksion yo‘nalganlik tamoyili bolaning sog‘lom tomonlariga tayanishni, kar bolaning rivojlanishida kompensator yo‘lni taminlashni nazarda tutadi. Kar bola sog‘lom aqlga ega bo‘lib, ko‘rgazma-harakatli va ko‘rgazma-obrazli darajada atrof dunyoni aks ettirib anglay oladilar. Karlarda yo‘qolgan, buzilgan eshitish funksiyasini qisman ko‘rish, kinestetik va boshqa analizatorlar faoliyatini egallaydi. Saqlanib qolgan ko‘rish idrokiga tayanish karlarda nutq a’zolarining ko‘rinadigan harakatlari orqali og‘zaki nutqni idrok etishning maxsus metodi – labdan o‘qishni shakllantirishga imkon beradi. Bunda labdan o‘qishning sifati tinglovchining faolligiga bog‘liq[1]. Bunday qarama-qarshi faollik eng avvalo kutilayotgan xabarni aniqlashda, so‘zlarni aks ettirib talaffuz etishda, berilayotgan barcha ma’lumotlarni qayta ishlashda namoyon bo‘ladi.Kar bolalar maktabining o‘quv dasturi ham korreksion yo‘nalganlik tamoyilini e’tiborga olgan holda tuzilib, unga talaffuzni shakllantirish, tevarak atrof bilan tanishtirish, predmet amaliy ta’lim o‘qitish fanlari kiritilgan.Korreksion yo‘nalganlik tamoyili har bir darsda amalga oshiriladi. O‘qituvchi-surdopedagog bolalarda og‘zaki nutqni shakllantirishga, bilish faoliyatini rivojlantirishga harakat qiladi. Yangi tushunchani hosil qilayotib o‘qituvchi saqlangan barcha analizatorlarning ishini faollashtiradi. Karlarda saqlangan qoldiq eshitishdan foydalanishga va nutq ishini rivojlantirishga alohida ahamiyat beriladi.

Tabiatshunoslikning o‘qitishning o‘lkashunoslik tamoyili.

Maxsus maktab o‘lkashunosligining vazifasi eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar tamoni-

dan ta'lim tarbiya maqsadida har-xil manbalar bo'yicha va bevosita kuzatishlar asosida o'z o'lkasi xududini xar tomonlama o'rganishdir. O'lkashunoslik hayot bilan bog'lanishning qudratli vositasidir. Ko'pchilik eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning maktabini bitirganlaridan keyin mahalliy sanoat va qishloq xo'jaligi korxonalriga ishlash uchun borishlari hisobiga olinganda o'lkashunoslik alohida axamiyat kasb etadi. O'lkashunoslik bevosita tabiat muhofazasi bilan bog'liq, chunki o'z o'lkasini bilish eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga uni muhofaza qilish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha ishlarda ongli qatnashish imkoniyatini beradi[4]. O'z o'lkasini o'rganish o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantiradi, chunki bu ijtimoiy foydali mexnatda faol qatnashishga imkon beradi. O'lkashunoslik materialini o'rganish buyicha ish o'quv maqsadlariga javob berish kerak shuning uchun ham uning mazmuni va xarakteri o'quv dasturi bilan belgilanadi.O'lkashunoslik ishlarini tashkil qilish shakllari bo'yicha sinfda va sinfdan tashqari bo'lishi mumkin. O'lkashunoslik tamoili nazariy tabiatshunoslik kursining o'quvchilar o'z o'lkalari tabiati bilan bevosita muloqatda bo'lishida oladigan tasavvurlarga uzviy ravishda bog'lanishni nazarda tutadi. O'lkashunoslik bilimlaridan foydalanish o'quv o'lkashunoslikning bosh maqsadidir. Mahalliy o'lkashuoslik materiallaridan eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi tabiatshunoslikni o'qitishda tushuntirish, taqqoslash va ko'rsatish uchun, o'quvchilarning ko'pgina tabiat hodisalarini bevosita idrok qilishlarida foydalaniladi. O'lkashunoslik taomilidan muntazam ravishda foydalanish olingan nazariy bilim va o'quvchilar turmush (masalan,qishloq xo'jalik ishlarini mo''tadil, ya'ni optimal muddatlarini aniqlash uchun oldindan obi-xavoni aytib berish,daryodan o'tishda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida uning oqimi rejimini aniqlash,maxalliy qishloq xujaligai tashkilotlari uchun o'simliklar yeg'ish va hakazolar) bilan bog'lashga yordam beradi.Shunday qilib tabiatshunoslikni o'qitish «og'zaki sxemada» bo'lmay, balki haqiqatni kuzatish asosida quriladi. Bunday o'lkashunoslikdan tabiatshunoslikni o'qitishda xar kuni va uzliksiz foydalanish kerakligi ma'lum bo'ladi. Barcha darslar o'lkashunoslik taomili asosida tuzilishi kerak[5].Darslardagi umumlashtirish o'rganiladigan dastur mavzulari bilan bog'liq xolda berishi lozim. O'lkashunoslik taomili mohiyati shundan ham iboratki u kar va zaif eshituvchi o'quvchilarga tanish bo'lgan joyda tabiat hodisalarini kuzatish va haqiqiy tasavvurlar asosida tabiatshunoslik asoslarini tashkil qiluvchi tushunchalarini shakllantirish imkoniyatini beradi.Jonajon o'lkani o'rganish umumiy tabiatshunoslik kursini o'rganish bilan paralel holda olib borilmog'i lozim. 3-4-5-6 sinflardagi o'lkashunoslik tadqiqotlarning muhim qismi tuproqqa,o'simlik va hayvonot dunyosiga xarakteristika tuzish ,daryolar oqimining rejimi va xarakterini o'rganish, tabiat muhofazasidir.

Adabiyotlar

1. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta'lim jarayonida zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini rivojlantirish.. Ped. fan. doktori. dis. (DSc) avtoref…– Toshkent:TDPU.2020

2. Qodirova F. U. Boshlang'ich sinf kar va zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini shakllantirish. : Ped. fan. nomz. dis. avtoref…– T.:TDPU, 2006.

3. Qodirova F. U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. : p.f.d. dis. Avtoref… T.:TDPU,2020. 32b

4. Rustamova R. Boshlang'ich sinflarda zaif eshituvchi o'quvchilar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish.: Avtoref. dis. … ped. fan. nom. – Toshkent: TDPI, 2009. – 28 b.

5. Teshaboyeva F. R. "Oliy ta'limda surdopedagoglarga "Ona tili o'qitish maxsus metodikasi" modulini o'qitish samaradorligini oshirish texnologiyalari" Ped. fan. dok. ...diss. – T., 2022.-24 b;

6. Turg'unboyev S.F.O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar bitiruvchilarining ijtimoiy moslashuv muammolari Avtoref. dis. … ped. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). – T., 2020. – 22 b.;

Abutova Shohista O'mirbek qizi
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi
O'rinova Zeboxon Soyibjon qizi
logopediya guruh talabasi

NUTQ VA NUTQSIZ HARAKATLAR TEMPO-RITMNING O'Z-O'ZINI BOSHQARISHNI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA KORREKSION ISH

Annotatsiya: Maqolada nutqning og'ir nuqsonlaridan biri bo'lgan duduqlanishi bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash va yordam berish masalasi ko'rib chiqilgan. Duduqlanishni bartaraf etish uchun tavsiya etilgan mashqlar Ritmik namunani o'zlashtirish va rivojlantirish, ritmik ishning davomiyligi va pauzalar nisbatini o'zlashtirishdan iborat.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: og'ir nutq buzilishlari (ONB), duduqlanish, pauzalarni farqlash va kuzatish qobiliyatini shakllantirish, ritmik mashqlar.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос психолого-педагогического сопровождения и помощи детям с заиканием, одним из тяжелых нарушений речи. Рекомендуемые упражнения для устранения заикания состоят в овладении и развитии ритмического рисунка, освоении соотношения длительности ритмической работы и пауз.

Ключевые слова и понятия: формирование умения различать и наблюдать тяжелые речевые нарушения (ОНБ), заикание, паузы, ритмические упражнения.

Resume: The article discusses the issue of psychological and pedagogical support and assistance to children with stuttering, one of the most severe speech defects. The recommended exercises for eliminating stuttering consist in mastering and developing a rhythmic pattern, mastering the ratio of the duration of rhythmic work and pauses.

Key words and concepts: severe speech disorders (ONB), stuttering, formation of the ability to distinguish and observe pauses, rhythmic exercises.

Tempo-ritmik qobiliyatning universal tabiati bola tomonidan tasviriy, musiqiy, nutqiy faoliyat turlarini o'zlashtirganda namoyon bo'ladi. Tempo-ritm hissining rivojlanishi ko'rish, eshitish va harakatni muvofiqlashtirish yordamida sodir bo'lib, butun organizmning kompensator imkoniyatlaridan foydalanish nutqqa va umuman tananing ritmikasiga foydali ta'sir ko'rsatadi.

Logopedik ish metodikalari duduqlanish bilan ishlash, albatta, nutqning tempo-ritmini boshqaruvini o'z ichiga olishini hisobga oladigan bo'lsak, biz nutq va nutqsiz harakatlar tempo-ritmining o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga hissa qo'shadigan maxsus usullarni ishlab chiqdik. Korrektsion ish 4 bosqichdan iborat.

Birinchi va ikkinchi bosqichlarda bolalarga musiqiy parchalar, harakatlar va boshqalar nutqining tempini idrok etish va baholash qobiliyati o'rgatiladi, chunki o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishning zaruriy sharti tempo-ritmni ongli ravishda baholashdir.

Ishning uchinchi bosqichi nutq va nutqsiz harakatlarda o'z tempo-ritmini boshqarishga o'rgatishga qaratilgan.

To'rtinchi bosqichda bolalarning o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan o'z nutqining tempo-ritmini baholash o'rgatiladi.

Korrektsion ishning har bir bosqichida bir necha bo'limlar mavjud. Ish har bir bosqichining vaqti logoped tomonidan duduqlanishning har xil klinik shakllari bo'lgan bolalarning har bir guruhi uchun alohida belgilanadi va har bir bola nuqsoni tuzilishining individual xususiyatlariga bog'liq.

Birinchi bosqich tayyorlov bosqichi bo'lib, u mashg'ulotlarning birinchi haftalarini qamrab oladi, nutq tartibini yaratishni o'z ichiga oladi va quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi.

1. Harakatlar tempini idrok etish va baholash imkoniyatini o'rgatish. Yo'riqnoma: "Tasavvur qiling 3 o'g'il bola. Biri zo'rg'a, sekin yuradi, ikkinchisi oddiy sur'atda yuradi, uchinchisi shoshayotgandek tez yuguradi. Ularning barchasi turli tempo-ritmda yuradi. Buni harakatda qanday tasvirlash mumkinligini ko'ring. Logoped turli xil tempo-ritmlarni namoyish etadigan 3 bolani taklif qiladi.

2. Hayvonlar ham turli tempo-ritmda harakat qilishadi: toshbaqa juda sekin yuradi, mushuk - xotirjam, o'rtacha, sichqon - tez yuguradi. Ularning barchasi turli tempo-ritmda yuradi". 2. Logopedning ko'rgazmali namunasi yordamida tempo-ritmlarni chizish -Yo'riqnoma:"Rasmlarda turli xil tempo-ritmlarni qanday tasvirlash mumkinligini ko'ring".

Musiqiy parchalar tempini idrok etish va baholash imkoniyatini o'rgatish. Musiqiy asarlar yozuvi qo'yiladi. Har bir tinglangan asardan so'ng logoped izohi beriladi. Musiqa sekin tempo-ritmda yangraydi. Izoh: "Ushbu ohang ostida siz juda sekin harakat qilishingiz, asta-sekin raqs harakatlarini bajarishingiz, qo'llaringizda juda sekin qarsak chalishingiz, oyoqlaringiz bilan juda sekin urishingiz kerak".

Ikkinchi bosqich. Atrofdagi kattalar va bolalarning tempo-ritmlarini idrok etish va baholash imkoniyatini o'rgatish. Kattalar nutqining tempo-ritmini baholashni o'rgatish.

Logoped tomonidan nutqning turli tempo-ritmning she'riy matni namoyish qilinadi. Yo'riqnoma: "Turli tempo-ritmda o'qish mumkin bo'lgan she'rni eshiting. Men birinchi tez temporitmda o'qiyman".

Logoped izohi: "Men uni shunchalik tez o'qidimki, hech narsani tushunishning iloji yo'q edi". Endi men juda sekin tempo-ritmda o'qiyman. Logoped izohi: "Men juda sekin o'qidim. Meni tinglash qiyin edi". Endi men xotirjam, normal sur'atda o'qiyman. Izoh: "Men uni xotirjam, bir maromda, ifodali o'qidim, tinglash oson va yoqimli edi".

2. Logoped tomonidan nasriy matnlarda nutqning turli tempo-ritmini namoyish etilishi. Yo'riqnoma: "Bitta hikoyani qanday o'qish mumkinligini eshiting.

Uchinchi bosqich.O'z nutqining tempo-ritmini boshqarishga o'rgatish .

U duduqlanishning klinik shakllariga muvofiq bolalarning kichik guruhlari bilan o'tkaziladi. Metronom, asarlardan parchalar, tempo- ritmlarning ko'rgazmali namunalari qo'llaniladi.

Duduqlanishning nevrozga o'xshash shakli. 1. Sinxron talaffuz 1.1.Qo'llar bilan sinxron harakatlar (qarsak chalish). Oyoqlar bilan sinxron harakatlar (joyida turib qadam tashlash) va qisqa she'riy iboralarni, ikki qatorlikni sinxron talaffuz qilish. Logoped "Quvnoq sayohat" o'yinni taklif qiladi. Yo'riqnoma: "Hozir biz sen bilan qiziqarli sayohatga ketyapmiz. Biz hamma narsani asta-sekin bajaradigan toshbaqaga minamiz va biz hamma narsani sekin tempo-ritmda qilamiz: harakatlanamiz (qarsak chalamiz / turgan joyda yuramiz) va gapiramiz."

3. Bir vaqtning o'zida qo'l harakatlari va ta'kidlangan she'riy iboralarni nutqda amalga oshirish. I. Bir vaqtning o'zida oyoq harakatlari va ta'kidlangan she'riy iboralarni nutqda amalga oshirish. K. Tempo-ritmining ko'rgazmali namunalarini chizish (yomg'ir tomchilari). Ikki qatorlik

tempo-ritmining ko'rgazmali namunalarini chizish (yomg'ir tomchilari). Naqoratlar bilan ishlash bir xil ketma-ketlikda amalga oshiriladilar

To'rtinchi bosqich. **O'z nutqining tempo-ritmini baholashga o'rgatish**

Ishning ushbu bosqichida magnitofonidan foydalanish tavsiya etiladi, bu o'z nutqining tempo-ritmini ob'ektiv baholashga, diqqatni faollashtirishga, murakkab muhitda to'g'ri nutq ko'nikmalarini singdirishga yordam beradi.

1. She'riy matnda o'z nutqining tempo-ritmini baholashni o'rganish. Logoped har qanday she'rni aytib berishni va o'z tempo-ritmini baholashni taklif qiladi. So'ng, logoped bolaga she'rni magnitofonga yozib olishni va o'z tempo-ritmini yana bir bor baholashni taklif qiladi, nutqning ifodaliligi, baland ovozdaligi, bir maromdaligini ham qayd etish mumkin. Logoped she'r tanlashda ham, tempni baholashda ham yordam berishi mumkin. Shundan so'ng, o'z tempo-ritm / yoki musiqiy parchaning ko'rgazmali namunasini tanlashni taklif qilish mumkin.

2. Nasriy matnda o'z nutqining tempo-ritmini baholashga o'rgatish. Logoped o'z tempo-ritmni baholash uchun mashg'ulotda aytib berilgan matn yoki boshqa har qanday matnni aytib berishni taklif qiladi. O'z nutqining tempo-ritmini yanada ob'ektiv baholash uchun logoped hikoyani magnitofonga yozib olishni va tempo-ritmni yana bir bor baholashni taklif qiladi. Shundan so'ng, o'z tempo-ritm yoki musiqiy parchaning ko'rgazmali namunasini tanlashni taklif qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Белякова Л.И. Основные логопедические технологии, формирование плавной речи у заикающихся // Дефектология. - 2001. - №4. - С. 49-53.

2. Богомолова А.И. Устранение заикания у детей и подростков. Из опыта работы: [Электронный ресурс] / А.И. Богомолова // www.pedlib

3. Борисова ЕА. Совместная работа воспитателя и логопеда по преодолению заикания и ОНР у детей старшей группы.

4. Волкова ГА. Логопедическая ритмика. -М.: Владос. - 2002. - 272 с.

5. Ворошилова Е.Л. Система работы с заикающимися дошкольниками // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. -2006. - №2. - С. 30.

6. Гегелия НА. Родителям о заикании детей и подростков // Дефектология. - 1998. - №4. - С. 88-93.

7. Гладковская Л.М. Использование песка и воды в индивидуальной работе с заикающимися детьми 5-6 лет // Логопед. - 2008. - №1. - С. 49-56.

8. Гладковская Л.М. Подгрупповые комплексные занятия для старших дошкольников, страдающих заиканием // Логопед. - 2008. -№8. - С. 60-67.

9. Гончарова Н. Коррекция заикания // Дошкольное воспитание. - 2005. - №3.- С. 59.

10. Казбанова Е.С. Развитие темпо-ритми-ческой организации детской речи как способ профилактики заикания // Логопед. - 2005. -№6. - С. 28-32.

11.Картушина М.Ю. Конспекты лого-ритмических занятий с детьми 6-7 лет. - М.: Сфера. - 2006. - 192 с.

12. Комплексный метод преодоления заикания у детей в условиях санатория: [Электронный ресурс] / www.kved // Курортные ведомости. -2009. - № 1 (52).

13. Морозова Н.Ю. Как преодолеть заикание. - М.: Эксмо-пресс, 2002.

15. Руденко И.И. Логопедическая ритмика для дошкольников с речевой патологией // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2005. - №1. - С. 14-17.

16. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия. - М.: Владос, 2000. - 208 с.

17. Скрыпник И. Примерные конспекты логоритмических занятий с детьми, страдающими заиканием // Дошкольное воспитание. -1996. - №5. - С. 2-10.

Ermatova Dilnoza
Yunusobod tumanidagi 580-MMTT logopedi

ALALIYA NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALAR LUG‘AT BOYLIGINI O‘YIN FAOLIYATI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasida nutqni rivojlantirish bo‘yicha olib boriluvchi ishlarda lug‘at boyligini rivojlantirish yo‘nalishiga alohida o‘rin berilishi lozim ligi, alaliya nutq nuqsoniga ega bolalar lug‘at boyligini o‘yin faoliyati orqali rivojlantirish yo‘llari, usullari tahlil qilingan va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq, maxsus ta`lim , alaliya, lug‘at zahirasi, o‘yin

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, barcha davrlarda tarbiya masalasi, pedagogik faoliyatga shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida e’tibor qaratib kelingan. Shu bois ham tarixda o‘zining boy ma’naviy meroslari bilan munosib o‘rin olgan mutaffakkirlarimiz insonning ma’naviy barkamolligi har qanday jamiyatning rivojini, takomillashuvini belgilab beradigan omil, deb hisoblaganlar va bu boradagi ishlarga alohida e’tibor qaratganlar. Zero, milliy pedagogikamiz asoschilaridan A.Avloniy ta’kidlaganidek: «Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir»[1].

Ma’lumki, nutq inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Avlodlar ajdodlari tomonidan qoldirilgan boy ma’naviy merosni nutq orqali egallab, o‘zlari uchun munosib tarzda hayot kechirish, takomillashtirib, kelgusi avlodlariga yetkazib borish imkoniga ega bo‘ladilar. Shu sababli ham har qanday jamiyat, har qanday davlatda ta’lim-tarbiya oluvchilarning nutqiy tarbiyasiga alohida ahamiyat berib kelinadi. Ayniqsa, Sharq mamlakatlari, xususan Vatanimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, boy ma’naviy manbalarda bola tarbiyasi, unda nutqning o‘rni, bu borada bola tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchilar tomonidan amalga oshiriluvchi hamda e’tibor berilishi lozim bo‘lgan masalalarga o‘rinli ahamiyat berib kelingan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi alloma va olimlarimizning ma’naviy meroslari bunga yorqin misol bo‘la oladi. Aytib o‘tish joizki, mustaqillikka erishilishi bilanoq, hukumatimiz tomonidan o‘sib ulg‘ayotgan bolajonlarimizning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga, uni amalga oshirishda asosiy omillardan sanaluvchi til o‘qitish masalalariga kuchli e’tibor qaratib kelinmoqda.

Nutqi o‘z yoshiga nisbatan qo‘yilgan talablar darajasida rivojlangan bola atrofdagilar bilan tez va yengil muloqotga kirishadi, o‘z istak va fikrini tushunarli qilib ifoda eta oladi, maktabda muvaffaqiyatli o‘qib ketishi uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni egallaydi. Shu jihatdan qaraganda, maktabgacha yosh davrida bola nutqini tizimli rivojlantirish jamiyat ahamiyatiga ega bo‘lgan vazifalardan biri sanaladi. Nutqning meyoriy talablar darajasida rivojlanishi esa uning lug‘at zaxirasini yetarli darajada o‘zlashtirish, egallash zamirida ta’minlanadi. Ya’ni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasida nutqni rivojlantirish bo‘yicha olib boriluvchi ishlarda lug‘at boyligini rivojlantirish yo‘nalishiga alohida o‘rin berilishi lozim.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish masalalarini yoritish ko‘plab xorij va mamlakatimiz olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning mavzu bahsini tashkil etib kelmoqda L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, F.A.Soxin, S.N.Seytlin izlanishlarda bola nutqi rivojlanishining

[1] Абдулла Авлоний “Туркий Гулистон ёхуд аҳлоқ”. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 40 б.

psixologik asoslari yoritib berilgan[1].

Maxsus ta'lim tizimida rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish muammolari T.A.Vlasova, L.V.Zankov, G.M. Dulnev, M.S. Pevzner, M.I. Shif, N.M.Stadnenko, N.O. Konnor, B. Xermlin kabi qator chet el va rus tadqiqotchilarining diqqatini jalb qilgan bo'lib, turli toifaga mansub rivojlanishida muammolarga ega bo'lgan bolalarning verbal rivojlanishi uchun xos bo'lgan chuqur va o'ziga xos buzilishlarni kuzatish va ular asosida bolalar nutqiy rivojlanishida intellektning qanday o'rin egallashini aniqroq tushunish, shuningdek, ular nutqini rivojlantirishning asosiy yo'llari va istiqbolini aniqlab, belgilab olishga yordam berdi. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar orasida nutq buzilishlariga ega bo'lgan bolalar ko'pchilikni tashkil etadi. Shuning uchun bolalardagi nutq nuqsonlarini o'rganish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki nutqiy patologiya – bu insonning muhim psixik funksiyalarini buzilishidir. Nutqning rivojlanmay qolishi, avvalo, tafakkurning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, bolaning aqliy rivojlanishini tormozlaydi. Respublikamizda alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasining asosini tashkil etuvchi masalalarini tadqiq qilish, uni hududimiz sharoitlariga mos ravishda ilmiy-nazariy asoslab berish ishlariga oxirgi 30-35 yil ichida chuqur e'tibor qaratila boshlandi. Xususan, S.SH.Aytmetova, Ye.A. Gordiyenko, V.S.Raxmanova, P.M.Po'latova, R.Shomaxmudova, G'.B.Shoumarov, K.X.Mamedov, U.Fayziyeva, L.Nurmuxamedova, F.Qodirova,SH.Shomuratova, R.Rustamova, Z.Axmedovalar tomonidan olib borilgan izlanishlar rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayonining turli jihatlarini o'rganish, korreksion jarayonini samarali tashkil qilish yo'l va vositalarini asoslab berishni nazarda tutdi.

Shuningdek, mamlakatimizda alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bola rivojlanishining zaruriy davri bo'lgan maktabgacha yoshdagi turli toifa bolalarining nutqini o'rganishga qaratilgan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bularga L.R.Muminova, M.Ayupova, X.Pulatova, D.Nurkeldiyeva, M.Xamidova, D.Nazarovalarning ilmiy-tadqiqot ishlarini kiritishimiz mumkin. Maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish muammolarini tadqiq qilish L.R.Muminova, M.Ayupova, X.Pulatova izlanishlarining mavzu bahsini tashkil etgan bo'lsa, D.Nurkeldiyeva, M.Xamidovalar o'z izlanishlarini aqli zaif bolalar lug'at zahirasini boyitish, rivojlantirish, mazkur toifa bolalarini maktab ta'limiga nutqiy tayyorligini aniqlash tizimini takomillashtirishga, D.Nazarova maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish muammolarini hal qilishga qaratdilar.

Adabiyotlar tahlili asosida alaik bolalar lug'atini o'yinlar asosida rivojlantirish bo'yicha bir qancha o'yinlardan namunalar keltiramiz.

"Kimligini top" o'yini

Maqsad: Bog'langan nutq malakalarini shakllantirish, savol tuzish, savol berishga, berilgan javoblarni tushunishga o'rgatish, diqqatni rivojlantirish.

1-qadam. Logoped (tarbiyachi) bolalarni topishmoqli o'yinga taklif qilib, doira bo'lib o'tirib olishlarini e'lon qiladi.

2-3-qadam. Logoped (tarbiyachi): Bolalar men hozir orangizdan biringizni o'yladim. Kimni o'ylaganimni aytmayman. O'zingiz savollar berish orqali toping, deb aytadi. O'yin jarayonida logoped (tarbiyachi) bolalarga savollarni izchillikda berishga o'rgatib boradi. Masalan: 1.Qiz bola yoki o'g'il bola haqidaligini aniqlash va keyingi savollarni shunga asoslanib berish. 2. Tashqi ko'rinish va yoshi haqidagi savol. 3. O'yin, mashg'ulot, xulqi va fe'l-atvori haqidagi savollar.

Taxminiy savollar: «O'g'il bolami yoki qiz bolami?», «Bo'yi qanday?», «To'laroqmi yoki ozg'in?»,

[1] Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений в 6-ти томах..-М.: Педагогика, 1983.

«Sochlarining rangi qanday?», «Ko'zlarining rangi qanday?», «Sochlari kaltami yoki uzun?», «Do'sti kim?», «Qanday rang kiyim kiygan?» kabi. Logoped bolalar savol bera olmasliklarini oldini olish maqsadida o'yin boshlanishidan avval savollar tuzishga oid misollar keltiradi (masalan "Qopchada nima?" o'yinini eslatadi).

4-qadam. Bolalar o'z oralaridan logoped o'ylagan bolani aniqlaydilar. Kim birinchi bo'lib do'stining ismini aytsa, logopedning o'rniga o'tirib, o'yinni davom ettiradi.

Keyingi bosqichlar. O'yin 4-5 nafar bolaning ismini topishgacha davom etadi.

"Bozorda" o'yini

Maqsad: bolalarning lug'at boyligi, bog'langan nutqi va muomala madaniyatini rivojlantirish.

Jixoz: mulyaj, rangli rasmlar, plastilindan yasalgan meva va sabzavotlar.

O'yinning borishi: logoped – bolalar bugun sizlar bilan bozorga borib sabzavot va mevalar xarid qilamiz. Biringiz sotuvchi qolganlar esa xaridorlar bo'ladi. Xaridor o'ziga kerakli meva yoki sabzavotnt so'raydi, sotuvchi esa uni maqtab rangi, mazasi, qayerda o'sishi xaqida izox berishi kerak. Sotuvchining nutqi aniq sotayotgan narsasigto'la izox berishi kerak. Logoped esa uning nutqini kuzatib to'g'irlab borishi lozim. Xar bir bola sotuvchi va xaridor rolini bajaradilar. O'yin davomida bolalar sabzavot va mevalarni ushlab, paypaslab ko'radilar, bu esa ularning mayda qo'l motorikalarini rivojlantirishga yordam beradi.

"Sayrda" o'yini

Maqsad: lug'at boyligini rivojlantirish, jumlalarni to'g'ri gapirish, motorikani rivojlantirish.

Jixoz: predmetli va syujetli rasmlar, tabiat aks ettirilgan mulyajlar.

O'yinning borishi: logoped – bolalar bugun siz bilan dalaga sayrga chiqamiz. Dalada nimalar pishgan bo'lsa terib kelamiz. Bolalar qo'llariga savatchalarni oladilar. Qaranglar dalada nimalar pishibdi? Kim nima uzadi. Bolalar savatlariga pomidor, bodring, sabzi, baklajon, karom soladilar. Logoped bolaning olgan narsasiga qarab unga savol beradi. Bu sabzavot nimaga ishlatiladi?, uning rangi, mazasi, shakli qanday. Bu sabzavotlarning odam organizmi uchun qanday foydasi botligi bolalarga tushuntirilib, savol-javob o'tkaziladi.

"Ajoyib xaltacha" o'yini

Bu o'yin jarayonida bola narsalarni paypaslab aniqlashga o'rganadi, ko'ruv va sezuv taassurotlarini taqqoslaydi. Sizga bir xil predmetlarning 2 to'plami – geometrik shakllar yoki mayda o'yinchoqlar kerak bo'ladi.To'plamlarning birini qalinroq matodan tikilgan xaltachaga solib bo'g'zini mahkamlang. Bolaning vazifasi – boshlovchi ko'rsatgan namunaga ko'ra xaltachadan predmetni izlab topishdan iborat. Bola bilan o'yin jarayonida o'rin almashib turing.

O'yinning boshqa ko'rinishi – predmetlarning ikkinchi to'plami qog'ozga chizilgan bo'ladi, yana bir ko'rinishi – boshlovchi izlanishi lozim bo'lgan predmetlarni topishni aytadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, maktabgacha yoshdagi alalik bolalar lug'atining o'ziga xosligini o'rganish, o'rganish natijalarini taxlil etish esa korreksion pedagogik ishlar asosini ishlab chiqish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi alalik bolalar bilan olib boriladigan logopedik, pedagogik korreksion ish tizimi, bolalar lug'at boyligini rivojlantirishga oid berilgan logopedik o'yinlarni maxsus nutq bog'chalarining ish jarayonida qo'llash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud ahloq". – T.: O'qituvchi, 1992.
2. Ayupova M.Y. Korreksion ishlar metodikasi ma'ruza matni. T.: 2001.
3. Ayupova M.Y. LogopediY. - T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
4. Axunjanova S. A. O podgotovke detey k shkolnomu obucheniY. - T.: Ijodkor, 1995.
5. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o'yin. T.: 2013.

6. Volkova G.A. Logopedicheskaya ritmika. – M.: 2003.
7. Gvozdev.A.N. Voprosi izucheniya detskoy rechi.–M.:Pedagogika,1991.

B.X.Xusniddinova
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o‘qituvchisi
M.J.Qobiljonova
Logopediya yo‘nalishi talabasi

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA NUTQ NUQSONLARINI BARTARAF ETISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq nuqsonlarini bartaraf etishda multimedia vositalaridan foydalanishning samaradorligi

Kalit so‘zlar: multimediya, nutq nuqsonlari, kompyuter, multfilm, o‘yinchoq

Respublikamizda barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodning intellektual salohiyatini ro’yobga chiqarish, ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir.

Barkamol avlodni tarbiyalash yo’lida ta’lim jarayonining o’rni beqiyosdir. Ta`lim jarayonida ijobiy yutuqlarga erishish maqsadida yurtimizda ko’pgina ishlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda barcha ta’lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ni joriy etish, xususan, multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta’lim tizimi mazmunini boyitish, tashkil etish shakllari hamda sifatini oshirish borasida katta ijobiy ishlar amalga oshrilmoqda. Ta’lim muassasalari dars jarayoniga multimediya vositalarini joriy etilishi ta’lim samarasini oshirishning asosiy omili bo’lib xizmat qilmoqda. O’quvchilarga yangi bilimlarni berishda bugungi kunda yurtimizda ham kompyuter, taqdimotlar, monitorlardan yani hammasini bir qilib aytganda multimediya vositalaridan keng foydalanilmoqda.Bu esa ta’limda ijobiy o’zgarishlarga olib kelmoqda. Shu o’rinda multimediya o’zi nima? degan savol tug’ilishi tabbiiy. Adabiyotlarda multimediyaga quyidagicha tarif beriladi:

Multimedia (multi-ko’p, media-muhit) - kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvir, grafik tasvirlarni va turli animatsiyalarni mujassamlantirish imkonini beruvchi zamonaviy kompyuter texnologiyasidir.

Ta’limda multimediya texnologiyalarini qo’llash quyidagi afzalliklarga ega:

—multimedia texnologiyasini qo’llash evaziga o’quvchilarda qiziqishni rivojlantiradi;

— ta’lim samaradorligini oshiradi;

— o’tilgan mashg’ulotni yaxshi o’zlashtirishga yordam beradi;

—tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlay olish qobiliyatining shakllanishiga olib keladi.

—O’qituvchi tamonidan berilgan yangi ma’lumotni o’quvchi eslab qolishi imkoniyati oshadi.

Bugungi kunda multimediya vositalaridan har bir ta’lim tizimida foydalanib kelinmoqda. Ammo maktabgacha ta’lim muassasalarida bunday vositalaridan qisman foydalanilmoqda. Bugungi kunda bog’chalarda faqatgina multimediya vositalaridan rasmlardan ko’rgazmali qurol sifatida foydalanib kelinmoqda. Bu esa bolani bir

hillikdan zerikishiga sabab bo'ladi. Bizga ma'lumki yosh bolalar rangli tasvirlarga, o'yinchoqlarga qiziquvchan bo'ladilar. Ular televizor orqali ko'rgan multfilm qahromonlarini, undagi voqealarni yaxshi eslab qoladi. Undagi voqealarni ketma – ketligida aytib bera oladi. Multfilm qahramonlarini ismlarini ayta oladi. Mana shu hususiyatlarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim muassasalarida multimediya vositalaridan (video, audio, animatsiyalar, taqdimotlar dan) foydalansak ijobiy natijaga erisha olamiz desak mubolag'a bo'lmaydi.

Multimediya vositalaridan nafaqat ommoviy

MTTlarida balki maxsus MTTlarida foydalansak ham yaxshi samara beradi. Nutqida nuqsoni bor bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi (logopedik) MTTda samarali natija beradi.

Bizga ma'lumki logopedik MTTda nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar tarbiya oladilar. Bunday bolalar muloqotga kirisha olmaydilar va nutqida ma'lum nuqsonga ega bo'ladilar. Bu nuqsonlarni bartaraf etishda logopedning olib borgan ishlari va mashg'ulotlari katta ro'l o'ynaydi.

Ammo mashg'ulotlar davomida bolalar logoped aytgan topshiriqlarni bajarmaslik, aytgan so'zlarini, tovushlarni aytmaslik holatlariga guvoh bo'lamiz. Bu esa bolalardagi nutq nuqsonini bartaraf etishga salbiy tasir etadi.

Bunday bog'chalarda bolalarga asosan o'z – o'ziga hizmat ko'rsatish, uy-ro'zg'or buyumlari, tabiat, meva va sabzovotlar haqida ma'lumotlar beriladi. Multimediya vositalari orqali bolalar nutqidagi nuqsonni bartaraf etishda ham ijobiy natijaga erishishimiz mumkin. Bu natijaga qanday erishishimiz mumkin? degan savol tug'ulishi tabiiy. Buning uchun mashg'ulotlarni to'g'ri va samarali tashkil etishimiz lozim.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi MTTlarida logoped har bir mavzuni o'tishda multimediya vositalaridan foydalanish samarali natija beradi. MTTda mavzu yuzasidagi predmetlarni, buyumlarni jonlantirish yani tilga kiritish orqali bolalarda mavzu yuzasidan, nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishda ijobiy natijalarga erishishi mumkin.Buninguchunmaxsusmultimediyavositasibo'lishizarur.Bundabolalartanishishilozimbo'lganmavzunibironbirertak yoki multfilm qahramoni gapirib beradi yoki bo'lmasa mavzudagi narsa-buyum o'zi haqida bolalarga ma'lumot aytadi. Masalan: Bolalarga mevalar mavzusida mashg'ulot o'tilganda mevalarning turlari, rangi haqida biror bir mulfilm qahramoni to'liq ma'lumotlar beradi yoki mevalarning o'zi jonlantirilib har bir meva o'zi haqida to'liq ma'lumot beradi. Bolalar meva (masalan: olma) ning gapirganini ko'rib uni diqqat bilan eshitadi, har bir so'zga etibor beradi va eslab qoladi. Bunda mevalarni jonlantirish maxsus kompyuter dasturlari yordamida yaratiladi.

Jonli kuzatish bolalarning fikrlash qobiliyati rivojlanishiga olib keladi. Bunday multimediya vositasi tasvir va ovozdan iborat videotasvir ko'rinishida bo'ladi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda mana shunday multimediya vositasini qo'llaganimizda gapirishni hohlamaydigan bolalar ham multimediya vositasidagi tasvirlarga, animatsiyalarga qiziqishi orqali bazi so'zlarni ayta boshlaydi. Logoped boladan nimani ko'rding? , rangi qanaqa ekan? , nimalar dedi? kabi sovollarni berish orqali bola bilan muloqotga kirishadi va mana shu jarayonda boladagi nutq nuqsonini bilib olishi, to'gri gapirishga yani nuqsonini korreksiya qilishga erishishi mumkin bo'ladi. Faqatgina yuqorida aytilgan multimediya vositalarni tayyorlash va uni ta'lim jarayoniga tadbiq etishimiz, eng muhimi ta'lim muassasasi multimediya texnologiyalari bilan taminlangan bo'lishi lozim.

Adabiyotlar

1. T.S.Safarov, Sh.U.O‘roqov, R.R.Baxromov Informatika va axborot texnologiyalari «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Toshkent–2006 161-b
2. G. Karimova “AKT bolalar nutqini rivojlantirish vositasi sifatida” Infocom.uz internet nashri 2011
3. Xayitgul Muzaffarova, “Maktabgacha ta’lim jarayoniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish” «Baxtli oila» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Samarqand 2020-yil 86-bet

Aralova Iroda Meliqo‘zi qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
maxsus pedagogika kafedrasi o’qituvchisi

AQLIY NUQSONGA EGA BO’LGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISHNING MAZMUNI VA NUTQINI TEKSHIRISH USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolaning mazmuni shundan iboratki, maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda logopedik ishning asosiy vazifasi aqli zaif bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda bu toifadagi bolalarni ijtimoiy tomondan orqada qolishlikka olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishi-dagi turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish, kompensatsiya qilishga yo’naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgandir.

Kalit so’zlar: Individual, nutq, psixika, pedagogika, korreksiya, ruhiyat, idrok, tafakkur, profilaktika, aqliy zaiflik, tuzatish, tibbiy-pedagogik, rivojlantirish.

Аннотация: Содержание данной статьи заключается в том, что основной задачей логопедической работы в специальной дошкольной образовательной организации является всестороннее развитие личности умственно отсталого ребенка, а также коррекция и купирование различных дефектов психического и физического развития. детей этой категории, которые обусловливают их социальное отставание.Направлена на осуществление действий, направленных на делание.

Ключевые слова: личность, речь, психика, педагогика, коррекция, психика, восприятие, мышление, профилактика, умственная отсталость, коррекция, медико-педагогическое, развитие.

Abstract: The content of this article is that the main task of logopedic work in a special preschool education organization is the comprehensive development of the personality of a mentally retarded child, as well as the correction and relief of various defects in the mental and physical development of children of this category, which cause them to lag behind socially. Compensation is aimed at the implementation of actions aimed at doing.

Key words: Individual, speech, psyche, pedagogy, correction, psyche, perception, thinking, prevention, mental retardation, correction, medical-pedagogical, development

Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda logopedik ishning asosiy vazifasi aqli zaif bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda bu toifadagi bolalarni ijtimoiy tomondan orqada qolishlikka olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishi-dagi turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish, kompensatsiya qilishga yo’naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgandir. Turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish orqali aqli zaif bolalarda sog’lom nutq malakasini shakllantirishdan iboratdir. Nutqni o’z vaqtida to’g’ri egallash, bolaga atrofni turgan

odamlar bilan erkin muomala qilish imkonini beradi, o'z xulqini boshqarishga yordamlashadi, bola ruhiy faoliyatini rivojlanishiga ko'maklashadi va nihoyat maktabda ta'lim tarbiya jarayonini ancha yengillashtiradi. Aqli zaif bolalar o'zlarining sog'lom tengdoshlariga qaraganda bir muncha kech tilga kiradilar. Birinchi so'zni aytish muddati bolaning uch, ba'zan esa besh yoshgacha kechikadi. Eng avvalo bu o'rinda talaffuzdagi nuqsonlarni qayd etish kerak. 1 guruhga kelgan aqli zaif bolalarning 66 % ida talaffuz nuqsonlari uchraydi. Aksariyat bolalarda fonematik eshitish qobiliyati buzilgan bo'lib, nutq a'zolari va ularning harakteridagi nuqsonlari ham uchraydi. Lug'at boyligini egallashda jiddiy qiyinchiliklar kuzatiladi. Impressiv (ichki) nutq, ekspressiv (tashqi) nutq taraqqiyotidan ancha orqada qoladi. Mavhum xususiyatdagi umumlashtiruvchi tushunchalarni ifodalovchi ko'pgina so'zlarni tushunmaydilar, ko'chma ma'noda qo'llanilgan tushunchalarni anglashda qiynaladilar, ularni aynan idrok etadilar. Aqli zaif bolalarning gap tuzishida ham qiyinchilik vujudga keladi. Tuzgan gaplari soda, yig'iq bo'lib, so'zlarning o'zaro moslashuvida ko'plab xatolar uchraydi. Murakkab bog'lanishli gaplar juda kam qo'llaniladi. Aqli zaif bolalar bir narsani ikkinchisiga qiyoslashga, hodisalarning yetarli, aniq anglamaslik aqli zaif bolalarning fikri butunlay noaniq tugallanmagan bo'lib qolishga olib keladi. Gap mazmunini yetarli tushunmaslik aqli zaif bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Bolalar o'qiyotgan, eshitayotgan va ko'rayotgan narsalarni to'la tushunib yetmasligi ularning so'zlashuv nutqida bir qator xatolarga olib keladi. Aqli zaif bolalar nutqidagi barcha nuqsonlar ularni o'qitish jarayonida qiyinchilik tug'diradi, hamma vaqt ham o'qituvchining tushuntirishlarini to'g'ri tushunib yetmaydi. Lekin ilg'or o'qituvchi – defektologlarning tajribalari shuni ko'rsatadiki, ta'limning maxsus tashkil etilgan jarayoni yordamida aqli zaif bolalarning nutq faoliyatini tuzatish, ya'ni korreksiya qilish, umumiy shaxs rivojlanishidagi rolini oshirish mumkin. Aqli zaif bolalardagi yuqorida aytilgan yetishmovchilik tufayli ular bilan olib boriladigan logopedik – korreksion mashg'ulotlar, normal tengdoshlariga nisbatan uzoqroq muddat davom etishi mumkin. Olib borilayotgan logopedik mashg'ulotlar aqli zaif bolalar bilan yetarli ravishda, reja asosida, ularning nutqiy kamchiliklarini hisobga olgan holda olib borilsa, o'z samarasini beradi. Chunki aqli zaif bolalar rivojlanmay qolgan bolalar emas, ular o'ziga xos rivojlanishga ega bo'lgan bolalardir. Ana shu o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, ulardagi nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda ilmiylik, izchillik, ketma – ketlik kabi didaktik tamoyillarga amal qilinib borilsa, shuningdek, tovushlarni aniq talaffuzini hosil qilishda kerakli logopedik jihozlardan o'rinli foydalanib borilsa, bolalardagi nutqiy nuqsonlik bartaraf etib boriladi. Aqli zaif bolalar nutqidagi talaffuz nuqsonlari o'z vaqtida bartaraf etish orqali ularda ravon nutq malakasi shakllanadi, nutqning grammatik tuzilishidagi buzilishlarning oldi olinadi. Aqli zaif bolalar atrofdagilar bilan bo'ladigan nutqiy muloqati yaxshilanadi. Mashg'ulot jarayonlarida savod o'rganishda o'qish va yozish malakalarini shakllanishida ijobiy yordam beradi. Ushbu tadqiqot ishi yuzasidan kelib chiqqan holda quyidagi uslubiy tavsiyalarni bermoqchiman Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilot logopatlarini (nutqida nuqsoni bor bolalar) shartli ravishda 3 guruhga jamlash mumkin. Shulardan aqli zaif logopatlarning eng ko'p sonli birinchi guruhini aqli zaiflik tufayli yuzaga keladigan nutq to'liq rivojlanmagan bolalar guruhlari tashkil etadi. Ikkinchi guruhga nutq a'zolarining jarohatlanishi orqasida vujudga keladigan nutq nuqsonli bolalar kiradi. Bular quyidagilar: dislapiya, dizartriya, disfoniya, alapiya, afaziya, duduqlanish va boshqalar kiradi. Uchunchi guruhni aqli zaiflik tufayli ikkilamchi asorat sifatida kelib chiqadigan o'qish va yozma nutqida nuqsonlari bo'lgan bolalar guruhi tashkil etadi. Birlamchi buzilish turini (bilish faoliyati yoki nutq a'zolari jarohatlanishi) to'g'ri aniqlash, kelgusida logopedik ish yo'nalishlarini to'g'ri tanlash imkoniyatini beradi. O'quv yilining dastlabki 2 haftasi o'qishga yangi kelgan bolalar nutqi-

ni aniqlash, tekshirishga qaratiladi. Bunda logoped bolaning og'zaki va yozma nutqini tekshiradi. Birinchi guruh bolalari og'zaki nutqini tekshirish 2 bosqichda amalga oshiriladi:

1 bosqichda guruhdagi bolalar nutqi yalpi holatda tekshiriladi, hamda bolalar orasidagi nutqi nuqsonli bolalar aniqlanadi.

2 bosqichda ro'yxatga olingan nutq nuqsonli bola logopedik yordam xonasi sharoitida yakka tartibda chuqurroq aniqlanadi va unga tashxis qo'yiladi. 15 sentyabrgacha logoped bolalarning og'zaki va yozma nutq holatini tekshirishni nihoyasiga yetkazadi. Logopatlarni guruhlarga jamlaydi, yakka mashg'ulotlar uchun bolalarni aniqlaydi, hamda har bir guruh uchun alohida bir yillik reja tuzadi. Mashg'ulotlar yillik rejasi asosan logopatning nutq kartasida aks ettiriladi. Mashg'ulotlar jadvalini tuzishda shuni hisobga olish kerakki, guruhli mashg'ulotlarga 30 – 35 daqiqa, 2 – 5 guruhlarda 35 – 40 daqiqa, guruhchalarga 20– 25 daqiqa, yakka mashg'ulotlarga 15 – 20 daqiqa vaqt ajratiladi. Guruhlar va guruhchalar orasidagi tanaffus 5 – 10 daqiqani tashkil etib, bu vaqtni logoped o'z maqsadi yo'lida foydalanadi. Og'ir nuqsonli logopat bilan haftasiga imkon qadar 3 martadan mashg'ulot o'tkazish muhimdir. Agar 2 – 5 guruh logopatlari soni uchun mashg'ulotlarga ajratilgan soatlar to'g'ri kelmasa,bu holda guruhli mashg'ulotlarni 30 daqiqagacha qisqartirish va qolgan 15 daqiqada yakka mashg'ulotlar o'tkazish tavsiya etiladi. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarni logopedik tekshirishda bir nechta bosqichdan iborat:

Birinchi bosqichda ota onalar bilan bir maqsadga yo'naltirilgan suhbat orqali bola anamnezi yig'iladi va maxsus kerakli hujjatlarni o'rganiladi.

Ikkinchi bosqichda til komponentlarini mufassal logopedik xulosa asoslab beriladi.

Uchinchi bosqichda esa maxsus ta'lim va tarbiya sharoitida bolani dinamik kuzatishdan iborat bo'lib, bu bosqich jarayonida nutq taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi va yetarlicha aniq ifodalangan nuqsonlar aniqlanadi. Tekshirish jarayonida logoped suhbat, savol – javob , kuzatish, o'yin, yangi pedagogik texnologiya, test baholash, tibbiy va pedagogik hujjatlarni o'rganish kabi metodlardan foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrdagi Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi 802-son Qarori.

2. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O'qituvchi 2007 yil.

3. R.Sh.Shomaxmudova. L.Mo'minova. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. Toshkent.O'qituvchi 2014 yil.

4. R.Shomaxmudova. F.Muzaffarova. Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda korreksion logopedik ishlarni tashkil etsh va rejalashtirish. Toshkent.O'qituvchi 2010 yil.

5. Aralova I..M Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion -pedagogik ish shakllarini o'rganish yo'llari. https://maqola.reandpub.uz/4432/ Magistrlar 2023y

6. Aralova I.M Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lganbolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning shakl, usul va metodlari - R.A.P Published: 13.04.2023 Keywords:

7. Aralova I.M Aqli zaif bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish, ularning mustaqil faoliyatlarinitashkil etishda turli metodlardan foydalanish - R.A.P Published: 13.04.2023 Keywords: https://maqola.reandpub.uz/4438/ Magistrlar 2023y

Baxritdinova Gulandom Erkin qizi
Stajyor o'qituvchi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

BOLALARDA UCHRAYDIGAN TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISHDA LOGOPEDIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Anotatsiya. *Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan sigmatizm turlari, ularni erta aniqlash, oldini olish va korreksiyalash haqida fikr mulohazalar bilan tanishishimiz mumkin. Tovushlar talaffuzi va ularni farqlash tovushlarni qanday nutqqa qo'yilshi bilan tanishamiz.*

Kalit so'zlar. *Sigmatizm, rotatizm , kappatizm, xitizm, kompensatsiya, ichki nutq, korreksiya-"tuzatish", nutq ,talaffuz,*

Annotation. *In the article, we can get acquainted with the types of sigmatism in preschool children, their early detection, prevention and correction. We will get acquainted with the pronunciation of sounds and their differentiation, how sounds are put into speech.*

Keywords. *Correction, sigmatism, rotatism, kappatism, hitism, compensation, internal speech, correction- «correction».*

Аннотация. *В статье мы можем познакомиться с видами сигматизма у детей дошкольного возраста, их ранним выявлением, профилактикой и коррекцией. Мы познакомимся с произношением звуков и их дифференциацией, с тем, как звуки складываются в речь.*

Ключевые слова. *Коррекция, сигматизм, ротатизм, каппатизм, хитизм, компенсация, внутренняя речь, коррекция-»исправление».*

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta'lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlari. 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a'zolar tizimi orkali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi, nutq fakat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir – birlariga ta'sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va ma'noli bo'lishi uchun nutq a'zolarining xarakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bil-

ish zarur. Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida o‘rganilib kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo‘ladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma’lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bog’liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi. Kommunikativ nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, nutq buzilishlari bu aloqa vositasining buzilishidir. Bunda individ bilan jamiyat orasidagi nutqiy muomalada ko‘zga tashlanadigan o‘zaro munosabatlarning buzilgani ma’lum bo‘ladi. Ma’lumki, inson ijtimoiy shaxs sifatida muloqot qilish, biron bir faoliyat turi bilan shug‘ullanish natijasida shakllanadi, bunda esa nutqning o‘rni ayniqsa muhim.

Nutq faqat inson uchun xos bo‘lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta’sir etadilar.

shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning to’liq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, ma’naviyati va madaniyatini ko’rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Nutqiy muomala qobiliyatini o‘zlashtirish o‘ziga xos insoniy ijtimoiy aloqalar uchun zamin xozirlaydi. U tufayli bolaning atrof muxit haqidagi tasavvurlar shakllanadi va oydinlashadi, uni aks ettirish shakllari takomillashadi. Ammo, nutq buzilishlarga ham ega bo‘lish mumkin. Nutq buzilishlari nutqiy muomalaga, bilish jarayonlarini egallashga to‘sqinlik qiladi. Bolalardagi nutqiy nuqsonlarini o‘rganish, ularni bartaraf etish nazariyasi va amaliyoti nerv sistemasi, uning xususiyatlari, funksiyalari, bolaning psixik, jismoniy rivojlanish xususiyatlari haqidagi bilimlarga asoslanadi. Shu maqsadni amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o‘yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo‘llari yaratiladi.

Olimlar bola hayotining birinchi oyida qo‘lda o‘zining qator funksiyalarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar harakatlarning ixtiyorsizligi, qo‘l muskullari va butun tana muskullari harakatlarining umumiyligi, barmoqlar harakatlari bilan aloqalarning yo‘qligi, qo‘lning taktil sezgilari mavjudligini ko‘zda tutishadi. Bu shart-sharoitlar quyidagi aloqalarni o‘rnatilishiga xizmat qiladi: qo‘l-ko‘z, qo‘l-og‘iz, qo‘l- quloq [79].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalarda nutqning rivojlanganlik darajasi doimo barmoqlar harakatlarining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liqdir. Mayda qo‘l motorikasining va koordinatsiyalarining rivojlanmaganligi yozuvni egallash bilan bir qatorda boshqa o‘quv va mehnat ko‘nikmalarini egallashlarida qiyinchiliklar tug‘diradi. Psixologlarning ta’kidlashlaricha, qo‘l barmoqlarini mashq qildirish bolaning fikrlash qobiliyati, xotirasi va diqqatini rivojlantiradi.

Ma’lumki, logopediyaning asosiy maqsadi turli xil nutq faoliyati: og‘zaki, yozma nutqdagi kamchiliklarni, mustaqil gapirish jarayonida, o‘yinlarda, o‘qishda, jamiyat ishlarida va hokazolardagi talaffuz nuqsonlarini bartaraf etish, to‘g‘rilash, yo‘qotishdir.

Logopedik ta’sir o‘tkazish mohiyat e’tibori bilan olganda maxsus pedagogik sistemalar yordamida yangi ko‘nikmalarni tarbiyalash, notrg‘ri krnikmalarni oldiniga bo‘g‘ib, keyin yo‘qotib yuborishdan iboratdir.

Logopedik ta’sirning asosiy vositasi – talaffuz kamchiliklarini bartaraf etishning maxsus usullarini qo‘llash, ya’ni to‘g‘ri tuzilgan nutq mashqlari kompleksi va artikulyatsion gimnastikadan foydalanishdir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish ishi 4 bosqichda olib boriladi: 1) tayyorlov davri, 2) tovushlar talaffuzini yo‘lga qo‘yish (tovushlar postanovkasi), 3) tovushlarning

oson, ya'ni o'z-o'zidan talaffuz etiladigan bo'lishiga erishish - avtomatizatsiyasi, 4)almashtiriladigan tovushlarni bir-biridan farq qilish, tovushlar differensiyasi.Tayyorlov davri har doim o'tkazilishi shart emas. Ba'zi hollarda birgina oddiy mashq bilan tovushning o'z-o'zidan talaffuz etiladigan bo'lishiga erishish mumkin. Biroq ko'p hollarda tovushni qo'yish uchun bir qator tayyorlov ishlarini o'tkazish zarur. Masalan til tagidagi yuganchaning kalta bo'lishi tufayli bola "r" tovushini to'g'ri talaffuz etmasa, til uchini tepaga ko'tara olmasa, yuganchani bir qator artikulyatsion mashqlar yordamida o'z holiga keltirish,cho'zish mumkin.Tayyorlov bosqichida artikulyatsion apparatning harakatchanligini yaxshilash, nafasni mashq qilish, taqlidchanlikni rivojlantirish va keyingi bosqichlarda zarur bo'ladigan boshqa ko'nikmalarni tarbiyalash zarur.

Agar kishi talaffuzida kamchiliklar bo'lsa, eng avval noto'g'ri talaffuz etiladigan tovushni to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish, ya'ni tovush talaffuzini yo'lga qo'yish, uning postanovkasi ustida ish olib boriladi. O'rganilgan yangi tovushni bo'g'in , so'z, gaplarda, she'rlarda va umuman nutq faoliyatida to'g'ri qo'llashga o'rgatish – tovushning avtomatizatsiyasidir.

Yangi o'rganilgan tovushni boshqa o'xshash tovushlardan ajrata bilishga o'rgatish – differensiatsiya to'rtinchi bosqich sifatida o'tkaziladi.

Tovushlarni turli xil usullar yordamida to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish mumkin.

Taqlid usuli. Bunda logoped oynaga qarab kerakli bo'lgan tovush artikulatsiyasini aniq qilib ko'rsatadi, tovushni talaffuz etadi. Logopat esa uning harakatlariga taqlid qilish yo'li bilan tovush talaffuzini o'rganib boradi.

O'xshash tovushni talaffuz ettirib turib, mexanik usuldan ham foydalanish.

Logopat bola to'g'ri talaffuz qila oladigan o'xshash tovushni nutq apparati organlarining holatini tegishli asbob (shpatel, logopedik zondlar) yordamida o'zgartiradi. Agar bolaga masalan, "k" tovushini to'g'ri talaffuz etishini o'rgatmoqchi bo'lsak biz unga ta – ta – ta kabi bo'g'inlarni takrorlash vazifasini beramiz. Bunda til uchi pastki tishlarga tegib turishi kerak. Bola shu bo'g'inlarni talaffuz etayotgan vaqtda logoped shpatel yoki zond yordamida til uchini asta bosib, tilni og'iz ichkarirog'iga itaradi. Bunda asta sekin ta – tya – kya – ka – ka kabi tovushlar chiqadi. Shuningdek "d" tovushining talaffuzidan foydalanib "g" tovushini, "s" tovushidan foydalanib "x" tovushi talaffuzini yo'lga qo'yish mumkin.

Aralash usul. Bu usul taqlid mexanik usulni va tushuntirish ishlarini o'z ichiga oladi. Masalan, "s" tovush talaffuzi o'rgatilayotganda logoped til, tish, lablar qanday holatda bo'lishi kerakligini bolaga tushuntiradi. Bola bunga tushunsa ham, lekin ixtiyoriy harakat malakasi yaxshi rivojlanmaganligi tufayli tilni kerakli holatga keltira olmaydi, "tili kelishmaydi". Bunda biz shpatel bilan yordam beramiz.

Tovushlar avtomatizatsiyasini o'tkazishda dastlabki bosqichlarda sodda yopiq bo'g'inlar, so'ng ochiq, keyin esa murakkabroq bŕg'in bo'lishi mumkin. Lekin bolaning yoshiga, talaffuzidagi kamchiligining harakteriga qarab, mashq muddati har xil bo'lishi mumkin.

Logopedik mashg'ulotlar bir haftada kamida uch marta o'tkazilishi kerak.Logopedik mashg'ulotlar uchun material tanlashda oddiydan murakkabga o'tish prinsipiga asoslanish zarur. Bunda logoped fonetik talablarni doimo hisobga olib borishi kerak. Eng oldin talaffuz fonetik jihatdan oson tovush o'rganiladi. Differensiatsiya bosqichida eng avval artikulatsiya jihatidan bir-biridan uzoq tovushlar, so'ngra yaqin, o'xshash tovushlar ustida ish olib boriladi.

Tovushlar avtomatizatsiyasi o'tkazishda dastlabki bosqichlarda sodda yopiq bo'g'inlar, so'ng ochiq, keyin esa murakkabroq bo'g'inlar beriladi. Ularning talaffuzi o'zlashtirilgandan so'ng sodda so'zlar, gaplar talaffuziga o'tiladi va hokazo. Masalan, lo – la, ol – ma, gi –los, ix – los va hokazo.Agar

bolada polimorf talaffuz defekti bo‘lsa, bunday bolalar bilan bir nechta tovush talaffuzini bir vaqtning o‘zida bartaraf etish ustida ish olib borish mumkin. Eng avval o‘zining artikulatsiyasi bilan bir-biridan uzoq turadigan keskin farq qiladigan tovushlar ustida ish olib boriladi. Masalan, “r”, “s”, “y” tovushlar bir-biridan jihatdan jihatdan keskin farq qiladi. Shuning uchun bu uch tovushni bir vaqtda o‘rgatish mumkin.

Lekin bola “s”, “sh”, “l”, “r” tovushlarini noto‘g‘ri talaffuz qiladigan bo‘lsa, “s” va “sh” yoki “l” va “r” tovushlari talaffuzini bir vaqtda tuzatish mumkin emas, chunki o‘xshash tovushlarni bola bir-biri bilan almashtirib yuboradi. SIRG‘ALUVCHI TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLAR

Sirg‘aluvchi (s, z, sh, j, ch,s) tovushlarning noto‘g‘ri talaffuzi sigmatizm, boshqa tovushlar bilan almashtirilishi parasigmatizm deb ataladi.

Logopediyada sigmatizmlarning 6 ta turi o‘rganiladi:

1. Lab – tish sigmatizmi.
2. Tishlararo sigmatizm.
3. Tish oldi sigmatizmi.
4. Shipillovchi sigmatizm.
5. Yon sigmatizmi.
6. Burun sigmatizmi.

“S” tovushning hosil bo‘lishi mexanizmi quyidagichadir.

1. Lablar yoyilgan, “kulib turadi”.
2. Tishlarning orasida 1- 2 mm oraliq hosil bo‘ladi.
3. Til uchi old qator pastki tish milkiga tiralib, tilning o‘rta qismi bo‘rtib turadi; uning yonlari esa yuqori jag‘ tishlariga tegadi.
4. Tovush boylamlari ochiq bo‘ladi.
5. Havo oqimi til o‘rtasida hosil bo‘lgan ariqchadan sirg‘alib o‘tadi.
6. Yumshoq tanglay ko‘tarilgan bo‘ladi.

“Z” tovushining hosil bo‘lish mexanizmi ham xuddi “s” nikiga o‘xshaydi. Faqat bu yerda un paychalari birikkan bo‘lib, ovoz ishtirok etadi. “S” tovushining fonetik xususiyatlari: hosil bo‘lish o‘rniga ko‘ra – til oldi; usuliga ko‘ra – sirg‘aluvchi; ovoz va shovqinning ishtirokiga ko‘ra - jarangsiz undosh. “Z” esa jarangli tovushdir.

LAB – TISH SIGMATIZMI

Sigmatizmning bu xilida sirg‘aluvchi “s”, “z” tovushlar “f”, “v”, ga o‘xshab talaffuz etiladi, chunki tovushlarning hosil bo‘lishida pastki lab ishtirok etadi. Havo oqimi pastki lab va ustki tishlar o‘rtasidagi oraliqdan o‘tadi, shunga ko‘ra talaffuzda “f” va “v” ga o‘xshash tovush chiqadi. Lab – tish parasigmatizmida z – v, s – v yoki “f” ga almashtiriladi.

Lab – tish sigmatizmlarni bartaraf etish uchun eng avval bolaning pastki labini pastga tushirishga o‘rgatmoq zarur. Logoped bolaga “s” tovushining to‘g‘ri artikulatsiyasini tushuntirishi lozim. Agar logopad tushunmasa, oynaga qarab,to‘g‘ri artikulatsiyani bajara olmasa, u bilan lablar gimnastikasini o‘tkazish tavsiya etiladi. Gimnastika : lablarni yumib, orasini ochish, ya’ni og‘zini yumish, pastki tishlarni ko‘rsatish. Agar kerak bo‘lsa, pastki labni mexanik ravishda shpatel yoki logopedik zond bilan tushirish mumkin.

Shu bilan bir vaqtda “s” fonemasini sodda bo‘g‘in va so‘zlarda cho‘zib talaffuz etishga o‘rgatish mashqlari ham o‘tkaziladi. Bunday mashqlarni bola shpatelsiz labini tushira olmasa ham o‘tkazaverish kerak.

Bundan tashqari lab – tish sigmatizmini “f” tovushni talaffuz ettirish yo‘li bilan to‘g‘rilash

mumkin.. Logopad "f" tovushini talaffuz etayotganida, logoped uning pastki labini asta-sekin shpatel yordamida tushiradi. Natijada "s" tovushi hosil bo'ladi.

Xulosa

Yakka tartibdagi frontal mashg'ulotlarda to'g'ri nutq va xulq-atvor ko'nikmalarini tarbiyalash bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlarda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarni (noto'g'ri talaffuz etishni tuzatish, ruhiy ko'rinishdagi suhbatlar va hokazo) yo'lga qo'yish. maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish foydalanish kattalarning keng ko'lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o'tishini muntazam nazorat qilish. Nutq mashqlarini tanlab olishni ular tomonidan to'g'ri nutq talablarini, nutqini korrektsiyalashda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muzaffarova X. (2020) Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim muassasalariga tadbiq etish. Arxiv .JSPI, 1(/92)

2. Ayupova M.Yu. «Korreksion ishlar metodikasi» ma'ruza matni T. 2001

3. Ayupova M. Yu. "Logopediya" O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti,. T. 2007.

4. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni – 637. T.:.2020

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni //Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G'afur G'ulom, 2017.- 92 b

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktabrdagi PF-6084-son farmoni

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 sentabrdagi "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3276-sonli qaror.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-sonli Qaror

M. Abdujabborova
JDPU o'qituvchisi

AQLIY RIVOJLANISHDA MUAMMOSI BO'LGAN O'QUVCHILARNI SAVODGA O'RGATISHNING LINGIVISTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Bugungi kunda butun dunyoda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda jamiyat hamda davlatni rivojlantirishning teng huquqli ishtirokchisi ekani e'tirof qilinmoqda.

Kalit so'zlar: iqtisodiy, xalqaro huquqiy, aqliy, kasb-hunar, psixologo-pedagogik, maktab, aqli zaif,bolalar.

Annotation. Today, all over the world, children with disabilities in physical or mental development are recognized as equal participants in the development of society and the state in the political, economic, social and cultural spheres.

Keywords: economic, international legal, intellectual, professional, psychological and pedagogical, school, mentally retarded, children.

Jamiyatda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni

maxsus maktab ta'limi va kasb-hunar ta'limi bilan ta'minlash, ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash, nogironligi bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish hamda inklyuziv ta'limga jalb etish UNICEF tashkiloti tomonidan amalga oshirilmoqda. Bu esa maxsus maktab ta'lim aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarning UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro huquqiy hujjatlar[1] asosida zamonaviy ta'lim olishini kafolatlaydi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirishga bo'lgan tashkiliy, psixologo-pedagogik hamda metodik yondashuvni takamillashtirish masalalari aloxida dolzarblik kasb etadi. Jumladan aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilar va o'simirlarni o'qitish va tarbiyalash xamda ularni sog'lamlashtirishga ham aloxida e'tibor berilmoqda. Jamiyatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar yuz berayotgan bir vaqtda Vatan ravnoqini ko'zlash maqsadida asosiy e'tibor yoshlarning aqliy, axloqiy, jismoniy barkamolligiga xar tomonlama yetuk sog'lom avlodni o'stirishga qaratilayotgani o'z-o'zidan tushunarlidir.

"Ta'lim hamma uchun" davlat dasturi nogiron, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga jamiyatning to'laqonli a'zolariga aylanishlari uchun ularga alohida shart – sharoit yaratib berish masalalariga bag'ishlangan.

Uzliksiz ta'lim tizimida maxsus maktablar ham faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar. Ushbu turdagi maktablarda aqli zaif oligofren bolalar tal'im olmoqdalar.

Ixtisoslashtirilgan maktab o'quv rejasidagi ona tili darslari muhim ta'limiy, tarbiyaviy va korreksion ahamiyatga ega. Har bir darsda o'qish va yozishga o'rgatish bilan birga bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklar korreksiya qilib boriladi.

Ixtisoslashtirilgan maktab boshlang'ich sing o'qituvchilari savod o'rgatish darslarida o'quvchilarni turli usullar bilan o'qish va yozishga o'rgatib bormoqdalar. Ushbu muammoga oid ilmiy tadqiqod ishlari kam miqdorda olib borilganligi sababli o'qituvchilarning ish tajribalari oxirgi 10 yil ichida umumlashtirilmagan va maxsus metodik qo'llanmalar yaratilmagan. Ayrim o'qituvchilar ixtisoslashtirilgan maktabning 1 – sinfida savod o'rgatish ishlarini o'quvchilarning bilish faoliyatini o'stirish ishlari bilan qo'shib talab darajasida amalga oshirish masalalarini xal qilishda qiynalmoqdalar.

Maxsus maktabda ta'lim – tarbiya jarayoniga qo'yilgan talabalar yetarli darajada bajarilmoqda deb ayta omaymiz. Maktabni bitirib ketgan o'quvchilarning ayrimlari o'qish va yozishda qiynalmoqdalar, ularda o'qish va yozish ko'nikmalari malakaga aylantirilmoqda. O'qituvchilar savod o'rgatishga doir metodik qo'llanmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmagan.

Yuqoridagi fikr – mulohazalar "Aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning lingivistik asoslari" degan mavzuni tanlashimizga asos bo'ldi.

Jahon ta'limining muhim vazifalaridan biri – funksional savodli o'quvchi shaxsini shakllantirish bo'lib, bu o'quvchi shaxsini jamiyatga madaniyqo'shilishining muhim shartidir. Funksional savodxonlikning tarkibiyqismi malakali o'qish bo'lib, u o'qish taktika va strategiyalarini ongli qo'llash asosida kognitiv-kommunikativ vazifalar majmuasini hal qilish imkoniniberadi. Metapredmet ko'nikma va malakalarni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'luvchi o'qish asosida matnli axborotni to'liq qayta ishlamay turib, o'quvchi ijtimoiy-madaniy makonni o'zlashtira olmaydi. Shumunosabat bilan, bizningcha, ushbu vazifani hal qilishning muhim aspekti nafaqat nutqni tushunish va uni grafik ifodalashdan iborat bo'lgan nutqiy faoliyatning retseptiv ko'rinishi sifatida o'qishga o'rgatish, balki tushunish,o'qish maqsadini tahlil qilish va tegishli o'qish strategiyasini tanlash bi-

[1] [http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/children_disability_rights.pdf, 7-24 p.]

lanbog'liq bo'lgan mazmuniy o'qishga o'rgatishdan ham iborat. A.Gertsen savodga o'rgatish ko'nikmasini o'zlashtirmay bilmay turib, inson baxtli bo'la olmaydi. O'qish san'atidan mahrum inson tarbiyasiz, ma'nan savodsizdir. O'qishsiz haqiqiy ta'lim ham yo'q, did ham, uslub ham, har tomonlama keng tushuncha ham yo'q va bo'lishi mumkin ham emas, deb ta'kidlagan edi.

Jahonda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari o'quvchilarida savodga o'rgatish ko'nikmasini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishga oid olib borilgan tadqiqotlar yuzasidan qator ilmiy natijalar olingan. Jumladan, aqli zaif o'quvchilarga fonema tushunchasini tabiiy ravishda o'qitish bo'yichaishonchli natijalar olingan hamda ta'lim jarayonida aqli zaif o'quvchilarida savodga o'rgatish ko'nikmasini shakllantirishdagi qiyinchiliklarni kamaytirish, abilitasiya (erta aralashuv) modellari tatbiq etilgan (University of California at Riverside), o'qish qobiliyati eng muhim ustuvor yo'nalish ekanligi, boshqa sohalarni o'rganish va yutuqlarga erishish uchun muhim bo'lgan mahorat sifatida qabul qilinishi asosida aqli zaifo'quvchilarning o'ziga xos imkoniyatlarini hisobga olib, korreksion ta'lim jarayonida ularning o'qish qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalari hamda baholash tizimi optimallashtirilgan (University of Minnesota, NationalCenter on Educational Outcomes), aqli zaif o'quvchilarda savodga o'rgatish ko'nikmasini shakllantirish nafaqat talaffuz masalasi, balki intellektual muammo ekanligi, o'quvchilarning aqliy taraqqiyoti va tushunchalarini rivojlantirish texnologiyasi individual ta'lim traektoriyasi asosida ishlab chiqilgan (The International Reading Association on behalf of Unesco: Theteaching of reading), alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qishga o'rgatishda CORI (Concept Oriented Reading Instruction) instruksiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu instruksiya asosida o'quvchilarning ichki motivasiyasiga ta'sir qilgan holda o'qishga o'rgatishtexnologiyalari amaliyotga joriy etilgan (Griffith University, University of Wollongong Australia), savodxonlikka o'rgatish omillari boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qishga o'rgatishda ham ta'sir ko'rsatishi, o'qishga o'rgatishni bosqichma-bosqich amalga oshirishni ko'zda tutadi, ta'lim jarayoni har bir o'quvchiga individual yondashuvga yo'naltirilgan, savodga o'rgatish ko'nikmasini shakllantirish jarayonida aloqa o'rnatish (istiqbol dastur va rejalar) modellariga oid texnologiyalardan amalda foydalanilmoqda (University of Hull, British Dyslexia Association).

Savodga o'rgatish jarayonlarining psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha N.A.Rubakinning bibliopsixologiya konsepsiyasida keltirilishicha, o'qish jarayoni nutqiy faoliyatning ta'sirchan turi sifatida sensomotor va semantik darajalarning o'zaro ta'siri bilan tavsiflanadi, kitobxon va kitob o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mohiyatining ilmiy asoslari yoritiladi. To'laqonli savodga o'rgatish ko'nikmasini egallash – bu qolgan hamma maktab o'quv predmetlari bo'yicha ta'lim berishning poydevori, axborot olish va engmuhimi, o'zaro muloqotning asosiy manbai.

Savod o'rgatish – bu o'qish va yozishga o'rgatish demakdir. Savod o'rgatish ishlari orqali o'quvchilar ta'lim – tarbiya jarayonida o'qishni muvaffaqqiyatli davom ettirishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikma – malakalar hosil qilinadi.

Savod o'rgatish ishlari o'quvchilarni individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilsa, o'quvchilarni ona tili va boshqa o'quv predmetlarini o'zlashtirishlari uchun muayyan darajada imkoniyatlar yaratiladi.

O'quvchilarda o'qish va yozish ko'nikmalarini hosil qilish uchun o'qituvchidan ilmiy jihatdan asoslangan va tajribalardan o'tgan usullardan mahorat bilan foydalanish talab etiladi.

Qisqa muddat ichida o'quvchilarni o'qish va yozishga o'rgatish uchun o'zbek tilidagi tovushlarga va ularni yozuvda ifoda etish sistemasiga muvofiq keladigan, ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining psixik xususiyatlarini, shuningdek maktabga endigina kelgan bolalarning o'zlashtirish

imkoniyatlarini hisobga oluvchi, maxsus muassasaning ta'lim va tarbiya vazifalariga to'liq javob bera oladigan usullar bo'lishi kerak. Bunday usul tarkibiy tahlil usulidir.

Hozirgi zamon tarkibiy – tahlil asosidagi tovush usuli o'quvchilarni har tomonlama kamol toptirib boorish, tushuncha va dunyoqarashni tarkib toptirish, ma'naviy – axloqiy fazilatlarini tarbiyalab borishni taqazo etadi. Buning uchun savod o'rgatish ishlarini pedagogic – psixologik fanlar tamoyillari, metod va usullari asosida amalga oshirish talab etiladi.

Bolalarni savodga o'rgatish uchun ularning psixologik xususiyatlari, qiziqishi, imkoniyati, qobiliyati va boshqa ruhiy holatlarini hisobga olish pedagogic faoliyatni samarali amalga oshirish imkoniyatlarini vujudga keltiradi.

Yordamga muxtoj odamlar orasida oligofren bolalar son jixatdan nisbatan qo'proq uchrab turadi. Hozirgi kunda ular maxsus yordamchi maktabgacha tarbiya mussasalarida va yordamchi maktab-internatlari yoki umumta'lim muassasalarida me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida integratsiyalashgan ta'limga jalb etilishi hamma qatori oddiy sinfda yoki yordamchi sinflarda ta'lim olmoqdalar.

Ushbu muassasalarning asosiy vazifasi aqli zaif bolalar ijtimoiy adaptatsiyasini amalga oshirish, ya'ni aqlan zaif bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularni jamiyatda o'z o'rnini topib, hamma qatori mehnat qilib, yashab ketishiga yordam berish.

Kadrlarni tayyorlash milliy dasturiga binoan yaratilgan uzluksiz ta'lim tizimida aqli zaif debil bolalar ham endilikda 9 yil majburiy va yana 3 yil majburiy-ehtiyoriy tailmga jalb etilmoqdalar. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda hozirgi kunda yordamchi maktab bitiruvchilari uchun maxsus mehnat maktablari tashkil etilgan. Ayrim kasb-hunar kollejlarida esa, ular uchun maxsus guruhlar faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.https://lex.uz/docs/35869?twolang=true
2. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. T.: 2020yil 23 sentabr, O'RQ-637-son. https://lex.uz/docs/5013007
3. "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. T.: 2008 yil 7 yanvar,
4. Abdullayeva Q., Hidoyatova SH., Rahmonbekova S. O'qish kitobi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab- internatlarning 2-sinf darsligi. T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2018.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti

KELAJAK AVLOD TARBIYASIDA MEHNATNING ROLI

Annotatsiya: Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida predmetli amaliy ta'lim fanining ahamiyati va uning tutgan o'rni orqali nutq nuqsonlarini bartaraf etish va korreksiyalash haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: nuqson, zaif eshituvchi, kar, nutq nuqsoni, korreksiyalash, mehnat, predmetli amaliy ta'lim, konsruksiyalash, qurish, yasash, elementlar

Abstract: The article provides information on the importance of subject-based practical ed-

ucation in the education of deaf and hard-of-hearing children and its role in the elimination and correction of speech defects.

Key words: defect, hard of hearing, deaf, speech impairment, correction, work, object-oriented practical education, construction, construction, making, elements

Annotatsiya: V state predstavlena informatsiya o znachenii predmetno-prakticheskogo obucheniya v obuchenii gluxix i slaboslыshaщix detey i yego roli v ustranenii i korreksii defektov rechi.

Klyuchevые slova: defekt, slaboslыshaщiy, gluxoy, narushenie rechi, korreksiya, rabota, predmetno-prakticheskoe obuchenie, konstruksiya, konstruksiya, izgotovlenie, elementы.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida maxsus maktab internatlarida mehnatga o'rgatishni rivojlantirish, ta'lim ishtirokchilari faoliyatini diversifikatsiyalash, bo'lajak surdopedagoglarning mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish, zaif eshituvchi bolalarga mehnatning inson, jamiyat hayotidagi ijodiy va axloqiy ahamiyati haqida, dastlabki g'oyalarni singdirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga mehnat orqali bilim va ko'nikma shakllantirish asosida o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini, oddiy mehnat malakalari olami hamda o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalarini to'g'ri tanlashning didaktik ta'minotini yaratish, pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, alohida ehtiyojli bolalarni mehnat jarayonida samarali muloqotga tayyorlash texnologiyalarini tizimlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni mehnatga o'rgatish jarayonida mehnat faoliyati masalalarining me'yoriy ishlari yaratilmoqda, bu borada qonun hujjatlarida "... har bir bola bilim olish huquqiga ega", "... ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar jamiyat hayotida ishtirok etishda boshqa bolalar bilan teng huquqlarga egadir», – deb ko'rsatilgan. "... Nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo'lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish, ularni o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalariga o'qitish va ishga joylashtirish sohasidagi ishlarni amalga oshirish" ustuvor vazifalar etib belgilangan. Bu zaif eshituvchi bolalarda dastlabki mehnat ko'nikmalarini yaratish imkoniyatlarini oshiradi.

Mehnat yosh avlod tarbiyasining asosiy qismini tashkil etadi. Mehnatda aqliy operatsiyalarni bajarish, malaka va ko'nikmalari bolada maqsadga qaratilgan tarbiyalash ishlari o'qituvchi tomonidan doimiy ravishda olib borilgan holdagina ta'sirliroq bo'ladi. Odatda, istalgan predmetni ishlab chiqarish jarayoni bir qator operatsiyalardan iborat. Ularni bajarish jarayonida ketma - ketlikni qat'iy kuzatish kerakligi, bolalarda ishni rivojlantirish rejasini to'zishni bilish, fikrlashning oliy shakllari rivojlanishidan dalolat beradi. Predmetlarning analitik idrok bilan bog'liq ma'lum belgilari bo'yicha bahosini chiqarish, qilingan ishning sifatini belgilash zarurati bilan o'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish ustida ishlayotganlarida duch keladilar. Bu yerda ham idrok jarayonlarining tartiblanganiga qaratilgan korrektsion tarbiyaviy ish olib borilishi kerak.

Fikrlash operatsiyalari (analiz, taqqoslash)ni yuzaga keltirish qobiliyati maktabdan tashqari ta'lim jarayonida shakllanganlarni o'z amaliy faoliyatida foydalanish holatida bo'lganlarida yordamchi maktab ta'lim oluvchilarining aqliy rivojlanishi mustahkamlanadi. Shuning uchun ham ta'lim vaqtidagi yangi sharoitlarda orttirilgan malakalarni qo'llash maqsadi maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan va maktabdan tashqari mehnat faoliyati kar va zaif eshituvchi bolalar uchun katta ahamiyatga ega.

Mehnat jarayonida eshitish, harakat va boshqa saqlangan analizatorlarning takomillashishi markaziy apparat analizatorlarining analitika-sintetik faoliyati takomillashishi bilan bog'liq. Bu

esa mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida ko'zi ojizlarning oliy ruhiy funktsiyalarining takomillashishiga xizmat qilishini bildiradi.

Mashinaning qismlari mexanizm tugunlari, ularning vazifasi va harakatlanish prinsiplari bilan tanishtirish ko'zi ojizlarning konstruktiv texnik fikrlashi, maxsuslashtirilgan (texnik) fazoviy mo'ljalni rivojlantirish vositalaridan biridir.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida ko'zi ojizlarda tirishqoqlik, intiluvchanlik, diqqat, mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida oriyentatsiya uchun mavjud bo'lgan belgilarni ajrata olishni bilish sifatlari tarbiyalanadi.

Bolalar uchun asosiy maxsus vazifa ta'lim oluvchilarning og'zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Uning yetarlicha rivojlanmaganligi karlarning barcha bilish faoliyatlariga, kasbiy mehnat tayyorgarligini oshirish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Surdopedagogikada og'zaki nutqni shakllantiruvchi turli xildagi uslublar va vositalar ishlab chiqilganligi ta'lim tizimida mehnat darslarini qo'llash ma'lum o'rinni egallashidan dalolat beradi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish aniq tasavvurlarni beradi, qabul qilishni, xotirani, fikrlash va bilish faoliyatining boshqa turlarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, mehnat tayyorgarligi jarayoni lug'at boyligini kengaytirish, jamiyat talabini rivojlantirish, boyitish, ularga taalluqli mehnat bilimlarini, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Karlar bilan amaliy ishlashda ma'lum qiyinchiliklar mavjudki, ta'lim oluvchilar o'qituvchidan olayotgan topshiriqni har doim ham tushunmaydilar.

So'zli topshiriqni (texnologik kartochkalarni, chizmalarni) tushunish qiyinchiligi, ayniqsa, ma'lum obyekt tayyorlashda talab qilinadigan operatsiya kompleksini mustaqil bajarish zaruriyatida bilinadi. Bu holat karlarning ishlab chiqarishda, sanoat va qishloq xo'jaligida qatnashish imkoniyatlarini pasaytiradi.

Kar bolalarni mehnatga tayyorlash tizimiga ta'lim oluvchilarni so'zli vosita (og'zaki va yozma so'zli topshiriq turli xildagi texnologik kartochkalar, chizmalar, tushuntiruvchi tekstil rasmlar) asosida o'z ish faoliyatini tashkillashtirish kiradi. Bu bilan bog'liq holda o'quvchilarda hamma vazifalar va alohida operatsiyalarni bajarishning sifatiga to'g'ri baho berish, operatsiyalarni belgilash, rejalashtirish va reja asosida ishlay bilish qobiliyatini shakllantirish bo'yicha ishlar olib boriladi.

Mashina uskunalari, asboblar, materiallar bilan o'quvchilarning bevosita amaliy faoliyati Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasiga kiritilgan real hodisalar va narsalar haqida o'quvchilar tasavvurlarini aniqlashtirish uchun qulay sharoit yaratib beradi. Mehnat mashg'ulotlari jarayonida so'zli vositalarda aks etgan turli xil sabab oqibatli bog'lanishni sezish mehnat faoliyati bilan bog'lik. Agar mehnat, mashg'ulotlari jarayonida bunga maxsus o'rgatilmasa, karlar uchun ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Ko'rsatilgan topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish karlarni ishlab chiqarish jamiyatiga qabul qilish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Shuni ham aniqlash lozimki, eshitishning yo'qligi ta'lim oluvchilarning harakat sohasi rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Ularda tengdoshlariga qaraganda harakatlarining sustlashganligi yaqqol seziladi.

Ta'lim jarayonida, karlarning harakat tezliklari osha boradi. Mehnat darslariga tegishli mashqlarni kiritish qisqa muddat ichida to'g'ri tezlashgan malaka va ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi, karlarning motorikasi to'la rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ish rejasini to'zishni bilish fikrlashning oliy shakllari rivojlanishidan dalolat beradi.

Predmetlarning analitik idrok bilan bog'lik ma'lum belgilari bo'yicha bahosini chiqarish, qilingan ishning sifatini belgilash zarurati bilan o'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish ustida ish-

layotganlarida duch keladilar. Bu yerda ham idrok jarayonlarining tartiblanganiga qaratilgan korrektsion tarbiyaviy ish olib borilishi kerak.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning ta’lim jarayonida shakllangan malakalari yangi sharoitlarga yomon moslashadi.

Fikrlash operatsiyalari (analiz, taqqoslash, umumlashtirish)ni yuzaga keltirish qobiliyati ta’lim jarayonida shakllangan maktabdan tashqari o‘z amaliy faoliyatida foydalanish holatida bo‘lganlarida yordamchi maktab ta’lim oluvchilarining aqliy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shuning uchun ham ta’lim vaqtidagi yangi sharoitlarda orttirilgan malakalarni qo‘llash maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan tashqari va maktabdan tashqari mehnat faoliyati kar va zaif eshituvchi bolalar uchun katta ahamiyatga ega.

Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi ta’lim oluvchilarga atrofdagi olam haqida aniq bo‘lmagan va xato tushunchalar va tasavvurlarni to‘g‘rilashga, aniqlashtirishga yordam beradi. Ijtimoiy ahamiyatli ishlab chiqarish mehnatida qatnashish yordamchi maktab ta’lim oluvchilarida zaruriy axloqiy (mehnatsevarlik, jamoa bilan ishlay bilish malakasi) sifatlarini shakllantirishning asosiy shartlaridandir.

Karlar maktablarining tarbiyalanuvchilari metallni qayta ishlash sanoatining turli mutaxassisliklarini egallaydilar. Karlar uchun mos keluvchi mutaxassisliklardan yana biri bilan yog‘ochni qayta ishlash sanoati bilan bog‘liqdir. So‘nggi yillarda kar o‘quvchilar elektro va radiomontaj, chizmachilik va boshqa mehnat turlariga oid kasblarni egallamoqdalar.

Jismoniy rivojlanishdagi kamchiliklarni korreksiyalashga kar va zaif eshituvchi bolalardagi Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi yordam beradi. Eshitish faoliyatining buzilishi sababli kar va zaif eshituvchilar maktablari ta’lim oluvchilarining rivojlanishida bir qancha kamchiliklar mavjud. Bu kabi hollarda Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi mehnat terapiyasi sifatida qo‘llanilishi lozim.

Qog‘oz va karton bilan ishlash uchun materiallar va vositalarni tanlay olish, ishlanma yasash , ishlash, asboblarsiz qog‘oz bilan ishlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 1997 y. O‘z.Res Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 4 iyundagi 282-sonli “HUNARMAND” xalq hunarmandlari uyushmasini tashkil etish va uning faoliyati masalalari to‘g‘risida”gi Qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2005 y., 12-13-son, 90-modda.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28-mart, PF-3588-sonli "Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san`atining yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. N.Yusupova, "Qo'l mehnatini o'qitish maxsus metodikasi va predmetli -amaliy ta'lim" T.: «Nizomiy nomidagi TDPU", 2012
4. L.N.Gushkin., V.R.Xiltunin «Mehnat eng yaxshi tarbiyachi» t.2020 y.
5. S.Karimova «Moxir qo'llar». T. «O'qituvchi» nashiryoti. 2018y.
6. 1–5 sinf uchun «Texnologiya» darsligi.
7. «O'zing yasa» Xasanboyeva .O.T. 2020 y
8. M.F.Xakimova Maxsus yordamga muxtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari Ped. fan. dok. Diss. – T.: 2010.
1. T.S.Komarova Metodika obusheniya izobrazitelnoy deyatelnosti i konstruirovaniY. (red.). – 2021 g.
2. Sokolnikova, N. M. Izobrazitelnoe iskusstvo i metodika ego prepodavaniya v nachalnoy shkole: Risunok. Jivopis. Narodnoe iskusstvo. Dekorativnoe iskusstvo. - M.: Akademiya, 2008
3. J. A Rubin Bolalar art terapiyasi 2012. 272-278 betlar
4. (BAAT) British Association of Art Therapists (2003) Membership Directory 2003–2004, London: British Association of Art Therapists. – R – 2
1. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 bet
5. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal
1. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143bet
2. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 bet
3. G.X.Temurova MUG'ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO' Nөkis// Qaraqalpaqstan, 2022 № 4/1 - 2022 jыl ISSN 2181-7138 27-33 bet
4. G.X.Temurova O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Toshkent, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181bet
5. G.X.Temurova Bola va zamon. Toshkent, 2022-№3. B 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 bet bola-zamon@rambler.ru
6. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Ishmatova Ozodaxon Sirodjovna
CHDPU Maxsus pdagogika kafedrasi o' qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALAR FONEMATIK IDROKI VA UNING RIVOJLANGANLIK DARAJASINI TEKSHIRISH METODIKALARI

Annotatsiya: Maqolada alohida ehtiyojli bolalar fonematik idrokining o'ziga xosligi va uni tekshirish metodikasi borasida so'z yuritiladi.

Annotatsiya: V state govoritsya ob unikalnosti fonematicheskogo vospriyatiya detey s osobыmi potrebnostyami i metodike yego diagnostirovaniya.

Abstract: The article talks about the uniqueness of phonemic perception of children with special needs and the methodology for testing it.

Kalit so'zlar: Ishmatova O.S. , fonematik idrok, tekshitish, nutqiy nuqson, dislaliya, alohida ehtiyojli bola.

Klyuchevые slova: Ishmatova O.S., fonematicheskoe vospriyatie, vыravnivanie, defekt rechi, dislaliya, rebenok s osobыmi potrebnostyami.

Keywords: Ishmatova O.S. , phonemic perception, alignment, speech defect, dyslalia, child with special needs.

Nutq muammosi umumiy va maxsus pedagogikaning muhim muammolaridan biridir. Bu uning inson hayotidagi o'ziga xos o'rni bilan belgilanadi. Nutq insonlarning muloqot qilishlari asosi bo'lib, nutqiy muloqot orqali insonlar fikr almashishlari, o'z istaklari va hissiyotlarini atrofdagilarga yetkazishlari, tajriba almashishlari, o'z harakatlarini birgalikda amalga oshirishga kelishishlari mumkin.

Nutq inson tafakkurining asosidir. Tafakkur operatsiyalari - analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish bolaning qay darajada nutqiy rivojlanishi bilan bog'liq holatda rivojlanadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda yoshlar bilan ishlashning yangicha modellarini yaratish va xalqaro standartlarga mos mexanizmlarni ishlab chiqishni nazarda tutuvchi "O'zbekiston yoshlari – 2030" Konsepsiyasi, 2019-2020 yillarda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida amalga oshiriladigan ishlarni yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlanadi. Konsepsiyaning asosiy vazifalaridan biri : yosh oilalar, xususan, imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratib berish belgilangan. Bulardan ko'zlangan maqsad imkoniyati cheklangan yoshlarni va kattalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish va ularni ish bilan ta'minlash hisoblanadi.

Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida nutqning benuqsonligining ahamiyati katta. Nutq – insonning muloqat, fikrlash va faoliyat jarayonida muhim ruhiy funksiyalarni amalga oshiradi. Inson nutqi tushunarli va aniq harakatlar bajargan tovush yoki so'zlarni ifodalab bera olidigan harakatlar majmuidir.

Nutq kamchiliklari tovushlarini noto'gri talaffuz qilish bilan chegaralanib qolmay, tovushlarni yetarli farqlamaslik va so'zni tovush tomondan tahlil qilishdagi qiyinchiliklarni ham namoyon qiladi. Bundan tashqari, bolalarda barmoqlar harakatchanligidagi kamchiliklar ham kuzatilib, keyinchalik yozuv jarayonida ham namoyon bo'ladi.

Dislaliyaning akustiko-fonematik formasida aynan fonematik idrok buzilgan bo'ladi. Dislaliyaning bu turi bilan ishlashda muhim masalasidan biri bolalarni fonemalami tanishga, ajratishga va eslab qolishga o'rgatishdir. Bu yuqoridagi masalalami yechmasdan tovushlaming to'g'ri talaffuzini shakllantirishga o'tib bo'lmaydi. Bolada tovushni to'g'ri talaffuziga erishishi uchun, u tovushni (fonemani) eshita, idrok eta bilishi lozim. Fonemik idrok - so'zning tovush tarkibini o'rnatish uchun maxsus aqliy harakatlar bo'lib, Fonemik ong - nutq tovushlarini idrok etish va farqlash qobiliyati hisoblamadi.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bolalarning aksariyatida fonematik idrok etis jarayoni buzilgan bo' ladi. Agar logopedik ish davomida bu hususiyatga ahamiyat berilmasa, korreksionish samara bermaydi.

Bolalar tovushlarni alohida eshitib idrok qilish jarayoni, tovushlarni so'zlar ichidan ajratib olishi, tovushning so'zdagi o'rnini topa olish xususiyatlarini tekshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq xaritasini o'rganish jarayonida xaritaning 7 chi punktida umumiy motorika holatini tekshirish mezonlar berilganinin ko'rishimiz mumkin, mayda qo'l motorikani tekshirish bo'yicha esa hech qanday topshiriq berilmaganini ani yaqqol ko'zga tashlanadi. Ammo maktab yoshidagi dislaliya nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarning nafaqat umumiy balki mayda qo'l motorikasi holatini bilish ham muhimdir. Chunki mayda qo'l motorikasidagi o'ziga xoslik nutqiy ko'nikmaning holatiga ta`sir qilishi mutaxassislarga ma`lum.

Dislaliyaning aralash va murakkab shaklida retseptiv bilimlarni rivojlantirish uchun artikular bazani shakllantirish lozim. Fonematik idrok qo‘pol buzilgan bo‘lsa, artikular bilim va malaka jarayonlarini shakllantirish ishlari olib boriladi. Fonematik idrok asta-sekin, talaffuzning shakllanishi bilan parallel ravishda rivojlanadi. Odatda, bola 4 yoshga yetganda o‘z ona tilidagi barcha fonemalarni eshitish orqali ajrata olish qobiliyatiga ega bo‘ladi.Ammo dislaliyada bu jarayon birmuncha orqada qoladi.

Fonemati idrok ustida ishlash logopedik ishning asosiy bosqichlaridan biridir, tovushni nutqda hosil qilishda bolaning eshituv idroki muhim ahamiyat kasb etadi. Buni

Fonematik idrokni tekshirish nutqiy tovushlarni murakkab signal belgilari buyicha differensiasiya kilish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tovushlarni differensiasiya qilishning shakllanmaganligi, ko‘pincha impressiv nutqning buzilishida birlamchi mexanizm bo‘lib namoyon bo‘ladi.

Dislalik bolalarda nutq eshitish va nutq harakat analizatorlari funksiyasining xususiyatlarini o‘rganish fonematik idrokning qanday darajada buzilganligini aniqlash va korreksion ishning samarali metodlarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Fonematik idrok holatini aniqlash uchun mo‘ljallangan mashqlar :

1. Ma’lum bir tovushni tovushlar qatoridan tanlab olish :

a) bir-biridan maksimal darajada farq qiladigan tovushlar beriladi: «o» tovushini eshitsang qo‘lingni ko‘tarasan, a, u, o, z, m, i, o, l, d, o…..

b) bir-biridan o‘rtacha darajada farq qiladigan tovushlar : «sh» tovushini eshitsang qo‘lingni k o‘tarasan, p, sh, k, t, sh, b, k, x, sh……

v) bir-biridan minimal darajada farq qiladigan tovushlar : «s» tovushini eshitsang qo‘lingni ko‘tar, sh ,z ,s ,j ,sh ,ch ,s, z,s….

2. Ma’lum bir bug‘inni bo‘g‘ilar orasidan tanlab olish :

a) maksimal darajada farq qiluvchi qator: «sh» tovushi ishtirok yetgan bo‘g‘inni eshitsang qo‘lingni ko‘tar, Ba, ka, sha, da, na, sha, ma, ra, sha….

b) o‘ rtacha darajada fark kiluvchi buginlar katori: «sh» tovushi ishtirok etgan buginni eshitsang kulingni kutar, pa, ba, sha, fa, xa, sha, ja, da, sha…..

v) minimal darajada fark kiluvchi buginlar katori: «sh» tovushi ishtirok yetgan buginni eshitsang kulingni kutar, Sa, ja, sha, za, cha, sha, sa, za, sha…

3. Artikulyasion jixatdan bir-biriga uxshash tovushlarni takrorlash. s – z, t – d, b – p, k – g...

4. buginlarni takrorlash. Pa-ba, ba-pa, ta-da, da-ta, sa-za, za-sa, sha-ja, ja- sha, ka-ga, ga-ka.

Fonemik idrokni tekshirish va rivojlantirish uchun o‘yinli mashqlarni o‘tkazishda doim ham visual materiallar kerak bo‘lmaydi, chunki bunday o‘yinlarning aksariyati ogʻzaki tarzda olib boriladi .

O‘quvchilarda fonematik idrokni va barmoqlar harakatchanigini tekshirish jarayoni.

Fonematik idrokni rivojlantirish logopedik ishning dastlabki davrlaridanoq olib boriladi hamda yakka, guruhli mashg‘ulotlarda o‘yin ko‘rinishda o‘tkaziladi. Korreksiya logopedik ish avval nutqsiz tovush materiallaridan boshlanadi va sekin asta nutqdagi hamma tovushlarni o‘z ichiga oladi.

Birinchi mashg‘ulotlardanoq fonematik idrokni rivojlantirish bilan parallel ravishda eshitish diqqati va eshitish xotiralari ustida ish olib boriladi. Bu esa fonematik idrokni rivojlantirishda eng samarali va jadallashtirilgan natijalarga erishishga imkon beradi. Bu juda muhimdir, chunki atrofdagilar nutqini eshita bilmaslik tovushlarni to‘g‘ri talaffuz eta olmaslik sabablaridan biridir.

Logopedik mashg‘ulotlar jarayonida bola o‘z talaffuzini nazorat qila olishi va o‘z nutqini atrofdagilar nutqiga taqqoslash asosida talaffuzidagi kamchiliklarni to‘g‘rilay olish malakasiga ega bo‘li-

shi kerak. Bolalarda fonemalarni farqlay olish qobiliyatini rivojlantirish yuzasidan olib boriladigan hamma logopedik ishlar tizimini shartli ravishda olti davrga bo'lish mumkin deydi Achilova. Unga ko'ra davrlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. davr-nutqsiz tovushlarni bilish.
2. davr-bir xil tovush, so'z birikmasi va iboralarda ovozning balandligi, kuchi, tembrini ajratish.
3. davr-tovush tarkibi bo'yicha o'xshash so'zlarni ajratish.
4. davr-bo'g'inlarni farqlash.
5. davr-fonemalarni farqlash.
6. davr-tovushlarni oddiy tahlil qilish malakalarini rivojlantirish.

S.J. Achilovaning fikricha dislaliya nutq kamchiligiga ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish ishlari yakka va guruhli mashg'ulotlar o'rtasida doimiy ravishda ham logoped va tarbiyachi tomonidan olib borish mumkin. Tashkil qilinayotgan mashg'ulotlarda bolalarning nutqiy va nutqiy bo'lmagan tovushlarni farqlashga ham e'tibor berilishi kerak.

Biz tadqiqotimizda S.J. Achilovaning taklif etgan metodikasidan foydalangan holda quyidagicha tekshiruv usullarini tanlab oldik. S. Achilova maktabgacha yoshdagi bolalarning fonematik idroki ustida ishlagan bo'lsada, avtor tomonidan taklif etilgan metodikalarda sxemalilikka e`tibor qaratilganligi va izchillikda tekshirish olib borishga qulay ekanligi boisidan biz ushbu usullarni tekshiruv metodikasi sifatida tanlab oldik va boshlang'ich sinf dislaliya nutq kamchiligiga ega bo'lgan o'quvchilarga moslashtirdik.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bolalarning fonematik idroki holatini, uning buzilish sabablarini tekshirishda noto'g'ri talaffuz etiladigan tovushlar bilan bir qatorda, to'g'ri talaffuz qilinadigan tovushlarni farqlash imkoniyatini beradi.

Bolalarga topshiriqlar og'zaki usulga beriladi. Fonematik idrokni tekshirishda maxsus logopedik albomdan foydalangan holda, quyidagi topshiriqlardan foydalanildi:

1-ETAP: Fonematik idrokni tekshirish usuliari:

1-topshiriq. Bir qator tovushlar ichidan ma'lum tovushni ajratish: masalan

«K» tovushini eshitsang qo'ng'iroqchani chal.

a) s, d, k, r, j, k, l, z, k

b) z, k, m, v, k, ch, t, k, g v) q, x, k, f, r, k, d, p, k

2-topshiriq.

2A variant: Bir qator bo'g'inlar ichidan ma'lum bo'g'inni ajratish: masalan «za» bo'g'inini eshitsang qo'ng'iroqchani chal.

2B variant: Bir qator bo'g'inlar ichidan ma'lum tovush ishtirok etgan bo'g'inni eshitib ajratish va kartadan o'chirish: masalan «z» bo'g'inini eshitsang qo'ng'iroqchani chal.

a) ka, ta, za, ra, ga, za b) da, za, la, cha, za, s

v) pa, sa, za, ba, ja, za

3-topshiriq.

3A variant: Bir qator so'zlar ichidan «sh»

tovushi ishtirok etgan so'zlarni eshitsang chapak chal. a) bosh, bol, shoh, tor, shar b) olma, tesha, dala

v) shamol, pashsha, kalish

3B variant: logoped bir qator so'zlarni talaffuz etadi, bola ular ichidan «sh»

tovushi ishtirok etgan so'zlarni eshitsang kartochkadagi shu so'zni topib tagiga chizadi. a) bosh, bol, shoh, tor, shar b) olma, tesha, dala

s) shamol, pashsha, kalish.

4-topshiriq.

4A variant: Artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin tovushlarni logoped ketidan qaytarish:

z-s, s-z, d-t, t-d, b-p, p-b, sh-j, j-sh, k-g, g-k, r-l, l-r, ch-j, j-ch

4B variant: Artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin tovushlarni logoped og'zidan eshitib, chiziqcha bilan yozib borish :

z-s, s-z, d-t, t-d, b-p, p-b, sh-j, j-sh, k-g, g-k, r-l, l-r, ch-j, j-ch

5- topshiriq.

5A variant: Bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni logoped ketidan takrorlash:

a) gul-kul, bol-pol, tuz-tus, jar-shar...

b) jo'ja-go'ja, etik-eshik, sayr-sayl...

v) kitob-shitob, bolta-bolg'a, tovush-tovus...

5B variant: Logoped tomonidan bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni aytiladi, o'quvchi daftariga so'zlarni chiziqcha bilan yozadi:

a) gul-kul, bol-pol, tuz-tus, jar-shar...

b) jo'ja-go'ja, etik-eshik, sayr-sayl...

v) kitob-shitob, bolta-bolg'a, tovush-tovus...

6-topshiriq.

6A variant: Bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarga rasm tanlash: «mana bu rasmlar ichidan nomi bir tovush bilan farq qiladigan rasmlarni ajratib ber».

Olma-olcha, stol-stul, paxta-taxta, shapka-shashka, mashina-malina...

6B variant: Taklif qilingan kichkina matndagi xatolarni toppish.

2-ETAP Fonematik tasavvurni tekshirish.

Bunda bolalarni quyidagi topshiriqlar yordamida tekshirdik.

1) Nomlari oppozitsion tovushlar bilan boshlanadigan buyumlarga oid rasmlarni ikki guruhga ajratish. Masalan, s-sh, s-s, ch-s, z-j, r-y.

2) «Menga nomi s tovushi bilan boshlanadigan rasmlarni chap tomonga ajratib ber». Bu topshiriqda bolaga «s» va «sh» tovushi so'zning boshida kelmagan hamda umuman qatnashmagan rasmlar ham berildi. 2) Nomlari jarangli va jarangsiz tovushlar bilan boshlanadigan predmetlarga oid rasmlarni ikki guruhga ajratish. Masalan, z-s, v-f,d-t, b-p, k-g, j-sh.

3) Berilgan tovush ishtirokida so'z tuzish: «Menga «k» tovushi ishtirok etgan so'zlarni aytib ber». Bolaga namuna tarzida «k» tovushi ishtirok etgan bir so'z aytildi.

4) 4) Ma'lum tovushga rasm tanlash: «mana bu rasmlar ichidan nomida «I» tovushi ishtirok etgan rasmlarni bir tomonga ajratib ber».

3-ETAP: Tovushlar tahlilini tekshirish.

Tovushlar tahlilini tekshirishda quyidagi topshiriqlardan foydalanildi:

1-topshiriq.

1. So'z boshidagi tovushni aniqlash: «men aytgan so'zlarimni eshitib ularning birinchi tovushini aytasan».

a) ariq, odam, uzuk, uzum, o'rik, echki..

b) shamol, bahor, karam, ro'mol...

v) daftar, maktab, telpak, qo'lqop...

2- topshiriq. So'zdagi kerakli tovushlarni aniqlash: «eshitgan so'zlaring orasida «d» tovushi so'zning qayerida kelganini ayt». Topshiriq bolaga bir misol yordamida tushuntirib beriladi.

a) doska, deraza, dazmol...
b) oydin, parda, bug'doy...
v) poyezd, zumrad, poroxod...
3-topshiriq.
3.3A variant: Tovushning so'zdagi o'mini aniqlash: «eshitgan so'zingda uchinchi (ikkinchi, to'rtinchi) bo'lib qanday tovush kelyapti?».
a) arqon, oshpaz, anjir...
b) buzoq, ro'mol, kalit
3.3B variant: Tovushning so'zdagi o'mini aniqlash: «eshitgan so'zingda uchinchi (ikkinchi, to'rtinchi) bo'lib qanday tovush kelyapti?».
a) arqon, oshpaz, anjir...
b) buzoq, ro'mol, kalit
Bunda bolalar so'zlar uychasidan foydalangan holda ishlaydilar.
4-topshiriq. Tovushning so'zdagi keima-ketligini aniqlash:
a) ota, choy, gul, til...
b) buvi, kosa, soat, piyoz...
v) gilos, sochiq, zirak, randa...
5-topshiriq. So'zdagi tovushlar sonini aniqlash: «eshitgan so'zingda nechta tovush bor?».
a) ot, in, un, el, ip, oy, it....
b) ari, bir, don, fil, tish...
v) sigir, tulki, ruchka, gilam...
4-ETAP: Tovushlar tarkibini tekshirish.
Buning uchun bolalarga quyidagi topshiriq.
1-topshiriq. Ketma-ket tovushlardan so'z tuzish: «men tovushlar aytaman, sen ular ishtirokida so'z tuzasan».
a) ch-o-l, k-o'-z, q-u-sh, s-o-ch...
b) b-o'-r-i, a-r-ch-a, e-ch-k-i.
v) p-i-ch-o-q, q-o-g-o-z, t-o-v-u-s.
2-topshiriq. Ketma-ketligi buzilgan tovushlardan so'z tuzish:
a) ya, u, t, (tuya, uyat); o sh, b (bosh); g, z, o (g'oz)
b) o, l, b, a (bola); ch, 1, o, a (olcha); r, o', k, i, (o'rik) v) b, u, z, q, o (buzoq); t, r, a, u, n (turna); I, a, n, g, a (lagan)
Tekshirish davomida tekshirilayotgan har bir tovushga alohida rasm tanlandi. Rasmlar quyidagi prinsiplarga asoslangan holda tanlandi:
-ma'lum bir tovush ishtirok etgan rasm;
-ma'lum bir tovushga yaqin tovush ishtirok etgan
-ma'lum bir tovush ishtirok etmagan rasm.
Tekshirish uchun tanlangan metodikalarni har bir bolalda individual va frontal shaklda olib bordik.
D.A.Nurkeldiyeva, M.Y.Ayupova z, Z.M.nazariyasiga ko'ra, bolaning qo'l panjasi va barm oqlarini harakatlantirish o'ziga xos rivojlantiruvchi ta'sirga ega ekani isbotlangan. Mutaxasislarning ta'kidlashicha , qo'l va barmoqlar ishtirokidagi o'yinlar tana va ongning o'zaro bo'liqligini ta'minlaydi. Qo'lning oddiy harakatlari nafaqat qol balki lab, yuz mushaklari zo'riqishlarini susaytiradi, aqliy nuqsonlarning kelib chiqishini oldini oladi, tovushlar talafuzini yaxshilashga ham yordam

beradi. Barmoqlarning mayda harakatlari bo‘g‘inlar artikulyatsiyasiga o‘ziga xos ta ’sir etadi. Barmoqlar rivojlanishi evaziga miyada nutqning ravon bo‘lishi kuzatiladi. Barmoq mashqlari nafaqat qiziqarli, balki maroqlihamdir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda barmoq mashqlaridan foydalanish bolaga kompleks yondoshishga imkon beradi. Barmoq mashqlarining nutq ishtirokida bajarilishi esa ko‘nikmalarning shakllanishiga va mustahkamlanishiga yordam beradi. Quyida tavsiya etilayotgan barmoq mashqlari uch martadan besh martagacha avval bir qoida , so‘ngra esa ikkinchi qolda va nixoyat ikkala qolda bajariladi. Logopedlar, ota-onalar bolaning mashqlarni to‘g‘ri bajarishi, bir harakatdan ikkinchisiga aniq o‘tishini kuzatib turishlari lozim.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalarning barmoqlar harakatchanligini tekshirish usullarining ham juda xilma-xillari mavjud, Biz avvalo bolalarning ish daftarlarini tahlil qildik. Savodga o‘rgatish, yozuv daftarlaridagi qo‘lyozmalari bolalardagi barmoqlar harakatidagi kamchiliklarni yaqqol namoyon etib turar edi. Tekshiruv yanada chuqurlashtirilgan va aniqroq bo‘lishi uchun S.J. Achilovaning taklif etgan metodikalaridan foydalandik.

Ushbu metodlardan foydalangan holda tekshirish ishlari har chorakda olib borilsa, bolalardagi ijobiy o‘zgarishlarning dinamikadini ko‘ rish imkoni tug‘iladi.

Adabiyotlar:

1. Ishmatova, O. (2023). THE EFFECTIVENESS OF USING PHONETIC RHYTHM IN SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS. Science and innovation, 2(B5), 232-236.
https://cyberleninka.ru/article/n/the-effectiveness-of-using-phonetic-rhythm-in-speech-development-of-children-with-special-needs

2. Ishmatova, O. S. (2023). THE USE OF PHONETIC RHYTHMICITY AS A SCIENTIFIC-METHODICAL PROBLEM IN THE DEVELOPMENT OF THE SPEECH OF SPECIAL NEEDS ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS. FAN, TA’LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI, 4(5), 22-26.
https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/download/1265/1432

3. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang’ich sinf o‘quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta’lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

4. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 13(1), 79-85.

5. Achilova S “Dislaliya. Dizartriya”. T- 2022 yil

Akramova Xafiza Samadovna
JDPU Maxsus pedagogika kafedra dotsenti
Abatbayeva Aynura Jangabayevna
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi 2- bosqich magistri

INKLYUZIV GURUHLARDA AQLI ZAIF BOLALAR TOVUSH TALAFFUZINING BUZILISHINI KORREKSIYALASH

Annotatsiya. Ushbu inklyuziv guruhlarda inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishini korreksiyalash bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar:O'yinning ko'pgina konsepsiyalari mavjud bo'lib, buyuk psixolog va pedagoglar, istak-hohishlarni ro'yobga chiqarish vositasi, Syujetli-rolli o'yinlardan tashqari inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalar didaktik va harakatli o'yin, psixologik o'rganish, ta'lim, hissiy aloqa.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по коррекции нарушений звукопроизношения у детей с задержкой психического развития в данных инклюзивных группах.

Ключевые слова: Существует множество концепций игры, великие психологи и педагоги, средства исполнения желаний, дидактические и подвижные игры для умственно отсталых детей, психологическое обучение, образование лим, эмоциональная связь.

Inklyuziv ta'limda yangi fikrlarning talqin etilishi milliy islohot va maxsus yordamga muhtoj bolalar, yoshlar uchun istiqbolli dasturlarda aniq aks etishi lozim. Maxsus ta'limga muhtoj bolalar hozirgi maktabgacha ta'lim tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzidagi nuqsonlar juda keng tarqalgan. Ular bir emas, balki bir qator sabablarga asoslanadi: kognitiv faoliyatning rivojlanmaganligi, nutq-eshituv differentsiatsiyasining etuk emasligi, nutq motorikasining buzilishi, artikulyar apparatlar tuzilishidagi anomaliyalar.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda, xuddi oddiy bolalardagi kabi, artikulyar murakkab tovushlar ko'proq buziladi: hushtak, xirillash, l-l', r-r' tovushlari. Boshqalarga qaraganda tez-tez hushtak tovushlarining buzilishi qayd etiladi. Bu hushtak tovushlarining akustik jihatdan juda yaqin ekanligi bilan izohlanadi (V.I.Beltyukova). Nutq-eshitish tahlili va sintezining rivojlanmaganligi, inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda og'zaki nutqni idrok etishning buzilishi, ko'rinishidan, hushtak tovushlarining talaffuzidagi ko'plab buzilishlarni aniqlaydi.

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq tovushlarining buzilishi bilan bir qatorda ko'p sonli almashtirishlar qayd etilgan.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzi buzilishining navbatdagi xususiyati - mustaqil nutqda mavjud to'g'ri artikulyar sozlamalardan foydalanishning katta qiyinligi.

Magistrlik ishimizda bolalarning tovushni talaffuz qilish va uni mustaqil nutqda to'g'ri ishlatish qobiliyatidir. Mustaqil nutqda tovushlardan to'g'ri foydalanish inklyuziv ta'limda aqli zaif

bolalar uchun juda qiyin va nihoyatda sekin rivojlanadi. Ular tovushlarni talaffuz qilish va ularni nutqda qo'llash qobiliyati o'rtasidagi keskin tafovut bilan tavsiflanadi.

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzining buzilishi chuqur namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshda bir nechta tovushlar guruhining buzilishi faqat bitta tovush guruhining buzilishiga qaraganda 2 baravar tez-tez uchraydi. Eng ko'p ikki va uch guruh tovushlarning talaffuzining buzilishi (hushtak, xirillash, r yoki l). To'rt va beshta tovush guruhining buzilishi nisbatan kam uchraydi.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining navbatdagi xususiyati shundaki, bu buzilishlar ko'pincha o'zgaruvchan bo'ladi. Bu tovush-bo'g'in tuzilishining tabiatiga, shuningdek, tovushning so'zdagi o'rniga bog'liq. Oddiy so'zda va uning boshida bola tovushni to'g'ri talaffuz qilishi mumkin, lekin undoshlar birikmasi bilan murakkab so'zning o'rtasida u uni o'tkazib yuboradi yoki buzadi (so'm, lekin "kotyum").

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi, ayniqsa tovushlarni almashtirish, oddiy intellektga ega bo'lgan bolalarga qaraganda ko'proq yozma ravishda aks etadi. Bu birinchi navbatda tovushlarni almashtirishga tegishli.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi nafaqat simptomlarda, balki patogenez va sabab-oqibatda ham polimorfikdir. Masalan, bola bir vaqtning o'zida nutqning motorli ko'nikmalarini rivojlantirmaydi va tovushlarning eshitish farqlanishini buzadi. Boshqa hollarda, eshitish differentsiatsiyasining buzilishi va artikulyar apparatlar tuzilishidagi anomaliyalar qayd etiladi. Ko'pincha o'chirilgan dizartriya kuzatiladi.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi doimiy belgilar bilan tavsiflanadi.

Eng keng tarqalgan almashtirishlar:

d – l, x – j, x – h, g – t, g – j, g – w, d – t, r – l.

g - k, zh - z, d - t, r - l almashuvlarini bu harflar ifodalagan tovushlarning fonetik o'xshashligi bilan izohlash mumkin. Grafik o'xshashlik g - t, t - g, d - l almashtirishlarini tushuntirishi mumkin. d – l, g – e almashtirishlarining sababi ularning bir necha jihatdan o'xshashligidir. D va l harflari faqat grafik jihatdan o'xshash bo'libgina qolmay, ular artikulyatsiya jihatidan o'xshash tovushlarni ham bildiradi. X va k o'xshash grafik harflar tovush va artikulyatsiya jihatidan o'xshash tovushlarni bildiradi.

Ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish muhimdir. An'anaviy ta'lim va maxsus ta'lim o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta'lim oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi amalda qo'llanib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi inklyuziv maktabda bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi. Islohotlar ta'lim maqsadlarining amaliyotini boshqarishi mumkin, lekin ular pedagogik amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqara olmaydi. Shu sababdan ta'lim samarali bo'lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi hamda ta'lim tizimi boshqaruvchilari va uni amalda qo'llovchilar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak. Hukumat miqyosida qabul qilingan islohotlarning muhimligi ularning ta'lim masalalarini yetarli darajada hal qilishida emas. Masalan, qaytarzda o'qitish, balki ular sababli yuzaga kelayotgan munozaralarning tabiati va ta'lim tizimining boshqa bo'limlarida yuritilayotgan siyosatning muhimligidadir.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan tovush talaffuzining buzilishi ularni tuzatish usullari orqali yangilarini izlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M Ayupova "logopediya" Toshkent 2007 y
2. Muminova L. R., Shomaxmudova R. SH. "Imkoniyati cheklangan bolalarni individual-korreksion rivojlantirish dasturining metodik asoslari" -T., 2007
3. Akramova X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(12), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162
4. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёщдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994
5. Akramova, X. (2020). Mehnat darslarida inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalar nutqini o'stirishning o'ziga xosligi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4025

Akramova Xafiza Samadovna
Ilmiy rahbar: Pedagogika psixologiya fakulteti
Maxsus pedagogika kafedra mudiri dots.
Akramova Muhlisa Mashrab qizi
JDPU Pedagogika va psixologiy fakultet
Surdopedagogoika yo'nalishi talabasi

KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARDA NUTQ NUQSONLARNI KORREKSIYALASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada koxlear implantatsiyadan so'ng bolalarda nutqni egallashidagi muammolar va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni koxlear implant operatsiyasidan keyin tez, oson va ravon gapirishlari uchun yangi usullar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: nutq, maxsus pedagogika, koxlear implant, surdapedagog, texnik qurulma, operatsiya

Hozirgi kundagi muammolardan biri bu eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni og'zaki nutqini rivojlantirish hamda eshitish idrokini rivojlantirishga qaratilmoqda. Mamlakatimizda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga va ularningta`limiga katta e`tibor qaratilmoqda. Bugungi kunga kelib karlik endi kasallik emas desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Buning yechimi esa texnik qurulma ya'ni koxlear implantatsiya desak mubolag'a bo'lmaydi.

Koxlear implantatsiya umuman eshitmaydigan kishilarga nutqni eshitish va tushunish imkoniyatini beruvchi, kar bolalarni reabilitatsiya qilishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bunda faqatgina ovozni oddiy kuchaytirib beruvchi odatdagi eshitish apparatlaridan farqli ravishda, koxlear implantatsiya quloqning ishlamayotgan qismlariga yetib borib, signalni bevosita eshitish nerviga yetkazibberishiga asosiy e'tiborni qaratish zarur. Shu tarzda operatsiya jarayonida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolaning ichki qulog'iga eshitish nervlarining saqlanib qolgan tolalarini elektr orqali stimulyatsiya qilish vositasida tovushli ma'lumotni his qilish imkoniyatini ta'minlovchi elektrodlar tizimi kiritiladi.

Koxlear implantatsiya kar bolalarga nutqiy jarayonga kirishishidan boshlab tovush signallarini ajrata olish va nutqdan kommunikativ maqsadlarda foydalanish imkoniyatini bermaydi. Shuning uchun ilk bora protsessorni sozlash o'tkazilganida bola eshitish sezgisi va nutqning rivojlanishi borasida pedagogik ko'makka muhtoj bo'ladi. ***Koxlear*** implantatsiya ***– bu faqatgina jarrohlik***

operatsiyasigina emas, balki bir qator tadbirlarning yaxlit tizimi hisoblanadi. Hozirgi kunda olimlarning turlicha yondashuvlari va shaxsiy tajribamdan kelib chiqib bolalarni operatsiyadan keyin reabilitatsiya qilish tahlili ota-onalar uchun ayrim tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini berdi:

Bolalarning operatsiyadan keyingi reabilitatsiyasi haqida pedagoglar va ota- onalar nimalarni bilishlari zarur?

-Operatsiyadan so‘nggi 5-6 hafta davomida, protsessor o‘rnashib olmaguncha ulanmaydi. Bola eshitish malakalarini yo‘qotadi, materialni lablarni o‘qish orqaliqabul qiladi.

-Operatsiyadan so‘ng bola individual eshitish apparatni implantatsiya qilinmagan qulog‘iga taqishi zarur.

-Shuni yodda tutish zarurki, Koxlear implant shikastlanishlarga juda sezuvchan vadastlabki 6 hafta davomida o‘ta ehtiyotkor bo‘lish zarur (shovqinli o‘yinlarni, yugurish, sakrash, basseynda cho‘milishni taqiqlash, bolalarning shamollashiga yo‘l qo‘ymaslik).

-Bolaning boshini turli zarbalardan saqlash, shu sababli sport turlarini tanlagandaehtiyotkorlik zarur. Harakatli o‘yinlarda (futbol, basketbol, voleybol) ishtirok etganida koxlear implantantning yuqori qismini yechib qo‘yish, boshga esa birorbir bosh kiyimini (shapka) kiyish zarur. Bunday davrda bolalarga boks va muz ustida xokkey o‘ynashga ruxsat berilmaydi. Gimnastika mashqlari bajarilganida ham ehtiyotkorlik zarur, implantantning tashqi qismini yechib qo‘yish zarur.

-Kompyuter bilan ishlaganda implantant joylashgan bosh sohasini qisib qo‘yishi sababli telefon-quloqchin (naushnik)lardan foydalanish tavsiya etilmaydi. Shuningdek, ovoz sifati buzilib, bolaning elektrostatik zaryad olish havfi tug‘iladi.

-Tug‘ma kar bolalarning koxlear implantatsiyadan so‘nggi reabilitatsiya qilish davomiyligi 3-5 yoki undan ortiqroq davrni tashkil etadi. Koxlear implantant bo‘lgan bolalar rivojlanishi uchun kundalik korreksion ish olib borish pedagog vaota-onalar zimmasiga yuklatiladi.

Koxlear implantatsiyasi bo‘lgan bolalarni reabilitatsiya qilishning asosiy maqsadi – bolani atrofdagi tovushlarni his qilish, ajratish, anglash va taniy olishga, ularning mohiyatini tushunish va bu tajribani nutqni rivojlantirish uchun qo‘llashga o‘rgatish.

Buning uchun bolalarni operatsiyadan keyingi reabilitatsiya qilish o‘z ichigaquyidagi komponentlarni oladi:

1. Koxlear implantantning nutqiy protsessorini sozlash.
2. Eshitish tuyg‘usi va nutqni rivojlantirish.
3. Bolaning umumiy rivojlanishi (noverbal intellekt, motorika, xotira, diqqat va b.).
4. Bola va uning yaqinlariga psixologik ko‘mak.

Koxlear implantatsiyadan so‘ng olib borilgan ishlar va ko‘rik natijalari bir qator omillarga bog‘liq holda farqlanadi.

1. Koxlear implantatsiyagacha eshitish tuyg‘usining rivojlanish darajasi va eshitish tajribasining mavjudligiga.
2. Bolalarning nutqiy layoqati va nutqiy faoliyati rivojlanish darajasiga.
3. Individual psixologik xususiyatlari.
4. Qo’shimcha nuqsonlarning mavjudligi (ko‘rish, intellekt va b.).
5. Ota-onalar (yoki ular o‘rnidagi shaxslar) da reabilitatsiya jarayonida faolqatnasha olish imkoniyatining mavjudligi.
6. Jarrohlik operatsiyasining muvaffaqiyatli o‘tganligi.

XULOSA VA MUNOZARA

Nutq protsessorini ilk bora sozlaganda bola faqtgina eng kuchli (baland) tovushlarnigina eshita oladi (bunda hech qanday namoyon qilmasligi ham mumkin), ammo yangi tuyg'ularga sekin-asta moslashish, sozlashni korreksiyalash natijasida sokin tovushlarni tuyishga muvaffaq bo'linadi. Bu jarayonni kuzatar ekan, pedagog boladagi sokin past chastotali va yuqori chastotali tovushlarni topa olish layoqatining rivojlanishini baholaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Koroleva I.V. Kar bolalar va kattalarni koxlear implantatsiya qilish (elektrod eshitish protezlari). - SPb .: KARO, 2008 .-- 752 p.: Ill.
2. Kuzmicheva E.P., Yaxnina S.Z. Kar bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish. - M., 2013 yil.
3. Kukushkina O.I., Goncharova E.P. Koxlear implantatsiyadan keyin psixologik va pedagogik yordam. Bolaning yangi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish: monografiya. - M.: Poligrafiya xizmati, 2014 - 192 p.
4. Sataeva A.I. Koxlear implantatsiya kar odamlarga yordam berish vositasi sifatida // Rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish. - №1. - 2018 yil.

Хакбердиев Ж.А.
преподаватель кафедры специальной педагогики.

ЛОГОРИТМИКА, КАК ФОРМА КОРРЕКЦИННО-ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ЗАИКАНИИ У ДЕТЕЙ

Abstract: Logarithmic is based on the use of the relationship between words, music and movement, and expresses the relationship between these components, the dominance of one of them or the relationship between them. This article discusses the integration of teaching, treatment, and instruction in the rehabilitation of children with stuttering using the link between speech, music, and movement.

Key words: stuttering, clonic, tonic, naming, rhythmicity, speech therapy game, intonation, movement.

Аннотация: Логарифмический построен на использовании связи между словами, музыкой и движением и выражает связь между этими компонентами, доминирование одного из них или связь между ними. В данной статье рассматривается интеграция обучения, лечения и обучения в реабилитации детей с заиканием с использованием связи между речью, музыкой и движением.

Ключевые слова: заикание, клоническое, тоническое, называние, ритмичность, логопедическая игра, интонация, движение.

Логопедическая ритмика – это одна из форм своеобразной активной терапии, как одно из средств воздействия в комплексе методик и как учебная дисциплина. Первое понимание логоритмики основано на использовании связи слова, музыки и движения. Взаимоотношения указанных компонентов могут быть разнообразными, с преобладанием одного из них или связи между ними. Второе понимание логоритмики обусловливает включение ее в любую реабилитационную методику воспитания, лечения и обучения детей с различными особенностями речевого развития, особенно в отношении детей с заиканием.

Логопедическая ритмика – одно из звеньев коррекционной педагогики.

Логоритмические занятия направлены на всестороннее развитие ребёнка, совершенствование его речи, овладение двигательными навыками, умение ориентироваться в окружающем мире, понимание смысла предлагаемых заданий, на способность преодолевать трудности, творчески проявлять себя. Ежедневное выполнение в определённое время различных по своему характеру логоритмических упражнений (утренняя дыхательно-голосовая зарядка с движением, упражнения на расслабление, пение гласных звуков с движением и т.д.) приучает детей к оздоровительному режиму. Под влиянием регулярных логоритмических занятий в организме происходит перестройка различных систем, например, сердечно-сосудистой, дыхательной, рече-двигательной, познавательной и др.

Приложение 1

Коррекционно-воспитательные упражнения, используемые на занятиях по логопедической ритмике с детьми, страдающими заиканием

Упражнения, формирующие быстроту и правильную реакцию на сигналы

«Передача флажка под музыку»

Дети стоят в кругу, в темпе с музыкой передают флажок. На остановку в звучании тот, у кого в этот момент окажется флажок, поднимает его вверх. С возобновлением звучания дети опять передают флажок.

Передача мяча под музыку

Дети стоят в кругу и передают мяч. На остановку в звучании тот ребенок, у которого в этот момент окажется мяч, играет с ним, ударяя, например, три раза об пол или подбрасывая вверх (по инструкции педагога). С началом музыки мяч продолжают передавать по кругу.

Движение по кругу (несколько вариантов)

Дети идут по кругу, на остановку в звучании перестают двигаться. Упражнение можно провести с флажками: с прекращением музыки надо высоко поднять флажки над головой.

Дети идут по кругу, на акцент в музыке делают поворот в обратную сторону или легкое приседание.

Взявшись за руки, ребята цепочкой ходят в разных направлениях. На неожиданный акцент, в музыке ведущий цепочки опускается на одно колено. Цепочка продолжается двигаться дальше. На следующий акцент, идущий впереди, опять встает на одно колено. Так продолжается до тех пор, пока все дети не опустятся на одно колено. На следующий акцент первый встает и ходит между детьми, постепенно (на акценты в музыке) собирая их в цепочку.

Движение по кругу с мячом

Дети стоят в кругу, перед каждым на полу лежит мяч. С началом музыки дети берут мячи и, держа их в вытянутой вверх правой руке, идут по кругу. С прекращение звучания все останавливаются и кладут мячи на пол перед собой.

«Займи круг»

На полу педагог рисует круги по количеству участвующих в упражнении детей. Под музыку марша каждый ребенок ходит около своего круга, на акцент в музыке впрыгивает в круг и ждет следующего сигнала, по которому выпрыгивает из круга и опять ходит вокруг него.

Движение парами с обручами

Вся группа встает парами по кругу. Каждой паре дается обруч. Ребенок, который находится во внешнем круге, держит его в правой руке, ребенок, стоящий во внутреннем круге, – в левой. На неожиданный музыкальный сигнал ребенок, идущий по внешнему кругу, не отнимая руки от обруча, поворачивается лицом к обручу и пролезает в него (перешагивает левой ногой). После этого движения по кругу продолжается. На следующий сигнал то же самое делает ребенок, идущий по внутреннему кругу (перешагивает правой ногой).

«Стройте круг»

Детям предлагается перестроиться (двигаться врассыпную по комнате, или идти к центру, или перестроиться в круг) без ведущего и без заранее намеченных построений, двигаясь свободно по площадке самостоятельно найденным движением. Дети меняют движения в связи с контрастным звучанием частей музыкального произведения, на акценты в мелодии.

Выворачивание круга

Дети учатся передавать акценты в музыке, исполнять построения, требующие активного внимания от всей группы. Все участвующие делятся на пары и встают по кругу. На первую часть музыки дети идут вправо по кругу. На вторую часть музыки дети ведущей пары опускают руки, поворачивают из круга и бегут в противоположные стороны по кругу. К концу второй части музыки круг выворачивается (спиной к центру) и ведущая пара снова берется за руки. На повторение первой части дети идут по кругу в правую сторону, на повторение второй части дети следующей пары опускают руки и также бегут в разные стороны, выворачивая круг лицом к центру. Внимание детей направлено на резкое изменение ритма, темпа и характера музыкального произведения.

Упражнения на переключаемость с одного движения на другое

Упражнение с флажками

Дети построены в колонну парами в одном конце зала. Два флажка (красный и синий) лежат на двух стульях в другом конце. Под музыку марша первая пара идет к флажкам, берет их и свободно ходит по залу. Под музыку, исполняемую в быстром темпе, дети бегут к стульям, кладут флажки на свои места и возвращаются к колонне, становясь в конце ее. Упражнение продолжает выполнять следующая пара.

Упражнение с обручем

Под марш дети идут в колонне друг за другом. При изменении темпа музыки они бегут к обручу, который лежит в центре зала, берутся за него правой или левой рукой (по указанию педагога) и бегут по кругу, держась за обруч, пока не услышат изменения в темпе – снова звучит марш. Кладут обруч на пол и идут опять друг за друга.

Упражнение с движением по кругу

Дети образуют два круга. Один круг движется под марш. С началом мелодии быстрого темпа второго круга начинает движение, а первый останавливается.

Дети под марш идут по кругу. Движение прерывается музыкой быстрого темпа: все разбегаются свободно по залу. На остановку в звучании дети приседают на корточки в том месте, где их застал музыкальный сигнал. На возобновившийся темп марша снова собираются в круг и начинают упражнение сначала.

«Собираем камушки»

Дети сами (без указаний педагога) находят ритм и характер движения. Упражнение учит детей четко останавливаться на ходу в соответствии с ритмом музыкальных фраз.

Литература

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Eastern European Scientific Journal, (6).

2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(6).

3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.

4. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB-INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном*

Sheraliyev Sirojiddin Tursunboyevich
JDPU maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Toshpo’latova Muxlisa
JDPU Pedagogika-psixologiya fakulteti
Maxsus pedagogika(surdopedagogika) yo’nalishi talabasi

KORREKSION MASHG’ULOTLAR JARAYONIDA KAR VA ZAIF ESHITUVCHI O’QUVCHILARNI NUTQIY FAOLIYATGA O’RGATISHNING SAMARALI TEXNALOGIYALARI

Anotatsiya: ushbu maqolada kar va zaif eshituvchilarning xususiyatlari, ta’lim-tarbiya olish jarayoni, ushbu jarayonning o’ziga xosligi, ular uchun tashkil etilgan maktablarda dars jarayonlarining turli uslub va metodlardan foydalangan holda tashkil etilishi, o’qituvchilarning bu jarayonda bevosita tutgan o’rni haqida yoritib beriladi.

Kalit so’zlar: kar, zaif eshituvchi, kech kar bo’lganlar, idrok, xotira, eshitish, daraja, tovush, bo’g’in,bog’langan nutq, so’z, nutq, ravon nutq.

Аннотация. в данной статье рассмотрены особенности глухих и слабослышащих, процесс воспитания, своеобразие этого процесса, организация учебного процесса в школах, созданных для них с использованием разных методов и методов, непосредственная роль учителей в этом. Процесс будет объяснен

Abstract. in this article, the characteristics of the deaf and hard of hearing, the process of education, the uniqueness of this process, the organization of lesson processes in schools established for them using different methods and methods, the direct role of teachers in this process will be explained about rni.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi «2017–2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori asosida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi «Maktabgacha ta’lim muassasalarining faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida»gi qarorida «Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat maktabgacha ta’lim muassasasi to‘g‘risida»gi nizomda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbi-

yalash, nuqsonlarini korreksiyalash, imkoniyatiga muvofiq maktab ta'limiga tayyorlash, jamiyatda moslashuviga ko'maklashish talablalari qo'yilgan.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim-tarbiya jarayoniga quyidagi vazifalar qamrab olingan:

– ular uchun munosib shart-sharoitlarni yaratish;

– jismonan baquvvat, aqlan, ma'naviy-axloqiy komil shaxs sifatida shakllantirish.

Ikkilamchi nuqsonlarini korreksiyalash. Ushbu vazifa o'z ichiga to'rtta maqsadni qamrab oladi:

bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish;

eshitish qobiliyatini rivojlantirish;

harakat kamchiliklarini bartaraf etish;

ijtimoiy hayotga moslashgan, pedagogik-psixologik jihatdan maktab ta'limiga tayyorlash.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan insonlar uchun ona tili – imo-ishora tili hisoblanadi. Ammo, maktabgacha yoshdagi bolalarni teng integratsiya qilishni ta'minlash, keyinchalik hayotda o'z o'rnini topishi uchun kichkintoylarning og'zaki nutqini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Bunday bolalarning nutqini rivojlantirish murakkab jarayondir. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori – nutqini harakatga keltiruvchi analizatorlar ishtirok etadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish yo'llari muntazam o'rganib borilishi shart. Ya'ni, eshitish qobiliyatini shakllantirish, psixologik, korreksion pedagogik jihatdan tayyorgarlik, lug'at boyligini oshirish lozim.

Bola hayoti davomida ijtimoiy tajribani, umuminsoniy va milliy ahloq-odob normalarini egallab boradi, ta'lim oladi va asta-sekin har tomonlama aqliy va jismo niy jihatdan etilib boradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan nogiron bolalarda bu jarayon qiyinchilik bilan kechadi, ular kattalarning yordamiga ko'proq bog'liq bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi ham maxsus yordamsiz sodir bo'lmaydi.

Shuning uchun bunday hollarda eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning reabilitatsiyasi va abilitatsiyasi muammolari yuzaga keladi. Koxlear implantatsiyadan keyin bolani eshitishga va so'zlashga ilk bor o'rgatish abilitatsiya deyiladi.

Abilitatsiyaning maqsadi. Koxlear implantatsiyadan keyin bolaning eshitish idroqini va nutqini shakllantirish, o'zgalar nutqini tushunish va so'zlashish, muloqot qila bilishga o'rgatish, nutqini me'yorda eshituvchi bola nutqining darajasiga etkazishdan iborat.Abilitatsiyaning vazifalari va yo'nalishlari: bolada kommunikativ ko'nikmalarni (ya'ni bola uchun qulay muloqot shakllaridan foydalanib, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlarga koxlear implantli rishish qobiliyatini) rivojlantirish; bolada koxlear implant yordamida atrofdan kelayotgan tovushlarni eshitib idrok etish qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni bolada ko'plab nutqiy bo'lmagan va nutqiy signallarni (so'zlar, tovushlar, iboralarni) topish, farqlash va tanish malakasini rivojlantirish; ushbu signallarning bola xotirasida tovushli obrazlarini to'plashga o'rgatish; bolada til tizimini rivojlantirish, bolaga ko'plab so'zlarning ma'nolarini, ularning tovush tarkibini, gapda so'zlarni o'zgartirish va qo'shish qoidalarini o'rgatish; ushbu hamma axborotni bola xotirasida mustahkamlash; bolaning og'zaki nutqini rivojlantirish, ya'ni bolada o'zi xabar qilmoqchi bo'lgan fikrni paydo qilish hamda bu fikrni nutqiy birliklar ketma-ketligiga aylantirish malakasini hosil qilish; artikulyatsion organlarning harakatlantiruvchi dasturlarini shakllantirish va shu yo'l bilan muayyan akustik xossalarga ega bo'lgan nutq tovushlarining talaffuz qilinishiga erishish;bolani har xil kommunikatsion vaziyatlarda nutqdan foydalanishga o'rgatish. Bolada bu malakalarni rivojlantirish ko'p yillarni tal-

ab qiladi. Buning ustiga yana shuni ham yodda tutish kerakki, qulog‘i eshitmaydigan kichik yoshdagi bolada kar bolalarda odatda kamchiliklar bilan rivojlanadigan boshqa ko‘nikmalarni – atrof olam haqidagi umumiy tasavvurlarni, tafakkur, xotira, diqqatni, harakatlanish faolligini (yirik va mayda motorikani), hissiyirodaviy sifatlarni rivojlantirish ham zarur. Bolalarda, ayniqsa kichik yoshdagi bolalarda ushbu hamma ko‘nikmalar parallel ravishda va o‘zaro aloqada va asosan kun davomida o‘z atrofidagi kattalar bilan o‘zaro muloqot paytida rivojlanadi.

Shuning uchun boshidanoq surdopedagogik ish ham, kun davomida ota-onalar bolalari bilan olib boradigan rivojlantiruvchi ish ham, xuddi normal rivojlangan bola bilan bo‘lganidek, bu rivojlantiruvchi yo‘nalishlarning hammasini o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, nogiron bolada har xil ko‘nikmalarni rivojlantirar ekanmiz, xuddi shu yoshdagi me’yorda rivojlangan bolalarga nisbatan qo‘llanadigan ko‘rsatkichlarga tayanishimiz kerak.Ta’lim-tarbiya jarayonida umumpedagogik va xususiy tamoyillar e’tiborga olindi. Ya’ni nutqni keng qamrovli rivojlantirish bo‘yicha olib boriluvchi ishlarda quyidagi tamoyillarga rioya qilinish lozim.

1. Har bir bolaning nutqini rivojlantirishda, nutqiy rivojlanishning dastlabki darajasini hisobga olgan holda, tabaqalangan ravishda va individual yondashish tamoyili.

2. Til o‘rgatishda tilni muloqot (kommunikatsiya) quroli sifatida shakllantirish tamoyili.

4. Kommunikativ tizimni amalga oshirishda asosiy: genetik, faoliyat hamda struktur-semantik tamoyillarga tayanish.

5. Nutqni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil qilishning mavzuiy tamoyili.

6. Nutqni yaxlit jarayon sifatida shakllantirishda nutqiy faoliyatning turli ko‘rinishlari (atrofni eshitish-ko‘rish va eshitish, so‘zlash, o‘qish, yozish vositasida idrok etish) ni o‘zlashtirishni ko‘zda tutish.

7. So‘zlashuv nutqini rivojlantirishning amaliy faoliyat bilan bog‘liqligi tamoyili.

8. So‘zlashuv muloqotiga ehtiyojni yuzaga keltirish tamoyili.

Abilitatsiya paytida koxlear implantli bolalar bilan ishlashda qo‘llanadigan metodlar. Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bola bilan olib boriladigan reabilitatsion ishda zaif eshituvchi bolalarga nisbatan qo‘llanadigan hamma metodlar to‘g‘ri keladi. Biroq bu o‘rinda o‘ziga xos jihatlar ham mavjudki, (Korolyova I.V.), ularni, qaysi metod qo‘llanishidan qat’i nazar, e’tiborga olish lozim.

Birinchidan, abilitatsion ishning dastlabki yilida asosiy ish eshitish idrokni rivojlantirishga qaratilishi kerak va buning uchun avvalam bor kundalik odatiy vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, koxlear implantli bolada qisqa vaqt ichida tabiiy eshitish idrokni rivojlantirish hamda bunda bolada, me’yorda eshitadigan bolalar kabi, o‘z nutqini va o‘zgalar nutqini idrok etib tushunish darajasiga erishish vazifasi turadi.Uchinchidan, koxlear implantli qilingan bola bilan olib boriladigan ishning o‘ziga xos jihati shundaki , bolada eshitish ko‘nikmasini rivojlantirish kerak. Buning uchun bola bilan muloqotda uning qarshisida emas, yonida (koxlear implantant qo‘yilgan tomonida) o‘tirgan holda suhbat olib borish, o‘ynash, kitob o‘qish kerak. Bunda bola nutqni yaxshi eshitadi va so‘zlovchining lablarini ko‘rmay turib, e’tiborini diqqat bilan eshitishga qaratadi.

To‘rtinchidan, ilk yoshda implantant qo‘yilgan kar bola bilan ishlashda daktil nutq shaklidan, nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki tovush talaffuzini shaklalntirish vositasi sifatida ham foydalanish shart emas.

Beshinchidan, bolada eshitish tajribasi va diqqat buzilishining mavjudligi, ota-onalarning abilitatsiya jarayoniga tayyorligi bilan bog‘liq holda abilitatsiya davri uchun 6 oydan 18

oygacha vaqt kerak bo'ladi. Shu bilan birga eshitishida nuqsoni bo'lgan ko'pchilik bolalarda nutq buzilishlari mustaqil buzilishlar sifatida mavjud bo'ladi. Bular yo birlamchi buzilishlar (tegishli miya markazlarining shikastlanishi oqibatida), yo ikkilamchi (ilk yoshda yuz bergan karlik tufayli harakat nutq markazlari rivojlanishining buzilishi oqibatida) buzilishlar sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun metodlar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda katta yordam beradi. Faqat bu o'rinda logoped koxlear implantli bola bilan ishlashda shuni aniq anglab olishi kerakki, koxlear implantli bolada faqat tovush talaffuzigina emas, balki nutqning to'liq rivojlanmaganligi ham kuzatiladi. Bunda nutqning ekspressiv rivojlanmaganligi passiv va aktiv lug'atning hamda grammatik nutq tuzumining rivojlanmaganligi bilan belgilanadi. Bu bola bilan til tizimini (ona tili tizimini) shakllantirishga (passiv va aktiv lug'at to'plash, grammatik til tuzumini shakllantirish, mustaqil nutqni rivojlantirishga) qaratilgan uzoq yillarga mo'ljallangan maqsadli surdopedogogik ish olib borilishini taqozo etadi. Koxlear implantli bolaga xos yana bir xususiyat shundaki , kichik yoshida implantatsiya qilingan bola bilan olib boriladigan korreksion ishda global o'qish metodidan foydalanish kerak bo'lmaydi. Biroq 3 yoshdan keyin koxlear implantli qilingan bolani o'qishga o'rgatishda analitik-sintetik o'qish metodidan foydalanish kerak.Koxlear implantli bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishda verbotonal metod nisbatan keng qo'llanadi. Bu metod Zagreb (Xorvatiya) shahridagi SUVAG markazida prof. P.Guberina tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, eshitishi turli darajada yo'qolgan va eshitish apparatlaridan foydalanadigan bolalar nutqini rivojlantirishda katta samara berishi amalda o'z isbotini topdi. Bu koxlear implantli bolalarga ham to'la ma'noda tegishli. Bu metod avvalam bor fonetik ritmikada, koxlear implantli nutqsiz bolalarda tovushlarni keltirib chiqarish usullarida, tana harakatlari va nutq tovushlarining o'zaro aloqasiga asoslangan nutqning intonatsion-ritmik tomonini shakllantirishda, bolada nutqiy muloqotga bo'lgan motivatsiyani rivojlantirishda katta samara beradi. Implantatsiya qilingan bolalar bilan olib boriladigan ishda qo'llanadigan maqbul metodlardan yana biri eshituv-nutqiy (audio-verbal) metoddir. Uning asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

- Koxlear implantli bola eshituvining rivojlanishi tabiiy shart-sharoitda kun davomida bolaga g'amxo'rlik qilayotgan kattalar bilan muloqotda kechadi.

Rivojlanayotgan eshituv asosida bolaning nutqi ham, normal eshituvchi bolaning nutqi kabi, tabiiy holda rivojlanib boradi. Bunda biz tayanadigan asosiy shior "Eshitamiz, fikrlaymiz va kun bo'yi eshitib turib gapiramiz" so'zlaridan iborat; - ota-onalar va yaqin kishilar bolaning nutqini va ona tilini rivojlantirishda tabiiy va eng yaxshi o'qituvchilardir; - eshitishida nuqsoni bo'lgan bolaning nutqini va eshituvini rivojlantirishdan ko'zlanadigan asosiy maqsad uni umumta'lim maktabida o'qishga tayyorlashdan iborat. Koxlear implantanli bolalarda eshitish darajasini rivojlantirish, nutqni me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari kabi, to'liq egallay olishlariga erishish, ruhiy jarayonlarining rivojlanishida hamda ijtimoiy hayotda o'z o'rinlarini topishlariga ko'maklashish masalalari surdopedagogika fanlarining oldida turgan dolzarb masalalardandir. Ushbu toifaga mansub bolalar nutqini erta korreksiyalash ularni ijtimoiy hayotga erta moslashtirish omili sanaladi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan va koxlear implantatsiya qilingan bolalarning reabilitatsiya masalari Rossiya olimlaridan I.V. Korolyova, Jukova O.S., Zontova O. V., Tavartkoladze G.A., Sataeva A.I., Mironova E.V., Frolenkova I.D. va b., chet ellik olimlardan Litovsky R., Parkinson A., Arcaroli J. tadqiqotlarida va amaliy faoliyatlarida keng yoritib berilgan. O'zbekistonda esa ushbu masalaga hozircha faqat amaliy jihatdan yondoshib kelinmoqda va bu yo'lda prof. L.R.Muminova, E.B.Amirova, U.Yu.Fayzieva, R.Sh. Kutdusova va bosh-

kalar korreksion-rivojlantiruvchi ishlar olib borishmoqda.Ushbu defektologlarning olib borilayotgan ilmiy ishlar natijasida bolalar ham, xuddi sog‘lom tengqurlari kabi, ijtimoiy shaxs bo‘lib etishishlari uchun barcha imkoniyatlarga ega ekanliklari hamda ulardagi mavjud kuchli imkoniyatlarni ishga solish nutqni rivojlantirish asosida amalga oshirilishi lozimligi isbotlandi. Bolalarning nutqni egallab borishlari sari ularda ijtimoiy (hayotiy) malakalarning shakllanishiga oid imkoniyatlar kengayib boraveradi.

Aniqrog‘i, faoliyat asosida rivojlantiriluvchi nutq ijtimoiy me’yorlarni egallashning zaruriy shartidir. Ushbu jarayonning jadallashuviga xizmat qiluvchi omillardan biri bolalar nutqini ilk, maktabgacha yoshda bo‘lgan davrda shakllantirish sanaladi. Koxlear implantantli bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish orqali ularning ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko‘tarishning yo‘l va vositalari asoslab berildi. Koxlear implantantli koxlear implantli chik yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarning mazmuni kuyidagilardan iborat: bolaning eshitish idrokini rivojlantirish;lug‘at zahirasini va grammatik tuzumini shakllantirish;tovushlarni talaffuz qilish ko‘nikmalari va og‘zaki nutqni rivojlantirish;o‘qish malakalarini rivojlantirish;eng oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish;atrof olam haqidagi tasavvurlarni, umumiy kognitiv malakalarni hosil qilish, diqqatni rivojlantirish; yirik va mayda motorikani rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.U.hamidova “Maxsus pedagogika”. Toshkent-“Fan va texnologiya”. 2018, 7-8-betlar.

2. Akramova, x. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. Архив научных публикаций jspi, 15(1). Извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

3. Sheraliyev, s. (2020). Кар ва заиф эшитувчи ўқувчиларни инклюзив таълимга тайёрлашда коррекцион машғулотларнинг аҳамияти. *Журнал педагогики и психологии в современном образовании*.

Musayeva Dilfuza Abduraxmonovna
Maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi o’qituvchisi

RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MAYDA QO’L MOTORIKASINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqoladi maktabgacha yoshdagi ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning mayda qo’l motorikasini o’rganish natijalari keltirilgan. Maqolada bolalar mayda qo’l motorikasini tekshirish bo’yicha topshiriqlar keltirilgan va ushbu topshiriqlarni bajarish jarayonida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda yuzaga kelgan qiyinchiliklar tavsifi berilgan.

Tayanch so’zlar: mayda qo’l motorikasi, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar, maktabgacha yosh, harakat fazasi, barmoq, kaft, musht.

Mayda qo’l motorikasining rivojlanish darajasi maktabgacha yoshdagi bolaning intellektual rivojlanishining ko’rsatkichlaridan biridir. Odatda mayda qo’l harakatlari yuqori darajada rivojlangan bola mantiqiy fikr yurita oladi, u etarlicha rivojlangan xotira va diqqatga, nutqqa ega. O’qituvchilarning ta’kidlashicha, mayda qo’l motorikasi buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar birinchi sinfda yozish ko’nikmalarini o’zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Yozish - qo’llarning nozik muvofiqlashtirilgan qo’l harakatlarini o’z ichiga olgan murakkab mahorat. Yozish texnikasi qo’l va butun qo’lning kichik mushaklarining muvofiqlashtirilgan ishlashini, shuningdek, yaxshi rivojlangan vizual idrok va ixtiyoriy diqqatni talab qiladi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarda mayda qo'l motorikasining shakllanish darajasi kognitiv faoliyat potentsialini belgilaydi va o'zlashtirish samaradorligiga sezilarli ta'sir qiladi. Bolada atrof-olam to'g'risidagi bilimlarni taktil-motor idroksiz shakllantirib bo'lmaydi, chunki u hissiy-sezgi bilishning asosini tashkil qiladi. Darhaqiqat, taktil-motor idrok etish yordamida obyektlarning o'lchami, shakli, ularning fazodagi joylashuvi haqida birlamchi tasavvurlar shakllanadi. Chunki maktabgacha yoshdagi bolaning ob'ektlarga ta'sirining markaziy turi paypaslashda namoyon bo'ladi, bunda narsalarning hajmi, shakli, harorati, massasi, fazoviy joylashuvi paypaslash orqali o'rganiladi va qo'l ko'zni o'rgatadi.

So'nggi yillardagi adabiyotlarda ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda (N.S.Jukova, E.M.Mastyukova), Daun sindromli bolalarda (N.I.Kuzmina, V.I.Rojdestvenskaya), dizartriya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda (L.V.Lopatina). , N.V. Serebryakova), autizmli bolalarda (L.I. Belyakova, N.A. Rychkova) mayda qo'l motorikasini rivojlantirish bo'yicha ish usullari tasvirlangan. Barcha tadqiqotchilar mayda qo'l motorikasini rivojlantirish bolaning umumiy rivojlanishi uchun rag'batlantiruvchi ta'sirga egaligini aytib o'tishgan. Tadqiqotning dolzarbligi aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda mayda qo'l motorikasini rivojlantirish zarurati va ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun usullar, uslublar va vositalarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o'rtasidagi qarama-qarshilikni aniqlashga imkon berdi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarda mayda qo'l motorikasini rivojlanganlik darajasini aniqlash maqsadida ta'kidlovchi tadqiqot o'tkazildi. Ushbu tadqiqot Toshkent shahar Yunusobod tumani 480 ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayonida 10 nafar ruhiy rivojlanishi sustlashgan 4-5 yoshli bolalar ishtirok etdi.

Tadqiqot uchun diagnostika usullari ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlangan. Diagnostika kunning birinchi yarmida o'yin shaklida individual tarzda o'tkazildi.

Tadqiqotning birinchi bosqichida bolalar bilan quyidagi mashqlar bajarildi:

1.Bolaga qo'llarini oldiga qo'yish taklif etiladi - biri musht qilinadi, ikkinchisi esa tekislanadi, keyin bola bir vaqtning o'zida ikkala qo'lning holatini (sekin) o'zgartirishi kerak.

2.Barmoqlar bilan «qadam qo'yish» (navbat bilan stolda ikkala qo'lning ko'rsatkich va o'rtancha barmoqlari bilan)

3.»Barmoqlarni bukish» (barmoqlar kichik barmoqdan boshlab navbatma-navbat bukiladi).

4.»Chimdish-kaftni ochish» - «kaftni ochish-chimdish» (chap qo'lning barcha barmoqlarini bir-biriga birlashtirib, qushning tumshug'ini tasvirlash (chimdish) va ochilgan kaftga urib qo'yish xuddi shu tarzda qo'llar holatini o'zari almashtirgan holda takrorlash).

5.Musht-qovurg'a-kaftini holatlarini bir qo'l bilan bajarish, ikkinchi qo'l bilan, so'ngra ikkala qo'l bilan bir vaqtning o'zida bajarish.

Tadqiqotning keyingi - ikkinchi bosqichida boladan uyning tasvirini iloji boricha aniqroq namunadan ko'chirib chizish taklif qilindi. Ishni tugatgandan so'ng, hamma narsa to'g'ri chizilganligini tekshirish taklif qilindi. Noaniqlikni sezgan holda uni to'g'irlashi mumkin. Ushbu uslub namunaga e'tibor qaratish qobiliyatini aniqlash, uni to'g'ri nusxalash, ixtiyoriy diqqatning rivojlanish darajasi, fazoviy idrokning shakllanganlik darajalirini aniqlash imkonini beradi.

Bolalardan koptokchalarni va boshqa nuqtali chizmalarni nuqtasi bo'ylab chizish vazifasi berildi, shu bilan birga bolaga qalamni qog'ozdan uzmagan holda chizishi kerakligi aytib o'tildi.

Keyingi topshiriq shaklni konturidan tashqariga chiqmasdan, to'g'ri chiziqlar bilan shtrix-

lash topshirig'i berildi va ushbu mashqda har xil turdagi gorizontal, vertikal, diagonal, to'lqinli chiziqlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida olingan barcha natijalar qayd etildi.

Har bir bosqichdagi topshiriqlarni bajarishda turli xatolar aniqlandi (1 jadval).

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarning mayda qo'l motorikasini tekshirish natijalari

1 - jadval

№	Topshiriqnomi	Natija	Qiyinchiliklar
1.	"Musht-qovurg'a"	7 nafar bola mustaqilravishda, 3ta bola birnechamartatakroriybajarishdanso'ngvao'qituvchiningyordamibilanbajarishdi.	Mashqnibajarishda bola birharakatdanikkinchisigaoxistao'taolmaydi; harakatlarbog'lanmagan, differentsiallashmagan.
2.	Barmoqlarbilan «qadamqo'yish»	5 nafar bola mustaqil, 4 nafario'qituvchiyordamibilan, 1ta bola kattaqiyinchiliklarbilantopshiriqnibajarishdi.	Namunadako'rsatilganidekbarmoqlarninghammasi ham harakatlargakiritilmaganinianiqlandi.
3.	«Barmoqlarnibukish»	3 nafarbolamustaqilravishda, 4 nafario'qituvchiyordamida, 3 nafario' qituvchiyordamidatopshiriqnibirnechamarotabatakroriybajargandanso'n guddalayolishdi.	Bolalarningboshqaanalizatorlaryordamigamurojaatqilmasdanturibqo'lharakatlarinifarqlashidaqiyinchiliklarkuzatildi. Ba'zihollardaharakatnikattalargako'rsatishbilanikkinchisinovtalabqilinadi.
4.	«Chimdish-kaftniochish»	7 nafar bola mustaqil , 3 bola topshiriqnitadqiqotchiyordamidabajarishdi.	Harakatfazalarinio'zgartirishdaqiyinchiliklarkuzatildi. Barmoqlarnibirgayig'ibchimdishbolalaruchunqiyinbo'ldi.
5.	Musht-kaft-qovurg'a	7 nafar bola mustaqil , 3 bola topshiriqnitadqiqotchiyordamidabajarishdi.	Harakatlar fazalarini o'zgartirish va barmoqlarni chimchilashda guruhlashda qiyinchiliklar paydo bo'ldi.
6.	Namunabo'yicharasmchizish	10 nafarboladan 5 tasiuynichizishtopshirig'iniqoniqarlitarzdaamalgaoshirishdi, ikkitasitadqiqotchiningyordamibilanbajardi, uchtabolatopshiriqnibajaraolmadi	Qalamniqo'ldaushlayolmaslik, na'munavarasmo'rtasidagiqo'polfarqlar, birelementniboshqasigaalmashtirish, ayrimelementlarningyo'qligi, ularulanishikerakbo'lganchiziqlarorasidagiuzilishlarkabixatolarkuzatildi.
7.	Nuqtalar bo'yicha rasm chizish	5 nafar bola topshiriqni muvaffaqiyatli bajardi, 2 nafari tadqiqotchi yordamida, 3 nafar bola topshiriqni bajara olmadilar.	Qo'lni uzib chizish, nuqtalarni qanday ketma-ketlikda ulash kerakligini tushunmaslik va chiziqni to'g'ri chiza olmaslik kabi xatolar aniqlandi
8.	Shtrixlash	4 nafar bola topshiriqni muvaffaqiyatli bajardi, qolgan 6 nafari tadqiqotchi yordami bilan topshiriqni amalga oshirdi	Chiziqlarni qanday joylashtirishni tushunmaslik, konturdan chiqib ketish, oddiy bo'yash kabi xatolar aniqlandi.

Barmoq mashqlari bosqichida bola bir harakatdan ikkinchisiga oxista o'tolmasligi; harakatlar bog'lanmagan. Bu kamchiliklar 10 nafar bolaning 3 tasida kuzatildi.

"Qadam qo'yish" topshirig'ini bajarayotganda, namunada ko'rsatilgan barcha barmoqlar harakatlarga kiritilmaganligini ta'kidladik. Ba'zi bolalar bu harakat takroriy bajarilganida vaqti-vaqti bilan nomsiz va o'rta barmoqlari bilan yoki o'rta va ko'rsatkich barmog'i bilan qadam

qo'yishadi. Bola bir vaqtning o'zida barmoqlarning harakatlarini farq qilmay topshiriqni barcha barmoqlar bilan bajarish kabi kamchiliklar kuzatildi.

Barmoqlarni ketma-ket bukish topshrig'ida ba'zi bolalar tashqi yordamga murojaat qilmasdan qo'l harakatlarini amalga oshirishda qiynaladilar. Ba'zi hollarda tadqiqotchi harakatni takroriy ko'rsatishi talab qilindi va harakat kuchaytirilgan vizual nazorat bilan amalga oshirildi, zo'riqish tananing boshqa qismlariga tarqaladi. Ko'pgina bolalar, takroriy namoyishdan so'ng, barmoqlarini o'zlari bukishga muvaffaq bo'lishdi, lekin ba'zi hollarda bolalarning o'zlari harakatni umuman bajara olmadilar.

4. «Chimdish-kaftni ochish» topshirig'ini bajarish jarayonida harakatlar fazalarini o'zgartirish va barmoqlarni chimdimlashda qiyinchiliklar paydo bo'ldi. Masalan, o'g'il bola (4 yosh) namunadagi holatni avval musht-musht, musht-kaft holatlarini qilib o'tgandan so'ng to'g'ri amalga oshirdi, shundan keyingina eksperimentatorga qarab, ochiq kaftini bosh va ko'rsatkich barmog'i bilan urdi.

5. Shu kabi qiyinchiliklar musht-kaft-qovurg'a harakatini bajarishda paydo bo'ldi.

Grafik mashqlar bosqichida 10 nafar boladan 5 tasi uyni chizish topshirig'ini qoniqarli tarzda amalga oshirishdi, ikkitasi tadqiqotchining yordami bilan bajardi, uchta bola uchun bu vazifa juda katta qiyinchiliklarga olib keldi: ular qalamni to'g'ri ushlay olmadilar, o'zlari chizgan rasm va namunani o'zaro taqqoslashda qiyinchiliklar yuzaga keldi. . Bir elementni boshqasiga almashtirish, ayrim elementlarning yo'qligi, ular ulanishi kerak bo'lgan chiziqlar orasidagi uzilishlar kabi xatolar kuzatildi.

Nuqtalar bo'yicha rasm chizish topshirig'ida bolalar ko'pincha qo'lni varoqdan uzish, nuqtalarni qanday ketma-ketlikda ulash kerakligini tushunmaslik va chiziqni to'g'ri chiza olmaslik kabi xatolarga yo'l qo'yishdi. Ammo, shunga qaramay, 5 nafar bola topshiriqni muvaffaqiyatli bajardi, qolganlari buni tadqiqotchi yordamida bajarishdi, 3 bolani qog'ozga qo'l bilan olib borish kerak edi, chunki ular buni mustaqil ravishda bajara olmadilar.

Shtrixlash ham bolalar uchun katta qiyinchiliklar tug'dirdi: ular chiziqlarni qanday tartibda joylashtirishni tushunishmadi, shunchaki «bo'yashga» harakat qilishdi. Bundan tashqari, ular ko'pincha chizilgan konturdan chiqib ketishdi. Topshiriq bir necha marta takrorlangandan so'ng, 4 nafar bola topshiriqni muvaffaqiyatli bajardi, qolganlari tadqiqotchi yordami bilan topshiriqni amalga oshirdi.

Natijada ruhiy rivojlanishi sustdlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarning mayda qo'l motorikasini rivojlanishini quyidagi kamchiliklar aniqlandi:

1. Ular bir harakatdan ikkinchisiga o'tishda qiyinchiliklar: oldingi harakatlarni takroriy bajarish kuzatiladi.

2. Harakatning fazoviy yo'nalishini noto'g'ri bajarishadi.

3. Bolalar bir vaqtning o'zida ikkala qo'lning holatini o'zgartira olmaydi, ikkala qo'lning harakatlari uyg'unlashmagan.

5. Bir qo'l orqada qoladi

6. Chapga e'tibor bermasdan, faqat o'ng qo'l bilan harakatlarni takrorlaydi.

7. Fazalarni almashtirish va bir qo'ldan ikkinchisiga o'tish bilan bog'liq qiyinchiliklar. Barmoqlar harakatlari differentsiallashmagan.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda motor sohaning rivojlanishida harakatlarni ixtiyoriy tartibga solishning buzilishi, majburiy harakatlarni muvofiqlashtirish va aniqligi yetarli emasligi, bir harakatdan ikkinchisiga o'tuvchanliq va avtomatlashtirishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Ushbu toifadagi bolalarda kaftlar va barmoqlarning motorli ko'nikmalarining shakllanishida qiyinchilar yuzaga keladi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda motor sohasining rivojlanishidagi kam-

chiliklar o'quv faoliyatida ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ayniqsa yozish, chizish va qo'l mehnati ko'nikmalarini egallashga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli ushbu kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha samarali korrektsion va rivojlantiruvchi innovatsion usullarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilganadabiyotlarro'yhati:

1. Борякова Н.Ю., Касицына М.А. Психолого-педагогическое обследование детей с задержкой психического развития в условиях специального детского сада // Журнал «Коррекционная педагогика», 2003 - №2
2. Гончарова Е. Парадоксы отклоняющегося развития // Дошкольное воспитание, 2006. - №2.
3. Специальная дошкольная педагогика / под ред. Стребелевой. – М., 2001.

Ishmatova Ozoda. Sirodjovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJLI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA FONETIK RITMIKADAN FOYDALANISH ILMIY-METODIK MUAMMO SIFATIDA

Annatatsiya: Ushbu maqolada alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning ilmiy-metodik tomonlari tahlil etilgan.

Annatatsiya: v dannoy state analiziruyutsya nauchno-metodicheskie aspekt**ы** ispolzovaniya foneticheskoy ritmiki v razvitii rechi mladshix shkolnikov s osob**ы**mi potrebnostyami.

Annatation: this article analyzes the scientific and methodological aspects of the use of phonetic rhythmics in the development of speech of primary students with special needs.

Tayanch so'zlar: Ta`lim to 'g 'risidagi qonun, "Xalq konstitutsiyasi", inklyuziv ta`lim, fonetik ritmika, harakat, temp, og' zaki nutq, Koxlear implantatsiya, akustik+vizual+kinestetik, analizator, Pedro De Leon , ispeniya, daktil, imo-ishora, nutqning talaffuz tomoni, eshitishida nuqsoni bo 'lgan, talaffuz ko 'nikmasi, Luriya.

Klyuchevые slova: Zakon ob obrazovanii, " Konstitutsiya respubliki Uzbekistan", inklyuzivnoe obrazovanie, foneticheskaya ritmika, dvijenie, temp, ustnaya rech, koxlearn**ы**y implant, akusticheskiy+vizualn**ы**y+kinesteticheskiy , analizator, Pedro de Leon, ispanskiy, daktil, jest, aspekt proiznosheniya rechi, narushenie sluxa, manera proiznosheniya, Luriya.

Keywords: The law on education, "people's constitution", inclusive education, phonetic rhythmics, movement, tempo, acute speech, Cochlear Implantation, acoustic+visual+kinesthetic, analyzer , Pedro De León, ispenia, Dactyl, gesture, pronunciation side of speech, hearing impairment, pronunciation pattern, Luria.

So 'nggi yillarda davlatimiz rahbari tashsabbusi bilan yurtimizdagi alohida ehtiyojli aholi qatlamiga, ayniqsa alohida ta`lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarga mehr va muruvvat ko 'rsatibgina qolmasdan, ularga hamma kabi yashash, ta`lim olish, o 'z kelajagini o 'z qo'li bilan yaratishdek katta imkoniyatlar eshigi ochilmoqda . Bu 2020 yilda qabul qilingan Ta`lim to 'g 'risidagi qonun , 2023 yilgi yangi tahrirdagi "O 'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi" (50 madda, 6chi bo 'lim) va qator farmon va farmoishlar, qrorlarda yaqqol namoyon bo 'ldi. Endilikda barcha ta`lim muassasalarida alohida ta`lim ehtiyojiga ega bo 'lgan bolalar uchun inkluziv ta`lim joriy etilgani ushbu

toifadagi bolalarni jamoatlashtirishdagi ko 'pgina muammolarni hal etdi.

Ammo har bir insonning hayotda o 'z o 'rnini topishi uchun unga atrofdagilar bilan munosabatga kirishish muhimdir. Ayniqsa nutqiy munosabat alohida o 'rin tutadi. Alohida ta`lin ehtiyojiga ega bo 'lgan insonlar toifalari juda ko 'p (ko 'rishida muammolari bo 'lganlar, aqliy muammolari bo 'lganlar, nutqida nuqsoni bo 'lganlar, eshitishida muammolari bo 'lganlar va h.z) ammo , shulardan nutqiy munosabatga kirishishga qiynaluvchi, boshqalar nutqini (alohida tayyorgarliksiz) to 'liq tushunish va o 'zi ham boshqalardek muloqotga kirishishda mushkulliklarga eng ko 'p duch keladigan toifa bu eshitishida muammosi bo 'lgan insonlardir.

Inson atrof muhitni to 'liq anglashi uchun uning barcha analizatirlari birdek ishtirok etishi muhimdir. Inson hayoti davomida oladiyan barcha informatsiyaning 13 % eshituv analizatori orqali qabul qilishi isbotlangan.

Eshituv orqali esa nutq shakllanishini, nutqiy muloqotning yetarli darajada amalga oshishida eshitishning o'rni beqiyos bo'lib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok etish sanaladi. To'laqonli eshitish nutq shakllanishining omili hisoblanib, u orqali insonning so'z-mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo'ladi.

Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a'zolar sistemasi orqali amalga oshiriladi-ki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi. shunday ekan eshitishida muammosi bo 'lgan bolalarning nutqi rivojlanmay qolishi , "soqovlik" ning yuzaga kelishi ikkilamchi va eng katta nuqsonni keltirib chiqaradi. Eshitishida muammosi bo 'lganlarning nutqini rivojlantirish ustida birinchi bor Yevroppada salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Jumladan ispaniyalik rohib Pedro De Leon 1550 yillarda ijobiy natijalarga erishgan. Bugungi kungacha fan va texnologiyalar taraqqiy etib ketayotgan zamonda imkoniyatlar yanada kengaydi. Hozirgi zamon eshitishida muammolari bo 'lgan bolalar avvalgi zamonda yashagan toifadoshlaridan ancha oldindalar. Dunyo bo 'ylab urfga kirgan Koxlear implantatsiya natijasida juda ko 'pchilik bolajonlarimizning eshituv jarayoni tiklandi. Mamlakatimizda har yili 700-800 nafardan ko'p bola tug'ma eshitish qobiliyatining pastligi va karlik bilan tug'iladi, yiliga mingdan ortiq kishiga orttirilgan karlik tashxisi qo'yiladi. 2019 yil holatiga 1000 dan ortiq koxlear implantini o'rnatish operatsiyasi o'tkazildi. shu yilining o 'zida 180 ga yaqin bola maktabga chiqi. Ularning katta qismi sog'lom bolalar qatori umumiy o'rta ta'lim maktabida o'qimoqda.

Ming afsus-ki, implant o 'rnatib , funksional eshituv tiklanganining o 'zi bolaning nutqini rivojlanib ketishi uchun yetarli emasligi tajribadan ma`lum bo 'ldi. Operatsiyadan keyingi reabilitatsiya ishlari juda muhim sanaladi. Tug 'ilganidan bugungi kunga qadar bola tovushlarni, ayniqsa nutqiy tovushlarni to 'liq eshitmas edi, uning uchun bugungi kunda eshitayotgan barcha tovushlari tushunarsiz bir shovqindek tuyulishi aniq. Operatsiyadan keyingi reabilitatsiya ishlari o 'z ichiga eng avvalo eshitishga o 'rgatishni talab etadi. Bola nutqiy va nonutqiy tovushlarni ajratishga o 'rganadi, nutqiy nafas, ovoz funksiyalarini egallaydi, nonutqiy tovushlarni talaffuz etishga o' rganadi va albatta nutqiy tovushlarni talaffuz etishga o 'rganishi lozim bo 'ladi. Mamlakatimizda soha mutaxassislari, olimlar tomonidan ko 'plab samarali metodikalar amaliyotga tadbiq etilgan. Ushbu metodlar eshitishida muammosi bor bolalarning labdan o 'qish qobiliyatini shakllantirgan, imo - ishora va daktil nutqdan foydalanishga o 'rgatgan. Ammo endi bola eshitadi, bunday holatda asta -sekinlik bilan bolalarimizni og 'zaki nutqga o 'rgatish lozim va zarurdir. Endi bizga bolalarning aynan shu tomonini rivojlantirishga maksimal yordam beruvchi metodika zarur bo 'lmoqda. Shunday metodikalardan biri biz o 'rganayotgan Fonetik ritmika metodikasidir.

Fonetik ritmika - bu turli harakatlar (tana, bosh, qo'llar, oyoqlar) majmuasi bo 'lib, muayyan nutq materialining (iboralar, so'zlar, bo'g'inlar, tovushlar) talaffuzi bilan uyg'unlashtirilgan nutqiy mashqlari tizimidir.

Fonetik ritmika yaxshi kinezioterapiya hamdir va uning asosi ritm hisoblanadi.

Fonetik ritmikada asosiy ish bolaga tovushni ham vizual, ham akustik va ham kinestetik anglatish hisoblanadi. Tovushni bola butun badani bilan his etadi, eshitadi va ko 'radi. Tovush nutqda paydo bo 'lgach uni bo 'g 'in va so 'zlarda mustahkamlash uchun ham audial+vizual+kinestetik ta`sir ko 'rsatiladi. Bu jarayonlarga ritm ham qo 'shiladi. Chunki eshitishida muammosi bor bolalarning og' zaki nutqi prosodika tarafdan ham nuqsonli bo'lib chiqadi. Agar biz so 'z yoki gapdagi urg 'ular, intonnatsiya ustida ishlamasak bolaning nutqi tushunarsiz bo 'lib qoladi. Fonetik ritmika mashqlarida ritm funksiyasi shu muammoni hal etishda yordam beradi.

Fonetik ritmika orqali bola nutqining barcha komponentlari rivojlanadi. Bunda so 'z va iboralardan so 'ng gap ba matn ustida ishlar boshlanadi. Bolalar bilan sherlarni yod olish bilan birgalikda ularni emotsional , ifodali qilib talaffuz etish ko'nikmalarini ham rivojlantirish uchun elementar mashqlar majmui ham bajariladi.

2021 yildan buyon olib borilayotgan tadqiqotlardan shu aniq bo 'ldi-ki, eshituv qoldig 'i qisman bo 'lsada tiklangan bolalarimiz, zaif eshituvchi boshlang 'ich sinf o 'quvchilar nutqining talaffuz tomonini shakllantirish va rivojlantirish uchun fonetik ritmika juda samarali usul hisoblanadi. Uning negizida harakat yotar ekan, harakat esa nutqni rivojlantirishi neyrologik tomondan isbotlanfan fakt ekani Luriyaning 2003 yilda nashr etilgan "Osnov**ы** neyropsixologii" asaridan bizga ma`lum.

Fonetik ritmikada esa talaffuzni shakillantirish va rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar bor. Fonetik ritmikamashg' ulotlari o 'z ichiga quyidaki korreksion vazifalarni oladi:

bolaning umumiy va mayda motorikasini rivojlantirish;
nutqiy nafas va ovozni shakillantirish, rivojlantirish;
bolaning kinestetik sezgisini rivojlantirish;
talaffuzni shakillantirish va rivojlantirish;
nutqining prosodik tomonini shakllantirish va rivojlantirish;
temp va ritmni his qilish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish;
jamoada harakatlanish qobiliyatini shakillantirish va rivojlantirish va h.z.

Hozirda mamlakatimiz bo 'ylab 3 ta maxsus maktab internatida tajriba-sinov ishlari olib borilayotganini ma`lum qilamiz. Tajriba -tinov ishlarining dastlabki bosqichlarida biz tomondan izlanishlar natijasida maxsusu muassasalarda olib borilayotgan korreksion darslarda o g 'zaki nutqqa o 'rgatish ishlarining aksariyat qismi faqat eshituv idrokini rivojlantirish va talaffuzni shakillantirish mashg 'ulotlarida olib borilishi aniqlandi. Bu degani boshqa korreksion mashg 'ulotlar fitmika va hokazolarda og'zaki nutqqa o 'rgatish ishlariga urg' u berilmaydi. Masalan ritmika mashg' ulotlarida bolalarga hayvonlar harakati va ovoziga taqlid qilish yoki bayram tadbirlari uchun raqslar o 'rgatishga ko 'proq urg 'u berilar ekan. Ammo bunday tajribaga ega bo 'lgan eshitishida nuqsonu bor bola ertaga kata hayotda hamma singari o 'z o 'rnini topib ketishiga yetarli emas-ku! Shunday ekan, shu va boshqa barcha o 'quv mashg 'ulotlarida fonetik ritmika elementlariga murojaat qilinsa, bolalarning og 'zaki nutqni egallashi osonroq kechadi deb hisoblaymiz.

Xulasa qilib shuni aytish joiz-ki, fonetik ritmikaning ko 'pqirraligi va differensialligi eshitishida nuqsoni bo 'lgan bolalarga og' zaki muloqotni o 'rganishga olib boruvchi eng optimal yo 'ldir.

Adabiyotlar

1. Ishmatova, O. S. (2022). Korreksion mashg'ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og'zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish. Chirchiq, 1(1), 70.
2. Ishmatova, O. S. (2022). MAVZU: ESHITISHIDA NUQSONI BOR BOLALARNI ESTETIK TARBIYALASHNING MUHIM OMIL. Uzbek Scholar Journal, 10, 333-336.
3. Ishmatova, O. S. (2022). FONETIK RITMIKA TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHDA AKT NING ROLI. Eurasian Journal of Academic Research, 2(12), 781-786.
4. Ishmatova, O. S. (2022). ROLE OF PHONETIC RHYTHM IN CORRECTION OF SPEECH DEFECTS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 487-491.
5. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.
6. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 13(1), 79-85.
7. Ishmatova, O. (2023). THE EFFECTIVENESS OF USING PHONETIC RHYTHM IN SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS. Science and innovation, 2(B5), 232-236.
8. Ishmatova, O., & Xolmirzayeva, Z. (2023, January). ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING RIVOJLANISHIDA OILANING RO'LI. In Mejdunarodnaya konferensiya akademicheskix nauk **(Vol. 2, No. 1, pp. 21-25).**
9. Ishmatova, O. S., & Bahodirova, N. R. (2023). FAOL HARAKATNING TALIM TARBIYAGA TASIRI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(3), 296-300.
10. Ishmatova, O. S., & Ashuraliyeva, I. (2023). FAOL HARAKAT REJIMINING SALOMATLIKNI SAQLASHDAGI AHAMYATI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(3), 292-295.

Сергей Александрович Завражин,
профессор, д.п.н.
Марина Михайловна Фомина
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых»

PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURTLARI VA KOLLEJLARI BITIRUVCHILARI O'RTASIDA INKLYUZIV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Стремительное возрастание жизненного ритма и усложнение социальных практик оказывают значительное влияние на систему образования и процессы профессионального самоопределения в молодежной среде. Часто вследствие низкого уровня профессиональной мотивации молодые люди оказываются невостребованными на рынке труда. В группе риска профессиональной и трудовой несостоятельности находятся подростки из социально неблагополучных семей и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, которые характеризуются недостаточной социальной зрелостью, отсутствием интереса к получению профессии, низкими познавательными способностями, нравственной неустойчивостью, девиантной активностью, что затрудняет процесс их профессионального самоопределения.

Сложность в работе с детьми данной категории состоит в том, что ситуация семейного неблагополучия оказывает негативное влияние на возможность реальной реализации способностей подростка и оптимальный выбор в ситуации профессионального самоопределения. По этой причине дети испытывают трудности в построении позитивного образа будущего, не владеют знаниями о многообразии мира профессий и трудовых возможностей.

В целях определения взаимосвязи индивидуальных профессиональных склонностей подростков группы социального риска с возможностями профессионального обучения и потребностями работодателей нами проведено исследование на примере воспитанников учреждения социального обслуживания семьи и детей. В качестве диагностического инструментария использована методика автоматизированной экспресс-профориентации «Ориентир», разработанная И.Л. Соломиным [2, с. 51-52].

Материал методики включает анкету «Ориентация» и карту профессий. Анкета «Ориентация» определяет направленность клиента на ту или иную группу профессий, а карта профессий информирует о различных видах профессий, требованиях, предъявляемых ими к человеку, а также о состоянии рынка вакансий. Психологическая классификация профессий основана на двух признаках: предмете труда и характере труда.

По предмету труда выделяются профессии: «человек-человек», «человек-техника», «человек-знаковая система», «человек-художественный образ», «человек-природа»; по характеру труда устанавливаются следующие классы профессий: алгоритмический (исполнительский) класс, связанный с выполнением работы по образцу, и эвристический (творческий) класс, относящийся к проектированию и созиданию.

В рамках диагностики подросткам предлагается анкета, представляющая собой 2 блока: «Я хочу» и «Я могу», в которые включены семь групп по пять суждений в каждой. Итого анкета состоит из 70 утверждений, степень согласия с которыми соответствует значениям от 0 до 3 баллов. Суммарная оценка по каждой группе может составлять от 0 до 15 баллов. В зависимости от того, в какой группе подросток набрал максимальный суммарный балл, определяется наибольшая склонность к соответствующему типу или классу профессий.

В рамках нашего исследования выборку составили 15 воспитанников ГКУСО ВО «Владимирский социально-реабилитационный центр для несовершеннолетних». Половой и возрастной срез испытуемых: девушки (40%), юноши (60%); 15 лет (33%), 16 лет (47%), 17 лет (20%). Все испытуемые проживали в городской местности.

В ходе анализа полученных данных обнаружено, что интересам и склонностям девушек в наибольшей мере соответствуют профессии типа «человек-человек» и «человек-художественный образ» творческого класса (соответствующие значения 10 и 9 баллов). Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 9 и 8 баллов). В меньшей степени интересы и способности девушек коррелируют с профессиями типа «человек-знаковая система» (4 балла) и «человек-техника» (2 балла).

Полученные результаты говорят о том, что девушки проявляют больший интерес к профессиям творческого направления, требующим независимого и оригинального мышления (врач, педагог, юрист, дизайнер, журналист, художник), однако фактически их индивидуальные особенности предрасполагают к выбору профессий, связанных с высокой регламентацией труда и возможностью внешнего контроля над его эффективностью (парикмахер, повар, портной, контролер, массажист, медицинская сестра).

Склонность респондентов к профессиям типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» свидетельствует о большем соответствии личностно-индивидуальных особенностей девушек профессиям, связанным с воспроизведением и изготовлением различных изделий по эскизу, образцу, а также профессиям, относящимся к медицинскому и бытовому обслуживанию, правовой защите, обучению и воспитанию.

В рамках анализа результатов диагностики юношей установлено, что их интересам и

склонностям в наибольшей степени соответствуют профессии типа «человек-человек» (10 баллов), «человек-техника» (10 баллов), «человек-знаковая система» (7 баллов) исполнительного класса. Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-техника» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 11 и 10 баллов). В меньшей степени интересы и способности юношей лежат в плоскости профессий типа «человек-природа» (3 балла).

Проведенный анализ позволяет предположить, что юноши склонны более точно, чем девушки, согласовывать свои индивидуальные характеристики и профессиональные предпочтения. Респондентам предпочтительнее выбор профессий, связанных с выполнением работы по заданному образцу с соблюдением имеющихся правил и нормативов, стереотипным подходом к решению проблем (агент, диспетчер, инспектор, аппаратчик, водитель, оператор, кассир). Юноши демонстрируют большие способности к профессиям типа «человек-техника» (слесарь, монтажник, пожарный, машинист, оператор) и «человек-человек» (инспектор, полицейский, охранник, участковый уполномоченный полиции, санитар).

Полученные результаты согласуются с данными других ученых. Так, И.Л. Соломиным, при проведении процедуры стандартизации и оценки валидности разработанной им анкеты установлено, что женщины, по сравнению с мужчинами, испытывают больший интерес к профессиям типа «человек-художественный образ» и в меньшей степени увлечены профессиями типа «человек-техника» [2, с. 40]. Автором выдвинуто предположение о том, что зависимость привлекательности технических профессий от пола и отрицательное отношение женщин к работе в технической сфере представляет собой нормальное проявление процесса адаптации к межполовому разделению труда в современном обществе, традиционно использующим мужчин в сфере технического обеспечения [2, с. 29].

Кроме того, в исследовании И.Л. Соломина установлена положительная зависимость привлекательности профессий типа «человек-знаковая система» от уровня образования. Отмечается, что чем выше уровень образования, тем в большей степени человек ориентирован на информационные профессии [2, с. 32].

В рамках нашего исследования можно заключить, что подростки группы социального риска, в целом имеющие низкий уровень умственных способностей и учебной мотивации, не демонстрируют заинтересованности в получении качественного высшего образования и не выбирают профессии, связанные с высокими технологиями. Обратим внимание, что А.В. Каткова, опираясь на дифференциально-диагностический опросник Е.А. Климова, установила, что подростки группы риска (с химической зависимостью) предпочитают профессии типа «человек-человек» (40%) и «человек-художественный образ» (40%) [1].

Таким образом, проведенный анализ индивидуальных профессиональных интересов подростков группы социального риска свидетельствует о склонности респондентов к профессиям типа «человек-человек» алгоритмического (исполнительского) труда, предполагающим работу по заданному образцу, строгим соблюдением предписанных правил и норм, стереотипным (стандартным) решением проблем. К работникам такого уровня предъявляются требования четко выполнять инструкции и указания, соблюдать трудовую дисциплину. Для получения профессии достаточно иметь среднее профессиональное образование.

Учитывая результаты диагностических исследований в целях формирования

психологической и социальной готовности к совершению осознанного профессионального выбора в соответствии с индивидуально-личностными особенностями, на базе учреждений социального обслуживания семьи и детей Владимирской области проводится профориентационная работа с подростками.

В рамках социально-реабилитационных программ «В будущее с уверенностью», «Я и мир профессий», «Моя профессия – мой выбор», «Лесенка успеха» подросткам с прогнозируемыми сложностями трудоустройства оказывается дополнительная поддержка в формировании профессиональных намерений, а также создаются условия для профессиональной пробы в различных видах деятельности.

Профориентационная работа предусматривает несколько направлений:

- индивидуальные и групповые занятия, в том числе с использованием инновационного интерактивного оборудования и дидактических игр;

- встречи со специалистами Центров занятости населения Владимирской области и участие в «Ярмарках вакансий»;

- встречи с представителями производств, в том числе с привлечением социально ответственного бизнеса и некоммерческих организаций;

- посещение «Дней открытых дверей» в учебных заведениях.

По результатам реализации данных направлений специалистами отмечается преодоление у подростков жизненной пассивности и иждивенческих настроений, повышение мотивации к учебной деятельности, уровня профессионального самоопределения в соответствии с желаниями, способностями, индивидуальными особенностями и с учетом запросов современного рынка труда, а также стремление к построению более конкретных планов на будущую жизнь.

Библиографический список

1. Каткова А.В. Особенности профессионального самоопределения аддиктивных подростков // Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование. 2011. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-professionalnogo-samoopredeleniya-addiktivnyh-podrostkov (дата обращения: 17.09.2021).

2. Соломин И.Л. Методика «Ориентир». Экспресс-диагностика профессиональных склонностей: методическое руководство / И.Л. Соломин. – издание 3-е исправленное и дополненное. – СПб.: ИМАТОН, 2020. – 56 с.

S.B. Zakirova,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchi

MAXSUS PEDAGOGIKA VA INKLYUZIV TA'LIMDA MUTAXASSIS TALABALARNI TAYYORLASHDA TA'LIMNI QISQACHA MAZMUNI

Annotatsiya. Ush bu maqola oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limda mutaxassis talabalarni tayyorlashda ta'limning qisqa mazmuni yoritib beradi. Tahlillar natijasida bo'lg'usi defektologlarning korreksion ishlarini rivojlantirish uchun dars mashg'ulotlarida talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash kreativ g'oyalari haqida ilmiy asoslangan**.**

Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan, paradigma, korreksiya, metodika, loyixalashtirish, tibbiy-pedagogik kengashlar, multimedia, trening, metodika, metodologiya, kasbiy faoliyat, aqlan zaif, ko'r va kar-soqov bolalar.

Annotation. This article covers the brief content of education in the preparation of special pedagogy and inclusive education in the higher education system. As a result of the analysis, it is scientifically based on the development of students' competencies and creative ideas of critical thinking in the lessons for the development of correctional work of future speech and language pathologists.

Key words: children with disabilities, paradigm, correction, methodology, design, medical and pedagogical councils, multimedia, training, methodology, methodology, professional activity, mentally retarded, blind and deaf-mute children.

Аннотация. В данной статье рассмотрено краткое содержание образования при подготовке специальной педагогики и инклюзивного образования в системе высшего образования. В результате анализа научно обосновано развитие компетенций учащихся и творческих представлений критического мышления на занятиях по развитию коррекционной работы будущих логопедов.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, парадигма, коррекция, методика, проектирование, медико-педагогические советы, мультимедиа, обучение, методика, методика, профессиональная деятельность, умственно отсталые, слепые и глухонемые дети.

Shakllanish-bu biror narsaga shakl berishdir. Ammo shakli faqat ichidagi mazmun bilan birga mavjud. Ta'limning mazmuni-har bir o'quvchi uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lgan ichki tarkibni ishlab chiqarish maqsadida yosh avlod tomonidan rivojlanish uchun ta'lim sohasiga kiritilgan ijtimoiy tajribaning bir qismi. Boshqa har qanday ob'ekt kabi, shakilanadi. Ta'lim tarkibining o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'ziga xos tarzda turli shakllarda namoyon bo'ladi. U o'quv rejalari, o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari ko'rinishida taqdim etilgan. Ta'lim tizimida doimiy ravishda yuzaga keladigan innovatsion jarayonlar tufayli yangi rejalar, dasturlar va darsliklarni doimiy ishlab chiqish talab etiladi.

Oliy maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni shakllantirish jarayonida mutaxassislarini tayyorlashda o'zgarishlarning dinamikasini tushunishga yordam beradi, zamonaviylik bilan aloqani kuzatish imkonini beradi. Mamlakatimizda oliy maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni shak-

llantirish va rivojlantirishning tarixiy-pedagogik davrlarini aniqlash oson emas. Bu muammoning barcha murakkabligi, birinchi navbatda, yagona davriylashtirish mezonlarini belgilash qiyin. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish uchun kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish va rivojlantirishning dastlabki bosqichlarini tahlil qilish 1975 yilda A. I. Jivina asarlarida o'tkazildi. 1993 yilda M.N.Nazarova tomonidan o'rganildi.

1918y.-1922yillar mobaynida rivojlanish jarayonida turli xil anomalliklarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlash uchun mutaxassislarni umumiy defektologik tayyorlash amalga oshirildi. O'quv rejalari o'zgardi, pedagogik fanlarni o'rganish uchun soat soni sezilarli darajada oshdi, maxsus TDPU bo'yicha ma'ruza kurslari joriy etildi. "Katta g'oyalar majmuasi" usuli asosida maxsus pedagogika fakultetlarining qayta ishlab chiqilgan o'quv rejalarida bir qator shunga o'xshash o'quv fanlari birlashtirildi. Shunday qilib, kelajakdagi o'qituvchilar dunyoqarashning yaxlitligini rivojlantirishga, yordamchi maktabda o'qitishning murakkab usulini o'rgatishga harakat qilishdi.

Bo'lajak defektologlarning o'quv jarayonini tashkil etishga tizimli yondashish nuqtai nazaridan o'quv mashg'ulotlari aniq mehnat yo'nalishi bo'yicha olib borilganini, amaliy, seminar mashg'ulotlari, to'garak ishi ustunligini qayd etish mumkin. Talabalarning pedagogik ishlarda ratsionalizatorlik qobiliyatlarini, ijodkorligini va ixtirolarini rivojlantirish ishlariga alohida e'tibor qaratildi.. Imkoniyati cheklangan bolaning shaxsini chuqur o'rganish uchun o'qituvchilar qiyosiy usul bo'yicha asosiy biologik va psixologik-pedagogik fanlarni, ya'ni normal va anomal bolaning rivojlanish holatlarini solishtirishni tavsiya qilishdi. Trening mutaxassislik bo'yicha amaliyot bilan yakunlanadi, undan keyin bitiruvchilar imtihonlarni topshiradilar. Ta'kidlash joizki, bunday ishlar oliy o'quv yurtlarining maxsus maktablar bilan aloqalari va uzluksizligini sezilarli darajada kengaytirishga yordam beradi.

Vakolatli yondashuv bizga malakali ta'lim xodimlarining quyidagi toifalarini tayyorlashdan iborat bo'lgan maxsus fakultetlarning ishlab chiqarish vazifalarini tahlil qilish imkoniyatini beradi:

1) pedologlar-o'qituvchilar;

2) bolalikni ijtimoiy-huquqiy muhofaza qilish xodimlari;

3) aqlan zaif, ko'r va kar-soqov bolalar uchun o'qituvchilar mutaxassislari;

4) bolalar muassasalari va maktablarida jismoniy tarbiya o'qituvchilari;

5) pedagogik texnik maktablarda pedologiya o'qituvchilari va o'qituvchilari.

Institutlar bolalarni o'rganish va tarbiyalash, ushbu sohada oliy o'quv yurtlari uchun ilmiy xodimlarni tayyorlash bo'yicha tegishli ilmiy fanlarni ishlab chiqish vazifasini o'z zimmalariga oldilar.

O'quv rejasida institutlar talabalarga quyidagi bilimlarni berish zarur deb hisoblanadi:

1) bolaning tabiatini pedologik bilish, bu uchun anatomiya, fiziologiya va psixologiyaning chuqur o'tishi kerak, refleksologiya va biologiya, o'quv rejasining asosiy intizomlari bo'lib, bolaga ilmiy materialistik nuqtai nazarni ishlab chiqadi, juda ko'p vaqt talab etadi va amalda ishlaydi. Ta'lim olish uchun bolalar kasalliklarining oldini olish sohasida tibbiyot bilan tanishish kerak. Bolaning tabiatini to'g'ri tushunish uchun umumiy va yosh pedologiyasi kursini o'rganish kerak;

2) bolani o'rab turgan muhit;

3) o'qituvchilar uchun institutlarda tinglovchilar tomonidan sotib olingan barcha bilimlarning ilmiy jihatdan tasdiqlangan umumlashtirilishi, ularning ijodiy va amaliy faoliyati vositasi bo'lishi kerak bo'lgan dunyoqarash;

4) mehnat jarayonlari, mustaqil va bolalar bilan mos keladigan bilimlar asosida ishlab chiqilishi kerak bo'lgan mehnat ta'limi bo'yicha uslubiy tavsiyalar;

5) jismoniy rivojlanish va salomatlikni birlashtirgan bola va bolaning jismoniy tarbiyasi;

6) estetik ta'lim, ovoz berish va talabaning o'zida ifodali nutqni rivojlantirishga, mavjud badiiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi.

Pedagogikani nazariy va amaliy o'rganish birinchi kursdan boshlab, so'nggi kurslarda vaqtning katta qismini asta-sekin kengaytirib, qo'lga kiritadi. Pedagogikani o'rganish talabalarni ijtimoiy va mehnat ta'limi tamoyillari va uslublari, zamonaviy maktab yutuqlari bilan tanishtiradi. Barcha treninglar kelajakdagi o'qituvchi tomonidan bolalarning o'rgangan va boshdan kechirayotgan barcha narsalarini metodik o'rganish printsipiga asoslangan. Bolaning evolyutsiyasi, uning xarakterini o'rganish, ijtimoiy his-tuyg'ularni rivojlantirish, bolalar jamoasini tarbiyalash (o'zini o'zi boshqarish, jinsiy ta'lim va boshqalar) bilan bog'liq ta'lim masalalari nazariy va amaliy ishlarda asosiy savollar bo'lib, kuzatuvlarda o'tkazildi, ular bilan birgalikda o'yin va ishlarda, bolalar bilan mashg'ulotlarni o'tkazishda birinchi navbatda o'qituvchilar rahbarligida, oxirgi kurslarda va mustaqil amaliyotda olib boriladi.

Tanlangan mutaxassislikka qarab, talaba maxsus ilmiy fanlar guruhini o'rganib chiqishi, ilmiy fikrlash uslubini va ilmiy mustaqil tadqiqot usulini qo'lga kiritishi, uni fakultetning topshirig'iga binoan o'qishning oxirgi yarmining mustaqil diplom ishlarida namoyon qilishi kerak. Ma'lum bir mutaxassis – ta'lim xodimini tayyorlashni nazarda tutgan holda, o'quv rejasi muqarrar pratikaga ega bo'lib, mumkin bo'lgan ko'p tarmoqli kenglikni kamaytirishga, talabalarga kompleks o'qitishning kelajagi uchun zarur bo'lgan murakkab bilimlarni berishga va unda maksimal faoliyatni rivojlantirishga intiladi.

Adabiyotlar:

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyarbda —O_zbekiston Respublikasi Oliy Ta'limi Tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to_g_risida‖gi PF-5847-son Farmoni.
2. Azizxodjaeva N.N. O_qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T., 2000.
3. Volkova O.P. Competence approach in the design of educational programs Higher education in Russia. - 2005.- No.4. -P. 34-36.
4. G_oziev E. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, 1997.
5. G_oziev E. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2002.
6. Zunnunov A. —O_zbek pedagogikasi tarixi‖. Toshkent, 1997.
7. Yo_ldoshev J., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. T.: O_qituvchi, 2004.-102-b.
8. Кукушин В.С. Теория и методика воспитания.- Ростовна-Дону.: Феникс, 2006.
9. Ayupova M.Yu. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati" nashryoti ., Toshkent - 2011y.
10. Mo'minova L.R. va boshqalar Rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar dtognostikasi. Toshkent. "Adabiyot uchqunlari" nashryoti, 2019.

Nurboeva Habiba Botirovna,
Toshkent tibbiyot akademiyasi
Pedagogika, psixologiya va tillar
kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR OTA-ONALARINI PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHATDAN QO‘LLAB-QUVVATLASH MILLIY QADRIYATLARIMIZNING ASOSI- OILADIR

Annotatsiya. Ushbu maqolada insonlarni tinchlik totuvlikka, mehir oqibatga, ezgulikka, hamjihatlikka chorlaydigan katta ma’naviy kuchga ega ekanligi, Oilani asrab-avaylash milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi. Jamiyatimizning varovon hayot kechirishi bun biri talabaning umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni samarali o‘zlashtirishi alohida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: oila, millat me’ros, tarbiya, milliy qadriyatlar.

V etoy state to, chto ono obladaet velikoy duxovnoy siloy, prizыvayuщey lyudey k miru, soglasiyu, dobru, dobru i soglasiyu, soxraneniyu semi, yavlyaetsya osnovoy nashix natsionalnыx sennostey. Mirnaya jizn nashego obщestva, odnim iz kotorыx yavlyaetsya effektivnoe ovladenie obuchayuщimsya uchebnoy deyatelnostyu, osnovannoy na obщechelovecheskix sennostyax.

Klyuchevыe slova: semya, natsionalnoe nasledie, vospitanie, natsionalnыe sennosti.

«Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qaerda ishlashidan qat’i nazar, kim bo‘lishidan qat’i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e’tibor bermasa, hech qachon natija bo‘lmaydi. Milliy qadriyatlar har bir millatning o‘tmishi, buguni va kelajagini oynadek ko‘rsatib turuvchi eng muhim omillardan biri. Qadriyatlarni milliy, diniy, mahalliy, mintaqaviy va umuminsoniy kabi bir qator turlarga shartli bo‘ladi. Insoniyat tarixida jamiyat taraqqiyoti bir tekis kechmagan. Jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-tarixiy hodisalarga turlicha munosabatda yondashish natijasida insonlarning dunyoqarashi, turmush tarzi, mentaliteti shakllanishi barobarida, milliy qadriyatlar ham takomillasha borgan. Milliy qadriyatlar har bir millatning tili, urf-odatlari, tarixi, madaniyati, an’analarini, barcha moddiy va ma’naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Shubilan bir qatorda oilada ota-ona va mahallaning farzandni yaxshi inson o‘lib o‘sishida o‘rni beqisdir.

Qadriyatlar millatlarning ma’naviy qiyofasini aks ettirish bilan bir qatorda milliy va umum insoniy qadiriyatlar negizi hisoblanadi.

Xalqimizning asrlardan asrlarga o‘tib kelayotgan o‘zi tug‘ilib o‘sgan ona yurtiga – Vatanga muhabbat, ajdodlar xotirasiga sadoqat, mehmonga, o‘zidan kattalarga ehtirom, o‘zidan kichiklarga izzat-ikrom, ayniqsa ota-ona, qarindoshurug‘larga doimiy beg‘araz hurmat va xizmat ko‘rsatish, birovning haqiga, ayniqsa, yetim-yesirlarning, qo‘ni-qo‘shnilarning, ojiz-notavonlarning haqiga xiyonat qilmaslik, orttirgan mol-dunyosidan xayr-ehson qilish, har qanday sharoitda ham hayo va andisha saqlash, ahli ayoli – oilasini asrab-avaylash singari juda ko‘plab insoniy fazilatlar milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi.

Jahonda hozrgi taxlikali zamonda fan va texnikaning eng yangi sohalari bo‘lgan natexnologiyalar, mashina intellekti, sun’iy intellekt biokibernetika, ginetik tibbiyotdagi kashfiyotlarning ma’naviy mezonlari uzoqlashishi jiddiy xavotirlarni vujudga keltiradi. Bu kabi muammolarni old-

iniolish esa ilim-sohasi vakillarining milliy madaniyatini rivojlantirsh, hususan yosh tadqiqodchilar imlmiy ijtimoy faoliyatininig ma'naviy ahloqiy asoslari, tamoillari va mezonlar, zamonaviy ilm – fan etikasi me'yorlari hamda pedagogik askiologiya, qadriyatlar tizimini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaydi. Pedagogik antropologiya - shaxs va jamiyat integrasiyasi omili sifatida, qadriyatli yondashuv asosida pedagogika nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish, akmeologik yondashuv asosida talabalarda kreativ qobiliyatni, pedagogik fasilitasiya vositasida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, yoshlarda qadriyatlar milliy qadriyatlar tizimi va mafkuraviy immunitetni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Rossiya davlatlarida oliy ta'lim muassasalari talabalarining yashash xududi mintalitetiga xos milliy qadriyatlarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jihatdan qadriyatning namoyon bo'lishi shakllarini turli xil tahlil va tasniflash, bu shakllarni ular bog'langan ob'ektlarga qarab tavsiflash, talabalarning milliy qadriyatlarni shakllantirishga ijtimoiy-psixologik asoslarini rivojlantirish, milliy-madaniy meros vositasida talabalarida milliy qadriyatlarni takomillashtirish, mexanizmlari hamda texnologiyalarini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda yoshlarimizning intelektual madaniyatini hamda milliy qadriyatlarini rivojlantirish va tarixiy-madaniy merosni keng targ'ib etish, talabalarida milliy g'urur va iftixor tuyg'usini, ajdodlar merosiga aksiologik munosabatni qaror toptirish, talabalarning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash amaliyotga tadbiq etilmoqda. Bunda talabalarida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirish, yoshlar o'rtasida mafkuraviy immunitet, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni shakllantirish, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishni oldini olishga qaratilgan ta'sirchan usullarini joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston yoshlari-2025" konsepsiyasini ishlab chiqish zarurligi ujudga keltiradi. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, "Prezident maktablari", "Ijod maktablari"ni tashkil etish, mamlakatimiz yoshlarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ijobiy tashabbusda ilgari surilgan yosh avlodning ilm egalashga bo'lgan ishtiyoqini va intellektual salohiyatini oshirishning muhim vazifalari sifatida belgilanishi kelajakda yoshlaring vatanimizning rivoji uchun muhim ahamiyat kasb yetadi. Shuningdek yoshlarimizning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil qilish ota –onalarning jamiyatdagi eng muhim vazifalaridan biri hisoblanib jamiyat ning rivojlanishi uchun muhidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajakni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz.T.O'zbekiston 2017 yil
2. Ma'naviyat asoslari 2017 yil

M.Yu. Egamnazarov
Jizzax davlat pedagogika unversiteti
Pedagogika ta'lim nazariyasi
kafedrasi v/b dotsenti
p.f.f.d (PhD)

MAXSUS MAKTAB O'QUVCHILARIGA MA'NAVIY TARBIYANI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI (ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR MISOLIDA).

Annatatsiya: Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda o'yin faoliyatini tashkillashtirish orqali og'zaki nutqini rivojlantirish jarayoni yoritilgan, maxsus maktablarda darslarni tashkillashtirishda ham ijodiy faoliyatni yo'lga qo'yish va bolalarning o'z-o'zini baholashga yoram berishga qaratilgan tushunchalar yoritilgan.

Аннотация: В данной статье описывается процесс развития устной речи у детей с нарушениями слуха посредством организации игровой деятельности, а также направлена на организацию творческой деятельности и помощь самооценке детей при организации занятий в специальных школах.

Annotation: This article describes the process of developing oral speech in children with hearing impairment through the organization of play activities. It is also aimed at organizing creative activities and helping children's self-evaluation in the organization of lessons in special schools. concepts are covered.

Kalit so'zlar: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, o'qitish tizimi, ijodiy faoliyat, hamkorlik, ta'lim tarbiya, mustaqil faoliyat, ta'lim, tarbiya, metodika.

Ключевые слова: слабослышащие дети, система образования, творческая деятельность, сотрудничество, обучение и воспитание, самостоятельная деятельность, обучение, воспитание, методика.

Key words: hearing impaired children, educational system, creative activity, cooperation, education and upbringing, independent activity, education, upbringing, methodology.

Jinsi, irqi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi… "O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni 5-modda"

Butun Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti statistikasiga ko'ra, butun dunyo bo'yicha bir milliardga yaqin odam turli darajadagi jismoniy, aqliy, emotsional, sensor, ruhiy buzulishlariga ega. Bu har yetti insondan biri yoki jami yer yuzi aholisining 15% demakdir.

Shular jumlasidan eng asosiysi bo'lgan animal bolalardan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bo'lib. Bu anamalik holatlar tug'ma va ortirma nuqsonlari mavjud. Bu nuqsonlilikning ikki arajasi karlik va zaif eshituvchi nuqsonlilikka ajraladi. Shundan ko'rinib turibdiki ularning nuqsonlilik darajalarni bartaraf etish metodikalari ham turli hollarda bartaraf etiladi.

Eshitishida kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganish, eshitish idrokini rivojlantirish tizimini takomillashtirish, o'z bitiruvchilarini ma'lum bir kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilishlariga erishish, o'qitishning texnik vositalarini takomillashtirish, bog'cha va maktab talimining uzluksizligini ta'minlash, respublika bo'yicha sog'liqni saqlash

hamda xalq ta‘limi tarmoqlari ishlarini muvofiqlashtirish, erta tashxis diagnozi muammolarini hal etishdan iboratdir.

Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalar va kattalar uchun ta‘lim muassasalari, uning bo‘g‘inlari birligi va vorisligi asosiga kiritilib, har bir bosqich o‘z vazifalarini o‘taydi va ayni paytda keyingisi bilan bog‘liq. Barcha muassasalar faoliyati asosida yagona maqsad bolalar rivojlanishidagi buzilishlarning oldini olish va korreksiyalash, shaxsni har tomonlama shakllantirish va hayotga, mehnatga tayyorlashdir. Bu umumiy maqsad butun ta‘lim tizimi va uning har bir bo‘g‘ini ishini yo‘naltiradi.

Maxsus maktab-internatlarining asosiy vazifasi - alohida yordamga muhtoj bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini bartaraf etish, undagi barcha a‘zolar funksiyalarini faol ravishda yaxshilash, ruhiy jarayonlarni ijobiy tarkib toptirish, kamchiligi bor bolalarda Mustaqil Vatanimiz uchun eng zarur asosiy sifatlarni, barkamollikni hamda axloqiy odat va fazilatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Maktab internat ancha uzoq tumanlarda yashovchi ota-onalar uchun bolalarini o‘qitish imkoniyatini taminlaydi.

Shu o’rinda aytish lozimki eshitish nuqsonini bartaraf etishda asosan ijodiy faoliyat ayniqsa o’yinli metod samarali dars hisoblanadi bu dars jarayonining quyidagi sifatlari ko’rsatib o’tiladi.

- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni mustaqil faoliyatni tashkillashtirish analiz jarayoni orqali sintez jarayoni ham rivojlanish samaradorligiga erishish.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni ijtimoiylashuvining vajudga kelishi va moslashish jarayoni aniqligi yuzaga kelishi ko’zda tutiladi.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar mustaqil harakatlar orqali qarorlar qabul qilish hislatining paydo bo’lishi kuatiladi.

O’yin faoliyatini tashkillashtirish vazifalari unumli ma‘lum shartlarga rioya etilgandagina samarali xal etiladi va bunda asosiy metodikalar inobatga olinishi zarur. (1-rasm)

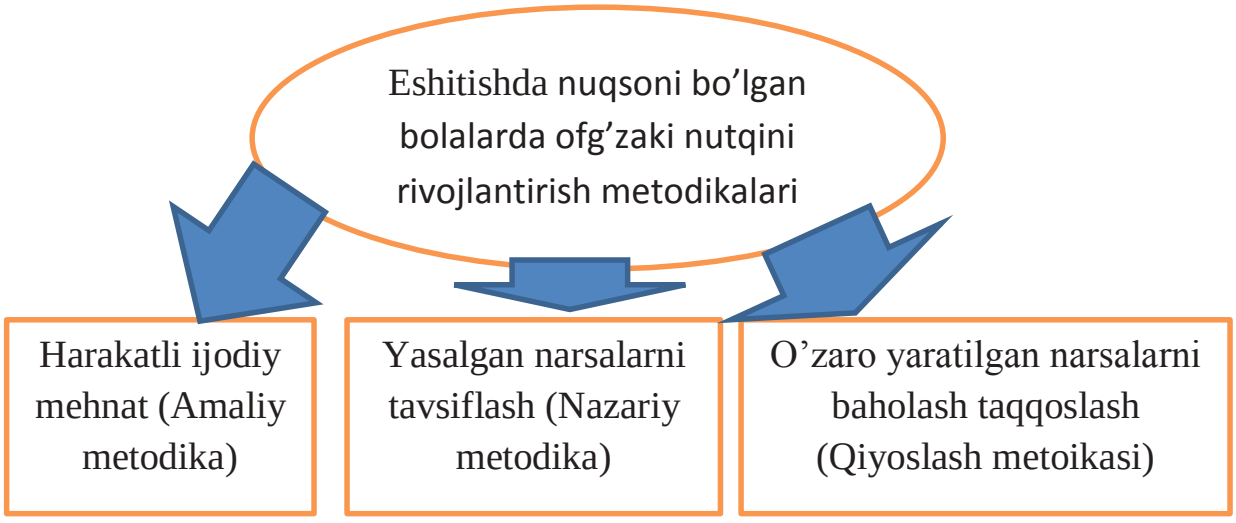

O’yin faoliyatini tashkil etishda samarasi tarbiyachi tamonidan har bir o‘quvchining ishi, yakka hususiyatlarini inobatga olinishiga bog‘liq. Undan tashqari bu jarayonda quyidagicha yondashuv muhim xususiyatlar hisoblanadi (2 rasm)

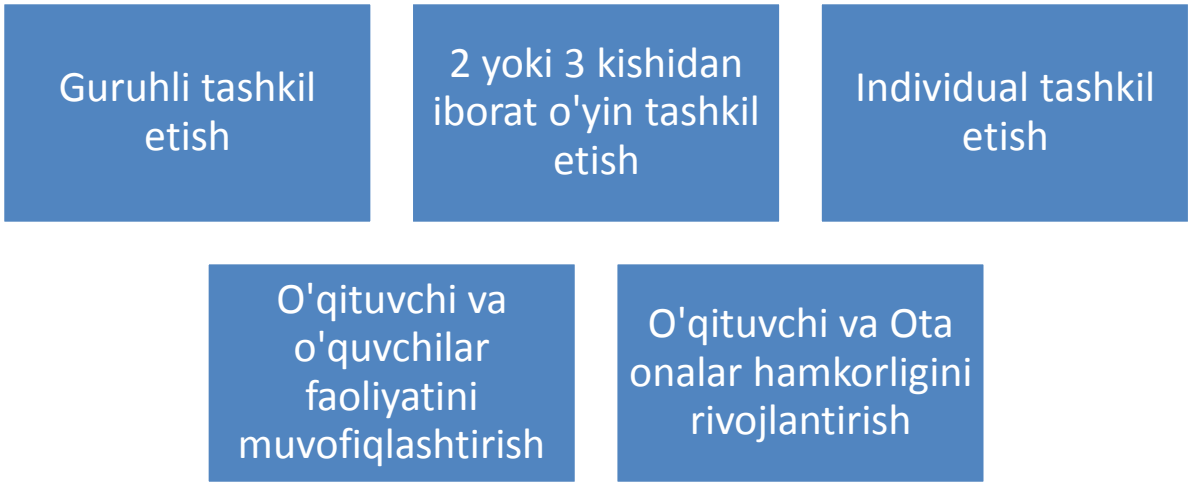

O‘quvchilarni tayyor bilimlarni o‘rgatishdan tashqari ularni mustaqil, ijodiy bilishga, atrof – muhit orqali muomala madaniyatiga o‘rgatish, saqlangan nutq malakalarini oshirib borish o‘z fikrini to‘laqonli bayon etishga o‘rgatish, jamiyatga integrasiya qilish maktab internatlarining vazifasidir. Zero mustaqil va ijodiy fikrlashga ega bo‘lgan avlodgina O‘zbekiston taraqqiyotiga munosib xizmat qiladigan shaxs bo‘lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Po‘latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: «Fan va texnologiyalar», 2014
2. Нуркелдиева Д.А., Чичерина Я.Е. Илк, мактабгача ва мактаб ёшидаги болаларни психологик, педагогик ва логопедия текшириш. Т.: Янги аср авлоди, 2007.
3. http:www.uzedu.uz – Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги сайти.
4. World report on disability. World Bank. WHO; 2011: 261.

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
F.Musayeva
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR MANFAATLARI YO'LIDAGI IDORALARARO O'ZARO HAMJIHATLIK

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi o'quvchilariga tabiatshunoslik darslarini o'tish usullari

Annotatsiya. O'quvchilarga tabiatshunoslikni o'rgatib borish bilan o'qituvchi ularni ta'limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, o'quv va ko'nikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularning dunyoqarashi, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shunga ko'ra tabiatshunoslikni o'qitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi.

Kalit so'z: Tabiaitshunoslik, material, maxsus ta'lim,Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi

O'qitish jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarni: predmet mazmuni, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini, ya'ni predmetning o'zini, uni o'qitishni va o'qishni ya'ni bilim, o'quv ko'nikmalarni egallab olishni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra tabiatshunoslik metodikasining vazifalari qatoriga o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslnk mazmunini aniqlash, o'qitishning metod va uslublarini tadqiq qilish, zarur o'quv jihozlarini ishlab chiqish kiradi. Tabiatshunoslikni o'qitish faqat o'qitish jarayonini ta'riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab chiqadi, ularga asoslanib, o'qituvchi shu predmet buyicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o'qitishi mumkin.

Tabiatshunoslikni o'qitish o'qituvchining tayyorlanishidan tortib, to o'quv materialini o'zlashtirish natijalarini, jumladan sinfdagi, uydagi, sinfdan, maktabdan, tashqari ishlarni hisobga olishgacha barcha o'qitish jarayonlarini o'z ichiga oladi. O'qitish amaliyotnni har tomonlama o'rganish va natijalarni keyin ijodiy ravishda umumlashtirish asosida o'qitishning muayyan qonuniyatlari belgilanadi va uni yana ham yaxshilash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Chunonchi, o'rganilayotgan narsalarnn bevosita qabul qilish qonuniyati asosida predmetli o'qitishni qo'llash bo'yicha aniq tadbirlar ishlab chiqiladi.

Tabiatshunoslik metodikasi o'rganadigan va ishlab chiqadigan masalalar doirasiga quyidagilar kiradi: o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslikning ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati, uning tarbiya sistemasidagi o'rni; o'quv materialining mazmuni va uni taqsimlanish sistemasi; O'qitish metodlari va o'quv ishlarini tashkil etish shakllari; suv materialini, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayoni va o'qitish natijalarini hisobga olish; jihozlash va o'quv qurollaridan foydalanish; darsdan va sinfdan tashqari ishlar, o'qitishning moddiy bazasi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi tabiat hodisalarini o'zaro bog'lanishda va rivojlanishda o'rganishga imkon beradi. Tabiatshunoslik metodikasi pedagogikada qo'llaniladigan tadqiqot metodlaridan foydalanadi.

Tadqidqotchi-metodist maktabda tabiatshunoslikni o'qitish jarayonini kuzatadi. Kuzatilgan faktlarni tahlil qiladi va taqqoslaydi, hodisalar o'rtasidagi qonuniy bog'lanishlarni aniqlaydi, xulosa va umumlashtirishning to'g'riligini amalda tekshiradi va buning natijasida tabiatshunoslikni o'qitish prinsiplarini belgilaydi. Kuzatish va tajriba tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi sohasidagi eng muhim metodlardir.

Pedagogik fan sifatida tabiatshunoslik metodikasi didaktika bilan bog'langan. Faqat ta'lim va tarbiyalnng pedagogik maqsadi va vazifalariga asoslangandagina maktab tabiatshunoslik kursini to'g'ri tuzish, boshlang'ich va undan keyingi sinflar o'quv predmetlari sistemasida uning o'rni va rolini aniqlash mumkin bo'ladi. O'quv materialini tanlash va uni sinflar bo'yicha taqsimlashga bo'lgan talablar didaktik prinsinlar bilan izohlanadi, ular xususiy metodik masalalarni hal qilishda, o'qitish metodlarini tanlashda-shuningdek o'quvchilarning o'quv faoliyatlarini har xil ko'rinishi va shakllarda tashkil qilishda ham yetakchidir.

Metod uslublarni faqat har bir o'quvchi psixologiyasini, yoshi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan xoldagina to'g'ri tanlash mumkin.

O'quvchilarni kelgusi amaliy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etayotganda tabiatshunoslik metodikasi pedagogikaning politexnika ta'limi muammolarini ishlab chiquvchi bo'limiga tayanadi. Tabiatshunoslikni o'qitishning tarbiyalovchilik xarakteri to'g'risidagi masalani metodika tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va kompleks tarbiya nazariyasiga asoslanib ishlab chiqadi.

Tabiatshunoslik metodikasi, shuningdek- fiziologiya, anatomiya, gigiyena, botanika, zoologiya, geografiya, agrotexnika, msteorologiya, mantiq va psixologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Shu fanlar bilan bo'ladigan aloqa o'qituvchining o'sha fanlar asoslarini egallagan bo'lishida, ularning muhimlarini ajrata olish, materiallarni o'quvchilarning yosh xususiyatiga mos holda tushuntira olish o'quvlarida namoyon bo'ladi. Shaxsning kamol topishi va rivojlanishini uning ayrim ishlarni, munosabatni, xarakterini o'z ichita olgan faoliyat jarayonida boradi. Bunda u yoki bu faoliyat turining o'qish, mehnat, o'yin, muloqotlarning dalillari alohida ahamiyatga egadir. Muloqot dalillari har qanday darsning tarkibiy qismi bo'lishi kerak. Uni o'qituvchi hisobga olmasa, tabiat to'g'risidagi bilimlar imkoniyatini pasaytirib yuboradi.

Tabiat bilan to'g'ri tashkil qilingan muloqot kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida go'zallikni his etishni boyitadi va chuqurdashtiradi, ularda o'z harakati va ishini o'zi baholay olish qobiliyati rivojlanadi, bu xislatlar xulq-atvorning oddiy hamda axloqiy normalarini anglash, atroflagilarga nisbatan mas'uliyat hamda burchni tarbiyalash uchun zarurdir. Tabiat bilan muloqot jarayonida o'rtoqlariga, kattalarga hurmat va mehr-munosabat vujudga keladi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi oldida qo'yidagi vazifalar turadi:

- umumiy ta'lim va kompleks tarbiya sistemasida tabiatshunoslikning o'quv predmeti sifatidagi ahamiyati va o'rnini aniqlash.
- tabiatshunoslik materiallarini tanlash va birlashtirish.
- uning ta'lim hamda tarbiyaviy vazifalarini aniqlash.

Boshlang'ich maktabda tabiatshunoslikni o'qitish tabiat hayotidagi ayrim faktlar va o'simliklar, hayvonlar hamda odamning tashqi xususiyatlari bilan tanishtirishdangina iborat emas. Tabiatshunoslikni o'qitish jonli va jonsiz tabiatning har xil obyektlari o'rtasidagi, jonli tabiat bilan odamlar mehnati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kichik yoshdagi maktab o'quvchilarn tushuna oladigan shaklda ochib berishi, jonajon tabiatga muhabbatni, uning boyligini qo'riqlash va ehtiyotlik bilan foydalanish istaklarini tarbiyalashi kerak. Shunga ko'ra pedagogika bilim yurtlarining o'quvchi-

lari tabiatshunoslik darslarini tabiat muhofazasi masalalarini hisobga olgan holda rejalashtirishga o'rganadilar.

Boshlang'ich maktab tabiatshunoslik kursi tabiat-hodisalarining keng doirasini qamrab oladi, shu munosabat bilan ba'zan o'rganilayotgan hodisalar bilan o'zaro bog'liq holda, kuzatishlar olib borish qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham tabiatshunoslikni dastlab o'rganish uchun obyektlar tanlashda quyidagilarni o'quvchilarning yosh xususiyatlari; o'rganilayotgan materialning tushunarli bo'lishini, uning ta'limiy va rivojlantiruvchi ta'sirini, o'lkashunoslik materialari bo'lishini, olingan bilimlarini maktab jonli tabiat burchagi va o'quv-tajriba uchastkasidagi ishlar bajarilishida foydalanish imkoniyatini hisobga olish zarur.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasining muhim vazifasi-har bir sinf uchun yakka tartibda dastur ishlab chiqishdir. Umuman o'quv predmetining mazmuni maktab dasturi bilan belgilanadi, u tabiatshunoslik fanining rivojlanib borishi bilan o'zgarib va takomillashib boradi.Tabiatshunoslikning ta'lim xamda tarbiyaviy vazifalarining bajarilishi uchun xilma-xil o'qitish metodlari va o'quv jarayonini tashkil qilishning har xil, shakllaridan foydalanish kerak bo'ladi. Barcha ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarning bajarilishi metodlarning to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Tabiatdagi mustaqil kuzatishlarsiz kichik yoshdagi o'quvchilarda kuzatuvchanlikni rivojlantirib bo'lmaydi tirik organizmlarni bevosita o'rganmasdan turli o'simlik va hayvonlar hayotini tushunib bo'lmaydi, o'simliklarni o'stirish va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha amaliy ishlar, bajarilmasdan qishlok xo'jalik mehnatnning amaliy o'quv hamda ko'nikmalarini hosil qilib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

Н.Б. Заирова,
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
преподаватель кафедры «Логопедия»
А.У.Алимова,
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
студентка направление «Логопедия»

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТОНАЦИОННОЙ СТОРОНЫ РЕЧИ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ДИЗАРТРИЕЙ

Annotasiya: Ushbu maqola turli tadqiqotchilar nuqtai nazaridan dizartriya shaklidagi miya falajining muammolarini yoritadi. Maqolada dizartriya shaklining paydo bo'lishining sabablari aniqlanadi, dizartriya shakllari bo'lgan bolalarda motor etishmovchiligi shakllari ko'rib chiqiladi va ushbu buzuqlikdagi artikulyatsiya buzilishlari tavsiflanadi.

Tayanch so'zlar: miya yarim falaj, psevdobulbar dizartriya, innervatsiya, xoreiform, atetoid xoreatetodalar, artikulyatsiya nutqining buzilishi. Alohida yordamga muhtoj bolalar, logoped, inklyuziv ta'lim, ta'lim texnologiyasi, nutq nuqsonlari

Annotation: This article highlights the issues of cerebral palsy of the form of dysarthria from the point of view of various researchers. The article defines the causes of the appearance of a form of dysarthria, considers the forms of motor deficiencies in children with forms of dysarthria, and characterizes articulation disorders in this disorder.

Keywords: Cerebral palsy, pseudobulbar dysarthria, innervation, Choreiform, athetoid choreatetodes, articulation speech disorder.

Аннотация: В данной статье освещены вопросы детский церебрал паралич *формы дизартрии с точки зрения разных исследователей. В статье определены причины появления формы дизартрии, рассмотрены формы двигательных недостатков у детей со формами дизартрии и дана характеристика нарушений органов артикуляции при данном расстройстве*.

Ключевые слова: Детский церебрал паралич, *дизартрии* псевдобулбар, иннервация, Хореиформ, атетоид хореатетод, артикуляцион нарушения речи.

Человек, обладающий тональным обилием стиля, может понятно и четко показать идею, а также донести до собеседника нужную информацию. Эта деятельность предотвращает формирование монотонной и неточной дикции, а также медленного или ускоренного темпа речи. Интонация уточняет смысловую сторону речи, раскрывает ее эмоциональное содержание, оказывает сильное воздействие на слушателей. Это не только средство самовыражения, но и важное средство формализации речи и прояснения ее смысла. Произнесение одного и того же предложения с разной интонацией может придать разный смысл. Интонационно-выразительная речь состоит из таких компонентов, как темп, ритм, тембр, интонация, пауза, логическое ударение, сила звука и т.д.

Ритм речи – это регуляция звукового, синтаксического и словесного состава речи, которая определяется ее семантической функцией.

Тембр – это индивидуальная окраска голоса, которая уникальна для каждого человека. В зависимости от эмоционального состояния говорящего тембр может меняться.

Голос – это комплекс звуков, различающихся по своим свойствам, которые возникают в результате изменения эластичности голосовых складок.

Темп речи - это темп произнесения компонентов речи: звуков, слогов, текстов, синтагм, фраз. Это определяется количеством компонентов, которые произносятся в единицу времени. Основные закономерности изменения темпа речи во время высказывания заключаются в том, что в конце фраз скорость темпа намного медленная, чем в начале.

При глубоком обследовании у детей выявляется нарушение интонационной стороны речи. Несвоевременное исправление таких нарушений может привести к вторичным и третичным последствиям таким, как:

- трудность в овладении нормами социального поведения; нарушение овладения математикой; нарушение чтения; нарушение письма; трудность в овладении навыками межличностного взаимодействия; трудность в формировании эмоционально-волевых процессов; нарушение коммуникативной деятельности, поскольку нарушаются интонационные функции, то возникают: фонетическая, семантическая, синтаксическая и эмоционально выразительные нарушения.

Интонационные возможности речи у детей с дизартрией характеризуются рядом особенностей: нечетким повторением и восприятием мелодических образов фраз, логическими ударениями, ритмическими и артикуляционными структурами, неправильным ис-

пользованием словесных ударений, ограниченными звуковыми возможностями, а также некоторыми изменениями в темпо-ритмической организации речи.

Важной частью языкового развития является интонационная сторона речи, которая включает в себя изменение высоты, силы и длительности звуков в предложениях. Интонация играет ключевую роль в передаче эмоций, выделении важных моментов и общей понятности высказывания. У дошкольников с дизартрией развитие интонационной стороны речи может быть нарушено, и важной задачей становится её коррекция. При различных формах дизартрии наблюдаются характерные голосовые нарушения. При бульбарной дизартрии наблюдаются слабость, утомляемости голоса, а при псевдобульбарной дизартрии в сочетании с назализацией наблюдается недостаточная сила голоса, осиплость. При гиперкинетической дизартрии голосовые расстройства исчезают из острого, напряженного, хриплого голоса и переходят в шепот. При мозжечковой дизартрии у детей возникают трудности в подчинении речевого потока интонационным ударениям, в результате чего речь приобретает слоговой характер, при котором нарушается ритм речи, страдает речевой тон, возникают ненужные паузы, повышается тонус в ударной гласной. Речь звучит напряженно и нечетко.

У детей со стертой дизартрией наблюдается процесс нарушения интонационной стороны речи, процесса восприятия и воспроизведения интонационных структур, особенно ритмического и логического ударения. Это происходит из-за дефекта в нарушении восприятия и дифференциации интонационных компонентов. Нарушения голоса проявляются в слабой выразительности, отсутствии голосовой модуляции, недостаточной силе из-за пареза мышц языка, неба, голосовых складок и глотки.

В коррекционной работе с детьми, страдающими дизартрией, недостаточное внимание уделяется развитию интонационной выразительности речи. В основном логопеды занимаются коррекцией звукопроизношения и формированием лексико-грамматического строя речи.

Задача воспитания интонационной стороны речи состоит в том, чтобы научить детей изменять свой голос громко и сильно, менять темп и тембр речи, сознательно и четко использовать паузы, логические ударения, выражать свои мысли, чувства и настроение.

Чтобы более эффективно работать над формированием интонационной выразительности, учитель должен уметь правильно использовать средства интонационной выразительности в своей речи. Речь учителя должна служить примером.

У детей с дизартрией ритмические упражнения выполняются перед работой над формированием интонационной стороны речи. Эти упражнения помогают и подготавливают восприятие интонационной выразительности, создают необходимые условия для усвоения логического ударения, правильного выражения фразы. Как правило, работа над ритмом осуществляется в двух направлениях: восприятие и воспроизведение различных ритмических структур.

Целесообразно проводить работу по развитию и формированию интонационной стороны речи у детей в два этапа:

1. развиваются навыки использования интонации в собственной речи ребенка;

2. формируются навыки восприятия интонации.

На первом этапе решаются следующие задачи: знакомство детей с различными интонациями выразительности речи, которая достигается высотой, тембром, модуляцией звука, изменением силы голоса;

Показывают, что интонация придает речи эмоциональную окраску, помогает выражать эмоции; обучение детей различным типам речи, интонации; обучение различению различных интонационных структур в импрессивной речи.

По словам Л. И. Беляковой и Н.Н. Волосковой, работа над звуком:

- формирует мелодические свойства звука;
- развивает мощность и динамический диапазон звука;

Детям дошкольного возраста предлагается в игровой форме произносить звуки громким и низким голосом в процессе использования различных игровых упражнений.

Логопедическая работа заключается в том, чтобы научить детей изменять громкость, придавая ему различную эмоциональную выразительность. Работа начинается с произношения гласных, затем в материале автоматизируются строки, слова, словосочетания. Чем младше ребенок, тем больше работа над звуком должна вестись по принципу имитации.

Основной задачей второго этапа работы является формирование интонационных структур в экспрессивной речи.

На этом этапе осуществляется формирование различных интонационных структур, а также их дифференциация в экспрессивной речи.

Для формирования интонационной выразительности в экспрессивной речи используются следующие подготовительные упражнения: развитие силы и громкости голоса, развитие его гибкости, постепенное расширение звукового круга, модуляция.

Также ведется работа над интонационной выразительностью повествовательного предложения, где большое внимание уделяется выделению ударного слога и работе над ритмом слова. В процессе работы над интонационной выразительностью вопросительного предложения детям показывают резкое усиление звука в слове с фразеологическим или логическим ударением при выполнении вопросительной интонации. В процессе работы над интонацией восклицательного предложения детям показывают, что при такой интонации звук значительно повышается в главном слове предложения, а затем незначительно уменьшается.

В экспрессивной речи дифференцированная работа интонационных структур предложений осуществляется на материале игр-драматизаций, разыгрываемых диалогами, расчетными книгами, сказками, ролями. Дети учатся подражать голосам и интонациям героев. Исследование подтверждает необходимость системного подхода к формированию интонационной стороны речи у дошкольников с дизартрией. Ранняя диагностика и целенаправленная коррекция способствуют успешному развитию речевых навыков у детей с этим нарушением, обеспечивая им более эффективное общение и адаптацию в обществе.

Список литературы:

1. Архипова Е.Ф. Стертая дизартрия. – М., 2006.
2. Гуровец Г.В., Маевская С.И. К вопросу диагностики стертых форм псевдобульбарной дизартрии // Вопросы логопедии, – М., 1982.
3. Винарская Е.Н., Путатов А.М. Дизартирия и её топико-диагностическое значение в клинике очаговых поражений мозга. Тошкент, 2005
4. Карелина И.Б. Дифференциальная диагностика стертых форм дизартрий и сложной дислалии // Дефектология. – 1996. – №5. – С. 10
5. Логопедия: Учебн. для студ. дефектол. фак. пед. высш. ччебн. заведений /Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 680 с. – (Коррекционная педагогика). С 173 – 177.
6. Махмудова Н.М., Курбанова У.К., Стерник О.А. Детский церебралныий паралич. Ташкент, 2002.

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"
kafedrasi o'qituvchisi

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNING NUTQIDAGI KAMCHILIKLAR VA KORREKSION METODIKALAR

Annotatsiya. Maqolada autizm spektridagi kamchiliklari bo'lgan bolalarning nutq va muloqot ko'nikmalarining o'ziga xosligi, nutqidagi kamchiliklar hamda bolalarni nutq va muloqotga o'rgatuvchi metodikalar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: autizm sindromi, nutq va muloqot, verbal va noverbal muloqot, PECS kartochkalari, exolaliya, apraksiya, mutizm, prosodika.

Autizm spektrining buzilishi muammosining dolzarbligi nafaqat paydo bo'lishning yuqori chastotasi, balki klinik ko'rinishning xilma-xilligi va tuzatish ishlarining murakkabligi bilan ham bog'liq. Ushbu muammo ilmiy bilimlarning turli sohalari mutaxassislarining e'tiborini tortadi, chunki autizm keng qamrovli buzilishdir. Ushbu aqliy rivojlanish patologiyasi va tuzatish ishlarining mumkin bo'lgan usullari to'g'risida bilimlarning yetishmasligi tufayli defektologlar har doim ham autizm spektrining buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlay olmaydilar va ularga yordam bera olmaydilar. So'nggi yillarda (ASB) bo'lgan bolalar sonining ko'payishi tendentsiyasi kuzatilmoqda va dunyo bo'yicha autizm muammosi ko'p jihatdan Keskin tus ola boshladi. Yildan yilga holatlar sonining nisbati ortib bormoqda. 2007 yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) autizmni o'z ichiga olgan aqliy va nevrologik muammolari bo'lgan odamlar soni tobora ortib borayotganligi vas hu bilan insoniyat jiddiy muammoga duch kelayotganini aytdi. Ushbu kasalliklar global miqyosdagi barcha sog'liq muammolarining 11 foizini tashkil qiladi. JSSTning ta'kidlashicha, Xitoyda kamida 1,100,000 autizm holatlari, Buyuk Britaniyada 650,000, Filippinda 500,000 va Tailandda kamida 180,000 holatlar mavjud. Dunyo bo'ylab autizmning tarqalish darajasi har yili 14% ga oshib bormoqda. Xitoyda autizm bilan kasallanish darajasi yiliga 20% atrofidadir.

2000-yilda autizm tarqalishi har 10000 bola populyatsiyasiga 5 dan 26 gacha bo'lgan deb taxmin qilingan. 2005-yilda esa ushbu ko'rsatkich 250-300 yangi tug'ilgan chaqaloqqa o'rtacha bitta autizm holati to'g'ri kelgan. Yuqoridagi ma'lumotlardan ma'lumki, bu rivojlanish kamchiligi total karlik va ko'rlik, Daun sindromi, qandli diabet yoki bolalik davridagi saraton kasalliklariga qaraganda tez-tez uchraydi. Jahon autizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2008-yilda har 150 bolaga 1 ta autizm holati to'g'ri keladi. Shu yildan boshlab Birlashgan Millatlar tashkiloti (BMT) muammoning chuqurligini va jamiyat uchun oqibatlarning og'irligini tushunib, 2-aprelni Xalqaro "Autizm to'g'risida axborotlarni tarqatish kuni" deb e'lon qildi. 2012 yilda Amerika Shtatlaridagi kasalliklarni nazorat qilish markazi har 88 bolaga o'rtacha 1 ta autizm holati haqida xabar berdi. O'n yil ichida autizmli bolalar soni 10 baravar ko'paydi.

Xalqaro Kasalliklar Tasnifi 10-qayta tahriri ma'lumotlariga ko'ra, autizm spektrining buzilishi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va muloqot qobiliyatining sifat jihatidan chetga chiqishi, shuningdek, cheklangan, stereotipik, takrorlanadigan qiziqish va harakatlar majmuasi bilan tavsiflangan kasalliklar

guruhi sifatida aniqlanadi. Ushbu kamchiliklar barcha vaziyatlarda autism sindromli shaxs faoliyatining umumiy xususiyatidir.

Autizmning sabablari hanuzgacha noma'lum. Autizm etiologiyasini tushuntirishga harakat qiladigan ko'plab nazariyalar mavjud. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm miya rivojlanishiga ta'sir qiluvchi genetik va atrof-muhit omillarining kombinatsiyasidan kelib chiqadi.

Bolalik autizmi turli shakllarda, intellektual va nutqni rivojlanishining turli darajalarida namoyon bo'ladi. Nutqni rivojlanish darajasi bolaning umumiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir, chunki nutq miyaning ko'plab sohalarining muvofiqlashgan faoliyati natijasidir.

Artikulyatsiya organlari faqat miyadan keladigan buyruqlarni bajaradilar. Nutqni rivojlanishining buzilishi autizmning xarakterli belgilari orasida muhim o'rin egallaydi. Autizm sindromida nutqning o'ziga xos xususiyatlari alohida qiziqish uyg'otadi. Buning sababi shundaki, autizm sindromli bolalarning nutqi maxsus reja bo'yicha rivojlanadi. Autizm sindromli bolalarning nutqini rivojlanishi juda o'zgaruvchan. Bu buzilishning chuqurligiga bog'liq va xilma-xilligi darajasi bilan farq qiladi: deyarli butunlay yo'qolgan nutqdan muloqotda mustaqil nutqdan foydalanish qobiliyatiga qadar. Yuqori funksiyali autizm sindromli shaxslarda tashxis qo'yilganda nutq rivojlanishining buzilishini istisno qilish qiyin.

Autizm spektri kamchiligida nutqning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

1. Go'dak yig'isining o'ziga xosligi;
2. Gugulash va guvurlash cheklangan yoki g'ayrioddiyligi (qichqiriq);
3. Tovushlarga taqlid ko'nikmasi yo'qligi;
4. Muloqotning keskin cheklanishi, to'liq mutizmga qadar (ular tashqi dunyo bilan aloqa qilishga ehtiyoj sezmaydilar);
5. Nutqning leksik grammatik tomonining rivojlanmaganligi;
6. O'zini ikkinchi yoki uchinchi shaxsda nomlash;
7. Nutqiy stereotiplar;
8. Exolaliya;
9. Nutqining prosodik tomoni, temp va ravon nutqning buzilishi;
10. Nutqning apraksiyasi;

Nutq rivojlanishining kechikishi va buzilishining asosiy belgilari autizm guruhiga qarab farq qiladi. Nutq qobiliyatlari keyinchalik yo'q bo'lib ketishi mumkin, chunki autizm sindromli bola so'zlarni talaffuz qilish va ularning ehtiyojlarini qondirish o'rtasidagi munosabatni ko'rmaydi, ya'ni muloqot jarayonida sabab-oqibat bog'liqligini ko'rmaydi. Autizm spektrining buzilishi bilan og'rigan odamlarning taxminan 30-50% hayoti davomida og'zaki nutqning minimal darajasida qoladi. Autistik bolalar bilan nutqni rivojlantirish va umuman tuzatish ishlarining muvaffaqiyati erta tashxis qo'yish va individual tuzatish dasturini ishlab chiqishga bog'liq. Mutaxassislar oldida autistik bolalarni muloqotga qiziqish va o'rgatish vazifasi turibdi, shu bilan birga nutq muammolari bilan ishlashda turli darajadagi samaradorlikka ega usullarini tanlash alohida ahamiyatga ega va shu bilan birga qiyinchilik tug'diradi.

Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish muammosi bilan K.S.Lebedinskaya, O.S.Nikolskaya, S.S.Morozova, L.G.Nuriyeva, V.S.Sandrikova va boshqalar shug'ullanishgan. L.G.Nuriyeva autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish metodologiyasini yaratdi va uni "Autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish" kitobida tasvirladi. K.S.Lebedinskaya, V.V.Lebedinsky, O.S.Nikolskaya, E.R.Baenskaya, M.Mlibling bolalarda va birinchi navbatda autizmli bolalarda hissiy kasalliklarni tuzatishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqdi.

V.S.Sandrikova "Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish logopedik o'yinlar va mashqlar" qo'llanmasida muloqot uchun zarur shart-sharoitlarni rivojlantirish va nutq ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha o'yinlar va vazifalar ro'yxatini to'pladi. S.S.Morozovaning "Autizm: og'ir va murakkab shakllarda tuzatish ishlari" kitobida tuzatish ishlari usullari ko'rib chiqilgan.

I.V.Leonova autizm spektrining buzilishi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish xususiyatlarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. Ushbu tadqiqot muloqot ko'nikmalar va nutqni rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga, ularni rivojlantirish bo'yicha tuzatish va pedagogik ishlarning yo'nalishlarini, shuningdek uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni belgilashga imkon beradi.

F.G.Muxametzyanova, A.F.Myasagutova, G.V.Valiullina o'z ishlarida autizm sindromli bolalarning nutqiy muloqotini rivojlantirishda PECS kartalaridan foydalanish bo'yicha tadqiqot va shakllantiruvchi ish turlarini o'tkazdilar. Ular autism sindromli bolalarda PECS kartalari orqali nafaqat noverbal muloqot, balki verbal muloqot ham paydo bo'lganligini aniqladilar. Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalar so'rovlarni ifoda etishni, his-tuyg'ularini ifoda etishni, muloyim so'zlardan foydalanishni va savollarga javob berishni o'rgandilar.

Saodat Sheranova,
JDPU Maxsus pedagogika kafedra o'qituvchisi
Qarshiboyev Asliddin Akram o'g'li,
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

INKLYUZIV TA'LIMDA KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN IJTIMOIY MAISHIY YO'NALTIRISH MASHG'ULOTLARINI KORREKSION YO'NALGANLIGINING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu inklyuziv ta'limda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ijtimoiy maishiy yo'naltirish mashg'ulotlarini korreksion yo'nalganligining amaliy ahamiyati bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Ko'rishning kamchiligi muloqat vositalari, nafas olish, tovush jarangi, tovush bilan yurishni aniqlashga qaratiladi. Tovush orqali xis-tuyg'u boyligi, xursandchilik, norozilik, zavq va boshqalarni aniqlash mumkin.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по практической значимости коррекционной направленности социально-бытовых занятий со слабовидящими детьми в условиях данного инклюзивного образования.

Ключевые слова: Дефицит зрения ориентирован на обнаружение средств общения, дыхания, тона голоса, ходьбы со звуком. По звуку можно определить богатство эмоций, счастье, недовольство, удовольствие и т. д.

Ko'zi ojizlik sezilarli darajada dunyoni ko'rishni qiyinlashtiradi. Ko'zi ojizlik sezish va qabul qilish xususiyatlarini kamaytirib dunyoni to'liq va aniq qabul qila olmaslik u yoki bu darajada boshqa odamlarning tashqi ko'rinishini tasavvur qila olmaslikka olib keladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz

bolalar sog'lom bolalar bilan muloqat qilishda qiynalishadi. O'smirning muloqat qila olshi uchun vositalar - bu ekspressiv – mimika, predmetli harakat va nutq muloqati vositalaridir. Sog'lom bola barcha bosqichlarni maktabgacha davrda o'tadi, kattalar va tengdoshlari bilan bemalol muloqat qiladi.

Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalar, xuddi ko'radigan bolalardek nutq intonasiyasini qabul qiladilar va agarda umumiy mazmunni o'ylab tushunib olsalar ularga taqlid qilib bemalol mazmunli og'zaki nutqni egallaydilar . Lekin ko'pincha inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalar maktabgacha oilada kattalar orasida yashaydilar va o'zi bilan teng bolalar bilan kam muloqat qilishadi . Ko'pincha, bunday muloqat juda cheklangan,chunki ko'r bola xam ko'radigan maktabgacha yoshdagi bola xam kattalar yordamisiz o'ynayotganda bir – birini tushunishmaydi .

Ko'rishning kamchiligi muloqat vositalarini o'rganishni qiyinlashtiradi, chunki uni o'rganish uchun masofada turgan odamning mimikasi, imo-ishorasi, turishini ko'rib qabul qilishi bilan bog'liq. Bularning barchasi maktabga o'qishga borish davri kelganda muloqat qiyinchiligini tug'diradi. Shundan kelib chiqqadiki maktab o'qituvchisining oldida o'quvchini tengdoshlari, inklyuziv katta sinf o'quvchilari, kattalar bilan muloqat qilishi uchun korreksion-tarbiyaviy ishlar turadi. To'g'ri nutq muloqatiga bag'ishlangan ijtimoiy maishiy yo'nalish darslarida tovush bilan muloqat qilish va tovushni qabul qilishni o'rgatamiz.

Inklyuziv katta sinflarda barcha e'tiborni nafas olish, tovush jarangi, tovush bilan yurishni aniqlashga qaratiladi. Tovush orqali xis-tuyg'u boyligi , xursandchilik, norozilik, zavq va boshqalarni aniqlash mumkin.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar maxsus maktab internatlarida turli fanlarni o'qitish bilan birgalikda turli maxsus mashg'ulotlar: ritmika, davolovchi, jismoniy tarbiya, atrof muhitni aniqlash kabi mashg'ulotlar ham olib boriladi. Bu mashg'ulotlarda ko'zi ojiz o'quvchilar atrof - muhitda qanday harakatlanish kerakligi haqida mo'ljal olish usullari xususidagi turli bilimlarni egallaydilar. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarni hayotga tayyorlashda ijtimoiy maishiy yo'nalish fani muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy maishiy yo'nalish mashg'uloti, bu maxsus korreksiya mashg'uloti bo'lib, bu mashg'ulot ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi o'quvchilarni yoshlariga qarab, kasallik nuqsonlariga mos ravishda o'rgatiladi. Korreksion mashg'ulotlar Respublika ta'lim markazi tomonidan tavsiya etilgan dastur va metodik tavsiyalar asosida o'tiladi. Shu bilan bir qatorda milliy urf-odat va milliy qadriyatlarni nazarda tutgan holda o'tkaziladi. Ijtimoiy maishiy yo'nalish fani o'z ichiga quyidagi bo'limlarni oladi. "Shaxsiy gigiyena", "Kiyim-kechak va poyafzal", "Oziq-ovqat", "Oila", "Madaniy odob", "Turar joy", "Transport", "Savdo-sotiq". "Tibbiy yordam". "Ijtimoiy maishiy yo'nalish" fanlari malakasini o'quvchi o'rganar ekan, bu fanlar ularni kelgusida hayotda psixologik ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

"Shaxsiy gigiyena" – mavzusi bolalarda o'zlarining sog'ligini, shaxsiy gigiyenasini, sezish qobilyatlarini va shu bilan bir qatorda sog'liqlarini mustaxkamlab borishga yordam beradi. "Oziq-ovqat'' bo'limida bolalarni asosiy oziq – ovqat turlari bilan tanishtirib, ularni saqlashni va dasturxon tuzatish bilan ham tanishtiradi . "Kiyim –kechak va poyafzal", "Turar joy" bo'limi esa asosan o'z –o'ziga xizmat qilishni o'rgatadi. Unda o'quvchilar turar joy, poyafzal va kiyimlarni tozalash va orasta asrashga o'rganadilar "Odob madaniyati", ''Oila, bo'limlari orqali shaxsiy muomala jamoat joylarda, oilada maktab, sinf va guruhlarda qanday bo'lish yo'llari ochib beriladi.

Bolalarga xontaxta (stol) atrofida o'zini qanday tutishi, muzeylarga borish, kutubxona, kinoteatrlarga, klublarga, aloqa bo'limlariga va do'konlarga borish qoidalari ko'rsatiladi.

Tushuntirish, ko'rsatish, mazmunli obrazlarga bo'lingan o'yinlar hamda sayohatlar orqali o'rgatiladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarga ta'lim-tarbiya berishda shaxsiy gigiyena qoidalariga

rioya qilish kishi salomatligini saqlash va mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Doimiy ravishdagi ertalabki va kechki yuvinib-taranish, tish va quloqlarni har doim ozoda tutish, sochni to'g'ri parvarishlash, yarashadigan qilib turmaklash ishlarini olib borish maqsadga muvofiq. Ozodalik uchun kerak bo'ladigan narsalar: sovun, tish cho'tkasi va pastasi va boshqa narsalar har bir kishi uchun alohida bo'lishi shart.

Ko'rish qobiliyatini korreksiyalashda optik vosita, ko'rish qobiliyatini rivojlantiruvchi qoidalarga, o'quv mashg'ulotlarida gigiyenik talablarga rioya qilish kerak. Gugurt, nina, pichoq, vilka, qaychidan to'g'ri foydalanish zarur. Ko'rish qobiliyati va sog'liqni ehtiyot qilish uchun quyosh nurida (yorug'likda), yurayotganda, ovqatlanayotganda, harakat qilayotganda, transportda, yotib o'qish zararlidir. Ish joyini to'g'ri yuritish, eski, yozuvlari sarg'aygan kitoblarni o'qimaslik talab etiladi. O'smir yoshda ijtimoiy maishiy yo'nalish bo'yicha darslarda o'quvchilar internat hayotidan tashqariga chiqishadi va o'zlashtirilgan bilim va mahoratni real sharoitda qo'llashadi. Tarbiyaning bu bosqichida ko'zi ojiz o'smirda o'zining kamchiligi, sog'lom tengdoshlariga adekvat munosabat ko'zi ojiz va sog'lar jamoasida o'zini tuta bilish madaniyati shakllanadi. Bu hayotiy muhim shaxs sifatlarini egallash mustaqil ijtimoiy mehnat hayotida qo'llash uchun zarur. Bola katta bo'lgan sari u unitilib boradi. Yangi ijtimoiy xolatlar ko'lami kengayaveradi. O'quvchilarning mehnat va o'qish faoliyatini ta'minlaydigan metodik usullarni ko'rib chiqish va dars mazmunini hayot bilan bog'lash lozim. Darsda qo'llaniladigan jamoa va individual ish shakllarini ham oldindan o'ylab qo'yish kerak. Darslarning asosiy sharti bu uning korrreksion va tarbiyaviy xarakterga ega yo'nalishidadir.

Ko'rishida muammosi bo'lgan insonlarning faoliyatini qiyinlashtiradigan muammolardan biri aralash mehnat jamoalarida muloqatning murakkablashishidir.

Muloqatdagi buzilishlar ko'zi ojizlar tashkiloti jamoasida va ko'rishida muammosi bo'lgan insonlar ishlaydigan umumdavlat korxonalarida kuzatiladi. Muloqatning murakkabligi natijasida shaxs mustaqilligining faolligi kamayadi va bu shaxsning jamoada chetda qolib ketishiga olib keladi. O'quv-tarbiyaviy jarayonning o'zgartirilishi bitiruvchilarning atrofdagi odamlar bilan muloqat qilishga tayyor emasligidadir. Mazmunli nutq va o'qish namunasi bo'lib o'qituvchining o'qishi va nutqi hisoblanadi, unga bolalar taqlid qiladilar. Bu darslarda o'quvchilarning to'g'ri turishlari, mimik harakatlarni o'rganishlariga katta e'tibor beriladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bola atrofdagilar orasida ajralib turmasligi uchun o'zining yuzini boshqara olish, qoshlarini ko'tarish, ko'zlarini yumaloqlash, lablarini cho'zish (kulish) ko'nikmasiga ega bo'lishi, mimikasi xis-tuyg'uga mos kelishi, shu bilan birga bola suxbatdoshi tomonga boshini burishni, aniq imo-ishoralarni bilishi kerak. Xursand, xafa, xayron bo'lgandagi xolatlarni aks ettiruvchi maskalar bilan bolalarni tanishtirish lozim. Maskalarni o'rganib chiqqanlaridan so'ng mimika harakatlarni mashq qilishadi va kelajakda muloqat qilganda foydalanish uchun zarurligi tushintiriladi. Bularning barchasi inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaga jamiyatda o'zini ishonch bilan tutishiga sharoit yaratib beradi. ijtimoiy maishiy yo'nalish va boshqa darslarda ham o'quvchilarda muloqat ko'nikmalarini shakllantiriladi, ya'ni o'quvchilarda do'stlashish, yordam berish, do'stlarining fikrini xurmat qilish kabi xislatlarni tarbiyalash mumkin.

Chunki bolalar internat sharoitida maktabni tugatguncha bir oila bo'lib yashashadi. Xar bir bolada kuchli tomonlarni, ijobiy xislatlarni qidirib topib korreksion ta'sir etishda ularga tayanish kerak.Bir vaqtning o'zida o'quvchilarga ko'zi ojizlikning salbiy tomonlarini, uni yengish uchun yordam berish kerakligini aytib o'tish lozim.

Uyalchanlik sababli ayrim bolalar savollarga javob bera olmaydilar, tushinarsiz bo'lgan materialni aniqlashtirishmaydi, xattoki bilgan narsalarini ham gapirib bera olmaydilar. bu xolat bolaning

maktab programmasini o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, maktabdan tashqari hayotini qiyinlashtiradi.

To'laqonli muloqatga kirisha olmaydigan inson atrofdagilarga o'z fikrini bayon eta olmaydi. Shuning uchun inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaning qisqa va yengil tarzda o'z fikrlarini shakllantirishi juda muhim. Avvalom bor shuni aytish kerakki, ko'zi ojiz o'quvchilarning mustaqil hayotga tayyorgarligi faqat inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaning o'ziga xos rivojlanganligi oilaviy tarbiyaning yetishmasligi bilangina emas, balki maxsus tashkil etilgan ta'limning internat sharoitiga ham bog'liq. Maxsus bolalar bog'chalari va maktablari bola rivojlanishini boshqarish uchun qulay sharoit yaratib, uning o'qishga moyilligini hisobga olgan holda dastur materialini o'rganishini ta'minlaydi. Lekin shu bilan birga inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bola internat sharoitida tashqi dunyodan va uning muammolaridan chetlanadi, uning kelajakda, hayot yo'lida qanday qiyinchiliklar turganini bilmaydi. Ko'pincha ota-onalarning o'zi ham oilaviy munosabatlarga, maishiy muammolar, suhbat doirasiga bunday bolalarni qo'shishmaydi.

Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalar internat sharoitida o'quvchi taqlid qilib o'rganadigan narsalarni o'z-o'ziga xizmat qilish, muloqot vositalaridan, umumiy jamoat joylarida o'zini tuta bilish qoidalaridan maxrum bo'ladi. L.I.Solnsevaning yozishicha tiflopedagogikaning birinchi vazifasi o'qishning maxsus mazmunini tushuntirib berish va uni ishlab chiqib inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolani o'qitish jaroyonida qo'llay olish.

Ba'zi ko'zi ojiz o'smirlar sog'lomlar orasidagina emas, balki ko'rishida muammosi bo'lganlar orasida ham o'zlarini maktabni bitirgandan keyin chetga oladilar, qo'shila olmaydilar. Shunday xolatlar kuzatiladiki, yosh nogironlar atrofdagilarga qaram bo'lib, atrof-muhitdan qo'rqib o'zlariga mustaqil xizmat ko'rsata olmaydilar, o'z daromadlarini to'g'ri ishlata bilmaydilar.

Ijtimoiy-maishiy yo'nalish deganda o'zini turli ijtimoiy-maishiy yo'nalish sharoitlarida boshqara bilish uchun mo'ljallangan bilim va ko'nikmalar majmuasi tushuniladi. Umumiy ma'noda ijtimoiy-maishiy yo'nalish ko'zi ojizlarni turli hayot sharoitlarida o'quv yoki profesional faoliyat doirasidan tashqarida o'zining mustaqil tuzishga yordam beradi.

Shunga mos xolda ijtimoiy maishiy yo'nalish kursining asosiy vazifalari bu bolalarga uydagi predmetlar, undan foydalanish, ularning qo'llanilishi va ular bilan ishlash qoidalari xaqida to'g'ri tasavvur va bilim berish;

- bolalarda xo'jalikda ishlatiladigan predmetlar bilan muomala qilish mahoratini ishlab chiqish;
- inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarda kundalik hayotda ko'radigan insonlar muhitida xulq madaniyatini tarbiyalash;
- bolalarni maishiy xizmat korxonalari va muassasalari bilan tanishtirish;
- bolalarni jamoat joylarda, turli maishiy xizmat muassasalarida xulq-atvor qoidalariga o'rgatish;

bolalarda turli insonlar bilan turli sharoitlarda muloqat qilish, o'zining xulqini, tashqi ko'rinishini nazorat qilish usullarini ishlab chiqish.

Ko'rsatilgan vazifalar asosida ijtimoiy maishiy yo'nalish kursining mazmuni tuziladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarni o'qitish jarayonida qurshab turgan predmet va buyumlar bilangina emas, balki muloqat dunyosi va insonlar munosabati bilan mukammal tanishtiriladi.

O'quvchilarning ko'rish faoliyatining holati kasbiy layoqatlilikni ko'pgina mutaxssisliklarni chegaralaydi (mashinasozlik, kimyo sanoati, qurilish, qishloq xo'jaligi, transport, sog'liqni saqlash va boshqalar). Agarda xarakterli ko'z kasalliklari qo'shilsa chegara yanada ortadi.

Yaqindan ko'rish yuqori bo'lgan jismoniy va ko'rish zo'riqishi talab etiladigan joyda ishlash taqiqlanadi (ko'z setkasi qoplamasining ajralib chiqishi, ko'z qoplamalariga qon quyilishi mumkin).

Adabiyotlar ro'yxati

1. О.И.Карпунина, Н.В.Рябова. «Специалная педагогика в опорних схемах" М. 2002
2. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov. «Pedagogik texnologiya asoslari" T, 2014 yil
3. «Физическое воспитание детей с нарушением зрения в децком саду и началной школе» Журнал 2004-г №11
4. "Maktabgacha va undan katta yoshdagi ko'zida nuqsoni bo'lgan bolalarni atrof-muhitdan erkin mo'ljal olib yurishga o'rgatish usullari" Respublika ta'lim markazi. (Dastur) Toshkent-2014 yil.
5. В.П.Ермаков, Г.А.Якунин «Основи тифлопедагогики» М. - 2010 й.
6. Ture Yonsson "Inklyuziv ta'lim" T., 2003
7. Grigor`yanst N, A, Alimjanova. G. Z. Fayzieva Z. SH. «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalarni tekshirish usullari» T- 2018
8. N.Jumaboeva «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalar maktab internatlarida atrof – muhitni tasavvur qilishni shakllantirish» t-2019
9. Alrik Albers, H. Po'latov " Mo'ljal olish va harakatlanish dasturi" 2012y Internet saytlari

Mirsaid Yunusov Xudayarovich
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Gapparova Feruza Abduvahobovna
Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

BOLALAR SEREBRAL FALAJI KELIB CHIQISH SABABLARI, REALIBITATSION DAVOLASH USULLARI

Annotatsiya: Hozirgi kunda bolalar serebral falaji rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta'sirida zararlanishi, miyaning ma'lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto'g'ri shakllanishi yoki nobud bo'lishini keltirish mumkin. Ushbu maqolada bolalar serebral falajining kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar serebral falaji (BSF), psixologik, perinatal davr, aqliy zaiflik, diagnostika, pediatriya, poliomiyelit, atonik-astatik, klassifikatsiya.

Bolalar serebral falaji (BSF) – perinatal davrda bosh miyaning turli xil strukturalarida bo'ladigan o'zgarishlar natijasida kelib chiqadigan harakat doirasidagi patologiyalar bilan kechadigan umumiy tushunchadir. Bolalar serebral paralichi mono, gemi, para, tetraparalich va parezlar, mushak tonusidagi patologiyalar, giperkine, nutqdagi kamchiliklar, harakat koordinatsiyasi buzilishi, bolaning motorik va ruhiy jihatdan rivojlanishdan ortda qolishi bilan kechadi.

Bolalar serebral falaji (BSF) da aqliy zaiflik, psixologik o'zgarishlar, epilepsiya, eshituv va ko'rish qobiliyatidagi o'zgarishlar ham rivojlanishi mumkin. Kasallik anamnez va klinik belgilarga asoslangan holda tashxislanadi.

BSF bilan kasallangan bolalar butun umri davomida realibitatsion markazlarda davolanishlari, medikomentoz muolajalar olishi, talab etilsa, jarrohlik amaliyoti bajarilishi lozim bo'ladi.

Shifokor konsultatsiyasi

Pediatr (bolalar shifokori) konsultatsiyasi

Analizlar va Diagnostika

Qonning biokimyoviy tekshiruvi

Qorin bo'shlig'ini UZI qilish (Ultratovush yordamida tekshirish)

Doppler neyrosonografiyasi

Pediatriya sohasida bolalar serebral falaji kasalligi yetakchi muammolar qatorida turadi.

Bunga sabab ekologiyaning yomonlashuvi, neonatologiya sohasining rivojlanishi, chala tug'ilgan bolalarning yashab qolishi (hatto 500 gr tug'ilgan bolalar ham yashab qolishmoqda) kasallikning keng tarqalishi va dolzarb mavzu ekanligini anglatadi.

Bolalar serebral falaji sabablari

Hozirgi kunda BSF rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta'sirida zararlanishi, miyaning ma'lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto'g'ri shakllanishi yoki nobud bo'lishini keltirish mumkin.

Ushbu omillarning ta'siri perinatal davrda yoki bola dunyoga kelganidan so'ng qisqa muddatlarda (4 haftagacha) ta'sir etishi kasallik rivojlanish ehtimolini oshirib yuboradi. BSF rivojlanishining eng asosiy omili – bu gipoksiyadir.

Gipoksiya ta'sirida bosh miyaning aynan harakat va koordinatsiyaga javob beradigan markazlari birinchilardan bo'lib zararlanadi. Buning natijasida bolalarda BSF belgilari – mushak tonuslari patologiyasi, parez va paralichlar paydo bo'ladi.

Homiladorlik vaqtida BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar quyidagilar:

Fetoplasentar yetishmovchilik;

Yo'ldoshning erta ko'chishi;

Homiladorlar nefropatiyasi;

Homiladorlik infeksiyalari (sitomegalovirus, qizilcha, toksoplazmoz, gerpes, sifilis);

Rezus konflikt;

Homilador ayol somatik kasalliklari (qandli diabet, gipotireoz, yurak tug'ma va orttirilgan nuqsonlari, arterial gipertenziya);

Homiladorlik vaqtida ayolning turli xil travma olishlari.

Tug'ruq vaqtida bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Homilaning chanoq bilan kelishi;

Muddatidan oldingi tug'ruq;

Kuchli tug'ruq jarayoni;

Diskoordinatsiyalangan tug'ruq jarayoni.

Tug'ruqdan keyin bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Chaqaloqlar asfiksiyasi (aspiratsiya natijasida);

Gemolitik kasallik;

O'pkalardagi tug'ma nuqsonlar;

Ona va bola qoni bir biriga to'g'ri kelmasligi natijasida bosh miyaning toksik zaharlanishi.

Bolalarda BSF klassifikatsiyasi

Bosh miya strukturasi zararlanish sohasiga qarab bolalar nevrologiyasida BSFning 5 turi farqlanadi. Ular orasida eng keng tarqalgani spastik diplegiyadir. Bunday holat barcha BSFlarning 40-80 % ini tashkil etadi.

Bosh miyaning harakat markazlari zararlanadi, natijada oyoqlarda parezlar kelib chiqadi. Bosh miyaning faqatgina bir yarimsharida zararlanish ro'y beradigan bo'lsa, harakat buzilishi tananing qarama qarshi tomonida yuzaga chiqadi.

Poliomiyelit

Bolalar serebral falajining ko'pgina holatlarida po'stloq osti markazlari buzilishi bilan bog'liq giperkinetik shakli uchraydi. Kasallik klinikasida ixtiyorsiz harakatlar – giperkinezlar namoyon bo'ladi va bunday holat bola hayajonlanganda, qo'rqqanda yaqqol yuzaga chiqadi.

Miyachaning zararlanishi natijasida atonik-astatik bolalar serebral falaji shakllanadi. Kasallik belgilari statika va koordinatsiya, mushaklar atoniyasi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

BSFning eng og'ir ko'rinishi ikki tomonlama gemiplegiyadir. Bunda bosh miya yarimsharlarining ikki tomonlama zararlanishi ro'y beradi. Bolalar mushaklari rigidligi hisobiga nafaqat yurish, tik oyoqda turish hatto mustaqil ravishda boshlarini ham tutishga qiynaladilar.

Bolalar serebral falaji belgilari

Bolalar serebral falaji turli xil ko'rinishda va turlicha og'irlik darajasida kechadi. Kasallikning klinik belgilari bosh miya strukturasining zararlangan sohasi va chuqurlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Ba'zida bolalar serebral falaji belgilari bola dunyoga kelishi bilan yuzaga chiqadi. Ko'pincha kasallik bir necha oy o'tgach pediatr ko'rigida bolaning jismoniy rivojlanishdan ortda qolishi bilan aniqlanadi.

BSFning asosiy klinik belgisi bolalarning harakat doirasidagi yangi harakatlarni bajara olmasligi va yangi qobiliyatlarni o'zlashtira olmasligidir. Serebral falaj kuzatiladigan bola boshini uzoq muddat tutib tura olmaydi, o'yinchoqlar uni qiziqtirmaydi, boshini bura olmaydi, qo'l va oyoqlarini erkin harakatlantira olmaydi, o'yinchoqlarni ushlay olmaydi. Bolani qo'lga olib oyoqlarini yerga tirasa oyoq kafti bilan to'liq turmaydi, oyoqlarining uchigina yerga tegib turadi.

BSF bir tomonlama yoki ikki tomonlama parezlar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Agar gapirish markazi zararlangan bo'lsa bolada nutq buzilishi belgilari (dizartriya) kuzatiladi. Yutqin va hiqildoq faoliyatini boshqaradigan markazlar zararlanadigan bo'lsa yutinish bilan bog'liq muammolar (disfagiya) yuzaga chiqadi.

BSFning barcha ko'rinishlarida mushaklar tonusi oshib ketadi. Oyoq-qo'llarda harakat chegaralanadi, bo'g'imlarda harakat yo'qoladi, natijada oyoq qo'llar mushaklari atrofiyaga uchraydi va ular tanaga nisbatan nomutanosib holatga keladi. Bolalar serebral falaji bilan kasallangan bemorlarda o'ziga xos tana tuzilishidagi deformatsiyalar (skolioz, ko'krak qafasi deformatsiyalari) yuzaga chiqadi. Motorika buzilishi va skelet deformatsiyalari bolalarda surunkali og'riq sindromiga sabab bo'ladi. Og'riq bo'yin, yelka, belda paydo bo'ladi.

Giperkinetik shakldagi bolalar serebral falaji to'satdan yuzaga chiquvchi belgilar: boshning qayta qayta bir tomonga burilishi, yuzda kirmasa, ko'rinishida bo'lishi, qaltirash, bir xil harakatni takrorlash kabilar namoyon bo'ladi.

Atonik-astatik BSF da esa yurish vaqtida muvozanatni saqlay olmaslik, mushaklarning kuchsizligi, yiqilib tushish va tremor holatlari kuzatiladi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g'ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi

o‘zgarishlar, nafas olish bilan bog‘liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo‘shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko‘rish qobiliyati bilan bog‘liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o‘qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo‘lishi ham mumkin.

Bolalarda kindik churrasi

BSF kasalligi surunkali bo‘lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o‘sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o‘gir kechuvchi somatik kasalliklar.

BSF diagnostikasi

Bolalar serebral falajini tashxislashda aniq bir kriteriyalar mavjud emas. Ammo, bola dunyoga kelishi bilan ayrim ko‘rsatkichlar bolada BSF rivojlanish ehtimoli borligidan darak beradi, ularga: Agar shkalasi bo‘yicha bal pastligi, harakat doirasidagi anomaliyalar, mushaklar tonusi buzilishi, bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishdan ortda qolishi kabilarni kirgizish mumkin. Shu kabi holatlar bolada aniqlanadigan bo‘lsa bolalar nevrologi ko‘rigidan o‘tishi va bir qator tekshiruvlar olib borilishi kerak bo‘ladi. Tekshiruvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Elektroensefalografiya (EEG);

Elektrotomografiya;

Elektroneyrografiya;

Transkranial magnit stimulyatsiyasi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g‘ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi o‘zgarishlar, nafas olish bilan bog‘liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo‘shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko‘rish qobiliyati bilan bog‘liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o‘qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo‘lishi ham mumkin.

BSF kasalligi surunkali bo‘lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o‘sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o‘gir kechuvchi somatik kasalliklar.

Bu tekshiruvlar yordamida BSF kasalligini bola dunyoga kelishi bilan 1 yil ichida yuzaga chiqadigan ayrim nasliy kasalliklardan farqlab olish imkoniyati mavjud bo‘ladi (tug‘ma miopatiya, Fredreyx ataksiyasi, Lui-Bar sindromi va boshqalar).

Bolalar serebral falaji kasalligi diagnostikasini qo‘yishda bolalar ofalmologi, otolaringologi, epileptologi, ortopedi, logoped va psixiatr ko‘rigi zarur hisoblanadi.

Bolalar serebral falaji realibitatsion davosi

Afsuski, hozirgi kunda bolalar serebral falaji davosi topilmagan kasalliklar qatoriga kiradi. Ammo, o‘z vaqtida boshlangan davo muolajalari ta’sirida bolalar ruhiy jihatdan ham jismoniy jihatdan o‘z tengdoshlariga yetib olishga erishish mumki.

Realibitatsion muolajalar yordamida bolalarda skelet deformatsiyalari, bo‘g‘imlarda harakat

cheklanishi hamda bolakaylarning o‘z o‘zlarini mustaqil boshqara olish darajasigacha erishish mumkin. Barcha muolajalar bola 8 yoshga kirguniga qadar olib borilgani maqsadga muvofiqdir.

BSF davo programmasi har bir bola uchun alohida tuzib chiqiladi. Bunda bosh miyaning zararlanish darajasi, sohasi, boladagi qo‘shimcha belgilari, uning ko‘rish, eshitish qobilyati, aqliy-ruhiy holatlari inobatga olinadi. BSF bilan kasallangan bolalar muolajasida qiyinchilik tug‘diradigan holat – bolalardagi karlik va ko‘zi ojizlikdir.

Ular bilan maxsus mutaxassislar mashg‘ulotlar olib borishi kerak bo‘ladi. Bundan tashqari bosh miyani stimmulash kabi terapiyalar o‘tkazishda epilepsiya o‘choqlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Raxit sababi, tasnifi va davolash

Bolalar serebral falajini davolashda asosiy realibitatsion muolaja LFK va massaj hisoblanadi. Barcha ota-onalar BSF bilan kasallangan bolalarini massaj qilishni va LFK muolajasini o‘tkazishni o‘rganib olishlari talab etiladi.

Samarali natijalarga erishish uchun bolalar yil davomida bir marotaba maxsus BSF markazlarida muolajalar olib turadi. Hozirgi kunda shunday markazlarda zamonaviy uskunalardan BSF bolalarni davolashda foydalanilmoqda, masalan pnevmokombinizonlar yordamida mushaklar fiksatsiyalanadi va bo‘g‘imlar mahkam ushlab turiladi. Maxsus kiyimlar yordamida bola harakatida koordinatsiyani tiklash amaliyotlari o‘tkazilishi mumkin. Bolalarda BSF natijasida rivojlangan dizartriya holatlarida ular bilan logopedlar o‘z mashg‘ulotlarini olib boradilar.

Medikamentoz va xirurgik davolash

Bolalar serebral falajini davolashda medikamentoz davo faqatgina ayrim simptomlarni bartaraf etish uchungina qo‘llaniladi. Masalan epilepsiya holatlarida antikonvulsantlar, mushaklar tonusi oshgan vaqtda miorelaksantlar, og‘riq sindromini bartaraf etishda – spazmolitik va og‘riqsizlantiruvchi preparatlar buyuriladi. Bundan tashqari bolalarga nootrop, metaboliklar (ATF, aminokislotalar, glitsin), neostigmin, antidepressantlar, trankvilizatorlar, neyroleptiklar, qon tomirlar devorini mustahkamlovchi preparatlar beriladi.

Jarrohlik amaliyoti mushaklar kontrakturasida, harakat doirasida chegaralanishlar yaqqol yuzaga chiqsa o‘tkaziladi. Bunda falajlangan tana qismida “ustun” hosil qilish uchun tenatomiya amaliyoti bajariladi. Spastik jarayonlar kuchli bo‘lsa va ushbu holat bolalar tanasida assimetriyalarga sabab bo‘lsa, shu sohani innervatsiya qiladigan nerv tolasida spinal rizotomiya amaliyoti ham bajarilishi mumkin.

Fizioterapevtik davo va animaloterapiya

BSF davosida quyidagi fizioterapevtik muolajalar o‘tkaziladi:

Oksigenobaroterapiya;

Elektrostimulyatsiya;

Loy bilan davolash;

Suvda o‘tkaziladigan muolajalar;

Zamonaviy tibbiyot BSF bolalarni hayotiy qobiliyatlarini yanada kuchliroq tiklash maqsadida animaloterapiya mashg‘ulotlarini o‘ylab topgan. Bunda bolakaylar hayvonlar bilan “do‘stlashadilar” va bu esa bolaning emotsional-ruhiy jihatdan rivojlanishini rag‘batlaydi. Bunday muolajalar orasida eng keng tarqalgani ot va delfin bilan bolalarda aloqani tiklash hisoblanadi.

BSF bolalarning ijtimoiy moslashuvi

Bolalar srebral falajida harakat doirasida kamchiliklar kuzatilsa ham bolalar ijtimoiy hayotga moslashib ketishlarining imkoni bor. Bunda ularning ota-onasi va yaqinlarining roli katta.

Bolalarda ijtimoiy adaptatsiyani shakllantirishda reabilitolog, psixolog va pedagoglar muhim

ahamiyat kasb etadi. Bunday kasallikdan aziyat chekadigan bolalar maxsus bog‘chalar, maktablarda hayotga bo‘lgan moslashuvchanliklarini oshirib boradilar.

Bolalar serebral falaji oqibati va profilaktikasi

Bolalar serebral falaji oqibati kasallikning og‘irlik darajasi, shakli va o‘z vaqtida boshlangan davo muolajalariga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liq bo‘ladi. Ba’zi holatlarda BSF natijasida nogironlik rivojlanishi ham mumkin. Ammo, to‘g‘ri olib borilgan muolaja natijasida bolalardagi deformatsiyalar, mushaklardagi muammolar va harakat doirasidagi kamchiliklar qisman bo‘lsada kamayadi va bolalar o‘z hayotida o‘zlarini o‘zlari mustaqil ravishda boshqara oladilari.

BSF profilaktikasi homiladorlik vaqti ayollardagi turli xil patologiyalarni oldini olish, ayniqsa homila gipoksiyasiga olib keluvchi kasalliklarni davolashdan iborat bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Особенности обучения ребенка с нарушениями опорно-двигателного аппарата в общеобразователном учреждении Нестор-История Москва. Санкт-Петербург 2012

2. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития : Владос; М.; 2010

3. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya », 2018.

4. L. Mo‘minova, Sh. Amirsaidova, M.Xamidova, Z.Djalolova, N.Abidova. Maxsus psixologiya . Darslik. «Fan va texnologiyalar markazi» T.: 2013.

5. Psixologo-mediko-pedagogicheskoye obsledovaniye detey doshkolnogo i
mladshego shkolnogo vozrasta Avtorы-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almatы, 2000g.

6. Diagnostika psixicheskogo razvitiya v rannem detstve. Avtorы-sostaviteli:
R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almati, 2000g.

7. Psixologo-pedagogicheskaya diagnostika. Pod redaksiyey I.Yu.Levchenkoi S.D.Zabramnoy. M., ACADEMIA, 2005g.

L.R.Xayitov
Qo’qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
O.To’lqinova
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligimagistranti

PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Nutqning muhim funktsiyasi - bu faoliyatni tartibga solish va rejalashtirish. Uning nutqini amalga oshirish bolaning fikrlashi bilan uyg’unlashganligi bilan bog’liq holda qabul qilinadi..

Kalit so’z: nutq nuqsoni, so’z, bo’gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Maktabgacha yoshdagi bola nafaqat nutqni tushunadi, balki undan foydalanishni ham o’rganadi. Avvalo, nutq aloqa vositasi sifatida taqdim etiladi. Dastlab, bu vaziyatli nutq, ya’ni ko’rinadigan aniq ob’ektlarga nisbatan muayyan vaziyatda xabar berish. Bu vaziyat ishtirokchilari uchun tushunarli, begonalar uchun esa tushunarsiz. Bunday nutqda olmoshlar ko’p. Muloqot doirasining oshishi bilan maktabgacha yoshdagi bola hikoyani tushuntirishga majbur bo’ladi va ko’rgazmali

olmoshlar ob'ektlarning nomlariga hamroh bo'ladi.

Asta-sekin nutq kontekstli va tushuntirishli bo'lib qoladi, garchi vaziyatli nutq tor sohada ham qo'llaniladi. Kontekstli nutq vaziyatni to'liq tasvirlaydi, shuning uchun u to'g'ridan-to'g'ri idrok etmasdan aniq bo'ladi. Kontekstli monolog nutqini rivojlantirishda kitob matnlarini tinglash va takrorlash, tilning madaniy namunalarini o'zlashtirish muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha tarbiyachi o'ziga talablar qo'yishni boshlaydi va nutqni qurishda ularga rioya qilishga intiladi.

Kontekstli nutqni qurish qonunlarini o'rganib, maktabgacha tarbiyachi vaziyatli nutqdan foydalanishni to'xtatmaydi. Vaziyat nutqi eng past darajali nutq sifatida namoyon bo'lmaydi. Tabiiy muloqot sharoitida u kattalar tomonidan ham qo'llaniladi. Vaqt o'tishi bilan, maktabgacha tarbiyachi muloqot sharoitlari va tabiatiga qarab vaziyatli yoki kontekstli nutqni qo'llash uchun ko'proq va to'g'ri va mos ravishda qabul qilinadi.

Maktabgacha tarbiyachi odatdagi darslar ta'sirida kontekstli nutqni egallaydi. Bolalar bog'chasidagi sinfda maktabgacha yoshdagi bolalar vaziyatli nutqdan ko'ra ko'proq mavhum tarkibni taqdim etadilar, ular maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar nutqidan tushunadigan yangi nutq vositalari va shakllariga ehtiyoj sezadilar. "Maktabgacha tarbiyachi bu yo'nalishda faqat birinchi qadamlarni qo'yadi. Kontekstli nutqning keyingi rivojlanishi maktab yoshida sodir bo'ladi"

Katta maktabgacha yoshdagi bola tengdoshiga kelajakdagi o'yinning mazmunini, o'yinchoq dizaynini va boshqa ko'p narsalarni tushuntirishga muhtoj. Ko'pincha hatto ozgina tushunmovchilik ham bolalarni ma'ruzachi va tinglovchining o'zaro noroziligiga, nizolar va tushunmovchiliklarga olib keladi. Tushuntirish nutqi suhbatdosh tushunishi kerak bo'lgan sharoitlarda asosiy aloqalar va munosabatlarni taqdim etish, tanlash va o'rnatishning belgilangan ketma-ketligini keltirib chiqaradi.

Maktabgacha yoshdagi bola o'z nutqida noto'g'ri tovushlarni sezadi va agar uning talaffuzi tizerlarda takrorlansa, g'azablanadi. Ovozni qayta ishlash ongli va ongsiz darajada sodir bo'ladi. Ko'pincha to'g'ri ovoz "darhol, tasodifan" kabi ko'rinadi, garchi bundan oldin uni to'g'ri takrorlashga behuda urinishlar bo'lgan bo'lsa ham. 6 yoshgacha bo'lgan tovushlarning tozaligi maktab etukligining markaziy ko'rsatkichlaridan biridir.

Muloqot funktsiyasi bilan bir vaqtda nutq fikrlash vositasi vazifasini oladi. Maktabgacha yoshda bu nutq kamayadi, ichki nutqqa aylanadi va bu shaklda rejalashtirish funktsiyasini saqlab qoladi. Uning mazmunida amalga oshirilgan ishning bayoni kamroq, harakatlarni rejalashtirish esa aniqroq bo'ladi. Nutqni rejalashtirish funktsiyasi maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirishning muhim ko'rsatkichidir.

Shunday qilib, nutqning rivojlanishi - bu tilning lug'at va tovush tarkibi va grammatik tuzilishini o'zlashtirish, og'zaki muloqot va og'zaki fikrlashni rivojlantirish, ichki nutqiy harakatlar rejasining paydo bo'lishi va nutqni tahlil qilishning boshlanishi. lingvistik haqiqat.

Aqli zaif bolalarda nutq rivojlanishi normal rivojlanayotgan bolalarnikidan sezilarli darajada farq qiladi. Nutq rivojlanishidagi kechikish ularda go'daklik davrida topiladi va erta bolalikda davom etadi. Shunday qilib, maktabgacha yoshga o'tish davrida ular uni o'zlashtirishga tayyor emaslar. Ko'pincha nutqni rivojlantirish uchun "ob'ektiv faoliyat, atrof-muhitga qiziqish , hissiy-irodaviy sohani rivojlantirish, xususan, kattalar bilan hissiy aloqa, fonemik eshitish " kabi zarur shart-sharoitlar rivojlanmaydi .

Aqli zaif bo'lgan ba'zi bolalar hali ham nafaqat maktabgacha yoshning boshida, balki 4-5 yoshda ham gapira olmaydi. Nutqni rivojlantirish nuqtai nazaridan aqli zaif bolalarni heterojen kategoriya deb hisoblash mumkin. Ular orasida umuman gapirmaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar, kam

miqdordagi so’z va oddiy iboralarni gapiradigan maktabgacha yoshdagi bolalar, rasmiy ravishda yaxshi rivojlangan nutqqa ega bo’lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bor. Biroq, ularning barchasi murojaat qilingan nutqni cheklangan tushunish, “bir tomondan, vaziyatga bog’liqlik, ikkinchi tomondan, nutqni faoliyatdan ajratish bilan bog’liq. Nutq bolaning haqiqiy intellektual imkoniyatlarini aks ettirmaydi, unga bilim va ma’lumotlarni uzatishning to’liq manbasi bo’lib xizmat qila olmaydi” Ko’pincha aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda ma’lum tovushlarni talaffuz qilish va kamsitishda nomukammallik mavjud. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, kundalik ehtiyojlar va vazifalar doirasida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan katta maktabgacha yoshdagi bolalarning og’zaki nutqi ularning muloqotga bo’lgan ehtiyojini qondiradi. Shu bilan birga, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan katta maktabgacha yoshdagi bolalarning ko’pchiligi nutqida aniqlik, “loyqalik” yo’qligini ko’rsatish kerak. Ularning nutq faolligi juda past ekanligini ta’kidlagan holda, nutqning bu loyqaligi nutq amaliyotining etarli emasligi tufayli artikulyar apparatlarning past harakatchanligi bilan birlashtirilgan deb taxmin qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o’qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

To’lanboyev Jasurbek,
Namangan Davlat Universiteti o’qituvchisi:

NUTQIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALARDA LEKSIK VA GRAMMATIK TUZILMALARNI SHAKLLANTIRISH TIZIMI

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda nutqida nuqsoni bo’lgan maktabgacha yoshdagi bolalar juda ko’p. Ko’pincha bu nutqning barcha tarkibiy qismlarida nuqsoni bo’lgan bolalardir: tovushli talaffuz buzilgan, so’z boyligi yosh normasidan orqada qolmoqda, nutqning leksik va grammatik tuzilishi etarli darajada shakllanmagan, izchil nutq rivojlanmagan. Bunday bolalar bolalar bog’chasining umumiy ta’lim dasturini to’liq o’zlashtirmaydilar va kelajakda ular uchun maktabga kirish qiyin. Asosiy qiyinchiliklar maktab o’quv dasturining murakkab savollariga batafsil javoblar bilan namoyon bo’ladi, bolalar o’z mulohazalarini izchil, malakali va mantiqiy ifoda eta olmaydilar, darslikdagi matnlarning mazmunini takrorlay olmaydilar.

Kalit so’z: nutq nuqsoni, nutq terapiyasi, talaffuz, fonema, artikulatsiya,

Hozirgi vaqtda nutq terapiyasida umumiy nutqning rivojlanmaganligining ikkita tasnifi mavjud: klinik-pedagogik va psixologik-pedagogik, ular nutq buzilishini turli jihatlarda ko›rib chiqadi.

E.M. tomonidan ishlab chiqilgan klinik va pedagogik tasnif. Mastyukova tibbiy ma’lumotlarga

qaratilgan va o'zining klinik tarkibi bo'yicha turli bolalarni birlashtiradi, ular orasida uchta asosiy guruhni ajratish mumkin:

- markaziy asab tizimiga zarar etkazishning aniq ifodalangan belgilari bo'lmaganda, nutqning umumiy rivojlanmaganligining murakkab bo'lmagan versiyasi. Bolalarda nutqning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanmaganligi "kichik nevrologik disfunktsiyalar" bilan birga keladi;
- nutq nuqsonining o'zi bir qator nevrologik va psixopatologik sindromlar (yuqori kranial bosim sindromi, harakat buzilishi sindromi) bilan birlashganda nutqning umumiy rivojlanmaganligining murakkab versiyasi;
- miya yarim korteksining nutq sohalariga organik shikastlanish tufayli nutqning qo'pol va doimiy rivojlanmaganligi. Qoidaga ko'ra, bu guruh motorli alaliyali bolalardan iborat

Boshqa yondashuvni R.E. Levina va psixologik-pedagogik tasnifni ishlab chiqqan Defektologiya institutining nutq terapiyasi bo'limi xodimlari. Ushbu tasnif lingvistik va psixologik mezonlarga asoslanadi, bu esa uni tuzatish va tarbiya ishlarida keng qo'llash imkonini beradi.

Umumiy nutqi kam rivojlangan bolalarni batafsil o›rganish shuni ko›rsatadiki, ulardagi nutqning kam rivojlanganligi turli darajada ifodalanishi mumkin. Shunday qilib, nutq rivojlanishining to›rtta darajasi mavjud:

I daraja - umumiy nutqning to›liq yo›qligi - bular «so›zsiz bolalar» deb ataladi. Mustaqil muloqotda ular bir qator noverbal vositalardan foydalanadilar: imo-ishoralar, yuz ifodalari, intonatsiya. Nutqning tovush tomoni beqaror fonetik dizayn bilan tavsiflanadi. Fonemik rivojlanish boshlang›ich bosqichida. Bolalarda nutqning ta›sirchan tomonini shakllantirishda sezilarli darajada etishmovchilik mavjud; Nutqni rivojlantirishning II darajasi «umumiy nutqning boshlanishi» deb ta›riflanadi. Bolalarning nutq qobiliyatlari sezilarli darajada oshadi, muloqot nafaqat imo-ishoralar yordamida, balki so›zlarning g›o›ng›irlashi bilan, balki fonetik va grammatik jihatdan juda buzilgan bo›lsa ham, doimiy ravishda amalga oshiriladi. So›zlarning tovush talaffuzi va bo'g'in tuzilishi qo'pol ravishda buzilgan; Nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasi bolalarning kundalik nutqi ko'proq yoki kamroq batafsil bo'lib chiqishi, qo'pol leksik-grammatik va fonetik og'ishlarning yo'qligi, fonetika, lug'at va nutqning rivojlanishida faqat alohida bo'shliqlar mavjudligi bilan tavsiflanadi. grammatik tuzilish. Nutq rivojlanishining I darajasi til tizimining tarkibiy qismlarining kichik buzilishida ifodalanadi Shunday qilib, umumiy nutqning kam rivojlanganligi nutq rivojlanishining turli darajalarida o'zini namoyon qilishi mumkin. Bunday bolalar o'z vaqtida tuzatish yordamiga muhtoj. Ammo maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining asosiy kontingenti nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasidagi bolalardan iborat. Shuning uchun biz ushbu darajaning tavsifi haqida batafsilroq to'xtalamiz.

Maxsus maktabgacha ta›lim muassasalarining asosiy kontingenti III darajadagi umumiy nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalardan iborat bo›lganligi sababli, biz ushbu bolalarning xususiyatlariga batafsil to›xtalib o›tamiz.

Bolalar nutqi rivojlanishining uchinchi darajasi leksik-grammatik va fonetik-fonemik rivojlanmagan elementlar bilan batafsil frazeologik nutqning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bolalar boshqalar bilan erkinroq muloqot qilishlari mumkin, lekin ular o'z nutqlarida tegishli tushuntirishlar beradigan ota-onalarning (pedagoglarning) yordamiga muhtoj bo'lib qoladilar, chunki mustaqil muloqot ular uchun qiyin.[1]

Talaffuzi xilma-xil. Bolalar alohida holatda to'g'ri talaffuz qila oladigan tovushlar mustaqil nutqda yetarlicha aniq eshitilmaydi. Ko›p sonli fonemalarning talaffuzi va farqlanishi zarar etkazishi mumkin. Nutqda jarangli, xirillagan tovushlar, affrikatlar va sonorlarning farqlanmagan talaf-

fuzi, ayrim tovushlarning artikulyatsiyasi soddaroq bo‘lgan boshqa tovushlar bilan almashinishi kuzatiladi. Ba›zi bolalarda *y* tovushining loyqa talaffuzi, so’z va jumlalarda *b, d, d* undoshlarining etarli darajada aytilmasligi , shuningdek, *k-g-h-t-d-d* tovushlarini almashtirish va aralashtirish mavjud[2] .

Fonemalarni farqlash jarayoni ham azoblanadi. Nozik akustik-artikulyatsiya belgilari bilan ajralib turadigan tovushlarni farqlashning shakllanmagan jarayonlarida fonemik kam rivojlangan, lekin ba›zida bolalar ko›proq qarama-qarshi tovushlarni ajratmaydilar. Bu qiyinchiliklar bolalarning tovush tahlili va sintezini o›zlashtirishni kechiktiradi. Ovozni tahlil qilishning elementar harakatlarini bajarishda fonemik idrokning rivojlanmaganligi bolalarning berilgan tovushlarni ularga yaqin tovushlar bilan aralashtirishida namoyon bo›ladi. Bu bolalarda tovush tahlilining yanada murakkab shakllari bilan u berilgan tovushlarni boshqalar bilan aralashtirishda namoyon bo›ladi Ta›riflangan darajadagi bolalar nutqining diagnostik ko›rsatkichi so›zlarning bo›g›in tuzilishining buzilishi hisoblanadi. 3-4 ta murakkab so›zlarni to›g›ri takrorlash, bolalar ko›pincha mustaqil nutqda ularni buzadi, odatda bo›g›inlar sonini kamaytiradi (bolalar kardan odamni ko›r qilishdi - «bolalar yangi boshlovchini yutib olishadi»). So›zlarning tovush bilan to›ldirilishini uzatishda juda ko›p xatolar kuzatiladi: tovushlar va bo›g›inlarni qayta tashkil etish va almashtirish, so›zdagi undoshlarning birikmasi bilan qisqarish (shkaf - «saf»). Bolalar uchun odatda bo›g›in perseveratsiyalari (xokkeychi - «hachist»), kutish (avtobus - «astbus»), keraksiz tovushlar va bo›g›inlarni qo›shish (limon - «limon»). Bo›g›in tarkibidagi xatolarning tabiati bolaning hissiy (fonemik) yoki vosita (artikulyatsiya) qobiliyatining holatiga bog›liq.

Shuni alohida ta›kidlash kerakki, III darajali bolalarning frazeologik nutqi past yosh normasiga yaqinlashmoqda. Ularning kundalik so›z boyligi miqdoriy jihatdan oddiy nutqi bo›lgan tengdoshlariga qaraganda ancha zaifdir. Bolalar rasmlardan ularning yoshiga mos bo›lgan bir qator so›zlarni nomlay olmaydilar, garchi ular passiv zaxirada bo›lsa ham (qadamlar, sahifalar). Shu bilan birga, passiv lug›atning etarli darajada rivojlanmaganligi qayd etilgan.[3]

Leksik xatolarning asosiy turi nutq kontekstida so›zlarni noto›g›ri ishlatishdir. Ob›ektlar qismlarining nomlarini bilmasdan, bolalar ularni ob›ektning o›zi nomi bilan almashtiradilar (terish - «soat»), harakatlar nomi vaziyatga va tashqi xususiyatlarga o›xshash so›zlar bilan almashtiriladi (hemming - «tikish»). Ko›pincha, rasmlarda belgilangan harakatlarni to›g›ri ko›rsatib, mustaqil nutqda bolalar ularni aralashtirib yuboradilar: uni quyish o›rniga «katyulyaga sho›rva quyish». Tavsiya etilgan harakatlar sonidan bolalar darn, quyish, sakrash kabi harakatlarni tushunmaydilar va ko’rsata olmaydilar; ko’pincha, ular ranglar (to’q sariq, ko’k, kulrang) nomlarini bilishmaydi. Bolalar ob’ektning shaklini ham yomon ajratadilar: yumaloq, tasvirlar, kvadrat, uchburchak. Bolalar lug’atida umumlashtiruvchi tushunchalar kam, asosan o’yinchoqlar, idish-tovoqlar, kiyim-kechaklar, gullar. Antonimlar ishlatilmaydi. So›zning tovush shaklidagi yo›nalishning yetarli emasligi ona tilining morfologik tizimini o›zlashtirishga salbiy ta›sir qiladi.[4]

Shunday qilib, bolalarda kamaytiruvchi-mehr qo’shimchalari va ba’zi sifatlar (kichik - “pomalyuskin kafedrasi”) yordamida ot yasash qiyin. Bolalar ko’p sonli xatolarda (o’tadi - “ketadi”) ifodalangan prefiksli fe’llarni qo’llashda alohida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shunday qilib, cheklangan lug’at, bir xil tovushli so’zlarning turli xil ma’nolarga ega bo’lgan takroriy ishlatilishi bolalar nutqini zaif va qolipga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bolalarda nutq buzilishlarining diagnostikasi va maktabgacha ta’lim muassasasida nutq terapiyasi ishini tashkil etish / RSPU im. Gertsen. - SPb., 2001 yil.

2. Jukova N.S., Mastyukova E.M. Agar bolangiz rivojlanishda kechiksa. - M., 1993 yil.

3. Efimenkova L.N. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasida nutqni shakllantirish (umumiy nutqi kam rivojlangan bolalar). - M., 1981 yil.
4. Jukova N.S., Mastyukova E.M., Filicheva T.B. Nutq terapiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish. - Ekaterinburg. 1999 yil

Xovodillayev Murodjon
Qo'qon DPI "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
Pardayev Jur'atbek
Qo'qon DPI "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNI NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutqiy faoliyatini shakllantirish tahlil qilingan. nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni korreksiyalovchi ta`lim va tarbiyalash tizimi yoritilgan. Oddiy leksik va grammatik tuzilmalarni yasash, predloglar haqidagi bilimlarni kengaytirish bo'yicha ishlar ko'rsatilgan, bolalarni sodda va murakkab gaplar tuzishga o'rgatish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar. nutqiy nuqson, so'z, fonema, bilish jarayonlari, leksika, grammatika, sensor, motor

Nutqni rivojlantirishda og'ishlar bo'lgan bolalarda nutqning leksik va grammatik tuzilishini shakllantirishga tuzatish usullarida alohida ahamiyat beriladi. Shunday qilib, bir qator mualliflar leksik va grammatik tuzilmalarning shakllanishida ma`lum bir ketma-ketlikni ko'rsatadilar.

"Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni maxsus bolalar bog'chasida maktabga tayyorlash"[1.26] nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni korreksiyalovchi ta`lim va tarbiyalash tizimi yoritilgan. U nutqning leksik va grammatik tuzilishini ma`lum bir ketma-ketlikda rivojlanishini ta`minlaydi. Oddiy leksik va grammatik tuzilmalarni yasash, predloglar haqidagi bilimlarni kengaytirish bo'yicha ishlar ko'rsatilgan, bolalarni sodda va murakkab gaplar tuzishga o'rgatish yo'llari yoritilgan. Bu izchil nutq bo'yicha tuzatish ishlarini taqdim etadi, shuningdek, darsda ishlatilishi mumkin bo'lgan nutq materialini o'z ichiga oladi.

Professor T.B. Filicheva va T.V. Tumanova leksik va grammatik tuzilmani, uning grammatik tuzilmalarini otlarning sifatlar, sonlar va fe`llar bilan muvofiqlashtirishni o'zlashtirishga asoslangan bosqichli tizimning muhimligini ko'rsatadi. Qo'llanmada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda leksik va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha eslatmalar mavjud. Ilovada ish bo'yicha tavsiyalar mavjud bo'limlar keltirilgan.

«Umumiy nutq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish»[2.34] ishida R.I. Lalaeva va N.V. Serebryakova bolaning so'z boyligini rivojlantirish asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at va grammatik tuzilmani shakllantirish bo'yicha nutq terapiyasi ishini tasvirlaydilar. Shuningdek, leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish, ularni maxsus tanlangan mashqlar yordamida mustahkamlash usullari taqdim etilgan.

«Bolalar bog'chasida nutq terapiyasi» da nutq terapevti o'qituvchisi L.N. Smirnova[3.45] ko'p funktsiyali xarakterga ega bo'lgan materialni taqdim etdigan. Murakkablikni oshirish tartibida

tanlangan o‘yinlar va mashqlar nutqning barcha tarkibiy qismlarini, shu jumladan leksik va grammatik tuzilmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarni korreksion ta`lim va tarbiyalash tizimi «Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish»[4.17] qo‘llanmasida yoritilgan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik va grammatik tuzilishi rivojlanmaganligining asosiy ko‘rinishlari batafsil tavsiflangan. Nutqning tovush tomonini shakllantirishning asosiy usullari, so‘z boyligi, grammatik tuzilishi, izchil nutqi bayon etilgan. L.F. Spirova ishida «Bolalarda nutq buzilishlarini aniqlash usullari»[5.45] maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini tekshirish metodikasini ko‘rsatadi.

bolalarda aksariyat hollarda kuchli qo‘zg‘aluvchanlik, kayfiyatning tez o‘zgaruvchanligi, qo‘rquvlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan emotsional buzilishlarni aniqlash mumkin. Qo‘rquv xatto eng oddiy taktil ta`sirlar, tana xolatini yoki atrof ko‘rinishini o‘zgartirish natijasida ham yuzaga kelishi extimoldan xoli emas. Ayrim bolalar balandlikdan, yopiq eshiklardan, qorong‘ulikdan, yangi o‘yinchoq, notanish insonlardan qo‘rqadilar. Giperkinetik sindromga ega bolalarda qo‘rquvlar vital (xayotiy) dizadaptatsiya sindromiga o‘tib ketishi mumkin. Bunda turli ko‘ruv va eshituv ta`sirlariga bolalar chamalovchi emas, balki ximoya reaktsiyasi bilan javob beradilar. Kuchli qo‘zg‘aluvchanlik, zaif iroda, to‘siqlarni yengib o‘ta olmaslik va ularni yengishga bo‘lgan motivatsiyaning kuchsizligini ko‘rish mumkin.

Shunday qilib, nazariy materialni o‘rganib chiqib, biz umumiy rivojlanmagan nutq buzilishlari tizimli xususiyatga ega ekanligini va nutq rivojlanishining ko‘p jihatlariga ta`sir qilishini aniqladik. Umumiy nutqning rivojlanmaganligi etiologiyasi bolaning umumiy rivojlanishiga ta`sir qiluvchi turli xil noqulay omillardan iborat.

NRB guruhining asosiy kontingenti nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasiga ega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalardan iborat bo‘lganligi sababli, ushbu darajadagi bolalarning psixologik va pedagogik xususiyatlari batafsil tavsiflangan.

Tuzatish ishidagi asosiy qiyinchilik leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish bo‘lganligi sababli, bu ishga alohida e`tibor berilishi kerak. Mavjud leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirishda ma`lum ketma-ketlikni hisobga olish, ko‘rgazmali va tarqatma materiallardan foydalanish, turli mashqlar va o‘yinlarni o‘tkazish, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish dinamikasini o‘rganish kerak.

Tuzatish va rivojlantirish ishlarini boshlashdan oldin, NRB guruhidagi har bir bolaning nutq terapiyasi tekshiruvini o‘tkazish kerak.

Umumiy nutqning kam rivojlanganligi - bolalarda normal eshitish va intellektga ega bo‘lgan nutq tizimining barcha tarkibiy qismlarining tovush va semantik tomoni bilan bog‘liq shakllanishi buzilgan turli xil murakkab nutq buzilishlari hisoblanadi.

Tizimli kasallik bo‘lib, umumiy rivojlanmaganlik nutq faoliyatining tipik buzilishlarida namoyon bo‘ladi, chunki barcha lingvistik tuzilmalar yetarli darajada shakllanmagan. Umumiy nutqning kam rivojlanganligining yetakchi belgisi uning kechroq boshlanishidir: bolalarda birinchi so‘zlar 3-4 yoshda, ba`zan esa 5 yoshda paydo bo‘ladi.[6.263-267] U yoki bu darajada tovushlarning talaffuzi va farqlanishi buziladi, morfemalar tizimini o‘zlashtirish to‘liq adekvat emas. Bolalarda nutqning leksik va grammatik tuzilishi buzilgan: lug‘at kundalik lug‘at bilan cheklangan va me`yordan ham miqdoriy, ham sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha orqada qoladi, gapda so‘zlarning noto‘g‘ri kelishish qayd etiladi, grammatizmlar kuzatiladi. Ushbu maktabgacha yoshdagi bolalar nutqni tushunishni buzgan, so‘zlarning bo‘g‘in tuzilishida xatolar mavjud va izchil nutq rivojlanmagan. Umu-

man olganda, nutq kam tushuniladi, nutq faolligi yetarli emas, bolalar muloqotga kirishmaydi, o'zini tuta olmaydi, ko'pincha so'zlar imo-ishoralar, yuz ifodalari bilan almashtiriladi.

Noto'g'ri nutq faolligi bolalarda hissiy, intellektual va affekt-irodaviy sohalarning shakllanishida iz qoldiradi. Nutq nuqsoni neyropsik va kognitiv faoliyatning rivojlanishiga salbiy ta`sir qiladi, shuning uchun ko'pincha nutqi to'liq rivojlanmaganbolalarda aqliy rivojlanish tezligining kechikishi kuzatiladi, diqqat, xotira, fikrlashning shakllanishi normadan farq qiladi, bu namoyon bo'ladi. oliy ruhiy funktsiyalarning etukligida.[7] Diqqatning yetarli darajada barqaror emasligi, uni taqsimlash imkoniyatlarining cheklanganligi qayd etilgan. Bolalarda nisbatan saqlanib qolgan semantik, mantiqiy xotira bilan og'zaki xotira pasayadi, yodlash unumdorligi, og'zaki-mantiqiy fikrlash zarar ko'radi. Ular murakkab ko'rsatmalar, elementlar va vazifalar ketma-ketligini unutishadi. Bolalar tez charchash, chalg'itish va charchoqning kuchayishi bilan ajralib turadi.

Umumiy somatik zaiflik bilan bir qatorda, nutqi umumiy rivojlanmagan bolalarda, shuningdek, harakatlarning yomon muvofiqlashtirilishi, o'lchovli harakatlarni bajarishda noaniqlik, tezlik va epchillikning pasayishi bilan tavsiflangan vosita sohasining rivojlanishida bir oz kechikish ham xarakterlidir. ijro. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi eng katta qiyinchiliklar og'zaki ko'rsatmalarga muvofiq harakatlarni bajarishda aniqlanadi. Bolalarda qo'l barmoqlarini muvofiqlashtirish yetarli emas (vosita, ko'nikmalari rivojlanmagan), sekinlik, bir holatda tiqilib qolganligi aniqlanadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi mustaqil buzilishdir, lekin u nutq patologiyasining eng murakkab shakllarida kuzatilishi mumkin: alaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya - grammatik tuzilishdagi lug'atning etishmasligi va fonetik-fonemik rivojlanishdagi bo'shliqlar mavjud bo'lgan hollarda. bir vaqtning o'zida oshkor qilingan. Nutqning rivojlanmaganligi boshqacha kelib chiqishi va shunga mos ravishda g'ayritabiiy ko'rinishlarning boshqa tuzilishiga ega.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi etiologiyasida biologik va ijtimoiy tabiatning turli omillari ajralib turadi. Biologik omillarga quyidagilar kiradi: homiladorlik paytida onaning infektsiyasi yoki intoksikatsiyasi, ona va homila omili yoki guruhga mansubligi bo'yicha mos kelmasligi, tug'ilish davrining patologiyasi, markaziy asab tizimining tug'ruqdan keyingi kasalliklari va birinchi yillarda miya travması. bolaning hayoti haqida. Shu bilan birga, nutqning umumiy rivojlanmaganligi tarbiya va o'qitishning noqulay sharoitlaridan kelib chiqishi mumkin, u nutq rivojlanishining sezgir davrlarida aqliy mahrumlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda nutqning umumiy rivojlanmaganligi turli omillarning murakkab ta`sirining natijasidir, masalan, irsiy moyillik, markaziy asab tizimining organik etishmovchiligi va noqulay ijtimoiy muhit sabab bo'ladi.[8.199-206]

Eng qiyin va doimiy variant - bu organik miya shikastlanishi natijasida yuzaga kelgan nutqning umumiy rivojlanmaganligi.

Ko'pincha nutqning umumiy rivojlanmaganligining sababi akustik-gnostik jarayonlarning zaifligi hisoblanadi. Bunday hollarda jismoniy eshitish saqlanib qolgan holda nutq tovushlarini idrok etish qobiliyati pasayadi.

Umumiy nutqning rivojlanmaganligi ko'pincha organik shikastlanishlar yoki markaziy asab tizimining ayrim qismlarining rivojlanmaganligi, shuningdek, artikulyar apparatlarning tuzilishi va funktsiyasidagi og'ishlar bilan bog'liq bo'lgan nutq va vosita buzilishlari natijasida yuzaga keladi. Nutq motor apparati shikastlanishining bevosita natijasi nutq tovushlarini artikulyatsiya qilishda qiyinchilikga olib keladi. Bolalarda turli darajada ifodalangan talaffuz kamchiliklari paydo bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Tkachenko T.A. «V perviy klass - bez defektov rechi» - SPb.: «NEVA», 2008. 26-bet
2. Tkachenko T.A. «V perviy klass - bez defektov rechi» - SPb.: «NEVA», 2008 34-bet.
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish. T.B. Filicheva, G.V. Chirkina. SPB. "Lepestok" 45-bet.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish. T.B. Filicheva, G.V. Chirkina. SPB. "Lepestok" 17-bet.
5. Badalyan L.O. Detskaya nevropatologiya. M., Vlados. 2003. 45-bet.
6. Shavkatjon o'g'li, Nabiyev Ravshanjon. "BOSHLANG 'ICH SINF AQLI ZAIF O 'QUVCHILAR NUTQINI O 'STIRISH." RESEARCH AND EDUCATION 1.1 (2022): 263-267.
7. Islamjon, Khatamjon. "MECHANISMS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF SCIENTIFIC EDUCATION IN THE SYSTEM OF SPECIAL EDUCATION THE MECHANISM OF INCREASING THE
8. Azimjon o'g, Oppoqxo'jayev Xojixuja. "INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM PROGRESS OF THE PROCESS." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 199-206.

Xovodillayev Murodjon
Qo'qon DPI "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
Alimqulov Muhammadyusuf
Qo'qon DPI "Maxsus pedagogika" kafedrasi talabasi

AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQINING RIVOJLANISHI

Annotatsiya: Ushbu maqoladaaqli zaif bolalar nutq xususiyatlari va ularni shakllantirish tahlil qilingan. Aqli zaif bolalar nutqiy ko'nikmalari va lug'atini boyitish, bog'langan nutqini rivojlantirishga qaratilgan ishlar haqida fikr ilgari surilgan.

Kalit so'zlar. Aqli zaiflik, nutqiy nuqson, so'z, fonema, bilish jarayonlari

Bolalarda vosita nutqining rivojlanishining xususiyatlari namoyonlarning og'irligi jihatidan ham xilma-xil bo'lib, ular bilan bog'liq holda nutq rivojlanishining bir necha darajalari mavjud. Birinchi darajaga "so'zsiz" bolalar kiradi. Ba'zilar atrof-muhitga befarq, nutqni ishlatmaydilar. Boshqa bolalar doimo bir xil monoton ovoz chiqaradilar, bu aloqa vositasi emas. Ba'zilar og'zaki bo'lmagan vositalardan foydalanadilar. Bu guruh yoshidan qat'i nazar, nutq nuqtai nazaridan eng qiyin. Ikkinchi darajaga turli xil fonetik buzilishlar bilan talaffuz qilinadigan individual so'z yoki iboralar bo'lgan bolalar kiradi. Fonetik buzilishlar tabiatan dizartrik bo'lib, bu kinetik va kinestetik dasturni apraksik komponent bilan tashkil qilishni qiyinlashtiradi, bu nutqning talaffuz tomonini shakllantirishni sezilarli darajada murakkablashtiradi. Nutqni rivojlantirishning uchinchi darajasiga maishiy lug'at va frazeologik nutqqa ega bo'lgan bolalar kiradi. Ba'zi bolalar ko'p so'zlashadi, buzilgan ovozli talaffuz elementlari bilan batafsil frazeologik nutqdan foydalanadilar. Boshqa bolalar qisqa iboradan foydalanadilar, agrammatizmlar qayd etiladi. Taqdimot ketma-ketligi qiyin. Uchinchi daraja nafaqat nutq nutqining tashqi rejasi tuzilishining buzilishi, uni joylashtirish imkoniyati, tarkibiy qismlarga to'yinganligi, balki semantik maydonning torayishi, leksik tarkibning zaiflashishi, foydalana olmaslik bilan ham tavsiflanadi. lug'atning o'zgaruvchanligi, grammatik tuzilish. Bu darajadagi bolalarning ko'pchiligi og'zaki muloqotga muhtojdir Kuznetsova L.V. Aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar o'ziga xos xulq-atvor stereotiplari tufayli hech qanday tarzda o'zlashtirilgan mus-

taqil bayonotlar ko'nikmalarini yangi vaziyatga o'tkaza olmaydilar. Aloqa jarayonida mustaqillik va faollik darajasiga ko'ra, ushbu toifadagi bolalar L.M. Shipitsina fikriga ko'ra 3 guruhga bo'linadi:

1) Birinchi guruhga har qanday amaliy ishda mustaqil ishtirok etishi mumkin bo'lmagan bolalar kiradi. Ular bilan aloqa qilish qiyin. "So'zlamaydigan" o'quvchilar bilan ishlashda izohlar asosan o'qituvchi tomonidan beriladi. O'quvchi o'ziga berilgan savollarga ko'zlari, boshi yoki alohida tovushlar, so'zlar bilan javob beradi, boshqa do'stlarining xabarlarini tasdiqlaydi yoki tasdiqlamaydi. Ushbu guruh bolalari bilan ishlashning muhim natijasi bu ularning muloqotdan, birgalikdagi faoliyatdan hissiy qoniqishidir.

2) Ikkinchi guruh imo-ishoralar bilan muloqot qilishda va topshiriqni tushunishda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladigan talabalardan iborat. Voyaga etganlarning cheklangan individual yordami bilan ular olingan vazifani mustaqil ravishda bajarishlari mumkin.

3) Uchinchi guruh o'quvchilari topshiriqlarni to'liq mustaqil bajaradilar. Kattalar bolalarga o'zlarini nazorat qilishlariga yordam beradi. Ular oiladagi o'z o'rnini bilishadi, oila a'zolarini, do'stlarini va yaqinlarini bog'laydigan munosabatlarni tushunadilar; uyda amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish. Bolalarning muloqot qobiliyatlarini o'rgatish rol tamoyiliga asoslanadi, ya'ni xulq-atvorning muayyan vaziyatga muvofiqligi[1.40-41]

Shunday qilib, aqliy zaifligi o'rtacha va og'ir darajada bo'lgan bolalarda barcha kognitiv jarayonlarning shakllanmaganligi, sezgilar, idrok etish, xotira, e'tiborning keskin buzilganligi, ko'proq darajada ierarxik ravishda yuqori funktsiyalari buzilganligi bilan ajralib turadi: fikrlash va nutq, uning alohida partiyalari va funktsiyalari emas, balki butun nutq tizimining shakllanmaganligi kuzatiladi. Hissiy soha nisbatan saqlanib qolgan. Nutqning rivojlanishi, uning ijtimoiy funktsiyasi aloqa vositasiga aylangan paytdan boshlanadi, ya'ni. bola unga aytilayotgan nutqni tushuna boshlaganda va undan o'z fikrini ifodalashda foydalana boshlaganda. Ma'lumki, 8 oyligida bola uning ritmik-tonal tarkibini farqlash asosida nutqning elementar tushunchasini o'zlashtiradi.[2.263-267] N.X. Shvachkin bu davrni bolaning nutqi fonemikgacha rivojlanishi deb atadi, chunki bola hali ham unga qaratilgan nutqdagi so'zlarni tovushiga qarab ajrata olmaydi. F.I.Fradkina tomonidan tadqiqot so'zning tovush tarkibining o'zgarishi bilan, lekin uning ritmik-melodik tuzilishini saqlab qolgan holda, uning tushunchasi hali ham saqlanib qolishini ko'rsatdi, ammo 10-11 oylik yoshda bolaning rivojlanishida sifat jihatidan boshqacha davr boshlanadi. so'zlarning tovush tarkibini idrok etish va farqlashga asoslangan nutqni tushunish. Ushbu bosqich Shvachkin N.X. fonemik nutq davrini chaqiradi. Nutq tovushlari va shuning uchun so'zlar o'rtasidagi farq asta-sekin shakllanadi. Shvachkin N.X. ushbu jarayonning rivojlanishi uchun quyidagi ketma-ketlikni o'rnatdi: birinchi navbatda, bola idrok etilgan nutq oqimidagi unli tovushlarni, keyin shovqinli va jarangli va hokazolarni ajrata boshlaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, butun maktabgacha yoshdagi bolada so'zning kontseptual korrelyatsiyasi rivojlanadi, ya'ni. ma'lum bir so'z ortida turgan tushunchalar, bilimlar, assotsiativ aloqalar tizimi shakllanadi.[3.265-271]

So'zlarning ma'nolarini o'zlashtirish va passiv lug'atning kengayishi faol so'z boyligining o'sishiga qaraganda tezroq, ayniqsa 2-2,5 yoshda sodir bo'ladi. Shunday qilib, 1,8-1,10 oyligida bola unga aytilgan elementar nutqni amalda tushunadi, faol nutq esa uning rivojlanishida passivdan keskin orqada qoladi. Bu ko'p jihatdan so'zlarning ovozli tasvirlari (global bo'lsa ham) bu vaqtga kelib etarlicha shakllanganligi va ovozli nutqda amalga oshirilishi nutq-motor analizatorining ma'lum funktsional etukligi bilan ta'minlanganligi bilan bog'liq.

Ma’lumki, intellektual nuqson o’z-o’zidan nutqni shakllantirish jarayonini to’xtatmaydi (nutq mexanizmlarining birlamchi shikastlanishi bo’lgan bolalarda kuzatadiganimizdan farqli o’laroq), lekin uni sekinlashtiradi va sifat jihatidan buzadi.

Ta’sirchan nutqning rivojlanishi so’zlar soni bo’yicha ham, vazifasi bo’yicha ham faol nutqdan oldinda. Og’ir va o’rtacha aqliy zaif bolalarda nutqni elementar tushunish hayotning 2-yilining oxiriga kelib mumkin bo’lishi xarakterlidir. 4-5 yoshga kelib, kattalar nutqidagi iboralarning 30% ga yaqini bolalar tomonidan tushunilmaydi.

4-5 yoshli bolalar iboralarni, qoida tariqasida, kattalar nutqida doimo uchrab turadigan bitta shaklda tushunadilar.[4.199-206]

G.V. Gurevich, L.Z. Davidovich nutqni tushunish darajasini barcha bolalarda turli darajada mavjud bo’lgan hissiy rivojlanishning tarkibiy qismi sifatida ko’rib chiqishni taklif qildi, shuning uchun ular shartli ravishda bir nechta darajalarni ajratib turadilar:

Sensor rivojlanmaganlikning 1 darajasi - begonalarning nutqini tushunmaydigan, lekin doimiy ravishda ularga g’amxo’rlik qiladigan yaqin qarindoshlarining nutqini eshitadigan va idrok etadigan bolalar;

Sensor kam rivojlanganlikning 2-darajasi - boshqalarning nutqini alohida qisqa iboralar va ko’rsatmalar shaklida qabul qiladigan bolalar. Ular uzunroq iborani va o’qilishi mumkin bo’lgan matnni sezmaydilar va adekvat munosabatda bo’lmaydilar. Fazoviy idrok bilan ko’rsatmalarni tushunish ayniqsa qiyin;

3-daraja - kundalik nutqni idrok etadigan, ko’rsatmalarga rioya qiladigan, qisqa matnlarni tinglaydigan, dialogni saqlaydigan bolalar. Murakkab nutq tuzilmalari va matnni etarli darajada idrok etmaslik qayd etilgan. Qiziqarli hikoyani eshitmasdan tezda charchashadi va chalg’ishadi.

Adabiyotlar

1. Fedoseeva E.G. Umumiy nutqi rivojlanmagan katta maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot ko’nikmalarini shakllantirish: Dis. Cand. ped. fanlar. Moskva: RSL OD, 2003. 40-41 bet

2. Shavkatjon o‘g‘li, Nabiyev Ravshanjon. “BOSHLANG ‘ICH SINF AQLI ZAIF O ‘QUVCHILAR NUTQINI O ‘STIRISH.” RESEARCH AND EDUCATION 1.1 (2022): 263-267.

3. Hatamjon o‘g‘li, Haydarov Islomjon. “TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF THE SKILL OF CREATIVE THINKING IN WEAK AUDITORY STUDENTS.” *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.11 (2022): 265-271.

4. Azimjon o‘g, O. J. X. (2022). INCLUSIVE EDUCATION SYSTEM PROGRESS OF THE PROCESS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(11), 199-206.

Латипова Умида, Джаватова Мафтуна,
студентки Узбекско-Финского Института,
факультет физической культуры, и дошкольного образования

ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В ДОО. ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о том, как организовать педагогический процесс в детских образовательных учреждениях (ДОО). Использование комплексного подхода к обучению детей, который включает в себя не только учебный материал, но также развитие социальной и эмоциональной сферы ребенка. Описаны методы работы с группой, которые позволят учителям более эффективно передавать знания и формировать навыки у учащихся. Также обсуждаются проблемы, связанные с управлением ДОО, такие как оптимальное распределение времени между занятиями и дополнительными мероприятиями, а также контроль за качеством преподавания и отслеживанием результатов обучения. В целом, авторская команда акцентирует внимание на важности создания комфортных условий для обучения и развития каждого ребенка в рамках ДОО

Ключевые слова: задачи педагогического процесса, комплексный подход, сфера ребенка, диагностика, этапы педагогических процессов, метод, комплексный подход, инклюзивное обучение.

Педагогический процесс в дошкольном образовательном учреждении:
понятие, принципы организации, современные подходы.

Педагогический процесс – это постоянно развивающееся взаимодействие воспитателей и воспитуемых, направленное на решение задач обучения, воспитания, развития личности в целом, и приводящее к намеченному преобразованию свойств и качеств воспитуемых.

Педагогический процесс - целостный учебно-воспитательный процесс в единстве и взаимосвязи воспитания и обучения, характеризующийся совместной деятельностью, сотрудничеством и сотворчеством его субъектов, способствующий наиболее полному развитию и самореализации личности.

Главные этапы педагогического процесса:

1. Подготовительный этап
- Выделение и постановка конкретных задач
-Изучение (диагностика) условий развития процесса
- Прогнозирование достижений
- Планирование развития процесса

2. Основной этап - это сам процесс
- разъяснение целей и задач предстоящих деятельности учащихся
- взаимодействие педагога и учащихся
- использование намеченных методов, средств и форм педагогического процесса
- создание благоприятных условий
- осуществление различных форм, стимулирование деятельности школьников. Особую роль На этом этапе играет обратная связь.

3. Заключительный- это этап достигнутых целей.

Особенности педагогического процесса:

1) Педагогический процесс - процесс двусторонний. В нем и воспитатели, и воспитуемый ребенок является объектом и субъектом воспитания.

2) Педагогический процесс - процесс длительный и непрерывный. Результаты его проявляются не сразу (педагог, «трудясь в настоящем, растит будущее»).

3) Педагогический процесс не остаётся неизменным. Динамичность его обусловлена возрастом, индивидуальными особенностями детей, новыми теоретическими положениями физиологи

Главная особенность организации образовательной деятельности в дошкольном общеобразовательном учреждении - это уход от занятий, повышение статуса игры, как основного вида деятельности детей дошкольного возраста; включение в процесс эффективных форм работы с детьми: ИКТ (информационно-коммуникационные технологии, проектной деятельности, игровых, проблемно-обучающих ситуаций в рамках интеграции образовательных областей.

Цель педагогического процесса в детском саду - реализация задач воспитания и задачи дошкольного воспитания принято соответствовать с основными целями всестороннего гармоничного развития ребенка (идеальная цель воспитания).

В настоящее время общество ставит перед образовательными учреждениями такие глобальные задачи, как высокий уровень и широкий спектр образовательных услуг, а также доступность образования для всех категорий детского населения. Выполнение этих задач возможно при условии создания в образовательных учреждениях комфортной образовательной среды, в которой учебные процессы протекают в наиболее благоприятных для учащихся условиях. Инклюзия – это одна из последних стратегий специального образования. Инклюзия означает полное вовлечение ребенка с особыми образовательными потребностями.

В основу инклюзивного образования положена идеология, которая исключает любую дискриминацию детей, которая обеспечивает равное отношение ко всем людям, но создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности. Инклюзивное образование – процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с особыми потребностями.

Инклюзивное образование – это такой процесс обучения и воспитания, при котором ВСЕ дети, в независимости от их физических, психических, интеллектуальных и иных особенностей, включены в общую систему образования и обучаются по месту жительства вместе со своими сверстниками без инвалидности в одних и тех же общеобразовательных школах, которые учитывают их особые образовательные потребности и оказывают необходимую специальную поддержку.

В качестве основных определяют следующие задачи педагогического процесса:

1) Задачи физического воспитания:

а) охрана и укрепление здоровья ребенка, закаливание, развивающих движений,

б) развитие движений, навыков и умений, представлений о своем организме, о здоровье, о режиме (образование),

в) воспитание нравственно-физических качеств, культурно-гигиенических навыков, потребности в физическом совершенстве.

2) Задачи нравственного воспитания:

а) формирование систем нравственных представлений, понятий и суждений,

б) воспитание нравственных чувств и отношений,

в) формирование способов нравственного поведения

3) Задачи умственного воспитания:

а) формирование системы элементарных знаний об окружающем,

б) воспитание любознательности и познавательного интереса,

в) развитие мыслительной деятельности,

г) развитие речи,

д) сенсорное развитие.

4) Задачи эстетического воспитания:

а) формирование системы эстетических представлений (о прекрасном, красивом),

б) воспитание художественного вкуса, потребности в познании прекрасного,

в) формирование способов практической и творческой деятельности, развитие художественно – творческих способностей.

5) Задачи трудового воспитания:

а) формирование представлений о труде взрослых,

б) формирование трудовых умений и навыков,

в) в воспитания нравственно - волевых качеств, положительного отношения к труду, воспитание потребности трудиться.

Принципы организации педагогического процесса:

1). Воспитание личности в процессе деятельности. Только в процессе специально организованной деятельности дети овладевают определенными культурными и материальными ценностями общества, приобретают навыки общения со взрослыми и сверстниками.

2) Принцип единства требование к ребенку и уважение его личности.

3) Принцип сочетания педагогического руководства и развитие детской инициативы, самостоятельности ребенка.

4) Принцип соотношения воспитания и обучения с возрастом и индивидуальными особенностями ребенка. Для этого нужно хорошо знать детей, изучать их на каждом возрастном этапе и знать внутренний мир каждого ребенка.

Условия организации педагогического процесса:

1) «Свобода выбора» (как можно меньше прерывать деятельность детей и не мешать естественному саморазвитию личности ребенка. Если возникает необходимость организовать совместную деятельность всех детей, то воспитатель заранее обговаривает с ними, чтобы дети могли учесть это, строя свои планы.

2) «Открывающая перспектива» - то есть опора на ребенка.

3) «Открытое планирование работ» - то есть выбор содержания работы, которая должна идти от детей, от их желания и уровня развития. Дети должны быть участниками планирование деятельности.

4) Использование гуманных методов и приемов обучения и воспитания - т.е. ненасильственное направления деятельностью детей.

5) Осуществление психотерапевтического ухода. «Психотерапия» в переводе с греч. «уход за душой» - то есть забота о душевном равновесии, его настроении, чувствах, переживаниях.

6) Привлечение родителей как единомышленников.
Формы педагогического взаимодействия:
Индивидуальная (учитель-ученик)
Фронтальное взаимодействие (учитель-класс)
Групповое взаимодействие (учитель-коллектив родителей и группа учеников).

Список используемых литератур

1. Бабинский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. - М.,1977
2. Баранов С.П. Сущность процесса обучения. - М., 1986
3. Болотина Л.Р. Дошкольная педагогика: учеб. пособие для студентов вузов. Академ. Проект; Культура, 2005. - 240с.
4. Гогоберидзе А.Г., Солнцева О.В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения: учебник для ВУЗов. СПб, 2012г. - 464с.
5. Гилева А.В. Игра и развитие ребенка в дошкольном возрасте: курс лекций.- Соликамск: Изд-во СГПИ, 2007.-76с.

Xayitgul Muzaffarova
JDPU Maxsus pedagogika p.f.f.d. (PhD)

ILG‘OR AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Annotasiya. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o‘rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirish, nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to‘g‘rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish, logoped o‘z mashg‘ulotida kompyuter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg‘ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko‘zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkinligi haqidagi fikr-mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar. Kompyuter, ko‘nikma, dastur, texnologiya, interfaol electron doska, rasm, dinamik o‘zgarish, fon, rangi, animatsion qahramonlar, markerli doskalar, matn grafik, aqliy hujum.

Abstract. In the article, the use of computer technology in a preschool educational organization is not to teach a child a computer, but to increase his interest in the environment, to form an active creative activity in a child, to use computer programs to correct the speech of a child with a speech impediment, and a speech therapist is his occupation. In the article, the opinions that using computer presentation, graphics, animated images can enliven frontal training, increase the child’s interest, and achieve the intended goal with a positive result are stated.

Keywords. Computer, skill, program, technology, interactive electronic board, picture, dynamic change, background, color, animated characters, marker boards, text graphics, brainstorming.

Maktabgacha ta’lim tizimi bolani har tomonlama sog‘lom kamol topib shakllanishini ta’minlaydi, bolada o‘qishga nisbatan intilish hissini uyg‘otadi va uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining 11-moddasida “Maktabgacha ta’lim bola shaxsini sog‘lom va yetuk, maktabda o‘qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. Bu ta’lim 6-7 yoshgacha oilada, maktabgacha ta’lim muassasalarida va mulk shaklidan

qat'iy nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi" deb belgilab qo'yilgan. Hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi[1].

A.N.Leonty'ev "bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir" deb ta'kidlgan. O'zining nazariyalarida bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lgan:

1. Tayyorlov davri - 1 yoshgacha.
2. Bog'chagacha bo'lgan davr - 3 yoshgacha.
3. Maktabgacha bo'lgan davr -7 yoshgacha
4. Maktab davri.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Maktabgacha yoshda bola birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz qilinadigan lab-lab, labtish undoshlarini o'rganadi[2].

3-7 yoshgacha bo'lgan davrda bolalarda eshitish malakasi rivojlanib boradi, bu esa bolaning o'z talaffuzini nazorat qilishga imkon yaratadi. Ba'zi hollarda bola o'z kamchiligini to'g'rilaydi. Unda fonematik idrok shakllanib boradi. Ye.I.Tixeyeva, Ye.A. Flerina, O.I.Solovyev kabi pedagoglar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid metodikalar ishlab chiqishgan. Ye.I.Tixeyeva tilni o'rganishni ilk bolalik chog'idan boshlash zarur, deb hisoblashgan[4]. Chunki to'g'ri nutq ko'nikmasi oilada orttiriladi. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tiborni qaratish darkor: "chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim".

Ma'lumki, maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshrishda hozirgi asr-axborot asri ekanligidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr taqozasidir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining asosiy vazifalari bolalarda iqtidor va qobiliyatni yanada o'stirish, ularning bilim olish istiqbolini rivojlantirishdan iborat.

Shunga ko'ra, tarbiyachi mashg'ulotlarda turli o'quv pedagogik dasturlardan, elektron qo'llanmalardan, pedagogik o'yinlardan foydalansa tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi to'siq yo'qoladi, bolalarning xarakteri kengroq ochiladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, xotira diqqati kuchayadi chunki, mashg'ulotda majburiy bilim berish bo'lmaydi, bilimni ixtiyoriy qabul qilish orqali ijobiy natijaga erishadi. MTMlarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi[2].

Kuzatishlar shuni ko'satadiki, 80-90 % bolalar kompyuter o'yinlarini o'ynashga qiziqishar ekan. Bundan dalolat beradiki, yosh bolalarni qiziqishlariga qarab turli xildagi o'yinlar, mashg'ulotlar, rangli tas'virdagi chizmalarni ko'rsatish orqali ularning dunyoqarashini, axloqiy madaniyatini shakllantirish mumkin ekan. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolada nutqni egallash qobiliyatini jadal rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish lozim[4].

Nutqni rivojlantirishga oid qo'yiladigan asosiy talablar bolani individual qiziqishlarini inobatga olish, mashg'ulotlarni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish, original didaktik materiallardan foydalanish bularning barchasi bolalarni ruhan va jismonan rivojlantirish asosib bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunda barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishda yangi

pedagogik texnologiya sifatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanib kelinmoqda. Kompyuter texnologiyasi nutqni rivojlantiruvchi samarali vositalardan biridir. Shu sababli, ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham kompyuter texnologiyalaridan foydalanish faol joriy qilinmoqda. Shunga asosan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ko'plab kompyuter animatsion dasturlar ishlab chiqilgan. Ushbu dasturlar bolani diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari va nutqini rivojlantiradi. Lekin mantiqsiz yaratilgan ba'zi dasturlar talabga javob bermaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o'rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirishga qaratilgan. Nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to'g'rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish nafaqat chet elda, balki o'zimizda ham tobora kengayib bormoqda. O'yin va mashg'ulotlarda foydalaniladigan dasturlar bolani imkoniyat darajasi, individual qiziqishi va yoshiga qarab moslashtiriladi. Bola bilan logopedik mashg'ulotni olib borish jarayonida barcha ommaviy kompyuter dasturlaridan foydalanib bo 'lmaydi. Nutqiy nuqsoni mavjud bolalarning imkoniyat darajasi talabiga javob beradigan kompyuter dasturlaridan foydalanish kerak.

Nutqni rivojlantirishda an'anaviy mashg'ulotning kamchiligi tovushni bir xil leksik takrorlanishi hamda monoton harakatlar bolani tez charchatib qo'yadi. Logoped o'z mashg'ulotida kompyuter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg'ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko'zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkin. Kompyuterdagi mehnat ko'nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar orqali bolada qo'shimcha ishni bajarishga nisbatan ishtiyoq kuchayadi, natijada bolada o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. Shuningdek bola bu jarayonda qo'rquv va bezovtalikdan halos bo'ladi, mashg'ulotlarda faollashadi.

Ilg'or axborot texnologiyalaridan biri bo'lgan interfaol electron doskalarning afzalligi shundaki, rasmlarning dinamik o'zgarishi fon rangi, animatsion qahramonlarning nutqi bolani diqqatini o'ziga tortadi. Bu mo'jizaviy doska zamonaviy texnologiya rivojlanishining eng yuqori cho'qqisidir. Ular oddiy markerli doskalar kabi ko'rinishga ega bo'lib, ularda yoziladigan har bir matn grafik ko'rinish, chizma kabilar kompyuter ekranlarida tez paydo bo'ladi. Interfaol electron doskalar aqliy hujum uchun ajoyib vositadir. Bolalarda nutqning Grammatik tuzilishi va fonetik eshituvni rivojlantiradi, yozma nutq buzilishlarini oldini oladi. Sanitariya- epidemiologiya meyoriga ko'ra 5-6 yoshli maktabgacha yoshdagi bola uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanib mashg'ulot o'tish haftasiga 2-3 marta 10-15 daqiqa o'tkazilishi shart. Dasturlardagi fon diqqatni chalg'itmaydigan, ko'zni toliqtirmaydigan bo'lishi lozim. Maxsus effektlardan mo'tadil foydalanish bolani qiziqishini kuchaytiradi, bolada ijobiy hissiy kayfiyat yaratadi[3].

Xulosa qilib aytganda, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish mashg'ulotni samarali, jozibali va zamonaviylashtirish imkonini beradi.Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ham zamonaviy axborot texnologiyalar, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni rivojlanib borishi ko'zda tutilgan. Bugungi kunda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bolani o'qitish va rivojlantirishning sifat jihatdan yangi tarkibiga mos keladigan bilimni uzatishning yangi usuli deb hisoblash mumkin. Ushbu usul bolaga ravon gapirish, qiziqish bilan o'qish, yangi bilimlarni olish, ma'lumot manbalarini topish va intellektual faoliyatni rivojlantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muzaffarova X.N. Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim mussasalariga tadbiq etish // Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 1bo'lim. Nəkis, – 2018. 127-130 b

2. Muzaffarova X.N. Ta'lim – tarbiya jarayonida innovatsion usullardan foydalanishda o'qituvchining mahorati//

Pedagogikaning dolzarb muammo va yechimlari Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari –Jizzax, 2021-№ 3. 99-103 b

3. Скоропупова Н.Л. Профессиональные компетенции учителя – логопеда//https://www.conseducenter.ru/index.php/pedagogchtenya/111-2mos/295- skoropupova1r. Серпухов-2022 г

4. Yakubjanova D.B. "Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari boshlang'ich sinflarida korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish" Avtoref. Ped.fan.doktori (DSs) - T.: TDPU, 2021. 21- B

T.To'raqulov.
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Pedagogika ta`limi nazariyasi kafedrasi
katta o'qituvchisiL.

OILAVIY BOLALAR UYLARI VA ULARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuv jarayonlari, bolalar salbiy ijtimoiy xodisalarning jabijdiydasiga aylanib qolish sabablari,islom dinidagi rivoyatlar jamlangan.

Kalit so'zlar: Mehribonlik uyi, mehr-meruvvat, hayr-saxovat, insonparvarlik, oilalarning mustahkamligi, tarbiyalanuvchilarni ijtimoiylashuvi, pedagogika-psixologiya, rivoyatlar, islomdini, xalq pedagogikasi, etnopsixologiya, yetimlik va ijtimoiy etimlik va shu kabi tushunchalar o'rin olgan.

Annotation: This article discusses the issue of the process of sociolization of the pupils of the Orphanage, the reasons for the negative characteristics, and also the narration of the Islamic religion are collected.

Keywords: Orphanage, humanism, family well-being, socialization of pupils, historical precepts, pedagogy-psychology, Islamic religion, folk pedagogy, ethnopsychology, orphan, social orphan.

Аннотация:В данной статье рассматривается вопрос о процессе социолизации воспитанников Домов милосердия, причины негативных характерных черт, а также собраны предания исламской религии.

Ключевые слова: Дом милосердия, гуманнизм, семейное благополучие, социолизации воспитанников, исторические заповеди, педагогика-психология, исламская религия, народная педагогика, этнопсихология, сирота, социальная сирота.

Odatda, ziyolilar yoki chet ellik kasbdoshlar bilan bo'lib o'tadigan ma'rifiy davralarda xalqimiz tabiati haqida so'z ochilsa, elimizning tiynatida yaqqol ufurib turadigan mehmondo'stlik, mehnatsevarlik, bag'rikenglik singari sifatlar ko'p bora esga olinadi. Shuningdek, ushbu tavsiflar bilan bir qatorda xalqimiz nomi bilan chambarchas bog'langan «o'zbek - bolajon», «o'zbek xalqi - bolajon xalq» degan sifatlash ham keng tarqalgan. O'zbek xalqining bu singari sifatlar bilan tavsiflanishiga qator tarixiy asoslar bor.

Xalqimiz ma'naviy, ma'rifiy yuksalishda beqiyos ulush qo'shgan ulug'larimiz ham asarlari, o'z amaliy harakatlari bilan bolaparvarlikni ayricha qadrlashgan. Bir misol. Hazrat Alisher Navoiy haqida so'z borganda u kishini yolg'iz o'tganliklari va tabiiyki, farzandlari bo'lmaganligini ko'p gapiramiz. Biroq adabiyotimiz tarixiga bag'ishlangan yangi tadqiqotlarda Alisher Navoiy hayotlarining turli davrlarida to'rt bolani farzand sifatida olganlari, ularga otalarcha mehr ko'rgazganliklari,

ta’lim-tarbiya berganliklari, ular hazratga farzand maqomida bo‘lganligi yozma manbalarda bitib qoldirilganligi aniqlangan.Eng qadim kezlardan ikki daryo oralig‘idagi qutlug‘ zaminni makon tutgan xalqimiz ming yilliklardan buyon bolaparvarligi, bolaning begonasi bo‘lmasligi to‘g‘risidagi o‘z haqiqati bilan umrguzaronlik qilib keladi. Bu haqiqatlar ulusning qon-qoniga singib ketgan. Shu sababdan xalq tafakkuridagi bolasevarlik bilan bog‘liq qadriyatlar elning otaso‘zlari – maqollarda nihoyatda ko‘p keladi. O‘zbek xalq maqollarining eng yirik qatlamini ayni bolaparvarlikka qaratilgan maqollar tashkil etishi ham ana shundan.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaillikka erishgan kundan boshlab xukumatimiz kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qila boshladi. Bu g‘amxo‘rlik, albatta, Mehribonlik uylariga e’tibor bilan bevosita bogliqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 11 fevral kuni “yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining quyidagi ba`zi bo‘limlariga to‘xtalsak o‘rinli bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnatmunosabatlari vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi va moliya vazirligi bilan birgalikda bir oy muddatda “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylariga 1 ta psixolog shtat birligini tashkil qilish agar tarbiyalanuvchilari soni 200 nafardan ortiq bo‘lgan “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylarida 2 ta psixolog shtat birliklarini tashkil qilish belgilab qo‘yilgan;[1,3]

O‘zbekiston Respublikasi Axborottexnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan: Mehribonlik uylari va bolalar shaharchalari tarbiyalanuvchilarini dasturlash ko‘nikmalariga o‘rgatish hamda axborot texnologiyalari sohasida yosh mutaxassislarni tayyorlash maqsadida ularning internet tarmog‘iga ulanishi va kompyuterlar bilan jihozlanishini, bunda 10-11 sinf o‘quvchilariga “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari” yo‘nalishida yetakchi tashkilotlar da ishlab chiqarish amaliyotini o‘tashi uchun sharoitlar yaratilishini kerakligi belgilab qo‘yilgan.Yuqoridagi qarorlar mehribonlik uylari rahbar xodimlari va tarbiyachilari uchun mas`uliyat yuklaydi va shu bilan birga jamiyatning barcha qatlamdagi kishilarini diqqat e`tiborida bo‘lishi kerak.

Mehribonlik uylari yetim-bolalar va ota-onasi qarovidan xamda oila muhitidan maxrum bulgan bolalar uchun davlat internati tamoyilidagi ta’lim-tarbiya muassasasiga aylantirildi va davlat tasarrufiga o‘tkazildi.[1,4]

Bola dunyoga keldimi ota-onalik bo‘lish, ota-onasi bilan birga yashash,oilada erkin miloqot qilish,opa-singil,aka-uka va boshqa yaqin qarindoshlari bilan birga yashash xuquqiga ega. Bolaning bolaligini o‘g‘irlashga hech kimning xaqqi yo‘q. Yurtboshimiz «O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari» degan asarida shunday yozadi: «G‘animlar nimalar deb saf-satasotmasin. O‘zbekiston rahbariyati va xalqining tutgan yo‘li qat’iy va mustahkam: biz doimo mehr-muruvvat, mehr-oqibat, yurtimizda tinchlik-totuvlik, xotirjamlikni saqlashga sodiq bo‘lib qolaveramiz. Vatandoshlarimiz bir-birlariga yelkadosh, ahil va inoq bo‘lib yashashida, yetim- yesirlar, nogironlar, qariyalar va bolalar, qarovsiz va muhtoj kishilarimiz himoyasini tashkil qilishda o‘zimizning kuchimizni va mehnatimizni hech qachon ayamaymiz».[2]Mustaqillik yillarida Mehribonlik uylari faoliyatini yaxshilashga doir maxsus qonunlar chiqdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va farmoyishlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, normativ xujjatlari e’lon qilindi.Shu xujjatlar asosida «Mehribonlik uyi to‘g‘risi da Nizom» qabul qilindi bu tarixiy ahamiyat kasb etadi. Mehribonlik uylari to‘g‘risidagi Nizomning 1-qism, 3-moddasida shunday deyilgan: «Mehribonlik uyining asosiy vazifasi oilaviy muhitdan maxrum

bulgan bolalar va o'smirlarni to'liq, ruhiy sog'lomlashtirishga, ijtimoiy mehnat moslashuviga va ijtimoiy-xuquqiy himoya qilishga ko'maklashuvchi uy sharoitiga eng ko'p darajada yaqinlashtirilgan muhitni yaratishdir» [3].

Bu vazifani amalga oshirishda avvalo ta'lim-tarbiyaning roli benihoya kattadir. Mexribonlik uylarida ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish davlata hamiyatiga ega bo'lgan dolzarb masaladir.O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 39-moddasida shunday deyilgan: «Har kim qariganda, mehnat layoqatini yuqotganda, shuningdek, boquvchisidan maxrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega». O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 64-moddasida Yuqoridagi qonunlar fikr yuritishni yanada oydinlashtiriladi. «Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan maxrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlaydi, bolalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarni ragbatlantiradi»deyilgan.[4]

Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son qarorining 5-bandida Vasiylik va homiylik organlarining vakolatlari, ularning vazifalari belgilab qo'yilgan,masalan:yetim bolalarni va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni aniqlaydi va ularning hisobini yuritadilar; yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar haqidagi ma'lumotlarning axborot bazasini yuritadilar, ma'lumotlarni O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining ma'lumotlar bazasiga kiritish uchun taqdim etadilar, shuningdek davlat statistika hisobotini tegishli davlat statistika organiga qonun hujjatlarida belgilangan shaklda va muddatlarda taqdim etishlari belgilab qo'yilgan;[5]

Afsuski XXI-asrga kelib ba`zi qo'shtirnoq ichidagi kimsalar,xalqimiz o'zining tarixida va tanasida bo'lmagan o'ziga yarashmagan ishlarni qilmaqdalar bolalarni tug'riqxonalarga tashlab ketish biroz ko'proq ko'zga tashlanmoqda. Elimizga xos bo'lmagan bolani tug'ruqxonalarga tashlab ketish yoki pulga sotish,o'z farzandini vahshiylarcha qiynoqqa solish,bolani uydan bezdirish uni o'g'ir yoshiga va jinsiga to'g'ri kelmaydigan mehnatga jalb qilish ,uning mehnatidan majburiy foydalanish bir so'z bilan aytganda bolaning bolaligini o'g'irlash holatlari ko'payib borayotgani hech kimga sir emas. Ayni shunday vaziyatda bolaparvarlikni boshlashga xalqimizni da`vat etayotgan yurtboshimizga raxmat. Masalan, Prezidentimiz 2020-yil 28-iyul kuniYunusobod tumanidagi 21-sonli Mehribonlik uyiga tashriflari hamda shu kunning o'zidayoq nogironligi bo'lgan, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan yetim bolalarni davlat tomonidan qo'llab-o'vvatlashni kuchaytirish ,ijtimoiy nafaqalar tizimini takomillashtirish masalalariga qaratilgan videoselektor yig'ilishi o'tkazgani so'zimizning birgina isboti desak xato bo'lmaydi. Ana shunday tashabbusga yana bir misol keltiramiz, Vazirlar Mahkamasi, Xalq ta'limi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va Milliy gvardiyaning "Mehribonlik" uylari, Bolalar shaharchalari, oilaviy bolalar uylari va Sog'liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylarini (keyingi o'rinlarda – o'quv-tarbiya muassasalari) Milliy gvardiyaga biriktirish to'g'risidagi taklifiga rozilik berilsin.[7]

Milliy gvardiya "SOS – O'zbekiston bolalar mahallalari" uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik o'rnatsin.Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi 5-va Kitob tumanidagi 4-mehribonlik uylari tugatildi. Birgina Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafarga yaqin tarbiyalanuvchilar to'liq davlat tomonidan tarbiyalanar edilar, 2022-yilning 1-choragiga kelib Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafar tarbiyalanuvchilar Oilalarga "oilaviy mehribonlik uylariga" olindi vaholangki bunday tarbiya muassasalari Pespublikamizda o'ttizga yaqin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.09.08.2021-yil.PQ-5215-son qarori yani "Mehribonlik uylarini milliy gvardiyaga briktirish haqidagi qarorlari hayotda o'z isbotini topmoqda.

Halqimiz yana qayta o‘zini anglamoqda,ota-bobolarimizdan qolgan bir naql bor bolaning begonasi bo‘lmaydi,

Yetimlik-insoniyat paydo bo‘lganidan buyon mavjud,afsuski hayot-hayotligini qiladi.

Yetimlik-insoniyat, jamiyat va uning taraqqiyotida mavjud bo‘lgan xodisa hisoblanadi.

Afsuski butun dunyoda yetim va ijtimoiy yetim bolalar mavjud:

Yetimlik-sabablari turlicha bo‘lishi mumkin,yetimlik turli adabiyotlarda turlicha talqil qilingan tushuncha xisoblanadi,masalan:

1.Ota-onasining vafot etganligi sababli.

2.Ota-onaning ikkisidan biri vafot etganligi sababli.

3.Ota-onalik xuquqidan maxrum etilganlik sababli.

4.Jazoni ijro etish kaloniyasida (qamoqda) saqlanayotganligi sababli.

5.Boshqa Respublikalarga (xorijga) ishlash uchun ketib qaytib kelmaganligi sababli.

6.Ijtimoiy omillar ta`sirida (avtoxalokat,yong‘in, is gazi) va boshqalar sababli nogiron bo‘lish.

Afsuski bunday sabablarni ko‘plab ko‘rsatishimiz mumkin,lekin eng achinarlisi shundaki ota-onasi tirik bo‘la turib etimlikni boshidan keshirayotgan bolalar butun dunyoda mavjud.

Yetim bolalarni va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar sonini ortib borishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun quyidigi holatlarga yo‘l qo‘ymaslik lozim.

1.Oilaning mustahkamligi,uning moddiy va ma`naviy to‘la to‘kisliginita`minlash.

2.Yangi hayotga qadam qo‘ygan yosh oilalarni eng kamida besh yil ota-onasi bilan yashashini ta`minlash.

3.Jamiyatda yuqori darajali-Mustahkam oilalar sonini ko‘paytirish.

4.Yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi nikohni qoralash,chunki bu xolat yaxshi natija bermasligi barchamizga ma`lum bu xolat sotsiologik,tibbiy, psixologik va boshqa tadqiqotlarda isbotlangan.

5.Ishsizlar sonini kamaytirish chunki oilaning mustahkamligi ko‘proq moddiyatga ham bog‘liq.

6.Erta nikohdan o‘tishga yo‘l qo‘ymaslik.

Har bir inson hurmat-ehtiromga loyiq. Mehr-muruvvatga tashna, moddiy-ma’naviy ko‘makka muhtoj, ota-onasidan ayrilgan yetimlarga ikki kara ko‘proq mehr ulashish dinimizning asosiy ko‘rsatmalaridan ekanligi barchamizga ma`lum.

Bolalik-shaxsning axloqiy sifatlarining shakillanish davri. Bolaning kerakli xolatlarda o‘zini tutabilish,atrofdagilar bilan erkin munosabatda bo‘lish usullarni urganganligi uning bolalikdagi ilk mavaffaqiyatlaridan biridir.{7,94}

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki mehribonlik uyining pedagogic jamoasi tarbiyalanuvchilar bilan do‘stona aloqa o‘rnatish va bolalarning tabiatiga mos munosabatda bo‘lish,ularni kasb hunarga yo‘naltirish ishlariga mehr bilan astoydil,chindildan yondashsalar mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvini ta`minlagan bo‘lar edik.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.Yetim bolalarga oid muhim qarori.Janiyat. 2019-yil 11 fevral kuni.

2. Karimov I.A.Uzbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari. T., «Uzbekiston», 1993.

3. Vazirlar Maxkamasining 1995 yil 18 fevraldagi 59-sonli Qaroriga 3-ilova, «Mexribonlik uyi to‘g‘risida Nizom», «Ma’rifat» gazetasi, 1995 yil 29 mart.

4. Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son qaroriga

5 Uzbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.09.08.2021-yil.PQ-5215-son

7. N.M.Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika darslik. «Toshkent»2009,

8.TAFAKKUR ZIYOSI ilmiy –uslubiy jurnal. 2019YIL 4-SON

Карлыбаева Жулдыз
преподаватель кафедры
«Дошкольное воспитание и дефектология» НГПИ

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ТРУДА

Аннотация: В статье раскрываются проблемы развития речи детей с интеллектуальными нарушениями на уроках трудового обучения, рассматриваются приемы проведения словарной работы, автором сделан анализ некоторых методов и форм работы для развития речи с этими детьми.

Ключевые слова: умственная отсталость, педагог, обучение, развитие речи, трудовое обучение, инклюзивное обучение, педагог, формы, методы, средства обучения.

Одной из основных задач, которая стоит перед Узбекистаном – дальнейшее развитие инклюзивного образования, укрепление материально-технической базы его учреждений. Конкретным примером этой работы является принятие специальных приказов и постановлений на государственном уровне [1]. Концепция развития инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах разработана в целях организации системы инклюзивного образования, гарантии и обеспечения права на получение образования детей с особыми образовательными потребностями. Это подтверждает работа и реализация множества проектов по развитию образования для лиц с ограниченными возможностями. Кроме того, в настоящее время подготовлены и находятся на утверждении государственные программы по укреплению материально-технической базы детских домов «Мехрибонлик» и специализированных школ-интернатов. Приоритетным направлением деятельности организаторов форума, в числе которых Министерство народного образования, Фонд «Сен елгиз эмассан», Республиканский центр социальной адаптации детей, является дальнейшее формирование положительного общественного мнения об инклюзивном образовании в Республике Узбекистан [2].

Задача педагога в инклюзивном образовании – давать знания детям с ограниченными возможностями здоровья наравне с их здоровыми сверстниками и в то же время находить индивидуальный подход к каждому ребенку с учетом его потребностей и способностей. Инклюзивное образование представляет собой процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, включая детей с особыми потребностями. Инклюзивное образование обеспечивает равное отношение ко всем детям, но создаёт условия для детей, имеющих особые образовательные потребности. Таким образом, главная функция инклюзивного образования – успешная адаптация ребёнка с ограниченными физическими или умственными возможностями к взрослой жизни и отсутствие дискриминации со стороны окружающих.

Главная задача, педагогов этих учреждений является социально-бытовая, социально-трудовая адаптация своих учеников с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями), и последующая их интеграция в общество. Основная цель уроков технологии заключается в подготовке школьников к самостоятельной жизни и работе на предприятиях

разных форм собственности, в современных социальных и экономических условиях, также эта деятельность является немаловажной для развития речи обучающихся.

Опыт работы показывает, что при целенаправленной и систематической работе по развитию речи, этот дефект поддается коррекции.

Содержательную для практического обучения формулировку процесса понимания дает педагог-новатор и ученый В.Ф.Шаталов. Он считает, что понимание – это «установление смысловых связей между новыми и хорошо усвоенными ранее знаниями, имеющимися у школьников представлениями и конкретной деятельностью, а так же формирование логических, причинно-следственных, функциональных и иных связей между отдельными компонентами знаний» [4].

В психологии выделяют следующие качества понимания: чувство понимания, правильность понимания, глубина понимания. Для практики важно разграничить результаты процессов понимания восприятий информации и условия знаний. Из приведенных определений видно, что процесс понимания не включает закрепление воспринятого материала и, следовательно, понимание не завершает усвоение знаний. При восприятии простой информации процессы понимания и усвоения могут происходить практически одновременно. Однако в большинстве случаев обучения учебный материал для его усвоения должен закрепляться путем повторения, варьирования ситуаций, прокладывания новых смысловых связей. Только тогда он становиться ресурсом личности обучающегося.

И.И.Ильясов в своей книге «Структура процесса обучения» пишет «…понять – это лишь создать необходимую предпосылку для последующего овладения, но еще не овладеть действием». Большое внимание изучению психологических механизмов понимания речи уделено в нейропсихологических исследованиях Л.С.Цветковой.

Она отмечает, что «понимание речи является не только речевым процессом, но этапом в ходе речемыслительной деятельности и структурной единицей в построении процесса мышления». Исходя из приведенной структуры, можно более дифференцированно определить слабости процесса понимания речевых сообщений учащимися с ОВЗ. Недостаточность развития фонематического слуха (а в ряде случаев остроты слуха) при олигофрении нарушает узнавание слов и, как следствие, их предметную отнесенность, отмечается скорости приема, переработки воспринимаемой информации за единицу времени, а также искажение первичной информации [6].

Для речи этих детей характерно скудность словарного запаса и недоразвитие анализа логико-грамматических структур, а также трудности понимания основного смысла всего сообщения и его фрагментов, слов в контексте, метафор, установление связей между фрагментами сообщения, неумение делать обобщение, выводы. Возможность понимания зависит не только от владения словесным, но и другими видами кодов.

Теперь рассмотрим понимание учащимися теоретического материала трудового обучения. Его усвоение является главной трудностью в осуществлении профессиональной подготовки школьников с ОВЗ. В тоже время овладение теоретическим материалом, прежде всего, определяет возможность получения воспитанниками начального профессионального образования.

Большие недостатки понимания обнаруживаются при использовании учащимися учебников по труду, несмотря на то, что предназначаемые для коррекционной школы учебники в значительной мере адаптированы к им возможностям. Учебники по труду

для профессиональных училищ, куда поступают выпускники наших школ, оказываются для них еще менее доступными. Трудность понимания текстов учебников обусловлено недостатками техники чтения, малым запасом знакомых слов и словосочетаний. Характерным для текста учебников по трудовым дисциплинам является употребление технических терминов (часть иностранного происхождения), сложных предложений, обозначений латинскими буквами [5].

Для лучшего усвоения терминологии следует подбирать слова по темам. Это в известной мере помогает систематизации знаний. Так ученицы на уроках ведут тематические словари, в которых распределение производственных терминов по темам позволяет проводить соответствующие беседы.

Например, инструменты для измерения и вычерчивания выкроек: сантиметровая лента, линейка, угольник, масштабная линейка, ластик, карандаши (простые и цветные). Нужно помнить, что составление словарей – не самоцель. Записываемые слова нужно стараться использовать в практических целях. При подготовке к урокам составляются вопросы, включающие терминологию изучаемой темы. Например,

-Как называется деталь, которая продвигает ткань на машине?

-Какой машинный шов относится к краевым швам?

Для того, чтобы учащимся было легче запоминать слова, правильно построить предложение им можно предлагать вопросы, которые заключают в себе значительную часть ответа.

Развитие самоконтроля понимания служит важной составляющей рассматриваемой проблемы. Одна из трудностей практического решения этой задачи состоит в том, что непонимание больше характерно для учащихся с относительно низким уровнем интеллекта; они же мало способны формулировать и задавать вопросы учителю. Обучение (точнее, приучение), учащихся задавать вопросы является необходимой составляющей всего учебного процесса.

Для активирезации познавреательной деятелреьности полерезно испольрезовать в процерессе урока дидактреические игры: «Найди инструремент по описарению» (игра проводреится при закрепрелении знарений об инструрементах, применреяемых для изготоревления того или иного издерелия), «Чудесреный мешоречек» (дети угадывреают, что лежит в мешоречке, описывреают признреаки предмреета, восприрепринимаемые на ощупь), «Угаредай професресию» (один учереник изобрарежает какую-либо професресию, остальреные дети отгадыревают) и др. [7].

Уроки трудовреого обучерения долрежны включреать в себя коллекретивное и индивиредуальное составреление устреных расскарезов по плану, даннреому учитерелем, по опорреным слоревам, по иллюстрерациям, что позволреяет закрепреить знарения, полученные в процерессе урока, на новом уроревне развиретия познавреательной деятелреьности детей. На обучающрещих урореках осоребое внимарение необхоредимо уделреять методреике проведреения бесрееды по вопроресам. Формулреировкой вопроресов надо заинтерересовать даже крарейне пассивреных детей. Поэтреому среди предларегаемых вопроресов обязатреельно долрежны встречреаться легрекие. Такое чередоревание вопроресов вызоревет больреший интеререс и заострерит внимарение всех учениреков клареса. Нужно помнить, что составление словарей – не самоцель. Записываемые слова нужно стараться использовать в практических целях. При подготовке к урокам составляются вопросы, включающие терминологию изучаемой темы.

Уроки трудового обучения создают наиболее благоприятные условия для исправления (коррекции) этих недостатков. На уроках используются следующие методики:

1. Методика «Сравнение понятий»
2. Методика «Установление последовательности события»
3. Методика «Исключение понятий»
4. Методика «Умение следовать инструкции»
5. Методика «Комбинаторика»
6. Методика «Исследование способности установить логические связи и отношения между понятиями»

Одним из методических приемов увеличения словарного запаса и развития связи между словами служит упражнения с применением схем. В простейшем случае упражнение состоит в подборе слов, означающих свойства определенного предмета. Учащимся предлагается подбирать слова которые «подходят» к данному слову.

Системреатическая рабреота над формирреованием высказреываний обучаюрещихся, требовреание обоснореванности и разверренутости ответов позволреяет достреичь значитреельных резульретатов в развиретии устреной речи, в обогащреении ее разноореобразными синтакресическими констрреукциями.

Перечиресленные формы рабреоты, направреленные на развиретие речи обучаюрещихся с нарушерениями интеллреекта, не исчерпреывают всех путей преодореления общреего недорарезвития речи детей. Толрько пристарельное внимарение учитреля на то, как кажредый учереник участвреует в бесреде, комменретирует выполнреенную рабреоту, насколрько он граморетно и полно высказреывается, позворелит оказреать ему необхоредимую и своевррееменную помреощь.

Используемая литература.

1.Постановление **Президента РУз** от 13.10.2020 г. № ПП-4860 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями».

2.Мелиева Ш.М. Инклюзивное образование в Узбекистане.

3.Муминова Л. Логопедик текшириш ва ўқитиш. – Т.: Ўқитувчи, 1993. URL: http://www.sisf.uz/

4. Детская патопсихология. Хрестоматия. // Сост. Белопольская Н. Л. – М.: Когито-Центр, 2010. – 352 с.

5. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. – М.:

6. Гюнваль Ч. От «Школы для многих» к «Школе для всех» // Дефектология.– 2006.–№2.–С.73–78.

7. Основы трудового воспитания в терминах, понятиях, схемах, вопросах и ответах. Методические рекомендации / сост-ль Р.И. Купчинов. – Минск.: БНТУ, 2015. – 277 с.

Xamidova M.P.
Nizomiy nomidagi TDPU
Sultonova Dilnoza
Nizomiy nomidagi TDPU magistranti

AUTIZM SPEKTRLI BOLALAR BILAN ISHLASHDA QUM TERAPIYASIDAN FOYDALANISH USULLARI

Autizm spektrli bolaning xulq-atvorini uzoq va samarali tuzatishni talab qiladi. Moslashuvchan jismoniy madaniyat autistik spektrli bolaning zarur ko'nikmalarini rivojlantirish, stereotipni o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Autizm beshta keng tarqalgan rivojlanish kasalliklaridan (PDD) biri bo'lib, ular ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va muloqotdagi keng og'ishlar, shuningdek, qiziqishlarning torligi va aniq takrorlanadigan xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi. Bu alomatlar kasallanish, zaiflik yoki hissiy bezovtalikni anglatmaydi.

Autizm spektrli bolalar yaxshi mexanik xotiraga ega, bu esa hissiy tajribalarlarini saqlab qolish uchun sharoit yaratadi. Tasavvur bo'yicha ikkita qarama-qarshi nuqtai nazar mavjud: ulardan biriga ko'ra, bolalarning tasavvurlari boy, ikkinchisiga ko'ra, tasavvur o'zgacha, patologik fantaziya xarakteriga ega.

Autizm spektrli bolalarda individual qobiliyatlarning yo'qligi kuzatiladi (Nikolskaya, E.R. Baenskaya, M.M. Liebling). Intellektual rivojlanish darajasi, affektiv sohaning o'ziga xosligi bilan bog'liq. Bunday bolalar ob'ektlarning funktsional xususiyatlari bilan emas, balki idrok etish yorqinligi bilan boshqariladi. Idrokning hissiy komponenti hatto maktab yoshida ham autizm spektrli bolalarda yetakchi rolini saqlab qoladi. Natijada, atrofdagi haqiqat belgilarining faqat bir qismi o'zlashtiriladi. Ko'pgina mutaxassislar autizm spektrli bolalar o'z bilimlarini bir vaziyatdan ikkinchisiga o'tkazishda qiyinchiliklarga uchrashini ta'kidlab o'tadilar.

Autizm spektrli bolalarda vaqt o'tishi bilan vaziyatning rivojlanishini tushunish, sabab-ta'sir munosabatlarini o'rnatish qiyin kechadi. Bu o'quv materialini qayta hikoya qilishda, syujetli rasmlari bilan bog'liq vazifalarni bajarishda aniq namoyon bo'ladi. Ko'pgina autism spektrli bolalar umumlashtirishlari mumkin, ammo ular materialni mustaqil ravishda qayta ishlashga qodir emaslar.

Autizm spektrli bolalarda kuzatilayotgan turli xil kamchiliklarni koreksiyalash va kompleks ta'sir etishda "Qum terapiyasi"dan samarali usul sifatida foydalanish mumkin. Muntazam qum terapiyasi bilan shug'llanish bolalarda quyidagi natijalar olish imkonini beradi:

- bolaning mashg'ulotlarga qiziqishini ortishi;
- bolalar ijtimoiy muhitga osonroq moslashishi;
- tanglik va qo'rquvning yo'qolishi, bolalar o'z qobiliyatlariga ishonch xosil qilish;
- faoliyatni bosqichma-bosqich rivojlantirish;
- nutqning kommunikativ funktsiyasini rivojlanishi;
- sensor jihatlarini shakllanishi;
- mayda qo'l motorikasini rivojlanishi;
- diqqatni rivojlanishi.

Qum terapiyasining quyidagi texnikasi farqlanadi:

1. To'ldirish. Qum mushtga bosiladi va barmoqlar orqali o'tadi. Texnika chiziqlar chizish uchun javob beradi.

2. Chimchilash. Bola bosh barmog'ini, o'rta va ko'rsatkich barmoqlarini birlashtiradi, bir oz qumni oladi va uni sochadi. Usul sizga ohanglar va soyalarni etkazish imkonini beradi.

3. Kaft. Ochiq kaft bilan bola qum qatlamini tekislaydi, chizilgan rasmni o'chiradi, izlar qoldiradi.

4. Musht. Bola kaftini siqib, orqa tomoni bilan qumli qatlamda nuqta hosil qiladi.

5. Barmoqlar bilan chizish. Bu usul turli qalinlikdagi va nuqtali chiziqlarni yaratishga, tasvir ravshanligiga erishishga imkon beradi. Qoida tariqasida, bolalar ko'rsatkich barmog'i bilan ishlashni boshlaydilar. Bolani barcha barmoqlarini ikkala qo'lda ishlatishga, parallel harakatlar qilishga undash. Bu miya faoliyatini rag'batlantiradi.

6. Asboblar yordamida rasm chizish. Taroq yordamida chizmalar, chiziqlar, bezaklar yaratiladi.

Autizm spektrli bolalar bilan olib boriladigan qum terapiyasi bo'yicha quyidagi metodikalarini tavsiya etamiz:

Qumli plyaj

Maqsad: taktil sezuvchanlikni rivojlantirish, mushaklarning kuchlanishini tartibga solish, o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish, diqqatni rivoilantirish

Bolani quyoshli kunda dengiz qirg'og'ida ekanligini, qum donalari uning kaftlarini qitiqlayotganini, to'lqinlarning chayqalishi eshitilayotganini, atrofda sukunat hukm surayotganini tasavvur qilishga taklif qilish. Bolani qollarini qumga tegizadi, chuqur nafas bilan bir hovuch olib va barmoqlarini iloji boricha qattiqroq siqib qo'yiladi. So'ngra bola asta-sekin qumni to'kib tashlaydi va bo'shashadi.

Yo'llar

Qo'shimcha mashqlar: «Yomg'ir» - vertikal chiziqlar konturini ishlab chiqish. «Narvonlar» - bu mashq vertikal va gorizontal chiziqlarni birlashtirishga o'rgatadi.

Oddiy tekis chiziqlar chizishni o'rgatish. So'ngra singan va to'lqinli chiziqlarga o'tish. Bolaga sevimli ertak qahramoni uchun uyga yo'l chizishga taklif qilish maqsadga muvofiq.

Maqsad: harakatlarni muvofiqlashtirish va fazoda orientatsiyani takomillashtirish, ixtiyoriy diqqatni rivojlantirish

Mening sevimli o'yinchog'im

Maqsad: bog'langan nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, bir-birini tushunish qobiliyatini shakllantirish., diqqatni rivojlantirish

Bola o'zining sevimli o'yinchog'ini qum bilan chizadi, so'ngra uni nomlamasdan, so'z bilan tasvirlaydi. Kattalar yoki hozir bo'lgan boshqa bolalar bu qanday narsa ekanligini taxmin qilishlari kerak.

Boshqotirmalar

Maqsad: mantiqiy va assotsiativ fikrlashni, tasavvurni rivojlantirish, diqqatni rivojlantirish.

Bolalar o'zlarini muvaffaqiyatli his qilishadi;

Har qanday ob'ektni o'ylab ko'rish: hayvon, qush, o'simlik, mebel, o'yinchoq. Bolani ushbu obektni belgilariga ko'ra, nimani nazarda tutayotganini taxmin qilishni taklif qilish. Agar nok haqida o'ylangan bo'lsa, uni quyidagicha ta'riflash mumkin: bu meva; daraxtda o'sadi; lampochkaga o'xshaydi. Bola o'z javobini chizishi kerak. Bolada topishmoqlar topish imkoniyati bo'lishi uchun rollarni o'zgartirib turish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Коллектив авторов. «Как помочь дошкольнику с расстройством аутистического спектра» /2020– с. 11. Autism Speaks. Autism diagnosis criteria: DSM-5.

2. Акименко, А.К., Бурмистрова, Е.Д., Шипова, Л.В. Основы специальной психологии /[под ред. Л.В. Шиповой]. Саратов: ИЦ «Наука», 2013. –335 с.
3. Айрес, Э. Дж. Ребѐнок и сенсорная интеграция. Москва, 2009. – 9 с.
4. Сенсорные особенности детей с расстройствами аутистического спектра. Под общ. ред. А.В. Хаустова, Н.Г. Манелис. М.: ФРЦ ФГБОУ ВО МГППУ, 2018. 8-11,48-64 с.

Qosimova Nafosat
Nizomiy nomidagi TDPU magistranti

NUTQ KAMCHILIGI BO'LGAN 6 YOSHLI BOLALARDA KOMMUNIKATIV VA NUTQIY KO'NIKMALARNI O'YIN FAOLIYATI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada 6yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda kommunikativ va nutqiy ko'nikmalarni o'yin faoliyati asosida rivojlantirish, bolalarni kuzatish, ular bilan o'yin malakalarini shakllantirish uchun bajariladigan mashqlar haqida so'z yuritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalalarda kommunikativ va nutqiy ko'nikmalarni o'rganishda pedagogik kuzatish metodi natijasida olingan ma'lumotlar va bolalardagi o'yin faoliyatidagi jarayonning borishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv faoliyat,defekt,shaxsiy rivojlanish,kommunikatsiya

Аннотация: В данной статье дети 6 лет с дефектами речи развитие коммуникативных и речевых навыков на основе игровой деятельности, говорится об упражнениях, которые необходимо выполнять для наблюдения за детьми, формирования у них навыков игры. Освещены сведения, полученные в результате метода педагогического наблюдения при изучении коммуникативно-речевых навыков детей дошкольного возраста и хода процесса в игровой деятельности детей.

Ключевые слова: Познавательная деятельность, дефект, личностное развитие, общение.

Abstract: In this article, 6-year-old children with speech defects development of communicative and speech skills based on game activities, it is talked about the exercises to be done to observe children, to form playing skills with them. The information obtained as a result of the method of pedagogical observation in learning communicative and speech skills in preschool children and the progress of the process in children's game activities are highlighted.

Keywords: Cognitive activity, defect, personal development, communication

Maktabgacha tarbiya yoshidagi davr shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi rivojlanishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir.

Maktabgacha tarbiya yoshiga yetgach, bolalarning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega.

Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, axloqiy sifatlari, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi.

Maktabgacha yoshdagi davrda muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridan ancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi.

Shuning uchun duduqlanuvchi bolalar nutqini shakllantirish asosan bolalar bog'chasida tarbiyachilar, logopedlar va defektologlar tomonidan turli mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarda bolalar yangi bilim va ko'nikmalarni oladilar, shu bilan birga umumiy va nutqiy hatti-harakat malakalarini o'zlashtiradilar va duduqlanishdan holi mustaqil nutqdan foydalanish malakalarini egallaydilar.

Duduqlanuvchi bolalarda og'zaki ko'rsatmalar va namoyish yoki namunaning namoyishisiz birgina og'zaki ko'rsatmalarga mos ravishda o'quv faoliyatini bajarish qobiliyati shakllanadi, idrok, xotira, tafakkur, bilishga bo'lgan qiziqishlari rivojlanadi va boshqaruv jarayonlari shakllanadi.

Bolalar aniq va umumiy savollarga javob berishga o'rganadilar; logoped, tarbiyachining talabiga ko'ra qisqa va keng javob qaytarishni mashq qiladilar; normal tempda, atrofdagilar uchun tushunarli, yetarlicha baland, aniq, ma'noga mos ravishda javob beradilar. Mashg'ulotlarda ot, sifat va tilning boshqa bo'laklarining grammatik shakllarini to'g'ri qo'llash malakalari mustahkamlanadi.

Diqqatning jamlanganligi, fahmlilik, eslash, dialog vaqtida faol ishtirok etish, lozim bo'lganda esa impulsiv bayondan o'zini tiyish kabi sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan ishlar mashg'ulotlarning ajralmas qismi hisoblanadi. O'rtoqlaridan ilgarilab ketmay va ulardan ortda qolmay ishni bir vaqtda boshlash va yakunlash ko'nikmasi shakllanadi, faoliyatning normal tempi, harakatchanlik, kelishib, ketma-ketlikda ishlash odati, boshlangan ishni oxiriga yetkazish, faoliyatning ikki turi o'rtasida diqqatni taqsimlay olish, materialni (qog'ozni) ratsional sarflash, qo'llanmalar, qurollardan to'g'ri foydalanish shakllantiriladi.

Ijobiy shaxsiy sifatlarni va umumiy va nutqiy hatti-harakat malakalarini shakllantirish, shuningdek mustaqil nutqdan foydalanish malakalarini mustahkamlashga alohida e'tibor beriladi. Shuningdek nafaqat jamoada, balki yakka tarzda o'ynash ko'nikmasini rivojlantirishga, o'yin qoidalariga mos ravishda o'z istaklarini bo'ysindirish yoki chegaralashga, iroda sifatlarini tarbiyalashga: o'z-o'zini nazorat etish, o'z hatti-harakatlariga javobgarlik, diqqatni jamlash, o'yinda faol bo'lish va bir vaqtning o'zida lozim bo'lsa, o'z hissiyotlari va xohishlarini tiya bilishga katta e'tibor beriladi.

O'yin jarayonidagi bolalar faol faoliyatining psixik taraqqiyot uchun ahamiyati shundaki, bolalarning turli sifat va fazilatlari o'yin jarayonida faqat namoyon bo'libgina qolmasdan, bunda sifat va fazilatlar mustahkamlanadi, o'zlashtiriladi. Shuning uchun psixologiya nuqtai nazardan oqilona ya'ni to'g'ri tashkil qilingan o'yin bola shaxsini har tomonlama o'stiradi va shuning bilan birga bolaning butun psixik jarayonlarida –sezish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol va irodani ildam rivojlanishiga yordam beradi. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti –harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob – axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga yetishiga ta'sir ko'rsatishdin iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak-atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga "o'zgartirish" imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim. vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub'ekti sifatida shakllana boshlaydi.

O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay balki bolaning xulq-atvoriga xam ijobiy ta'sir kursatadi. Bog'cha yoshidagi bolalarda xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rgangan Z.V.Manuylekoning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'knikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil bog'cha yoshi davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda xam qariyb baravarlashadi. Ba'zida ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin.

Bolaning ongida uni qurshab turgan voqelik to'grisidaggi xilma-xil o'yin faoliyatini takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan N.M.Aksarinaning ta'kidlashicha, o'yin o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit bo'lishi lozim:

a) taassurotlar tarkib topishi;

b) har xil ko'rinishdagi o'yinchoqlar va tarbiyaviy ta'sir vositalarining muhayyoligi;

v) bolalarning kattalar bilan tez-tez muomala va muloqotga kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir ko'rsatish uslubi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

D.B.Elkonin o'z tadqiqotida rolli o'yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi, Uning fikrichsa, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jihatini aniqroq aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil qiladi.

Eng sodda psixik jarayondan eng murakkab psixik jarayongacha hammasining eng muhim jihatlarini shakllantirishda o'yinlar katta rol o'ynaydi. Bog'cha yosh davrida harakatning o'sishida o'yinning ta'siri haqida gap borganda avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o'yinni tashkil qilishning o'zidayoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o'stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratadi. Ikkinchidan, o'yinning bola harakatiga ta'sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab ko'nikmalarini sub'ekt aynan o'yin paytida emas, balki bevosita mashg'ulot orqali o'zlashtiradi. Uchinchidan, o'yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. SHu boisdan o'yin faoliyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligani ta'minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi.

Yuqoridagi muloxazalar asosida umuman aytganda, o'yin va o'yin faoliyati bolada kommunikativ va nutqiy boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Федеральный государственный образовательный стандарт начального образования: утверждён приказом министерства образования и науки российской федерации от 17.10.2013 г. № 1155

2. Волков, Б.С. Психология общения в детском возрасте

3. Архипова Е.Ф. Логопедическая помощь детям раннего возраста. – м.: мозаика-синтез, 2015.
4. Воробьева В.К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи: учебное пособие / в.к. воробьева. – м.: астрель. транзиткнига, 2016. – 158 с.
5. Shomahmudova R,Po'latova.X.M Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik ish tizimi Toshkent-2015.

S.Suvankulova
A.Qodiriy nomidagi JDPU
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor-o'qituvchisi
Zoirova Marhabo Yahyo qizi
Maxsus pedagogika (logopediya)
yo'nalishi talabasi

KO'ZI OJIZLAR VA ZAIF KO'RUVCHILARNI O'RGANUVCHI FAN VA UNING RIVOJLANISHI UCHUN XISSA QO'SHGAN OLIMLAR

Annotatsiya. Umumta'lim maktablarda o'qitish pedagoglardan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, o'quv jarayonining ko'rgazmali jihozlar bilan jihozlanishi, o'qituvchi va o'quvchiga mutaxas sis tiflopedagoglar tomonidan yordam ko'rsatish tizimini tashkillashtirish talab qilinadi.

Kalit so'zi: XVIII-XIX asrda ko'zi ojizlar uchun maktablar , tiflopedagogika fanining rivojlanishi , Brayl ko'zning ko'r bo'lib qolishi , L. Brayl tomonidan 1129-yilda ishlab chiqilgan relyefli.

Абстрактный. Обучение в общеобразовательных школах требует специальной подготовки педагогов, оснащения учебного процесса демонстрационным оборудованием, организации системы поддержки учителя и ученика со стороны педагогов-специалистов.

Ключевое слово: Школы для слепых в XVIII-XIX веках, развитие науки педагогики, слепота Брайля, рельеф, разработанный Л. Брайлем в 1129 году

Abstract. Teaching in general education schools requires special training from pedagogues, equipping the educational process with demonstration equipment, organizing a system of providing support to the teacher and student by specialist pedagogues.

Keyword: Schools for the blind in the 18th-19th centuries, the development of the science of pedagogy, Braille becoming blind, the relief developed by L. Braille in 1129

Tiflopedagogikaning eng asosiy muommolaridan biri - bu ko'zi ojiz bolalarni umumta'lim maktablarda o'qitishdir. Umumta'lim maktablarda o'qitish pedagoglardan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, o'quv jarayonining ko'rgazmali jihozlar bilan jihozlanishi, o'qituvchi va o'quvchiga mutaxassis tiflopedagoglar tomonidan yordam ko'rsatish tizimini tashkillashtirish talab qilinadi. Tiflopedagogika fanining rivojlanishi XVII asrlarga G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ri keladi. Ko'zi ojizlar uchun dastlabki o'quv muassasasi tiflopedagogika fani asoschisi fransuz pedagogi V. Gayui tomonidan 1784-yilda Parij shahrida tashkillashtirilgan. XVIII-XIX asrda ko'zi ojizlar uchun bunday maktablar Buyuk Britaniyada, Avstraliyada, Germaniyada va AQSHda tashkii qilingan. Ko'zi ojizlar uchun tashkil qilingan bunday maktablarda o'quvchilar yozuv, o'quv, hisob-kitob, eng oddiy hunarmadchilik va musiqaga o'qitilgan. XIX asr o'rtalarida ko'rlar uchun o'qish va yozishda L. Brayl tomonidan 1129-yilda ishlab chiqilgan relyefli, nuqtaviy shrift varianti tarqaldi. Lui Brayl 1809-yil

4-yanvarda Fransiyaning kichik Kuray shahrida poyabzalchi (boshqa ma'lumotlarga ko'ra egarchi) Simon-Rene Brayl oilasida tug'ilgan. 3 yoshida Brayl yozuvi ko'zning yallig'lanishi natijasida ko'r bo'lib qoldi, bu bola otasining ustaxonasida o'zini egar pichog'i bilan jarohatlaganida boshlangan. U nihoyat 5 yoshida ko'r bo'lib qoldi. . Luining ota-onasi unga ot jabduqlari uchun chekka to'qishni, shippak tikishni o'rgatishgan va Luiga skripka chalishni o'rgatish uchun musiqa o'qituvchisini taklif qilishgan. Lui mahalliy maktabda tayoq yordamida alifboni o'rgangan. 10 yoshida (1819 yilda) Lui Parij davlat ko'zi ojiz bolalar institutiga (frantsuz) rus tilidan savod o'rgatish, musiqa, trikotaj va to'quvchilikdan dars berdi. Darslar uchun ko'tarilgan chiziqli shriftda nashr etilgan kitoblar taqdim etilgan, ammo bunday kitoblar kam edi va ko'p fanlar bo'yicha darsliklar yo'q edi. O'qitish metodikasi axborotni tinglashga asoslangan edi. Lui eng zo'r talabalardan biri bo'lib, pianino va organ chalishni o'rgangan. 1828-yilda Lui o'qishni tugatdi va kichik o'qituvchi-repetitor bo'lib ishlash taklifini oldi. O'qish paytida Lui Charlz Barbier tomonidan ishlab chiqilgan "tungi alifbo" bilan tanishdi. Barbier artilleriya ofitseri bo'lgan va alifboni harbiy maqsadlarda - tunda ma'lumot uzatish uchun ishlab chiqqan. Ma'lumotni yozib olish kartondagi teshiklarni teshish, o'qish - kartonga tegish (tegish) orqali amalga oshirildi. 1824 yilda (15 yoshida) Brayl ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar uchun ko'tarilgan nuqta shriftini ishlab chiqdi, uning sharafiga Brayl alifbosi deb nomlandi va hozirgacha butun dunyoda qo'llanilmoqda. Brayl yozuvi shrift ustida uzoq yillar ishladi va 1829 yilda shriftning dastlabki variantini institut kengashiga ko'rib chiqish uchun taqdim etadi. Institut kengashi shriftni ko'zi ojiz o'qituvchilar uchun noqulay deb hisobladi va faqat 1837 yilda ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning talabiga binoan institut kengashi yana shriftni ko'rib chiqishga qaytdi. Brayl iqtidorli musiqachi bo'lib, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarga musiqani o'rgatgan va uning shrifti asosidagi tamoyillarga asoslanib, nota yozish uchun shrift ishlab chiqqan. Brayl alifbosida chop etilgan birinchi kitob "Fransiya tarixi" (1837) edi.

Brayl 1852-yil 6-yanvarda Parijda vafot etdi va o'zining tug'ilgan shahri Kureyda dafn etildi. 1952 yilda u Parij panteonida qayta dafn qilindi. Lui bolaligini o'tkazgan uyda muzey bor. Uning uy-muzeyiga olib boruvchi ko'cha Brayl alifbosi nomi bilan atalgan. Bundan tashqari Rossiyada Brayl alifbosida kitob chop etish 1885 yilda Anna Aleksandrovna Adlerning (1856-1924) "Ko'r bolalarga bag'ishlangan bolalar o'qishi uchun maqolalar to'plami" kitobining yuz nusxada nashr etilishi bilan boshlandi.

Tiflopedagogika fanining asosiy vazifalari quyidagilarni tashkil etadi: ko'rishda jiddiy nuqsoni bo'lgan shaxslarni psixologik, pedagogik va klinik jihatdan o'rganish, bu kabi nuqsonlar mavjud bo'lganda ruhiy va jismoniy rivojlanish anomaliyalari va ko'rish funksiyasi buzilishlarini aniqlash, shaxsning ko'rish funksiyalari turli buzilishlari mavjud bo'lgan holda ularni har tomonlama shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarini o'rganish, fan asoslariga o'rganish hamda mehnat va kasb tayyorgarligi masalalarini hal etish; zaif ko'ruvchi va ko'zi ojizlarni o'qitish va tarbiyalash uchun maxsus muassasalari tiplari va strukturasini belgilash, o'quv rejalari, dasturlari darsliklar, xususiy metodikalarini tizimining ilmiy asoslarini ishlab chiqarish, ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslaming bilish jarayonlarini rivojlanish, ularni o'qitish va jamiyatga, mehnatga tayyorlash samaradorligini oshirish imkonini beradigan maxsus texnik vositalar yaratish, to'laqonli bo'lmagan ko'rishni muhofaza qilish va rivojlantirish bo'yicha gigienik tadbirlar tizimini ishlab chiqarish, ta'lim-tarbiya va kasb tayyorgarligi uchun binolami loyihalash maxsus maktablami rivojlantirishni yo'lga qo'yish, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalami reabilitatsiya va integratsiyalashni yo'lga qo'yish tashkil etadi, tiflopedagogika zimmasiga qo'yilgan vazifalami yechishda umumiy, pedagogika, psixologiya, fiziologiya, oftalmologiya, maktab gigiyenasi, bolalar nevralogiyasi bilan hamkorlikda bajariladi.

Shuningdek ko‘rish qobiliyati kuchsizlangan yoki butunlay yo‘qolgan insonlar uchun ilk marotaba Hindistonda smartfon ishlab chiqarildi. Telefon korpusida Brayl shrifti qo‘llangan. Smartfonda ishlatilgan «Shape Memory Alloy» texnologiyasi shaklni xotirlash effekti (ayrim materiallarning dastlabki o‘zgarishdan keyin qizdirilsa yana avvalgi holatiga qaytish xususiyati)ga qurilgan. Smartfon ekrani, agar uni shunday atash mumkin bo‘lsa, talab bo‘yicha tepadan pastga qarab joylangan kontaktlar tarmog‘idan iborat turli kontaktlar muayyan harflar yoki simvollarni anglatadi. Smartfon ekrani o‘ziga xos tarjimon bo‘lib, oddiy matnni Brayl alifbosiga va aksincha, Brayl alifbosini oddiy matnga o‘tkaza oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 . P.M. Po’latova , L. Sh. Nurmuxamedova , D.B. Yakubjonova , Z.N.Mamarajabova. “Maxsus pedagogika” Toshkent 2018-yil.
2. M. Kun . uz
3. M. Kun . uz
4. P.Mavlonova “Maxsus pedagogika” Toshkent 2001.
5. https://translate.google.com/
6. A.D. Sultonova “Maxsus pedagogika” Toshkent 2014.
7. Karlar maktabi .uz. 2000.
8. B. To’xliyev , L. Nurmuhammedova , D. Sultonava. “Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati” Toshkent 2010.

Муродова Ш.Д.,
директор Дошкольного образовательного учреждения «Детский сад «Baxtli bolalik»,

РАЗВИТИЕ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ В ИГРАХ

Annotation. Older preschool children, as a rule, have a high level of speech development. They tell familiar fairy tales, easily remember and read poems, retell the content of their favorite cartoons, express an assessment of any events or actions. Nevertheless, even at this age, it is necessary to help the child master the richness of his native language.

Keywords: Speech development is a purposeful and consistent pedagogical work involving the use of an arsenal of special pedagogical methods and the child’s own speech exercises

Аннотация. У детей старшего дошкольного возраста, как правило, высокий уровень развития речи. Они рассказывают знакомые сказки, легко запоминают и читают стихи, пересказывают содержание любимых мультфильмов, высказывают оценку каким – либо событиям или поступкам. Тем не менее и в этом возрасте надо помогать ребенку осваивать богатство родного языка.

Ключевые слова: Развитие речи – это целенаправленная и последовательная педагогическая работа, предполагающая использование арсенала специальных педагогических методов и собственные речевые упражнения ребенка.

Развитие речи – процесс сложный, творческий и поэтому необходимо, чтобы дети, возможно, раньше хорошо овладели своей родной речью, говорили правильно и красиво. Следовательно, чем раньше (по мере возрастных особенностей) мы научим ребёнка говорить правильно, тем свободнее он будет чувствовать себя в коллективе.

В работе с детьми дошкольного возраста используются следующие средства речевого развития детей: общение взрослых и детей, культурная языковая среда, обучение родной речи и языку на занятиях, различные виды искусства (изобразительное, музыка, театр), художественная литература. Развитие речи в процессе ознакомления с художественной литературой занимает большое место в общей системе работы с детьми. Художественная литература является важнейшим источником и средством развития всех сторон речи детей и уникальным средством воспитания. Она помогает почувствовать красоту родного языка, развивает образность речи.

Расширяя кругозор детей, знакомя их с окружающим миром, развивая и обогащая речь, загадки имеют неоценимое значение в формировании способности к творчеству: логического мышления (способность к анализу, синтезу, сравнению, сопоставлению), элементов эвристического мышления (способность выдвигать гипотезы, ассоциативность, гибкость, критичность мышления). К.Д.Ушинский сказал: «Загадку я помещал не с той целью, чтобы ребёнок отгадал сам загадку, хотя это часто может случиться, так как многие загадки просты; но для того, чтобы доставить уму ребёнка полезное упражнение; приладить загадку дать повод к интересной и полной классной беседе, которая закрепится в уме ребёнка именно потому, что живописная и интересная для него загадка заляжет прочно в его памяти, увлекая за собой все объяснения, к ней привязанные ».

Как директор детского сада , работая с детьми уже более 3 х лет могу сказать что

игра – основной вид деятельности ребёнка, в игре не только развиваются или заново формируются отдельные интеллектуальные операции, но и коренным образом изменяется позиция ребёнка в отношении к окружающему миру и формируется механизм возможной смены позиции и координации своей точки зрения с другими возможными точками зрения». У детей дошкольного возраста игра является основным видом деятельности.

Дошкольный возраст – это период активного усвоения ребенком разговорного языка, становления и развития всех сторон речи – фонетической, лексической и грамматической. Анализ реальной ситуации, сложившейся в настоящее время, показал, что количество детей, имеющих проблемы в речевом развитии, неуклонно растет. У многих детей отмечается недостаточность словарного запаса, возникают трудности в развитии связной речи и в формировании грамматического строя. Поэтому я считаю актуальной и необходимой тему развития речи дошкольников.

Изучив теоретические источники, я поставила перед собой цель:

-создание развивающей предметно-пространственной среды, способствующей развитию речи дошкольников через дидактические, речевые игры, театрализованные, сюжетно - ролевые игры.

Учитывая то, что главной деятельностью детей дошкольного возраста является игровая деятельность, в группе созданы уголки для сюжетно – ролевых игр, уголок детского творчества, зона отдыха, отдельные уголки для девочек и мальчиков *(гендерное воспитание детей)*. Предметно-развивающую среду регулярно пополняю новыми атрибутами, сделанными своими руками и родителей.

Для формирования диалогической речи я использую различные виды театра. В процессе театрализованной игры незаметно активизируется словарь ребенка, совершенствуется звуковая культура его речи, ее интонационный строй. Исполняемая роль, произносимые реплики ставят ребенка перед необходимостью ясно, четко, понятно изъясняться. У него улучшается монологическая и диалогическая речь, ее грамматический строй.

В своей работе использую игровые ситуации, организовываю игры-драматизации, чтение художественной литературы с последующим обыгрыванием сюжетных эпизодов в течение дня, игры-рисования на свободную тему. Все это является толчком для творческой мысли, идеи, требующей воплощения.

Наблюдаю, как после прочтения сказок в театрализованных играх отражаютс я персонажи и сюжеты, взволновавшие детей, как они пропускают через себя характер героев. И вижу результат своей работы. Как постепенно у детей *«растворяется»* закомпле ксованность и дети преодолевают страхи.

«В развитии мышления и речи детей, особое место отводится движениям руки. **Руки дают человеку голову, затем поумневшая голова учит руки, а умелые руки способствуют развитию речи». И. П. Павлова**

Одним из показателей хорошего физического и нервно-психического развития ребенка является развитие его руки, кисти, ручных умений или, как принято называть, мелкой пальцевой моторикой.

Кисть руки имеет самое большое *«представительство»* в коре головного мозга, поэтому именно развитию кисти принадлежит важная роль в формировании головного мозга и становлении речи. Чем лучше работают пальцы и вся кисть, тем лучше ребенок говорит.

В своей работе особое внимание я уделяю дидактической игре. Благодаря ее использованию процесс обучения проходит в доступной и привлекательной для детей дошкольного возраста игровой форме. При организации игры я особое внимание обращаю на присутствие в занятиях элементов занимательности: поиска, сюрпризности, отгадывания и т. д.

Дидактическая игра развивает речь детей: пополняет и активизирует словарь, формирует правильное звукопроизношение, развивает связную речь, умение правильно выражать свои мысли.

Использую различные дидактические игры: словесные, с игрушками и предметами, настольно-печатные, которые способствуют развитию мышления, памяти, воображения, речи, формируют умственные способности детей. Такие как:

СЛОВА НАОБОРОТ
ЧТО СЛУЧИТСЯ
СКАЖИ ПРАВИЛЬНО
ИГРАЕМ В ЛОТО
МОИ ПЕРВЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
БОЛЬШОЙ – МАЛЕНЬКИЙ КТО ЧТО ДЕЛАЕТ
КОРОТКИЕ СЛОВА
ВРЕМЕНА ГОДА

Организую детей во время прогулки, непосредственно соприкасаясь с природой: деревьями, кустарниками, цветами, семенами, листьями. В таких играх закрепляются знания детей об окружающей их природной среде, формируются мыслительные процессы *(анализ, синтез, классификация)* и воспитывается любовь к природе, бережное к ней отношение.

Хочется отметить в моей работе тесную взаимосвязь с родителями. Включение родителей в педагогический процесс также является важнейшим условием полноценного речевого развития ребенка.

Список литературы

1. Алексеева М.М. Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. - М.: Академия, 2000. - 159 с.
2. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей: Книга для воспитателей детского сада. -- М.: Мозаика-Синтез, 2000. -- 272 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. М.: Искусство, 2003. - 423 с.
4. Белоус Е. Развитие речи и фонематического слуха в театрально-игровой деятельности // Дошкольное воспитание. - 2009. - №7. - С. 66-70.
5. Бондаренко А.К., Матусик А.И. Воспитание детей в игре. - М.: Просвещение, 2002.
6. Ветчинкина Т. Игровая деятельность как средство коррекции речевых нарушений у дошкольника // Учитель. - 2009. - №3. - С. 14-15.
7. Выготский Л.С. Педагогическая психология - М.: Педагогика, 1991.
8. Галанов А.С. Психическое и физическое развитие ребенка от 3 до 5 лет: Пособие для работников дошкольных образовательных учреждений и родителей. -- 3-е изд., испр. и доп. -- М.: АРКТИ, 2006. -- 96 с.
9. Герасимова А.С. Уникальное руководство по развитию речи / Под ред. Б.Ф. Сергеева. - 2-е изд. - М.: Айрис-Пресс, 2004. - 160 с.
10. Двинянинова Ю.А. Творческие игры в старшем дошкольном возрасте // Воспитатель ДОУ. - 2009. - №12. - С. 43-47.
11. Калягин В.А. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Калягин, Т.С. Овчинникова. -- М.: Академия, 2006. -- 320 с.
12. Леонтьев А.Н. Психология общения / А.Н. Леонтьев. - М.: Тарту, 2002.

Abutova Shohista O'mirbek qizi-
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi

NUTQ PATOLOGIYASINING TURLI KLINIK SHAKLLARIDA FONOLOGORITMIK ISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada nutq patologoyasining turli klinik shakllarida fonologoritmik ish olib borish jarayonlarida qo'llaniladigan o'yinlar. Turli nutq buzilishlarida fonologoritmika vazifalari yoritilgan bo'lib, buni nutq nuqsonlarida qo'llash.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: og'ir nutq buzilishlari (ONB), duduqlanish, rinolaliya, dizartriya, ritmik mashqlar.

Аннотация: В статье представлены игры, применяемые в процессах фоно логоритмической работы при различных клинических формах речевой патологии. Освещены задачи фонологоритмики при различных нарушениях речи, ее применение при дефектах речи.

Ключевые слова и понятия: тяжелые речевые нарушения (ОНБ), заикание, ринолалия, дизартрия, ритмические упражнения.

Resume: In the article, games used in the processes of phonologorhythmic work in various clinical forms of speech pathology. In various speech disorders, the functions of phonologorhythmics are illuminated, applying this to speech defects.

Key words and concepts: severe speech disorders (ONB), stuttering, rhinolalia, dysarthria, rhythmic exercises.

Dizartriyada fonologoritmik ishning o'ziga xosligi klinik belgilarning og'irligiga, nutq nuqsonining tuzilishiga, bolalarning yoshiga bog'liq. Fonologoritmik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun

dizartriyali bolalar guruhlarini to'ldirishning xususiyati yetakchi vosita buzilishlarini hisobga olishdan iboratdir:

1. Parezli bolalar chaqqon emas va yo'nalishni blgilab ololmaydi. Ushbu guruh bolalari uchun tetik, ritmik, harakatni rag'batlantiruvchi musiqiy jo'rlik tanlanadi.

2. Giperkinez va tik(uchish)lar bor bolalar. Ular uchun mayin, sokin, ritmik naqorot va mayin boshlanish qismga mos musiqa ishlatiladi.

3. Spastik bolalar. Ushbu guruh bolalari valьs, alla, jonli tabiat musiqasi kabi yoqimli va sokin musiqaga muhtoj.

Dizartriyada fonologoritmik ishlarning vazifalari:

1) patologik vosita reaktsiyalarini bosish, shartsiz refleks faoliyatini tartibga solish, mushak tonusini normallashtirish. Shu maqsadda mashg'ulotlarda mushaklarning tonusini erkin tartibga solish, kuch, epchillik va chidamlilik, harakatlarning tezligi va aniqligi, harakatlarni dinamik muvofiqlashtirish, harakatlarning ritmikligi, nafisligi kabi vosita xususiyatlarini rivojlantiradi va muntazam ravishda o'rgatadi;

2) oliy aqliy funktsiyalarni rivojlantirish;

3) umumiy, barmoq, mimik va artikulyatsion harakatlarning kinestetik va kinetik asoslarini ishlab chiqish;

4) somato-fazoviy orientatsiyani, va vizual-harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantirish;

5) ovoz balandligi va kuchini mashq qilish;

6) ovozning tembr xususiyatlarini rivojlantirish;

7) ovozni to'g'ri talaffuz qilish bilan mustahkamlash;

8) eshitish farqlarini takomillashtirish;

9) logoritmik mashg'ulotlarda bolalarning harakat faoliyati orqali tilning murakkab mantiqiy-grammatik aloqalarini o'zlashtirish.

Fonologoritmik mashg'ulotlar uchun ochiq tug'ma rinolaliyali bolalar guruhlari nutq nuqsonining tuzilishini va logopediya davrini hisobga olgan holda to'ldiriladi: operatsiyadan oldin yoki operatsiyadan keyin.

Rinolaliyada fonologoritmik ishning vazifalari:

1) mimika motorikasini rivojlantirish;

2) umumiy motorikani rivojlantirish: ohang, koordinatsiya, harakatlarning o'zgarishi;

3) gipernazallikni yengish uchun artikulyatsion motorikani, ayniqsa yumshoq tanglayning harakatchanligini rivojlantirish;

Yo'talish, esnash, yutish, unli tovushlarga boy qo'shiqlar kuylashga taqlid qilish kabi o'yinlardan foydalanamiz. Mazmunli vaziyatlarda unli tovushlarni kuylashdan boshlash muhimdir. Masalan, poezd kelyapti, hushtak UUU. Yoki o'rmonda yo'qlash AU! Ayiqning qo'shig'i: EEE.

4) nutqning prosodik tomonini rivojlantirish: ovozning kuchi, balandligi va sur'ati, nutqning ohangdor-intonatsion tomoni;

5) eshitish farqlashlarni shakllantirish va takomillashtirish;

6) tovushning to'g'ri talaffuzini mustahkamlash.

Duduqlanishda og'zaki nutqning tezligi, ritmi va sur'atidagi buzilishlar boshqa nutq buzilishlari bo'lgan bolalarga qaraganda ancha aniqroq namoyon bo'ladi. (L.I. Belyakova, N.N. Goncharova, Ye.A. Dьyakova, Ye.V. Prokopenko, Yu.O. Filatova va h.). Ko'p mualliflar duduqlanishda motorika buzilishini ta'kidlaydilar. Motorikaning holatiga ko'ra N.S. Samoylenko maktabgacha yoshdagi duduqlanadigan bolalarning to'rt guruhini aniqlaydi.

Duduqlanadigan bolalar uchun S.A. Mironova bolalar bog'chasi uchun duduqlanmasdan mustaqil nutqdan foydalanish malakasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus ta'lim-tarbiya dasturini ishlab chiqdi. Dasturga logopedik ishlardan tashqari musiqiy eshitish, qo'shiq aytish, berilgan harakatlarning ketma-ketligini ifodalash qobiliyatini, harakatlar va nutqni ritmik tashkil etishni shakllantirishga qaratilgan musiqiy-ritmik mashg'ulotlar kiritilgan.

Fonologoritmik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun duduqlangan bolalar guruhlarini jamlashning o'ziga xos xususiyati duduqlanishning nevrotik yoki nevrozga o'xshash shaklini hisobga olishdir. Duduqlanishning har bir shakli uchun logoritmik ishning aniq vazifalari belgilangan (N.A. Rыchkova).

Nevrotik duduqlanishda fonologoritmik ishning vazifalari:

1) harakatlarning aniqligi, ravshanligi, tezligi, faol e'tiborni harakatlarni bajarish sifatiga o'tkazish qobiliyatini tarbiyalash;

2) mushak tonusini normallashtirish (o'zgaruvchan musiqiy material yordamida);

3) iroda, o'z -o'ziga ishonch, jamoa bo'lib ishlash, qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini tarbiyalash;

4) hissiy sohaga va kayfiyatga ijobiy ta'sir etish;

5) harakatlar, nutqning sur'ati, ritmi va ravonligini shakllantirish.

Logoritmik mashg'ulotlarda nonutqiy mashqlardan tashqari kichik yuklama(nagruzka)li nutq mashqlari, masalan, qo'shiq bilan mashq va o'yinlar, nutq hamrohligida nafas olish, diktsiya va artikulyatsiya, mayda motorikani rivojlantirish uchun mashqlar asta-sekin kiritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белякова Л.И. Основные логопедические технологии, формирование плавной речи у заикающихся // Дефектология. - 2001. - №4. - С. 49-53.

2. Богомолова А.И. Устранение заикания у детей и подростков. Из опыта работы: [Электронный ресурс] / А.И. Богомолова // www.pedlib

3. Борисова ЕА. Совместная работа воспитателя и логопеда по преодолению заикания и ОНР у детей старшей группы.

4. Волкова ГА. Логопедическая ритмика. -М.: Владос. - 2002. - 272 с.

5. Ворошилова Е.Л. Система работы с заикающимися дошкольниками // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. -2006. - №2. - С. 30.

6. Гегелия НА. Родителям о заикании детей и подростков // Дефектология. - 1998. - №4. - С. 88-93.

7. Гладковская Л.М. Использование песка и воды в индивидуальной работе с заикающимися детьми 5-6 лет // Логопед. - 2008. - №1. - С. 49-56.

8. Гладковская Л.М. Подгрупповые комплексные занятия для старших дошкольников, страдающих заиканием // Логопед. - 2008. -№8. - С. 60-67.

9. Гончарова Н. Коррекция заикания // Дошкольное воспитание. - 2005. - №3.- С. 59.

10. Казбанова Е.С. Развитие темпо-ритми-ческой организации детской речи как способ профилактики заикания // Логопед. - 2005. -№6. - С. 28-32.

11.Картушина М.Ю. Конспекты лого-ритмических занятий с детьми 6-7 лет. - М.: Сфера. - 2006. - 192 с.

12. Комплексный метод преодоления заикания у детей в условиях санатория: [Электронный ресурс] / www.kved // Курортные ведомости. -2009. - № 1 (52).

13. Морозова Н.Ю. Как преодолеть заикание. - М.: Эксмо-пресс, 2002.

15. Руденко И.И. Логопедическая ритмика для дошкольников с речевой патологией // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2005. - №1. - С. 14-17.

16. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия. - М.: Владос, 2000. - 208 с.

17. Скрыпник И. Примерные конспекты логоритмических занятий с детьми, страдающими заиканием // Дошкольное воспитание. -1996. - №5. - С. 2-10.

Xodjabekova S.A.
Nizomiy nomidagi TDPU logopediya kafedrasi doktoranti

MAKTABGACHA TA'LIMNING PEDAGOGIK JARAYONIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Maktabgacha ta'limning pedagogik jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish bayon etilgan, shu bilan birgalikda duduqlanuvchi bolalarni nutq kamchiliklarini bartaraf etish yo'llariga oid tavfsiyalar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: kommunikativ, kompetensiya, inklyuziv kompetensiya, tamoyil, nutq, qo'llab-quvvatlash, muloqot.

Annotation. In the pedagogical process of preschool education, the development of communicative competence of preschoolers is described, and recommendations are given on ways to overcome speech defects in children who stutter.

At the same time, recommendations are given on ways to overcome speech defects in children with intellectual disabilities.

Keywords: communicative, competence, inclusive competence, principle, speech, support, communication.

Аннотация. В педагогическом процессе дошкольного образования описано развитие коммуникативной компетентности дошкольников, при этом даны рекомендации по способам преодоления дефектов речи у детей которые заикаются.

Ключевые слова: коммуникатив, компетентность, инклюзивная компетентность, принцип,речь, сопроваждение,коммуникация.

Shaxsning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar, qanchalik mukammal bo'lmasin, jamiyatning kommunikativ madaniyati bilan «tabiiy» tarzda tanishish o'rnini bosa olmaydi. Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish «tabiiy» tajribani boshqa, samaraliroq tajriba bilan almashtirish emas, balki kommunikativ madaniyat boyligini o'zlashtirishning yanada samarali usullarini o'z-o'zini tashkil qilishda yordam berishdir.

Zamonaviy psixolingvistik, psixologik va pedagogik tadqiqot ma'lumotlari ikkita psixologik tamoyilni hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish tizimini qurishni talab qiladi: rivojlanish tamoyili va faoliyatlilik tamoyili.

Ushbu tamoyillarga asoslanib, maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning mazmuni va usullari ishlab chiqiladi, ularning muloqoti turli xil faoliyat jarayonida quriladi. Xususan, logopediyada psixologik-pedagogik yondashuv R.E. Levina tomonidan ishlab chiqilgan.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning psixologik tamoyillaridan biri rivojlanish tamoyili bo'lib, unga ko'ra barcha psixik jarayonlar, shu jumladan nutq ham o'z rivojlanishida ma'lum sifat bosqichlariga ega. Psixik jarayonlarning rivojlanishi bir-biri bilan yaqin munosabatda rivojlanadi.

Ruhiy rivojlanishda bolaning muayyan turdagi atrof-muhit ta'siriga ayniqsa sezgir bo'lgan senzitiv davrlari mavjud. Nutqni rivojlantirish uchun senzitiv davr - bu 1,5 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan yosh, bola bu yoshda muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga eng sezgir bo'ladi.

L.S. Vygotskiyning fikriga ko'ra, o'rganishning juda kech boshlanishi rivojlanishda optimal vaqtda sodir bo'lgan ta'limga qaraganda katta ahamiyatga ega bo'lmaydi. Nutqni rivojlantirish uchun ushbu eng qulay davrda bola muloqot amalga oshiriladigan tilning asosiy vositalarini o'zlashtiradi. Senzitiv davrda bolaning kommunikativ kompetensiyasining asoslari, maxsus lingvistik tuyg'u shakllanadi.

Psixologik-pedagogik fanimizda rivojlanish ta'lim bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqiladi: o'rganish rivojlanishga olib keladi. Biroq, o'qitish bu rolni faqat rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini hisobga olgan holda qurilgan taqdirdagina bajarishi mumkin.

Bola ruhiyati rivojlanishining maktabgacha davrida muloqot yangi bilim, ko'nikma va malakalarni to'plash va o'zlashtirishni belgilovchi yetakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Aynan maktabgacha yosh davri - yaqin kattalar bilan muloqot qilish, shuningdek tengdoshlar bilan o'yinli va haqiqiy munosabatlar orqali inson munosabatlarining ijtimoiy makonini o'zlashtirishning boshlang'ich davri hisoblanadi. Bu davrda kattalar bilan munosabatlar orqali odamlar bilan, shuningdek, ertak va xayoliy qahramonlar bilan, tabiiy narsalar, o'yinchoqlar, tasvirlar va boshqalar bilan tanishish qobiliyati jadal rivojlanadi. Shu bilan birga, bola o'zi uchun izolyatsiyaning ijobiy va salbiy kuchlarini kashf etadi, u keyingi yoshda ularni o'zlashtirishi ko'zda tutilgan.

Bu davrda nutq, almashtirish qobiliyati, ramziy harakatlar va belgilardan foydalanish jadal rivojlanishda davom etadi. Maktabgacha yoshdagi nutqning funktsiyalari va shakllari juda xilma-xil bo'ladi. Bola kattalarga xos bo'lgan og'zaki nutqning barcha asosiy shakllarini o'zlashtiradi. Nutqning yangi shakllarining rivojlanishiga olib keladigan muloqot va faoliyatga bo'lgan yangi ehtiyojlar muqarrar ravishda tilni, uning so'z boyligi va grammatik tuzilishini intensiv o'zlashtirishga olib keladi, buning natijasida bolaning nutqi tobora uyg'unlashadi.

Nutqiy funktsiyaning buzilishi kommunikativ kompetentsiya jarayonining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin emas. Nutq vositalarining rivojlanmaganligi muloqot darajasini pasaytiradi, psixologik salbiy xususiyatlarning paydo bo'lishiga yordam beradi, umumiy va nutqiy xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqaradi, muloqotda faollikning pasayishiga olib keladi.

Kommunikativ qobiliyatlarning nomukammalligi, nutqning passivligi erkin muloqot jarayonini cheklaydi va o'z navbatida og'zaki va kognitiv faoliyatning rivojlanishiga, bilimlarni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi, bolaning shaxsiy rivojlanishi va xatti-harakatlariga salbiy ta'sir qiladi.

Duduqlanuvchi maktabgacha yoshdagi bolaning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish, uning hissiy sohasini faollashtirish, bolani muloqotda maqsadlar qo'yishga o'rgatish, kommunikativ vazifani tahlil qilish, muloqotning turli vaziyatlarida harakat qilish, uning motivatsiyasini shakllantiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, дудуқланувчи maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish, kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalarning til muhitini tashkil etishdir.

Duduqlanuvchi maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq ko'nikmalarini oshirishda maqsadli o'rganish ham muhim rol o'ynaydi, bu o'yin usulida amalga oshirilishi mumkin. O'rganishning o'yin shakli maxsus tashkil etilgan o'yin vaziyatlari bilan berilishi mumkin.

Tafakkur rivojlanishining asosi aqliy harakatlarning shakllanishi va takomillashuvidir. Mak-

tabgacha yoshdagi aqliy harakatlarni o'zlashtirish tashqi yo'naltiruvchi harakatlarni assimilyatsiya qilish va interiorizatsiya (ichkilashtirish) umumiy qonuniga muvofiq sodir bo'ladi. Bu tashqi harakatlar nima ekanligiga va ular qanday ichkilashtirilganligiga qarab, bolaning paydo bo'lgan aqliy harakatlari yoki tasvirlar bilan harakat shaklini yoki belgilar - so'zlar, raqamlar va boshqalar bilan harakat shaklini o'z ichiga oladi. Belgilar bilan harakatlarni bajarish haqiqiy ob'ektlardan chalg'ishni talab qiladi. Bunday holda, so'zlar va raqamlar ob'ektlarning o'rnini bosuvchi sifatida qo'llaniladi. Belgilar bilan harakatlar yordamida amalga oshiriladigan fikrlash mavhum fikrlashdir. Abstrakt tafakkur mantiq fani o'rganadigan qoidalarga bo'ysunadi va shuning uchun mantiqiy fikrlash deb ataladi. Og'zaki-mantiqiy fikrlash - bu fikrlashning bir turi bo'lib tushunchalar bilan mantiqiy amallar yordamida amalga oshiriladi.

Nutq faoliyatida motivatsion ishtirokni shakllantirishning asosiy vazifasi nomaqbul faoliyat motivlarining kuchidan sezilarli darajada oshib ketadigan qo'zg'alish va motivatsion motivlarning tarmoqlangan tizimini yaratishdir. Nutqni rivojlantirish muhitini yaratmasdan, bu vazifani bajarish mumkin emas. O'yin, maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy faoliyati sifatida, rivojlanayotgan muhitni shakllantirish uchun eng qulay vositadir.

Yuqorida aytilganlarga muvofiq, biz NTR maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasining tashqi va ichki tarkibiy qismlarini ajratamiz.

Tashqi xususiyatlar:

- kattalar bilan muloqot (L.S.Vigotskiy aqliy faoliyatning yuqori shakllarini rivojlantirish jarayoni doimo bolaning kattalar bilan muloqotida bo'lishini ko'rsatdi, S.L.Rubinshteyn ona tilini birlamchi o'zlashtirish, hayotiy motivatsiyali faoliyat aloqasi jarayonida chinakam jonli nutq sodir bo'lishini ta'kidlaydi.).

- muloqot ko'nikmalarini shakllantirish (M.I. Lisina, E.O. Smirnova, A.G. Ruzskaya asarlarida biz rivojlangan muloqot qobiliyatlari bolalar o'rtasida tez-tez aloqa qilishiga yordam berishini tasdiqlaymiz va bu, o'z navbatida, nutq faolligini keltirib chiqaradi).

- - nutq bayonida motivatsion ishtirokni shakllantirish (L.S.Vygotskiy, A.R.Luriya, A.A.Leontyev, nutq avlodining birinchi bo'g'ini uning motivatsiyasi deb ataladi. L.S.Vigotskiy: "Fikrning o'zi boshqa fikrdan emas, balki motivatsiyadan tug'iladi. Bizning harakat va ehtiyojlarimiz, qiziqishlarimiz va motivlarimiz, ta'sir va his-tuyg'ularimizni o'z ichiga olgan bizning ongimiz doirasi». A.R.Luriya: «Nutq bayonoti odatda ushbu bayonotning motivi bilan boshlanadi.» A.A. Leontiev: « bayonotning boshida motiv yotadi». P. K. Anoxinning fikriga ko'ra, motivatsion ishtirokni shakllantirish istalmagan faoliyat motivlarining kuchidan sezilarli darajada oshib ketadigan qo'zg'alish va motivlarning tarmoqlangan tizimini yaratishni o'z ichiga oladi. Nutqni rivojlantirish muhitini yaratmasdan, bu vazifa amalga oshirish mumkin emas).

Ichki xususiyatlar:

- sensomotor (motor) faoliyatini ixtiyoriy tartibga solishni rivojlantirish;

- kognitiv faoliyatning og'zaki-mantiqiy komponentlarini rivojlantirish: juftlashgan analogiyalarni tanlash; oddiy analogiyalarni tanlash; asosiy xususiyatlarni ta'kidlash; tushunchalarni aniqlash; tushunchalarni taqqoslash; tushunchalarni istisno qilish; metafora, maqol larning ma'nosini tushunish; qisqa hikoyalardagi ma'noni tushunish; voqealar ketma-ketligini o'rnatish.

- rivojlanish yo'li bilan bolaning nutq va til kompetentsiyasini shakllantirish: kvazi-fazoviy tasavvurlar; murakkab nutq tuzilmalarini tanib olish va tushunish; nutqda "vaqt" ketma-ketlik va sabab-natija munosabatlarini tushunish va ulardan foydalanish; antonimlarni tanlash va sifatlarning qiyosiy darajalarini shakllantirish qobiliyati.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.A.Khodjabekova, Interpretation of the Study Of Formation of Communicative Competence Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences ISSN: 2795-7683 (2023), No: 64-66
2.Rubinshteyn S.Ya. - Psixologiya umstvenno otstalыx shkolnikov. -M.:1993
3.Mavlonova R.A. - Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. – T.: TDPU, 2006. – 98 b.
4. D.I.Axmedova, Sh.M.Berdieva, D.A.Nurkeldieva, A.K.Inakov, D.Turaev, T.A.Umarov, G.B.Shoumarov, Ya.E.Chicherina. Analiz sotsialnoy zashishyonnosti detey s osobimi potrebnostyami v Respublike Uzbekistan. –T.: «Fan» ANRU, 2007.
5. Хамидова М. П. Основы коррекционно-педагогической работы по обогащению словарного запаса умственно отсталых детей дошкольного возраста. Автореф. дис...канд. пед. наук. – Т.: ТГПИ. 2001.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti
Quvonov Sanjarbek Bozorboy o'g'li
Maxsus pedagogika,
Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistranti

UMUMIY NUTQI RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQNING LEKSIK-SEMANTIK JIHATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorgarlik bosqichida nutqning leksik-semantik tomonini shakllantirish. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning so'zning semantik ma'nosini tushunishini eksperemental o'rganish, nutqini rivojlantirish bosqichlari, imkoniyatlari hamda ularning bugungi zamonaviy logopediya tarkibidagi o'rni va vazifalari hal qilingan.

Kalit so'zlar: Nutq terapevti, leksik, semantik, eksperemental, nutq aloqa bog'lanish, fonetiko-fonematik qism ,komples yondashuv, verbal nutq, ijtimoiy sharoit.

Аннотация: Формирование лексико-семантической стороны речи у дошкольников на этапе подготовки к школе. Было решено экспериментальное исследование понимания смыслового значения словучащимися младшего школьного возраста,этапов и возможностей их речевого развития, а также их роли и задач в современной логопедической работе.

Ключевые слова: Логопед, лексический, семантический, экспериментальный, речевое общение, фонетико-фонематическая часть, комплексный подход, речевая речь, социальные условия.

Abstract: Formation of the lexical-semantic aspect of speech in preschool children at the stage of school preparation. An experimental study of the understanding of the semantic meaning of words by students of junior school age, the stages and possibilities of their speech development, as well as their role and tasks in today's modern speech therapy were decided.

Key words: Speech therapist, lexical, semantic, experimental, speech communication, phonetic-phonemic part, complex approach, verbal speech, social conditions.

Pedagogika fanining tubdan yangilanishi sharoitida nutq terapiyasi amaliyoti nutqi umumiy rivojlanmagan bolalarning til qobiliyatining leksik-semantik komponentini baholash uchun ishonchli diagnostika ko'rsatkichlarini aniqlash, tuzatish va pedagogik aralashuv modellarini asoslash

uchun shoshilinch zarurat tug'diradi. nutq-til mexanizmining asosiy bo'g'inini rivojlantirishga qaratilgan nutq qobiliyatlari darajasiga mos keladi. Shu munosabat bilan nutqni shakllantirishning psixolingvistik modelidan foydalanish, uning asosi nutq-fikr jarayonining operatsion bosqichining asosiy tuzilmasi bo'lgan semantik bosqich bo'lib, ularning nazariyasi va amaliyoti uchun ayniqsa dolzarb bo'lib qoladi. ta'lim berish.

Nutq faoliyati insonning aqliy jarayonlari tizimida alohida o'rin tutadi. Tafakkurning asosi va xulq-atvorni tartibga soluvchisi bo'lib, u insonning atrof-muhitga moslashishini ta'minlaydigan ijtimoiy funktsiyani bajaradi. Nutqning buzilishi psixologik yoki ijtimoiy noqulaylikdan tashqari salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini bartaraf etish zamonaviy logopediyaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu uning amaliy ahamiyati bilan bog'liq: bolalarning maktabda muvaffaqiyatsizlikka uchrashining oldini olish uchun o'z vaqtida tuzatish ishlari katta ahamiyatga ega. Maktabgacha yosh - nutqni rivojlantirish va tuzatishga eng sezgir. So'nggi yillarda umumiy nutqi kam rivojlangan bolalarning nutqini rivojlantirish muammosi tilshunoslik va psixolingvistikada taqdim etilgan til haqidagi zamonaviy ma'lumotlar asosida o'rganildi, bu bolalarning barcha til shakllarini o'zlashtirish xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi. leksik-semantik jihat lingvistik voqelik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni egallashda yetakchilardan biri sifatida. Nutqning leksik-semantik tomonini o'rganish bolaning umumiy bilim va g'oyalar tizimi, bu bilimlarni til kodida qayd etish naqshlari, shuningdek, atrofdagi voqelikni idrok etishning o'ziga xos xususiyatlari va qobiliyatlari bilan bog'liq. uning xotirasi. Biz so'zning leksik ma'nosi haqidagi bunday g'oyaga amal qilamiz, u bolaning til qobiliyati asosida yotadigan kognitiv jarayonlarni modellashtirishga asoslanadi, shuningdek, polisemantik leksemaning integral sifatida ishlash birligini ta'minlaydigan mexanizmlarni hisobga oladi. birlik. Leksik semantikaning shakllanishi, bir tomondan, kognitiv faoliyat uchun rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. Boshqa tomondan, bolaning rivojlanishi jarayonida so'zning ma'nosi uning tuzilishida va so'z orqasida turgan aqliy jarayonlar tizimiga nisbatan yaxshilanadi. Protsessual jihat birinchi o'ringa chiqadi - leksik semantikani shaxsning lingvistik, xususan, kommunikativ kompetensiyasi asosidagi intellektual faoliyat dinamikasida ko'rib chiqish. Tadqiqotimizning dolzarbligi nutq faoliyatining leksik-semantik tomonini turli xil turlarning rivojlanishiga imkon beradigan jarayonlarni modellashtirish nuqtai nazaridan nutqning umumiy rivojlanmaganligidagi buzilishlar tuzilishidagi markaziy nuqson sifatida rivojlanishining muhimligi bilan bog'liq. so'zlarning semantik tuzilishi. Tadqiqot nominatsiya jarayonida til inventarini tashkil etish va uning tilda dunyo tasvirini shakllantirishdagi roli kabi logopediyaning dolzarb yo'nalishlari bilan bog'liq. Tadqiqotning ahamiyati yoshning o'ziga xos xususiyatlari bilan ham belgilanadi: olti yoshga kelib, oldingi semantik rivojlanish natijasini ifodalovchi semantik munosabatlarning asosiy doirasi deyarli to'liq shakllanadi. Tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, hozirgi kunga qadar bolalarda nutqning leksik-semantik jihatini shakllantirishning nutqdan tashqari jarayonlarga, xususan, idrok etishga bog'liqligini ochib beradigan tadqiqotlar etarli emas. Umumiy nutqi kam rivojlangan 6 yoshli bolalarda leksik ma'noning asosiy tarkibiy qismlarini takomillashtirish va sintagmatik, paradigmatik va derivativ munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus sinflar tizimi aniqlanmagan. Bu tadqiqotning dolzarbligini ta'kidlaydi va katta maktabgacha yoshdagi bo'lgan bolalar bilan nutq terapiyasi ishining samaradorligini oshirish yo'llarini izlash zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot muammosi: tuzatish va nutq terapiyasi ishida bo'lgan bolalarda leksik-semantik kam rivojlanganlikni bartaraf etishning xususiyatlari va imkoniyatlari qanday? Ushbu muammoni hal qilish bizning tadqiqotimizning maqsadi edi. Maqsad - rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq faoliyatining leksik-semantik jihatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va uni rivojlanti-

rish bo'yicha tuzatish va logopediya ishlarining modelini ishlab chiqish. Biz taxmin qildikki, bilan og'rigan bolalarda tilning leksik-semantik tizimining turli tomonlari (lug'at hajmi, leksik ma'noning tuzilishi, so'zlarni tushunish va qo'llashning aniqligi) o'zgaruvchan bo'ladi. Nutqning leksik-semantik jihatini shakllantirishda maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar, texnika majmualaridan foydalanish til qobiliyatining rivojlanish darajasini oshiradi.

Aniqlash eksperimenti natijalari umumiy nutqi kam rivojlangan bolalarning lug'at boyligi cheklanganligini ko'rsatdi. Ushbu bolalar lug'atining o'ziga xos xususiyati ko'p sonli semantik almashtirishlar edi. Noto'g'ri almashtirishlar nutqi umumiy rivojlanmagan, nutqning kognitiv asoslari etarli darajada rivojlanmagan va past denotatsiyaga ega bo'lgan bolalarda shakllanmagan semantik maydonlarni ko'rsatadi. Ma'noni aniqlashning buzilishi vizual idrok etish, so'zning hissiy asosi tasvirlarining buzilishi bilan murakkab munosabatda bo'ladi.

Aniqlanishicha, nutqi normal rivojlanmagan bolalarning lug'atida sifatlarning semantik tuzilishi nutqi normal rivojlanayotgan bolalarga nisbatan zaiflashgan. Oddiy nutqqa ega bo'lgan bolalar uchun sifatdosh ma'nolar majmuasi taxminan besh so'zdan iborat bo'lsa, SLD bo'lgan tengdoshlari uchun birliklar soni ikkita leksemaga kamayadi.

Umumiy nutqi kam rivojlangan bolalarda so'z shakllanishining buzilishining asosi - ildiz bo'lmagan morfemalarning tabaqalanmagan ma'nosi va so'z yasash modellarining shakllanmagan standartlari.

Frazeologik birliklarni tushunishni o'rganish shuni ko'rsatdiki, iboralarni talqin qilish bevosita bolalarning kognitiv va lingvistik qobiliyatiga bog'liq: ularning nima sodir bo'layotganini tasavvur qilish qobiliyatiga, ekspressiv-emotsional baholashning shakllanishiga va bilimlar zaxirasiga. bolalar egalik qiladi.

Aniqlash eksperimentida olingan ma'lumotlar va nutqning leksik-semantik tashkil etilishi haqidagi zamonaviy ilmiy g'oyalar tilning semantik makonini, nutqning leksik-semantik tomonini o'zlashtirishga qaratilgan nutq terapiyasining ishlab chiqilgan tizimi uchun asos bo'ldi. III - IV darajali nutqning kam rivojlanganligi. Tuzatish ishlari quyidagilarga qaratilgan edi:

- kognitiv tuzilmalarning rivojlanishi bilan parallel ravishda so'z boyligini kengaytirish;
- ma'noning asosiy tarkibiy qismlarini takomillashtirish;
- derivativ munosabatlarni rivojlantirish.

Ishning sanab o'tilgan yo'nalishlari til materialini berilgan nutq vaziyatlariga, turli darajadagi kontekst tuzilmalariga (ibora, jumla, matn) kiritishni o'z ichiga oladi.

Lug'atni kengaytirish kognitiv nomlash strategiyasini ishlab chiqish, hissiy standartlar tizimini ishlab chiqish bilan birgalikda amalga oshirildi.

Tuzatish ishlariga yordam edi:

- kognitiv tuzilmalarning rivojlanishi bilan parallel so'z boyligini oshirish;
- ma'noning barcha qismlarini ta'minlash;
- derivativ munosabatlarni rivojlantirish.

Ishning sanab o'tilgan yo'nalishlari til materialini olgan vaziyatlariga, turli yo'nalishdagi kontekst tuzilmalariga (ibora, jumla, matn) kirishni o'z ichiga oladi.

Lug'atni strategiyasini kognitiv nomlashsini ishlab chiqarish chiqish, hissiy standartlarga muvofiq ishlab chiqarish bilan birgalikda amalga oshirildi.

3. Bolalarda nutqning leksik-semantik tomonini polisemantik so'zning individual ma'nosi darajasida va umuman so'zning butun semantik tuzilishi darajasida rivojlantirishning potentsial imkoniyatlarini aniqlash. Eksperimental o'qitish jarayonida ishlab chiqilgan texnikalar tizimining samaradorligini tekshirish.

Muammolarni hal qilish uchun turli usullar qo'llanildi: nazariy (muammo bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish); empirik (kuzatish, tajriba); biografik (anamnestik ma'lumotlarni tahlil qilish, tibbiy va pedagogik hujjatlarni o'rganish); psixologik va pedagogik (suhbat, so'roq).

Подобное совмещение методов является обязательным условием при исследовании такого сложно Usullarning bunday birikmasi so'z kabi murakkab hodisani o'rganishda zaruriy shartdir. Bu umumiy metodologik tamoyilga mos keladi: «til kabi ko'p qirrali hodisani o'rganish tilning har bir jihatiga nisbatan turli usullarni uyg'unlashtirishni talab qiladi

Tadqiqotning metodologik asosini tilning tizimli tabiati, uning ierarxik tuzilishi haqidagi nazariy tamoyillar (F.de Sossyur, I.A.Boduen de Kurtene, M.M.Pokrovskiy va boshqalar), tilning tilning o'rni va roli haqidagi tushunchalar tashkil etdi. bolaning rivojlanish jarayoni, nutq va boshqa aqliy jarayonlarning aloqasi, nutq faoliyati nazariyasi (L. S. Vygotskiy, A. A. Leontiev, A. N. Leontiev, N. I. Jinkin, A. R. Luriya va boshqalar), shuningdek, nutq faoliyatini tahlil qilishda tizimli yondashuv. nutqi kam rivojlangan bolalar (R. E. Levina).

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki

• III darajali umumiy nutqi rivojlanmagan katta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik-semantik jihatining xususiyatlari bo'yicha ma'lumotlar olindi;

• katta maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv tuzilmalar va nutqdan tashqari jarayonlarga asoslangan leksik-semantik buzilishlarni bartaraf etishning ilmiy asoslangan usuli;

• umumiy nutqi rivojlanmagan bolalar nutqining leksik-semantik jihatini rivojlantirish bo'yicha korreksiya va logopediya ishlarini modernizatsiya qilish bo'yicha chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqildi.

1. III darajali OSD bo'lgan katta maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning leksik-semantik tomonining etarli darajada rivojlanmaganligi leksik birliklarning cheklanganligi, nutqni yaratish jarayonida ular bilan yangilanish va ishlashdagi qiyinchiliklar, nutqning buzilishi bilan bog'liq. leksik-semantik tizimning alohida elementlari o'rtasidagi munosabat va leksik ma'no komponentlarining etuk emasligi.

2. Maxsus texnika va topshiriqlar majmuasidan foydalanish tildagi qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi va til qobiliyatining rivojlanish darajasini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ermakova I.I. Bolalar va o'smirlarda nutq va ovozni tuzatish. - M.: Ta'lim, 1996 yil.

2. Jixareva-Norkina Yu.B. Bolalar bilan nutq terapiyasi mashg'ulotlari uchun uy daftarchasi. 1-9-sonlar. - M.: VLADOS, 2005 yil.

3. Novotortseva N.V. Tovushlar uchun nutqni rivojlantirish bo'yicha ish daftarlari [P, P', B, B', L, L', K, K', G, G', X, X']. - Yaroslavl: Rivojlanish akademiyasi, 2001 yil.

4. Peregudova T.S., Osmanova G.A. Nutqga tovushlarni kiritamiz. Vazifalarning karta indeksi: L-L', S-Z-C, Sh-Zh, Ch-Shch, R-R'. - Sankt-Peterburg: KARO, 2006 yil.

5. Perova O. Primer-simulyator. - M.: Makhaon, 2008 yil.

6. Reznichenko T.S., Larina O.D. To'g'ri gapiring: tovushlar, so'zlar, iboralar, nutq. Nutq terapevti uchun albomlar: L-L', S-S'-Z-Z'-C, SH-ZH-SHCH, R-R'. - M: VLADOS, 2000 yil.

7. Sinitsyna I.Yu. Men aniq gapiraman. Oyatda nutq terapiyasi bo'yicha qo'llanma. - M: Psixoterapiya institutidan, 2002 yil.

8. Smirnova L.N., Ovchinnikov, S.N. Chaqaloq gapira boshlaydi. Tug'ilgandan 4 yoshgacha bo'lgan bola nutqining rivojlanishi. - M.: AST: Astrel, 2009 yil.

9. Suxin I.G. "Yaramas" tovushlar uchun kulgili til burmalari. - Yaroslavl: Rivojlanish akademiyasi, 2002 yil.

10. Uspenskaya L.P., Uspenskiy M.B. To'g'ri gapirishni o'rganing. 2 qismda. - M.: Ta'lim, 1995 yil.

11. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 бет

12. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal
13. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro‘yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет
14. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет
15. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет
16. G.X.Temurova O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет
17. G.X.Temurova Бола ва замон. Тошкент, 2022-№3. Б 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 бет bola-zamon@rambler.ru
18. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti “Maxsus pedagogika”
kafedrasi o‘qituvchisi

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNING O‘ZIGA XOS PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada autizm spektridagi kamchiliklar, to’g’ri va o‘z vaqtida tashxis qo‘yish muammolari hamda autizm sindromli bolalar bilan faoliyat olib boruvchi mutaxassislarni tayyorlashning turli jihatlarini ko‘rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: autizm sindromi, korreksion-tuzatish ish turlari, gnozis, XKT-10, XKT-11, autizm turlari, Asperger sindromi, Retta sindromi, Kanner sindromi, atipik autizm.

Autizm spektridagi buzilishlari bor tashxisi bu XXI asr vabosi sifatida qaralib, oxirgi yillarda ko‘pgina mutaxassislarning diqqat e’tiborida. Bizning mamlakatimizda ham bu tashxisga ilk e’tibor 2010-yilda qaratilib, ilk bor klinik tashxis sifatida qo‘yildi. Bu davrgacha bo‘lgan vaqtda autizm sindromli bolalarga ham bolalar shizofreniyasi deb tashxis qo‘yilib kelingan.

“Autizm” atamasini fanga psixiatr shifokor E.Bleyler tomonidan 1912-yilda tadbiq etilib, dastlab E.Bleyler autizm deb asosiy xususiyati real olamdan uzoqlashib, o‘z qobig‘iga o‘ralgan shizofreniya bilan og‘rigan bemorlarning o‘ziga xos fikrlash xususiyatlarini tushungan.

Xalqaro Kasalliklar Tasnifi 10-qayta tahririga ko‘ra autizm spektr “ruhiy kasalliklar” sinfining “psixologik rivojlanishning buzilishi” bloki joylashtirilgan bo‘lib, uning bir qancha turlari ajratib ko‘rsatiladi.

Autizm haqiqiy hayotdan ajralish, o‘z qobig‘iga o‘ralish, tashqi stimullarga (ta’sirlovchilarga) javob reaksiyalarning yo‘qligi, passivlik va atrof-muhit bilan munosabatlarda o‘ta shikastlanishga moyillik sifatida qaraladi. Milliy korreksion pedagogikada L.R.Mo‘minova, Sh.M.Amirsaidova, F.U.Qodirova, D.G.Nurmatova, N.M.Nizamovalar autizm spektri buzilishi, uning sabablari, turlari borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Chet el mamlakatlarida autizm spektri buzilishlarini o‘rganish, tahlil qilish va tasniflash XIX asr oxiri XX asr boshlarida boshlanib, 1828-yilda fransuz tadqiqotchisi J.M.Itar autizmni “Intellektual mutizm” deb ta’riflab, buzilgan intellektda nutqning rivojlanmaganligi yoki orqada qolishini ko‘rsatib o‘tadi.

Shvetsariya psixiatri E.Bleyler avvalroq fanga “shizofreniya” so‘ng 1912-yilda “autizm” terminini kiritgan hamda ushbu ikki tashxisning differensial diagnostikasini amalga oshirishga harakat qildi.

1943-yilda Leo Kanner erta bolalik autizmini muloqot (nutq, motorika)ning buzilishi bilan kechadigan alohida holat bo‘lib, u “shizofrenik spektr” deb atalmish holatlar qatoriga kiritadi. 50-yillarning boshlarida ushbu kasallikning psixogen kelib chiqishi haqida taxmin paydo bo‘ldi, ammo bu tasdiqlanmadi. Hozirgi kunda ko‘pchilik tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, erta bolalik autizmi o‘ziga xos patologiyaning natijasidir. U markaziy asab tizimining yetishmovchiligiga asoslangan, turli kasalliklar (tug‘ma qizilcha, tuberoz skleroz) jarayonida namoyon bo‘ladi.

Ko‘pgina olimlar (S.S.Mnuxin 1949, D.N.Isaev, V.E.Kagan, K.S.Lebedinskiy 1990) erta bolalik autizmi sindromi bolalarda asab tizimining miya yarim sharlari po‘stlog‘idagi lokalizatsiya bilan o‘zaro bog‘liq perenatal davrida shikastlanishi deb hisoblashadi.

Psixoanalitik yondashuv doirasida chet el tadqiqotlari erta bolalik autizmining shakllanishiga alohida e’tiborni bolaning onasi bilan hissiy aloqaning buzilishi, sovuqqonlik, onaning haddan ziyod bolaga talabchanligi, bosim o‘tkazishi tufayli kelib chiqadigan, bolaning hissiy sohasi va faoliyatiga ta‘sir qiladigan surunkali psixotravmatik vaziyatga (B. Bettelxaym) qaratiladi.

Autizm rivojlanishining asosiy sabablari fenilketonuriya, homiladorlik paytida kimyoviy ta’sir, qizilcha, ichak kasalliklari bilan kasallanishini ko‘rsatish mumkin. Zaif (fragil) X-xromosomasi va autizm sindromi o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik to‘g‘risida ham bir qator manbaalar mavjud. Erta tug‘ruqdan keyingi davrda og‘ir infeksiyalar bilan og‘rishi autizmning sababi bo‘lishi mumkin.

Hozirgi vaqtda chet elda L.Ving, K.Lord, M.Rutter, D.L.Robbinslar autizmning paydo bo‘lishi va uning namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganmoqdalar. Bundan tashqari, o‘qitish va diagnostika usullari takomillashtirilmoqda. Autizm muammosi xorijiy va milliy tadqiqotchilari tomonidan faol o‘rganilmoqda.

E.R.Baenskoy, M.M.Libling, O.S.Nikolskaya, V.V.Lebedinskiy tadqiqotlarida, autizmni maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy sohasidagi muhim kasalliklar deb biladi. Olimlar V.M.Bashina va E.Courchesne autizmning kelib chiqishi sababi miya yarim po‘stlog‘ining buzilgan funktsiyalari bilan o‘zaro bog‘liq ravishda genetika va nevrologiyasini tahlil qildi.

Rus ilmiy adabiyotlar, autism sindromli bolaning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillarning eng muhimlarini ajratib, autistik bola rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, bolaning o‘z ichki dunyosiga sho‘ng‘ib ketishi kabi autizmning yaqqol ko‘rinishlarini tahlil qiladi. Shu bilan birga stereotipik xatti-harakatlar, nutqning kechikishi va buzilishidagi o‘ziga xos xususiyatlar kuzatiladi.

Autizmning asosiy simptomlari sifatida bola atrofdagilar bilan visual kontakt, mimika, imo-ishoralar, xatti-harakatlarning stereotiplari bilan munosabatga kirisha olmasligi, ya’ni tug‘ma qobiliyatsizlikda namoyon bo‘ladi. Autizm sindromli bolalar doimiy takrorlanuvchi xatti-harakatlar(stereotiplar)ga moyillik, turli xil obyektlarga haddan tashqari, noodatiy ta’sir qilish, atrof-muhitdagi o‘zgarishlarga qarshilik kabi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Autistik bolalar turli xil narsa, predmet va voqea hodisalarga o‘ziga xos tarzda javob berishadi. Masalan, noqulay muhitga ular g‘azab bilan javob reaksiyasini ko‘rsatishadi. Bunday bolalarda yana intellektual rivojlanish darajasi bilan bog‘liq bo‘lmagan holda nutqni rivojlantirishda kechikish mavjuddir. Autizm juda erta namoyon bo‘ladi, asosan, bu hayotning o‘ttizinchi oyiga qadar sodir bo‘ladi.

Autizm simptomlarini 3-5 yoshda aniq kuzatiladi va bunday simptomlar qo‘rquv, tajovuzkorlik, negativizm bilan belgilanadi. Keyinchalik, intellektual va shaxsiy rivojlanishdagi buzilishlar paydo bo‘ladi.

Autizm buzilish sifatida turli xil ruhiy kasalliklarda ham qayd etiladi. Ba'zi hollarda u juda erta aniqlanadi (bolaning hayotining birinchi oylarida va kunlarida), klinik ko'rinish asosiy o'rinni egallaydi. Shu bilan barcha bilish jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holda, erta bolalik autizm sindromi (EBA) tashxisi kuzatilib, bu aqliy rivojlanishning buzilish variant hisoblanadi. Autizm sindromida ayrim bilish jarayonlari juda sekin va aksincha ayrim bilish jarayonlari juda jadal rivojlanadi. Ko'pincha gnosisning rivojlanishi praksisdan oldinda (odatda-aksincha) kechadi. Ba'zan yoshga xos bo'lmagan holatda lug'at boyligi keng bo'lib, kommunikativ xususiyatlari umuman rivojlanmagan bo'lishi mumkin.

Ko'pgina hollarda EBA tashxisini qo'yish uchun talab qilinadigan barcha klinik xususiyatlar (simptomlar) mavjud bo'lmaydi. Autizm spektri buzilishi uchun Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan qabul qilingan mezonlar sifatida ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi hamda muloqot qobiliyatlaridagi buzilishlarni, cheklangan, stereotipik qiziqish va faoliyatlarini, xatti-harakatlarini ajratib ko'rsatadi.

Lorn Ving "Autizm sindromida buzilishlar triadasi"

1979-yilda Lorn Ving hamkasbi Judit Gould bilan birgalikda autizm sindromli 173 bolani o'rganish natijalarini e'lon qildi (ko'pincha "Camberwell's Study" deb nomlanadi) unda autizmning asosiy alomatlarini tizimlashtirishga birinchi urinishlar qilingan. Mualliflar autizmdagi buzilishlar triadasini aniqladilar, keyinchalik uni "Ving Gould triadasi" deb atashdi. L.Ving ta'kidlashicha, buzilishlar triadasi har doim takrorlanadigan stereotipik harakatlar bilan birga kelib, ular oddiy va murakkab shakllarga ega bo'lishi mumkin. Rivojlanish darajasi biroz yuqoriroq bolalar odatda murakkabroq muntazam harakatlarni amalga oshiradilar, shu jumladan ma'lum qoidalarga rioya qilishni talab qilish, kundalik harakatlarning muayyan marosim ("ritual")lariga rioya qilish, doimiy ravishda bir xil savollarni berish va standart javoblarni talab qilish kuzatiladi.

Tug'ma hissiy mo'rtlik, ko'ngilsizliklarga haddan tashqari bardoshsizlik, tashvishlanishning past chegarasi ushbu rivojlanish buzilishida katta ahamiyatga ega. Bunday holda, har qanday salbiy tashqi ta'sir ya'ni ona bilan hissiy aloqaning yetarli emasligi (depressiya, og'ir travmatik voqealarni boshdan o'tkazganligi), bola tashqi olamni xavfli, jabr yetkazuvchi sifatida qabul qilib, o'z qobig'iga o'ralib oladi.

O'z qobig'ida bola o'zini xavfsizroq his qiladi. Natijada, u tug'ilishdan boshlab to'liq himoyaga asoslangan shaxsiyatning ma'lum bir tuzilishini shakllantiradi. Bu o'z navbatida, butun aqliy rivojlanish (psixologik, hissiy, intellektual) tomonlarini buzadi.

Autizm sindromli bolaning xatti-harakati unga tanish bo'lgan doimiy sharoitini saqlab qolishga, bir xillikka intiladi va atrofdagi har qanday o'zgarishlarga qarshi turadi. Tashqi omillar nisbatan bu bola doimo xavotirdaligi, qo'rquvdaligi, tajovuzkor xarakterdaligi, o'z-o'ziga zarar yetkazishi mumkinligi, giperaktivligi, uning diqqati tarqoqligi bilan ifodalanadi.

Bundan tashqari, bu o'ziga xoslik stereotipik bo'lib, u ko'p marta takrorlash oddiy va murakkab xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Bolalar o'z xatti-harakatlarida: ovqatlanish, idish-tovoq, kiyim-kechak, yurish, kitob o'qish va musiqa tinglash kabi odatlarida qat'iy barqarorlikka ega bo'lishlarini ta'minlashga intilishadi.

Autistik bolalarning stereotiplari va o'yin faoliyatlarida xuddi shu harakatlarning monoton, ma'nosiz takrorlanishi xarakterlidir. Bunday bolalar o'yinchoqlardan maqsadga muvofiq foydalanmaydilar. Ular suv quyishadi, qum o'ynashadi, lekin odatdagi bolalar o'yinlarini o'ynashmaydi.

Autizmda rivojlanishning notekisligi ayniqsa harakatlarda aniq namoyon bo‘ladi. Ko‘pincha, bola alohida murakkab harakatlarni yengil harakatlarga qaraganda muvaffaqiyatli bajaradi.

Qo‘rquv hissi juda erta paydo bo‘ladi, ular tarqoq, noaniq, umumiy tashvish va havotir darajasida bo‘lishi mumkin va bola ma’lum narsalar va hodisalardan qo‘rqqanda farqlanadi hamda qo‘rquv obyektlari ro‘yxati haqiqatan ham cheksizdir: soyabonlar, elektr jihozlarining shovqini, yumshoq o‘yinchoqlar, itlar, hamma oq narsalar, mashinalar, yer osti yo‘llari va boshqalar.

Xulq-atvorning “g‘ayrioddiyligi”ning birlamchi belgilariga hayotning birinchi yilida qayd etilgan hissiy ta’sirlarga o‘ta kuchli ta’sir javoblari (reaksiyalari) kiradi. Autistik bolalar uchun “yangilik”ga noodatiy reaktsiya xarakterlidir. Shunday qilib, yorug‘likning o‘zgarishi juda keskin shaklda ifodalanadi va stimullarning ta’siri tugaganidan keyin ham uzoq vaqt davom etadi.

Autizmli bolalarning ko‘pchiligida “jonlanish kompleksi” aniq ko‘rinmaydi. Bolalar kattalar ovoziga tabassum qilmaydi yoki hayron bo‘lmaydi. Kattalarga jonlanish reaksiyasi jonsiz narsalarga nisbatan doimiyroq bo‘lgan me’yordan farqli o‘laroq, autizm bolalarda qarama-qarshi holat kuzatiladi. Shunga qaramay, bolalarda jonlanish reaksiyalarida yaqin insonlarga ham boshqa begonaga ham befarqlik mavjud.

Bola o‘sib ulg‘aygan sayin, yaqin kattalar bilan hissiy aloqalarning zaifligi oshadi. Onaning qo‘lida bo‘lganda ular kerakli tana holatini egallamaydilar, bag‘riga bosmaydilar, letargik va passiv bo‘lib qoladilar.

Autizm sindromli bolalarning ko‘pchiligida nutq noaniq (so‘zlarning ma‘nosini tushunmasdan) bo‘ladi. Ular 2-3 so‘zdan iborat bir nechta kombinatsiyalarni yaratishi mumkin. Autistlarda aloqa vositasi sifatida exolaliya kuzatiladi. Aniq stereotiplar va exolaliyalarga moyillik o‘ziga xos grammatik hodisalarga olib keladi. Nutqning buzilishi 3 yildan keyin aniq namoyon bo‘ladi. Bir xil iboralarni takrorlash va erkin hikoyalarni tuzmaslik, tovushlarning noto‘g‘ri qo‘llashi ham mavjud hamda taklif etilgan nutq birikmalarini noto‘g‘ri qo‘llashi ularga xos. Nutqni tushunish qobiliyati cheklangan bo‘lib, autist bolalar nutqqa boshqa shovqinlarga qaraganda ko‘proq e‘tibor bermaydilar. Ular uzoq vaqt davomida oddiy ko‘rsatmalarni bajara olmaydilar. Ular o‘zlarining ismiga ham munosabat bildirmaydi.

Autizm sindromli bolaning oilasi uni tarbiyalash, o‘qitish, ijtimoiy moslashish va jamiyatga integratsiya qilish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish uchun keng imkoniyatlarga ega, ammo amalda u juda ko‘p qiyinchiliklarga duch keladi.

Ota-onalarni korreksion-tuzatish va rivojlantirish ishlariga jalb qilish autizm sindromli bolalarga samarali yordam berishning zaruriy shartidir.

Ota–onalar bilan ishlashning asosiy maqsadi bolani o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini hal qilish, oila va ta’lim muassasasining samarali o‘zaro hamkorligini yo‘lga qo‘yish, ota-onalarning malakasini oshirishdir.

Isoqjonova D.M
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Surdopedagogika va inklyuziv ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

ESHITISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN O'QUVCHILARDA YOZMA NUTQ MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus ta'lim jarayonida eshitishida muammolari bo'lgan o'quvchilarni yozma nutqqa o'rgatish tizimi va eshitishida nuqsoni bor bo'lgan bolalarning yozuv malakalarining shakllanishidagi o'ziga xosliklar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Yozma nutq, disgrafiya, yozma nutqdagi kamchiliklar, leksiko-grammatik kamchiliklar.

Abstract: This article deals with the system of teaching students who have hearing problems in the process of special education, and the specifics in the formation of written qualifications for children with hearing impairments.

Keywords: Writing, dysgraphy, disadvantages in writing, lexico-grammatical disadvantages.

Аннотация: В данной статье речь идет о системе обучения учащихся, имеющих проблемы со слухом в процессе специального образования, и специфике в формировании письменных квалификаций детей с нарушениями слуха.

Ключевые слова: Письменная речь, дисграфия, недостатки в письменной речи, лексико-грамматические недостатки.

Og'zaki nutq atrofdagilar bilan bevosita aloqa qilishda ishlatilsa, yozma nutq boshqa vaziyatda boshqa bir joyda, davrda yashagan kishilar bilan muloqatda bo'lish, ularning fikrini anglash vositasidir. Yozma nutq fikrlarimizda ixtiyoriy ifodalab berishning eng qulay vositasidir. Yozma nutqni o'qish hamda yozish jarayonlari tashkil etadi. Yozma nutqni tushunish uchun maxsus tartibdagi ta'lim olmoq, ya'ni savodli bo'lmoq zarur. Yozma nutq og'zaki nutq asosida shakllanadi.

Yozma nutq mexanizmlari murakkab bo'lganligi tufayli uni shakllantirib borishda turli xil qiyinchiliklar kuzatilib turadi. Logopediyada yozma nutqdagi nuqsonlar disgrafiya (grekcha dis-buzilish, grafo-yozaman), agrofiya (a-inkor qilish, yo'q grafo-yozaman), disleksiya (grekcha dis-buzilish, lego o'qiyman), aleksiya (grekcha a-inkor qilish, yo'q, lego-o'qimoq) atamalari bilan yuritiladi.

Yozma nutqdagi kamchiliklar haqida korreksion pedagogika namoyondalari qimmatli nazariyalarni yaratib qoldirganlar. Kusmaul (1877), Berkan (1881) o'zlarining ilmiy asarlarida o'qish va yozishdagi kamchiliklar mustaqil nutq nuqsonlari ekanligini ko'rsatib berdilar. Bunga qadar yozma nutqdagi kamchiliklar aqliy asosiy belgilaridan biri deb hisoblab kelinar edi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'qish yozishdagi kamchiliklar ko'rib idrok etishning yuzaki, norizo bo'lishidan kelib chiqadi deb, olimlar yozma nutqdagi kamchiliklarni legoseniya (o'qishning sustligi) va grafosteniya (yozishning sustligi)atamalari bilan nomlashni tavsiya ettilar. 1907 yili rus olimi K.N.Monaxov yozma nutqdagi nuqsonlarni sezuvchanlikka aloqador afatik buzilishning sensor xarakteri deb hisobladi. Mashxur klinisist-nevropotolog R.A.Tkachev, S.S.Mnuxinlar yozma nutqdagi kamchiliklar bo'g'in obrazlarini esda saqlay olmaslik, tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish oqibatida sodir bo'lgan nutq nuqsonlari deb, ularni aleksiya, agrafiya deb atashni taklif etdilar.

Yozma nutqdagi kamchiliklarni olimlardan Xvatsev M.YE., R.YE.Levina, F.A.Rau,R.T.Voskis, S.S.Lyapidevskiy, L.F.Spirova, N.A. Nikashina, O.A.Tokareva, O.V.Pravdina, V.G.Petrova, V.V. Voronkova, A.V.Yastrebova, G.A.Kashe va boshqalar har tomonlama o‘rganib bularni og‘zaki nutq va fonematik eshitishdagi kamchiliklardan kelib chiqadigan nuqsonlar deb hisobladilar. Nutqni analiz va sintez, ya‘ni tahlil va tarkib qilish qobiliyati bolada og‘zaki nutqning shakllanishi bilan birga paydo bo‘ladi. Og‘zaki nutqdagi kamchiliklar yozma nutqni shakllantirib borishga to‘sqinlik qiladi. Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etish, ularni eshitib turib bir-biridan ajratib olishda qiynalgan bolalarning yozma nutqdagi bir qator nuqsonlar kuzatiladi. Ular o‘qish va yozish vaqtida harflarni tushirib, o‘rnini almashtirib yuboradilar. Yozma nutqdadagi nuqsonlar harflar shaklini noto‘g‘ri idrok etishga aloqador bo‘lishi ham mumkin. Bunda bola yozilishi jihatidan o‘xshash harflarni, ularning elementlarini adashtirib yuboradi. Maktab o‘quvchilari orasida yozma nuqsonlardan disgrafiya va disleksiyalar tez-tez uchrab turadi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning yozma nutqida kuzatiladigan xatolarni ma‘lum guruhlarga ajratib o‘rganish tavsiya etiladi. Bular quyidagilardir: 1. Fonetiko-fonematik xarakterdagi xatolar-talaffuz (artikulatsiya) va idrok (akustika) jihatidan o‘xshash tovushlarni bir-biri bilan almashtirib yuborish, masalan: gul-kul, zina-sina, bog-pox, daftar-taftal va h.k. 2. So‘z tuzilishidagi kamchiliklar: a) bo‘g‘inlar o‘rnini almashtirish, masalan: mashina-manashi, randa-radan; b) unlilarni tushirib qoldirib ketish: uzum-uzm, ilon-iln, gilos-glos, kitob-ktob, undoshlarni tushirib qoldirib ketish, masalan: do‘stlik-do‘slik, mashina-maina, bayram-barm; g) bo‘g‘in so‘zlarni oxirigacha yozmaslik, masalan: bola-bol, olxo‘ri-olri, gilos-gilo, lenta-leta, anor-ano; d) ortiqcha, keraksiz unli yoki undosh harflarni qo‘shib yozish, masalan: stul-ustul, doska-dosika, o‘rdak-o‘ridak, bahor-bahhor, gilam-gigilam. 3. Bir so‘zni ikkiga bo‘lib yoki ikkita so‘zni qo‘shib yozish, masalan: Bahor keldi-Ba xorkeldi. 4.Shakli va yozilishi bilan o‘xshash harflarni, ularning elementlarini almashtirib yozish, masalan: sh-i, t-p, l-m, i-sh, s-v, b-d, г-l, z-va ва boshqalar. Harf elementlari fazoda oladigan joylarini almashtirish: s-z, v-u, s-e. 5. Qo‘l muskullarining nozik harakatchanligi, motorikasi buzilishi natijasida harflarni noto‘g‘ri yozish, daftardagi chiziqlarga qilmaslik, bo‘g‘in va so‘zlarni ustma-ust yozish va hakazo. 6. Grammatik xarakterdagi xatolar (morfologik, orfografik, sintaktik, punktuatsion xatolar va boshqalar.) 7. Oynavon xat–xatni xuddi oynada aks etganidek teskari yozish. Bunda bola chap va o‘ng tomonlarni chalkashtirganligi tufayli harflar ko‘zguda qanday ifodalansa, shunday yoziladi, masalan: s-s, b-b, l-l, d-d.

Uchinchi bosqich bir-biriga bog‘langan og‘zaki hamda yozma nutqni o‘stirish yo‘li bilan dastlabki bosqichlarda to‘g‘ri talaffuz etishga o‘rgatilgan tovushlarni mustahkamlash (avtomatizatsiya) va bir-biridan ajratishga (differensiatsiya) o‘rgatishga tavsiya etiladi.

Ko‘pgina logoped olimlar (M.YE.Xvatsev, R.YE.Levina, F.A.Rau, R.I.Lalayeva, I.K.Sadovnikova L.N. Yefilinkova R.M.Boskis va boshqalar) yozma nutqdagi kamchiliklarni og‘zaki nutqning yaxshi rivojlanmaganligi natijasida yuzaga keladigan nuqson deb bilib, ularni og‘zaki nutqni rivojlantirish orqali, butun nutq sistemasi ustida izchillik bilan maxsus ishlar olib borish orqali bartaraf etish metodikasini tavsiya etganlar. Ushbu metodika bo‘yicha mashg‘ulotlarda tovush, bo‘g‘in, so‘z, gap va bog‘langan nutq ustida ishlash talab etiladi. Biroq bu ishlarning yo‘nalishi, mundarijasi yozma nutq nuqsonlariga ega bo‘lgan kishilarning umumiy bilim doirasini, o‘qish va yozma qobiliyatini, o‘qish va yozishda nimadan qiynalishini, qanday xatolar qilishini, ularning kelib chiqish sabablarini hisobga olgan holda belgilanadi.

L.F.Spirova va A.V.Yastrebovalar boshlang‘ich maktab o‘quvchilari nutqida kuzatiladigan yozma nutqdagi kamchiliklarni butun nutq sistema ustida uch bosqichda ish olib borish orqali bartaraf etishni tavsiya etadilar. Birinchi bosqichda fonetika – fonematik komponent ustida quyidagi ishlarni o‘tkazish ko‘zda tutiladi: 1. So‘zning tovushlardan tuzilishi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish; 2. Fonematik uquv hamda analiz-sintez malakalarini rivojlantirish; 3. Talaffuz kamchiliklarini

bartaraf etish. Birinchi bosqichda bolalar diqqati, xotirasini rivojlantirish, ularni o'z-o'zini boshqarish, tekshirib borishga o'rgatish, savollarga aniq, to'liq javob berishga o'rgatish talab etiladi. Ikkinchi bosqichda leksiko-grammatik kamchiliklarni bartaraf etish, eshitish idrokini rivojlantirish ishlari olib boriladi. Uchinchi bosqichda o'rgatilgan tovushlarni mustahkamlash, ularni bola nutqiga kiritish, analiz qilish malakalarini rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi.

Shunday qilib, yozma nutqdagi kamchiliklar nihoyatda murakkab nutq nuqsonlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ushbu kamchiliklarni oldini olish ishlari eshitishiida nuqsoni bo'lgan bolalarda boshlang'ich sinflarda olib boriladi.

Mamatova Aziza Bo'riboyevna,
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti Logopediya kafedrasi dotsent v.v.b, PhD.
Sherqo'ziyeva Diyora,
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti Logopediya yo'nalishi talabasi

O'ZBEK XALQ FOLKLORI- INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

Аннотация: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar nutqini inklyuziv ta'lim sharoitida o'zbek xalq folklori asosida rivojlantirishga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida o'zbek folklori asosida bolalar nutqini rivojlantirish yo'llari ham ochib berilgan.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, maktab yoshi, nutqiy nuqson, ta'lim-tarbiya, korreksiya, reablitatsiya, emotsional holat, ijod, folklor, san'at, ertak, doston, epos.

Resume: This article is dedicated to the development of speech of children with disabilities in the context of inclusive education based on Uzbek folklore. The article also reveals ways to develop children's speech based on Uzbek folklore in the context of inclusive education.

Keywords and concepts: inclusive education, special education, school age, speech defects, education, correction, rehabilitation, emotional state, creativity, folklore, art, story, epic, epos

Аннотация: Данная статья посвящена развитию речи детей с ограниченными возможностями в контексте инклюзивного образования на основе узбекского фольклора. В статье также раскрыты способы развития детской речи на основе узбекского фольклора в среде инклюзивного образования.

Ключевые слова и понятия: инклюзивное образование, специальное образование, школьный возраст, дефект речи, образование, коррекция, реабилитация, эмоциональное состояние, творчество, фольклор, искусство, сказка, эпос, эпос.

Mamlakatimizda onalik va bolalikni ijtimoiy muxofaza qilish millat genofondini sog'lomlashtirish, ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash, uni yuksak darajaga ko'tarish, aholining kam ta'minlangan qismini ijtimoiy muxofaza qilish bo'yicha juda muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Davlat siyosatida tenghuquqlilik asosida nogiron bolalar ta'lim tizimini takomillashtirish, uni modernizatsiyalash va maxsus ta'lim muassasalarini umumta'lim muassasalari bilan uyg'unlashtirish ya'ni inklyuziv ta'limni joriy qilish masalalari keng yo'lga qo'yilgan.

Ta’lim mazmunini xalqimizning milliy qadriyatlari, tarixiy obidalari xususdagi m’lumotlar bilan boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kiritish kabi bir qator chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish davr talabi ekanligi davlatimiz tomonidan aniq belgilandi. O‘tgan qisqa davr mobaynida mamlakatimizning barcha jabhalarida ta’lim islohotlari juda izchillik va tezlik bilan amalga oshirilib, ko‘plab ijobiy yutuqlarga jumladan, alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta’lim sohasida ham ko’plab muvaffaqiyatlar erishildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli Farmoni, 2020 yil 10 oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi N PQ-4860 sonli Qarori asosida O‘zbekiston Respublikasida ham barcha xorijiy davlatlar qatori 2030 yilga qadar inklyuziv ta’lim tizimini joriy etish yo’lidagi barcha to’siq va masalalarni hal etilishi shubhasizdir. Ammo inklyuziv ta’lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ish tizimi samaradorligini yanada oshirish, bolalardagi mavjur ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlarni imkon qadar korreksiyalash, kompensator imkoniyatlarni kengaytirish masalasi ushbu ta’lim shaklining eng asosiy muammolaridan biri bo’lib hisoblanadi. Zero inklyuziv ta’lim sharoitida bolaning ruhiy va jismoniy rivojlanishi, umumta’lim maktab dasturini o’zlashtirishi, o’z sog’lom tengqurlari bilan muloqotga kirishishida nutqning me’yorda rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar nutqini korreksiyalash va rivojlantirish ushbu toifa bolalarni har tomonlama jamiyatga moslashtirishning eng asosiy omilidir. Chunki nutq - bu insoniyatning ijtimoiy va tarixiy tajribasini o’zlashtirish funktsiyasini bajaradi. Nutqning bu funktsiyasi tufayli, L.S. Vigotskiyning ta’kidlashicha, bola o’zining oldingi rivojlanish tarixi davomida insoniyat tomonidan to’plangan madaniy va tarixiy tajribani o’zlashtiradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim maktablarida o’qitish va tarbiyalashda nutq katta ahamiyat kasb etar ekan bola nutqini shakllantirishning eng muhim vositasi bu xalq og’zaki ijodi bo’lib hisoblanadi.

Har qaysi millatning, xalqning azaliy tarixi va madanyati eng avvalo uning og‘zaki ijodi–folklor san’atlarida, ertaklarida, doston va eposlarida mujassam bo’ladi. Ular millatning, xalqning o‘zligini anglash, uning o’ziga xos milliy qadriyatlari va an’analarini xis qilish, saqlash va rivojlantirishda muhim manba xisoblanadi. O’zbek milliy folklor namunalarini asrab –avaylash va rivojlantirish, uni keng targ’ib qilish, yosh avlod qalbida xalq og’zaki ijodi namunalariga hurmat va e’tibor tuyg’ularini kuchaytirish, bolalarning milliy ruhda tarbiyalanishi uchun sharoit yaratish eng avvalo uzluksiz ta’limning asosiy bo’g’ini bo’lgan boshlang’ich ta’limiga ulkan vazifa yuklar ekan o’zbek folklori asosida imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirish bugungi kunning eng ustuvor vazifalaridan bo’lib hisoblanadi. Chunki kichik folklor janri asosida imkoniyati cheklangan bolalar nutqining barcha komponentlari-fonetik, leksik, grammatik, shuningdek bog’langan va mustaqil nutqni rivojlantirishga katta imkoniyati yaratadi.

Ayniqsa ertaklar nafaqat sog’lom balki imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishda juda muhim ahamiyat kasb etar ekan ular imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishda quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- Muloqotga kirishuvchanlikni rivojlantirish;

- Tilning leksik va grammatik komponentlarini takomillashtirish;
- Nutqning tovush tomonini talaffuzi, idrok etish va ifodalash sohasini takomillashtirish.
- Monologik va dialogik nutqni rivojlantirish;
- Muloqot motevatsiyasini o'stirish;
- Vizual, eshitish va vosita analizatorlarining aloqasini rivojlantirish.

Sevimli ertaklarning syujetlarini o'ynab, bola nutq tovushlarini farqlashni va to'g'ri talaffuz qilishni, lablar va til uchun qiziqarli gimnastikani o'rganadi, gaplar tuzadi, dastlabki o'qish ko'nikmalarini oladi, shuningdek tasavvuri boyib boradi, emotsional doirasi oshadi.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat ertaklar balki xalq og'zaki ijodi juda katta tarixiy, ta'limiy-tarbiayaviy ahamiyatga egadir. Ular qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, asrlar osha sayqallanib, tildan –tilga o'tib zamonaviylashib boraveradi. Axamiyatli jixati xar qancha sayqallanmasin, o'zining ma'nodorligini, mazmunini, jozibadorligini eng muximi –ta'limiy va tarbiyaviy va korreksion axamiyatini xech qachon yo'qotmaydi. Bu esa xar bir xalqning, millatning milliy madaniyatini asrlar osha xalq og'zaki ijodi orqali kelajak avlodga yetkazib berishga xizmat qiladi. Inklyziv ta'lim sharoitida ta'lim tarbiya oalyotgan bolalar nutqini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish orqali ularning ma'naviy –axloqiy sifatlarini tarkib toptirishimiz, milliy ruhda tarbiyalashimizga turtki bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi N PQ-4860 sonli Qarori
3. O.Safarov "O'zbek xalq og'zaki ijodi" Toshkent "Musiqa" 2010 yil
4. L.R.Mo'minova, R.Kabulova, S.Po'latova "Maktabgacha ta'lim muassalarining katta va maktabga tayyorlov guruhi bolalari nutqini xalq o'yinlari asosida rivojlantirish texnologiyasi"-Toshkent-2014 yil.

Mirsaid Yunusov Xudayarovich,
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Gapparova Feruza Abduvahobovna
Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

BOLALAR SEREBRAL FALAJI KELIB CHIQISH SABABLARI, REALIBITATSION DAVOLASH USULLARI

Annotatsiya: Hozirgi kunda bolalar serebral falaji rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta'sirida zararlanishi, miyaning ma'lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto'g'ri shakllanishi yoki nobud bo'lishini keltirish mumkin. Ushbu maqolada bolalar serebral falajining kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar serebral falaji (BSF), psixologik, perinatal davr, aqliy zaiflik, diagnostika, pediatriya, poliomiyelit, atonik-astatik, klassifikatsiya.

Bolalar serebral falaji (BSF) – perinatal davrda bosh miyaning turli xil strukturalarida bo'ladigan o'zgarishlar natijasida kelib chiqadigan harakat doirasidagi patologiyalar bilan kechadigan umumiy tushunchadir. Bolalar serebral paralichi mono, gemi, para, tetraparalich va parezlar,

mushak tonusidagi patologiyalar, giperkine, nutqdagi kamchiliklar, harakat koordinatsiyasi buzilishi, bolaning motorik va ruhiy jihatdan rivojlanishdan ortda qolishi bilan kechadi.

Bolalar serebral falaji (BSF) da aqliy zaiflik, psixologik o‘zgarishlar, epilepsiya, eshituv va ko‘rish qobiliyatidagi o‘zgarishlar ham rivojlanishi mumkin. Kasallik anamnez va klinik belgilarga asoslangan holda tashxislanadi.

BSF bilan kasallangan bolalar butun umri davomida realibitatsion markazlarda davolanishlari, medikomentoz muolajalar olishi, talab etilsa, jarrohlik amaliyoti bajarilishi lozim bo‘ladi.

Shifokor konsultatsiyasi

Pediatr (bolalar shifokori) konsultatsiyasi

Analizlar va Diagnostika

Qonning biokimyoviy tekshiruvi

Qorin bo’shlig’ini UZI qilish (Ultratovush yordamida tekshirish)

Doppler neyrosonografiyasi

Pediatriya sohasida bolalar serebral falaji kasalligi yetakchi muammolar qatorida turadi.

Bunga sabab ekologiyaning yomonlashuvi, neonatologiya sohasining rivojlanishi, chala tug‘ilgan bolalarning yashab qolishi (hatto 500 gr tug‘ilgan bolalar ham yashab qolishmoqda) kasallikning keng tarqalishi va dolzarb mavzu ekanligini anglatadi.

Bolalar serebral falaji sabablari

Hozirgi kunda BSF rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta’sirida zararlanishi, miyaning ma’lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto‘g‘ri shakllanishi yoki nobud bo‘lishini keltirish mumkin.

Ushbu omillarning ta’siri perinatal davrda yoki bola dunyoga kelganidan so‘ng qisqa muddatlarda (4 haftagacha) ta’sir etishi kasallik rivojlanish ehtimolini oshirib yuboradi. BSF rivojlanishining eng asosiy omili – bu gipoksiyadir.

Gipoksiya ta’sirida bosh miyaning aynan harakat va koordinatsiyaga javob beradigan markazlari birinchilardan bo‘lib zararlanadi. Buning natijasida bolalarda BSF belgilari – mushak tonuslari patologiyasi, parez va paralichlar paydo bo‘ladi.

Homiladorlik vaqtida BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar quyidagilar:

Fetoplasentar yetishmovchilik;

Yo‘ldoshning erta ko‘chishi;

Homiladorlar nefropatiyasi;

Homiladorlik infeksiyalari (sitomegalovirus, qizilcha, toksoplazmoz, gerpes, sifilis);

Rezus konflikt;

Homilador ayol somatik kasalliklari (qandli diabet, gipotireoz, yurak tug‘ma va orttirilgan nuqsonlari, arterial gipertenziya);

Homiladorlik vaqtida ayolning turli xil travma olishlari.

Tug‘ruq vaqtida bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Homilaning chanoq bilan kelishi;

Muddatidan oldingi tug‘ruq;

Kuchli tug‘ruq jarayoni;

Diskoordinatsiyalangan tug‘ruq jarayoni.

Tug‘ruqdan keyin bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Chaqaloqlar asfiksiyasi (aspiratsiya natijasida);

Gemolitik kasallik;

O'pkalardagi tug'ma nuqsonlar;

Ona va bola qoni bir biriga to'g'ri kelmasligi natijasida bosh miyaning toksik zaharlanishi.

Bolalarda BSF klassifikatsiyasi

Bosh miya strukturasi zararlanish sohasiga qarab bolalar nevrologiyasida BSFning 5 turi farqlanadi. Ular orasida eng keng tarqalgani spastik diplegiyadir. Bunday holat barcha BSFlarning 40-80 % ini tashkil etadi.

Bosh miyaning harakat markazlari zararlanadi, natijada oyoqlarda parezlar kelib chiqadi. Bosh miyaning faqatgina bir yarimsharida zararlanish ro'y beradigan bo'lsa, harakat buzilishi tananing qarama qarshi tomonida yuzaga chiqadi.

Poliomiyelit

Bolalar serebral falajining ko'pgina holatlarida po'stloq osti markazlari buzilishi bilan bog'liq giperkinetik shakli uchraydi. Kasallik klinikasida ixtiyorsiz harakatlar – giperkinezlar namoyon bo'ladi va bunday holat bola hayajonlanganda, qo'rqqanda yaqqol yuzaga chiqadi.

Miyachaning zararlanishi natijasida atonik-astatik bolalar serebral falaji shakllanadi. Kasallik belgilari statika va koordinatsiya, mushaklar atoniyasi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

BSFning eng og'ir ko'rinishi ikki tomonlama gemiplegiyadir. Bunda bosh miya yarimsharlarining ikki tomonlama zararlanishi ro'y beradi. Bolalar mushaklari rigidligi hisobiga nafaqat yurish, tik oyoqda turish hatto mustaqil ravishda boshlarini ham tutishga qiynaladilar.

Bolalar serebral falaji belgilari

Bolalar serebral falaji turli xil ko'rinishda va turlicha og'irlik darajasida kechadi. Kasallikning klinik belgilari bosh miya strukturasining zararlangan sohasi va chuqurlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Ba'zida bolalar serebral falaji belgilari bola dunyoga kelishi bilan yuzaga chiqadi. Ko'pincha kasallik bir necha oy o'tgach pediatr ko'rigida bolaning jismoniy rivojlanishdan ortda qolishi bilan aniqlanadi.

BSFning asosiy klinik belgisi bolalarning harakat doirasidagi yangi harakatlarni bajara olmasligi va yangi qobiliyatlarni o'zlashtira olmasligidir. Serebral falaj kuzatiladigan bola boshini uzoq muddat tutib tura olmaydi, o'yinchoqlar uni qiziqtirmaydi, boshini bura olmaydi, qo'l va oyoqlarini erkin harakatlantira olmaydi, o'yinchoqlarni ushlay olmaydi. Bolani qo'lga olib oyoqlarini yerga tirasa oyoq kafti bilan to'liq turmaydi, oyoqlarining uchigina yerga tegib turadi.

BSF bir tomonlama yoki ikki tomonlama parezlar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Agar gapirish markazi zararlangan bo'lsa bolada nutq buzilishi belgilari (dizartriya) kuzatiladi. Yutqin va hiqildoq faoliyatini boshqaradigan markazlar zararlanadigan bo'lsa yutinish bilan bog'liq muammolar (disfagiya) yuzaga chiqadi.

BSFning barcha ko'rinishlarida mushaklar tonusi oshib ketadi. Oyoq-qo'llarda harakat chegaralanadi, bo'g'imlarda harakat yo'qoladi, natijada oyoq qo'llar mushaklari atrofiyaga uchraydi va ular tanaga nisbatan nomutanosib holatga keladi. Bolalar serebral falaji bilan kasallangan bemorlarda o'ziga xos tana tuzilishidagi deformatsiyalar (skolioz, ko'krak qafasi deformatsiyalari) yu-

zaga chiqadi. Motorika buzilishi va skelet deformatsiyalari bolalarda surunkali og‘riq sindromiga sabab bo‘ladi. Og‘riq bo‘yin, yelka, belda paydo bo‘ladi.

Giperkinetik shakldagi bolalar serebral falaji to‘satdan yuzaga chiquvchi belgilar: boshning qayta qayta bir tomonga burilishi, yuzda kirmasa, ko‘rinishida bo‘lishi, qaltirash, bir xil harakatni takrorlash kabilar namoyon bo‘ladi.

Atonik-astatik BSF da esa yurish vaqtida muvozanatni saqlay olmaslik, mushaklarning kuchsizligi, yiqilib tushish va tremor holatlari kuzatiladi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g‘ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi o‘zgarishlar, nafas olish bilan bog‘liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo‘shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko‘rish qobiliyati bilan bog‘liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o‘qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo‘lishi ham mumkin.

Bolalarda kindik churrasi

BSF kasalligi surunkali bo‘lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o‘sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o‘gir kechuvchi somatik kasalliklar.

BSF diagnostikasi

Bolalar serebral falajini tashxislashda aniq bir kriteriyalar mavjud emas. Ammo, bola dunyoga kelishi bilan ayrim ko‘rsatkichlar bolada BSF rivojlanish ehtimoli borligidan darak beradi, ularga: Agar shkalasi bo‘yicha bal pastligi, harakat doirasidagi anomaliyalar, mushaklar tonusi buzilishi, bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishdan ortda qolishi kabilarni kirgizish mumkin. Shu kabi holatlar bolada aniqlanadigan bo‘lsa bolalar nevrologi ko‘rigidan o‘tishi va bir qator tekshiruvlar olib borilishi kerak bo‘ladi. Tekshiruvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Elektroensefalografiya (EEG);

Elektrotomografiya;

Elektroneyrografiya;

Transkranial magnit stimulyatsiyasi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g‘ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi o‘zgarishlar, nafas olish bilan bog‘liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo‘shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko‘rish qobiliyati bilan bog‘liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o‘qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo‘lishi ham mumkin.

BSF kasalligi surunkali bo‘lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o‘sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o‘gir kechuvchi somatik kasalliklar.

Bu tekshiruvlar yordamida BSF kasalligini bola dunyoga kelishi bilan 1 yil ichida yuzaga chiqadigan ayrim nasliy kasalliklardan farqlab olish imkoniyati mavjud bo‘ladi (tug‘ma miopatiya, Fredreyx ataksiyasi, Lui-Bar sindromi va boshqalar).

Bolalar serebral falaji kasalligi diagnostikasini qo‘yishda bolalar ofalmologi, otolaringologi, ep-

ileptologi, ortopedi, logoped va psixiatr ko'rigi zarur hisoblanadi.

Bolalar serebral falaji realibitatsion davosi

Afsuski, hozirgi kunda bolalar serebral falaji davosi topilmagan kasalliklar qatoriga kiradi. Ammo, o'z vaqtida boshlangan davo muolajalari ta'sirida bolalar ruhiy jihatdan ham jismoniy jihatdan o'z tengdoshlariga yetib olishga erishish mumki.

Realibitatsion muolajalar yordamida bolalarda skelet deformatsiyalari, bo'g'imlarda harakat cheklanishi hamda bolakaylarning o'z o'zlarini mustaqil boshqara olish darajasigacha erishish mumkin. Barcha muolajalar bola 8 yoshga kirguniga qadar olib borilgani maqsadga muvofiqdir.

BSF davo programmasi har bir bola uchun alohida tuzib chiqiladi. Bunda bosh miyaning zararlanish darajasi, sohasi, boladagi qo'shimcha belgilari, uning ko'rish, eshitish qobilyati, aqliy-ruhiy holatlari inobatga olinadi. BSF bilan kasallangan bolalar muolajasida qiyinchilik tug'diradigan holat – bolalardagi karlik va ko'zi ojizlikdir.

Ular bilan maxsus mutaxassislar mashg'ulotlar olib borishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari bosh miyani stimmulash kabi terapiyalar o'tkazishda epilepsiya o'choqlariga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Raxit sababi, tasnifi va davolash

Bolalar serebral falajini davolashda asosiy realibitatsion muolaja LFK va massaj hisoblanadi. Barcha ota-onalar BSF bilan kasallangan bolalarini massaj qilishni va LFK muolajasini o'tkazishni o'rganib olishlari talab etiladi.

Samarali natijalarga erishish uchun bolalar yil davomida bir marotaba maxsus BSF markazlarida muolajalar olib turadi. Hozirgi kunda shunday markazlarda zamonaviy uskunalardan BSF bolalarni davolashda foydalanilmoqda, masalan pnevmokombinizonlar yordamida mushaklar fiksatsiyalanadi va bo'g'imlar mahkam ushlab turiladi. Maxsus kiyimlar yordamida bola harakatida koordinatsiyani tiklash amaliyotlari o'tkazilishi mumkin. Bolalarda BSF natijasida rivojlangan dizartriya holatlarida ular bilan logopedlar o'z mashg'ulotlarini olib boradilar.

Medikamentoz va xirurgik davolash

Bolalar serebral falajini davolashda medikamentoz davo faqatgina ayrim simptomlarni bartaraf etish uchungina qo'llaniladi. Masalan epilepsiya holatlarida antikonvulsantlar, mushaklar tonusi oshgan vaqtda miorelaksantlar, og'riq sindromini bartaraf etishda – spazmolitik va og'riqsizlantiruvchi preparatlar buyuriladi. Bundan tashqari bolalarga nootrop, metaboliklar (ATF, aminokislotalar, glitsin), neostigmin, antidepressantlar, trankvilizatorlar, neyroleptiklar, qon tomirlar devorini mustahkamlovchi preparatlar beriladi.

Jarrohlik amaliyoti mushaklar kontrakturasida, harakat doirasida chegaralanishlar yaqqol yuzaga chiqsa o'tkaziladi. Bunda falajlangan tana qismida "ustun" hosil qilish uchun tenatomiya amaliyoti bajariladi. Spastik jarayonlar kuchli bo'lsa va ushbu holat bolalar tanasida assimetriyalarga sabab bo'lsa, shu sohani innervatsiya qiladigan nerv tolasida spinal rizotomiya amaliyoti ham bajarilishi mumkin.

Fizioterapevtik davo va animaloterapiya

BSF davosida quyidagi fizioterapevtik muolajalar o'tkaziladi:

Oksigenobaroterapiya;

Elektrostimulyatsiya;

Loy bilan davolash;

Suvda o'tkaziladigan muolajalar;

Zamonaviy tibbiyot BSF bolalarni hayotiy qobiliyatlarini yanada kuchliroq tiklash maqsadida animaloterapiya mashg'ulotlarini o'ylab topgan. Bunda bolakaylar hayvonlar bilan "do'stla-

shadilar" va bu esa bolaning emotsional-ruhiy jihatdan rivojlanishini rag'batlaydi. Bunday muolajalar orasida eng keng tarqalgani ot va delfin bilan bolalarda aloqani tiklash hisoblanadi.

BSF bolalarning ijtimoiy moslashuvi

Bolalar srebral falajida harakat doirasida kamchiliklar kuzatilsa ham bolalar ijtimoiy hayotga moslashib ketishlarining imkoni bor. Bunda ularning ota-onasi va yaqinlarining roli katta.

Bolalarda ijtimoiy adaptatsiyani shakllantirishda reabilitolog, psixolog va pedagoglar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kasallikdan aziyat chekadigan bolalar maxsus bog'chalar, maktablarda hayotga bo'lgan moslashuvchanliklarini oshirib boradilar.

Bolalar serebral falaji oqibati va profilaktikasi

Bolalar serebral falaji oqibati kasallikning og'irlik darajasi, shakli va o'z vaqtida boshlangan davo muolajalariga to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'ladi. Ba'zi holatlarda BSF natijasida nogironlik rivojlanishi ham mumkin. Ammo, to'g'ri olib borilgan muolaja natijasida bolalardagi deformatsiyalar, mushaklardagi muammolar va harakat doirasidagi kamchiliklar qisman bo'lsada kamayadi va bolalar o'z hayotida o'zlarini o'zlari mustaqil ravishda boshqara oladilari.

BSF profilaktikasi homiladorlik vaqti ayollardagi turli xil patologiyalarni oldini olish, ayniqsa homila gipoksiyasiga olib keluvchi kasalliklarni davolashdan iborat bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Особенности обучения ребенка с нарушениями опорно-двигателного аппарата в общеобразователном учреждении Нестор-История Москва. Санкт-Петербург 2012

2. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития : Владос; М.; 2010

3. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya », 2018.

4. L. Mo'minova, Sh. Amirsaidova, M.Xamidova, Z.Djalolova, N.Abidova. Maxsus psixologiya . Darslik. «Fan va texnologiyalar markazi» T.: 2013.

5. Psixologo-mediko-pedagogicheskoye obsledovaniye detey doshkolnogo i
mladshego shkolnogo vozrasta Avtorы-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almatы, 2000g.

6. Diagnostika psixicheskogo razvitiya v rannem detstve. Avtorы-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almati, 2000g.

7. Psixologo-pedagogicheskaya diagnostika. Pod redaksiyey I.Yu.Levchenkoi S.D.Zabramnoy. M., ACADEMIA, 2005g.

Mirsaid Yunusov Xudayarovich
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH USTIDA ISH OLIB BORISH TIZIMI

Annotatsiya: Maqolada eshitish qobiliyatini rivojlantirish ustida ish olib borish yoritib berilgan. Eshituv idrokini rivojlantirish bo'yicha ishlar ikkinchi chorakdan boshlanadi. Har bir individual mashg'ulot vaqti barcha sinflarda bo'linib chiqiladi: darsning bir qismi eshituv idrokini rivojlantirish uchun, ikkinchisi talaffuzga o'rgatishga ajratiladi. Talaffuzga o'rgatish jarayonida nutqiy materialni faqatgina eshitib idrok qilishga o'rgatish mashqlari ham o'tkaziladi: o'quvchilar eshitganlarini to'g'ri va noto'g'riligini farqlashga, tovushlarni so'zlarda va bo'g'inlarda ajritishga, eshituvga tayanib namunani to'g'ri tasvirlashga o'rganadilar.

Kalit so'zlar: Eshituv idroki, og'zaki nutq, eshitish, didaktika, rivojlantirish, talaffuzga o'rgatish

Og'zaki nutqni shakllantirish shartlaridan biri karlarning nutqini eshitib idrok qilish qobiliyatini hamda nutqiy eshituvni rivojlantirish bo'lib hisoblanadi. Bu qobiliyat ta'lim-tarbiya jarayonida markaziy nerv tizimining yuqori eshituvchanligi, qabul qiluvchanligidan rivojlanadi. Ko'pgina kar bolalarda eshituv idroki saqlangan bo'lib, bu ovoz kuchaytiruvchi apparatlar yordamida maxsus mashg'ulotlarda yanada shakllantiriladi.

Nutqiy eshituvni shakllantirish ishining vazifasi karlarda eshituv qoldig'ini intensiv rivojlantirishdir, buning zamirida eshituv-ko'ruv yoki og'zaki nutqiy idrok qilish asosi vujudga keladi, nutqiy muloqot malakasi shakllanadi. Shu bilan birga kar bolalarga atrof muhitda mo'ljal olishga o'rgatish uchun nutqiy bo'lmagan tovushlar haqida ham ma'lumotlar berish lozim.

Nutqiy eshituvni rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri nutqiy eshituv muhitini hosil qilish bo'lib, bu ovoz kuchaytiruvchi apparat yordamida karlar tomonidan turli tipdagi nutqlarni doimiy idrok qilib borishni ta'minlaydi (statsionar ovoz kuchaytiruvchi apparatlar, individual eshituv apparatlari).

Karlarda nutqiy eshituvni shakllantirish uzoq davom etuvchi eshituv mashqlari jarayonida rivojlanib boradi. U ikki bosqichga bo'linadi.

1-bosqichda karlar pedagog yordamida turli hil frazalarni, so'zlarni, solishtirishlari uchun ovoz kuchaytirish apparati bilan nutqiy signalni ajratib qabul qilishga o'rganadilar, maxsus mashqlar o'tiladi.

O'quvchilarda eshituv qoldiqlari qanchalik yaxshi saqlanib qolgan bo'lsa, o'zlashrib olish natijalari shuncha yuqori bo'ladi (ayniqsa 250 Gts – 500 Gts).

2-bosqichda karlar ovoz kuchaytiruvchi apparat yordamida nutqning fonetik tuzilishini eshitib ajratib qabul qilishga o'rganadilar. Bu bosqichda so'zlarni eshitib qabul qilish ta'limi ta'sirida eshituv va ko'ruv orasidagi o'ziga xos bog'lanishlar o'sadi.

Karlarda nutqiy eshituvni rivojlantirish ishi jarayonini metodlari va tarkibiga ko'ra uch davrga: 1)boshlang'ich davr (tayyorlov – 1- sinf); asosiy davr (2-5- sinflar) va individual apparatlardan aktiv foydalanish davri (6-7- sinflar) bo'linadi.

Boshlang'ich davrda karlar nutqiy eshituvni rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi, eshituv zaxirasi aniqlanadi.

Asosiy davr eshituvni intensiv rivojlantirish bilan xarakterlanib karlar tomonidan nutqni qabul qilish og'zaki nutqning shakllanishida rivojlanayotgan eshituv idrokidan aktiv foydalanishida malakalari taraqqiy etadi. Bu davrda eshituv idrokini uzoq mashq qildirish, ovoz kuchaytirish apparatlaridan foydalanish ma'lum miqdorda eshitish idrokini kompensatsiya qilishga katta ijobiy yordam beradi.

Bu davrda karlarda nutqiy eshituvni rivojlantirshning muvoffaqiyati og'zaki nutqni shakllantirish, bolalarning aqliy va nutqiy rivojlanganligi darajasi, so'zlarni o'zlashtirish va talaffuz malakasi, tilning grammatik tizimi, karlarning bilish faoliyati rivojlanishi maktabdagi barcha ishlarning qanday tashkil etilganligiga bog'liq bo'ladi.

Karlarning eshituv idroki asosiy mustaqil initsiativ bo'lib qolishi uchun u ham suhbatining unga qaratilgan nutqini tushunibgina qolmay, o'rtacha ravonlikda gapira olishi, urg'ularni ajratish, so'zni tovush birikmalarini iloji boricha aniq yoki aniqroq shakllantrish kerak.

Maktabda nutqiy eshituv rejimini tashkil qilish o'qituvchining o'quvchi nutqini daktil formasidan to'g'ri foydalanishi muhim aqamiyatga ega.

1-sinf o'quvchilari 1-yarim yillik davomida daktilda gapirish texnikasini, qo'llar harakatini, harf tarkibini aniq ko'rsatishi, tezlik, og'zaki va daktil gapirish tuzilishi va xususiyatlarini o'zlashtiradilar.

Musiqa ritmik mashg‘ulotlarida, individual mashg‘ulotlar, eshituvni rivojlantirish xonalaridagi darslarda material asosan og‘zaki – daktilda gapirishadi.

2-sinfdan 11 (12)-sinfgacha o‘quvchilar kattalari bilan faqat og‘zaki gaplashadilar, ayrim so‘zlarni gapirishda qiynalsalargina nutqni og‘zaki daktil formasidan foydalanadilar.

Nutqning og‘zaki daktil formasi o‘quvchilar o‘qituvchini bergan savolllariga javob berishda ishlatiladi. Musiqiy – ritmika mashg‘ulotlarida nutqning daktil formasidan faqatgina so‘zning harf tovush talaffuzida qiynalishganda foydalanadi. So‘z ham og‘zaki, ham daktilda gapirilib keyin albatta daktilsiz gapirada. Nutqiy tovushni rivojlantirishda to‘g‘ri tashkil etilgan nutqni eshitib idrok qilish mashqlari asosiy o‘rinni egallaydi. Bu mashqlar ta’limning barcha yillarida umumta’lim darslarida, musiqiy-ritmika darslarida, asosiy sinfdan tashqari mashg‘ulotlar o‘tiladi.

Frontal mashg‘ulotlar

Frontal mashg‘ulotlar (darslar, sinfdan tashqari ishlar). Eshituv, ko‘ruv o‘quvchilar tomonidan qabul qilishning asosiy usuli bo‘lib hisoblanadi. Nutqiy materialni eshituvni qabul qilish bo‘yicha mashqlar 1-sinfdan boshlanadi, bunda so‘zlar ekran orqasidan ikki martadan ko‘p qaytarilmaydi. Agar materialni eshitib idrok qila olmasalar, unda ko‘ruv, eshituv orqali qabul qilinadi, o‘qituvchi tomonidan doskaga yoziladi (yoki tablichka orqali ko‘rsatiladi), o‘quvchilar uni o‘qishadi va yana faqat eshituv orqali idrok qildiriladi. 3-sinfdan boshlab o‘quvchilar faqatgina o‘quvchi nutqini idrok qilibgina qolmay, bir-birlarini nutqini ham eshitib idrok qiladilar.

Darsning borishida o‘quvchilarni eshitganda yangi va notanish bo‘lgan tovushli materialni idrok qila olish ta’limi bo‘yicha doimiy ish olib boriladi. Bu dars mavzusini e’lon qilish, alohida so‘zlarni, so‘z birikmalarining va frazalarni aytishdir.

Idrok qilishga yordam berishda turli xil didaktik qo‘llanmalar (suratlar, tablichkalar, kesma matnlar) dan doskaga yozishdan foydalaniladi, bu materialni eshitib idrok qilishga va farqlashga darsning asosiy tarkibini o‘zlashtirib olishga yordam beradi.

O‘quvchilarni eshituv idrokini rivojlanish darajasiga qarab o‘qituvchi ularni so‘z va so‘z birikmalari frazalarni eshitib idrok qilish ta’limiga o‘rgatibgina qolmay bo‘g‘inlar va alohida tovushlarni o‘rgatishga ham alohida diqqat qaratadi. Bu ish talaffuz malakalarini korreksiya va avtomatizatsiya qilishda vazifani eshitib idrok qilayotganda xatolarni to‘g‘irlashda olib boriladi.

Shunday yo‘l bilan kar o‘quvchilarni eshituv idrokini aktiv mashq qilishga sharoit yaratib beradi, frontal mashg‘ulotlarda ta’lim samaradorligini butunlay oshirish mumkin.

Individual mashg‘ulotlar.

Individual mashg‘ulotlar (tayyorlov – 5-sinflar). Nutqiy materialni idrok qilishning asosiy usuli eshituv orqalidir. Dars davomida nutqiy materialni 5 marta takrorlaganda ham eshitib idrok qila olmasalar unda o‘quvchilarga eshituv, ko‘ruv taklif qilinadi, keyin esa faqat eshitib idrok qilishga beriladi, shuning uchun eshituv, ko‘ruv idrok yordamchi qo‘llanma sifatida foydalaniladi. Individual mashg‘ulotlarda nutqning daktil formasi faqatgina o‘quvchi so‘z tarkibini ayta olmay qolgandagina ishlatiladi.

6-sinfdan boshlab og‘zaki nutqning eshituv, ko‘ruv idrokini mashq qildirib boriladi. Bu keyinchalik nutqiy materialni eshituv idrokiga o‘rgatadi. Mashg‘ulot davomida o‘quvchilar o‘tgan yillardagidek nutqiy materialni eshitib tushinishga, farqlashga, taqqoslashga o‘rganadilar.

6-12- sinflarda asosiy nutqiy eshituvni rivojlantiruvchi ishni matnlar tashkil etadi. O‘quvchilar tomonidan eshituv, ko‘ruv orqali idrok qilinadi, keyinchalik esa nutqiy materiallarni faqatgina eshitib idrok qilishga o‘rganadilar. Individual mashg‘ulotlarda bu sinflarda nutqning daktil formasidan umuman foydalanilmaydi. Nutqiy materialni idrok qilishga qiynalganlarida yozma nutqdan foydalaniladi. Tayyorlov sinflarda birinchi chorakda barcha individual mashg‘ulotlar bolalarda ta-

laffuz malakasini shakllantirishga qaratiladi. Ta'limning bu davrida ular ovoz kuchaytirish apparatidan foydalanishni o'rganadilar.

Eshituv idrokini rivojlantirish bo'yich ishlar ikkinchi chorakdan boshlanadi. Har bir individual mashg'ulot vaqti barcha sinflarda bo'linib chiqiladi: darsning bir qismi eshituv idrokini rivojlantirish uchun, ikkinchisi talaffuz ta'limiga o'rgatishga ajratiladi. Talaffuzga o'rgatish ta'lim jarayonida nutqiy materialni faqatgina eshitib idrok qilishga o'rgatish mashqlari ham o'tkaziladi: o'quvchilar eshitganlarini to'g'ri va noto'g'riligini farqlashga, tovushlarni so'zlarda va bo'g'inlarda ajritishga, eshituvga tayanib namunani to'g'ri tasvirlashga o'rganadilar.

3-sinfdan boshlab individual mashg'ulotlar bir guruh (2-3 ta) o'quvchilar bilan bir vaqtning o'zida olib boriladi. Darsning borishi davomida o'quvchilar faqat eshituv yoki eshituv, ko'ruv orqali idrok qilingan topshiriqlarni bajaradilar, savollarga javob beradilar, matnlarni eshituv, ko'ruv yoki eshituv idrokiga o'rganadilar, eshitib diktant yozishga o'rganadilar.

O'quvchilarning maktab ta'limining boshidan oxirigacha (1-12- sinflar) doimo talaffuz tomonidan yangi va notanish bo'lgan nutqiy materialni eshitib idrok qilishga o'rgatib boriladi.

Kar bolalar bilan olib boriladigan eshituv idrokini rivojlantirish bo'yicha ishlar turli ovoz kuchaytirish appparatlari yordamida nutqni kuchaytiruvchi to'g'ri tanlangan sharoitda tashkil qilinadi. Ta'limning barcha yillari davomida sinflarda guruhli foydalanish uchun statsionar apparatlar ishlatiladi. 1-3- sinflardagi individual mashg'ulotlarda statsionar ovoz kuchaytirish apparatlaridan foydalaniladi. 3- sinfning 2-yarim yilligidan boshlab statsionar ovoz kuchaytirish apparatlari bilan birga individual eshituv apparatlari ham beriladi. 5-sinfdan boshlab o'quvchilar faqat individual eshituv apparatidan foydalanadi.

1-3- sinflarda o'qituvchining stolida quloqchinlar bo'lishi shart, chunki o'quvchi stol yonida javob berayotganda o'zining nutqini eshitishi kerak. 4- sinfdan boshlab o'quvchi doska yonida javob berayotganda individual eshituv apparatidan foydalaniladi. O'quvchi javob berayotganda butun sinf eshitishi uchun o'quvchining mikrafoniga gapirishi kerak bo'ladi.

Statsionar apparatda nutqni kuchaytirib berish rejim har bir o'quvchining eshitish darajasiga va individual shaxsiy xususiyatlariga qarab belgilanadi. Birinchi ishda rejim o'ir eshitadigan quloqqa qo'yiladi, keyin ikkala quloqqa baravariga sozlanadi. Agar apparat faqat bitta quloqqa qo'yiladigan bo'lsa, unda nutqni kuchaytirib berish rejim yengil eshitadigan quloqqa qo'yiladi.

Avvaliga so'zlar iboralarda beriladi. Bunda yangi so'zning tovush tomoni o'quvchilarga tanish bo'ladi. Masalan, o'quvchiga "uy rasmini chiz" iborasi tanish (eshituv mashqlarida berilgan) hamda "bola" so'zi ham tanish eshituvga "bola rasm chizdi" frazasi beriladi. "Chizdi" so'zini talaffuz tomoni o'quvchiga notanish bo'lib ma'lum kontektda qabul qiladi, bu idrok qilishni ma'lum miqdorda o'stiradi. Agar bu ibora 5 marta takrorlanganda ham eshitib idrok qila olmasalar eshituv, ko'ruv orqali takrorlanadi, keyin yana faqat eshitib qabul qilishga beriladi.

Adabiyotlar

1. Yunusov, M. (2020). КАР ВА ЗАИФ ЭШИТУВЧИ БОЛАЛАР ТАЪЛИМИ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(76). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6465

2. Yunusov, M. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(71). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6366

3. Yunusov, M. (2020). Методика обучения детей с нарушением слуха на основе мультимедийных средств. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(71). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6367

4. Yunusov, M. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(75). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6480
5. Yunusov, M. (2021). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(1). извлечено от https://journal.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/711
6. Yunusov, M. (2021). ESHITISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH DARSLARIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1). извлечено от https://journal.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1190
7. Yunusov, M. (2021). MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISH QOBILIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TALAFFUZINI KORREKSIYALASHDA YANGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(4). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4599
8. Yunusov, M. (2021). ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT VA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(3). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4062
9. Yunusov, M. (2021). DAUN BOLALAR NUTQINI KORREKSIYALASHNING ZAMONAVIY USULLARI. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Yunusov, M. (2021). ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASHNING INNOVATSION KO'RGAZMALI USULLARI. *Scienceweb academic papers collection*.
11. Yunusov, M. (2021). ESHITISH QOBILIYATI CHEKLANGAN BOLALARDA O 'QUV FAOLIYATI UCHUN MOTIVATSIYANI OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH. *Scienceweb academic papers collection*.
12. Yunusov, M. (2021). KAR BOLALARNI O'QITISHDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. *Scienceweb academic papers collection*.

Талипова Мастура
Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш психологик-педогогик республика ташхис маркази инклюзив таълим бўлими методисти.

MAXSUS PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARI, ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA'LIMIY VA IJTIMOIY INKLYUZIYASI

Abstract: The article discusses inclusive education, a creative approach to the learning process, both by the teachers and by parents.

Keywords: Inclusive education, development, respect, support, studies, personality psychology.

Аннотация. В статье рассматриваются инклюзивное образование, *творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей.*

Ключевые слова: инклюзивное образование, развитие, уважение, поддержка, учеба , психология личности.

Инклюзивное образование - форма обучения, при которой каждому человеку, независимо от имеющихся физических, интеллектуальных, социальных, эмоциональных, языковых и других особенностей предоставляется возможность учиться в общеобразовательных учреждениях.

По отношению к образованию ЮНЕСКО понимает инклюзию как процесс «обращения и реагирования на разнообразие потребностей всех обучающихся через участие в обучении, культуре и сообществах и сокращении отказа от поступления в школы и исключении из них». Его основной целью является создание свободной, безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с особыми потребностями.

«Мы все разные, но все равные» - этот принцип поставлен во главу угла совместного проекта нашей республики и Европейского Союза «Инклюзивное образование для детей с особыми потребностями в Узбекистане». В настоящее время заинтересованным министерствам и ведомствам страны уже представлен проект Долгосрочной национальной стратегии по инклюзивному образованию и План действий. В республике Функционирует 86 специализированных школ- интернатов, развитию которых государство уделяет не меньше внимания, чем общеобразовательным. Этим узбекский опыт развития образования и отличается от многих зарубежных, в которых предпринимались попытки перевести всех детей с ограниченными возможностями в общеобразовательные учреждения.

В республике Фонд поддержки социальных инициатив ФОПСИ с 2007 году реализует проект «Инклюзивное образование в Узбекистане». Основная цель проекта – создание равных возможностей в получении образования для детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья. Проект «Инклюзивное образование в Узбекистане» направлен на продвижение модели непрерывного инклюзивного образования в республике путем поэтапному внедрения в системе начального, среднего, среднего специального и высшего образования, а также на создание условий для повышения качества в систему дошкольного и школьного образования инклюзивного образования.

В рамках этого проекта разработана концепция «Национальная модель школьного образования» которая внедряется в систему дошкольного и школьного образования путем создания смешанных групп и классов на базе пилотных детских садов и школ в г.Термезе, Карши, Навои, Самарканде, Джизаке, Гулистане, Ташкенте, Андижане, Фергане, Коканде, Ургенче и Нукусе. Особенность национальной модели инклюзивного образования заключается в том, что оно строится с учетом отечественного и зарубежного опыта. По данным ФОПСИ в настоящее время в пилтных детских садах, школах, лицеях и колледжах этих городов в воспитывается свыше 600 детей.

Одной из основных задач, которая стоит перед государством, - дальнейшее развитие инклюзивного образования, укрепление материально- технической базы его учреждений. В настоящее время подготовлены и находятся на утверждении государственные программы по укреплению материально – технической базы детских домов «Мехрибонлик» и специализированных школ-интернатов. Приоритетным направлением деятельности организаторов форума, в числе которых Министерство народного образования, Фонд «Сен ёлгиз эмассан», Республиканский центр социальной адаптации детей, является дальнейшее формирование положительного общественного мнения об инклюзивном образовании. Главная функция инклюзивного образования- успешная адаптация ребёнка с ограниченными физическими или умственными возможностями к взрослой жизни и отсутствие дискриминации со стороны окружающих.

В современном мире происходит модернизация всех сфер жизни, в том числе, сферы образования. Происходит и изменение отношения к отличным/нетипичным людям: люди признают их права на уникальность и уважение. Наиболее ярко подобная ситуация заявляет о себе в идеологии инклюзии, учитывающей природные задатки, интересы и способности отличных/нетипичных. Инклюзивное образование исходит от того, что каждый обучаемый - неповторимая и уникальная Личность со своими интересами, способностями и потребностями. Такая личность требует индивидуального подхода в процессе обучения и гибкости в разработке учебных программ, учитывающих эти особенности, поэтому

индивидуальный подход требует от преподавателя высокого профессионализма, включающего в себя такие качества, как этичность, гибкость, деликатность, умение услышать и понять нетипичного ученика. Более того, инклюзивное образование формирует свою собственную шкалу ценностей (аксиологию), где ключевыми являются следующие принципы: каждый человек, независимо от способностей и достижений, имеет право на образование и поддержание приемлемого уровня знаний, самовыражение и личный прогресс, общение, дружбу и поддержку. Надо подчеркнуть, что инклюзивный тип образования должен внедряться не только в специализированные учреждения, но и в обычные, средние общеобразовательные школы, ССУЗы и ВУЗы. Это будет способствовать формированию благоприятной атмосферы гуманизма, толерантности, добра и милосердия, умению понять и принять отличного/нетипичного, повысит эффективность образовательного процесса, будет способствовать успешной социализации и самореализации, выступит эффективным средством коммуникации с социумом и борьбы с дискриминацией. Благодаря инклюзии происходит снижение изоляции и отчуждения обучаемого, он становится более активным, перестает чувствовать свою «особенность». Внедрение инклюзивного образования способствует реструктуризации культуры учебного заведения, захватывая в свой процесс всех: преподавательский состав, учащихся и их родителей. Само многообразие, непохожесть учащихся друг на друга выступает в качестве мощного потенциального ресурса, способствующего развитию и проявлению творческого начала. В целом, инклюзивное образование представляет собой уникальный процесс доступного образования для каждого, в рамках которого ликвидируются барьеры, связанные с непохожестью обучаемых, и создаются условия для самораскрытия потенциалов, заложенных в человеке.

По мнению А.Ю. Шеманова, в современном культурном пространстве сложилось два подхода к проблеме инклюзивного образования. В основе первого подхода лежит социальная модель понимания отличного/нетипичного и защита его прав, в том числе, от дискриминации. Девизом этого подхода можно назвать идею создания инклюзивного общества, в котором всегда найдется место для отличного /нетипичного, несмотря на различие культурно-смысловых миров и их ценностей. К проблеме отличного/нетипичного здесь подходят с точки зрения методологии социального конструктивизма, позволяющего критиковать общество, направленно изменять его и активно влиять на социальную государственную политику.

В рамках процесса инклюзивного образования для максимального принятия отличного/нетипичного преподавателю рекомендуется внедрять и сочетать различные подходы, в том числе, системный, командный, средовой, кондуктивный, индивидуальные. Так, системный подход подразумевает преемственную, взаимосвязанную цепочку «инклюзивная школа - профессиональное образовательное учреждение - инклюзивная жизнедеятельность». Командный подход акцентирует внимание на взаимодействии специалистов с семейным окружением нетипичных обучаемых. Средовой подход производит анализ окружающей среды и ее влияние на то, чего достигает отличный/нетипичный в процессе обучения. Кондуктивный подход подключает семью и ее как положительное, так и отрицательное влияние на степень включенности отличного/нетипичного в среду обучения. Одним из главных подходов в рамках инклюзии можно назвать индивидуальный подход к отличному/нетипичному, зависящий от личности преподавателя, выстраивающего методику и

стратегию прогрессивного обучения. Индивидуальный подход к обучаемым исходит из учета их личностных характеристик и знания психологии. Индивидуально-гибкий подход к личности обучаемого основан на творческом подходе. Человек всегда решает труднейшую задачу - найти себя, стать и быть самим собой, даже когда ему «совсем придется туго», тем самым, осуществив свое «искусство быть».

Именно сфера образования оказывается тем обширным и плодотворным полем, в рамках которого формируется личность. Сама

культуротворческая деятельность предполагает создание и преобразование человеком самого себя, формирование целей и задач, шкалы приоритетов и ценностей, в соответствии с которыми он проявляет себя в окружающем мире. Каждый человек осуществляет собственное творчество в виде «искусства быть», проявив умение продуктивного самосознания, учиться сохранять стабильность, поддерживая гармонию душевного и телесного, чувственного и рационального.

Человек в современном мире должен изменить самого себя путем творческого подхода ко всему, что его окружает, и, в первую очередь, к самому себе. Даже само «искусство быть» подразумевает творческое начало. Именно творчество способно вывести человека из состояния инертности, кризиса, пессимизма, страха и пр. Оно одновременно мобилизует и организует в человеке эмоции, ум и тело, сознательное, бессознательное и подсознательное. Творчество предполагает в человеке открытый и «вдействованный» в окружающую действительность ум, благодаря которому мысль постоянно что-то изобретает, конструирует, расширяет границы области поиска, трансформирует, самодостраивает, проявляя собственную оригинальность.

Именно инклюзия, понимаемая в широком смысле как вовлечение всех детей в общеобразовательный процесс независимо от возраста, пола, этнической и религиозной принадлежности, прежних учебных достижений, отставания в развитии или социально-экономического статуса, является одним из главных направлений методологии развития системы современного образования.

Инклюзия как демократическая форма «социального подхода к инвалидности» вызвана необходимостью изменения общей системы, исключающей существующие в ней барьеры, чтобы позволить каждому инвалиду быть полноправным участником академической и социальной жизни профессионального образовательного учреждения.

Инклюзивное образование старается разработать гуманистический подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. Если преподавание и обучение станут более эффективными в результате изменений, которые внедряет инклюзивное образование, тогда выиграют все дети, а не только дети с особыми потребностями.

Развитие инклюзивного образования в нашей стране также требует принципиальных изменений в системе не только среднего (как «школа для всех»), но и профессионального и дополнительного образования (как «образование для всех»). Педагог - главное условие успешной реализации инклюзивных принципов и их воплощения в педагогическую практику. Готовность к педагогической деятельности в целом рассматривается как личностное образование, включающее профессионально значимые качества педагога, совокупность необходимых для этой деятельности общих и специальных знаний, умений, навыков и потребность к осуществлению этой деятельности. Готовность помогает молодому специалисту успешно выполнять свои профессиональные обязанности,

правильно использовать знания и опыт, сохранять самоконтроль и перестраиваться в различных жизненно-практических ситуациях. Ключевой проблемой, как мы считаем, является профессиональная и психологическая неготовность педагогов учебных заведений к включению молодых людей с инвалидностью и лиц с ОВЗ в обычные группы. Основными психологическими «барьерами» являются: страх перед неизвестным; страх причинения вреда инклюзией для остальных участников образовательного процесса; негативные установки и предубеждения всех участников образовательного процесса; профессиональная неуверенность педагога; наше нежелание изменяться; психологическая неготовность к работе с «особыми» людьми. Итак, профессиональная деятельность в рамках инклюзивного образования связана с психологической готовности педагога к изменениям. Психологическая готовность - это условие эффективности профессиональной деятельности педагога. В связи с этим важным психологическим барьером деятельности педагога становится неопределенность результата обучения. Тогда у педагога появляется чувство неуверенности в своих усилиях.

Завершая рассуждения о проблеме педагогического образования, хочется ещё раз подчеркнуть мысль о том, что мы все должны ясно понимать, что положительный результат преобразований в области образования, инклюзивного в том числе, не может быть достигнут без коренного изменения отношения к Учителю со стороны общества и государства. «*Инклюзивное образование - это живой организм, живой процесс, подразумевающий творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей. Ведь каждый ребенок требует к себе индивидуального подхода, каждый имеет право на обучение и признание своих способностей в обществе*».

Список использованной литературы:

1. Ахметова Д.З. и др. Педагогика и психология инклюзивного образования. Учебное пособие. Казань.: «Познание». 2013. 255 с.

2. Мелиева Ш.М. Инклюзивное образование в Узбекистане. ССВУ. 1193.

3. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. - СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 215 с.

4. Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. - М.: МГППУ, 2011. - 244 с.

S.M. Umarova,
QDPI katta o'qituvchi

INKLYUZIV TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Inklyuziv ta'lim bu - davlat siyosati bo'lib, nogron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muxtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng xuquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv, integratsiya korreksiya, defektolog, kompensasiya, logoped, aqli zaif, tibbiy-pedagogika, tiflopedagogika.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlar ta'limi, ularning nuqson turlari va uning darajalarini inobatga olgan holda maxsus ta'limning 8 yo'nalishi (aqli zaif, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, nutqida, ko'rishida va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar) bo'yicha korrektsion ta'lim tashkil etilgan. Maxsus ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, maxsus ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiya, axborot vositalarini qo'llash, o'quv-metodik asoslarini yaratish, dastur va darsliklar bilan ta'minlash borasida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. Qonunchilik tomonidan ma'lum toifadagi bolalar uchun o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirishda imtiyozlar belgilangan. SHuningdek xalqaro miqyosda ta'lim islohotini demokratlashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta'lim sohasining rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshlandi. Ko'plab mamlakatlar «Segregatsiya» ta'limidan voz kechib, imkoniyati cheklangan bolalarga integratsion ta'limni tadbiq qilishni lozim topdi. Bizning mamlakatimizda asosiy e'tibor imkoniyati cheklangan bolalarni tabaqalashtirilgan maxsus ta'lim muassasalarida o'qitishga qaratilgan bo'lib, ushbu ta'lim tizimi rivojlangan. Keyingi 10-15 yil davomida O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga kiritish integratsiya va inklyuziv usulida o'qitish, tarbiyalash masalasi ham amalga oshirib kelinmoqda. Integratsiya va inklyuziv ta'lim strategiyasi ilmiga jalb qilinmagan bolalarni umumta'lim muassasalariga to'laqonli maxsus yoki inklyuziv ta'lim tizimiga integratsiya qilish, korrektsion ta'lim muassasasi bolalarning turar joyidan uzoqligi sababli o'zi yashab turgan hududlaridagi ta'lim muassasalariga kiritib o'qitishdan iborat.

Shuni ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim sharoitida bola sog'lom tengdoshlari orasida bo'lib, oilasidan ajralmagan holda ta'lim-tarbiya olishga muyassar bo'ladi. Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Maxsus ta'limning ijobiy tomonlari shundaki:

• ta'lim muassasalarida kompleks tibbiy-pedagogik yordam ko'rsatilib, ular to'liq davlat ta'minotida bo'ladilar;

• defektolog pedagoglar bolalarning maxsus ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida korrektsion-rivojlantiruvchi ishlarni amalga oshiradilar;

• o'quvchilar, tarbiyalanuvchilar maxsus o'quv dasturi, darslik o'quv-metodik va texnik vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar;

sinflarda o'quvchilar soni 12-16 nafardan oshmaydi va individual yondashuvni to'liq amalga oshirish imkoni mavjud;

• darsdan oldin va darsdan keyin tevarak-atrofda yo'naltirish, nutqiy muloqotni shakllantirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish kabi maxsus ko'nikmalarni shakllanishi uchun qulay sharoitlar yaratilgan;

Maxsus ta'lim va tarbiyaning korrektsion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ayrim muammolar paydo bo'ladi. SHu bois imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning yoshi-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishi ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olinib, inklyuziv ta'lim siyosati qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: «Maxsus maktablarimiz afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi

maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli zaif bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib, barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi ko'chayib, bola o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi».[1] SHuning uchun rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani tarbiyalash vazifasini L.S. Vigotskiy bolani hayotga integratsiya qilib uning nuqsonini o'zga yo'l bilan kompensatsiyasini tashkil qilish lozim, deb hisoblagan. Bu o'rinda u, kompensatsiyani biologik emas, balki ijtimoiy aspekt deb tushungan, chunki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlash jarayonida tarbiyachi biologik jihatlari (faktorlari) bilan emas, uning ijtimoiy oqibatlari bilan ro'baru keladi. Sog'lom bolani imkoniyati cheklangan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta qurishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi kerak.

Uzoq yillar davomida maxsus ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatuvchi turli millat olimlari va amaliyotchilari rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida emas, aksincha, maxsus maktablarda o'qitish yaxshi deb kelganlar. O'zbekistonda ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishi barcha sog'lom bolalar qatori imkoniyati cheklangan bolalar ta'limiga demokratli yondashuv asosida tarbiyalash, ta'lim berish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga optimal darajada sharoit yaratish, kasbiy maxoratini rivojlantirish, shuningdek iqtidorini ruyobga chiqarishdan iborat. Vigotskiyning muhit va shaxsning uyg'unligi to'g'risidagi ta'limotiga ko'ra, ijtimoiy muhit imkoniyati cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir.

Respublikada umumta'lim maktablari va inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalarga korrektsion yordam berish ularning alohida ehtiyojlarini qondirish, rag'batlantirish va kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, shuningdek ijtimoiy hayotga moslashtirish masalalari bo'yicha ilmiy va metodologik tadqiqotlar olib borishga ehtiyoj mavjud. Vaholanki, har bir bolaning ta'lim olish huqiqiga ega ekanligi «SHaxs huquqlari Deklaratsiyasi» va «Ta'lim hamma uchun» Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990)[2] tasdiqlangan.

Tajriba shuni ko'rsatdiki, har qanday ta'lim tizimida bolalarning bir qismi ta'limdan chetda qolib ketadi, chunki bunday bolalarning individual ta'limini qondirishga umumta'lim tizimi tayyor emas. SHu sababli xalqaro miqyosda bolalarning umumiy sonidan 15 foizi maktabga jalb qilinmasdan qolish yoki umumta'lim tizimidan chetda qolish hollarini kuzatish mumkin. Bunga sabab maxsus maktablarning o'quvchilar turar joyidan ancha uzoqda bo'lganidir. SHuni esda tutish kerakki, bunda bolalar emas, aksincha tizim inqirozga uchraydi.

Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bo'lmaydi, degan taxminlar asosiga qurilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach, ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek ularni o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida ham ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida o'qitish, tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilmokda.

SHuningdek jahon miqyosida qo'llanib, targ'ibot-tashviqot qilinib kelinayotgan integratsiya va inklyuziv ta'lim O'zbekistonda ham xalqaro tashkilotlarning hamkorlik loyihalari asosida bosqich-

[1] L.S.Vigotskiy «Tafakkur va nutq" 1934.Moskva

[2] «SHaxs huquqlari Deklaratsiyasi» va «Ta'lim hamma uchun» Umumjahon Deklaratsiyasida (Tailand, 1990)

ma-bosqich amalga tatbiq etilmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim muassasalarida o’qitish va ular uchun qulay sharoitlar yaratish masalasi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va «Bola huquqlarini kafolati to’g’risida»[1]gi Qonunning 29-moddasida alohida qayd etilgan.

Tajriba shuni ko’rsatdiki, mamlakatimizda inklyuziv ta’limni joriy qilishning o’ziga xos xususiyatlari mavjud. Respublikamizni ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishini, milliy qadriyatlarimizni e’tiborga olgan holda hamda tarixiy shakllangan maxsus ta’lim tizimidan voz kechmasdan, qishartirmasdan, aksincha umumta’lim bilan uzviy bog’lanib hamkorlikda inklyuziv integratsiya ta’limiga bosqichma-bosqich o’tib borishning milliy modulini yaratish maqsadga muvofiqdir. Kelajakda maxsus ta’lim muassasalari umumta’lim muassasalari uchun korrektsion fanlar uslublari bo’yicha maslahat beruvchi markaz vazifasini bajarishi lozim. Maxsus ta’lim pedagoglari va defektologlari umumta’lim muassasalarida ta’lim oluvchi imkoniyati cheklangan bolalarni o’qitish bo’yicha umumta’lim fan o’qituvchisiga zaruriyat tug’ilganda korrektsion ta’lim metodikasidan maslahat beruvchi resurs pedagog vazifasini o’taydi. Bunday yordamlar maxsus ta’lim muassasalarining tibbiyot xodimlari, psixologlari tomonidan ham ko’rsatiladi.

Hozirgi kunda Respublikamiz miqyosida imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlarni inklyuziv ta’limga jalb etishning huquqiy asosini mustahkamlash bilan bir qatorda ko’plab ilmiy- amaliy tajriblar olib borilmoqda.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta’lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda.

Maxsus ta’lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta’lim muasasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta’lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta’lim maktablarining katta bo’lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta’lim tizimda o’qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. SHuningdek, ularning o’z oilasidan uzoqda bo’lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o’rganib qoladilar, o’z-o’ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko’plab maxsus ehtiyojli bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko’ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta’lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta’limning mazmun mohiyati to’g’risidagi bilim va ma’lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamalari ko’pincha bir xil ma’noda ishlatiladi. SHunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasidda juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo’yilgan birinchi qadamdir.

Foydalanilgan adaboyotlar:

1. Muminova L.R., Abidova N.Z va boshqalar. Maxsus psixologiya.-T.: O’zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashrièti, 2013.
2. Nazarova D.A, Mamarajabova Z.N. Maxsus pedagogika (Surdopedagogika). -T.: Innovatsiya –ziè.2019.
3. Lubovskiy V.I. Spetsialьnaya psixologiya. M.:Asadema. 2005
4. Pulatova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: Fan va texnologiyalari, 2014
5. Volkova V.S. Logopediya. M.: Vlados. 2003 y.
6. L.R.Mo‘minova, N.Z.Abidova va boshqalar. Maxsus psixologiya. – T.: O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013

[1] «Bola huquqlarini kafolati to’g’risida»gi Qonunning 29-moddasi

Рахманкулова Наргиз,
ДПН,профессор

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ (Из опыта работы преподавателей кафедры «Коррекционной педагогики филиала РГПУ им.А.И.Герцена

Цели образования XXI века: уметь жить, уметь работать, уметь жить вместе, уметь учиться.

Инновационная деятельность в вузах не столько новая общемировая тенденция, сколько естественный процесс. Опираясь на базовые направления деятельности вуза, инновационная деятельность поднимает их на качественно новый уровень. Однако наибольший интерес и всеобщее внимание прикованы именно к инновациям в научно-исследовательской сфере, в то время как инновационная деятельность по другим направлениям (образовательной и административной) остается незамеченной и недооцененной. К современной системе высшего образования выдвигаются весьма высокие требования: она должна готовить специалистов к жизни и деятельности в широком, динамичном, быстро меняющемся мире, где перед человеком постоянно возникают нестандартные задачи, решение которых предполагает наличие навыков строить и анализировать собственные действия. Ведущее место в такой системе занимают инновационные методы подготовки обучающихся в системе высшего образования, которые в будущем будут непосредственно причастны к формированию и обеспечению реализации инвестиционной и инновационной политики.

Как известно, основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов [1]. Поэтому при подготовке специалистов в высшей школе применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с прагматическим пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров. В современной психолого-педагогической литературе отмечается, что инновационные методы получают отражение во многих технологиях обучения, направленных на развитие и совершенствование учебно-воспитательного процесса и подготовку специалистов к профессиональной деятельности в различных сферах жизни современного общества [2]. Они создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у студентов, способствуют развитию профессиональных качеств будущего специалиста. Использование преподавателями инновационных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в преподавании различных дисциплин, выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих, креативных способностей студентов.

Переход от информационно-объяснительного обучения к инновационно-действенному связан с применением в учебном процессе новых компьютерных и различных информационных технологий, электронных учебников, видеоматериалов, обеспечивающих свободную поисковую деятельность, а также предполагает развитие и личностную ориентацию [2]. Исходя из этого, на сегодняшний день можно отметить различные инновационные методы обучения студентов, в частности, это проблемная и игровая

технологии, технологии коллективной и групповой деятельности, имитационные методы активного обучения, методы анализа конкретных ситуаций, метод проектов, обучение в сотрудничестве, креативное обучение, инновационная образовательная проектная деятельность, лекция-пресс-конференция, лекция-беседа, лекция-визуализация, лекция-диспут и т. д.

Как показывает опыт работы коллектива филиала РГПУ им. А.И. Герцена в г. Ташкенте, применение различных инновационных методов обучения студентов, в частности, проблемная и игровая технологии, технологии коллективной и групповой деятельности, имитационные методы активного обучения, методы анализа конкретных ситуаций, метод проектов, обучение в сотрудничестве, креативное обучение, инновационная образовательная проектная деятельность, лекция-пресс-конференция, лекция-беседа, лекция-визуализация, лекция-диспут и т. д.,обеспечивают качественную организацию учебного процесса.

Рассмотрим некоторые из представленных методов более подробно.

В игровом имитационном моделировании широко представлены различные игры: рефлексивные игры по снятию стрессов и формированию инновационного мышления, поисково-апробационные [3]. При использовании деловых игр преобладает продуктивно-преобразовательная деятельность студентов. В частности, для обучающих игр характерны многовариантность и альтернативность решений, из которых нужно сделать выбор наиболее рационального. Деловые игры в учебных целях получили в настоящее время достаточно широкое распространение в вузах и применяются в основном на старших курсах при изучении специальных дисциплин.

С прошлого учебного года по специальным дисциплинам активно применяется «Метод проектов». Данный метод относится к исследовательским. В его основе лежит развитие познавательных навыков студентов, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления и творческих способностей [3]. Метод проектов ориентирован на самостоятельную деятельность обучаемых – индивидуальную, парную или групповую, которую студенты выполняют в течение определенного промежутка времени. Этот подход органично сочетается с групповым подходом к обучению. Метод проектов всегда предполагает решение некоторой проблемы, которая предусматривает, с одной стороны, использование разнообразных методов и средств обучения, а с другой, интегрирование знаний и умений из различных областей науки, творческих отраслей.

Креативное обучение предполагает свободный доступ каждого студента к ресурсам сети Интернет и базируется на следующих принципах:

- основой креативного обучения является предполагаемый образовательный проект, который будет создан студентом;
- соответствие внешнего образовательного проекта студента его внутренним потребностям;
- индивидуальная образовательная траектория учащегося в образовательном пространстве;
- интерактивность занятий, осуществляемых с помощью телекоммуникаций;
- открытая коммуникация по отношению к создаваемой студентом образовательной продукции.

Одним из примеров креативного обучения является самостоятельная работа студентов по организации образовательного продукта на основании методики «sand-art»

в коррекционно-педагогическом образовании. Изобретатель метода рисования песком - режиссер и мультипликатор Кэролин Лиф (Caroline Leaf). Именно она впервые создала мультипликационный песочный фильм под названием «Песок, или Питер и Волк» ("Sand or Peter and the Wolf", 1969). Заказчиком данного продукта стала специализированная вспомогательная школа № 52 Яшнабадского района. Там же продукт был апробирован, также состоялась презентация и в центре дополнительного образования того же района. Студенты подготовили световые планшеты для взаимодействия с песком мелкой фракции на световых планшетах: рисование песком одного цвета, рисование песком разного цвета, применение трафаретов, применение дополнительных инструментов. Взаимодействие с песком различной фракции в динамике на любой поверхности (на подносе, на полу, на столе, на бумаге). Взаимодействие с песком различной фракции и цвета в технике аппликации на клей. Занятия, предложенные студентами, проводились с участием детей совместно с их родителями. Родители оказываются в поле интересов ребёнка, с одной стороны, оказывая ему необходимую поддержку и помощь в исполнении определенных действий с песком, с другой стороны, также имеют возможность быть в пространстве творчества, принятия, самовыражения, получая некий ресурс: отдых и поддержку со стороны педагога и группы. Готовя так называемые гаджеты для проведения блока занятий по «Методу «sand art», также разрабатывается весь комплекс диагностических мероприятий по мониторингу различного рода изменений в поведении ребенка, происходящих в процессе использования методики. Одновременно осуществляется мониторинг собственных профессиональных навыков и готового ресурса для использования его в своей профессиональной деятельности. Сам процесс проведения самостоятельной работы студентами не полностью изучен. «Метод проектов» позволяет раскрыть многие задачи для совершенствования процесса проведения и оценивания самостоятельной работы студентов.

Таким образом, можно отметить, что в основе инновационного метода проектов студентов лежат приемы, которые помогают формировать творческий, инновационный подход к пониманию профессиональной деятельности, развивать самостоятельность мышления, умение принимать оптимальные в условиях определенной ситуации решения. Как показывает практика, использование таких методов в организации учебного процесса, именно в профессионально ориентированном обучении является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов. Это пробуждает у студентов интерес к самой учебно-познавательной деятельности, что позволяет создать атмосферу мотивированного, творческого обучения и одновременно решать целый комплекс учебных, воспитательных, развивающих задач. Вместе с тем оценивается продуктивность преподавателей кафедр по организации самостоятельной работе со студентами. Чем активней студенты участвуют в создании проектов по специальным дисциплинам, тем выше **KPI** (**Key Performance Indicators**), ключевые показатели эффективности или деятельности профессорско-преподавательского состава университета.

Литература:

1. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика// Народное образование. – 2010. – № 6. – С.182–188.
2. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2012. – № 2. – С. 201–206.
3. Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? // Менеджмент качества. – 2012. – № 1. – С. 76–84.

Якубжанова Дилобар Батыровна
профессор, Педагогика фанлари доктори (DSc)
Азимова Нодирабегим Мухамеджан киз- Доктарант ТГПУ им.Низами.

КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЕМ СЛУХА В УЗБЕКИСТАНЕ

Rezume. Maqolada umumta'lim maktablari o'qituvchilarining vakolatlari, ularning kasbiy mahorati, shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimidagi inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi to'siqlar.

Tayanch so'zlar: *kompetentsiya, kamsitish, inklyuziv ta'lim, moslashish, jamiyat, amalga oshirish, integratsiya , Shaxsiy o'quv dasturlari*

Резюме: В статье рассматриваются компетенции учителей общеобразовательных школ, их профессиональные навыки, а также барьеры на пути к успешной реализации инклюзивного образования. Внедрение системы индивидуальной образовательной программы

Ключевые слова*: интенсив, информация, интернет, коммуникационный, информационная безопасность, технологии компьютера, агрессив. Индивидуальные планы/программы обучения*

Abstract. The article discusses the competencies of secondary school teachers, their professional skills, as well as barriers to the successful implementation of inclusive education in the inclusive education system. Introduction to the system of individual educational programs.

Key words: *competence, discrimination, inclusive education, adaptation, society, implementation, integrationя, Individual plans programs*

В Узбекистане ключевыми словами в Законе о базовом образовании являются равенство в области образования, индивидуальность, обучение на протяжении всей жизни и сотрудничество, которые также подчеркиваются в Конституции Республики Узбекистан. В настоящее время, продолжается процесс обновления как Закона, так и основной учебной программы. В связи с чем, 13 октября 2021 года принято постановление Кабинета Министров о начале прогрессивного внедрения инклюзивного образования[1], которое направлено на развитие инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах определены задачи по улучшению качества образовательных услуг, оказываемых детям с особыми образовательными потребностями. Ввиду того что, три процента детей школьного возраста с инвалидностью ограничены в любой форме школьного образования, в соответствии с этим данное постановление поможет огромному количеству детей с особыми потребностями посещать районные школы.

В большинстве стран мира дети проводят 10–15 тысяч часов в некоем образовательном пространстве, которое мы называем «школами» и «классами». В этот важнейший для их развития период они взаимодействуют с педагогами и сверстниками, а также осваивают

[1] Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан No638 «Об организации образования детей с особыми образовательными потребностями» от 12.10.2021г. https://lex.uz/ru/docs/5679836

большой объем учебного материала и подвергаются воздействию разнообразных стратегий обучения. Для того, чтобы результатом всего этого стало эффективное обучение, необходимо, чтобы образовательное пространство было безопасным и развивающим. Важно, чтобы среда обеспечивала возможность всем детям изучать то, что им необходимо, чтобы их образование реально способствовало улучшению качества их жизни, чтобы они обрели баланс между независимостью и взаимозависимостью и были готовы к полноценному участию в жизни общества как граждане и носители его культуры. Решение этих сложных образовательных задач не менее важно для детей, которых мы по разным причинам определяем как детей с особыми образовательными потребностями, и которые сталкиваются с серьезными барьерами на пути обучения и развития. Такие дети составляют порядка 10–15 % от общего числа учащихся. Причинами возникновения особых образовательных потребностей у ребёнка могут быть разнообразные факторы:сенсорные, физические, интеллектуальные и эмоциональные. Выражаются они в трудностях в достижении прогресса в соответствии со школьной программой; в приобретении физических и социальных навыков, соответствующих их культурам, а также в формировании адекватной самооценки[1].

2 июня Комитет по вопросам науки, образования и здравоохранения Сената направил запрос в Ассоциацию инвалидов, объединяющую 26 общественных организаций людей с инвалидностью о предложениях по совершенствованию закона. На сегодняшний день фондом Zamin так же идёт всесторонняя поддержка и раннее выявление нарушений , не только детей с нарушениями слуха , но так же и других особенностей здоровья. Учитывая специфические особенности обучения детей с нарушениями слуха , а изучение зарубежного опыта показывает, что вовлечение детей с нарушениями слуха в инклюзивное образование имеет ряд особенностей , таких как :

- Раннее выявление нарушений слуха посредством аудиологического скрининга;
- Предоставление слуховых аппаратов и направление в образовательные учреждения;
- Подготовка учителей и специалистов;
- Применение дактильного алфавита и обучение использованию языка жестов.

Развитие инклюзивного образования требует больших инвестиций в педагогическое образование. А так же доверительное отношения профессионализму учителя и важно давать педагогическую независимость при выборе подхода к каждому ребёнку. При постоянном усовершенствовании компетенций учителя .

Интерпретация стратегии в инклюзии оказывает влияние на педагогическое образование. Стратегия была сформулирована в рамках инклюзивного образования, но она по-прежнему состоит из элементов специального образования. Хорошо подготовленная реформа может расширить профессиональную роль учителей в процессе определения и оказания поддержки различным учащимся. В целях повышения компетентности учителей в обновлении образования необходимо программа направленная на то , чтобы преподавательский состав и преподаватели получали регулярное дальнейшее образование и подготовку без отрыва от работы в целях повышения их профессиональной компетентности.

Следующие аспекты имеют отношение к пониманию «включения»:

[1] Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования . Д.Митчел Перевод с английского — И. С. Аникеев, Н. В. Борисова

- Концепции «инклюзивности» и «разнообразия» пересматриваются в практике преподавания и образования с мероприятиями и механизмами, которые способствуют включению в качестве центра.
- Участвовать в долгосрочных дискуссиях по проблемам, связанным с установившейся традицией признания и именования различий, а также с непрерывным процессом определения и наименования новых различий, все из которых лежат в основе педагогических практик.
- Быть полностью осведомленным о том, что учителя разделяют ответственность за определения, которые соблюдаются, и за поддержание этих определений.
- Расширить концепцию профессии учителя: учитель не только повышает когнитивные навыки учеников, но и социальные навыки. Школа - это социальное сообщество, где дети действуют и развивают свою социальную идентичность.
- Сотрудничать и поддерживать родителей в воспитании их детей.
- Обладать компетенциями в межведомственной работе с другими специалистами, которые поддерживают развитие ребенка.
- Осознавать роль, которую учителя играют в образовательных обязанностях, связанных с укреплением равенства в нашем обществе.
- Построить представление учителей о себе как о экспертах по реализации учебной программы для различных учащихся, следуя принципам педагогики различия или универсального дизайна[1].

Одной из главных аспектов успешной реализации инклюзивного образования является компетентность преподавателей работающих в таких классах. Данная проблема актуальна не только в нашей стране , но так же и в таких странах как : Румыния, Пакистан, Гонконге, Индии, Бангладеш, а так же во многих пост советских странах. Это одна из ключевых компонентов успешного включения ребёнка в систему инклюзивного образования. В этой ситуации будет неправомерно винить исключительно учителей массовых школ, так как успешное включение зависит не только от компетентности учителей, но так же и от финансирования данной системы образования со стороны государства, активное участие родителей в образовательном процессе их ребёнка в данной школе , немаловажным является и характер инвалидности ребёнка.

Во время опросов во многих вышеперечисленных странах в массовых школах были проведены опросы, для выявления барьеров не допускающих успешность инклюзивного образования. Результаты данного исследования показали, что большинство учителей с инклюзивных классах признали, что им не хватает профессиональной подготовки, они не осведомлены о возможных нарушениях того или иного ребёнка с инвалидностью и как методологически правильно преподнести ему учебный материал. Данная проблема остро стоит во многих школах, где была внедрена система инклюзивного образования[2].

На сегодняшний день, в странах с довольно давно, а так же успешно внедрённой системой инклюзивного образования есть система IEP (Individualized Education Program)-индивидуальная программа/план образования. IEP скорректированы с точки зрения педагогики необходимы для удовлетворения образовательных потребностей детей с

[1] Charles Reilly, Ph.D. and Nguyen Cong Khanh, Ph.D Inclusive Education For Hearing-Impaired and Deaf Children in Vietnam Pearl S. Buck International/Vietnam

[2] GALINA NAM «Inclusive education for children and young people with disabilities in Uzbekistan: The perspectives and experiences of key players»

ограниченными возможностями. IEP – это документ который включает в себя конкретные учебные потребности учащегося и определенные способы адаптации учебной программы и физического окружения для него/неё. Типичный IEP включает

1) информацию о текущей успеваемости учеников;

2) годовые цели и задачи;

3) расписание отражающее оценивание успеваемости учащегося;

4) предписание особых указаний и необходимые для них услуги.

Считают, что IEP является краеугольным камнем в образовательном процессе учащихся с инвалидность. Каждая школа, в которой обучаются дети с ограниченными возможностями, должна соблюдать все требования IEP. К сожалению, на сегодняшний день, система IEP ещё не внедрена в систему образования лиц с инвалидностью. Ожидается, что дети с инвалидностью будут обучаться на основе общей программы, однако есть все предпосылки для внедрения программ, которые успешно внедрены в странах с передовой системой инклюзивного образования.

Система образования предъявляемая для детей с инвалидностью не является гибкой, что создаёт ряд препятствий , которые не дают успешному развитию инклюзии в нашей стране, так например в Сингапуре образовательная система всецело поддерживает идеи инклюзивного образования , однако проблема возникает в количестве учеников в классах, и нехватки времени для каждого ученика, в проблемах поведения учеников с инвалидностью , а так же с невыполнением учебной программы для остальных учеников не имеющих инвалидность.

Таким образом, компетентность учителей, их профессиональные навыки, психологическая готовность, достойное финансирование, правильно организованный, гибкий учебный процесс позволит дальнейшему развитию и усовершенствованию не только системы инклюзивного образования, но так же позволит улучшить всю систему образования. На ряду с этим, усовершенствование системы инклюзивного образования будет способствовать нравственному и гуманному развитию подрастающего поколения.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан о мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями. от 13.10.2020 г. № ПП-4860

2. Манукян А.В., Асатрян А.С. «Символические рисунки как способ развития умения рассказывать у детей с нарушениями»

3. Сальникова Н.Т. Применение интеллект – карт на уроках в начальной школе.Учитель начальных классов МОУ «Новодмитриевская НШ». https://infourok.ru/primenenie-intellekt-kart-na-uroke-v-nachalnoj-shkole-5056943.html

4. Развитие детей с нарушениями слуха во внеурочной деятельности: пособие для учителя и воспитателя спец. образоват. учреждений / под ред. Е.Г. Речицкой. М., 2005. 295 с.

5. https://lex.uz/ru/docs/5044745

Xamidjonov Abdunazar Usubjon o'g'li,
Namangan davlat universitei
Sport faoliyati yo'nalishi talabasi

YANGI O'ZBEKISTONDA PARALIMPIYANING RIVOJLANISHI

Annatatsiya: *Ushbu maqola yangi O'zbekistonda "Paralipiyaning rivojlanishi"soxaga oida qaror farmonlar ijrosi hamda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni para sport turlari bo'yicha erishilgan natijalar haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar*: "Paralimpiya harakati", davlat siyosati, qonun, qonun osti, hujjatlar, ilmiy, metodik, salomatlik, funksiya, umumiy, maxsus, Ta'lim va tarbiya funktsiyasi, Amaliy funktsiyasi, Sport funktsiyasi, sog'lomlashtirish funktsiyasi.*

Annatatsiya: *This article provides information on the principles of the law" development of paralysis" in New Uzbekistan and reforms in the field of physical education and sports.*

Keywords: *" Paralympic movement", Public Policy , Law, Legislative, documentation, scientific, methodological, health, function, general, special, educational and educational function, practical function, sports function, wellness function.*

Аннотация. В данной статье представлена информация об основах закона «Развитие паралипии» и реформах в области физического воспитания и спорта в новом Узбекистане.

Ключевые слова: «Паралимпийское движение», государственная политика , *закон,* подзаконный акт, документы, научная, методическая, санитарная, функция, общая, специальная, Воспитательно-тренировочная функция, Практическая функция, Спортивная функция, оздоровительная функция.

Dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasini yanada rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-maydagi "Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5114-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-noyabrdagi "Sport talimi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport turlari bo'yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2021-yil 5-noyabrdagi "2024-yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga sportchilarimizni kompleks tayyorlash to'g'risida"gi PQ- 5281-sonli qarorlarida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlarning belgilanishi soha mutaxassislari oldiga ulkan vazifalarni qo'yadi. O'zbekistonda jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarni para sport turlari bilan shug'ullanishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ularning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash hamda ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1;2;3].

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Paralimpiya o'yinlari imkoniyati cheklangan insonlar uchun xalqaro sport musbaqasi ekanligi barchamizga sir emas. Ayrim manbalarda Paralimpiya haqida ya'ni Para avvaliga "paralich" so'zidan olingan va umurtqa pog'onasidagi muammolar tufayli tana a'zolarining muayyan qismi harakatlana olmasligiga ishora bo'lgan, deyilgan bo'lsada, ayrim adabiyotlarda keyinchalik musobaqa ishtirokchilari safining kengayishi bois "par-

allel" so'zining dastlabki qismiga ishora tarzida talqin qilina boshlagan, ya'ni asosiy olimpiada o'yinlariga parallel ravishda o'tkaziladigan musobaqa ekanligini anglatadi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng nogironlar sportiga katta e'tibor berilmoqda. Nogiron Imkoniyati cheklangan sportchilarimiz Osiyo hamda jahon musobaqalarida yaxshi natijalarga erishib, O'zbekiston bayrog'ini yuqori ko'tarishmoqda. Nogironlar Imkoniyati cheklangan shaxslar o'rtasida jismoniy tarbiya va sportni muntazam rivojlantirish hamisha Prezident va davlatimiz diqqat markazida turibdi.

Xalqaro paralimpiya qo'mitasi (XPQ) tashkil etildi va 1993yildan buyon muvofiqlashtiruvchi kengash o'z vakolatlarini ushbu tashkilotga to'liq topshirdi.

Jamoatchilik fikrining o'sishi barcha insonlar jismoniy imkoniyatlaridan qat'iy nazar huquqlarining tengligi himoyasi uchun kurashuvchi ijtimoiy harakatlarning kuchayishiga olib keldi. Hozirgi kunda butun dunyoda nogironlarning ijtimoiy va jismoniy reabilitatsiyasi sohasida katta rivojlanishlarni, pedagogik-reabilitatsion usullarning ishlab chiqilishini kuzatish mumkin.

Sportni rivojlantirish vazirligi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston nogironlar jamiyati, O'zbekiston ko'zi ojizlar jamiyati, O'zbekiston karlar jamiyati trenerlar, o'qituvchilar, jismoniy tarbiya instruktorlari, yo'riqchi-metodistlar va sport faoliyati yo'nalishlari bo'yicha boshqa mutaxassislarning egallab turgan lavozimiga ko'ra malaka oshirish kurslaridan o'tishi bo'yicha belgilangan davriylikni inobatga olgan holda keyingi kalendar yilda malaka oshirish kurslariga o'qishga yuboriladigan tinglovchilar kontingentini shakllantirib, O'zbekiston Milliy paralimpiya qo'mitasiga taqdim etib bormoqda.

Barcha turdagi sport ta'lim muassasalarida jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun sport bo'limlarini bosqichma-bosqich tashkil etish hamda iqtidorga ega bo'lgan jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarni tanlab olish, ularni sport turlariga yo'naltirish, tayyorlash hamda oliy sport mahoratiga erishishini ta'minlovchi uzluksiz yagona kompleks tizimni joriy etish rejalashtirilmoqda.[2]

Paralimpiya sport turlari bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yaratish hamda ilmiy tadqiqotlar olib borish ko'zda tutiladi. Sport mahoratiga erishishini ta'minlovchi uzluksiz yagona kompleks tizimni joriy etilgan. Paralimpiya sport turlari bo'yicha malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yaratish hamda ilmiy tadqiqotlar olib borish ko'zda tutiladi va sportchilar tayyorlab borilmoqda.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar orasida kuchli zakovat egalari, ma'naviy boy, ilmiy salohiyatini oshirishga hayotda o'z o'rnini topishga harakat qilayotgan yoshlarni para sport turlariga saralash va seleksiya tadbirlari olib borilmoqda. Qo'l yoki oyoqlarida nuqsoni bo'lgan shaxslar, ko'zi yoki organizmning qaysidir a'zosi ishlamasada, kuchli asar yoki she'r yozadigan, kompyuter, televizor sozlash yoki me'yoriga yetkazib kuy yaratadigan yoshlarimizni ko'plab uchratamiz. Bundan tashqari imkoniyati cheklangan shaxslar hozirgi kunda para sport turlari bo'yicha shug'illanib Respublika va Xalqaro musobaqalarda yuqori natijalar ko'rsatib yurtimiz bayrog'ini yuqori cho'qqilarga ko'tarib Vatanimizni dunyoga tanitib kelishmoqda.

Yangi O'zbekistonda hech kim hech qachon e'tibordan chetda emas. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev mamlakat mustaqilligining 31 yilligiga bag'ishlangan bayram tantanalarida Tokioda o'tayotgan sport o'yinlarida qatnashayotgan yigit-qizlarimizni olqishlab o'tgani e'tiborga molik. Unda, jumladan, shunday deyiladi: "Bugungi kunda yangicha va mustaqil fikrlaydigan, mas'uliyatli, tashabbuskor, vatanparvar yoshlarimiz jahon maydonlarida turli soha va yo'nalishlarda yuksak marralarni egallamoqda.

Bunga misol qilib 2004-yilda Gretsiyada o'tkazilgan paralimpiya o'yinlarida ilk bor O'zbekiston bayrog'i ko'tarildi. Bugungi kunda sportchilarimiz butun jahon musobaqalarda ishtirok etib, yuqori o'rinlarni egallab kelishmoqda.

O'zbekiston 2016-yilda yozgi Paralimpiya o'yinlariga o'zining 32 nafar vakilini jo'natdi. Sportchilarimiz 16-o'rinni egallab, 5 sport turi bo'yicha 31 ta medal (8 ta oltin, 6 ta kumush va 17 ta bronza) bilan Vatanimizga qaytdilar.[3]

O'zbekiston 2018 Para osiyo o'yinlaridagi medallar

Sport turlari	Oltin	ku-mush	bronza	Umumiy medallar
Para suzish	15	13	6	34
Para Atletika	14	6	7	27
Dzyudo	5	5	5	15
Para pauerlifting	1	0	0	1
Umumiy	**35**	**24**	**18**	**77**

Bundan tashqari Tokioda yozgi Paralimpiya o'yinlarida mohir sportchilarimiz g'olib va sovrindor bo'lib, unda ishtirok etayotgan O'zbekiston jamoasi a'zolari bugungi kunga qadar 8 ta oltin, 5 ta kumush, 6 ta bronza medallarini qo'lga kiritib, o'zlarining tengsiz matonatini namoyon etdilar.

Tokio – 2020 Sport turlari bo'yicha medallar				
Sport turlari	oltin	kumush	Bronza	jami
Yengil atletika	5	2	2	9
Dzyudo	2	2	2	6
Taekvondo	1	0	0	1
Pauerlifting	0	1	0	1
Suzish	0	0	2	2
Umumiy	8	5	6	19

Albatta, mazkur bayram tadbiridagi xalqimizning olqishi sportchilarimiz kuchiga yanada kuch, shijoatiga shijoat qo'shgan bo'lsa, ajab emas. Dunyoda imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay, turli sohalarda ulkan cho'qqilarni zabt etgan insonlar kam emas. Yurtimizda ham mana shunday

insonlar uchun qulay shart-sharoitlar, bepul va sifatli ta'lim olish uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Shu ma'noda, Paralimpiya o'yinlarida ishtirok etayotgan har bir sportchimiz yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanib, haqiqiy ma'noda QAHRAMON bo'ldi! Ular o'z jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini ezgulikka, sog'lom turmush tarziga bag'ishlab, pirovardida, Vatan sharafini yuksakka ko'tarishmoqda.

Bugun yangi O'zbekistonning barcha jabhalarida rivojlanish va o'zgarishlar bo'y ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari, nogironligi bor va jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlarning ham bilim olishi, salomatligini mustahkamlashi, o'z qiziqishi va intilishiga ko'ra, kasb-hunar egallashi, sport bilan shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Yurtimiz sportchilarining har tomonlama tayyorgarligi va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlash, oltin, kumush va bronza medallarini qo'lga kiritgan sportchilarni moddiy qo'llab-quvvatlash, shuningdek, mamlakatimizda Olimpiya va Paralimpiya harakatlarini yanada rivojlantirish ko'zda tutildi.

Xulosa: Yangi O'zbekistonda paralimpiya sportni ommalashtirish va jahon miqyosiga ko'tarish, paralimpiyani yanada rivojlantirish va aholini sog'lom turmush tarziga targ'ib qilish, nogiron va nuqsoni bor bolalarni paralimpiya sportiga olib kirish va ularni mahoratlarini yanada oshirish va bu borada yetarlicha islohatlar olib borilmoqda Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar orasida kuchli zakovat oshirish, ma'naviy boy, ilmiy salohiyatini oshirishga va hayotda o'z o'rnini topishga para sport undab kelmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2021-yil 18-maydagi PQ-5114-son qarori www. lex.uz/docs/-6236954

2. Mirjamolov M.X, Yunusov S.A, Svetlichnaya N.K. – Paralimpiya tarixi va o'yin qoidalari. O'quv uslubiy qo'llanma. – T.: Ilmiy texnika axboroti-press nashriyoti, 2019. – 112 b.

3. Sobirova L.B.Olimpiya va Paralimpiya tarixi va o'yin qoidalari(o'quv qo'llanma).27-30 b.

Abdullaeva Shakhlo Ibrokhimjon kizi,
Namangan State University, foundation doctoral student of "Informatics" Department

INCLUSIVE PEDAGOGIES: EMPOWERING CHILDREN WITH DISABILITIES THROUGH INFORMATION TECHNOLOGY EDUCATION

Abstract: This article explores the significance of inclusive pedagogies in the context of teaching information technologies to children with disabilities in the digital age. It emphasizes the importance of recognizing individual needs and differences among children with disabilities and discusses the benefits of IT education for these learners. Through improved communication, enhanced accessibility, and personalized learning opportunities, inclusive IT education empowers children with disabilities, allowing them to thrive and succeed in a digital world.

Key words: Inclusive education, children with disabilities, information technology, assistive technologies, individualized educational plans, accessibility, personalized learning.

Introduction

In the digital age, information technology (IT) has become the cornerstone of modern education, offering a world of knowledge at the click of a button and a plethora of tools to facilitate learning. The transformative potential of technology in education is undeniable, but it is imperative that this transformation is inclusive and accessible to all. In this context, inclusive education for children with disabilities takes center stage, ensuring that no child is left behind in the digital revolution.

Inclusive education, a concept rooted in diversity and equity, is of paramount importance in contemporary pedagogy. It goes beyond the mere integration of children with disabilities into mainstream classrooms; it seeks to create a learning environment where every child, regardless of their abilities or challenges, has an equal opportunity to thrive. As our world becomes increasingly digital, the importance of inclusive education is magnified, as it is the bridge that allows children with disabilities to access the vast universe of information technologies, providing them with opportunities for personal growth, skill development, and future success.

The digital age has brought an unprecedented level of connectivity and access to information. However, it has also created new disparities. For children with disabilities, the digital age can be both a boon and a potential barrier. While technology offers tools to adapt and customize learning experiences, it also poses challenges related to accessibility, ensuring that every child can fully participate in the digital learning landscape.

In this era, the ability to harness information technology is not merely a skill but a gateway to independence and empowerment for children with disabilities. Access to IT means access to a world of information, communication, and opportunities for personal growth, which are essential for their future success. It is our collective responsibility to ensure that these young learners are equipped with the tools and support they need to navigate the digital world effectively.

As we embark on a journey to explore the facets of teaching information technologies to children with disabilities, we recognize that our task is not only to impart IT skills but also to instill a sense of empowerment, independence, and inclusion. In this article, we will delve into the complexities and opportunities of this endeavor, examining the benefits of inclusive IT education and the strategies that make it possible. Together, we will navigate the path to creating an educational environment where every child, regardless of their abilities, can flourish in the digital age.

Understanding Disabilities and Their Impact on Learning

In the realm of education, it is vital to recognize that children with disabilities exhibit a wide range of individual needs and experiences. Disabilities can be categorized into various types, including physical, cognitive, and sensory impairments, each presenting unique learning challenges. Understanding these disabilities and their impact on learning is the foundation upon which inclusive education is built.

Physical Disabilities: Physical disabilities encompass a broad spectrum of conditions that affect an individual's mobility and physical functioning. These disabilities may result from congenital conditions, such as cerebral palsy or spina bifida, or acquired through injury or illness. For children with physical disabilities, accessing traditional learning materials and navigating physical spaces within educational institutions can be challenging. These challenges can range from difficulties in handwriting to the need for specialized mobility aids.

Cognitive Disabilities: Cognitive disabilities refer to conditions that affect an individual's intellectual functioning, memory, problem-solving skills, and overall cognitive development. Condi-

tions such as autism spectrum disorders, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and specific learning disabilities like dyslexia fall under this category. Children with cognitive disabilities may struggle with tasks that involve processing information, organizing thoughts, or focusing their attention. In a traditional learning environment, these challenges can hinder their ability to engage with educational content effectively.

Sensory Disabilities: Sensory disabilities involve impairments in the senses, such as vision or hearing. Visual impairments range from partial sight to complete blindness, while hearing impairments can vary from mild to profound. Children with sensory disabilities often face barriers in accessing information presented through visual or auditory means. This includes reading textbooks, understanding verbal instructions, and participating in activities that heavily rely on visual or auditory cues.

Importance of Recognizing Individual Needs and Differences

The importance of recognizing individual needs and differences among children with disabilities cannot be overstated. In an inclusive educational environment, a one-size-fits-all approach is inadequate. Each child's unique abilities and challenges must be acknowledged, and educational strategies tailored to accommodate them.

Individualized educational plans (IEPs) are a fundamental tool for addressing these differences. An IEP outlines specific goals, services, and accommodations to meet a student's unique needs. It is a collaborative effort involving educators, parents, and specialists to ensure that the child receives the necessary support to thrive in their learning journey.

In the digital age, these individualized approaches are made even more effective through technology. Assistive technologies, which we will explore further in this article, provide tailored solutions to overcome specific challenges associated with various disabilities. This empowers children with disabilities to engage with educational content and technologies in ways that suit their individual abilities and preferences.

By recognizing the diversity of disabilities and the importance of individualized support, educators can create an inclusive learning environment that truly caters to the needs of each child, ensuring that no one is left behind in the journey to harness the power of information technologies for education.

Benefits of Information Technology Education for Children with Disabilities

The integration of information technology (IT) into the education of children with disabilities offers a multitude of advantages. In the digital age, technology becomes a powerful tool that can level the playing field and provide these young learners with opportunities for growth and development that were once unimaginable. Let's explore the benefits of incorporating technology into the education of children with disabilities.

Improved Communication: For children with disabilities, communication is often a challenge. IT offers a range of communication tools and software that can be tailored to the individual needs of the child. Augmentative and alternative communication (AAC) devices, for example, can assist those with speech or communication impairments. These devices allow children to express themselves effectively, bridging the gap between their thoughts and their ability to convey them.

Additionally, technology facilitates communication between students, teachers, and parents. Virtual communication platforms, email, and instant messaging make it easier for children with disabilities to interact and collaborate with their peers and educators, fostering a sense of inclusion and connectedness.

Enhanced Accessibility: One of the most significant advantages of IT education for children with disabilities is improved accessibility. Technology can break down physical and cognitive barriers that might otherwise impede a child's educational progress. For example:

- Screen readers and text-to-speech software make digital content accessible to visually impaired students.
- Adaptive keyboards, touch screens, and switch devices allow children with motor impairments to navigate digital interfaces and participate in activities.
- Captioning and sign language interpretation in multimedia content ensure that students with hearing impairments can fully engage with audiovisual materials.

These accessibility features are integral in making educational materials and digital resources inclusive, ultimately providing children with disabilities the same opportunities for learning as their peers.

Personalized Learning Opportunities: The adaptability of technology is a cornerstone of personalized learning. Children with disabilities often have unique learning needs and styles, and IT can be used to customize educational experiences to suit them. Learning management systems (LMS), educational apps, and adaptive software can be programmed to cater to individual preferences, pacing, and skill levels. Through technology, educators can offer students a personalized curriculum, adjusting content and assignments to match their abilities. This not only supports academic growth but also promotes self-confidence and a love for learning. Children with disabilities gain the freedom to explore subjects at their own pace, fostering a sense of independence and autonomy.

Conclusion

In the digital age, inclusive education for children with disabilities is not just a noble ideal; it is a fundamental necessity. Information technology (IT) offers a transformative path to inclusion, breaking down barriers and providing unique opportunities for these young learners. Through IT, children with disabilities can communicate effectively, access educational materials without hindrance, and embark on personalized learning journeys tailored to their unique abilities and needs.

As we continue to embrace the potential of IT in education, it is crucial to remember that inclusion is not only an ethical imperative but also an investment in a brighter, more equitable future. By recognizing individual differences, implementing personalized approaches, and harnessing the power of technology, we empower children with disabilities to flourish in the digital age. Inclusive pedagogies are the bridge that allows these young learners to access the vast universe of information technologies, offering them the tools and support they need to navigate the digital world effectively.

In the ongoing journey to empower children with disabilities through information technology education, we must remain committed to fostering a truly inclusive educational environment. As technology continues to evolve, so too must our commitment to ensuring that no child is left behind in the digital revolution.

References

1 Hunt, Paula Frederica (2020) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

2 Adebisi, R. O., Liman, N. A. & Longpoe, P. K. (2015). Using Assistive Technology in Teaching Children with Learning Disabilities in the 21st Century. Journal of Education and Practice, 6 (24), 14-20.

3 Burke, S., Bresnahan, T., Li, T., Epnere, K., Rizzo, A., Partin, M., Ahlness, R.M. & Trimmer, M. (2018). Using Virtual Interactive Training Agents (ViTA)with Adults with Autism and Other Developmental Disabilities. Journal of autism and developmental disorders, 83 (3), 905-912.

4 Escobedo, L., Nguyen, D. H., Boyd, L. E., Hirano, S., Rangel, A., Garcia-Rosas, D., Tentori, M. & Hayes, G. (2012). MOSOCO: A Mobile Assistive Tool to Support Children with Autism Practicing Social Skills in Real-Life Situations. CHI 2012 Session: Health and children, Austin, Texas, USA, May 5-10..

5 Obradović, S., Bjekić, D., & Zlatić, L. (2015). Creative Teaching with ICT Support for students with Specific Learning Disabilities, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 203, 291-296.

6 Smit, D. & Bakker, S. (2015). BlurtLine: A Design Exploration to Support Children with ADHD in Classrooms. Human-Computer Interaction – INTERACT 2015, 9299, Bamberg, Germany, August 2015.

7 Williams, P., Jamali, H. & Nicholas, D. (2006). Using ICT with people with special education needs: what the literature tells us. Aslib Proceedings: New

Information Perspectives, 58 (4), 330-345.

Raxmatova Dilnavoz A'zam qizi
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
o'qituvchisi Email:dilnavozraxmatova9@gmail.com

DUDUQLANUVCHI BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchi bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari, kelib chiqish sabablari, turlari, darajalari, statistikalar keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, duduqlanuvchi bolalar, maktabgacha yosh, fiziologiya, nutq, psixika, artikulatsiya, fonema, nutq, klonik, tonik, aralash, nevro'z.

Abstract This article describes in detail the characteristics, causes, types, levels, and statistics of the speech of children who stutter in preschool age.

Аннотация. В статье подробно описаны особенности, причины, виды, уровни и статистика речи детей, заикающихся в дошкольном возрасте.

Duduqlanuvchilarga xos bo'lgan yana bir belgi, og'zaki nutqdan qo'rqish hisoblanib, duduqlanuvchining fikricha, ma'lum so'z yoki tovushlarni talaffuz qilish qiyin. Bu xodisa logofobiya deb ataladi. Shuni ta'kidlash kerakki, duduqlanishni barcha tavsiflangan belgilari noturg'un va o'zgaruvchandir. Duduqlanish turi o'zgarib goh tovushlar va bo'g'inlar takrorlanadi, goh, kutilmagan to'htamlar va tutilishlar kuzatiladi. Qo'shilib keladigan harakatlar ham o'zgaradi, ular turg'un bo'lmaydi, shuningdek, duduqqlanuvchilarning " qiyin" tovushlari va so'zlari ham o'zgarib turadi. Masalan, bugun u unga " p" va " t" tovushlarini talaffuz qilish katta qiyinchilik tug'dirayotgan bo'lsa, ertaga "b" va "g" tovushlari qiyinchilik tug'dirayapti , deb hisoblaydi yoki, qandaydir boshqa tovushlar yoki bo'g'inlarni talaffuz qilish ancha qiyindek tuyuladi. Usullari ham o'zgaradi, chunki, duduqlanuvchi har doim samaraliroq usullarni topishga harakat qiladi.

Ancha yengil turi klonik duduqlanish hisoblanadi, unda tovushlar yoki bo'g'inlar takrorlanadi (n-n-n--non, pa-pa-pa-parovoz). Vaqt o'tishi bilan bu shakldagi duduqlanish ancha og'ir – tonik duduqlanishga o'tadi, bunda nutqda davomli to'htamlar so'zning boshi va o'rtasida kuzatiladi. («n___on», «avt____obus»).

Aralash turdagi duduqlanishlar orasida tortishishlarning ustunligiga qarab klono-tonik va i tono-klonik shakllari farqlanadi.

Dudqlanishning paydo bo'lishiga ko'ra ular kuchsiz, o'rtacha va kuchli bo'ladi. Duduqlanish darajasini ajratish uchun aniq mezonlar mavjud emas. Amaliyotda odatda duduqlanish agar u

unchalik sezilmasa va nutqiy muloqatga halaqit bermasa, kuchsiz hisoblanadi. Uzoq muddatli tortishishlar natijasida nutqiy muloqatning imkoni bo'lmasa, bunday duduqlanish kuchli hisoblanadi. Bundan tashqari, kuchli duduqlanishda shuningdek, qo'shilib keluvchi harakatlar va embolofraziyalar ham kuzatiladi.

Duduqlanishni kuchayishi bilan yangi – nutqiy usullar paydo bo'ladi. Duduqlanuvchi o'z nutqini yengillashtirishni o'ylab stereotip so'zlar yoki tovushlarni qo'sha boshlaydi: «a», «e-e», «anu», «anaqa», «shunaqa», «nima edi», «ey» va hakozo. Bunday hodisa embolofraziyalar deb ataladi.

To'laligicha, duduqlanuvchi bolalarga harakatli bexavotirlik xos bo'ladi, doimiy betartib harakatlar, masalan, o'tirishda, sakrashda, tanani yoki oyoqlarni harakatlantirishda bolani turli tomonlarga " egilib" ketishini ko'rish mumkin. Bu behavotirlik uyquda ham kuzatilishi mumkin: ko'rpasini ochib tashlash, tunda g'ujanak bo'lib olishi, kravatda ko'ndalang yotish, yoki oyoqlarni yostiqqa qo'yib yotish kabilar.

Duduqlanish darajasi ham doim o'zgarib turadi. Birdaniga duduqlanish paydo bo'lib " doimo joyida turmaydi" va logopedik ta'sirlarsiz esa, u kuchayib boradi. Duduqlanishni kuchayib brishining o'zi ham juda o'zgaruvchan bo'lib, u turli hil vaziyatlarga bog'liq bo'ladi. Bitta bolaning o'zi- o'zi bilan yolg'iz qolganida, o'yinchoqlari bilan, tengdosh suhbatdoshi bilan tutilmasdan gaplashadi, ammo, boshqalarning ishtiroki uning nutqiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. O'zini hotirjam sezadigan kishilar davrasida odatda uning nutqi unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Notanish yoki bola qo'rqadigan yoki uyaladigan kishilar bilan muloqatda shu zahotiyoq, duduqlanish kuchayadi. Bunday holatda nutq umumiy jismoniy va hissiy emotsional muhit bilan ham uzviy aloqada bo'ladi. Duduqlanish odatda kasal bo'lganda, charchaganda, ko'p harakatli o'yinlarda kuchayadi. Shuningdek, duduqlanish darajasini ob- havo , yil fasllari, yashash sharoiti, ovqatlanishi bilan bog'liq ravishda tebranishi kuzatiladi.

Duduqlanish–bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutq sur'at-ohangining, muloqot (kommunikativ) qilish faoliyatining buzilishidir. Duduqlanish og'ir nutq nuqsonlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Duduqlanishga asosan nutq a'zolari muskullarining ravon ishlay olmasligi, paylari, tolalarining tortishib qolishi sabab bo'ladi.

Hozirgi davrda duduqlanish belgilarini bir-biriga bog'liq bo'lgan ikkita ta'lim muassasasiga ajratiladi: fiziologik va psixik.

Fiziologik belgilarga: nutqning hosil bo'lishida ishtirok etuvchi a'zolarning tortishishi, markaziy nerv sistema va jismoniy salomatligining, umumiy va nutq harakatlarining buzilishi kiradi.

Psixik belgilarga: nutqda tutilish, his-hayajonning buzilishi, logofobiyalar, nayrang ishlatish va boshqa jihatlar kiradi.

o Moyillik sabablariga:

- Ota-onalarning nevropatik kasallanishi (markaziy nerv sistema kasalliklari, yuqumli kasalliklar);
- Duduqlanuvchining o'zidagi nevropatik xususiyatlar (tungi qo'rquv, enuruz, kuchli qo'zg'aluvchanlik, his-hayajonli zo'riqish);
- Konstitutsional moyillik (vegetativ nerv sistemasining kasallanishi, oliy nerv faoliyatining juda ham nozikligi);
- Nasliy buzilish (nutq apparatining tug'ma zaifligi avloddan-avlodga o'tadi);
- Bosh miyaning shikastlanishi (ona qornidagi va tug'ma jarohatlanish, asfiksiya)
- Miya faoliyatining yoshga va jinsga bog'liq xususiyatlari (bosh miya katta yarimshari asosan bolaning besh yoshga yetganida shakllanadi, aynan shu yoshda bosh miya faoliyatida kech yetilgan

nutq funksiyasi nozik va zaif bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘g‘il bolalardagi nutq funksiyasining qiz bolalardagiga nisbatan kech rivojlanishi ulardagi nerv sistemasining zaiflashuviga sabab bo‘ladi).

Keltirib chiqaruvchi sabablar:

- Anatomik-fiziologik sabablar (ona qornidagi, tug‘ilish paytida miyaning chayqalib lat yeyishi, miyaning organik buzilishi, markaziy nerv sistemasining o‘ta charchashi, qizamiq, terlama, gijjalar, ko‘kyo‘tal, burun, halqum, hiqildoq kasalliklari, nutq a’zolarining mukammal rivojlanmaganligi)
- Ruhiy va sotsial sabablar (xaddan tashqari erkalatish yoki qattiqqo‘llik, taqlidchanlik, pedagogik qarovchizlik, ruhan juda og‘ir ezilish, nutq materiali bilan xaddan ortiq zo‘riqtirish)

Ko‘rsatilgan sabablar jisoniy va ruhiy sohalarda turli xil patologik o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, nutq rivojlanishining kechikishiga, nutqning zaiflashuviga olib keladi va duduqlanishning rivojlanishiga imkon beradi.

Nutq hosil bo‘lishida muskul tortishish duduqlanishning asosiy tashqi belgisi hisoblanadi. Muskul tortishish vaqtiga qarab duduqlanish uch xil bo‘ladi: klonik, tonik va aralash.

Klonik muskul tortishish vaqtida tovush, bo‘g‘in yoki so‘z bir necha marotaba takrorlanadi (a-a-asal, qa-qa-qalam, to-to-tosh)

Tonik muskul tortishish vaqtida esa so‘z to‘xtalish ro‘y beradi va uzoq vaqt to‘xtalib qoladi (...a...sal, q...,....alam)

Aralash turida klonotonik yoki tonoklonik muskul tortishishi kuzatiladi.

Tortishish nutqning u yoki bu organlari:nafas olish, ovoz paychalari yoki artikulyatsion apparatda ro‘y beradi.

1. Nafas olish va chiqarish jarayonida hosil bo‘lish o‘rniga qarab duduqlanish 3 xil bo‘ladi:
- ekspirator shakli (nafas chiqarish jarayonidagi tortishish);
- insterator shakli (nafas olish jarayonida tortishish ba’zida xirillash bilan kechadi);
- rastirator shakli (nafas olish va nafas chiqarish vaqtida xuruj bilan, so‘zlarning bo‘linishi bilan kechadi).

2. Ovoz paychalaridagi tortishishning bolalarga xos belgisi (sukut saqlash, shivirlash, unlilarni cho‘zib talaffuz qilish)

3. Artikulyatsion apparatdagi tortishish o‘rni (lab, til, yumshoq tanglay)

Ular ko‘pincha portlovchi undosh tovushlar (k, q, p, b, t, d, g, g‘)ni talaffuz qilganda yaqqol seziladi. Tovushning fonetik xususiyati, grammatik qurilishning tuzilishi ham tortishishga sabab bo‘ladi. Tortishishga kayfiyat, atrofdagi muhitning ham ta’siri katta. Bola o‘ziga tanish bo‘lgan she’rni aytishda, tanigan odamlari orasida kamroq tutiladi.

Duduqlanadigan bolalarning hayajonli nutqida fonetik-fonematik va leksik-grammatik tuzilishlar ko‘zga tashlanadi. Chunonchi, duduqlanadigan bolalardagi fonetik-fonematik buzilishlar 66,7 foizni, 34 foizni lug‘at boyligi kam, grammatik tuzilishi shakllanmagan bolalar tashkil etadi.

Bolalar talaffuzida urg‘u, ifodalilik, ritm buziladi. Nutq asoslanmagan pauzalar, qaytariqlar bilan uzilib-uzilib chiqadi, jarangdorlik, talaffuz sur’ati, tovush kuchi, balandligi duduqlanuvchining emotsional holati bilan bog‘liq holda o‘zgaradi. Duduqlanishni chapaqaylik bilan bog‘liqligi tadqiqotchilar tomonidan ko‘rsatib o‘tiladi, shuningdek duduqlanuvchining o‘z nuqsoniga bo‘lgan e’tibori nuqsonni kuchaytirishda omil bo‘lishini qayd qilishgan.

Shu tariqa, duduqlanish qonuniyati bir qancha mavjud klassifikatsiyalarni belgilab, unda duduqlanish turli pozitsiyalarda ko‘rib chiqiladi. Ammo, har qanday mavjud klassifikatsiya to‘g‘ri bo‘lib, o‘ziga xos ilmiy asosga ega.

Endi bevosita, duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi xususiyatlariga to‘xtalib o‘tamiz. Shu bilan bog‘liq ravishda shuni qayd etish lozimki, odatda duduqlanuvchi bolalar nutqini psixolongvistik tekshirish, asosan ularning kontekstli nutqiga tegishli bo‘ladi. Bu tortishishli nutqiy tutilishlar monologik nutqda , boshqa og‘zaki nutq turlariga nisbatan kuchliroq namoyon bo‘lishi bilan tushunitiriladi.

Monologik nutq har qanday insonning muloqatida katta o‘rin egallaydi. Uning o‘ziga xos xususiyatlari ketma- ketligi, bog‘langanligi, bir shaxsni o‘z fikrini maqsadli bayon qilishi bilan xarakaterlanadi. Leksik mazmunlarni to‘g‘ri tanlash, sintaktik to‘g‘ri qurish gapiruvchiga o‘z fikrini aniq namoyon qilishga yordam beradi. Fikrni ichki dasturlash jarayoni bevosita nutqni aks ettirish jarayoni bilan bog‘liq va taraqqiy etish xarakateriga ega.

Duduqlanuvchi bolalar nutqini ko‘p sonli tadqiqotlarini ko‘rsatishicha, ular turli darajadagi nutqiy rivojlanishga ega bo‘ladilar: ham yuqori, ham past. Ammo, ularning barchasida zarur so‘zni topish, fikrni nutqiy tashkil etish bilan bog‘liq qiyinchiliklar kuzatiladi, ularga ko‘pso‘zlilik, sodda xulosa chiqarish xos bo‘ladi.

Demak, nevrotik shakldagi duduqlanuvchi bolalar to‘laqonli leksik vositalarga ega bo‘ladi, o‘z fikrlarini va uning asosiy qismini grammatik jihatdan to‘g‘ri qura olishadi. Ularda ma'lumotlarni mazmunli ketma- ketlikda berish tizimi buzilmagan. Shu bilan bir vaqtda bu toifa bolalar notog‘ri kontekstli so‘zlarni ko‘p qo‘llashadi, shuningdek, nevrotik shakldagi duduqlanuvchi bolalarda til birliklarni rivojlanish darajasi va ularni turli xil vaziyatlarda qo‘llay olmasliklari bilan bog‘liq nomutanosiblik kuzatiladi. Nevrotik shakldagi duduqlanuvchi bolalar tomonidan leksik vositalarni to‘g‘ri qo‘llay olmasliklari mexanizmi, ularning nutqiy faolliklarini doimiy ravishda hissiy emotsional holat ostida kechishi bilan bog‘liq, deb taxmin qilinadi. To‘laligicha me'yor bilan solishtirilaganda, "leksemalarni tanlash" ko‘rsatkichi bo‘yicha monologik nutqni rivojlanish darajasi duduqlanuvchi bolalarda 6- 7 yoshda, ko‘p hollarda nutq nuqsoniga ega bo‘lmagan bolalar monologik nutqini rivojlanishi esa, 4- 5 yoshga to‘g‘ri keladi.

Nevrozga o‘xshagan duduqlanishda bog‘langan ma'lumotni dasturlash va til birliklari bilan mazmunli tashkil etishni dasturlash birdek qiyinchilik tug‘diradi. Bu toifa bolalar matn mazmunini to‘liq va ketma- ket bera olishmaydi. Ularning lug‘ati kambag‘al bo‘lib, bolalar ulardan mustaqil bog‘langan nutqda foydalan olishmaydi; gaplar tuzilishi jihatidan to‘liq bo‘lmaydi, gaplarni o‘zaro bog‘lanish usuli bir xilda bo‘ladi. Shuningdek, fonematik idrokning buzilishi va duduqlanish turga ko‘ra nutqning tovushlar talaffuzi tomoni buzilganligi kuzatiladi. Bularning hammasi, nevrozga o‘xshagan duduqlanishda nutqning to‘liq rivojlanmaganligi yoki uning elementlari mavjud bo‘ladi - deb hisoblash imkonini beradi.

Bundan tashqari, nevrozga o‘xshagan duduqlanuvchi bolalarda so‘zlarni faollashtirish bilan bog‘liq qiyinchiliklar leksik vositalarning yetishmasligi bilan, monologik nutqning buztilishi esa, birinchi navbatda, til qobiliyatining yetishmasligi oqibati hisoblanadi - deb taxmin qilinadi.

Shuningdek, nevrotik va nevrozga o‘xshagan duduqlanuvchi bolalar o‘z xatolarini sezishmaydi, ularni korreksiyaga harakat qilishmasli aniqlangan, bu esa ularda nutqning mazmunli tomonini nazorat qilishni pastligidan dalolat beradi. Agar, me'yorda leksik lug‘at boyligi ulg‘aygan sari ortib borsa, nevrotik shakldagi duduqlanishda u torayadi va bu monologik nutq sifatida aks etadi.

Yuqorida qayd etilganidek, duduqlanishning nevrozga o‘xshagan shaklida nutqning rivojlanmaganligi turli darajada namoyon bo‘ladi. Monologik nutq leksik vositalarning kambag‘alligini, grammatik qurilishning ba'zi qiyinchiliklarini, matnning mazmunini to‘liq dasturlab bera olmasligini xarkaterlaydi. Bundan ko‘rinib turibdiki, yosh ulg‘aygan sari duduqlanuvchi bolalar monologik nutqini tashkil etishdagi tendensiyalar yaqqol namoyon bo‘la boshlaydi. Demak, agar duduqlanu-

vchi bolada faqatgina monologik nutqni o‘ziga xos rejalashtirish bo‘lsa, katta duduqlanuvchilarda uni qisman tashkil etish aniqlanadi.

Duduqlanuvchi bolalar nutqida ko‘pgina oxiriga yetmagan grammatik va mantiqiy tugallanmagan iboralar va yolg‘ondakam boshlashlar kuzatiladi, shuningdek, to‘g‘ri leksemalarni tanlash yoki gramatik qurilishlardagi qiyinchiliklar tashqi nutqga chiqariladi. Og‘ir duduqlanishda ba’zan nutqda matndagi grammatik munosabatlar buziladi, mazmun esa ekstralingvistik vositalar orqali beriladi. Ko‘pincha, kontekstli nutqning ba’zi iborlarida semantik ahamiyatga ega bo‘lgan so‘z tushirib qoldirildi, yoki aksincha “ ortiqcha” semantik so‘zlar bilan almashtiriladi. Nutq to‘liqligicha amorf tuzilishi va asosiy mavzudan chetga chiqishi bilan xarkterlanadi. Shunga qaramasdan, barcha duduqlanuvchilarda nutqning mazmuni to‘liq saqlanib qoladi.

Bu hodisalar duduqlanishning nevrozga o‘xshagan shaklida ancha qo‘pol namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, grammatik qurilish va nutqni intonotsion bezatish aziyat chekadi.

Nutqning mazmunli xususiyatlaridan tashqari, duduqlanuvchilar nutqida o‘ziga xos to‘htamlar kuzatiladi. Birinchidan, bolalar kabi kattalar ham me’yordagidan sezilarli darajada kam xezitatsion to‘htamlar qiladi. Ikkinchidan, duduqlanuvchilardagi to‘htamlarning tarqalishi me’yordagidan ko‘ra boshqcha bo‘ladi. Ulardagi to‘htamlarning kattagina qismi so‘zlar ichida, so‘zlar orasida va hatto, tugatilgan iboralar o‘rtasida ham to‘htamlar kuzatilmaydi.

Duduqlanuvchilar nutqiga ko‘p sonli to‘htamlar xos bo‘lib, ular akustik signal va nutq apparati muskullarining patologik tortishishlari bilan “to‘ldirilishi” bilan xarkterlanadi. Aynan, shu to‘htamlar nnofononlogik shakllangan embolalar, yolg‘on boshlashlar va takrorlashlar bilan uziladi.

Shu tariqa, yuqoridagilarni umumlashtirish duduqlanishning nevrotik shakliga quyidagi xususiyatlar xosligini tasdiqlash imkoniyatini beradi: duduqlanish paydo bo‘lgunga qadar erta nutqiy rivojlanish tendensiyasi; nuqson paydo bo‘lguniga qadar yoyiq iboraviy nutqning mavjudligi; o‘ziga xos xususiyalar (ta’sirchanlik, behavotirlik va hakozo); nutqiy patologiyaning psixogen boshlanishining xosligi (psixologik o‘tkir va surunkali jarohatlar); duduqlanish 2 yoshdan 6 yoshgacha davrda paydo bo‘lishi mumkin; tortishishli tutilishlar darajasi duduqlanuvchining emotsional holati va nutqiy muloqat sharoitiga bog‘liq; ma’lum bir sharoitlarda nutqning ravon bo‘lishi (yolg‘iz qolganda, emotsional qulay sharoitda, e’tiborini gapirishdan faol ravishda boshqa narsa tortgan vaqtda va boshqalar) .

O‘z navbatida duduqlanishning nevrozga o‘xshagan shakliga quyidagi xususiyatlar xosdir: duduqlanish paydo bo‘lguniga qadar nutqiy rivojlanishning orqada qolishi; motor funksiyalarning patologiyasini turli darajada namoyon bo‘lishi; tortishishli tutilishlarning 3-4 yoshda paydo bo‘lishi; tortishishli tutilishlarning paydo bo‘lishi iboraviy nutqning rivojlanishi davriga to‘g‘ri keladi; duduqlanish asta-sekin, psixik jarohatlovchi vaziyatlarga bog‘liq bo‘lmagan ravishda boshlanadi; ravon nutq kuzatilmaydi, nutq sifati nutqiy vaziyatlarga bog‘liq bo‘lmaydi, faol diqqatni gapirish jarayonidan chalg‘itish nutq jarayonini yengillashtiradi; jismoniy va psixik charchash nutq sifatini buzadi.

Shu tariqa, barcha turdagi duduqlanuvchilar nutqining psixolingvistik mezonlarini tahlili bolalarda ham nevrotik, ham nevrozga o‘xshagan duduqlanish shakllari mavjudligi haqida gapirish imkonini beradi. Shu bilan birga duduqlanuvchi bolalarning nutq apparati muskullaridagi tortilishli faolliklarning mavjudligi, ularning nutqiy faoliyati tizimini, shuningdek, ichki nutqni mashg‘ulotturlashtirishni va nutqiy jarayonning psixik qismidan motor darajani amalga oshirishni buzadi. Bundan tashqari, amaliyotda ko‘pincha, duduqlanuvchi bolalarda nutqiy patologiyalarning aralash klinik tasviri kuzatilib, ular duduqlanishni bartaraf etishga yo‘naltirilgan korreksion ta’sirlarni qiyinlashtiradi.

Turdaliyeva SH.H
Nizomiy nomidagi TDPU logopediya kafedrasi o’qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA O‘QISHNI O‘RGATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga o‘qishni o‘rgatishning didaktik asoslari hamda tovushlar va harflar, ko‘rinadigan va eshitiladigan so‘z, predmet va uni bildiradigan so‘z o‘rtasidagi munosabatni o‘zlashtirishni bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: o’qitish, o‘qitish mazmuni, didaktik tamoyillar, dastlabki o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishda ishtirok etadigan metodlar, texnikalar,mashqlar,texnalogiya,bo’g’in va prinsip.

Annotation. This article describes the didactic foundations of teaching preschoolers to read and master the relationships between sounds and letters, visible and audible words, objects and words that denote them.

Key words: teaching, teaching content, didactic principles, methods, techniques, exercises, technology, link and principle involved in the formation of primary reading skills.

Klyuchevы**e slova:** obuchenie, soderjanie obucheniya, didakticheskie prinsip**ы**, metod**ы**, priem**ы**, uprajneniya, texnologiya, zveno i prinsip formirovaniya nachaln**ы**x nav**ы**kov chteniya.

Annatotsiya. V dannoy state opisanы didakticheskie osnovы obucheniya doshkolnikov chteniyu i osvoeniyu vzaimootnosheniy mejdu zvukami i bukvami, vidimыmi i slыshimыmi slovami, predmetami i slovami, kotorые ix oboznachayut.

O‘qish murakkab va ko‘p ma’noli hodisadir. Bunga tarixiy, ijtimoiy, psixologik va pedagogik nuqtai nazardan qarash mumkin.

“O‘qish” tushunchasining tor va keng talqinini ajratib ko‘rsatish to‘g‘ri bo‘ladi. Keng ma’noda “o‘qish” so‘zi “fikrlarni o‘qish”, “yuzidan o‘qish”, “izlarni o‘qish”, “yulduzlarga qarab o‘qish”, “chizmalarni o‘qish” va hokazo shunga o‘xshash birikmalarda ishlatiladi. Shu nuqtai nazardan, o‘qish har qanday idrok etiladigan yoki tasavvur qilinadigan hodisalarni qayta kodlash orqali ma’lumot olishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga o‘qishni o‘rgatish texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o‘zbek tilining yozma va og‘zaki nutqi hodisalari va tuzilishi haqida dastlabki tasavvurni shakllantirishga imkon beradigan bilim va ko‘nikmalar tizimini o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi.

O‘qishni o‘rgatishning didaktik asoslari quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: o‘qitish mazmuni, didaktik tamoyillar, dastlabki o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishda ishtirok etadigan metodlar, texnikalar va mashqlar. Texnologiyaning didaktik mazmuniga o‘qishni o‘rganish jarayonida zarur bo‘lgan tasavvurlarni shakllantirish kiradi: “nutq”, “nutq organlari”, “nutq tovushlari”, “unlilar”, “qattiq undoshlar”, “yumshoq undoshlar”, “so‘zlar”, “bo‘g‘inlar”, “yozma nutq”, “harflar”.

Texnologiya, shuningdek, bolalar tomonidan tovushlar va harflar, ko‘rinadigan va eshitiladigan so‘z, predmet va uni bildiradigan so‘z o‘rtasidagi munosabatni o‘zlashtirishni nazarda tutadi. Mashg‘ulotlar davomida bolalar nutqning tuzilishi haqida boshlang‘ich bilimlarni o‘zlashtirishlari kerak, ya’ni nutq oqimi so‘zlarga bo‘linadi, so‘zlar bo‘g‘inlardan, bo‘g‘inlar esa tovushlardan iborat. Shu bilan birga, “bo‘g‘in” atamasi maxsus tushuntirilmagan, faqat pedagog tomonidan nutqda qo‘llaniladi.

Mashg‘ulot davomida bolalar quyidagi ko‘nikmalarni egallashlari kerak:

1) nutq oqimidan alohida so‘zlarni ajratish;

2) kerakli tovush va barcha tovushlarni intonatsion ravishda ketma-ket ajratib, so‘zlarni talaffuz qilish;

3) unlilar, qattiq va yumshoq tovushli undoshlarni aniqlash;

4) berilgan tovushga so‘zlarni tanlash;

5) tovushning so‘zdagi joylashuvini aniqlash;

6) og‘zaki nutqda tovushlarni bo‘g‘inga, bo‘g‘inlarni so‘zlarga sintez qilish;

7) tovushlarni harflar bilan belgilash;

8) grafemalarni fonemalarga dekodlash;

9) 2-3 ta harfni bo‘g‘inlarga birlashtirish, ularni qo‘shib o‘qish;

10) bo‘g‘inlarni so‘zlarga sintez qilish;

11) so‘zni aniq talaffuz qilish;

12) o‘qilgan so‘zning ma’nosini og‘zaki vositalar yoki imo-ishoralar bilan tushuntirish;

13) ilgari shakllangan bilim va ko‘nikmalarga tayanib, mustaqil ravishda ma’lumot olish;

14) elementar xulosalar qilish (masalan, qayta o‘rganilgan harfni tavsiflash uchun unli va undoshlar o‘rtasidagi farqlar haqidagi bilimlar asosida).

O‘qishni o‘rgatish texnologiyasi didaktikaning umumiy prinsiplarga asoslanadi:

1) ta’lim, tarbiya va rivojlanish muammolarini ularning o‘zaro bog‘liqligida hal qilishga yo‘naltirish prinsipi. Bola tanlov qilishi, qaror qabul qilishi, o‘yindagi sherigiga yoki o‘yindagi qahramonga yordam berishi kerak bo‘lgan texnologiyada ishlatiladigan o‘yin syujetlari va vaziyatlari ularning tarbiya jarayoniga ta’sirini va o‘ziga bo‘lgan ishonch, mas’uliyat, kirishimlilik, o‘zaro munosabatda bo‘lish qobiliyati, ko‘ngilchanlik kabi fazilatlarni shakllantirishni hisobga olgan holda tanlangan.

O‘qitish vositalari, metodlari va usullarini tanlashda muallif ularning idrok etish, kognitiv jarayonlar, maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarning yetakchi faoliyatining rivojlanishiga bo‘lgan ta’siriga tayangan.

2) Mavjudlik va yetarli yuk prinsipi. Bilim, mahorat, ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun taklif qilinadigan murakkablik hajmi va darajasini tanlash maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, ya’ni idrok, xotira, diqqat, asosan xatti-harakatlarning beixtyor tabiati, harakat faolligida fiziologik ehtiyoj bilan belgilanadi. Bundan tashqari, yetarli yuk prinsipi nafaqat allaqachon shakllangan psixik jarayonlarga, balki shakllanish bosqichidagilarga (ixtiyoriylik, xotira, diqqat, tafakkur, xulq-atvor, fikrlashga oid operatsiyalarning rivojlanishi va boshqalar) yo‘naltirilgan intellektual vazifalarning juda yuqori darajadagi murakkabligini nazarda tutadi.

3) Tizimlilik va izchillik prinsipi texnologiyaning didaktik mazmunini ma’lum bir tuzilmasi orqali amalga oshiriladi. Masalan, birinchi mashg‘ulotlarda bolalar faqat “nutq”, “nutq tovushlari”, “harflar” va boshqa atamalar bilan tanishadilar. Bolalar o‘zlarining mazmuni haqidagi birlamchi tasavvurlari “nutq – bu biz gapiradigan hamma narsa”, “gapirganda tovushlarni talaffuz qilamiz”, “harf – bu tovushning tasviri” va hokazolar darajasida shakllanadi. Keyinchalik bu tasavvurlar o‘yinlar va mashqlar davomida aniq misollar bilan to‘ldiriladi. So‘ng bu atamalar bolalarning faol lug‘atini to‘ldiradi, ular tomonidan mustaqil ravishda nutqda qo‘llaniladi.

Harflarni o‘rganish tartibi bir nechta mezonlarga: tovush va grafik idrokning murakkabligi, foydalanish chastotasi va ularni bolalar tomonidan amalda darhol qo‘llash imkoniyatiga asoslanadi.

Ilgari shakllangan mahorat va ko‘nikmalar oldingi material bilan mantiqan bog‘liq bo‘lib, keyingi materialni idrok etish uchun asosdir. Shunday qilib, aytilayotgan so‘zda kerakli tovushni

intonatsiya ko'nikmalari asosida, uning joylashishini, aytiladigan so'zni "kvantlash" ni aniqlash tovushni tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi, bu esa o'z navbatida grafemalarni fonemalarga dekodlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun zarur shartdir.

Barcha mashg'ulotlar bir xil tuzilishga va tashkil etish shakliga ega. Bolalar tomonidan mashg'ulotning ma'lum bir tuzilishini o'zlashtirish, harakatlarning ketma-ketligiga ko'nikish bolalar e'tiborini mashg'ulotning eng muhim daqiqalariga jamlashga yordam beradi, o'qishni o'rgatish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning faoliyatini faollashtiradi.

4) Pedagogning rahbarlik rolida o'quv jarayonida bolalarning ongi va faolligi prinsipi. O'yinning holati va bolalarning tabiiy faoliyati ularning qiziqishini uyg'otadi, ularni faol bo'lishga undaydi. O'yin davomida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar bolalardan mustaqil harakat qilishni, tegishli yechim izlashni talab qiladi. Mashg'ulotning emotsional jihatdan ijobiy foni, pedagog tomonidan maxsus yaratilgan muvaffaqiyat vaziyati bolalarni faol bo'lishga undaydi va o'z qobiliyatlariga ishonchni uyg'otadi.

5) Ta'limda ko'rgazmalilik prinsipi. Mashg'ulotlarda ishlatiladigan har bir tushuncha ko'rgazmali misollar, illustrasiyalar, o'yinchoqlar yordamida ochib beriladi, shuningdek, tovush, harakatli, vizual hislar majmuasi tomonidan yordam beriladi. Maxsus metodik usullar yordamida tasavvurlar, ya'ni nutq jarayonlari va hodisalari haqida mavhum tushunchalarning ma'lum hissiy tasvirlari shakllanadi.

6) Ilmiy o'rganish prinsipi. Ta'lim davomida bolalar nutq jarayonlari va hodisalari haqidagi ob'ektiv ilmiy faktlar bilan qulay shaklda tanishadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga o'qishni o'rgatish texnologiyasida umumiy didaktik prinsiplardan tashqari quyidagi prinsiplar ham qo'llaniladi:

- Fonemaning harfga nisbatan ustunligi prinsipi. Har bir mashg'ulotda bolalar e'tiborini so'zlarning semantik ma'nosidan ajratilgan tovush tomoniga qaratadi. Bolalar og'zaki nutqni tinglashni va so'zlarning eshitilishini taqqoslashni, tovushlarni nutq oqimidan ajratishni o'rganadilar. Dastlab bolalarga tegishli fonemani ajratish uchun bir nechta mashqlar taklif etiladi va bolalar nutq oqimidan fonemani ajratish, uni o'z ichiga olgan so'zlarni tanlash qobiliyatini shakllantirgandan keyingina tegishli harf taqdim etiladi. Harf bolalarga nomi bilan emas, balki u belgilaydigan tovushlar bilan taqdim etiladi.

- Pozitsion o'qish prinsipi. Dastlabki o'qish ko'nikmalarini shakllantirishda bolalarning e'tibori undoshdan keyin turgan unli harfga qaratiladi va keyingi unliga, uning bo'g'indagi o'rniga qarab butun bo'g'inga bog'liq bo'ladi. Bolalarning e'tiborini unli harfga jalb qilish harflarning rang differensiatsiyasi, o'qituvchining imo-ishoralari va harf kartochkalari bilan manipulyatsiyalar yordamida amalga oshiriladi.

So'zni tuzishda fonemalarni aniqlash tartibi teskari bo'ladi: avval unlidan oldingi undosh fonema aniqlanadi, uning xarakteristikasi beriladi, keyin unli fonemani bildiradigan harf tanlanadi. Shunday qilib, bolalarda pozitsion o'qish ko'nikmasi rivojlanadi, bu keyinchalik qo'shma bo'g'in va so'zlarni o'qish ko'nikmalarini shakllantirish uchun asos bo'ladi, o'qish texnikasini takomillashtirishga va boshlang'ich maktabda yozuv darslarida ba'zi imlo xatolarini oldini olishga yordam beradi.

- O'yin mazmunining yaxlitligi prinsipi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqishlarini hisobga olgan holda tanlangan o'yin syujetlari mantiqan barqarordir. O'yinning atributlarini tanlash syujet va rollarga muvofiq amalga oshiriladi. Bolalarga taklif qilinadigan barcha topshiriqlar pedagogdan emas, balki o'yin qahramonidan kelib chiqadi, o'yin motivatsiyasiga ega. O'quv jarayonin-

ing barcha ishtirokchilarining harakatlari qabul qilingan o‘yin rollari doirasida bo‘ladi, harakat erkinligi faqat o‘yin syujeti doirasi bilan cheklangan bo‘ladi. O‘yin syujetlariga kiritilgan didaktik mashqlar uning rivojlanish mantiqini buzmaydi, o‘yinni davom ettirish sharti hisoblanadi. Shu munosabat bilan pedagogga o‘yinning shartli xarakterini ta’kidlaydigan lahzalarni chetlab o‘tish tavsiya etiladi (o‘yin faoliyatidan o‘quv faoliyatiga o‘tish, kiritilgan didaktik mashqlar bilan o‘yin mazmunini rivojlantirish va mantiqni buzish, o‘yin mazmuniga mos kelmaydigan atributlardan foydalanish).

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o‘yin ekanligini hisobga olsak, mashg‘ulotlarni shunday tuzish kerakki, yangi materialni o‘rganish, har qanday bilim va ko‘nikmalarni egallash nafaqat o‘yin shaklida, balki o‘yinning keyingi rivojlanishiga turtki beradi. Mashg‘ulotlarda bolalar ular uchun yangi bo‘lgan o‘yin harakatlarini o‘zlashtira olishlari, o‘yin syujetining variativligi, tanlangan rollarga muvofiq o‘yinchilarning o‘zaro munosabatlari haqida tasavvurga ega bo‘lishlari kerak.

Bolalar faoliyatining asosiy turlarida olingan bilim va shakllangan ko‘nikmalardan foydalanish prinsipi. Har bir mashg‘ulot shunday tuzilganki, bolalar olgan bilim va ko‘nikmalarini o‘yin, ijodiy ishlab chiqarish faoliyati va uy-ro‘zg‘or ishlarida qo‘llashlari mumkin. Shunday qilib, o‘qish ko‘nikmalarini o‘zlashtirishning amaliy mazmuni bolalarga ochib beriladi. Bundan tashqari, bolalar faoliyatining o‘zi boyitiladi, uning rivojlanishi uchun yangi sharoitlar paydo bo‘ladi, olingan bilimlar mustahkamlanadi, bolalarning mashg‘ulotlarda o‘zlashtirgan ko‘nikmalari takomillashadi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘qish ko‘nikmalarini o‘zlashtirishga tayyorligining zarur shart-sharoitlarini shakllantirish o‘yinlar, bolalar bilan har qanday mashg‘ulotlarda, tartib lahzalarida, bo‘sh vaqtlarda yoki uyda foydalanish mumkin bo‘lgan o‘yinlar, mashqlar jarayonida amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абиджанова С.О. Соотношение образных речевых средств в развитии пространственных представлений у дошколников. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. М., 1990.
2. Авдеева Н. Что знает о себе дошколник? // Дошколное воспитание. 1988. № 12.
3. Адамский М.Я., Яновская Е.В. Болшая дидактика и 1000 мелочей. СПб., 2000.
4. Бернштейн С.Н. Вопросы обучения произношению. Л., 1937.
5. Бешенова М.А. Развитие речи дошколников. Донеск, 1999.
6. Ш. Х. Турдалиева Предупреждение нарушений писменной речи удошколников с недоразвитием речи. Бошланг‘ич та’лимда халқаро тажрибалар: янги авлод дарсликлари, миллий дастур ва раҳамли технологиялар интегратсияси халқаро илмий-амалий анжуман материаллари, 2023-йил, 19-май.,383-384 стр.

Sherqo'ziyeva Diyora Abduvali qizi,
Logopediay yo'nalishi 206-guruh talabasi

IXTISOSLASHTIRILGAN IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR MAXSUS MAKTAB O'QUVCHILARINI EKOLOGIK SAVODXONLIKKA O'RGATISH YO'LLARI

Anotatsiya: Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus ta'lim muassasalarida ekologik savodxonlikni oshirish va o'qitishning korreksion rivojlantiruvchi ishlari va ularda olib boriladigan ishlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit So'zlar: ekologik ta'lim, o'yin faoliyati, korreksion ish

Dunyodagi turli joylarda vujudga kelayotgan og'ir ekologik holatlarning inson sog'ligiga salbiy ta'sir etayotgani, atrof - muhitni muhofazasiga oid ekologik ta'lim - tarbiyaning ilmiy asoslangan reja va dastur asosida tashkil etish zarur ekanligini kun tartibiga qo'ygan va bu hozirgi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktabi o'quvchilarining musaffo tabiiy muhitni kelajak avlod uchun asrab - avaylash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan chora - tadbirlar muhimligini, buni amalga oshirishda qanday ekologik faoliyat ko'rsatishga oid ekologik bilim yetarlicha emas ekan.

Shu bois, ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktabida ekologik ta'lim - tarbiyani amalga oshirishni takomillashtirish talablaridan kelib chiqib, aqli zaif o'quvchilarni maktabga kelgan ilk kunlaridan boshlab ekologik savodxonliklarini oshirishga e'tibor berish hozirgi kun davr talabidir.

Tabiatni asrash va muhofaza qilish, tejamkor bo'lish, tabiatga nisbatan mehr - muruvvatli bo'lish kabi insoniy fazilatlar ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarining yoshligidanoq shakllantirib borilishi, ularda atrof - muhit, tabiatga nisbatan muhabbat, mehr - shafqat ko'nikma va malakalarini hosil qilib borish alohida o'rin egallaydi. Bu borada xalqimizning , " Bola aziz, odobi undan aziz", " Qush uyasida ko'rganini qiladi" kabi xikmatli so'zlar bejiz aytilmagan . Qadimda ajdodlarimiz bo'lmish Abu Ali ibn Sino , Farobiy, Beruniy, Yusuf xos Xojib, Az- Zamaxshariy va boshqa qomusiy olimlarimiz bolani boshidan tevarak atrofga, o'zini o'rab turgan atrof-muhitga muhabbatini, mehr - muruvvatini, o'zining tug'ilib o'sgan yurtini, tog'u toshni, tuprog'ini, zilol suvini, musaffo osmonini, bog'u rog'ini, umuman tabiiy boyliklarini barchasini ko'z qorachig'idek asrash xislatlarini qon - qoniga singdirib borilsagina bolada jonli va jonsiz tabiatga nisbatan to'g'ri munosabat shakllanib, u insonparvar , vatanparvar, mehr - muruvvatli, saxovatli bo'lib yetishadi, deb ta'kidlab o'tilgan. (2) Darhaqiqat , tabiat boyliklaridan unumli foydalanish, tabiatni qo'riqlash masalalarini ongli ravishda hal etishini oila, bog'cha, maktab, mahalla ishlab chiqarish hamkorligida amalga oshirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Zero, kelajak kamol topayotgan yoshlar qo'lidadir. Ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilariga ekologik ta'lim - tarbiya berishda o'yin faoliyati orqali korreksion - tarbiyaviy ta'sir etish zamirida ularni o'rab turgan atrof - olamga, jonli va jonsiz tabiatga nisbatan mehr - muhabbat, go'zallikni his qila bilish va uni avaylab asrash, tabiat boyliklaridan tejamkorona foydalanish kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishga imkon beradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida sog'lom

tengdoshlariga nisbatan ekologik savodxonlik zaif, ekologiyaga oid bilimlari sust shakllanganligi bois uzoq vaqtlargacha elementar hislar hukmronlik qilar ekan. Ularda burch, ma'suliyat, vatanparvarlik hislari kechikib, qiyinchilik bilan shakllanar ekan. Bunday hissiyotlar intellektual boshqaruvning zaifligi bilan izohlanadi, degan olimlardan A.N.Sinev, P.M. Po'latova, A.I. Grigoryans fikrlariga biz ham qo'shilamiz. (3)

Ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilariga ekologik ta'lim - tarbiya berishda, ularning sensor hissiy irodaviy sferasini taraqqiy ettirish, unda o'z faoliyatiga , xulq - atvoriga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirishni ham o'yin orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Atrof - muhitga o'simlik va hayvonot olamiga, insonlarga nisbatan mehr - shafqatli bo'lishni tarbiyalashda o'yin faoliyati orqli shakllantirib borilgandagina ekologik ong shakllanadi. Zero, o'quvchilar o'yin asosida kattalar mehnatiga, ularning tabiatiga nisbatan munosabatlariga taqlid qiladilar. Masalan, parrandalarni parvarishlash, o'simliklarni payxon qilmaslik, suvni ifloslantirmaslik va undan tejamkorona foydalanishga taqlid qilgan holda bolalarning ekologik savodxonligi oshib boradi . " Uyga mehmon keladi " o'yini orqali o'quvchilarga xonani chang - g'uborlardan tozalash, xona gullariga suv quyish, parvarishlash va boshqa mehnat turlari bolalar o'yini orqali amalga oshirilganda ekologik - gigiyenik malakalar shakllana boradi. O'qituvchi bu o'yinlarning ta'limiy - tarbiyaviy tomonlarini yoritib, ekologik savodxonlikni oshirishga urg'u berib boradi. Ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktabi o'quvchilarining savodxonligini oshirishda quyidagilar :

- ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarida ularni o'rab turgan atrof - muhit , jonli va jonsiz tabiatga nisbatan qiziqish uyg'otish ;
- ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish ;
- ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarining sensor xissiyotlarini shakllantirish ;
- ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarining ekologik savodxonligini oshirishga oid o'yin faoliyatlarini maqsadga yo'naltirish kutilgan natijalarni beradi :

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi " Sog'lom ona va spg'lom bola dasturi ".- T ; 2016.
2. Ma'naviyat yilduzlari. - T.: Fan, 2000.
3. Po'latova. P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika). - T: G. G'ulom.
4. Po'latova. P. M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. - T : Fan va texnologiyalar 2014.

Сергей Александрович Завражин,
профессор, д.п.н.
Марина Михайловна Фомина,
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых»

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ ГРУППЫ СОЦИАЛЬНОГО РИСКА

Стремительное возрастание жизненного ритма и усложнение социальных практик оказывают значительное влияние на систему образования и процессы профессионального самоопределения в молодежной среде. Часто вследствие низкого уровня профессиональной мотивации молодые люди оказываются невостребованными на рынке труда. В группе риска профессиональной и трудовой несостоятельности находятся подростки из социально неблагополучных семей и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, которые характеризуются недостаточной социальной зрелостью, отсутствием интереса к получению профессии, низкими познавательными способностями, нравственной неустойчивостью, девиантной активностью, что затрудняет процесс их профессионального самоопределения.

Сложность в работе с детьми данной категории состоит в том, что ситуация семейного неблагополучия оказывает негативное влияние на возможность реальной реализации способностей подростка и оптимальный выбор в ситуации профессионального самоопределения. По этой причине дети испытывают трудности в построении позитивного образа будущего, не владеют знаниями о многообразии мира профессий и трудовых возможностей.

В целях определения взаимосвязи индивидуальных профессиональных склонностей подростков группы социального риска с возможностями профессионального обучения и потребностями работодателей нами проведено исследование на примере воспитанников учреждения социального обслуживания семьи и детей. В качестве диагностического инструментария использована методика автоматизированной экспресс-профориентации «Ориентир», разработанная И.Л. Соломиным [2, с. 51-52].

Материал методики включает анкету «Ориентация» и карту профессий. Анкета «Ориентация» определяет направленность клиента на ту или иную группу профессий, а карта профессий информирует о различных видах профессий, требованиях, предъявляемых ими к человеку, а также о состоянии рынка вакансий. Психологическая классификация профессий основана на двух признаках: предмете труда и характере труда.

По предмету труда выделяются профессии: «человек-человек», «человек-техника», «человек-знаковая система», «человек-художественный образ», «человек-природа»; по характеру труда устанавливаются следующие классы профессий: алгоритмический (исполнительский) класс, связанный с выполнением работы по образцу, и эвристический (творческий) класс, относящийся к проектированию и созиданию.

В рамках диагностики подросткам предлагается анкета, представляющая собой 2 блока: «Я хочу» и «Я могу», в которые включены семь групп по пять суждений в каждой. Итого анкета состоит из 70 утверждений, степень согласия с которыми соответствует значениям от 0 до 3 баллов. Суммарная оценка по каждой группе может составлять от 0 до 15 баллов. В зависимости от того, в какой группе подросток набрал максимальный суммарный балл, определяется наибольшая склонность к соответствующему типу или классу профессий.

В рамках нашего исследования выборку составили 15 воспитанников ГКУСО ВО «Владимирский социально-реабилитационный центр для несовершеннолетних». Половой и возрастной срез испытуемых: девушки (40%), юноши (60%); 15 лет (33%), 16 лет (47%), 17 лет (20%). Все испытуемые проживали в городской местности.

В ходе анализа полученных данных обнаружено, что интересам и склонностям девушек в наибольшей мере соответствуют профессии типа «человек-человек» и «человек-художественный образ» творческого класса (соответствующие значения 10 и 9 баллов). Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 9 и 8 баллов). В меньшей степени интересы и способности девушек коррелируют с профессиями типа «человек-знаковая система» (4 балла) и «человек-техника» (2 балла).

Полученные результаты говорят о том, что девушки проявляют больший интерес к профессиям творческого направления, требующим независимого и оригинального мышления (врач, педагог, юрист, дизайнер, журналист, художник), однако фактически их индивидуальные особенности предрасполагают к выбору профессий, связанных с высокой регламентацией труда и возможностью внешнего контроля над его эффективностью (парикмахер, повар, портной, контролер, массажист, медицинская сестра).

Склонность респондентов к профессиям типа «человек-художественный образ» и «человек-человек» свидетельствует о большем соответствии личностно-индивидуальных особенностей девушек профессиям, связанным с воспроизведением и изготовлением различных изделий по эскизу, образцу, а также профессиям, относящимся к медицинскому и бытовому обслуживанию, правовой защите, обучению и воспитанию.

В рамках анализа результатов диагностики юношей установлено, что их интересам и склонностям в наибольшей степени соответствуют профессии типа «человек-человек» (10 баллов), «человек-техника» (10 баллов), «человек-знаковая система» (7 баллов) исполнительного класса. Представлениям о своих способностях наиболее соответствуют профессии типа «человек-техника» и «человек-человек» исполнительного класса (соответствующие значения 11 и 10 баллов). В меньшей степени интересы и способности юношей лежат в плоскости профессий типа «человек-природа» (3 балла).

Проведенный анализ позволяет предположить, что юноши склонны более точно, чем девушки, согласовывать свои индивидуальные характеристики и профессиональные предпочтения. Респондентам предпочтительнее выбор профессий, связанных с выполнением работы по заданному образцу с соблюдением имеющихся правил и нормативов, стереотипным подходом к решению проблем (агент, диспетчер, инспектор, аппаратчик, водитель, оператор, кассир). Юноши демонстрируют большие способности к профессиям типа «человек-техника» (слесарь, монтажник, пожарный, машинист, оператор) и «человек-человек» (инспектор, полицейский, охранник, участковый уполномоченный полиции, санитар).

Полученные результаты согласуются с данными других ученых. Так, И.Л. Соломиным, при проведении процедуры стандартизации и оценки валидности разработанной им анкеты установлено, что женщины, по сравнению с мужчинами, испытывают больший интерес к профессиям типа «человек-художественный образ» и в меньшей степени увлечены профессиями типа «человек-техника» [2, с. 40]. Автором выдвинуто предположение о том, что зависимость привлекательности технических профессий от пола и отрицательное отношение женщин к работе в технической сфере представляет собой нормальное проявление процесса адаптации к межполовому разделению труда в современном обществе, традиционно использующим мужчин в сфере технического обеспечения [2, с. 29].

Кроме того, в исследовании И.Л. Соломина установлена положительная зависимость привлекательности профессий типа «человек-знаковая система» от уровня образования. Отмечается, что чем выше уровень образования, тем в большей степени человек ориентирован на информационные профессии [2, с. 32].

В рамках нашего исследования можно заключить, что подростки группы социального риска, в целом имеющие низкий уровень умственных способностей и учебной мотивации, не демонстрируют заинтересованности в получении качественного высшего образования и не выбирают профессии, связанные с высокими технологиями. Обратим внимание, что А.В. Каткова, опираясь на дифференциально-диагностический опросник Е.А. Климова, установила, что подростки группы риска (с химической зависимостью) предпочитают профессии типа «человек-человек» (40%) и «человек-художественный образ» (40%) [1].

Таким образом, проведенный анализ индивидуальных профессиональных интересов подростков группы социального риска свидетельствует о склонности респондентов к профессиям типа «человек-человек» алгоритмического (исполнительского) труда, предполагающим работу по заданному образцу, строгим соблюдением предписанных правил и норм, стереотипным (стандартным) решением проблем. К работникам такого уровня предъявляются требования четко выполнять инструкции и указания, соблюдать трудовую дисциплину. Для получения профессии достаточно иметь среднее профессиональное образование.

Учитывая результаты диагностических исследований в целях формирования психологической и социальной готовности к совершению осознанного профессионального выбора в соответствии с индивидуально-личностными особенностями, на базе учреждений социального обслуживания семьи и детей Владимирской области проводится профориентационная работа с подростками.

В рамках социально-реабилитационных программ «В будущее с уверенностью», «Я и мир профессий», «Моя профессия – мой выбор», «Лесенка успеха» подросткам с прогнозируемыми сложностями трудоустройства оказывается дополнительная поддержка в формировании профессиональных намерений, а также создаются условия для профессиональной пробы в различных видах деятельности.

Профориентационная работа предусматривает несколько направлений:

- индивидуальные и групповые занятия, в том числе с использованием инновационного интерактивного оборудования и дидактических игр;

- встречи со специалистами Центров занятости населения Владимирской области и участие в «Ярмарках вакансий»;

- встречи с представителями производств, в том числе с привлечением социально ответственного бизнеса и некоммерческих организаций;

- посещение «Дней открытых дверей» в учебных заведениях.

По результатам реализации данных направлений специалистами отмечается преодоление у подростков жизненной пассивности и иждивенческих настроений, повышение мотивации к учебной деятельности, уровня профессионального самоопределения в соответствии с желаниями, способностями, индивидуальными особенностями и с учетом запросов современного рынка труда, а также стремление к построению более конкретных планов на будущую жизнь.

Библиографический список

1. Каткова А.В. Особенности профессионального самоопределения аддиктивных подростков // Вестник Московского университета. Серия 20. Педагогическое образование. 2011. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-professionalnogo-samoopredeleniya-addiktivnyh-podrostkov (дата обращения: 17.09.2021).

2. Соломин И.Л. Методика «Ориентир». Экспресс-диагностика профессиональных склонностей: методическое руководство / И.Л. Соломин. – издание 3-е исправленное и дополненное. – СПб.: ИМАТОН, 2020. – 56 с.

Попова Юлия Юрьевна,
преподаватель кафедры «Логопедия»
Агаджанова Анна Владимировна
Студентка группы лого 306

КИНЕЗИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРЕОДОЛЕНИИ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ

Аннотация. В статье затронута и рассмотрена проблема развития кинезиологических процессов у детей с речевыми нарушениями.

Annotation. The article touches upon and examines the problem of the development of kinesiological processes in children with speech disorders.

Ключевые слова: дети с речевыми нарушениями, образовательная кинезиология, кинезиологические упражнения, речевые нарушения.

Key words: children with speech disorders, educational kinesiology, kinesiological exercises, speech disorders.

Современный мир стремительно меняется: запросы школы и общества таковы, что ребенок должен быть готов воспринимать большой объем информации, и ориентироваться в нем, стараться быть успешным и конкурентоспособным.

А, если учесть тот факт, что с каждым годом увеличивается число детей с различными нарушениями в развитии характеризующиеся незрелостью психических процессов, речевыми недоразвитиями - они в свою очередь испытывают еще большие затруднения в процессе адаптации к школе, усвоении школьных программ,что в пследствии также влиеят и на социальную интеграцию.Данные воспитанники посещают специализированные коррекционные дошкольные учреждения, которые призваны сохранить и укрепить психофизическое здоровье детей, всесторонне гармонично развить личность детей и успешно подготовить их к обучению в школе, а педагоги в свою очередь находятся в постоянном поиске новых наиболее продуктивных методов и технологий при воспитании и обучении дошкольников.

Нейрофизиологи, кинезиологи считают, что определяющую роль в возникновении нарушений развития играют нарушения функциональной асимметрии коры больших полушарий головного мозга и межполушарного взаимодействия и преодоления имеющихся нарушений необходимо проведение специализированной комплексной коррекционной работы.

В их преодолении является эффективное использование здоровьесберегающих технологий, включающих в себя различные методы и приемы, направленные на сохранение здоровья и профилактику отклонений, улучшение обучения в ситуациях, требующих ясного мышления, на выявление скрытых способностей ребёнка, расширяя возможные границы головного мозга.Именно такие упражнения развивают тело, повышают стрессо-устойчивость организма, синхронизируют работу полушарий головного мозга, улучшают зрительно-моторную координацию, формируют пространственную ориентировку, совершенствуют регулирующую и координирующую роль нервной системы.

Упражнения дают немедленный и кумулятивный (накопительный) эффект

Одним из наиболее результативных методов является развитие межполушарного взаимодействия, который называется кинезиология - наука о развитии умственных способностей через определенные двигательные упражнения. И именно они позволяют создать новые нейронные связи и улучшить работу головного мозга, отвечающего за развитие психических процессов, в том числе речи и интеллекта. Развитие интеллекта напрямую зависит от сформированности полушарий головного мозга, их взаимодействия.

Учитывая этот фактор, очень важно применять на практике весь комплекс упражнений, заданий в игровой форме, что сделает доступной тренировку «мозга» для детей дошкольного возраста.

Основная цель кинезиологии: Развитие межполушарного взаимодействия, способствующее активизации мыслительной деятельности.

Задачи**:**

- Развитие межполушарной специализации.

- Синхронизация работы полушарий.- Развитие общей и мелкой моторики.- Развитие памяти, внимания, воображения, мышления. - Развитие речи. - Формирование произвольности.

- Снятие эмоциональной напряженности. - Создание положительного эмоционального настроя.- Профилактика дислексии и дисграфии.

-Оптимизировать деятельность головного мозга;

-Развивать интеллектуальные и творческие способности;

-Развивать способность к обучению и усвоению информации;

-Восстанавливать работоспособность и продуктивность деятельности;

-Снимать стресс, нервное напряжение, усталость.

Очень эффективными приёмами в развитии образовательной кинезиологии, а именно межполушарного взаимодействия является использование обеих рук ребёнка при выполнении различных упражнений по развитию мелкой моторики.

Методологическая основа:

Кинезиология относится к здоровьесберегающей технологии. Данная методика позволяет выявить скрытые способности ребенка и расширить границы возможностей его мозга. Многие упражнения направлены на развитие одновременно физических и психофизиологических качеств, на сохранение здоровья детей, и профилактику отклонений

в их развитии. Под влиянием кинезиологических тренировок в организме наступают положительные структурные изменения. И чем интенсивнее нагрузка, тем значительнее эти изменения.

Упражнения развивают тело, повышают стрессоустойчивость организма, сихронизируют работу полушарий, улучшают мыслительную деятельность, способствуют улучшению памяти и внимания, облегчают процесс чтения и письма. В результате повышается уровень эмоционального благополучия, улучшается зрительно-моторная координация, формируется пространственная ориентировка. Совершенствуется регулирующая и координирующая роль нервной системы. При этом, чем интенсивнее нагрузка, тем значительнее эти изменения. Упражнения дают как немедленный, так и кумулятивный, т.е. накапливающийся эффект.

Для результативности коррекционно-развивающей работы необходимо учитывать следующие условия:

- занятия проводятся утром, длительностью 5-15 минут,
- занятия проводятся систематично, без пропусков,
- занятия проводятся в доброжелательной обстановке,
- от детей требуется точное выполнение движений и приемов,
- упражнения проводятся стоя и сидя за столом.

Упражнения проводятся по специально разработанным комплексам.

- длительность занятий по одному комплексу составляет 2 недели.

Методы и приемы:

Растяжки, дыхательные упражнения, глазодвигательные упражнения, упражнения для развития мелкой моторики, кинезиологические упражнения, упражнения на релаксацию.

1. Растяжки нормализуют гипертонус (неконтролируемое чрезмерное мышечное напряжение) и гипотонус (неконтролируемая мышечная вялость).

2. Дыхательные упражнения улучшают ритмику организма, развивают самоконтроль и произвольность.

3. Глазодвигательные упражнения позволяют расширить поле зрения, улучшить восприятие. Однонаправленные и разнонаправленные движения глаз и языка развивают межполушарное взаимодействие и повышают энергетизацию организма.

4. При выполнении телесных движений развивается межполушарное взаимодействие, снимаются непроизвольные, непреднамеренные движения и мышечные зажимы. Оказывается, человеку для закрепления мысли необходимо движение.

5. Упражнения для релаксации способствуют расслаблению, снятию напряжения.

Весь материал, в котором предполагаются движения обеих рук, лучше давать в стихотворной форме. Ритм речи, особенно ритм стихов, способствует развитию речевого дыхания, координации и произвольной моторики, речеслуховой памяти. Проговаривание, речевая деятельность дает большой эффект (включаются слуховой, речевой и кинестетический анализаторы). Это является одной из форм коррекции нарушений слоговой структуры. Также данная методика используется как дополнительный материал при изучении лексических тем. К примеру: -обведи простыми карандашами по пунктирным точкам предметы обеими руками; -штриховки по пунктирным точкам обеими руками; -раскрась геометрические фигуры (предметы) одним и тем же цветным карандашом и обеими руками; -упражнения на смену движений пальцев рук, подобранные в соответствии с изучаемой лексической темой.

Например, при изучении темы «Фрукты» ребёнку предлагается рассмотреть ряд чередующихся картинок со следующими фруктами: манго, киви, банан. Ребёнок слева направо проводит свой взгляд и в соответствии с увиденной картинкой выполняет движения сначала правой ногой и правой рукой: манго – топ (правой ногой), киви – хлоп (обеими руками), банан – покажи нос (правой рукой). То же самое проделывается левой рукой. Это же самое задание можно выполнить, проводя взглядом справа налево.

Таким образом метод кинезиологической коррекции направлен на механизм возникновения психофизиологических отклонений в развитии, что позволяет не только снять отдельный симптом, но и улучшить функционирование, повысить продуктивность протекания психических процессов. Применение данного метода позволяет совершенствовать коррекцию основных психических процессов у ребенка: память, внимание, мышление, речь, воображение, восприятие, пространственные представления, мелкую и крупную моторику, снижает утомляемость и повышает способность к произвольному контролю.

Кинезиологические упражнения помогают в коррекции звукопроизношения у детей дошкольнього возраста.

Источник литературы:

1. Анварова И.И., Калябина А.А., Михляева Л.В. Кнопки мозга развитие умственных способностей ребёнка: методическое пособие для педагогов и родителей детей дошкольного возраста. Барнаул: ИП Колмогоров И.А., 2018. – 106 с.
2. Сыщенко А.Е. Формируем межполушарные связи. Тетрадь по лексическим темам..
3. https://science-pedagogy.ru/ научный журнал

Талипова Мастура

ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье рассматриваются инклюзивное образование, *творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей.*

Ключевые слова: инклюзивное образование, развитие, уважение, поддержка, учеба , психология личности.

Abstract: The article discusses inclusive education, a creative approach to the learning process, both by the teachers and by parents.

Keywords: Inclusive education, development, respect, support, studies, personality psychology.

Инклюзивное образование - форма обучения, при которой каждому человеку, независимо от имеющихся физических, интеллектуальных, социальных, эмоциональных, языковых и других особенностей предоставляется возможность учиться в общеобразовательных учреждениях.

По отношению к образованию ЮНЕСКО понимает инклюзию как процесс «обращения и реагирования на разнообразие потребностей всех обучающихся через участие в обучении,

культуре и сообществах и сокращении отказа от поступления в школы и исключении из них». Его основной целью является создание свободной, безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с особыми потребностями.

«Мы все разные, но все равные» - этот принцип поставлен во главу угла совместного проекта нашей республики и Европейского Союза «Инклюзивное образование для детей с особыми потребностями в Узбекистане». В настоящее время заинтересованным министерствам и ведомствам страны уже представлен проект Долгосрочной национальной стратегии по инклюзивному образованию и План действий. В республике Функционирует 86 специализированных школ- интернатов, развитию которых государство уделяет не меньше внимания, чем общеобразовательным. Этим узбекский опыт развития образования и отличается от многих зарубежных, в которых предпринимались попытки перевести всех детей с ограниченными возможностями в общеобразовательные учреждения.

В республике Фонд поддержки социальных инициатив ФОПСИ с 2007 году реализует проект «Инклюзивное образование в Узбекистане». Основная цель проекта – создание равных возможностей в получении образования для детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья. Проект «Инклюзивное образование в Узбекистане» направлен на продвижение модели непрерывного инклюзивного образования в республике путем поэтапному внедрения в системе начального, среднего, среднего специального и высшего образования, а также на создание условий для повышения качества в систему дошкольного и школьного образования инклюзивного образования.

В рамках этого проекта разработана концепция «Национальная модель школьного образования» которая внедряется в систему дошкольного и школьного образования путем создания смешанных групп и классов на базе пилотных детских садов и школ в г.Термезе, Карши, Навои, Самарканде, Джизаке, Гулистане, Ташкенте, Андижане, Фергане, Коканде, Ургенче и Нукусе. Особенность национальной модели инклюзивного образования заключается в том, что оно строится с учетом отечественного и зарубежного опыта. По данным ФОПСИ в настоящее время в пилтных детских садах, школах, лицеях и колледжах этих городов в воспитывается свыше 600 детей.

Одной из основных задач, которая стоит перед государством, - дальнейшее развитие инклюзивного образования, укрепление материально- технической базы его учреждений. В настоящее время подготовлены и находятся на утверждении государственные программы по укреплению материально – технической базы детских домов «Мехрибонлик» и специализированных школ-интернатов. Приоритетным направлением деятельности организаторов форума, в числе которых Министерство народного образования, Фонд «Сен ёлгиз эмассан», Республиканский центр социальной адаптации детей, является дальнейшее формирование положительного общественного мнения об инклюзивном образовании. Главная функция инклюзивного образования- успешная адаптация ребёнка с ограниченными физическими или умственными возможностями к взрослой жизни и отсутствие дискриминации со стороны окружающих.

В современном мире происходит модернизация всех сфер жизни, в том числе, сферы образования. Происходит и изменение отношения к отличным/нетипичным людям: люди признают их права на уникальность и уважение. Наиболее ярко подобная ситуация заявляет о себе в идеологии инклюзии, учитывающей природные задатки, интересы и способности отличных/нетипичных. Инклюзивное образование исходит от того, что каждый

обучаемый - неповторимая и уникальная Личность со своими интересами, способностями и потребностями. Такая личность требует индивидуального подхода в процессе обучения и гибкости в разработке учебных программ, учитывающих эти особенности, поэтому индивидуальный подход требует от преподавателя высокого профессионализма, включающего в себя такие качества, как этичность, гибкость, деликатность, умение услышать и понять нетипичного ученика. Более того, инклюзивное образование формирует свою собственную шкалу ценностей (аксиологию), где ключевыми являются следующие принципы: каждый человек, независимо от способностей и достижений, имеет право на образование и поддержание приемлемого уровня знаний, самовыражение и личный прогресс, общение, дружбу и поддержку. Надо подчеркнуть, что инклюзивный тип образования должен внедряться не только в специализированные учреждения, но и в обычные, средние общеобразовательные школы, ССУЗы и ВУЗы. Это будет способствовать формированию благоприятной атмосферы гуманизма, толерантности, добра и милосердия, умению понять и принять отличного/нетипичного, повысит эффективность образовательного процесса, будет способствовать успешной социализации и самореализации, выступит эффективным средством коммуникации с социумом и борьбы с дискриминацией. Благодаря инклюзии происходит снижение изоляции и отчуждения обучаемого, он становится более активным, перестает чувствовать свою «особенность». Внедрение инклюзивного образования способствует реструктуризации культуры учебного заведения, захватывая в свой процесс всех: преподавательский состав, учащихся и их родителей. Само многообразие, непохожесть учащихся друг на друга выступает в качестве мощного потенциального ресурса, способствующего развитию и проявлению творческого начала. В целом, инклюзивное образование представляет собой уникальный процесс доступного образования для каждого, в рамках которого ликвидируются барьеры, связанные с непохожестью обучаемых, и создаются условия для самораскрытия потенциалов, заложенных в человеке.

По мнению А.Ю. Шеманова, в современном культурном пространстве сложилось два подхода к проблеме инклюзивного образования. В основе первого подхода лежит социальная модель понимания отличного/нетипичного и защита его прав, в том числе, от дискриминации. Девизом этого подхода можно назвать идею создания инклюзивного общества, в котором всегда найдется место для отличного /нетипичного, несмотря на различие культурно-смысловых миров и их ценностей. К проблеме отличного/нетипичного здесь подходят с точки зрения методологии социального конструктивизма, позволяющего критиковать общество, направленно изменять его и активно влиять на социальную государственную политику.

В рамках процесса инклюзивного образования для максимального принятия отличного/нетипичного преподавателю рекомендуется внедрять и сочетать различные подходы, в том числе, системный, командный, средовой, кондуктивный, индивидуальные. Так, системный подход подразумевает преемственную, взаимосвязанную цепочку «инклюзивная школа - профессиональное образовательное учреждение - инклюзивная жизнедеятельность». Командный подход акцентирует внимание на взаимодействии специалистов с семейным окружением нетипичных обучаемых. Средовой подход производит анализ окружающей среды и ее влияние на то, чего достигает отличный/нетипичный в процессе обучения. Кондуктивный подход подключает семью и ее как положительное, так и отрицательное влияние на степень включенности отличного/нетипичного в среду обучения. Одним из

главных подходов в рамках инклюзии можно назвать индивидуальный подход к отличному/нетипичному, зависящий от личности преподавателя, выстраивающего методику и стратегию прогрессивного обучения. Индивидуальный подход к обучаемым исходит из учета их личностных характеристик и знания психологии. Индивидуально-гибкий подход к личности обучаемого основан на творческом подходе. Человек всегда решает труднейшую задачу - найти себя, стать и быть самим собой, даже когда ему «совсем придется туго», тем самым, осуществив свое «искусство быть».

Именно сфера образования оказывается тем обширным и плодотворным полем, в рамках которого формируется личность. Сама

культуротворческая деятельность предполагает создание и преобразование человеком самого себя, формирование целей и задач, шкалы приоритетов и ценностей, в соответствии с которыми он проявляет себя в окружающем мире. Каждый человек осуществляет собственное творчество в виде «искусства быть», проявив умение продуктивного самосознания, учиться сохранять стабильность, поддерживая гармонию душевного и телесного, чувственного и рационального.

Человек в современном мире должен изменить самого себя путем творческого подхода ко всему, что его окружает, и, в первую очередь, к самому себе. Даже само «искусство быть» подразумевает творческое начало. Именно творчество способно вывести человека из состояния инертности, кризиса, пессимизма, страха и пр. Оно одновременно мобилизует и организует в человеке эмоции, ум и тело, сознательное, бессознательное и подсознательное. Творчество предполагает в человеке открытый и «вдействованный» в окружающую действительность ум, благодаря которому мысль постоянно что-то изобретает, конструирует, расширяет границы области поиска, трансформирует, самодостраивает, проявляя собственную оригинальность.

Именно инклюзия, понимаемая в широком смысле как вовлечение всех детей в общеобразовательный процесс независимо от возраста, пола, этнической и религиозной принадлежности, прежних учебных достижений, отставания в развитии или социально-экономического статуса, является одним из главных направлений методологии развития системы современного образования.

Инклюзия как демократическая форма «социального подхода к инвалидности» вызвана необходимостью изменения общей системы, исключающей существующие в ней барьеры, чтобы позволить каждому инвалиду быть полноправным участником академической и социальной жизни профессионального образовательного учреждения.

Инклюзивное образование старается разработать гуманистический подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. Если преподавание и обучение станут более эффективными в результате изменений, которые внедряет инклюзивное образование, тогда выиграют все дети, а не только дети с особыми потребностями.

Развитие инклюзивного образования в нашей стране также требует принципиальных изменений в системе не только среднего (как «школа для всех»), но и профессионального и дополнительного образования (как «образование для всех»). Педагог - главное условие успешной реализации инклюзивных принципов и их воплощения в педагогическую практику. Готовность к педагогической деятельности в целом рассматривается как личностное образование, включающее профессионально значимые качества педагога,

совокупность необходимых для этой деятельности общих и специальных знаний, умений, навыков и потребность к осуществлению этой деятельности. Готовность помогает молодому специалисту успешно выполнять свои профессиональные обязанности, правильно использовать знания и опыт, сохранять самоконтроль и перестраиваться в различных жизненно-практических ситуациях. Ключевой проблемой, как мы считаем, является профессиональная и психологическая неготовность педагогов учебных заведений к включению молодых людей с инвалидностью и лиц с ОВЗ в обычные группы. Основными психологическими «барьерами» являются: страх перед неизвестным; страх причинения вреда инклюзией для остальных участников образовательного процесса; негативные установки и предубеждения всех участников образовательного процесса; профессиональная неуверенность педагога; наше нежелание изменяться; психологическая неготовность к работе с «особыми» людьми. Итак, профессиональная деятельность в рамках инклюзивного образования связана с психологической готовности педагога к изменениям. Психологическая готовность - это условие эффективности профессиональной деятельности педагога. В связи с этим важным психологическим барьером деятельности педагога становится неопределенность результата обучения. Тогда у педагога появляется чувство неуверенности в своих усилиях.

Завершая рассуждения о проблеме педагогического образования, хочется ещё раз подчеркнуть мысль о том, что мы все должны ясно понимать, что положительный результат преобразований в области образования, инклюзивного в том числе, не может быть достигнут без коренного изменения отношения к Учителю со стороны общества и государства. «*Инклюзивное образование - это живой организм, живой процесс, подразумевающий творческий подход к процессу обучения, как со стороны педагогов, так и со стороны родителей. Ведь каждый ребенок требует к себе индивидуального подхода, каждый имеет право на обучение и признание своих способностей в обществе*».

Список использованной литературы:

1. Ахметова Д.З. и др. Педагогика и психология инклюзивного образования. Учебное пособие. Казань.: «Познание». 2013. 255 с.

2. Мелиева Ш.М. Инклюзивное образование в Узбекистане. ССВУ. 1193.

3. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. - СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 215 с.

4.Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. - М.: МГППУ, 2011. - 244 с.

Пулатова Дилфуза Азамкуловна,
Преподаватель Чирчикского государственного едагогического университета

ВОЗМОЖНОСТИ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОР ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. Смешанное обучения является одной из важнейших форм обучения студентов в высших учебных заведениях. Она позволяет студентам не только углубить свои знания в определенной области, но и приобрести навыки самостоятельной работы, анализа и обработки информации используя разные виды ресурсов обучения, в том числи и инновационных коммуникационных технологий. В данной статье рассмотрим возможности смешанного обучения как фактор благополучия будущих специалистов.

Ключевые слова: смешаное обучение, *студенты,* возможности, *высшее образование,* преподователи.

Смешанное обучение, также известное как гибридное обучение или «blended learning», представляет собой комбинацию традиционного присутственного обучения и онлайн-обучения, а так же самостоятельного обучения. Смешанное обучение, также комбинирует традиционные методы преподавания с использованием современных технологий и онлайн-ресурсов. В подготовке студентов к исследовательской деятельности смешанное обучение может предоставить ряд социальных, психологических, педагогических, организационных и экономических возможностей:

1. Социальные возможности:

- Смешанное обучение способствует развитию коммуникационных навыков у студентов. Студенты могут взаимодействовать между собой и с преподавателями через онлайн-платформы, форумы или чаты, что способствует обмену идеями и опытом.

- Студенты могут общаться и сотрудничать с коллегами из разных стран и культур, что расширяет их горизонты и помогает развить межкультурную компетентность.

- Студенты могут работать в группах над проектами и исследованиями, используя онлайн-совместную работу и инструменты для обмена документами.

- Смешанное обучение позволяет студентам делиться своими исследовательскими проектами и получать обратную связь от своих коллег и преподавателей. Это способствует обмену идеями, обогащает знания и стимулирует развитие интеллектуального мышления. А так же, студенты могут получать обратную связь от своих коллег и преподавателей на свои исследовательские работы через онлайн-платформы.

2. Психологические возможности:

- Смешанное обучение развивает самостоятельность и ответственность студентов. Они должны самостоятельно управлять своим обучением, устанавливать цели, планировать свое время и следовать расписанию. Студенты могут развивать самостоятельность, самоорганизацию и ответственность в процессе исследовательской деятельности, так как им предоставляется большая свобода и гибкость в выборе времени и места обучения.

- Онлайн-обучение предоставляет студентам возможность изучать материал в своем собственном темпе и на своем уровне понимания. Это помогает учащимся с разным уровнем подготовки успешно осваивать учебный материал.

- Студенты могут развивать критическое мышление, аналитические и проблемно-ориентированные навыки через самостоятельную работу над исследовательскими проектами.

- Смешанное обучение может помочь студентам преодолеть страх перед публичными выступлениями или общением в больших группах, так как они имеют возможность выражать свои мысли и идеи в онлайн-формате.

3. Педагогические возможности:

- Смешанное обучение позволяет преподавателям индивидуализировать обучение, учитывая потребности каждого студента. Они могут предоставлять дополнительные материалы, задания и ресурсы для учащихся, которые нуждаются в дополнительной поддержке или хотят глубже изучить тему.

- Преподаватели могут предоставить студентам доступ к разнообразным онлайн-ресурсам, таким как электронные учебники, видеолекции, интерактивные задания и тесты, что обогащает процесс обучения и позволяет студентам получать информацию в разных форматах. А так же, преподаватели могут использовать онлайн-инструменты для создания интерактивных учебных материалов, таких как видеоуроки, викторины и онлайн-тесты, что делает обучение более интересным и привлекательным для студентов.

- Преподаватели могут использовать онлайн-платформы для организации дискуссий, форумов и коллективной работы, что способствует активному взаимодействию студентов и развитию критического мышления.

- Смешанное обучение способствует развитию навыков критического мышления, проблемного решения и самостоятельного исследования. Студенты могут проводить свои исследования, анализировать данные и делать выводы с использованием онлайн-ресурсов.

4. Организационные возможности:

- Смешанное обучение позволяет гибко организовать учебный процесс, учитывая различные потребности и возможности студентов. Студенты могут изучать материал в любое время и в любом месте, используя доступ к онлайн-платформе, что особенно полезно для тех, кто работает или имеет другие обязательства.

- Преподаватели могут эффективно организовывать свое время, проводя онлайн-лекции и занятия, а также обеспечивая индивидуальную поддержку студентам через онлайн-консультации.

- Смешанное обучение позволяет легко отслеживать прогресс студентов и оценивать их достижения с помощью онлайн-тестов, заданий и проектов.

5. Экономические возможности:

- Смешанное обучение может быть более экономически эффективным, поскольку онлайн-ресурсы и материалы могут использоваться многократно и распространяться на большое количество студентов. Использование онлайн-ресурсов и платформ может снизить затраты на печатные материалы и другие учебные ресурсы.

- Смешанное обучение может быть более экономичным в сравнении с традиционными методами обучения, так как требует меньше затрат на транспорт и проживание студентов. Онлайн-обучение позволяет сократить затраты на поездку и проживание для студентов и преподавателей, что особенно актуально для международных программ обучения.

- Смешанное обучение может снизить необходимость в физическом пространстве для проведения занятий, что может сэкономить средства на аренде помещений и оборудования.

В целом, смешанное обучение предоставляет широкий спектр возможностей для подготовки студентов к исследовательской деятельности, объединяя преимущества традиционного и онлайн-обучения. Смешанное обучение предоставляет студентам больше свободы, гибкости и возможностей для развития не только академических знаний, но и социальных, психологических и педагогических навыков, необходимых для успешной исследовательской деятельности. Кроме того, оно позволяет оптимизировать организацию учебного процесса и снизить экономические затраты.

Использованная литература:

1, Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5847. От 08.10.2019г. «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года». URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2, Большой толковый словарь русского языка. - СПб., 2002, - С. 402

3, Г.В.Кравченко. Использование модели смешанного обучения в системе высшего образования // Известия Алтайского государственного университета. – 2014. – Т. 1. – №. 2 (82).

4, Фомина Е.С. Смешанное обучение в вузе: институциональный, организационнотехнологический и педагогический аспекты// Теория и практика общественного развития. - URL: http://teoria-practica.ru/rus/(дата обращения: 09.01.2017).

5, Бабаходжаева Л.Г. Маликов А. Смешанное обучение: объяснение, обоснование и категории. Педагогика, №3, 2019.

6, O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
Ikromova Farangis Muzaffar qizi
Maxsus pedagogika: logopediya yo'nalishi talabasi

ALOHIDA EHTIYOJGA EGA BOLALARDA O'ZINI - O'ZI ANGLASH VA O'ZINI - O'ZI QADRLASHNI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada alohida ehtijoyja ega bolalar bilan olib borildigan mashg'ulotlar jarayonida psixologik ta'sir o'tkazish masalasi, o'zini - o'zi anglash va o'zini - o'zi qadrlashni pedagogik-psixologik diagnostika qilish to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: anglash, diagnostika, qadrlash, ta'sir etish, trening.

Abstract. This article provides information on the issue of psychological influence, self-awareness and self-esteem in the course of training with children with special needs.iya detey s osobыmi potrebnostyami.

Keywords: awareness, diagnosis, assessment, influence, training.

Annotatsiya. V dannoy state predstavlena informatsiya po voprosu psixologicheskogo vozdeystviya, samosoznaniya i samootsenki v protsesse obuchen .

Klyuchevыe slova: osvedomlennost, diagnostika, otsenka, vliyanie, obuchenie.

Psixologiyada shaxsning yo'l–yo'riqlari uning u yoki bu ehtiyoji qondirilishiga yordam berishi mumkin bo'lgan faoliyatga tayyorligining, moyilligining o'zi tomonidan anglanilmaydigan xolatini belgilaydi. Buni gruzin psixologi N.D. Uznadze ustanovka deb atagan.

Psixologik tadqiqodlar yo'l–yo'riqning tuzilishi uchta tarkibiy qismdan iboratligini ko'rsatadi. Bular: kishining bilib olishga va idrok etishga tayyorligidan iborat bo'lgan kognitiv (lot codnitio bilish) kichik tuzilishi, yo'l–yo'riq, ob'ektiga nisbatan xayrixoxlik yoki xush ko'rmaslik xolatlari kompleksidan iborat xissiy baholash kichik tuzilishi, yo'l–yo'riq ob'ektiga nisbatan irodaviy kuch–g'ayratni safarbar etishga shay turishdan iborat bo'lgan xulq- avtor kichik tuzilishidir.

Kishi o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hisoblangan munosabatlar tizimiga kirgan, odamlar bilan o'zaro birgalikda harakat qilgan va munosabatda bo'lgan xolda o'zini atrof muxitdan alohida ajratib ko'rsatadi, o'zining jismoniy va psixik xolati, harakatlari va jarayonlarining sub'ekti sifatida eks etadi, o'zi uchun (boshqalarga) qarshi turgan va ayni chog'da ular bilan bog'liq bo'lgan «Men» sifatida nomoyon bo'ladi. Bolalarda «Men» siymosi juda erta tarkib topa boshlaydi. 2–3 yoshli bolalardayoq «Men» siymosi yaqqol ko'rinadi–«Seniki emas–meniki», «Men o'zim kelaman», «Menga besh». (I. S. Kon).

O'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini anglash o'rtasidagi asosiy diagnostika:

1. Biri kognitiv, boshqasi hissiy
2. Birini so'z bilan ifodalash mumkin, ikkinchisi qila olmaydi
3. Ular xotiraning har xil turlariga murojaat qilishadi
4. Biri axloqiy tarkibiy qismga ega, ikkinchisi yo'q
5. Birini boshqasiga nisbatan o'zgartirish osonroq

-Juda noaniq chegara.

O'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini anglash tushunchalari biz o'zimiz haqida g'oyani qanday qurishimiz va u bilan qanday bog'liqligimizga murojaat qilish uchun ishlatiladi, ammo haqiqat shundaki, ular ko'p marta bir-birlari bilan aralashib ketishlari mumkin.

Ikkala o'rtasidagi farqlar haqida aniq ma'lumot berish qulay o'zimiz haqida qanday fikrda ekanligimizni bilish. O'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini anglash o'rtasidagi asosiy farqlar

Bir ma'noda, o'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini anglash nazariy konstruktsiyalardir bu bizning ongimiz qanday ishlashini, o'zimizni qanday ko'rishimizni va boshqalarning fikri bizning o'zligimiz haqidagi g'oyamizga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi. Bu shuni anglatadiki, ular miyamizda bir joyda topilishi mumkin bo'lgan "qismlar" emas, balki ongimizda sodir bo'ladigan ruhiy hodisalarni tanib olish va ajratib olish oson bo'lgan tarkibiy qismlar emas, aksincha ular shu doiradagi foydali yorliqlardir.

Biroq, bu ushbu tushunchalarni farqlash muhim emas degani emas. Aslida, agar biz ularni chalkashtirib yuborsak, ko'p narsalarni tushunmaslik xavfi bor; Masalan, o'zini ma'lum bir tarzda ko'rish (ortiqcha vazn, uzun bo'yli, rangpar va h.k.), muqarrar ravishda shaxsning o'ziga xos qiyofasi salbiy yoki ijobiy narsa sifatida ko'rilishini anglatadi, chunki ijtimoiy jihatdan ko'proq qadrlanadigan atributlar mavjud.

1. Biri kognitiv, boshqasi hissiy

O'z-o'zini anglash tushunchasi, asosan, biz kimligimizning aqliy qiyofasini tashkil etuvchi g'oyalar va e'tiqodlar to'plamidir o'zimizga ko'ra. Shuning uchun, bu o'z-o'zidan: "Men kayfiyatim baland", "uyatchanman", "Men ko'p odamlarning oldida gapirish uchun yetarli emasman" va boshqalar haqida bayonotlar orqali ozmi-ko'pmi matnli tarzda ifodalanishi mumkin bo'lgan ma'lumot tarmog'i. O'z-o'zini qadrlash esa o'z-o'zini anglash bilan bog'liq bo'lgan hissiy tarkibiy qismdir, shuning uchun uni so'zlarga ajratib bo'lmaydi, chunki bu umuman sub'ektiv narsadir.

2. Birini so‘z bilan ifodalash mumkin, ikkinchisi qila olmaydi

O‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘z-o‘zini anglash o‘rtasidagi bu farq avvalgisidan kelib chiqadi. Bizning shaxsiy tushunchamiz (yoki aksincha, uning bir qismi) uchinchi shaxslarga etkazilishi mumkin, xuddi shu narsa o‘z-o‘zini hurmat qilish bilan sodir bo‘lmaydi.

O‘zimiz haqimizda bizni yomon his qiladigan narsalar (ular ozmi-ko‘pmi haqiqiy va aniq bo‘ladimi yoki yo‘qmi) haqida gapirganda, aslida biz o‘z tushunchamiz haqida gapiramiz, chunki o‘z qadr-qimmatini so‘z bilan kamaytirish mumkin emas. Biroq, suhbatdoshimiz biz o‘z-o‘zini anglash haqida unga beradigan ma‘lumotni to‘playdi va u erdan u bilan bog‘liq bo‘lgan o‘z qadr-qimmatini tasavvur qiladi. Biroq, bu vazifa boshqa odamning qadr-qimmatini faol ravishda tiklash, uni kelgan og‘zaki ma‘lumotlarda tanib olish emas.

3. Ular xotiraning har xil turlariga murojaat qilishadi

O‘z-o‘zini qadrlash, asosan, o‘zimizga tegishli bo‘lgan g‘oyaga hissiy munosabatdir, demak, u yashirin xotira turi bilan bog‘liq: hissiy xotira. Bunday xotira, ayniqsa, miyaning ikki qismi bilan bog‘liq: gipokampus va amigdala.

O‘z-o‘zini anglash, shu bilan birga, boshqa turdagi xotira bilan bog‘liq: deklarativ, bu hipokampus va miya yarim korteksida tarqalgan assotsiativ korteks joylari bilan ko‘proq bog‘liq. U biz “men” g‘oyasi bilan bog‘lashni o‘rgangan va har xil tushunchalarni o‘z ichiga olishi mumkin bo‘lgan bir qator tushunchalardan iborat: quvonch yoki tajovuzkorlikdan ma‘lum faylasuflarning nomi yoki biz aniqlaydigan ba‘zi hayvonlar. Albatta, ba‘zi tushunchalar bizning o‘z-o‘zini anglash tushunchamizning yadrosi bilan ko‘proq bog‘liq bo‘ladi, boshqalari esa uning atrof-muhitining bir qismi bo‘ladi.

4. Biri axloqiy tarkibiy qismga ega, ikkinchisi yo‘q

O‘z-o‘zini hurmat qilish - bu biz o‘zimizni baholashimiz usuli va shuning uchun bu bizning o‘z-o‘zini anglash tushunchasi va “ideal men” ning yaratgan qiyofasi o‘rtasidagi o‘xshashlikka bog‘liq..

Shuning uchun, o‘z-o‘zini anglash qadriyatlarni baholashdan xoli bo‘lsa-da, o‘zini o‘zi qadrlash insonning o‘z qadr-qimmati haqidagi asosiy baho qaroriga asoslanadi: bu bizning “yaxshilik” ga yaqin ekanimizga bog‘liq va shu sababli biz bo‘lishimiz kerak bo‘lgan narsadan yaqinlashayotganimizni yoki uzoqlashayotganimizni aytib beradigan yo‘lni izlaydi.

5. Birini boshqasiga nisbatan o‘zgartirish osonroq

Hissiy xotiraning bir qismi bo‘lish, o‘z qadr-qimmatini o‘zgartirish juda qiyin bo‘lishi mumkin, bu mantiqiy mezonlarga bo‘ysunmagani uchun, xuddi shu kabi hissiy xotiraga bog‘liq bo‘lgan fobiya ham bizni ogohlantiruvchidan qo‘rqtiradi va aqlga asoslangan vaziyatlar bizni qo‘rqitmasligi kerak. O‘z-o‘zini anglash tushunchasi, garchi u o‘zini qadrlash bilan bog‘liq bo‘lsa-da, shuning uchun uning o‘zgarishi qisman unga tegishli bo‘lsa ham, uni o‘zgartirish osonroq, chunki uni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bilimni qayta qurish orqali o‘zgartirish mumkin: agar biz yo‘l haqida o‘ylashni to‘xtatsak O‘zimizni ko‘rib turganimizdek, bizda nomuvofiqliklar va muvaffaqiyatsizlikka uchragan qismlarni aniqlash va ularni kimligini tushuntirishda ularni hayotiyroq e‘tiqod va g‘oyalar bilan almashtirish juda oson.

Masalan, biz juda uyatchan ekanligimizga ishongan bo‘lsak-da, o‘tmishda biz juda jonkuyar bo‘lgan mavzudagi ko‘rgazmada ko‘p odamlar oldida nutq so‘zlar ekanmiz, juda xavfsiz va ishonchli bo‘lganimizni anglasak, demak bizning uyatchanligimiz bir muncha mo‘‘tadil va vaziyatli deb o‘ylashimiz oson. Shunga qaramay, bu yaxshilangan o‘zini o‘zi qadrlashga aylanishi shart emas, yoki hech bo‘lmaganda darhol.

Ehtimol, kelajakda biz o'zimiz u qadar uyatchan emasligimizni va shuning uchun o'zimizni shunchalik uyatchan tutmasligimizni eslaymiz, bu boshqalarni bizning huzurimizga ko'proq ahamiyat berishiga olib keladi va ha, bizning qadr-qimmatimiz yaxshilanishi mumkin, bizga bo'lishi mumkin bo'lgan qiymatni aytib beradigan haqiqiy dunyodagi haqiqiy o'zgarishlarni ko'rish orqali.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Eksperimental psixologiya., O'quv qo'llanma, Samdu.2021.
2. Ijtimoiy-eksperimental psixlogiya., Buxdu. 2018 yil.
3. Berezovin, N.A. Psixologiya va pedagogika: O'quv qo'llanma o'rta va yuqori talabalar uchun ta'lim muassasalari: 2 soat ichida - 2-qism: Pedagogika / N.A. Berezovin, N.A. Tsirelchuk, M.I. Chexovskix - Minsk: MGVRK, 2002. - 336 p.
4. Bordovskaya, N.V. Pedagogika. Universitetlar uchun darslik / N.V. Bordovskaya, A.A. Rean. - SPb: Piter, 2006. - 304 p.
5. Beetle, O. L. Pedagogika: Darslik.Usul. ped talabalari uchun kompleks. mutaxassisliklar / O.L. Xato. - Minsk: BDU, 2003. - 383 p.
6. Malenkova, L.I. Ta'lim nazariyasi va usullari. Darslik. nafaqa / L.I. Malenkov. - M.: Rossiya pedagogika jamiyati, 2002. - 480 p.
7. Pedagogika asoslari: Darslik. nafaqa / A.I. Juk, I.I. Kazimirskaya, O. L. Juk, E.A. Konovalchik; Hammasi bo'lib. tahrir. A.I. Qo'ng'iz. - Minsk: Aversev, 2003. - 349 p

Попова Юлия Юрьевна,
преподаватель кафедры «Логопедия»
Журбенко Маргарита Эдуардовна
Студентка группы лого

ДИСЛЕКСИЯ И ДИСГРАФИЯ У ДЕТЕЙ

Annotation: The article provides information about speech disorders such as dysgraphia and dyslexia, the causes of their occurrence and signs.

Key words: written speech, oral speech, dysgraphia, dyslexia, analyzer, speech disorder.

Аннотация: В статье представлены сведения о таких речевых расстройствах, как дисграфия и дислексия, причинах их возникновения и признаки.

Ключевые слова: письменная речь, устная речь, дисграфия, дислексия, анализатор, нарушение речи.

Ни для кого не секрет, что овладение речью, будь то письменная или устная, является основной составляющей развития личности человека. То есть для того, чтобы индивид смог выразить свои чувства, эмоции, переживания или идеи, ему необходимо найти для этого способ.

Письменная речь – это графически оформленная речь, организованная на основе буквенных и прочих изображений.

Устная речь – форма речевой деятельности, включающая понимание звучащей речи и осуществление речевых высказываний в звуковой форме.

По мере взросления, ребенок в первую очередь развивает свою устную речь. А именно, пассивную, когда малыш учится понимать эмоции в речи взрослых. Более сложная, активная речь, где со временем, необходимо обдумывать, прежде чем говорить.

Каждый рождается с функциональным речевым аппаратом, и, по мере роста потребности в общении, определяется и скорость приобретения этого навыка. К потребностям относится понимание речи родителей, эмоциональная связь со сверстниками, а также выражение собственных мыслей.

Младенец ещё не осознаёт понятия того, что ему говорят. В первом полугодии первого года жизни он особенным образом откликается на ритмико-интонационные шумы голоса человека, а во втором из всех речевых влияний невзрослого подчёркивает шум речи. Младенец особо восприимчив к тональности, с которой к нему адресуется взрослый, и к жестикуляции, которой сопутствует высказывание. Проговаривание слов, показывающих неодобрение, с суровой тональностью и одновременно насупленным лицом вызовет у малыша положительные эмоции.

В период раннего школьного возраста устная речь ребенка подкрепляется письменной. Школьник учится писать и читать. Письменная речь – одна из форм существования языка, противопоставленная устной речи. Это вторичная, более поздняя по времени возникновения форма языка. Если считать, что устная речь выделила человека среди животных, то письменная является величайшим изобретением среди других, созданных человеком.

Перейдем к нарушению процессов письма и чтения. Они носят определения «дисграфия» и «дислексия». Ошибки при этих расстройствах стойкие и не связаны с другими нарушениями, такие как: нарушения слуха, зрения или интеллектуального развития. Также не стоит связывать их с регулярностью школьного обучения.

Дисграфия – это частичное нарушение процесса письма, проявляющееся в стойких ошибках, обусловленных несформированностью высших психических функций, участвующих в процессе письма.

Дислексия – это неспособность овладеть навыками чтения, приводящая к ошибкам восприятия прочитанного.

Как выявить дислексию на ранних этапах, ведь все дети изначально имеют проблемы с чтением и это не является дислексией. Со временем и с упорной практикой дети лишаются ошибок в чтении. Но некоторые дети так и не могут до конца освоить азбуку, в то время, как их сверстники успешно читают на скорость и с меньшим количеством ошибок. Такая особенность может быть связана с нарушением психического состояния ребенка, с гиперактивностью и с синдромом дефицита внимания.

Анализатор - совокупность структур нервной системы, осуществляющих приём, обработку информации определённого вида и формирование ощущений

Процесс становления чтения и письма очень сложный и в нем участвуют 4 анализатора:

– речеслуховой, который помогает произвести отбор нужной фонемы;
– речедвигательный, который осуществляет артикулирование, т.е. произношение;
– зрительный, который помогает выбрать нужную графему;
– двигательный, который переводит графему в кинему (совокупность определенных движений, необходимых для записи).

Огромное значение в овладении письмом и чтением имеет сформированность всех сторон речи. Поэтому нарушение или задержка в развитии фонематического восприятия, лексико-грамматических понятий, звукопроизношения на определенных этапах развития являются одной и основных причин дисграфии или дислексии.

Чтение является одной из задач, поэтому дети которым сложно дается чтение могут страдать от этих недугов. Некоторые дети молчаливые и не идут на контакт, дислексики наоборот. Часто педагоги удивляются осложненному восприятию дислексиками уроков чтения и письма, ведь все дети с этим недугом, активные, коммуникабельные, творческие, умеют красиво говорить. Итак как распознать дислексию у ребенка родителям и учителям:

1. Ребенок во время чтения пропускает буквы;
2. Пропускает целые строки;
3. Не понимает прочитанного и не может пересказать;
4. Неправильно ставит ударения;
5. Знаки препинания не принимает во внимание;
6. Допускает орфографические ошибки, даже когда понимает правила написания слов;
7. Меняет темп чтения;
8. Читает «надуманно», то есть придумывает окончания слов;
9. Заменяет написанные слова на логические, те которые использует при разговоре;
10. Раздражается во время чтения, устает;
11. Может иметь проблемы с освоением счета;
12. Проблемы с составлением текстов и другие признаки.

Возможные причины дисграфии и дислексии могут быть связаны:

- С наследственной и генетической предрасположенностью;
- С неправильным развитием головного мозга на различных этапах роста;
- С нарушением равновесия между мозговыми полушариями;
- С патологиями, возникающими во время беременности или травмами плода;
- С развитием соматических заболеваний;
- С инфекциями, влияющими на состояние нервной системы;
- С наличием функциональных нарушений слуха или зрения;
- С недостаточной работой над интеллектуальным развитием малыша;
- С наличием речевых дефектов, неправильного произношения звуков и слов;
- С малым количеством речевых контактов;
- С неправильно сформированными навыками зрительного анализа;
- С слишком ранним обучением навыкам письма и чтения при отсутствии психологической готовности малыша;
- С завышенными требованиями по отношению к ребенку, неправильным темпом и методиками обучения.

Обнаружив дислексию у ребенка важно не навредить строгостью и чрезмерными требованиями к ребенку. Такой педагогический подход внушает ребенку чувство неуверенности, как следствие это приводит к некорректному отношению сверстников, и психологическим травмам которые получает ребенок закрываясь в себе. Важно понимать, что эти недостатки можно исправить.

Нарушение речи – это различные расстройства речевой деятельности, препятствующие полноценному речевому общению и социальному взаимодействию.

Список литературы:

1. Нейропсихологическая диагностика, обследование письма и чтения младших школьников. Приложения: протоколы обследования / Под ред. Т.В. Ахутиной, О.Б. Иншаковой. – М.: В. Секачев, 2014. 48 с
2. Величенкова О.А., Иншакова О.Б., Ахутина Т.В. Комплексный подход к анализу специфических нарушений письма у младших школьников. //«Школа здоровья», 2001, № 4. – С.23-30.

3. Кузева О.В., Романова А.А., Корнеев А.А., Ахутина Т.В. Динамика программирования и контроля и серийной организации движений как базовых компонентов письма (по данным графомоторных проб). Психол. Наука и образование, 2015, № 1, с. 85-101

D.A. Xusanova,
O'zbekiston Milliy universiteti,
Ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi

INKLYUZIV TA'LIMNING SAMARALI VA TIZIMLI JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimiz taraqqiyotining yangi bosqichida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga berilayotgan e'tibor, amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xorijiy davlatlar tajribasi va amaliyotining ahamiyati haqida batafsil yoritilgan. Maqolada ta'lim sohasidagi ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalangan holda inklyuziv ta'limning muammo va kamchiliklarini bartaraf etishga doir taklif va xulosalar berilgan. Maqolada inklyuziv ta'lim sohasida erishilayotgan samarali natijalar chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiylashuv, ilm-fan, ta'lim, nogironlar, taraqqiyot, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, umum ta'lim, maxsus ta'lim.

Imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Davlatimizning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalaridan biri ta'lim tiziminining samarali va tizimli faoliyatini ta'minlash, ilm-fanni yuksaltirish, yoshlarni teng va adolatli sharoitda tahsil va tarbiya olishi uchun zarur chora tadbirlarni amalga oshirish hisoblanadi. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, iste'dodlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta'lim – nogironligi bo'lgan bolalar va sog'lom bolalar o'rtasidagi ajratuvchi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar, rivojlanishda uchraydigan ba'zi bir nuqsonlari yoki iqtisodiy-ijtimoiy qiyinchiliklardan va mashaqqatlardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan va umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimi hisoblanadi. UNICEF inklyuziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etish. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordam olishi darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Inklyuziv ta'lim – barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni joriy etishdir. "Umum ta'lim" va "Maxsus ta'lim" o'rtasidagi to'siqlarni olib tashlash, imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida erkin ta'lim olishini ta'minlash lozim. Ta'lim oluvchi bolalarning qobilyatlaridan va holatidan qat'i nazar ularning barchasiga ma'naviy-axloqiy

rivojlanishlari uchun sifatli va samarali ta’lim taqdim etilishi kerak. Inklyuziv ta’limda ko’proq imkoniyati cheklangan va nogiron bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv ta’lim umumiy ta’limni rivojlantirish jarayoni bo’lib, u barcha uchun ta’limning mavjudligini nazarda tutadi, bu maxsus ehtiyojga moyil bolalarning ta’lim olish imkoniyatini ta’minlaydi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori(PQ–4860, 13.10.2020y)ning qabul qilinishi inklyuziv ta’limning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Yoshlar ishlari agentligining hududiy boshqarmalari huzurida “Inklyuziv ta’lim markazlari” faoliyati yo‘lga qo‘yilganligi ham inklyuziv ta’limning rivoji uchun muhim ahamiyatga ega. Mazkur markazlarda nogironligi bo‘lgan yoshlar uchun 10 dan ortiq ijtimoiy xizmatlarni o‘z ichiga olgan, Inklyuziv ta’lim va Inklyuziv kasb to‘garaklari faoliyat olib boradi. 2020-yilning 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’limga oid norma keltirilgan.

20-modda:

“Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi”.

Alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olishlari, o’z intellektual salohiyatlarini namoyon etishlari, jamiyatning mustaqil a’zosi sifatida shu jamiyat ravnaqiga hissa qo’shishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berilishi lozim. Har bir davlat imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi uchun imkoniyatlar yaratib bermoqda. Xorijiy davlatlar misolida tahlil etadigan bo’lsak, Buyuk Britaniya, Xitoy, Shvetsariya kabi davlatlarda alohida ehtiyojli bolalar ta’limi uchun tizimli va samarali sharoitlar yaratilganligini ko’ramiz.

1. Buyuk Britaniyada inklyuziv ta’limni tashkil etish uchun alohida maktablar rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ta’limi uchun alohida mablag‘ bilan ta’minlanadi. Buyuk Britaniya maxsus maktablarida ta’lim-tarbiya olayotgan o‘g‘ir nuqsonli bolalarni integratsiyalash dasturi ishlab chiqilgan. Bu kabi sharoitlar imkoniyati cheklangan bolalarni sog‘lom bolalar kabi ta’lim-tarbiya olishiga imkon yaratib beradi.

2. Xitoyning ta’lim bo‘yicha milliy tadqiqot Instituti YUNESKOning maqsadli grant mablag‘lari yordamida alohida ehtiyojli bolalar ta’limini qo‘llab-quvvatlash maqsadida WEB resurs markazini tashkil etish bo‘yicha innovatsiya dasturini ishlab chiqdi. Bu resurs markazning vazifalari quyidagilardan iborat:

–Alohida ehtiyojli bolalar va yoshlarni ta’lim tizimiga kiritishda ma’lumotlarni olish bo’yicha resurslarni aniqlash;

–Maxsus ehtiyojli shaxslar bilan aloqa o‘rnatish;

–Ma’lumotlar bankida turli ta’limiy va rivojlantiruvchi materiallarni to‘plash;

–Internet tizimi orqali mutaxassislar maslahatini uyushtirish;

–WEB resurs markazi foydalanuvchilari orasida tajriba va bilimlar almashishni tashkil qilish;

–Integratsiya muammolarini hal qilish vositalarini izlash bolalar o’rtasida hurmatning shakllantirilishi.

3. Shvetsariyada ham boshqa mamlakatlar kabi inklyuziv ta’limga e’tibor katta. Ular uchun yaratilgan sharoit sog‘lom bolalarga yaratilgan sharoitdan qolishmaydi. Shvetsariya rivojlanishida

nuqsoni mavjud bolalar ta'limning asosiy qismini ommaviy maktabda olishlarini ko'zda tutuvchi dasturni qabul qilgan.

Ta'lim oluvchilarni yetuk, intellektual salohiyatli, ilm-ma'rifatli qilib tarbiyalash, yuksak bilim va ma'naviyatga ega mutaxassis sifatida tayyorlash, mamlakatimizning dunyo miqyosidagi nufuzini oshirish singari ustuvor vazifalarni izchil va tizimli amalga oshirish uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish muhim sanaladi. "Farzandlarimiz zamonaviy bilim va ko'nikmalarni puxta egallashlari uchun eng qulay sharoitlar yaratishni izchil davom ettiramiz. Buning uchun, maktablarning o'quv dasturlari, o'qitish uslubi, darsliklar mazmuni tubdan qayta ko'rib chiqiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'limni har tomonlama rivojlantiramiz", – deya ta'kidlaydi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev. Mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali samarali yutuqlarga erishilmoqda.

–imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida erkin ta'lim olishi;

–bolalar o'rtasida o'zaro bag'rikenglik va hamjihatlikning shakllantirishi;

–o'quv jarayonlari izchil va tizimli sistema asosida amalga oshirilishi;

–alohida ehtiyojmand bolalarni ijtimoiy muhitdan uzilib qolmasli ta'minlanmoqda.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari, foydalari bo'lgani kabi kamchilik va muammolari ham mavjud. Masalan: inklyuziv ta'lim asosan shaharlarda tashkil etilganligi, yurtimizning chekka hududlarida joriy etilmaganligi, maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur bo'lgan mutaxassis, kadr va psixologlarning yetishmasligi kabi muammolar mavjud.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim yoshlarni tenglik, bag'rikenglik va hamjihatlik asosida ta'lim olishini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim olish jarayoni bir-biriga o'xshash bo'lmagan tafovutli intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar maxsus bilimga muhtoj bo'lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtira oladigan tarzda tashkil etiladi.

Adabiyotlar:

1. https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/inklyuziv-talim.

2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. O'RQ-637-son, 23.09.2020 y.

3. R.Sh. Shomaxmudova „ Maxsus va inklyuziv ta'lim xalqaro va milliy tajribalar''-o'quv uslubiy qo'lanma.Toshkent 2011.

Н.Б. Заирова,
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
преподаватель кафедры «Логопедия»
К.Ш.Игамбердиева
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
студент 303 группы направление «Логопедия»

ВЛИЯНИЕ БИЛИНГВИЗМА НА РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

Annotation. This article analyzes the impact of knowing several languages at an early age on a child and whether it is positive or negative.

Keywords: development, bilingualism, monolingualism, risk groups, family, speech, communication, community.

Аннотация. Данная статья анализирует влияние знания нескольких языков в раннем возрасте на ребенка, является ли оно положительным или все-таки отрицательным.

Ключевые слова: развитие, билингвизм, монолингвизм, группы риска, семья, речь, коммуницирование, содружество.

Билингвизм – естественное, постоянное употребление человеком двух языков. Детей, рожденных в семье, где родители принадлежат к разной культуре и говорят на разных языках, принято называть билингвами. В эту же группу относятся дети, приехавшие в другую страну до 6 лет или рождённые в ней. Слыша с самого рождения речь родителей, они начинают говорить не на одном языке, а сразу на двух.

Дети-билингвы представляют собой неоднородную группу Некоторые дети усваивают языки стихийно, безо всякого контроля и специальной помощи. Это происходит при следующих обстоятельствах:

1. Родители двуязычные, в своей речи могут использовать оба языка, часто при активном общении их смешивают; не обращают внимания на речевые и языковые нарушения у себя и у своих детей.

2. Родители одноязычные, в общении между собой и со своим ребенком используют один язык, однако семья проживает на территории другой страны, и от окружающих.

В других случаях родители бывают заинтересованы в многостороннем развитии своего ребенка, целенаправленно обучают малыша с младенчества второму языку или, сами находясь в ситуации двуязычия, уделяют специальное внимание развитию речи ребенка. Это происходит нередко при следующих условиях: 1. Родители двуязычные, между собой общаются на выбранном ими одном языке, а с ребенком разговаривают по принципу «один родитель – один язык», то есть, например, отец поармянски, мать порусски. Такое общение требует от родителей большого внимания и систематизированности, хотя и не исключает периодов внутриутробного и раннего младенческого возраста, когда ребенок слышит преимущественно материнский язык.

2. Родители одноязычные самостоятельно с младенчества обучают ребенка двум языкам с помощью различных методик, не являясь при этом педагогами, либо приглашают нянь – носителей другого языка, либо обучают его на специальных занятиях методом погружения в языковую среду.

Мнения специалистов о пользе и вреде билингвизма для развития ребёнка расходятся. Сторонники билингвизма указывают на то, что при благополучном развитии дети-билингвы после некоторого отставания от сверстников в раннем возрасте начинают их опережать по многим показателям в школьном возрасте и старше. К числу интересных моментов развития билингвов относится то, что старшие дошкольники и школьники-билингвы в большей степени интересуется лингвистическими явлениями, чем монолингвы, поскольку его языковой опыт значительно шире.

Противники же билингвизма указывают на то, что речевое развитие ребёнка-билингва на ранних этапах идёт значительно медленнее, чем у сверстников-монолингв, а такая задержка речевого развития может повлечь за собой задержки в интеллектуальной сфере и в развитии мышления, так как развитие ребёнка раннего возраста напрямую связано с общением его со взрослыми.

В раннем детстве язык усваивается без волевых усилий, и языковые обобщения формируются внутренне, неосознанно. Позднее такое усвоение становится менее эффективно, но не исчезает вовсе. Для ребенка - билингва существует особенная связь между понятием и словом: предмет один, а слова два, при этом ребенок не разграничивает слова по принадлежности к языкам. Для него они -лишь синонимы к одному понятию. Однако при раннем билингвизме у ребенка в возрасте от 3-х до 5-ти лет, когда происходит непосредственное усвоение системы языка, каждый из языков постепенно приобретает свою базу.

Многим лингвистам знакома полемика между «Моцартом в психологии речи» Л.С. Выготским и исследователем И.Эпштейном. В ходе данного спора последний отстаивал следующее: между языковыми системами, из которых каждая связана с мыслью ассоциативными связями, возникает противоречие, в результате которого происходит обеднение родного, начинает развиваться общая умственнная отсталость. Л.С. Выготский, опираясь на результаты собственных исследований, а также на труды французского лингвиста Ж.Ронжа, утверждает обратное: по его мнению, взаимодействие различных языковых систем не только не ведет к торможению психического развития, но и способствует именно развитию.

Многие исследователи сходятся во мнении, что детский билингвизм в современном мире - это скорее преимущество, чем недостаток. Билингвизм положительно сказывается на развитии всех видов памяти, познавательных и гносеологических умений, аналитическом и логическом мышлении. Известно, что процесс изучения иностранных языков позитивно влияет на психическое и эмоциональное состояние ребенка. Дети, знающие два языка, способны в большей степени концентрироваться на информации, чем их сверстники. Они лучше анализируют информацию, без труда выделяют главное. Дети - билингвы более открыты для мира, их не пугает международная арена коммуникаций.

Но, то, что дети в двуязычной среде заговаривают позже одноязычных, а каждый из языков у состоявшегося билингва несколько «меньше», чем могло бы быть при одноязычии, – хорошо известно в многоязычных сообществах. Так, в исследованиях на большом количестве испытуемых показано, что билингвы в каждом из языков обладают

меньшим пассивным словарем (как в детстве, так и в более старшем возрасте) и хуже, по сравнению с монолингвами, оперируют вербальными стимулами, т.е. доказана общая тенденция – у билингва наблюдается некоторое «уменьшение» каждого языка; при этом у отдельных билингвов оба языка могут быть в пределах возрастной нормы, а, при хороших способностях и условиях, – даже превышать ее.

Данная тенденция по-разному сказывается на развитии детей:

– дети со снижением интеллекта (например, страдающие болезнью Дауна) в двуязычной среде могут стать двуязычными и, более того, это единственная возможность для этой категории детей освоить еще один язык для общения, так как выучить иностранный язык логическим путем они не смогут.

– здоровые дети с хорошими способностями, став многоязычными, выигрывают в социальной сфере, особенно, если свяжут профессиональную судьбу с туризмом или торговлей, где количество языков важнее, чем их качество. Но для литературного творчества некоторое снижение языкового потенциала в каждом языке – момент негативный. В то же время известно, что литературное творчество на двух языках возможно. Билингва питают две культуры, а это обогащает внутренний мир писателя.

– для детей с нормальным интеллектом, но со слабыми когнитивными способностями (внимание, память, быстрота реакции и др.) желателен щадящий режим обучения. В этих случаях билингвизм может оказаться той излишней нагрузкой, которая не позволит ни одному из языков достичь возрастной нормы и затруднит обучение в массовой школе.

– в группу риска также входят дети с задержкой или нарушением языкового развития; двуязычная среда в этих случаях может усугубить отставание.

То есть факт снижения вербальных возможностей при билингвизме преломляется через особенности познавательной сферы ребенка, его наклонности, условия среды, и, при некотором стечении обстоятельств, может выступить как фактор негативный. В целом, для каждого отдельного билингва некоторые потери в языковой сфере большой роли не играют. Но этот факт чрезвычайно важен для понимания языковых процессов при коллективном билингвизме: естественный билингвизм – мостик между языками и культурами с неизбежным уменьшением каждого языка, что есть, по сути, механизм обеднения и исчезновения языков. Хранители языка – монолингвы, т.е. лица, имеющие один родной язык; иностранных языков при этом может быть как угодно много.

Список литературы:

1.Выготский Л.С. 1928–1929 К вопросу о многоязычии в детском возрасте.

2. Александрова Н.Ш. Языки на постсоветском пространстве. Точки боли. Пути выхода // II Международная конференция и X Международный научно-практический семинар «Многоязычие и межкультурная коммуникация: Вызовы XXI века» (Пула, 16–23 июля 2016) «Многоязычие и межкультурная коммуникация: вызовы XXI века. Москва». 2016

3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е.М. Верещагин. - М.: Изд-во МГУ, 2009.

4. Александрова Н. Ш. Раннее двуязычие и гипотеза созревания мозга.

Н.Б. Заирова,
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
преподаватель кафедры «Логопедия»

КОРРЕКЦИИ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОМ РАБОТЫ ПРИ УСТРОЕНИЕ РЕЧЕВЫЕ НАРУШЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В статье раскрываются особенности логопедической работы с детьми 4-5 лет. Представление теоретические аспекты нормально-развивающейся речи ребенка 4-5 лет. Также представление степени общего недоразвития речи. Рассматривается план рабочей программы по развитию разных сторон речи детей 4-5 лет с общим недоразвитием речи. К 6 годам у ребенка должен быть сформирован грамматический строй, фонематический слух, словарь по возрасту, а также связная речь-простые предложения и короткие рассказы. Но у детей с нарушениями речи эти сферы нарушены, поэтому нужна коррекция нарушенным сфер речи и развитие несформированных сфер. Для этого разрабатывается множество программ. В представленной программе описаны блоки, задачи которых решаются на занятиях, что способствует развивать данные сферы речи, и без которых было бы трудно прийти к нужным результатам.

Ключевые слова: коррекция, дизартрия, алалия, анартрия, фонетико-фонематическое недоразвития, общее недоразвитие речи, младшего школьного возраст.

Annotation: The article reveals the features of speech therapy work with children 4-5 years old. Presentation of the theoretical aspects of the normally developing speech of a child of 4-5 years old. Also a representation of the degree of general underdevelopment of speech. The plan of the working program for the development of different aspects of the speech of children 4-5 years old with general underdevelopment of speech is considered. By the age of 6, a child should have formed a grammatical structure, phonemic hearing, a dictionary by age, as well as coherent speech - simple sentences and short stories. But in children with speech disorders, these spheres are violated, therefore, correction of the impaired spheres of speech and the development of unformed spheres are needed. For this, many programs are being developed. The presented program describes the blocks, the tasks of which are solved in the classroom, which contributes to the development of these areas of speech, and without which it would be difficult to achieve the desired results.

Keywords: correction, dysarthria, alalia, anarthria, phonetic and phonemic underdevelopment, general underdevelopment of speech, primary school age.

Характеристика основных речевых нарушений, встречающихся в младшем школьном возраста и пути их коррекции в логопедическом работе.

Как правило, ребёнок с речевыми нарушениями весьма критичен к своей патологии, но одна из главных опасностей, которую представляют речевые нарушения - это торможение интеллектуального развития, ведь речь является одним из главных интеллектуальных инструментов. Нормализация развития интеллекта происходит по мере того, как

устраняется речевая затрудненность и формируется нормальное словопроизношение; от того так важно вовремя диагностировать патологии речи и начинать их коррекцию.

Чаще всего расстройства речи детей младшего школьного возраста возникают в детском возрасте. В тяжелых случаях речевых нарушений, ребенок не только не может ясно и четко говорить сам - он плохо воспринимает и усваивает чужую звучащую речь, с трудом строит фразы и предложения, имеет ограниченный словарный запас. Это касается как активного словаря (осмысленно употребляемые в речи слова), так и пассивного (слова речи других людей, воспринимаемые на слух). Если своевременно не принять должные меры к коррекции речи, у ребенка возникают серьезные проблемы общения со сверстниками и взрослыми, и, как следствие - развитие всевозможных комплексов, препятствующих обучению, раскрытию умственного и творческого потенциала

Нарушения речи у детей классифицируют в зависимости от того, может ли ребенок с нарушенной речевой деятельностью посещать обычную общеобразовательную школу, или ему требуется обучение в специализированном образовательном заведении (тяжелые речевые нарушения). К тяжелым формам патологий речевой организации относятся дизартрия, алалия, анартрия, вызванные речевыми расстройствами, связанными с органическим поражением центральной нервной системы.

В зависимости от уровня поражения речевой системы они делятся на следующие формы:

афазия - распад всех компонентов речи в результате поражения корковых речевых зон;

алалия - системное недоразвитие речи в результате поражения корковых речевых зон в доречевом периоде;

дизартрия - нарушение звукопроизносительной стороны речи в результате нарушения иннервации речевой мускулатуры. В зависимости от локализации поражения выделяют несколько вариантов дизартрий: псевдобульбарная, бульбарная, подкорковая, мозжечковая.

В отечественной науке используются две классификации речевых нарушений: клинико-педагогическая и психолого-педагогическая. Эти классификации, хотя и рассматривают одни и те же явления с разных точек зрения, не противоречат, а дополняют одна другую и оказываются ориентированы на решение разных задач единого, но многоаспектного процесса коррекции нарушений развития речи. Следует отметить, что обе классификации относятся к первичному недоразвитию речи у детей, т. е. к тем случаям, когда нарушения развития речи наблюдаются при сохранном слухе и нормальном интеллекте.

Клинико-педагогическая классификация основана на принципе «от общего к частному», ориентирована на детализацию видов и форм речевых нарушений, разработку дифференцированного подхода к их преодолению. Нарушения развития устной речи делятся на два типа: фонационное (внешнее) оформление высказывания, которые называют нарушениями произносительной стороны речи, и структурно-семантическое (внутреннее) оформление высказывания.

В психолингвистическом аспекте нарушения произношения могут возникать вследствие трех основных причин: недостатки операций различения и узнавания фонем (дефекты восприятия); несформированность операций отбора и реализации произносимых звуков; нарушения условий реализации звуков при анатомических дефектах речевого аппарата

У большинства детей звукопроизношение достигает языковой нормы к 4-5 годам. Чаще всего дефекты речи бывают обусловлены тем, что у ребенка не полностью сформировалась

артикуляторная база (не усвоен весь набор артикуляторных позиций, необходимых для произнесения звуков) или артикуляторные позиции сформировались неправильно, вследствие чего продуцируются искаженные звуки;

ринолалия - нарушения тембра голоса и звукопроизношения, обусловленные анатомо-физиологическими дефектами речевого аппарата. При ринолалии наблюдается искаженное произнесение всех звуков речи, а не отдельных, как при дислалии.

Психолого-педагогическая классификация построена на противоположном принципе - «от частного к общему». Подобный подход ориентирован на воздействие как педагогический процесс, разработку методов психолого- педагогической коррекции для работы с коллективом детей (учебной группой, классом). С этой целью определяются общие проявления различных форм речевых расстройств. В соответствии с данной классификацией нарушения речи подразделяются на две группы: нарушение средств общения и нарушения в применении средств общения. Нарушения средств общения включают фонетико-фонематическое недоразвитие и общее недоразвитие речи (ОНР).

Фонетико-фонематическое недоразвитие речи - нарушение процессов формирования произносительной системы родного языка у детей с различными речевыми расстройствами вследствие дефектов восприятия и произношения фонем. Выделяются следующие основные проявления этого состояния:

недифференцированное произношение пар или групп звуков. В этих случаях один и тот же звук может служить для ребенка заменителем двух и даже трех других звуков. Например, мягкий звук т произносится вместо звуков с, ч, ш: «тюмка» (сумка), «тяска» (чашка), «тяпка» (шапка);

замена одних звуков другими. Звуки, сложные для произнесения, заменяются более легкими, которые характерны для раннего периода речевого развития. Например, звук л употребляется вместо звука р, звук ф - вместо ш. У некоторых детей целая группа свистящих и шипящих звуков может быть заменена звуками т и д: «табака» (собака);

смешение звуков. Это явление характеризуется неустойчивым употреблением целого ряда звуков в различных словах. Ребенок может в одних словах употреблять звуки правильно, а в других - заменять их близкими по артикуляции или акустическим признакам. Так, ребенок, умея произносить звуки р, л или с изолированно, в речевых высказываниях произносит, например: «Сторял стлогает дошку» вместо «Столяр строгает доску»

Подобные нарушения свидетельствуют о недоразвитии фонематического слуха (способности различения фонем), которое подтверждается в процессе обследования. Недоразвитие фонематического слуха препятствует полноценному осуществлению звукового анализа слов. Именно поэтому в школьном возрасте данная группа детей обладает недостаточными предпосылками для обучения письму и чтению.

К речевым нарушениям у детей младшего школьного возраста относятся различные сложные речевые расстройства, при которых страдает формирование всех компонентов речевой системы, относящихся к звуковой и смысловой стороне. Под речевыми нарушениями у детей младшего школьного возраста понимают нарушенное формирование всех компонентов речевой системы в их единстве (звуковой структуры, фонематических процессов, лексики, грамматического строя, смысловой стороны речи) у детей с нормальным слухом и первично сохраненным интеллектом.

Речевые нарушения у детей младшего школьного возраста неоднородны по механизмам развития и может наблюдаться при различных формах нарушений устной речи. В качестве

общих признаков отмечаются позднее начало развития речи, скудный словарный запас, аграмматизмы, дефекты произношения, дефекты фонемообразования. Нарушение может быть выражено в разной степени: от отсутствия речи или лепетного ее состояния до развернутой речи, но с элементами фонетического и лексико-грамматического недоразвития. В зависимости от степени нарушений формирования средств общения, ОНР подразделяется на три уровня. По А.Р. Лурия, эти уровни речевого недоразвития обозначаются как:

отсутствие общеупотребительной речи (так называемые «безречевые дети»);

начатки полное или частичное отсутствие речи отсутствие речи, вызванное поражением мышц или нервов, участвующих в произношении;

развернутая речь с элементами недоразвития во всей речевой системе.

Таким образом, разработка представлений о речевых нарушениях у детей младшего школьного возраста ориентирована на разработку методов коррекции для групп детей со сходными проявлениями различных форм речевых расстройств. При этом необходимо учитывать, что речевые нарушения у детей младшего школьного возраста могут наблюдаться при различных поражениях ЦНС и отклонениях в строении и функциях артикуляционного аппарата, т.е. при разных клинических формах нарушений устной речи.

Важно учитывать тот факт, что при малой речевой активности страдает общая познавательная деятельность ребенка. Речь при речевых нарушениях не является полноценным средством коммуникации, организации поведения и индивидуального развития. Интеллектуальная недостаточность и ограниченный запас знаний, наблюдающиеся у многих детей с речевыми нарушениями в различные возрастные периоды, носят, таким образом, вторичный характер.

В ряде случаев у детей с речевыми нарушениями развиваются патологические качества личности, невротические черты характера. Как реакция на речевую недостаточность, у них отмечаются замкнутость, негативизм, неуверенность в себе, напряженное состояние, повышенная раздражительность, обидчивость, склонность к слезам. Некоторые дети пользуются речью только в эмоционально окрашенных ситуациях. Боязнь ошибиться и вызвать насмешку окружающих приводит к тому, что они стараются обойти речевые трудности, отказываются от речевого общения. Речевая неполноценность «выключает» ребенка из детского коллектива и с возрастом все больше травмирует его психику.

Список литературы.

1.Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи / В.И. Бельтюков.- М., Педагогика, 1997.-201 с.

2.Волкова Г.А. Логопедическая ритмика: Учебник для студентов пед. Институтов / Г.А. Волкова. - СПб.: «Петербург XXI век», 1998.-187с.

3.Волкова Г.А. Методика обследования нарушений речи у детей / Г.А. Волкова. - СПб., РГПУ им. А. И. Герцена, 1993.-258 с.

4.Волкова Г.А. Психолого-логопедическое обследование детей с нарушениями речи / Г.А. Волкова. - СПб.: Сайма, 1993.-304 с.

5.Выготский Л.С. Проблемы дефектологии / Л.С. Выготский. - М.: Просвещение, 1995.-157 с.

6.Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи / А.Н. Гвоздев.- М.: АПН, 1981.-300 с.

7.Зайцева Г.Л. Жестовая речь / Г.Л. Зайцева. - М.: Мнемозина, 2000.-108 с.

8.Ковшиков В.А. О дифференциальной диагностике экспрессивной алалии / В.А. Ковшиков // Сенсорные и интеллектуальные аномалии и пути их преодоления. - Л.: РГПУ им. А.И. Герцена, 1984.-С. 62-64.

9.Комарова В.В. Соотношение дисграфических и орфографических ошибок у младших школьников с нарушениями речи / В.В. Комарова, Л.Г. Милостивенко, Г.М. Сумченко // Патология речи.- СПб, 1992. - С. 54-59.

10.Корнев А.Н. Дислексия и дисграфия у детей / А.Н. Корнев. - СПб.: Гиппократ, 1995. - 68 с.
11.Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей / А.Н. Корнев. - СПб.: Мим, 1997. - 120 с.
12.Лалаева Р.И. Дисграфия и дизорфография как расстройство формирования языковой способности у детей / Р.И. Лалаева // Изучение нарушений письма и чтения. Итоги и перспективы. Материалы 1-й Международной конференции Российской ассоциации дислексии. М., 2004 г. - С. 21-26.

Mamatova Aziza Bo'riboyevnaб
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya kafedrasi dotsenti v.v.b.,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sherqo'ziyeva Diyora Abduvali qizi,
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi talabasi

YANGI O'ZBEKISTON INKLYUZIV TA'LIMINING NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLARI

Tayanch so'zlar va tushunchalar: inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, maktab yoshi, nutqiy nuqson, ta'lim-tarbiya, korreksiya, reablitatsiya, emotsional holat, integratsiya, reabilitatsiya.

Аннотация: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limining nazariy masalalariga, inklyuziv ta'lim tushunchasining mohiyatini, xususuiyatlarini, tamoyillarini ochib berishga bag'ishlangan.

Ключевые слова и понятия: инклюзивное образование, специальное образование, школьный возраст, нарушения речи, образование, коррекция, реабилитация, эмоциональное состояние, интеграция, реабилитация.

Аннотация: Данная статья посвящена теоретическим вопросам инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья, раскрытию сущности, особенностей и принципов понятия инклюзивного образования.

Key words and concepts: inclusive education, special education, school age, speech impairment, education, correction, rehabilitation, emotional state, integration, rehabilitation.

Abstract: This article is devoted to the theoretical issues of inclusive education of children with disabilities, to reveal the essence, characteristics, and principles of the concept of inclusive education.

Jahon tajribasida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning har tomonlama va to'laqonli ijtimoiy reabilitatsiyasini joriy etish maqsadida inklyuziv ta'lim strategiyasini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari maxsus pedagogika sohasiga tatbiq etilmoqda. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning inklyuziv ta'limini amliyotga joriy etish, inklyuziv ta'lim falsafasini rivojlantirish umumta'lim maktablarida korreksion ta'lim mazmuni samaradorligini oshirish, inklyuziv ta'lim amaliyotga joriy etish borasida yirik loyihalarni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot tashkilotlarida inklyuziv ta'lim maktablaridagi imkoniyati cheklangan o'quvchilarni ijtimoiy hayotga har tomonlama moslashtirish, mavjud kamchiliklarni erta korreksiyalash, bartaraf etish, ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish, umumta'tim tizimiga moslashtirishning xilma-xil, eng maqbul texnologiyalarini takomillashtirish, o'quvchilar nutqini

rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni o‘quv jarayoniga qiziqishlarini oshirish, ta’lim mazmuniga yakka yondashish uslublarini qo‘llash, inklyuziv ta’limning nazariy asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga juda yuqori darajada e’tibor berilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda nogironligi bo‘lgan bolalarning inklyuziv ta’limini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirishning mustahkam huquqiy-me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Aholini ijtimoiy himoya qilish nogiron va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash”[3] ustivor vazifa etib belgilangan. Inklyuziv ta’lim sharoitidagi imkoniyati cheklangan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini o‘zbek folklori vositasida rivojlantirish milliy pedagogik imkoniyatlarni kengaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmonlari, 2020-yil 13- oktyabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Qarori, Vazirar mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son Qarori va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Inklyuziv ta’lim - bu umumta’lim maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni o‘qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. Inklyuziv ta’lim - mavjud jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik va boshqa xususiyatlarga qaramay, har bir bolaga umumiy (yagona, yaxlit) ta’lim va tarbiya (rivojlanish va ijtimoiylashuv) jarayoniga qo‘shilish imkoniyatini beradigan ta’lim hisoblanib, bu esa kamolotga erishgan shaxsning jamiyatning teng huquqli a’zosi bo‘lishiga imkon beradi hamda uning jamiyatdan alohidalashib qolish xavfini kamaytiradi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’lim umumiy ta’lim jarayonining rivojlanishi bo‘lib, u barcha insonlar ta’lim olish huquqiga ega ekanligini nazarda tutadi va bu esa o‘z navbatida alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olish imkoniyatini ta’minlaydi.

“Inklyuziv ta’lim” atamasi nisbatan zamonaviy atama bo‘lib, nafaqat ta’lim tizimiga, balki insonning jamiyatdagi o‘rniga ham yangicha qarashni o‘zida aks ettiradi. Inklyuzivlik imkoniyati cheklangan bolalarni ta’lim maydoni va muhitini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta’lim jarayonini isloh qilish orqali o‘qitish muammosini hal qilishni o‘z ichiga oladi. Masalan, sinf xonalarini istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlari va talablariga javob beradigan tarzda qayta loyihalashtirish, bolaning rivojlanishi va salomatligidagi nuqson yoxud muammolariga hamda mutaxassislarning psixologik va uslubiy tayyorgarligiga qarab zarur o‘quv qurollari bilan ta’minlashni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta’lim shaxsga nisbatan hech qanday kamsitish (diskriminatsiya) ga yo‘l qo‘yilmasligi hamda barcha insonlarga nisbatan teng munosabatlarga asoslanadi. Maxsus va umumiy ta’limni o‘zaro uzviy bog‘lovchi ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida inklyuziv ta’lim g‘oyasi L.S. Vыgotskiyga tegishli bo‘lib, ushbu olim XX-asrning 30-yillarida bunday yondashuv zarurligini birinchilardan bo‘lib asoslab bergan. Uning ijtimoiy faollik, ijtimoiy muhit va shaxsning individual rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi fikrlari asosida, rivojlanishida muammolar bo‘lgan bolalarning ijtimoiy va ta’lim integratsiyasining uslubiy asosini yaratilgan.

Inklyuziv (inklyuziv) ta’lim imkoniyati cheklangan insonlarning ta’lim olish huquqini ta’minlaydigan chora-tadbirlar (mexanizmlar) tizimi sifatida qaraladi. Inklyuziya alohida ta’limga

muhtoj bolalarni ommaviy muassasalarga ta’lim uchun qabul qilishni o‘z ichiga oladi, bu yerda har bir bolaning ta’lim jarayonida to‘liq ishtirok etishi uchun barcha to‘siqlarni bartaraf etish muhim hisoblanadi.

Bolalarning inklyuziv ta’lim tizimi zamonaviy rivojlanishning mukammal aspektlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Bu jarayonda bolaning ta’lim olish huquqi muhim rol o‘ynaydi, unga muvofiq shaxslarning o‘ziga xos xususiyatlariga maksimal darajada moslashtirilgan maxsus muhit yaratiladi. Rivojlanishida muayyan nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun inklyuziya hamma ishtirok etadigan ta’lim muhitini yaratishni o‘z ichiga oladi.

Natijada, ta’limning ushbu turi bilan bir nechta tamoyillar amalga oshiriladi:

1) ta’lim barcha o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun bir xil ahamiyatga ega;

2) barcha bolalar o‘quv jarayonida ham, madaniy hayotda ham teng ravishda ishtirok etishlari kerak;

3) o‘qitish uslubiyoti har bir bolaning ehtiyojlariga mos keladigan tarzda qayta tuzilishi kerak;

4) bolalarning bilim olishlarida hech qanday to‘siqlar bo‘lmasligi kerak;

5) o‘quvchilar o‘rtasidagi barcha farqlar pedagogik jarayon resurslarida aks ettirilishi kerak.

Ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha xalqaro tajriba imkoniyati cheklangan shaxslar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Bugungi kunda dunyoning 40 dan ortiq mamlakatlari inklyuziv ta’lim usullaridan foydalanmoqda. Germaniya, Norvegiya, Fransiya, Ispaniya, AQSh, Kanada va boshqa bir qator rivojlangan mamlakatlarda nogironlarning ta’lim olish masalalari inklyuziv ta’lim usullari yordamida hal qilinmoqda. Norvegiyada rivojlanishida har qanday nuqsoni bo‘lgan bolaning umumiy ta’lim muassasalarida o‘qish huquqi qonun bilan mustahkamlangan.

Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqilgan va samarali faoliyat ko‘rsatmoqda: ota-onalar va mutaxassislar o‘rtasida bilimlarni tarqatish texnologiyasi, umumiy ta’lim tizimida turli xil rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim texnologiyasi bilan qamrab olish va boshqalar.

«Inklyuziv ta’lim» atamasi sog‘lom bolalar va ularning imkoniyati cheklangan tengdoshlarini birgalikda o‘qitishni anglatadi. Bu yerda gap umumta’lim maktablari yoki maktabgacha ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan sinflar yoki guruhlar haqida ketmoqda. Barcha bolalar, ularning sog‘lig‘i, aqliy yoki jismoniy imkoniyatlaridagi mavjud cheklovlaridan qat’i nazar, bir sinf yoki guruhda birga ta’lim olishadi.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, inklyuziv ta’limning jahon amaliyotini asos qilib olgan holda, bu nafaqat maxsus bolalarning jamiyatga osonroq integratsiyalashuviga yordam beradi, balki insonparvarlik ruhidagi pedagogika va jahon tajribasiga asoslanib, sog‘lom bolalar uchun juda katta ijobiy tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, bu ijtimoiy tafovutni kamaytirishga yordam beradi va oddiy va «o‘zgacha» bolalar o‘rtasidagi chegaralarni yo‘q qiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim maktabga yaxshiroq tayyorgarlik ko‘rishga shuningdek, jamiyatda moslashish, nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda inklyuziya rivojlangan, insonparvar va samarali ta’lim tizimi bo‘lib, nafaqat sog‘lom bolalarni balki, ko‘proq e’tibor talab qiladigan bolalarni ham to‘liq tarbiyalash uchun mo‘ljallangan. Ya’ni, sog‘lig‘i - jismoniy yoki ruhiy holatidan qat’i har bir inson ta’lim olish huquqiga ega bo‘lishi lozim.

Inklyuziv ta’lim zamonaviy jamiyatda katta istiqbolga ega bo‘lgan ilg‘or ta’lim usuli bo‘lib, bu imkoniyati cheklangan bo‘lgan har bir bola o‘z qobiliyati va ehtiyojlariga moslashtirilgan sifatli

ta’lim olish huquqini ro‘yobga chiqarishi, uning hayotiy imkoniyati va salohiyatini anglab yetishi, hayotda o‘z o‘rnini topishi va rivojlanishiga umid beradi.

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim - bu sog‘lig‘i(rivojlanishi)da turli xil muammolar (buzilishlar) bo‘lgan bolalarni tengdoshlari o‘qiyotgan muhitga olib kirish va qabul qilishni ta’minlaydigan maxsus ta’lim jarayoni hisoblanadi. Inklyuziv ta’limning o‘ziga xos xususiyati «qo‘shilish», ya’ni alohida ehtiyojli bolalarni alohida ixtisoslashtirilgan muassasalarda emas, balki barcha o‘quvchilar o‘qiydigan oddiy muassasalarda o‘qitishdir.

Bunday yondashuv barcha bolalarni jamoaning tabiiy hayotiga jalb qiladi, normal munosabatlardagi chegaralarni yo‘q qiladi va kelajakdagi yetuk inson shaxsini shakllantirishdagi xatolarni bartaraf qiladi yoki hech bo‘lmaganda ushbu xatolarni bir barobarga kamaytiradi.

Shuni alohida ta’kidlash zarurki, bugungi kunda mamlakatimizda inklyuziv ta’limda ushbu sohadagi adaptiv xatti-harakatlar, bolalarning bir-biriga, ota-onalarning bolalarga va o‘zaro hamdardligi bilan bog‘liq katta muammolar mavjud. Turli toifadagi imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim jarayonini tashkil etishda ham bir qator muammolar mavjud. Shu sababdan imkoniyati cheklangan bolalar hayotini yaxshilashda dunyo va mahalliy tajribani nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish juda muhim ahamiya kasb etadi.

Foyadalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O’qituvchi va murabbiylar kuniga bag’ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.(http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/4939.htm)
2. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz
3. BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi(UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr
4. O‘zbekiston Respublikasining 2020-2025-yillarda Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasi.(https://lex.uz/docs/-5044711)
5. M.Mamatov, A Isomiddinov, S Yuldashev. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth. Factors of Developing the Intellectual Abilities of the Youth 8. International Journal of Progressive Sciences and Technologies 16 (2), 311-313\
6. U. J. Mansurov. O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi islohotlar: inklyuziv ta’lim va yangicha pedagogik yondashuvlar.

L.R.Xayitov,
Qo’qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
N.Raimjonova
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistranti

UMUMTA’LIM MAKTABLARI VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI TIZIMIDA INKLYUZIV TA’LIMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Umumiy nutqi to’liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda so’z shakllanishining buzilishini o’yin faoliyati orqali bartaraf etish.

Annotatsiya. Bolalar psixologiyasida nutqning semantik tomoni tashqaridan quyma ekanligi haqidagi dogma hukmronlik qilganda, psixologlar bir qator noto’g’ri xulosalar qilishdi. Xususan, bu ko’plab darsliklarda paydo bo’lgan pozitsiyani o’z ichiga oladi, L.S. Vygotskiy hozirda boshqa har qanday taklifdan ko’ra ko’proq dolzarbdir, ya’ni tashqi voqelik haqidagi g’oyalarni rivojlantirishda bola nutqni rivojlantirishda qanday yo’l tutsa, xuddi shunday yo’ldan boradi.

Kalit so’z: nutq nuqsoni, so’z, bo’gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Bolaning nutqi alohida so’zlar, alohida ob’ektlarni bildiruvchi otlar bilan boshlanganidek, ba’zi tadqiqotchilar, masalan, V. Stern voqelikni idrok etish esa alohida predmetlarni idrok etishdan boshlanadi. Ushbu mashhur muhim yoki ob’ektiv bosqich Stern va boshqa mualliflar tomonidan qayd etilgan.

Ikki so‘zdan iborat gapning bola nutqining tashqi tomonida qanday paydo bo‘lishi bilan bir qatorda predikat kiritiladi va bola fe’lni o‘zlashtirib oladi, idrokda harakat paydo bo‘ladi, undan keyin sifat, munosabat keladi, boshqacha aytganda. bolaning atrofdagi voqelik haqidagi oqilona g’oyasini rivojlantirish va tashqi voqelikni o’zlashtirish o’rtasidagi to’liq parallellik. nutq tomoni.

Stern bu fikrni shakllantirganda, u bu erda xronologik parallelizm mavjud emasligini bilardi, ya’ni. Stern aytganidek, bolalar g’oyalarini rivojlantirishning barcha bu bosqichlari bola nutqining tashqi tomonini rivojlantirishning tegishli bosqichlariga to’g’ri kelmaydi, masalan, bola ajratilgan so’zlar bosqichida bo’lsa, u idrok etishning ob’ektiv bosqichida bo’ladi. Xuddi shu narsa, bola ikki so’zli jumlalarni ayta boshlagan harakat bosqichiga ham tegishli. Va bu erda bolaning nutqi va semantik faoliyatining tashqi tomonida xronologik tanaffus mavjud. Biroq, Stern va boshqa bir qator psixologlar ishonishdi: xronologik bo’shliq bilan, uning so’zlariga ko’ra, bolaning nutqning mantiqiy tuzilishini o’zlashtirishdagi muvaffaqiyati va bolaning nutqning tashqi tomonini o’zlashtirishi o’rtasida mantiqiy to’liq muvofiqlik mavjud.

J. Piaget nutq va tafakkur muammosida ochilgan narsalarni ko’rsatib, shu pozitsiyadan foydalangan. Oxir oqibat, fikrning asosiy ijtimoiylashuvining manbai sifatida nutq Piaget uchun asosiy omil bo’lib, uning yordamida bizning fikrimizga mantiqiy qonunlar va xususiyatlar kiritilib, bolaga boshqalar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

L.S.ning fikricha. Vygotskiy uchun og’zaki fikrlash heterojen tabiatning murakkab shakllanishidir. Funktsional rivojlangan shakldagi barcha mazmunli nutqning ikki tomoni bor. Bu odatda zamonaviy tadqiqotlarda nutqning tashqi tomoni bilan bog’liq bo’lgan og’zaki tomonini anglatuvchi jismoniy tomoni va biz aytayotgan narsaning ma’nosini to’ldirish, ma’no chiqarishdan iborat bo’lgan semantik tomoni deb ataladi. aytganlarimizdan, ko’rgan va eshitganimizdan.

Ushbu partiyalarning munosabati odatda salbiy shaklda shakllantirildi. Psixologlar nutqning fazik va semitik tomonlari darhol tayyor shaklda paydo bo’lmasligi va rivojlanishda bir-biriga parallel bo’lmasligi, ular bir-birining qolipi emasligini aniqladilar va tasdiqladilar.

Bu qiyin, deydi Piaget bolaning tafakkuriga mantiqiy kategoriyalarni kiritadigan nutq ekanligining yorqinroq dalillarini topish. Nutqsiz bola hech qachon mantiqqa kelmasdi. Piagetning so’zlariga ko’ra, bolaning o’z ichida to’liq yopilishi hech qachon bolaning fikrlashini o’rab turgan devordagi eng kichik buzilishlarga olib kelmagan bo’lardi.

Bolaning birinchi so’zining semantik tomoni ot emas, balki bir so’zli jumladir. Bundan ko’rinib turibdiki, alohida so’zlarni talaffuz qiladigan bola, aslida, so’zning semantik tomoniga ob’ekt haqidagi bilimni emas, balki butun, odatda juda murakkab jumla yoki jumlalar zanjirini kiritadi. Agar bolaning bir so’zdan iborat jumlasi bizning tilimizga tarjima qilinsa, bizga butun bir ibora kerak bo’ladi.

Psixologlar muammoga eksperimental tarzda yondashdilar va bolaning birinchi so’zining ma’nosi ortida nima yashiringanligini aniqlashga kirishdilar. Dastlabki xulosa shu tarzda olingan, bu boshlang’ich nuqta va qaysi L.S. Vygotskiy buni shunday shakllantirdi: nutqning tashqi tomonini o’zlashtirganda, bola bir so’zdan iboraga va oddiy iboradan iborani ajratishga o’tadi, ma’noni

o'zlashtirganda u alohida iborani ajratishga o'tadi. so'z birikmalarini ajratish uchun alohida ibora va faqat oxirida - alohida so'zlarni ajratib ko'rsatish. Ma'lum bo'lishicha, bolalar nutqining semitik va fazaviy tomonlarini rivojlantirish yo'llari nafaqat oyna tasvirini ifodalamaydi, balki ma'lum bir jihatdan bir-biriga qarama-qarshidir .

Bolalar nutqini rivojlantirish yoki Stern ta'kidlaganidek, bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha asosiy ish 5 yoshda tugaydi, bola o'z ona tilining lug'atini, grammatikasini va sintaksisini o'zlashtirganda tugaydi, degan eski fikr noto'g'ri. : ma'lum bo'lishicha, asosiy emas, faqat dastlabki ish 5 yil bilan tugaydi. Nutqni rivojlantirish bilan bog'liq holda, yangi hech narsa kiritmagan davr sifatida ko'rib chiqilgan yosh - birinchi maktab yoshi, bu bolalar g'oyalarining faqat miqdoriy o'sishi va elementlar va ularning aloqalarini yanada aniqlashtirish davri sifatida qaraldi. berilgan fikr, bu yosh bolalar so'zlari rivojlanishida sodir bo'ladigan jarayonlarning boyligi va murakkabligi jihatidan hozir birinchi o'rinda oldinga siljiydi.

S.L. Rubenshteynning ta'kidlashicha, bolada nutqning rivojlanishi o'rganish orqali amalga oshiriladi: bola gapirishni o'rganadi. Biroq, bu nutqni, o'z ona tilini o'zlashtirish, umuman olganda, bolaning nutqni o'rganish maqsadi bo'lgan ijtimoiy ta'lim faoliyati natijasi degani emas. Keyinchalik bunday o'quv faoliyati grammatikani o'rganishga kiritiladi, ya'ni. bola amalda allaqachon biladigan til me'yorlari tizimlari. Faqat shu tarzda nutqni nutq sifatida chinakam tushunishga erishish mumkin. Bola nutqni normal tarzda egallaydi - nutqni o'quv jarayonida o'rganish orqali emas, balki muloqot jarayonida foydalanish orqali.

Nutqni o'zlashtirish usuli nutqning tabiati bilan uzviy bog'liqdir: nutq, to'laqonli inson nutqi, ma'nosi va qo'llanilishi o'zboshimchalik bilan belgilanishi va o'rganilishi mumkin bo'lgan belgilar tizimi emas. Haqiqiy jonli nutq so'zi, belgidan farqli o'laroq, o'z tarixiga ega bo'lib, uning davomida mustaqil ma'noga ega bo'ladi. Haqiqiy so'zni o'zlashtirish uchun uni shunchaki o'rganish emas, balki foydalanish jarayonida so'zlovchining haqiqiy ehtiyojlarini qondirib, uning hayoti va faoliyatiga kiritilishi kerak. Nutqni o'zlashtirish, undan muloqot qilish uchun foydalanish qobiliyatidan oldin boshqalarning nutqini tushunish paydo bo'ladi. Bu bolaning nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u uchun muloqotning asosiy funktsiyasining dastlabki bosqichini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Муродова Ш.Д.,
директор Дошкольного образовательного учреждения «Детский сад «Baxtli bolalik», Самарканд, Узбекистан

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА РОДИТЕЛЕЙ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Аннотация. У детей старшего дошкольного возраста, как правило, высокий уровень развития речи. Они рассказывают знакомые сказки, легко запоминают и читают стихи, пересказывают содержание любимых мультфильмов, высказывают оценку каким – либо событиям или поступкам. Тем не менее и в этом возрасте надо помогать ребенку осваивать богатство родного языка.

Ключевые слова: Развитие речи – это целенаправленная и последовательная педагогическая работа, предполагающая использование арсенала специальных педагогических методов и собственные речевые упражнения ребенка.

Annotation. Older preschool children, as a rule, have a high level of speech development. They tell familiar fairy tales, easily remember and read poems, retell the content of their favorite cartoons, express an assessment of any events or actions. Nevertheless, even at this age, it is necessary to help the child master the richness of his native language.

Keywords: Speech development is a purposeful and consistent pedagogical work involving the use of an arsenal of special pedagogical methods and the child's own speech exercises

Развитие речи – процесс сложный, творческий и поэтому необходимо, чтобы дети, возможно, раньше хорошо овладели своей родной речью, говорили правильно и красиво. Следовательно, чем раньше (по мере возрастных особенностей) мы научим ребёнка говорить правильно, тем свободнее он будет чувствовать себя в коллективе.

В работе с детьми дошкольного возраста используются следующие средства речевого развития детей: общение взрослых и детей, культурная языковая среда, обучение родной речи и языку на занятиях, различные виды искусства (изобразительное, музыка, театр), художественная литература. Развитие речи в процессе ознакомления с художественной литературой занимает большое место в общей системе работы с детьми. Художественная литература является важнейшим источником и средством развития всех сторон речи детей и уникальным средством воспитания. Она помогает почувствовать красоту родного языка, развивает образность речи.

Расширяя кругозор детей, знакомя их с окружающим миром, развивая и обогащая речь, загадки имеют неоценимое значение в формировании способности к творчеству: логического мышления (способность к анализу, синтезу, сравнению, сопоставлению), элементов эвристического мышления (способность выдвигать гипотезы, ассоциативность, гибкость, критичность мышления). К.Д.Ушинский сказал: «Загадку я помещал не с той целью, чтобы ребёнок отгадал сам загадку, хотя это часто может случиться, так как многие загадки просты; но для того, чтобы доставить уму ребёнка полезное упражнение; приладить загадку дать повод к интересной и полной классной беседе, которая закрепится

в уме ребёнка именно потому, что живописная и интересная для него загадка заляжет прочно в его памяти, увлекая за собой все объяснения, к ней привязанные».

Как директор детского сада, работая с детьми уже более 3 х лет могу сказать что игра – основной вид деятельности ребёнка, в игре не только развиваются или заново формируются отдельные интеллектуальные операции, но и коренным образом изменяется позиция ребёнка в отношении к окружающему миру и формируется механизм возможной смены позиции и координации своей точки зрения с другими возможными точками зрения». У детей дошкольного возраста игра является основным видом деятельности.

Дошкольный возраст – это период активного усвоения ребенком разговорного языка, становления и развития всех сторон речи – фонетической, лексической и грамматической. Анализ реальной ситуации, сложившейся в настоящее время, показал, что количество детей, имеющих проблемы в речевом развитии, неуклонно растет. У многих детей отмечается недостаточность словарного запаса, возникают трудности в развитии связной речи и в формировании грамматического строя. Поэтому я считаю актуальной и необходимой тему развития речи дошкольников.

Изучив теоретические источники, я поставила перед собой цель:

-создание развивающей предметно-пространственной среды, способствующей развитию речи дошкольников через дидактические, речевые игры, театрализованные, сюжетно - ролевые игры.

Учитывая то, что главной деятельностью детей дошкольного возраста является игровая деятельность, в группе созданы уголки для сюжетно – ролевых игр, уголок детского творчества, зона отдыха, отдельные уголки для девочек и мальчиков *(гендерное воспитание детей)*. Предметно-развивающую среду регулярно пополняю новыми атрибутами, сделанными своими руками и родителей.

Для формирования диалогической речи я использую различные виды театра. В процессе театрализованной игры незаметно активизируется словарь ребенка, совершенствуется звуковая культура его речи, ее интонационный строй. Исполняемая роль, произносимые реплики ставят ребенка перед необходимостью ясно, четко, понятно изъясняться. У него улучшается монологическая и диалогическая речь, ее грамматический строй.

В своей работе использую игровые ситуации, организовываю игры-драматизации, чтение художественной литературы с последующим обыгрыванием сюжетных эпизодов в течение дня, игры-рисования на свободную тему. Все это является толчком для творческой мысли, идеи, требующей воплощения.

Наблюдаю, как после прочтения сказок в театрализованных играх отражаютс я персонажи и сюжеты, взволновавшие детей, как они пропускают через себя характер героев. И вижу результат своей работы. Как постепенно у детей *«растворяется»* закомпле ксованность и дети преодолевают страхи.

«В развитии мышления и речи детей, особое место отводится движениям руки. **Руки дают человеку голову, затем поумневшая голова учит руки, а умелые руки способствуют развитию речи». И. П. Павлова**

Одним из показателей хорошего физического и нервно-психического развития ребенка является развитие его руки, кисти, ручных умений или, как принято называть, мелкой пальцевой моторикой.

Кисть руки имеет самое большое *«представительство»* в коре головного мозга, поэтому именно развитию кисти принадлежит важная роль в формировании головного

мозга и становлении речи. Чем лучше работают пальцы и вся кисть, тем лучше ребенок говорит.

В своей работе особое внимание я уделяю дидактической игре. Благодаря ее использованию процесс обучения проходит в доступной и привлекательной для детей дошкольного возраста игровой форме. При организации игры я особое внимание обращаю на присутствие в занятиях элементов занимательности: поиска, сюрпризности, отгадывания и т. д.

Дидактическая игра развивает речь детей: пополняет и активизирует словарь, формирует правильное звукопроизношение, развивает связную речь, умение правильно выражать свои мысли.

Использую различные дидактические игры: словесные, с игрушками и предметами, настольно-печатные, которые способствуют развитию мышления, памяти, воображения, речи, формируют умственные способности детей. Такие как:

СЛОВА НАОБОРОТ
ЧТО СЛУЧИТСЯ
СКАЖИ ПРАВИЛЬНО
ИГРАЕМ В ЛОТО
МОИ ПЕРВЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
БОЛЬШОЙ – МАЛЕНЬКИЙ КТО ЧТО ДЕЛАЕТ
КОРОТКИЕ СЛОВА
ВРЕМЕНА ГОДА

Организую детей во время прогулки, непосредственно соприкасаясь с природой: деревьями, кустарниками, цветами, семенами, листьями. В таких играх закрепляются знания детей об окружающей их природной среде, формируются мыслительные процессы *(анализ, синтез, классификация)* и воспитывается любовь к природе, бережное к ней отношение.

Хочется отметить в моей работе тесную взаимосвязь с родителями. Включение родителей в педагогический процесс также является важнейшим условием полноценного речевого развития ребенка.

Список литературы

1. Алексеева М.М. Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. - М.: Академия, 2000. - 159 с.
2. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей: Книга для воспитателей детского сада. -- М.: Мозаика-Синтез, 2000. -- 272 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. М.: Искусство, 2003. - 423 с.
4. Белоус Е. Развитие речи и фонематического слуха в театрально-игровой деятельности // Дошкольное воспитание. - 2009. - №7. - С. 66-70.
5. Бондаренко А.К., Матусик А.И. Воспитание детей в игре. - М.: Просвещение, 2002.
6. Ветчинкина Т. Игровая деятельность как средство коррекции речевых нарушений у дошкольника // Учитель. - 2009. - №3. - С. 14-15.
7. Выготский Л.С. Педагогическая психология - М.: Педагогика, 1991.
8. Галанов А.С. Психическое и физическое развитие ребенка от 3 до 5 лет: Пособие для работников дошкольных образовательных учреждений и родителей. -- 3-е изд., испр. и доп. -- М.: АРКТИ, 2006. -- 96 с.
9. Герасимова А.С. Уникальное руководство по развитию речи / Под ред. Б.Ф. Сергеева. - 2-е изд. - М.: Айрис-Пресс, 2004. - 160 с.

10. Двинянинова Ю.А. Творческие игры в старшем дошкольном возрасте // Воспитатель ДОУ. - 2009. - №12. - С. 43-47.
11. Калягин В.А. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Калягин, Т.С. Овчинникова. -- М.: Академия, 2006. -- 320 с.
12. Леонтьев А.Н. Психология общения / А.Н. Леонтьев. - М.: Тарту, 2002.

Samandarova Adolat,
O’zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi

UMUMTA’LIM MAKTABLARI VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI TIZIMIDA INKLYUZIV TA’LIMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya: Inklyuziv ta’lim nogiron bolalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umum ta’lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko’zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog’lom bolalar o’qiydigan umum ta’lim maktablarida ham ta’lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e’tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o’qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta’lim tizimiga tayyor bo’lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o’qishga imkon omillari shu ta’lim talablariga to’la javob berishi kerak.

Kalit so’zlar: Inklyuziv ta’lim, umumta’lim maktablari, maktabgacha ta’lim, jamiyat, ta’lim shakillari, maxsus ta’lim.

Hech o‘ylab ko‘rganmisiz, biz har kuni yurgan yo‘llardan ayrim bolalar yura olmaydi, biz har kuni ko‘rgan go‘zallikni, atrof olamdagi voqea-hodisalarni eshita olmaydi, ko‘ra olmaydi, chunki uning harakatlanishi falajlik oqibatida chegaralanib qolgan, uning ko‘zlari ojiz, quloqlari eshitmaydi. Ammo bu bola ham har tomomlama sog‘lom bo‘lib voyaga yetishi, hamma qatori jamiki go‘zalliklardan bahra olib yashashi mumkin edi, biroq salbiy omillar ta’sirid u bundan bebahra qolgan. Turli xildagi sabablarga ko‘ra ruhan yoki jismonan nuqsonli bo‘lib qolgan bolalarni jamiyatdan alohida etiborsiz holda tashlab qo‘yib bo‘lmaydi. Bunday bolalar nuqsonliligi sababli imkoniyatlari cheklanib qolgan. Imkoniyatlarining chegaralanib qolganligi oqibatida korrksion yordamga muhtoj.

Nogiron bolalar bilan korreksion ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiriuvchi ish olib borish, ijtimoiy jamiyatga adaptatsiyalash, imkoniyatlaridan foydalanib, o‘z-o‘ziga xizmat qila oladigan va jamiyatga ma’lum darajada nafi tegadigan qilib voyaga yetkazish har bir davlatning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Zero, prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevnig ta’biri bilan aytganda “Har qanday halqning ma’naviyati shu jamiyatda yashovchi nogironlarga bo‘lgan e’tibori bilan ham belgilanadi” Shuning uchun ham bu vazifalarni to‘laqonli amalga oshirish maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalarni huquqlarini qo‘llab-quvvatlab, ularni joriy etish maqsadida jahon miqiyosida “Inklyuziv ta’lim” siyosat darajasiga ko‘tarilib xalqaro huquq normalari, jumladan, BMT ning 1989 yilgi “Bolalar huquqlari to‘g‘risida Konvensiya”si, Dakar Deklaratsiyasi, Salamanka bayonoti va Ish rejasi (1994yil) kabilarda o‘z aksini topgan. Biroq juda ko‘p hollara maxsus yordamga muhtoj bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bunga asosiy sababalar birinchi

navbatda ota-onalarning farzandiga bo‘lgan e’tiborining sustligi bo‘lsa, keyingi galda bu bolani o‘qitish uchun ta’lim muassasalarining o‘sha hududda yo‘qligi yoki juda uzoqda joylashganligidir. Mana shunday hol maxsus yordamga muhtoj bola uchun juda ayanchli holdir. Chunki bu bolada mavjud nuqson tufayli uning imkoniyatlari chegaralanib qolgan, ma’lumki bola ta’lim-tarbiya olmasa va undagi nuqsonni tuzatish ishlari olib borilmasa, nuqson darajasi yanada og‘irlashadi, ikkilamchi nuqsonlar kelib chiqadi va uning o‘z o‘ziga xizmat qilish malakalri shakllanmay qoladi. Ijtimoiy hayotga moslashishi qiyinlashadi. Bir so‘z bilan aytganda u “nogiron” bo‘lib qolaveradi. O‘z navbatida jamiyatda nogironlarning ko‘payishi shu jamiyat taraqqiyotini orqaga tortadi. Mana shunday oqibatlarga olib kelmasligi, maxsus yordamga muhtoj bo‘lagan bolalarning haq-huquqlarini to‘laligicha ta’minlash maqsadida ham inklyuziv ta’limni joriy etish masalalari keng tus olmoqda.

Maxsus ta’lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta’lim muasasalarida va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida qondirib bo’lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta’lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta’lim maktablarining katta bo’lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi. Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta’lim tizimda o’qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek ularning o’z oilasidan uzoqda bo’lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o’rganib qoladilar, o’z-o’ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko’plab maxsus ehtiyojlibolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko’ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta’lim siyosati amalga oshirilmoqda. Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integrasiyaga qarab qo’yilgan birinchi qadamdir. Inklyuziv ta’lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta’lim tizimiga ba’zi bir o’zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o’quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog’liq tomonlari to’g’ri yo’lga qo’yiladi. Inklyuziv ta’lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o’zlari xohlagan maktabda o’qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bola o’z qobog’iga o’ralib oladi. Atrof bilan muloqotni unutadi. Bolaning nogiron bo’lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo’l qo’yilgan xatolar sababchi bo’lgan. Demak, uning o’qishi uchun ham shu jamiyatning o’zi jon kuydirishi shart. Inklyuziv ta’limda maktabdagi va maktabgacha ta’limdagi jismoniy sharoit ham katta o’rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo’lsak, barcha maktablar va maktabgacha ta’lim tashkilotlari eshigiga o’quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko’tarila olmaydilar, hatto qo’ltiqtayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog’lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o’tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o’z oilasi mahallasi va qarindosh-urug’lari davrasida bo’lishga imkon beradi. Bolalarni oilasidan, uyidan uzoqda bo’lgan iternatlarga joylashtirish ularning uyi, oilasi hamjamiyat hayotiga ishtirok etish huquqiga to’sqinlik qiladi. Uyidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo’lgan bola diydasi qattiq bo’lib o’sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir. Inklyuziv ta’lim ta’lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo’lib xizmat qilishi mumkin. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim va maktabgaachaa ta’lim muassasalariga qabul qilinishi o’quvchilarni yanada bolaga qaratilgan

faolroq va ko'proq o'quvchilarni qamraydigan yangi o'qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi. Inklyuziv ta'lim kamsitishlarni oldini olishga yordam beradi. Jamiyatda nogironlargan nisbatan yanglish fikr va munosabat juda yuqoridadir. Ular haqida ma'lumotlarning kamligi va ularni yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim tarbiya berilishi bunga sababa bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezroq anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar normal rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim tarbiya olsalar, bu barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarni anglab, kasitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi. Bugungi kunda eng dolzarb bo'lgan muammolardan biri, yani ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan bog'liq, muhim vazifalar va tizimdagi holat xususidagi masaladir. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, barcha sohalarda bo'lgani kabi, bolalarni ijtimoiy himoyalash tizimida ham chuqur islohotlar va o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Inklyuziv ta'limga yangicha fikrlarning talqin etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. Hozirda nafaqat maktab va maktabgacha ta'lim balkim oliy o'quv yurtlarida ham inklyuziv ta'lim rivojlanmoqda. Va barcha bir xilda, bir muhitda ta'lim olmoqda.

Ammo maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limning kirib kelishi qiyin va ba'zi noroziliklarga sabab bo'lishi ham mumkindir. Chunki ba'zi sog'lom bolaning ota onalari imkoniyati cheklangan yoki nogironligi bor bolalar bilan bir muhitda tarbiya olishni istashmaydi. To'g'ri ba'zi bolalarga nogironligi bor bolalar bilan ta'lim olishi ularning ruhiyatiga ta'sir qilish ham mumkin. Bunday vaziyatda tez tez muasassa psixologi bolalar va ularning ota onalari bilan suhbat o'tkazishi kerak hisoblanadi.

Jamiyatda nogironligi bor bolalar bilan yashash biz uchun qiyinchilik tug'dirmasligi balkim ularga ham bir yetuk shaxsdek qarash kerak deb hisoblayman. Men bir maktabgacha ta'lim muasassasini bilaman. Shifokor tavsiyasi bilan tug'ma nogironligi bor bolani muasassaga joylashtirishdi. 1 yildan so'ng bola sog'lom bolalardek gapirar va qadamlari ham sog'lom bolalardek bo'lgan edi. Bu bolaning sog'lom ekanligiga jamiyatdan ajralib qolmayotganiga turtki bo'lgan deb o'yladim. Inklyuziv ta'limning maqsadi ham shunda. Bolalar o'zlarini erkin his qilishi kerak.

XULOSA

Inklyuziv ta'limni rivojlanishining kelgusi buzilishlarini oldi olinadi. Yuqori malakali o'qituvchilar yaxshi yo'lga qo'yilgan qo'llab-quvvatlash tizimi va moliyalashtirishning muvofiq mexanizmlarida halqiluvchi ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi - imkoniyati cheklangan o'quvchilarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu sharoitda imkoniyati cheklangan o'quvchilarga integratsiyalash va reabilitatsiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv ta'lim turini tanlash lozim.

Hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatimizda barcha uchun ta'lim olish imkoniyati mavjuddir. Shunday bolalar borki, ularning jismoniy imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay iste'dodi, qobiliyati, aqliy salohiyati e'tiborga loyiqdir. Shuning uchun ularning kelajagiga befarq qaramaslik, ularni jamiyatimizga, davlatimizga munosib farzandalar qilib tarbiyalash biz pedagoglarning sharafli vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi Qarori. LEX.UZ

2. Kaxarova D.S. Inklyuziv ta'lim texnologiyasi. Monografiya. T:2014

3. BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi(UNCPRD) 2006-yil 13-dekabr
4. U. J. Mansurov. O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi islohotlar: inklyuziv ta’lim va yangicha pedagogik yondashuvlar.

Shamsiyeva Sevara Yusupovna,
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrasi o’qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALAR SHAXSI RIVOJLANISHIGA JAMOANING TA’SIRI

Annotatsiya: Maqolada nutq nuqsoniga ega bolalarni shaxs xususiyatlari va shaxslararo munosabat haqida yoritilgan bo’lib, pedagog va psixologlarni olib borgan tadqiqoti va fikrlari bayon qilingan.

Tayanch so’zlar va tushunchalar: Nutq, nuqson, xotira, xususiyat, og‘ir nutq buzilishlari (ONB), duduqlanish .

Аннотация: В статье описаны особенности личности и межличностные отношения детей с нарушениями речи , изложены исследования и мнения педагогов и психологов.

Ключевые слова и понятия: Речь, дефект, память, характер, тяжелые речевые нарушения (ТРН), заикание.

Resume: The article describes the personality characteristics and interpersonal relationships of memory of children with speech disabilities, and the research and opinions of pedagogues and psychologists are described.

Key words and concepts: Speech, defect, memory, character, severe speech disorders (SSD), stuttering,

Vatanimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining bugungi davrida barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga katta eътibor qaratilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlangan har qanday davlatning salohiyatini birinchi navbatda shu davlatning har tomonlama rivojlangan, taraqqiyotning bugungi va ertangi kuni talablariga o’zining intellektual va ahloqiy, ijtimoiy-psixologik jihatlari bilan javob bera oladigan shaxslar belgilab beradi.

Xozirgi kunda dunyoda globallashuv jarayoni amalga oshayotgan bir davrda ijtimoiy taraqqiyot barkamol shaxsni tarbiyalash va unga ijtimoiy-psixologik ta’sir etishni taminlovchi omillarni tadqiq etishga bo’lgan talablarning ortib borayotganligini ko’rsatmoqda.

Prezident Sh.M.Mirziyoevning “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” nomli asarida “Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan o’ta muhim masala – bu unib-o’sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog’liq. Biz bir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz lozim: ota-ona, jamiyat e’tiboridan chetda qolgan bola oilaga quvonch va foyda o’rniga faqat tashvish keltiradi. Shu bois bola tarbiyasi, yoshlar bilan ishlash biz uchun eng muhim va dolzarb vazifa bo’lib qolishi shart” , deya ta’kidlab o’tilganligi ushbu masalaning mohiyatini, uning naqadar dolzarbligini ko’rsatib turibdi.

Odam butun umri davomida oilada, maktabgacha tarbiya muassasalarida, umumiy ta`lim maktablarida, o’rta va maxsus o’quv yurtlarida hamda oliy o’quv yurtlarida, qolaversa mehnat jamoalarida tarbiyalanib boradi. Jamoa kishidan maъlum maqsad yo’lida intiladigan ijtimoiy faol,

o'zining hamma kuch - g'ayratini ijtimoiy foydali maqsadlarga sarf qiladigan bo'lishini talab etadi. Jamoaning fikrini hurmatlash, jamoa uchun munosib kishi bo'lishga intilish hap bir kishining o'ziga xos belgisidir.

Rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar jamoasi o'ziga xos xususiyatlar bilan xarakterlanadi hamda uning tarbiyaviy imkoniyatlari ham o'ziga xosligi bilan ajraloib turadi. Ma'lumki, shaxsning rivojlanishida u a'zo bo'lgan ijtimoiy guruhning o'rni beqiyos. Chunki jamoa shaxs uchun ijtimoiy hayotga tayyorgarlik maktabi vazifasini o'taydi. Jamoaning ta'siri natijasida bolada ijtimoiy-psixologik xususiyatlar shakllanadi. Xususan, jamoaning taъsiri ulara jamoa aъzolari bo'lgan o'rtoqlariga bo'ysunish, maqsadga intilivchanlik, irodaviylik xususiyatlar – sabr-bardoshlilik, qat'iyatlilik, chidamlilik, tolerantlik, shuningdek, rostgo'ylik, ishchanlik, do'stlik, insonparvarlik hislari tarbiyalanadi. Bolalar jamoasini shakllantirish uzoq vaqtni talab etadigan murakkab jarayondir. Dastlab hamkorlikdagi faoliyat asosan maktabgacha yosh davrida etakchilik vazifasini o'tovchi o'yin bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Bunda tarbiyachi alohida o'rinni egallaydi. Chunki tarbiyachi bolalar hamkorlikdagi faoliyatini tash kil etadi, yaъni ularga birgalikda o'ynashni taklif etadi. Demak, bolalarni jamoaga birlashtirishning dastlabki ushbu bosqichida tarbiyachi bu birlashishning markazida turadi.

Har qanday jamoada bo'lgani singari maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasini shakllantirish uchun maъlum shart - sharoitlar talab etiladi. Ushbu shart-sharoitlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- avvalo maktabgacha ta'lim muassasasi jamoasia iliq psixologik muhitning mavjud bo'lishi;
- ta'lim muassasida bolalar hayotfaoliyatini to'g'ri tashkil qilish;
- o'yinchoqlarning bola psixik rivojlanishiga taъsirini hisobga olgan holda ularning yoshiga, qiziqishiga mos kelishi va miqdor jihatdan bolalar soniga etarli bo'lishi;
- mashg'ulotlarni tashkil etishda bolalarda o'zaro ahllik, g'amxo'rlik, jamoatchilik, insoniylikni tarbiyalashga e'tiborni qaratish;
- bolalar uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatlarga ularni jalb qilish;
- ta'lim muassasasi bilan oilaning mustahkam aloqasini o'rnatish;
- ta'lim-tarbiya jarayonida nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni axloqiy norma va qoidalarga o'rgatib borishni ko'zda tutish;
- ta'lim muassasasi xodimlari tomonidan bolalarjamoasi , guruhida ijobiy xayrixohlik muhitini, sog'lom psixologik iqlimni yaratish.

Ushbu shart-sharoitlarni turli yo'llar orqali yaratish mumkin. Masalan, maxsus maktabgacha taъlim muassasasida bolalar tug'ilgan kunini nishonlash an'anaviy o'zaro munosabatlarga samimiylik kiritadi. Tarbiyachi bolalarning bir-biriga hurmat va e'tibor ko'rsatishlari va xayrihoxlik munosabatlarini shakllantirishi kundalik turmush faoliyatidagi har qanday imkoniyatlardan foydalanadi. Kiyinish va echinishda tarbiyachi bolalarni o'rtoqlariga yordam so'rab murojaat qilishga va yordam ko'rsatishga o'rgatib boradi. 5 - 6 yoshli bolalarning munosabatlari ancha murakkab bo'ladi. Ushbu ishlar orqali tarbiyachi bolalarning hamkorlikdagi faoliyatlarini tashkil etishga, ularning ko'proq mustaqil bo'lishlariga erishadi.

Muassasada tarbiyachilar tomonidan ta'lim - tarbiya ishi to'g'ri tashkillashtirilsa va amalga oshirib borilsa, katta guruh bolalarida bu sifatlarning hammasi shakllangan bo'ladi. Bolalar jamoa joylarida amal qilinishi lozim bo'lgan axloqiy qoidalarni o'zlashtirib, bilib oladilar va kattalar hama tengoshlariga muloyimlik bilan, xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishga xarakat qiladilar.

Bolalar jamoasini va bu jamoadagi bolalar o'rtasidagi do'stlik hissini tarbiyalash uchun murabbiy xar bir bolaning imkoniyatlarini, ularning individual-psixologik xususiyatlarini va shu jamoa-

da tutgan o'rnini aniqlab olishi kerak. Bolalarni jamoa bilan ishlashga o'rgatish, jamoadagilarning fikrini, inobatga olish, jamoa bilan ishlayotganda bir - biriga yordam berish tushunchalarini o'rgatib borish talab etiladi.

Maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda treninglardan foydalanish mumkin. Shaxslararo munosabatlar ko'nikmalarini xosil kilish uchun tashkil etiladigan treninglarning maqsadi – muloqot jarayonida vujudga keladigan nizoli va muammoli vaziyatlarni echishga o'rgatishdan iboratdir. Bu treninglar natijasida:

- gurux a'zolarining xar birida eътiborlilik, kuzatuvchanlik, o'zaro hurmat va o'zaro tushunishning taraqqiy etishga erishiladi;
- sherigining verbal va noverbal muloqotidagi farqni ajrata bilishga o'rganadi, ya'ni ishtirokchilar muloqotidagi sherigining so'zlari bilan mos kelmayotgan hatti-xarakati, holati, imo-ishoralarini o'qiy bilishga, ularni tahlil kilishga o'rganadi;
- turli xil vaziyatlarda suhbatdoshi bilan muloqotga kirisha olish yo'llarini egallaydi;
- yuzaga kelgan nizoli va ziddiyatli vaziyatlarda o'zining xulq-atvorini meъyorida ushlab turish malakalarini shakllantiradi;
- o'zaro ta'sir jarayonida boshkalarning, o'zining holatini, shuningdek shaxslararo munosabatlarni yaxshirok tushunishga o'rganadi;
- shaxslararo munosabatlar jarayonida bolaning o'z-o'zini anglashining shakllanishiga erishiladi;
- o'zining va suhbatdoshining emotsional xolatini tushunish , o'zidagi emotsional zo'rikishni pasaytirishga o'rganadi.

Shu o'rinda alohida taъkidlash lozimki, bu jarayonni tashkil kilish va olib borishda nafakat trening o'tkazish uslubi, balki trenerning shaxsiy pozitsiyasi xam etakchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bolalarning ijobiy shaxslararo munosabatlarini shakllantirish va takomilllashtirishda jamoada ijobiy muhit yaratish;

bolalarni bolalar jamoada tarbiyalash; insoniyat qadriyatlarga asoslanib, bolaning ijobiy axloqiy sifatlarini shakllantirish;

bolada ilk yosh davridan boshlab faollik, mustaqillik va ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish;

oila, maktabgacha tarbiya muassasasi va psixolog xamkorligini samarali va to'g'ri tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, "O'zbekiston", 2017.

2. Абрамова Г.М. Возрастная психология. М., 2001.

3. Волкова Г.А. Методика обследования нарушений речи у детей. -М., 1994.

4. Гаркуша Ю. Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи. - М., 1992.

5. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения -СПб., 2000.

6. Психолог в детском дошкольном учреждении: Методические рекомендации к практической деятельности / Под ред. Т.В.Лаврентьевой. М., 1996.

Salixova G.M,
Nizomiy nomli TDPU maxsus pedagogika v inkliziv ta'lim fakulteti "Logopediya" kafedrasi o'qituvchisi (PhD)

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MAXSUS EXTIYOJLI O'SMIR BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.

Nogironligi bo'lgan kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning bevosita jamiyatda, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishlari natijasida bu bolalarning ijtimoiy-huquqiy masalalari ijobiy hal etiladi. Ya'ni ular ham me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari qatori dam olish, davolanish ijtimoiy ta'minotdan foydalanadilar. Bir so'z bilan aytganda, ular ham jamiyatning teng huquqli fuqarolari sifatida yashaydilar. Ushbu natijani qo'lga kiritish uchun shunday muammoli bolalar bilim olishi, ularning birlashuvi kabi masalalarni o'rganuvchi defektolog, pedagog, shifokor va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishlarini talab qiladi. Bu jarayon umumiy ma'noda reabilitatsiya ishlarining mohiyatini ochib beradi.

1. Reabilitatsiya tadbirlarining kompensatsiyaga tayanishi. Kompensatsiya o'z yo'nalishiga ko'ra avvalo ijtimoiy adaptatsiya tushunchasi bilan birlashadi. Sharoitning o'zgarib turganligi uchun nogironligi bo'lgan bolaning imkoniyatlari hamda ehtiyojlari o'rtasida mutanosiblik buziladi. Shu vaziyatda nogiron bola muhitga moslashishga yoki uni o'zgartirishga harakat qiladi. Mazkur bolalarda har qanday harakat sog'lom analizatorlar faoliyatidan unumli foydalanish evaziga amalga oshadi. Masalan, eshitmaslik o'rnini ko'rish, harakat, teri-tuyish sezgilari qoplaydi. Nogiron bolalar atrofdagi aniq va mavhum o'zgarishlarni anglashga va ularga javob reaksiyasini berishga urinadi. Bu bolalar yashayotgan ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar uni turli faoliyatlar orqali ehtiyojni qondirishga undaydi. Aynan ta'lim-tarbiya jarayonida nogiron o'quvchilar pedagoglar tomonidan qo'llanilgan kompensatsion yondashuvlar (ko'rgazmali qurollar, real vaziyatlar, notanish insonlar bilan suhbatlar, sayohat darslari va b.)ning ta'sirida turli hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishga va ijtimoiylashishga o'rganadilar.

2. Reabilitatsiya ishlarining variativligi. Bu tamoyil nogiron bolalarni "hozir" munosabatidagi muloqotga va tez o'zgarayotgan vaziyatlarga ijtimoiy moslashishga tayyorlaydi. Olib borilgan tadqiqot ishi davomida nogiron o'smir qar bolalarda uchraydigan turli hayotiy vaziyatlarning modellari ishlab chiqildi. Bu modellar aynan nogironligi bo'lgan qar bolalarni ijtimoiy hayotda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga undaydigan topshiriqlardan tashkil topdi. Bundan tashqari ularga har bir berilgan topshiriqni bajarganlaridan so'ng o'z vaqtida rag'batlantiruvchi muhit yaratildi.

3. Reabilitatsiya tadbirlarining korreksiyaga yo'nalganligi. Ushbu tamoyil nogironligi bo'lgan o'smir kar bolalarda mavjud muammolar va ularning oqibatida yuzaga keluvchi psixologik yetishmovchiliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan ishlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari davomida nogiron o'quvchilarda uyalish, qaysarlik, o'ziga ishonmaslik, o'jarlik, dangasalik, o'zgalar yordamiga muhtojlikka o'rganib qolish kabi odatlar ko'p uchrashi kuzatildi. Natijada dars va mashg'ulotlar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarda

muloqot koʻnikmalarini, oʻzini-oʻzi namoyon qilish, oʻz fikrini himoya qilish, oʻzgalarni tinglash va oʻzgalarga yordam berish malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nogironligi boʻlgan oʻsmir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning tamoyillaridan biri bu – nogironligi boʻlgan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan har bir ota-ona farzandlari uchun mas'ul shaxs sanaladi.

Har bir ota-ona farzandini dunyoga keltirdimi uni to mustaqil hayotga toʻlguncha tarbiyalashi, boqishi, bilim berishi, tarqona va umuminsoniy axloq-odob qoidalarini oʻrgatishi zarur. Chunki ota-ona ekkan farzand atalmish nihol uzoq yillar davomida alohida qunt bilan parvarish qilish asnosida oila, ota-ona va jamiyat kutgan hosilni beradi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamizda bu muhim jihatga alohida urgʻu beriladi va "Ota-onalar oʻz farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar" – degan norma bilan ifodalanadi (64-modda).

Oilalarda oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda psixologik metodlardan foydalanishga ehtiyoj tugʻildi. Shu bois, reabilitatsiyaga jalb etilgan nogironligi boʻlgan bolalar bilan ishlashda, quyidagilar qoʻllaniladi:

– inson hissiy holatiga munosabat;
– oʻzaro aloqalarda diplomatik yoʻl;
– emotsional boshqarish va bardoshlilik;
– butun tarbiya madaniyatini qoʻllay bilish;
– hulqiy yoʻnalishini soʻngigacha asrash;
– bolalar va oʻsmirlarda kuzatiladigan holatlar toʻgʻrisida koʻnikma boʻlishi;
– bolalarga qiziqishning kuchliligi;
– bola huquqlarini hurmat qilish, hamda ularga nisbatan xaqqoniylik;
– oʻz-oʻzini anglashning rivojlanganligi jumladan, oʻz-oʻzini maksimal bilish, kim bilan ishlayotganligini tushunish;
– oʻzining ichki hayotiy pozitsiyasiga ega boʻlish, boshqa odamlar ishonchining oddiy namoyondasi boʻlmaslik.

Nogironligi boʻlgan kar va zaif eshituvchi oʻsmir bolani ijtimoiy hayotga yoʻnaltirishda noan'anaviy usullarga, metodik texnologiyaga, pedagogika va psixologiya darslarida tan olingan xalqaro va milliy tajribaga ega boʻlish, umr boʻyi orttirilgan shaxsiy namuna, oʻz faoliyatini tartiblash, sogʻlom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyojiy sharoitining oʻziga xosligi, natijani his etib maqsad sari harakat qilish, pedagogning uslubi va tajriba muhim hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi oʻsmir bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda har bir tarbiyachi – pedagog, mas'ul xodim, ota-ona faoliyatlarini axloq qoidalariga monand yoki oʻz mamlakatining talablariga tayangan holda reabilitatsiya ishlarini amalga oshirmogʻi lozim.

Ushbu reabilitatsion ishlarda har bir ishtirokchi va tashkilotchilar hamda ota-onalar odob-axloq normalari quyidagi asosiy tamoyillarni oʻz ichiga oladi:

• oʻz faoliyati davomida zaruriy bilimlarni egallash ;
• haqqoniylikka amal qilish. Bunda oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarning ishonchini suiiste'mol qilmaslik, shaxsiy hayotning chegarasini bilish, shuningdek oʻz pozitsiyasini shaxsiy maqsad yoʻlida foydalanmaslik kabilardan iboratdir;
• oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarga nisbatan gʻamxoʻrlik, empatiya bilan munosabatda boʻlish;
• oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarning ehtiyoj va qiziqishlarini shaxsiy qiziqish va zaruriyatiga boʻysundirmaslik;

- nafaqat oilada va muassasada, balki jamiyatda o'zining kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarini namoyon etish;
- axloq qoidalariga asoslangan o'z qarorlarining sabablarini ifodalashga, o'z tanlovi va xatti-harakatiga javobgar bo'lishga tayyor bo'lish.

O'rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba'zi o'ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud jumladan, oilada ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan, nogiron o'smir bolalar bor bo'lsa, ularning tarbiyasi, ta'limi, davolanishi, ijtimoiy muhofazada bo'lishi kabi masalalari bilan asosan onalar band bo'ladilar. Otalar, bu yumushlarning barini onalarga yuklaydilar..

Demak, reabilitatsiya ishlarining vazifalaridan biri kar va zaif eshituvchi o'smirni shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga kompleks ko'maklashishdir.

Reabilitatsiya ishlarida tor mutaxassislar hamda mahalla va oilalarning birgalikdagi faoliyati muhim shartlardandir.

– reabilitatsiya jarayonini tashkil etishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash;
– davolash, tuzatish, rivojlantirish, kasbga yo'llash, muloqotga o'rgatish, huquqiy savodxonlikka o'rgatishda izchillik, bosqichma-bosqichlikka rioya etish;
– reabilitatsiya ishlarida, sub'ektlilikni ta'minlash;
– kompleks ta'sir doirasining bola shaxsiga qaratilganligi;
– reabilitatsiya jarayonlari mazmunan, metod va texnologiyalarining bola shaxsiy qiziqishi, mayli, intilishi, yosh va ruhiy holatiga xos zkani;
– reabilitatsiya ishlarini bir yo'lda safarbar etish, oilalar bilan kelishilgan holda tuzilgan dastur asosida tashkil etish;
– reabilitatsiya ishlarini uyushtirishda bola shaxsiga differensial munosabatni tanlash;
– reabilitatsiya ishlarida kommunikativlik;
– reabilitatsiya ishlari natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, monitoring olib borish va boshqalar.

Ko'rib o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha bajariladigan reabilitatsiya ishlarining foyda berishi kar va zaif eshituvchi o'smir bola shaxsini pedagogik va psixologik taraflama o'rganish asosida tashkil etish bilan bog'liq.

Reabilitatsiya ishlari maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda bola shaxsining tarbiyasi va taqdiri, omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof muhit, bo'layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, xatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. Kar va zaif eshituvchi o'smir bola ruhiyatining madaniy ko'rinishida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, turli odatlarida, fikrlashida,o'zgalar bilan suhbatida, muomalasida namoyon bo'ladi. Shundagina o'smir kar bolani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va kompleks ta'sir yo'llarini aniqlash mumkin.

Nogironligi bo'lgan o'smir bolalarda bilim olish ko'nikmasining shakllanganlik darajasiga asoslangan holda, ularning ruhiy, jismoniy hamda ma'naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

Egamberdiyeva Shahnoza Akbar qizi,
Jizzax viloyati, Jizzax shahar Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
maxsus pedagogika kafedrasi stajyor o'qituvchisi

5-6 YOSHLI AQLI ZAIF BOLALARNI PSIXOLOGIYASINI O'RGANISHDA IJTIMOIY MUNOSABATLARINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada logopedik ishlarni rivojlatirishda nutqning buzilishlarini bartaraf etishda yetakchi logoped bo'lib, ularning asosiy shakllari tarbiyalash, o'qitish, korreksiyalash, kompensatsiya, moslashish va reabilitatsiya hisoblanadi va shu haqda yoritilgan

Kalit so'zlar: aqliy, jismoniy, ahloqiy, Oligofreniya, Go'daklik davri, Noadekvat harakatlar, artikulyatsion mashg'ulotlar, ijtimoiy faoliyat.

Annotation. In this article, speech therapists are the leading speech therapists in the development of speech disorders, and their main forms are education, training, correction, compensation, adaptation, and rehabilitation..

Keywords: Mental, physical, moral, Oligophrenia, Infancy, Inadequate movements, articulatory activities, social activities.

Аннотация. В данной статье логопеды являются ведущими логопедами в развитии речевых нарушений, а их основными формами являются обучение, обучение, коррекция, компенсация, адаптация и реабилитация.

Ключевые слова: Психическое, физическое, моральное, Олигофрения, Младенческий возраст, Неадекватные движения, артикуляционная подготовка, социальная активность.

Insonrarvarlik – xalqimizning azaliy fazilatlaridan biri bo'lib, yurtimiz va jamiyatimizga xos bo'lgan yuksak ma`naviy qadriyat va ijtimoiy tamoyillardan biri sifatida alohida e`tirof etiladi. Yordam va ko'makka muhtoj insonlar, nogironligi bor bo'lgan bolalarning to'laqonli hayot kechirishlari, jamiyatga faol integratsiyalashuvi va moslashuvi uchun munosib sharoit yaratib berish masalalariga yurtimiz va jamiyatimiz tomonidan alohida ustuvorlik berilmoqda.

Davlatimiz nogironligi bor bo'lgan insonlar uchun jamiyat hayotining hamma sohalarida va inson rivojlanishining barcha bosqichlarida teng imkoniyatlar yaratish orqali inklyuziv jamiyat tomon faollik bilan harakat qilmoqda. ya`ni, inson qadrini ulug'lashga yo'naltirilgan say-harakatlar zamirida "...nogironligi bo'lgan insonlar - jamiyatning to'laqonli a`zolari, degan asosiy tamoyilga amal qilgan holda izchil ish olib bormoqdamiz" – deya ta`kidlaydilar mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoev.

AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Shvetsiya kabi yuqori rivojlangan davlatlar ta`limi amaliyotida nogironligi bo'lgan va imkoniyati cheklangan bolalarga meyorda rivojlanayotgan tengdoshlari qatorida maktabgacha ta`lim muassasasida tarbiyalanuvchilar ta`lim-tarbiya olish imkonini beruvchi integratsiyalashgan yondashuv tamoyili joriy etildi [67, 44-b.].

Imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat masalasi Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya"sida "oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasi ekanligi, u davlat va jamiyat tomonidan muhofaza qilinish huquqiga ega ekanligi hamda nogironlar va ular oilalarining a`zolari nogironligi bor

insonlar huquqlaridan to'la va teng foydalanish ishiga hissa qo'shish imkonini beradigan zarur himoya va yordamga ega bo'lishlari" bilan bog'liq maqsad va intilishlarni o'zida ifoda etadi [5].

"Jamiyatda imkoniyati cheklangan insonlar bilan bog'liq zamonaviy tibbiy qarashlar keng tarqalgan bo'lib, ular ko'plab afsonaviy, ya`ni, ularning hayoti boshqa oddiy insonlar hayotidan tubdan farq qilishi, ularning aksariyati intim munosabatlarga kirisha olmaydi va ota-ona bo'la olmaydi, ular boshqalarning ko'magisiz hayot kechira olmaydilar va doim boshqalar yordamiga muhtoj bo'ladi, degan real voqelikka to'g'ri kelmaydigan tasavvurlarni yuzaga keltiradi" [10,10-b.]

Biroq, imkoniyati cheklangan insonlarning aksariyat qismi ijtimoiy tajribani faol o'zlashtirishi va voyaga yetgach, mustaqil bo'la olmaslik mumkin ekanligi olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda o'z tasdig'ini topgan [49, 50, 58, 115, 121].

"Oila orqali bola asosiy ijtimoiy bilimlarni, ma`naviy ko'nikma va malakalarni egallaydi, ma`lum qadriyat va ideallarni qabul qiladiki, bular uning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'ladi" [120, 29-b.].

Biz quyida imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy tajriba va ijtimoiylashuv bilan bog'liq jihatlariga, shu bilan birga tadqiqotimiz uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan fikrlarga to'xtalib o'tishni ustuvor masala, deb bilamiz.

Taniqli psixolog olimlar P.Y.Galrerin, A.N.Leontev, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, tomonidan amalga oshirilgan amaliy va nazariy tadqiqotlar zamirida ontogenez jarayonida insonlar psixikasi hayvonlar psixikasining indivual rivojlanishidan farqli ravishda, o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish shartlariga ega ekanligi aniqlangan [48, 61, 44, 95].

Hayvonlar psixikasi rivojlanishida tajribaning natijasi ikkita turga bo'linadi hamda ular individual va genetik (o'rganish orqali o'zlashtiriladigan) turlaridan iboratdir. Bolalar psixikasi rivojlanishida ular bilan birgalikda tajribaning yana bir alohida turi – ijtimoiy tajriba ham paydo bo'ladi va yetakchi rol o'ynay boshlaydi [32, 81-b.].

L.S.Vigotskiy o'z tadqiqotlarida bola rivojlanishining ikki bosqichi to'g'risidagi nazariyani ilgari surar ekan, faol, ya'niuning o'z faoliyatiga asoslangan va boshqalar ta`siridagi, ya'ni"yaqin rivojlanish doirasi"dagi faoliyatlarini o'zaro ajratib ko'rsatadi. Ijtimoiylashuv bolaning "yaqin rivojlanish doirasi" bilan bog'liq faoliyatidir. Ayni shu hudud bolani olim ilgari surgan "madaniy rivojlanish" jarayonining ishtirokchisiga aylantiradi [44].

L.I.Akatov olib borgan izlanishlariga ko'ra ijtimoiy tajriba "ta`lim va tarbiya vositasidagi bola tajriba jarayonida olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy tajribani o'zlashtirayotgan bola bolaning shakllanishi va psixik rivojlanishi avtomatik tarzda emas, balki, muhit bilan birga faol aloqada kechadi" [24].

Ijtimoiy tajribaning vujudga kelishi meyorda rivojlanayotgan bolalarga nisbatan imkoniyati cheklangan bolalarda ancha murakkab kechadi. Sababi, rivojlanishdagi jismoniy va ruhiy nuqsonlar ularning yoshiga mutanosib ravishda hayotiy faoliyatning turli sohalaridagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari va ijtimoiy-madaniy munosabatlarga erkin kirisha olishlariga to'sqinlik qiladi [32, 81-b.].

Shu sababli professor L.Mo'minova "Hozirda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta`lim-tarbiya, ijtimoiy moslashuvi va inklyuziv ta`limi muammosi eng dolzarb va murakkab nazariy va amaliy muammolardan biri" ekanligini qayd etadi. Uning "Bir tomondan nogironlikka ega odamlarga ularni jismoniy, psixik va intellektual imkoniyatlaridan qat`iy nazar, ijtimoiy e`tiborni oshishi, ikkinshi tomondan demokratik, fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan bola qadr-qimmatini va huquqlarini himoyalash zaruriyatini oshishi – mazkur guruh odamlarini psixologik-pedagogik ishi dolzarbligini belgilaydi" [72, 81-b.] degan fikrlarini to'liq ma`qullaymiz.

Nogironligi bo‘lgan bolalarning ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvida ijtimoiy tajribalarning amaliy ahamiyatini quyidagilarda ko‘rish mumkin:

1. Jamiyat ta`lim va tarbiyaning “bosh buyurtmachisi” bo‘lib, ta`lim va tarbiya vositasida jamiyatga har jihatdan mansub va munosib bo‘lgan bola kamol toptiriladi.

2. Har bir jamiyat o‘zining shakllanish va rivojlanish bosqichlariga ega bo‘lib, bu bosqichlarda o‘ziga xos an`analar, urf-odat, qadriyatlar, meyorlar va tamoyillar ham taraqqiy etgan bo‘lib, ma`lum bir davrda barqarorlikka erishadi [105]. Ularni o‘rganib, hamda ularga moslashib, hayoti va faoliyati davomida namoyon qilish har bir bolaning shu jamiyatga mansubligini ifodalovchi asosiy shartlardan biridir.

3. Ijtimoiy tajribani namoyon qilish va uni shakllantirish jamiyatning o‘zi va uning turli institutlari birlamchi va to‘laqonli muhit vazifasini bajaradi. Bu tajriba ta`lim va tarbiya oldidagi, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarga doir vazifalarni samaradorligini ta`minlaydi va amalga oshirishni osonlashtiradi [35, 37-b.].

4. Jamiyat muhitida ijtimoiy tajriba insonning erkin hayot kechirishini ta`minlaydi, ya’nibu uning jamiyatning boshqa a`zolari bilan turli sohalardagi munosabatlarida hamjihatligi, o‘zaro tengligi va hamkorligi uchun imkoniyat yaratadi.

“Mustaqil hayot” tamoyili bugungi kunda imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiylashuvining yakuniy natijasi sifatida ham ilgari surilmoqda. Unga ko‘ra, mazkur toifadagi bolalar jamiyatda boshqa insonlar singari yashashlari lozim va aslo undan ajralib qolishlari kerak emas. Chunki, ijtimoiy munosabat inson, shu jumladan, imkoniyati cheklangan insonlar ijtimoiylashuvining murakkab bosqichi va ayni paytda avvalgi bosqichlarning hosilasi hamdir [38, 130-b.].

Imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatning pedagogik jihatlarini tahlil etar ekanmiz, bu borada ilmiy-nazariy hamda amaliy tadqiqot materiallarining kam ekanligining guvohi bo‘lamiz.

Lekin tadqiqotning nazariy asoslarini meyorda rivojlanayotgan o‘smir bolalarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabat bilan bog‘liq qarashlar asosida, shu bilan birgalikda imkoniyati cheklangan bolalarga xos xususiyatlarni inobatga olgan holda, shakllantirib olish mumkin bo‘ladi.

I.R.Lotova bolani psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabat deganda “bolaga ijtimoiy munosabatda mas`uliyatli va mustaqil, g‘amxo‘r va e`tiborli bo‘lishga, o‘zini va o‘zgalarni tuchunishga, bolalar qiziqish va intilishlarini oila a`zolarining qiziqishlari bilan muvofiqlashtirgan holda to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatishni, hamda psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabat o‘z salomatligini, shuningdek yaqinlarning salomatligini muhofaza qilishni, muloqot qilish va o‘z his-tuyg‘ularini boshqara bilish malakalari, oilaviy munosabatlarni qurish ko‘nikmalarini nazarda tutgan [62, 51-b.].

Pedagog olim M.Abdullaeva “ Yosh yigit va qizlarni ijtimoiy munosabatga har taraflama tayyorlash jarayoni murakkab, serqirra va uzluksiz” ekanligini aytib, yoshlarni ijtimoiy munosabatga ma`naviy va madaniy jihatdan tayyorlashda “maktablarda yoshlarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabat bo‘yicha ilmiy-redagogik targ‘ibot ishlarining samaradorligini oshirish, bolalarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish muammolarni hal etish zarurligini ko‘rsatgan.

F.F. Xidirova o‘z tadqiqotlarida har bir oilada qizlarni mustaqil psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning “muloqot madaniyatini shakllantirish, oila byudjeti va undan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, oila xo‘jaligini yuritish borasida malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish, bolalarni parvarishlashda tarbiyalash va gigena

qoidalariga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish" yo'nalishlariga katta e'tibor qaratgan [112, 72-b.].

M.Inomova tomonidan oilada bolalarni ma`naviy-ahloqiy tarbiyalashda qadriyatlardan foydalanishning milliy andozasi ishlab chiqilgan [53] bo'lsa, tadqiqotchi A.Muxsieva oilada bolaga ta`sir metodlarini ijobiy va salbiy turkumlarga ajratgan holda, amaliyotda ulardan foydalanishning sabab va oqibati xususiyatlarini ilmiy asoslab bergan [76].

D.Xoliqov bolalarga "Ijtimoiy munosabat etikasi va psixologiyasi" va "Odobnoma" fanini o'qitish jarayonida jinsiy tarbiya orqali ularni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat masalasini ilmiy jihatdan tahlil qilib, "maktabgachaning tayyorlov guruh bolalarini psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat da ularning psixo-fiziologik xususiyatlarini hisobga olish hamda oila va nikoh, ularning kelgusi ijtimoiy munosabatidagi munosabatlarini o'rganish va tahlil etish muhim" ekanligini alohida ta`kidlab o'tgan [113, 67-b.].

Yoshlarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatni muhim pedagogik muammo sifatida o'rgangan M.Maxmudova mazkur jarayonni "fiziologik-gigienik tayyorgarlik, pedagogik bilimlar bilan ta`minlash, qiz va yigit oilalarining muvofiqligi, ijtimoiy munosabatga iqtisodiy jihatdan tayyorlash hayotga estetik munosabatni shakllantirish" yo'nalishlarida amalga oshirishni maqsadga muvofiq deb hisoblagan bo'lsa [65, 34-b.], D.Ararbaeva "yoshlarning oilaga moslashuvida ularning nikohga ma`naviy tayyorgarlik darajasi asosiy omillardan biri sifatida muhim rol o'ynaydi" degan fikrni ilgari suradi [30, 41-b.].

M.A. Uterberganov imkoniyati cheklangan bolalarni psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabatning ota-onalarning tarbiyachilik funksiyalarini bajarish qobiliyati, o'zaro ahloqiy va hissiy jihatdan bir-birini qo'llab-quvvatlashning shakllanganligi" munosabatlari bilan bog'liq ekanligini ishlab chiqqan [107, 10-b.].

Hozirgi kunda maxsus pedagogikada ham psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat , bir tomondan, yoshlarni baxtli nikoh uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan maxsus jarayon sifatida qaralsa, boshqa bir tomondan, bolani shakllantirish jarayonining bir qismi, deb qaralmoqda [92].

N.M.Galimova "ijtimoiy tarbiya ehtiyojlari, davr talabi hamda kelajak oldidagi mas`uliyat aynan bugun maxsus pedagogika oldiga bo'lajak oila egasini shakllantirishga doir aniq faoliyatga kirishish vazifasini belgilaydi [47, 33-b.]" deya qayd etgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz ilmiy tadqiqotimiz davomida aqli zaif bolalar psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat tuchunchasiga quyidagisha ta`rif berishni lozim deb topdik. Aqli zaif bolalar psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bu - oilaga qadriyat va zarurat sifatidagi munosabatlarni, shuningdek, ijtimoiy munosabatning barcha yo'nalishlariga aloqador eng muhim bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni, hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida tizimli ravishda va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib boriladigan pedagogik, psixologik va korreksion texnologiyalar va metodlar jamlanmasi asosida kechadigan ta`lim jarayonidir.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalarga ta`lim-tarbiya berish jarayonlarida ularning jamiyatga to'laqonli va barcha huquqlari kafolatlangan holda ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvi asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur bolalarni ta`lim muassasalari muhitida psixologiyasini o'rganishda ijtimoiy munosabat bo'yicha olib borilayotgan ishlar ham yildan-yilga takomillashtirilib, mana shunday maqsadlarga xizmat qilishi lozim deb hisoblaymiz.

Foydalangan adabiyotlar royxati

Maxsus adabiyotlar.

1. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda kino san`ati imkoniyatlaridan foydalanish. “Bola va zamon” jurnali. 2020/2. T., 2020. 70-72 b.
2. O‘zbekiston Resrublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta`lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. (Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).
3. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribani shakllantirishning ayrim tarbiyaviy-korreksion masalalari. “pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2015/1. T., 2015. 34-39 b.
4. Smirnova A.M. Korreksionno-vosritatelnaya rabota ushitelya vsromogatelnoy shkoli. - M.: ‘rosveshenie, 1982.- 104 s.
5. Firsova E.Y. Sotsialno-redagogisheskoe sorrovojdenie semey umstvenno otstalix lits. Diss. …kand. ‘ed. nauk. – M., 1994. - 250 s.
6. Lebedinskaya K.S. ‘sixisheskie narusheniya u detey s ‘atologiey temra ‘olovogo sozrevaniY. M., Meditsina. 1910 – 156 s.
7. Lebedinskiy V.V. Narusheniya ‘sixisheskogo razvitiya v detskom vozraste: Usheb: ‘osobie dlya stud. psixol.fak. vissh. usheb. zavedeniy. – M.: Akademiya, 2003. – 144s.
8. Leontev A.N. psixologisheskie osnovi razvitiya rebyonka i obusheniY. – M.: Izdatelstvo “Smisl”. 2019. - 423 s.
9. Abdullaeva R. Yoshlarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda mutaxassislar mas`ulligi. “O‘zbekistonda zamonaviy oila rivojlanishining dolzarb masalalari” mavzusidagi resrublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand: 2019. – 183 b.

Bozorboyev Javlon
Jizzax Davlat Pedagogika universituti
Maxsus pedagogika kafedrasi

STAJIYOR O’QITUVCHISI MAKTABGACHA TA’LIM YOSHDAGI NUTQIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALARNI TA’LIM-TARBIYASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Anatatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim yoshdagi nutqida nuqsoni bo’lgan bolalarni nutqini tarbiyalashni o‘ziga xos xususiyatlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uning istiqbollari fikrlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.Shuningdek, maqolada bugungi kunda respublikamizda amaldagi ta’lim tizimi bolalarni mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirib borishga yo‘naltirilgan mustaqil fikrlashni pedagogik texnologiyalarga qiyoslash orqali bolalarni aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilish borasidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so’zilari: zamonaviy o’qituvchi, obrazi, pedagogik mahorat,pedagogik muloqot ijodkor, notiq, tashabbuskor.

Аннотация: В данной статье научно проанализировано использование современных педагогических технологий в обучении детей с дефектами речи дошкольного возраста, его перспективы и мнения.Также в статье действующая в нашей республике система образования помогает детям развивать навыки самостоятельного мышления Путем сопоставления ориентированного самостоятельного мышления с педагогическими технологиями выделяются идеи, служащие развитию умственных способностей детей.

Ключевые слова: современный учитель, имидж, педагогическое мастерство, педагогическое общение, креатив, оратор, инициатива.

Annotation: In this article, the use of modern pedagogical technologies in the education of children with speech defects of preschool age is scientifically analyzed, its perspectives and opinions. Also, in the article, the current educational system in our republic helps children to

develop independent thinking skills. By comparing independent thinking with pedagogical technologies, the ideas of serving the development of children’s mental abilities are highlighted.

Keywords: modern teacher, image, pedagogical skill, pedagogical communication, creative, speaker, initiative.

Dunyo miqyosida ham statistik ma’lumotga ko’ra nutq nuqsonlarining soni ko’payib bormoqda shuning uchun bolalar va o’smirlarda nutq kamchiliklarini oldini olish dolzab muammo bo’lib qolgan. Bizning mamlakatimizda nutq kamchilligiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-tarbiyaviy va pedagogik ishga katta e’tibor qaratilmoqda. Nutq kamchiligini erta aniqlash korreksion ta’lim-tarbiyani tashkil qilish va ta’lim -tarbiyaning uslublari masalasini hal qilish bo’yicha ma’lum miqdorda yutuqlarga erishilgan. Hozirgi kunda inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Yangi ta’lim to’g’risidagi qonun ham qonunchilik palatasi tomonidan 2020- yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma’qullangan. Maktabgacha ta’lim va tarbiya bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir. Maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi.Bolada nutqni tushunish uni o’rab turgan predmetlar va kattalar talaffuz qilgan so’zlarning o’rtasidagi aloqani o’rnatish yo’li orqali rivojlanadi. Bola istagini mimikasi yoki jesti orqali bilib olishga urinadigan ota–onalarga ularning bunday hatti-harakati noto’g’ri ekanligini tushuntirish zarur. Chunki bunday jarayonda bolada ovoz reaksiyalari tovushlar va so’zlar talaffuziga ehtiyoj sezilmaydi. Nutq kamchiligiga ega bolalarni tarbiyalash jarayonida ota-onalar va pedagoglar doimo o’z xulq-atvorni va o’zining mavqeyini anglash lozim. O’zaro rag’batlantirish o’zaro hurmat tartibni saqlash oila a’zolari o’rtasidagi o’zaro ta’sir nutq kamchiligiga ega bolalalrni psixogen reaktiv holatlar profilaktikasida jiddiy ro’l o’ynaydi.Tushuncha aql-idrok jarayonida vujudga keladi. Nutqiy fikrlash faoliyat mexanizmi sifatidagi bunday jarayonlar xususiyatiga nutqiy fikrlashning muayyan turi-umumlashgan yoki aniq xodisaviy turi to’gri keladi. So’z ma’nosi tizimi va nutq patalogiyasi tizimlarining mana shunday o’zaro shartlangan o’zgarishi me’yorlar kabi tafakkur va nutq birligini asosli ravishda aks ettiradi. Ma’lum bo’lishicha nutqi rivojlanmagan bolalarning o’zi turgan joyini aniqlash xususiyatini o’rganishda obyektni joylashgan joyini anilashda ham bilish faoliyatida turli darajada buzilishlar uchraydi. Biz dastlab bilish faoliyatidagi buzilishlar ustida korreksion ishlar olib boramiz. Ushbu korreksion ish bilan birgalikda tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf qilsak maqsadga muvofiq bo’ladi. Bola hayotining birinchi uch yilida nutq faoliyatining rivojlanishi ahamiyatli hisoblanadi. Nutqi rivojlanmagan bolalarning erkin diqqat-e’tiborning xususiyatlari chalg’itish xarakterida namoyon bo’ladi. Nutqi og’ir buzilgan bolalarda erkin diqqat -e’tiborining past darajadaligi ularning shakllanganligiga yoki faoliyat tuzilishining buzilishiga olib keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga muayyan mavzular bo‘yicha ertaklar rasmlar asosida hikoya tuzish topshirig’i ham berilishi mumkin. Bunday topshiriq ustida ishlash orqali ularda mustakillik, ijodiy faollik rivojlantiriladi. “Bizning oila”, “Bahor fasli”, “yoz - ugar soz”, “qaldirg’ochlar uchib keldi”, “qo‘g’irchoq teatrida”, “qish”, “qor”, “qorboboning sovg’asi”, “qushlar bizning do‘stimiz”, “Mening to‘tilarim”, “Hayvonot bog’ida”, “Ertaklar mamlakatida”, “Sirkda”,

“qo‘g’irchoqlarim -ovunchoqlarim”, “Uch ayiq”, “quyonlar”, “qovoq polvon” va boshqa mavzularda hikoya tuzishni aniq tavsiya etish bolalarni nihoyatda qiziqtirib boriladi. Hikoya qilish bolalarning jumlalarni grammatik jihatdan to‘g’ri tuzish, tovushlarni, qo‘shimchalarni to‘g’ri talaffuz etish, yoshiga mos darajada tasviriy vositalardan to‘g’ri foydalana olishiga yordam berib boriladi. Hozirgi davrda ota-onalar bilan pedagoglar hamkorligiga alohida e’tibor berilmoqda va bu ta’lim tarbiya ijobiy natijalarga olib kelmoqda. Ota – onalar bilan ishlashda o‘qituvchi – logopedlar an’anaviy va noan’anaviy usullar : anketalashtirish, maslahat – muloqat, ochiq mashg’ulotlardan keng foydalanadi. O‘z navbatida ota – onalar farzandlari ishlari bilan tanishib, ulardagi muammo va yutuqlardan tegishli xulosa chiqaradilar. O‘qituvchi – logoped har bir bola topshiriqlarni qanday bajarganligini ota – onalarga tushuntiradi. Individual daftarlar orqali bolalar qanday natijalarga erishgani qaysi tovushni hosil qilolmagani, nimada qiynalishi haqida ma’lumot berib boriladi. Shu Bilan bir qatorda, ota – onalar bolalari bilan topshiriqni qayta ko‘rib chiqishlari lozim. Xulosa qilib aytganda tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar olindi: nutqi rivojlanmagan bolalarda bilimidagi kamchiliklar tafakkur jarayoni va natijalariga va o‘z-o‘zini tashkil qilishning buzilishiga ko‘proq ta’sir qiladi. Ularda atrofdagilar to‘g‘risida etarli hajmda ma’lumotlar bo‘lmaydi, borliqdagi predmetlarning xususiyatlari va funksiyalari haqida, hodisalarning sabab-tergov aloqalarini o‘rnatishda qiyinchiliklar tug‘iladi. Bunda nutqi rivojlanmagan bolalarda fikrlash operyasiyalarini to‘g‘ri amalga oshirish sharoiti qoidaga ko‘ra, saqlangani o‘z-o‘zini tashkil qilishni tartibga solish va bilim zahiralarini kengaytirilganligi ochib ko‘rsatiladi. Talaffuzni shakllantirish ishi yakka tartibdagi (guruhli va frontal) mashg’ulotlarda amalga oshiriladi. Bo‘lim bo‘yicha tuzatuvchi ta’limning vazifalari bolalarda til doirasida kuzatish va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish, o‘zlashtirilgan leksik va grammatik materialni bog’langan nutqning turli ko‘rinishlarida amaliy qo‘llash malakasini kengaytirishdan iboratdir. Shunday qilib bolaning bilish faoliyatini rivojlantirishda tarbiyachi va otaonaning hamkorligini rivojlantirish o’ta muhim.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqi yaxshi taraqqiy etishi uchun ularning nerv sistemasi, eshitish va nutq organlari sog‘lom bo‘lishi lozim. Agar bola yaxshi eshita olmasa, u tovushlarni bir - birdan yaxshi farqlolmaydi; tomoq burun yo‘llari, tishlari sog‘ol bo‘lmasa, tovushlarni so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz eta olmaydi. Nerv asab tizimi nosog‘lom -tez qo‘zg‘aluvchan bo‘lsa, bu uning nutqiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun maktagacha ta’lim muassalarida bolaning nutqini rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish lozim.

Nutq to‘liq rivojlanmagan maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun esa logopedik o‘yinlar asosida so‘z va tovushlarni tog‘ri talaffuz etishni tarbiyalash usullarini qo‘llash kerak. Bolaning har bir tovushni to‘g‘ri talaffuz etishi bu bir murakkab, o‘ziga xos ish hisoblanib , ana shu ish nutqni harakatga keltiruvchi va nutqni eshitish analizatorlarining barcha qismlari bir - birlari bilan o‘zaro bog‘langan holda aniq ishlashni ta’lab etadi. Uch yoshli ko‘pchiligida tovushlarni talaffuz etishning patalogik kamchiligi emas, fiziologik kanchiligi uchrab turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, uch yoshli bolalarda markaziy eshituv va nutq aparatining ishi hali takomillashmagan bo‘ladi. Markaziy eshituv organi bilan nutq apparati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mustahkam va yetarli darajada bo‘lmaydi, periferik nuq apparatining muskullari esa hali kuchsiz harakat qiladi. Bularning barchasi bola nutq organlari harakatlarining yetayetarli miqdorida aniq bo‘lmasligiga, tovushlarni eshitish orqali aniq ajrata olmasligiga olib keladi. Tovushlarning to‘g‘ri talaffuz etishning asosiy shart-sharoitlaridan biri artikulyatsiya appaarati organlarining harakatchanligi va bulardan bolalarning foydalana olish qobiliyatidir. Buning uchun xonada eng avvalo osoyishtalik bo‘lishi lozim. Baland ovoz bilan so‘zlashishga, radioni yoki musiqalarni baland ovozda qo‘yib qo‘yilishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Chunki bularning barchasi bolalarning ham mustahkamlanmagan nerv asab tuzulishiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tarbiyachi ha deb baland ovozda gapiraverishi ham bolani uning so‘zlariga be'etibor bo‘lishiga olib keladi. Bu degani faqat jimjitlik bo‘lishi kerak, degani emas, axir bolalar o‘ynaganlarida bir biralari bilan so‘zlashadilar. Tarbiyachining logoped esa bolalarning so‘zva tovushlarni talafuz etishini tarbiyalash kerak. Buning uchun bog‘chaga kelgan kunidan boshlaboq nutqi to‘liq rivjlanmagan bolaning qanday so‘zalashishi tekshiriladi. Masalan bola bilan individual so‘zlashish jarayonida, yoki kichkintoylar bilan o‘yin paytida so‘zlashishi tekshirilib boriladi. Bundan tashqari logoped tarbiyachi logopedik o‘yin jarayonida nutq to‘liq rivojlanmagan bolalarga so‘zning boshida, o‘rtasida va oxirida keladigan tekshiriladigan tovushli rasmlarni ko‘satib , topchi bu nima deyiladi? deb so‘raydi. Bola esa sifatda ifodalangan buyumni: "luchka", "taptal" ,"kalam", "bujoq", "xo‘roz", "mishu", "mashina" deb izohlaydi. Ularning bu javoblari logoped tarbiyachi tomondan qayd etib boriladi. Tekshirishni odam ma'nosi va yuz qisimlarini namoyon etish mumkin. Masalan: soch, bosh, til, bo‘yin, elka, burun, qorin, barmoq, qo‘l, oyoq va hakozo.

Logopedik mashg‘ulotlar jarayonida tarbiyachi logoped har kuni 3-4 bolaning nutqini tekshirib borsa, tez orada bunday bolalarning barchasida tovush talaffuzining ahvoli bilan yaxshi tanish bo‘ladi va bu axborotni kundalik ish faoliyatida bolalarni kuzatish jarayonida to‘ldirib boradi.

Ma'lumki so‘zning tovush tarkibini to‘g‘ri idrok qilish aynan shu so‘zning to‘g‘ri esda qolinishini ta'minlaydi. Nutq va so‘zlardagi tovishlarni idrok qilishi va yaxshi tushinish uchun esa eshitish nutqini rivojlantiruvchi logopedik o‘yinlar nutq to‘liq rivojlanmagan bolalar uchun o‘tkaziladi. Masalan tarbiyachi logoped: Men nima dedim? Deb bolalardan bir necha metr narida turadi. Keyin bolalar eshtib topishlari uchun lozim bo‘lgan so‘z yoki jumlani avval sekin, keyin shivirlab tlaffuz qiladi. Bolalarga o‘yin qoidasi tushuntiriladi. Mana bunday: men bir so‘zni sekin aytaman siz diqqatbilan eshiting, nimani aytishgani toping. Men kimni chaqirsam, shu bola nima eshitgani aniq va baland ovoz bilan aytib beradi.

Bunday didaktik o‘yinlar ko‘rsatma materiallar bilan o‘tkaziladi. Deylik bolalar oldida turgan o‘yinchoqning nomini sekin aytadi va bolalarga qiyin bo‘lmagan topshiriq beradi: "Lola qo‘g‘irchoqni kravatga yotqiz" "Anvarjon bayroqchani stolga qo‘y"

Logoped tarbiyachi bu so‘zlarni topshiriqlarni bolalarga qarab turib beradi. Bu esa bolalarning aytilgan so‘zlar artikulyasiyasining ko‘rib tez topishlariga yordam beradi. Bu o‘yinlarni bir necha bor takrorlagach o‘yin topshirig‘I murakkablashtiriladi. Ya'ni logoped tarbiyachi so‘zini bolalarning orqasida turib talaffuz etadi, topshiriq esa bir marta aytiladi. 5-6 ta bolalar chiqib nima eshitganlarini aytadilar. Kim to‘g‘ri topganligi aniqlanadi. Asta sekin bu o‘yin murakkablashtiriladi. Masalan eshitishi jihatdan bir-biriga yaqin bo‘lgan so‘zlarni taklif qilinadi. ("ko‘p -ko‘k", "yil-yo‘l", suv -sut , tis -tiz , tuz-tus)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonun .2020y
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007 y. 3. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika. M. 1985 g.
4. Ermakov V.P, Yakunin G.A. Osnovoi tiflopedagogiki Moskva:Vlados 2000g.
5. Ignateva S.A. Blinkov Yu.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniyami v razvitii. Moskva: «Vlados». 2004 g.
6. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. O'qituvchi nashriyoti. Toshkent 1993.
7. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika). T.: G'ulom", 2005 y.
8. RaxmonovaV.S. Maxsuspedagogika. G'ulom nashriyoti. Toshkent. 2006
9. Raxmonova V.S. Defektologiya asoslari va logopediya. O'qtuvchi nashriyoti. Toshkent 1991.

Qo'ldosheva Nilufar
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim fakulteti talabasi Umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimida inklyuziv ta'limni barqaror rivojlantirish istiqbollari.

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishi xaqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv, strategiya, fe'l-atvor, korreksion, ehtiyoj, tenglik. hoqimandalik, uyg'unlashmoq, shaxs, jamiyat.

Hozirgi kunda jahon miqyosida keng targ'ibot qilinayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi, ya'ni o'sishi va rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash masalasi O'zbekistonda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Inkluziv so'ziga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u ingliz tilidan olingan bo'lib,inclusive, inclusion uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi.

Inklyuziv ta'lim nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi, va yutuqga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi. Ya'ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, manbai, moddiy va ma'naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qatiy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'limdir.

Inklyuziv ta'lim-umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta'lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ular o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur bo'ladilar bu esa ular fe'l-atvorlarida turli salbiy illatlarning shakllanishiga turtki bo'ladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus chtiyojli bolalar ayrim sabablarga ko'ra, masalan ota-onalarni maxsus maktab-internatlarga yubormasligi sababli ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalarini xohish-istaklarini inobatga olgan holda va ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash maqsadida Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

-ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun

zaruriy psixologik pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

-jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom

-bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

-imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajralmagan holda

yashash huquqini ro'yobga chiqarish;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Imkoniyati cheklangan bola ham barcha bolalardek bola hisoblanadi va u tan olinishi, hurmatga sazovor bo'lishiga haqli, shuning uchun ularni nuqsoni bilan atalishi nomaqbul hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalar normal rivojlanishdagi bolalar kabi topshiriq va vazifalarni tezlik bilan mukammal amalga oshira olmasalarda, ammo imkoniyat darajasida bajara oladilar. Bolaning huquqlarini himoya qilish, ularga ijobiy munosabatda bo'lish tarbiyalashning muhim usulidir. Shuning uchun ham ularni tahqirlashlarga yo'l qo'ymaslik talab etiladi. Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining nafli jihati juda ko'p ular sirasiga quyidagilar kiradi:

- Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi.

- Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

Kamsitishlarni oldini oladi. Maxsus yordamga muhtoj bolalarning asosiy muammolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan. cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual. axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash ko'zda tutildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim chtiyojlari bo'lgan bolalarga

ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo’yicha “yo’l xaritasi” ishlab chiqildi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalar ta’limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko’rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi. Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko’rsatkichlar va tegishli davrga mo‘ljallangan asosiy yo’nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida “Yo’l xaritasi” asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi. Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan:2020-2022-yillar davomida: inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish;

inklyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish; inklyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich vaboshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo’llanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanishi;inklyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish;

alohida ta’lim chtiyojlari bo’lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o’qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o’rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo’lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;inklyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish;

2023-2025-yillar davomida: inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o’rta ta’lim muassasalarida joriy qilish;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan har bir bolaning inklyuziv ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;

inklyuziv ta’limda o’qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish;

inklyuziv ta’lim jarayonida o’quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog’lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko’rish; o’quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta’lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta’lim chtiyojlari bo’lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari soni optimallashtirish belgilab qo’yildi.

Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo’lishlari uchun oilada yashashlari va o’z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o’zlashtirishda qiynalayotgan bo’lsa, o’qish va yozishga o’rganish uchun maxsus yordamga ega bo’lishi, darslarga qatnamay qo’ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko’rsatilishini kafolatlaydi.

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog’lom bolalar qatoriga qo’shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va haraktlarini rivojlantirishdir. Inklyuziv ta’limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi? -o’z imkoniyatini o’zi uchun kashf etish imkonini beradi

- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzagakeladi;
-dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;
-o'qishga bo'lgan ehtieji va qiziqishlari ortadi; -O'zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;
-Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi:
-Yotsirash, yakkalanish kabi xususi yatlari yo'qoladi.

Inklyuziv ta'lim sog'lom bolalar hayotiga qanday ta'sir ko'rsatadi? -O'zlariga o'xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar,

-Tengdoshlariga g'amxo'rlik hissi uyg'onadi; -Ularni qo'llab-quvvatlash, yordam berishga intilish insonparvarlik hissi tarbiyalanadi; -O'quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat,o'zaro hurmat tarbiyalanadi

-Yoramga muhtoj insonlarga e'tibosizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar -Hozirda mamlakatimizda inklyuziv ta'limga yo'naltirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari kun sayin ko'payib va takomillashib bormoqda.

Umumta'lim maktablariga inklyuziv ta'limni joriy etishda sinf rahbari va o'qituvchilar asosiy paradigma vazifasini o'taydi. Chunki sinfga yangi bola yoki alohida ehtiyojli bola bo'lsa, sinfdagi o'quvchilar jamoasi o'qituvchi hatti-harakatlariga qarab o'sha o'quvchiga munosabat bildiradi. Shu bois alohida ehtiyojli bolalarning oddiy sinflarda o'qitilishi o'qituvchiga yana bir ma'suliyat yuklaydi. O'qituvchining alohida ehtiyojli bolalarga bo'lgan samimiy munosabati sinfdagi sog'lom bolalarga ham ijobiy ta'sirini o'tkazadi. O'quvchilarda nogiron insonlarga

bo'lgan munosabat shakllanadi. Ularda nogiron shaxslarni jamiyatda ajratmaslik, bunday insonlar hayotda o'z o'rnilarini topishlari uchun ko'mak berish kabi insoniy fazilatlar shakllantiriladi. Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi nafli jihatlari mavjudligidan kelib chiqadi:

- inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi; - inklyuziv ta'lim barcha uchun, ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin;
- bolalarni oilasidan, o'yidan uzoqda bo'lgan internatlarga joylashtirish

ularning o'yi, oilasi hamjamiyat hayotiga ishtirok etish huquqiga to'sqinlik qiladi: -o'yidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq bo'lib o'sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi

o'quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko'proq o'quvchilami qamraydigan yangi o'qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi.

Umuman olganda, inklyuziv ta'limni O'zbekistonda joriy qilishning yana bir afzallik tomoni shundaki, maxsus ta'lim muassasalari mavjud bo'lmagan joylarda ham imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimiga to'liq jalb qilinishiga imkoniyat yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini
ta'minlash -yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2016 yil 8 dekabr. 243-son.
2. Sh.A.Amonashvili va b. "Pedagogik izlanish" Toshkent "O'qituvchi"
1990 yil. 608 b
3. M.G.Davletshin "O'qituvchi" 2000 yil. 20 b"Ta'limning psixologikasoslari Toshkent.
4.Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini
ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 2016 yil 8 dekabr. 243-son.
5. Sh.A.Amonashvili va b. "Pedagogik izlanish" Toshkent "O'qituvchi" 1990 yil. 608 b
6. M.G.Davletshin "O'qituvchi" 2000 yil. 20 b"Ta'limning psixologik asoslari Toshkent.

D.F.Ikramova
A.Qodiriy nomidagi JDPU
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor-o‘qituvchisi

PSIXIK KAMCHILIKLARIGA EGA BO’LGAN BOLALAR BILAN PSIXOTERAPIYA MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISH

Annotatsiya. Bolalar va o‘smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish uchun turli xil terapevtik baholashlar mavjud. Psixik kamchiliklariga ega bo’lgan bolalar bilan psixoterapiya mashg’ulotlarini tashkil etishning zarurati.

Kalit so’zi: Ruhiy rivojlanishi sustlahganlik,psixika,psixoterapiya,psixoanalitik,art-terapiya,mo’siqa terapiya,ertak terapiya.

Abstract. There are a variety of therapeutic assessments to address mental health issues in children and adolescents. The need to organize psychotherapy sessions with children with psychic deficiencies.

Keyword: Mental development retardation,psychics,psychotherapy,psychoanalysis,art therapy,mosaic therapy, fairy tale therapy.

Абстрактный. Существуют различные терапевтические оценки для решения проблем психического здоровья детей и подростков. Необходимость организации психотерапевтических занятий с детьми с ограниченными возможностями психики..

Ключевое слово: Задержка психического развития,психотерапия,психоаналитическая ,арт-терапия,музыкотерапия,сказкотерапия.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar tafakkurning o‘ziga xos bo‘lgan va uni aqli zaiflardan oson ajratishga imkon beradigan xususiyatlaridan biri, so‘z-mantiq tafakkur bilan ko‘rgazma-obrazli tafakkur turlarining o‘zaro munosabati va rivojlanish darajalaridir (G‘.B.Shoumarov). Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning so‘z-mantiq tafakkuri yetarli rivojlanmagan bo‘lib, ba’zi holatlarda ularni yengil darajadagi aqli zaiflardan farqlay olmaslik mumkin. Ammo, ularning ko‘rgazma-harakat va ko‘rgazma-obrazli tafakkur turlari aqli zaiflardan keskin farq qilib, normal tengdoshlariga yaqinlashib boradi. Bu esa ularning bilish faolyatlarida katta rivojlanish imkoniyatlari mavjudligi va ularning bir qismi ma’lum ta’lim yillaridan keyin, maxsus ta’lim-tarbiya va davolash ishlari natijasida o‘z normal tengdoshlariga yetib olishi mumkinligini ko‘rsatadi. Tafakkur turlarining bunday munosabati va notekisligi katta differensial diagnostik ahamiyatga egadir. Ma’lum ob’ektlarni tahlil qilganda Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilar normal tenqurlariga nisbatan kamroq, lekin aqli zaif bolalarga nisbatan ko‘proq belgilarni aniqlaydilar. Lekin, shu bilan birga ularning tahlil jarayoni rejasiz ravishda bajarilganligi sababli ob’ektning ko‘pgina qismlari tushirib qoldiriladi. Ammo, ularga o‘qituvchi tomonidan ma’lum yordam berilganda, tahlil natijalarida keskin o‘zgarish bo‘lib, normal tengdoshlariga yaqinlashadi. O‘qituvchi tomonidan yordam berilganda, tahlil natijalarida keskin o‘zgarish bo‘lib, normal tengdoshlariga yaqinlashadi. O‘qituvchi tomonidan yordam berilganda aqli zaif bolalarda ham ijobiy o‘zgarishlar bo‘lishi mumkin, ammo, bu o‘zgarsh Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilardagidek katta bo‘lmaydi. Bu esa Ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning o‘z taraqqiyotlarida rivojlanishi

mumkin bo'lgan imkoniyatlarga ega ekaniligini, ular pedagogik yordamdan samarali foydalana olish mumkin ekanligini ko'rsatadi.

Bolalar va o'smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun turli xil terapevtik baholashlar mavjud. Ba'zi yondashuvlar kuchli ilmiy dalillar bilan tasdiqlangan, ba'zilari esa yo'q Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zgarishlarning rivojlanishiga yordam beradigan eng kuchli omil terapevtik aralashuvning o'ziga xos shakli emas, balki terapevt bilan munosabatlarning sifati hisoblanadi.

Terapevtning roli bola va ota-ona o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning kuzatuvchisi va tarjimonidir. U bolaning xatti-harakati haqidagi ba'zi fikrlarini ota-onasi bilan baham ko'rishi va shu bilan ota-onaga bolani boshdan kechirishning muqobil usulini taklif qilishi mumkin. Ushbu usul ota-onaga bola bilan ishonchli aloqani tiklash uchun o'zining go'daklik tajribasi bilan bog'liq muammolarni hal qilishga yordam beradi.Bu kelajakda bolaning psixopatologik rivojlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Art-terapiyada bemorlarga turli xil san'at va hunarmandchilik taklif etiladi. (chizmachilik, grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, dizayn, kichik plastmassa, o'ymakorlik, kuydirish, quvish, batik, gobelen, mozaika, freska, vitraj, mo'yna, charm, matolardan yasalgan barcha turdagi hunarmandchilik va boshqalar), bir tomondan, o'zlarining tajribalari, muammolari, ichki qarama-qarshiliklarini aniqroq, nozikroq ifodalash uchun psixoterapevt yoki umuman guruh bilan muloqotni kuchaytirishga, boshqa tomondan, ijodiy o'zini namoyon qilishga qaratilgan. Hozirgi vaqtda art-terapiya video-art, montaj, ijro, kompyuter san'ati kabi ijodkorlik shakllarini o'z ichiga oladi, bu erda vizual aloqa kanali etakchi rol o'ynaydi. Art-terapiya turlari So'zning tor ma'nosida art terapiya - bu tasviriy san'atga asoslangan rangtasvir terapiyasi.

Biblioterapiya (shu jumladan. ertak terapiyasi) - adabiy kompozitsiya va - adabiy asarlarni ijodiy o'qish.

- Musiqa terapiyasi – Raqs terapiyasi - Qo'g'irchoq terapiyasi So'nggi yillarda art-terapiya turli xil psixologik muammolarni hal qilishning ajoyib usuliga aylandi. "Art healing" samarali va foydalidir, shuning uchun u yoshidan qat'i nazar, bemorlar bilan ishlashda keng qo'llaniladi. Albatta, har qanday ma'lumot ko'pchilik uchun qiziqarli. Masalan, bunday tuzatish usullari qanday ko'rinishga ega, uning turlari qanday. Art-terapiyada deyarli hech qanday cheklovlar va kontrendikatsiyalar yo'q, ammo bu sizga haqiqatan ham yaxshi natijalarga erishishga imkon beradi.

Art-terapiyaning maqsadlari Diagnostika. Ijodkorlik yordamida siz mijozning asosiy muammolarini aniqlashingiz mumkin, u qaysi sohaga ko'proq e'tibor berishi kerak, u bilan haqiqatan ham nima sodir bo'lmoqda. - Tuzatish. Art-terapiya yordamida siz odamga xatti-harakatini yanada konstruktiv tarzda o'zgartirishga yordam berishingiz, qo'rquv, tashvish, cheklash e'tiqodlari, fobiyalar va boshqalardan xalos bo'lishingiz mumkin.

- Rivojlanish... Art-terapiyaning asosiy vazifalaridan biri kuchli va aniqlashdir zaif tomonlari odamlar va ularning rivojlanishi.

– Estetik ehtiyojlarni qondirish ... Art-terapiya jarayonida haqiqiy ijodkorlik boshlanadi. Mijozlar rasm, musiqa, she'riyat va hatto kitoblar yaratadilar. Qizig'i shundaki, bu ko'pincha o'zlarini butunlay "er yuzidagi", ijodkorlik va ilhomdan uzoq deb hisoblaganlar bilan sodir bo'ladi.

– Psixoterapiya ... Va, albatta, art-terapiya yordamida siz ongsizning chuqur qatlamlari, travma, qiyin tajribalar bilan ishlashingiz mumkin.

Art-terapiya sizga tabiiy ravishda imkon beradi to'g'ri psixo-emotsional holat, aynan:

• salbiy his-tuyg'ularni va his-tuyg'ularni (tajovuz, norozilik, rashk, hasad va boshqalar) maqbul shaklda ifodalash;

• stress, boshqa turdagi stress va tashvishlardan xalos bo'lish;

• qo'rquv va fobiyalardan xalos bo'ling;

• atrofdagi dunyoga kengroq, ijodiy nuqtai nazarning paydo bo'lishi tufayli stereotiplar va cheklovlardan xalos bo'lish;

• o'z-o'zini hurmat qilish va o'ziga ishonchni oshirish.

Ertakterapiya - art-terapiya usullaridan biri bo'lib psixologiya bo'limida -muammolarni tuzatish va shaxsiyatning rivojlanishiga hissa qo'shadigan ertaklar orqali shaxsga psixologik ta'sir qilish usulidir. Ertak terapiyaning asosida ertak va haqiqatdagi harakatlar o'rtasidagi munosabatlar jarayoni yotadi. Ushbu usulni qo'llash doirasida yosh chegarasi yo'q. Bolalar hamda kattalar bilan ishlashda foydalanish mumkin.

Ertak terapiyaning maqsadi bo'lgan qo'rquvni bartaraf etish, bolaning xarakterini, xulq-atvorini va ichki holatini tuzatishda tegishli psixologik vositalarning aksariyatiga qaraganda nisbatan yumshoqroqdir.

Ertakterapiyaning turlari.

Badiiy ertaklar

Odatiy folklorga eng yaqin bo'lgan badiiy ertaklar universal va kamdan-kam hollarda ma'lum bir bolaga moslashadi. Ular asosan parvarishlash terapiyasi sifatida ishlatiladi va jiddiy muammolarni bartaraf etish uchun ishlatilmaydi. Badiiy ertaklarning asosiy printsipi "zarar yetkazma", shuning uchun ularni ertak terapiyasi prinsiplari haqidagi chuqur bilimga ega bo'lmasdan turib ham foydalanish mumkin.

Psixoterapivtik ertaklar

Ko'pchilik psixologlar tomonidan 3 yoshdan 8 yoshgacha bo'lgan bolalar bilan ishlashda bolaning muammolarini dastlabki o'rganishdan keyin qo'llaniladi. Bu qo'rquv va fobiyalarni tuzatishning asosiy vositasi bo'lgan psixoterapevtik ertaklardir. Odatda terapevtik ertaklarning tayyor to'plamlari eng tez-tez uchraydigan muammolar (qorong'ulikdan qo'rqish, qizg'anchiqlik va boshqalar) uchun ishlatiladi.

Meditativ ertaklar

Bu ertaklar ziddiyatlar va yomon qahramonlar yo'qligi bilan ajralib turadi. Ular psixologik yukdan keyin dam olish uchun mo'ljallangan. Ular ertak terapiyasining eng qiyin turi, chunki ular muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan emas. Meditatsiya ertaklari ko'pincha bola bilan muloqot shaklida aytiladi, bu esa psixologga bolaning aniq yoki yashirin ehtiyojlariga asoslangan uchastkani o'zgartirishga yordam beradi.

Didaktiv ertaklar.

Didaktik ertaklar ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun ishlatiladi. Ushbu ertaklarning maqsadi bolani interaktiv shaklda yangi narsalarni o'rgatishdir. Ko'pincha boshlang'ich maktabda o'quv dasturining bir qismi sifatida ishlatiladi.

Ertak terapiyani psixologik ta'sir qilish usuli sifatida nafaqat psixologlar, balki, defektologlar, shifokorlar tomonidan ham faol qo'llaniladi. Ertak terapiyani bolalar bog'chalarida, maktablarda va reabilitatsiya markazlarida ham qo'llaniladi. Ertak terapiyaning asosida terapevtik shaxsiylashtirilgan ertaklar to'plamlari yaratiladi. Ertakterapiya anoreksiya(ishtaha yo'qligi) bilan kurashish uchun ham ishlatilishi mumkin.

Psixik kamchiliklarga ega bolalar va o'smirlarning ruhiy salomatligi bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun yuqoridagi terapivtik usullardan foydalanish samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.F.Narmatova "Maxsus pedagogika va maxsus psixologiya" T.2022

2.Majidov N.M. Umumiy Nevropatalogiya. T.: "Abu ali Inb Sino", 2018 y.

3.Xo'jaeva N.M., SHoyusupova A.YU. Psixatriya T 2011 y.

4.Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. Архив Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918

5. P.Mavlonova "Maxsus pedagogika" Toshkent 2001.

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
Sh.Turg'unova
Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi guruh talabasi

MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI KO'RISHIDA NUQSONI BOR BOLALAR NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Inson taraqqiyoti va komil inson bo'lib yetishuvi uchun uning barcha a'zolari sog'lom va to'laqonli faoliyat yuritishi zarur. Afsuski, barcha insonlar xam har tomonlama sog'lom emas. Shunga qaramasdan turli nuqsonga ega bo'lgan shaxslar xam komillikka intilishadi. Bular qatoriga qo'rqmasdan ko'zi ojiz shaxslarni xam qo'sha olamiz.

Kalit so'z: Tabiaitshunoslik, material, maxsus ta'lim,Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi

Ma'lumki, bir analizator faoliyatining buzilishi boshqa analizatorlarning buzilishiga sabab bo'ladi.

Ko'rish analizatorining faoliyati buzilganligi sababli ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu nutqda o'z aksini topadi (exolaliya, "formalizm", so'z turkumining buzilishi va boshqalar). Ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqining rivojlanishining tahlili shuni ko'rsatadiki ularning ko'pchiligida sistemali nuqsonlar kuzatiladi va nutqning yetarli komponentlari buzilgan bo'ladi (fonetika, leksika, grammatika).Hozirgi vaqtda ko'r va zaif ko'ruvchi bolalardagi nutq kamchiligi murakkab nuqson ekanligi hamda nutq va ko'rish faoliyatining sustligi o'zaro bog'liqligi nazariy va amaliy izlanishlarda isbotlangan.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutq kamchiliklari turlichadir. Ular strukturasi va darajasi sifatidan murakkab bo'lib, nutqni R.Ye.Levina ta'kidlaganidek, yagona sistemaga qamrab oladi va bunda nutq kamchiliklari, nutq kamchiliklarining yagona yadrosi bo'libqolmaydi. Bu toifa bolalarda nutqning rivojlanishi murakkab sharoitda kechadi.

Korrektsion ta'lim jarayonida kompleksli keng qamrovli ta'sir ko'rsatiladi, Bu ta'sir logoped, tiflopedagog va tarbiyachilar tomonidan turli mashg'ulotlar davomida amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar bolalarning ko'rish qobilyatini, nutqi qabul qilish usullari va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda olib boriladi. Shu asosda logopedik guruxlar tashkil qilinadi. Ko'r bolalar bilan ishlashdagi qiyinchiliklarni o'ziga xosligi inobatga olinib, mashg'ulotlar uzoqvaqt individual ravishda olib boriladi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda kuzatiladigan nutq kamchiliklari bilan bir qatorda nonutqiy funktsiyalarning shaqllamaganligi ham kuzatiladi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etish o'yin, o'quv, mehnat faoliyati, hamda amaliy va musiqa mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqini rivojlanishida artikulyatsion apparat xarakatchangligi ham alohida o'rin tutadi. (L.A.Novikova).

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha nafakat nutq apparatining xarakatchanligi balki, ularga bog'lik ravishda (M.V. Kirzon, V.A.Safonov, G.A. Yakunin) ko'l, oyoq va boshqa muskullar xarakati rivojlangan bo'lishi zarur. Masalan, nonutqiy muskullar xarakati (qo'llar) so'zlarni ichida takrorlash va uni aytishda turli xarakterdagi faolligini ta'minlaydi. Ko'rishda nuqsoni bor bolalarda kuzatilayotgan nutqiy buzilishlar bir-biriga bog'liq ravishda yuzaga keladi. Bolalarda ichki nutqning rivojlanmaganligi yoki buzilganligi og'zaki va yozma nutqda ham o'z aksini topadi. (L.S.Filchikova, M.Ye.Vernadskaya, O,V. Parameylarning "Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar nuqsonlarni erta yoshda aniqlash va korrektsiyalash" nomli kitobida Ko'rishida nuqsoni bor bolalardagi nutq nuqsonlarini erta aniqlash va ilk yoshdan boshlab korrektsiyalash zarurligini, shuningdek nutq nuqsonlarini boshqa psixik jarayonlarni ham birgalikda bartaraf etish lozimligini e'tirof etilgan.

Keyingi yillarda ko'rishida nuqsoni bor bolalar nutqiy nuqsonlarini bartaraf etish va oldini olish, psixik jarayonlarini rivojlantirishi bo'yicha qator olimlar V.A.Belmer, L.N.Grigoreva, V.Z.Deniskina,V.A.Kruchinin, R.D.Mastyukova, I.V.Novichkova, L.I.Plaksina, E.N.Podkolzina, E.N.Sekovets, B.V.Sermeev, B.K.Tuponogovlar tomonidan maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Bu dasturlar umumdidaktik va tiflodidaktik tamoyillar asosida yaratilgan bo'lib, ko'rishida nuqsoni bor bolalarni har tomonlama rivojlantirish va ularni samarali maktabga tayyorlashni ko'zda tutadi.

Ko'zi ojiz bolalar nutqi L. S. Viggotskiy, A. N. Leontev va boshqalar ta'kidlaganidek, yoshga oid rivojlanishning umumiy qoidalariga bo'ysunadi va yetakchi faoliyat (o'yin, o'qish) bilan belginadi, birokq uning shakllanishi normal ko'radigagan bolalarnikidan murakkabrokq sharoitda kechadi. Ko'rish qobiliyati og'ir nuqsoni sharoitida atrof makonni hamda predmetlarni distant va bir paytda ko'rib chiqish, ularni yaxlit idrok etish va ko'rgazmali qiyoslash imkoniyati keskin cheklangan bo'ladi.

M.I. Zemtsovaniig fikricha, bolalar nutqining cheklangan hissiy asosda rivojlanishi umumlashtirish usullariga o'ziga xoslik bag'ishlaydi, bu aqliy faoliyatning ko'rgazmali-mantiqiy usullaridan yetarlicha foydalanmaslik va tushunchalarni ularning umumiy ma'nolarida predmet va xodisalarning belgilar rang-barangligiga keragicha tayanmasdan qo'llashda namoyon bo'ladi. Umuman olganda, predmet va hodisalarni ko'rib, tanib olishda analiz va sintez jarayonlari zaif ko'radigan bolalarda xuddi normal ko'radigan bolalardagi kabi kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. M. Ayupova. Logopediya.:T.: 20007-yil.

Eshmamatova S.T.
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
magistrant

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING INKLYUZIV TA’LIMGA MOSLASHUVCHANLIGINI OSHIRISHDA PSIXOLOGIK YORDAM(MAKTABGACHA TA’LIM MISOLIDA)

Mamlakatimizda ta’lim tizimiga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda. O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrovini ta’minlash, maktabgacha ta’lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to‘ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Inklyuziv ta’lim (ingliz tilidan olingan bo’lib, inclusive, inclusion–uyg’unlashmoq, uyg’unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi) nogiron va sog’lom bolalar o’rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muxtoj bolalar, o’smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo’naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo’shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’limning siyosati turli xil extiyojli bolalarni ta’lim olishini qo’llaydi, va yutuqga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi xayot qurishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta’lim bu davlat siyosati bo’lib nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muxtoj, tarbiyasi og’ir, yetim bolalar, VICh SPICh bilan kasallangan bolalar va yoshlar uchun moslashuvchan va individuallashgan yordam tizimidir va barcha bolalarni teng ko’rishni ko’zda tutadigan ta’lim. Ya’ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o’rni, manbai, moddiy va ma’naviy axvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo’lishidan qatiy nazar barcha bolalarni teng ko’rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko’zda tutadigan ta’limdir.

Inklyuziv ta’lim umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo’lgan ta’limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim olishiga oid qo’shimcha moslamalarni tashkil qilib bolalarni ta’lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta’lim turli extiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta’limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta’limni tadbiq etishda dars berish, o’qitish bir muncha samarali va unumli bo’lsa unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar yutadi. Inklyuziv ta’lim maktablari bolalarning bilim olish uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi (vaxolangki ular

uqitilmasaham). Bunday yondashuv diskriminasiyani bartaraf etadi, kamaytiradi chunki bolalar bir-birlari bilan muloqot qilish jarayonida uzlarining o'qitilish jarayonida turli extiyojlarga ega individum ekanliklarini anglaydilar.

Sharqning mashxur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylarning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri tug'risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik bazasi xisoblanadi.

Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregasion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi. 1970-1980 yillarga kelib jahon miqiyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik g'oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e'tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning extiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining katta bo'lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z- o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus extiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmokdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga kura maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash ko'zda tutildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 – 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

2020 – 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi.

Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi.

Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan:

2020 – 2022-yillar davomida:

inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish;

inklyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish; inklyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko‘tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanishi; inklyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o‘qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o‘rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo‘lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish;

2023 – 2025-yillar davomida:

inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida joriy qilish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan har bir bolaning inklyuziv ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish; inklyuziv ta’limda o‘qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish; inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog‘lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko‘rish; o‘quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta’lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari soni optimallashtirish belgilab qo’yildi.

Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi.

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog’lom bolalar qatoriga qo’shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va haraktlarini rivojlantirishdir.

Inklyuziv ta’limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi?

-o‘z imkoniyatini o‘zi uchun kashf etish imkonini beradi

- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzaga keladi;

-dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;

-o‘qishga bo‘lgan ehtieji va qiziqishlari ortadi;

-O‘zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;

-Ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;

-Yotsirash, yakkalanish kabi xususi yatlari yo‘qoladi.

Inklyuziv ta’lim sog‘lom bolalar hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

-O‘zlariga o‘xshamagan tengdoshlari va ularning hayoti, ehtiyojlarini his qiladilar;

-Tengdoshlariga g‘amxo‘rlik hissi uyg‘onadi;

-Ularni qo‘llab-quvvatlash, yordam berishga intilish –insonparvarlik hissi tarbiyalanadi; -O‘quvchilarda atrofdagi insonlarga, imkoniyati cheklanganlarga pozitiv munosabat, o‘zaro hurmat tarbiyalanadi

-Yoramga muhtoj insonlarga e'tibosizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar

-Hozirda mamlakatimizda inklyuziv ta'limga yo'naltirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari kun sayin ko'payib va takomillashib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarori PQ-4312 08.05.2019

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim- tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risidagi qarori -4860 13.10.2020

3. Musaeva N.S. The Specificity of the Communication Process of Children with Disabilities. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020, pp. 04-06

4. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.

5. D.S.Qaxarova " Inklyuziv ta'lim texnologiyasi" o'quv va metodik qo'llanma 2014-yil

Amirsaidova Sh.M,
dotsent,p.f.n.
Ortikova D,
401-oligofrenopedagogika guruxi talabasi Daun sindromli o'quvchilarнинг grafik

KO'NIKMALARNI O'ZLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Daun sindromi bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda korreksion ishlarni amalga oshirish muxim ahamiyat kasb etadi.

Daun sindromi bo'lgan bolalarda grafomotor ko'nikmalarni shakllantirish xam maktabga tayyorgarlik davrida amalga oshiriladi.

Daun sindromi bo'lgan bolalar harflarni tashkil etuvchi asosiy grafik elementlarni chizishni o'rganishlari kerak. Aynan shu vazifa yozishga tayyorgarlik mashg'ulotlarida ish jarayonida hal qilinadi. Shuni ta'kidlash lozimki, ushbu mashg'ulotlarda birinchi navbatda asosiy rangli qalamlardan, keyin oddiy yumshoq qalam, flomaster foydalanish kerak. Bolalarga flomaster, qalam, bo'yoqlardan tashqari rangli qalamlar va oddiy rangli qalamlarni taklif qilish kerak. Bundan tashqari, bola qo'li bilan mo'yqalamning harakatini to'liq his qilishi kerak. Mumli qalamlar tekis bo'lmagan yuzalarga, masalan, bo'rttirma pastel qog'ozga chizish uchun yaxshi. Yana bir variant – oddiy qog'oz, uning ostida siz bo'rttirma linoleum yoki gilamning bir qismini qo'yishingiz mumkin. Bunday sirt ustida chizish, bola ham qo'li bilan mo'yqalamning harakatini his qiladi va bosim kuchini tartibga solishni o'rganadi. Daun sindromi bo'lgan bola qog'ozga rasm chizish bilan bir qatorda qum, tuproq, oynaga barmoq bilan chizish juda foydali. Bularning barchasi qo'lni mashq qiladi, vosita harakatini vizual tartibga solishni rivojlantirishga yordam beradi, harakatlarni yaxshilaydi va ularni yanada ishonchli qiladi.

Grafik ko'nikmalarni o'zlashtirishning ko'p bosqichli jarayonining qisqacha tavsifi maktabga tayyorlov guruhida bajariladigan muhim va juda qiyin vazifalardan biri bu elementar grafik ko'nikmalarni shakllantirish hisoblanadi. Nima uchun Daun sindromi bo'lgan bola maktabga borishdan oldin ularni o'zlashtirishi juda muhim? Birinchidan, bola maktabda yozma nutqni shakllantirishi kerak bo'ladi va uning asosiy komponenti nutq mazmunini ifodalash va fikrlarni belgilar yordamida etkazish usuli sifatida yozishdir. Yozma nutqni shakllantirish yozuv texnikasini,

ya'ni grafik ko'nikmalarni o'zlashtirmasdan turib muvaffaqiyatli bo'lmaydi. Bolaga qanchalik yozish ko'nikmalari erta shakllantirilsa, unda yozish ko'nimalari yaxshi rivojlanadi va mustahkamlanadi. Bizning amaliyotimiz shuni ko'rsatadiki, Daun sindromli bolalarni yozishga o'rgatish boshlang'ich maktabda eng qiyin vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Grafik ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonining o'zi bolalar uchun alohida qiziqish uyg'otmaydi, ularni o'ziga jalb qilmaydi, chunki u uzoq mexanik mashqlar paytida rivojlanadi. Sog'lom bolalarning grafik ko'nikmalarini rivojlantirishning mumkin bo'lgan usullarini tahlil qilib, ularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun vazifalarni tanlab, daun sindromi bo'lgan bolalar uchun ushbu ko'nikmalarni egallash nega qiyinligini va buni qanday hisobga olish kerakligini tushunishga harakat qilindi. Maktabga tayyorlash jarayonida, ular hali ham hayotda juda zarur bo'lgan yozish qobiliyatini egallaydilar. Daun sindromi bo'lgan bolalarga xos bo'lgan umumiy xususiyatlar mavjud bo'lib, ular aqliy rivojlanishining barcha jabhalarining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq: vosita qobiliyatlari, hissiy qobiliyatlar, diqqat, xotira, nutq, fikrlash, his-tuyg'ular. Ularni bilish, mashg'ulotlarni tashkil qilish va eng samarali usullarni izlashda hisobga olinishi kerak,bunda birinchidan, daun sindromli bolalarning kuchli tomonlariga va ikkinchidan, barqaror grafomotor ko'nikmalarni shakllantirish uchun material tanlashga asoslanadi.

Daun sindromi bo'lgan bolalarda muskullar tonusining pasayishi, harakatlarida noaniqlik kuzatiladi. Bu bolalar uzoq vaqt davomida yaxshi yura olmaydilar, yugurolmaydilar va ularning hammasi ham sakray olmaydi. Ularning motorikasida sezilarli darajada sekinlik va o'zgarishi tavsiflanadi.

Daun sindromi bo'lgan bolalarda mayda qo'l motorikasining rivojlanish holati maktabgacha yoshdagi bolaning intellektual rivojlanish ko'rsatkichida kuzatiladi. Mayda qo'l motorikasi yetarli darajada rivojlanmagan, bunday bolalar 1-sinfga borgandan so'ng yozuv ko'nikmalarini o'zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Yozish-qo'l motorikasini rivojlantiruvchi harakatni o'z ichiga olgan murakkab jarayon hisoblanadi.

Yozish texnikasida qo'lning muskullari va qo'lning ishini yaxshilovchi harakatlar, shuningdek yaxshi rivojlangan vizual idrok va ixtiyoriy diqqatni talab etadi. Daun sindromli bolalarda motorikaning rivojlanish xususiyatlari, ayniqsa qo'l va barmoqlarning harakatida ya'ni mayda qo'l motorikasida, ularning o'quv faoliyatida ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi va ayniqsa, yozish, chizish, qo'l mehnatini o'zlashtirish malakalariga salbiy ta'sir qiladi.

Daun sindromli bolalarda grafik ko'nikmalarni egallashdagi qiyinchiliklar psixik jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Daun sindromli bolalar yuzaki idrok etish, ya'ni ob'ektlarni bir butun sifatida idrok etish bilan ajralib turadi, ular idrok etilgan materialni tahlil qilishdan foydalanmaydilar, chunki ular uchun solishtirish qiyinchilik tuğdiradi.

Daun sindromli bolalarda diqqat yetarlicha shakllanmagan. Daun sindromi bo'lgan bolalarning e'tibori deyarli har doim u yoki bu holatlarda buziladi: diqqatni jalb qilish qiyin, u beqaror, bolalarning chalğishi oson bo'ladi. Ularga berilgan vazifaga ham erishishda ularning diqqatini jalb qilish ko'plab qiyinchiliklar tuğdiradi.Bolaga nafaqat uzoq vaqt davomida diqqatni jamlash, balki uni bir faoliyat turidan boshqasiga o'tkazish ham juda qiyin. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatdiki, ushbu guruh bolalari bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini va qulay shart-sharoitlarni yaratishda, maktabga tayyorgarlikning birinchi yilining oxirida, ularning aksariyati o'quv jarayonida faol ishtirok etadilar,bir faoliyat turidan boshqasiga o'tishda o'qituvchining ko'rsatmalari va qoidalariga rioya qilishadi.

Daun sindromi bo'lgan bolalar intellektidan kelib chiqqan holatda, faqat eng oddiy narsalarni umumlashtira oladilar. Ayrim ob'ektlar va hodisalar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklarni ajratishda

ular tomonidan katta qiyinchilik bilan kuzatiladi bu esa, xususan, grafik ob'ektlarni tahlil qilishga salbiy ta'sir qiladi.

Daun sindromi bo'lgan bolalar harakatlarining yetarli darajada maqsadga muvofiq emasligi, o'z-o'zini nazorat qilishga va ularga yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash va tuzatishga imkon bermaydi, materialni ko'pincha mexanik ravishda, tushunmasdan o'zlashtiradilar.Bu yerda bolalarni o'qitish jarayonida yuzaga keladigan odatiy qiyinchiliklar kuzatiladi. Maktabga tayyorgarlik bosqichida yozish jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi va qoidalarga amal qilishni talab etadi. Daun sindromli bolada grafik harfni o'zlashtirishda quyidagi kamchiliklar kuzatiladi:

• Daun sindromli boladan barcha analizatorlarni bog'lagan holatda harfning grafik tasvirini eslab qolish uzoq vaqtni talab etadi;

• o'xshash harflarni farqlashda qiyinchiliklar;

• yozishda harfning grafik tasvirining buzilishi;

Qo'shimcha elementlarning qo'shilishi yoki kerakli elementlarning yo'qligi ;

• daftar varag'ida yo'naltirishdagi qiyinchiliklar va shu bilan bog'liq bo'lgan harflarning o'zaro joylashuvi.

Belgilariga nisbatan joylashtirishdagi xatolar ;

• harfni aks ettirish;

• tovushni mos keladigan harf bilan bog'lashdagi qiyinchiliklar kabi holatlar yuz beradi.

Maktabga tayyorgarlik davrida bolalarning topshiriqlarni bajarishida daun sindromli bolalar rivojlanishining kuchli tomonlariga tayaniladi: oldingi bosqichlarda yetarlicha shakllangan vizual idrok; vizual xotira; taqlid qobiliyatlari.

grafik tahlildagi qiyinchiliklarni umumlashtirish va namunani muvaffaqiyatli nusxalash imkonini beradi. Harflarni yodlash bo'yicha topshiriqlarni bajarishda majburiy komponent sifatida qo'shimcha assotsiatsiyalar va yorqin tasvirlardan foydalanish imkoniyati: turli xil she'rlar va nutq o'yinlari amalga oshiriladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, grafomotor ko'nikmalarni shakllantirishda daun sindromli bola maktabga borishidan ancha oldin tayyorgarlikni boshlashi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar qog'ozga to'g'ri chiziqlar yoki yopiq chizmalar chizishni hali nazorat qilmasdan, fazoviy mo'ljal olmasdan o'rganadilar. Keyinchalik, vizual nazorat bo'lganda, bola chizishni boshlaydi (masalan, uy, quyosh, yo'l), shuningdek, qalam bilan harflarning alohida elementlarini, keyin esa harflarni ruchkada yoza boshlaydi.

Daun sindromli bolalarda korreksion ish quyidagi 3 bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqich – bu tahlil. Bu bosqichda bola nafaqat nima qilish kerakligini, balki uni qanday to'ğri bajarish kerakliginiyam bilish kerak bo'ladi. U har bir element grafikasini tahlil qilish kerak bo'ladi va tasvirlamoqchi bo'lgan elementini belgilar bilan ifodalaydi. Avvaliga doim monitoring kabi narsalarga e'tibor berish kerak bo'ladi, shuningdek taqqoslash va o'zi qilgan xatosini tuzatishni ham bilish kerak bòladi. Kattalar nazorati bu yerda juda foydali bo'ladi. Chunki bola qilgan xatosini ko'rsatishda, tuzatishda yordam berishi lozim hisoblanadi. Ushbu bosqichning muvaffaqiyatli rivojlanishining muhim sharti ko'z va qo'l harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Treninglarda ishtirok etish, shuningdek o'qitish metodikalaridan foydalanish bolaning xususiyatlaridan kelib chiqqan holatda yoshiga mos bo'lishi, qo'l motorikalarini rivojlantirishga qaratilgan metodikalardan foydalanish samarali usul hisoblanadi. Bunday usullardan kech foydalanish bu bosqichda sezilarli darajada bolani ortda qoldirishi mumkin.

Daun sindromli bola bilan grafik tasvirni tahlil qilishda o'qtuvchining tushuntirishi muhim rol o'ynaydi.

Ikkinchi bosqich – sintez. (Individual harakatlarning yaxlit holda grafik tasvirni yaratish bilan yakunlanadigan harakat). Bu bosqichni roli katta ahamiyatga ega,bunda vizual koʻrish ham yozish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.Bola yozayotganda qoʻlini qanday olib borishini doimiy ravishda kuzatib borishni oʻrganadi, qanday qilib elementlardan harf hosil boʻlishini, uni chiziqqa yozishni oʻrganadi. Bola yozilgan narsalarini koʻrib idrok etadi va shu bilan harflarning tasvirini toʻgʻriligini nazorat qiladi.Oʻqituvchi nazorati ostida notoğri tasvirlar tuzatishni oʻrganadi.

Uchinchi bosqich – avtomatlashtirish**.** Avtomatlashtirishning xarakterli xususiyatlari tezlik, bajarilish qulayligi va ravshanligi bolani yozishini yaxshilashga qaratilgan boʻladi.

Mashqlarni baholash shakllanishning uchinchi bosqichidagina maqsadga muvofiq amalga oshiriladi va samarali hisoblanadi.

Shunday qilib, Daun sindromli bolalarda grafik yozish koʻnikmalarini shakllantirish uzoq va murakkab jarayon boʻlib, yozish harakatlarini shakllantirishga qaratilgan fizologik mexanizmlarni oʻz ichiga oladi. Demak, Daun sindromli bola maktabga tayyorgarlik guruhida oʻrganish jarayonida grafmator koʻnikmalari shakllanadi, oʻzini xatosini pedagog nazorati ostida tuzatishni va toʻğri yozishni oʻrganadi.

Xulosa qilib shunu aytish mumkinki, agar bolani ixtisoslashtirilgan, maktabga berib, jamiyatga qoʻshsak va kerakli ijtimoiy koʻnikmalarni bersak, ular ham barcha kattalar qatori ishlab, mustaqil boʻlishlari mumkin. Hozirgi vaqtda esa, koʻp daun sindromli oʻquvchilar "Alohida ta'lim ehtiyojlari boʻlgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus maktabni bitirib, uyda oʻtirib qolishyapti. Biz esa buni hozirdanoq oldini olishimiz darkor. Daun sindromi boʻlgan shaxslar boshqalar kabi mustaqil yashashni, ishlashni va turmush qurishni xohlashadi. Axir, jamiyatdan ajralgan holda ulgʻayib bu koʻnikmalarni egallab boʻlmaydi. Hamma narsani tushuntirish va talqin qilish kerak, oʻquvchilar hayotda qanday muammolarga duch kelishi mumkinligi, u yoki bu vaziyatdan qanday chiqish kerakligini, hammasini oʻrgatishimiz kerak. Bu bizning defektologlarning, pedagoglarning va ota-onalarning asosiy vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Educating learners with down syndrome, research, theory and practice with children and adolescents/edited by Rhonda Faragher and Barbara Ckarke First published 2014 New York.

2. D.A.Nurkeldiyeva: Pedagogik – psixologik diagnostika 2019 "Fan va texnologiya".

3. M.U.Xamidova: "Maxsus pedagogika" (Mutaxassislikka kirish). 2018 "Fan va texnologiya".

З.М. Ахмедова
ТГПУ имени Низами
Кафедра Логопедия, доцент

РОЛЬ АРТ-ТЕРАПИЯ В РАЗВИТИИ СЛОВАРЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ У ДЕТЕЙ С МОТОРНОЙ АЛАЛИЕЙ Э.Р. ПАВЛОВСКАЯ

На сегодняшний день в дошкольных учреждениях широко используют арт-терапию в коррекционной работе. В данной методике много направлений, поэтому содержание арт-терапии можно подобрать для любого дошкольника. Каждый ребенок может участвовать в арт-терапевтической работе, которая не требует от него каких-либо способностей к изобразительной деятельности или художественных навыков. Кроме того, продукты изобразительного творчества являются объективным свидетельством настроений и мыслей дошкольника, что позволяет использовать их как диагностику. Арт-терапия позволяет познавать окружающий мир и себя. Арт-терапевтическая работа вызывает у детей положительные эмоции, помогает преодолеть безынициативность и пассивность, сформировать более активную жизненную позицию. В коррекционной работе метод арт-терапии позволяет достичь позитивные результаты: помогает развить все стороны речи ребенка, обогащает и активизирует словарный запас детей. Дает возможность невербального контакта (опосредованного продуктом арт-терапии), способствует преодолению коммуникативных барьеров. Облегчает процесс коммуникации для стеснительных и замкнутых детей с ограниченными возможностями. Создает благоприятные условия для развития способности к саморегуляции. Помогает осознавать ребенку свои чувства, переживания и эмоциональные состояния, создает предпосылки для регуляции эмоциональных состояний и реакций. Существенно повышает личностную ценность, содействует формированию позитивной «Я-концепции» и повышению уверенности в себе за счет социального признания ценности продукта, созданного ребенком. При коррекционной работе над преодолением речевых нарушений у детей необходимо развивать общую, мелкую и артикуляционную моторики; формировать фонематические процессы и произносительные умения, навыки; развивать чувство ритма; совершенствовать грамматические и лексические средства языка, а также обогащать коммуникативный опыт ребенка.

Одним из наиболее распространенных видов арт-терапии является изо-терапия – коррекция с помощью изобразительной деятельности. При развитии мелкой моторики через рисование создаются предпосылки для становления многих психических процессов. Изо-терапия способствует положительному результату в работе с детьми, имеющими трудности в вербальном общении. Кроме этого, данная терапия выполняет психотерапевтическую функцию, помогая ребенку справиться со своими психологическими проблемами. Любая деятельность, в том числе и изобразительная, благоприятна для развития речи. Изобразительная деятельность тесно связана с важнейшими функциями – мышлением, двигательной координацией, зрением, речью – поэтому способствует не только развитию каждой из этих функций, но и связывает их между собой. Изо-терапия способствует освоению нетрадиционных техник рисования, помогает раскрыть личность

детей, их творческие способности; ребенок при этом находиться в постоянном процессе открытия новых знаний; способствует развитию связной речи. Для детей дошкольного возраста с речевым недоразвитием прием изо-терапии эффективно способствует коррекции связной речи. Рисование на сюжет рассказа с последующим оречевлением своего рисунка – эффективный прием работы над связной речью детей. Рисование по определенному сюжету помогает лучшему его осмыслению и повышает качество пересказа: его последовательность, связность, информативность, полноту. Дети полнее и быстрее усваивают речевой материал, когда в качестве наглядной опоры используются рисунки, созданные детьми, так как они играют роль наглядной опоры для речевых упражнений.

Изо-терапия включает в себя несколько методов рисования:

- рисование пальчиками;
- рисование ладошкой;
- монотипия предметная;
- кляксография обычная.

При создании рисунков дети учатся отвечать на вопросы, формируют практические умения и навыки, развивают речь и словарный запас. Так как, ведущая деятельность дошкольного возраста является игра, необходимо чтобы каждое коррекционное занятие по развитию связной речи носило характер игровой деятельности, было эмоционально окрашено. Таким образом, изо-терапия развивает чувственно-двигательную координацию, так как требует согласованного участия многих психических функций. По мнению специалистов (А.И. Захаров, М.В Киселева), рисование участвует в согласовании межполушарных взаимоотношений, поскольку в процессе рисования активизируется конкретно-образное мышление, связанное, в основном, с работой правого полушария, и абстрактно-логическое, за которое ответственно левое полушарие. В логопедической работе применять данный метод в развитии связной речи в следующих вариантах: рисование по сюжету рассказа с последующим представлением своего рисунка; рисование по определенному сюжету способствует лучшему осмыслению и повышает качество пересказа; занятия с раскраской, где дети могут сначала раскрасить рисунок, а затем рассказать сказку или рассказ, связанный с лексической темой; используя рисования разными способами (ладонью, пальчиками, печатаньем различных предметов, ватными палочками), развивается мелкая моторика рук, что способствует развитию связной речи. Различные виды изобразительного искусства положительно влияют на развитие речи и тем, что легко можно создавать проблемные ситуации, способствующие появлению речевой активности. Проблемные ситуации формируют коммуникативную направленность речи. Так, если кому-то из детей специально «забыть» предложить какой-либо материал, ребенок вынужден просить недостающее, то есть проявлять речевую инициативу. Все свои действия ребенок старается проговаривать (почему он взял именно этот цвет, какое у него настроение, когда он рисует). После того как ребенок нарисовал, обсуждается что он нарисовал, нравиться ли ему, что он использовал в работе.

Кроме того, на логопедических занятиях с ребенком с моторной алалией часто используется сказкотерапия, которая обеспечивает комплексное воздействие на речевую сферу ребёнка. Сказкотерапия способствует эффективной интеграции личности, развития творческих способностей, расширение сознания, совершенствования взаимодействий с окружающим миром. Данный метод в системе занятий по развитию связной речи играет важную роль и выполняет следующие цели: создание коммуникативной направленност

и речевых высказываний; совершенствование лексико-грамматических средств языка; коррекция звуковой стороны речи; развитие диалогической и монологической речи; развитие активного и пассивного словаря. Используя в логопедической работе элементы сказкотерапии, обязательно учитываются следующие особенности детей: речевой статус детей (общее недоразвитие речи II- III уровня, осложненное неврологической симптоматикой, в том числе синдромом дефицита внимания и гиперактивностью, дизартрия); недостаточное развитие познавательных процессов (особенно слухового внимания и памяти; недостаточное стремление к познавательному общению с взрослым; быстрая истощаемость произвольного внимания; низкая работоспособность); специфика возраста (высокая эмоциональность, непосредственность, повышенная возбудимость).

Вышеперечисленные особенности детей приносят свою специфику в деятельность логопеда. Поэтому хочется отметить особенности выбора сказки используются простые, хорошо знакомые детям сказки, например: «Курочка Ряба», «Репка», «Три медведя», «Теремок», «Заюшкина избушка»; «Гуси – лебеди» и т.д. Сюжет сказки должен быть интересным, вызвать эмоциональный отклик у детей; возможное использование элементов сюжета, а не сказку целиком.

Еще одним видом арт-терапии, позволяющим сделать логопедическую работу эффективнее, является песочная терапия. Игры с песком, для детей с тяжелыми нарушениями речи, являются очень эффективным средством в образовательной и коррекционно-развивающей работе с детьми. Во-первых, усиливается желание ребенка узнать что-то новое, экспериментировать и работать самостоятельно. Во-вторых, в песочнице развивается тактильная чувствительность как основа «ручного интеллекта». В-третьих, в играх с песком более гармонично и интенсивно развиваются все познавательные функции: восприятие, внимание, память, мышление, а главное для нас – речь и моторика. Таким образом, для детей с моторной алалией использование элементов арт-терапии на логопедических занятиях эффективно не только в качестве развития их творческих способностей в определенном виде деятельности, но и в плане развития речевой деятельности. Опорой для развития речи становиться не просто картинка и пояснения педагога, а личный опыт ребенка, ведь в ходе изобразительной деятельности, сказкотерапии и песочной терапии он сам что-то делает, творит, фантазирует.

Список используемой литературы:

1. Долгонек Е.В. Моторная алалия: коррекционно-развивающая работа с детьми дошкольного возраста. Учебно-методическое пособие. – М.: Детство-Пресс, 2013.

2. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия и методы ее преодоления. - СПб.: КАРО, 2011.

3.Ткач Р.М. Сказкотерапия детских проблем. СПб.: Речь; М.: Сфера, 2008.

4. Тупичина Е.А. Мир песочных фантазий: Программа обучения детей рисованию песочных картин в технике Sand-Art» (для детей дошкольного и младшего школьного возраста. - М.: АРКТИ, 2018.

Аюпова Мукаррам Юлдашевна,
Низомий номидаги ТДПУ
профессори пед.фан.ном.

ЦЕРЕБРАЛ ФАЛАЖЛАНИШДА БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада церебрал фалажланиш атамаси, унинг мохияти, сабаблари ҳамда болаларда дизартриянинг турли кўринишларида намоён бўлувчи фонетик-фонематик камчиликлар, тилнинг лексик тизимини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар, лексик ва фонетик-фонематик камчиликлар билан боғлиқ бўлган грамматик камчиликлар сабаблари ёритиб берилган.

Аннотация: В этой статье рассматриваются причины возникновения ДЦП, его сущность, особенности развития дизартрии у детей, изучаются фонетические и фонетико-фонематические особенности, связанные с изменением лексического состава языка.

Болалар церебрал фалажланиши (БЦФ) термини мавжудлигига юз йилдан ошган бўлсада,касалликнинг ўзи инсониятнинг бутун мавжудлик тарихи давомида унга маълум ва ҳамроҳдир. Аммо унинг тарихи шунчалик қадимий бўлсада, ушбу муаммога бўлган қарашларда ҳалигача ягона фикр мавжуд эмас.

БЦФ термини билан биргаликда клиник амалиётда айрим ҳолларда «Литтл касаллиги» атамаси ҳам қўлланилади. Ушбу атама Х1Х-асрнинг ўрталарида илк бор туғуруқ жараёнидаги салбий асоратлар билан боланинг кейинги ақлий ҳамда жисмоний ривожланишидаги камчиликлар ўртасида алоқани аниқлаган Британиялик хирург-ортопед Уильям Жонн Литтл (William John Little) шарафига киритилган. Литтл ўз қарашларини ўзининг «Патологик ва оғир туғруқ, гўдакнинг вақтидан илгари туғилиши ҳамда асфиксиянинг боланинг ақлий ва жисмоний ҳолатига таъсири» номли рисоласида (Littie W.J., 1862) баён этди. Буюк Британия акушерлари жамиятига йўлланган ушбу рисола материаллари ҳозирга қадар церебрал фалажланиш мавзусидаги китоб ва мақолаларда энг кўп келтирилади.

Маълумки, БЦФда «ядровий» синдром сифатида рефлектор ривожланишдаги патология эътироф этилади. Болада шартсиз рефлекслар нотўғри ривожланади ва бу ўз-ўзидан моториканинг ривожига таъсир кўрсатади. Бу эса албатта оғир нутқ нуқсонларига сабаб бўлади.

БЦФ да нутқ нуқсонларининг намоён бўлиши ҳақида турли фикрлар мавжуддир. В.Кардвеллнинг маълумотларига қараганда нутқий патологияни 73% ҳолатларда кузатиш мумкин.

К.А.Семёнованинг фикрича, нутқ нуқсонларининг кучайиши фалажликнинг турига боғлиқдир. Хусусан, спастик диплегияда 70% болаларда дизартрия кузатилади, айрим ҳолларда мотор алалияни кўриш мумкин. Гемипариетик турида 25-35% болалар дизартрия нуксонига эга бўладилар, гиперкинетик турнинг 90% ҳолларида дизартрия кузатилади, атоник-астатик турнинг 60-75%, икки томонлама гемиплегияда эса доимо оғир кўринишдаги дизартрия ёки анартрия кузатилади.

БЦФда намоён бўлувчи нутқ нуқсонларининг турличалиги ҳамда ушбу патологиянинг мураккаб структурасини ҳисобга олган ҳолда болаларда нутқ нуқсонлари аксарият

ҳолларда бузилишнинг қанчалик намоён бўлишига боғлиқ дея таҳмин килиш мумкин. Хусусан нутқ ривожига қуйидагилар таъсир этиши мумкин:

• БЦФсиз ҳолларда нутқ нуқсонини келтириб чиқарувчи сабаблар;

• переферик нутқ аппаратидаги мотор бузилишлар. Уларнинг нақадар кенг тарқалганлиги, интенсивлиги ва характерига кўра болаларда дизартриянинг турли шакллари намоён бўлиши;

• мотор бузилишлар билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган сенсор етишмовчиликлар;

• ҳомиладорлик давридаги патология билан боғлиқ бўлган артикуляцион аппаратнинг тузилишидаги етишмовчиликлар тўғри талаффузни эгаллашга механик таъсир этиши;

• хаста боланинг ижтимоий ривожланиш шароитлари - ситуатив мулоқатнинг ва предмет-амалий фаолиятнинг кеч ривожланиши;

Ўз ўрнида нутқ бузилишлари церебрал фалажланган боланинг ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади: нутқий мулоқатни кескин чегаралайдилар, билиш фаолиятининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатиб, вербал интеллект тараққиётига тўсқинлик қилади.

Мактабгача ёшдаги церебрал фалажланган болаларда логопедияда маълум бўлган барча нутқ нуқсонларини учратиш мумкин. Шу билан бирга БЦФ каби марказий нерв тизимидаги органик зарарланишлар оқибатида юзага келувчи нутк камчиликлари ҳам мавжуддир. Улар сирасига дизартрия ва алалия нутқ камчиликлари кириб, ушбу нутқ нуксонлари турли кўриниш, турли оғирлик даражаларида намоён бўлади.

БЦФ болаларда нутқ ривожланишининг сустлашуви кўп учраб, унинг юзага келишига боладаги сенсомотор етишмовчилик ёки руҳий ривожланишнинг сустлашуви сабаб бўлади. И.А.Смирнованинг фикрича, мактабгача ёшдаги БЦФ болаларда нутқ ривожланишининг сустлашуви психомотор ривожланишдаги сустлашувга нисбатан камроқ учрайди. Махсус таълимга жалб этилган 62% болаларда илк ёшларда нутқнинг ривожланиш темпи меъёрида бўлган, 19% да эса сустлашув (гугулаш-3,5-5 ой., нуткни тушуниш - 9-11 ой., илк сўзлар -12-18, иборалар-24-30 ойдан), яна 19% болаларда сустлашув жуда кескин характерга эга бўлган.

БЦФ болаларда спастик, гиперкинетик ҳамда миячали дизартрия аниқланган. Ҳар бир ҳолатда зарарланишнинг уч даражаси: енгил, ўрта ва оғир кўринишларини кузатиш мумкин. Тадқиқотчилар БЦФ болаларда дизартриянинг аралаш кўринишини ҳам кузатадилар: спастик-атаксик, спастик-гиперкинетик, спастик-атаксик-гиперкинетик.

Барча муаллифлар БЦФ болаларда псевдобульбар дизартрия энг кўп учровчи тур деган фикрга қўшиладилар. Псевдобульбар дизартрияли болаларга у ёки бу кўринишдаги секинлашган, оғир талаффуз хосдир. Нафас бўлимидаги ҳаракатнинг сустлашуви артикуляцион аппаратнинг олд қисмидаги ҳаво оқимининг етишмаслигига олиб келади. Ҳаддан зиёд суст ҳаво оқимида ҳатто лаб товушларини ҳосил қилиш имконияти ҳам йўқолади. Ҳаво оқимининг етишмаслиги артикуляцияни, артикуляцион бўлимнинг ўрта ёки орт қисмига сурилишига сабаб бўлади.

Овоз функциясини бузилиши овознинг ёрқинлигини йўқолишига, диапазонининг торайишига олиб келади. Овоз пайчаларининг фалажланганлиги оқибатида уларнинг тўлиқ бирика олмаслиги ҳам таъсир кўрсатади, бунинг натижасида овоз жарангсиз, паст бўлади.

К.А.Семеновaнинг фикрича, церебрал фалажланган болаларда асосан мотор нутқий камчиликлар кузатилади. Ушбу болаларнинг нутқий патологияларида миячали ва

псевдобульбар дизартрия асосий ўринни тутади. К.А.Семенова М.Н.Аствацатуровнинг келтирган ғоясига қўшилган ҳолда церебрал фалажланган болаларда мотрикaнинг бузилиши узвий боғлиқлик ҳолатида юзага келиб, у боланинг ҳам ҳаракат ҳам нуткий мушаклари доирасига таъсир кўрсатади. Юзага келувчи спастик парезнинг бир хил кўринишда ҳаракат тизимларининг аъзолари билан бирга мимик ҳамда артикуляцион мускулатурани қоплаб олишини М.Б.Эйдинова ҳам ўз тадқиқотларида аниқлаган. Ҳаракатда юзага келувчи харакатларнинг ноаниқлиги, сўниш характерига эга эканлиги, тез толиқиш нутқий фаолияда ҳам худди шундай ҳолатларни келтириб чиқаради. Ҳаракат фаолиятидаги ихтиёрсиз қисқаришлар мушакларнинг фаол бўшашишидаги қийинчиликлар билан бирга келади ва бу кўриниш оғир ҳолларда фонемадан фонемага, бўғиндан буғинга ҳамда енгил кўринишларда эса, сўздан сўзга ўтишда муаммолар ҳосил бўлишига сабаб бўлади. А.Р.Лурияниng фикрича, бунга бир маромдаги нутқнинг ҳосил бўлишини таъминловчи «кинетик куй»нинг ривожланмаганлиги сабаб бўлиши мумкин.

Е.Н.Правдина-Винарская ва М.Б.Эйдиновалар турли кўринишдаги дизартрия нутқ бузилишини псевдобульбар фалажланишнинг аломати сифатида эътироф этадилар. Лаб мушакларининг заифлиги ҳолатида бола у, б, п, ф товушларини, тил мушакларининг кучсизлигида эса о, и, д, ф, с, р ҳамда юмшоқ танглай фалажланганида эса, г, к, х товушларини нотуғри талаффуз этади ёки умуман талаффуз эта олмайди. Болалар церебрал фалажланишишида артикуляцион моторикaнинг бузилиши нафақат товушлар талаффузига салбий таъсир кўрсатиб қолмай, балки иккиламчи камчилик сифатида фонематик идрокдаги муаммолар келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Бу эса ўз ўрнида сўзларнинг товушлар тахлилини ҳамда товуш-буғин структурасини аниқлашга тўсқинлик қилади.

Аммо барча церебрал фалажланган болаларда ҳам бу ҳолат ўхшаш бўлмаслиги мумкин. Айрим болалар сўзларни алоҳида элементларга ажратишда катта қийинчилик ҳис этсалар, айримлар эса оддий товушлар таҳлилида қийналадилар. Аксарият ҳолларда фонематик идрокдаги камчилик фақат бола талаффузда камчилиги бўлган товушларгагина тааллуқли бўлади. Камдан-кам ҳолларда болалар хатто нотўғри талаффуз этадиган товушларини ҳам тўғри идрок эта оладилар.

Церебрал фалажланишдаги нутқий кинестизия билан боғлиқ муаммолар эшитув-ҳаракат-кинестетик алоқаларнинг шаклланишига тўсқинлик қилиб, ёзув малакаларини эгалланишида мураккаб қийинчиликлар туғдириши мумкин. Барча БЦФ дизартрияли болалар артикуляцион кўникмалар, фонематик идрок ва тахлилни эгаллашга қаратилган коррекцион-логопедик иш тизимининг ташкил этилишига муҳтожлик сезадилар.

БЦФ дизартрик болаларда тилнинг лексик тизимини эгаллаш билан боғлиқ бўлган муаммолар мавжуд бўлади. Ушбу ўринда Н.Н.Малофеевнинг олиб борган тадқиқотини эслаш ўринлидир. Н.Н.Малофеев кичик мактаб ёшидаги церебрал фалажланган болалар томонидан от ва феъл сўзларни ишлатилиши маромини текширганда, улар ушбу болалар луғатининг умумий тарздаги 90% ташкил этишини, бошқа сўз туркумлари эса, улар нутқида жуда кам кўринишда эканлигини аниқлаган. Болалар битта сўзни бир неча маротаба такрорлашлари, ҳам да феълларни етарли даражада эгалламаганлик, улар маъносини яхши англамаслик характерли кўриниш сифатида кайд этилди.

Кичик мактаб ёшидаги церебрал фалажланган болалардаги лексик-семантик ва грамматик камчиликлар Л.Б.Халилова томонидан текширилганда болалар кўпчилик сўзлар маъносини яхши билмасликлари, бир сўз билан бир неча ёндош маъноли сўзларни

ифодалашлари, сўзлар маъносини адаштиришлари аниқланган. Болаларда мактабгача даврда шаклланган семантик тасаввурнинг кескин чегараланганлиги кейинчалик мактаб даврида тафаккурнинг ривожига тусқинлик килади.

Болалар луғати кескин чегараланган ҳамда шаклланиш суръати жуда суст бўлади. Болалар луғатидаги ва нутқидаги камчиликлар БЦФ ва унинг окибатидаги дизартрия билан белгиланиши мумкин. Касаллик туфайли боланинг теварак-атроф ҳақида кам маълумотга эга бўлиши, кўплаб ижтимоий ҳолатлардан унинг бехабарлиги, дизартрия окибатидаги мотор камчиликлар, нуткнинг тушунарсизлиги ушбу ҳолатга сабаб бўлиши мумкин. Ушбу болаларда предметлар ҳақидаги яхлит тасаввурнинг етишмовчилиги, шунингдек, нарсалар шакли ва ташки ҳолатини идрок килиш билан боглик бўлган муаммолар боланинг албатта умум тафаккур ҳамда нутқий ҳолатига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш жоизки БЦФ болаларнинг нутқида қуйидаги камчиликларни учратиш мумкин:

• дизартриянинг турли кўринишларида намоён бўлувчи фонетик-фонематик камчиликлар;

• тилнинг лексик тизимини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган хусусий муаммолар;

• лексик ва фонетик-фонематик камчиликлар билан боғлиқ бўлган грамматик камчиликлар;

• дисграфия ва дислексиянинг барча турлари.

Санаб ўтилган бу камчиликлар сабабларини болаларда кўрув-мотор ва оптик-фазовий тизимларнинг етарли даражада шаклланмаганлиги билан боғлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ayupova, Mukarram Y., and Shahnoza M. Amirsaidova. “Meaning of Speech in Mental Development of Child.” *Eastern European Scientific Journal* 2 (2018).

2. Ayupova, Mukarram, and Aziza Jumabayeva. “Pedagogical and psychological characteristics of speechimpaired children in preschool education.” *Science and Education* 2.5 (2021): 544-549.

3. Ayupova, Mukarram Yu. “Speech Preparation of Preschool Children with Speech Deficiency for School Education.” *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2345-2353.

4. Ayupova, Mukarram Y. “CHARACTERISTICS OF GENERAL AND SMALL MOTOR FUNCTIONS IN CHILDREN WITH DYSARTRIAN SPEECH DEFICIENCY.” *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 3.02 (2022): 13-21.

5. Ayupova, Mukarram. “On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching.” *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL* 11.2 (2021): 1496-1501.

6. Yuldashevna, Ayupova Mukarramxon, and Rakhimova Khurshidahon Sodiqovna. “CORRECTION-PEDAGOGICAL WORK SYSTEM OF PREPARATION OF CHILDREN FOR INDEPENDENT ACTIVITY AFTER COCHLEAR IMPLANTATION.” *Archive of Conferences*. Vol. 10. No. 1. 2020.

7. Хрестоматия по логопедии. 1 том. М.:, “Педагогика”, 1997 г.

8. Хрестоматия по логопедии. 2 том. М.:, “Педагогика”, 1997 г.

Karimova Nilufar Raimjanovna
"University of business and science"
nodavlat oliy ta'lim muassasasi
pedagogika va psixologiya kafedrasi
v.b.dotsenti

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING HUQUQI VA ULARGA QARATILGAN E'TIBOR

Bugungi modernizatsiya jarayonlari, islohot va o'zgarishlar natijadorligi maktab ta'limiga, yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilib, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqilganligi barchamizga sir emas. Ushbu farmon loyixasida jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilganligi ta'lim sohasidagi isloxotlarning samarasini aniq ko'rsatib berdi.

Shuningdek, alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta'lim muasasalari va maktab-internatlar mavjud bo'lib, ushbu ta'lim muasasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko'plab sabablarga ko'ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o'qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham imkoniyati cheklangan bolalarning yopiq-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishining ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olindi. Zero, BMT tomonidan 1949 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da "Ta'lim olish har bir insoning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan.

Shuningdek, BMT 1975 yilda "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiyani qabil qildi. Mazkur Deklaratsiyada ta'kidlanishicha: "Nogironlar shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. Nogironlikning kelib chiqishi, tabiati va jiddiylik darajasidan qat'iy nazar, fuqaro o'z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga egadirlarkim, shu bilan birga ular mumkin qadar to'laqonli yaxshi hayot kechirish huquqiga ham ega" ("Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiya (3-modda). BMT tomonidan 1989 yilda qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvenitsiya" barcha bolalarning huqularini hamma joyda amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan inson huquqlari borasidagi halaro shartnoma hisoblanadi.

"Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" barcha bolalarning huqularini himoya qiladi. Mazkur Konvensiyaning 2-moddasida "Bolalar ularning ota-onalari, boquvchilarining irqlari,

terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e'tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy ahvoli, sog'lig'i, qanday holatda tug'ilganliklari va boshqa holatlaridan qat'iy nazar kamsitishlarga mahkum etilmasiligi kerak" – deb qat'iy belgilangan. Konvensiyadagi barcha huquqlar maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun ham tegishli bo'lib, ularga barcha bolalar qatori teng munosabatda bo'lish kafolatlanadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta'limini tashkil etish masalasi eng dolzarb masalalar qatorida qarala boshladi. Natijada, 1990 yilda Tailandda o'ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Bu konferensiyada "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilindi. "Ta'lim hamma uchun" Umumjahon Deklaratsiyasini dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. "Ta'lim hamma uchun " Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to'laqonli va mukammal ta'lim olishini kafolatladi. Ushbu Deklaratsiyada quyidagicha bayonot qilingan: "Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas ish sifati va maktab ta'limiga javob berishi bilan xarakterlanadi. Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta'lim tarbiya olishni talab etadi;

-o'qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanlanadi;

-maktabda to'laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etiladi;

-bolalar to'g'risidagi qaror kompleks tarzda qabul qilinadi;

-bolaning har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o'quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

-inklyuziv maktablarning moddiy ta'minoti yaxshilanadi".

1994 yilning 7-10 iyun kunlarida Ispaniyaning Salamanka shahrida 2-yirik Umumjahon Konferensiyasi bo'lib o'tdi. Mazkur Konferensiya "Salamanka Deklaratsiyasi va alohida yordamga muhtoj bolalar ta'limining kelgusida ijrosini ta'minlash Ramkasi" deb atalib, shu yili "Salamanka bayonoti va Ish faoliyat Rejasi" nom bilan uning ish mazuni nashr etildi. Salamanka bayonoti va Ish faoliyati Rejasining asosiy yetakchi tamoyili shundan iboratki, maktablar barcha bolalarni, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, hissiy, tili va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar o'qishga qabul qilishlari lozim. Mazkur hujjatda ta'kidlanishicha:

"Har bir bola ta'lim olish va o'ziga muvofiq darajada bilimga erishish huquqiga ega:

Ma'orif tizimi va ta'limiy dasturlar turli xil xususiyat va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzilib, shu ishga yo'naltirilsin. Maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun oddiy maktablarga borish imkoniyati yaratilsin;

Maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash oddiy maktablarning ish faoliyati doirasiga kirar ekan, bu jarayon quyidagi maqsadlarga erishishning eng samarali vositasi bo'la oladi:

-Ajratib qo'yish illatiga qarshi kurash;

-Do'stona insonparvar jamoalarni yaratish, o'z tarkibiga maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni olgan jamiyatni qurish;

-Barcha bolalarning ta'lim olishiga erishish" (Salamanka bayonoti 2-band);

Salamanka Bayonoti va Ish faoliyat Rejasining ishlab chiqilishi jahon miqiyosida "Ta'lim hamma uchun" mazmunidagi ta'lim siyosati ilgari surilib, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimi sharoitida o'qitishning yo'llari belgilab berildi. Ammo bu ta'lim tizimining mazmun-mohiyatini yanada aniqroq va mustahkamroq huquqiy jihatdan asoslash, qat'iy belgilab berish lozim edi. Shuning uchun 2000 yilning 26-28 aprel kunlari Dakarda ta'lim to'g'risida xalqaro Forum qatnashchilari tomonidan "Dakar harakat dasturi" qabul qilindi. Ular 10 yil oldin qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" Xalqaro Deklaratsiya (Djomten-Tailand-1990 yil) ni qayta

tasdiqlab, radifikatsiya qildilar. Dakar harakat dasturi "2000 yilga qadar jahon miqiyosida ta'lim hamma uchun amaliy faoliyatining darajasini baholash" maqsadiga asoslanildi. Bu baholashda har bir davlat o'zining ta'limni barcha bolalar uchun taminlanganlik darajasini tahlil qilib chiqish vazifasi topshirildi.

Dakar harakat Ramkasiga kirgan barcha davlatlar 2002 yilga qadar "Ta'lim hamma uchun" rejasini mukammal tuzib, 2015 yilga qadar bu ta'lim tizimini amatiyotga to'liq joriy etishlari lozim deb topildi. Ushbu harakat Ramkasi tarkibiga kiruvchi davlatlarning barchasi "Har bir insonga va har bir jamiyatga" shiori ostida barcha insonlar va bolalar ta'limini to'laqonli ta'minlash majburiyatini oladilar. Bu harakat dasturida "Ta'lim xavsiz, sifatli, bolaning sog'lig'ini himoya qilib, mustahkamlaydigan, hamma uchun birdek, inklyuziv tarzda va barcha zaruriy resurslar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. O'qituvchilar saviyasi va o'quv rejalar "Ta'lim hamma uchun" maqsadlariga javob berishi kerak"-deb belgilangan («Dakarskie ramki deystiy»-Fransiya 2000 yil, 20-21 betlar).

Shunday qilib, maxsus ehtiyojli bolalar ham jamiyatning to'laqonli va tenghuquqli a'zosi ekanligi e'tirof etilib, ular ta'limida alohida yangicha yondashuv maydonga keldi. Bu ta'lim tizimlari barcha bolalarning tili, dini, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, irqi, jismoniy va ruhiy holatlaridan qat'iy nazar talimga jalb etishni ko'zlavchi "inklyuziv" ta'lim nomi bilan ataldi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, normal rivojlanishdagi va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar oilaning faol ishtirokida umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni va ijtimoiy hayotga moslashtirishni ifodalovchi ta'lim tizmidir. Yuqorida keltirlgan me'yoriy hujjatlar asosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni ham umumta'lim muassasalarida tenghuquqlilik asosida o'qitish va tarbiyalash masalasi huquqiy jihatdan kafolatlandi. Chunki alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishi natijasida

- imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bo'lgan oilalarning moddiy va ma'naviy muammolariga barham beriladi va mahallarda ajratish iskanjasidan qutulishga imkon yaratiladi;
- imknoniyati cheklangan bolalarni maktablar va jamoatchilik orasida kamsitishlarning oldi olinadi, bolalar o'rtasida tenghuquqlilik ta'minlanadi, do'stona munosabatlar shakllanadi;
- maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishdek ulkan imkoniyat yaratiladi;
- jamiyatning yanada inklyuzivlashuviga olib keladi;
- barcha uchun ta'lim sifati yanada yaxshilanadi;
- imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitlarda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;
- imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy jamiyatga erta va samarali moslashishlari ta'minlanadi, ya'ni jamiyatda boshqalar ko'magiga qaramlar soni kamayadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Выгоский Л.С. Вопросы детской психологии. – М.: СПБ. 1999.
2. Белтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в протсессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и потологии) – М.: Педагогика. 1997.
3. Богданова Т.Г. Сурдопсихология. –М., 2002.
4. Л.Мўминова, Ш.Амирсаидова ва бошқалар Махсус психология -Т.: Фан ва технологиялар ,2013.
5. П.Пўлатова, Л.Нурмухамедова, Ш. Амирсаидова Махсус педагогика -Т.: Фан ва технологиялар, 2014.

Toyirova M.M,
O‘quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi inklyuziv ta’lim bo‘limi metodisti.

ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘ LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INKLYUZIV MUHITGA MUVAFFAQIYATLI MOSLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta’limga jalb etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar, ularning oilalari va ta’lim tashkilotlari hodimlarining ta’lim jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari hamda ularga yaratilishi lozim bo‘ lgan shart-sharoitlar haqida materiallar keltirilgan. Ta’kidlash joizki alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘ lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning inklyuziv muhitga muvaffaqiyatli moslashishi muayyan shartlarni talab etadi, agar ushbu shart sharoitlar o‘ z vaqtida va to‘ g‘ri tashkil etilsa inklyuziv ta’limda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Tayanch iboralar: alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘ lgan maktabgacha yoshdagi bolalar, inklyuziv ta’lim, adaptatsiya (moslashish) jarayoni.

Hozirgi kunga kelib ta’limning ustuvor yo‘ nalishlari tubdan o‘ zgarmoqda. Bu zamonaviy jamiyatda insoniyatning rivojlanishi, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish haqidagi qarashlarining o‘ zgarishi bilan izohlanadi. Jamiyatdagi bu o‘ zgarishlar ta’lim jarayonida yangi tushunchalar paydo bo‘ lishiga sabab bo‘ ldi. Ushbu tushunchalardan biri “inklyuziv ta’lim” dir. Inklyuziv ta’lim bu hamkorlikdagi ta’lim tizimi bo‘ lib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta’lim sifatida tan olingan. [4]. UNESCO inklyuziv ta’limga “yaxlit hodisa” degan umumiy ta’rifni berdi va bu istisnosiz barcha bolalarning sifatli ta’limdan teng foydalanishni nazarda tutadi. [3] Ushbu ta’lim gumanizmga, aql va ijodkorlikni rivojlantirishga, fiziologik, hissiy, etnik, shaxsiyat tarkibiy qismlarining muvozanatiga asoslangan.

Tarixiy rivojlanish davrida nogiron bolalarning ta’lim tizimi izolyatsiyadan inklyuzivgacaha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tdi. [2]. Mamlakatimizda inklyuziv ta’lim shakllanish bosqichida, shuning uchun mamlakatimiz uchun bunday ta’lim tizimini o‘rnatish davlat darajasidagi masala sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta’limni joriy etishdagi masalalar bugungi kunda ayniqsa maktabgacha ta’lim tizimiga tegishli. Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimiga inklyuziv ta’limni joriy etish yangilik hisoblanadi va bu jarayon asta sekinlik bilan bosqichma bosqicha amalga oshirish lozim. Aynan inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga jamiyatda eng to‘liq integratsiya va moslashish uchun zarur bo‘lgan, sog’lom tengdoshlari bilan teng rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etadi va bu jarayon qancha erta boshlansa hamda amalga oshirilsa ijobiy yutiqlarga erishish ehtimoli shuncha ortadi. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun kompleks o‘zaro hamkorlik zarur. Bu jarayonda ta’lim tizmini, pedagog hodimlarni, ota-onalarni tayyorlashimiz, to‘g’ri ijtimoiy munosabatni shakllantirishimiz oldimizdagi asosiy masalalardan biri bo‘lib turibdi. [5]

Maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni tashkil etishda bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Birinchi masalalardan biri bu maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy jarayonni hali yahshi rivojlanmaganligi hamda tegishli dasturlar ishlab chiqilmaganligidir.

Ikkinchi qiyinchilik bu maktabgacha ta'lim muassasalarining inklyuziv guruhlarni tashkil etish uchun kerakli jihozlar hamda o'quv vositalari bilan ta'minlanmaganligidadir.

Uchinchi qiyinchiliklardan biri bu o'qituvchi-tarbiyachilarning malakalari yetarli emasligi va nogiron bolani qabul qilishga psixologik tayyorgarliklarining yo'qligi.[1]. Ushbu muammolarning yechimlaridan biri bu o'qituvchi-tarbiyachilarning malakasini oshirish, ularda "maxsus" bolaga nisbatan xolis munosabatni shakllantirish, uni bolalar jamoasining qolgan a'zolari bilan teng ravishda qabul qilish qobiliyatini tarbiyalash bo'yicha tegishli ishlarni bajarish kerak.

To'rtinchidan, nogiron bolalar ta'lim faoliyatini to'g'ridan-to'g'ri tashkil qilishda zarur maxsus uslubiy adabiyotlarning yo'qligi .

Beshinchidan, sog'lom rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari va nogiron bolalarning ota-onalarining maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etishga munosabati muhim muammo hisoblanadi.

Ko'pgina hollarda alohida talim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ota-onalari bolalarning rivojlanishida o'z ishtirokini butunlay to'xtatib, barcha ma'suliyatni o'qituvchi-tarbiyachilarga tashlab qo'yadilar. Ushbu muammoni ota-onalar, o'qituvchi-tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislari bilan o'zaro hamkorlikda hal qilish kerak.

Normada rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari har doim ham o'z farzandlarini nogiron bolalar bilan bir guruhda bo'lishini istamaydilar va bu vaziyatga psixologik jihatdan tayyor bo'lmaydilar. Hech kimga sir emaski imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlarining munosabati aynan kattalarning hatti-harakatlariga bog'liq. Inklyuziv ta'limda ota-onalarning dunyoqarashi va munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim tashkiloti maxsus bir qancha shartlarga rioya qilishlari kerak. Bular: o'quv xonasining me'yoriy ta'minoti; zarur rivojlanish muhiti; o'quv jarayonini yanada qulayroq qilish uchun maxsus uskunalar va trenajyorlar; malakali mutaxassis o'qituvchilar, tarbiyachilar tarkibi; normal rivojlanayotgan sog'lom bolalarning ota-onalari va tengdoshlarining inklyuziv ta'limni joriy etishga va alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalarga adekvat munosabati. Agar ushbu shartlarga rioya qilgan holda ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etilsa, inklyuziv ta'limni joriy qilinishida ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Ammo, mavjud bo'lgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, xorijiy va mahalliy tajriba shuni ko'rsatadiki, maxsus shart-sharoitlarni yaratish, alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalarni erta inklyuziv ta'limga moslashtirish va mustaqilligini rivojlantirish atrof-muhit, jamiyatning ularga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga undaydi. Sog'lom tengdoshlarining imkoniyati cheklangan bolalarni o'zlari bilan teng ko'rishlariga va ularga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishlariga turtki bo'ladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta'lim muassasalarini tayyorlash inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etishdagi asosiy mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilib, aholini ongi hamda saviyasini oshirish, pedagolarning ilmiy salohiyatini oshirish uchun Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi "O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi" tomonidan turli xil seminar, o'quv dasturlar, o'quv kurslar tashkil etilmoqda.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish jarayonida jahon xalqaro tajribasi keng o'rganilib amaliyotga tatbiq etish uchun bir necha loyiha hamda hamkorliklar tashkil etilib borilyapti.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Guseyeva T.N.. Инклюзивное образование. Методические рекомендации по организации инклюзивного образовательного процесса в детском саду /2010.

2.Minyaylo.A.I. "Условия успешной адаптации дошкольников с ОВЗ к инклюзивной среде дошкольной образовательной организации"/2009.

3.. Malofyev N.N "Специальное образование в меняющемся мире" /2010.

4.S.Mo' minov, Sh.Axmedova, G.Alimova "Inklyuziv sinfdagi maxsus o' qituvchining alohida ta'limga ehtiyoji bo' lgan o' quvchilar bilan ishlash metodikasi" nomli metodik qo' llanma./2022.

5. Strebeleva E.A. "Традиционные и новые организационные формы коррекционной помощи детям дошкольного возраста с нарушением интеллекта" / Дефектология. – 2009.

6. www. rosuchebnik.ru

Lobar Mamatkulova Tolibjonovna,
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi

AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQNING RIVOJLANISHI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rivojlangan mamalakatlardagi kabi bizning mamalakatimizda ham aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. Fikrimning dalili sifatida mamlakatimiz siyosatida ta'lim sohasiga qaratilayotgan e'tibor, chiqarilayotgan qaror va farmonlarni ketirishimiz mumkin. Bu qaror va farmonlar ijrosini ta'minlashda aqli zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi masalalari ham chetda qolayotgani yo'q.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" va 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari too'risida" farmonlari [6], 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son "2021-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi" va "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida" qarorlari [8], 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-3955 qarori [9] shuningdek, mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Nutq - inson hayoti va taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi, yaxshi rivojlangan nutqgina insonni to'liq kamolotga yetishini ta'minlaydi. Ma'lumki, har qanday nutq nuqsoni insonni to'laqonli kamol topishiga to'sqinlik qiladi. Nutq nuqsonlarini keltirib chiqaruvchi sabablar ko'p. Shunday sabablardan biri- bosh miyaning organik jarohatlanishi, ya'ni aqli zaiflikdir.Aqli zaif bolalar bosh miyasi chuqur zararlanganligi sababli barcha oliy asab faoliyatlari buzilgan bo'ladi. Patologik buzilishlar shartsiz reflekslarning hosil bo'lishida ham namoyon bo'ladi. Bu buzilishlar bosh miyaning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarida ham o'z aksini topadi. Hatto, ikki signal sistemalarining o'zaro aloqalarida buzilishlar ko'zga tashlanadi. Rus defektolog va psixologlaridan L.S.Vigotskiy, L.V.Zankov, G.Ye.Suxareva, TAVlasova, G.M.Dulnev, N.G.Morozova, S.Ya.Rubinshteyn, M.S.Pevzner, G.I.Rossolimo, V.G.Petrova, J.I.Namozboyeva, shuningdek, G'.B.Shoumarov, K.Q.Mamedov, P.M.Po'latova, V.S.Rahmonova va boshqalarning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, "aqli qoloq"likda ruhiy nuqson murakkab tuzilishga ega bo'ladi, birlamchi nuqson ta'sirida oddiy aqliy ja-

rayonlar buzilsa, ikkilamchi nuqson sifatida ruhiyatning oliy shakllari, xotira, xarakter belgilari buzilar ekan. Shuningdek, bu buzilishlar orasida nutq buzilishlari ham salmoqli o'rinni egallaydi.

Aqli zaif bolalar nutqidagi kamchiliklar, ularni tuzatish muammolarining dolzarbligi va ahamiyati birinchi navbatda nutqning kognitiv faoliyati, nutqning bolalarda bilish faoliyatlarining rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi bilan belgilanadi.

Maxsus pedagogika va psixologiya sohasida tadqiqot olib borgan olimlar aqli zaif o'quvchilar va ularning nutqini o'ziga xos rivojlanishlarini aniqlashgan. Tafakkur, til va nutqning aloqadorligi haqida L.S.Vigotskiy, A.G.Spirkinlarning juda qiziqarli ishlari bor. Bolalar nutqining rivojlanishiga bag'ishlangan umumiy tarzdagi qiziqarli ma'lumotlar S.L. Rubinshteyn va D.V.Elkonin ishlarida keltiriladi. Yuqoridagi barcha ishlarda asosiy e'tibor nutqning mazmun tomoniga, bolalar aqliy faoliyatidagi va xulqidagi roliga qaratilgan. Me'yorda rivojlanayotgan 3-4 yoshli bola yetarli lug'at boyligiga ega bo'lib, uning faol nutqi deyarli to'g'ri grammatik shaklni tashkil etadi. Fonetik xatoliklar u darajada ko'p bo'lmaydi. Oligofren bolada esa, so'zlarni talaffuz qilish birmuncha kechikadi. L.V.Zankov va M.S.Pevznerning ta'kidlashlaricha, aqli zaif bolalar nutqi 1-1,5 yoshda emas, balki 3 yoshlardagina rivojlana boshlaydi. Chet el olimlaridan Sholts-Erzam, Kassel, Shlezinger, Zeyemanlarning ta'kidlashlaricha , 40 % dan ortiq aqli zaif bolalarda nutq kechikib shakllanar ekan. G.A.Kashening ko'rsatishicha, 1-sinf yordamchi maktab o'quvchilarining 65% , 2-sinf o'quvchilarining 60% da u yoki bu nutq kamchiliklari bo'lar ekan. Chuqur aqli zaiflarda esa, bu ko'rsatkich 80% gacha yetar ekan. Bunday nuqson chuqur aqli zaiflikka olib keladigan Daun kasalligida 95% gacha yetar ekan. Aqli zaif bolalarda nutqning ifodaliligi bilan birga, uning tezligi ham buzilganligini kuzatish mumkin. 5-sinf aqli zaif bolalarning o'qish tezligi me'yordagi tengdoshlaridan 2-marta pastligi kuzatiladi. Bunday nuqsonlarning asosiy sababi, bosh miya po'stloqlaridagi asab ta'sirlanishlarining zaifligidir. Yangi farqlangan bog'lanishlarning sekin yuzaga kelishidir. Yuqoridagi nuqsonlarda aqli zaif bola asab jarayonlarining umumiy dinamikasining buzilishlari ham ma'lum rol o'ynaydi.

Fonematik idrok buzilishlari artikulyatsion apparat harakatchanligi tempining sekinligi bilan qo'shilib keladi. Bolalarda nutqning fonematik va grammatik tomonlarini buzilishi kuzatiladi (V. V. Voronkova, G.I. Danilkina, R.I. Lalayeva, M.F. Feofanov va boshq.). Olimlar tomonidan lug'at boyligining kambag'alligi, so'zlarni noto'g'ri tushunish, ularni noto'g'ri qo'llash, faol va passiv lug'at o'rtasidagi patologik uzilishlar mavjudligi aniqlangan. (A.K. Aksenova, M.F. Gnezdilov, S.I. Komskaya, V.A. Lapshin, N.V. Pavlova, V.G. Petrova va boshqalar.). Aqli zaif o'quvchilar nutqda asosan sodda gaplardan foydalanishadi va ko'pincha gaplarni noto'g'ri tuzganligini kuzatish mumkin. (V.G. Petrova, A.I. Fedchenko) Aqli zaif bolalarning nutqidagi barcha kamchiliklarning asosiy sababi nutqni idrok etishlarini birmuncha sekinligidir. Aqli zaif bolalar nutqining kechikib rivojlanishi noto'g'ri idrok qilishning asoratidir. Aqli zaif bolalar tanish tovushlarni yomon farqlaydilar, ayniqsa, undosh tovushlarni bir-birlaridan qiyin farqlaydilar. Fonematik eshitishning yomon rivojlanganligi oqibatida qator tovushlar almashtirilib idrok etiladi va shu asosda almashtirilib yoziladi. Hatto bolaga tovushlar tartibi qam noaniq tuyuladi. Talaffuz qilinayotgan so'zlar oxirlari yaxshi tahlil qilinmasligi asosida ham, grammatik xatoliklar kelib chiqadi. Aqli zaif bola fonematik eshitishidaga kamchiliklar, nutq a'zolaridagi, artikulyatsiyadagi kamchiliklar asosida yanada og'irlashadi. Analizatorlarning to'la, mukammal rivojlanmasligi asosida nutqning qator kamchiliklari yuzaga keladi. Aqli zaif bolalarda birinchi, alohida so'zlari 2-3 yoshlarda, qisqa sodda grammatik gaplari 5-6 yoshlarda paydo bo'ladi.Aqli zaif bolalarda nafaqat faol nutqning rivojlanishi kechikadi. Ular o'zlariga qaratilgan nutqni sog'lom tengdoshlariga qaraganda yomonroq tushunishadi. 7

yoshga kelib aqli zaif bola, og‘zaki muloqot tajribasi kam bo‘ladi, bor–yo‘g‘i 3-4 yilni tashkil etadi. Bundan tashqari, bu yillar davomida uning nutqining rivojlanish sur’ati keskin sekinlashdi va nutq faolligi yetarli bo‘lmaydi. Bolaning kundalik so‘zlashuv nutqi sust rivojlangan bo‘ladi. Bu uning kattalar bilan muloqot qilishini qiyinlashtiradi. Bola kamdan-kam hollarda suhbatlarda qatnashadi, savollarga bir so‘z bilan javob beradi , u ham har doim ham to‘g‘ri emas. Shuningdek, ko‘rsatma va topshiriqlarni bajarish ham ancha qiyin kechadi.Aqli zaif bolalarda nutqning kechikish shakllanishi sabablarini tushuntirishda, birinchi navbatda, ularga butun psixikaning xarakterli umumiy rivojlanmaganligidan kelib chiqish kerak, bu esa yuqorida keltirilgan aqliy rivojlanishdagi sezilarli o‘zgarishlar va kechikishlarga olib keladi.Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi keng tarqalgan bo‘lib, murakkab patogenez va simptomlar bilan tavsiflanadi. Bunday bolalarda nutq nuqsonlari kognitiv faoliyatning rivojlanmaganligi yoki boshqa omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (eshitish qobiliyatini yo‘qotish, nutqiy motorikaning buzilishi, artikulyatsiya apparati tuzilishidagi buzilishlar va boshqalar). Intellektida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularni tuzatish ularning oliy nerv faoliyati va aqliy rivojlanishining xususiyatlari bilan belgilanadi.Aqli zaif bolalarda nutq nuqsonlarining tuzilishi biologik va ijtimoiy omillarning murakkab o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq. Bolalarda nutqning boshqaruvchanlik funksiyasi past bo‘lib, bu odatda bolaning hatti-harakatlarida juda erta muhim rol o‘ynay boshlaydi. Ko‘nikma va qobiliyatlarni o‘zlashtirish jarayonida aqli zaif bolalar og‘zaki ko‘rsatmalardan ko‘ra ko‘proq ko‘rgazmali materialga tayanadilar. Bu xususiyatlar aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanmaganligining asosiy sabablari hisoblanadi (V. G. Petrova, V. I. Lubovskiy, S. Borel - Maisonni va boshqalar).

Aqli zaif bolalarda nutqiy motorikaning rivojlanishi sekin va farqlanmagan, nutq paytida nafas olish, fonator va artikulyar harakatlari muvofiqlashmagan bo‘ladi.Nutq harakatlarining to‘g‘riligini nazorat qilish uchun ham eshituv , ham kinestetik nazorat noaniq va shakllanmagan bo‘ladi. Analitik-sintetik faoliyat darajasining pasayishi fonematik idrokni buzilishida namoyon bo‘ladi. Kognitiv faoliyatlarning buzilishi tilning semantik tomonini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarga olib keladi.Analitik va sintetik faoliyatning umumiy rivojlanmaganligi sababli aqli zaif bolalar lingvistik umumlashmalarni shakllantirish va til qonuniyatlarini o‘zlashtirishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi.Aqli zaif bolalarda og‘zaki muloqotga bo‘lgan ehtiyoj keskin pasayadi, bu nutq aloqalarining cheklanganligiga olib keladi va nutqni egallash jarayoniga salbiy ta’sir qiladi.

Shunday qilib, anatomik - fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o‘zaro ta‘siri nutqni rivojlantirish jarayonining sifat jihatidan o‘ziga xosligini, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq buzilishlarining yuqori tarqalishi va davom etishini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ayupova M.Y.Logopediya “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”.,T.: 2007.

2. Ayupova, Mukarram. “On the basis of games for children with speech deficiency literacy teaching.” ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.2 (2021): 1496-1501.

3. Nurkeldiyeva D.A, Chicherina Y.E.”Ilk maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirish” - T.: “Yangi asr avlodi” 2007

4. Mamatkulova L. T. (2022).”Defects in the written speech of elementary school students with intellectual disabilities and their elimination” Confrencea, 6(6),16-17

Маркова Олеся Анатольевна
Ташкентский международный университет Кимё соискатель

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ РОДИТЕЛЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С УМЕРЕННОЙ УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ В УСЛОВИЯХ КОРРЕКЦИОННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

За последнее десятилетие XX века в Узбекистане произошли большие изменения в устройстве государства, направленные на демократизацию и гуманизацию образования. Сегодня государство гарантирует любому ребенку, не зависимо от национальности, состояния здоровья, право на получение бесплатного общего образования. Образование один из важнейших этапов в жизни любого человека, и от уровня полученного образования зависит напрямую его будущее. В формировании полноценной личности немаловажное значение имеет семья. Семья как социальный институт она удовлетворяет потребности общества в воспроизводстве населения, воспитании нового поколения. Психолого-педагогическая работа с родителями сложна и многогранна и является наиболее естественным и эффективным способом полноценного воспитания и обучения подрастающего поколения.

Содержание образования в специальном коррекционно-образовательном учреждении, как и в общеобразовательной школе, охватывает различные виды знаний, вооружает учащихся некоторым методологическим подходом к познавательной и практической деятельности (с учетом их особенностей, возможностей и способностей к усвоению программного материла). В самом учебном процессе специальной коррекционной школы предусмотрено усвоение элементарных понятий и терминов, а также фактов повседневной действительности. Что касается таких видов знаний как основные законы науки, теории, содержащие систему научных знаний, то они имеют место в самом элементарном и ограниченном виде при изучении конкретных учебных предметов. Трудность обучения школьников с умеренной умственной отсталостью обусловлена особенностями их психического развития, типологическими и индивидуальными особенностями, имеющимися нарушениями. Общий объединяющий всех их признак состоит в недоразвитии познавательной сферы. Все полученные знания будут действенными, если учащиеся овладеют опытом их применения на практике. Содержание образования в школе направлено на формирование у школьников с умственной отсталостью, таких черт в сознании, поведении, трудовой деятельности, которые помогут им стать полноценными членами общества. Для достижения этого вспомогательная школа использует специфические средства, с помощью которых осуществляется доступное умственно отсталым школьником образование [2].

В исследованиях О.Л. Агеевой, Н.Л. Белопольской, О.Б. Дудко, Е.А. Игнатьевой, Н.Б. Лурье, Е.М. Мастюковой, Г.А. Мишиной, А.Г. Московкиной, А.И. Раку, М.В. Созонтовой, В.В. Ткачевой, Е.Ю. Фирсовой подчёркивается роль взаимодействия коррекционной образовательной организации с семьями, воспитывающими детей с умеренной умственной отсталостью.

По мнению авторов, родители оказываются недостаточно подготовленными к оказанию помощи своему ребёнку и нуждаются в систематической психолого-педагогической помощи в вопросах обучения и воспитания данного контингента детей. Потребности родителей, воспитывающих детей с умственной отсталостью, возросший интерес специалистов к проблеме психолого-педагогического сопровождения младших школьников дают основание считать тему исследования актуальной [1, 2, 3].

Для организации полноценного включения родителей младших школьников с умеренной умственной отсталостью нами выделено три направления работы с родителями.

1 направление – «Информационно-просветительское» - целью которого является повышение психолого-педагогической осведомлённости родителей по вопросам обучения и воспитания младших школьников с умеренной умственной отсталостью. В рамках данного направления необходимо организовать доступные и понятные для родителей лекции на темы. В случае выявления у родителей определённых потребностей в каких-либо педагогических знаниях, то темы лекций дополняются и конкретизируются. Лекции для родителей организовываются с применением презентаций, видеороликов и фотоматериалов, которые содержат методические рекомендации и эффективные методы формирования образовательных умений и навыков.

2 направление – «Психологическое». Целью данного направления является повышение мотивации, включение родителей в процесс взаимодейтсвия со специалистами и ребёнком. В рамках психологичекого нпаравления работа ведётся с категорией родителей, негативно настроенных на процесс взаимодействия со специалистами школы и ребёнком, потерявших надежду на успех ребёнка и имеющих неуверенность в своих силах и возможностях ребёнка. Работа педагога-психолога направлена на оптимизацию самосознания родителей и формирование адекватных способов взаимодействия со специалистами школы и ребёнком.

В процессе консультирования педагог-психолог ещё раз обсуждает с родителями результаты диагностики и индивидуальную программу формирования образовательной компетентности, рассказывает об особенностях развития детей с подобными нарушениями и о конкретных нарушениях развития их ребёнка. В доступной форме объясняет, что в процессе взаимодействия со специалистами школы родители пройдут обучение методическим приёмам формирования навыков образовательных компетенций, необходимых ребёнку для дальнейшего обучения в школе. Убеждает родителей, что именно в них нуждается ребёнок, что именно они могут оказать ему необходимую помощь. При этом важно, чтобы родители были чётко ориентированы на выполнении рекомендаций специалистов. Педагог-психолог также при необходимости по договорённости с родителями, которые не имеют возможность посещать очные консультации, проводит онлайн-консультирование.

3 направление – «Педагогическое». Цель: обучение родителей различным методическим приемам и способам взаимодействия с детьми в рамках формирования образовательной компетентности. Для реализации поставленной цели необходимо осуществлять комплексную работу, включающую групповые и индивидуальные формы взаимодействия специалистов школы с родителями. Задачи воспитателя: обучать родителей отдельным методическим приемам формирования навыков образовательной компетенции у детей; приглашать родителей на практические занятия с детьми по формированию учебных навыков; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя-дефектолога: обучать родителей отдельным методическим приемам развития

мелкой моторики; приглашать родителей на практические занятия с детьми по развитию мелкой моторики; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя-логопеда: обучать родителей отдельным методическим приемам формирования навыков социальной компетенции у детей; приглашать родителей на практические занятия по развитию речи, навыков общения и культурного поведения в общении с людьми, формированию навыков социальной компетенции; консультировать родителей по организации занятий с детьми дома. Задачи учителя: предоставлять возможность родителям посещать уроки и экскурсии; организовывать участие родителей в школьных мероприятиях, подготовке и проведении экскурсий и других внешкольных мероприятий.

В рамках педагогического направления осуществляется индивидуально-дифференцированная работа с родителями, которые разделены на группы по результатам диагностики. Родителям I группы (имеющих детей с высоким уровнем сформированности образовательной компетентности) предлагается принимать участие в дальнейшей работе по желанию. Родители 2 (имеющих детей со средним уровнем сформированности образовательной компетентности) и 3 (имеющих детей с низким уровнем сформированности образовательной компетентности) групп расформировываются в подгруппы в зависимости от несформированности определенных навыков.

В процессе начального этапа работы важно подготовить родителей к усвоению методических приемов формирования образовательной компетентности детей, демонстрируемых специалистами во время проведения практических занятий. Для этого перед приглашением родителей посетить занятия с детьми организовываются семинары-практикумы На семинарах-практикумах специалисты знакомят родителей с системой иллюстрированного пошагового формирования навыков бытовой компетенции, моделированием реальных ситуаций в сюжетно-ролевой игре при формировании навыков социальной компетенции, организацией взаимодействия с ребенком. Обсуждаются конкретные вопросы, проблемы, с которыми сталкиваются родители при формировании навыков, пути решения существующих проблем. Родителям демонстрируют видеосюжеты практических занятий, на которых ребенка учат сотрудничать со взрослым, понимать предлагаемую инструкцию, концентрировать внимание, регулировать свое поведение, а также используемые во время проведения коррекционных занятий методы обучения. После каждой темы семинара-практикума родителям предлагается посетить коррекционные и логопедические занятия, где специалисты знакомят с методами и приемами развития мелкой моторики, развития речи, формирования конкретных навыков и умений. Воспитатель проводит по одному занятию из каждого блока формируемых навыков образовательной компетенции. Учитель знакомит родителей с программой курса «Развитие речи на основе ознакомления с предметами и явлениями окружающей действительности» и при необходимости предоставляет родителям возможность посещать уроки, на которых формируются представления о предметах окружающего мира, их назначении и способах действия с ними; о социальных отношениях, умении устанавливать контакты с окружающими.

После занятий, школьных и внешкольных мероприятий проводятся круглые столы, родители обмениваются опытом формирования образовательной компетентности детей в условиях дома, готовят презентации с фото- и видеоматериалами, отражающие домашние занятия с ребенком, подводятся итоги работ.

Таким образом, разработанная нами консультационная работа с родителями, направленная на психолого-педагогическое сопровождение младших школьников с умеренной умственной отсталостью в условиях специального коррекционного учреждения имеет комплексный характер и содержит информативный, психологический и педагогический блоки. Организация специальных мероприятий по данным направлениям способствует эффективному включению родителей в коррекционный процесс и формированию у младших школьников с умеренной умственной отсталостью образовательной компетентности.

Список использованной литературы:

1. Аслаева Р. Г. Формирование социально-значимых качеств личности у умственно отсталых учащихся: Автореф. Дис. . канд. пед. наук / Моск. гос. пед. ун-т им. В.И. Ленина. М., 1992. - 16с.

2. Глэддинг С. Психологическое консультирование. СПб., 2002.

3. Унковская Е.С. (Лыкова-Унковская, ЕС.) Организация взаимодействия школы с семьей как одно из направлений работы по формированию социальнобытовой адаптации младших школьников с нарушениями интеллекта / ЕС. Унковская /l Специальная педагогика и специальная психология : сборник научнопрактических статей участников IV теоретико-методологического семинара : в 2 т. : Т. 2 : Современные научные исследования / Н.М. Назарова и др. – М. : ЛОГОМАГ, 2012. - С. 156-161. (0,3 пл.)

Tojiboyeva Osiyoxon,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistrant

OG'IR NUTQIY NUQSONLI BOLALAR DIQQATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Annotatsiya. Yosh normativlardan ma'lum darajadagi cheklanishlarga (xususan, tovushlar doirasidan) qaramay, bolalar nutqi uning kommunikativ vazifalarni ta'minlaydi, ba'zi xollarda esa aytarli to'la xulqning boshqaruvchisi hisoblanadi. Ularda o'z-o'zidan (spontan) rivojlanishga intilish, ishlab chiqilgan nutqiy ko'nikmalardan erkin munosabatlarda foydalanish ancha aniq ifoda etiladi, bu esa nutqiy kamchiliklarni maktabga chiqqunga qadar to'ldirib turish imkonini beradi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

R.E.Levina o'zining tadqiqot ishlarida alohida nutqiy kamchiliklarning ko'rinishini ifodalash va til vositalari xolatini hamda kommunikativ jarayonlarini aks ettiruvchi bir qator ko'rsatmalar bo'yicha bolaning anomal rivojlanish xolatini tasavvur etishdan ilgari surilishiga imkon beruvchi materiallarni ishlab chiqdi. Anomal nutqiy rivojlanishni bosqichma-bosqich dinamik tuzilishni o'rganish asosida past darajadagi rivojlanishdan yanada yuqoriga o'tishni belgilovchi o'ziga xos qonuniyatlar ham ochib berildi. Har bir daraja o'sha bog'liq nutq komponentlarini shakllanishni orqaga tortuvchi birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarning namoyon bo'lishi ma'lum nisbatlari bilan xarakterlanadi. Bir darajadan ikkinchi darajaga o'tish yangi til imkoniyatlarini paydo bo'lishi, nutqiy faollikning oshishi, nutqning sabablilik asoslarini o'zgarishi va unga predmet-ma'noli mazmunini o'sishi to'ldiruvchi imkoniyatlarini shakllanishi bilan aniqlanadi. Bolaning individual siljishi tempi birlamchi nuqsonning birligi va uning ko'rinishi bilan belgilanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni buyumlarning shakli, katta-kichikligi va rangi bilan tanishtirish hamda ularda bu xossalarni to'g'ri idrok qilish ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi sensor tarbiya sohasiga kiradi. Bu tarbiya qanchalik to'g'ri xal qilinsa, bolalarning faqat aqliy tarbiyasigina emas, balki

estetik, jismoniy va xatto ahloqiy tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Ya'ni bola umuman samarali rivojlanib boradi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini R.E.Levina uch daraja bilan belgilaydi: nutqiy aloqa vositalarning umuman yo‘q bo‘lishidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaganlik elementlariga ega bo‘lgan mukammal nutq buzilishigacha. Nutq to‘liq rivojlanmaganlikning 1-darajasi nutqning bo‘lmasligi bilan xarakterlanadi. Bunday bolalar nutqsiz bolalardir. 4-6 yoshdagi bunday bolalarning lug‘at boyligi kambag‘al, noaniq bo‘ladi. Nutqiy tovushga taqlid qilish, tovushlar kompleksi bilan chegaralangan bo‘ladi. Narsa va hodisalarning farq qilmagan holda ifodalash, so‘zlarning ko‘p ma'noga ega bo‘lishi xarakterli xususiyat hisoblanadi: “tu - tu” mashina paravoz, samolyot, qayiq; “taq”- yiqildi, tushirib yubordi, sindirdi, buzdi. Bu bolalarning passiv lug‘ati aktiv lug‘atiga nisbatan ancha boyroq, lekin nutqni tushunish pasaygan bo‘ladi, ular ko‘p so‘zlarning ma'nosini tushunmaydilar. Tovushlar talaffuzida turg‘unlik bo‘lmaydi, tovushlar bir biri bilan almashtiriladi, fonematik u‘quv buzilgan bo‘ladi. Nutq to‘liq rivojlanmaganligining bu darajasiga ega bo‘lgan bolalar uchun tovushlar analizi bo‘yicha berilgan topshiriqlar tushunarsiz bo‘ladi. Nutq to‘liq rivojlanmaganlikning 2-darajasi dastlabki keng qo‘llaniladigan odatdagi bo‘lishi bilan harakterlanadi.Bolalar oddiy jumlalardan foydalana biladilar, ma'lum lug‘at boyligiga ega bo‘ladilar. Ular narsalar, hodisalar, alohida belgilar nomini ajrata oladilar. Lekin bunday bolalarda nutqning qo‘pol darajada rivojlanmaganligi yaqqol ifodalangan bo‘ladi. Ular ikki-uch so‘zdan iborat gaplardan foydalanadilar. Lug‘at boyligi shu yoshga mos keladigan normadan kam bo‘ladi. Umumlashtiruvchi so‘zlarni bilmaslik kuzatiladi. Harakat, belgisini bildiruvchi so‘zlardan foydalanishda qiyinchiliklar kuzatiladi, predmet nomini va boshqa belgilarni bilmaydilar. Kelishik formalarini chalkashtiradilar, fe'l sonini ot soniga moslashtira olmaydilar. Nutqning fonetik tomoni shu yoshga mos keluvchi normadan orqada qoladi. Shunday kamchilikka ega bo‘lgan bolalar bo‘g‘inlar o‘rnini almashtiradilar, undoshlar ketma- ket keladigan tovushni qisqartiradilar.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining 3-darajasi nutqda leksik grammatik va fonetik-fonematik jihatdan rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Bolalar nutqqa ega bo‘lgan holda kishilar bilan aloqa bog‘lay oladilar, lekin buni ota-ona ishtirokida, ularning muayyan tushuntirishlari yordamida bajaradilar. Bunday bolalar uchun erkin holda aloqada bo‘lish juda qiyin. Tovushlarni talaffuz qilishda ularni bir-biridan ajrata olmaslik, tovushlar guruhini artikulyatsiya jihatdan osonroq bo‘lgan tovushlarga almashtirish ba'zi hollarda tovushlarni buzib talaffuz qilish bu bolalar uchun xarakterlidir. Lug‘at xam orqada qolgan bo‘ladi, lug‘at boyligi analizida leksik holatlarning o‘ziga xosligi ko‘rinadi. Tekshirishda gaplarni, gaplarda so‘zlarni oxirgacha gapirmaslik kabi turg‘un grammatik xatolar kuzatiladi. Ko‘pchilik hollarda ular qo‘shimcha qo‘shilish bilan so‘z ma'nosining o‘zgarshini tushunib etmaydilar.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi nutqiy rivojlanishning maxsus shakli bo‘lib, bunda bolada aqliy va eshitish jihatdan kamchiliklar kuzatilmasa-da, nutq tizimidagi barcha tarkibiy qismlarning shakllanishi buzilgan bo‘ladi. Nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalar faol lug‘atining cheklanganligi, atrof muhit haqidagi tasavvurlarining yetarli darajada differensiallashmaganligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun bolalar fazoda yo‘nalish (orientir) topa olmaydilar (chap-o‘ng, yuqori-past, orqa-oldini chalkashtiradilar), vaqtni chalkashtiradilar (sutka vaqtlari, yil mavsumlarini aniqlay olmaydilar). Ular ranglarni ajratishda qiynaladilar, o‘lchamlar, shakllarni qo‘l bilan ushlab (manipulyatsiya qilib) aniqlay olmaydilar.

Nutq rivojlanishining ikkinchi darajasidagi bolalar bevosita idrok etilayotgan predmetlarning nomlarini atash bilan cheklanadilar, ularning xususiyatlarini esa e'tibordan chetda qoldiradilar.

Predmetlarning shakli, rangi, materialini bildiradigan aniqlovchi so‘zlarni qo‘llashda ham orqada qolish kuzatiladi. Ular, xuddi nutq rivojlanishining birinchi darajasidagi bolalar kabi, katta-kichiklik, fazoni aniqlashda qiynaladilar.

Nutq rivojlanishining uchinchi darajasiga ega bo‘lgan bolalarda keng iboraviy nutq mavjud bo‘lsa-da, unda leksik-grammatik va fonetik-fonematik rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Nutq rivojlanishining bu darajasidagi bolalar atrofdagilar bilan muloqotga kirishsalar-da, biroq buning uchun ularning nutqiga izoh berib turuvchi ota yoki onalari yonlarida bo‘lishi lozim. Erkin muloqot bunday bolalarda katta qiyinchiliklar tug‘diradi. Bolaning gapini katta odam tushunmasligi bolaga, albatta, salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar xatto to‘g‘ri talaffuz qila oladigan tovushlar ham ularning nutqida yetarli darajada aniq jaranglamaydi.

Bunday bolalar nutqi uchun tovushlarning (undoshlar, affrikatlar va sonorlar) differensiallashmagan talaffuzi xos bo‘lib, bunda bitta tovush bir paytning o‘zida ikkita yoki bir nechta tovushning o‘rnini bosadi. Masalan, bola *s’* tovushini uncha aniq talaffuz qila olmaydi, biroq u bilan bir qancha tovushlarni almashtiradi: *s* tovushini (“syamalyot” samolyot o‘rniga), *sh* tovushini (“syapka” shapka o‘rniga), *z* tovushini (“sanchil” zanjir o‘rniga), *ch* tovushini (“botya” bog‘cha o‘rniga).

Shuning bilan birga bolalar bu bosqichda hamma so‘z turkumlarini ishlatadilar, oddiy grammatik shakllarni to‘g‘ri qo‘llaydilar, ergashgan va bog‘langan qo‘shma gaplar tuzishga intiladilar (“Aka ko‘tya tikti, musuk odi, uga kedi” – Akam ko‘chaga chiqdi, mushuk tutib oldi, uni uyga olib keldi).

Ular o‘z oilalari, o‘zlari va do‘stlari, atrof olam voqealari haqida hikoya qilib bera oladilar, o‘zlarini qiziqtirgan mavzularda kichik-kichik hikoya tuza oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o’qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001

Berdiyorov Xurshidjon Farxod o'g'li
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Xalilova Charos Shamsiddin qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika(Logopediya) talabasi.

INKLYUZIV TA'LIMDA ,,TA'LIM HAMMA UCHUN'' UCHUN UMUMMILLIY DASTURI MOHIYATI

Annotatsiya: Maqolada Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim tizimida o'qitish masalalariga e'tibor berish. „Ta'lim hamma uchun'' umummilliy dasturining mohiyatini targ'ibot qilish. Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari tamoyillarini tasniflash hamda inklyuziv ta'lim asoslari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, psixolo-pedagogik, korreksion ish, ijtimoiy moslashtirish, kompleks yondashish tamoyili**, YUNESKO** xalqaro tashkiloti, „Inklyuziv ta'lim resurs markazi", „ Ta'lim hamma uchun''.

Abstract: The article focuses on the education of children with disabilities in the general education system. Promoting the essence of the national program „Education for All'' classification of the principles of goals and objective of inclusive education.

Keyword: Integration, psychogical-pedagogical, correctional work, the principle comprehensive approach, **„UNESKO''** International organization, „Inclusive education recourse center'', „ Education for all".

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в системе общего образования. Пропаганда сути общенациональной программы «Образование для всех». Описаны классификация принципов целей и задач инклюзивного образования и основы инклюзивного образования.

Ключевые слова: Интеграция, психолого-педагогическая, коррекционная работа, социальная адаптация, принцип комплексного подхода, международная организация ЮНЕСКО, «Ресурсный центр инклюзивного образования», «Образование для всех».

Davlatimiz tomonidan qabul qilingan „Ta'lim to'g'risidagi Qonunning II bobi 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor(sezgi) ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlariga inklyuziv shaklda yoki uy sharoitida yakka tartibda ta'lim oladi''

Inklyuziv ta'lim haqida so'z yuritmoqchi bo'lsak, uning asl mohiyatin nimaga qaratilayotgani haqida gaplashamiz. O'zi „Inklyuziv ta'lim'' nima? „Inklyuziv ta'lim'' bu (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion-uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq,qamrab olish ma'nolarini bildiradi). Nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'i nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir[1].

Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Abdulla Avloniylarning tarbiyasining maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri to'g'risidagi qarashlari inklyuziv ta'lim rivojlanishining netodologik bazasi hisoblanadi.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassalari tarkibiga qarab olinishi jahon miqyosida ,,inklyuziv'' yoki ,,integratsion'' ta'lim atamalari bilan ataladi. Integratsiyalashgan ta'lim budiqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

Inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari :

Inklyuziv ta'lim tizimida qo'yidagi maqsad va vaziflarning hal etilishi talab etiladi:

- ta'lim muassasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'limolishlari uchun zaruriy psixolo-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish;

5. o'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash;

6. jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalarning ixtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

7. imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilardan ajramagan holda yashash xuquqini ro'yobga chiqarish;

8. jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mehr-muhabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta'limga kiritishning asosiy tamoyillari.

Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishini talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

1)Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi.
2)Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.
3)Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.
4)Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
5)Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili.
6)Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
7)Malakaviylik tamoyili.

1)Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990 yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqyosida dekloratsiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ular jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni xayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminatsiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib boorish eng birinchi galdagi masaladir.

2)Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. O'tgan o'ttiz bir yil davomida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limni tizimida joriy qilish asosan shaharlar miqyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki

qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ihtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ihtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lisi ta'minlanishi lozim.

3) Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. „ Bog'lanish'' bu so'zning zaminida ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktabga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammolatini hal etishga xizmat qiladi

4) Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

A) Inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integratsiya qilingan qismi bo'lishi kerak.

B) Inklyuziv ta'lim tizimidagi vazifalar maxalliy ta'lim organlari javobgarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar maxalliy sharoitlaga moslashtirishlari lozim.

Optimal integratsiya erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lishi muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlaida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z ota-onalari bilan birga bo'lish ularga xuddi tengdoshlari kabi o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi. Nogiron bolaning normal rivojlanishiga halaqit berish nogironlikdan ham og'irroq holatlarga olib kelishi mumkin.

5) Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashish emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb-hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etadi. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi talab etiadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalardan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlaini ta'minkashdan iboratdir.

6) Inklyuziv Ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. Bu tamoyilning mazmuni shundan iboratki, o'quv reja, dastur va darsliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integratsiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan bo'lishi talab etiladi.

7) Malakaviylik tamoyili. Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o'qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o'qituvchilarning dars berishi talab etiladi. Bundan tashqari inklyuziv sinf o'qituvchisi defektologiya sohasi bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak.

Inklyuziv ta'lim joriy qilingan maktablarga (muassasalarda) ta'lim jarayonini tashkil etish tamoyillari.

*Maxsus ta'lim tamoyillari

*Korreksion yo'naltirilganligi

*Nuqsonlarni aniqlash, ta'lim berishda kompleks(klinik-genetik, neyrofiziologik, psixolo-pedagodik) yondoshish

*Umumiy o‘rta ma’limot berish, kasbga yo‘naltirish va ijtimoiy hayotga tayyorlashga moslashtirish

*Deffernsial tabaqalashtirish va alohida yondoshish

*Ta’limning usluksizligini ta’minlash

1990 yilda Tailandda o‘ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Bu konferensiyada **„Ta’lim hamma uchun’’** Umumjahon Deklaratsiyani dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. „Ta’lim hamma uchun’’ Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to‘laqonli va mukammal ta’lim olishini kafolatlaydi. „ Ta’lim hamma uchun’’ shiori deganda nogiron bo‘lgan yoki jamiyat ichida ajratib qo‘yilgan guruhlardan kelib chiqqan bolalarning ham tenghuquqlik asosida ta’lim olishlari tushuniladi.

„Ta’lim hamma uchun’’ Umumjahon Deklaratsiyasi quyidagicha bayonet qabul qilingan: „Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas, ish sifati va maktab ta’limiga javob berishi bilan xarakterlanadi.Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta’lim-tarbiya olishini talab etadi;

-o‘qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanaladi;

-maktabda to‘laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etadi;

-bolalar to‘g‘risidagi qaror kompleks tarzda qabuk qilinadi;

-bolalar har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-inklyuziv maktablarning moddi ta’minoti yaxshilanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o‘quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

Juda ko‘plab davlatlarda maxsus yordamga muhtoj bolalarni yuqori natijali kamol toptirishda kompensator imkoniyatlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy moslashtirishni to‘laligicha yo‘lga qo‘yish maqsadida umumta’lim maktablarida ta’lim berish ilmiy va amaliy davlat siyosati rejasiga kiritildi.

„Ta’lim tizimi shunday bo‘lishi kerakki deb yozadi L.S.Vigotskiy fikricha nuqsonli bolani tarbiyalashning vazifasi boladagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish va uning integratsiyasini ta’minlash deb hisoblaydi va buning uchun shunday ta’lim tizimini yaratish kerakki maxsus yordamga muhtoj bola o‘qish jarayonida har tomonlama rivojlansin. Ya’niy L.S.Vigotskiy umumiy va maxsus ta’limni uyg‘unlashtiradigan ta’lim tizimini tashkil etish maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim tizimida o‘qitishni e’tirof etgan.

2003 yilda Respublikamizda „Ta’lim hamma uchun’’ Milliy dasturi ishlab chiqildi. „Ta’lim hamma uchun’’ dasturining Milliy rejasi YUNESKO ning maslahatlari va moddiy ko‘magi bilan 2000 yilgi Dakar shartnomalariga mos bo‘lib, siyosatchilar, ta’lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo‘ljallangan. Mazkur rejada O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz ta’lim tizimini „Kadrlar tayyorlash milliy dasturi-„Ta’lim hamma uchun’’ Milliy Rejasining konseptual o‘zagi asosida isloh etish muammolari va istiqbollari tahlil qilingan. XTB ta’lim markazi YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda 2001-2003 yillarda „inklyuziv ta’lim’’ mavzusida seminar o‘tkazib , uning tavsiyalariga asosan „Inklyuizv ta’lim resurs markazi’’ tashkil etildi.

Hozirgi kunga kelib respublikamiz tomonidan viloyatlardagi maktablarda tashkil etilgan inklyuziv sinflar tajriba, sinov tariqasida o‘z ish faoliyatlarini olib bormoqdalar. Inklyuziv ta’lim g‘oyasini O‘zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tadbirlar uyushtirish, matbuot-axborot vositalari orqali targ‘ibot- tashviqot ishlari bir muncha faollashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shomaxmudova .R.Sh Inklyuziv ta'lim (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar) Toshkent-2011
2. Xodjayev. B Umumiy Pedagogika nazariyasi va amaliyoti Toshkent-2017 (188bet)
3. Ta'lim hamma uchun'' Milliy dasturi rejasi Toshkent-2003
4. „Maktablar hamma uchun''- „ Bolalarni qutqaring jamg'armasi''-2002
5. „Ta'lim hamma uchun''- Dakar deklaratsiyasi-2002
6. „Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari'' mavzusidagi ilmiy –amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-2005
7. Mo'minova L.R. Inklyuziv ta'lim. Dastur. T., 2017.

Umaraliyev Muzaffarjon Muxammadjon o'g'li,
Qo'qon DPI Pedagogika va psixologiya fakulteti
Pedagogika kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar kamolotida kitobning o'rni, kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari, yosh avlodning rivojlanishi va kitobni sevish kabi fazilatlarni shakllantirish, Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ'ib qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bayoni keltitilgan.

Kalit so'zlar: Xarakatlar strategiyasi, maktabgacha ta'lim, kitob mutoalasi, ta'lim, mutafakkirlar, kitobxonlik madaniyati.

Mamlakatimiz kelajagi va ravnaqida ta'lim tizimining ilk bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasiga olohida e'tibor qaratilib maktabgacha ta'lim jamiyatning birlamchi va eng muhim bo'g'ini bo'lib sog'lom avlodni, yetuk kadrlarni tayyorlashda ish avvolo shu tizimdan boshlanishi kerakligi davlat rahbari tomonidan bir necha marotaba takrorlanib kelinmoqda.

Yoshlarning o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish masalasi bugun har qachongidan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, prezidentimizning "Kitob maxsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutoalasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida" gi PQ-3271 sonli Qarori qabul qilinganligi va unda belgilangan vazifalarning bajarilishi yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish va ijodiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ishni esa aynan oiladan, maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlanishi o'zining ijobiy samarasini beradi. Sh.Mirziyoevning ushbu qarorida aytib o'tilganidek bolalarda kitobga bo'lgan qiziqishni bolalikdan shakllantirish maqsadida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagog xodimlar va tarbiyalanuvchilar, xududdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnamaydigan bolalarning ota-onalari uchun "Kichik kutubxonalar" tashkil qilingan.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda tasdiqlangan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" gi Qonunida Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy shart-sharoitlardan biri bolalarning kitobxonlikga nisbatan ijobiy munosabatini rag'batlantirish va turli-tuman ta'lim vositalaridan foydalanishga alohida etibor qaratilgan. Ushbu vositalar

ichida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun muljallangan kitob nashrlari muhim ahamiyatga egadir.

Ta'lim oluvchilarda kitobxonlik, kitobni sevish kabi fazilatlarni shakllantirish masalalari g'oyat muhim muammolardan hisoblanib mazkur muammo xalq pedagogikasi, islomiy adabiyotlar, buyuk mutafakkirlarning ta'limotlarida aqliy tarbiya, bilim olish bilan bog'langan holda talqin etilgan. Abu Nasr Farabiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Axmad Yugnakiy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Zaxiriddin Muxammad Bobur keyinroq esa Abdurouf Fitrat va boshqalarning ta'limiy ahloqiy qarashlaridan kitob va uning ilm olishdagi fikrlari bunga yaqqol dalil bo'la oladi. Shuning uchun xam ma'naviyyat, ta'lim, xususan oila muammolari shug'ullangan filosof, psixolog, pedagog, adabiyotshunos olimlar kitobxonlikning shaxs ma'naviyatini shakllanishidagi beqiyos o'rniga olohida ahamiyat qaratganlar. Jumladan, buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yozganidek "Kitob-beminnat ustoz, bilim va ma'naviy yuksalishga erishishning eng asosiy manbai". Xalqimiz tilida xam kitob o'qib bilim va munosib ta'lim tarbiya olish. ilf-fan bilan shug'ullanish, kasb-xunar o'rganishning ahamiyatiga doir xalq og'zaki ijodida juda kup na'munalar mavjuddir. Bulardan "Kitobsiz aql-qanotsiz qush", "Baxt belgisi-bilim", "Bilim aql chirog'i", "Go'zallik-ilmu ma'rifatda", "Ilm baxt keltirar-bilim taxt keltirar", "Xunar-oqar buloq, ilm-yonar chiroq", "Oltin olma bilim ol, bilim olsang, bilib ol" bunday xikmat naqllar yoshlarni kitobga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgarishiga asos bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Atoqli bolalar adibi O'zbekiston xalq yozuvchisi Hakim Nazir kitob va kitobxonlik haqida to'xtalib shunday degan edi "Umrim davomida inkor qilaolmaydigan haqiqatim shuki, kichkintoylarning to'g'ri yo'lni topib dunyoqarashini shakllantirish, ahloq-odobini yo'lga solishda kitobdanda muhimroq narsa yuq ekan shuning uchun ham ota-onalarning birinchi vazifasi o'z farzandida kitobga mehr uyg'otish deb bilaman. Goxida fan-texnika tufayli adabiyotga e'tibor susayyapti degan gaplarni eshitib qolamiz. Menimcha, go'zallikga extiyoj tuyg'usi bor ekan, san'at asarlari ham o'zining bahosini xech qachon yuqotmaydi. Shu bois kitobga ixlos bilan qaraydigan, uni zavq bilan o'qiydiganlar soni ortib borayotganini ko'rish quvonarlidir".

Inson kamoloti va bilimning manbai kitob bilan bog'liqdir u insonni komillik sari yetaklaydi kitob maslaxatchi.yu sadoqatli hamroh, eng yaqin do'st va bebaho boylik hisoblanadi. Barcha asrlarda bo'lgani kabi bugungi kunda xam yoshlarni vatanga muhabbat yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarni bilimlar olamiga olib kirishda, ularni maktab ta'limiga tayyorlashda bolalar kitobxonligining o'rni katta xisoblanadi.

Zero, xalqimiz kitobni asrab avaylagani uni e'zozlagani, bo'sh vaqtlarini kitob mutolaasi bilan o'tkazganlari kitobga qanchalik mehr va xurmat qo'yganlarining isbotidir. Kitob va kitobxonlik haqida gapirganimizda nemis faylasufi Gyotening quyidagi so'zlarini keltirish joizdir: "Kitobxonlikka o'rganish uchun qanchalik ko'p vaqt sarf qilinishini odamlar tasavvur qilmaydilar, buning uchun men hayotimning 80 yilini bag'ishladim lekin hali ham o'rgandim deb aytolmayman". Atoqli bolalar yozuvchisi, O'zbekiston qaharmoni Xudoyberdi To'xtaboyev "Taraqqiy etgan xorijiy mamlakatlarda, kitobxonlik fan darajasiga ko'tarilgan. Kitobxonlik kitobni targ'ib qilishgina emas, balki, kitob o'qishni, o'qiladigan kitob tanlay olishni, mag'zini chaqishni, yani kitob yordamida o'zini anglashni o'rgatish hamdir". Jamiyatimizda kitobxonlik masalasiga yondashuv turli davrlarda turlicha bo'lgan Har bir davrning o'z ehtiyojidan kelib chiqib kitobxonlik darajasi belgilangan. Zero, har qanday davlatning kuch-qudrati o'z fuqorolarining ongliligi ma'naviyatlilik darajasi bilan belgilanar ekan, bunda albatta kitobxonlik masalasiga alohida e'tibor berilgan. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ma'naviy intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini

yuksaltirish, Vatanimiz va xalqimizga muhabbat va sadoqat tuyg’usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13 sentyabrdagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ibot qilish to’g’risida”gi PQ-3271-son qarori asosida yurtimizning barcha ta’lim sohasida kitobxonlikni rivojlantirish asosida bir qancha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu qaror doirasida kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ’ib qilish bo’yicha kompleks chora-tadbirlar tasdiqlandi. Dasturda ko’zda tutilgan quyidagi asosiy vazifalami amalga oshirishga alohida e’tibor qaratildi:

- kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish, noshirlik va matbaa sohalarim yanada rivojlantirishga oid normativ-huquqiy bazani takomillashtirish ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalarga adabiyotlarni chop etishni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash;

- kitob mahsulotlari bo’yicha davlat buyurtmasining asosiy yo’nalishlarini shakllantirish, adabiy-badiiy, o’quv-uslubiy, ilmiy-nazariy, ilmiy-ommabop va ko’rgazmali adabiyotlarni chop etish va tarqatish tizimini yo’lga qo’yish, kitob takomillashtirish, ixtisoslashtirilgan kitob do’konlari faoliyatini rivojlantirish;

- jaxon adabiyotining eng sara na’munalarini o’zbek tiliga tarjima qilish bo’yicha davlat buyurtmalarini berish, ulami zarur nusxalarda yuksak sifat bilan nashr etish va moliyalashtirish tizimini yo’lga qo’yish, kitob tarqatish tizimini yanada rivojlantirish va kitob mahsulotlarining narhini shakllantirish va sotish bo’yicha aniq mehanizmlami ishlab chiqish choralarini belgilash;

- axborot-kutubxona faoliyatini kuchaytirish, ta’lim muassasalari axborot- resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar, ta’lim muassasalarining “Manaviyat xonalari” ni o’quv-uslubiy, texnik adabiyotlar, adabiy-badiiy, ma’rifiy va ilmiy-ommabop kitoblar bilan boyitish, ulaming moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

- nashriyotlar va matbaa sohasi mutaxassislarini, badiiy va texnik muharrirlar, grafikachi rassomlar, axborot-kutubxona xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish va rag’batlantirish tizimini takomillashtirish;

- lotin yozuviga asoslangan o’zbek alitbosidagi ilmiy-texnik.adabiy -badiiy va ensklopedik adabiyotlarni yanada ko’paytirish bo’yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish;

- O’zbekiston Milliy kutubxonasi va axborot-kutubxona markazlaridagi barcha turdagi axborot-kutubxona resurslarining yagona bazasini shakllantirish va andan boshqa axborot-kutubxona muassasalarida turib foydalanishni, ta`minlash;

- qishloq aholisiga kutubxona xizmat ko‘rsatish tizimini tashkil etish choralari to’g’risida tadbirlar rejasi loyihasini tayorlash va amalga oshirish;

-mamlakatimizda internet orqali zarur adabiyotlami topish va xarid qilish tashkil etish, ularning axborot bazasiga umum ta’lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari oliy o’quv yurtlari uchun darsliklar, o‘quv qo’llanmalari, o’quv-uslubiy, ilmiy-nazariy manbalami joylashtirish, bunday mahsulotlarni arzon narhlarda sotib olish mehanizmlarini yo’lga qo’yish bo’yicha takliflar tayyorlash;

-mazmunan sayoz, milliy ma’naviyat va qadryatlarimizga, axloq me’yorlariga mos kelmaydigan, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan adabiyotlami tayyorlash, bosib chiqarish va tarqatishning oldini olish choralarini ko’rish;

-kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir targ’ibot ishlarini tizimli va samarali tashkil etish,bu borada kitobxonlar, kutubxonachi va targ’ibotchilar o’rtasida “Eng kitobx-

on maktab", "Eng kitobxon mahalla", "Eng kitobxon oila", "Eng faol kutubxonachi" kabi ko'rik-tanlovlaming saralash va respublika bosqichlarini yuqori saviyada o'tkazishni yo'lga qo'yish.

Bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish mazmuni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishdan boshlanadi. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish sodda, qulay va zarur ko'rgazmalilik asosida olib borilib bolalarda kitobxonlik madaniyatini ilk ko'rinishlari namoyon bo'la boshlaydi.

Mamlakatimizda 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida jamiyat xayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga xususan, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani, halqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan **kitobxonlik madaniyatini** oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlarda bolalik chog'idan kitobga mehr uyg'otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo'llarida mustahkam zamin bo'ladi. Bu haqida Amir Temur o'gitlarida "Kitob barcha bunyodkorlik, yaratuvchilik va aql-idrokning, ilmu donishning asosidir. Hayotni o'rgatuvchi murabbiydir", deyilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 y 13-sentabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida" gi PQ-3271-son qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob maxsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ'ib qilish bo'yicha komissiya to'zish to'g'risida"gi F-4789-son Farmoyishi, O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017 yil., 38-son, 1029-modda.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yilning 5 maydagi PQ-4312 sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi qarori.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 yil 31-dekabrdagi 1059-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi".

5. Yo'ldoshev E. Kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish/ o'quv qo'll. –T.: O'zbekiston, 2002.-128B.

6. Umarov A. Kitob va kitobxon: an'analar va yangiliklar// Sog'lom avlod uchun . j-T.: 2003.- №11-16-20B.

7. "Yoshlarda kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning mexanizmlari" "ILM-FAN MUAMMOLARI TADQIQOTCHILAR TALQINIDA" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya materiallari to'plami 20.05.2023. 147-152 b. Umaraliyev M.

Asroqulova Xosiyatxon
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligimagistranti

OG'IR NUTQIY NUQSONLI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAKLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Nutqning to'liq rivojlanmaganligi bolalarda nutqiy potologiyaning tobora murakkab shakllari: alaliya, afaziya, shuningdek, rinolaliya, dizartriya, duduqlanish xollarda - qachonki bir paytning o'zida lug'at boyligi yetishmasligi, nutqning grammatik ko'rilishi va fonetik-fonematik rivojlanishida nuqsonlar aniqlanganida kuzatiladi. Bunday bolalarning nutqiy tajribasi cheklangan, til vositalari takomillashmagan bo'ladi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin, talaffuz, nutq buzilishi, qobiliyat

Nutqiy muloqotga ehtiyoj yetarlicha qondirilmaydi. So'zlashuv nutqi, qashshoq, kam so'zli ma'lum vaziyat bilan uzviy bog'liq va shu vaziyatdan tashqarida tushunchalarsiz bo'lib qoladi. Bog'lanishli monologik nutq mavjud bo'lmaydi yo katta qiyinchilik bilan rivojlanadi va sifat jihatdan o'ziga xosligi bilan xarakterlanadi. Nuqson tabiatining turlari har xil bo'lishiga qaramay bunday bolalarda nutqiy faoliyat tizimining buzilishini ko'rsatuvchi bir xil belgilar mavjud bo'ladi. Eng asosiy belgilardan biri nutqni ancha kech shakllanishi hisoblanadi; birinchi so'zlar 3-4 yoshda, ba'zan esa, 5 yoshda paydo bo'ladi. Nutqning grammatikasi buzilgan va fonetik tuzilishi aniq emas. Birinchi qarashda unga aytilgan gapni tushunish deyarli yaxshi hisoblanganida mazmunli (ekspressiv) nutqning ortda qolishi ancha aniq ko'rsatkich hisoblanadi. Bunday bolalarning nutqi tushunarli emas. Nutqiy faollik yetarli emasligi kuzatiladi, yoshi ulg'ayib borgan sari unga maxsus ta'lim berilmasa, keskin pasayib ketadi. Biroq bolalar o'z nuqsoniga ancha tanqidiy qaraydilar. Nuqsonli nutqiy faoliyat bolalarda sensorli, intellektual va affektiv irodaviy sohalari shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Diqqat-e'tiborning yetarli darajada mustahkam emasligi, uning boshqarish imkoniyatlari cheklanganligi kuzatiladi. Bolalarda ma'noli, mantiqiy xotirasi nisbatan saqlanib qolgan bo'lsa ham, ularning verbal xotirasi pasaygan eslab qolish maxsuldorligi zararlangan bo'ladi, ular murakkab ko'rsatmalarni, topshiriqlarning ketma-ketlik tartibini va elementlarini esdan chiqarib qo'yadilar. Juda ham bo'sh bolalarda esga olish faolligi past bo'lishi, idrok etish faoliyatining rivojlanish imkoniyatlarini cheklanganligi bilan to'ldiriladi. Nutqiy buzilish va psixik rivojlanishning boshqa tomonlari o'rtasidagi bog'liqlik tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqaradi. Bolalar o'z yoshiga mos fikrlash operatsiyalarini egallab olishni umumiy to'la shart-sharoitlarga ega bo'lib turib, ularda so'z mantiqiy tafakkur rivojlanishi ortda qoladi va bunday bolalar maxsus o'qitishsiz analiz-sintez, taqqoslash va umumlashtirishni egallashda qiyinchilikka duch keladilar. Umumiy jismoniy xolsizlanish bilan birga harakatlarining rivojlanishida ba'zi bir ortda qolishlar ham ularga xosdir. Bular harakatni boshqarish yomonligi, me'yorli harakatlarni bajarishda ishonchizligi, bajarish tezligi va chaqqonligining pasayishi bilan ifoda etiladi. Eng katta qiyinchiliklar so'z ko'rsatmalari bo'yicha harakatlarni bajarishda aniqlanadi. Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar normal rivojlangan bolalardan topshiriqni bajarishda masofa vaqt, tafakkur ko'rsatkichlarida ortda qoladilar, xarakatlar ketma-ketlik tartibini buzib, uni tashkil etuvchi qismlarni qoldirib ketadilar. Masalan: to'pni qo'ldan-qo'lga yumalatish, uni katta bo'lmagan masofadan uzatish, qo'lni almashtirib to'pni yerga urish, chap va ung oyog'ida sakrash, musiqa eshitib ritmik xarakatlar bajarish.

Nonutqiy jarayonlarni to'g'ri baholash Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar atinik rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlash va shu bilan birga ularning o'rnini to'ldirishi imkoniyatlarini aniqlash uchun zarurdir. Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar ni shunga o'xshash - nutqiy rivojlanishi orqada qolgan bolalardan farq qilishi kerak. Shuni nazarda tutish kerakki, Og'ir nutqiy nuqsonli bolalar da odatiy muddatlarda kundalik so'zlashni nutqini tushunish, atrof-muhitga bo'lgan hissiy tanlash munosabati rivojlanadi. Nutqiy va ruhiy rivojlanish o'rtasidagi aloqaning yo'qolishi diagnostik belgilardan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Nutqning boshlang'ich patologiyasi nutqiy intellekti me'yordagidek ishlashga halaqit qilib, ma'lum darajada saqlanib qolgan akliy qobiliyatlari shakllanishini orqaga tortadi. Ammo so'zlashuv nutqi yuzaga kelish va xususan nutqiy qiyinchiliklar yo'qolib borishi bilan ularning intellektual rivojlanishi normaga yaqinlashadi. Nutqi to'liq rivojlanmaganlikni nutqiy rivojlanishini orqada qolishi kabi ko'rinishlardan farq qilish uchun analizni chuqur o'rgatib chiqish va bolaning nutqiy ko'nikmalarini tahlil qilib chiqish kerak bo'ladi. Anamnezda ko'p hollarda markaziy nerv siste-

masida katta buzilishlar haqidagi ma'lumotlar berilmaydi, bu esa motorli vazifalarda, ruhiy faqatgina yengil tug'ma jarohati mavjudligi, bolaning ilk davridagi davomli somatik kasalliklar mavjud bo'ladi: noqulay nutqiy muhit ta'siri tarbiyadagi xatoliklar, muloqotning yetishmasligi va nutqiy rivojlanishi normal borishni sekinlashtiruvchi omillar qatoriga kiritishi mumkin. Bunday xollarda, eng avval, nutqiy kamchilikni qaytarish dinamikasi o'ziga diqqatini qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.
2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).
3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007
5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

Sh.Suvankulova
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor o 'qituvchisi
Quvondiqova Shahzoda
Logopediya yo 'nalishi talabasi

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI SPORTGA QIZIQTIRISH CHORA -TADBIRLARI

Anotatsiya: Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilarni sport to'garagiga jalb etish va anamal insonlarni jamiyatning yuqori qatlamlariga qo'shish.

Kalit so'z: "Sog' tanda sog'lom aql", Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar, BMT,1/10, "Yoshlik" jismoniy tarbiya va sport jamiyati, "Amirsoy", "Shaxmat", "Yengil atletika", "Quvnoq estafeta", XXI asrda jahon hamjamiyati,psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar,aqli zaif insonlar, logopadlar.

Анотатсия: Привлечение в спортивный клуб спортсменов с ограниченными физическими возможностями и включение инвалидов в высшие слои общества.

Ключевые слова: «В здоровом теле здоровый дух», Спортсмены с ограниченными физическими возможностями, ООН, 1/10, Общество физкультуры и спорта «Молодежь», «Амирсой», «Шахматы», «Легкая атлетика», «Эстафета Кувнок», ОФ- Указ №5270, мировое сообщество в XXI веке, люди со сложными нарушениями психического развития, умственно отсталые люди, логопеды.

Anatatsion: Attracting athletes with physical disabilities to the sports club and adding disabled people to the upper layers of society.

Keywords: "A healthy mind in a healthy body", Athletes with physical disabilities, UN, 1/10, "Youth" physical education and sports society, "Amirsoy", "Chess", "Athletics", "Kuvnoq relay", PF-Decree No. 5270, the world community in the 21st century, people with complex disorders in their mental development, mentally retarded people, speech therapists.

Dunyo bo'yicha turli xil irqdagi insonlar yashaydi, har bir davlatning, millatning o'zining urf-odatlari va qadriyatlari mavjud. Millatimiz ham o'z urf-odatlari va qadriyatlari bilan boshqa davlatlardan ajralib turadi. Xalqimiz yordamga muhtoj insonlarga yordam qo'llarini cho'zadi, iloji boricha xalqni og'irini yengil qilishga tirishadi. Misol tariqasida kam ta'minlanganlarga davlat tomonidan bazaviy kreditlar ajratilib tadbirkorlik qilishlariga keng imkoniyatlar yaratildi. Jismoniy imkoniyati cheklanganlarga esa pensiyalar ajratilgan. Ular uchun davlatimiz qo'lidan kelgancha imkoniyatlar yaratishmoqda. Xalqimiz orasida "Sog' tanda sog'lom aql" degan naql bor **eng to'g'ri yo'l - bu yoshlami jismoniy tarbiya va** sportga yo'naltirishdir. Agar yosh avlod bo'sh vaqtini sportga bag'ishlasa, demak, u vaqtini o'zining ezgu niyatlarini ro'yobga chiqarishga bag'ishlaydi degani. Yosh avlodning tani sog'lom bo'lgani sayin uning aqli va tafakkurlash qobiliyati tiniqlashadi, ya'ni ma'naviy pok va jismonan baquvvat avlod tarbiyalangan bo'ladi[1]. Jismoniy mashq qilgan bola bardam baquvvat va irodasi mustahkam bo'ladi. jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni psixikasi juda murakkab bo'ladi, ular jamiyatdan uzoqlashadi,imkoni boricha odalardan uzoqroq muloqot qilishga harakat qilishadi. Butun dunyo bo'yicha BMTning hisobiga ko'ra 450 mln inson psixik va jismoniy rivojlanishida buzilishlar mavjudligi aniqlangan. Bu statistika dunyo aholisining taxminan 1/10 qismini tashkil qiladi. Bundaylar qatoriga: eshitish sezgisida buzilishlari mavjud insonlar (kar, zaif eshituvchi, orttirilgan kar insonlar); nutqida og'ir buzilishlar mavjud insonlar (logopatlar); intellektual rivojlanishida og'ir buzilishlar mavju insonlar (aqli zaif insonlar); psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar (ko'r hamda kar-soqov insonlar, ko'r hamda aqli zaif insonlar va boshqalar); tayanch apparat tizimida kasalliklari mavjud; psixopat xulqli insonlar kiradi.

Prezidentimiz ham barcha imkoniyati cheklangan shaxslar uchun turli xil sport musoboqalarini tashkillashtiradi. Bundan maqsad jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni xalq orasiga kirgizish ya'ni muloqot qildirish, o'zini boshqalardan ajratmasligi huquqlari tengligini tushunishi, ular uchun imkoniyatlar ko'pligini ko'rsatish maqsadida o'tkaziladi. Misol uchun 2022-yil 7-mart kuni "Amirsoy" kurortida jismoniy imkoniyati cheklanganlar o'rtasida para tog' chang'isi bo'yicha ilk bor O'zbekiston chempionati bo'ldi. O'zbekiston Milliy paralimpiya qo'mitasi tomonidan ilk bor jismoniy imkoniyati cheklangan, zaif ko'ruvchi va ko'zi ojiz insonlar o'rtasida para tog' chang'isi sport turi bo'yicha O'zbekiston chempionati tashkil etildi[3]. Jismoniy imkoniyati cheklangan sportchilar uchun yakka va jamoviy sport musoboqalari bo'lib o'tadi shular jumlasidan 2021-yil 08-noyabr kuni xalq ta'limi vazirligi hamda O'zbekiston "Yoshlik" jismoniy tarbiya va sport jamiyati Markaziy kengash tomonidan imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari o'quvchilari o'rtasida "Shaxmat", "Yengil atletika", "Quvnoq estafeta" sport musobaqalarining Respublika final bosqichi o'tkazildi. Natijalarga ko'ra:

- -o'rinni Navoiy viloyati;
- -o'rinni Buxoro viloyati;
- -o'rinni Qoraqlpog'iston Respublikasi jamoalari g'oliblikni qo'lga kiritishdi.

G'olib bo'lgan jamoalar Markaziy kengash tomonidan diplom, medal, va qimmat baho sovg'alar bilan taqdirlandilar[4].

Bundan tashqari sportchilarimiz o'qishlari uchun prezidentimiz oliy ta'lim muassasalarini ham eshiklarini keng ochib qo'ydi. Misol tariqasida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida" 2017 yil 1-dekabrdagi PF-5270-son Farmoniga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 2-iyundagi 417-son qarori asosida "Oliy ta'lim muassasalariga nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'shimcha davlat granti kvotalari asosida o'qishga qabul qilish tartibi to'g'risi-

da”gi Nizomga asosan 2018-2019 o‘quv yilidan boshlab barcha oliy o‘quv yurtlarida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun 2% kvota asosida I-II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar o‘qishga qabul qilinib kelinmoqda5.bu nogironligi bo’lgan shaxslarni jamiyatda o’qish va ishlash huquqiga ega ekanligini yorqin dalili.

Har qanday ruhiy, jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi. Hech kim to’xtab qolishi kerak emas. Har bir inson rivojlanishi, barkamol topishi, kelajagiga yuksak ishonchi bo’lishi kerak. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Miziyoyev ta’kidlaganidek “Bugungi kunda bir oddiy haqiqat barchamiz uchun ayon bo‘lishi kerak: oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz-mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va farovon hayotimiz ham, O‘zbekistonning XXI asrda jahon hamjamiyatidan qanday o‘rin egallashi ham – bularning barcha-barchasi, avvalambor, yangi avlod, unib o‘sib kelayotgan farzandlarimizni qanday insonlar bo‘lib voyaga yetishiga bog‘liqdir”[6]. Inson avvalo ma’nan so’ng esa jismonan sog’lom bo’lishi kerak. Chunki ichki dunyosi chiroyli bo’lmasa, jismonan sog’lom bo’lishini keragi yo’q. Ichki dunyosi sog’lom bo’lgan inson hamisha barcha to’siqlarni yengib o’tadi, garchand u juda qiyin bo’lsa ham. Yosh avlodning har tomonlama kamol topishi jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omil bo’lishi bilan bir qatorda uning shaxs sifatida ijtimoiy faollashuvida ham yetakchi o’rin tutadi. O’quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi quyidagi ikki jihatga ko’ra muhim ahamiyatga ega: birinchidan, shaxsning jamiyatda o’z o’rnini topishi uchun zamin yaratadi, ikkinchidan esa, uning bilimi, kuch-quvvati, imkoniyati hamda iqtidori jamiyat rivoji yo’lida mehnat qilishga yo’naltiriladi. Hamma jamiyatda o’z o’rnini topishi, o’z yo’nalishini topishi kerak. Bola tug’ilganidan boshlab uni tarbiyalar ekanmiz, uni dinini, e’tiqodini mustahkam qilib tarbiyalashimiz va ta’lim berishimiz zarur. Nima mumkin yoki nima mumkin emasligini yoshligidan ongiga singdirib borsak, u ulg’aygan sari o’z tengdoshlarini ham shu narsaga o’rgatib boradi. Jismoniy tarbiya va sportga muntazam jalb etilsa, anamal o‘quvchilarni ijodiy, ilmiy va intelektual salohiyatini oshirishni kengaytirilsa va ular o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirilsa, albatta, ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN 0 ‘QUVCHILARNING SPORT MASHG‘ULOTLARIGA MOSLASHISHI. (n*‘f руЛ ш bn h iy q a ‘ И я п тп я) R.S.SALAMOV, M.X.MIRJAMOLOV
2. https://www.samdu.uz/uz/news/17499
3. https://xabardor.uz/uz/post/amirsoy
4. https://www.facebook.com/uzedu/posts/3039676822974256
5. M.X.MIRJAMOLOV ADAPTIV JISMONIY TARBIYA VA SPORT (o‘quv qo‘llanma
6. Sh.Mirziyoyev- Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz.Toshkent -”O’zbekiston”, 2017 ,4-bet

М.Р.Пулатходжаева
ТДПУ имени Низами Кафедра клинических основ специальной педагогики доц.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В НА ЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннатация: В статье представлено рассмотрение особенностей организации инклюзивного образовательного процесса в начальной школе, раскрываются основные понятия и принципы инклюзивного образования.

В последние годы все большее внимание уделяется вопросам инклюзивного образования в связи с увеличением числа людей с ограниченными возможностями здоровья, а главное – их изолированности от общества. Государство и социум переосмысливают свое отношение к людям с нарушениями здоровья, признавая равенство их прав и осознавая свою обязанность обеспечить таким людям равные со всеми другими возможности в разных областях жизни, включая образование. Под «инклюзивным образованием» понимается такая форма организации образовательного процесса, при которой дети с особыми образовательными потребностями обучаются по соответствующим их возможностям программам в одном классе с нормально развивающимися сверстниками в условиях массовой общеобразовательной школы [1]. Целью инклюзивного образовательного процесса в начальной школе является социализация детей с ОВЗ и дальнейшая их интеграция в общество. Еще Л.С. Выготский указывал на необходимость создания такой системы обучения, в которой ребенок с ограниченными возможностями здоровья не исключался бы из общества детей с нормальным развитием. Российская модель инклюзивного образования базируется на его взглядах, представлявшего личность и среду как единое целое. Согласно его мнению, «социальная среда имеет первостепенное значение для развития ребенка с ОВЗ». С точки зрения Льва Семеновича, «специальная школа замыкает ребенка с особенностями развития в узкий круг школьного коллектива, акцентируя все внимание на недостатке его развития, и не вводит его в настоящую жизнь» [2, с. 20].

Обучающийся с ограниченными возможностями здоровья физическое лицо, имеющее недостатки в физическом и (или) психологическом развитии, подтвержденные психолого-медико педагогической комиссией и препятствующие получению образования без создания специальных условий [5]. Существуют разные виды нарушений развития, различающихся по степени тяжести. Для ребенка с ОВЗ, приходящего в общеобразовательную школу, создаются специальные условия, благодаря которым он сможет обучаться в ней наравне со всеми: адаптируются среда образовательного учреждения, основная образовательная программа, проводится подготовка кадров и т.д. Поскольку особые образовательные потребности различаются у детей разных категорий в зависимости от специфики ограничений возможностей здоровья, определяется особая логика построения образовательного процесса, находящая свое отражение во всех его компонентах. Именно от того, с каким нарушением или нарушениями развития пришел ребенок в школу,

зависит то, какие условия будут созданы для компенсации его недостатка с учетом социальных факторов. В этом и состоит ключевое отличие инклюзивного образования от традиционного, при котором ребенок, приходящий в общеобразовательную школу, должен был подстраиваться под ее условия. Такая система организации образовательного процесса тормозила развитие ребенка, не давая возможностей для проявления его индивидуальных способностей. В процессе реализации инклюзивного образования среда образовательного учреждения подстраивается под ребенка с ОВЗ. Особенности организации инклюзивного образовательного процесса зависят от соблюдения основных принципов построения инклюзивной организации образовательного процесса:

1. Раннее включение в инклюзивную среду. Это обеспечивает возможность абилитации, то есть первоначального формирования способностей к социальному взаимодействию.

2. Коррекционная помощь. Ребенок с нарушениями развития обладает компенсаторными возможностями, важно их «включить», опираться на них в построении образовательно-воспитательного процесса. Ребенок, как правило, быстро адаптируется к социальной среде, однако он требует организации поддерживающего пространства и специального сопровождения (что также выступает в качестве условий, учитывающих его особые потребности).

3. Индивидуальная направленность образования. Ребенок с нарушениями может осваивать общую для всех образовательную программу, что является важным условием его включения в жизнедеятельность детского коллектива. При необходимости разрабатывается индивидуальный образовательный маршрут в зависимости от особенностей, глубины дефекта и

возможностей ребенка. Маршрут должен быть гибким, ориентироваться на зону ближайшего развития, предусматривать формирование речевых умений, основных видов познавательной деятельности соответственно возрасту, развитие социальных умений.

4. Командный способ работы. Специалистам, педагогам, родителям необходимо работать в тесной взаимосвязи (по командному принципу), что предполагает совместное построение целей и задач деятельности в отношении каждого ребенка, совместное обсуждение особенностей ребенка, его возможностей, процесса его движения в развитии и освоении социально-педагогического пространства.

5. Активность родителей, их ответственность за результаты развития ребенка. Родители должны являться полноправными субъектами образовательного процесса, поэтому им должна быть предоставлена возможность принимать активное участие в обсуждении педагогического процесса, его динамики и коррекции.

6. Приоритет социализации как процесса и результата инклюзии. Главным целевым компонентом в работе является формирование социальных умений ребенка, освоение им опыта социальных отношений. Ребенок должен научиться принимать активное участие во всех видах деятельности, не бояться проявлять себя, высказывать свое мнение, найти себе друзей; развивая межличностные отношения, научить других детей принимать себя таким, какой есть. А это, в свою очередь, возможно при достаточном уровне личностного и познавательного развития ребенка.

7. Развитие позитивных межличностных отношений не является спонтанным процессом, это также выступает предметом специальной работы педагогов [3].

Следует отметить то, что инклюзия является более развитой, гуманной и эффективной

системой образования не только для детей с особыми образовательными потребностями, но и здоровых детей. Через уважение и принятие индивидуальности каждого из них происходит формирование личности, обладающей такими качествами как гуманность, толерантность, готовность к помощи.

Таким образом, инклюзивная организация образовательного процесса в начальной школе характеризуется системой ценностного отношения к обучению, воспитанию и личностному развитию детей с особыми образовательными потребностями, совокупностью ресурсов (средств, внутренних и внешних условий) их жизнедеятельности в массовых общеобразовательных учреждениях и направленностью на индивидуальные образовательные стратегии обучающихся. Она служит реализации права каждого ребенка на образование, соответствующее его потребностям и возможностям, вне зависимости от тяжести нарушения развития, способности к усвоению цензового уровня образования и вида учебного заведения.

Литература

1. Кирютина Н.В. Проблемы формирования инклюзивного общества в России: основы нормативно-правовой базы инклюзивного образования [Текст] / Проблемы и перспективы развития образования: материалы VIII междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). Краснодар: Новация, 2016. С. 55-60.

2. Полухина В.А. Коррекционно-развивающая работа с детьми младшего школьного возраста с ограниченными возможностями здоровья: учеб.-метод. пособие / В.А. Полухина. Забайкал. гос. ун-т. Чита: ЗабГУ, 2017. 148 с.

3. Сунцова А.С. Теории и технологии инклюзивного образования: учебное пособие / А.С. Сунцова. Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2013. 110 с.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti
Anorboyeva Zarifa G'ofur qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI ESHITISHDA KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARDA IDROKI SHAKLLANISHINING O'ZIGA XOSLIGI

Anotatsiya: maqolada kar va zaif eshituvchilarning xususiyatlari, ta'lim-tarbiya olish jarayoni, ushbu jarayonning o'ziga xosligi, ular uchun tashkil etilgan maktablarda dars jarayonlarining turli uslub va metodlardan foydalangan holda tashkil etilishi, o'qituvchilarning bu jarayonda bevosita tutgan o'rni haqida yoritib beriladi.

Аннотация: в данной статье рассмотрены особенности глухих и слабослышащих, процесс воспитания, своеобразие этого процесса, организация учебного процесса в школах, созданных для них с использованием разных методов и методов, непосредственная роль учителей в этом. Процесс будет объяснен

Abstract: in this article, the characteristics of the deaf and hard of hearing, the process of education, the uniqueness of this process, the organization of lesson processes in schools established for them using different methods and methods, the direct role of teachers in this process will be explained about rni.

Kalit so'zlar: kar, zaif eshituvchi, kech kar bo'lganlar, idrok, xotira, eshitish, daraja, tovush, bo'g'in,bog'langan nutq, so'z, nutq, ravon nutq.

Ключевые слова: глухой, слабослышащий, поздняя глухота, восприятие, память, слух, уровень, звук, слог, связная речь, слово, речь, беглая речь.

Key words: deaf, hard of hearing, late deaf, perception, memory, hearing, level, sound, syllable, connected speech, word, speech, fluent speech.

"Idrok – predmet va hodisalarni ularning farqli belgilarini anglash natijasida to'laligicha aks ettirishdir".

Idrok idrok etilayotgan obektni o'rganish, uning obrazini qurish bilan bog'liq harakat vositasida amalga oshadi.

Idrok – bola hatti–harakatida aks ettiruvchi, boshqaruvchilik funksiyasini bajaruvchi juda murakkab, tizimli, ko'p pog'onali jarayondir. Idrok sezgi organlariga bevosita ta'sir etuvchi predmet yoki hodisaning subektiv obrazining shakllanish jarayoni sifatida ham, mazkur obraz sifatida ham, inson analizatorlariga ta'sir etuvchi predmet bilan tanishishga yo'naltirilgan harakat tizimi sifatidaham talqin etiladi (A.G.Ruzskaya).

Sensor rivojlanish – bu bolada atrof-olamdagi predmet va hodisalar haqidagi idrok va tasavvur jarayonlarining rivojlanishidir.

Ko'ruv idroki bolaning ruhiy rivojlanishida, unda atrof–olamdagi predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Ko'ruv idroki – bu murakkab jarayon, mazkur jarayonda ko'zga ta'sir etuvchi katta miqdordagi qo'zg'atuvchilar tahlili amalga oshadi. Ko'ruv idroki qanchalik mukammal bo'lsa, his etish sifat va kuchiga ko'ra shunchalik turli-tuman bo'ladi, ya'ni, qo'zg'atuvchini shu qadar to'liq, aniq, differensial aks ettiradi. Atrof-olam haqidagi axborotlarning asosiy miqdorini inson ko'rish qobiliyati tufayli oladi.

Idrokning predmetliligini shakllantirish bolaning predmet- amaliy faoliyati jarayonida amalga oshadi. Bola obektni qo'llari bilan paypaslab, uni ko'zdan kechirar ekan, taktil-motor va ko'ruvning o'zaro birligi asosida idrokning predmetliligining shakllanishi yuz beradi.

Demak, idrok – maktabgacha yoshdagi yetakchi bilish jarayoni bo'lib, umumlashtiruvchi funksiyani bajaradi:

- birinchidan, idrok predmetlarning sifatini predmetning to'laqonli obraziga birlashtiradi;
- ikkinchidan, idrok barcha bilish jarayonlarini axborotlarni qayta ishlash va qabul qilishda birgalikdagi o'zaro kelishilgan ishda birlashtiradi;
- uchinchidan, idrok atrof-olam haqidagi barcha olingan tajribani predmetlarning tasviri va obrazi shaklida birlashtiradi va olam haqidagi to'laqonli tasavvurni shakllantiradi.

Idrok jarayonining mohiyati shundaki, u tashqi olamdan axborotlarni olish va birlamchi qayta ishlash, ya'ni predmetlarning alohida sifatlarini, aynan predmetlarning o'zini, ularning xususiyati va mohiyatini taniy bilish va farqlash imkonini beradi. Idrok bir predmetni boshqa predmetdan ajrata bilishga, biron-bir predmet yoki hodisalarni boshqa qator unga o'xshash yoki o'xshash bo'lmagan predmetlardan ajratishga yordam beradi.

Bola tayyor sezgi organlari bilan dunyoga keladi: unda ko'z, quloq mavjud, uning terisi predmetlarni his qilish imkonini beruvchi sezgirlikka ega.

Bu atrof-olamni idrok etish uchun bo'lgan dastlabki shart-sharoitlar xalos. Atrof-olamda to'g'ri mo'ljal olish uchun nafaqat har bir alohida predmetni (stol, gul, kamalak), balki biron-bir vaziyatni, biron-bir predmetlarning kompleksini (o'yin xonasi, rasm, jaranglayotgan kuy) yaxlitligicha idrok etish muhim. Idrok predmetlarning alohida belgilarini umumlashtirishga va yaxlit obrazni hosil qilishga yordam beradi – ya'ni bu inson tomonidan atrof-olamdagi predmet va hodisalarni ularning sezgi organlariga bevosita ta'siri natijasida aks ettirishi jarayonidir. Hatto biron-bir oddiy predmetni idrok etish ham sensor (sezgi), harakat va nutq mexanizmining ishtirokini talab etuvchi juda murakkab jarayondir.

Sensor rivojlanish to'laqonli kechishi uchun, maqsadga yo'naltirilgan sensor tarbiya lozim. Bolani ko'zdan kechirishga, paypaslashga, tinglashga o'rgatish, ya'ni unda perseptiv harakatni shakllantirish lozim.

Rangni idrok etish shakl va kattalikni idrok etishdan farq qiladi, mazkur tafovut shundaki, bu sifat sinov va xatolar yo'li bilan amaliy tarzda aniqlanmaydi. Rangni albatta ko'rish lozim, ya'ni rangni idrok etishda faqatgina ko'ruv, perseptiv mo'ljal olishdan foydalanish mumkin.

Idrokning rivojlanishi perseptiv harakatlarni – ya'ni, inson tomonidan idrok etish jarayonining tuzilish birliklarini shakllantirish yo'li bilan amalga oshadi. Perseptiv harakat biron-bir sifatlarni ongli ajratishni va predmetlar olamiga adekvat bo'lgan obrazni hosil qilish imkonini beruvchi sensor axborotni o'zgartirishni ta'minlaydi. Perseptiv harakat predmetli harakat bilan uzviy bog'liq.

Idrokning rivojlanishida perseptiv harakatlar obektlarni umum qabul qilingan o'lchovlar – sensor etalonlar bilan taqqoslash va tekshirish harakatlari hisoblanadi.

Insoniyat kattalik, shakl, ranglarning ma'lum etalon tizimini ajratgan. Ularning cheksiz xilma-xilligi asosiy turlarning hosil bo'lishiga olib kelgan. Shu singari tizimni egallar ekan, bola ma'lum o'lchov, etalonning to'plamiga ega bo'ladi, hamda ular yordamida har qanday yangitdan idrok etilgan sifatni taqqoslay oladi va unga tegishli ta'rifni bera oladi. Bunday turlar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirish bolaga o'rab turgan voqelikni optimal idrok etish imkonini beradi.

To'liq idrok – o'rab turgan predmetlar olamida to'g'ri mo'ljal olishning muhim shartidir. Idrokning sekinlashganligi, nodifferensialligi, idrok etish hajmining torligi, analitik-sintetik faoliyatning buzilishi, xotiraning o'ziga xosligi singari eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar uchun xarakterli bo'lgan kamchiliklar ularga atrof-olam bilan tanishishni murakkablashtiradi. Izlash funksiyasining buzilishi va sezgi organlari orqali kelayotgan axborotlarni qayta ishlash jarayonining sekinlashganligi taklif etilayotgan materialni noto'liq, noturg'un va har doim ham to'g'ri qabul qilinmasligiga olib keladi. Bundan tashqari, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolaning sensor rivojlanishi umuman olganda shakllanish muddatiga ko'ra sezilarli darajada orqada qoladi va juda notekis kechadi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar idrokining takomillashmaganligi idrok qiluvchi apparatlarning nuqsonlari bois emas, balki idrokning murakkab ruhiy jarayon sifatidagi buzilishlaridadir.

Idrok jarayoni qator sifatlar biln xarakterlanadi. Har qanday modallikni idrok etish uchun tanlash, ya'ni bolaning qiziqishlari, faoliyati va diqqati sohasi doirasida bo'lgan obektlarnigina ajrata olish xos.

Predmetlilik – idrok jarayonining asosiy natijasi bo'lib, uning darajasi obekt qanchalik to'liq va ongli idrok etilgani, idrok davomida uning tizimi aks etganligi bilan belgilanadi.

Idrokning normal faoliyat ko‘rsatishi uchun konstantlilik, ya’ni obektni uning joylashish, uzoqlilik, yoritilganlik va sh.o‘. boshqa idrok etish sharoitlaridan qat’iy nazar taniy olish qobiliyati xos.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan sifatlar eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarda qanday ifodalanishini ko‘rib chiqamiz.

Bugungi kunda mazkur kategoriyadagi bolalarning ko‘ruv idroki nisbatan o‘rganilgan hisoblanadi. Aniqlanishicha, idrok predmetli xarakterga ega, ya’ni predmetning barcha sifatlari predmetning o‘zidan ajratib olinmaydi. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bola nisbatan yorqin sifatlarnigina, ba’zan esa predmetni boshqa predmetlardan farqlaydigan birgina sifatiga ko‘ra ajratadi. Ko‘zdan kechirilayotgan obektda alohida qismlar “tortib olinadi”, bunda umumiy tushuncha uchun muhim bo‘lgan material yetarli baholanmaydi, bu esa idrok hajmining torligini tasdiqlaydi. Idrokning tanlash xususiyati buzilgan: eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar uzoq muddat asosiyni ajrata olmaydilar, uning qismlari o‘rtasidagi ichki aloqalarni tushuna olmaydilar, qiyinchilik bilan vaziyatda mo‘ljal oladilar. Faqatgina amaliy faoliyat jarayonidagina ularda asta-sekinlik bilan sifatni predmetning o‘zidan ajrata bilish, turli predmetlardagi o‘xshash sifatlarni, birgina predmetdagi farqliklarni ko‘ra bilish qobiliyati rivojlanadi.

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar uchun idrok etishning umumlashganligining buzilishi xarakterli hisoblanib, bu tasavvurlarning kambag‘alligi, yetarlicha aniq emasligi, xususiy va tasodifan yodda saqlanib qolinganlarning mavjudligida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, psixologlar (P.B.Shoshin va b.) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, mazkur bolalarning idrok etish tezligi optimal shart- sharoitlardan har qanday chetga chiqish hisobiga sezilarli darajada pasayadi: yetarlicha yoritilmaganlik, predmetning odatdan tashqari burchak ostida burilishi, kontur, yopiq tasvirlar, signallarning (obektlarning) tez-tez o‘zgarishi, bir nechta signallarning bir vaqtning o‘zida paydo bo‘lishi (ayniqsa eshituv idrokida) singari. O‘girilgan, turlicha joylashtirilgan predmet tasvirlarini idrok etishda ko‘pgina xatolarga yo‘l qo‘yiladi (K.I.Veresotskaya). Chizgilarga ko‘ra o‘xshash harflar va ularning alohida elementlari har doim ham farqlanmaydi va ko‘pincha chalkashtiriladi. Mazkur dalillar ko‘ruv analizatorining analitik-sintetik faoliyatining nisbatan murakkab shakllari o‘z rivojlanishida nisbatan sodda shakllardan ortda qolishini anglatadi.

Psixolog olim I.M.Solovevning ta’kidlashicha, voqelikning ko‘p predmetli doirasi bunday bolalar uchun “kam predmetli” hisoblanadi. Ko‘rishning sustligi nigohning o‘ziga xosliklari bilan tushuntiriladi: normal rivojlanishga ega bola bir zumda ko‘rganlarini eshitishda kamchiligi bo‘lgan bola ketma-ketlikda ko‘radi, demakki, kamroq idrok etadi va ko‘proq detallarni “yo‘qotadi”. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarning yetarlicha faol emasligi, maqsadga yo‘nalganlikning sustligi predmet yoki hodisani to‘laligicha ko‘zdan kechirishga, uning barcha sifatlarini ajratishga bo‘lgan istakning mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. Ko‘ruv o‘tkirligining pasayishi kuzatiladi, bu obektda unga xos bo‘lgan sifatni ajratish imkonini bermaydi.

Yuqorida ko‘rsatilgan o‘ziga xosliklar ranglarni farqlashda namoyon bo‘ladi. J.I.Shifning ta’kidlaganidek, eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar o‘z tengdoshlariga nisbatan ranglarni ancha kech farqlaydilar.

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar ko‘ruv idrokining o‘ziga xosligi syujetli rasmlarni ko‘zdan kechirishda yanada yorqinroq namoyon bo‘ladi. Mazkur rasmlarni tushunish noto‘liq, yuzaki, qator hollarda esa noadekvat bo‘ladi (I.M.Solovev, N.M.Stadnenko).

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar o‘z idroklarini o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashtira olmaydilar. Misol uchun, likobcha ustiga to‘ntarilgan chashkani ular qo‘ziqorin deb idrok etadilar. Mazkur holatda ular javoblariga qarshilik qiladigan ahamiyatli detallarni sezmaydilar. Bunga sabab idrokning sxematikligi, soddalashganligi, perseptiv faoliyatning shakllanmaganligidir.

Ko'ruv idrokining differensiallashmaganligi predmetlarni rangi, shakli, hajmiga ko'ra farqlashdagi qiyinchiliklarga olib keladi. J.Shif, V.G.Petrova, T.M.Golovinaning ko'rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar predmetlarning hajmi va rangini yaxshiroq, uning materiali va shaklini yomonroq idrok etadilar.

Ko'ruv obrazlari har qanday boshqa ruhiy obrazlar singari ko'p qirrali va murakkab bo'lib, ular aks ettirishning uch darajasini o'z ichiga oladi: sensor–perseptiv daraja, tasavvur darajasi va verbal–mantiqiy daraja. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarda ko'ruv orqali aks ettirishning har qanday darajasining shakllanishi buzilgan (E.S.Beyn, K.I.Veresotskaya va b.). Asosiy buzilishlarni qisqa tavsiflar ekanmiz, ta'kidlash joizki, bunday bolalarda ko'ruv orqali aks ettirish kambag'allashgan, ko'pincha buzilgan va noturg'un. Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar obektda uning tarkibiy qismlarini, mutanosibliklarini, tuzilishining o'ziga xosliklarini qiyinchilik bilan ajratadilar, muhim jihatlarni e'tibordan chetda qoldiradilar, har doim ham rang va rang jilolarini ajratmaydilar. Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalarda ko'ruv tasavvuri real predmetlardan sezilarli farq qiladi. Ko'pgina noaniqliklar o'zgartirilgan sharoitlarda (predmetlarning yangi rakursi) va bir nechta o'xshash obektlarni idrok etishda namoyon bo'ladi. Bunday bolalarda pedagogning boshqaruvchilik ishtirokisiz hosil bo'lgan tasavvurlari kambag'al, noaniq, qismlardan iborat, xatoliklarga ega. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'rganilayotgan obektlarning tavsifi maxsus ta'limsiz shakllanmaganligi bois aziyat chekadi.

Idrokining aniqligi, xotirada ko'ruv obrazining saqlanishi oxir-oqibat yozuv va o'qish malakalarining shakllanish samaradorligini belgilaydi. Ko'ruv idrokining buzilishlari shakllar, harflar, sonlar, ularning hajmi, qismlarining o'zaro nisbatini ajratish, konfiguratsiyasiga ko'ra yaqin bo'lgan yoki oynali elementlarning farqi va o'xshashligini aniq differensiatsiya etishdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Shuni ta'kidlash joizki, ko'ruv idrokining shakllanmaganligi ma'lum miqdorda shunga bog'liqki, bu alohida olingan ko'ruv yoki motor funksiyaning tanqisligi emas, balki mazkur funksiyalarning integrativ o'zaro ta'sirining tanqisligidir.

Idrokining yetarlicha rivojlanmaganligi fazoda mo'ljal olishning shakllanishining orqada qolishiga olib keladi. Ko'ruv-fazoviy idrokda ko'z harakat tizimi – uning tezligi, ko'z harakat reaksiyalari, har ikkala ko'zdagi nigohning konvergensiya etish qobiliyati, binokulyar ko'ruv katta rol o'ynaydi. Ko'z harakat tizimi obektlarning ko'ruv doirasidagi holati, obektlarning kattaligi va uzoqligi, ularning harakati, obektlar o'rtasidagi turli nisbatlar singari fazoviy sifatlarning o'zgarishini tahlil etish va baholashda ishtirok etadi. Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar ko'ruv-fazoviy idrokining tanqisligi uning o'tkirligi, perseptiv doirasi, ko'z orqali chamalash singari ko'rishning turli funksiyalarining o'zaro faoliyatining to'laqonli emasligi bilan tushuntiriladi. Biroq amaliyotning ko'rsatishicha, maqsadga yo'naltirilgan va tizimli ishda ko'ruv va ko'ruv-fazoviy idrok yetishmovchiliklarini ma'lum miqdorda kamaytirish mumkin. Mazkur ish quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilishi kerak:

- o'rab turgan voqelikdagi predmet, obekt va hodisalar, ularning fazodagi holatining adekvat ko'ruv obrazini shakllantirish;
- ko'ruv idroki va ko'ruv xotirasining hajmi, aniqligi va to'liqligining kengaytirilishi;
- obektlarni kuzatish (jumladan harakatlanayotgan), ularni ko'rish orqali tekshirish ko'nikmalarini shakllantirish;
- ko'ruv-harakat koordinatsiyasini takomillashtirish;
- ko'rish orqali idrok etilayotgan predmet va obektlarni, ularning sifatlarini, voqelikdagi hodisalarni verbal tasvirlab berish malakalarini shakllantirish.

Bolalarning normal rivojlanishida maktabgacha yoshning so‘ngiga qadar ranglarni idrok etish quyidagi bosqichda kechadi:

1. rangni belgi sifatida ajratish, predmetlarni mazkur belgilarga ko‘ra farqlash;
2. rasmdagi rangli predmetni topish imkoniyatini beruvchi rangni taniy olish;
3. predmetning rangini faol aniqlash.

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarda rangni predmetning belgisi sifatida ajratish ko‘nikmasi ma’lum kechikish bilan shakllanadi (mazkur bolalarning ba’zilari buni hatto kichik maktab yoshining avvalida bajara olmaydilar), ularga hatto asosiy ranglarning nomini (qizil, ko‘k, yashil, sariq, jigarrang, qora, oq) o‘zlashtirish ham murakkab.

Shunday qilib, ko‘ruv doirasining buzilishi asosan ko‘ruv obrazlarining differensiallashmaganligida, ko‘ruv izlarining inertligi va nomustahkamligida, shuningdek, so‘zning ko‘ruv orqali tasavvur qilingan predmet bilan mustahkam va adekvat bog‘liqligining mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. Yuqorida ko‘rsatilgan o‘ziga xosliklar deyarli har qanday idrok turi uchun xos bo‘lib, mavjud ilmiy tadqiqotlar buni tasdiqlaydi. V.I.Lubovskiyning ta’limotiga ko‘ra, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun axborotni qayta ishlash tempi va sifatining pasayishi, obraz va tushunchalar shakllanishining chegaralanganligi va noto‘liqligi xos. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarning qidiruv harakatlari impulsivlik, xaotiklik bilan xarakterlanadi. Bolalar qanday sezgini (eshituv, ko‘ruv, taktil va b.) ishga solmasinlar, obektni tekshirishda rejalashtirish mavjud bo‘lmaydi. Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bola sensor rivojlanishidagi nuqsonni nisbatan katta yoshda kompensatsiya etish murakkab, ba’zan esa hatto mumkin ham emas. Bu sensor tarbiyani eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalar faoliyatining har xil turlariga kiritish lozimligi haqida dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova M.YU, Xamidova M.P. Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi. O‘quv qo‘llanma. “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati” – T.: 2019

2. Mo‘minova L.R, AmirsaidovaSH.M, MamarajabovaZ.N, XamidovaM.U, Yakubjonova. D., Djalolova Z., Abidova N. “Maxsus psixologiya”. T.: 2019

3. Po‘latova P., L. Nurmuxamedova, SH.Amirsaidova va boshqalar. «Maxsus pedagogika» T.: 2014.

4. L.S. Tsvetkova “Bolalarni diagnostik neyropsikologik tekshirish usullari”; M, 2021 yil

5. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 бет

6. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal

7. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro‘yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет

8. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет

9. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ УЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет

10. G.X.Temurova O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет

11.. G.X.Temurova Бола ва замон. Тошкент, 2022-№3. Б 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 бет bola-zamon@rambler.ru

12. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Inagamova Feruza Абдухакимовна
O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish
va psixologik-pedagogik respublika
tashxis markazi metodisti

ALOHIDA TA’LIMGA EHTIYOJI MAVJUD BOLALARNI IJTIMOIYLASHUVIDA MOTIVATSIYASINI OSHIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiylashuvida motivatsiyasini oshirishга таъсир этувчи омиллар келтирилган.

Kalitlar so‘zlar: Inklyuziv, Ijtimoiylashuv, ијtimoiylashuv jarayoni

Respublikamizda inklyuziv ta’limni samarali joriy etish va alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning qulay yo‘llarini aniqlash maqsadida, ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning samaradorligini oshirish orqali bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etish imkoniyatlari, shart-sharoitlari o‘rganildi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiylashuvi bir tomonlama bo‘lmaydi, albatta oila, maktab jamoasi, sinf jamoasi, mahalla va umuman jamiyatimizdagi har bir insonning qo‘llab-quvvatlashi katta ahamiyatga egadir.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish ularning jamiyatda o‘z-o‘zlariga xizmat qilish va kasblarini topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi jarayoni jamiyatda sog‘lom odamlar orasida normal hayot kechira oladigan teng huquqli va erkin shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishini anglatadi.

“Ijtimoiylashuv” ma’lum yoshdagi kishilarning jamiyatdagi mavjud muhitga kirishishi, unga qo‘shilishi, ijtimoiy subyektlar bilan o‘zaro aloqa qilishi, bir so‘z bilan aytganda ijtimoiy tajribani egallashi (mavjud ilmiy, diniy, falsafiy va turli sohalarga oid bilimlarni o‘zlashtirishi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni anglashi, odob-axloq va mehnat ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi)ni ifodalovchi hodisadir.

Ijtimoiylashuv jarayoni - bu shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli munosabatlar jarayoni bo‘lib, bolaning 2 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan davridan boshlanadi va butun umri davomida takomillashib boradi. Ushbu jarayonda bola atrof-muhit, ma’naviy qadriyatlar, oilasidagi shaxslar haqida qiziqa boshlaydi. Ushbu qiziqish asta-sekin chuqurlasha boradi va ijtimoiy munosabatlarga kirisha boshlaydi. Bu jarayonda ijtimoiy muhitning roli juda katta bo‘lib, bola shaxsi ijtimoiy hayotga moslashadi. Ijtimoiylashuvning ushbu mexanizmi alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarda ham ijobiy natija namoyon etadi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar uchun ijtimoiylashuv jarayoni, ularni bu jarayonga **ruhiy, jismoniy va ijtimoiy-ma’naviy** tayyorlash va moslashtirish bosqichidan boshlanadi. Chunki, sog‘lom bola bilan alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolaning jamiyatga moslashishga talab va ehtiyojlari, hissiyotlari, atrof-muhitda bo‘layotgan voqea-hodisalarni qabul qilish holatlari turlicha bo‘ladi.

Bunday bolalar ko‘plab ijtimoiy omillar ta’sirida hayotga moslashib boradi, obyektiv va subyektiv, ijtimoiy va iqtisodiy, ichki va tashqi, o‘zining va o‘zgalarning istak-xohishiga bog‘liq, oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalarga yetish uchun harakat qiladi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar ham sog‘lom bolalar kabi hayoti davomida o‘z ehtiyojlarini qondirishi, o‘zi va atrof-muhitdagilar man- faatlarini ko‘zlagan holda maqsadli va manzilli faoliyatni amalga oshirishga harakat qiladi. Mazkur jarayon turli toifa insonlar bilan shaxslararo munosabatlar asosida amalga oshiriladi. Shunday qilib, bunday bolalar ijtimoiy hayotga moslashib, o‘zini o‘zi anglab, shakllantirib, takomillashtirib boradi.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning umumta’lim maktablariga jalb qilinganda ularni ta’lim olishga kelishlaridan oldin avvalo maktab jamoasini, ma’muriyati, fan o‘qituvchilarini, sinf rahbarlarini, o‘quvchilarni, ularning ota-onalarini psixologik tayyorlashlari, bunday bolajonlar ham hamma qatori birdek ta’lim-tarbiya olishga teng xuquqga ega ekanliklarini tushuntirish, ularni boricha qabul qilishlari, qo‘llab-quvvatlashlari, yordam berishlari lozim.

Buning uchun **maktab psixologining o‘z o‘rni bor**. Psixolog maktab ma’muriyati va jamoasini o‘quv yili boshlanishidan oldin yig‘ib, ularga trening mashg‘ulotlari o‘tishi, alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning psixologik xususiyatlari haqida, sinf rahbarlariga ulardagi ijtiomiylashuvdagi qiyinchiliklar haqida ma’lumot berishi, ota-onalari bilan hamkorlikda ishlash bo‘yicha, bunday bolajonlar bilan muloqot qilish, ularga qay tariqa yondoshish, sinf jamoasida tengdoshlari bilan moslashishlari, qolgan o‘quvchilarda bag‘rikenglikni, mehr-shafqat hissini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berishi zarur. O‘quv yili boshlanishi bilan ota-onalar uchun alohida trening o‘tishi, alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarni farzandlari ta’lim olayotgan sinfda o‘qishi uchun ularni tayorlashi, tushuntirish ishlari olib borish va tavsiyalar berishi lozim.

Eng kerakli bosqich maktab psixologi maktabdagi o‘quvchilarni alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalar bilan birgalikda ta’lim olishlariga tayyorlash, bag‘rikenglik, meh-shafqatni rivojlantiruvchi, ijtimoiylashuv jarayonida bir-birlari bilan xamkorlikni, bir-biriga mehribon bo‘lishga, do‘stlariga xushomad qilishni, diqqatini rivojlantirishni, muloqotga kirishish ko‘nikmalarini rivojlantirishni, o‘zaro muloqotga kirishi ko‘nikmalarini rivojlantirish, bir-birini tushunishga o‘rgatish, kayfiyatlarini ko‘tarish, jamoa orasida o‘z o‘rnini topishga ko‘maklashish, o‘zining va o‘zgalarning his tuyg‘ularini, emotsiyalarini tushunishga trening mashg‘ulotlar, suhbatlar orqali yuqoridagi xususiyatlarni rivojlantirishi va singdirishi lozim.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarningni **oila muhitida ijtimoiy hayotga moslashtirish** eng samarali jarayon hisoblanadi. Chunki, ushbu toifa bolalar oilada faqat ota-ona, oila a’zolari ta’sirida o‘zlarini o‘zlari oilaviy hayotga moslashtirib borgan bo‘lsalar, ta’lim muassasalarida jamiyatga moslashishning, kasbga o‘rganishning nazariy asoslarini hamda amaliy tajribasini takomillashtirishga muyassar bo‘ladilar.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning **oila a’zolari, oiladagi muhit** ularning ijtimoiylashuvida eng birinchi yordamchi, motivatsiya beruvchi kuchdir. Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ota-onalar farzand tarbiyasida, bolaning shaxsiyatini o‘rganishdan boshlamog‘i kerak. Chunki ta’lim-tarbiya degani o‘zaro iliq munosabat va bir-biriga ta’sir ko‘rsatishdan iborat. Bolaning ruhiy holatini tushunish, uning ehtiyoj va xohishlariga javob beradigan tushunchada bo‘lish ko‘zda tutilgan. Har bir bolaning shaxsiy psixik xususiyatlari, fe’l-atvori, iqtidorini hisobga olib ota-ona munosabat o‘rnatish kerak.

Alohida ta’limga ehtiyoji mavjud bolalarning ota-onalar o‘z farzandini butun hayoti mobaynida ma’naviy oziqlantirib boradigan, ularga kuch, ishonch hissini singdiradigan eng yaqin insonlar-

idir. Ota-ona mehrini his qilib ulg'aygan bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi uning kelajakda o'ziga ishongan, mustaqil, umidli va omadli bo'lishini ta'minlashi hayotda o'z tasdig'ini topgan.

Shu bilan birga, bu davrda bolaning rivojlanishi va uning o'ziga xos tomonlari bilan ishlashda oila bilan yaqin ijtimoiy hamkorlik qilish katta ahamiyatga ega. Fan o'qituvchilari, sinf rahbarlari va psixologlar alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar oilalarining yashash sharoiti, oiladagi muhit, oiladagi bolalarning soni va ular orasidagi munosabatlar, bolaning kasallik tarixi bilan mukammal o'rganib chiqishlari, qiziqishlari bu bola haqidagi to'liq ma'lumotga ega bo'lishga va ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarni yuzaga kelmasligiga, bolaning ijtimoiy muhitga moslashib ketishiga yordam beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiylashuvida **sinf jamoasining o'rni**, bolalar jamoasi bilan ishlashda ijtimoiy rollar va ijtimoiy muhitning ahamiyati katta. Ta'lim tizimida o'zaro murosa, jamoa va jamiyatni hurmat qilish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu ko'nikmalar jamoadagi o'zaro hamkorlik orqali shakllanadi. Endi bolalar jamoasini shakllantirish, jamoani boshqarish va ijtimoiylashuv jarayonining murakkab jihatlarini alohida yoritib beramiz.

Aynan bolalik davrida asosiy ijtimoiy me'yorlar o'zlashtiriladi. Bola ijtimoiylashuvida sotsium - jamoa muhim ahamiyatga ega ekanligi uning imkoniyatlarida yaqqol ko'zga ko'rinadi. Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar atrofidagi muhitiga moslashishda va o'zaro hamkorlik munosabatlarini shakllantirish orqali bola shaxsining rivojlanishida yuqori natijalarga erishish imkoniyat beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar jamoaga moslashib ketishlari uchun ularni ko'proq guruhiy ishlar, vazifalar va o'yinlarga jalb qilish kerak. Sinf jamoasi bilan maktabdagi turli tadbirlarda ularga ham o'z kuch va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda rollar, tashkiliy ishlarni taqsimlash lozim. Sinf jamoasi bilan teatr, muzeylarga, istirohat bog'lariga, tabiat qo'ynida sayllarga olib chiqish samarali natija beradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud o'quvchilarida sog'lom bollarga nisbatan muloqot qilish doirasining chegaralanganligi, shuningdek intellekt va emotsional-iroda sohasining rivojlanmaganligi, ijtimoiy tajribasining kamligi atrofdagilar bilan muloqotga kirishishga bo'lgan imkoniyatlarini chegaralaydi. Buning natijasida atrofdagilar bilan munosabatga kirishishini qiyinlashtiradi, hamda ijtimoiy moslashuv jarayonlarida o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi.

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarning ijtimoiylashuvida motivatsiyasini oshirish uchun muloqotning turli shakllarini egallashi zarur. Bunda ularga turli o'yinlar, qo'shiqlar, sahna ko'rinishlari, raqs, rasm chizish kabilar yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda ta'lim berishning eng samarali yo'li bu o'yinlardir. O'yinlar orqali o'quvchilar o'zaro munosabatga kirishgan xolda atrofidagi insonlarga biror narsalarni berish yoki ulardan iltimos qilib olish kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Jamoa bilan munosabatga kirishish orqali xamkorlik va raqobat, rahmdillik va qattiq qo'llik kabi ijtimoiy, hamda amaliy tajribalarga ega bo'ladilar.

Xulosa

Alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalar ijtimoiylashuvida, ularning har tomonlama rivojlanishi, sog'lom va mustaqil fikrlash ko'nikmalarga ega bo'lishida jamoa alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bu bolalarning har birini sinf jamoasining a'zosi sifatida hurmat qilishlari, birgalikda ta'lim-tarbiya olishlari ularga bolalikdanoq o'rgatish zarur. Ta'limda jamoa orqali bolalar shaxsini rivojlantirsh yuqoridagi masalaning amaliy yechimi bo'lib xizmat qiladi. Alohida ta'limga

ehtiyoji mavjud bolalar hayotda o‘z o‘rnilarini topishlari uchun ijtimoiy hayotga va kasb-hunarga yo‘naltirish, boqimandalikdan ҳалос этиш, hayotda, jamiyatда o‘z o‘rnilariga ega bo‘lib yashashlariga har taraflama yordam berilishi асосий мақсадимиздир.

Foydalanilgan adabiyotlar
1. Raxmanova D.U. Inklyuziv ta’limda fanlarni o‘qitishning pedagogik shart-sharoitlari Toshkent 2023
2. Uzluksiz inklyuziv ta’limni rivojlantirishda oilaning roli mavzusida videokonfrensiya materiallari Toshkent 2012
3. M.G.Davletshin va boshqalar “Yosh davrlar va va pedagogik psixologiya” T.TDPU. 2009.
4. Shomahmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim. Xalqaro va milliy tajribalar Toshkent 2011

Isayeva.A.H.
O‘quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi inklyuziv ta’lim bo‘limi metodisti.

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHDA ZAMONAVIY KORREKSION TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Inklyuziv ta’limning ahamiyati va uni qo‘llab-quvvatlashda universal ta’lim uslublarining ro‘li tobora ortib bormoqda. Bu borada Respublikamizda ham keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Ularning huquqiy asosi sifatida esa 13.10.2020 yildagi PQ-4860-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori xizmat qiladi. Biroq, inklyuziv ta’lim yo‘nalishidagi taraqqiyot turli mamlakatlarda har xil tezlikda sodir bo‘lmoqda. Texnologiya nogironlar va boshqa ozchilik guruhlari uchun inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash uchun muhim, ammo umuman foydalanilmagan salohiyatga ega.

Inklyuziv ta’lim Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyada inson huquqi sifatida e’tirof etilgan. Ko‘pgina mamlakatlar o‘z siyosati va qonunchiligiga “Ta’lim hamma uchun” harakati (YUNESKO, 2000) tamoyillarini kiritdilar. Biroq, ta’lim olish imkoniyatining ortishiga qaramasdan, dunyo bo‘ylab 100 milliondan ortiq maktab yoshidagi bolalar hozirda maktabga bormaydi va ko‘plab past va o‘rta daromadli mamlakatlarda oliy ta’limni tugatish darajasi juda past. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalariga qamrab olish 2022-yil yakuniga ko‘ra ikki millionga yaqin bolani (respublika bo‘yicha bolalarning 68,3 foizini) tashkil etgan. Umumta’lim muassasalaridagi o‘quvchilar soni 2021-2022 o‘quv yili yakunlariga ko‘ra olti million nafardan oshdi. Dunyo bo‘ylab kam ta’minlangan guruhlar aholining aksariyat qismiga qaraganda ta’lim olish imkoniyatiga ega emas.

Xususan, nogironligi bo‘lgan ko‘plab odamlar ta’lim olishda ko‘plab to‘siqlarga duch kelishda davom etmoqda, jumladan, ta’lim muhitiga kirish imkoniyati cheklanganligi, ularning ta’lim olish huquqining qonuniy tan olinishi, moliyaviy yordamning cheklanganligi, salbiy munosabat va past umidlar. Hisob-kitoblarga ko‘ra, dunyoda 240 milliondan ortiq nogiron bolalar, shuningdek, 650 milliondan ortiq kattalar nogironligi bor.

Garchi ko‘plab mamlakatlarda maxsus ta’limdan ko‘proq inklyuziv ta’limga o‘tish kuzatilayotgan bo‘lsa-da, bu turli mamlakatlarda har xil sur’atlarda sodir bo‘lmoqda. Haqiqiy inklyuziv ta’lim

darajasi ham turlicha. Ba'zi hollarda aholining umumiy ta'lim olish imkoniyatining pastligi nogironlarni ta'limga jalb qilish masalasini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, janubiy Afrika va Janubiy Osiyodagi qishloq jamoalari uchun to'g'ri keladi.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim texnologiyalari muhim rol o'ynaydi, ular ta'lim imkoniyatlarini va inklyuziv ta'limni kengaytirish uchun katta salohiyatga ega, ammo ulardan tegishli pedagogik usullardan foydalangan holda foydalanish kerak. "Elektron inklyuziya" atamasi barcha alohida yordamga muxtoj bolalarning o'rganish tajribasini maksimal darajada oshirish uchun o'rganishni qo'llab-quvvatlash va tashkil etish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni anglatadi. Elektron inklyuziya inklyuziv ta'limning asosi bo'lgan Universal Dizayn (UDL) tamoyillariga mos keladi.

Shuningdek, yordamchi texnologiyalar mavjud bo'lib, ular texnologiyalar, uskunalar, qurilmalar, apparatlar, xizmatlar, tizimlar, jarayonlar va atrof-muhitni o'zgartirishlar, nogironlar yoki keksa odamlar tomonidan ijtimoiy, infratuzilmaviy, jamiyatda to'liq ishtirok etish va o'quv faoliyatini xavfsiz va oson yakunlash uchun boshqa to'siqlarni yengish va mustaqil bolishni anglatadi. Biroq, yordamchi texnologiyalar va texnologiyaning boshqa shakllari o'rtasidagi farq ba'zan turli odamlar tomonidan turlicha tushuniladi. Ta'lim, yordamchi (va boshqa) texnologiyalarni apparat va dasturiy ta'minotga bo'lish mumkin. Uskuna siz ko'rishingiz va tegishingiz mumkin bo'lgan jismoniy qurilmalar va ularning tarkibiy qismlaridan iborat. Dasturiy ta'minot apparat vositalarini boshqaradigan dasturlar va ramziy tillardan iborat. Dasturiy ta'minotdan farqli o'laroq, u jismoniy komponentlarga ega emas.

Ta'lim texnologiyalarida qo'llaniladigan turli xil texnik vositalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

• ish stoli kompyuterlari (kompyuterlar)

• noutbuklar

• Smartfonlar/mobil telefonlar

• Planshetlar, jumladan iPad

• Ko'p maqsadli cho'ntak kompyuterlari va media pleyerlar, jumladan iPod - MP3 va boshqa media pleyerlar - PDA (shaxsiy raqamli yordamchi)

• TV/radio-CD/DVD-USB: sanoat standartiga asoslangan saqlash qurilmalari va kabel ulanishlarini o'z ichiga oladi.

O'quv texnologiyasi dasturiy ta'minoti quyidagilarni o'z ichiga oladi:

• mobil qurilmalar uchun ilovalar

• o'quv platformalari

• videokonferensiya

• virtual ta'lim muhiti: o'qituvchilar va alohida yordamga muxtoj bolalar, shuningdek, alohida yordamga muxtoj bolalar o'rtasidagi muloqot uchun bir qator onlayn vositalarni taqdim etadi. Ular o'quv materiallarini joylashtirish (multimedia) va o'rganish va baholash tadbirlarini o'tkazish imkonini beradi

• Veb-texnologiyalar - veb-saytlar, jumladan, veb-2.0, foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent, foydalanish qulayligi va oxirgi foydalanuvchilar uchun mosligini ta'kidlaydi.

Yordamchi qurilmalarga quyidagilar kiradi:

• Kiritish texnologiyalari - katta tugmalar yoki boshqa muqobil klaviaturalar: Kattaroq harflar yoki turli matn va fon ranglarini ishlab chiqarish uchun standart klaviaturalarga qo'llanilishi mumkin bo'lgan apparat turlari va qoplamalar mavjud.

• Brayl klaviaturasi: Odatda o'nta tugmachadan iborat bo'lib, ulardan sakkiztasi lotin alifbosini kiritish uchun, kompyuter ma'lumotlari va funktsional tugmachalari va ikkita bo'sh joydan ibo-

rat. Har bir harf yoki belgi uchun bir vaqtning o‘zida bir nechta tugmalar (akkord) bosiladi. Ular ko‘pincha tahrirlash rejimiga ega. Eslatmaga asoslangan klaviaturalardan, ehtimol standart klaviaturalarga qaraganda osonroq o‘rganish, ulardan foydalanish tezroq va aniqroqdir.

• Ko‘z, bosh va oyoqlar yordamida boshqariladigan tizimlar: tananing turli qismlaridan kirishni boshqarish uchun turli xil variantlar mavjud. Bularga foydalanuvchi boshidagi ko‘rsatgich va sichqoncha ko‘rsatkichini joylashtirish uchun foydalanuvchining ko‘z harakatlarini sharhlovchi qurilmalar kiradi. Ular ko‘pincha onlayn klaviaturalar bilan birgalikda ishlatiladi.

• Joystik: asosda aylanadigan va uning burchagi yoki yo‘nalishidan foydalanadigan tayoq, masalan, kursorni harakatlantirish uchun. Sichqoncha emulyatsiyasi: sichqoncha klaviaturadan standart kiritish, bir yoki bir nechta kalitlar orqali skanerlash kabi boshqa kirishlardan foydalanadi.

• Ekran klaviaturasi

• Yagona kalitli kiritish qurilmalari: ulardan foydalanuvchi doimiy ravishda boshqara oladigan tananing istalgan qismi foydalanishi mumkin. Ular odatda harflar, raqamlar, belgilar va grafiklarni skanerlash va tanlash uchun ishlatiladi.

• Og‘izni boshqarish joystiki: joystik harakati foydalanuvchi tomonidan somonchadan ichishga o‘xshab ho‘plash yoki puflash orqali boshqariladi.

• Nutq kiritish/diktant dasturlari: nutq kiritish matn terish va kompyuterni boshqarish, jumladan, sichqonchaning ba’zi harakatlari uchun ishlatiladi. Eng ko‘p ishlatiladigan dastur Windows yoki Mac uchun Dragon Naturally Speaking dasturidir.

Chiqish qurilmalari:

• Yangilanadigan Brayl displey: Kompyuter ekranidagi matn Brayl yacheykalari yordamida o‘qiladi. Butun kompyuter ekrani uchun 80 ta katakcha talab qilinadi, ammo displey, masalan, 20 yoki 40 xujayradan iborat bo‘lishi mumkin. Foydalanuvchi ekranni pastga (yoki ekran bo‘ylab) o‘qiyotganda xujayralar yangi matn bilan “yangilanadi”.

• Ekranni kattalashtirish dasturlari: foydalanuvchilarga ekrandagi matn va grafiklar hajmini boshqarishga ruxsat berish, odatda ularni kattalashtirish

• Ekranni o‘qish dasturlari: ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilar tomonidan kompyuter ekranlarini o‘qish, matn kiritish, qurilmalarni boshqarish va hokazolar uchun foydalaniladigan dasturlar. Masalan, JAWS NVDA, Mac uchun ovoz berish. Zamonaviy ekran o‘quvchilari ko‘pincha ma’lumotni ko‘rsatish uchun ovozni tanlash imkoniyatiga ega.

• Matn kiritishni yaxshilash dasturlari - qisqartirishni kengaytirish: Tez-tez ishlatiladigan iboralar uchun harf kodlari yordamida yozishni qisqartiradi.

• Matn kiritishning samarali interfeysi: masalan, matn kiritishdan ko‘ra tabiiy imo-ishoralardan foydalanadigan Dasher.

• Imlo va grammatik tekshiruvlar - so‘zni bashorat qilish: keyin nima bo‘lishini taxmin qilish orqali kiritishni kamaytiradi. Foydalanuvchi avval terilgan so‘zlar asosida so‘zlar ro‘yxatidan kerakli so‘zni, ba’zan raqam bo‘yicha tanlaydi. Yordamchi tinglash tizimlari: bu tizimlarning barchasi tovush tiniqligini yaxshilaydi va fon shovqinini kamaytiradi.

• Audio induksion halqalar: Bir yoki bir nechta simli halqalari xona yoki binoning perimetri bo‘ylab o‘rnatiladi.

Signal uzatiladi va foydalanuvchining eshitish apparati orqali qabul qilinadi, shuning uchun tizimdan faqat eshitish apparati kiyganlar foydalanishi mumkin.

Eshitishni qo‘llab-quvvatlash uchun bitta qurilmada bir nechta ilovalar yoki boshqa texnologiyalardan foydalanish imkoniyati mavjud. Bu turli alohida yordamga muxtoj bolalarga bir xil o‘quv

maqsadlariga erishish va o‘quv natijalarini turli yo‘llar bilan ifodalash uchun turli xil faoliyatni amalga oshirish imkonini berishi mumkin. Biroq, ushbu turdagi treninglar haqida ma’lumot olish qiyin edi. Umuman olganda, texnologiyaga asoslangan ta’limning yana bir foydasi bor: u nogiron va boshqa alohida yordamga muxtoj bolalarda AKT ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko‘nikmalar ishga joylashish, ta’lim va umuman ma’lumot olishda qimmatlidir. Texnologiya, shuningdek, turli alohida yordamga muxtoj bolalarga turli xil o‘quv materiallarini taqdim etish imkonini beradi, bu ularning o‘rganish darajasidagi afzalliklarini hisobga olgan holda haqiqiy motivatsiyani ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya butun aholi, shu jumladan alohida yordamga muxtoj bolalar uchun inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash uchun katta salohiyatga ega. Ta’limda AKTdan foydalanish raqamli tafovutni bartaraf etish va nogironlar va boshqa ozchilik guruhlariga AKT bo‘yicha asosiy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi vositadir. AKT o‘rganish va baholashning barcha jabhalarida ishtirok etish uchun bir nechta vositalarni taqdim etish, shuningdek, mavjudlik, qiziqishlar va o‘rganish yondashuvlarini qo‘llab-quvvatlash uchun shaxsiylashtirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali o‘rganishni yanada qiziqarli qilish orqali universal ta’limni loyihalash tamoyillarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. AKT tabaqalashtirilgan ta’limni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynashi mumkin, lekin nisbatan cheklangan darajada, ayniqsa alohida yordamga muxtoj o‘quvchilar bilan inklyuziv sinflarda qo‘llaniladi. Biroq, inklyuziv ta’limda AKTni muvaffaqiyatli joriy etish va qo‘llash uchun ular tegishli pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilgan bo‘lishi va yaxshi tayyorlangan o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanilishi kerak. Bu, shuningdek, bir o‘lchamdagi barchaga mos keladigan yechimdan ko‘ra ko‘proq vosita/strategiya bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. - СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 215 с.

4.Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол-пед. ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. - М.: МГППУ, 2011. - 244 с.

5. Inklyuziv umumta’lim maktablari kamsituvchi munosabatlariga qarshi kurashish va jamoalarda qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, inklyuziv jamiyat qurish va barchaga ta’lim byerishning eng samarali vositasi sifatida Salamanka bayonoti. (Ispaniya), 1994-yil 7-10-iyun.

6.“Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. “Lesson-Press” nashriyoti, Toshkent-2021.

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
D.Abdurazaqova
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi guruh magistranti

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KORREKSIYA VA NUTQ TERAPIYASI JARAYONIDA DIQQATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Zamonaviy hayotning o'sib borayotgan sur'ati, axborotning katta oqimi, ommaviy madaniyatning xilma-xil shakllarining rivojlanishi zamonaviy inson hayoti uchun zarur bo'lgan bilimlar hajmining oshishiga olib keldi. Jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar hayotda faol ishtirok etgan bolalar kamolotiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi va butun ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'ydi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Maktabgacha ta'lim butun uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichi sifatida qarala boshlandi. Maktabgacha ta'lim muassasasi maktabga tayyorgarlik ko'rish va hissiy, jismoniy, intellektual va ijodiy rivojlanish uchun sharoit yaratishga chaqiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ixtiyoriy e'tiborni rivojlantirish maktabda muvaffaqiyatli o'qishning muhim shartlaridan biridir. Chalg'itmasdan harakat qilish, ko'rsatmalarga rioya qilish va olingan natijani nazorat qilish qobiliyati - bularning barchasi maktab bolalar e'tiborining o'zboshimchaligi uchun qo'yadigan talablardir.

Maktabga kirgan bolalar ko'pincha beparvolik yoki kam rivojlangan e'tibordan aziyat chekishadi. Diqqatni rivojlantirish va takomillashtirish yozish, hisoblash va o'qishni o'rgatishdan kam emas. Diqqat tegishli harakatlarning aniq bajarilishida ifodalanadi. Ehtiyotkorlik bilan idrok etish orqali olingan tasvirlar aniqlik va aniqlik bilan ajralib turadi. Diqqat bilan fikrlash jarayonlari tezroq va to'g'ri davom etadi, harakatlar aniqroq va aniq amalga oshiriladi.

Diqqat, xotira va fikrlashni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolaning umumiy aqliy rivojlanishining muhim qismidir. Barqaror e'tibor bolaning atrofidagi dunyoni bilishida muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar birinchi marta o'z e'tiborini nazorat qila boshlaydilar, uni ongli ravishda ob'ektlar va hodisalarga yo'naltiradilar, bu holda tashkiliy tamoyil nutqqa tegishlidir.

Bir qator mahalliy psixologlar: Vygotskiy L.S., Galperin P.Ya., Dobrynin N.F., Zaporojets A.V., Leontyev A.N., Muxina V.S., Elkonin D.B. va boshqalar bolalarda e'tiborni rivojlantirish xususiyatlarini o'rgandilar. Ular ixtiyoriy diqqat va nutq o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ta'kidladilar. Maktabgacha yoshda ixtiyoriy e'tibor bolaning xatti-harakatlarini tartibga solishda nutqning rolining umumiy ortishi bilan bog'liq holda shakllanadi. Nutq qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, idrok darajasi shunchalik yuqori bo'ladi va maktabda keyingi ta'lim uchun zarur bo'lgan ixtiyoriy e'tibor shunchalik erta shakllanadi. Shuning uchun nutqi buzilgan bolalarda e'tiborni rivojlantirish masalasi juda dolzarbdir. O'z navbatida, nutq faoliyati barcha psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Nutq buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha tuzatish ishlari

bolaning darsda faol bo'lishini, harakatlarni, vazifalarni va aqliy faoliyatini aniq bajarishni talab qiladi, agar e'tibor berilsa, tezroq va to'g'ri davom etadi. Shuning uchun e'tibor muvaffaqiyatli tuzatish ishlarining zarur shartidir.

Nutqni buzgan bolalarda e'tiborni rivojlantirishning etishmasligi nutq terapiyasi sohasidagi ko'plab mualliflar tomonidan qayd etilgan (Volosovets T.V., Boryakova N.Yu., Mastyukova E.M., Filicheva T.B., Chirkina G.V. va boshqalar). Mualliflarning ta'kidlashicha, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar diqqatning asosiy xususiyatlarining rivojlanish darajasining pasayishi bilan tavsiflanadi: barqarorlik etarli emas, diqqatni o'zgartirish, taqsimlash va yoqishdagi qiyinchiliklar. Bu o'quv va o'yin faoliyati bilan o'z vaqtida shug'ullana olmaslik yoki bir ob'ektdan ikkinchisiga o'tishga olib keladi, bu esa o'z navbatida tez charchash, chalg'itish, tananing charchashiga olib keladi va turli xil xatolar paydo bo'lishiga yordam beradi. vazifalarni bajarish. Maktabgacha va maktab ta'limi bosqichida erta tashxis qo'yish diqqatning past darajada rivojlanishi (uning xususiyatlari) bo'lgan bolalarni aniqlashga yordam beradi, bu nafaqat yozish, o'qish va hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish sifatiga ta'sir qiladi, balki ko'p jihatdan e'tiborni belgilaydi. bolaning umumiy o'quv va fan ko'nikmalarini o'zlashtirish muvaffaqiyati , o'qitishning dastlabki bosqichida barcha o'quv materiallarini o'zlashtirishning to'liqligi.

Diqqatning past darajasi bilan bog'liq ko'plab qiyinchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalik davrida allaqachon namoyon bo'ladi. Maktabda bunday o'quvchilar maktabdagi ko'nikmalarni o'zlashtirishda sinfdagi boshqa o'quvchilarga qaraganda ko'proq stressni boshdan kechiradilar va ko'pincha o'quv faoliyati tezligida orqada qoladilar. Shu sababli, tuzatishni talab qiladigan bolaning e'tiborini rivojlantirish xususiyatlarini aniqlab, tuzatish ishlarini o'z vaqtida boshlash juda muhimdir.

Ko'pgina mualliflar (Gvozdev A.N., Zhurova L.E., Kashe G.A., Luria A.R., Levina R.E., Sobotovich E.F., Elkonin D.B., Shvachkin N.X. va boshqalar) bolalarning "muammosiz" jarayonga kirishi uchun zaruriy shart ekanligini ta'kidlaydilar. maktabda o'qish va o'qish va yozish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish fonemik jarayonlarning ma'lum va etarlicha yuqori darajada rivojlanishidir. Birinchi sinfga kirgunga qadar bolalar nutqning tovush tomoniga e'tibor berishlari va rus tilidagi fonemalarni farqlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishlari kerak. Fonemalarni farqlash - tovushlarni quloq va o'z talaffuzida farqlash - bola nutq tovushining muhim xususiyatlarini ajratib olish va muhim bo'lmagan begona xususiyatlardan mavhumlashdan iborat bo'lgan murakkab ishlarni bajarish qobiliyatini o'zlashtirgandan keyingina mumkin bo'ladi. farqi uchun. Shuning uchun eshitish idroki va e'tiborini rivojlantirish bo'yicha maqsadli ishlarni olib borish va shu bilan birga fonemik idrok va g'oyalarni yaxshilashga qaratilgan ishlar juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Shoaxmedova Surayyo Kamilovna
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta`lim fakl teti logopediya kafedrasi o‘qituvchisi

NUTQI TO‘LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARDA LUG‘AT BOYLIGINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotasiya: Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda lug‘at boyligini shakillantirishning ilmiy – nazariy asoslari yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: Nonutqiy jarayonlarga to‘g‘ri baho berish nutqi to‘liq rivojlananmagan bolalarga xos bo‘lmagan qonuniyatlarni aniqlash va ularning kompensator imkoniyatlarini belgilashda zarur hisoblanadi.

2022-20226 yillar mamlakatimiz tarixida “Yangi Uzbekiston” jamiyatini barpo etish va “Uchinchi Renessans” poydevorini kuyishdek ulugvor maksadlarga kirishilgani bilan koladi. Amalga oshirilayotgan isloxot va tashabbuslarning anikligi, strategik axamiyati va kamrovi nafakat maxalliy, balki xalkaro ekspertlar tomonidan xam e’tirof etilmokda. Isloxotlar kontekstida ta’lim va fan soxasiga bulayotgan e’tibor aloxida e’tirofga loyik. Keyingi besh yil davomida barcha turdagi ta’lim bosqichlarini tubdan takomillashtirish bo‘yicha bir qator Prezident farmoni va qarorlari qabul qilindi. Qabul qilingan bu xujjatlar amaliy jixatdan xayotga yakinligi bilan ajralib turadi. Ta’lim sohasidagi barcha islohotlarning asosiy maqsadi ma’naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta’lim tizimini takomillashtirish asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir.

Bola hayotining ilk yillarida yordamsiz odam ko‘rinishidan, ijtimoiy, harakatchan va faol shaxs qiyofasiga o‘tadi. Aynan erta bolalik davrida inson tajribasining muhim komponentlarini o‘zlashtirish jarayoni kechadi, bu jarayonlar keyingi rivojlanish bosqichlarining poydevori hisoblanadi: psixik faoliyat, emosiyalar, motivasion-ehtiyoj sohasining asosi rivojlanadi, mustaqil yurish va nutqqa tayyorgarlik ko‘riladi. Bu davrda atrof-muhit bilan aloqaning yetishmasligi bolaning kelgusidagi ruhiy faoliyatida salbiy aks etadi. L.O.Badalyanning fikricha, “bu davrda birlamchi o‘rganish shakllanadi, ya’ni kelgusida birmuncha murakkab ko‘rinishdagi faoliyat turlarini egallashda yordam beradigan “neyronlar ansambli” hosil bo‘ladi” .

Zamonaviy logopediyada maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar muammosi bo‘yicha ancha katta tadqiqot materiallari mavjud. Nutqiy buzilishlarni tizimli-simptomologik analiz qilish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishni asoslagan R.E.Levina tadqiqotlari izidan boshqa tadqiqotchilar ham so‘nggi 10-15 yil davomida nutq tizimining barcha komponentlaridagi buzulishlarni bartaraf etish va nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning mustaqil ravishda gapirishini ta’minlash bo‘yicha tadqiqotlar olib borishda davom etishmoqda.

Professor R. E. Levina normal eshitish va normal rivojlanayotgan intellektga ega bolalarda nutqiy rivojlanishidagi og’ishlarni o’rganib, ilk marotaba barcha til tuzilmalarining (fonetika,

grammatika, lug'at) tizimli shakllanishining namoyon bo'lishi bilan bolalarning maxsus toifasini ajratib ko'rsatdi va tavsifladi, uni «nutqning to'liq rivojlanmaganligi» atamasi bilan nomladi . U bunday bolalarda so'z hosil bo'lishining turli imkoniyatlarini ko'rsatdi. Aniqlanishicha, faqat nutq rivojlanishining uchinchi darajasidagi bolalarni so'z hosil qilishga o'rgatish mumkin, bu "leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaslik elementlari bo'lgan yoyilgan frazali nutq" deb ham yuritiladi. O'sha paytdan beri nutqning to'liq rivojlanmasligini o'rgangan barcha olimlar bunday bolalardagi yangi so'z shakllanishining past darajadagi imkoniyatlarini kuzatishgan (N.S.Jukova, G.A.Kashe, R.I.Lalaeva, L.F.Spirova, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina, R.I.Shuyfer, A.V.Yastrebova va boshqalar).

Leksik tasavvurlarni shakllantirish bolaning kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega, chunki so'z, uning ma'nosi nafaqat nutq, balki fikrlash vositasidir (L. S. Vygotskiy, A. A. Leontiev). Inson nutqining asosi bo'lgan lug'at aloqa vositasi, atrofdagi dunyoni bilish, ijtimoiy moslashuv sifatida tilni to'liq o'zlashtirishda 4 muhim funktsiyani bajaradi. Lug'atni o'zlashtirmasdan, muloqotning madaniy amaliyotini amalga oshirish mumkin emas. Chegaralangan lug'at boyligi nutqi to'liq rivojlanmagan bolaning tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro munosabatlarida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Fundamental ilmiy tadqiqot asarlarida nutq nuqsoni bo'lgan bolalarda leksik tizimni rivojlantirish muammosi bir necha bor o'rganilgan (V. P. Gluxov, N. S. Jukova, I. yu. Kondratenko, R. I. Lalaeva, L. V. Lopatina, E. M. Mastyukova, N. V. Serebryakova, T. B. Filicheva, G. V. Chirkina), ushbu bolalarning so'z boyligini rivojlantirish xususiyatlari ta'kidlangan. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda so'z boyligini shakllantirishga yordam beradigan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda so'z hosil bo'lishi xususiyatlarini shakllantirishning turli usullari va ma'lum yo'nalishlari aniqlandi (N.S.Jukova, N.V.Serebryakova, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina va boshqalar). T.V.Tumanova katta va kichik maktabgacha yoshdagi bolalarda (III daraja) so'z hosil bo'lish qobiliyatlarini o'rganish metodikasini ishlab chiqdi; nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning (III daraja) so'z hosil bo'lish kompetensiyasini shakllantirish jarayonidagi ta'limiy modelni kiritdi va tekshirib ko'rdi; so'z hosil qilish malakalari, tasavvurlari va so'z hosil qilish qobiliyatini o'quv va kundalik hayot amaliyotida qo'llashni rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlarning yo'nalishi aniqladi. Bu bizning tadqiqotimizni ilmiy-nazariy ahamiyatini belgilab berdi.

Ye.I.Tixeeva nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar bilan bog'chada ishlashning asosiy vazifalarini (bo'limlarini) ishlab chiqdi: bolalarda nutqiy apparatni rivojlantirish, uning egiluvchanligi, aniqligini oshirish; nutqiy eshituvni rivojlantirish; nutq tarkibini to'plash; nutq shakli va uning tuzilishi ustida ishlash . Ye.I.Tixeeva bolalar nutqining tarkibini boyitishga ko'p e'tibor bergan. Uning ishlarida so'z ustida ishlash tizimi yoritilgan. Uning fikricha, bolalarni tabiat dunyosi va ijtimoiy muhit bilan tanishtirish ular nutqini boyitishga qanchalik xizmat qilsa, bilimlarini oshirish va tizimlashtirishga ham shunchalik xizmat qiladi. Ye.I.Tixeeva tomonidan taklif etilgan tizimning nazariy asoslarini quyidagilar tashkil etadi: nutqni rivojlantirish aqliy rivojlanish bilan teng tarzda olib borilishi kerak. Bolalar atrof-muhitni tanish jarayonida ona tilini o'zlashtiradilar. Til va tafakkurning bog'liqligi alohida e'tiborni talab etadi.

Nonutqiy jarayonlarga to'g'ri baho berish nutqi to'liq rivojlananmagan bolalarga xos bo'lmagan qonuniyatlarni aniqlash va ularning kompensator imkoniyatlarini belgilashda zarur hisoblanadi. R.E.Levina tomonidan taklif etilgan yondashuv nutqiy yetishmovchilikning faqatgina alohida turlarini izohlashdan uzoqlashib bolaning anomal rivojlanishi va til vositalari hamda kommunikativ

jarayonlarni aks ettiruvchi bir qator parametrlarning ko‘rinishini to‘liq tasavvur etishga yordam berdi. Anomal nutqiy rivojlanishni bosqichma-bosqich tarzda struktur-dinamik jihatdan o‘rganish, rivojlanishning quyi darajasidan yuqori darajasiga o‘tishga yondashuvni aniqlovchi maxsus qonuniyatlarni ochib berishga imkon beradi.

R.I.Lalaevaning ishida nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar nutqining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri passiv va faol lug‘at o‘rtasidagi farq normadagiga qaraganda kattaroq bo‘lishi haqida aytib o‘tilgan. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar ko‘pgina so‘zlarning mazmunini tushunishadi, ularning passiv lug‘ati hajmi normaga yaqin bo‘ladi. Biroq so‘zlardan ekspressiv nutqda foydalanish, lug‘atni nutqqa tatbiq etish katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi
.

Lug‘atning kambag‘alligi masalan, maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar hatto 6 yoshda ham ko‘pgina so‘zlarni tushunmasligida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa normal va nutqiy nuqsonga ega bolalarning rivojlanishidagi farq predikativ lug‘atni (sifatlar, fe’llar) faollashtirishda namoyon bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar nutqda ishlatiladigan ko‘pgina sifatlarni qo‘llashda normal rivojlanayotgan tengqurlariga qaraganda qiynalishadi (tor, nordon, silliq, paxmoq va boshqalar).

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning fe’l so‘z turkumidagi lug‘atida bola har kuni ko‘radigan va bajaradigan ishlarini bildiradigan so‘zlar ustunlik qiladi. Holat, belgi, baho, sifat va boshqalarni bildiruvchi umumlashtirilgan mazmundagi so‘zlarni o‘zlashtirish sezilarli darajada qiyin bo‘ladi. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning lug‘atiga ishlatiladigan so‘zlarning noaniqligi xarakterli bo‘liq, bu verbal parafaziyalarda namoyon bo‘ladi.

Otlarni almashtirishda esa o‘xshash bo‘lgan so‘zlar bilan almashtirish holatlari kuzatiladi (bug‘u-ohu, yo‘lbars-sher, bahor-kuz, guldon-xum, in-uycha, kiprik-qosh va boshqalar). Sifatlarning almashtirilishi, balandlik, hajm, kenglikning yetarli darajada differensiallanmaganligi sababli yuzaga keladi. Fe’llarni almashtirishda esa bolalarning ba’zi harakatlarni ajrata olmasligi, ayrim hollarda o‘xshash fe’llarni chalkashtirish kabi holatlar yuzaga keladi (sudralyapti-sirpanyapti, sayrayapti-kuylayapti va boshqalar).

Lug’at va grammatik kategoriyalarni o’zlashtirish ko’p jihatdan artikulyatsion apparati yetarli darajada rivojdanmaganligi sababli nutqning tovush talaffuzidaki kamchiliklar bilan bog’liq. Nutqning to‘liq rivojlanmagan bolalarda so’z boyligini shakllantirish va rivojlantirishdagi muammolar, birinchi navbatda so’z boyligining kambag‘alligi, faol va passiv lug’at hajmining sezilarli darajada farqlanishi, so’zlarning noto’g’ri ishlatilishi, tez-tez takrorlanadigan og’zaki parafaziyalarda, semantik maydonlarning rivojlanmaganligi, lug’atni lengaytirish kabi qiyinchiliklarida namoyon bo’ladi
.

Xulosa qilish mumkinki, nutqning to‘liq rivojlanmagan bolalarda tizimli leksik munosabatlar yetarli darajada rivojlanmagan. Bunday bolalar uchun faol nutq muloqot vositasidir, ammo unda bola har kuni eshitadigan harakatlar va narsalarni anglatuvchi so’zlar ustunlik qiladi. Shu sababli, bola xayotida kamroq uchraydigan so’zlar uning lug’atida yo’q. O’z vaqtida nutqning to‘liq rivojlanmaganlik holati aniqlanganligi bolalar ta’lim muassasasida korreksion va logopedik ishlarini iloji boricha samarali bajarishga imkon beradi. Samarali loyixalashtirilgan korreksion jarayoni nafaqat nutqning buzilishini tuzatishga, balki bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qodir.

Ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilib, nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda tilni o’zlashtirishning leksik darajasi bir qator o’ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi degan xulosaga keldik:

1. Bunday bolalarda faol va passiv lug'at yetarli darajada rivojlanmagan (faol lug'at ko'proq buzilgan). Ushbu toifadagi bolalarda nominativ passiv lug'at asosan normaga yaqin bo'lib, kundalik mavzular nutqini tushunishni ta'minlab beradi. Bolalar nutqida kamdan-kam hollarda sifatlar va fe'llardan foydalanadilar. Faol lug'atni tahlil qilish, shuningdek, nutqning nomimativ va predikativ tomonlarining yetarli darajada shakllanmaganligini tasdiqlaydi.

2. Bunday maktabgacha yoshdagi bolalarda so'zlarning leksik ma'nosini anglash yetarli darajada shakllanmagan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda neyrotipik tengdoshlariga nisbatan so'zning leksik ma'nosi tuzilishining o'zgarishi kuzatiladi (so'zlarni tanlash va nutq faoliyatida ishlash operatsiyasi buzilgan). Shuningdek, ular semantik maydonlarning yetarli darajada rivojlanmaganligini ilmiy tadqiqotlarda ko'rishimiz mumkin.

3. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda bog'langan nutqda so'z boyligini yangilash bo'yicha vazifalarni bajarishda jiddiy muammolar mavjud. Ushbu muammolar so'zlarning leksik ma'nolarining denotativ va tarkibiy jihatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligida nafaqat ajratilgan so'zlar va iboralar darajasida, balki bog'langan nutqda ham namoyon bo'ladi. Bunday bolalarda yuqori aqliy funktsiyalarni rivojlantirishda sezilarli kechikishlar mavjud: xotira, tafakkur, diqqat va boshqalar.

Bundan tashqari, bunday bolalar klinik, psixologik va pedagogik xususiyatlariga ega. Bir vaqtning o'zida lug'atni, so'zlarni shakllantirish va o'zgartirish jarayonlarini rivojlantirib, nutqning fonematik tomoni shakllanadigan asos tayyorlanadi. Shuning uchun nutqning barcha tomonlarini rivojlantirishda birlik va o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan nutqning umumiy rivojlanmaganligini bartaraf etish va oldini olish uchun kompleks korrektsion ishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бадалян Л.О.- Детская неврология. 1994г.
2. Выготский, Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
3. Лалаева, Р. И. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи [Текст] / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : Союз, 2001. – 224 с
4. Левина, Р. Е. Основы теории и практики логопедии [Текст] / Р. Е. Левина. – М. : Наука, 2008. – 241
5. Лурия, А. Р. Основы нейропсихологии [Текст] / А. Р. Лурия.– М. : ACADEMIA, 2006. – 436 с.
6. Тихеева, Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева. – Москва : Издательство Юрайт, 2023. – 161 с.

Musayeva N.S.
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
dotsent PhD

NUTQI ME'YORDA VA ANOMAL RIVOJLANGAN BOLALAR LUG'AT ZAHIRASINI ONTOGENEZDA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

2023 yilgi «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" yili deb nomlangan bo'lib bu davlat dasturida ta'lim oluvchilarni to'liq qamrab olish va ularga teng bilim berish vazifasi belgilaydi.

Hozirgi vaqtda shaxsni insonparvarlik ruhida shakllantirish, o'z faoliyatini mustaqil olib borishi uchun o'ziga xos vositalarni izlash bo'yicha faol izlanishlar olib borilmoqda. Insonparvarlik g'oyalari rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish bilan bog'liq bo'lib, maxsus psixologiya va korreksion pedagogikaning muhim vazifasi maxsus muas-

sasalarning o‘quv-tarbiyaviy ish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish: anomal bolalarning ijtimoiy moslashuvi ya’ni bolani o‘zaro muloqotga kirishish bo‘yicha tayyorgarlik ishlarini talab darajasida olib borish, bunda pedagoglar intellektida nuqsoni bo‘lgan shaxslarni sub’ektni-sub’ektga bo‘lgan o‘zaro munosabatini shakllantirish bo‘yicha yangi metod va vositalarni ishlab chiqishga e’tiborlarini qaratishlari kerak.

Bolaning nutqi kattalarning nutqiy ta’siri ostida shakllanib boradi, bu bola xayotning ilk kunlaridan boshlanadigan atrofidagilarning normal nutqi, nutqiy amaliyotning yetarlicha bo‘lishi xamda ta’lim –tarbiyaga bog‘liqdir. Nutq tug‘ma qobiliyat xisoblanmaydi, bu ontogenez (organizmning tug‘ilganidan boshlab xayotining oxirigacha individual rivojlanishi) jarayonida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan birgalikda rivojlanib boradi xamda uning umumiy rivojlanishining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi. Bola tomonidan ona tilini o‘zlashtirish barcha bolalar uchun xarakterli bo‘lgan ma’lum bir qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi. Nutqdagi nuqsonni aniqlash uchun bolaning me’yoriy nutqining rivojlanish ketma-ketligini aniq tasavvur etish, ushbu qonuniyat jarayoni xamda sharoitini bilish zarur. Bolalarning nutqiy rivojlanish qonuniyatlarini bilish ularda u yoki bu kamchiliklarni vaqtida aniqlashga, nutqidagi nuqsonlarini to‘g‘ri tashxis qilishga xamda nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish bo‘yicha korreksion-tarbiyaviy ishlarni to‘g‘ri amalga oshirishga yordam beradi.

Nutqiy rivojlanish jarayoni to‘g‘ri va o‘z vaqtida amalga oshirilishi uchun ma’lum bir sharoitlar zarurdir, xususan bola:

somatik va psixik jihatdan sog‘lom bo‘lishi lozim;
me’yoriy aqliy qobiliyatlarga ega bo‘lishi lozim;
eshitishi va ko‘rishi to‘liq bo‘lishi lozim;
yetarlicha psixik faollikka ega bo‘lishi kerak;
nutqiy muloqot talablariga ega bo‘lishi;
to‘liq nutqiy muloqot muhitiga ega bo‘lishi kerak.

Bola rivojlanishini orqada qolishida tabiiyki, bolani nutqini rivojlanishida xam orqada qolish xamda turli nutqiy nuqsonlar bo‘lishi kuzatiladi, bu esa bolani atrofdagilar bilan muloqotga kirishish jarayonini qiyinlashtiradi, komunikativ xulqning to‘liq shakllanmasligi bolani atrof olam bilan ijtimoiy munosabatga kirishishida to‘sqinlik qiladi. Maxsus metod va vositalar yordamida differensial logopedik reabilitatsiya jarayoni nutqiy funksiyalardagi kamchiliklarni bartaraf etadi, nutqning komunikativ funksiyasini tiklaydi, bu esa rivojlanishida turli xil kamchiligi bo‘lgan bolalar xamda o‘smirlarni ijtimoiy adaptatsiya jarayonini osonlashtiradi.

Aqli zaif bolalarning tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarini korreksiyalash- uzoq muddatli hamda murakkab jarayon xisoblanadi. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarni korreksiyalashda bolalarning bilish faoliyatlarini birgalikda bog‘lab rivojlantirib borish zarurdir, bunda analiz, sintez, taqqoslash operatsiyalari shakllantirilib boriladi. Tovushlar talaffuzi nuqsonlarini bartaraf etish bo‘yicha logopedik ishning barcha bosqichlarida taqqoslash vositalari keng qo‘llaniladi (tovushlarning to‘g‘ri va noto‘g‘ri talaffuzi taqqoslanadi, fonetik jihatdan uzoq bo‘lgan tovushlar farqlanadi, so‘ngra yaqin tovushlar va x.k.lar).

Umumiy va nutqiy motorika, eshituv idrokini tarbiyalashga, diqqat, xotirani rivojlantirishga katta e’tibor beriladi. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlarni korreksiyalash nutqiy funksiyani rivojlantirish, nutqning fonematik tomoni, lug‘ati, nutqning grammatik qurilishini shakllantirish bilan birgalikda olib boriladi. So‘zdagi tovushlarning tuzilishiga, so‘zdan tovushni ajratishga, so‘zdan tovushni o‘rnini aniqlashga, nutqdagi tovushlar funksiyasini ongli ravishda farqlashga e’tibor qaratiladi.

Logopedik, psixologik, pedagogik adabiyotlarni tahlil etib quyidagi xulosalarga keldik:

Nutq tug'ma qobiliyat bo'lmasdan balki bola ontogenezning(organizmning tug'ilganidan to xayotining oxirigacha individual rivojlanishi) aqliy va jismoniy rivojlanishi bilan parallel ravishda rivojlanadi xamda uning umumiy rivojlanish ko'satkichi bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, maxsus maktablardagi logopedik ish o'ziga xos bo'lib oliy nerv faoliyatining sifatlariga, intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlariga, shuningdek bu bolalardagi nutqiy nuqsonlarning tuzilish mexanizmi, simptomatikasi xarakteriga asoslanadi.

Aqli zaif bolalarda nutq buzilishlari o'zining turg'unligi bilan xarakterlanadi, ulardagi kamchiliklar yordamchi maktabning yuqori sinflarigacha saqlanib qiyinchilik bilan bartaraf etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" davlat dasturi.www.ziyo-net.uz.

2. Musaeva N.S. The role of students in providing the health of the future generation. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) volume 03 issue 01 sjif Impact factor (2021: 5. 705). Pages: 58-61 2023.

3. Musaeva N.S. The Specificity of the Communication Process of Children with Disabilities. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol. 20 No. 2 May 2020, pp. 04-06

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
F.Egamberdiyeva
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI TA'LIM JARAYONIDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH

Annotatsiya. Ruhiy hodisalar orasida diqqat alohida o'rin tutadi: ko'pgina psixologlar ta'kidlaganidek, bu mustaqil aqliy jarayon emas va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq emas. Shu bilan birga, diqqat doimo amaliy faoliyat va kognitiv jarayonlarga kiradi, u orqali shaxsning qiziqishlari va yo'nalishi namoyon bo'ladi.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Diqqat aqliy faoliyatning bir tomoni bo'lib xizmat qiladi va bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, mehnat faoliyatining sifati va mahsuldorligi, shaxsiy o'zini namoyon qilish uchun zarur shartdir. Diqqat o'z-o'zidan kognitiv jarayon emas, balki u har qanday kognitiv jarayonlarga (idrok, fikrlash, xotira) xosdir va bu jarayonni tashkil qilish qobiliyati sifatida ishlaydi. Diqqat yo'naltirish-tadqiqot faoliyatining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u tasvir, fikr va boshqa hodisalarning mazmuniga qaratilgan aqliy harakatdir. Diqqat intellektual faoliyatni tartibga solishda katta rol o'ynaydi. P.Ya. ning so'zlariga ko'ra. Xalperin, "diqqat hech qayerda mustaqil jarayon sifatida paydo bo'lmaydi, u har qanday psixik faoliyatning o'z ob'ektiga yo'nalishi, kayfiyati va konsentratsiyasi sifatida, shu faoliyatning bir tomoni yoki xususiyati sifatida namoyon bo'ladi" Diqqat o'z xususiyatiga ega emas. o'ziga xos mahsulot bo'lib, uning natijasi u bilan birga keladigan har qanday faoliyatni yaxshilashdir.

Psixologlarning ta'kidlashicha, agar odam o'z e'tiborini o'zi idrok qilgan yoki qilayotgan narsaga qaratmasa, biron bir aqliy jarayon maqsadli va samarali davom eta olmaydi. Inson har qan-

day ob'ektga qarashi mumkin , lekin uni sezmaydi yoki juda yomon ko'radi. O'z fikrlari bilan band bo'lgan odam suhbatni eshitmaydi, garchi ovozlar uning eshitish apparatiga etib borsa ham. Agar diqqat boshqa narsaga qaratilsa, odam og'riqni his qilmasligi mumkin. Aksincha, biror narsa yoki faoliyatga chuqur diqqatini jamlagan holda, odam uning barcha tafsilotlarini sezadi va juda samarali harakat qiladi va diqqatini sezgilarga qaratib, sezgirligini oshiradi.

Inson hayoti va faoliyatida diqqat juda ko'p turli funktsiyalarni bajaradi. R.S. Nemov ta'kidlaganidek: "Bu zaruriy psixologik va fiziologik jarayonlarni faollashtiradi va inhibe qiladi, organizmga kiradigan ma'lumotlarni uning mavjud ehtiyojlariga muvofiq tashkiliy va maqsadli tanlashga yordam beradi, aqliy faoliyatning bir xil ob'ekt yoki turdagi selektiv va uzoq muddatli konsentratsiyasini ta'minlaydi. faoliyati»

Diqqat kognitiv jarayonlarning yo'nalishi va selektivligi bilan bog'liq. Ularning moslashuvi to'g'ridan-to'g'ri ma'lum bir vaqtda tana uchun, shaxsning manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun eng muhim bo'lgan narsaga bog'liq. Diqqat idrokning aniqligi va tafsilotini, xotiraning kuchi va tanlab olish qobiliyatini, aqliy faoliyatning yo'nalishi va unumdorligini belgilaydi. Pertseptiv jarayonlar uchun diqqat - bu tasvirlarning tafsilotlarini farqlash imkonini beradigan kuchaytirgichning bir turi. Inson xotirasi uchun diqqat qisqa muddatli va operativ xotirada kerakli ma'lumotlarni saqlashga qodir omil bo'lib, yodlangan materialni uzoq muddatli xotiraga o'tkazishning zaruriy sharti sifatida ishlaydi. Fikrlash uchun diqqat muammoni tushunish va hal qilishda majburiy omil bo'lib xizmat qiladi. Diqqat nutqni rivojlantirish jarayonida katta rol o'ynaydi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, eshitish diqqati bo'lmaganda, eshitish sezgirligining chegarasi o'zgaradi, odatdagiga nisbatan u bir necha o'nlab marta ortadi va shunga mos ravishda tovushga sezgirlik pasayadi.

Aqliy faoliyatda diqqatning rolini baholab, buyuk rus o'qituvchisi K.D. Ushinskiy: "Diqqat – tashqi dunyodan insonning ruhiga kiradigan hamma narsa o'tib ketadigan eshikdir"

Diqqat - ongning aniq bir ob'ektga to'planishi, uning aniq aks etishini ta'minlaydi. Diqqat bo'yicha tadqiqotlar ko'p asrlar davomida davom etmoqda va psixologlar o'rtasida mustaqil ko'rib chiqishning mohiyati va huquqi bo'yicha hali ham kelishuv mavjud emas. Ba'zi olimlar diqqat alohida mustaqil jarayon sifatida mavjud emas, u faqat boshqa psixologik jarayon yoki faoliyatning bir tomoni sifatida harakat qiladi, deb ta'kidlaydilar. Boshqalar e'tiborni insonning mustaqil ruhiy holati, boshqa kognitiv jarayonlarning xususiyatlariga kamaymaydigan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'ziga xos ichki jarayon deb hisoblashadi. O'z nuqtai nazarini asoslash uchun psixologlar inson miyasida anatomik va fiziologik jihatdan nisbatan avtonom bo'lgan boshqa kognitiv jarayonlarning ishlashini ta'minlaydigan diqqat bilan bog'liq bo'lgan maxsus turdagi tuzilmalarni aniqlash va ajratish mumkinligini ta'kidlaydilar. Diqqatni ta'minlashda retikulyar shakllanishning roli, uning mumkin bo'lgan tug'ma mexanizmi sifatida orientatsiya refleksi, diqqat bilan bog'liq holda o'rganilgan va tavsiflangan dominantga A.A. Uxtomskiy. Psixologlarning ta'kidlashicha, diqqat psixologik hodisalar tizimida alohida o'rin tutadi. U boshqa barcha psixik jarayonlarga kiradi, lekin boshqa barcha psixik jarayonlardan o'tadigan xususiyatlarga ega. Bu kognitiv jarayonlar (sezish, idrok, xotira, fikrlash) bilan bevosita bog'liq bo'lmagan hajm, barqarorlik, o'zgaruvchanlik va boshqalar kabi dinamik, kuzatiladigan va o'lchanadigan xususiyatlarning mavjudligi. R.S. Nemovning ta'kidlashicha, to'g'ri yechim ikkala nuqtai nazarni birlashtirish va hisobga olishga harakat qilish , jarayonlarning ikkala tomonini ham, ularning mustaqil tomonini ham diqqat bilan ko'rishdir. Bu e'tibor alohida psixik jarayon sifatida mavjud emas, balki bu jarayonlarning barchasini tavsiflovchi maxsus holat bo'lgan nuqtai nazarni qabul qilishni anglatadi. Ushbu pozitsiya ma'lum anatomik va fiziologik ma'lumotlar bilan tasdiqlangan:

1. Dominant mexanizm, ularda qaysi analizatorlar lokalizatsiya qilinganligidan qat'i nazar, miya yarim korteksining butun yuzasida kuzatilishi mumkin.

2. Retikulyar shakllanish barcha kognitiv jarayonlarga taalluqli nerv impulslari yo'lida joylashgan.

3. Diqqat neyronlari - hujayralar - yangilik detektorlari - miyaning deyarli butun yuzasida va ba'zi ichki tuzilmalarida joylashgan.

4. Markaziy asab tizimidagi barcha 3 omil, individual sensorli analizatorlardan qat'i nazar, avtonom ravishda mavjud bo'lib, shunga qaramay, bu boshqa barchaga kamaytirilmaydigan maxsus hodisa haqida gapiradi.

An'anaviy psixofiziologiya kontseptsiyasiga muvofiq diqqat mustaqil psixik jarayon sifatida qaraladi. Bu fikrdan farqli ravishda S.L. Rubinshteyn (1946) e'tibor o'z mazmunidan mahrum va kognitiv faoliyat kursining dinamik xarakteristikasi deb hisoblagan. Zamonaviy tizimli psixofiziologiyada diqqat alohida psixik jarayon sifatida emas, balki inson faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi markaziy nerv sistemasidagi ma'lum tizimlararo munosabatlarning natijasi sifatida talqin etiladi.

Diqqatning fiziologik mexanizmi, psixologlar ta'kidlaganidek , asab tizimining turli darajalarida joylashgan va unchalik ahamiyatli bo'lmagan signallarni filtrlaydigan filtr sifatida qaraladi. Diqqat miya sopi va subkortikal sohalarda joylashgan anatomik va funktsional jihatdan alohida nerv to'qimasi bo'lgan retikulyar shakllanish bilan bog'liq. U ba'zi impulslarni inhibe qiladi va boshqalarni kuchaytiradi, ularni miya yarim korteksiga o'tkazadi. Buning yordamida aniq ko'rish zonasiga etib boradigan stimullarni tanlash amalga oshiriladi.

Diqqat mexanizmi miyaning refleks faoliyati bilan bog'liq. I.P. Pavlov hayvonlarda shartsiz yo'naltiruvchi refleksni aniqladi va uni "bu nima?" refleksi deb atadi. Odamlarda tug'ma bo'lgan bu refleksda diqqatning tashqi ogohlantirishlarga bog'liqligi aniq ko'rinadi, lekin u mehnat jarayonida rivojlangan shaxsning ixtiyoriy diqqatining butun murakkabligini tushuntirmaydi.

Ochiq I.P. diqqat dinamikasining fiziologik rasmini tushunishga yordam beradi. Pavlov fenomeni "qo'zg'alishning optimal markazi" deb nomlangan. Har qanday vaqtda miyaga bir qator ogohlantirishlar (eshitish, ko'rish, teri va boshqalar) ta'sir qiladi. Ularning ta'siri ostida miya yarim korteksida turli kuchlarning ko'plab qo'zg'alish o'choqlari paydo bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qo'zg'alishning optimal markazi o'rtacha intensivlikka ega, ammo u eng barqaror va boshqa markazlarni inhibe qiladi. Qo'zg'alishning optimal markazi dinamikdir. Rag'batlantirishning o'zgarishi diqqatning miyaning boshqa qismlariga harakatlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
F.Abdusalomova
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

MAKTABGCHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQ KAMCHILIKLARINING AQLIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRINI O'RGANISH VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya. Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq.Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bola tug'ilgan daqiqadan boshlab ovoz chiqaradi. Bu ovoz qichqiriq va yig'idan iborat bo'ladi. To'g'ri, bu ovoz odam nutqidan uzoq. Lekin ana shu qichqiriq va yig'i nutq apparatining 3 bo'limini (nafas olish, ovoz hosil bo'lish, artikulyasion) rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Ikki hafta o'tgach, bola gapirayotgan odamning ovoziga e'tibor bera boshlaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo'shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo'lib qoladi. Tez kunda bola intonasiyaga e'tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonasiyaga – yig'laydi.

2 oylik atrofida gu-gulash, 3-oyning boshida bo'g'inlarning talaffuzi paydo bo'ladi *(aga-aga, ta-ta, ba-ba* va boshqalar). Bunda tovushlar birikmasi aniq artikulyasiya qilinmaydi.

Bola 5 oyligida tovushlarni eshitadi. Atrofdagilarning lablari artikulyasion harakatini ko'rib unga taqlid qilishga harakat qiladi. Bolaning qandaydir aniq harakatlarni ko'p marotaba takrorlashi harakat ko'nikmasining mustahkamlanishiga olib keladi.

6 oyligidan boshlab bola taqlid qilish orqali ba'zi bo'g'inlarni talaffuz eta boshlaydi (***na-na-na, be-be-be, da-da-da, pa-pa-pa*** va boshqalar).

Ikkinchi yarim yillikda bola ba'zi bir tovushlar birikmasini idrok qila boshlaydi va ularni predmetlar yoki harakatlar bilan bog'laydi ***(bu, ma, bey)***.

Bola 7-9 oyligida kattalarturli xil bo'g'inlarni qaytara boshlaydi.

10-11 oyligida so'zlarning o'ziga reaksiya paydo bo'la boshlaydi (vaziyat va gapirayotgan kishining intonasiyasidan qat'i nazar).

Ikkinchi davr – bog'chagacha bo'lgan davr (bir yoshdan 3 yoshgacha).

Bolada birinchi so'zlar paydo bo'lgandan so'ng, tayyorlov davri tugab, aktiv nutqni egallash davri boshlanadi. Bu vaqtda bola atrofdagilar artikulyasiyasiga e'tibor beradi. U gapirayotganlar orqasidan so'zlarni ko'p marotaba takrorlaydi va o'zi ham so'zlarni talaffuz qiladi. Bola hayotining 2-3 yiliga kelib, uning lug'at boyligi sezilarli darajada boyib boradi.

Eng keng tarqalgan ma'lumotga ko'ra, bolalarning lug'at boyligini bog'chagacha bo'lgan davrda o'sishi quyidagi raqamlarni ko'rsatadi: 1 yoshu 6 oyda - 10-15 ta so'z, 2-yilning oxiriga kelib 300 ta so'z, 3 yoshga borganda – 1000 ta so'z.

Bola hayotining 3-yiliga kelib, nutqning grammatik tomoni shakllana boshlaydi. Avval bola o'z xohish va iltimoslarini bir so'z bilan ifodalaydi. Keyinchalik 1-2 ta so'zdan iborat sodda jumlalar paydo bo'la boshlaydi.

Uchinchi davr – maktabgacha bo'lgan davr (3 yoshdan 6 yoshgacha).

Maktabgacha bo'lgan davrda bolalar birinchi navbatda artikulyasion jihatdan oson talaffuz etiladigan: lab-lab, lab-til undoshlari - *p, b, m, f, v* va boshqalarni o'rganadilar. Artikulyasion jihatdan talaffuz etish qiyin bo'lgan: shivirlovchi, sirg'aluvchi (*s, z, sh, j, ch)* va sonor *(r, l),* til orqa (*k, g*) tovushlarini talaffuzini egallashda qiynaladilar. Shuning uchun bolalar bu tovushlarni nutqda noto'g'ri qo'llaydilar yoki talaffuz etmaydilar.

Bu davrda lug'at boyligining o'sishi davom etadi. Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'ati 3000-4000 ta so'zgacha etadi. Lug'at boyligi o'sib borishi bilan birgalikda nutqning grammatik tomoni ham rivojlanib boradi.

Bola hayotining 4 - yiliga kelib, ular o'z nutqlarida sodda va murakkab gaplarni qo'llay boshlaydilar. 5 yoshga kelib esa, qo'shma gaplardan erkin foydalana oladilar. 5 yoshli bolalar qo'shimcha savollarsiz hikoya va ertaklarni aytib berish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Bu davrda fonematik idrok sezilarli darajada rivojlanadi. Bola avval unli va undoshlarni, so'ng sonor, shovqinli va sirg'aluvchi tovushlarni ajrata boshlaydi. Normada 4 yoshli bola barcha tovushlarni ajrata olishi, unda fonematik idrok shakllangan bo'lishi lozim. Bu vaqtga kelib tovushlarni to'g'ri talaffuzining shakllanishi tugallanadi va bola har tomonlama to'g'ri, aniq gapiradi.

To'rtinchi davr-maktab davri (7 yoshdan 17 yoshgacha).

Bu davrning o'ziga xos tomoni shundaki, bolalar nutqining rivojlanishi oldingi davrlardagiga nisbatan ongli ravishda ro'y beradi. Bu davrda bolalar tovushlar analizi, nutqning grammatik qonuniyatlarini egallaydilar. Bu davrda nutqning yangi turi yozma nutq etakchi rol o'ynaydi.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o'z vaqtida to'g'ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Buning uchun:

- bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo'lishi;
- normal aqliy qobiliyatga ega bo'lishi;
- normal eshitishi va ko'rishi;
- etarli darajada ruhiy aktivlikka ega bo'lishi;
- gaplashish ehtiyojiga ega bo'lishi;
- to'g'ri nutq muhitiga ega bo'lishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi.

Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1. Nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

2. Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo'lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.

3. Nutq kamchiligiga ega bo‘lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo‘ladilar.

4. Og’ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko‘rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy konuniyatlarini va xar bir yosh davrida Nutqning rivojlanish konuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy).

Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;

2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;

3. Tug’ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).

5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo‘ladigan bosh miya jarohatlari.

6. Nasliy faktorlar.

7. Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunksiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo‘ladi.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan sabablar, ayrim xollarda ularning birgalikda qo‘shilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o’qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU “Korreksion ishlar metodikasi” Ma’ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Toshturdiyeva Zoyira Dusmurod qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi stajiyor o'qituvchisi

NUTQ NUQSONLARINI BARTARAF ETISHDA HOZIRGI ZAMON LOGOPEDINING ROLI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nutqni rivojlantirishning eng kuchli omillari va stimullari bilan umumiy tanishish.Ilk yoshdagi bolalarda nutq buzulishlari uning intillektual rivojlanishiga hamda yosh xususiyatlarga bog'liq holda umumiy lug'at birligiga bevosita ta'siri to'g'rida tavsiyalar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar:*Nutq terapevti,nutq aloqa bog'lanish,fonetiko-fonematik qism ,komples yondashuv,verbal nutq,ijtimoiy sharoit.*

Абстрактный. В статье даны общие сведения о наиболее мощных факторах и стимулах речевого развития, даны рекомендации о прямом влиянии речевых нарушений у детей раннего возраста на их интеллектуальное развитие и общий словарный запас в зависимости от возрастных особенностей.

Ключевые слова: логопед, речевое общение, фонетико-фонематическая часть, комплексный подход, речевая речь, социальные условия.

Abstract. *This article provides a general introduction to the most powerful factors and stimuli for speech development. Recommendations are made about the direct impact of speech disorders in early-age children on their intellectual development and general vocabulary depending on age characteristics.*

Keywords: *Speech therapist, speech communication, phonetic-phonemic part, complex approach, verbal speech, social conditions.*

Insonning eng muhim fazilatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatiga ega bo'lib, nutq vositasida o' zaro aloqa bog'lay olishi, fikrlay bilishidir. Turli tovushlarning ma'lum tartibda birgalashib, payvasta bo'lib qo'shilishidan yuzaga keladigan m a'noli nutq muayyan organizmlarning faoliyati natijasida paydo boTadi. Nutq hosil bo'lishida ishtirok etadigan organlarning jami nutq apparati deyiladi. Nutq apparati markaziy va periferik bo'limlardan iborat. Nutq apparatining markaziy bo'limiga bosh miya po'stlog'i, po'stloqdagi markazlar osti va o'tkazuvchi nervlar kiradi. Odam miya po'stlog'ining ma'lum qismi (miya chap yarim peshona qismining pastki tomondagi pushtlarning orqa qismi) shikastlansa, bemorda nutq artikulatsiyasi, ya'ni nutq talaffuzi buzilib qolishini bundan yuz yil avval 1861 yilda Broka kashf etgan. Broka bunday miyaning ana shu qismi "so'z obrazlarining motor, ya'ni harakatlantiruvchi markazidir", deb xulosa chiqargan edi. So'zlar talaffuzining markazlari miyaning xuddi shu qismida joylashgandir. Birmuncha vaqt o 'tgandan keyin (1874 yilda) K.Vernike miya chap yarim shari tepa qismidagi pushtlarning orqa qismi shikastlanganda nutqni tushunish qobiliyati yo'qolib qolishini aniqladi va miya po'stlog'ining ana shu qismida "so'zlarning sensor obrazlari" joylashgan degan xulosaga keldi.

Bunday tadqiqotlar odamning nutq bilan bog'langan hamma funksiyalarini psixologik va fiziologik jihatdan o'rganishga aloqador bir qancha tekshirish ishlarini boshlab berdi. Shu ishlar natijasida nutq bilan bog'liq bo'lgan barcha psixofunksiyalar miya po'stlog'ining ma'lum qismlari ishtirokida yuzaga chiqishi aniqlandi. Ma'lumki, organizm atrofidagi muhit bilan doimo va mus-

tahkam o’zaro aloqada bolmay turib yashay olmaydi. Organizmning shunday tashqi ta’sirlarga moslanishi, atrofdagi muhit bilan muvozanatda bo’lishi asab sistemasi tufayli yuzaga chiqadi. Oliy darajadagi organizm bo‘lmish odamda tashqi muhit bilan bog‘lanish, aloqada bo’lishning yangi shakllari vujudga kelib, qaror topib borgan. “Rivojlanib borayotgan hayvonot dunyosida, - deb yozadi I.P.Pavlov, - odam darajasiga kelganda nerv faoliyati mexanizmlariga juda ham katta qo‘shimcha qo’shiladi”, Bu qo’shimcha odamda nutq paydo bo’lib, ikkinchi signal sistemasi yuzaga kelishi va rivojlanib borishidan iborat bo‘ladi. Nutqning yuzaga kelishi va idrok qilinishida biz “signallaming signallari” (I.P.Pavlov) tarzidagi so’zlardan foydalanamiz, ya’ni so‘zlarni tanlaymiz va ularning ma’nosiga qarab tahlil qilamiz, ajratamiz. Bu murakkab jarayon katta miya yarim sharlarining po‘stlog’ida amalga oshiriladi. Bolada ayrim tovush va fonemalar hayotining dastlabki oylarida paydo bo‘lsada, lekin ular hali tegishli signallar rolini o’ynamaydi, ma’lum bir tushunchani, ma’noni ifoda qilmaydi. So’zni, gapni talaffuz etish, narsalarning nomini, gaplardan iborat nutqni tushunish uchun miyada shartli aloqalar qaror topishi fiziologik korrelantlar paydo bo’lishi, ya’ni miya faoliyatining tegishli mexanizmlari yuzaga kelishi lozim..

Ortda qolish, kechikish atamasi vaqtinchalik (rivojlanish darajasining yoshga mos kelmasligi) va shu bilan birga, kechikishning vaqtinchalik xususiyatini ta’kidlaydi, bu yoshga qarab ushbu toifadagi bolalarni tarbiyalash va rivojlanish uchun sharoitlar ertaroq va qanchalik muvaffaqiyatli, adekvat yaratilgan bo’lsa, shunchalik qiyinchilikni engib o’tadigan bo’ladi. Moddiy dunyodagi narsa va hodisalar ongimizda aks etib, bularning in’ikosi so’z shaklida ifodalanadi, til hodisalari vositasida namoyon bo’ladi. Inson o’zi ko‘rgan va ta’sirlangan buyum yoki voqealarni so’z yordamida nomlab, ularning mazmuni haqidagi taassurotlarni obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko’rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo’ladi. Har qanday hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam o‘rnashib qolishida nutq yetakchi vosita hisobladi.

Modomiki shunday ekan, nutq aloqa bog‘lash jarayonida tafakkur kuragi bo‘lib xizmat qiladi.Shu bilan birga aloqa jarayonida nutq - ifodalash, biror narsani bildirish,anglatish va ta’sir ko’rsatish vositasi bo’lib xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutq negizida paydo bo’ladi. Nutq kishi tafakkurining rivojlanish darajasini ham belgilab beradi. Nutqdagi kamchilik bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati va boshqa ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.Og’ir nutqiy kamchiligi bo’lgan bolalarda intellektual kamchiliklar bo’lishi,yuzaga kelishi mumkin va aksincha, masalan, oligofren bolalar nutqida bir qator nutqiy kamchiliklar kuzatiladi. Logopedik amaliyotda nuqsonlaming birlamchi va ikkilamchi ekanligini aniqlash nihoyatda muhim. Logoped har bir bolaning ruhiy rivojlanishini chuqur o’rganib nutq kamchiligi tufayli ruhiyatida paydo bo’lgan ikkilamchi asoratlarni ajrata bilishi kerak.

Agar aql idrok rivoji nutqiy kamchilik tufayli orqada qolgan bo’lsa, bunday bola nutqida kamchiligi bo’lgan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar bog’chasiga yuborilishi kerak. Bilish faoliyatining turg’un buzulishi natijasida bola nutqi rivojlanmagan bo’lsa, bu bolani oligofren bolalar uchun tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi maxsus bolalar bog’chasiga yuborish talab etiladi. Ma’lumki, nutq murakkab funksional sistemani o’z ichiga oluvchi jarayondir. Bu sistemaning har bir tarkibiy qismi qismlari bilan mahkam bog’langan. R.YE.Levina va shogirdlari L.S.Vigotskiyning nutq va tafakkur haqidagi ma’lumotiga asoslanib turib, nutqni uch tarkibiy qismga bo’lib: fonetiko-fonimatik, leksik va grammatik nutqqa ajratib o’ng’anishni tavsiya etadi. Ana shu uchchala qism kishining yaxlit nutq sistemasini tashkil. Nutqida kamchiligi bo‘lmagan va kamchiligi bo’lgan bolalarda nutq sistemasi har xil darajada rivojlanadi.

Nutq sistemasining fonetiko-fonematik qismi tovushlar talaffuzi, ovoz, nutq ma’romi, sur’ati. rovonligidan, shuningdek idrok qobiliyatidan tashkil topadi. Leksik va grammatik qismlari tiln-

ing lug'at boyligi va grammatik qurilishini o 'z ichiga oladi. Nutq sistemasida leksik qism yetakchi o'rinni egallaydi. Bola nutqida so'zlar soni kam, ya'ni nutqning leksik qismi rivojlanmagan bo'lsa, fonetiko-fonematik, grammatik qismlarida ham, ma'lum kamchiliklar yuzaga keladi, butun nutq sistemasida yetishmovchiliklar kuzatiladi. Fonetiko-fonematik qismdagi kamchiliklar, masalan tovushlami noto'g'ri talaffuz etish tufayli so'zlar leksikaning o'zgarishi, nutqning grammatik tuzumiga ta'sir etadi. Sistemalilik prinsipi nutq kamchiliklarini aniqlash, bartaraf etish, oldini olish yo'lari, usullarni to'g'ri belgilashga yordam beradi. Logopediya fani barcha ishlarni kompleks yondoshish asosida tashkil etishni tavsiya qiladi. Kompleks yondoshish - bolaga har tomonlama ta'sir ko'rsatishini ko'zlab ta'lim-tarbiya jarayonida ham pedagogik, ham psixologik, ham meditsina metodlarini ishlatishdir. Rivojlanish prinsipi nutq kamchiligining kelib chiqish yo'lini, uning rivojlanishini tahlil qilishni ko'zda tutadi.

Bunda kamchilikning kelib chiqish sababalarini rivojlanish jarayonida qanday

o'zgarishlar natijasi ekanligini ko'rsatish - asosiy vazifadir. Nutqdagi asosiy funksiyalarning buzilishi kishi faoliyatiga albatta salbiy ta'sir ko'rsatadi, uning faolligini pasaytiradi, og'ir ruhiy kechinmalar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, ayrim so'zlarning noto'g 'ri talaffuz etilishi kishini noqulay vaziyatga solib qo'yishi bilan birga, uni atrofdagilar bilan muomala qilishida qiynab qo'yadi, u gapirganda o'z fikrini to'la anglata olmaydi. Nutq kamchiliklarining og'ir turlari (alaliya, rinolaliya, tutilib gapirsh va boshqalar) maktab dasturini o'zlashtirishga, keyinchalik, kasb tanlashga, ba'zan, umuman o 'qishga to'sqinlik qiladi, bilish faoliyati rivojlanishini susaytiradi, ba'zilarida intellektual yetishmovchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtai nazarda, nutqdagi kamchiliklarni boshqa ruhiy jarayonlar bilan bog'langan holda o'rganish prinsipiga amal qilish nihoyatda zarur.

Nutq kamchiliklari ko'p hollarda biologik va ijtimoiy omillarning birgalashib ta'sir o 'tkazishi natijasida paydo bo'ladi. Logopedik ishning samarodorligi nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablari. mexanizmlari. turlarini to'g'ri aniqlashga bog'liqdir. Bu o'rinda ontogenetik, etiopatogenetik prinsiplarni ahamiyati katta. Nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, ularni bartaraf etishda logoped barcha didaktik prinsiplarga tayangan holda ish tutadi. Logopedik ishni tashkil etishda, har qaysi bolaga xos xususiyatlarni hisobga olish, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish, ta'limning o'quvchilarga xos bo'lishi, ta'lim va tarbiyaning birligi prinsipiga amal qilish, onglilik, aktivlik va mustaqillik kabi prinsiplarning ahamiyati ayniqsa katta.

Nutq - til borlig'ining shakli, uning gavdalanishi, amalga oshishidir. Nutq deganda odamning hayotiy vaziyatlarda til boyliklaridan foydalanishi, fikrni til orqali shakllantirish va yetkazish jarayonining natijasi tushuniladi. Alohida so'zlovchining nutqi talaffuz, lug'at, jumla tuzilishi xususiyatlariga ega. Shunday qilib, nutq aniq va individual jarayondir. Bolada verbal nutqning rivojlanishining asosi nutqning kommunikativ tuzilmasidir. Ushbu funktsiyaning o'z vaqtida paydo bo'lishi bolaning ong va ixtiyoriy e'tiborning eng yuqori darajalarini qanchalik tez egallashini aniqlaydi. Nutqni aloqa vositasi sifatida o'zlashtirish uchta asosiy bosqichga asoslanadi:

I bosqich – nutqqacha bo'lgan davr. Bola kattalar nutqini tushunmaydi, lekin kelajakda nutqni o'zlashtirishni ta'minlaydigan sharoitlar shakllanadi.

II bosqich - nutqning paydo bo'lish bosqichi. Bola kattalarning nutqini tushuna boshlaydi, birinchi so'zlarini talaffuz qiladi.

III bosqich - og'zaki muloqotning rivojlanishi.

B.G.Ananevningning tadqiqotlari bilan tanishar ekanmiz, uning ta'kidlashicha, nutqida kechikish bo'lgan bolalarning aqliy faoliyat turlarida, idrok etish, yodlash va fikrlash jarayonlarida unumdorlikning pastligi kuzatilishini aytib o'tgan.

P.I. Zinchenko va A.A. Smirnovlar esa nutq nuqsonlari bor bolalarda xotirada kuzatiladigan buzilishi muhim o'rin tutishini aniqlaydi.

T.V. Egorova o'z izlanishlarida aqliy zaifligi bo'lgan kichik yoshdagi bolalarda eslab qolish jarayonida qiyinchiliklar kuzatilishini qayd qilib o'tgan.

Tadqiqotchilar L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontiyevlar tafakkurning ikkita dastlabki shakllarining xususiyatlarini ko'rib chiqishga e'tibor bergan.Ular bu bolalarda kognitiv faollikning past rivojlanganligini ko'rsatadi.

Bir qator psixolog, o'qituvchi, tilshunoslar (D.B.Elkonin, A.R.Luriya, D.N.Bogoyavlenskiy, F.A.Soxin, A.G.Tambovtseva, G.A.Tumakova va boshqalar) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda jarangli so'zning fonetik xususiyatlarini elementar bilish nutqning umumiy rivojlanishiga ham ta'sir qilishini tasdiqlaydi. Nutqda nuqsoni bo'lgan bola esa maktabga nafaqat fonetik jihatdan tiniq, grammatik jihatdan to'g'ri, leksik jihatdan rivojlangan, balki o'qishga qodir bo'lsa yaxshi bo'lishini ta'kidlaydi.

Chaqaloq 2-3 oy bo'lganida chinqirab yig'lashi bilan birga «agu»,»a»,»u»kabi tovushlarni ayta boshlaydi. Bu tovushlarning aytilishi natijasida bolaning nutq apparati o'sib boradi. Chaqaloq 3-4 oy bo'lganda uning asta sekinlik bilan tili chiqa boshlaydi. Unda ayrim tovushlar paydo bo'ladi. Albatta bu jarayonda kattalarning ta'siri bo'ladi. Bolada tovushlarni eshitib anglash jarayoni rivojlanadi. Bolaning 7-8 oylik davrida kattalarning gaplashgan tovushlariga nisbatan javob tariqasida harakat qilishi faollashadi. Misol uchun "Qani aya?"deganda u onasi tomon qaraydi. Bu jarayon logopediyada passiv nutqning rivojlanishi deyiladi. 9-10 oylik bo'lgan bola tovushlar birikmasini taqlid yo'li bilan talaffuz qiladi. Bolaning nutq talaffuzi deyarli yaxshiroq rivojlanadi. Bola tovushlarni eshitish bilan, narsalarning nomini aytishi bilan, uning nutq talaffuzi rivojlanib boradi. Bolaning nutqi kattalar nutq asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Bola nutqining shakllanishi davrlari turlichadir. Ko'plab tadqiqotchilar asarlarida shu jumladan: A.N.Peozdeva, G.L.Rozengrad-Pupko, L.N.Leonteva, N.I.Jinkin kabi olimlar ontogenez jarayonida bola nutqining rivojlanish davrlari bayon etilgan G.L.Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi.

1. Tayyorlov davri (2 yoshgacha)
2. Nutqning mustaqil shakllanishi davri.

Bu davrlarning to'liq tavsifi ustida to'xtalib o'tiladigan bo'lsak. Tayyorlov davri (bola tug'ilgandan 2 yoshgacha).Nutqning mustaqil shakllanishi davri esa qolgan yosh davrlarni o'z ichiga oladi. Inson hayotida nutqining o'rni beqiyosdir. Nutqiy faoliyatning to'laqonli emasligi shaxsning shakllanishi, rivojlanishi uchun salbiy ta'sir ko'rsatadi. Erta yoshdagi nutq shakllanishi buzulishlari ekzogen va endogen omillar ta'siri natijasida bo'ladi. Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko'rib chiqishda evolyusion -dinamik yondashiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, nuqsonli rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini va har bir yosh davrida rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir. (Abu Ali Ibn Sino, I.M.Sechenov, L.V.Vigotskiy).L.S.Vigotskiy ishlab chiqqan psixik rivojlanishining konsepsiyasi, bolalik davrida nutq rivojlanishi buzilishining sababini o'rganishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. M.Ye. Xvatsev ilk bor nutq buzilishlarini sabablarini ichki va tashqi omillarga ajratdi. Nutq nuqsonlari ekologik,tibbiy, ruhiy-ijtimoiy sabablarga bo'linadi. Erta yoshda nutq shakllanishiga salbiy natijalarni olib keladi Erta yoshdagi nutqiy rivojlanishi orqada qolayotgan bolalarda nuqtning buzilishi sabablari etib qisqacha mazmunda: Ichki va tashqi radiatsiya,oziq-ovqat va suv ta'minotining sifatsizligi, embrion rivojlanish davridagi turli xil patalogiyalar, ota-onalar tomonidan diqqat-e'tiborning sustligi, Ijtimoiy sha-

roitning yomonligi sabab bo'ladi. Nutq buzilishlari ikki guruhga bo'linadi. Organik va funksional guruhga bo'linadi. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolish holatlari organik nutq buzilishdagi markaziy va periferik harakterdagi nutq kamchiliklari: Alaliya, Afaziya, Dizartriya, Rinolaliya, NTR,BSF kabi nuqsonliklarda namoyon bo'ladi. Logopediya bo'yicha mutaxassis O.V.Pravdina o'zining "Logopediya" asarida nutq nuqsonlarini quyidagicha harakterlaydi.

1.Nutq nuqsonining oldini olmasa, u o'zidan-o'zi yaxshi bo'lmay aksincha yomonlashib boradi.

2. Nutq nuqsoni gapiruvchining yoshiga mos kelmaydi.

3. Nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalar logopedik yordamga muhtoj bo'ladi.

4.O'gir nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalarning nafaqat nutqiga, balki umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanishi orqada qolayotgan bolalarda lug'at boyligini passivligi yoki umuman yo'qligi logopedik yordamni erta qo'llanmaganligi, ota-onalarning qarovsizligi sababchi bo'lishi mumkin. Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolayotgan bolalarni amaliyotda o'rganish shuni ko'rsatadiki,bu toifa bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg'ulotlar ko'p yo'nalishli xarakterga ega. Logopedlar asosan nutqning fonematik, leksik-grammatik tomoni bilan korreksion ishlarni iloji boricha erta boshlash,to'g'ri tashxis va korreksion metodikalarni tanlash muommosi hali xatoliklar o'z yechimini topgani yo'q. Shunga ko'ra erta yoshdagi bolalar bilan ishlashda quyidagi dolzarb masalalarga e'tibor qilish kerak:

-Bu bolalarda korreksiyaslovchi ishlarni iloji boricha erta boshlash nutq va bilish jarayonlari rivojlanishida o'ta muhimligi.

- Erta yoshdagi nutqiy rivojlanish orqada qolgan bolalarda nutq nuqsonligini oldini olishda qaratilgan logopedik ishni tashkil etish va joriy qilishning muhimligi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 13.10.2020 yildagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 25 dekabrdagi "2018-2022 yillar davrida bolalarda tug'ma va irsiy kasalliklarni barvaqt aniqlash Davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-3440 sonli Qarori.

3.Nurkeldieva D.A.Rivojlanishida og'ir nuqsoni bo'lgan bolalarga korrektsion-pedagogik yordam ko'rsatish.Maktab va hayot.2017-№29-31.

4.Raxmanova V.S. Korreksion pedagogika va logopediya. Oily o 'quv yurtlari uchun o 'quv q o 'llanma / O'zbekiston Respublikasi Oliv va oTta maxsus ta'lim vazirligi. - T : « IQ T IS O D M O l .IYA» 2007. - 1.4

5 Малофеев Н. Н. Ранняя помощь – приоритет современной коррекционной педагогики / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2003. – № 4. – 7– 11 с.

6.Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых нарушений) / под ред. Г. В. Чиркиной. – М., 2003. – 238 с.

7.Михеева А. Г., Черченко Ю. С. Развитие речи и познавательных способностей дошкольников 2-3 лет / А. Г. Михеева, Ю. С. Черченко -М.: Сфера, Речь, 2012. - 96 с.

Egamberdiyeva Shahnoza Akbar qizi
Jizzax viloyati, Jizzax shahar Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti maxsus pedagogika kafedrasi stajyor o'qituvchisi

AQLI ZAIF BOLALARNI O'RGANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada logopedik ishlarni rivojlatirishda nutqning buzilishlarini bartaraf etishda yetakchi logoped bo'lib, ularning asosiy shakllari tarbiyalash, o'qitish, korreksiyalash, kompensatsiya, moslashish va reabilitatsiya hisoblanadi va shu haqda yoritilgan

Kalit so'zlar: aqliy, jismoniy, ahloqiy, Oligofreniya, Go'daklik davri, Noadekvat harakatlar, artikulyatsion mashg'ulotlar, ijtimoiy faoliyat.

Annotation: In this article, speech therapists are the leading speech therapists in the development of speech disorders, and their main forms are education, training, correction, compensation, adaptation, and rehabilitation..

Keywords: Mental, physical, moral, Oligophrenia, Infancy, Inadequate movements, articulatory activities, social activities.

Аннотация: В данной статье логопеды являются ведущими логопедами в развитии речевых нарушений, а их основными формами являются обучение, обучение, коррекция, компенсация, адаптация и реабилитация.

Ключевые слова: Психическое, физическое, моральное, Олигофрения, Младенческий возраст, Неадекватные движения, артикуляционная подготовка, социальная активность.

Bolaning jismoniy va psixik jihatdan rivojlanishida uning shaxsini holati va xususiyatlari ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi bilan o'zgarib boradi. Maqsadga yo'naltirilgan psixik-ijtimoiy korreksion ishlar jarayonida bolalar aqliy, jismoniy, ahloqiy o'z-o'zini boshqaruvi rivojlanib boradi, ijtmioiy-mehnatga moslashuv malakalari shakllanadi, o'zining faoliyatini tashkil etish va boshqarish yuzaga keladi.

Psixik-ijtimoiy ishlarning barcha tizimi intellektual yetishmovchiliklarga ega bo'lgan bolalarni atrof dunyo haqiqatlariga rebilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirishga, uni teng huquqli va faol mehnat kishisiga aytantirib, jamiat hayotiga, mehnatga moslashib, jamiyatga foyda keltirishiga qartiladi.

Rus psixologi L.S.Vigotskiy maxsus ta'limda korreksion o'qitishga muhtoj bo'lgan bolalarning harakat doirasini o'rganish va takomillashtirish lozimligini ta'kidlab, oliy intellektual imkoniyat yaratishini ko'rsatgan.

Ko'pgina tadqiqotchilar korreksion-rivojlantiruvchi tadbirlar kompleksida bolalarning motorikasini rivojlantirishga qaratilgan ishlarning zarurligi va pedagogik ahamiyatiga e'tiborlarini qaratadilar (L.Z. Arutyunyan, Andronova, R.D. Babenkova, L.I. Belyakova, V.V. Voronkova, I.F. Garkusha, V.A. Griner, I.A. Groshenkov va boshqalar).

Oligofreniya bola hayotining dastlabki davrida yoki homilaning rivojlanishini turli bosqichlarida markaziy nerv sistemasining (asosan bosh miya kata yarim sharlari po'stlog'ining) jarohatlanishi natijasida yuzaga kelishi tufayli aqli zaif bolalarning ilk rivojlanishi xususiyatlarini bilish ularning psixik rivojlanishini tushunishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki aqli zaif bolaning rivojlanish qonuniyatlari meyorida rivojlanayotgan bolaning rivojlanish qonuniyatlaridek kechadi. (G.I.Troshin, L.S.Vigotskiy). Shuning uchun aqli zaif bolalarga ham umum qabul qilingan yosh davrlarga bo'lish taalluqlidir. Bunda aqli zaif bolalarning hayot davrlari ham shartli rivishda go'daklik, ilk yosh va maktabgacha tarbiya va maktab yosh davrlariga ajratiladi.

Go'daklik davri (2 oylikdan 1 yoshgacha).

Aqli zaif bolaning rivojlanishi uning birinchi yashash davridanoq, meyorida rivojlanayotgan bolalar rivojlanishidan farq qiladi. Ko'pchilik oligofren bolalarda bo'ynini tutish, o'tirish, turish, yurish kabi holatlari rivojlanishi kechikib qoladi. Aqli zaif bolalarning tevarak – atrofga bo'lgan qiziqishining pastligi, befarqligi ko'zatiladi. Meyorida rivojlanayotgan bola bir oylikka to'lgach katta yoshdagi kishining yuziga, rangdor va yaltiroq narsalarga uzoq vaqt tikilib tura oladi. Shuningdek, odamlar bir yerdan ikkinchi yerga siljigan vaqtida ularni ko'zi bilan ko'zatib turadi. Bu holatlar aqli zaif bolalarda rivojlanmagan bo'ladi. Shuning uchun bolalar hayotining birinchi kunlaridanoq ularda ko'rish va eshitish qobiliyatini o'stirish zarur. Ko'rish qobiliyati bilan eshitish qobiliyatini o'stirish – bolalarda umumiy o'sishi uchun tevarak atrofdagilar bilan munosabatda bo'lishi uchun. gu-gulashi va harakat qilishi uchun katta ahamiyatga egadir. Bu davrda bolalarni turli ovozlarga kattalarning nutqiga, shaqildoqning, musiqa asbobining ovoziga quloq sola bilishini o'stirib borish kerak.

Aqli zaif bola birinchi yashash davrida tanish va begona kishilarni ajrata olmaydi. Bu davrda bola osib qo'yilgan shaqildoqni ushlab olishga, uni qo'lidan mahkam tutib turish uchun unga qo'lini uzatishga harakat qiladi. Aqli zaif bolada bu jarayonlar Ushbu davrda rivojlanmagan bo'ladi. Aqli zaif bolalarning nutqi meyorida rivojlanayotgan bolalar kabi rivojlanib bormaydi. Bolaning tili chiqishiga yaqinlashib qolishi shunda namoyon bo'ladiki, bola tez-tez har xil bo'g'inlarni talaffuz qila boshlaydi. Ularni anchagacha hadeb takrorlaydi.

Aqli zaif bolalarda bu jarayonlar kechikib rivojlanadi. Aqli zaif bolalarda artikulyatsiya apparat va fonematik eshituvni rivojlanmaganligi bola nutqini rivojlanishini kechikishiga sabab bo'ladi. Bolalar bu yosh davrda emaklashlari, o'tirishlari, narsalarni ushlab turishlari lozim. Aqli zaif bolalarda harakat qilish passiv bo'lib, ular meyorida rivojlanayotgan tengdoshlariga nisbatan kech emaklaydilar, yuradilar. Aqli zaif bolalarning harakatini passivligi ularni jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kattalarning rivojlantiruvchi ta'sirlari amalga oshmaydi. Yaqin rivojlanish zonasi kengaymaydi. Jismoniy imkoniyatlarning va psixik jarayonlarning shakllanishidagi senzettiv davr o'tib ketadi. Chunki bolalarning harakati, emaklashi tana muskullarining o'sishiga va harakatlarning uyg'unlashuviga yordam beradi.

Ilk yoshdagi bolalar (1 yoshdan 3 yoshgacha).

Meyorida rivojlanayotgan bolalar 2 yoshda yurib ketadilar. Ba'zi aqli zaif bola bu yoshda yurib ketishlari mumkin. Lekin ko'pchilik aqli zaif bolalarda yurish harakatlari juda kechikib rivojlanadi. Ba'zi bolalarda 3 yoshning oxirlariga kelib yurish holatlari ko'zatiladi.

Aqli zaif bolalarning harakati meyorida rivojlanayotgan bolalar harakatidan farq qiladi. Ularda bo'sh, вео'xshov qadam tashlash, sekin harakatlarni ko'zatish mumkin.

Yurishni o'rganish bolani umumiy psixik rivojlanishiga kata ta'sir ko'rsatadi. Yurishni egallagandan so'ng yangi rivojlanish bosqichi – tevarak atrofdagi predmetlar dunyosini o'zlashtirish bosqichi boshlanadi.

Kattalardan mustaqil bo'lib, bola shu vaqtgacha unga tanish bo'lmagan predmetlarni o'rganadi. U Amaliy ravishda fazodagi yo'nalish va masofani o'zlashtiradi. Ko'pgina predmetlarning xusu-

siyatlari bilan tanishadi. Buning natijasida predmetli harakatlarning shiddatli rivojlanishi ko‘zatiladi.

Bolaning predmet Bilan har qanday harakati predmetli harakatga kirmaydi. Predmetli harakat deb predmet o‘zining funksional vazifasiga muvofiq foydalanishiga aytiladi. Masalan, agarda bola qoshiqni qo‘liga olib u bilan stolni taqillatsa – bu predmetli harakat emas, balki manipulyatsiyadir, chunki qoshiqning vazifasi boshqa: agarda bola qoshiqdan ovqat yeyish uchun foydalansa – bu predmetli harakatdir.

Bu davr aqli zaif bolalarda qanday kechadi? Aqli zaif bolalarda predmetlar dunyosi bilan sof tanishi yuz bermaydi. Ularning ko‘pchiligida atrofdagi predmetlar dunyosiga qiziqish quyidagi tarzda namoyon bo‘ladi: bolalar nigohi tushgan barcha predmetlarni qo‘llariga oladilar, ammo ularning xususiyatlariga, vazifalariga qiziqmaydilar, aqli zaif bolalarning ko‘pchiligi kattalar ularning qo‘liga bergan predmetlarni ham tashlab yuboradilar.

Predmetli faoliyatning rivojlanishi. Normada rivojlanayotgan bolalar hayotining ikkinchi yilida predmetli harakatlarni o‘zlashtirish asosida predmetli faoliyat shakllanadi, uchinchi yilida esa bu faoliyat yetakchi faoliyatiga aylanadi. Yetakchi faoliyat sifatida u bolaning psixik rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Predmetli harakatlarning barchasi ham bolaning rivojlanishiga bir xil ta’sir etmaydi. Idrok va tafakkurning rivojlanishiga, so‘ngra bolaning nutqini rivojlanishiga «moslashtirish” va “asbobli” harakatlar ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi.

“Moslashtirish harakatlari” – bu predmetlar bilan shunday harakat qilishga aytiladiki, unda bola bir predmetni boshqa predmetga moslab olishi yoki predmetlarning bir qismini uning xususiyati, belgisiga qarab boshqa predmetga moslashishi lozim. Masalan, qutini yopish uchun unga kata – kichikligi va shakliga qarab qopqoq tanlashi lozim. Bunda idrok va tafakkur rivojlanadi. Shunday moslashtirish harakatlari prinsipida bizga ma’lum barcha didaktik o‘yinchoqlari asoslangan.

Qurolli harakatlar – bu harakatlar jarayonida bir asbob – predmet boshqa predmetlarga ta’sir etish uchun foydalaniladi. Qurollar shunday harakatlarni bajarishga yordam beradiki, bunda ularsiz bu harakatlarni bajarish imkoni bo‘lmaydi. (qoshiq, vilka, qalam, bolg‘a, bolta, pichoq, qaychi, nina va h.k). Harakat asboblaridan foydalanishda bolaning qo‘li uni qo‘llash mantig‘iga bo‘ysunadi. Bola manipulyatsiya qilayotgan yoki moslashtirish harakatlarini qilishda predmetlarning xususiyatlarini o‘z shaxsiy tajribasi asosida anglab borsa, asbobli. qurolli harakatlardan foydalanish usulini kattalardan o‘rganish lozim. Qurolli harakatlarni o‘zlashtirib olish bolaning ijtimoiy muhitiga moslashishida muhim ahamiyatga ega.

Predmetli faoliyatni yuzaga kelishi davrida meyorida rivojlanayotgan rivojlanayotgan bolada har bir predmetning tashqi ko‘rinishigagina emas, balki uning vazifasiga, qo‘llash usuliga qiziqish uyg‘onadi (masalan, bu Bilan nima qilish mumkin? Tarzida) Shu sababli bolalar qo‘liga tutgan har bir predmet bilan o‘zoq manipulyatsiya qiladilar. Bunda bolalarda predmetning nom iva ular bilan qilinadigan harakatlarga qiziqish uyg‘onadi. Ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda predmetli harakatlar shakllanmaydi. Ularning ba’zilari o‘yinchoqlarga qiziqmaydilar. Ularni qo‘lga olib manipulyatsiya qilmaydilar. Bundan tashqari manipulyaqiya noadekvat harakatlar Bilan almashtirilib turiladi.

Noadekvat harakatlar deb shunday harakatlarga aytiladiki, bunda predmetdan foydalanishda predmetlar dunyosidagi predmetning roli Bilan undan foydalanish mantig‘iga qarshi harakat qilinadi. Masalan, qo‘g‘irchoq Bilan stolni taqillatish, katta mashinani kichik garajga kirgizishga harakat qilish. Bunda bilish – mo‘ljalash faoliyati bo‘lmaydi va bunday harakatlar bolaning rivojlanishiga yordam bermaydi.

Noadekvat harakatlarning mavjudligi – aqli zaif bolaning xarakterli xususiyatidir. Ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda nutqning shakllanishi uchun zarur bo‘lgan dastlabki zaminlar: predmetlar bilan harakat qilish, kattalar bilan hissiy muloqat, artikulyatsiya apparatining va fonematik eshitishning tayyorligi bo‘lmaydi. Ko‘pchilik ilk yoshdagi aqli zaif bolalarning faol nutqida birinchi so‘zlar 2 yoshdan so‘ng paydo bo‘ladi. Jumlalar esa 3 yoshgacha paydo bo‘lmaydi. Natijada ilk yoshdagi aqli zaif bolalarda nutq aloqa vositasi va bolaga ijtimoiy tajribani berish vositasi bo‘lib xizmat qila olmaydi. Shuningdek nutq faoliyatni boshqarish funksiyasini ham bag‘riga olmaydi.

Foydalangan adabiyotlar royxati

Maxsus adabiyotlar.

1. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarni psixologiyasini o‘rganishda ijtimoiy munosabatga tayyorlashda kino san`ati imkoniyatlaridan foydalanish. “Bola va zamon” jurnali. 2020/2. T., 2020. 70-72 b.
2. O‘zbekiston Resrublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta`lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. (Qonun hujjatlari ma`lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son).
3. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribani shakllantirishning ayrim tarbiyaviy-korreksion masalalari. “pedagogika” ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2015/1. T., 2015. 34-39 b.
4. Smirnova A.M. Korreksionno-vosritatelnaya rabota ushitelya vsromogatelnoy shkoli. - M.: ‘rosveshenie, 1982.- 104 s.
5. Firsova E.Y. Sotsialno-redagogisheskoe sorrovojdenie semey umstvenno otstalix lits. Diss. …kand. ‘ed. nauk. – M., 1994. - 250 s.
6. Lebedinskaya K.S. ‘sixisheskie narusheniya u detey s ‘atologiey temra ‘olovogo sozrevaniY. M., Meditsina. 1910 – 156 s.
7. Lebedinskiy V.V. Narusheniya ‘sixisheskogo razvitiya v detskom vozraste: Usheb: ‘osobie dlya stud. psixol.fak. vissh. usheb. zavedeniy. – M.: Akademiya, 2003. – 144s.
8. Leontev A.N. psixologisheskie osnovi razvitiya rebyonka i obusheniY. – M.: Izdatelstvo “Smisl”. 2019. - 423 s.

L.R.Xayitov
Qo’qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
K.Umarova
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi guruh magistranti

PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING DIALOGIK NUTQINI O‘YIN FAOLIYATIDA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Bolalarning aqliy zaiflashuvini o’rganish defektologiyaning eng muhim masalalaridan biridir. Bu bilan turli o’qituvchilar, masalan, oligofrenopedagoglar, psixologlar, nevrologlar, genetiklar va boshqalar shug’ullanadi.

Kalit so’z: nutq nuqsoni, so’z, bo’gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya, V. I. Lubovskiy, M. S. Pevzner, G. E. Suxareva va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, aqliy buzilish - bu doimiy va qaytarib bo’lmaydigan buzilish holatlari, xususan, kognitiv faoliyatning organik shikastlanishi natijasida. miya yarim korteksiga. Shuning uchun intellektual buzilishlarni o’rganish yoki tashxis qo’yishda ushbu asosiy belgilarga tayanishga arziydi.

N.G.Morozovaning ta'kidlashicha, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar kognitiv sohaning rivojlanmaganligi, aniqrog'i, kognitiv qiziqishlar bilan ajralib turadi, bu ularning normal rivojlanayotgan tengdoshlariga qaraganda bilishga kamroq ehtiyojda namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonining barcha bosqichlarida aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda kam rivojlanganlik elementlari mavjud , ba'zan esa yuqori aqliy funktsiyalarning atipik rivojlanishi. Atrofdagi voqelik haqidagi tajriba va g'oyalar o'ta qashshoqlik bilan tavsiflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, aqliy zaiflikdagi nuqsonlar allaqachon bilishning birinchi bosqichida - idrok etishda kuzatilishi mumkin .

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarning idroki nafaqat eshitish, ko'rish yoki nutqning rivojlanmaganligi sababli, balki analizatorlari buzilmaganda ham buziladi. V.G.Petrova, J.I.Shif kabi psixologlar bu bolalarning idrokining ma'lum bir qator xususiyatlarga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

Aqli zaif bolalarda asosiy kamchilik idrokni umumlashtirishning buzilishi hisoblanadi. Odatda rivojlanayotgan bolalar bilan taqqoslaganda, aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar ularga taqdim etilgan materialni, xoh u rasm yoki matnni qayta ishlash uchun sezilarli darajada ko'proq vaqt talab qiladi. Shuningdek, bunday maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy rivojlanmaganligi sababli asosiy narsani aniqlash, qismlar, belgilar va boshqalar o'rtasidagi ichki aloqalarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bundan kelib chiqadiki, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni idrok etish kamroq farqlanadi.

Ta'lim jarayonida bu xususiyatlar grafik jihatdan o'xshash harflar, raqamlar, tovushlar va so'zlarni, shuningdek ob'ektlarni noto'g'ri idrok etishda namoyon bo'ladi; bu, shuningdek, printsipial jihatdan tanib olishning sekin sur'atini o'z ichiga oladi.

umumiy tushunish uchun muhim bo'lgan materialda qiyinchiliklar mavjud bo'lgan idrok doirasining torligini qayd etmaslik mumkin emas. Bundan tashqari, idrok etishning selektivligi buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ham xarakterlidir.

Yuqorida qayd etilgan idrok etishning kamchiliklari materialni adekvat tushunish imkoniyatini kamaytiradi, shuning uchun aqli zaif bolalarning idrokiga o'quv jarayonida katta e'tibor berilishi kerak.

Bolalarga absurd vaziyatlarni aks ettiruvchi turli xil rasmlar taqdim etilganda, ular oddiy intellektga ega bo'lgan bolalardan farqli o'laroq, tasvirlangan narsaning bema'niligi aniq ekanligiga aniq hissiy reaktsiyani boshdan kechirmaydilar. Buni idrok etish jarayoni passiv ekanligi bilan izohlash mumkin - aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar mustaqil ravishda tengdoshlarini tekshirish va tekshirishni bilmaydilar va agar ular alomatlardan birini topsalar, ular boshqa absurdlarni qidirishga o'tmaydilar. Bundan kelib chiqadiki, aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar ushbu usullarda natija ko'rsatishlari uchun ularni doimiy ravishda ushbu faoliyat bilan shug'ullanishga undash kerak, aks holda topshiriqlar bajarilmaydi va o'quv jarayoni juda qiyin bo'ladi.

Aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar makon va vaqtni idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu esa ularga o'zlarini atrof-muhitga yo'naltirishda muammolarni keltirib chiqaradi. Bolalar, hatto kattaroq yoshda ham, o'ng va chap tomonlarni ajratmaydilar va ma'lum bir xonani aniqlashda xato qiladilar, xoh u sinf, ovqat xonasi yoki hojatxona. Vaqt oralig'ida ham qiyinchiliklar paydo bo'ladi - soat bo'yicha vaqt, haftaning kunlari va boshqalar.

Aqliy nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ranglarni va ayniqsa, turli xil soyalarni normal aqlga ega tengdoshlariga qaraganda ancha kechroq farqlashadi. J.I.Shifning ma'lumotlariga ko'ra, 14% hollarda yordamchi maktab o'quvchilari quyuq yashil ob'ekt bilan to'q ko'k rangga mos keladi va aksincha. O'rta maktab o'quvchilari orasida bu kuzatilmadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.
2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).
3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007
5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

Toyirova M.M,
O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi inklyuziv ta'lim bo'limi metodisti.

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO' LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INKLYUZIV MUHITGA MUVAFFAQIYATLI MOSLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'limga jalb etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar, ularning oilalari va ta'lim tashkilotlari hodimlarining ta'lim jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari hamda ularga yaratilishi lozim bo' lgan shart-sharoitlar haqida materiallar keltirilgan. Ta'kidlash joizki alohida ta'lim ehtiyojlari bo' lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning inklyuziv muhitga muvaffaqiyatli moslashishi muayyan shartlarni talab etadi, agar ushbu shart sharoitlar o' z vaqtida va to' g'ri tashkil etilsa inklyuziv ta'limda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Tayanch iboralar: alohida ta'lim ehtiyojlari bo' lgan maktabgacha yoshdagi bolalar, inklyuziv ta'lim, adaptatsiya (moslashish) jarayoni.

Hozirgi kunga kelib ta'limning ustuvor yo' nalishlari tubdan o' zgarmoqda. Bu zamonaviy jamiyatda insoniyatning rivojlanishi, uning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish haqidagi qarashlarining o' zgarishi bilan izohlanadi. Jamiyatdagi bu o' zgarishlar ta'lim jarayonida yangi tushunchalar paydo bo' lishiga sabab bo' ldi. Ushbu tushunchalardan biri "inklyuziv ta'lim" dir. Inklyuziv ta'lim bu hamkorlikdagi ta'lim tizimi bo' lib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. [4]. UNESCO inklyuziv ta'limga "yaxlit hodisa" degan umumiy ta'rifni berdi va bu istisnosiz barcha bolalarning sifatli ta'limdan teng foydalanishni nazarda tutadi. [3] Ushbu ta'lim gumanizmga, aql va ijodkorlikni rivojlantirishga, fiziologik, hissiy, etnik, shaxsiyat tarkibiy qismlarining muvozanatiga asoslangan.

Tarixiy rivojlanish davrida nogiron bolalarning ta'lim tizimi izolyatsiyadan inklyuzivgacaha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi. [2]. Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim shakllanish bosqichida, shuning uchun mamlakatimiz uchun bunday ta'lim tizimini o'rnatish davlat darajasidagi masala sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishdagi masalalar bugungi kunda ayniqsa maktabgacha ta'lim tizimiga tegishli. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni joriy etish yangilik hisoblanadi va bu jarayon asta sekinlik bilan bosqichma bosqicha amalga oshirish lozim. Aynan inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga jamiyatda eng to'liq integratsiya va moslashish uchun zarur bo'lgan, sog'lom tengdoshlari bilan teng rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etadi va bu jarayon qancha erta boshlansa hamda amalga oshirilsa ijobiy yutiqlarga erishish ehti-

moli shuncha ortadi. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun kompleks o‘zaro hamkorlik zarur. Bu jarayonda ta’lim tizmini, pedagog hodimlarni, ota-onalarni tayyorlashimiz, to‘g’ri ijtimoiy munosabatni shakllantirishimiz oldimizdagi asosiy masalalardan biri bo‘lib turibdi. [5]

Maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni tashkil etishda bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Birinchi masalalardan biri bu maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy jarayonni hali yahshi rivojlanmaganligi hamda tegishli dasturlar ishlab chiqilmaganligidir.

Ikkinchi qiyinchilik bu maktabgacha ta’lim muassasalarining inklyuziv guruhlarni tashkil etish uchun kerakli jihozlar hamda o‘quv vositalari bilan ta’minlanmaganligidadir.

Uchinchi qiyinchiliklardan biri bu o‘qituvchi-tarbiyachilarning malakalari yetarli emasligi va nogiron bolani qabul qilishga psixologik tayyorgarliklarining yo‘qligi.[1]. Ushbu muammolarning yechimlaridan biri bu o‘qituvchi-tarbiyachilarning malakasini oshirish, ularda “maxsus” bolaga nisbatan xolis munosabatni shakllantirish, uni bolalar jamoasining qolgan a’zolari bilan teng ravishda qabul qilish qobiliyatini tarbiyalash bo‘yicha tegishli ishlarni bajarish kerak.

To‘rtinchidan, nogiron bolalar ta’lim faoliyatini to‘g’ridan-to‘g’ri tashkil qilishda zarur maxsus uslubiy adabiyotlarning yo‘qligi .

Beshinchidan, sog’lom rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari va nogiron bolalarning ota-onalarining maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etishga munosabati muhim muammo hisoblanadi.

Ko‘pgina hollarda alohida talim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ota-onalari bolalarning rivojlanishida o‘z ishtirokini butunlay to‘xtatib, barcha ma’suliyatni o‘qituvchi-tarbiyachilarga tashlab qo‘yadilar. Ushbu muammoni ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar va maktabgacha ta’lim muassasalari mutaxassislari bilan o‘zaro hamkorlikda hal qilish kerak.

Normada rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari har doim ham o‘z farzandlarini nogiron bolalar bilan bir guruhda bo‘lishini istamaydilar va bu vaziyatga psixologik jihatdan tayyor bo‘lmaydilar. Hech kimga sir emaski imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlarining munosabati aynan kattalarning hatti-harakatlariga bog‘liq. Inklyuziv ta’limda ota-onalarning dunyoqarashi va munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Umumiy qilib aytadigan bo‘lsak maktabgacha ta’limda inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta’lim tashkiloti maxsus bir qancha shartlarga rioya qilishlari kerak. Bular: o‘quv xonasining me’yoriy ta’minoti; zarur rivojlanish muhiti; o‘quv jarayonini yanada qulayroq qilish uchun maxsus uskunalar va trenajyorlar; malakali mutaxassis o‘qituvchilar, tarbiyachilar tarkibi; normal rivojlanayotgan sog‘lom bolalarning ota-onalari va tengdoshlarining inklyuziv ta’limni joriy etishga va alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarga adekvat munosabati. Agar ushbu shartlarga rioya qilgan holda ta’lim-tarbiya jarayoni tashkil etilsa, inklyuziv ta’limni joriy qilinishida ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Ammo, mavjud bo‘lgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, xorijiy va mahalliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, maxsus shart-sharoitlarni yaratish, alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolalarni erta inklyuziv ta’limga moslashtirish va mustaqilligini rivojlantirish atrof-muhit, jamiyatning ularga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirishga undaydi. Sog’lom tengdoshlarining imkoniyati cheklangan bolalarni o‘zlari bilan teng ko‘rishlariga va ularga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lishlariga turtki bo‘ladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha ta’lim muassasalarini tayyorlash inklyuziv ta’lim jarayonini tashkil etishdagi asosiy mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu masalaga

alohida e'tibor qaratilib, aholini ongi hamda saviyasini oshirish, pedagolarning ilmiy salohiyatini oshirish uchun Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi "O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish psixologik-pedogogik respublika tashxis markazi" tomonidan turli xil seminar, o'quv dasturlar, o'quv kurslar tashkil etilmoqda.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish jarayonida jahon xalqaro tajribasi keng o'rganilib amaliyotga tatbiq etish uchun bir necha loyiha hamda hamkorliklar tashkil etilib borilyapti.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guseyeva T.N.. Inklyuzivnoe obrazovanie. Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii inklyuzivnogo obrazovatelnogo protsessa v detskom sadu /2010.
2. Minyaylo.A.I. "Usloviya uspeshnoy adaptatsii doshkolnikov s OVZ k inklyuzivnoy srede doshkolnoy obrazovatelnoy organizatsii"/2009.
3. Malofyev N.N "Spesialnoe obrazovanie v menyayuщemsya mire" /2010.
4. S.Mo' minov, Sh.Axmedova, G.Alimova "Inklyuziv sinfdagi maxsus o' qituvchining alohida ta'limga ehtiyoji bo' lgan o' quvchilar bilan ishlash metodikasi" nomli metodik qo' llanma./2022.
5. Strebeleva Ye.A. "Traditsionnыe i novыe organizatsionnыe formы korreksionnoy pomoщi detyam doshkolnogo vozrasta s narusheniem intellekta" / Defektologiya. – 2009.
6. www. rosuchebnik.ru

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti
Jalilova Salomat Shokir qizi
Maxsus pedagogika,
Defektologiya (Logopediya)
mutaxassisligi magistri

AUTIZMLI BOLALARNI KORREKTSIYALASHDA KOMPYUTERLI O'YINLARNI YARATISH

Autizm bu kasallik emas u XOLAT. Yani ruxiy va psixologik rivojlanishning buzilishi . Unda xissiet borasida va aloka tankisligi mavjud.

Autizm suzining manosi – «uzini uzi tark etgan» yeki «ichidagi odam» degani

Bunday xolatdagi bola uzining istagini, nutkini yukligi sabab xis tuygularini , imo ishoralarini atrofdagilarga kursata olmaydi. Va uning xatti xarakatlarida ijtimoiy mano yuk.

Kupgina xollarda autist bolalar jismonan tulik rivojlangan va tashki kurinishi boshka bolalardan fark kilmaydi. Autizmning anik sabablari mutaxassislar tomonidan xali xam aniklanmagan. Birok ushbu kasallikning rivojlanishiga sabab buladigan bir kator omillar mavjud.

- DSP
- Xomiladorlik paytidagi yeki tugruk paytida kislorod tankisligi
- Xomiladorlik paytida ona tomonidan yukadigan yukumli kasalliklar bularga: kizamik, torch infeksiyasi, sitolomegavirus,
- Vaznni meeridan oshishi
- Irsiy moyillik

Nechi yeshda bu tashxis kuyiladi va bu xolat orttirilgan bula oladimi:

Asosan 2 yeshdan 5 yeshgacha bu tashxisni psixiatr yeki psixonevrolog kuyishga xakli.

Autizm- bola onaning kornida bulgan davrda rivojlanadi. Va orttirilgan xolatlar kayd kilinmagan olimlar tomonidan. U fakat bachchadonda rivojlanadi.

Autizm xolatdagi bolalar biron bir xarakatning tafsilotlarini bitta zanjirga ulay ololmaydi. Bunday bola deyarli xar bir xolatda jonlik va jonsiz narsalarni ajrata olmaydi, va odamni yaxlit bir butun sifatida emas balki tananing aloxida bir kismlarining «tuplami» sifatida kuradi. Atrofdagi barcha tashki tasirlar (teginish, yeruglik, tovushlar, yakin aloka) ularni bezovta kiladi shu sabab ular uz kobiklarida kolishni afzal kuradilar. Autizm tashxislik bola uz tengdoshlari bilan kizikmaydi va ularga kushilishni xoxlamaydi, uzi bilan uzi uynashni afzal kuradi.

Bolalardagi autizm malum klinik belgilar bilan ifodalanadi. Erta yeshdagi autizm belgilari birinchi marta xatto bir yeshlik kichkintoyda xam paydo bulishi mumkin. Bu muammoni tushunadigan mutaxassisgina anik tashxis kuya oladi, ammo ota onalar bolasida kupincha kuyidagi xolatlarga ega bulsa, uning potologiyasidan shubxa kilishlari mumkin:

- Kattalar bilan suxbatlashetganda chetga karaydi kuzga karamaydi
- Tengdoshlari bilan uynashdan manfaatdor emas, uzi uynashni afzal kuradi
- Bazi baland tovushlarga sezgir; gapirmaydi, gapirsa xam xoxlagan narsasini tulik ifoda eta olmaydi
- Passif yeki aksincha juda giperaktiv
- Vaziyatning xavflik ekanini anglamaydi

Farzandlarida autizm kasalligi aniklangan ota onalar shifokorga xuddi shu savolni berishadi-bu kasallikni davolash mumkinmi? Autizm davolanmaydi, ammo kasallikni korreksiya kilish usullari yerdamida siz bolaning axvolini sezilarli darajada yaxshilay olasiz va iloji boricha atrofdagi dunega moslashishiga yerdam berasiz. Albatta bu yulda nafakat shifokor balki ukituvchi va ota onaning uzi yakin xamkorlik kilishlari va uzok vakt davomida odatdagi ishlarni bajarishlari kerak, va sha xarakatlarning natijasida katta yutuklarga erishish mumkin.

Davolash usullari:

- Dori vositalari bilan
- muzыkaterapiya
- Delfinaterapiya
- Flortaym
- Art terapiya
- Mikropolyarizatsiya, tomatis, refleksoterapiya va boshkalari

AVA terapiya

AVA terapiya AKSh soglikni saklash xizmati va Amerika psixologik assotsiatsiyasi tomonidan tastiklangan. U dasturning amaliyligi, sifati va samaradorligini tastiklovchi zarur ilmiy sinovlardan utdi. Ushbu usul korreksion pedagogikasida talim va xatti xarakatlarning uziga xos xususiyatlari bilan boglik muammolarni xal xilishda kullaniladi. AVA terapiyada malumotni kabul kilish va uzlashtirish nutk va xotirani rivojlantirish, aloka urnatish , ijtimoiy bilimlar va asosiy kunikmalarni urgatishda kullaniladi.

AVA mutaxassisi xulk-atvorning asosiy konunlari va mexanizamlari xakidagi bilimlardan foydalanib, jamiyat kabul kilmaydigan xatti xarakatlarning sabablarini (gazablanish, tishlash, uziga va atrofdagilarga tajovuz kilish va xokazo) taxlil kiladi va uning vazifasini aniklab, funksional kunikmalarni shakllantiradi.

AVA terapevt bolaning bilim va kunikmalarini sinovdan utkazadi va individual bolaning extiejlariva oilaning iltimosidan kelib chikkan xolda dastur tuzadi.

Dars jaraeni xar xil kurinishda bulishi mumkin. Oddiydan tortib murakkabgacha. AVA terapiyaning asosiy prinsiplaridan biri bu bolani ragbatlantirish yuli orkali dars jaraenini samaradorligini oshirish. Bazida bu oddiy uyinga uxshashi mumkin, ammo usha uyin jaraenida bolada surash kunikmalarini, mulokot urnatish, kursatish maxoratini taklidni va boshka kunikmalarni urgatish mumkin, yeki uz uziga xizmat kilish, yani kiyinish odobi ovkatlanish odoblari urgatiladi. Bola katta bulgan sari stol ustida akademik bilimlar urgatiladi.

Autizmni davolashning zamonaviy usullari turli xil dasturlar va samaradorlikni oshirish usullarini o'z ichiga oladi. Tibbiyot ham texnik yutuqlarni e'tiborsiz qoldirmadi. Shunday qilib, bugungi kunda autizmli bolalar uchun video o'yinlar ASDni tuzatish uchun faol foydalanilmoqda.

Internet va o'yin ilovalari zararli. Bu ko'plab ota-onalarning stereotipik fikrlashidir. Neyrobiologlar L. Chukoski va J. Townsend ilmiy tadqiqot o'tkazdilar va autistik odamlar uchun maxsus ishlab chiqilgan o'yinlar yoki ta'lim dasturlari kasallikning namoyon bo'lishiga qarshi kurashishda yordam berishini aniqladilar. Ular Mole Whack va Pac-Man arkada o'yinlarini asos qilib oldilar, ular ko'zni boshqarish, xotira va e'tiborni rivojlantirish uchun simulyatorlarga aylandilar.

Bugungi kunda autizmli bolalar uchun tobora ko'proq dasturlar paydo bo'lmoqda va boshqa olimlar ham ularning rivojlanishidan manfaatdor, chunki zamonaviy texnologiyalar patologiya ustidan nazoratni o'rnatishga va bemorlarning tabiiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, Ninja Training o'yini tanani muvofiqlashtirish va muvozanatni mustahkamlash uchun mo'ljallangan.

Otistik odamlar uchun video o'yin darajalari:

Terapiyani o'yinga aylantirish. ASD uchun ko'plab zamonaviy davolash usullari ushbu yondashuvga asoslangan va juda muvaffaqiyatli.

"Qaytish" ni qabul qilish. Kompyuter dasturi bilan o'qigan yoki o'yin o'ynagan har bir bemor har bir o'yinda o'z mahoratini oshiradi.

Natijani birlashtirish. Ushbu bosqichda terapevt bilan birgalikda olingan tajribani haqiqiy hayotga o'tkazish muhimdir. Ota-onalar ham buni qilishlari mumkin - App Store va Google Play-da autizm uchun ko'plab bepul o'yinlar mavjud.

Otistik odamlar uchun eng mashhur kompyuter o'yinlari:

Loyiha: EVO

Keling, buni tan olaylik!

Pac-Man

Mole Whack

Shroom Digger

Ninja trening

Shroom Digger.

Aksariyat versiyalar smartfonga o'rnatish uchun apk formatida ishlab chiqilgan. Bolaning to'g'ri holatini va ko'zlari va monitor o'rtasidagi vizual masofani saqlab turishi mumkin bo'lgan kompyuterdan foydalanish afzalroqdir.

Autizmni davolashda kompyuter usullarining samaradorligi

Ko'pgina ota-onalar turli xil dasturlar va ta'lim o'yinlari bolaning farovonligini sezilarli darajada yaxshilaydi va uning tez o'rganishiga hissa qo'shishini ta'kidlaydi. Biroq, texnikaning kamchiliklari yo'q - u o'ziga qaram bo'lishi mumkin. Autistik bolalar o'zlarining ichki dunyosiga e'tibor

berishadi va ular o'zlarini hayajonli virtual haqiqat dunyosida topishganda, ular unga yopishib olishlari mumkin. Shuning uchun to'g'ri dasturlarni tanlash juda muhim, ularning ro'yxati shifokor bilan muhokama qilinishi mumkin. Yaxshisi, zamonaviy tibbiyotning yanada samarali yutuqlariga murojaat qiling.

nomidagi tibbiyot markazi. Mardaleishvili - Evropaning ilg'or tibbiy klinikasi bo'lib, u erda siz hujayra transplantatsiyasi protsedurasidan o'tishingiz mumkin.

Ushbu protsedura kindik qoni yoki suyak iligidan ildiz hujayralarini yig'ish va ularni orqa miya kanaliga yuborishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, bolalik autizmining o'ziga xos tuzatishi amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, uning yordami bilan erishish mumkin bo'lgan ta'sir boshqa davolash usullari bilan mumkin emas.

Boladagi autizm spektrining buzilishi uchun hujayrali davolanishning ijobiy ta'siri:

Miyaning hujayra tarkibini yangilash

Kasallikning ko'plab namoyonlarini bartaraf etish

Faol sotsializatsiyaga ega shaxsning keyingi rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Bolalarda autizm uchun ildiz hujayralarini davolash uchun ro'yxatdan o'ting - maksimal terapevtik ta'sir uchun maksimal imkoniyatlardan foydalaning!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лореман Т., Деппелер Д., Харви Д. Инклюзивное образование. Практическое пособие по поддержке разнообразия в общеобразователь& ном классе / Пер. с англ. Н.В. Борисовой – М., РООИ «Перспектива», 2008

2. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи, М.: Теревинф, 1997.

3. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Дети и подростки с аутизмом. Психологическое сопровождение . Серия «Особый ребенок», М.6 Теревинф, 2005, 220 с.

4. Никольская О., Фомина Т., Цыпотан С. Ребенок с аутизмом в обычной школе М.: «Чистые пруды», 2006.

5. Никольская О.С. Трудности школьной адаптации детей с аутиз& мом // Особый ребенок: исследования и опыт помощи. – М.: Центр ле& чебной педагогики; Теревинф, 1998. – Вып. 1.

6. Никольская О.С. Аффективная сфера человека: взгляд сквозь призму детского аутизма, – М.: Центр лечебной педагогики, 2000. 364 с.

7. Олешкевич В.И. «Факторы успешности совместного обучения» – Минск: «Четыре четверти», 2007. 23. Семаго Н.Я. Инклюзивное образование. Выпуск 2. «Технология определения образовательного маршрута для ребенка с ограниченными возможностями здоровья». – М.: «Центр "Школьная книга"», 2010.

8. Uspenskaya L.P., Uspenskiy M.B. To'g'ri gapirishni o'rganing. 2 qismda. - M.: Ta'lim, 1995 yil.

9. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 бет

10. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal

11. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143бет

12. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 бет

13. G.X.Temurova МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 27-33 бет

14. G.X.Temurova O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181бет

15. G.X.Temurova **Бола ва замон. Тошкент, 2022-№3. Б 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 бет** bola-zamon@rambler.ru

16. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Abdullaeva Shakhlo Ibrokhimjon kizi,
Namangan State University, foundation doctoral student of "Informatics" Department

INCLUSIVE PEDAGOGIES: EMPOWERING CHILDREN WITH DISABILITIES THROUGH IN FORMATION TECHNOLOGY EDUCATION

Abstract: This article explores the significance of inclusive pedagogies in the context of teaching information technologies to children with disabilities in the digital age. It emphasizes the importance of recognizing individual needs and differences among children with disabilities and discusses the benefits of IT education for these learners. Through improved communication, enhanced accessibility, and personalized learning opportunities, inclusive IT education empowers children with disabilities, allowing them to thrive and succeed in a digital world.

Key words: Inclusive education, children with disabilities, information technology, assistive technologies, individualized educational plans, accessibility, personalized learning.

Introduction

In the digital age, information technology (IT) has become the cornerstone of modern education, offering a world of knowledge at the click of a button and a plethora of tools to facilitate learning. The transformative potential of technology in education is undeniable, but it is imperative that this transformation is inclusive and accessible to all. In this context, inclusive education for children with disabilities takes center stage, ensuring that no child is left behind in the digital revolution.

Inclusive education, a concept rooted in diversity and equity, is of paramount importance in contemporary pedagogy. It goes beyond the mere integration of children with disabilities into mainstream classrooms; it seeks to create a learning environment where every child, regardless of their abilities or challenges, has an equal opportunity to thrive. As our world becomes increasingly digital, the importance of inclusive education is magnified, as it is the bridge that allows children with disabilities to access the vast universe of information technologies, providing them with opportunities for personal growth, skill development, and future success.

The digital age has brought an unprecedented level of connectivity and access to information. However, it has also created new disparities. For children with disabilities, the digital age can be both a boon and a potential barrier. While technology offers tools to adapt and customize learning experiences, it also poses challenges related to accessibility, ensuring that every child can fully participate in the digital learning landscape.

In this era, the ability to harness information technology is not merely a skill but a gateway to independence and empowerment for children with disabilities. Access to IT means access to a world of information, communication, and opportunities for personal growth, which are essential for their future success. It is our collective responsibility to ensure that these young learners are equipped with the tools and support they need to navigate the digital world effectively.

As we embark on a journey to explore the facets of teaching information technologies to children with disabilities, we recognize that our task is not only to impart IT skills but also to instill

a sense of empowerment, independence, and inclusion. In this article, we will delve into the complexities and opportunities of this endeavor, examining the benefits of inclusive IT education and the strategies that make it possible. Together, we will navigate the path to creating an educational environment where every child, regardless of their abilities, can flourish in the digital age.

Understanding Disabilities and Their Impact on Learning

In the realm of education, it is vital to recognize that children with disabilities exhibit a wide range of individual needs and experiences. Disabilities can be categorized into various types, including physical, cognitive, and sensory impairments, each presenting unique learning challenges. Understanding these disabilities and their impact on learning is the foundation upon which inclusive education is built.

Physical Disabilities: Physical disabilities encompass a broad spectrum of conditions that affect an individual's mobility and physical functioning. These disabilities may result from congenital conditions, such as cerebral palsy or spina bifida, or acquired through injury or illness. For children with physical disabilities, accessing traditional learning materials and navigating physical spaces within educational institutions can be challenging. These challenges can range from difficulties in handwriting to the need for specialized mobility aids.

Cognitive Disabilities: Cognitive disabilities refer to conditions that affect an individual's intellectual functioning, memory, problem-solving skills, and overall cognitive development. Conditions such as autism spectrum disorders, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), and specific learning disabilities like dyslexia fall under this category. Children with cognitive disabilities may struggle with tasks that involve processing information, organizing thoughts, or focusing their attention. In a traditional learning environment, these challenges can hinder their ability to engage with educational content effectively.

Sensory Disabilities: Sensory disabilities involve impairments in the senses, such as vision or hearing. Visual impairments range from partial sight to complete blindness, while hearing impairments can vary from mild to profound. Children with sensory disabilities often face barriers in accessing information presented through visual or auditory means. This includes reading textbooks, understanding verbal instructions, and participating in activities that heavily rely on visual or auditory cues.

Importance of Recognizing Individual Needs and Differences

The importance of recognizing individual needs and differences among children with disabilities cannot be overstated. In an inclusive educational environment, a one-size-fits-all approach is inadequate. Each child's unique abilities and challenges must be acknowledged, and educational strategies tailored to accommodate them.

Individualized educational plans (IEPs) are a fundamental tool for addressing these differences. An IEP outlines specific goals, services, and accommodations to meet a student's unique needs. It is a collaborative effort involving educators, parents, and specialists to ensure that the child receives the necessary support to thrive in their learning journey.

In the digital age, these individualized approaches are made even more effective through technology. Assistive technologies, which we will explore further in this article, provide tailored solutions to overcome specific challenges associated with various disabilities. This empowers children with disabilities to engage with educational content and technologies in ways that suit their individual abilities and preferences.

By recognizing the diversity of disabilities and the importance of individualized support, educators can create an inclusive learning environment that truly caters to the needs of each child,

ensuring that no one is left behind in the journey to harness the power of information technologies for education.

Benefits of Information Technology Education for Children with Disabilities

The integration of information technology (IT) into the education of children with disabilities offers a multitude of advantages. In the digital age, technology becomes a powerful tool that can level the playing field and provide these young learners with opportunities for growth and development that were once unimaginable. Let's explore the benefits of incorporating technology into the education of children with disabilities.

Improved Communication: For children with disabilities, communication is often a challenge. IT offers a range of communication tools and software that can be tailored to the individual needs of the child. Augmentative and alternative communication (AAC) devices, for example, can assist those with speech or communication impairments. These devices allow children to express themselves effectively, bridging the gap between their thoughts and their ability to convey them.

Additionally, technology facilitates communication between students, teachers, and parents. Virtual communication platforms, email, and instant messaging make it easier for children with disabilities to interact and collaborate with their peers and educators, fostering a sense of inclusion and connectedness.

Enhanced Accessibility: One of the most significant advantages of IT education for children with disabilities is improved accessibility. Technology can break down physical and cognitive barriers that might otherwise impede a child's educational progress. For example:

- Screen readers and text-to-speech software make digital content accessible to visually impaired students.

- Adaptive keyboards, touch screens, and switch devices allow children with motor impairments to navigate digital interfaces and participate in activities.

- Captioning and sign language interpretation in multimedia content ensure that students with hearing impairments can fully engage with audiovisual materials.

These accessibility features are integral in making educational materials and digital resources inclusive, ultimately providing children with disabilities the same opportunities for learning as their peers.

Personalized Learning Opportunities: The adaptability of technology is a cornerstone of personalized learning. Children with disabilities often have unique learning needs and styles, and IT can be used to customize educational experiences to suit them. Learning management systems (LMS), educational apps, and adaptive software can be programmed to cater to individual preferences, pacing, and skill levels. Through technology, educators can offer students a personalized curriculum, adjusting content and assignments to match their abilities. This not only supports academic growth but also promotes self-confidence and a love for learning. Children with disabilities gain the freedom to explore subjects at their own pace, fostering a sense of independence and autonomy.

Conclusion

In the digital age, inclusive education for children with disabilities is not just a noble ideal; it is a fundamental necessity. Information technology (IT) offers a transformative path to inclusion, breaking down barriers and providing unique opportunities for these young learners. Through IT, children with disabilities can communicate effectively, access educational materials without hindrance, and embark on personalized learning journeys tailored to their unique abilities and needs.

As we continue to embrace the potential of IT in education, it is crucial to remember that inclusion is not only an ethical imperative but also an investment in a brighter, more equitable future. By recognizing individual differences, implementing personalized approaches, and harnessing the power of technology, we empower children with disabilities to flourish in the digital age. Inclusive pedagogies are the bridge that allows these young learners to access the vast universe of information technologies, offering them the tools and support they need to navigate the digital world effectively.

In the ongoing journey to empower children with disabilities through information technology education, we must remain committed to fostering a truly inclusive educational environment. As technology continues to evolve, so too must our commitment to ensuring that no child is left behind in the digital revolution.

References

1. Hunt, Paula Frederica (2020) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
2. Adebisi, R. O., Liman, N. A. & Longpoe, P. K. (2015). Using Assistive Technology in Teaching Children with Learning Disabilities in the 21st Century. Journal of Education and Practice, 6 (24), 14-20.
3. Burke, S., Bresnahan, T., Li, T., Epnere, K., Rizzo, A., Partin, M., Ahlness, R.M. & Trimmer, M. (2018). Using Virtual Interactive Training Agents (ViTA)with Adults with Autism and Other Developmental Disabilities. Journal of autism and developmental disorders, 83 (3), 905-912.
4. Escobedo, L., Nguyen, D. H., Boyd, L. E., Hirano, S., Rangel, A., Garcia-Rosas, D., Tentori, M. & Hayes, G. (2012). MOSOCO: A Mobile Assistive Tool to Support Children with Autism Practicing Social Skills in Real-Life Situations. CHI 2012 Session: Health and children, Austin, Texas, USA, May 5-10..
5. Obradović, S., Bjekić, D., & Zlatić, L. (2015). Creative Teaching with ICT Support for students with Specific Learning Disabilities, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 203, 291-296.
6. Smit, D. & Bakker, S. (2015). BlurtLine: A Design Exploration to Support Children with ADHD in Classrooms. Human-Computer Interaction – INTERACT 2015, 9299, Bamberg, Germany, August 2015.
7. Williams, P., Jamali, H. & Nicholas, D. (2006). Using ICT with people with special education needs: what the literature tells us. Aslib Proceedings: New Information Perspectives, 58 (4), 330-345.

Rahimova Mahliyo Ilhomjon qizi
Namangan Davlat Universiteti
Defektalogiya yo'nalishitalabasi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR TA'LIM-TARBIYASI, OILADA VA JAMIYATDA O'Z O'RNINI TOPTIRISH

Anotatsiya. Maqolada alohida yordamga muhtoj bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularga yaratilayotgan imkoniyatlar, inklyuziv ta'limning joriy etilishi va bunday bolalarga oilada va jamiyatda 'oz orinlari borligini anglab yettirish xususida boladi.

Tayanch sozlar: *ta'lim, kerreksiya, kar va zaif eshituvchi bolalar, kor va zaif koruvchi bolalar, RRS bolalar, aqliy zaif bolalar .*

Annotation: *The article focuses on providing education to children with special needs, the opportunities created for them , the introduction of inclusive education and making such children avvare that they a have a small role in the family and society.*

Key words: *education, correktion, deaf and hard of hearing children , blind and visually i.paried children , mentally retarded children.*

Mavzuning dolzarbligi: Jahon svilizatsiyasi jadal rivojlanib borayotgan bir paytda ta'lim-tarbiyaga bo'lgan e'tibor jamiyatda aholini ziyoli qilib shakllantirish va ular sonini kopaytirish dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda.

Yurtimizda ham ta'lim-tarbiya soxasida juda ko'plab qaror va qonunlarning qabul qilinishi yaqqol misol bo'la oladi. O'z.Res.ning "Ta'lim to'g'risidagi 2020-yil 19-mayda qabul qilingan O'RQ 637-son qarorining asosiy maqsadi ta'lim soxasidagi munosabatlarni munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Ushbu qarorning 5-moddasida -Ta'lim olish huquqi.

Jinsi , irqi , millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlari kafolatlanadi.[1]. Bunday modda O'z.Res. Konisititutsiyasining 18-moddasida ham keltirib o'tilgan. O'z.Res. Prezidentining 13.10.2020-yildagi P.Q-4860-son qarorlari "Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarga ta'lim -tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlar"i to'g'risida bo'lib , bu esa yurtimizda nafaqat sog'lom bolalarga qolaversa , alohida ehtiyojmand bolalar uchun ham alohida e'tibor berilayotganining yaqqol misoli bo'la oladi. Inklyuziv ta'limning joriy qilinishi va uni chuqurroq tadbiq qilinishi esa bunday bolalar ta'lim -tarbiya olishlari uchun jamiyatda o'z o'rinlarini yarata olish, o'zlaridagi nuqsonni tuzatish va korreksiya qilish , jamiyatning bir bolagi ekanliklarini his qilish tuyg'ularini va yutuqlarini beradi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantiriah , alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2019-yil 29-apreldagi P.F.-57-12-son farmonida quyidagilar keltirib o'tilishi ham yurtimizda alohida ehtiyojmand bolalar haqida qayg'urilayotgani yaqqol ko'rinib turadi. 2-ilovaga muofiq 2022-yil-2025-yillarda xalq ta'limi tizimidainklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2025-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" ishlab chiqish . Bundan ko'rinib turubdiki, yildan - yilga ta'lim tizimining har bir jabxalarida alohida ehtiyojmand bolalar uchun kerakli shart-sharoitlar yaratilmoqda. [5].

Bola shaxsining tarkib topishi hayotining birinchi kunlaridanoq boshlanadi. Bolalar bir-biriga o'xshamaydilar .Bir -biriga o'xshash bolalarning o'zi mavjud emas. Bolarning yoshlari bir xil bo'lsada, ular bir-birlaridan farq qiladi . Ba'zi bolalar injiq , ba'zilari esa aksincha xushchaqchaq bo'ladi.

Bola dunyoga kelgan kunlaridanoq ko'radi , eshitadi, biror narsa tekkanini og'riq,issiq, hid va ta'mni xis qiladi. Tevarak atrofdagi borliqni bilish-sezish va idroj qilishdan , ya'ni voqealikdagi narsa va hodisalarning bola ongida aks etishidan boshlanadi. Bolaning idroki hayotining dastlabkiyillaridanaoq ancha takomillashadi va ikki yoshida u buyumlarning rangi, shakli, katta-kichikligiga qarab bir-biridan farq qila boshlaydi, tanish ohangni ajratadi. Unda xilma-xil sensor qobilyatlari: ko'rish va ko'zdan kechirish , tinglash va eshitish, buyumlarni tashqi belgilariga qarab ajratish , ko'zi ko'rayotgan va eshitayotgan narsaga taqlid qilish qobilyati rivojlanib boradi. Bola shaxsining tarkib topishi bola har kuni ko'rgan va eshitkanlari asosida borliqqa va tevarak atrofdagi kishilarga o'z munosabatini bildiradi ,kattalarning hatti-harakatlari, ishlariga, sodir bo'layotgan voqealarga bolaning beradigan bahosi, kishilarga o'z munosabatini bildirishidir. Bularning hammasi bola ma'naviy qiyofasining shakllanishiga ta'sir etadi.

Bolaning xoh ona qornida , xoh tug'ilganidan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bolgan shart-sharoitlarningbuzilishi turli xildagi jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin.

Korreksion pedagogika fanida alohida yordamga muhtoj bolalarning turli toifalari ustida ish olib boriladi. Ular quyidagilar:

1.Eshitush kamchiliklariga ega bo'lgan bolakar(jar, zaif eshituvchi, kech kar bo'lgan bolalar)

2.Ko'rish qobilyatida kamchiligi bor bolalar(ko'r, zaif ko'ruvchi bolalar)

3.Aqli zaif bolalar
4.Og'ir nutq nuqsonli bolalar
5.Harakat -tayanch a'zolarida kamchiligi bo'lgan bolslar
6.Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar
7.Rivojlanishida murakkab ko'p nuqsonli bolslar
8.Autizm sindromli bolalar.

Alohida yordamga muhtoj bolalar me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida inklyuzivta'limida yoki ixtisoslashtirilgan ta'lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o'qitilishi kerak. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta'sir etgan nuqsonlargina uni alohida yordamga muhtoj bola deb hisoblashga asos bo'lishi mumkin.[2.]

Alohida yordsmga muhtoj bolalarni jamiyatda oz ornilarini toptirish eng avvalo oiladan boshlanadi . Bola dunyoga kelar ekan birinchi bolib ota onasini , oila a'zolarini ko'radi . Ulgaygan sari oila a'zolari bilan muloqotda boladi ,ularning hatti -harakatlariga taqlid qilishga harakat qiladi . Bolaning o'sish jarayonida undagi o'zgarishlarga ota va onalar albatta juda e'tiborli bolishlari lozim. Turli xildagi nuqsonlar aynan shu davrdan o'z a'lomatlarini ko'rsata boshlaydi . Bolaning asosiy mashguloti o'yin bo'lib , bolalardagi o'zgarishlarni (anomaliya,nuqsonlarni) ayni shu jarayonlar davomida ham bilib olish mumkin. Misol uchun eshitishda ,ko'rishda kamchiligi bor bolalarda ilk bolalik davrlaridayoq bu kamchiliklarni bilib olish mumkin boladi. Aqliy zaiflikning yengil darajalarini va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar toifalarini ham ilk yoshlik davrlarida 3-5yosh davrida oilada ota -onalar e'tiborli bo'lishsa ,alomatlarini bilib olish qiyin emas.

Ta'lim-tarbiyada maktab va maktabgacha ta'lim -tarbiyachilarining o'rni katta albatta . Bolalarda ayniqsa alohida yordamga muhtoj bolalar tarbiyasini shakllantirish ,ularda vatan ,oila tuygularini his ettirish ,jamiyatda o'z o'rnilari borligini ongida aks ettirish albatta tarbiyachilarning asosiy vazifalaridandir. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A. Karimov - " Tarbiyachi --ustoz bolishi uchun boshqalarning aql,idrokini ostirishi, ma'rifat ziyosidan bahramand qilishi ,haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo tarbiyachining o'zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi ,ana shunday buyuk fazilatlarga ega bolishi kerak" -degan edi.[3].

Tarbiya - o'quvchi va o'qituvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi) lar ortasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo'lib ,tarbiyalanuvchini muofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta'sir etish , jamiyatning ijtimoiy -tarixiy tajribalariga yondoshib shaxsni har tomonlama shakllantirish ,uning xulq-atvori va dunyoqarashini ,ijtimoiyongini tarkib toptirishda,xalqning boy mafkuralariga yonaltirilgan qizgin faoliyat turidir. Tarbiya xususida taniqli o'zbek adibi Abdulla Avloniyning "Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot ,yo mamot ,yo najot ,yo falokat,yosaodat-yorazolat masalasidir"-deb aytgan fikrlari barcha millat vakillari tarbiyasiga mos keluvchihaqiqatdir. Ushbu fikrlardan anglash mumkinki tarbiya xususiy ish emas,bslki ijtimoiy millat davlat ishi hamdir .

B.M.T.ma'lumotlariga ko'ra dunyo miqyosida 2016-yildan hisoblab chiqqanda 450mlndan ortiq kishi ruhiy va jismoniy nuqsonga ega. Bu esa sayyoramizning 10/1qismini tashkil etadi . Shuni aytish joizki umumjaxon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotiga kora dunyoda bunday nuqsonlilar soni 13%ga yaqin va dunyo miqyosida 500mlndan ortiq odam ya'ni yer yuzidagi har bir o'ninchi odam imkoniyati cheklangan shaxslar sirasiga kiradi, ulardan 150mln ni bolalarni tashkil etadi.

Birinchi prezidentimiz I.A. Karimov aytkanlaridek "FarzandAlohida ehtiyojlari sog'lom yurt qudratli bo'ladi , qudratli yurtning farzandlari sog'lom bo'ladi ". Sog'lom avlodni tarbiyalab o'stirish g'oyatda ma'suliyatli vazifa , shu bilan birga insonparvar siyosat natijasidir. Alohida yordamga

muhtoj bolalarni turmush faoliyatidagi cheklanishlarni bartaraf etish , to'laqonli hayot kechirishlariga, jamiyatning ijtimoiy ,iqtisodiy,siyosiy turmushida faol qatnashishlariga ,shuningdek, o'zlarining fuqarolik burchlarini bajarishga imkon beradigan qulay shart -sharoitlar yaratish davlatimiz insonparvarlik siyosatining asosiy mazmunini tashkil etadi. Jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy,ekalogik o'zgarishlar jismoniy va ruhiy nuqsonga ega bolgan bolalarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Yordamga muhtoj balardagi nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash va rivojlantirish ishlarini amalga oshirishda oila maktab va mahalla bilan hamkorlikda bo'lish va ularga yordam berish katta ahamiyatga bo'lib ,u davlat tomonidan kafolatlangan.[4]

Xulosa: Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin bo'ladiki , ushbu yashab turgan jamiyatimizda har bir insonning o'z o'rni mavjud . Hattoki jamiyatimizda alohida ehtiyojli bolalar ham shu jumladan. Chunki jamiyat har bir bolagi bilan bir butun jamiyat bo'la oladi. Shuning uchun hamki, jamiyatimiz butun bo'lishi uchun unda yashovchi har bir shaxs o'zini -o'zi anglashi ushbu jamiyatga kerak ekanligini his etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Lex.Uz. sharxi.
2. Maxsus Pedagogika . (Tosh.2018. M. U. Xamidova)
3. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. (Tosh.2008. I. A . Karimov.)
4. Alohida ehtiyojli bolalarni oilada tarbiyalash usullari . (uslubiy qollanma. Tosh.2016. I. Sh. Nurmuhammedova. , M. Ziyovuddinova.) .
5. O'z. Res.ning " Ta'lim to'g'risidagi " qarori. 2020.yil. 19-may.

Pulatova Dilfuza Azamkulovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

ARALASH TA'LIMDA SUB'EKT FAOLIYATI ROTATSIYASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining muhim sub'ektlaridan biri hisoblangan oliy ta'lim muassasalaridagi zamonaviy yondashuv - aralash ta'limning (Blended learning) mohiyati, afzalligi, mexanizmi va modellari hamda Chirchiq davlat pedagogika universitetida erishilgan natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, yondashuv, ta'lim jarayoni, talaba, rejalashtirish

Jamiyatimizga jadal ravishda axborot oqimining kirib kelishi hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanib borayotganligi barcha sohalarda kabi, ta'limda ham zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi. Oliy ta'lim tizimida shunday yondashuvlardan biri Aralash ta'limdir.

Aralash ta'lim o'zida an'anaviy, mustaqil va masofaviy ta'lim kabi shakllarni uyg'unlashtirgan ta'lim shaklidir.

Aralash ta'lim afzalligi uning variativligi, talabalarning moslashuvchan grafigi, kasbiy kompetensiyalarini oshirishi, o'quv materiallaridan differensial, elektron resurslardan chegarasiz foydalanish imkoniyati, raqamli interfaollik, nazorat va baholashda moslashuvchanlik, eng asosiysi talabaga o'rganish makoni va vaqtini mustaqil belgilash imkoniyatlarini berishi hamda talaba vaqtining tejalishida namoyon bo'ladi. Tejalgan vaqtda talaba kasbiy harakatlar tizimini ish bilan band bo'lish va qiyosiy nazariya orqali o'zlashtiradi. Multisensor resurslarni tinglash, ko'rish, qayta aloqa (ZUUM, videokonferensiya, vebinar va boshqa) topshiriqlarini bajarib, mustaqil o'rganadi.

Aralash ta'lim shaklida auditoriyada ta'limni individuallashtirish, talabalarga motivatsiya berish, jamoaviy ishni tashkillashtirish, qaytar aloqani o'rnatish muhim hisoblanadi.

Aralash ta'limning jonli muloqot muhitida talabaga shaxsiy kasbiy xulosa qilish imkoniyati yaratiladi. Natijada talaba jonli kasbiy pozitsiyani egallaydi.

Aralash ta'limda sub'ekt faoliyati rotatsiyasi quyidagi mexanizmlardan iborat:

1. Diagnostika. Aralash ta'limni tashkillashtirishda dastlab, talabalarning axborotni qabul qilish xususiyatlari o'rganilib, talabalar uzatilgan axborotlarni o'zlashtirishning viziul, audial, kinestetik, integral, diskret kabi toifalarga mansubligi aniqlanadi. Diagnostika natijalari asosida talabalarning asosiy kontengentiga ko'ra pedagog ta'lim muassasasida mavjud moddiy-texnik muhitning axborot vositalari, ta'lim resurslarini hamda aralash ta'limning eng maqbul modelini tanlaydi va rejalashtiradi.

2. Rejalashtirish. Aralash ta'lim jarayonini tashkil etish texnologik sikl bo'lib, ta'lim faoliyatini rejalashtirish, o'quv faoliyatini bevosita amalga oshirish, talaba yutuqlarini baholash, keyingi ishlarni to'g'ri rejalashtirish maqsadida ta'lim faoliyatini tahlil qilish va baholashni o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyatida rejalashtirishning ahamiyatini quyidagi siklogrammada aks ettirish mumkin:

Rejalashtirish o'qituvchi faoliyatining birinchi bosqichidir. Aralash ta'lim shaklida butun kurs o'quv jarayoni, semestr, fan moduli, darsni rejalashtirishi kerak.

O'quv maqsadlari aniqlangach, baholash jarayoni rejalashtiriladi. Rejalashtirish va baholash ta'lim jarayonini tashkil qilib, o'zaro bir-biriga bog'liqdir. O'quv maqsadlari va talabalarning o'zlashtirishini tekshirish (baholash) usullari aniqlagandan so'ng, o'qituvchi o'z faoliyatini rejalashtiradi.

O'qituvchi faoliyati "oxiridan" rejalashtiriladi:

Aralash ta'limning modeli tanlagandan so'ng, uning an'anaviy, masofaviy, mustaqil ta'lim komponenti ta'lim jarayonida har biri qanday o'rin egallashini rejalashtiriladi.

Muayyan talaba, akademik guruh yoki kursning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga qarab, ta'lim jarayonidagi turli komponentlarning nisbati va bu nisbatni korreksiyalash bo'yicha qarorlar qabul qilinishi kerak.

Bundan tashqari, ta'lim muassasasi o'quv jarayonini tashkil etish tamoyilini tanlashi, uni izchil amalga oshirishi, aralash ta'limning har bir tarkibiy qismining nisbati va mazmunini rejalashtirishi mumkin.

3. Adaptiv o'quv muhiti. Bu - mazmunli, tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy sharoitlarni yaratish orqali o'quvchining individual xususiyatlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan murakkab ijtimoiy-pedagogik tizimdir. Aralash ta'limda adaptiv o'quv muhitini kasbiy integratsion videodarslar, nazariy ma'lumotlar hamda o'zida barcha turdagi ta'lim resurslari va nazorat instrumentlarini jamlovchi raqamlashtirilgan platforma tashkillashtiradi.

4. Nazorat instrumentlari. Baholash har qanday ta'lim shaklining asosiy qismi bo'lib, turli jihatlar bo'yicha va turli guruhlar o'rtasida individual baholash asosi va natijalarni solishtirish uchun xizmat qiladi. Aralash ta'limda baholash va nazorat jarayonini mezonli baholash asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Chirchiq davlat pedagogika universitetida aralash ta'lim shaklida tahsil olayotgan talabalar bilimini nazorat qilish va baholash quyidagi instrumentlar yordamida amalga oshirilmoqda: MOODLE.uz, HEMIS.cspi.uz, KAHOOT, QUIZIZZ

5. Korreksion taym. Aralash ta'lim jarayonida talabalar uchun maslahatlar, vebinarlar, "Talaba-talabaga ustoz", "Mentor daqiqa", Akademik ijtimoiy lift, Professionallar piramidasi kabi vosita

yordamida talabalar tomonidan aralash ta'lim sharoitida o'zlashtirilgan ma'lumotlarni korrektirovka qilinadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-5847-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risda"gi 08.10.2019-yil. URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2. O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

3. Komilova M.O. Smeshannoe obuchenie v sovremmennom obrazovatelnom prostranstve. Fan ta'lim va amaliyot integratsiyasi.

4. Abramova Ya.K. Smeshannoe obuchenie kak innovatsionnaya obrazovatelnaya texnologiya. //Perspektivы razvitiya informatsionnыx texnologiy. 2014. №17. S. 115-119.

5. Watwood B., Nugent J., Deihl W. Building from Content to Community: Rethinking the Transition to Online Teaching and Learning: A CTE White Paper. – Richmond: Virginia Commonwealth University, 2009. – 22 p. – P. 5.

6. D.N.AShUROVA. ARALASh TA'LIM MODELLARI.Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2021, No 1(36), 115-127

7. Azamkulovna,P.D.(2022). BO'LAJAK O'QITUVCHI-DEFEKTOLOGLARGA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATINI OLIB BORISHNI O'RGATISH KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIK KO 'RISH OMILI SIFATIDA. Scientific Impulse, 1(5), 413-418.

8. Pulatova D.A. BLENDED LEARNING TREND IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION. "O'zbekiston Milliy universitetining ilm-fan rivoji va jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2023 yil. 325-327 b.

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKT OPERATSIYALARI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalardagi emotsional intellekt tuzilmasida turli xillik bilan aqliy operatsiyalar deb ataladigan eng ulkan harakatlarning holatini bosqichma bosqich rivojlanishi haqida ma'lumtlar berilgan.*

Annotatsiya: *V dannoy state predstavlenы svedeniya o poetapnom razvitii sostoyaniya krupneyshix dvijeniy, nazыvaemыx mыslitelnыmi operatsiyami, v strukture emotsionalnogo intellekta u detey s narusheniem sluxa.*

Abstract: *This article provides information on the step-by-step development of the state of the largest movements, called mental operations, in the structure of emotional intelligence in children with hearing impairment.*

Kalit so'zlar: *emotsional intellekt, operatsiyalar, jarayon, izchillik.*

Klyuchev*ы*e slova: *emotsionalnыy intellekt, operatsii, protsess, posledovatelnost*

Key words: *emotional intelligence, operations, process, consistency.*

Mavhum emotsional intellekt - ramziylashuv bilan birga kelgan tushunchalar yordamida o'ylash. Mantiqiy emotsional intellekt - mantiqiy inshootlar va tayyor tushunchalar ishlatiladigan emotsional intellekt jarayonining turi. Shunga ko'ra mavhum - mantiqiy emotsional intellekt - Bu ramziy tushunchalar va mantiqiy inshootlardan foydalanishdan iborat alohida emotsional intellekt jarayonidir.

Raymond Ruyerning ta‘kidlashicha, perceptual maydoni mutlaq sirtdir, lekin u harakatga qo‘shilishi kerak. Men dunyo bilan parvoz qilish bilan bog‘liq emasman, lekin kuzatishga nisbatan. Suhbatning ikkinchi qismida Dekart o‘zining siyosiy tanqidchi sifatida ilgari surgan aybloviga qarshi o‘zining himoyasi haqida juda ko‘p g‘amxo‘rlik qildi. O‘z fikrlarini isloh qilishdan boshqa hech narsa aytmadi. U «voyaga etmagan va norozi kayfiyat» muxolifatga olib boradigan odamlardan o‘zini chetga olishga harakat qildi. Saxiylikning faylasufi ehtiyotkorlik falsafasi bilan boshlangan.

Amaliy emotsional intellekt - maqsadni belgilash, rejalarni ishlab chiqish, shuningdek, real ob‘ektlarni idrok qilish va manipulyatsiya asosida atrofdagi haqiqatni o‘zgartirishga qaratilgan emotsional intellekt jarayonining turi.

Nazariy emotsional intellekt - Qonunlar, ob‘ektlarning xususiyatlarini kashf qilishga qaratilgan emotsional intellekt turlaridan biri. Nazariy emotsional intellekt nafaqat nazariy kontseptsiyalar bilan, balki muayyan vaziyatda ushbu operatsiyalarga murojaat qilishingizga imkon beruvchi aqliy yo‘l bilan ham ishlaydi. Nazariy emotsional intellekt ning asosiy namunasidir.

Noqonuniy rozilikni to‘xtatib qo‘yish, yopishqoqlik, sadoqat bekor qilish yoki norozilikdir. Shu sababli, ular bizni «elektron uskunalar» deb atagan René Thomga hozirgi assimilyatsiya qilish bilan bog‘liq bo‘lgan ichki qarama-qarshilik bilan subyektivlikni chalkashtirmoqchi bo‘lsak, men aniq bilib olishim kerakligini o‘ylashimiz kerak. Bizning zahiramizni muhofaza qilish Spinoza kabi, vaqti-vaqti bilan uni tark etishni talab qiladi. Bizning aktsiyamizni qoldirib, buni o‘z miyasi bilan, dunyoda va jamiyatda ishlashning jonli regulyatori bilan amalga oshiradi.

Ijodiy emotsional intellekt - yaratuvchilikning juda kognitiv faoliyati davomida sub‘ektiv yangi mahsulot va neoplazmalar yaratish bilan tavsiflangan emotsional intellekt turlaridan biri. Bu o‘smalar motivatsiyaga, maqsadlarga, reytinglarga va ma‘nolarga bog‘liq. Ijodiy emotsional intellekt fikr yuritish deb ataladigan tayyor bilim va ko‘nikmalarni qo‘llash jarayonidan farq qiladi reproduktiv

Tanqidiy emotsional intellekt – taklif etilayotgan yechimlarni sinovdan o‘tkazish, ularning amal qilish sohalarini aniqlash.

Pragmatik emotsional intellekt L.Levy-Bruhlning emotsional intellekt taraqqiyotining dastlabki bosqichini belgilash haqidagi tushunchasi, uning asosiy mantiqiy qonunlari shakllanmagan bo‘lsa - sabab-ta’lim munosabatlari mavjudligi allaqachon amalga oshirilgan, ammo ularning mohiyati sirli shaklda namoyon bo‘ladi. Fenomenlar sabab va ta’lim asosida o‘zaro bog‘lanib, keyin ular vaqtga to‘g‘ri kelganda. Vaqt va makonga yaqinlashib kelayotgan voqealarni partish (ishtirok etish) dunyodagi voqealarning aksariyatini tushuntirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayni paytda odam tabiat bilan, ayniqsa hayvonot dunyosi bilan chambarchas bog‘liq.

Pralogicheskiy tabiiy va ijtimoiy vaziyatlarni o‘ylab, qo‘llab-quvvatlanadigan jarayonlar va ko‘rinmas kuchlarning muxolifligi - sehrli dunyoqarash deb tushuniladi. Levy-Bruxl moddiy-ma‘naviy emotsional intellekt ni faqat jamiyatni shakllantirishning dastlabki bosqichlari bilan birlashtirib, uning tarkibiy elementlari kunlik ongda va keyingi davrlarda (mantiqiy emotsional intellekt dan ko‘ra parciliation asosida emas, balki ichki g‘ayritabiiylik, rashk, qo‘rquv)

Og‘zaki – mantiqiy emotsional intellekt – tushunchalar, mantiqiy inshootlardan foydalangan holda emotsional intellekt turlaridan biri. U tilshunoslik vositalari asosida ishlaydi va emotsional intellekt ning tarixiy va ontogenetik rivojlanishining so‘nggi bosqichini ifodalaydi. Turli turdagi umumlashtirishlar tuzilib, uning tarkibida faoliyat yuritadi.

Mekansal emotsional intellekt – turli xil aqliy zahiraviy-operatsion mekansal transformatsiyalar majmui va ob‘ektning barcha xilma-xilligi va uning xususiyatlarining o‘zgaruvchanligi, bu

turli xil aqliy rejalarni doimiy ravishda transkoding qilishning bir vaqtning o'zida majoziy ko'rinishi.

Intuitiv emotsional intellekt – emotsional intellekt turlaridan biri. Xarakteristik xususiyatlar - oqim tezligi, aniq belgilangan bosqichlarning yo'qligi, ongli ravishda kam.

Haqiqiy va otistik emotsional intellekt. Ikkinchisi haqiqatdan haqiqiy tajribaga o'tish bilan bog'liq.

Emotsional intellekti buzilgan bo'lgan bolalar ko'proq ketma-ket kelgan undoshlarni fonetik jihatdan o'xshash bo'lgan undosh bilan almashtirib yuboradilar. Odatda, so'zdagi undoshlar ketma ket kelganda, birinchi turgan tovushni almashtirish ro'y beradi, ayniqsa, bu so'z artikulyatsiyasiga ko'ra murakkab so'z bo'lsa, Tovush almashtirish ko'proq akustik yoki artikulyator-akustik o'xshashliklarning belgilariga ko'ra namoyon bo'ladi (sh-x, t-s, k-p, k-t, r-l). Tovush almashtirishning ozgina qismigina artikulator o'xshashliklar tufayli ro'y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Jo'raev N. G'arb psixologiyasida o'quv faoliyati motivi muammosini o'rganilishi. // Xalq ta'limi. Toshkent, 2005.- №6, 77-80 b.
2. Ilinskaya I.A. Problemnie situatsii i puti ix sozdaniya na uroke. //Pedagogika i psixologiya/ Podpisnaya nauchno populyarnaya seriya. – M.: 1985.- № 1. - 80 s. 10. Ye.M.Mastyukova, T.Yu.Filicheva, N.S.Jukovalar 1973
3. Nevropatologiya. Yestestvennonauchnыe osnovы spesialnoy pedagogiki : uchebnik dlya vuzov.- Moskva : Prosveщenie, 1969 (4-ye izdanie), 2003 (Bukinisticheskoe izdanie)
4. Maxsus psixologiya. Oligofrenopsixologiya, 2015 yil, TDPU., Mo'minova va boshqalar
5. Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichi. Tdpu., Psixologiya tarixi 2 mavzu matnidan
6. V.I. Slobodchikov PONYaTIYNЫY STROY VOZRASTNO-NORMATIVNOY MODELI RAZVITIYa., 2012 g. №2(14)

Amirsaidova SH.M.
dotsent, p.f.n.
Xojiakbarova Robiya Muzaffar qizi
401-(oligofrenopedagogika) guruhi talabasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI DAUN SINDROMLI BOLALARNI ELEMENTAR MAREMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA NUMIKON METODINI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI

Daun sindromi – xromosoma patologiyasi bo'lib, 21-xromosoma genetik materialining qo'shimcha nusxasi mavjudligi bilan tavsiflanadi. Nusxa yoki butun xromosoma (trisomiya), yoki uning qismlari (masalan uning translokatsiyasi hisobiga) mavjud bo'lishi mumkin. Faqatgina tashqi belgilarga asoslanib tashxis qo'yib bo'lmaydi. Daun sindiromli bolalarda birlamchi nuqson sifatida aqli zaiflik belgilangan. Ular ixtisoslashtirilgan maktabgacha va maktab muassasalarda таксил oladiлар. Amaliy tajriba shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi daun sindromli bolalarga elementar matematikani o'rgatishda Numikon metodikasini qo'llash yaxshi natijalarni beradi.

Numikon metodikasi o'zi nima va u qanday bajariladi.

Numikon - bu Angliyada yaratilgan dastur va vizual materiallar to'plami hisoblanadi. 1996–1998-yillarda matematikani o'rganishi qiyin bo'lgan bolalar uchun yaratilgan. Daun sindromli bolalar Numikon metodikasi orqali elementar matematikani onson o'rganishini sabablaridan biri, kuzatish orqali tajriba orttirishi, uning naqshlarini eslab qolish, ularni tushunish va eslab

qolish engilroqdir. Numikonda 1 dan 10 gacha bo'lgan raqamlar turli rangdagi plastik qoliplar bilan ifodalanadi, ular vizual va taktil idrok orqali ranglarni ajratadi.

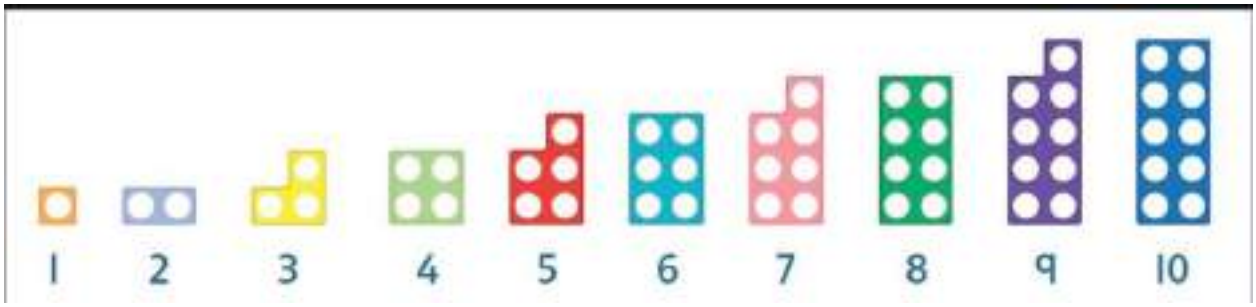

«Numikon» mashg'ulotlarda multisensor qo'llanmasini qo'llash orqali matematik tasvirlarni aniqlashtiradi. Numikon - bu ko'rgazmali materiallar to'plamidan foydalangan holda arifmetikani o'rgatish usuli bo'lib, u matematikani o'rganishi qiyin bo'lgan alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan. Elementar matematikani o'rganishda birinchi bo'lib, Doun Side Updagi maktabgacha ta'lim tashkilotining tayyorgarlik guruhini bir qismida ushbu metod sinovdan o'tkazildi va maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy dasturi deb tan olindi. Numikon Daun Side Up maktabgacha ta'lim tashkiloti dasturi kursning turli bosqichlarida, turli bo'limlari bilan ishlashda qo'llaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining tayyorgarlik guruhida o'tkazilgan sinov mashg'ulotlarining ijobiy tomoni shundaki, ko'pchilik bolalar quyidagilarni o'rgandilar:

- Ob'ektlarning o'lchamlari (katta - kichik, uzun - qisqa, baland - past, keng - tor, qalin-ingichka), shakli (to'p, kub, doira, kvadrat, uchburchak, to'rtburchak, tasvirlar), rangi bo'yicha (asosiy va tusli ranglar);
- Og'zaki ko'rsatma bo'yicha so'ralganda ikki yoki uchta belgini o'z ichiga olgan ob'ektni tanlab ko'rsata olish (hajmi, shakli yoki rangi);
- Ob'ektlarning ikki yoki undan ortiq belgilari bo'yicha hajmi, shakli va rangini aniqlab ob'ektlarni solishtirish.
- Predmetlarni qog'oz va varoqdan vertikal yoki gorizontal fazoviy joylashuvini aniqlash.
- Fasllarni (bahor, yoz, kuz, qish) va kunning ayrim qismlarini (ertalab, kunduzi, kechqurun, tun) bilish va nomlash, ularning belgilari va ketma-ketligini bilish, soat va minutlarini taniy olish;
- 10 gacha bo'lgan sonlarni ketma-ketlikda talaffuz qilish;
- Elementlarni sanash va 10 ichida jamlash;
- 1, 2, 3, 4, 5 raqamlarini bilish, (ba'zi bolalarda 6, 7, 8, 9, 10 ham) va ularni barmoqlar va predmetlarlar soni bilan bog'lash, 1, 2 raqamlarini tasvirlash, 3, 4, 5 raqamlarini chizish va boshqalar;
- Korreksiya qilingandan so'ng 5 ichida (ba'zilari - 10 ichida) qo'shish va ayirsh amallarini bajarish.

Daun Side Upning maktabgacha ta'lim guruhlarida qatnashgan ba'zi daun bolalar yana nimalarni o'rgangan:

• bir-birining ustiga chiqadigan texnika va ilovalar yordamida to'plamlarni elementlar soni bo'yicha solishtirish;

• guruhga bitta element qo'shish orqali keyingi raqamni, oldingisini esa guruhdan bitta elementni olib tashlash orqali hosil qilish;

• ko'rgazmali materialdan foydalanib, uch ichida qo'shish va ayirish bo'yicha dramatizatsiya va illyustratsion topshiriqlarni, oddiy misollar yechish va yozib olish.

Elementar matematikani shakllantirish bobida yuqorida aytib o'tilganidek Numikon metodidan foydalanilgan. Vizual va amaliy materiallarning standart to'plami Numikondan foydalanish bo'yicha batafsil ko'rsatmalar bilan birga keladi. Biz umid qilamizki, xorij tajribasi Numikon metodikasi bilan ishlashni boshlagan mutaxassislar uchun foydali bo'ladi. Ammo korreksion ish davomida daun bolalar qo'l matorikasining yaxshi rivojlanmaganligi sababli ularni ushlab olishda, amallarni bajarish va shakllar yasashda qiyinchiliklar yoki og'ziga solish holatlari kuzatilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, Numikon metodi boshqa usular bilan birgalikda olib boriladi, o'quv materiyali va Daun Side Upning asosiy dasturini ishlab chiqishda yordam berish uchun mo'ljallangan. Ushbu Numikon metodi Buyuk Britaniyada yaratilgan. Matematikani o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan har bir bola bilan mashg'ulotlar olib boriladi. Bunday mashg'ulotlar bir vaqtning o'zida 12 hafta davomida individual ravishda o'tkaziladi. Mashg'ulot haftada 5 marta 30 daqiqa davomida o'tiladi. Guruhlardagi daun sindromli bolalar soni uchtagacha qisqartiriladi. Haftada uchtadan ko'p bo'lmagan bolalarni o'z ichiga olgan, kichik guruhlarni tashkil qilish bilan ham mashg'ulot olib boriladi. Mahg'ulotda qatnashgan daun bolalarning ko'nikma va rivojlanish dinamikasi maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy dasturi bo'yicha yil boshida va oxirida baholanadi. Numikonning shakllari bolalar ularni manipulyatsiya qilishlari uchun yaratilgan. Naqshlarni tanib olishni va ularni mos keladigan raqamlar bilan moslashtirishni o'rgatadi. Ushbu dastur mualliflari ta'lim jarayonida bolaning hissiy idrokidan iloji boricha ko'proq foydalanish, eshitish, ko'rish va sezish shuningdek, harakat va nutqni bog'lash muhimligiga ishonch hosil qilishga asoslangan..

Nega aynan Numikon shakllari shunday ko'rinishda?

Gap shundaki, tasodifiy joylashgandan ko'ra, tuzilgan ob'ektlar bolalar tomonidan yaxshi qabul qilinganligi sababli korreksiyalash jarayoni ancha yengillashadi.

Numikon bilan ishlash va tanishishning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi:

- Dastlabki bosqich, daun bolalarga Numikon metodikasini berib, ko'p manipulyatsiya qilishlarini va o'ynashlarini taklif qilish:
- Daun sindromli bolalar Numikonga qarashadi, qo'llariga oladilar, ko'radilar.
- Maktabgacha ta'lim tashkilotida daun sindromli bolalar o'yinlarida Numikon metodi qo'llaniladi, masalan, "ularni skovorodkada qovuring" yoki ulardan "sendvich" tayyorlang.
- Numikon shakllarini bo'yoqlar bilan bo'yash, qog'ozga chizish, plastilindan yoki xamirdan yasash. Asosiysi bolalar imkon qadar ularni qo'llariga olib ko'rishlari va ushlab ko'rishlari uchun kerak. Shundagina ular qanday ko'rinishini va shaklini his etadilar.
-

Daun bolalar bu qismlar har xil rang va o'lchamlarda bo'lishini, rasmda turli xil teshiklar soni mavjudligini bilib oladilar. Tafsilotlarni quyidagicha ta'riflash mumkin «qizil», «ko'k», «katta», «kichik», «eng kichik» kabi so'zlar. Mutaxassis ularni "uch", "besh", "yetti" va hokazo deb atashi

mumkin. Biroq, birlamchi bosqichda daun sindromli bolalar bunday vazifani bajara olmaydilar. Har bir shakldagi teshiklar sonini qayta hisoblash taklif etiladi. Barcha tafsilotlar yaxlit, global miqyosda qabul qilinadi. Lekin “uch”, “besh” va “yetti” so’z nomlari hali ham tegishli sariq, qizil va pushti hisoblanadi. Daun bolalar modelga muvofiq Numikon shakllaridan turli xil tekislik tasvirlarini (yo’llar, uylar, mashinalar, hayvonlar) qurishni boshlaydilar.

Keyingi bosqichda Numikon shakllarini o’lchamiga qarab solishtirish uchun o’yinlar qo’shiladi. Bolalarni taqqoslash eng kichikdan kattagacha ketma-ket shakllar asosida joylashtirish vazifalarini bajarishadi. Bir vaqtning o’zida bu bilan bolalar raqamlar bilan tanishadilar va raqamlar bilan ishlashni boshlashadi. Numikon raqamlari devorda, taxtaga yoki muzlatgichga osilib, bu yerda har bir raqamning ustiga Numikonning tegishli shakli chizilgan bo’ladi.

Keyingi bosqichda ulardan qoliplardagi teshiklarni sanash, ularga bir xil shaklda joylashtirilgan toshlar, chig’anoqlar va boshqalarni qanchaligini hisoblash so’raladi. Bundan tashqari, bolalar qo’shimcha vizual material sifatida Numikondan foydalanadilar. Qo’shish kabi arifmetik amallarni o’rganishda ham qo‘llanilinadi.

Shunday qilib, bolalar shakllar bilan harakatlarning barcha bosqichlarini o’rganadilar. Numikonni turli ko’rinishlarda o’ynaydilar, masalan (ularni qumga ko’madilar, “Sehrli haltacha” yoki donli idishda ушлаб qidiradilar, ko’zlarini yumib, solishtiradilar, Numikon shakllari uchun mos raqamlarni tanlaydilar) va ular nafaqat vizual va sensorli shakllarni yaratadilar. Bu shakllar haqidagi g’oyalar shuningdek, ushbu raqamlarning tasvirlari uchun mos keladi. Ya’ni bolalar Numikon va raqamlarning shakllarini tasavvur qila boshlaydilar. Shunday qilib, Numikon orqali hayolan shakllar va ranglarni o’ylab og’zaki hisoblay oladilar. Bu shakllarning tasvirlariga e’tibor qaratib, ongda elementar hisoblash operatsiyalarini amalga oshirish uchun yondashishga yordam beradi, bu aqliy hisoblashni anglatadi va bu yanada qulayroq bo‘ladi.

Xorij tajribasida Numikon metodi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy va samarali natija berdi. Bu asosan Yevropa bolalarida ko’p qo’llanilgan va ijobiy ta’sir ko’rsatgan. Numikon bilan tanishish har xil o’yinlar orqali olib borilib asta- sekinlik bilan sanashlar, so’ng hisoblash va hayolan hisoblashga o’tiladi. Numikondagi har bir shakl, har bir rang bolani e’tiborini tortadi va ularni eslab qolish qobiliyatini rivojlantiradi. Bolalarda jamoada o’z o’rinlarini topish, jamoaga qo’shilish, o’z-o’ziga xizmat qilishida matematikaning o’rni katta. Matematikani o’rgatishning eng samarali usuli sifatida esa Numikon yordam beradi.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash joizki, Numikon metodi nafaqat daun sindiromli bolalarda balki, intellektida nuqsoni bo’lgan, bolalar serebral falaji, autizm spektori buzilgan hamda ruhiy rivojlanishi sustlashgan va boshqa turdagi alohida yordamga muhtoj bolalarda elementar matematikani shakllantirishda qo’l keladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyati ustunlik qilganligi sababli aynan ularga mos keladi, sababi Numikon metodi o’yin tariqasida ham maktabgacha yoshdagi bolalarga tanishtirish imkoni mavjuddir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Horner, V. (2002). Numicon, numeracy and a special need. Mathematics Teaching [H.W.Wilson - EDUC], 179, 28.

2. Nye J, Buckley SJ, Bird G. Evaluating the Numicon system as a tool for teaching number skills to children with Down syndrome. Down Syndrome News and Update. 2005;5(1);2-13.

3. Wing, T. and Tacon, R. (2007). Teaching Number Skills and Concepts with Numicon Materials. Down Syndrome Research and Practice, 12 (1), 22-26.

4. Wing, T., & Tacon, R. (2007). Teaching number skills and concepts with numicon materials. Down’s Syndrome, Research and Practice : The Journal of the Sarah Duffen Centre / University of Portsmouth, 12(1), 22-26. doi:10.3104/practice.2018

Karimova Nilufar Raimjanovna
"University of business and science"
nodavlat oliy ta'lim muassasasi
pedagogika va psixologiya kafedrasi
v.b.dotsenti

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING HUQUQI VA ULARGA QARATILGAN E'TIBOR

Bugungi modernizatsiya jarayonlari, islohot va o'zgarishlar natijadorligi maktab ta'limiga, yangi avlod kadrlarini yetishtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilib, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish maqsadida Prezident farmoni loyihasi ishlab chiqilganligi barchamizga sir emas. Ushbu farmon loyixasida jamiyatda muallimning obro'-e'tibori va maqomini ko'tarish, o'quv dasturlari va metodikasini to'liq qayta ko'rib chiqish, maktabni ta'limning keyingi bosqichlari bilan uzviy bog'lash, o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan xalos etib, o'z ustida ko'proq ishlashi uchun sharoit yaratish va shuni rag'batlantirish, maktab infratuzilmasi va undagi ma'naviy muhitni yaxshilash kabi masalalarning yechimlari aniq belgilab berilganligi ta'lim sohasidagi isloxotlarning samarasini aniq ko'rsatib berdi.

Shuningdek, alohida yordamga muhtoj bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularning huquqlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini bu bolalarning ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirish ishlari bugungi kunning o'ta dolzarb masalalardan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda maxsus maktabgacha ta'lim muasasalari va maktab-internatlar mavjud bo'lib, ushbu ta'lim muasasalarida imkoniyati cheklangan bolalar uchun barcha shart-sharoitlar mavjud. Ammo ko'plab sabablarga ko'ra ayrim imkoniyati cheklangan bolalar uyda yakka tartibda o'qishmoqda yoki ayrimlari esa batamom ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Bundan tashqari maxsus maktabgacha ta'lim va tarbiyaning korreksion-pedagogik ish sifati yuqori darajada bo'lsada, biroq aynan alohida ehtiyojli bolalarning sog'lom muhitda ta'lim-tarbiya olmayotganliklari sababli ijtimoiy hayotimizga moslashishlarida ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham imkoniyati cheklangan bolalarning yopiq-segregatsion ta'lim tizimida o'qitilishining ko'plab salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi jahon hamjamiyati tomonidan ham tan olindi. Zero, BMT tomonidan 1949 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da "Ta'lim olish har bir insoning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan.

Shuningdek, BMT 1975 yilda "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiyani qabil qildi. Mazkur Deklaratsiyada ta'kidlanishicha: "Nogironlar shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug'ilishi bilan mavjud bo'ladi. Nogironlikning kelib chiqishi, tabiati va jiddiylik darajasidan qat'iy nazar, fuqaro o'z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga egadirlarkim, shu bilan birga ular mumkin qadar to'laqonli yaxshi hayot kechirish huquqiga ham ega" ("Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida"gi Deklaratsiya (3-modda). BMT tomonidan 1989 yilda qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvenitsiya" barcha bolalarning huqularini hamma joyda amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan inson huquqlari borasidagi halaro shartnoma hisoblanadi.

"Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" barcha bolalarning huqularini himoya qiladi. Mazkur Konvensiyaning 2-moddasida "Bolalar ularning ota-onalari, boquvchilarining irqlari, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy va boshqa e'tiqodi, milliy, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy

ahvoli, sog‘lig‘i, qanday holatda tug‘ilganliklari va boshqa holatlaridan qat’iy nazar kamsitishlarga mahkum etilmasiligi kerak” – deb qat’iy belgilangan. Konvensiyadagi barcha huquqlar maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun ham tegishli bo‘lib, ularga barcha bolalar qatori teng munosabatda bo‘lish kafolatlanadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta’limini tashkil etish masalasi eng dolzarb masalalar qatorida qarala boshladi. Natijada, 1990 yilda Tailandda o‘ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Bu konferensiyada “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilindi. “Ta’lim hamma uchun” Umumjahon Deklaratsiyasini dunyoning 155ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. “Ta’lim hamma uchun ” Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to‘laqonli va mukammal ta’lim olishini kafolatladi. Ushbu Deklaratsiyada quyidagicha bayonot qilingan: “Maktablar bolalarning imkoniyatiga qarab emas ish sifati va maktab ta’limiga javob berishi bilan xarakterlanadi. Ular quyidagilardan iborat:

-har bir bolaning huquqi ommaviy maktabda ta’lim tarbiya olishni talab etadi;

-o‘qitishning metod va metodikalari bolaning nuqsoniga qarab tanlanadi;

-maktabda to‘laligicha korreksion pedagogik yordam tashkil etiladi;

-bolalar to‘g‘risidagi qaror kompleks tarzda qabul qilinadi;

-bolaning har bir shaxsiy huquqi kafolatlanadi;

-maktabda integratsiya tamoyiliga o‘quv rejaning asosi sifatida qaraladi;

-inklyuziv maktablarning moddiy ta’minoti yaxshilanadi”.

1994 yilning 7-10 iyun kunlarida Ispaniyaning Salamanka shahrida 2-yirik Umumjahon Konferensiyasi bo‘lib o‘tdi. Mazkur Konferensiya “Salamanka Deklaratsiyasi va alohida yordamga muhtoj bolalar ta’limining kelgusida ijrosini ta’minlash Ramkasi” deb atalib, shu yili “Salamanka bayonoti va Ish faoliyat Rejasi” nom bilan uning ish mazuni nashr etildi. Salamanka bayonoti va Ish faoliyati Rejasining asosiy yetakchi tamoyili shundan iboratki, maktablar barcha bolalarni, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, hissiy, tili va boshqa xususiyatlaridan qat’iy nazar o‘qishga qabul qilishlari lozim. Mazkur hujjatda ta’kidlanishicha:

“Har bir bola ta’lim olish va o‘ziga muvofiq darajada bilimga erishish huquqiga ega:

Ma’orif tizimi va ta’limiy dasturlar turli xil xususiyat va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzilib, shu ishga yo‘naltirilsin. Maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun oddiy maktablarga borish imkoniyati yaratilsin;

Maxsus yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash oddiy maktablarning ish faoliyati doirasiga kirar ekan, bu jarayon quyidagi maqsadlarga erishishning eng samarali vositasi bo‘la oladi:

-Ajratib qo‘yish illatiga qarshi kurash;

-Do‘stona insonparvar jamoalarni yaratish, o‘z tarkibiga maxsus ehtiyojlari bo‘lgan shaxslarni olgan jamiyatni qurish;

-Barcha bolalarning ta’lim olishiga erishish” (Salamanka bayonoti 2-band);

Salamanka Bayonoti va Ish faoliyat Rejasining ishlab chiqilishi jahon miqiyosida “Ta’lim hamma uchun” mazmunidagi ta’lim siyosati ilgari surilib, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimi sharoitida o‘qitishning yo‘llari belgilab berildi. Ammo bu ta’lim tizimining mazmun-mohiyatini yanada aniqroq va mustahkamroq huquqiy jihatdan asoslash, qat’iy belgilab berish lozim edi. Shuning uchun 2000 yilning 26-28 aprel kunlari Dakarda ta’lim to‘g‘risida xalqaro Forum qatnashchilari tomonidan “Dakar harakat dasturi” qabul qilindi. Ular 10 yil oldin qabul qilingan “Ta’lim hamma uchun” Xalqaro Deklaratsiya (Djomten-Tailand-1990 yil) ni qayta tasdiqlab, radifikatsiya qildilar. Dakar harakat dasturi “2000 yilga qadar jahon miqiyosida ta’lim hamma uchun amaliy

faoliyatining darajasini baholash" maqsadiga asoslanildi. Bu baholashda har bir davlat o'zining ta'limni barcha bolalar uchun taminlanganlik darajasini tahlil qilib chiqish vazifasi topshirildi.

Dakar harakat Ramkasiga kirgan barcha davlatlar 2002 yilga qadar "Ta'lim hamma uchun" rejasini mukammal tuzib, 2015 yilga qadar bu ta'lim tizimini amatiyotga to'liq joriy etishlari lozim deb topildi. Ushbu harakat Ramkasi tarkibiga kiruvchi davlatlarning barchasi "Har bir insonga va har bir jamiyatga" shiori ostida barcha insonlar va bolalar ta'limini to'laqonli ta'minlash majburiyatini oladilar. Bu harakat dasturida "Ta'lim xavsiz, sifatli, bolaning sog'lig'ini himoya qilib, mustahkamlaydigan, hamma uchun birdek, inklyuziv tarzda va barcha zaruriy resurslar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. O'qituvchilar saviyasi va o'quv rejalar "Ta'lim hamma uchun" maqsadlariga javob berishi kerak"-deb belgilangan («Dakarskie ramki deystiy»-Fransiya 2000 yil, 20-21 betlar).

Shunday qilib, maxsus ehtiyojli bolalar ham jamiyatning to'laqonli va tenghuquqli a'zosi ekanligi e'tirof etilib, ular ta'limida alohida yangicha yondashuv maydonga keldi. Bu ta'lim tizimlari barcha bolalarning tili, dini, millati, ijtimoiy kelib chiqishi, irqi, jismoniy va ruhiy holatlaridan qat'iy nazar talimga jalb etishni ko'zlavchi "inklyuziv" ta'lim nomi bilan ataldi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) bu davlat siyosati bo'lib, normal rivojlanishdagi va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar va o'smirlarni rivojlanishidagi nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar oilaning faol ishtirokida umumta'lim tizimiga to'liq qo'shishni va ijtimoiy hayotga moslashtirishni ifodalovchi ta'lim tizmidir. Yuqorida keltirlgan me'yoriy hujjatlar asosida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni ham umumta'lim muassasalarida tenghuquqlilik asosida o'qitish va tarbiyalash masalasi huquqiy jihatdan kafolatlandi. Chunki alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta'limining samarali tashkil etilishi natijasida

- imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bo'lgan oilalarning moddiy va ma'naviy muammolariga barham beriladi va mahallarda ajratish iskanjasidan qutulishga imkon yaratiladi;
- imknoniyati cheklangan bolalarni maktablar va jamoatchilik orasida kamsitishlarning oldi olinadi, bolalar o'rtasida tenghuquqlilik ta'minlanadi, do'stona munosabatlar shakllanadi;
- maxsus ehtiyojli bolaning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishdek ulkan imkoniyat yaratiladi;
- jamiyatning yanada inklyuzivlashuviga olib keladi;
- barcha uchun ta'lim sifati yanada yaxshilanadi;
- imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom tengdoshlari orasida tabiiy sharoitlarda yashash va mehnat qilishga moslashadilar;
- imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy jamiyatga erta va samarali moslashishlari ta'minlanadi, ya'ni jamiyatda boshqalar ko'magiga qaramlar soni kamayadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. *Выgoskiy L.S. Voprosы detskoy psixologii. – M.: SPB. 1999.*

2.*Beltyukov V.I. Vzaimodeystvie analizatorov v protsesse vospriyatiya i usvoeniya ustnoy rechi (v norme i potologii) – M.: Pedagogika. 1997.*

3.*Bogdanova T.G. Surdopsixologiya. –M., 2002.*

4.*L.Mo'minova, Sh.Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar ,2013.*

5.*P.Po'latova, L.Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.*

Xusnuddinova Zulayxo Xamidullayevna,
CHDPU Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ (KO‘RISHIDA NUQSONI BO‘LGAN) BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limda o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usul va uslublar haqida.

Kalit so‘zlar: texnologiya, alohida yordamga muhtoj bola, korreksiya, kognitiv, qobilyat, individual yondashuv, individual dastur, o‘yin.

Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bo‘lgan bolalar tobora ko‘payib bormoqda va ularni o‘qitish va ijtimoiylashtirish kerak.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida inklyuziv ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Inklyuziv ta’lim deganda turli darajadagi ommaviy ta’lim tashkilotlarida nogiron bolalarni rivojlantirish va o‘qitish tushuniladi.

Ushbu turdagi ta’lim bugungi kunda dolzarbdir, chunki u har bir bolaning jismoniy yoki intellektual qobiliyatidan, shuningdek individual xususiyatlaridan qat’i nazar, uning ta’lim ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Ya’ni, inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalar va ularning sog‘lom tengdoshlari bilimlaridan teng foydalanish imkoniyatini beradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarni zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish ta’lim sifat samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar haqida so‘z yuritishdan avval pedagogik texnologiya tushunchasini izohlash maqsadlidir .

V.M.Manaxov pedagogik texnologiya haqida shunday fikr bildirgan: o‘quvchi va o‘qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o‘tkazish bo‘yicha ular pedagogik faohyatining har tomonlama o‘ylangan modelidir.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishim kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir. Pedagogik texnologiya o‘z navbatida o’qish va tarbiya texnologiyalarini o ‘z ichiga qamrab oladi.

O‘qitish texnologiyasi - o‘quv mashg‘ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo‘laniladigan shakl, metod va vositalarni oqilona tanlab olish, professor-o‘qituvchi va o‘quvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Tarbiya texnologiyasi - tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj(ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usullar va uslublar to'plamidir. Bu texnologiyalar, yoshlar o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida yordamga muhtoj(ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi. Bu usullar orasida birlashgan o'quv-uslubiy modellar, individual tayyorlov va dasturlash, kooperativ o'quv, interaktiv o'quv va o'yinlar va mavzular bo'yicha ta'lim kabi texnologiyalar mavjud. Bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning ta'lim jarayonini qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida muhitga ega bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalardan foydalanish alohida yordamga muhtoj har bir bola uchun zarur bo'lgan maxsus ta'lim sharoitlarini ta'minlaydi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan va bolalar rivojlanishidagi har qanday buzilishlar yoki og'ishlarni korreksiyalashga qaratilgan ta'lim shakllari, usullari va usulublaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi (defektolog) alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) o'quvchi tomonidan o'quv dasturining yetarli darajada to'liq o'zlashtirilishini ta'minlashga qodir.

Maxsus o'qituvchi (defektolog) quyidagi korreksion-pedagogik texnologiyalarini qo'llashi mumkin: differensatsiyalashtirilgan ta'lim, hamkorlikda o'qitish, o'yin texnologiyalari, logoritmika, korreksion va rivojlantiruvchi texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Differensatsiyalashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish va xususan, darajalarni farqlash tufayli har bir bola jismoniy yoki intellektual buzilishlarga qaramay bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'quv jarayonini yanada samarali qiladi: bolaning individualligi hisobga olinadi, uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish va qobiliyatlarini ochib berishga imkon beradigan o'qitish metodikasi ishlab chiqiladi. Har bir guruh uchun bir yil davomida korreksion va rivojlantiruvchi reja ishlab chiqiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi ham samarali. Hamkorlik deganda kattalar va bolalarning birgalikdagi rivojlanish faoliyati tushuniladi. O'quv jarayonining ma'nosi o'quv predmetidan bolaga emas, balki boladan mavzuga, o'quvchi ega bo'lgan imkoniyatlardan amalga oshirishdir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalarda logoritmika – vosita mashqlari tizimi alohida o'rin tutadi, bu yerda harakatlarning maxsus tanlangan nutq materialini talaffuz qilish bilan kombinatsiyasi mavjud. Logoritmik mashqlardan foydalanish mushak-skelet tizimiga mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi, vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga va fazoda yo'nalishga yordam beradi. Logoritmik mashg'ulotlar bolalarda musiqiy hisni rivojlantirishga, nutqni to'liq rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ritm tuyg'ularini tarbiyalashga imkon beradi.

Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarni o'qitishda zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. **Birlashgan o'quv-uslubiy modellar:** Bu modellar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida qo'llaniladigan turli o'quv-uslubiy modellardir. Masalan, «Birgalikda o'rganish» modeli, "O'z-o'zini boshqarish" modeli, "O'yinlar" modeli kabi.

2. **Individual tayyorlov va dasturlash:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida har bir bolaga moslashtirilgan individual dasturlarni tuzishda foydalaniladi. Bu dasturlar, bolaning shaxsiy talablari va o'ziga xos xususiyatlari asosida tayyorlanadi.

3. **Kooperativ o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida guruh ishlarini tashkil etishda va boshqarishda qo'llaniladi. Bu usulda, bolalar bir-biriga yordam berish, fikr almashish va jamoada ishlashni o'rganishadi.

4. **Interaktiv o'quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida interaktiv darslar tashkil etishda foydalaniladi. Bu usulda, audio vizual vositalardan foydalanish, interaktiv kompyuter darslari tashkil etish, interaktiv ta'lim dasturlaridan foydalanish kabi usullar ishlatiladi.

5. **O'yin:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'yinlar yordamida o'qitish uchun foydalaniladi. O'yinlar bolalarning qiziqishlarini oshiradi va ularga o'rganishni osonlashtiradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishni yanada qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'qituvchilar va ota-onalar uchun ham yordamchi va qo'llaniladigan usullar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomova O. Pedagogik texnologiya. Toshkent -2015.
2. Пасторова А.Ю. Инклюзивное образование: исследование и практика. СанктПетербурге- 2012.
3. Xusnuddinova, Z. (2022). Corrective pedagogy for blind children cluster mechanisms to increase work efficiency. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(2), 68-70.
4. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlarni tashkillashtirishda ilk qadamni tashlash. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 80-82.
5. Zulayho, X. (2022). Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning korreksion mashg'ulotlar ish tizimini tashkil etish. Таълим ва ривожланиш таҳлили онлайн илмий журнали, 218-220.
6. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

L.R.Xayitov,
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
O.Komilov,
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi talabasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQINI O'STIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Aqli zaif bolalar so'z boyligining o'ziga xos tomonlari ko'plab mualliflar diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qilgan. Ular, idrok qilish faoliyatidagi buzilishlar passiv va aktiv lug'atlarning shakllanishida o'z izini qoldiradi, deb e'tirof etganlar.

Kalit so'z: Aqli zaif bola, so'z, bo'gin , talaffuz.

Aqli zaif bolalarda lug'at boyligining kambag'alligi, so'zlardan noto'g'ri foydalanish, passiv lug'atning aktiv lug'atdan ustun bo'lishi va so'zlarni mazmunga qarab ishlatishdagi qiyinchiliklar sezilib turadi. Bu bolalarda so'z boyligi kambag'alligining muhim sabablari bo'lib, ularning aqliy rivojlanishining pastligi, atrofdagi olam haqida bilim va tasavvurlarining cheklanganligi, verbal xotiraning zaifligi, ijtimoiy va nutqiy munosabatga bo'lgan talabning pastligi, qiziqishlarning shakllanmaganligi xisoblanadi.

V.G.Petrovning ma'lumotlariga ko'ra, 1 sinfning aqli zaif o'quvchilari ularni o'rab turgan ko'pgina predmetlarning (soat, piyola), ayniqsa, predmetlarning alohida bo'laklarining nomini bilmaydilar (muqova, sahifa).

Bolalar lug'atida aniq ma'noli otlar ustunlik qiladi,umumlashma xarakterdagi so'zlar ishtirok etmaydi (mebelь, idish, poyafzalь, kiyim).

Aqli zaif bolalarning faol lug'atida hayvonlar harakatini anglatuvchi ko'plab fe'llar ishtirok etmaydi (sakraydi, emaklaydi,uchadi). 1-2-sinfning o'quvchilari «qurbaqa kelyapti» «ilon kelyapti», «qushcha kelyapti» -kelyapti deb gapiradilar.

Aqli zaif bolalar soni jihatdan ko'p bo'lmagan predmet belgisini bildirgan so'zlardan: rang- (qizil, ko'k, yashil), maza- ta'm (shirin, achchiq) foydanadilar. Belgi jihatdan qarama-qarshi ma'noli bo'lgan so'zlardan esa juda kam foydalanadilar (uzun-qisqa).

N.V.Tarasenkoning ma'lumotlariga ko'ra quyi sinflarning aqli zaif o'quvchilari insonlarning ichki fazilatlariga oid sifatlarni ham istemol qiladilar.

Quyi sinf aqli zaif o'quvchilarining lug'atida ravish so'z turkumiga oid so'zlar juda ham cheklangan.

So'z va iboralarni noto'g'ri qo'llash tez-tez uchraydi. Semantik o'xshashligiga ko'ra so'zlarni almashtirish ustunlik qiladi. Tarqoq, ma'nosi kengaygan so'zlarni almashtirish xodisasi xarakterlidir (sakrayapti, o'rmalayapti «kelyapti»). Bir turdagi, ko'rinishdagi so'zlarni almashtirish kuzatiladi. Masalan, botinka so'zi bilan bolalar (etik, tufli, kalish so'zlarini qo'llaydi); ko'ylak so'zi bilan kofta, kurtka so'zlari qo'llanadi. Aqli zaif bolalarda so'zlarni qo'llashdagi noaniqliklarning sabablari bo'lib differensiasiyaning predmetlarni ajratishdagi qiyinchiliklar hisoblanadi. Aqli zaif o'quvchilarning differensial tormoz jarayoni zaifligi oqibatida predmetlar orasidagi farqlarga qaraganda, ularning o'xshashliklarini osonroq qabul qiladilar, shuning uchun ular o'xshash predmetlarning

umumiy va aniq belgilarini o'zlashtiradilar. SHunday umumiy va aniq belgilar bo'lib, predmetlar bajaradigan vazifa bo'lishi mumkin (qoshiq, sanchqi). Predmetlar orasidagi farq o'zlashtirilmaydi, ularni aniq belgilash esa chegaralanmaydi.

Aqli zaif bolalarning passiv lug'ati faol lug'atga qaraganda ko'proq, lekin shunda ham biror so'zni qaytarish, talaffuz etish uchun yo'naltiruvchi savol talab etiladi. Qiyinchiliklar bir tomondan, aqli zaif bolalarning bosh miya po'stlog'idagi tormozlanishdan, boshqa tomondan, semantik maydonlar shakllanishidagi o'ziga xosliklardan kelib chiqadi.

B. R.Luriya va O.S.Vinogradovalar semantik maydonlar yuzasidan o'tkazilgan tadqiqot ularni to'liq shakllanmaganligini ko'rsatdi. Normada so'zni tanlash, ularning ma'nosidan kelib chiqqan holda, ya'ni mazmuniy o'xshashliklarga qarab amalga oshiriladi (baland-past, olma-nok). Aqli zaif bolalarda esa so'zlarni tanlash ko'proq taxminiy, ba'zan, tovush o'xshashliklariga asoslanib amalga oshiriladi-ki, bu yana bir bor lug'aviy sistemalikning to'liq shakllanmaganligidan dalolat beradi. Ko'pgina so'zlar tushunchaga aylanmay qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots

BO'LAJAK DEFEKTOLOGLARNI KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Tadqiqot metodi sifatida modellashtirish fanning turli sohalarida keng qo'llaniladi, chunki murakkab ko'p qirrali ob'yektlarni o'rganish uchun maksimal ahamiyatli hisoblanadi.

«Modellashtirish» pedagogik amaliyotga texnika fanlaridan kirib kelgan va "haqiqatda amalga oshiriladiganning loyihaviy modelini yaratish" sifatida talqin etiladi. Modellashtirish muammosini ko'pgina taniqli pedagoglar o'rganganlar. Masalan, A. S. Makarenko "insonning kuchli va boy tabiatini, unda barcha yaxshisini" modellashtirishning tarafdori bo'lgan V. A. Suxomlinskiy «modellashtirish» tushunchasiga pedagogik jarayonni qurish malakasini kiritgan. V. V. Krayevskiy pedagogika sohasidagi barcha ilmiy ish ma'lum ma'noda pedagogik loyihalarni yangilash bo'yicha ish hisoblanadi, uning tashkil etuvchisi esa pedagogik modellashtirish hisoblanadi, deb ta'kidlaydi.

Kalit so'z: modellashtirish, defektologiya, material, maxsus ta'lim, Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi

Modellashtirish – bu obrazlar, turli jarayonlar va tizimlarni imitatsiyalash, shuningdek salbiy omillarni bartaraf etishdir.

Pedagogik jarayon modellashtirish tufayli texnologikka aylanadi, uning natijasida esa "pedagogik jarayon ishtirokchilarining rivojlanishlarini ta'minlovchi pedagogik texnologiya yaratiladi, pedagogik modellashtirish amaliyot va pedagogik nazariya o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'inga aylanadi" .Modellashtirish jarayonida pedagogik nazariya ikki tomonlama rol o'ynashi mumkin. Pedagogik nazariya "model sifatida foydalanilishi yoki uni shakllantirishning manbai bo'lishi mumkin" Pedagogik amaliyotni modelli ifodalash esa asosiy jarayonlarni umumlashgan ko'rinishda ifodalash va tavsiflashga imkon beradigan holda ularni qayd etishni nazarda tutadi.

Pedagogikada modellashtirish "pedagogik modellarni qurish asosida o'qitish jarayonini takomillashtirish bo'yicha izlanishlarni tavsiflashda qo'llaniladigan asosiy tushunchalardan biri" hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda bo'lajak defektologlarning ijtimoiy-pedagogik kompetentliklarini rivojlantirish jarayonini modellashtirishda biz korreksion-pedagogik faoliyatning tuzilishini inobatga oldik.

Faoliyat modeliga tadqiqotchilar ma'lum talablarni qo'yadilar. Tadqiqot ishimizda biz, jumladan model haqiqatga mos (mutaxassisning kasbiy-nazariy va amaliy faoliyati o'rtasidagi maksimal muvofiqlikni ta'minlashi kerak), dinamik (davriy ravishda qaytarilishi kerak, bunga ko'ra jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni uzluksiz aks ettirishga erishish mumkin) va shu bilan birga konservativ (mazkur kasbiy hamjamiyat ega bo'lgan an'anaviy kasbiy bilim, ko'nikmalarni to'plash va o'zlashtirishni ta'minlashi kerak), vaqtda ilgarilovchi, mutaxassisni tayyorlashda istiqbollarni belgilovchi, ya'ni prognostik xususiyatga ega bo'lishi kerak deb hisoblaydigan olimlarning fikrlariga tayandik.

Yuqorida ifodalanganlarni inobatga olib, V.I. Zagvyazinskiy, N.A. Bessmertnaya, Ye.N. Jukatinskaya, A.Yu. Kruglikova, Ye.V. Koltakova, N.G. Petelina tomonidan mutaxassisni tayyorlash modellari ishlab chiqilgan, ammo bugungi kunda mutaxassisni tayyorlash modelini tuzishning o'zi yetarli emas, kompetentlik asosidagi mutaxassisni tayyorlash modelini yaratish yanada dolzarb hisoblanadi (A.A. Derkach, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, V.A. Slastenin, V.D. Shadrikov va b.q).

Mazkur olimlarning nazariy ishlanmalarini inobatga olib, biz pedagogik amaliyot jarayonida talabalar – bo'lajak o'qituvchi-logopedlarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish modelini loyihalashni kasbga zamonaviy talablar asosida tashkil etdik.

"Defektologiya" ta'lim yo'nalishi bo'yicha davlat ta'lim standartida oliy ta'lim muassasasining o'quv ta'limiy jarayoni yo'nalishi va mazmuni belgilanadi, defektologga pedagogik talablar "bakalavrlar kasbiy faoliyati vazifalari", "bakalavriat asosiy ta'limiy dasturlarini o'zlashtirish natijalariga talablar"

Tadqiqot ishimiz ob'yekti mazmunida model pedagogik amaliyot jarayonida talaba – bo'lajak o'qituvchi-logopedning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning yo'nalishi bo'lishi kerak.

Biz ijtimoiy-pedagogik kompetentlikning asosida imkoniyati cheklangan individuumning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligiga, uning rivojlanishi va o'z-o'zini amalga oshirishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bilish, ijtimoiy tarbiya va ijtimoiy himoyani tashkil etish tizimi to'g'risidagi tasavvurlar, o'qituvchi-logopedning ijtimoiy-pedagogik faoliyatining o'ziga xosligi va me'yoriy asoslarini bilish yotishini aniqladik.

Ijtimoiy-pedagogik kompetentlikning ifodalanishi ko'rsatkichi bo'lib, ijtimoiy-pedagogik vazifalarni belgilash va yechish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlar usullarini dasturlashtirish va

modellashtirish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlarni amalga oshirish, ijtimoiy-pedagogik hatti-harakatlar natijalarini baholash bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘nikmalar guruhi va amaliy faoliyat tajribasi xizmat qiladi.

Bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijtimoiy-pedagogik vazifalarni hal etishda amalga oshirish kasbni egallash bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy-shaxsiy ustanovkalarga, shaxsiy sifatlarning rivojlanish darajasiga, o‘zini anglash darajasiga, o‘zini-o‘zi amalga oshirishga, kasbiy faoliyatning ahamiyatli ijtimoiy-pedagogik tashkil etuvchilarini amalga oshirishda qadriyatli yo‘nalganlikning shakllanganligiga bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogik amaliyot jarayonida bo‘lajak defektologning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish jarayoni u nazariy model asosida amalga oshirilganida samarali bo‘lishi mumkin. Uni ishlab chiqish shaxsiy yo‘nalgan yondashuvni qo‘llashni talab etib, u modelda bakalavr-logopedlarning shaxsiy tavsiflarini, ularning hamkorlikdagi ta’lim jarayoniga jalb etilganliklarini ajratishni talab etadi.

Bakalavr-defektologning OTMda ta’lim olish jarayoni shaxsiy mazmunga ega bo‘lishi kerak, u olamni va kasbiy faoliyatni anglash vositasi bo‘lib xizmat qilishi kerak. Pedagogik amaliyot jarayonida ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirish modeli o‘z ichiga o‘zaro bog‘liq va o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi elementlarni kiritishi kerak: dasturiy-maqsadli, nazariy-metodologik, mazmunli-texnologik, natija-baholash va tashkiliy-pedagogik.

Modelning dasturiy-maqsadli elementi «defektologiya» ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirishda ta’limiy yo‘nalishlarni aks ettirishi kerak, u maqsadni pedagogik amaliyot jarayonida bo‘lajak defektologning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirishning ko‘zda tutilgan natijasi sifatida belgilanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. “Development of social pedagogical competence of future defectologists.” *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. “Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher.” *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

Haqberdiyev Jamoliddin Abdug'afforovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
Oybekova Mohichexra
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi

KOXLEAR IMPLANTLI BOLANING NUTQINI RIVOJLATIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni koxlear implantatsiya jarayonidan keyin nutqiy faoliyati ustida reabilitatsiya qilish qanchalik ahamiyatliligi va samarasi, nutq reabilitatsiyasi-qay tartibda amalga oshirilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Koxlear implant, nutq, kar bolalar, nutq o'stirish, reablitatsiya jarayoni, reabilitatsiya, nutq protsessori.

Koxlear implantatsiya - eshitmaydigan (kar, zaif eshituvchi) bolalar eshituvchilar dunyosiga kirish va dunyoni ovozlar, tovushlar orqali idrok imkoniyatini yaratuvchi xozirgi kunning eng samarali usullari hisoblanadi. Bunda bolalarning ovozlar, musiqa, nutq va boshqa tovushlarni eshitishi va o'zini jamiyatda, ijtimoiy hayotda erkin idora qilish imkoniga ega bo'lishiga misli ko'rilmagan yordam beruvchi bu vosita fan va texnika rivojidagi katta axamiyatga ega kashfiyotdir.

«Koxlear implant» termini–metodika, operatsiyadan oldingi saralash, mijozni tayyorlash, xirurgik aralashuv, operatsiyadan keyingi reabilitatsiya va KI qo'yiladigan operatsiya tushuniladi. Bu metod odam organizimiga o'rnatilgandan so'ng, elektrik impulslar tashqi mikrofonga keladi, nerv sistemasi bu signallarni qabul qiladi. Shuning bilan teri ostiga implant tanasi qo'yiladi. Chig'anoqqa elektrod massiv boradi. Tashqi nutq protsessori audioprsessorga mikrofon orqali kelib tushadigan ovozni uzatadi.

Sensonevral karlikda ovoz uzatuvchi tukchalar kam bo'ladi yoki umuman jaroxatlangan bo'ladi. Shuning uchun, ovoz tebranib nerv impulsga yetib bormaydi. Sog'lom tukchalarni sonini kamayganligi bu kabi eshitishni pasayganida, eshituv apparatlari yordamida ijobiy natijalar ko'rsatadi. Lekin tukchalar to'qimasining kamayishi yoki umuman yo'qligi xech qanday eshitishga imkon bermaydi.

Koxlear implantatsiyaning maqsadi quyidagidan iborat:

- shovqin sharoitda nutqning tushunarliligi 10-12%ga ortadi;
- fazoda tovush manbaining lokalizatsiyasi yaxshilanadi;
- reverberatsiya sharoitida, bir necha so'zlashuvchilar bilan suhbatlashishda nutqning tushunarliligi ortadi (cocktail party effect);
- bolalar eshitishni va turli tovushlarni ajrata olishni tez o'rganadilar, lug'at boyligini tezroq to'playdilar, gapirishni o'rganadilar.

Bugungi kunda o'tkazilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatyaptiki, qanchalik koxlear implantatsiya erta qilinsa, shunchalik natijalarni yaxshi bo'lishini kuzatishimiz mumkin (Korolyova I.V). Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, bolani 2-3 yoshga to'lguniga qadar, eshitishining pasayganligini va unga eshitish apparati yordam bermayotganligini payqagan kundan boshlab, tezlikda oper-

atsiyani amalga oshirish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatib o‘tishmoqda. Bola qanchalik erta operatsiya qilinsa, uning nutqini rivojlanishidagi muammolar ham shunchalik erta bartaraf qilinadi.

Koxlear implantatsiyaning vazifalari quyidagidan iborat:

- Bolaning rovojlanishidagi meyordan chetga chiqishlarni erta tashhis qilish;
- Jarroxlik operatsiya orqali implantantni ko‘yish;
- rovojlanishida u yoki bu muammosi bo‘lgan ilk va erta yoshdagi bolalarga reabilitatsiya qilish; ularni umumta’lim muassasalariga uyg‘unlashtirish modellarini ishlab chiqish.

Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev boshchiligida mamlakatimizda 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasi” da ta’lim soxasidagi belgilab qo‘yilgan vazifalar mamlakatimizda yashovchi har bir shaxsni chuqur o‘ylashga, mulohaza va mushoxada qilishga undaydi. Chunki kelajak avlodga ularni ertangi kuniga befarq bo‘lishga haqqimiz yo‘q. Shuning uchun hozirdan ularni har tomonlama rivojlantirishimiz va qo‘llab quvvatlashimiz zarur.

Koxlear implantatsiya - eshitishida koxlear muammosi bo‘lgan bolalarga atrofidagi barcha tovushlarni eshitish, farqlash, nutqni eshitish, o‘z nutqini eshitish va o‘qituvchining nutqi, talaffuzi bilan solishtirish orqali uni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Lekin ushbu jarayon o‘z o‘zidan ro‘y bermaydi. Bunda ham albatta reabilitatsiya jarayoni kerak bo‘ladi. Koxlear implantli bolalarni nutqini ravon qilishda, shu bilan birga jamiyatga to‘laqonli kirishiga yordam berish uchun harakat qilishimiz zarur. Biz bunda reabilitatsiyaning-nutq reabilitatsiyasi turidan foydalanamiz. Buning uchun bola bilan ishlashda kun davomidagi barcha faoliyatlar jarayonida uyushtirilgan muloqotda hamda maxsus nutq o‘stirish mashg‘ulotlarida shug‘ullanamiz. Kar bolalar nutqining rivojlanish saviyasiga ko‘ra bu yo‘nalishlarning ahamiyati va miqdori o‘zgarib boradi. Nutq o‘stirish ishlarini tashkil etish paytida so‘zli nutqning turli shakllaridan foydalaniladi. Kichik va o‘rta maktabgacha yoshdagi kar bolalarga ta’lim berish jarayonida og‘zaki va yozma nutq yozuvli kartochkalarda global ravishda o‘qish,ya’ni yaxlit qabul qilish uchun taqdim etiladi. Shuningdek bolalarni o‘qitishda daktildan ham foydalaniladi.

Koxlear implantatsiya yordamida eshitishni qayta tiklash uch bosqichda olib boriladi. Bulardan eng oxirgi bosqich operatsiyadan keying reabilitatsiya bosqichi bo‘lib,oldingi ikki bosqichning samarasini taminlovchi davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichdan boshlab surdopedagok va ota-ona bolaning nutqiy reabilitatsiyasini boshlashlari talab etiladi. Chunki, bola nutqiy ko‘nikmani boshqa jarayonlardan ko‘ra oila davrasida yaxshi o‘zlashtiradi. Bundan tashqari bolani maktabgacha ta’lim muassasasiga olib borganimizda ham u yerni ish jarayonini kuzatishimiz, bolalar bilan shug‘ullanish tartibiga e’tibor berishimiz muhim sanaladi. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta’lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e’tiborni qaratishi darkor: “Chunki nutqni muntazam o‘rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta’lim muassasasidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog‘i lozim”.

Koxlear implantatsiya operatsiyasi bemor bola 5 yoshga to‘lgunga qadar o‘tkazilganda ijobiy natija berishini hisobga olib, Davlat byudjyeti mablag‘lari hisobiga xarid qilingan implantantlardan samarali foydalanish uchun ular besh yoshga to‘lmagan bolalarga bepul taqdim etiladi. Davlat byudjyeti mablag‘lari hisobidan har bir bemorga faqat bir tomonlama koxlear implantatsiya operatsiyasi bepul bajariladi. Besh yoshga to‘lmagan bemor bolalarning ota-onalari, ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar yoki homiylari byudjyet mablag‘lari hisobiga xarid qilingan implantant hisobiga amalga oshiriladigan koxlear implantatsiya operatsiyasini o‘tkazish bo‘yicha shakllantirilgan

navbatni kutishni istamagan taqdirda, implantantni o'zlari sotib olishlari mumkin. Koxlear implantatsiya operatsiyalarini o'tkazuvchi muassasada audiologik, nur diagnostikasi, surdopedogogik, logopedik, psixonevrologik, laborator va boshqa maxsus klinik tekshiruvlarni, operatsiyadan keyin nutq protsessorini moslashni o'tkazish sharoiti bo'lishi kerak. Agar muassasada ulardan ba'zilari bo'lmagan holda ko'rsatilgan tadbirlarni amalga oshiruvchi muayyan davlat va nodavlat davolash-diagnostika muassasalari bilan doimiy asosda tuzilgan shartnomalari bo'lishi shart. Bu davolash - diagnostika muassasalari xulosalari muassasaning rahbari imzosi va muhri bilan tasdiqlangan holda taqdim etilishi kerak. Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan tayyorlanishi kerak buladi.

Koxlear implant qo'yilgan bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirish va eshitish va eshitish orqali nutqni qabul qilish, tushunish, nutqiy muloqotni o'rgatish o'ta murakkab jarayon bo'lib o'ziga xos yondashuv, izchil va individual surdopedagogik yordam tashkillashni talab etadi.

Bolalaming nutqni egallab borishlari sari ularda ijtimoiy (hayotiy) malakalaming shakllanishiga oid imkoniyatlar kengayib boraveradi. Aniqrog'i, faoliyat asosida rivojlantirihivchi nutq ijtimoiy me yorlami egallashning zaruriy shartidir. Ushbu jarayonning jadallashuviga xizmat qiluvchi omillardan biri bolalar nutqini ilk, maktabgacha yoshda boigan davrda shakllantirish sanaladi.

Bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish orqali ulaming ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko'tarishning yoi va vositalari asoslab berildiMaxsus ta'lim sohasida koxlear implantantli bolalar ta'lim-tarbiyasi jarayonida nutqini rivojlantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganilmaganligi bois ilmiy jihatdan asoslangan erta abilitatsiya va korreksion-rivojlantiruvchi pedagogik tizimni yaratishni dolzarb masala hisoblanadi. Eshitishida muammosi boigan bola reabilitatsiya jarayoniga qancha erta jalb qilinsa, uning ijtimoiy moslashuvi shuncha tez kechadi.

Nutqiy reabilitatsiyani olib borishda nafaqat o'qituvchi balki bolani atrofidagi shaxslar ham alohida ahamiyatga egadir. Biz bolaga avvalo to'g'ri talaffuzni o'rgatishimiz va o'zimiz ham to'g'ri so'zlay olishimiz kerak.Muloqtga kiritish uchun esa kichik kichik dialoglardan foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir. Bolalarga nutqiy mashg'ulotlarni iloji boricha ko'proq o'tishimiz ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib, aytganda koxlear implantli bolalarni shu jarayondan keyingi faoliyatini natijasini ko'rsatish uchun biz bola bilan uzluksiz shug'ullanishimiz kerak.Bundan tashqari bolalarni surdopedagog mashg'ulotlariga borishlarini taminlashimiz kerak. Bundan tashqari kadrlarni ko'paytirishimiz, ularni ish faoliyatini yaxshilashimiz ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chet el malakasini o'rganishimiz va o'zimizga moslashtirishimiz ham muhim sanaladi. Har bir surdopedagog o'zi ustida ko'proq ishlashi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. U.Fayziyeva,D.Nazarova,F.Qodirova."Surdopedagogika".Sanostandart.T.:2012.B.289
2. Тихеева Е.И..Развитие речи детей.-М.:Просвещение,1976.
3. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(64). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6183
4. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). БОЛАЛАРНИНГ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ МАСАЛАЛАРИ . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(70). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6303
5. haqberdiyev, jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF COCHLEAR IMPLANT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(80). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6742
6. haqberdiyev jamoliddin"KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLA QANDAY REABILITATSIYAGA MUHTOJ?" Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari https:// ppmedu.jspi.uz

7. haqberdiyev jamoliddin, mannonova nozima NUTQNING KECHIKISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari
8. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB -INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631
9. Haqberdiyev, J. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BOR BO'LGAN BOLALARNING O'YINLARINI TASHKIL ETISH BO'YICHA KORREKSION ISHLARINING XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(4). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4748
10. Haqberdiyev, J. (2022). KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI IDROK ETISHNI O'RGANISH VA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK USULLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(4). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4747
11. Haqberdiyev, J. (2021). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАДЕРЖКУ РЕЧИ И ПУТИ ЕЕ УСТРАНЕНИЯ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1204
12. Haqberdiyev, J. (2021). KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLANI REABILITATSIYA QILISH MASALALARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(1). извлечено от https://art.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/713
13. Haqberdiyev J. MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYAT VOSITASIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH. ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference https://zenodo.org/record/5855156#.YfuJ_99BzIU

Toshpulova Nodira
Jizzah Davlat Pedagogika universiteti
Pedagogika Psixalogiya fakulteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor o'qituvchisi

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOSI BO'LGAN BOLANLARNI MAKTAB TA'LIMIGA O'RGATISHDA SISTEMALI YONDASHISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolaning maktab ta'limiga o'rgatishda sistamali yondashish qanday samaradorlik berishi hamda haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, sistemali, yondashuv, o'yin, bolalar.

Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga o'rgatish uchun turli yondashuvlardan foydalanib, o'rganilayotgan mavzularni bu bolalarga o'gatish mumkun bo'ladi. Masalan O'simlik va hayvonlar bilan tanishish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar o'simlik, yosh hayvonlar to'g'risidagi ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. Sungra bolalardagi aqliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan mashg'ulotlarni o'tkazishni rejalashtirish mumkin. Bular quyidagilar: «Sen ta'rifla, men topaman». Didaktik vazifa - Kattalarning savollariga narsaning xarakterli belgisini ajratib va nomini aytib javob berish. O'yin xarakati – Kattalarga topishmokni aytish. O'yin qoidasi – Ta'riflanayotgan narsani nomini aytish mumkin emas. Tarbiyachining savollariga aniq va to'g'ri javob berish. Jixozlash – Sabzavot va mevalarni stol ustiga kuyiladi. Tarbiyachi stulini o'simliklar kurinmaydigan kilib kuyiladi. O'yinning borishi – Tarbiyachi bolalarga stol ustidagi sabzavotlardan

bittasini tanlang. Men sizdan uning kandayligini surayman. Siz javob 16 berasiz. Fakat uning nomini aytmang. Sizlarning javoblaringizdan men uni topishga xarakat kilaman. Keyin tartib bilan tarbiyachi savol beradi: «SHakli kanday?, Xamma tomoni shardek dumalokmi?, CHukurchasi bormi?, Rangi kanday?» va boshka. Bolalar savollarga tula javob berishadi. Bolalar narsaning xarakterli belgilari xakida gapirib berganlaridan keyin tarbiyachi topishmokni topadi. Mashg'ulotda, O'yinda, tabiat burchagida va maydonchadagi mehnatda, ekskursiya va sayr vaktida tarbiyachi bolalarga atrofdagi olamning turlitumanligini, chiroyini kursatadi, o'simlikning turli xususiyatlari, sifatlari bilan tanishtiradi, o'simlik va hayvonot olami xakida elementar tushunchani shakllantiradi. Tarbiyachining xikoyasidan faolrok o'zlashtirib olishga bolalarning jozibali munosabati imkon beradi. Mashg'ulotlarda, didaktik O'yinlarda kuyilgan vazifani xal etishda bola buyum va xodisalarning ayrim xususiyatlarini ajratishga, solishtirishga, umumiy xususiyatlarga, belgilariga karab guruxlarga ajratishga, klassifikatsiya etishga o'rganadilar. Bolalar fikr yuritishga, xulosalar chikarishga urganadi, bolalar dikkati, xotirasi va ixtiyoriy idroki rivojlanadi. Mashg'ulotni, O'yin vazifasini xal etishda bola o'zining xatti-xarakatini tushuntiradi. Bu esa nutkining usishiga yerdam beradi. Mashg'ulotlar, didaktik O'yinlar davomida turli maktabgacha yoshdagi bolalar kup marotaba takrorlash orkali bolalar bogchasining ta'lim-tarbiya dasturiga xos bilimlar majmuini o'zlashtiradilar. Tabiiy materiallar bilan uynaladigan O'yinlarni tanlashtirishda tarbiyachi O'yinning mazmuni atrof muxitdagi tabiatdagi o'zgarishlarga mosligini unutmasligi lozim. Masalan: «Urug' sotib olish» O'yini bahorda, «Hosil yig'ishtirish» esa yoz yoki ko'zda o'tkazilishi kerak. Tarbiyachining o'zi xam mashg'ulot, O'yinning turlicha variantlarini uylashi mumkin: O'yinga, mashg'ulotga kushimcha vazifa, yengi rol, bolalarning atrofdagi tabiat xakidagi bilimlarini boyitishga va boshkalar. Ba'zi bir xil didaktik O'yinni turli variantda, turli yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladi. O'yinlar o'simliklar, hayvonlar yoki boshka predmetlarning soni oshishi, turlicha qoida va O'yin xarakatlarining oshishi xisobiga murakkablashadi. Masalan: paypaslab bilish uchun sabzi, bodiring, olma va boshkalar olish mumkin, keyinchalik shakli uxshash bo'lgan meva va sabzavotlarni kiritish mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga barg, gullar bilan o'ynash kupincha gurux xonasini, ovqat stolini bezash, guldasta, barglarni kattalarga, kichik bolalarga sovg'a qilishga xoxishlari bilan bog'lanadi. Bunday o'yinlarni, mashg'ulotlarni o'tkazishda bolalarni o'simliklarga nisbatan extiyotkorlik, gullarni bekordan-bekorga o'zmaslikka o'rgatish lozim. Agar bola olma yoki boshqa predmetlarni shakliga dikkatini qaratgan bo'lsa, unga olmani dumalatib ko'rish, kopto'kdek silab kurish, uning silliqligini aniqlashni taklif etish lozim. Bolalarda rang, shakl, kattalik tushunchalarini ishlatishga o'rgatish lozim. Xilma-xil tabiat xodisasi olamida bolalarning bevosita Kuzatishlari uchun eng tushunarligi o'simlik va uy hayvonlaridir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni o'simlik va hayvonlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan muxabbat tarbiyalanadi, hayvonlarni parvarishlashga, o'simliklarni ustirishga nisbatan istaklari tarbiyalanadi. Maktabga aqliy tayyorlikning muxim tarkibiy qismi maktabga o'qishga kirayotgan bolada atrof, dunyo haqida yetarlicha keng bilish boyligining mavjud bo'lishidir. Bilimlarning bu fondi o'qituvchi o'z ishini tashkil etishda tayanadigan zarur asos xisoblanadi. Bolani maktabga aqliy tayyorligida bolalar egallagan bilimlarning sifati ahamiyatlidir. Bilimlar sifatining ko'rsatkichi birinchi navbatda ularni bolalar tomonidan ongli egallaganligi; tasavvurlarining aniq va tabaqalashtirilganligi; oddiy tushunchlar mazmuni va xajmining tuliqligi; o'zlariga tushunarli o'quv va amaliy vazifalarni xal etishda bilimlarni mustaqil qo'llana olish qobilyatlari; muntazamlilik, ya'ni maktabgacha tarbiya yoshidagilarning narsa va xodisalar o'rtasidagi tushunarli, muxim aloqa hamda munosabatlarni aks ettira bilish qobiliyatidir. Bolani maktabga aqliy tayyorgarligining tarkibiy qismi bola bilish faoliyatini muayan darajada rivojlangan bo'lishidir. Bu o'rinda Birinchidan bilish jarayonining o'sib

boruvchi ixtiyoriyligi; materialni ma'no jixatdan ixtiyoriy eslab kolish va takror ifodalash, narsa va xodisalarni rejali idrok etish, qo'yilgan bilish va amaliy masalalarni maqsadga muvofiq xal etish qobiliyati va shu kabilar; Ikkinchidan bilish jarayonlari sifatini oshirish: sezgilarning aniqligi, idrokning tuliq va tabaqalashtirilganligi, eslab qolish va takror ifodalashning tez va aniqligi; Uchinchidan bolada atrof dunyoga bilish munosabatlari, bilimlarni egallash va maktabda o'qishga intilishning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabga aqliy tayyorlikni shakllantirishda bo'lajak o'quvchini tafakkur faoliyatining umumiy darajasi muxim axamiyatga ega. Bolalar bog'chasining bolalarni aqliy tarbiyalashga oid olib borayotgan muntazam, maksadga muvofiq ish sharoitlarida bolalarda (faoliyat) tafakkur faoliyatida narsalarning ko'p tomonlama taxlil qilish qobiliyati, ijtimoiy tarkib topgan sensor etalonlardan fan xamda xodisalar xususiyat va sifatlarini tadqiq qilishda foydalana bilish narsa va xodisalardagi asosiy aloqa, bog'liqlik, belgilarni aniqlash asosida oddiy umumlashtirishlar qilish qobiliyati, o'xshashlik va farqlanuvchi belgilarni izchil ajratish asosida narsalarni qiyoslashni amalga oshirish ko'nikmasi tarkib toptiriladi. Bo'lajak o'quvchilarda aqliy faoliyatning elementar mustaqilligi: o'z amaliy faoliyatni mustaqil rejalashtirish va uni reja asosida amalga oshirish ko'nikmasi, oddiy bilish vazifasini qo'yish va uni xal etish ko'nikmasi va shu kabilar rivojlantiriladi. Maktabda aqliy tayyorlik, shuningdek bolalar tomonidan o'quv faoliyati elementlarini egallab olinishini xam o'z ichiga oladi. Bolalar muntazam ta'lim sharoitlarida maktabgacha bolalik oxiriga kelib, o'quv faoliyatining asosiy tarkibiy kismlarini: tushunarli o'quv vazifasini qabul qilish, tarbiyachining ko'rsatmalarini tushunish va aniq bajarishni ishni kattalar tomonidan ko'rsatilgan usullaridan foydalanib bajarib bir natijaga erishish, o'z faoliyati, xulq-atvori, topshiriqlarni bajarish sifati ustidan nazorat qilish ko'nikmasini, o'zining va boshqa bolalarning ishlariga tanqidiy baxo berish qobiliyatini, egallab olishlari kerak. Nutqni qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo'lishi bolani maktabga aqliy tayyorgarligining muxim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tovushni aniq talaffuz qilish, lug'atning boyligi, o'z fikrini mantiqiy grammatik to'g'ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi-bularning barchasi maktabda muvaffakiyatli o'qishning zaruriy sharti xisoblanadi. Aqliy tayyorlik tarkibiga shuningdek, savodning boshlangich asoslari oddiy matematik tasavvurlar, ona tili yetarlicha keng bilim, ko'nikma va malakalar doirasi xam kiradi. Shunday qilib, maktabdagi o'qishga aqliy tayyorlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o'zaro bog'langan tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bilish faoliyati, bilish qiziqishlari, bola tafakkuri usullari, atrof dunyo xaqidagi anglangan sistemalashtirilgan tasavvurlar hamda elementlar tasavvurlar, nutq va elementar o'quv faoliyati umumiy darajasining birligi bolalarda maktabdagi o'quv materialini egallashga aqliy tayyorlikni vujudga keltiradi. Bolaning maktabda o'qishiga jismoniy tayyorligi. Bolani maktabda o'qishga jismoniy tayyorligi o'qishning muvaffakiyatli bo'lishida katta ahamiyatga egadir. Maktabga chiqish munosabati bilan bola turmush tarzining qayta ko'rilishi, kun tartibining o'zgarishi, jiddiy o'quv mehnati, 20 darslarning davomiyligi undan sezilarli jismoniy zo'r berishni talab qiladi. Maktabga jismoniy tayyorlik ko'pgina tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bu birinchi navbatda bola salomatligining yaxshi bulishi, organizimning chiniqqanligi, ma'lum darajada chidamliligi va ish qobiliyati, kasalliklarga qarshilik ko'rsata olishidir. Bolalarni maktabga tayyorlashda barmoq mayda muskullarining rivojlanishi alohida o'rin egallaydiki, bu yozuvni muvaffakiyatli egallashning zaruriy sharti. Maktabga jismoniy tayyorlik shuningdek bola tomonidan madaniy gigienik malakalarni egallanishini, ularda shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish odatini tarbiyalashni nazarda tutadi. Jismoniy tayyorlik bola maktbaga yetuklikni shakllantirishning zarur tarkibiy qismi xisoblanadi. Maktabga yetuklikni aniqlashda bola sog'ligining xolati va organizmning biologik yetukligini baxolash (antropometrik ko'rsatkichlar suyak, mushak, nafas olish va yurak-

tomir sistemasining) rivojlanganligini nazarda tutuvchi ko'p omilli taxlildan, maktabga funksional tayyorlikni «Maktabga yetuklik»ni asosiy ko'satkichi va eng avvalo bir qator fiziologik funksiyalarining rivojlanish darajasini baholashdan foydalaniladi. Bularga: partada anchagina uzoq muddat o'tirish uchun zarur bo'ladigan tormizlanish qobiliyatining rivojlanganligi; xarakatlarni yaxshi boshqarish, jumladan yozish va rasm solishga aloqador grafik vazifalarni bajarishda zarur bo'ladigan barmoqlarning mayda xarakatlari; ijobiy va tormozlanishiga xos shartli aloqalarni nisbatan tez xosil qilish xamda mustahkamlash, shuningdek ikkinchi signal sistemaning yetarlicha rivojlanganligi ta'luqlidir. Bolalarni «Maktabga yetukligi»ni aniqlash maqsadlarida gigienistlar Kern-Irasekning (CHSSR) testlari, rus tadqiqotchilari (M.M.Antropova, M.M.Kolьtsova, T.S.Sorokina va boshkalar) tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan foydalanadilar. Bolalarni tekshirish ularni maktabda olti yoshdan o'qishlari mumkinligini aniqlash imkonini beradi. Bolalarni maktabga jismoniy tayyorliklarini tekshirish natijasi ko'pchilik bolalarda uning asosiy ko'rsatkichlari norma atrofida ekanligini va xatto undan ilgarilashini ko'rsatdi. Kun tartibi, chiniqtiruvchi muolajalar, muntazam jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, xilma-xil xarakatli O'yinlar va jismoniy mashqlar faol xarakat rejimi bolalarni maktabda o'qishiga jismoniy tayyorligini ta'minlashning zaruriy shartlari xisoblanadi.

1. Jismoniy rivojlanganlik darajasi • Mustaqil tarzda jismoniy mashqlarni bajara olish; • Buyruqqa (start, stop) asoslanib yugura olish; • Narvon yordamida tepalikka chiqa olish va pastga tusha olish; • Narvon ustida o'tirib oldinga siljiy olish; • 5 sekund davomida arqonda osilib turish; • Agimchoq ucha olish; • Cheklangan saf va chiziq bo'ylab yura olish; • Qiya qo'yilgan taxta ustidan yurib o'ta olish; • Bir oyokda qaldirgoch bo'lib tura olish; • Oyoq uchlari bilan buyumlarni qisib ko'tarish, pastga surish va bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olish; • Joyidan turib 15-20 marta sakray olish, 70-8- sm o'zunlikka sakray olish, 30 sm balandlikdagi tusiqdan sakrab o'tish; • o'xtamasdan 2-3 minut davomida yugura olish; 100 metr masofani to'xtamasdan yugurib o'tish; • 10 metr masofani emaklab o'tish; • Safda to'g'ri turish va safni o'zunasiga yurish; • Saflanish va qayta saflanishni bilish; • Musiqa ohangiga mos holda xarakat qila bilish; • Koptokni irg'itish va ilib olish; • Ilon izi shaklida yurish; 22 • To'p-to'p bo'lib aylana bo'ylab yura olish; • Xalq O'yinlari «Kim chakkon», «Oq terakmi-ko'k terak?», «Quyonim quyonim ne buldi?», «Chitti gul», «Bog'lam-bog'lam», «Kim oladi shu ginani».

Nutq va tafakkurning rivojlanganligi. • Tovush, so'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz etishi; 3000 tadan ortiq so'zni tushunish va bilish; • Rasmga karab gap tuzish; • Ertak va xikoyani tinglash, mazmunini tushunish; • Eshitgan kichik ertak va xikoyalarni kayta so'zlab berish; • Ifodali nutqqa ega bulish kabilarda bu bolalarni maktab ta'limaga tayyorlanadi va bu sistemali yondashish o'zining kutilgan samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Yosh davrlari va pedagogic psixologiya"*SH.A.Do'stmuhammedova, X.A.Tillashayxova,B.Baykunusova,G.Ziyavitdinova*

2. Logopediya . Ayupova M.Y. Toshkent 2014 yil

3. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).

4. Muzaffarova, X. O'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019).

5. Muzaffarova, X. (2020). Maxsus maktab internatlarda olib boriladigan korreksion tarbiyaviy ishlarning mazmuni. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

6. Muzaffarova, X. (2021). Ақли заиф болаларни ташхислаш ва уни амалга оширишга қўйиладиган талаблар. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (1).

Pulatova Dilfuza Azamkulovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

OLIY TA'LIMDA ARALASH TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy o'qitishga muqobil texnologiyalar (Face-to-face learning, Distance Education, E-Learning)ni takomillashtirish borasidagi tadqiqotlar muhim o'rin tuishi yoritilgan bo'lib, ushbu texnologiyalarning oliy ta'lim muassasalarida, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida elektron ta'lim vositalarini samarali qo'llash orqali ularning kasbiy, xususan AKTdan foydalanish hamda tadqiqotchilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish amaliyotini keng joriy etish muhim o'rin egallashi ko'rib chiqildi.

Kalit so'z: aralash ta'lim, blended learning, AKT, masofaviy ta'lim, onlayn, "jonli" muloqot

I. KIRISH. Jahonning bir qator yetakchi oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda bo'lajak mutaxassislarda kasbiy, shu jumladan tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Mustaqil O'zbekistonimizda oliy ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda, bu esa shak-shubhasiz, hozirdanoq o'z natijasi va samarasini berayotir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan Oliy ta'limni yanada rivojlantirish to'g'risida bir qator muhum qaror va farmonlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlarda ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish orqali oliy ta'lim sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, barcha oliy ta'lim muassasalarida dars mashg'ulotlari bo'yicha talabalar fikrini o'rganish (feedback) hamda o'zaro tashrif (peer review) tizimini rivojlantirish asosida talabalarga ta'lim xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilab borish kabi ustuvor vazifalar belgilandi.[1]

Oliy ta'limda talabalarning ilmiy tadqiqotchilik haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishga imkon beruvchi elektron o'quv-axborot resurslarini yaratish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o'qitishda bilish ehtiyojini faollashtiruvchi Blended Learning texnologiyasini qo'llash Respublikamizning intellektual resurslari salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

II. ASOSIY QISM. Zamonaviy jamiyatni axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) inson faoliyatining barcha sohalari, shu jumladan ta'limda faol qo'llamay tasavvur qilib bo'lmaydi. Mamlakatimizning bir qancha me'yoriy-huquqiy hujjatlarida ta'lim jarayonida AKTdan keng foydalanish zarurati alohida qayd etilgan.

Bugungi kunda ta'lim sohasida AKT vositalarini qo'llashning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri "aralash ta'lim" (Inglizcha «blended learning»)dir. Bu "jonli" o'rganish va "ikkinchi avlod" deb ataladigan Internet-resurslari orqali o'rganishning aralashgan kombinatsiyasi bo'lib, o'qituvchilar va talabalar birgalikda o'quv jarayonini amalga oshirish imkon beradi.

Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik O'zbekistondagi OTMlarida o'quv fani bo'yicha, uning yordamida ma'lumotni translyatsiya qilish yoki ushbu materialni onlayn tarzda olish mumkin bo'lgan elektron uslubiy majmuadan foydalanish imkoniyatini ochadigan aralash ta'lim modeli qo'llaniladi.

Aralash ta'lim zamonaviy ta'limning nisbatan yangi va tobora ommalashib borayotgan shakli sanalib, onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida auditoriyada ta'lim olishga asoslangan o'qitish shaklidir[2].

Xorij tajribasi. So'nggi yillarda «aralash ta'lim» termini haqida turli fikr va qarashlar mavjud bo'lib, ushbu terminning soha olimlari tomonidan keltirilgan ta'riflarini o'rganish orqali tadqiqotimiz davomida bu usulning maqsad va vazifalarini aniqlashtiramiz.

Tadqiqot adabiyotlarida "blended learning"(aralashgan ta'lim), "hybrid learning"(gibrid ta'lim), "technology-mediated instruction"(texnologiya vositasida o'qitish), "Web-enhanced instruction"(Web-kengaytirilgan o'qitish) va "mixed-mode instruction" (aralash rejimda o'qitish) atamalari ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi. Aralashtirilgan ta'limning asosiy tushunchalari birinchi 1960-yillarida paydo bo'lgan bo'lsada, uni 90-yillarning oxiriga qadar turli ta'riflashgan. Atama birinchi marotaba 1999-yilda Atlantada joylashgan Ta'lim bo'yicha Interfaol O'quv markazlari jurnalida EPIC Learning deb nomlangan maqolasida qo'llanilgan. 2006-yilda ushbu atama Amerikalik olimlar C.Bonk va Ch.Gremning "Aralashtirilgan ta'lim to'g'risida" birinchi qo'llanmasida yanada aniqroq ta'rif berilgan. Ch.Grem atamaning ta'rifining kengligi va noaniqligiga ta'kidlab, "aralashtirilgan ta'lim tizimlari" ni "yuzma-yuz o'qishni kompyuter vositasida o'qitish bilan birlashtiradigan" o'quv tizimlari yordamida amalga oshiriladigan o'quv jarayoni deb aytib o'tgan. [3].

«Defining blended learning» («Aralash ta'lim ta'rifi») nomli risolasida tadqiqotchi M.Frizn «aralash ta'lim» atamasini 1999 yildan boshlab ishlatila boshlaganini aniqlagan. Shuningdek, «Aralash ta'lim ta'rifi» risolasida «Bu ta'lim turini internet va elektron ommaviy axborot vositalarini o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sinfda jismoniy ishtirok etishni talab qiladigan shakllar bilan birlashtirish orqali taqdim etiladigan imkoniyatlar doirasi», deb ta'riflagan.

2003 yili tadqiqotchi K.Prokter o'z ilmiy ishida aralash ta'limni «turli xil o'qitish usullari, o'qitish modellari va o'quv uslublarining samarali kombinasiyasi», deb ta'riflaydi. Chu, Jons va Ternerning ilmiy nazariyasiga ko'ra, «aralash ta'lim ikki muammoli yo'nalishni o'zida uzviylashtiradi: ta'lim va ta'lim texnologiyasi».

Ch.Gremning ta'rifi ancha mukammal bo'lib, u «aralash ta'lim tizimlari yuzma-yuz o'qish hamda kompyuter vositasida o'qitish bilan birlashtiriladi», deydi. Bu tushuncha ta'lim berishda ikki usulni qo'llash va ushbu ikki usulning ba'zi kombinasiyalari aralashmasini belgilaydi. Grem ushbu ta'rifni taklif qilgan paytda, kompyuter vositasida aloqa asosan asinxron va matnga asoslangan deb qaralgan.

Endilikda telekonferens aloqa dasturlari odatiy tusga aylanganligi sababli, M.Frizn «yuzma-yuz»ni «hamkorlikda ishlash» (co-present) deb qayta belgilashni taklif qildi. M.Frizn «aralash ta'lim»ni Internet va raqamli media vositalarini sinf darslari bilan birlashtirish orqali taqdim etiladigan imkoniyatlar qatoriga kiritadi, bunda o'qituvchi va talabalarning dars jarayonida ishtirok etishi talab qilinadi.

Ushbu ta'rif va ko'rsatmalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularda vazifalar onlayn tarzda berilishi kerakligi ta'kidlanmoqda, ya'ni talabalar tadqiqot uchun internetdan foydalanishini taklif etayotgan an'anaviy yuzma-yuz kursi aralash ta'limga mos kelmaydi. «Supervised brick-

and-mortar location» iborasi «yuzma-yuz» o‘qitish elementi an’anaviy sinf xonasida bo‘lishi shart emasligini anglatadi. Uotson va Murin Staker boshqa tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan ta’rifning kengaytirilgan variantini taqdim etadilar: «aralash ta’lim – rasmiy ta’lim dasturi bo‘lib, bunda talaba vaqt, joy va yo‘l ustidan o‘z-o‘zini nazorat qilish elementlari mavjud bo‘lgan qisman onlayn, shuningdek, uydan uzoqda joylashgan maskanda an’anaviy ta’lim (Brick and Mortar Education) va har bir talabaning fan doirasidagi o‘rganish usullari tajribasi orqali ta’lim integrasiyasini ta’minlash jarayonidir» [3].

Rus tadqiqotchilaridan Krasnova fikriga ko‘ra, aralash ta’lim - o‘qitishning eng samarali usullarini yuzma-yuz va onlayn interfaol o‘zaro ta’sirni birlashtirgan o‘quv uslubi bo‘lib, bu doimiy bir-biriga bog‘liq holda ishlaydigan va bir butunlikni tashkil etadigan tizimdir.

Tadqiqotchi A.S.Fominaning qayd etishicha: “Aralash ta’lim onlayn ta’limning ana’anaviy ta’lim bilan uyg’unlashuvi, an’anaviy shakllarni elektron texnologiyalar bilan integratsiyalashuvidir”. A.S.Fominaning fikricha, aralash ta’limning asosiy elementlari: «yuqoridan pastga» qurish (ya’ni tartibga solingan); diskretlik; o’quv jarayonining didaktik va tashkiliy funksiyalarini o’zida mujassam etgan LMS (Learning Management System - ta’limni boshqarish tizimi) orqali texnologik amalga oshiriladi; maxsus tashkil etilgan qo’llab-quvvatlash va boshqarish; talabalarning elektron muhitda mustaqil ishlarini tashkil etish.

V.A.Fandey ta’kidlashicha, “...aralash ta’lim - bu an’anaviy va masofaviy ta’lim elementlarining kombinatsiyasi bo’lib, ulardan biri afzal qilingan modelga qarab asosiy hisoblanadi”. Bu nuqtai nazar A.M.Evseyevaning pozitsiyasiga yaqin bo’lib, u aralash ta’lim”... ta’limning an’anaviy va elektron shakllarining oqilona kombinatsiyasi bo’lib, ularning kuchli tomonlarini ishlatish va zaif tomonlarini minimallashtirish imkonini beradi” deb ta’kidlaydi[4].

I.Steysi va P.Gerbik atamaning bir qancha ta’riflarini ko‘rib chiqadilar va ularning ta’riflariga ko‘ra, aralash ta’lim hech bo‘lmaganda «virtual va jismoniy muhitlarning kombinasiyasini» o‘z ichiga olishi darkorligini ilmiy nuqtai nazardan ilgari suradilar. Launer esa aralash ta’limni «texnologiya tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan mustaqil o‘qish yoki masofaviy o‘qitish va yuzma-yuz aloqalar o‘rnatish kombinasiyasi» deya ta’riflaydi.

«O‘qish va o‘qitish samaradorligini oshirishda, oldindan tayyorlangan onlayn darslar va o‘quv xonasida yuzma-yuz (face-to-face) an’anaviy o‘tiladigan darslarning birlashuvini tashkil etuvchi o‘quv jarayoni - aralash ta’limdir». O‘quv jarayonida qo‘llaniladigan onlayn elementlar qo‘shimcha sifatida emas, balki aksincha, aralashgan ta’limda ham virtual, ham yuzma-yuz o‘qitishning eng samarali usullarining integrasiyasini talab qiladi.

Aralash ta’limni ko‘plab ta’riflarini tadqiq etar ekanmiz, ularning barchasida aralash ta’lim an’anaviy va masofaviy o‘qitishning turli modellarini birlashtirgan va texnologiyaning bir nechta shakllaridan foydalanadigan o‘quv strategiyasi sifatida ta’kidlanganini kuzatdik. Aralash ta’lim talabalar va o‘qituvchilarning o‘zaro muloqoti orqali o‘quv natijalarini faollashtirish maqsadida ma’lumot almashishi uchun bir nechta usullardan foydalanadigan dastur sifatida belgilangan.

2006 yili ushbu atama Bonk va Gremning «Aralash ta’lim to‘g‘risida» qo‘llanmasida ilk bor aralash ta’limning aniq tasnifi va uning asosiy xususiyatlari berilgan: aralash ta’lim – yuzma-yuz o‘qitish va kompyuter yordamida o‘qitishning kombinasiyasiga asoslangan ta’lim tizimidir[4].

Y.Banados keltirgan ta’rif ko‘proq oliy ta’lim tizimiga taalluqlidir: «Aralash ta’lim – muayyan vazifalar uchun o‘zgarib turadigan texnologiyalar va birgalikdagi auditoriya ishlarining kombinasiyasi. Ushbu yondashuv kompyuter yordamida bilimlarni taqdim etish, o‘qitish va ta’limni o‘lchashning afzalliklarini tan oladi, ammo natijalarni yaxshilaydigan yoki xarajatlarni kamayti-

radigan to'liq, muvozanatli dastur yaratish uchun boshqa vositalardan ham foydalanish mumkin».

Xizer Steyker va Maykl Xorn o'zlarining «Blended Learning» («Aralash ta'lim») kitobida (Kleyton Kristensen instituti tadqiqotchilari) ta'lim berishda muvaffaqiyatli qo'llaniladigan ikki asosiy yondashuvini taklif etishadi:

1. Moslashtirilgan ta'lim yondashuvi.

Ushbu yondashuv yordamida har bir talaba o'quv jarayonida o'z yo'li bo'yicha, o'z tezligida, o'z qiziqishlariga rioya qilgan holda harakat qilish imkoniyatiga ega. Moslashtirilgan yondashuv, talabalar kerak bo'lganda kichik o'quv guruhlari loyihalarida ham, individual o'rganishda ham tajriba olishlari mumkin, deb taxmin qilishadi. Ushbu tushunchada o'qituvchi o'quv muhitida o'quvchiga maslahatchi bo'lib, jarayonning mohiyatini tushunishiga yordam beradi va uni mavzu doirasida fikr yuritishga o'rgatadi.

2. Kompetentlikka asoslangan ta'lim.

Talabalar keyingi bosqichga o'tishdan oldin mavzuni yaxshi bilishi,qo'llay olishi yoki bilim, ko'nikma, malakalarni egallagan bo'lishi lozim. Talaba har bir mavzuni ketma-ket o'rganib, mavzu bo'yicha bilimlarini mustahkamlab borishi kerak. Kompetentlikka asoslangan ta'lim mavjud muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishda talabani qat'iyatli va sabrli bo'lishga undaydi [5].

Aralash ta'limda raqamli o'quv resurslar ishlab chiqish va amaliyotga qo'llash muhim ahamiyatga ega. Aralash ta'limni amalga oshirish pedagogdan yuqori malakani talab etadi, bunda:

AKT kompetentligi yuqori bo'lishi, axborot texnologiyalari texnik va dasturiy vositalaridan samarali foydalanish, ta'limni boshqarish tizimlarini bilish;

fan bo'yicha o'quv kontenti (mazmuni)ni mustaqil ishlab chiqish, ammo har qanday o'quv resurslar ham aralash ta'lim tizimi uchun mos kelmasligi mumkin;

har bir talaba imkoniyatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish.

Kleyton Kristensen instituti aralash ta'lim asosida o'qitilayotgan ikki yuzga yaqin maktablarda tajribalar o'tkazib, qirqqa yaqin modellarni ishlab chiqqan. Institut aralash ta'lim ta'rifi, modellari, amaliyotda qo'llash usullari kabi nazariy muammolarni batafsil o'rganib, aralash ta'lim bo'yicha bir qator ishlarni nashr etgan.

AQSHning Brigam Yang universiteti professori Charlz Grem aralash ta'lim modellarini to'rt o'lchov, to'rt daraja va uch turga ko'ra tasniflashni taklif qildi. Uning bu to'rt o'lchovi oddiy bo'lib, makon (yuzma-yuz/virtual), vaqt (sinxron/asinxron), aksariyat sezgi a'zolarining ishtiroki (yuqori, barcha sezgi a'zolar/ past, faqat matndan iborat) va inson ishtiroki (insonning ustunligi, texnika / inson omilining pastligi, texnikaning ustunligi). Bu bimodal yetkazib berish orqali belgilangan aralash ta'lim g'oyasi bilan bog'liq. Ikkinchi va butunlay boshqacha tasniflash elementi uning darajasi: faoliyati, kursi, dasturi va ta'lim muassasasi hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Aralash ta'lim individual o'quv faoliyatida qo'llangan metodlardan butun muassasada qo'llash jihatidan farq qiladi.

Charlz Grem maqsadga bog'liq bo'lgan aralash ta'limning uch toifasini ko'rsatib o'tdi:

1) foydalanish va moslashuvchanlikka yo'naltirilgan aralashtirish imkoniyatlari;
2) an'anaviy pedagogikani takomillashtirishga qaratilgan aralashtirish;
3) pedagogikani o'zgartirishga qaratilgan hamda o'zgaruvchan aralashtirish.

Grem fikricha, talabalar o'z bilimlarini shakllantirishda yanada faolroq ishtirok etishlari mumkin. Bu yerda aniq yopiq iyerarxiya mavjud bo'lib, unda transfonmasiya eng maqbul yechim hisoblanadi. Shuning uchun Grem tipologiyadagi modallik usullardan tashqariga chiqib, ham ko'lamini, ham pedagogik maqsadini hisobga oldi [6].

U aralash ta’limni qabul qilish uchun olti asosni keltirdi:

1. Pedagogik samaradorlik.
2. Bilim olishga imkoniyat.
3. Ijtimoiy aloqalar.
4. Shaxsiy ishtirok.
5. Iqtisodiy samaradorlik.

Ulardan 1-, 2- va 5-asoslar eng mashhur sabablar deb topildi. Dastlab Kris Prokter, shuningdek Aleksey Xaynse aralash ta’lim to‘liq bo‘lmagan sirtqi o‘qishda ta’lim olayotgan talabalar uchun bilim olish imkoniyatini yaxshilaydi, deb ta’kidlaydilar. Grem bilim olish imkoniyatini yaxshilanganligini ko‘rsatadigan tadqiqotlar tahlili natijasida yuqoridagi ilmiy nazariyani ilgari surdi.

Onlayn texnologiyalar uchun talab qilingan ikkita afzallik (uning vaqt va joyni birlashtirish qobiliyati) ma’ruzalarni aralash ta’lim kabi samarali va qiziqarli o‘qitish uchun yetarli emasligi ko‘rinadi. Boshqa bir masalani ko‘rib chiqaylik. Onlayn munozarada bir necha bor ta’kidlangan afzalliklardan biri shundaki, u tortinchoq guruh a’zolariga darsda faol qatnashishga imkon beradi. Shu bilan birga, ba’zi talabalar onlayn munozarada qatnashishda o‘zlarini biroz noqulay sezgan holatlari haqidagi dalillar ham mavjud. Demak, shunchaki faoliyatni onlayn tarzda o‘tkazish pedagogik yutuqlarni ta’minlash uchun yetarli emas. Ma’ruza uslubi yoki moderasiya uslubi kabi boshqa omillar ham muhim bo‘lishi zarur. Grem va Dzyuban tomonidan qayd etilgan tadqiqot natijalari aralashgan ta’lim foydasiga o‘zgargan, ammo bu qisman uni onlayn usullar uchun yanada qulaylashtirish uchun kurs tarkibidagi o‘zgarishlar tufayli kelib chiqqanligini taxmin qilish mumkin.

III.XULOSA. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlashni lozimki, aralash ta’limning konseptual va terminologik apparati murakkab tizim asosida qurilgan bo‘lib, bu tizim atamaga to‘g‘ri va muvofiq ta’rif berishdan tortib, uning qay tarzda va sharoitda tashkil etilishigacha bo‘lgan elementlarni o‘zida qamraydi. Aralash ta’limdan o‘quv jarayonida keng foydalanish orqali sohadagi bir qancha muammoli vaziyat va kamchiliklarni bartaraf etish bilan bir qatorda, ta’lim sifatini yanada oshirish, talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, o‘qituvchi→maslahatchi tizimida faoliyat yuritish tizimiga o‘tish kabi ijobiy yutuqlarga erishish mumkin.

ИҚТИБОСЛАР

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-5847-son Farmoni. “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risda”gi 08.10.2019-yil. URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887

2. O.I.Gizatulina International experience and prospects for mixed learning of russian as a foreign language in higher education institutions. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 5, Issue 3, 2022, pp.43-50

3. Komilova M.O. Смешанное обучение в совремменном образовательном пространстве. Fan ta’lim va amaliyot integratsiyasi.

4. Абрамова Я.К. Смешанное обучение как инновационная образовательная технология. //Перспективы развития информационных технологий. 2014. №17. С. 115-119.

5. Watwood B., Nugent J., Deihl W. Building from Content to Community: Rethinking the Transition to Online Teaching and Learning: A CTE White Paper. – Richmond: Virginia Commonwealth University, 2009. – 22 p. – P. 5.

6. Д.Н.АШУРОВА. АРАЛАШ ТАЪЛИМ МОДЕЛЛАРИ.Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2021, No 1(36), 115-127

7. Azamkulovna,P.D.(2022). BO‘LAJAK O‘QITUVCHI-DEFEKTOLOGLARGA ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATINI OLIB BORISHNI O‘RGATISH KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIK KO ‘RISH OMILI SIFATIDA. Scientific Impulse, 1(5), 413-418.

Salixova G.M
Nizomiy nomli TDPU maxsus pedagogika v inkliziv ta'lim fakulteti "Logopediya" kafedrasi o'qituvchisi (PhD)

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MAXSUS EXTIYOJLI O'SMIR BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Nogironligi bo'lgan kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning bevosita jamiyatda, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishlari natijasida bu bolalarning ijtimoiy-huquqiy masalalari ijobiy hal etiladi. Ya'ni ular ham me'yorda rivojlanuvchi tengdoshlari qatori dam olish, davolanish ijtimoiy ta'minotdan foydalanadilar. Bir so'z bilan aytganda, ular ham jamiyatning teng huquqli fuqarolari sifatida yashaydilar. Ushbu natijani qo'lga kiritish uchun shunday muammoli bolalar bilim olishi, ularning birlashuvi kabi masalalarni o'rganuvchi defektolog, pedagog, shifokor va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishlarini talab qiladi. Bu jarayon umumiy ma'noda reabilitatsiya ishlarining mohiyatini ochib beradi.

1. Reabilitatsiya tadbirlarining kompensatsiyaga tayanishi. Kompensatsiya o'z yo'nalishiga ko'ra avvalo ijtimoiy adaptatsiya tushunchasi bilan birlashadi. Sharoitning o'zgarib turganligi uchun nogironligi bo'lgan bolaning imkoniyatlari hamda ehtiyojlari o'rtasida mutanosiblik buziladi. Shu vaziyatda nogiron bola muhitga moslashishga yoki uni o'zgartirishga harakat qiladi. Mazkur bolalarda har qanday harakat sog'lom analizatorlar faoliyatidan unumli foydalanish evaziga amalga oshadi. Masalan, eshitmaslik o'rnini ko'rish, harakat, teri-tuyish sezgilari qoplaydi. Nogiron bolalar atrofdagi aniq va mavhum o'zgarishlarni anglashga va ularga javob reaksiyasini berishga urinadi. Bu bolalar yashayotgan ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar uni turli faoliyatlar orqali ehtiyojni qondirishga undaydi. Aynan ta'lim-tarbiya jarayonida nogiron o'quvchilar pedagoglar tomonidan qo'llanilgan kompensatsion yondashuvlar (ko'rgazmali qurollar, real vaziyatlar, notanish insonlar bilan suhbatlar, sayohat darslari va b.)ning ta'sirida turli hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishga va ijtimoiylashishga o'rganadilar.

2. Reabilitatsiya ishlarining variativligi. Bu tamoyil nogiron bolalarni "hozir" munosabatidagi muloqotga va tez o'zgarayotgan vaziyatlarga ijtimoiy moslashishga tayyorlaydi. Olib borilgan tadqiqot ishi davomida nogiron o'smir qar bolalarda uchraydigan turli hayotiy vaziyatlarning modellari ishlab chiqildi. Bu modellar aynan nogironligi bo'lgan qar bolalarni ijtimoiy hayotda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga undaydigan topshiriqlardan tashkil topdi. Bundan tashqari ularga har bir berilgan topshiriqni bajarganlaridan so'ng o'z vaqtida rag'batlantiruvchi muhit yaratildi.

3. Reabilitatsiya tadbirlarining korreksiyaga yo'nalganligi. Ushbu tamoyil nogironligi bo'lgan o'smir kar bolalarda mavjud muammolar va ularning oqibatida yuzaga keluvchi psixologik yetishmovchiliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan ishlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari davomida nogiron o'quvchilarda uyalish, qaysarlik, o'ziga ishonmaslik, o'jarlik, dangasalik, o'zgalar yordamiga muhtojlikka o'rganib qolish kabi odatlar ko'p uchrashi kuzatildi. Natijada dars va mashg'ulotlar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarda

muloqot koʻnikmalarini, oʻzini-oʻzi namoyon qilish, oʻz fikrini himoya qilish, oʻzgalarni tinglash va oʻzgalarga yordam berish malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nogironligi boʻlgan oʻsmir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning tamoyillaridan biri bu – nogironligi boʻlgan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan har bir ota-ona farzandlari uchun mas'ul shaxs sanaladi.

Har bir ota-ona farzandini dunyoga keltirdimi uni to mustaqil hayotga toʻlguncha tarbiyalashi, boqishi, bilim berishi, tarqona va umuminsoniy axloq-odob qoidalarini oʻrgatishi zarur. Chunki ota-ona ekkan farzand atalmish nihol uzoq yillar davomida alohida qunt bilan parvarish qilish asnosida oila, ota-ona va jamiyat kutgan hosilni beradi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamizda bu muhim jihatga alohida urgʻu beriladi va "Ota-onalar oʻz farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar" – degan norma bilan ifodalanadi (64-modda).

Oilalarda oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda psixologik metodlardan foydalanishga ehtiyoj tugʻildi. Shu bois, reabilitatsiyaga jalb etilgan nogironligi boʻlgan bolalar bilan ishlashda, quyidagilar qoʻllaniladi:

– inson hissiy holatiga munosabat;
– oʻzaro aloqalarda diplomatik yoʻl;
– emotsional boshqarish va bardoshlilik;
– butun tarbiya madaniyatini qoʻllay bilish;
– hulqiy yoʻnalishini soʻngigacha asrash;
– bolalar va oʻsmirlarda kuzatiladigan holatlar toʻgʻrisida koʻnikma boʻlishi;
– bolalarga qiziqishning kuchliligi;
– bola huquqlarini hurmat qilish, hamda ularga nisbatan xaqqoniylik;
– oʻz-oʻzini anglashning rivojlanganligi jumladan, oʻz-oʻzini maksimal bilish, kim bilan ishlayotganligini tushunish;
– oʻzining ichki hayotiy pozitsiyasiga ega boʻlish, boshqa odamlar ishonchining oddiy namoyondasi boʻlmaslik.

Nogironligi boʻlgan kar va zaif eshituvchi oʻsmir bolani ijtimoiy hayotga yoʻnaltirishda noan'anaviy usullarga, metodik texnologiyaga, pedagogika va psixologiya darslarida tan olingan xalqaro va milliy tajribaga ega boʻlish, umr boʻyi orttirilgan shaxsiy namuna, oʻz faoliyatini tartiblash, sogʻlom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyojiy sharoitining oʻziga xosligi, natijani his etib maqsad sari harakat qilish, pedagogning uslubi va tajriba muhim hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi oʻsmir bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda har bir tarbiyachi – pedagog, mas'ul xodim, ota-ona faoliyatlarini axloq qoidalariga monand yoki oʻz mamlakatining talablariga tayangan holda reabilitatsiya ishlarini amalga oshirmogʻi lozim.

Ushbu reabilitatsion ishlarda har bir ishtirokchi va tashkilotchilar hamda ota-onalar odob-axloq normalari quyidagi asosiy tamoyillarni oʻz ichiga oladi:

• oʻz faoliyati davomida zaruriy bilimlarni egallash ;
• haqqoniylikka amal qilish. Bunda oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarning ishonchini suiiste'mol qilmaslik, shaxsiy hayotning chegarasini bilish, shuningdek oʻz pozitsiyasini shaxsiy maqsad yoʻlida foydalanmaslik kabilardan iboratdir;
• oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarga nisbatan gʻamxoʻrlik, empatiya bilan munosabatda boʻlish;
• oʻsmir kar va zaif eshituvchi bolalarning ehtiyoj va qiziqishlarini shaxsiy qiziqish va zaruriyatiga boʻysundirmaslik;

• nafaqat oilada va muassasada, balki jamiyatda o'zining kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarini namoyon etish;

• axloq qoidalariga asoslangan o'z qarorlarining sabablarini ifodalashga, o'z tanlovi va xatti-harakatiga javobgar bo'lishga tayyor bo'lish.

O'rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba'zi o'ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud jumladan, oilada ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan, nogiron o'smir bolalar bor bo'lsa, ularning tarbiyasi, ta'limi, davolanishi, ijtimoiy muhofazada bo'lishi kabi masalalari bilan asosan onalar band bo'ladilar. Otalar, bu yumushlarning barini onalarga yuklaydilar..

Demak, reabilitatsiya ishlarining vazifalaridan biri kar va zaif eshituvchi o'smirni shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga kompleks ko'maklashishdir.

Reabilitatsiya ishlarida tor mutaxassislar hamda mahalla va oilalarning birgalikdagi faoliyati muhim shartlardandir.

– reabilitatsiya jarayonini tashkil etishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash;

– davolash, tuzatish, rivojlantirish, kasbga yo'llash, muloqotga o'rgatish, huquqiy savodxonlikka o'rgatishda izchillik, bosqichma-bosqichlikka rioya etish;

– reabilitatsiya ishlarida, sub'ektlilikni ta'minlash;

– kompleks ta'sir doirasining bola shaxsiga qaratilganligi;

– reabilitatsiya jarayonlari mazmunan, metod va texnologiyalarining bola shaxsiy qiziqishi, mayli, intilishi, yosh va ruhiy holatiga xos zkani;

– reabilitatsiya ishlarini bir yo'lda safarbar etish, oilalar bilan kelishilgan holda tuzilgan dastur asosida tashkil etish;

– reabilitatsiya ishlarini uyushtirishda bola shaxsiga differensial munosabatni tanlash;

– reabilitatsiya ishlarida kommunikativlik;

– reabilitatsiya ishlari natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, monitoring olib borish va boshqalar.

Ko'rib o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha bajariladigan reabilitatsiya ishlarining foyda berishi kar va zaif eshituvchi o'smir bola shaxsini pedagogik va psixologik taraflama o'rganish asosida tashkil etish bilan bog'liq.

Reabilitatsiya ishlari maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda bola shaxsining tarbiyasi va taqdiri, omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof muhit, bo'layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, xatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. Kar va zaif eshituvchi o'smir bola ruhiyatining madaniy ko'rinishida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, turli odatlarida, fikrlashida,o'zgalar bilan suhbatida, muomalasida namoyon bo'ladi. Shundagina o'smir kar bolani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va kompleks ta'sir yo'llarini aniqlash mumkin.

Nogironligi bo'lgan o'smir bolalarda bilim olish ko'nikmasining shakllanganlik darajasiga asoslangan holda, ularning ruhiy, jismoniy hamda ma'naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna,
NamDU Erkin-izlanuvchisi,
Shodmanov Qodirjon Odilxanovich,
NamDU Ta'lim menejmenti kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent.

RIVOJLANISHIDA NUQSONI – DIQQAT YETISHMOVCHILIK SINDROMI BOR BOLALARNING TIBBIY REABILITATSIYASI MASALALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada, bolalarda ko'p uchraydigan diqqat yetishmovchilik sindromi va uni davolashda olib boriladigan psixokorreksiya metodlari haqida so'z yurutilgan.

Kalit so'zlar: dopamine, beixtiyor, proksimal rivojlanish zonasi**,** neyropsixologiya.

Аннотация: В данной статье рассказывается о синдроме дефицита внимания, часто встречающемся у детей, и методах психокоррекции, применяемых при его.

Ключевые слова: дофамин, импульсивный, проксимальная нервная зона, нейропсихология

Annotation: This article talks about attention deficit syndrome, which is common in children, and psychocorrection methods used in its treatment.

Key words: Dopamine, impulsive, proximal nervous zone, neuropsychology**.**

Rivojlanishida nogironligi mavjud bola tarbiyalangan oilada hayot ba'zan bolani tashxislash, tuzatish va reabilitatsiya qilish jarayoniga aylanadi. Sirli sindrom bolaning rivojlanishidagi buzilishlarni, bolalar rivojlanishidagi organik va jismoniy kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lmagan buzilishlarni, aniqrog'i aqliy va funktsional sapmalar bilan aniqlash va tuzatish eng qiyin, chunki ularni turli yo'llar bilan izohlash mumkin.

Bolalardagi bunday kasalliklardan biri bu giperaktiv buzuqlik yoki diqqat etishmovchiligidagi giperaktivlik buzilishi – (DEHB).

DEHBning asosiy nazariyasi – DEHB kasalligining paydo bo'lishi haqidagi asosiy nazariya shundan iboratki, bola tanasida muammolar mavjud, chunki miya rohatlanish gormoni bo'lgan oz miqdordagi dopamin ishlab chiqaradi. Bunday buzuqlikni tuzatish uchun samarali deb hisoblangan dori metamfetamindir. Bu bir vaqtning o'zida ham dori, ham giyohvand moddadir. 85 foizda ushbu dori o'zini tutish muammolarini engillashtiradi. Ammo har doim ham bola uchun yaxshimi degan savol to'g'ladi? Preparat amalda bo'lganda u etarli bo'ladi. Shubhasiz, metamfetaminni tayinlash to'g'risidagi qaror faqat SDSUning eng og'ir shakllari bilan, agar bolani engish mutlaqo mumkin bo'lmasa, qabul qilinish mumkin. Boshqa hollarda psixologik va pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan foydalanish kerak bo'ladi. Giperkinetik kasalliklar – bu shunchaki bolaning o'ziga xos xususiyati ekanligiga ishonishadi, bu bilan mutaxassislar har doim ham uni engishmaydi. Ba'zilarning fikriga ko'ra, bu oiladagi tarbiyaning sustligi. DEHB kasalligi shizofreniya spektrining buzilishi kabi boshqa ruhiy kasallikning boshlanishi deb ishoniladi. Giperaktivlik sindromi mavjud bo'lgan bolalar voyaga etganida ularda boshqalarga qaraganda, ko'pincha turli xil hissiy tajribaga ega psixopatiya, xavotir va depressiyani rivojlanish jarayoni ko'zatilishi mumkin.

Yuqoridagilardan kelb chiqib, DEHB o'zini qanday namoyon qiladi?-degan savolga to'xtalib o'tamiz.

Ko'pincha, ushbu sindromli bolalar intellektual rivojlanishning yaxshi ko'rsatkichlariga ega, ammo noto'g'ri xatti-harakatlar, e'tiborning etishmasligi, charchoqning kuchayishi va eslash bilan bog'liq muammolar tufayli bolalar o'zlarining imkoniyatlaridan pastroq bilim olishadi. Ular tartibsiz, noroziliklarga moyil, kattalarning iltimoslariga javoban, ularning birinchi so'zi "yo'q" bilan boshlanadi. Bunday bolalar asosiy narsani ikkinchi darajali narsalardan ajrata olmaydilar. Ular o'zlarini qanday yengish kerakligini bilishmaydi, ularni biron bir faoliyatga undash qiyin. Shuningdek, ular u yoki bu harakatlar natijalarini tahlil qilishga qodir emaslar.

DEHB kasalligi bo'lgan bolalarda sezgirlik funktsiyalari buzilgan, ular yorqin chiroqlarni yoqtirmaydilar, hatto ahamiyatsiz shovqinlardan qo'rqishadi va ba'zilari aksincha, shovqinni tinchlantirishadi. Bunday bolalarda sezgirlikning sezgirligi ortadi. Ko'pincha ular ochlikni sezmaydilar, ozroq ovqatlanishadi, bir bo'lak non bilan ovqatdan bosh tortishadi. Bunday bolalar haqiqatan ham muloqot qilishni xohlashadi, ammo ular o'zlarining tengdoshlari davrasiga taklif etilmaydi, chunki ular oddiy bolalar nuqtai-nazaridan ahmoqona ish tutishadi. Va ota-onalarga, o'qituvchilarga, shifokorlarga, maxsus bolalar notanish muhitga moslashish uchun "sindirish" shart emasligi va atrof-muhit ularni kim bo'lishini qabul qilishi va ularga yordam berishi kerakligi haqida xabardor qilishlari kerak. 10 yoshga to'lgunga qadar bunday bolalarni yolg'iz tashqariga chiqishga yo'l qo'ymaslik lozim, ular tengdoshlariga qaraganda ko'proq jarohat olishadi. Giperkinetik kasalliklari bo'lgan bolalar nima bo'lishidan qat'iy nazar, ular sog'lom odamlarning muhitiga kiritilishi kerak bo'ladi.

Tashxisning bir necha darajasi mavjud bolib, birinchidan, simptomatik tashxis aniqlanadi, bu rivojlanish belgilarini bevosita kuzatishda seziladigan xatti-harakatlar, nutq faoliyati dalillarini aniqlashga qaratilgandir. Diagnostikaning keyingi darajasi funktsional psixologik tashxisni o'z ichiga oladi, agarda psixolog nafaqat o'zi kuzatgan dalillarni bayon qilsa, balki individual aqliy funktsiyalarning namoyon bo'lishini va bolaning o'ziga xos xususiyatlarini (uning xotirasi, e'tibori, fikrlashi, o'zini o'zi anglashi, temperamenti va boshqalari) tavsiflasa. Psixologning bahosi, qoida tariqasida, raqamlarda aks etadi, ko'pincha testlardan foydalanadi (masalan, bolani dunyoqarashini aniqlash uchun). Bolaning og'ish va buzilgan rivojlanishini baholash nafaqat miqdor jihatidan, balki sifat jihatidan ham bo'lishi kerak.

Agar psixolog tomonidan funktsional tashxis qo'yilgunga qadar bolaning individual aqliy funksiyalari o'rtasidagi tizimli aloqalar, uning boshqa odamlar bilan munosabatlariga aloqadorligi va turli xil hayotiy vazifalarni hal qilish qobiliyati haqida ma'lumot qo'shsak, biz tizimli psixologik tashxis haqida gapirishimiz mumkin. Bolaning rivojlanishidagi buzilishlarni tizimli tashxislashda bolaning rivojlanishi bo'yicha olingan ma'lumotni normal rivojlanayotganlar va og'ishlarga ega bo'lgan bolalarning rivojlanishidagi boshqa bolalar bilan taqqoslash lozim.

Psixologik yordam samarali bo'lishi uchun u biror bir maqsadga yo'naltirilgan boladi, boshqacha qilib aytganda, ta'sir qilishning aniq maqsadlari bo'lishi kerak, ular diagnostika jarayonida qayd etib boriladi. Tashxis qo'yish uchun ishlatilishi kerak bo'lgan asosiy g'oyalardan biri bu "proksimal rivojlanish zonasi" g'oyasidir.

Bugungi kunda, OPD kasalligi bilan kasallangan bolalar soni tobora ko'proq yashash joyidagi umumiy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishmoqda. Bunday o'quv yurtlarining psixologik-pedagogik xizmatining asosiy maqsadi maxsus bolalarning shaxsiy rivojlanishida, ularning ijobiy ijtimoiylashuvida yordam berishdir. O'qituvchi-psixologning asosiy faoliyati – buzilgan bolalarning tashxisi va tuzatish ishlari hisoblanadi. Bolaning to'g'ri psixologik tashxisini aniqlash uchun siz uni uzoq vaqt kuzatishingiz, u bilan suhbatlar qilishingiz, bir so'z bilan aytganda, o'rganishingiz kerak.

Dastlabki bosqichda psixolog skrining diagnostikasini o'zi uchun normaga yaqin va nima yo'qligini aniqlash uchun o'tkazadi. Agar psixolog buzilishlar, xususan, bolaning rivojlanishida buzilishlar mavjudligini aniqlasa, u bolani psixologik, tibbiy va pedagogik komissiyaga yuboradi, u erda mutaxassislar guruhi aniq tashxis qo'yadi va ma'lum bir ta'lim yo'nalishini belgilaydi.

Tibbiy-pedagogik-psixologik Komissiya sharoitida 30-40 minut davomida to'liq tashxis qo'yish mumkin emasligi aniqlangan. Bu, albatta, ta'lim muassasasida davom etadi, u erda pedagog-psixolog asta-sekin chuqur diagnostika o'tkazadi va olingan ma'lumotlarga asoslanib, bola bilan tuzatish va rivojlantirish ishlarining individual rejasini tuzadi. Agar mutaxassislar bolada markaziy asab tizimining buzilishi bor degan fikrga ega bo'lsa, odatda ota-onalarga uni kompyuterga yoki magnit-rezonans tomografiyasiga yuborishni, ensefalografda tekshirishni va miyani ultratovush tekshiruvini o'tkazishni maslahat berishadi. Biroq, ushbu tadqiqot usullari miyaning faqat (strukturaviy) buzilishlarini aniqlashga yordam beradi xolos.

Diagnostika va uskuna usullari giperkinetik kasalliklar, minimal miya disfunktsiyasi va autizmli bolalarni tashxislashda samarasizdir. Bu erda neyropsixologik tadqiqot usuli yordamga kelishi mumkin, bu bizga nozik darajadagi rivojlanmaganlik va zararni farqlashga imkon beradi. Afsuski, bizning mamlakatda neyropsixologiya rivojlanmagan bo'lib, ushbu ilmiy sohaning alohida bo'limi hamda maxsus institutlari mavjud emas, faqatgina sog'liqni saqlash tizimining bir nechta muassasalari tegishli mutaxassislarga ega xolos. Garchi bugungi kunda neyropsixologiya dunyosi doimo rivojlanib borayotgan muhim bilim sohasidir.

Dastlabki majmuaviy xizmatining asosiy maqsadi – ijtimoiy himoyada bo'lgan bolalarning nogiron bo'lishining oldini olish, shuningdek, bunday bolaning oilasini qo'llab-quvvatlashdir. Hozirgi davrdagi psixologik yordam ular uchun har doim ham samarali hisoblanmaydi va ular hali ham uni qabul qilishga tayyor emasdirlar. Ma'lum bir vaqt o'tadi va ota-onalar harakatlarga moslashadi, ular bolasi uchun hamma narsani qilishga tayyor boladilar. Garchi ularning xatti-harakatlari har doim ham to'g'ri bo'lmasa-da, ko'pincha hissiyotlar ta'siri ostida ular mutaxassislarni fikrini tinglamasdan, bolaga yordam beradigan sehrli tayoqchani topishga harakat qilishadi.

Agar his-tuyg'ular kelajak uchun oqilona rejalarga va butun oilaning istiqbollarini munosib muhokama qilishga imkon berganda edi, ota-onalar diagnostika, davolash usullari va bolani tuzatish yo'nalishida pedagogik-psixologik tashxisga jiddiy e'tibor qaratishgan bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "LONI: Laboratory of Neuro Imaging". 6-sentabr 2008-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 25-aprel 2008-yil.

2. "Dr. Russell A. Barkley Official Site, Authority ADHD, Attention Deficit Hyperactivity Disorder". 15-aprel 2008-yilda asl nusxadan arxivlandi. Qaraldi: 25- aprel 2008-yil.

3. Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD).(ingl.) Dannie s sayta *Behavenet.com*. Informatsiya sobrana 11-dekabrya 2006 goda.

4. M.M.Xasanova. Bolalardagi diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromining ba'zi bir jihatlari. – Innovations in technology and science education scientific journal.VOLUME 2, ISSUE 14, 574-578-b.

K.Sadirova
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika uinversiteti
"Surdopedagogika va inklyuziv ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi
M.Abdullayeva
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA RIVOJLANTIRISH

Tasviriy san'at maxsus metodikasining maqsadi rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni san'atga jalb etish va rassomchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Tasviriy san'atmaxsus metodikasining asosiy vazifalaridan biri rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni bilish faoliyatini rivojlantirishdir.

O'qituvchi bolalarga atrof - olamni, predmetni, uning mohiyatini idrok qilishga o'rgatadi. Ko'ruv analizatori orqali eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilish jarayonlarini rivojlantirib, bunda boshqa sog'lom analizatorlar ham ishtirok etadi va rivojlanadi: teri sezgi harakat analizatorlari, mayda qo'l matorikasi orqali ham o'quvchilar idrok qiladilar. Tasviriy faoliyatda idrok qilingan materialni oldin og'zaki nutq orqali bayon etishlari so'raladi, so'ngra chizish orqali qanchalik to'g'ri idrok qilganliklarini bilish mumkin.

Bolalarning rivojlanishida tafakkurning faol ishtirokisiz, idroki, tasavvuri va boshqa bilish jarayonlari rivojlanmaydi. O'quvchi tasviriy faoliyatda bir qator intellektual operatsiyalarni bajarishga majbur. Idrok etilgan ob'yektni fikrlash, chizmani ketma-ketlik bilan bajarish, ob'yekt bilan chizmani (rasmni) taqqoslash, rasm hismlarini solishtirish. Vazifani to'g'ri bajarish uchun bir qator aqliy harakatlar bajariladi analiz, sintez, rejalashtirish, solishtirish va boshqalar. O'quvchilar taqqoslash jarayonida tayyor bo'lgan ob'yektning umumiy xajmiga va rangiga ahamiyat berishadi.

Tasviriy faoliyat jarayonida rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar diqqatini to'plash, tarbiyalashda turli tuman ko'rgazmali qurollardan keng foydalanish ijobiy natijalarni beradi.

Nuqsonli bolalar asosiy bilimlarini aynan sezgilar orqali oladilar. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar, asosan ko'ruv analizatorlari orqali bilimlarga ega bo'ladilar. Ko'rish sezgisi bu toifa bolalarda bilim egallashning shaxs sifatida shakllantirishlarida muhim o'rin egallaydi.

Tasviriy faoliyat jarayonida teri-taktil, tuyush sezgilar kar va ko'r bolalar uchun bilim olishlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

E.P.Neymanning e'tirof etishicha, karlik bilan tebranish sezgilari orasida uzviy bog'liqlik mavjud ekan. Maxsus korrektsion, kompensator imkoniyatlardan to'la foydalanilmasa, kar va eshitish qobiliyati pasaygan shaxslar sezgilarini, ular asosida idroklarini bir muncha rivojlantirish mumkin emas.

Idrok etishda paypaslash sezgisida alohida ahamiyat kasb etadi. U kompleks xarakterga ega bo'lib, paypaslash sezgisi, odam biror predmetni qo'l xarakati yordamida ohista tegib ko'rishidan hosil bo'ladi.Paypaslash yordamida predmetning ko'pgina hususiyatlari his etiladi, uning shakli, xajmi, material hususiyati (yumshoq, qattiq, o'tkir, tekis,…) qo'l teri sezgisi natijasida predmet qiyofasi hosil bo'ladi, bola predmetni to'liq bilib oladi. Shunday qilib idrok – bu bilishimizning shunday shakliki, u borliqdagi ko'plab, xilma-xil predmet va xodisalar orasida bizga ayni paytda

kerak bo‘lgan ob’yektni xossa va hususiyat lari bilan yaxlit, bir butun tarzda aks ettirishimizni ta’minlaydi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar sensor tarbiyasida rang, kattalik munosabatlarini o‘rgatish katta o‘rin egallaydi. Predmet va xodisalarni idrok etishda bolalar predmetni boshqasiga ko‘ra kattaligini yoki kichikligini bilishlari kerak. Atrofdagi predmet va xodisalarni idrok etishda bolalar qog’ozning o‘ng, chap, yuqori va pastki tomonlarini bilishlari kerak. Bolalar qog’ozda real muhitni aks ettirishni tasavvur eta olishlari kerak. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar qog’ozdan to‘g’ri foydalanish malakasi shakllangan bo‘lsa bolalar predmetlar joylashuvini to‘g’ri aks ettiradilar. O‘quvchilar predmetni kuzatish jarayonida tasavvurga ega bo‘ladilar, eslab qolishga, shaklini katta-kichikligini, rangini, fazodagi joylashuvini bilishlarini o‘quvchilar kabi tasavvurga asta-sekin dars davomida ega bo‘ladilar.

Bolalar kattalarning qo‘llari bilan bajarilgan predmetlarni idrok qilib va chizish orqali tasvirlab ko‘rsatib bera olishga o‘rgatish juda zarur. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar kuzatishga, qo‘l xarakati bilan sezishga o‘rgatish alohida ahamiyatga ega. Birinchi marta o‘qituvchi bilan birgalikda predmetni qo‘l sezgisi orqali kuzatiladi, bunda bolalar predmet xaqida alohida tasavvurga ega bo‘ladilar. Qo‘l bilan ushlab ko‘rib kuzatish bolalarda qizihish va yengillik tug’diradi. O‘quvchilar konturni qo‘l bilan kuzatayotganlarida qo‘l xarakati bilan birgalikda ko‘ruv analizatori ham ishtirok etadi. Bunday kuzatish o‘quvchilarning idrokini rivojlantirish bilan birga ko‘ruv xarakat, sezish jarayonlari rivojlanadi va grafik obrazlariga ega bo‘ladilar.

Tasavvur – bu oliy bilish jarayonidir. Tasavvur real olamdagi narsalarni qayta tiklangan obrazidir. Har bir tasavvur asosida ilgarigi sezgi va idrokning qayta tiklanishi yotadi. Predmet narsa xodisalarni qabul qilayotgan odam predmetning tuzilishi tasavvuriga ega bo‘ladi, shu vaqtda bizning analizatorimizga ta’sir etayotgan ob’yekt obrazlari paydo bo‘ladi. Bunday obrazlarni tasavvur obrazlari deyiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalar tasavvurining o‘ziga xos xususiyati ularning nutqini sust shakllanishi va abstrakt tafakkuri bilan belgilanadi.

Chizish jarayonida predmetni kuzatib chihishda tasavvurga ega bo‘lish, esda olib qolish, shaklini, katta-kichikligini, rangini, fazodagi joylashuvini bilishlarini o‘quvchilar dars davomida asta-sekin eallaydilar. Dars davomida o‘quvchilar predmetni kuzatishga qo‘l xarakati bilan tekshirishga (sezishga) o‘rgatish alohida ahamiyatga ega. Qo‘l bilan ushlab ko‘rib sezish orqali kuzatish bolalarda qizihish va yengillik tug’diradi. O‘quvchilar konturni qo‘l teri sezgisi bilan kuzatganlarida qo‘l xarakati bilan birgalikda, ko‘ruv analizatori ham ishtirok etadi. Bunday kuzatish o‘quvchilarning idrokini rivojlantirish bilan birga ko‘ruv harakat sezish protsesslari rivojlanadi va predmetning grafik obraziga ega bo‘ladilar. Tasviriy faoliyatda o‘quvchilarni rivojlanishida asosan tushina olishga o‘rgatiladi, masalan: katta-kichikligini, rangini, fazodagi joylashuvini bilashlari kerak. Bolalar shuni tushina olishlari kerakki qanday predmet, qaysi biri katta, qaysi biri kichkina, ikki predmetning joylashuv xolatini aytib Bera olishi ya’ni biri yuqorida, biri pastda, o‘ngda, chapda, rangi ochroq, rangi to‘qroq. O‘quvchilar to‘g’ri tushunib to‘g’ri idrok qila olganlaridagina yuqoridagi tushunchalarga ega bo‘ladilar.

Adabiyotlar:

1. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi 638-son qarori Toshkent sh.

2. L.Mo‘minova, Sh.Amirsaidova va b. Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar.2013.

3. D.Nazarova, Z.Mamarajabova. Surdopedagogika – T.: Innovatsiya-ziyo. 2019.

4. Giyozovna, S. K. (2023, February). Scientific and theoretical foundations of teaching pictorial activity in elementary grades of a special school. In Conference Zone (pp. 236-243).

Н.Б. Заирова,
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
преподаватель кафедры «Логопедия»
Х.Ш.Шукуруллаева
Факультет специальной педагогики и инклюзивного образования
студентка направление «Логопедия»

ВАЖНОСТЬ АРТИКУЛЯЦИОННОЙ ГИМНАСТИКИ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ ПРИ УСТРАНЕНИИ И ПРОФИЛАКТИКИ НАРУШЕНИЯ РЕЧИ

Аннотация: Данная статья рассматривает что такое артикуляционная гимнастика и какую роль играет в формировании речи у ребенка

Ключевые слова: артикуляционная гимнастика, язык, щёки, ребёнок, логопед, нёбо

Annotation: This article examines what articulatory gymnastics is and what role it plays in the formation of speech in a child.

Keywords: articulation gymnastics, tongue, cheeks, child, speech therapist, palate

Артикуляционная гимнастика играет важную роль в развитии и коррекции речи у дошкольников. Это комплекс упражнений, направленных на тренировку и укрепление органов речи, в частности, губ, языка, гортани, и, таким образом, на улучшение произношения и артикуляции звуков. Они являются основой для формирования артикуляции, образования фонем и коррекции нарушений произношения любой этиологии и патологии и включают упражнения для тренировки подвижности артикуляционных органов и специфических положений губ, языка и мягкого неба, необходимых для правильного произношения всех звуков и каждого звука определенной группы. Вот несколько аспектов, демонстрирующих важность артикуляционной гимнастики для дошкольников:

Развитие артикуляционных органов: Артикуляционная гимнастика способствует развитию и укреплению губ, языка и других органов, участвующих в произношении звуков. Это помогает детям более четко и правильно произносить звуки и слова.

Устранение дефектов речи: Для детей с нарушениями в произношении звуков, артикуляционная гимнастика может помочь в устранении дефектов речи. Путем регулярных упражнений дети могут улучшить свою артикуляцию и произношение.

Профилактика речевых проблем: Регулярные занятия артикуляционной гимнастикой могут помочь предотвратить развитие речевых проблем у дошкольников. Это особенно важно для детей, у которых есть предрасположенность к нарушениям речи.

Улучшение коммуникации: Правильное произношение звуков и слов является важным аспектом коммуникативных навыков. Дети, которые могут ясно и четко выражать свои мысли, часто более успешны в общении со сверстниками и взрослыми.

Подготовка к школе: Умение правильно произносить звуки и слова является важным навыком при подготовке к школе. Дети, обладающие хорошей артикуляцией, могут легче адаптироваться к учебному процессу.

Важно отметить, что артикуляционная гимнастика должна проводиться под руководством специалиста, такого как логопед, чтобы учесть индивидуальные потребности каждого ребенка. Также важно делать занятия артикуляционной гимнастикой интересными и игровыми, чтобы дети были мотивированы и активно участвовали в процессе.

Упражнения для рук и ног привычны и знакомы каждому. Но зачем упражнять язык? Язык и так «бескостный». Язык - это основная мышца голосовых органов. Как и любая другая мышца, язык нуждается в упражнениях. Ведь язык должен быть хорошо развит для того, чтобы совершать тонкие целенаправленные движения, называемые произношением. Дефекты произношения накладывают отпечаток на эмоциональное и психическое состояние ребенка, мешают его развитию и общению со сверстниками. Чтобы избежать подобных проблем у детей в будущем, стоит начинать артикуляционную гимнастику как можно раньше.

Вначале артикуляционные упражнения выполняются перед зеркалом. Мы видим, как движется язык. Мы, взрослые, никогда не задумываемся о том, где сейчас находится язык (за верхними или нижними зубами). Артикуляция-это автоматический навык, и ребенку необходимо развивать этот автоматический навык через зрение, постоянно тренируясь.

Не сердитесь, если первая тренировка не удалась. Вместе с ребенком скажите: «Смотри, у меня тоже не все получается».

Для того чтобы ребенок мог артикулировать сложные звуки, губы и язык должны быть сильными, гибкими, долго удерживать нужное положение и с трудом переходить от одного движения к другому снова и снова.

Практика артикуляции помогает им научиться всему этому.

Почему необходима практика артикуляционной гимнастики?

1. Некоторые дети могут научиться произносить звуки четко и точно самостоятельно, без помощи специалиста, если они своевременно получают артикуляционную и слуховую практику.

2. Дети со сложными нарушениями произношения могут быстрее преодолеть их, если с ними занимается логопед, мышцы тоже подготавливаются.

3. Артикуляционная гимнастика также очень полезна для детей с правильным, но нечетким произношением, например, для детей с «невнятной речью».

4. Занятия артикуляционной гимнастикой помогают всем - от детей до взрослых - выработать правильное, четкое и красивое произношение. Помните, что правильное произношение - это первый фундамент для обучения письму.

Как правильно произносить звуки

Для начала ознакомьтесь с основным положением губ и языка с помощью «Веселых языковых историй». На этом этапе повторите упражнение 2-3 раза. Затем повторите упражнение с карточками. Не стоит забывать и о заданиях, направленных на развитие голоса, дыхания и восприятия слов на слух. Это очень важно для правильного произношения.

Рекомендации по выполнению упражнения.

- Вначале занимайтесь медленно перед зеркалом. Когда ребенок освоит упражнение, зеркало можно убрать. Полезно также задавать ребенку наводящие вопросы. Например, как твои губы? Как твой язык? Где находится язык (вверху или внизу)?

- Затем можно увеличить темп выполнения упражнения и начать считать. Но при этом упражнение должно быть правильным и беглым, иначе оно будет бессмысленным.

- При занятиях с детьми 3-4 лет необходимо убедиться, что они освоили основные движения.

- У детей 4-5 лет движения должны быть четкими, плавными, без рывков.

- В возрасте 6-7 лет они могут заниматься в быстром темпе и способны удерживать язык некоторое время, не меняя его положения.

- Если во время занятий язык дрожит, слишком сильно вытягивается или отклоняется в сторону и не может удерживать нужное положение в течение короткого времени, следует подобрать более легкие упражнения или провести специальный расслабляющий массаж для снятия мышечного напряжения.

Хороших результатов можно добиться за короткое время, если выявить такие нарушения на ранней стадии и начать заниматься с ребенком артикуляционной гимнастикой. Правильное произношение, богатый словарный запас, грамматически правильная, развитая и связная речь - один из главных показателей готовности ребенка к школе

Если вы будете относиться к ребенку терпеливо, с любовью и спокойствием, все будет хорошо. Разговаривайте с ребенком по 5-7 минут каждый день. Отработку артикуляции лучше всего проводить в форме сказок.

Артикуляционная гимнастика

Сказка «у бабушки с дедушкой»

Жили были дедушка и бабушка.

К ним толстые внуки приехали в гости (надуваем щёки),

С ними худые - лишь кожа да кости (втягиваем щёки).

Бабушка с дедушкой всем улыбнулись (губы в широкой улыбке, видны верхние и нижние зубы),

Поцеловать они всех потянулись (губы тянутся вперёд).

Утром проснулись – в улыбочку губы (снова широкая улыбка).

Чистили мы свои верхние зубы (широкий язык за верхними зубами)

Вправо и влево, внутри и снаружи (соответствующие движения широким языком).

С нижними зубками тоже мы дружим (повторение этих движений языком в положении за нижними зубами).

Губы сожмём мы, и рот прополощем (поочерёдное надувание щёк – губы не пропускают воздух),

И самоваром пыхтим, что есть мочи (одновременное надувание обеих щёк с последующим выпусканием воздуха через губы).

Блюдца поставим - положат блины нам (широкий язык лежит на нижней губе).

Дуем на блинчик – не в щёки, не мимо (подуть на широкий язык).

Блинчик жуём, завернём и прикусим (жуём распластанный язык, потом прикусываем его, завернув за нижние зубы),

Блинчик с вареньем малиновым вкусным (облизываем широким языком верхнюю губу спереди назад).

Чашки поставим, чтоб чаю налили (широкий язык загибаем кверху чашечкой),

На нос подули - мы чай остудили (подуть с «чашечки» вверх).

Чаю попили – никто не обижен («чашечка» двигается вперёд-назад).

Вкусный был завтрак - мы губки оближем (кончик языка облизывает губы по кругу).

Бабушка шила, а барсик с катушкой

Бегал, как будто с живою зверюшкой (кончик языка зацепляем за нижние губы и двигаем язык вперёд-назад).

Бабушке нашей всегда помогаем:

Нитки в иголки мы ей продеваем (узкий язык вытянут вперёд).

Бабушка швы на машинке строчила (узкий язык двигается вперёд-назад)

И на зигзаг её переключила (узкий язык двигается влево-вправо).

Петли иголкой она обметала (кончик языка описывает круг за губами),

Пуговки круглые попришивала (кончик языка упирается то в одну, то в другую щёку, а палец пытается втолкнуть его в рот).

Дедушка сделал для внуков качели (широкий язык ставится попеременно то за верхние, то за нижние зубы),

Все мы на них покачаться успели.

После качелей мы в прятки играли (широкий язык убирается под верхнюю губу),

Прятались на чердаке и в подвале (широкий язык - под нижнюю губу).

Дедушка скачет на лошади ловко (щёлкаем языком),

Звонкие вязнут на глине подковки (цоканье на верхней губе).

Вот замедляет лошадка шажочки (медленное цоканье с натягиванием подъязычной связки),

Вот на опушке мы видим грибочки (присасываем язык к нёбу и открываем рот).

Вот из сарая индюшка пришла,

Важно сказала: «бл-бл-бл-ла» (широкий язык ходит вперёд-назад по верхней губе; упражнение делаем с голосом).и ушла.

Вот и закончился день пора спать. Завтра опять будем гулять.

Важно отметить, что артикуляционная гимнастика должна проводиться под руководством квалифицированных специалистов, таких как логопеды. Эти специалисты могут разработать индивидуальные программы для детей с особенностями речевого развития и обеспечить эффективное обучение артикуляции.

Родители могут выполнять эти упражнения регулярно, желательно ежедневно, чтобы улучшить свою артикуляцию и четкость речи. Это также может быть веселым семейным мероприятием, особенно если вовлечь в процесс детей. Главное - терпение и регулярность, так как улучшения могут потребовать времени.

В заключение, артикуляционная гимнастика имеет важное значение при работе с дошкольниками для устранения и профилактики нарушений речи. Этот метод обучения позволяет развивать и укреплять артикуляционные органы, улучшать произношение и профилактиковать речевые проблемы. Регулярные занятия артикуляционной гимнастикой способствуют формированию ясной и правильной речи, а также улучшают коммуникативные навыки детей. Однако важно проводить такие занятия под руководством квалифицированных специалистов, чтобы адаптировать программу к потребностям каждого ребенка. В целом, артикуляционная гимнастика играет важную роль в речевом развитии дошкольников и способствует им в подготовке к успешной адаптации в школьной среде.

Список литературы

1. Анищенкова, Е. С. Артикуляционная гимнастика для развития речи дошкольников / Е.С. 3. Бушлякова, Р. Г. Артикуляционная гимнастика с биоэнергопластикой / Р.Г. Бушлякова. - М.: Детство-Пресс, 2011. - 240 с.

2. Бушлякова, Рита Григорьевна Артикуляционная гимнастика с биоэнергопластикой. Конспекты индивидуальных занятий по коррекции нарушений произношения свистящих, шипящих и сонорных звуков с вклю-

чением специальных движений кистей и пальцев рук на каждое артикуляционное упражнение / Бушлякова Рита Григорьевна. - М.: Детство-Пресс, 2011. - 365 с.
3. Воробьева, Т. А. Артикуляционная гимнастика / Т.А. Воробьева, О.И. Крупенчук. - М.: Литера, 2016. - 957 с.
4. Гиппиус, С. В. Актерский тренинг. Гимнастика чувств / С.В. Гиппиус. - М.: Прайм-Еврознак, 2006. - 384 с.
5.Источник: http://logopedy.ru/portal/logopeduseful/145-artgym2.html

Попова Юлия Юрьевна,
преподаватель кафедры «Логопедия»

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ

Аннотация: Данная статья рассматривает особенности психической деятельности детей с ранним детским аутизмом.

Ключевые слова: эмоции, умственные процессы, социализация, симптом, особенность, зацикленность, общение.

Annotation: This article provides information about specifical characteristics of the behavior of children with early childhood autism.

Keywords: emotions, mental processes, socialization, symptom, feature, fixation, communication.

В психической жизни любого человека эмоции и воля занимают особое место. Разнообразные эмоциональные моменты входят в содержание всех умственных процессов – восприятия, памяти, мышления и др. Также эмоции стимулируют развитие фантазии, придают речи убедительность, яркость и живость. Более того, благодаря вовремя возникшей эмоции организм человека имеет возможность чрезвычайно выгодно приспособиться к окружающим условиям. Он в состоянии быстро с большой скоростью отреагировать на внешнее воздействие, не определив еще его тип, форму, другие частные конкретны параметры

Именно поэтому РДА делают личность абсолютно несоциализированной. При данном диагнозе часто отстает в своем формировании самая ранняя система социального взаимодействия с окружающими людьми – комплекс оживления. Это проявляется в отсутствии фиксации взгляда на лице человека, улыбки и ответных эмоциональных реакций в виде смеха, речевой и двигательной активности на проявления внимания со стороны взрослого .

По мере роста ребенка слабость эмоциональных контактов с близкими взрослыми продолжает нарастать. Обычно ребенок отличает родителей от других взрослых, но большой привязанности не выражает, и слова «мама» и «папа» могут появляться позже других в словаре и не соотноситься с родителями .

Все вышеназванные симптомы являются проявлениями одного из первичных патогенных факторов РДА – снижения порога эмоционального дискомфорта в контактах с миром. У ребенка с таким диагнозом крайне низкая выносливость в общении с миром. Он быстро устает даже от приятного общения, склонен к фиксации на неприятных впечатлениях, к формированию страхов. Стоит заметить, что крайне редко наблюдается проявление всех вышеназванных симптомов в полном объеме, особенно в раннем

возрасте (до трех лет). В большинстве случаев родители начинают обращать внимание на «странности» и «особенности» ребенка лишь по достижении им двух или даже трех лет.

У детей с РДА также наблюдается нарушение чувства самосохранения с элементами самоагрессии, у них часто отсутствует «чувство края», плохо закрепляется опыт опасного контакта с острым и горячим .

У всех без исключения детей с данным диагнозом отсутствует тяга к сверстникам и детскому коллективу. При контакте с детьми у них обычно наблюдается пассивное игнорирование или активное отвержение общения, отсутствие отклика на имя. В своих социальных взаимодействиях ребенок крайне избирателен. Постоянная погруженность во внутренние переживания, отгороженность аутичного ребенка от внешнего мира затрудняют развитие его личности. У такого ребенка крайне ограничен опыт эмоционального взаимодействия с другими людьми, он не умеет сопереживать, заражаться настроением окружающих его людей.

Степень выраженности аутистических расстройств у детей варьируется, на основании чего О.С. Никольская выделила четыре категории детей с РДА .

Первая группа – это дети наиболее глубоко аутичные. Они отличаются максимальной отрешенностью от окружающего мира, полным отсутствием потребности в контакте с ним. У них отсутствует речь. Поведение детей этой группы не является отражением внутренних устремлений, а, наоборот, проявляется как эхо посторонних впечатлений. Аутизм проявляется в выраженной степени отрешенности от происходящего вокруг и в желании, чтобы их оставили в покое. Дети не пользуются речью, а также жестами, мимикой, изобразительными движениями .

Вторую группу составляют дети, у которых контакт с окружающим миром нарушен в меньшей степени, однако также достаточно сильно выражена дезадаптация к среде. У них более ярко проявляются стереотипии, избирательность в еде, одежде, выборе маршрутов. Степень активности контактов и их характер у этих детей проявляется в чрезвычайной избирательности и фиксированности. Речь этих детей более развита: они пользуются ею для обозначения своих потребностей. Ребенок копирует речевые штампы, воспринятые из внешнего мира, не называя себя в первом лице .

Особенности детей третьей группы проявляются, в первую очередь, в их экстремальной конфликтности при установлении контактов с внешним миром: агрессия, направленная на кого-то, или даже самоагрессия. Речь этих детей развита еще лучше, но она, как правило, монологична: речь имеет «книжный», наученный, неестественный оттенок. Двигательно это наиболее ловкие дети среди всех групп. Эти дети могут проявлять особые познания по некоторым дисциплинам. Но это, в сущности, манипуляции знаниями, игра какими-либо понятиями, т.к. проявить себя в практической деятельности эти дети могут с трудом. Они совершают мыслительные операции (например, задания по математике) стереотипно и с большим удовольствием. Подобные упражнения служат им источником положительных впечатлений .

Четвертая группа – это особо ранимые дети. В большей степени аутизм проявляется у них не в отсутствии, а в недоразвитости форм общения. Потребность и готовность к вступлению в социальное взаимодействие у детей этой группы выражены больше, чем у детей первых трех групп. Однако их незащищенность и ранимость проявляются в прекращении контакта при ощущении малейшего препятствия и противодействия. Дети

этой группы способны устанавливать глазной контакт, но он носит прерывистый характер. Дети производят впечатление робких и застенчивых. В их поведении просматриваются стереотипии, но уже больше в проявлении педантизма и стремлении к порядку.

Очевидно, что каждая из четырех групп детей с РДА, выделенные О.С. Никольской, требует индивидуального подхода и коррекции. Это говорит о необходимости точной диагностики детей с РДА для определения группы, к которой принадлежит каждый ребенок, и дальнейшей коррекции его эмоционального состояния, обучения, а главное – социализации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2001. – 237 с.
2. Капитоненко Н. В. Сравнительное исследование эмоциональной сферы старших дошкольников с нарушениями развития :дис. … канд. психол. наук / Н. В. Капитоненко. – М., 2009. – 206 с.
3. Кряжева Н. Развитие эмоционального мира у детей / Н.Л. Кряжева. Ярославль 2014. – С. 114.
4. Никольская, О.С. Аутичный ребенок. Пути помощи [Текст]/ О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. – Изд. 7-е. – М.: Теревинф. 2012. – 288 с.
5. Никольская О.С. Психологическая классификация детского аутизма// Альманах института коррекционной педагогики, 2014 г. №18

Муминат Тахирова,
преподаватель кафедры «Логопедия»
Ташкентского государственного педагогического университета
Багаутдинова Ясмина студентка направления «Логопедия»

ЛОГОПЕДИЧЕСКАЯ РИТМИКА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ, ДВИГАТЕЛЬНЫХ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация. На сегодняшний день активно происходит модернизация содержания дошкольного образования. Педагоги пытаются отойти от традиционной системы воспитания и ищут новые формы учебного процесса или же меняют его содержание. Музыкально-ритмические занятия помогают вовлекать, активизировать и пробуждать интерес к деятельности в целом, активизируют мышление.

Ключевые слова: музыкально-ритмические занятия, модернизация, дошкольное образование, учебный процесс, содержание.

Логопедическая ритмика - одно из звеньев коррекционной педагогики. Это комплексная методика, включающая в себя средства логопедического, музыкально-ритмического и физического воспитания. Ее основой являются речь, музыка и движение. Актуальность данной проблемы обусловлена необходимостью поиска наиболее эффективных и интересных форм коррекции речи и движений детей.

Логоритмика является формой активной терапии, включает в себя здоровьесберегающие технологии, служит самым эмоциональным звеном логопедической коррекции. Опираясь на связь музыки, движения и речи логоритмические занятия позволяют решать разнообразные задачи:

- развитие слухового и зрительного внимания;
- развитие фонематического слуха;
- развитие пространственной организации движений;
- развитие общей и тонкой моторики, мимики;
- развитие физиологического и фонационного дыхания;
- формирование артикуляционной базы звуков;
- развитие чувства ритма;
- развитие переключаемости с одного поля деятельности на другое
- развитие коммуникативных качеств.

В структуру занятий тесно вплетаю различные виды деятельности:

- упражнения на развитие дыхания, голоса и артикуляции;
- упражнения, регулирующие мышечный тонус;
- речевые упражнения без музыкального сопровождения;
- упражнения для развития музыкального слуха;
- ритмические упражнения, пение;
- упражнения в игре на музыкальных инструментах;
- массаж биологически активных зон;
- подвижные игры, драматизации, мимические упражнения;
- упражнения на релаксацию.

Проводя занятия логоритмикой, рекомендуется не заучивать речевой материал, все упражнения выполнять с детьми по подражанию; для поддержания интереса у детей каждое занятие продумывать как единый сказочный сюжет: «Новоселье Кошки», « Кот Леопольд идет в Армию», «Путешествие в страну Гномов». Успех зависит и от того, как дидактически верно выстроен каждый элемент занятия. Вводная часть составляет 3-5 минут: сюда включаю упражнения, подготавливающие организм к двигательной и речевой нагрузке. Это различные виды ходьбы и бега, дыхательные упражнения, пальчиковые игры. Главное - создать необходимый эмоциональный настрой. Основная часть - 10 -15 минут включает в себя 3 – 4 вида упражнений по выбору педагога. На заключительную часть отвожу 5 минут - это игры разного вида и упражнения на релаксацию.

Вследствие высокой эмоциогенности, логоритмические занятия способствуют укреплению психического здоровья детей. Эмоциональная окрашенность движений музыкой способствует поддержанию атмосферы праздника, свободы и непринужденности. Создаются условия для усиления работы ассоциативной зоны коры головного мозга, сенсибилизации подкорки и моторной зоны кортекса. Мои наблюдения показали - то, что с трудом удается сделать при механическом освоении движения, достаточно быстро и эффективно достигается при эмоциональном, коммуникативном проживании соответствующего пластического образа в игровой ситуации.

Одним из главных принципов успешности работы является индивидуальный подход к каждому ребенку с учетом его возрастных, речевых и психофизиологических возможностей. Работая с детьми, необходимо учитывать уровень актуального и зону ближайшего развития, а также темп усвоения материала конкретным ребенком. Данный подход обеспечивает необходимый комфорт и поддержку. Очень важным считаю привлечение к пониманию значимости логоритмических занятий родителей воспитанников. Их заинтересованность и активное участие в данном процессе помогает достичь лучших результатов. С этой целью нужно проводить для них консультации, мастер-классы, приглашать на занятия.

Список использованной литературы:

1.Выготский Л. С. .Лурия А. Р. Этюды по истории поведения. М 1993

2.Воронова А. Е. Развитие и коррекция слухо – двигательно -зрительных координаций у дошкольников с нарушениями речи средствами музыкально-ритмической деятельности. Иркутск 2002.

3.Картушина М. Ю. Логоритмика для малышей. М. 2004.

Dehqonova Muborakxon G'iyeziddin qizi

CHDPU, Pedagogika fakulteti, "Maxsus pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJGA EGA BOLALARDAGI O'SMIRLIK DAVRI STRESS HOLATLARINI DIAGNOSTIK VA KORREKSION YORITILGANLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar bilan o'smirlik vaqtidagi stress holatini yengib chiqish va samarali ijtimoiy faoliyat olib borishlari uchun yo'nalish haqida ma'lumotlar berilgan.

Annotatsiya: V dannoy state predstavlena informatsiya o tom, kak spravitsya so stressom v podrostkovom vozraste i kak effektivno zanimatsya sotsialnoy deyatelnostyu s detmi s osobыmi potrebnostyami.

Abstract: This article provides information on how to cope with stress during adolescence and how to effectively engage in social activities with children with special needs.

Kalit so'zlar: o'smirlik, xususiyat, stress, o'zgarish.

Key words: adolescence, trait, stress, change.

Klyuchevыe slova: podrostkovыy vozrast, cherta xaraktera, stress, izmenenie.

O'smirlik so'zning qat'iy ma'nosida, inson hayotining 10 yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan davridir. Biroq uni yashaganlarning barchasi bu ko'proq narsa ekanligiga rozi bo'lishadi. Aynan shu yillarda biz yangi tajribalarni kashf etamiz, butun umrimiz davomida biz bilan birga bo'ladigan do'stlar bilan uchrashamiz va hatto birinchi marta sevib qolamiz. Shu va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra, yoshlik har qanday shaxs shakllanishidagi asosiy bosqich va shuning uchun u ko'proq mustaqillik, yaqinlik istagi kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Keyinchalik bu jarayon nimadan iboratligini biroz yaxshiroq bilishingiz uchun sizga bir nechta misollarni o'rganib chiqildi.

Jismoniy xususiyatlari

O'smirlarda eng ko'p ajralib turadigan narsa ularning tanasining rivojlanish tezligi; bu nafaqat ularning tanasida gormonlarning tez ishlab chiqarilishi, balki o'sishni o'z ko'zimiz bilan ko'rishimiz bilan ham bog'liq. Hisob-kitoblarga ko'ra, o'smirlik davrida o'rtacha o'sish 22-25 sm ni tashkil qiladi va taxminan 15 yoshda o'smir kattalar bo'yi va vaznining 99% ga etadi.

22.Gormonal o'zgarishlar qo'lidan tarkibiy o'zgarishlar yuzaga keladi, ulardan biri vokal kordlarining qalinlashishi, bu erkaklar va ayollardagi ovozning o'zgarishini anglatadi. Bu jarayon bir necha oy davom etishi mumkin, shuning uchun o'smirlar ovozida o'zgarishlarga duch kelishadi.

23.Buning ajablanarli joyi yo'q, bu barcha o'zgarishlar bilan o'smirlar ma'lum darajada rivojlanadi jismoniy noqulaylik tanasining yangi o'lchamlariga hali ko'nikmaganliklari natijasida. Yaxshiyamki, bu ularning atrofidagi narsalar va odamlar bilan doimo to'qnashib ketishidan tashqari, hech qanday xavf tug'dirmaydi.

24.O‘smirlik davrida ishtahaning ortishi, ayniqsa, erkaklarda, ba‘zi hollarda, faqat tushlikda 2000 kaloriya iste‘mol qilishi mumkin. Bu ushbu davrda ko‘proq miqdorda ishlab chiqarilgan o‘sish gormonlarining ta‘siri bilan bog‘liq.

25.O‘smirlikning birinchi yillari bilan jinsiy uyg‘onish ham keladi, nafaqat gormonal jihatdan, balki o‘zini o‘ziga jalb qiladigan jinsdagi odamlar bilan munosabatlarni o‘rnatishga qiziqish bildira boshlaydi. Bu jinsiy impuls hayotning birinchi yillarida paydo bo‘lishini ta‘kidlaydiganlar bor; ammo, shubhasiz, o‘smirlik jinsiy aloqa muhimroq bo‘ladigan vaqtdir.

26.Ayollarga nisbatan, hayz davrining boshlanishi hayotidagi oldin va keyinni ifodalaydi. Birinchi hayz ko‘rish 8 yoshdan 13 yoshgacha bo‘ladi va menarche deb ataladi; Aynan shu paytdan boshlab ularning tanasi estrogen va progesteron kabi gormonlar tomonidan juda kuchli boshqarila boshlaydi.

27.Jinsiy steroidlar harakatga keladi va ulardagi farqlarni aniqlash uchun javobgardir tana yog‘ining taqsimlanishi jinslar o‘rtasida, ya‘ni bu davrda erkaklar va ayollar o‘rtasidagi son, sonning kengligi yoki ko‘krakning ko‘rinishi kabi jismoniy farqlar o‘rnatiladi.

28.O‘smirlik davrining yana bir o‘ziga xos xususiyati xusnbuzar ko‘rinishi peshona, yonoq, elka va orqa kabi joylarda. Har xil turdagi akne mavjud va ularning paydo bo‘lish sabablari har xil. Xuddi shunday, bu holatning davomiyligi har bir kishi uchun har xil bo‘ladi. Yaxshi xabar shundaki, agar sizda jiddiy gormonal muammo bo‘lmasa, vaqt o‘tishi bilan yo‘qoladi.

29.Endi soch o‘sishi tanani jinsiy a‘zolar, qo‘ltiqlar, qorinning bir qismi va erkaklarda, yuzida (oxirgi deyarli har doim o‘smirlikning oxirgi bosqichida sodir bo‘ladi) kabi yangi sohalarda. Dastlabki bosqichda bu sochlar kattalar tanasida mavjud bo‘lgan sochga aylanmaguncha, pahmoqqa o‘xshash yumshoq va siyrak qatlam bo‘ladi.

30. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, 9 dan 21 gacha bo‘lgan davrda bizning gormonlarimiz to‘xtovsiz ishlaydi, ular orasida ter ishlab chiqarish uchun mas‘ul bo‘lgan ter bezlarini topishimiz mumkin; bu teridagi bakteriyalar bilan birgalikda juda yoqimsiz bo‘lishi mumkin bo‘lgan xarakterli tana hidini ishlab chiqaradi.

31. Psixologik o‘zgarishlar

32. Aynan shu bosqichda shaxs o‘zi duchor bo‘lgan ijtimoiy o‘zaro ta‘sirlarning ko‘pligi tufayli o‘z fikrini har xil turdagi ko‘p sonli qo‘zg‘atuvchilarga ocha boshlaydi. Psixologik rivojlanish bu o‘smirlik davrining eng muhim xususiyatlaridan biridir, chunki sizning shaxsiyatingiz aynan shu vaqtda o‘zini namoyon qila boshlaydi.

33. O‘z-o‘zini hurmat qilish muammolari ular, bu davrda o‘zini past baholash inson hayotining istalgan vaqtida bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, bu xususiyatlar o‘smirlik davrida boshqalardan ajralib turadi.

34. Ushbu bosqichda to‘satdan kayfiyat o‘zgarishi juda keng tarqalgan va ba‘zan odamlarda tushunarsiz. Bu gormonlarning tanadagi ta‘siridan emas, balki o‘smirlar duch kelishi kerak bo‘lgan ko‘plab yangi his-tuyg‘ular va vaziyatlar tufayli.

35. Ko‘pgina yoshlar his qiladigan nomuvofiqlik deb tarjima qilinadi. O‘rnatilgan hamma narsaga qarshi isyon ko‘taradiganlar. Aynan shu davrda qolipni buzadigan ideallar va fikrlash usullari paydo bo‘la boshlaydi; Ushbu g‘oyalarning nozikligidan qat‘i nazar, o‘smir atrofidagi kattalarning burchi, uning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi va imkon qadar yaxshi yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan xavfsiz joyni ta‘minlashdir. Biroq, quyidagi holatlar sodir bo‘lganda, bu juda qiyin bo‘lishi mumkin:

36. O‘smirlikning yana bir asosiy xususiyati - bu yoshlarning deyarli ichki ehtiyojidir, ota-onalari yoki vasiylarining hokimiyatiga qarshi chiqish. Bu ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lishi mumkin, lekin eng keng tarqalgani, ma‘lum darajada mustaqillik va katta erkinlikni his qilishdir.

37. Shaxsni qidirish javob topa olish nasib qilmasa, umrimiz davomida bizga hamroh bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa; ammo, bu savollarning barchasi o‘smirlik davrida paydo bo‘la boshlaydi.

38. Agar o‘smirlar o‘zlari mansub bo‘lgan guruhning me‘yorlari va qadriyatlarini bilsalar, kimligini aniqlash osonroq bo‘ladi, shuning uchun o‘ziga xoslikni izlashning asosi bo‘lishi ajablanarli emas, guruhga a‘zo bo‘lish istagi.

39. O‘zini guruhning bir qismi sifatida his qilish o‘smirlarning o‘z shaxsini izlash usullaridan biri, shuningdek, keng tarqalgan. Ergashadigan butlarni qidiring va shaxsiyatingizni ularga asoslang. Bu butlar har xil bo‘lishi mumkin: mashhurlar, ta‘siri, xayoliy qahramonlar va boshqalar.

40. Ta‘sir qilish haqiqati nafaqat yoshga bog‘liq, balki biz ilgari aytib o‘tgan shaxsni qidirish uchun ham. Ko‘pgina o‘smirlar uchun boshqa odamlarning g‘oyalariga berilib ketish juda oson bo‘lishi mumkin, agar ular o‘zlari hali kimligini yoki nimaga erishmoqchi ekanligini bilmasalar.

41. Va nihoyat hissiy beqarorlik bu yoshlar hayotining fonidir. Gormonlar ta‘siri yoki ular boshdan kechirayotgan ijtimoiy va psixologik o‘zgarishlar tufaylimi, his-tuyg‘ular ob-havo kabi o‘zgaruvchan bo‘lib qoladi va ba‘zi shaxslararo muammolar yoki tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

O‘smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o‘smir yoshdagilarga ta‘sir ko‘rsatishi, Ta‘lim berishi uchun eng qulay sharoit – bu umumiy mehnat bilan shug‘ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo‘lish rollaridan qoniqsalar, o‘smirlar, ayniqsa o‘smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko‘rsatayotganlaridan lozim bo‘lganda ularning o‘rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. O‘smirlarning o‘quv materiallarini faqat mexanik xotiraga asoslanishlari xalaqit berishlari mumkin. Bu davrda bolalarning idroki, diqqati va tasavvurlari o‘zgaradi, lekin bu o‘zgarish bolaning o‘ziga va atrodagilarga sezilmagan holda kechadi. Bu o‘zgarishlar atrodagalarga sezilarli darajada bo‘ladi. O‘smirlik davrida bolani anglashi va o‘z-o‘zini anglash darajasi kengayadi va unda boshqa odamlar, olam haqidagi bilimlari chuqurlashadi. O‘yin faoliyati asta-sekin kamayib, yangi faoliyatlar yuzaga kela boshlaydi. Psixik rivojlanishning yangi bosqichi boshlanadi. O‘smirlik davrida o‘z faoliyatini nazorat etash rivojlana boshlaydi va o‘zini-o‘zi boshqarishga intilishi kuchayadi. Bir so‘z bilan aytganda, o‘smirlik davri psixik rivojlanishda keskin burilish davri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Dehqonova, M. (2023). THE FIRST STAGES OF ENSURING CONTINUITY IN THE ELIMINATION OF SPEECH DEFECTS OF SPEECH-IMPAIRED CHILDREN. *Science and innovation*, *2*(B2), 55-58.

2. Ghiyosiddinovna, D. M. (2023). Specific Characteristics of Logopedic Work with Blind Children. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, *4*(1), 101-105.

3. G’iyosiddinovna, D. M. (2022). 4+ 2 TA’LIM TIZIMIDAGI O’RNI. *TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(10), 389-393.

4. Achilova S.J., Qodirova F.U., DEhqonova M.G’., “Logopedik texnologiya” o’quv qo’llanma, 2023. Zebo-print.

5. Muborak, D., & Lobar, S. (2022). MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARDA NUTQNING KECH RIVOJLANISHI. *TA’LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(10), 345-349.

Kaxxarova Malika Maxsudovna.
Nizomiy nomidagi TDPU
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi
Mustafayeva Rayhona Mustaqim qizi
TDPU talabasi

BOLA SHAXSINI RIVOJLANISHIDA NUTQNI ROLI

Shaxs – ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning subekti bo‘lmish individdir. Shaxsga taaluqli bo‘lgan eng muhim tasnif ham uniig jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlarga bevosita aloqadorlik, ijtimoiy faoliyatga nisbatan ham obekt, ham subekt bo‘lishlikdir.

Shaxsga taallukli bo‘lgan fazilatlardan eng muhimi shuki, u shu tashqi, ijtimoiy ta’sirlarni o‘z ongi va idroki bilan qabul qilib, so‘ngra shu ta’sirlarning subekti sifatida faoliyat ko‘rsatadi

Shaxs turli ijtimoiy munosabatlar tizimi ta’sirida bo‘ladi va ko‘ilab ijtimoiy institutlar (oila, mahalla, o‘quv maskanlari, mehnat kollekivlari, norasmiy tashkilotlar, din, san’at, madaniyat va boshq.) bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, shaxsdagi turli g‘oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy muiosabatlar tizimi tasirida shayuxchanib, ular bevosita oila, bog‘cha, maktab va boshqa o‘quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta’sir uning e’tiqodi darajasida ko‘tarilsa, va unda yangidan-yangi fikrlar va g‘oyalarning paydo bo‘lishi va o‘sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyag sohasini tailay-diki, u o‘z qobiliyatlari, malaka va ko‘nikmalariii rivojlantirib borib, ziyoli sifatida elu-yurtiga xizmat qiladi.

Ulug’ ajdodlarimiz Yusuf Hos Hojib: “Odobning boshi tildir”, deb bejiz aytmagan. Xalqimizning og’zaki va yozma so’z xazinasidagi nutqiy xulqqa oid bunday nur ma’no hikmatlarning sanab sonog’iga yetish mushkul. Milliy jamiyat va umuminsoniy qadryatlar, milliy o’zlik, idrokning sobitligi milliy ong va tafakkur, milliy g’urur va iftixor, vatanga muhabbat va istiqlolga sadoqat kabi ma’naviy kamolatning o’zagini tashkil etuvchi tushunchalarni atrof muhitdan ayri holda tasavvur etib ham bo’lmaydi.

Chinakam nutq madaniyati tilni ongli idrok etish asosida shakllantiradi. Nutq madaniyati jamiyat ma’daniy-ma’rifiy tarqiyotning, millat ma’naviy kamolatning muhim bosqichidir va zaruriy belgisidir. Haqiqiy ma’nodagi madaniy nutq shaxs umumadaniy saviyasining favqulotda muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda ma’naviy ma’rifiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi deb e’lon qilingan bugungi kunda nutq ma’daniyati masalalari, farzandlarimizning nutqiy ma’daniyat ko’nikmalari va malakalarini oshirish, ta’lim jarayonlarining barcha bosqichlarida ma’daniy nutq muammolarini yetarli darajada nazarda tutish har qachongidan ham dolzarblik kasb etganligi bejiz emas. Nutq ma’daniyati tildan bemalol maqsadga o’rta muvofiq tarzda foydalana olishni ta’minlaydigan ko’nikma malaka va bilimlarining jami demakdir.

Nutqning ma’daniyatligini, to’g’rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik (rang-baranglik), soflik kabi bir qancha sifatlar mavjud. Ana shu kommunikativ sifatlarning barchasini o’zida mujassamlashtirgan nutq madaniy hisoblanadi. Nutqning to’g’riligi, ya’ni uning adabiyoti mezonlari (talaffuz, so’z urg’usi, so’z yasalishi, marfalogik, sintaktik, uslubiy mezonlar) ga qatiy mosligi ma’daniy nutqning asosiy markaziy sifatidir. Ammo har qanday to’g’ri nutq ma’daniy bo’lavermaydi, u zikr

etilgan boshqa kommunikativ sifatlarga ega bo'lgandagina chin ma'nodagi ma'daniy nutq ro'tbasini ola biladi.

"Ma'lumki, odam birinchi tarbiyani onasining bag'rida oladi. Shu narsa muqarrarki, ana shu birinchi tarbiya (oila tarbiyasi) tarbiyaning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'rnashadi.

Nutq fikr his- tuyg'uning ifodasidir. U ikki hil ko'rinishida bo'ladi: og'zaki nutq, yozma nutq.

Nutqning yozma shakli shu tilning alifbo va imlosi bilan bevosita bog'lanadi.

Nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurda bola nutqini rivojlantirish, bir tomondan, tashqi ta'sirlar bilan belgilanishi, o'zga tomondan esa – to'satdan yuz berishlik, «o'zini-o'zi harakatga keltirish» bilan tavsiflanishi tushuniladi. Bolalarning passiv nutqni o'zlashtirib olishlari va ularning dastlabki so'zni aytishlari hal qiluvchi darajada quyidagi uch jihatga, ya'ni emotsional aloqalar, birgalikdagi harakat chog'idagi aloqalar, tovushli aloqalardan iborat bo'lgan kommunikativ omilga bog'liq bo'ladi. Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunliligi, mantiqliligi va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Hozirgi zamon logopediya fanida insonning nutq faoliyati tabiati xususiyatlarining psixik faoliyatga ta'sirini o'rganishga alohida ahamiyat beriladi. Zero nutq markaziy nerv sistemasi bajaradigan eng muhim ruhiy funksiyalardan biri bo'lib, u boladagi ruhiy jarayonlarning tartib topishiga va bolaning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Nutq kamchilliklari esa bolaning ruhiy va jismoniy- va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq kamchiliklari gapiruvchi shaxsning nutq faoliyati normal holda ishlayotgan ruhiy fiziologik mexanizmlarning zaiflashuvi bilan bog'liq holda ma'lum til muhitida qa'bul qilingan adbiy til normalaridan chetga chiqishi bilan belgilanadi. Adabiy tilda qa'bul qilingan nutq miyoridan biroz bo'lsa ham chekinish nutq nuqsoni deb hisoblanadi. Kommunikativ nazaridan qaraganda nutq bo'zilishlari, bu aloqa vositasining bo'zilishidir. Shuning uchun logopedik tadqiqotlarda talaffuzdagi nuqsonlar bilan bir qatorda nutqning leksik-grammatik taraqqiyoti ham o'rganiladi.

Nutq kamchilklari paydo bo'lishi, tabiati, psixik taraqqiyotga ta'siri jihatidan turlivhadir. Ular bilish jarayonini atrofdagi kishilar bilan muomalani qiyinlashtiradi. Natijada bola tortinchoq bo'lib ruhiy taraqiyotda o'z tengdoshlaridan ortida qolishi mumkin. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi yetishtirish va uni bartaraf qilish masalasi katta qiziqish uyg'otib kelmoqda, uni amaliy hamda nazariy jihatdan chuquroq o'rganishni talab qilmoqda.

Intilishi va initelekti o'rtacha bo'lgan bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi deganda nutq anamaliyasining shunday shanli tushuniladiki, unda barcha nutq kamponentlarining shakllanishi bo'zilgan bo'ladi. (fonetik-fonematik, leksik va grammatik).

Hulosa qilib aytganimizda bola shaxsini rivojlanishida nutqni roli muhim hisoblanadi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Olimlar nutqqacha bo'lgan bosqich muhim rol o'ynashini tushunib yetib, uni batafsil tahlil qilmoqdalar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аюпова М.Ю. Логопедия. - Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2013.

2. Филичёва Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста / Практическое пособие. – М.: 2014.

3. Гербова В. Планирование работы по развитию речи и ознакомление с художественной литературой // Дошкольное воспитание, 1999
4. D.R. Babayeva. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: «Barkamol fayz media», 2018

Xusnuddinova Zulayxo Xamidullayevna
CHDPU Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIMIDA O‘QITISHNING ZAMONAVIY KORREKSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari

Annotatsiya: Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limda o‘qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usul va uslublar haqida.

Kalit so‘zlar: texnologiya, alohida yordamga muhtoj bola, korreksiya, kognitiv, qobilyat, individual yondashuv, individual dastur, o‘yin.

Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bo‘lgan bolalar tobora ko‘payib bormoqda va ularni o‘qitish va ijtimoiylashtirish kerak.

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida inklyuziv ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Inklyuziv ta’lim deganda turli darajadagi ommaviy ta’lim tashkilotlarida nogiron bolalarni rivojlantirish va o‘qitish tushuniladi.

Ushbu turdagi ta’lim bugungi kunda dolzarbdir, chunki u har bir bolaning jismoniy yoki intellektual qobiliyatidan, shuningdek individual xususiyatlaridan qat’i nazar, uning ta’lim ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Ya’ni, inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj(ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalar va ularning sog‘lom tengdoshlari bilimlaridan teng foydalanish imkoniyatini beradi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarni zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish ta’lim sifat samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar haqida so‘z yuritishdan avval pedagogik texnologiya tushunchasini izohlash maqsadlidir .

V.M.Manaxov pedagogik texnologiya haqida shunday fikr bildirgan: o‘quvchi va o‘qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o‘quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o‘tkazish bo‘yicha ular pedagogik faohyatining har tomonlama o‘ylangan modelidir.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishim kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir. Pedagogik texnologiya o‘z navbatida o’qish va tarbiya texnologiyalarini o ‘z ichiga qamrab oladi.

O‘qitish texnologiyasi - o‘quv mashg‘ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo‘laniladigan shakl, metod va vo-

sitalarni oqilona tanlab olish, professor-o'qituvchi va o'quvchining vazifalarini oydinlashtirishga qaratilgan algoritmik ketma-ketlikdir.

Tarbiya texnologiyasi - tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar, alohida yordamga muhtoj(ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishning samaradorligini oshirishga yordam beradigan usullar va uslublar to'plamidir. Bu texnologiyalar, yoshlar o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida yordamga muhtoj(ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi. Bu usullar orasida birlashgan o'quv-uslubiy modellar, individual tayyorlov va dasturlash, kooperativ o'quv, interaktiv o'quv va o'yinlar va mavzular bo'yicha ta'lim kabi texnologiyalar mavjud. Bu texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning ta'lim jarayonini qulaylashtiradi va ularning o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning o'sishi, o'z-o'zini boshqarish, nutqni rivojlantirish, o'zlashtirish va boshqalar kabi alohida muhitga ega bo'lgan bolalarning o'qishni osonlashtirish uchun ishlatiladi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalardan foydalanish alohida yordamga muhtoj har bir bola uchun zarur bo'lgan maxsus ta'lim sharoitlarini ta'minlaydi.

Korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan va bolalar rivojlanishidagi har qanday buzilishlar yoki og'ishlarni korreksiyalashga qaratilgan ta'lim shakllari, usullari va usulublaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi (defektolog) alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) o'quvchi tomonidan o'quv dasturining yetarli darajada to'liq o'zlashtirilishini ta'minlashga qodir.

Maxsus o'qituvchi (defektolog) quyidagi korreksion-pedagogik texnologiyalarini qo'llashi mumkin: differensatsiyalashtirilgan ta'lim, hamkorlikda o'qitish, o'yin texnologiyalari, logoritmika, korreksion va rivojlantiruvchi texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Differensatsiyalashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanish va xususan, darajalarni farqlash tufayli har bir bola jismoniy yoki intellektual buzilishlarga qaramay bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'quv jarayonini yanada samarali qiladi: bolaning individualligi hisobga olinadi, uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish va qobiliyatlarini ochib berishga imkon beradigan o'qitish metodikasi ishlab chiqiladi. Har bir guruh uchun bir yil davomida korreksion va rivojlantiruvchi reja ishlab chiqiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi ham samarali. Hamkorlik deganda kattalar va bolalarning birgalikdagi rivojlanish faoliyati tushuniladi. O'quv jarayonining ma'nosi o'quv predmetidan bolaga emas, balki boladan mavzuga, o'quvchi ega bo'lgan imkoniyatlardan amalga oshirishdir.

Korreksion-pedagogik texnologiyalarda logoritmika – vosita mashqlari tizimi alohida o'rin tutadi, bu yerda harakatlarning maxsus tanlangan nutq materialini talaffuz qilish bilan kombinatsiyasi mavjud. Logoritmik mashqlardan foydalanish mushak-skelet tizimiga mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi, vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga va fazoda yo'nalishga yordam beradi. Logoritmik mashg'ulotlar bolalarda musiqiy hisni rivojlantirishga, nutqni to'liq rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ritm tuyg'ularini tarbiyalashga imkon beradi.

Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan)

bolalarni o‘qitishda zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar quyidagi usullarni o‘z ichiga oladi:

1. **Birlashgan o‘quv-uslubiy modellar:** Bu modellar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida qo‘llaniladigan turli o‘quv-uslubiy modellardir. Masalan, «Birgalikda o‘rganish» modeli, “O‘z-o‘zini boshqarish” modeli, “O‘yinlar” modeli kabi.

2. **Individual tayyorlov va dasturlash:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida har bir bolaga moslashtirilgan individual dasturlarni tuzishda foydalaniladi. Bu dasturlar, bolaning shaxsiy talablari va o‘ziga xos xususiyatlari asosida tayyorlanadi.

3. **Kooperativ o‘quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida guruh ishlarini tashkil etishda va boshqarishda qo‘llaniladi. Bu usulda, bolalar bir-biriga yordam berish, fikr almashish va jamoada ishlashni o‘rganishadi.

4. **Interaktiv o‘quv:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida interaktiv darslar tashkil etishda foydalaniladi. Bu usulda, audio vizual vositalardan foydalanish, interaktiv kompyuter darslari tashkil etish, interaktiv ta’lim dasturlaridan foydalanish kabi usullar ishlatiladi.

5. **O‘yin:** Bu texnologiya alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘yinlar yordamida o‘qitish uchun foydalaniladi. O‘yinlar bolalarning qiziqishlarini oshiradi va ularga o‘rganishni osonlashtiradi.

Zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalar alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishni yanada qulaylashtiradi va ularning o‘zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o‘qituvchilar va ota-onalar uchun ham yordamchi va qo‘llaniladigan usullar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ulomova O. Pedagogik texnologiya. Toshkent -2015.
2. Пасторова А.Ю. Инклюзивное образование: исследование и практика. СанктПетербурге- 2012.
3. Xusnuddinova, Z. (2022). Corrective pedagogy for blind children cluster mechanisms to increase work efficiency. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(2), 68-70.
4. Zulayho, X. (2022). Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlarni tashkillashtirishda ilk qadamni tashlash. Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, 80-82.
5. Zulayho, X. (2022). Ko‘rishida nuqsoni bor bolalarning korreksion mashg‘ulotlar ish tizimini tashkil etish. Таълим ва ривожланиш таҳлили онлайн илмий журнали, 218-220.
6. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta’lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

ABUTOVA SHOHISTA O'MIRBEK QIZI
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta'lim fakulteti o'qituvchisi
NIZAMOVA MALIKA RAVSHAN QIZI
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
Maxsus pedagogika va inkluziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi talabasi

LOGORITMIK MASHG'ULOTLARDA TALAFFUZINI RIVOJLANTIRUVCHI MASHQLARNI QO'LLASH

Annotatsiya. Logoritmik mashg'ulotlarda talaffuzni rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish va talaffuzida kamchiligi bor bo'lgan bolalarni logoritmik mashg'ulotlarini o'zlashtirish jarayonini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: logoritmik, talaffuzida kamchiligi bor bo'lgan bola, nutq, bo'g'in, ritmika

Annotatsion. Using exercises that develop pronunciation in logarithmic classes and organizing the process of mastering logarithmic classes for children with pronunciation deficits.

Key words: logorithmic, a child with a pronunciation defect, speech, syllables, rhythm.

Nutq – murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo'lib, atrofdagilarga taqlid etish yo'li bilan rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina harakterlanib qolmay, balki eng muhimi – o'z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so'zlaming tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham harakterlanadi. So'z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Logopedik ritmikaning dastlabki tushunchasi so'z musiqa va harakatlarning uyg'unlashuvi asoslangan. Ko'rsatilmagan kamchiliklarning o'zaro munosabatlari ulardan birining yoki ular orasidagi anamaliyali rivojlanish hamda nuqt kamchiligi bo'lgan bolalarni davolashni shart qilib qo'ydi. Logoritmika nutqiy nuqson, nutqida patalogiyasi bo'lgan tasirlarda nutqiy buzilishlar va nuqtga taluqli bo'lmagan psixik funksiyalarni korreksiyalash hisoblanadi. Logoritmika sog'lomlashtiruvchi, tarbiyaviy ta'limiy korreksion sifatida belgilanadi. Logoritmika psixomotorli sensor funksiyalar va harakat tizimining turli tumman buzulishlarini musiqa holida o'zi bilan uyg'unlashtiradi. Ta'lim beruvchi vazifalarning ommaga oshirilishi harakat malakasi shakllantirish, makon tasvirlarini qobiliyatini ixtiyoriy ravishda borlikda boshqa odamlar va predmetlarga nisbatan siljish epchillik kuch chidamlilik, bir harakatdan boshqa o'tish harakatlarning uyg'unlashuvi tashkilotchilik qobiliyatining rivojlantirishga imkon beradi. 20-asrning boshlarida yevropaning ko'pgina mamlakatlarda ritmika tarbiya tizimi keng taraqqiyotga yetgan. U ritmik gimnastik metodi nomi bilan mashxur bo'lgan. Uning muallifi Shvetsiyalik pedagogik musiqachi Yemil Jak Dalkros (1865-1950) edi.

Ye. J. Dalkros jenevar konservatoriyasida dars berar edi. Uni o'qituvchilarning ritmisizligi xayron qilardi. Dalkrosning fikriga musiqachi faqatgina eshitishi emas balki yaxshi ritmi kerak deb hisoblar edi. Dalkros musiqali ritmikani musiqali pedagogikaning alohida tarmog'iga aylantirib xislarini shakllantirishga ahd qildi. Dalkros musiqani harakatini regulyatori, qilib oldi. O'quvchilar o'z harakatlarini musiqa harakatlari bilan kortdinatsiyalashni malum qilishlari lozim, chunki musiqada tashkiliy harakatning ideal namunasi bordir. Musiqa harakatni regumentsiya qiladi va vaqt borliq, harakat ortasidagi munosabat haqida aniq tushunchalar beradi. Bunda to'g'ri motor odamlar paydo bo'ladi. Ye. J. Dalkros metodining mohiyati shundaki, ritm mus musiqa va harakatlar birligi yordamida amalga oshirish vazifasini yechadi. So'ngra maxsus tanlangan mashqlar yordamida maktabgacha yoshdan boshlab bolarga musiqani eshitish xotira, diqqat ritmsizlik harakatlarning plastik ifodalanishini rivojlantirar edi. Mashqlar majmuasida Dalkros musiqani boshqaruvchi va tashkil yetuvchi deb hisoblanar edi. Uning fikricha nota musiqa shuning uchun kerakki notalar tuzilishi harakatlar, qadamlar va imo –ishoralarning qanday davom etishni juda aniq va tushunarli belgilab berdi. Musiqa ritmdan tashqari ifoda yordamchi vositalari sifatida tovush va garmoniyaga ega gavda esa nomoyon bo'lishni faqatgina ritmning tebranishlari orqaligina ko'rsata oladi.

30-40 yillarda Rossiyada ritmik va musiqali ritmning tarbiya tizimi quidagi holatlarda e'tiborliga olib tuzildi:

- yosh va jins xususiyatlari;
- o'quvchilarning motor intelektualligi;
- ritmika insonga o'rganilmagan harakatlarda nomoyon bo'lishiga imkoniyat yaratdi;

Ruhiy kasalliklarni davolash tizimiga V. A. Gilerovskiy birinchi bo'lib davolash ritmikasini yaratdi. Dastlab logoritmika Gillarèvskiy V. A. taxlili bilan maktabgacha yoshdagi duduqlanuvchilarga qo'llaniladi. Logoritmikani asosiy xususiyatlari quyidagilar:

- nutq patalogiyasiga ega shaxslarda qo'zg'alish èki tormozlanish jaraènlarini mashq qildirish uchun sharoit yaratish,
- bemorlarni temp, ritm, musiqa va so'z dinamikasi kabi tasirlarni aniq davolash bilan davolash;
- odamning individual ritmining va jamoa ritmini aniqlash;
- odamlarda harakat va ritmik jaraènlarining ritmlarini tartibga solish;

Logoritmikada 2 ta asosiy bo'g'inni ajratish mumkin.

1. Nutq patalogiyasiga ega bo'lgan shaxslarda nutqiy bo'lmagan jaraènlarni rivojlantirish, va tarbiyalash va korreksiyalsh, bunga eshitish diqqat xotirasi optiq fazoviy tasavvurlar, qo'rquv chamalash, harakatlar kordinatsiyasi, harakatdagi ritmik, xislarini shaxsiy tarbiyalash va qayta tarbiyalash;

2. Nutqni rivojlanish va nutq buzulishlarin korreksion nutq va nafas olishni tempi, fonematik idrokni tarbiyalash kiradi.

Bolalar bilan logoritmik mashqulotlarda korrektsion vazifalar nutqiy patologiyasi bo'lgan bola shaxsi qamda axloqini korrektsiyalash bilan zich aloqada qal qilinadi. Muayyan yoshdagi bola psixologiyasini, nutqiy buzilish oqibatida yoki ungacha bo'lgan oqishlarni bilmay turib, bolaga to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin emas. Shuningdek, har qanday korrektsiyada rivojlanuvchi boshlanish bo'lmoqi zarurligini hisobga olish darkor. Bu shuning uchun muqimki, nutqiy buzilish shakllanayotgan shaxsda paydo bo'ladi va rivojlanadi. Nutqiy buzilish (qar doim qam emas, biroq) ko'pgina psixik jarayonlarning shakllanishiga ta'sir qiladi: tafakkur, xotira, anglash, diqqat, psixik faoliyatning o'z-o'zini boshqarish qobiliyati. Korrektsion logoritmik mashqlar, bir tomondan, buzilgan

funktsiyalarni tuzatishi, boshqa tomondan esa – bolaning funktsional tizimini (nafas olish, ovoz funktsiyasi, artikulyator apparati, eshitish va ko'rish diqqati, eshitish va ko'rish xotirasi, bir butun olganda ixtiyoriy e'tibor, nutqiy va harakat materialini eslab qolish hamda yuzaga chiqarish jarayonlari va q.k.) rivojlantirishi, ya'ni nutqiy funktsional tizim va nutqiy bo'lmagan psixik jarayonlarni rivojlantirishi lozim. Talaffuni rivojlantirish muammolarini hal qilish uchun ritmik mashqlarni bajarish kerak. Har bir mashq uchun o'qituvchilar aniq maqsadni belgilashdi. Bolalar gapirishni o'rganadilar, nutqlarini yaxshilaydilar, mushak apparatlarini kuchaytiradilar, to'g'ri holatni shakllantiradilar, nafas olishni rivojlantiradilar va boshqa ko'p narsalar. Ritmik mashqlar tufayli bola musiqa tempini his qila boshlaydi, ritmga o'tadi, qo'shiq aytadi va hokazo. Logoritm 5-6 yoshdagi bolalar uchun foydalidir. Ular uchun mashq qilish qiyinroq, chunki maktabgacha 3-4 yoshga qaraganda ancha ko'proq narsani bilishingiz kerak.

Logoritmik darslar nafaqat nutqni rivojlantirish uchun kerak. Ularning yordami bilan siz haddan tashqari faol bolani tinchlantirishingiz yoki xotirjam bolani ko'nglini ko'tarishingiz mumkin. Logotip ritmi yordamida bolalar reenkarnatsiya qilishni va teatr qahramoni obraziga kirishni o'rganadilar. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilib aytganda talaffuzni rivojlantirish bolalar bilan ishlashda, ularning lug'at boyligini oshirishda logopedik ritmikadan samarali va o'rinli foydalanishimiz juda muhimdir. Har bir bola uchun avvalo so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois talaffuzida kamchiligi bo'lgan bolalarni ham nuqsonini qancha erta aniqlab, bartaraf etsak shuncha maqsadimizga erishgan bo'lamiz. Albatta har bir logoped bunda o'z mahoratini ko'rsatishi, o'z farzandidek ko'rib, ishiga mas'uliyat bilan yondashishi kerak. Logoped tomonidan mashg'ulotlar gapirish qobiliyatining har qanday jihatlariga e'tibor qaratishi ya'ni so'zlarni hosil qilish, ularni to'g'ri qabul qilish, talaffuzni to'g'irlash, so'z boyligini oshirish, so'zlarning grammatik tuzilishini to'g'irlash, fonetika bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish kabi jarayonlarni olib borishi kerak. Logoped muolajalari o'z ichiga logoritmika va logopedik massajini kiritadi. Tovush talaffuzining turli xil ko'rinishlarida bolalarni maktabgacha va kichik maktab yoshidan bartaraf etilina boshlaydi. Bu esa, o'z navbatida, tilning barcha komponentlari rivojlanishida muayyan qiyinchiliklarga olib keladi va maxsus o'qitishsiz nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etib bo'lmaydi.

Arifxodjayev G'ulom Sayyorovich
JDPU Maxsus pedagogika kafedra tibbiyot fanlari nomzodi
Isarova Shoira Bozorbekovna
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri

KO'ZI OJIZ BOLANING HAYOTI VA KUNDALIK FAOLIYATI UCHUN PREDMETLI TASAVVURLARNI IDROK ETISHNI O'RGATISH USULLARI

Annotatsiya. Ushbu ko'zi ojiz bolaning hayoti va kundalik faoliyati uchun predmetli tasavvurlarni idrok etishni o'rgatish usullari samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanish va ta'lim tiflopedagogikada bolalarning atrof muhit bilan o'zaro ta'siri konseptsiyasi, ko'rishda nuqsoni bo'lgan insonning muhim hayotiy ehtiyoj, sezgi, emotsional ko'tarinkilikni oshirish, psixofiziologik va psixologik-pedagogik uslub, jismoniy va funktsional rivojlanish harakatli o'yin.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности методов обучения восприятию предметного воображения для жизни и повседневной деятельности слепого ребенка.

Ключевые слова: Развитие и воспитание детей с нарушениями зрения – это концепция взаимодействия детей с окружающей средой, важных жизненных потребностей людей с нарушениями зрения, повышения интуиции, эмоционального подъема, психофизиологического и психолого-педагогического метода, физического и функционального развития, игрового действия.

Ko'r va ko'zi ojiz bolaning hayoti va kundalik faoliyati ko'p qirrali. U fazoda mo'ljal olish, atrof va olamni idrok etish, o'z-o'zini boshqara olish kabilar bilan bog'liq. Bu esa boladan chidamli diqqatni, tezkor fikrlashni, kuchli xotira va bir qator xususityalarni talab etadi. Ba'zida ushbu talablar ko'r va zaif ko'ruvchi bolaning psixologik va fiziologik imkoniyatlaridan ustun bo'ladi. Bu ustunliklar ko'r va zaif ko'ruvchi bolaning qattiq asabiylashishiga va kasallikning yanada avj olishiga sabab bo'ladi. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarni to'g'ri tarbiyalashda yuqoridagilarga e'tibor berish darkordir.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarni kuzatish shuni ko'rsatadiki, ular jismoniy va aqliy faoliyatning o'yin, o'quv va mehnat kabi huquqlaridan sog'lom tengqo'rlaridek o'zlarini ko'rsata olmaganliklari uchun qobiliyatlari va kuchlarini o'z imkoniyatlari doirasidagi malaka va ko'nikmalarni egallashda sarflaydilar. Natijada aynan o'sha sohada yuqori natijalarga erishadilar.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanish va ta'lim tiflopedagogikada bolalarning atrof muhit bilan o'zaro ta'siri konseptsiyasi doirasida qaraladi. Ko'r va ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolaning atrof muhit bilan o'zaro ta'siri uning rivojlanishi, va xarakterini belgilaydi. Shunga ko'ra ko'r va ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishi va ta'limida printsipial tashqi dunyo bilan buzilgan aloqa munosabatlarini, normallashtirish sanaladi.

Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar inklyuziv maktabining o'quv rejasi korreksion yo'nalganlik tamoyiliga e'tiborga olgan holda tuzilib, bunda ko'ruv idrokini rivojlantirish, atrof olamda mo'ljal olish, ijtimoiy yo'naltirish, ritmika, LFK mashg'ulotlari kiritilgan. Korreksion yo'nalganlik tamoyili har bir darsda amalga oshiriladi.

O'quv jarayonida yuzaga kelgan kamchiliklarni maxsus metodik yo'llar orqali bartaraf etishni ta'minlaydi. O'quvchilarni mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi.

Estetik tarbiya insonning har tomonlama tarbiyalashning muhim qirralaridan biri bo'lib hisoblanadi. Estetik tarbiya borliqqa (hayotga), mehnatga, tabiatga, san'atga munosabatini shakllantirish his-tuyg'usini tarbiyalash demakdir. Estetik tarbiya shunday kuchga egaki, san'at asarlaridagi (badiiy tasviriy) tasvirlangan syujet, xodisa, idrok etishning tasavvurida, hayolida kechinmalarda estetik hissiyotida qayta ishlanib uning o'z tajribasiga aylanadi. Masalan, san'at sohasida va adabiyot sohasida o'z o'rnini egallagan shaxslar mavjud. masalan: ko'rish va eshitishda nuqsoni bo'lgan Olga Skoroxodovaning atrof-olamni qanday idrok etaman, atrof-olamni qanday tasavvur etaman, tushunaman nomli bebaxo ilmiy asarlari maxsus ta'limda keng foydalanib kelinmoqda. Balerina Lina Po 21 yoshida ko'rish qobiliyatini yo'qotadi. Linaning uning iste'dodi va maqsad sari intilishi tufayli taniqli xaykaltarosh bo'lib yetishadi. Lina A.S.Pushkin, A.P.Chexovlarning portretlarini yaratadi. Lina Poning san'at asarlarini soni 100 taga yetgan.

Jismoniy tarbiya – salomatlikni mustahkamlash, har tomonlama rivojlantirish, mehnatga, hayotga tayyorlash, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolani shaxs sifatida kamol topishida birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni korreksiyalash va kompensatsiyalash vositalaridan biridir. Jismoniy tarbiya

ko'r bolalarni har tomonlama tarbiyalashda harakatlanish, bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda jismoniy tayyorgarlikka izchillik qobiliyatini oshirishda yetakchi o'rin egallaydi.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolani jismoniy rivojlantirishning asosiy vazifasi: harakat kamchiliklarini korreksiyalash. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda: tanani bo'yi hamda og'irligi, kamchiliklar, ko'krak kengligi va boshqa antropometrik ko'rsatkichlarning orqada qolishlari uchraydi.

Aksariyat bolalarda tayanch harakat apparatlaridagi kamchimliklar kuzatiladi. Ko'ruv organining kamchiligi va buzilishi bolalarda harakat qobiliyatlarining shakllanishida o'z ta'sirini ko'rsatadi. Harakatlanish qobiliyatlariga: kuchlilik, chaqqonlik, chidamlik, koordinatsiya mushtarakligi kabilar kiradi.

Ko'zi ojiz bolalarda harakatlarni passivligidir. Boladagi fazodan qo'rqish hissi juda kam harakatlanib, xatto ta'bir joiz bo'lsa "O'troq" qilib qo'yadi. Oqibatda uning qiziquvchanligi, izlanuvchanligi so'nadi.

Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda jismoniy ta'lim berish jarayonida bolalarni yosh xususityalari va yakka imkoniyatlariga, ko'ruv organining buzilish xarakteri va klinik shakllariga, rivojlanishning nuqsonlariga katta e'tibor bermoq zarur.

Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda jismoniy tarbiya berish tizimiga quyidagilar kiradi:

d) Jismoniy sog'lomlashtiruvchi mashg'ulotlar (kundalik faoliyat davomida), (ertalabki gimnastika, sayr o'yinlari va boshqalar);

e) Maxsus jismoniy tarbiyani mashg'ulotlari (majburiy);

f) Guruhdan tashqari jismoniy tarbiya mashg'ulotlari (sport sektsiyalari, oylik sport kuni bayrami).

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning barchasi o'z kasalliklarini klinik shakliga, qobiliyatidan qat'iy nazar quyidagicha mashqlarni bajaradilar:

- sarflanish va qayta sarflanish;
- predmetli va predmetsiz umumrivojlantiruvchi mashqlar;
- ko'krakni to'g'ri shakllantiruvchi mashqlar;
- muvozanatni saqlash uchun mashqlar;
- ritmik mashqlar;
- bir maromda yugurish va yurish mashqlari;
- emaklash mashqlari;
- kichik hajmli to'plarni otish;
- o'rtacha maromda toza xavoda sayr qilishni tashkil etish kiradi.

Yo'naltirilgan jismoniy tarbiya va mashg'ulotlar davomida qo'llanilgan korreksion va kompensator ishlar ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning funktsional ko'rish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarda mehnat tarbiyasi. Mehnat insonning asosiy faoliyatidir. Mehnat tufayli kishi shaxs sifatida shakllanadi. Axloqiy va aqliy qobiliyatlarni o'sishida, albatta, mehnat tarbiyasi o'rni beqiyosdir. Bolalarni mehnatga o'qitish va tarbiyalash natijasida ilk hayotiy ko'nikmalari shakllanadi. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda mehnat tarbiyasi yuqoridagilardan tashqari nosog'lom funktsiyani korreksiyalash va kompensatsiyalashdagi asosiy omil sifatida qaraladi. Ko'rishida nuqsoni bor bolalar inklyuziv maktabgacha ta'lim muassasalarida hamda inklyuziv maktab internatda amalga oshiriladigan barcha o'quv tarbiyaviy ishlarning samaradorligi mehnat tarbiyasiga bog'liq. Bu davrda inson tarbiyaning rivojiga katta e'tibor beriladi. Bolalarda sensor malakalarning tanqisligi turli didaktik usullardan foydalanishini taqqozo etib keladi. Natijada bolada tasavvurlar yuzaga keladi. Shu o'rinda tabiiy ob'ektlaridan foydalanish qo'l keladi (uni o'rgan-

ish). Tabiiy (natural) narsa, buyumni o'rganish jarayoniga tarbiyachi uni tuzilishi, shakli, o'lchovi, kattaligi va boshqa jihatlari bilan tanishtiradi. Sensor malakalarning boyligi, predmetlar bilan tanishishi, mehnat qurollari, ishlanmani ishlash texnologiyasini o'rganishi natijasida tasavvur olami boyib boradi, nutqi o'sadi hamda fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Maxsus vazifalar ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarni rivojlanishini nuqsonlarni korreksiyalash va kompensatsiyalash jarayonini to'ldirishda xizmat qiladi.

Bu vazifalarga:

- idrok etishni rivojlantirish;
- eshituv, sezish idrokni rivojlantirish;
- turli mehnat jarayonini bajarishda saqlangan ko'ruv funktsiyadan foydalanish;
- ko'ruv amaliy fikrlashni rivojlantirish;
- Fazoda mo'ljal olishni shakllantirish;
- mehnat faoliyatida ishtirok eta olish va boshqalar.

Tashkil qilingan mashg'ulotlar yuqorida qayd etilgan umumtexnik kursini yanada mukammal egallashga turtki bo'ladi. Kasbiy mehnatga o'qitish kursi yakuniy imtixon bilan yakunlanadi. KNB o'quvchilarni turli kasbga yo'naltirish sohalarini rivojlantirish inklyuziv maktab-internat oldidagi muhim vazifalardan biridir. Inklyuziv maktab-internatda yaratilgan poydevor ko'r va zaif ko'ruvchi o'quvchilarni mehnatga za hayotga tayyorlaydi. Jamiyatda o'z o'rnini topib, komil inson bo'lib shakllanishiga zamin hozirlanadi.

Ko'rishida nuqsoni bor bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda shakllanayotgan, rivojlanayotgan, o'sib kelayotgan avlodda hulq-odob meyorlariga mos keluvchi sifatlarning shakllanishini tushunamiz.

Axloqiy tarbiya, mohiyati alohida shaxs uchungina emas, balki jamiyatning kelajagi, uning qanday jamiyat bo'lishi uchun ham muhimdir. Ahloq - ijtimoiy ong shakli bo'lib, ijtimoiy hayotning hamma sohalarida insonning hulq-atvorini yo'lga solib turadigan tamoyillar, talablar, me'yorlar va qoidalar yig'indisidan iborat. Axloqiy tushunchalar – yaxshilik, sharaf, vijdon va boshqalar baholanuvchi xarakterga ega. Ahloq mazmuni muayyan qadriyat yo'l-yo'riqlarini, hulq-atvor me'yorlarini va motivlarini, insonlararo muomala shakllarini o'z ichiga oladi va ayni vaqtda ularni asoslaydi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni axloqiy tarbiyalash uchun quyidagi asosiy tamoyillarga rioya etish alohida ahamityaga ega:

- umumiy va yakka xususityalarni aniqlash uchun ularni atroflicha o'rganish;
- birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni tahlil etish;
- kuchli, nisbatan saqlangan imkoniyatlarni aniqlash va shunga asoslanib ish olib borish;
- pedagogik jarayonning bolalar nuqsonlarini to'g'rilash va ularni o'rnini to'ldirishga qaratilishi;
- turli toifa nuqsonlariga alohida munosabatda bo'lish, ayrim bolalarga yakka yondashish.
- Maxsus inklyuziv maktab-internatda axloqiy tarbiyaning quyidagi vazifalari hal etiladi:
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy-hulqiy ko'nikmalarni tarbiyalash;
- ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda axloqiy xis-tuyg'ularni tarbiyalash;
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda axloqiy ongni, mustahkam axloqiy e'tiqod tarbiyalash.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv maktab-internatga kelish ilk davrida oilada olgan ba'zi oddiy axloqiy ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Asosan bu gigienik ko'nikmalardir. Qolgan ko'pgi-

na ko'nikmalar yetarlicha shakllangan bo'lmaydi. Masalan, ma'lum umumiy tartib intizomga rioya qilish, hulq madaniyati, mehnat qilish, jamoada yashash va ishlash ko'nikmalari va hokazo.

Adabiyotlar ro'yxati

1. "Inklyuziv maktabgacha va undan katta yoshdagi ko'zida nuqsoni bo'lgan bolalarni atrof-muhitdan erkin mo'ljal olib yurishga o'rgatish usullari" Respublika ta'lim markazi. (Dastur) Toshkent-2004 yil.
2. O.Mavlonova, O.To'raeva, K.Holiqberdiev. «Pedagogika», «O'qituvchi», 2001 yil.
3. В.П.Ермаков, Г.А.Якунин «Основи тифлопедагогики» М. - 2010 й.
4. Ture Yonsson "Inklyuziv ta'lim" T., 2013
5. Grigor`yanst N, A, Alimjanova. G. Z. Fayzieva Z. SH. «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalarni tekshirish usullari» T- 2008
6. N.Jumaboeva «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalar maktab internatlarida atrof – muhitni tasavvur qilishni shakllantirish» t-2019
7. Alrik Albers, H. Po'latov " Mo'ljal olish va harakatlanish dasturi" 2012y
Internet saytlari

Aralova Iroda Meliqo'zi qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

AQLIY NUQSONGA EGA BO'LGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISHNING MAZMUNI VA NUTQINI TEKSHIRISH USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolaning mazmuni shundan iboratki, maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda logopedik ishning asosiy vazifasi aqli zaif bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda bu toifadagi bolalarni ijtimoiy tomondan orqada qolishlikka olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishi-dagi turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish, kompensatsiya qilishga yo'naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgandir.

Kalit so'zlar: Individual, nutq, psixika, pedagogika, korreksiya, ruhiyat, idrok, tafakkur, profilaktika, aqliy zaiflik, tuzatish, tibbiy-pedagogik, rivojlantirish.

Abstract: The content of this article is that the main task of logopedic work in a special preschool education organization is the comprehensive development of the personality of a mentally retarded child, as well as the correction and relief of various defects in the mental and physical development of children of this category, which cause them to lag behind socially. Compensation is aimed at the implementation of actions aimed at doing.

Keywords: Individual, speech, psyche, pedagogy, correction, psyche, perception, thinking, prevention, mental retardation, correction, medical-pedagogical, development

Аннотация: Содержание данной статьи заключается в том, что основной задачей логопедической работы в специальной дошкольной образовательной организации является всестороннее развитие личности умственно отсталого ребенка, а также коррекция и купирование различных дефектов психического и физического развития. детей этой категории, которые обусловливают их социальное отставание.Направлена на осуществление действий, направленных на делание.

Ключевые слова: личность, речь, психика, педагогика, коррекция, психика, восприятие, мышление, профилактика, умственная отсталость, коррекция, медико-педагогическое, развитие.

Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda logopedik ishning asosiy vazifasi aqli zaif bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda bu toifadagi bolalarni ijtimoiy tomondan orqada qolishlikka olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishi-dagi turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish, kompensatsiya qilishga yo'naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgandir. Turli xil nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish orqali aqli zaif bolalarda sog'lom nutq malakasini shakllantirishdan iboratdir. Nutqni o'z vaqtida to'g'ri egallash, bolaga atrofni turgan odamlar bilan erkin muomala qilish imkonini beradi, o'z xulqini boshqarishga yordamlashadi, bola ruhiy faoliyatini rivojlanishiga ko'maklashadi va nihoyat maktabda ta'lim tarbiya jarayonini ancha yengillashtiradi. Aqli zaif bolalar o'zlarining sog'lom tengdoshlariga qaraganda bir muncha kech tilga kiradilar. Birinchi so'zni aytish muddati bolaning uch, ba'zan esa besh yoshgacha kechikadi. Eng avvalo bu o'rinda talaffuzdagi nuqsonlarni qayd etish kerak. 1 guruhga kelgan aqli zaif bolalarning 66 % ida talaffuz nuqsonlari uchraydi. Aksariyat bolalarda fonematik eshitish qobiliyati buzilgan bo'lib, nutq a'zolari va ularning harakteridagi nuqsonlari ham uchraydi. Lug'at boyligini egallashda jiddiy qiyinchiliklar kuzatiladi. Impressiv (ichki) nutq, ekspressiv (tashqi) nutq taraqqiyotidan ancha orqada qoladi. Mavhum xususiyatdagi umumlashtiruvchi tushunchalarni ifodalovchi ko'pgina so'zlarni tushunmaydilar, ko'chma ma'noda qo'llanilgan tushunchalarni anglashda qiynaladilar, ularni aynan idrok etadilar. Aqli zaif bolalarning gap tuzishida ham qiyinchilik vujudga keladi. Tuzgan gaplari soda, yig'iq bo'lib, so'zlarning o'zaro moslashuvida ko'plab xatolar uchraydi. Murakkab bog'lanishli gaplar juda kam qo'llaniladi. Aqli zaif bolalar bir narsani ikkinchisiga qiyoslashga, hodisalarning yetarli, aniq anglamaslik aqli zaif bolalarning fikri butunlay noaniq tugallanmagan bo'lib qolishga olib keladi. Gap mazmunini yetarli tushunmaslik aqli zaif bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Bolalar o'qiyotgan, eshitayotgan va ko'rayotgan narsalarni to'la tushunib yetmasligi ularning so'zlashuv nutqida bir qator xatolarga olib keladi. Aqli zaif bolalar nutqidagi barcha nuqsonlar ularni o'qitish jarayonida qiyinchilik tug'diradi, hamma vaqt ham o'qituvchining tushuntirishlarini to'g'ri tushunib yetmaydi. Lekin ilg'or o'qituvchi – defektologlarning tajribalari shuni ko'rsatadiki, ta'limning maxsus tashkil etilgan jarayoni yordamida aqli zaif bolalarning nutq faoliyatini tuzatish, ya'ni korreksiya qilish, umumiy shaxs rivojlanishidagi rolini oshirish mumkin. Aqli zaif bolalardagi yuqorida aytilgan yetishmovchilik tufayli ular bilan olib boriladigan logopedik – korreksion mashg'ulotlar, normal tengdoshlariga nisbatan uzoqroq muddat davom etishi mumkin. Olib borilayotgan logopedik mashg'ulotlar aqli zaif bolalar bilan yetarli ravishda, reja asosida, ularning nutqiy kamchiliklarini hisobga olgan holda olib borilsa, o'z samarasini beradi. Chunki aqli zaif bolalar rivojlanmay qolgan bolalar emas, ular o'ziga xos rivojlanishga ega bo'lgan bolalardir. Ana shu o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, ulardagi nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda ilmiylik, izchillik, ketma – ketlik kabi didaktik tamoyillarga amal qilinib borilsa, shuningdek, tovushlarni aniq talaffuzini hosil qilishda kerakli logopedik jihozlardan o'rinli foydalanib borilsa, bolalardagi nutqiy nuqsonlik bartaraf etib boriladi. Aqli zaif bolalar nutqidagi talaffuz nuqsonlari o'z vaqtida bartaraf etish orqali ularda ravon nutq malakasi shakllanadi, nutqning grammatik tuzilishidagi buzilishlarning oldi olinadi. Aqli zaif bolalar atrofdagilar bilan bo'ladigan nutqiy muloqati yaxshilanadi. Mashg'ulot jarayonlarida savod o'rganishda o'qish va yozish malakalarini shakllanishida ijobiy yordam beradi. Ushbu tadqiqot ishi yuzasidan kelib chiqqan holda quyidagi uslubiy tavsiyalarni bermoqchiman Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilot logopatlarini (nutqida nuqsoni bor bolalar) shartli ravishda 3 guruhga jamlash mumkin. Shulardan aqli zaif logopatlarning eng ko'p sonli birinchi guruhini aqli zaiflik tufayli yuzaga keladigan nutq to'liq rivojlanmagan bolalar guruhlari tashkil etadi. Ikkinchi guruhga nutq a'zolarining jarohatlanishi orqasida vujudga keladigan nutq nuqsonli bolalar kiradi.

Bular quyidagilar: dislapiya, dizartriya, disfoniya, alapiya, afaziya, duduqlanish va boshqalar kiradi. Uchunchi guruhni aqli zaiflik tufayli ikkilamchi asorat sifatida kelib chiqadigan o'qish va yozma nutqida nuqsonlari bo'lgan bolalar guruhi tashkil etadi. Birlamchi buzilish turini (bilish faoliyati yoki nutq a'zolari jarohatlanishi) to'g'ri aniqlash, kelgusida logopedik ish yo'nalishlarini to'g'ri tanlash imkoniyatini beradi. O'quv yilining dastlabki 2 haftasi o'qishga yangi kelgan bolalar nutqini aniqlash, tekshirishga qaratiladi. Bunda logoped bolaning og'zaki va yozma nutqini tekshiradi. Birinchi guruh bolalari og'zaki nutqini tekshirish 2 bosqichda amalga oshiriladi:

1 bosqichda guruhdagi bolalar nutqi yalpi holatda tekshiriladi, hamda bolalar orasidagi nutqi nuqsonli bolalar aniqlanadi.

2 bosqichda ro'yxatga olingan nutq nuqsonli bola logopedik yordam xonasi sharoitida yakka tartibda chuqurroq aniqlanadi va unga tashxis qo'yiladi.

15 sentyabrgacha logoped bolalarning og'zaki va yozma nutq holatini tekshirishni nihoyasiga yetkazadi. Logopatlarni guruhlarga jamlaydi, yakka mashg'ulotlar uchun bolalarni aniqlaydi, hamda har bir guruh uchun alohida bir yillik reja tuzadi. Mashg'ulotlar yillik rejasi asosan logopatning nutq kartasida aks ettiriladi. Mashg'ulotlar jadvalini tuzishda shuni hisobga olish kerakki, guruhli mashg'ulotlarga 30 – 35 daqiqa, 2 – 5 guruhlarda 35 – 40 daqiqa, guruhchalarga 20– 25 daqiqa, yakka mashg'ulotlarga 15 – 20 daqiqa vaqt ajratiladi. Guruhlar va guruhchalar orasidagi tanaffus 5 – 10 daqiqani tashkil etib, bu vaqtni logoped o'z maqsadi yo'lida foydalanadi. Og'ir nuqsonli logopat bilan haftasiga imkon qadar 3 martadan mashg'ulot o'tkazish muhimdir. Agar 2 – 5 guruh logopatlari soni uchun mashg'ulotlarga ajratilgan soatlar to'g'ri kelmasa,bu holda guruhli mashg'ulotlarni 30 daqiqagacha qisqartirish va qolgan 15 daqiqada yakka mashg'ulotlar o'tkazish tavsiya etiladi. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarni logopedik tekshirishda bir nechta bosqichdan iborat:

Birinchi bosqichda ota onalar bilan bir maqsadga yo'naltirilgan suhbat orqali bola anamnezi yig'iladi va maxsus kerakli hujjatlarni o'rganiladi.

Ikkinchi bosqichda til komponentlarini mufassal logopedik xulosa asoslab beriladi. Uchinchi bosqichda esa maxsus ta'lim va tarbiya sharoitida bolani dinamik kuzatishdan iborat bo'lib, bu bosqich jarayonida nutq taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi va yetarlicha aniq ifodalangan nuqsonlar aniqlanadi. Tekshirish jarayonida logoped suhbat, savol – javob, kuzatish, o'yin, yangi pedagogik texnologiya, test baholash, tibbiy va pedagogik hujjatlarni o'rganish kabi metodlardan foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrdagi Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi 802-son Qarori.

2.M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O'qituvchi 2007 yil.

3.R.Sh.Shomaxmudova. L.Mo'minova. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. Toshkent.O'qituvchi 2014 yil.

4.R.Shomaxmudova. F.Muzaffarova. Maxsus maktabgacha ta`lim tashkilotda korreksion logopedik ishlarni tashkil etsh va rejalashtirish. Toshkent.O'qituvchi 2010 yil.

5.Aralova I..M Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion -pedagogik ish shakllarini o'rganish yo'llari. https://maqola.reandpub.uz/4432/ Magistrlar 2023y

6.Aralova I.M Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lganbolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning shakl, usul va metodlari - R.A.P Published: 13.04.2023

7.Aralova I.M Aqli zaif bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish, ularning mustaqil faoliyatlarinitashkil etishda turli metodlardan foydalanish - R.A.P Published: 13.04.2023 Keywords: https://maqola.reandpub.uz/4438/ Magistrlar 2023y

Baxritdinova Gulandom Erkin qizi
Stajyor o'qituvchi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

BOLALARDA UCHRAYDIGAN TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISHDA LOGOPEDIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Anotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan sigmatizm turlari, ularni erta aniqlash, oldini olish va korreksiyalash haqida fikr mulohazalar bilan tanishishimiz mumkin. Tovushlar talaffuzi va ularni farqlash tovushlarni qanday nutqqa qo'yilshi bilan tanishamiz.

Kalit so'zlar. Sigmatizm, rotatizm , kappatizm, xitizm, kompensatsiya, ichki nutq, korreksiya-"tuzatish", nutq ,talaffuz, .

Annotation. In the article, we can get acquainted with the types of sigmatism in preschool children, their early detection, prevention and correction. We will get acquainted with the pronunciation of sounds and their differentiation, how sounds are put into speech.

Key words. Correction, sigmatism, rotatism, kappatism, hitism, compensation, internal speech, correction- «correction».

Аннотация. В статье мы можем познакомиться с видами сигматизма у детей дошкольного возраста, их ранним выявлением, профилактикой и коррекцией. Мы познакомимся с произношением звуков и их дифференциацией, с тем, как звуки складываются в речь.

Ключевые слова. Коррекция, сигматизм, ротатизм, каппатизм, хитизм, компенсация, внутренняя речь, коррекция-»исправление».

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta'lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlari. 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a'zolar tizimi orkali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi, nutq fakat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir – birlariga ta'sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va ma'noli bo'lishi uchun nutq a'zolarining xarakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur. Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida o'rganilib kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi.

Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo'ladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma'lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bog'liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi. Kommunikativ nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, nutq buzilishlari bu aloqa vositasining buzilishidir. Bunda individ bilan jamiyat orasidagi nutqiy muomalada ko'zga tashlanadigan o'zaro munosabatlarning buzilgani ma'lum bo'ladi. Ma'lumki, inson ijtimoiy shaxs sifatida muloqot qilish, biron bir faoliyat turi bilan shug'ullanish natijasida shakllanadi, bunda esa nutqning o'rni ayniqsa muhim.

Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar.

shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning to'liq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, ma'naviyati va madaniyatini ko'rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Nutqiy muomala qobiliyatini o'zlashtirish o'ziga xos insoniy ijtimoiy aloqalar uchun zamin xozirlaydi. U tufayli bolaning atrof muxit haqidagi tasavvurlar shakllanadi va oydinlashadi, uni aks ettirish shakllari takomillashadi. Ammo, nutq buzilishlarga ham ega bo'lish mumkin. Nutq buzilishlari nutqiy muomalaga, bilish jarayonlarini egallashga to'sqinlik qiladi. Bolalardagi nutqiy nuqsonlarini o'rganish, ularni bartaraf etish nazariyasi va amaliyoti nerv sistemasi, uning xususiyatlari, funksiyalari, bolaning psixik, jismoniy rivojlanish xususiyatlari haqidagi bilimlarga asoslanadi. Shu maqsadni amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo'llari yaratiladi.

Olimlar bola hayotining birinchi oyida qo'lda o'zining qator funksiyalarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar harakatlarning ixtiyorsizligi, qo'l muskullari va butun tana muskullari harakatlarining umumiyligi, barmoqlar harakatlari bilan aloqalarning yo'qligi, qo'lning taktil sezgilari mavjudligini ko'zda tutishadi. Bu shart-sharoitlar quyidagi aloqalarni o'rnatilishiga xizmat qiladi: qo'l-ko'z, qo'l-og'iz, qo'l- quloq [79].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutqning rivojlanganlik darajasi doimo barmoqlar harakatlarining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog'liqdir. Mayda qo'l motorikasining va koordinatsiyalarining rivojlanmaganligi yozuvni egallash bilan bir qatorda boshqa o'quv va mehnat ko'nikmalarini egallashlarida qiyinchiliklar tug'diradi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, qo'l barmoqlarini mashq qildirish bolaning fikrlash qobiliyati, xotirasi va diqqatini rivojlantiradi.

Ma'lumki, logopediyaning asosiy maqsadi turli xil nutq faoliyati: og'zaki, yozma nutqdagi kamchiliklarni, mustaqil gapirish jarayonida, o'yinlarda, o'qishda, jamiyat ishlarida va hokazolardagi talaffuz nuqsonlarini bartaraf etish, to'g'rilash, yo'qotishdir.

Logopedik ta'sir o'tkazish mohiyat e'tibori bilan olganda maxsus pedagogik sistemalar yordamida yangi ko'nikmalarni tarbiyalash, notrg'ri kr'nikmalarni oldiniga bo'g'ib, keyin yo'qotib yuborishdan iboratdir.

Logopedik ta'sirning asosiy vositasi – talaffuz kamchiliklarini bartaraf etishning maxsus usullarini qo'llash, ya'ni to'g'ri tuzilgan nutq mashqlari kompleksi va artikulyatsion gimnastikadan foydalanishdir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish ishi 4 bosqichda olib boriladi: 1) tayyorlov davri, 2) tovushlar talaffuzini yo'lga qo'yish (tovushlar postanovkasi), 3) tovushlarning oson, ya'ni o'z-o'zidan talaffuz etiladigan bo'lishiga erishish - avtomatizatsiyasi, 4)almashtiriladi-

gan tovushlarni bir-biridan farq qilish, tovushlar differensiyasi.Tayyorlov davri har doim o‘tkazilishi shart emas. Ba’zi hollarda birgina oddiy mashq bilan tovushning o‘z-o‘zidan talaffuz etiladigan bo‘lishiga erishish mumkin. Biroq ko‘p hollarda tovushni qo‘yish uchun bir qator tayyorlov ishlarini o‘tkazish zarur. Masalan til tagidagi yuganchaning kalta bo‘lishi tufayli bola “r” tovushini to‘g‘ri talaffuz etmasa, til uchini tepaga ko‘tara olmasa, yuganchani bir qator artikulyatsion mashqlar yordamida o‘z holiga keltirish,cho‘zish mumkin.Tayyorlov bosqichida artikulyatsion apparatning harakatchanligini yaxshilash, nafasni mashq qilish, taqlidchanlikni rivojlantirish va keyingi bosqichlarda zarur bo‘ladigan boshqa ko‘nikmalarni tarbiyalash zarur.

Agar kishi talaffuzida kamchiliklar bo‘lsa, eng avval noto‘g‘ri talaffuz etiladigan tovushni to‘g‘ri talaffuz etishga o‘rgatish, ya’ni tovush talaffuzini yo‘lga qo‘yish, uning postanovkasi ustida ish olib boriladi. O‘rganilgan yangi tovushni bo‘g‘in , so‘z, gaplarda, she’rlarda va umuman nutq faoliyatida to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish – tovushning avtomatizatsiyasidir.

Yangi o‘rganilgan tovushni boshqa o‘xshash tovushlardan ajrata bilishga o‘rgatish – differensiatsiya to‘rtinchi bosqich sifatida o‘tkaziladi.

Tovushlarni turli xil usullar yordamida to‘g‘ri talaffuz qilishga o‘rgatish mumkin.

Taqlid usuli. Bunda logoped oynaga qarab kerakli bo‘lgan tovush artikulatsiyasini aniq qilib ko‘rsatadi, tovushni talaffuz etadi. Logopat esa uning harakatlariga taqlid qilish yo‘li bilan tovush talaffuzini o‘rganib boradi.

O‘xshash tovushni talaffuz ettirib turib, mexanik usuldan ham foydalanish.

Logopat bola to‘g‘ri talaffuz qila oladigan o‘xshash tovushni nutq apparati organlarining holatini tegishli asbob (shpatel, logopedik zondlar) yordamida o‘zgartiradi. Agar bolaga masalan, “k” tovushini to‘g‘ri talaffuz etishini o‘rgatmoqchi bo‘lsak biz unga ta – ta – ta kabi bo‘g‘inlarni takrorlash vazifasini beramiz. Bunda til uchi pastki tishlarga tegib turishi kerak. Bola shu bo‘g‘inlarni talaffuz etayotgan vaqtda logoped shpatel yoki zond yordamida til uchini asta bosib, tilni og‘iz ichkarirog‘iga itaradi. Bunda asta sekin ta – tya – kya – ka – ka kabi tovushlar chiqadi. Shuningdek “d” tovushining talaffuzidan foydalanib “g” tovushini, “s” tovushidan foydalanib “x” tovushi talaffuzini yo‘lga qo‘yish mumkin.

Aralash usul. Bu usul taqlid mexanik usulni va tushuntirish ishlarini o‘z ichiga oladi. Masalan, “s” tovush talaffuzi o‘rgatilayotganda logoped til, tish, lablar qanday holatda bo‘lishi kerakligini bolaga tushuntiradi. Bola bunga tushunsa ham, lekin ixtiyoriy harakat malakasi yaxshi rivojlanmaganligi tufayli tilni kerakli holatga keltira olmaydi, “tili kelishmaydi”. Bunda biz shpatel bilan yordam beramiz.

Tovushlar avtomatizatsiyasini o‘tkazishda dastlabki bosqichlarda sodda yopiq bo‘g‘inlar, so‘ng ochiq, keyin esa murakkabroq bŕg‘in bo‘lishi mumkin. Lekin bolaning yoshiga, talaffuzidagi kamchiligining harakteriga qarab, mashq muddati har xil bo‘lishi mumkin.

Logopedik mashg‘ulotlar bir haftada kamida uch marta o‘tkazilishi kerak.Logopedik mashg‘ulotlar uchun material tanlashda oddiydan murakkabga o‘tish prinsipiga asoslanish zarur. Bunda logoped fonetik talablarni doimo hisobga olib borishi kerak. Eng oldin talaffuz fonetik jihatdan oson tovush o‘rganiladi. Differensiatsiya bosqichida eng avval artikulatsiya jihatidan bir-biridan uzoq tovushlar, so‘ngra yaqin, o‘xshash tovushlar ustida ish olib boriladi.

Tovushlar avtomatizatsiyasi o‘tkazishda dastlabki bosqichlarda sodda yopiq bo‘g‘inlar, so‘ng ochiq, keyin esa murakkabroq bo‘g‘inlar beriladi. Ularning talaffuzi o‘zlashtirilgandan so‘ng sodda so‘zlar, gaplar talaffuziga o‘tiladi va hokazo. Masalan, lo – la, ol – ma, gi –los, ix – los va hokazo.Agar bolada polimorf talaffuz defekti bo‘lsa, bunday bolalar bilan bir nechta tovush talaffuzini bir va-

qtning o'zida bartaraf etish ustida ish olib borish mumkin. Eng avval o'zining artikulatsiyasi bilan bir-biridan uzoq turadigan keskin farq qiladigan tovushlar ustida ish olib boriladi. Masalan, "r", "s", "y" tovushlar bir-biridan jihatdan jihatdan keskin farq qiladi. Shuning uchun bu uch tovushni bir vaqtda o'rgatish mumkin.

Lekin bola "s", "sh", "l", "r" tovushlarini noto'g'ri talaffuz qiladigan bo'lsa, "s" va "sh" yoki "l" va "r" tovushlari talaffuzini bir vaqtda tuzatish mumkin emas, chunki o'xshash tovushlarni bola bir-biri bilan almashtirib yuboradi. SIRG'ALUVCHI TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLAR

Sirg'aluvchi (s, z, sh, j, ch,s) tovushlarning noto'g'ri talaffuzi sigmatizm, boshqa tovushlar bilan almashtirilishi parasigmatizm deb ataladi.

Logopediyada sigmatizmlarning 6 ta turi o'rganiladi:

1. Lab – tish sigmatizmi.
2. Tishlararo sigmatizm.
3. Tish oldi sigmatizmi.
4. Shipillovchi sigmatizm.
5. Yon sigmatizmi.
6. Burun sigmatizmi.

"S" tovushning hosil bo'lishi mexanizmi quyidagichadir.

1. Lablar yoyilgan, "kulib turadi".
2. Tishlarning orasida 1- 2 mm oraliq hosil bo'ladi.
3. Til uchi old qator pastki tish milkiga tiralib, tilning o'rta qismi bo'rtib turadi; uning yonlari esa yuqori jag' tishlariga tegadi.
4. Tovush boylamlari ochiq bo'ladi.
5. Havo oqimi til o'rtasida hosil bo'lgan ariqchadan sirg'alib o'tadi.
6. Yumshoq tanglay ko'tarilgan bo'ladi.

"Z" tovushining hosil bo'lish mexanizmi ham xuddi "s" nikiga o'xshaydi. Faqat bu yerda un paychalari birikkan bo'lib, ovoz ishtirok etadi. "S" tovushining fonetik xususiyatlari: hosil bo'lish o'rniga ko'ra – til oldi; usuliga ko'ra – sirg'aluvchi; ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra - jarangsiz undosh. "Z" esa jarangli tovushdir.

LAB – TISH SIGMATIZMI

Sigmatizmning bu xilida sirg'aluvchi "s", "z" tovushlar "f", "v", ga o'xshab talaffuz etiladi, chunki tovushlarning hosil bo'lishida pastki lab ishtirok etadi. Havo oqimi pastki lab va ustki tishlar o'rtasidagi oraliqdan o'tadi, shunga ko'ra talaffuzda "f" va "v" ga o'xshash tovush chiqadi. Lab – tish parasigmatizmida z – v, s – v yoki "f" ga almashtiriladi.

Lab – tish sigmatizmlarni bartaraf etish uchun eng avval bolaning pastki labini pastga tushirishga o'rgatmoq zarur. Logoped bolaga "s" tovushining to'g'ri artikulatsiyasini tushuntirishi lozim. Agar logopad tushunmasa, oynaga qarab,to'g'ri artikulatsiyani bajara olmasa, u bilan lablar gimnastikasini o'tkazish tavsiya etiladi. Gimnastika : lablarni yumib, orasini ochish, ya'ni og'zini yumish, pastki tishlarni ko'rsatish. Agar kerak bo'lsa, pastki labni mexanik ravishda shpatel yoki logopedik zond bilan tushirish mumkin.

Shu bilan bir vaqtda "s" fonemasini sodda bo'g'in va so'zlarda cho'zib talaffuz etishga o'rgatish mashqlari ham o'tkaziladi. Bunday mashqlarni bola shpatelsiz labini tushira olmasa ham o'tkazaverish kerak.

Bundan tashqari lab – tish sigmatizmini "f" tovushni talaffuz ettirish yo'li bilan to'g'rilash mumkin.. Logopad "f" tovushini talaffuz etayotganida, logoped uning pastki labini asta-sekin shpatel yordamida tushiradi. Natijada "s" tovushi hosil bo'ladi.

Xulosa. Yakka tartibdagi frontal mashg'ulotlarda to‘g'ri nutq va xulq-atvor ko‘nikmalarini tarbiyalash bo‘yicha qo‘shimcha mashg'ulotlarda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o‘yinlardan foydalanish texnologiyalarni (noto‘g'ri talaffuz etishni tuzatish, ruhiy ko‘rinishdagi suhbatlar va hokazo) yo‘lga qo‘yish. maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o‘yinlardan foydalanish foydalanish kattalarning keng ko‘lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o‘tishini muntazam nazorat qilish. Nutq mashqlarini tanlab olishni ular tomonidan to‘g'ri nutq talablarini, nutqini korrektsiyalashda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o‘yinlardan foydalanish nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muzaffarova X. (2020) Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim muassasalariga tadbiq etish. Arxiv .JSPI, 1(/92)
2. Ayupova M.Yu. «Korreksion ishlar metodikasi» ma'ruza matni T. 2001
3. Ayupova M. Yu. "Logopediya" O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti,. T. 2007.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to‘g'risida»gi Qonuni – 637. T.:.2020
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni //Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. – T.: G‘afur G‘ulom, 2017.- 92 b
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktabrdagi PF-6084-son farmoni
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 sentabrdagi "Nodavlat ta'lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3276-sonli qaror.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-2707-sonli Qaror

M. Abdujabborova
JDPU o'qituvchisi

AQLIY RIVOJLANISHDA MUAMMOSI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNI SAVODGA O‘RGATISHNING LINGIVISTIK ASOSLARI

Annotatsiya. Bugungi kunda butun dunyoda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda jamiyat hamda davlatni rivojlantirishning teng huquqli ishtirokchisi ekani e'tirof qilinmoqda.

Kalit so'zlar*:* iqtisodiy, xalqaro huquqiy, aqliy, kasb-hunar, psixologo-pedagogik, maktab, aqli zaif,bolalar.

Annotation. Today, all over the world, children with disabilities in physical or mental development are recognized as equal participants in the development of society and the state in the political, economic, social and cultural spheres.

Keywords: economic, international legal, intellectual, professional, psychological and pedagogical, school, mentally retarded, children.

Jamiyatda alohida ta'limga ehtiyoji bo‘lgan aqliy rivojlanishda muammosi bo‘lgan o‘quvchilarni maxsus maktab ta'limi va kasb-hunar ta'limi bilan ta'minlash, ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash, nogironligi bo‘lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish hamda inklyuziv ta'limga jalb etish UNICEF tashkiloti tomonidan amalga oshirilmoqda. Bu esa maxsus maktab ta'lim aqliy rivojlanishda

muammosi bo'lgan o'quvchilarning UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro huquqiy hujjatlar asosida zamonaviy ta'lim olishini kafolatlaydi.

O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirishga bo'lgan tashkiliy, psixologo-pedagogik hamda metodik yondashuvni takamillashtirish masalalari aloxida dolzarblik kasb etadi. Jumladan aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilar va o'simirlarni o'qitish va tarbiyalash xamda ularni sog'lamlashtirishga ham aloxida e'tibor berilmoqda. Jamiyatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar yuz berayotgan bir vaqtda Vatan ravnoqini ko'zlash maqsadida asosiy e'tibor yoshlarning aqliy, axloqiy, jismoniy barkamolligiga xar tomonlama yetuk sog'lom avlodni o'stirishga qaratilayotgani o'z-o'zidan tushunarlidir.

"Ta'lim hamma uchun" davlat dasturi nogiron, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga jamiyatning to'laqonli a'zolariga aylanishlari uchun ularga alohida shart – sharoit yaratib berish masalalariga bag'ishlangan.

Uzliksiz ta'lim tizimida maxsus maktablar ham faoliyat ko'rsatib kelmoqdalar. Ushbu turdagi maktablarda aqli zaif oligofren bolalar tal'im olmoqdalar.

Ixtisoslashtirilgan maktab o'quv rejasidagi ona tili darslari muhim ta'limiy, tarbiyaviy va korreksion ahamiyatga ega. Har bir darsda o'qish va yozishga o'rgatish bilan birga bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklar korreksiya qilib boriladi.

Ixtisoslashtirilgan maktab boshlang'ich sing o'qituvchilari savod o'rgatish darslarida o'quvchilarni turli usullar bilan o'qish va yozishga o'rgatib bormoqdalar. Ushbu muammoga oid ilmiy tadqiqod ishlari kam miqdorda olib borilganligi sababli o'qituvchilarning ish tajribalari oxirgi 10 yil ichida umumlashtirilmagan va maxsus metodik qo'llanmalar yaratilmagan. Ayrim o'qituvchilar ixtisoslashtirilgan maktabning 1 – sinfida savod o'rgatish ishlarini o'quvchilarning bilish faoliyatini o'stirish ishlari bilan qo'shib talab darajasida amalga oshirish masalalarini xal qilishda qiynalmoqdalar.

Maxsus maktabda ta'lim – tarbiya jarayoniga qo'yilgan talabalar yetarli darajada bajarilmoqda deb ayta omaymiz. Maktabni bitirib ketgan o'quvchilarning ayrimlari o'qish va yozishda qiynalmoqdalar, ularda o'qish va yozish ko'nikmalari malakaga aylantirilmoqda. O'qituvchilar savod o'rgatishga doir metodik qo'llanmalar bilan yetarli darajada ta'minlanmagan.

Yuqoridagi fikr – mulohazalar "Aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning lingivistik asoslari" degan mavzuni tanlashimizga asos bo'ldi.

Jahon ta'limining muhim vazifalaridan biri – funksional savodli o'quvchi shaxsini shakllantirish bo'lib, bu o'quvchi shaxsini jamiyatga madaniyqo'shilishining muhim shartidir. Funksional savodxonlikning tarkibiyqismi malakali o'qish bo'lib, u o'qish taktika va strategiyalarini ongli qo'llash asosida kognitiv-kommunikativ vazifalar majmuasini hal qilish imkoniniberadi. Metapredmet ko'nikma va malakalarni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'luvchi o'qish asosida matnli axborotni to'liq qayta ishlamay turib, o'quvchi ijtimoiy-madaniy makonni o'zlashtira olmaydi. Shumunosabat bilan, bizningcha, ushbu vazifani hal qilishning muhim aspekti nafaqat nutqni tushunish va uni grafik ifodalashdan iborat bo'lgan nutqiy faoliyatning retseptiv ko'rinishi sifatida o'qishga o'rgatish, balki tushunish,o'qish maqsadini tahlil qilish va tegishli o'qish strategiyasini tanlash bilanbog'liq bo'lgan mazmuniy o'qishga o'rgatishdan ham iborat. A.Gertsen savodga o'rgatish ko'nikmasini o'zlashtirmay bilmay turib, inson baxtli bo'la olmaydi. O'qish san'atidan mahrum inson tarbiyasiz, ma'nan savodsizdir. O'qishsiz haqiqiy ta'lim ham yo'q, did ham, uslub ham, har tomonlama keng tushuncha ham yo'q va bo'lishi mumkin ham emas, deb ta'kidlagan edi.

Jahonda ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari o‘quvchilarida savodga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirishga oid olib borilgan tadqiqotlar yuzasidan qator ilmiy natijalar olingan. Jumladan, aqli zaif o‘quvchilarga fonema tushunchasini tabiiy ravishda o‘qitish bo‘yichaishonchli natijalar olingan hamda ta’lim jarayonida aqli zaif o‘quvchilarida savodga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirishdagi qiyinchiliklarni kamaytirish, abilitasiya (erta aralashuv) modellari tatbiq etilgan (University of California at Riverside), o‘qish qobiliyati eng muhim ustuvor yo‘nalish ekanligi, boshqa sohalarni o‘rganish va yutuqlarga erishish uchun muhim bo‘lgan mahorat sifatida qabul qilinishi asosida aqli zaifo‘quvchilarning o‘ziga xos imkoniyatlarini hisobga olib, korreksion ta’lim jarayonida ularning o‘qish qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalari hamda baholash tizimi optimallashtirilgan (University of Minnesota, NationalCenter on Educational Outcomes), aqli zaif o‘quvchilarda savodga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirish nafaqat talaffuz masalasi, balki intellektual muammo ekanligi, o‘quvchilarning aqliy taraqqiyoti va tushunchalarini rivojlantirish texnologiyasi individual ta’lim traektoriyasi asosida ishlab chiqilgan (The International Reading Association on behalf of Unesco: Theteaching of reading), alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qishga o‘rgatishda CORI (Concept Oriented Reading Instruction) instruksiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu instruksiya asosida o‘quvchilarning ichki motivasiyasiga ta’sir qilgan holda o‘qishga o‘rgatishtexnologiyalari amaliyotga joriy etilgan (Griffith University, University of Wollongong Australia), savodxonlikka o‘rgatish omillari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qishga o‘rgatishda ham ta’sir ko‘rsatishi, o‘qishga o‘rgatishni bosqichma-bosqich amalga oshirishni ko‘zda tutadi, ta’lim jarayoni har bir o‘quvchiga individual yondashuvga yo‘naltirilgan, savodga o‘rgatish ko‘nikmasini shakllantirish jarayonida aloqa o‘rnatish (istiqbol dastur va rejalar) modellariga oid texnologiyalardan amalda foydalanilmoqda (University of Hull, British Dyslexia Association).

Savodga o‘rgatish jarayonlarining psixologik xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha N.A.Rubakinning bibliopsixologiya konsepsiyasida keltirilishicha, o‘qish jarayoni nutqiy faoliyatning ta’sirchan turi sifatida sensomotor va semantik darajalarning o‘zaro ta’siri bilan tavsiflanadi, kitobxon va kitob o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar mohiyatining ilmiy asoslari yoritiladi. To‘laqonli savodga o‘rgatish ko‘nikmasini egallash – bu qolgan hamma maktab o‘quv predmetlari bo‘yicha ta’lim berishning poydevori, axborot olish va engmuhimi, o‘zaro muloqotning asosiy manbai.

Savod o‘rgatish – bu o‘qish va yozishga o‘rgatish demakdir. Savod o‘rgatish ishlari orqali o‘quvchilar ta’lim – tarbiya jarayonida o‘qishni muvaffaqqiyatli davom ettirishlari uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma – malakalar hosil qilinadi.

Savod o‘rgatish ishlari o‘quvchilarni individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilsa, o‘quvchilarni ona tili va boshqa o‘quv predmetlarini o‘zlashtirishlari uchun muayyan darajada imkoniyatlar yaratiladi.

O‘quvchilarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini hosil qilish uchun o‘qituvchidan ilmiy jihatdan asoslangan va tajribalardan o‘tgan usullardan mahorat bilan foydalanish talab etiladi.

Qisqa muddat ichida o‘quvchilarni o‘qish va yozishga o‘rgatish uchun o‘zbek tilidagi tovushlarga va ularni yozuvda ifoda etish sistemasiga muvofiq keladigan, ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilarining psixik xususiyatlarini, shuningdek maktabga endigina kelgan bolalarning o‘zlashtirish imkoniyatlarini hisobga oluvchi, maxsus muassasaning ta’lim va tarbiya vazifalariga to‘liq javob bera oladigan usullar bo‘lishi kerak. Bunday usul tarkibiy tahlil usulidir.

Hozirgi zamon tarkibiy – tahlil asosidagi tovush usuli o‘quvchilarni har tomonlama kamol toptirib boorish, tushuncha va dunyoqarashni tarkib toptirish, ma’naviy – axloqiy fazilatlarini tarbi-

yalab borishni taqazo etadi. Buning uchun savod o‘rgatish ishlarini pedagogic – psixologik fanlar tamoyillari, metod va usullari asosida amalga oshirish talab etiladi.

Bolalarni savodga o‘rgatish uchun ularning psixologik xususiyatlari, qiziqishi, imkoniyati, qobiliyati va boshqa ruhiy holatlarini hisobga olish pedagogic faoliyatni samarali amalga oshirish imkoniyatlarini vujudga keltiradi.

Yordamga muxtoj odamlar orasida oligofren bolalar son jixatdan nisbatan qo‘proq uchrab turadi. Hozirgi kunda ular maxsus yordamchi maktabgacha tarbiya mussasalarida va yordamchi maktab-internatlari yoki umumta’lim muassasalarida me’yorda rivojlangan tengdoshlari orasida integratsiyalashgan ta’limga jalb etilishi hamma qatori oddiy sinfda yoki yordamchi sinflarda ta’lim olmoqdalar.

Ushbu muassasalarning asosiy vazifasi aqli zaif bolalar ijtimoiy adaptatsiyasini amalga oshirish, ya’ni aqlan zaif bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularni jamiyatda o‘z o‘rnini topib, hamma qatori mehnat qilib, yashab ketishiga yordam berish.

Kadrlarni tayyorlash milliy dasturiga binoan yaratilgan uzluksiz ta’lim tizimida aqli zaif debil bolalar ham endilikda 9 yil majburiy va yana 3 yil majburiy-ehtiyoriy tailmga jalb etilmoqdalar. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda hozirgi kunda yordamchi maktab bitiruvchilari uchun maxsus mehnat maktablari tashkil etilgan. Ayrim kasb-hunar kollejlarida esa, ular uchun maxsus guruhlar faoliyat ko‘rsatib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021.https://lex.uz/docs/35869?twolang=true
2. “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. T.: 2020yil 23 sentabr, O‘RQ-637-son. https://lex.uz/docs/5013007
3. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. T.: 2008 yil 7 yanvar,
4. Abdullayeva Q., Hidoyatova SH., Rahmonbekova S. O‘qish kitobi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va maktab- internatlarning 2-sinf darsligi. T.: Yangiyo‘l poligraf servis, 2018.

Temurova Gulchehra Xudaykulovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi
p.f.f.d.(PhD) v.b.dotsenti

KELAJAK AVLOD TARBIYASIDA MEHNATNING ROLI

Annotatsiya: Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida predmetli amaliy ta’lim fanining ahamiyati va uning tutgan o‘rni orqali nutq nuqsonlarini bartaraf etish va korreksiyalash haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: nuqson, zaif eshituvchi, kar, nutq nuqsoni, korreksiyalash, mehnat, predmetli amaliy ta’lim, konsruksiyalash, qurish, yasash, elementlar

Annotatsiya: V state predstavlena informatsiya o znachenii predmetno-prakticheskogo obucheniya v obuchenii gluxix i slaboslыshaщix detey i yego roli v ustranenii i korreksii defektov rechi.

Klyuchevыe slova: defekt, slaboslыshaщiy, gluxoy, narushenie rechi, korreksiya, rabota, predmetno-prakticheskoe obuchenie, konstruksiya, konstruksiya, izgotovlenie, elementы.

Abstract: The article provides information on the importance of subject-based practical education in the education of deaf and hard-of-hearing children and its role in the elimination and correction of speech defects.

Key words: defect, hard of hearing, deaf, speech impairment, correction, work, object-oriented practical education, construction, construction, making, elements

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida maxsus maktab internatlarida mehnatga o'rgatishni rivojlantirish, ta'lim ishtirokchilari faoliyatini diversifikatsiyalash, bo'lajak surdopedagoglarning mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish, zaif eshituvchi bolalarga mehnatning inson, jamiyat hayotidagi ijodiy va axloqiy ahamiyati haqida, dastlabki g'oyalarni singdirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga mehnat orqali bilim va ko'nikma shakllantirish asosida o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini, oddiy mehnat malakalari olami hamda o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalarini to'g'ri tanlashning didaktik ta'minotini yaratish, pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, alohida ehtiyojli bolalarni mehnat jarayonida samarali muloqotga tayyorlash texnologiyalarini tizimlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni mehnatga o'rgatish jarayonida mehnat faoliyati masalalarining me'yoriy ishlari yaratilmoqda, bu borada qonun hujjatlarida "... har bir bola bilim olish huquqiga ega", "... ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar jamiyat hayotida ishtirok etishda boshqa bolalar bilan teng huquqlarga egadir», – deb ko'rsatilgan. "... Nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo'lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish, ularni o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalariga o'qitish va ishga joylashtirish sohasidagi ishlarni amalga oshirish" ustuvor vazifalar etib belgilangan. Bu zaif eshituvchi bolalarda dastlabki mehnat ko'nikmalarini yaratish imkoniyatlarini oshiradi.

Mehnat yosh avlod tarbiyasining asosiy qismini tashkil etadi. Mehnatda aqliy operatsiyalarni bajarish, malaka va ko'nikmalari bolada maqsadga qaratilgan tarbiyalash ishlari o'qituvchi tomonidan doimiy ravishda olib borilgan holdagina ta'sirliroq bo'ladi. Odatda, istalgan predmetni ishlab chiqarish jarayoni bir qator operatsiyalardan iborat. Ularni bajarish jarayonida ketma - ketlikni qat'iy kuzatish kerakligi, bolalarda ishni rivojlantirish rejasini to'zishni bilish, fikrlashning oliy shakllari rivojlanishidan dalolat beradi. Predmetlarning analitik idrok bilan bog'liq ma'lum belgilari bo'yicha bahosini chiqarish, qilingan ishning sifatini belgilash zarurati bilan o'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish ustida ishlayotganlarida duch keladilar. Bu yerda ham idrok jarayonlarining tartiblanganiga qaratilgan korrektsion tarbiyaviy ish olib borilishi kerak.

Fikrlash operatsiyalari (analiz, taqqoslash)ni yuzaga keltirish qobiliyati maktabdan tashqari ta'lim jarayonida shakllanganlarni o'z amaliy faoliyatida foydalanish holatida bo'lganlarida yordamchi maktab ta'lim oluvchilarining aqliy rivojlanishi mustahkamlanadi. Shuning uchun ham ta'lim vaqtidagi yangi sharoitlarda orttirilgan malakalarni qo'llash maqsadi maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan va maktabdan tashqari mehnat faoliyati kar va zaif eshituvchi bolalar uchun katta ahamiyatga ega.

Mehnat jarayonida eshitish, harakat va boshqa saqlangan analizatorlarning takomillashishi markaziy apparat analizatorlarining analitika-sintetik faoliyati takomillashishi bilan bog'liq. Bu esa mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida ko'zi ojizlarning oliy ruhiy funktsiyalarining takomillashishiga xizmat qilishini bildiradi.

Mashinaning qismlari mexanizm tugunlari, ularning vazifasi va harakatlanish prinsiplari bilan tanishtirish ko'zi ojizlarning konstruktiv texnik fikrlashi, maxsuslashtirilgan (texnik) fazoviy mo'ljalni rivojlantirish vositalaridan biridir.

Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida ko'zi ojizlarda tirishqoqlik, intiluvchanlik, diqqat, mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasida oriyentatsiya uchun mavjud bo'lgan belgilarni ajrata olishni bilish sifatlari tarbiyalanadi.

Bolalar uchun asosiy maxsus vazifa ta'lim oluvchilarning og'zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Uning yetarlicha rivojlanmaganligi karlarning barcha bilish faoliyatlariga, kasbiy mehnat tayyorgarligini oshirish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Surdopedagogikada og'zaki nutqni shakllantiruvchi turli xildagi uslublar va vositalar ishlab chiqilganligi ta'lim tizimida mehnat darslarini qo'llash ma'lum o'rinni egallashidan dalolat beradi. Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasini to'g'ri tashkil qilish aniq tasavvurlarni beradi, qabul qilishni, xotirani, fikrlash va bilish faoliyatining boshqa turlarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, mehnat tayyorgarligi jarayoni lug'at boyligini kengaytirish, jamiyat talabini rivojlantirish, boyitish, ularga taalluqli mehnat bilimlarini, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Karlar bilan amaliy ishlashda ma'lum qiyinchiliklar mavjudki, ta'lim oluvchilar o'qituvchidan olayotgan topshiriqni har doim ham tushunmaydilar.

So'zli topshiriqni (texnologik kartochkalarni, chizmalarni) tushunish qiyinchiligi, ayniqsa, ma'lum obyekt tayyorlashda talab qilinadigan operatsiya kompleksini mustaqil bajarish zaruriyatida bilinadi. Bu holat karlarning ishlab chiqarishda, sanoat va qishloq xo'jaligida qatnashish imkoniyatlarini pasaytiradi.

Kar bolalarni mehnatga tayyorlash tizimiga ta'lim oluvchilarni so'zli vosita (og'zaki va yozma so'zli topshiriq turli xildagi texnologik kartochkalar, chizmalar, tushuntiruvchi tekstil rasmlar) asosida o'z ish faoliyatini tashkillashtirish kiradi. Bu bilan bog'liq holda o'quvchilarda hamma vazifalar va alohida operatsiyalarni bajarishning sifatiga to'g'ri baho berish, operatsiyalarni belgilash, rejalashtirish va reja asosida ishlay bilish qobiliyatini shakllantirish bo'yicha ishlar olib boriladi.

Mashina uskunalari, asboblar, materiallar bilan o'quvchilarning bevosita amaliy faoliyati Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasiga kiritilgan real hodisalar va narsalar haqida o'quvchilar tasavvurlarini aniqlashtirish uchun qulay sharoit yaratib beradi. Mehnat mashg'ulotlari jarayonida so'zli vositalarda aks etgan turli xil sabab oqibatli bog'lanishni sezish mehnat faoliyati bilan bog'lik. Agar mehnat, mashg'ulotlari jarayonida bunga maxsus o'rgatilmasa, karlar uchun ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Ko'rsatilgan topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish karlarni ishlab chiqarish jamiyatiga qabul qilish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Shuni ham aniqlash lozimki, eshitishning yo'qligi ta'lim oluvchilarning harakat sohasi rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Ularda tengdoshlariga qaraganda harakatlarining sustlashganligi yaqqol seziladi.

Ta'lim jarayonida, karlarning harakat tezliklari osha boradi. Mehnat darslariga tegishli mashqlarni kiritish qisqa muddat ichida to'g'ri tezlashgan malaka va ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi, karlarning motorikasi to'la rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ish rejasini to'zishni bilish fikrlashning oliy shakllari rivojlanishidan dalolat beradi.

Predmetlarning analitik idrok bilan bog'lik ma'lum belgilari bo'yicha bahosini chiqarish, qilingan ishning sifatini belgilash zarurati bilan o'quvchilar mahsulotni ishlab chiqarish ustida ishlayotganlarida duch keladilar. Bu yerda ham idrok jarayonlarining tartiblanganiga qaratilgan korrektsion tarbiyaviy ish olib borilishi kerak.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning ta’lim jarayonida shakllangan malakalari yangi sharoitlarga yomon moslashadi.

Fikrlash operatsiyalari (analiz, taqqoslash, umumlashtirish)ni yuzaga keltirish qobiliyati ta’lim jarayonida shakllangan maktabdan tashqari o‘z amaliy faoliyatida foydalanish holatida bo‘lganlarida yordamchi maktab ta’lim oluvchilarining aqliy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shuning uchun ham ta’lim vaqtidagi yangi sharoitlarda orttirilgan malakalarni qo‘llash maxsus rejalashtirilgan va tashkillashtirilgan sinfdan tashqari va maktabdan tashqari mehnat faoliyati kar va zaif eshituvchi bolalar uchun katta ahamiyatga ega.

Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi ta’lim oluvchilarga atrofdagi olam haqida aniq bo‘lmagan va xato tushunchalar va tasavvurlarni to‘g‘rilashga, aniqlashtirishga yordam beradi. Ijtimoiy ahamiyatli ishlab chiqarish mehnatida qatnashish yordamchi maktab ta’lim oluvchilarida zaruriy axloqiy (mehnatsevarlik, jamoa bilan ishlay bilish malakasi) sifatlarini shakllantirishning asosiy shartlaridandir.

Karlar maktablarining tarbiyalanuvchilari metallni qayta ishlash sanoatining turli mutaxassisliklarini egallaydilar. Karlar uchun mos keluvchi mutaxassisliklardan yana biri bilan yog‘ochni qayta ishlash sanoati bilan bog‘liqdir. So‘nggi yillarda kar o‘quvchilar elektro va radiomontaj, chizmachilik va boshqa mehnat turlariga oid kasblarni egallamoqdalar.

Jismoniy rivojlanishdagi kamchiliklarni korreksiyalashga kar va zaif eshituvchi bolalardagi Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi yordam beradi. Eshitish faoliyatining buzilishi sababli kar va zaif eshituvchilar maktablari ta’lim oluvchilarining rivojlanishida bir qancha kamchiliklar mavjud. Bu kabi hollarda Mehnat va predmetli amaliy ta’lim texnologiyasi mehnat terapiyasi sifatida qo‘llanilishi lozim.

Qog‘oz va karton bilan ishlash uchun materiallar va vositalarni tanlay olish, ishlanma yasash , ishlash, asboblarsiz qog‘oz bilan ishlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 1997 y. O‘z.Res Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 4 iyundagi 282-sonli “HUNARMAND” xalq hunarmandlari uyushmasini tashkil etish va uning faoliyati masalalari to‘g‘risida”gi Qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2005 y., 12-13-son, 90-modda.

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28-mart, PF-3588-sonli “Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san`atining yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. N.Yusupova, "Qo'l mehnatini o'qitish maxsus metodikasi va predmetli -amaliy ta'lim" T.: «Nizomiy nomidagi TDPU", 2012
4. L.N.Gushkin., V.R.Xiltunin «Mehnat eng yaxshi tarbiyachi» t.2020 y.
5. S.Karimova «Moxir qo'llar». T. «O'qituvchi» nashiryoti. 2018y.
6. 1–5 sinf uchun «Texnologiya» darsligi.
7. «O'zing yasa» Xasanboyeva .O.T. 2020 y
8. M.F.Xakimova Maxsus yordamga muxtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari Ped. fan. dok. Diss. – T.: 2010.
10. T.S.Komarova Metodika obusheniya izobrazitelnoy deyatelnosti i konstruirovaniY. (red.). – 2021 g.
11. Sokolnikova, N. M. Izobrazitelnoe iskusstvo i metodika ego prepodavaniya v nachalnoy shkole: Risunok. Jivopis. Narodnoe iskusstvo. Dekorativnoe iskusstvo. - M.: Akademiya, 2008
12. J. A Rubin Bolalar art terapiyasi 2012. 272-278 betlar
13. (BAAT) British Association of Art Therapists (2003) Membership Directory 2003–2004, London: British Association of Art Therapists. – R – 2
14. G.X.Temurova.Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal Volume 2020 Issue 1 Article 45 12-15-2020 temurovag@jspi.uz111-117 bet
15. G.X.Temurova Issn 2181-9580 Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son Jurnal
16. G.X.Temurova Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan. tdpujournal@mail.ru139-143bet
17. G.X.Temurova Issn 2181-9580 toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali 2020 2-son tdpujournal@mail.ru 166-170 bet
18. G.X.Temurova MUG'ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO' Nөkis// Qaraqalpaqstan, 2022 № 4/1 - 2022 jыl ISSN 2181-7138 27-33 bet
19. G.X.Temurova O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Toshkent, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 179-181bet
20. G.X.Temurova Bola va zamon. Toshkent, 2022-№3. B 54-56. (13.00.03-№1) 59-61 bet bola-zamon@rambler.ru
21. https://lex.uz/docs/-1866997?ONDATE=30.09.2019%20015.

Ishmatova Ozodaxon Sirodjovna
CHDPU Maxsus pdagogika
kafedrasi o' qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALAR FONEMATIK IDROKI VA UNING RIVOJLANGANLIK DARAJASINI TEKSHIRISH METODIKALARI

Annotatsiya: Maqolada alohida ehtiyojli bolalar fonematik idrokining o'ziga xosligi va uni tekshirish metodikasi borasida so'z yuritiladi.

Annotatsiya: V state govoritsya ob unikalnosti fonematicheskogo vospriyatiya detey s osobыmi potrebnostyami i metodike yego diagnostirovaniya.

Abstract: The article talks about the uniqueness of phonemic perception of children with special needs and the methodology for testing it.

Kalit so'zlar: Ishmatova O.S. , fonematik idrok, tekshitish, nutqiy nuqson, dislaliya, alohida ehtiyojli bola.

Klyuchevыe slova: Ishmatova O.S., fonematicheskoe vospriyatie, vыravnivanie, defekt rechi, dislaliya, rebenok s osobыmi potrebnostyami.

Keywords: Ishmatova O.S. , phonemic perception, alignment, speech defect, dyslalia, child with special needs.

Nutq muammosi umumiy va maxsus pedagogikaning muhim muammolaridan biridir. Bu uning inson hayotidagi o'ziga xos o'rni bilan belgilanadi. Nutq insonlarning muloqot qilishlari asosi bo'lib, nutqiy muloqot orqali insonlar fikr almashishlari, o'z istaklari va hissiyotlarini atrofdagilarga yetkazishlari, tajriba almashishlari, o'z harakatlarini birgalikda amalga oshirishga kelishishlari mumkin.

Nutq inson tafakkurining asosidir. Tafakkur operatsiyalari - analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish bolaning qay darajada nutqiy rivojlanishi bilan bog'liq holatda rivojlanadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda yoshlar bilan ishlashning yangicha modellarini yaratish va xalqaro standartlarga mos mexanizmlarni ishlab chiqishni nazarda tutuvchi "O'zbekiston yoshlari – 2030" Konsepsiyasi, 2019-2020 yillarda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida amalga oshiriladigan ishlarni yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlanadi. Konsepsiyaning asosiy vazifalaridan biri : yosh oilalar, xususan, imkoniyati cheklangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratib berish belgilangan. Bulardan ko'zlangan maqsad imkoniyati cheklangan yoshlarni va kattalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish va ularni ish bilan ta'minlash hisoblanadi.

Bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida nutqning benuqsonligining ahamiyati katta. Nutq – insonning muloqat, fikrlash va faoliyat jarayonida muhim ruhiy funksiyalarni amalga oshiradi. Inson nutqi tushunarli va aniq harakatlar bajargan tovush yoki so'zlarni ifodalab bera olidigan harakatlar majmuidir.

Nutq kamchiliklari tovushlarini noto'gri talaffuz qilish bilan chegaralanib qolmay, tovushlarni yetarli farqlamaslik va so'zni tovush tomondan tahlil qilishdagi qiyinchiliklarni ham namoyon qiladi. Bundan tashqari, bolalarda barmoqlar harakatchanligidagi kamchiliklar ham kuzatilib, keyinchalik yozuv jarayonida ham namoyon bo'ladi.

Dislaliyaning akustiko-fonematik formasida aynan fonematik idrok buzilgan bo'ladi. Dislaliyaning bu turi bilan ishlashda muhim masalasidan biri bolalarni fonemalami tanishga, ajratishga va eslab qolishga o'rgatishdir. Bu yuqoridagi masalalami yechmasdan tovushlaming to'g'ri talaffuzini shakllantirishga o'tib bo'lmaydi. Bolada tovushni to'g'ri talaffuziga erishishi uchun, u tovushni (fonemani) eshita, idrok eta bilishi lozim. Fonemik idrok - so'zning tovush tarkibini o'rnatish uchun maxsus aqliy harakatlar bo'lib, Fonemik ong - nutq tovushlarini idrok etish va farqlash qobiliyati hisoblamadi.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bolalarning aksariyatida fonematik idrok etis jarayoni buzilgan bo' ladi. Agar logopedik ish davomida bu hususiyatga ahamiyat berilmasa, korreksionish samara bermaydi.

Bolalar tovushlarni alohida eshitib idrok qilish jarayoni, tovushlarni so'zlar ichidan ajratib olishi, tovushning so'zdagi o'rnini topa olish xususiyatlarini tekshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq xaritasini o'rganish jarayonida xaritaning 7 chi punktida umumiy motorika holatini tekshirish mezonlar berilganinin ko'rishimiz mumkin, mayda qo'l motorikani tekshirish bo'yicha esa hech qanday topshiriq berilmaganini ani yaqqol ko'zga tashlanadi. Ammo maktab yoshidagi dislaliya nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarning nafaqat umumiy balki mayda qo'l motorikasi holatini bilish ham muhimdir. Chunki mayda qo'l motorikasidagi o'ziga xoslik nutqiy ko'nikmaning holatiga ta`sir qilishi mutaxassislarga ma`lum.

Dislaliyaning aralash va murakkab shaklida retseptiv bilimlarni rivojlantirish uchun artikular bazani shakllantirish lozim. Fonematik idrok qo'pol buzilgan bo'lsa, artikular bilim va malaka jarayonlarini shakllantirish ishlari olib boriladi. Fonematik idrok asta-sekin, talaffuzning shakllanishi bilan parallel ravishda rivojlanadi. Odatda, bola 4 yoshga yetganda o'z ona tilidagi barcha fonemalarni eshitish orqali ajrata olish qobiliyatiga ega bo'ladi.Ammo dislaliyada bu jarayon birmuncha orqada qoladi.

Fonemati idrok ustida ishlash logopedik ishning asosiy bosqichlaridan biridir, tovushni nutqda hosil qilishda bolaning eshituv idroki muhim ahamiyat kasb etadi. Buni

Fonematik idrokni tekshirish nutqiy tovushlarni murakkab signal belgilari buyicha differensiasiya kilish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tovushlarni differensiasiya qilishning shakllanmaganligi, ko'pincha impressiv nutqning buzilishida birlamchi mexanizm bo'lib namoyon bo'ladi.

Dislalik bolalarda nutq eshitish va nutq harakat analizatorlari funksiyasining xususiyatlarini o'rganish fonematik idrokning qanday darajada buzilganligini aniqlash va korreksion ishning samarali metodlarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Fonematik idrok holatini aniqlash uchun mo'ljallangan mashqlar :

1. Ma'lum bir tovushni tovushlar qatoridan tanlab olish :

a) bir-biridan maksimal darajada farq qiladigan tovushlar beriladi: «o» tovushini eshitsang qo'lingni ko'tarasan, a, u, o, z, m, i, o, l, d, o…..

b) bir-biridan o'rtacha darajada farq qiladigan tovushlar : «sh» tovushini eshitsang qo'lingni k o'tarasan, p, sh, k, t, sh, b, k, x, sh……

v) bir-biridan minimal darajada farq qiladigan tovushlar : «s» tovushini eshitsang qo'lingni ko'tar, sh ,z ,s ,j ,sh ,ch ,s, z,s….

2. Ma'lum bir bug'inni bo'g'ilar orasidan tanlab olish :

a) maksimal darajada farq qiluvchi qator: «sh» tovushi ishtirok yetgan bo'g'inni eshitsang qo'lingni ko'tar, Ba, ka, sha, da, na, sha, ma, ra, sha….

b) o' rtacha darajada fark kiluvchi buginlar katori: «sh» tovushi ishtirok etgan buginni eshitsang kulingni kutar, pa, ba, sha, fa, xa, sha, ja, da, sha…..

v) minimal darajada fark kiluvchi buginlar katori: «sh» tovushi ishtirok yetgan buginni eshitsang kulingni kutar, Sa, ja, sha, za, cha, sha, sa, za, sha…

3. Artikulyasion jixatdan bir-biriga uxshash tovushlarni takrorlash. s – z, t – d, b – p, k – g...

4. buginlarni takrorlash. Pa-ba, ba-pa, ta-da, da-ta, sa-za, za-sa, sha-ja, ja- sha, ka-ga, ga-ka.

Fonemik idrokni tekshirish va rivojlantirish uchun o'yinli mashqlarni o'tkazishda doim ham visual materiallar kerak bo'lmaydi, chunki bunday o'yinlarning aksariyati og'zaki tarzda olib boriladi .

O'quvchilarda fonematik idrokni va barmoqlar harakatchanigini tekshirish jarayoni.

Fonematik idrokni rivojlantirish logopedik ishning dastlabki davrlaridanoq olib boriladi hamda yakka, guruhli mashg'ulotlarda o'yin ko'rinishda o'tkaziladi. Korreksiya logopedik ish avval nutqsiz tovush materiallaridan boshlanadi va sekin asta nutqdagi hamma tovushlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi mashg'ulotlardanoq fonematik idrokni rivojlantirish bilan parallel ravishda eshitish diqqati va eshitish xotiralari ustida ish olib boriladi. Bu esa fonematik idrokni rivojlantirishda eng samarali va jadallashtirilgan natijalarga erishishga imkon beradi. Bu juda muhimdir, chunki atrofdagilar nutqini eshita bilmaslik tovushlarni to'g'ri talaffuz eta olmaslik sabablaridan biridir.

Logopedik mashg'ulotlar jarayonida bola o'z talaffuzini nazorat qila olishi va o'z nutqini atrofdagilar nutqiga taqqoslash asosida talaffuzidagi kamchiliklarni to'g'rilay olish malakasiga ega bo'li-

shi kerak. Bolalarda fonemalarni farqlay olish qobiliyatini rivojlantirish yuzasidan olib boriladigan hamma logopedik ishlar tizimini shartli ravishda olti davrga bo‘lish mumkin deydi Achilova. Unga ko‘ra davrlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. davr-nutqsiz tovushlarni bilish.
2. davr-bir xil tovush, so‘z birikmasi va iboralarda ovozning balandligi, kuchi, tembrini ajratish.
3. davr-tovush tarkibi bo‘yicha o‘xshash so‘zlarni ajratish.
4. davr-bo‘g’inlarni farqlash.
5. davr-fonemalarni farqlash.
6. davr-tovushlarni oddiy tahlil qilish malakalarini rivojlantirish.

S.J. Achilovaning fikricha dislaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish ishlari yakka va guruhli mashg’ulotlar o‘rtasida doimiy ravishda ham logoped va tarbiyachi tomonidan olib borish mumkin. Tashkil qilinayotgan mashg’ulotlarda bolalarning nutqiy va nutqiy bo‘lmagan tovushlarni farqlashga ham e’tibor berilishi kerak.

Biz tadqiqotimizda S.J. Achilovaning taklif etgan metodikasidan foydalangan holda quyidagicha tekshiruv usullarini tanlab oldik. S. Achilova maktabgacha yoshdagi bolalarning fonematik idroki ustida ishlagan bo‘lsada, avtor tomonidan taklif etilgan metodikalarda sxemalilikka e`tibor qaratilganligi va izchillikda tekshirish olib borishga qulay ekanligi boisidan biz ushbu usullarni tekshiruv metodikasi sifatida tanlab oldik va boshlang’ich sinf dislaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan o‘quvchilarga moslashtirdik.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bolalarning fonematik idroki holatini, uning buzilish sabablarini tekshirishda noto‘g’ri talaffuz etiladigan tovushlar bilan bir qatorda, to‘g’ri talaffuz qilinadigan tovushlarni farqlash imkoniyatini beradi.

Bolalarga topshiriqlar og’zaki usulga beriladi. Fonematik idrokni tekshirishda maxsus logopedik albomdan foydalangan holda, quyidagi topshiriqlardan foydalanildi:

1-ETAP: Fonematik idrokni tekshirish usuliari:

1-topshiriq. Bir qator tovushlar ichidan ma’lum tovushni ajratish: masalan

«K» tovushini eshitsang qo‘ng’iroqchani chal.

a) s, d, k, r, j, k, l, z, k

b) z, k, m, v, k, ch, t, k, g v) q, x, k, f, r, k, d, p, k

2-topshiriq.

2A variant: Bir qator bo‘g’inlar ichidan ma’lum bo‘g’inni ajratish: masalan «za» bo‘g’inini eshitsang qo‘ng’iroqchani chal.

2B variant: Bir qator bo‘g’inlar ichidan ma’lum tovush ishtirok etgan bo‘g’inni eshitib ajratish va kartadan o‘chirish: masalan «z» bo‘g’inini eshitsang qo‘ng’iroqchani chal.

a) ka, ta, za, ra, ga, za b) da, za, la, cha, za, s

v) pa, sa, za, ba, ja, za

3-topshiriq.

3A variant: Bir qator so‘zlar ichidan «sh»

tovushi ishtirok etgan so‘zlarni eshitsang chapak chal. a) bosh, bol, shoh, tor, shar b) olma, tesha, dala

v) shamol, pashsha, kalish

3B variant: logoped bir qator so‘zlarni talaffuz etadi, bola ular ichidan «sh»

tovushi ishtirok etgan so‘zlarni eshitsang kartochkadagi shu so‘zni topib tagiga chizadi. a) bosh, bol, shoh, tor, shar b) olma, tesha, dala

s) shamol, pashsha, kalish.

4-topshiriq.

4A variant: Artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin tovushlarni logoped ketidan qaytarish:

z-s, s-z, d-t, t-d, b-p, p-b, sh-j, j-sh, k-g, g-k, r-l, l-r, ch-j, j-ch

4B variant: Artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin tovushlarni logoped og'zidan eshitib, chiziqcha bilan yozib borish :

z-s, s-z, d-t, t-d, b-p, p-b, sh-j, j-sh, k-g, g-k, r-l, l-r, ch-j, j-ch

5- topshiriq.

5A variant: Bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni logoped ketidan takrorlash:

a) gul-kul, bol-pol, tuz-tus, jar-shar...

b) jo'ja-go'ja, etik-eshik, sayr-sayl...

v) kitob-shitob, bolta-bolg'a, tovush-tovus...

5B variant: Logoped tomonidan bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni aytiladi, o'quvchi daftariga so'zlarni chiziqcha bilan yozadi:

a) gul-kul, bol-pol, tuz-tus, jar-shar...

b) jo'ja-go'ja, etik-eshik, sayr-sayl...

v) kitob-shitob, bolta-bolg'a, tovush-tovus...

6-topshiriq.

6A variant: Bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarga rasm tanlash: «mana bu rasmlar ichidan nomi bir tovush bilan farq qiladigan rasmlarni ajratib ber».

Olma-olcha, stol-stul, paxta-taxta, shapka-shashka, mashina-malina...

6B variant: Taklif qilingan kichkina matndagi xatolarni toppish.

2-ETAP Fonematik tasavvurni tekshirish.

Bunda bolalarni quyidagi topshiriqlar yordamida tekshirdik.

1) Nomlari oppozitsion tovushlar bilan boshlanadigan buyumlarga oid rasmlarni ikki guruhga ajratish. Masalan, s-sh, s-s, ch-s, z-j, r-y.

2) «Menga nomi s tovushi bilan boshlanadigan rasmlarni chap tomonga ajratib ber». Bu topshiriqda bolaga «s» va «sh» tovushi so'zning boshida kelmagan hamda umuman qatnashmagan rasmlar ham berildi. 2) Nomlari jarangli va jarangsiz tovushlar bilan boshlanadigan predmetlarga oid rasmlarni ikki guruhga ajratish. Masalan, z-s, v-f,d-t, b-p, k-g, j-sh.

3) Berilgan tovush ishtirokida so'z tuzish: «Menga «k» tovushi ishtirok etgan so'zlarni aytib ber». Bolaga namuna tarzida «k» tovushi ishtirok etgan bir so'z aytildi.

4) 4) Ma'lum tovushga rasm tanlash: «mana bu rasmlar ichidan nomida «I» tovushi ishtirok etgan rasmlarni bir tomonga ajratib ber».

3-ETAP: Tovushlar tahlilini tekshirish.

Tovushlar tahlilini tekshirishda quyidagi topshiriqlardan foydalanildi:

1-topshiriq.

1. So'z boshidagi tovushni aniqlash: «men aytgan so'zlarimni eshitib ularning birinchi tovushini aytasan».

a) ariq, odam, uzuk, uzum, o'rik, echki..

b) shamol, bahor, karam, ro'mol...

v) daftar, maktab, telpak, qo'lqop...

2- topshiriq. So'zdagi kerakli tovushlarni aniqlash: «eshitgan so'zlaring orasida «d» tovushi so'zning qayerida kelganini ayt». Topshiriq bolaga bir misol yordamida tushuntirib beriladi.

a) doska, deraza, dazmol...

b) oydin, parda, bug'doy...

v) poyezd, zumrad, poroxod...

3-topshiriq.

3.3A variant: Tovushning so'zdagi o'mini aniqlash: «eshitgan so'zingda uchinchi (ikkinchi, to'rtinchi) bo'lib qanday tovush kelyapti?».

a) arqon, oshpaz, anjir...

b) buzoq, ro'mol, kalit

3.3B variant: Tovushning so'zdagi o'mini aniqlash: «eshitgan so'zingda uchinchi (ikkinchi, to'rtinchi) bo'lib qanday tovush kelyapti?».

a) arqon, oshpaz, anjir...

b) buzoq, ro'mol, kalit

Bunda bolalar so'zlar uychasidan foydalangan holda ishlaydilar.

4-topshiriq. Tovushning so'zdagi keima-ketligini aniqlash:

a) ota, choy, gul, til...

b) buvi, kosa, soat, piyoz...

v) gilos, sochiq, zirak, randa...

5-topshiriq. So'zdagi tovushlar sonini aniqlash: «eshitgan so'zingda nechta tovush bor?».

a) ot, in, un, el, ip, oy, it....

b) ari, bir, don, fil, tish...

v) sigir, tulki, ruchka, gilam...

4-ETAP: Tovushlar tarkibini tekshirish.

Buning uchun bolalarga quyidagi topshiriq.

1-topshiriq. Ketma-ket tovushlardan so'z tuzish: «men tovushlar aytaman, sen ular ishtirokida so'z tuzasan».

a) ch-o-l, k-o'-z, q-u-sh, s-o-ch...

b) b-o'-r-i, a-r-ch-a, e-ch-k-i.

v) p-i-ch-o-q, q-o-g-o-z, t-o-v-u-s.

2-topshiriq. Ketma-ketligi buzilgan tovushlardan so'z tuzish:

a) ya, u, t, (tuya, uyat); o sh, b (bosh); g, z, o (g'oz)

b) o, l, b, a (bola); ch, 1, o, a (olcha); r, o', k, i, (o'rik) v) b, u, z, q, o (buzoq); t, r, a, u, n (turna); I, a, n, g, a (lagan)

Tekshirish davomida tekshirilayotgan har bir tovushga alohida rasm tanlandi. Rasmlar quyidagi prinsiplarga asoslangan holda tanlandi:

-ma'lum bir tovush ishtirok etgan rasm;

-ma'lum bir tovushga yaqin tovush ishtirok etgan

-ma'lum bir tovush ishtirok etmagan rasm.

Tekshirish uchun tanlangan metodikalarni har bir bolalda individual va frontal shaklda olib bordik.

D.A.Nurkeldiyeva, M.Y.Ayupova z, Z.M.nazariyasiga ko'ra, bolaning qo'l panjasi va barm oqlarini harakatlantirish o'ziga xos rivojlantiruvchi ta'sirga ega ekani isbotlangan. Mutaxasislarning ta'kidlashicha , qo'l va barmoqlar ishtirokidagi o'yinlar tana va ongning o'zaro bo'liqligini ta'minlaydi. Qo'lning oddiy harakatlari nafaqat qol balki lab, yuz mushaklari zo'riqishlarini susaytiradi, aqliy nuqsonlarning kelib chiqishini oldini oladi, tovushlar talafuzini yaxshilashga ham yordam

beradi. Barmoqlarning mayda harakatlari bo‘g‘inlar artikulyatsiyasiga o‘ziga xos ta 'sir etadi. Barmoqlar rivojlanishi evaziga miyada nutqning ravon bo‘lishi kuzatiladi. Barmoq mashqlari nafaqat qiziqarli, balki maroqlihamdir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda barmoq mashqlaridan foydalanish bolaga kompleks yondoshishga imkon beradi. Barmoq mashqlarining nutq ishtirokida bajarilishi esa ko‘nikmalarning shakllanishiga va mustahkamlanishiga yordam beradi. Quyida tavsiya etilayotgan barmoq mashqlari uch martadan besh martagacha avval bir qoida , so‘ngra esa ikkinchi qolda va nixoyat ikkala qolda bajariladi. Logopedlar, ota-onalar bolaning mashqlarni to‘g‘ri bajarishi, bir harakatdan ikkinchisiga aniq o‘tishini kuzatib turishlari lozim.

Dislaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalarning barmoqlar harakatchanligini tekshirish usullarining ham juda xilma-xillari mavjud, Biz avvalo bolalarning ish daftarlarini tahlil qildik. Savodga o‘rgatish, yozuv daftarlaridagi qo‘lyozmalari bolalardagi barmoqlar harakatidagi kamchiliklarni yaqqol namoyon etib turar edi. Tekshiruv yanada chuqurlashtirilgan va aniqroq bo‘lishi uchun S.J. Achilovaning taklif etgan metodikalaridan foydalandik.

Ushbu metodlardan foydalangan holda tekshirish ishlari har chorakda olib borilsa, bolalardagi ijobiy o‘zgarishlarning dinamikadini ko‘ rish imkoni tug‘iladi.

Adabiyotlar:

1. Ishmatova, O. (2023). THE EFFECTIVENESS OF USING PHONETIC RHYTHM IN SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS. Science and innovation, 2(B5), 232-236.

https://cyberleninka.ru/article/n/the-effectiveness-of-using-phonetic-rhythm-in-speech-development-of-children-with-special-needs

2. Ishmatova, O. S. (2023). THE USE OF PHONETIC RHYTHMICITY AS A SCIENTIFIC-METHODICAL PROBLEM IN THE DEVELOPMENT OF THE SPEECH OF SPECIAL NEEDS ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS. FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI, 4(5), 22-26.

https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/download/1265/1432

3. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

4. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 13(1), 79-85.

5. Achilova S "Dislaliya. Dizartriya". T- 2022 yil

Akramova Xafiza Samadovna
JDPU Maxsus pedagogika kafedra dotsenti
Abatbayeva Aynura Jangabayevna
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi 2- bosqich magistri

INKLYUZIV GURUHLARDA AQLI ZAIF BOLALAR TOVUSH TALAFFUZINING BUZILISHINI KORREKSIYALASH

Annotatsiya. Ushbu inklyuziv guruhlarda inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishini korreksiyalash bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so‘zlar va iboralar: O‘yinning ko‘pgina konsepsiyalari mavjud bo‘lib, buyuk psixolog

va pedagoglar, istak-hohishlarni ro‘yobga chiqarish vositasi, Syujetli-rolli o‘yinlardan tashqari inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalar didaktik va harakatli o‘yin, psixologik o’rganish, ta’lim, hissiy aloqa.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по коррекции нарушений звукопроизношения у детей с задержкой психического развития в данных инклюзивных группах.

Ключевые слова: Существует множество концепций игры, великие психологи и педагоги, средства исполнения желаний, дидактические и подвижные игры для умственно отсталых детей, психологическое обучение, образование лим, эмоциональная связь.

Inklyuziv ta’limda yangi fikrlarning talqin etilishi milliy islohot va maxsus yordamga muhtoj bolalar, yoshlar uchun istiqbolli dasturlarda aniq aks etishi lozim. Maxsus ta’limga muhtoj bolalar hozirgi maktabgacha ta’lim tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir

Inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzidagi nuqsonlar juda keng tarqalgan. Ular bir emas, balki bir qator sabablarga asoslanadi: kognitiv faoliyatning rivojlanmaganligi, nutq-eshituv differentsiatsiyasining etuk emasligi, nutq motorikasining buzilishi, artikulyar apparatlar tuzilishidagi anomaliyalar.

Inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda, xuddi oddiy bolalardagi kabi, artikulyar murakkab tovushlar ko’proq buziladi: hushtak, xirillash, l-l’, r-r’ tovushlari. Boshqalarga qaraganda tez-tez hushtak tovushlarining buzilishi qayd etiladi. Bu hushtak tovushlarining akustik jihatdan juda yaqin ekanligi bilan izohlanadi (V.I.Beltyukova). Nutq-eshitish tahlili va sintezining rivojlanmaganligi, inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda og’zaki nutqni idrok etishning buzilishi, ko’rinishidan, hushtak tovushlarining talaffuzidagi ko’plab buzilishlarni aniqlaydi.

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq tovushlarining buzilishi bilan bir qatorda ko’p sonli almashtirishlar qayd etilgan.

Inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzi buzilishining navbatdagi xususiyati - mustaqil nutqda mavjud to’g’ri artikulyar sozlamalardan foydalanishning katta qiyinligi.

Magistrlik ishimizda bolalarning tovushni talaffuz qilish va uni mustaqil nutqda to’g’ri ishlatish qobiliyatidir. Mustaqil nutqda tovushlardan to‘g‘ri foydalanish inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalar uchun juda qiyin va nihoyatda sekin rivojlanadi. Ular tovushlarni talaffuz qilish va ularni nutqda qo’llash qobiliyati o’rtasidagi keskin tafovut bilan tavsiflanadi.

Aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzining buzilishi chuqur namoyon bo’ladi. Maktabgacha yoshda bir nechta tovushlar guruhining buzilishi faqat bitta tovush guruhining buzilishiga qaraganda 2 baravar tez-tez uchraydi. Eng ko’p ikki va uch guruh tovushlarning talaffuzining buzilishi (hushtak, xirillash, r yoki l). To’rt va beshta tovush guruhining buzilishi nisbatan kam uchraydi.

Inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining navbatdagi xususiyati shundaki, bu buzilishlar ko’pincha o’zgaruvchan bo’ladi. Bu tovush-bo’g’in tuzilishining tabiatiga, shuningdek, tovushning so’zdagi o’rniga bog’liq. Oddiy so’zda va uning boshida bola tovushni to’g’ri talaffuz qilishi mumkin, lekin undoshlar birikmasi bilan murakkab so’zning o’rtasida u uni o’tkazib yuboradi yoki buzadi (so’m, lekin “kotyum”).

Inklyuziv ta’limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi, ayniqsa tovushlarni almashtirish, oddiy intellektga ega bo’lgan bolalarga qaraganda ko’proq yozma ravishda aks etadi. Bu birinchi navbatda tovushlarni almashtirishga tegishli.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi nafaqat simptomlarda, balki patogenez va sabab-oqibatda ham polimorfikdir. Masalan, bola bir vaqtning o'zida nutqning motorli ko'nikmalarini rivojlantirmaydi va tovushlarning eshitish farqlanishini buzadi. Boshqa hollarda, eshitish differentsiatsiyasining buzilishi va artikulyar apparatlar tuzilishidagi anomaliyalar qayd etiladi. Ko'pincha o'chirilgan dizartriya kuzatiladi.

Inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalarda tovush talaffuzining buzilishi doimiy belgilar bilan tavsiflanadi.

Eng keng tarqalgan almashtirishlar:

d – l, x – j, x – h, g – t, g – j, g – w, d – t, r – l.

g - k, zh - z, d - t, r - l almashuvlarini bu harflar ifodalagan tovushlarning fonetik o'xshashligi bilan izohlash mumkin. Grafik o'xshashlik g - t, t - g, d - l almashtirishlarini tushuntirishi mumkin. d – l, g – e almashtirishlarining sababi ularning bir necha jihatdan o'xshashligidir. D va l harflari faqat grafik jihatdan o'xshash bo'libgina qolmay, ular artikulyatsiya jihatidan o'xshash tovushlarni ham bildiradi. X va k o'xshash grafik harflar tovush va artikulyatsiya jihatidan o'xshash tovushlarni bildiradi.

Ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish muhimdir. An'anaviy ta'lim va maxsus ta'lim o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta'lim oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi amalda qo'llanib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi inklyuziv maktabda bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi. Islohotlar ta'lim maqsadlarining amaliyotini boshqarishi mumkin, lekin ular pedagogik amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqara olmaydi. Shu sababdan ta'lim samarali bo'lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi hamda ta'lim tizimi boshqaruvchilari va uni amalda qo'llovchilar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak. Hukumat miqyosida qabul qilingan islohotlarning muhimligi ularning ta'lim masalalarini yetarli darajada hal qilishida emas. Masalan, qaytarzda o'qitish, balki ular sababli yuzaga kelayotgan munozaralarning tabiati va ta'lim tizimining boshqa bo'limlarida yuritilayotgan siyosatning muhimligidadir.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda mavjud bo'lgan tovush talaffuzining buzilishi ularni tuzatish usullari orqali yangilarini izlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M Ayupova "logopediya" Toshkent 2007 y

2. Muminova L. R., Shomaxmudova R. SH. "Imkoniyati cheklangan bolalarni individual-korreksion rivojlantirish dasturining metodik asoslari" -T., 2007

3. Akramova X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови . *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(12), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162

4. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёщдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994

5. Akramova, X. (2020). Mehnat darslarida inklyuziv ta'limda aqli zaif bolalar nutqini o'stirishning o'ziga xosligi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, *1*(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4025

Akramova Xafiza Samadovna
Pedagogika psixologiya fakulteti
Maxsus pedagogika kafedra mudiri dots.
Akramova Muhlisa Mashrab qizi
JDPU Pedagogika va psixologiy fakultet
Surdopedagogoika yo‘nalishi talabasi

KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARDA NUTQ NUQSONLARNI KORREKSIYALASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada koxlear implantatsiyadan so‘ng bolalarda nutqni egallashidagi muammolar va eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni koxlear implant operatsiyasidan keyin tez, oson va ravon gapirishlari uchun yangi usullar muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: nutq, maxsus pedagogika, koxlear implant, surdapedagog, texnik qurulma, operatsiya

Hozirgi kundagi muammolardan biri bu eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni og‘zaki nutqini rivojlantirish hamda eshitish idrokini rivojlantirishga qaratilmoqda. Mamlakatimizda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga va ularningta`limiga katta e`tibor qaratilmoqda. Bugungi kunga kelib karlik endi kasallik emas desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi. Buning yechimi esa texnik qurulma ya’ni koxlear implantatsiya desak mubolag’a bo’lmaydi.

Koxlear implantatsiya umuman eshitmaydigan kishilarga nutqni eshitish va tushunish imkoniyatini beruvchi, kar bolalarni reabilitatsiya qilishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bunda faqatgina ovozni oddiy kuchaytirib beruvchi odatdagi eshitish apparatlaridan farqli ravishda, koxlear implantatsiya quloqning ishlamayotgan qismlariga yetib borib, signalni bevosita eshitish nerviga yetkazibberishiga asosiy e’tiborni qaratish zarur. Shu tarzda operatsiya jarayonida eshitishida nuqsoni bo’lgan bolaning ichki qulog‘iga eshitish nervlarining saqlanib qolgan tolalarini elektr orqali stimulyatsiya qilish vositasida tovushli ma’lumotni his qilish imkoniyatini ta’minlovchi elektrodlar tizimi kiritiladi.

Koxlear implantatsiya kar bolalarga nutqiy jarayonga kirishishidan boshlab tovush signallarini ajrata olish va nutqdan kommunikativ maqsadlarda foydalanish imkoniyatini bermaydi. Shuning uchun ilk bora protsessorni sozlash o‘tkazilganida bola eshitish sezgisi va nutqning rivojlanishi borasida pedagogik ko‘makka muhtoj bo‘ladi. ***Koxlear*** implantatsiya ***– bu faqatgina jarrohlik operatsiyasigina emas, balki bir qator tadbirlarning yaxlit tizimi hisoblanadi.*** Hozirgi kunda olimlarning turlicha yondashuvlari va shaxsiy tajribamdan kelib chiqib bolalarni operatsiyadan keyin reabilitatsiya qilish tahlili ota-onalar uchun ayrim tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini berdi:

Bolalarning operatsiyadan keyingi reabilitatsiyasi haqida pedagoglar va ota- onalar nimalarni bilishlari zarur?

-Operatsiyadan so‘nggi 5-6 hafta davomida, protsessor o‘rnashib olmaguncha ulanmaydi. Bola eshitish malakalarini yo‘qotadi, materialni lablarni o‘qish orqaliqabul qiladi.

-Operatsiyadan so‘ng bola individual eshitish apparatni implantatsiya qilinmagan qulog‘iga taqishi zarur.

-Shuni yodda tutish zarurki, Koxlear implant shikastlanishlarga juda sezuvchan vadastlabki 6 hafta davomida o'ta ehtiyotkor bo'lish zarur (shovqinli o'yinlarni, yugurish, sakrash, basseynda cho'milishni taqiqlash, bolalarning shamollashiga yo'l qo'ymaslik).

-Bolaning boshini turli zarbalardan saqlash, shu sababli sport turlarini tanlagandæhtiyotkorlik zarur. Harakatli o'yinlarda (futbol, basketbol, voleybol) ishtirok etganida koxlear implantantning yuqori qismini yechib qo'yish, boshga esa birorbir bosh kiyimini (shapka) kiyish zarur. Bunday davrda bolalarga boks va muz ustida xokkey o'ynashga ruxsat berilmaydi. Gimnastika mashqlari bajarilganida ham ehtiyotkorlik zarur, implantantning tashqi qismini yechib qo'yish zarur.

-Kompyuter bilan ishlaganda implantant joylashgan bosh sohasini qisib qo'yishi sababli telefon-quloqchin (naushnik)lardan foydalanish tavsiya etilmaydi. Shuningdek, ovoz sifati buzilib, bolaning elektrostatik zaryad olish havfi tug'iladi.

-Tug'ma kar bolalarning koxlear implantatsiyadan so'nggi reabilitatsiya qilish davomiyligi 3-5 yoki undan ortiqroq davrni tashkil etadi. Koxlear implantant bo'lgan bolalar rivojlanishi uchun kundalik korreksion ish olib borish pedagog vaota-onalar zimmasiga yuklatiladi.

Koxlear implantatsiyasi bo'lgan bolalarni reabilitatsiya qilishning asosiy maqsadi – bolani atrofdagi tovushlarni his qilish, ajratish, anglash va taniy olishga, ularning mohiyatini tushunish va bu tajribani nutqni rivojlantirish uchun qo'llashga o'rgatish.

Buning uchun bolalarni operatsiyadan keyingi reabilitatsiya qilish o'z ichigaquyidagi komponentlarni oladi:

9. Koxlear implantantning nutqiy protsessorini sozlash.
10. Eshitish tuyg'usi va nutqni rivojlantirish.
11. Bolaning umumiy rivojlanishi (noverbal intellekt, motorika, xotira, diqqat va b.).
12. Bola va uning yaqinlariga psixologik ko'mak.

Koxlear implantatsiyadan so'ng olib borilgan ishlar va ko'rik natijalari birqator omillarga bog'liq holda farqlanadi.

1. Koxlear implantatsiyagacha eshitish tuyg'usining rivojlanish darajasi vaeshitish tajribasining mavjudligiga.
2. Bolalarning nutqiy layoqati va nutqiy faoliyati rivojlanish darajasiga.
3. Individual psixologik xususiyatlari.
4. Qo'shimcha nuqsonlarning mavjudligi (ko'rish, intellekt va b.).
5. Ota-onalar (yoki ular o'rnidagi shaxslar) da reabilitatsiya jarayonida faolqatnasha olish imkoniyatining mavjudligi.
6. Jarrohlik operatsiyasining muvaffaqiyatli o'tganligi.

XULOSA VA MUNOZARA

Nutq protsessorini ilk bora sozlaganda bola faqtgina eng kuchli (baland) tovushlarnigina eshita oladi (bunda hech qanday namoyon qilmasligi ham mumkin), ammo yangi tuyg'ularga sekin-asta moslashish, sozlashni korreksiyalash natijasida sokin tovushlarni tuyishga muvaffaq bo'linadi. Bu jarayonni kuzatar ekan, pedagog boladagi sokin past chastotali va yuqori chastotali tovushlarni topa olish layoqatining rivojlanishini baholaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Koroleva I.V. Kar bolalar va kattalarni koxlear implantatsiya qilish (elektrod eshitish protezlari). - SPb .: KARO, 2008 . – 752 p.: Ill.
2. Kuzmicheva E.P., Yaxnina S.Z. Kar bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish. - M., 2013 yil.
3. Kukushkina O.I., Goncharova E.P. Koxlear implantatsiyadan keyin psixologik va pedagogik yordam. Bolaning yangi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish: monografiya. - M.: Poligrafiya xizmati, 2014 - 192 p.
4. Sataeva A.I. Koxlear implantatsiya kar odamlarga yordam berish vositasi sifatida // Rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish. - №1. - 2018 yil.

Хакбердиев Ж.А.
преподаватель кафедры специальной педагогики.

ЛОГОРИТМИКА, КАК ФОРМА КОРРЕКЦИННО-ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ЗАИКАНИИ У ДЕТЕЙ

Аннотация: Логарифмический построен на использовании связи между словами, музыкой и движением и выражает связь между этими компонентами, доминирование одного из них или связь между ними. В данной статье рассматривается интеграция обучения, лечения и обучения в реабилитации детей с заиканием с использованием связи между речью, музыкой и движением.

Ключевые слова: заикание, клоническое, тоническое, называние, ритмичность, логопедическая игра, интонация, движение.

Abstract: Logarithmic is based on the use of the relationship between words, music and movement, and expresses the relationship between these components, the dominance of one of them or the relationship between them. This article discusses the integration of teaching, treatment, and instruction in the rehabilitation of children with stuttering using the link between speech, music, and movement.

Key words: stuttering, clonic, tonic, naming, rhythmicity, speech therapy game, intonation, movement.

Логопедическая ритмика – это одна из форм своеобразной активной терапии, как одно из средств воздействия в комплексе методик и как учебная дисциплина. Первое понимание логоритмики основано на использовании связи слова, музыки и движения. Взаимоотношения указанных компонентов могут быть разнообразными, с преобладанием одного из них или связи между ними. Второе понимание логоритмики обусловливает включение ее в любую реабилитационную методику воспитания, лечения и обучения детей с различными особенностями речевого развития, особенно в отношении детей с заиканием.

Логопедическая ритмика – одно из звеньев коррекционной педагогики.

Логоритмические занятия направлены на всестороннее развитие ребёнка, совершенствование его речи, овладение двигательными навыками, умение ориентироваться в окружающем мире, понимание смысла предлагаемых заданий, на способность преодолевать трудности, творчески проявлять себя. Ежедневное выполнение в определённое время различных по своему характеру логоритмических упражнений (утренняя дыхательно-голосовая зарядка с движением, упражнения на расслабление, пение гласных звуков с движением и т.д.) приучает детей к оздоровительному режиму. Под влиянием регулярных логоритмических занятий в организме происходит перестройка различных систем, например, сердечно-сосудистой, дыхательной, рече-двигательной, познавательной и др.

Приложение 1

Коррекционно-воспитательные упражнения, используемые на занятиях по логопедической ритмике с детьми, страдающими заиканием

Упражнения, формирующие быстроту и правильную реакцию на сигналы

«Передача флажка под музыку»

Дети стоят в кругу, в темпе с музыкой передают флажок. На остановку в звучании тот, у кого в этот момент окажется флажок, поднимает его вверх. С возобновлением звучания дети опять передают флажок.

Передача мяча под музыку

Дети стоят в кругу и передают мяч. На остановку в звучании тот ребенок, у которого в этот момент окажется мяч, играет с ним, ударяя, например, три раза об пол или подбрасывая вверх (по инструкции педагога). С началом музыки мяч продолжают передавать по кругу.

Движение по кругу (несколько вариантов)

Дети идут по кругу, на остановку в звучании перестают двигаться. Упражнение можно провести с флажками: с прекращением музыки надо высоко поднять флажки над головой.

Дети идут по кругу, на акцент в музыке делают поворот в обратную сторону или легкое приседание.

Взявшись за руки, ребята цепочкой ходят в разных направлениях. На неожиданный акцент, в музыке ведущий цепочки опускается на одно колено. Цепочка продолжается двигаться дальше. На следующий акцент, идущий впереди, опять встает на одно колено. Так продолжается до тех пор, пока все дети не опустятся на одно колено. На следующий акцент первый встает и ходит между детьми, постепенно (на акценты в музыке) собирая их в цепочку.

Движение по кругу с мячом

Дети стоят в кругу, перед каждым на полу лежит мяч. С началом музыки дети берут мячи и, держа их в вытянутой вверх правой руке, идут по кругу. С прекращение звучания все останавливаются и кладут мячи на пол перед собой.

«Займи круг»

На полу педагог рисует круги по количеству участвующих в упражнении детей. Под музыку марша каждый ребенок ходит около своего круга, на акцент в музыке впрыгивает в круг и ждет следующего сигнала, по которому выпрыгивает из круга и опять ходит вокруг него.

Движение парами с обручами

Вся группа встает парами по кругу. Каждой паре дается обруч. Ребенок, который находится во внешнем круге, держит его в правой руке, ребенок, стоящий во внутреннем круге, – в левой. На неожиданный музыкальный сигнал ребенок, идущий по внешнему кругу, не отнимая руки от обруча, поворачивается лицом к обручу и пролезает в него (перешагивает левой ногой). После этого движения по кругу продолжается. На следующий сигнал то же самое делает ребенок, идущий по внутреннему кругу (перешагивает правой ногой).

«Стройте круг»

Детям предлагается перестроиться (двигаться врассыпную по комнате, или идти к центру, или перестроиться в круг) без ведущего и без заранее намеченных построений, двигаясь свободно по площадке самостоятельно найденным движением. Дети меняют движения в связи с контрастным звучанием частей музыкального произведения, на акценты в мелодии.

Выворачивание круга

Дети учатся передавать акценты в музыке, исполнять построения, требующие активного внимания от всей группы. Все участвующие делятся на пары и встают по кругу. На первую часть музыки дети идут вправо по кругу. На вторую часть музыки дети ведущей пары опускают руки, поворачивают из круга и бегут в противоположные стороны по кругу. К концу второй части музыки круг выворачивается (спиной к центру) и ведущая пара снова берется за руки. На повторение первой части дети идут по кругу в правую сторону, на повторение второй части дети следующей пары опускают руки и также бегут в разные стороны, выворачивая круг лицом к центру. Внимание детей направлено на резкое изменение ритма, темпа и характера музыкального произведения.

Упражнения на переключаемость с одного движения на другое

Упражнение с флажками

Дети построены в колонну парами в одном конце зала. Два флажка (красный и синий) лежат на двух стульях в другом конце. Под музыку марша первая пара идет к флажкам, берет их и свободно ходит по залу. Под музыку, исполняемую в быстром темпе, дети бегут к стульям, кладут флажки на свои места и возвращаются к колонне, становясь в конце ее. Упражнение продолжает выполнять следующая пара.

Упражнение с обручем

Под марш дети идут в колонне друг за другом. При изменении темпа музыки они бегут к обручу, который лежит в центре зала, берутся за него правой или левой рукой (по указанию педагога) и бегут по кругу, держась за обруч, пока не услышат изменения в темпе – снова звучит марш. Кладут обруч на пол и идут опять друг за друга.

Упражнение с движением по кругу

Дети образуют два круга. Один круг движется под марш. С началом мелодии быстрого темпа второго круга начинает движение, а первый останавливается.

Дети под марш идут по кругу. Движение прерывается музыкой быстрого темпа: все разбегаются свободно по залу. На остановку в звучании дети приседают на корточки в том месте, где их застал музыкальный сигнал. На возобновившийся темп марша снова собираются в круг и начинают упражнение сначала.

«Собираем камушки»

Дети сами (без указаний педагога) находят ритм и характер движения. Упражнение учит детей четко останавливаться на ходу в соответствии с ритмом музыкальных фраз.

ЛИТЕРАТУРА

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. Eastern European Scientific Journal, (6).

2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(6).

3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.

4. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB-INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном*

Ishmatova Ozodaxon Sirodjovna
CHDPU Maxsus pdagogika
kafedrasi o'qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJLI BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA FONETIK RITMIKA TEXNOLOGIYASINING KORREKSION IMKONIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmika texnologiyasining korreksion imkoniyatlari borasida so'z yuritiladi.

Аннотация: В статье говорится о коррекционных возможностях фонетико-ритмической технологии в развитии речи младших школьников с особыми потребностями.

Abstract: The article talks about the correctional possibilities of phonetic rhythmic technology in the development of speech of elementary school students with special needs.

Kalit so'zlar: Ishmatova O.S. , fonetik ritmika, ENB o 'quvchilar, prosodika, o'quv reja, audial, visual, kinesthetik…

Ключевые слова: Ишматова О.С. , фонетическая ритмика, студенты дети с нарушениями слуха, просодия, учебная программа, аудиальный, зрительный, кинестетический...

Keywords: Ishmatova O.S. , phonetic rhythmicity, children with hearing impairments, prosody, curriculum, audial, visual, kinesthetic...

Hozirgi kunda uzluksiz ta`limning har bir bo 'g' inida zamon talablariga moslashishga yo 'naltirilgan islohotlar olib borilmoqda. Jumladan kar va zaif eshituvchi bolalar ta`limida ham qator o 'zgarishlar yuz bermoqda. Bunda o 'quv rejalarining optimallashuvini misol qilib olishimiz mumkin. Ma`lum-ki kar va zaif eshituvchi bolalar umumta`lim maktablarida maktabgacha va maktab ta`limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan moslashtirilgan dastur asosida tahsil oladilar. Ushbu o 'quv reja har yili avgust oyida tahrirlanib, tasdiqlanadi, so'ngra amaliyotga joriy etishga taklif etiladi. Ushbu o 'quv rejada davlat komponenti hamda korreksion fanlar komponentlari bor. Korreksion fanlar komponenti aynan alohida ta`lin ehtiyoji bo 'lgan o 'quvchilarga mo 'ljallangan bo 'lib

-eshitish idrokini rivojlantirish, talaffuzni shakillantirish;

-nutqiy muloqot;

-musiqa va ritmika kabi mashg 'ulotlardan tarkib topgan.

Eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha yillik ish reja tuziladi. Talaffuz va nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha har bir o'quvchining talaffuzi va nutqidagi o'zgarishlardan kelib chiqqan holda individual reja tuziladi Musiqa va ritmika mashg'ulotlari maxsus ma'lumotga ega bo'lgan 2 nafar o'qituvchi: surdopedagog va musiqa rahbari tomonidan birgalikda o'tkaziladi.

"Nutqiy muloqot" korreksion dars o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda muhim hisoblanib, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi. Bu dars o'quvchilarni og'zaki, yozma, daktil va imo-ishorali shakllarda muloqot qilishiga o'rgatadi.

Musiqa va ritmika mashg'ulotlari maxsus ma'lumotga ega bo'lgan 2 nafar o'qituvchi: surdopedagog va musiqa rahbari tomonidan birgalikda o'tkaziladi.

Afsuski aksariyat muassasalarda ushbu mashg‘ulotlarga 2-darajali mashg‘ulot sifatida qaralganligi sababli, har doim ham mashg‘ulot kutilgan natijalarni bermayapti. Ya’ni kar va zaif eshituvchi bolalar fanlarni o‘zlashtirish va atrofdagilar bilan muloqotga kirishish uchun yetarli ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lmayaptilar. Shuning uchun ushbu muammoni hal etishda biz tomondan fonetik ritmika usuli yo ‘lga qo ‘yilmoqda. Ushbu mashg’ ulot ham korreksion fanlar sarasiga kiruvchi fanlardan hisoblanadi.

Umumta`lim maktablarda zaif eshituvchi bolalar nutqini atrofdagi nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlash imkoniyatiga ham ega bo ‘ladilar, biroq eshitish qoldig’i mavjud bo ‘lsada ularning og ‘zaki nutqi prosodik jihatdan orqada qolishi, nutqiy nafas va ovozdan to‘g‘ri foydalana olmasligi, mayda motorikasidagi va umumiy tana harakatlaridagi o ‘ziga xos qiyinchiliklar yuzaga kelishi kuzatuvlarimiz davomida aniqlandi. Hatto-ki koxlear implantatsiyadan so ‘ng ham bolalar nutqni mustaqil o ‘zlashtira olmasligi, oilada bolalarning reabillitatsion davrining to ‘g’ ri va to ‘liq olib borilishi holatlari juda ko’ p uchramoqda. Buning oqibatida bolalarning nutqi rivojlanmay qolayapti. Bunday sharoitda koxlear implantli bolalarga ham, zaif eshituvchi bolalarga ham og’ zaki nutqini shakllantirish va rivojlantirishda fonetik ritmika metodikasi xizmat qilishini aniqladik. Chunki fonetik ritmikada muayyan bir nutqiy materialni (tovush, bo’ g ‘in, so ‘z, jumla va hz) tananing turli harakatlari bilan birgalikda, uyg ‘unlashtirib talaffuz ettirilshda bolalarga kinezioterapevtik ta`sir ko’ rsatilib, unga nutqni butun tanasi bilan his etishga imkon beriladi. Fonetik ritmikaning asosida ritm yotadi. Bunday yondashuv natijasida kar va zauf eshituvchi bolalar 5- sinfdan boshlab umumta`lim maktablarda o‘qishini davom ettirishi mumkin bo ‘ladi.

Hozirgi kunda koxlear implantatli amaliyot juda yaxshi yo ‘lga qo‘yili bois barchaning ongida bola endi hech qiyinchiliklarsiz tengqurlariga etib oladi degan fikr paydo bo’ ldi. Ammo, agar jarrohlik amaliyotidan so‘ng nutqiy reabillitatsiya yaxshi yo’ lga qo ‘yilmasa, surdopedagog yoki logoped va oila tizimli yondashmasa bolaga unda paydo bo ‘lgan eshitish qobiliyati salbiy ta`sir etishi izlanishlainiz davrida aniqlandi. Tibbiy, pedagogik va psixologik reabillitatsiya talab darajasida olib borilsagina koxlear implant bola organizmiga o ‘rnashadi, bola nutqni egallaydi va hamma kabi ijtimoiy hayotga tayyor bo ‘lib boradi. O‘zbekistonda eshitish qobiliyati past bo‘lgan 250 nafar bolaga koxlear implant o‘rnatiladi. Bu haqda sog‘liqni saqlash vazirligi matbuot xizmati ma’lum qildi.

Koxlear implantdan so ‘ng pedagogic-psixologik reabilitatsiya quyidagi ishlarni o’ z ichiga oladi

- Nutqiy protsessorni sozlash (doimiy ravishda)
- Bolaning eshituv idrokini va nutqini rivojlantirish
- Bolani umumiy rivojlantirish
- Bola va uning yaqinlariga psixologik yordam ko ‘rsatish

Bunda bolaning eshituv idroki va nutqini rivojlantirish ishlari quyidagicha basqichlarda olib borilishi zarur

- Eshitishga o ‘rgatish
- So ‘zni idrok etish
- Bog‘langan nutqni shakillantirish
- Mustaqil nutqni tushunish va undan foydalanishga o‘rgatish.

Koxlear implantli amaliyotdan oldin boshlangan pedagogic-psixologik reabilitatsiya ishi CI dan so‘ng ham davom ettiriladi.

Ushbu jarayonlarning o’ z vaqtida, tizimli va to ‘g’ ri tashkil etilishi oqibatida CI li bolalar sog’ lom tengqurlari singari nutqni to ‘liq egallashlari mumkin degan nazariya bor. Ammo amaliyot-

da bu bilan bog' liq bo' lgan turli xil klinik, pedagogic-psixologik muammolar sabali hatto-ki CI li bolalar ham o 'z tengqurlariga yeta olmayaptilar. Shunday ekan yuzaga kelayotgan pedagogi-psixologik muammolarning yechini topishga harakat qildik.

Fonetik ritmika mashg 'uloti yuqorida sanab o 'tilgan korreksion mashg 'ulotlar, CI dan oldingi va ketingi korreksion –pedagogik reabillitatsiya jarayonlarining barchasida olib borilishi zarur deb hisoblaymiz.

Yuqorida ta`kidlab o' tganimizdek, fonetik ritmika - bu turli harakatlar (tana, bosh, qo'llar, oyoqlar) majmuasi bo 'lib, muayyan nutq materialining (iboralar, so'zlar, bo'g'inlar, tovushlar) talaffuzi bilan uyg'unlashtirilgan nutqiy mashqlari tizimidir. Fonetik ritmika yaxshi kinezioterapiya hamdir va uning asosi ritm hisoblanadi degan ta`rifga asoslanib, usbu metodikaning korreksion imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ENB bolalarga (jumladan CI li bolalar) audial, vizual, kinestetik ta`sir ko 'rsatadi degan xulosaga kelindi va buning asosida fonetik ritmikada:

Mayda va umumiy motorika harakatlari rivojlantiriladi; (harakat ritmi va muvozanat)
nutqning prosodic tomoni shakillantiriladi va rivojlantiriladi;
talaffuz ko' nikmalari shakillantiriladi va rivojlantiriladi;
nutqni eshitib idrok qilish qobiliyati shakillantiriladi va rivojlantiriladi.
Shu o' rinda nutqning prosodikasi nima?, degan savolga quyidagi 1- sxemada javob beramiz

(1-sxema)

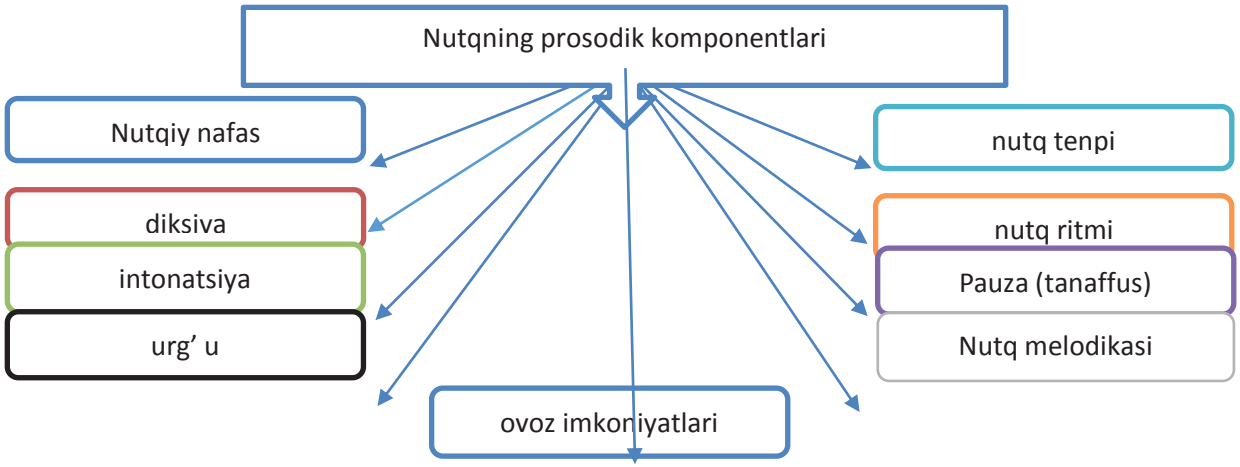

Nutqiy nafas – bu og' izdan qisqa va chuqur nafas olib, nafas **chiqarish paytida havoni oqilona taqsimlash va bir vaqtning o›zida turli xil tovushlarni talaffuz etish jarayoniga aytiladi Diksiya (lot. dictio – talaffuz) – so'zlarni aniq, ravshan talaffuz etish, so'zlash usuli. Nutq madaniyatining asosini tashkil etadi.**

Intonatsiya (lot. Intono – baland? talaffuz qilaman) (tilshunoslikda) – nutqning ohangi, uning maromiy-musiqiy tomoni; tovushning navbatma-navbat yuqorilashishi va pasayishidir. Intonatsiya nutqning sintaktik ma'nolari (darak, so'roq, buyruq)ni ham ifodalaydi. Nutq qaratilgan ob'yektga bo'lgan so'zlovchining munosabati, hissiyoti so'zdagi Intonatsiyada namoyon bo'ladi. Yozuvda Intonatsiya qisman tinish belgilari orqali ifodalanadi. Nutqning stilistik xususiyatlarini farqlashda, uni shakllantirishda ham intonatsiya ma'lum rol o'ynaydi.

Urg 'u (aksentema) bu- gapdagi biror bir bo' lakning boshqalariga nisbatan balandroq aytilishi yoki so 'zagi biror bir bo 'g' inning boshqalariga nisbatan kuchliroq talaffuz etilishidir. Urg 'u nitqni

yanada tushunarliroq qilishga yordam beruvchi lingvistikanin yana bir bo ‘lagidir.

Nutq meladikasi - ma’lum tilga xos ohang vositalari majmui bo’lib, monotonlikdan qochish imkonini beradi.

Nutq tempi - utqning talaffuz tezligi bo’lib, so’z mazmuni va talaffuz uslubiga bog’liq ravishda ma’lum bir qismlarini tezlashtirish yoki aksincha, sekinlashtirishdir. Ritm-ma’lum vaqt oralig’ida semantik yoki ekspressiv ma’noga ega bo’lgan nutq elementlarining ketma-ket almashinib turishidir. Matn shakllantiruvchi vositalaidan biridir.

Pauza (tanaffus)-ovozning ma’lum vaqtga to’xtashidir, nutq elementlarini aytilishidagi tanaffuslar. Pauzalar nutq oqimini to‘xtatadi, bu esa tinglovchilar tomonidan nutqni idrok etilishni osonlashtiradi.

Ovoz imkoniyatlari bu – ovozning kuchi, balandligi, tembri, ohangi va hz.

Shunday ekan prosodika yordamida eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarning talaffuz kamchiliklarini bartaraf etish mumkin. Bunda bolaning yoshnii, individual xususiyatlari, nuqsonning darajasi va intellectual salohiyatini inobatga olgan holatda yondashish lozim. Bolaning shu xususiyatlariga mos she’r, hikoya, matn va nutqiy monologlar tanlanadi. Nutq prosodikasi ENB bola uchun muloqot vaqtida muhim ahamiyatga ega. Nutq prosodikasini rivojlantirishda musiqa va harakatlardan foydalanish yanada samarali bo’ladi.

Eshitishida muammoso bo‘lgan bolalar og‘zaki nutqinini rivojlantirishga qaratilgan barcha jarayonlarning boshlang‘ich etapi fonetik ritmika bo‘lishi zarur deb hisoblaymiz, chunki L. Vigodskiy, Luriya, Pfafenrod va Vlasovalar qolaversa Pulatovalar ham nutqning harakat bilan rivojlanishini ilmiy tasdiqlaganlar. Bunda harakat nutqning stimulyatori desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Fonetik ritmika mashg‘ulotlarinig metodikasi maqola uchun foydalanilgan adabiyotlar ro ‘yxatida keltirilgan. Fonerik ritmika mashg’ uloti eshitishida nuqsoni bo ‘lgan bolalarda maktab internatlarida; oilada sharoitida; inklyuziv sinflarda olib borilishi maqsadga muvoffiq deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar

1. Ishmatova, O. S. (2022). Korreksion mashg’ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og’zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish. chirchiq, 1(1), 70.

2.Ishmatova, O. S. (2022). Mavzu: Eshitishida nuqsoni bor bolalarni estetik tarbiyalashning muhim omil. uzbek scholar journal, 10, 333-336.

3. Ishmatova, O. S. (2022). Fonetik ritmika texnologiyasini qo’llashda akt ning roli. eurasian journal of academic research, 2(12), 781-786.

4. Ishmatova, O. S. (2022). Role of phonetic rhythm in correction of speech defects. galaxy international interdisciplinary research journal, 10(11), 487-491.

5. Xusnuddinova, z. x. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang’ich sinf o’quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. ta’lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

6. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 13(1), 79-85.

7. Ishmatova, O. (2023). The effectiveness of using phonetic rhythm in speech development of children with special needs. science and innovation, 2(b5), 232-236.

8. Ishmatova, O. & Xolmirzayeva Z. (2023, january). Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning rivojlanishida oilaning ro’li. in международная конференция академических наук (vol. 2, no. 1, pp. 21-25).

Sheraliyev Sirojiddin Tursunboyevich
JDPU maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Toshpo’latova Muxlisa
JDPU Pedagogika-psixologiya fakulteti
Maxsus pedagogika(surdopedagogika) yo’nalishi talabasi

KORREKSION MASHG’ULOTLAR JARAYONIDA KAR VA ZAIF ESHITUVCHI O’QUVCHILARNI NUTQIY FAOLIYATGA O’RGATISHNING SAMARALI TEXNALOGIYALARI

Anotatsiya. Ushbu maqolada kar va zaif eshituvchilarning xususiyatlari, ta’lim-tarbiya olish jarayoni, ushbu jarayonning o’ziga xosligi, ular uchun tashkil etilgan maktablarda dars jarayonlarining turli uslub va metodlardan foydalangan holda tashkil etilishi, o’qituvchilarning bu jarayonda bevosita tutgan o’rni haqida yoritib beriladi.

Аннотация: в данной статье рассмотрены особенности глухих и слабослышащих, процесс воспитания, своеобразие этого процесса, организация учебного процесса в школах, созданных для них с использованием разных методов и методов, непосредственная роль учителей в этом. Процесс будет объяснен

Abstract. in this article, the characteristics of the deaf and hard of hearing, the process of education, the uniqueness of this process, the organization of lesson processes in schools established for them using different methods and methods, the direct role of teachers in this process will be explained about rni.

Kalit so’zlar: kar, zaif eshituvchi, kech kar bo’lganlar, idrok, xotira, eshitish, daraja, tovush, bo’g’in,bog’langan nutq, so’z, nutq, ravon nutq.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi «2017–2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori asosida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 19-iyuldagi «Maktabgacha ta’lim muassasalarining faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida»gi qarorida «Jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat maktabgacha ta’lim muassasasi to‘g‘risida»gi nizomda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalash, nuqsonlarini korreksiyalash, imkoniyatiga muvofiq maktab ta’limiga tayyorlash, jamiyatda moslashuviga ko‘maklashish talablalari qo‘yilgan.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim-tarbiya jarayoniga quyidagi vazifalar qamrab olingan:

– ular uchun munosib shart-sharoitlarni yaratish;

– jismonan baquvvat, aqlan, ma’naviy-axloqiy komil shaxs sifatida shakllantirish.

Ikkilamchi nuqsonlarini korreksiyalash. Ushbu vazifa o‘z ichiga to‘rtta maqsadni qamrab oladi:

bolalarning og‘zaki nutqini shakllantirish;

eshitish qobiliyatini rivojlantirish;

harakat kamchiliklarini bartaraf etish;

ijtimoiy hayotga moslashgan, pedagogik-psixologik jihatdan maktab ta’limiga tayyorlash.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan insonlar uchun ona tili – imo-ishora tili hisoblanadi. Ammo, mak-

tabgacha yoshdagi bolalarni teng integratsiya qilishni ta'minlash, keyinchalik hayotda o'z o'rnini topishi uchun kichkintoylarning og'zaki nutqini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratiladi. Bunday bolalarning nutqini rivojlantirish murakkab jarayondir. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori – nutqini harakatga keltiruvchi analizatorlar ishtirok etadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish yo'llari muntazam o'rganib borilishi shart. Ya'ni, eshitish qobiliyatini shakllantirish, psixologik, korreksion pedagogik jihatdan tayyorgarlik, lug'at boyligini oshirish lozim.

Bola hayoti davomida ijtimoiy tajribani, umuminsoniy va milliy ahloq-odob normalarini egallab boradi, ta'lim oladi va asta-sekin har tomonlama aqliy va jismoniy jihatdan etilib boradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan nogiron bolalarda bu jarayon qiyinchilik bilan kechadi, ular kattalarning yordamiga ko'proq bog'liq bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi ham maxsus yordamsiz sodir bo'lmaydi.

Shuning uchun bunday hollarda eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning reabilitatsiyasi va abilitatsiyasi muammolari yuzaga keladi. Koxlear implantatsiyadan keyin bolani eshitishga va so'zlashga ilk bor o'rgatish abilitatsiya deyiladi.Abilitatsiyaning maqsadi. Koxlear implantatsiyadan keyin bolaning eshitish idroqini va nutqini shakllantirish, o'zgalar nutqini tushunish va so'zlashish, muloqot qila bilishga o'rgatish, nutqini me'yorda eshituvchi bola nutqining darajasiga etkazishdan iborat.Abilitatsiyaning vazifalari va yo'nalishlari: bolada kommunikativ ko'nikmalarni (ya'ni bola uchun qulay muloqot shakllaridan foydalanib, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlarga koxlear implantli rishish qobiliyatini) rivojlantirish; bolada koxlear implant yordamida atrofdan kelayotgan tovushlarni eshitib idrok etish qobiliyatini rivojlantirish, ya'ni bolada ko'plab nutqiy bo'lmagan va nutqiy signallarni (so'zlar, tovushlar, iboralarni) topish, farqlash va tanish malakasini rivojlantirish; ushbu signallarning bola xotirasida tovushli obrazlarini to'plashga o'rgatish; bolada til tizimini rivojlantirish, bolaga ko'plab so'zlarning ma'nolarini, ularning tovush tarkibini, gapda so'zlarni o'zgartirish va qo'shish qoidalarini o'rgatish; ushbu hamma axborotni bola xotirasida mustahkamlash; bolaning og'zaki nutqini rivojlantirish, ya'ni bolada o'zi xabar qilmoqchi bo'lgan fikrni paydo qilish hamda bu fikrni nutqiy birliklar ketma-ketligiga aylantirish malakasini hosil qilish; artikulyatsion organlarning harakatlantiruvchi dasturlarini shakllantirish va shu yo'l bilan muayyan akustik xossalarga ega bo'lgan nutq tovushlarining talaffuz qilinishiga erishish;bolani har xil kommunikatsion vaziyatlarda nutqdan foydalanishga o'rgatish. Bolada bu malakalarni rivojlantirish ko'p yillarni talab qiladi. Buning ustiga yana shuni ham yodda tutish kerakki, qulog'i eshitmaydigan kichik yoshdagi bolada kar bolalarda odatda kamchiliklar bilan rivojlanadigan boshqa ko'nikmalarni – atrof olam haqidagi umumiy tasavvurlarni, tafakkur, xotira, diqqatni, harakatlanish faolligini (yirik va mayda motorikani), hissiyirodaviy sifatlarni rivojlantirish ham zarur. Bolalarda, ayniqsa kichik yoshdagi bolalarda ushbu hamma ko'nikmalar parallel ravishda va o'zaro aloqada va asosan kun davomida o'z atrofidagi kattalar bilan o'zaro muloqot paytida rivojlanadi.

Shuning uchun boshidanoq surdopedagogik ish ham, kun davomida ota-onalar bolalari bilan olib boradigan rivojlantiruvchi ish ham, xuddi normal rivojlangan bola bilan bo'lganidek, bu rivojlantiruvchi yo'nalishlarning hammasini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, nogiron bolada har xil ko'nikmalarni rivojlantirar ekanmiz, xuddi shu yoshdagi me'yorda rivojlangan bolalarga nisbatan qo'llanadigan ko'rsatkichlarga tayanishimiz kerak.Ta'lim-tarbiya jarayonida umumpedagogik va xususiy tamoyillar e'tiborga olindi. Ya'ni nutqni keng qamrovli rivojlantirish bo'yicha olib boriluvchi ishlarda quyidagi tamoyillarga rioya qilinish lozim.

1. Har bir bolaning nutqini rivojlantirishda, nutqiy rivojlanishning dastlabki dara-

jasini hisobga olgan holda, tabaqalangan ravishda va individual yondashish tamoyili. 2. Til o'rgatishda tilni muloqot (kommunikatsiya) quroli sifatida shakllantirish tamoyili.

4. Kommunikativ tizimni amalga oshirishda asosiy: genetik, faoliyat hamda struktur-semantik tamoyillarga tayanish.

5. Nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilishning mavzuiy tamoyili. 6. Nutqni yaxlit jarayon sifatida shakllantirishda nutqiy faoliyatning turli ko'rinishlari (atrofni eshitish-ko'rish va eshitish, so'zlash, o'qish, yozish vositasida idrok etish) ni o'zlashtirishni ko'zda tutish. 7. So'zlashuv nutqini rivojlantirishning amaliy faoliyat bilan bog'liqligi tamoyili.

8. So'zlashuv muloqotiga ehtiyojni yuzaga keltirish tamoyili.

Abilitatsiya paytida koxlear implantli bolalar bilan ishlashda qo'llanadigan metodlar. Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bola bilan olib boriladigan reabilitatsion ishda zaif eshituvchi bolalarga nisbatan qo'llanadigan hamma metodlar to'g'ri keladi. Biroq bu o'rinda o'ziga xos jihatlar ham mavjudki, (Korolyova I.V.), ularni, qaysi metod qo'llanishidan qat'i nazar, e'tiborga olish lozim. Birinchidan, abilitatsion ishning dastlabki yilida asosiy ish eshitish idrokni rivojlantirishga qaratilishi kerak va buning uchun avvalam bor kundalik odatiy vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, koxlear implantli bolada qisqa vaqt ichida tabiiy eshitish idrokni rivojlantirish hamda bunda bolada, me'yorda eshitadigan bolalar kabi, o'z nutqini va o'zgalar nutqini idrok etib tushunish darajasiga erishish vazifasi turadi.Uchinchidan, koxlear implantli qilingan bola bilan olib boriladigan ishning o'ziga xos jihati shundaki , bolada eshitish ko'nikmasini rivojlantirish kerak. Buning uchun bola bilan muloqotda uning qarshisida emas, yonida (koxlear implantant qo'yilgan tomonida) o'tirgan holda suhbat olib borish, o'ynash, kitob o'qish kerak. Bunda bola nutqni yaxshi eshitadi va so'zlovchining lablarini ko'rmay turib, e'tiborini diqqat bilan eshitishga qaratadi. To'rtinchidan, ilk yoshda implantant qo'yilgan kar bola bilan ishlashda daktil nutq shaklidan, nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki tovush talaffuzini shaklalntirish vositasi sifatida ham foydalanish shart emas. Beshinchidan, bolada eshitish tajribasi va diqqat buzilishining mavjudligi, ota-onalarning abilitatsiya jarayoniga tayyorligi bilan bog'liq holda abilitatsiya davri uchun 6 oydan 18 oygacha vaqt kerak bo'ladi. Shu bilan birga eshitishida nuqsoni bo'lgan ko'pchilik bolalarda nutq buzilishlari mustaqil buzilishlar sifatida mavjud bo'ladi. Bular yo birlamchi buzilishlar (tegishli miya markazlarining shikastlanishi oqibatida), yo ikkilamchi (ilk yoshda yuz bergan karlik tufayli harakat nutq markazlari rivojlanishining buzilishi oqibatida) buzilishlar sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun metodlar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda katta yordam beradi. Faqat bu o'rinda logoped koxlear implantli bola bilan ishlashda shuni aniq anglab olishi kerakki , koxlear implantli bolada faqat tovush talaffuzigina emas, balki nutqning to'liq rivojlanmaganligi ham kuzatiladi. Bunda nutqning ekspressiv rivojlanmaganligi passiv va aktiv lug'atning hamda grammatik nutq tuzumining rivojlanmaganligi bilan belgilanadi. Bu bola bilan til tizimini (ona tili tizimini) shakllantirishga (passiv va aktiv lug'at to'plash, grammatik til tuzumini shakllantirish, mustaqil nutqni rivojlantirishga) qaratilgan uzoq yillarga mo'ljallangan maqsadli surdopedogogik ish olib borilishini taqozo etadi.

Koxlear implantli bolaga xos yana bir xususiyat shundaki , kichik yoshida implantatsiya qilingan bola bilan olib boriladigan korreksion ishda global o'qish metodidan foydalanish kerak bo'lmaydi. Biroq 3 yoshdan keyin koxlear implantli qilingan bolani o'qishga o'rgatishda analitik-sintetik o'qish metodidan foydalanish kerak.Koxlear implantli bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishda verbotonal metod nisbatan keng qo'llanadi. Bu metod Zagreb (Xorvatiya) shahridagi SUVAG markazida prof. P.Guberina tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, eshitishi turli darajada yo'qolgan va

eshitish apparatlaridan foydalanadigan bolalar nutqini rivojlantirishda katta samara berishi amalda o‘z isbotini topdi. Bu koxlear implantli bolalarga ham to‘la ma’noda tegishli. Bu metod avvalam bor fonetik ritmikada, koxlear implantli nutqsiz bolalarda tovushlarni keltirib chiqarish usullarida, tana harakatlari va nutq tovushlarining o‘zaro aloqasiga asoslangan nutqning intonatsion-ritmik tomonini shakllantirishda, bolada nutqiy muloqotga bo‘lgan motivatsiyani rivojlantirishda katta samara beradi. Implantatsiya qilingan bolalar bilan olib boriladigan ishda qo‘llanadigan maqbul metodlardan yana biri eshituv-nutqiy (audio-verbal) metoddir. Uning asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

- Koxlear implantli bola eshituvining rivojlanishi tabiiy shart-sharoitda kun davomida bolaga g‘amxo‘rlik qilayotgan kattalar bilan muloqotda kechadi.

Rivojlanayotgan eshituv asosida bolaning nutqi ham, normal eshituvchi bolaning nutqi kabi, tabiiy holda rivojlanib boradi. Bunda biz tayanadigan asosiy shior “Eshitamiz, fikrlaymiz va kun bo‘yi eshitib turib gapiramiz” so‘zlaridan iborat;

- ota-onalar va yaqin kishilar bolaning nutqini va ona tilini rivojlantirishda tabiiy va eng yaxshi o‘qituvchilardir;

- eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolaning nutqini va eshituvini rivojlantirishdan ko‘zlanadigan asosiy maqsad uni umumta’lim maktabida o‘qishga tayyorlashdan iborat. Koxlear implantanli bolalarda eshitish darajasini rivojlantirish, nutqni me’yorda rivojlanayotgan tengdoshlari kabi, to‘liq egallay olishlariga erishish, ruhiy jarayonlarining rivojlanishida hamda ijtimoiy hayotda o‘z o‘rinlarini topishlariga ko‘maklashish masalalari surdopedagogika fanlarining oldida turgan dolzarb masalalardandir. Ushbu toifaga mansub bolalar nutqini erta korreksiyalash ularni ijtimoiy hayotga erta moslashtirish omili sanaladi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan va koxlear implantatsiya qilingan bolalarning reabilitatsiya masalari Rossiya olimlaridan I.V. Korolyova, Jukova O.S., Zontova O. V., Tavartkoladze G.A., Sataeva A.I., Mironova E.V., Frolenkova I.D. va b., chet ellik olimlardan Litovsky R., Parkinson A., Arcaroli J. tadqiqotlarida va amaliy faoliyatlarida keng yoritib berilgan. O‘zbekistonda esa ushbu masalaga hozircha faqat amaliy jihatdan yondoshib kelinmoqda va bu yo‘lda prof. L.R.Muminova, E.B.Amirova, U.Yu.Fayzieva, R.Sh. Kutdusova va boshkalar korreksion-rivojlantiruvchi ishlar olib borishmoqda.Ushbu defektologlarning olib borilayotgan ilmiy ishlar natijasida bolalar ham, xuddi sog‘lom tengqurlari kabi, ijtimoiy shaxs bo‘lib etishishlari uchun barcha imkoniyatlarga ega ekanliklari hamda ulardagi mavjud kuchli imkoniyatlarni ishga solish nutqni rivojlantirish asosida amalga oshirilishi lozimligi isbotlandi. Bolalarning nutqni egallab borishlari sari ularda ijtimoiy (hayotiy) malakalarning shakllanishiga oid imkoniyatlar kengayib boraveradi.

Aniqrog‘i, faoliyat asosida rivojlantiriluvchi nutq ijtimoiy me’yorlarni egallashning zaruriy shartidir. Ushbu jarayonning jadallashuviga xizmat qiluvchi omillardan biri bolalar nutqini ilk, maktabgacha yoshda bo‘lgan davrda shakllantirish sanaladi. Koxlear implantantli bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish orqali ularning ijtimoiy moslashuvlari darajasini ko‘tarishning yo‘l va vositalari asoslab berildi. Koxlear implantantli koxlear implantli chik yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarning mazmuni kuyidagilardan iborat: bolaning eshitish idrokini rivojlantirish;lug‘at zahirasini va grammatik tuzumini shakllantirish;tovushlarni talaffuz qilish ko‘nikmalari va og‘zaki nutqni rivojlantirish;o‘qish malakalarini rivojlantirish;eng oddiy matematik tasavvurlarni shakllantirish;atrof olam haqidagi tasavvurlarni, umumiy kognitiv malakalarni hosil qilish, diqqatni rivojlantirish; yirik va mayda motorikani rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.U.hamidova "Maxsus pedagogika". Toshkent-"Fan va texnologiya". 2018, 7-8-betlar.
2. Akramova, x. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. Архив научных публикаций jspi, 15(1). Извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918
3. Sheraliyev, s. (2020). Кар ва заиф эшитувчи ўқувчиларни инклюзив таълимга тайёрлашда коррекцион машғулотларнинг аҳамияти. *Журнал педагогики и психологии в современном образовании*.

Маматова Музайяна Батировна ,
Низомий номидаги ТДПУ логопедия кафедраси в/б доценти, PhD

ДИЗАРТИЯЛИ БОЛАЛАРДА МОТОРИКАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ- НУТҚНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЕТАКЧИ ОМИЛИДИР

Хозирги кунда ёш авлодни хар томонлама етук ва баркамол шахс сифатида тарбиялаш давлат сиёсати устувор йуналишларидан бирига айланди.Болаларнинг камол топтириш учун энг қулай даври бу сензетив даврдир. Болалар олиб бориладиган ишнинг энг қулай даври бу –мактабгача ёшдир. Мактабгача ёшдаги нутқ нуқсонига эга болаларнинг катта улушини дизартрия нутқ нуқсонига эга бўлган болалар ташкил этмоқда. Дизартрияда нутқ аъзоларининг (юмшоқ танглай, тил, лаблар) кам ҳаракатланиши натижасида нутқ товушлари артикуляцсияси қийинлашади, шу билан биргаликда овоз, нафас бузилишлари ҳамда нутқнинг суръати, ритми ва ифодалилигида ўзгаришлар кузатилади.Дизартриянинг нутқий ва нутқий бўлмаган нуқсонлари характери ҳақидаги фикрлар М.Б.Эйдинова ва Правдина-Винарская; О.В.Правдина; Р.И.Мартынова; Р.А.Белова-Давид; Э.Я.Сизова; Э.К.Макарова; Е.Ф.Соботович; И.И.Панченко; Г.В.Гуровец ва С.И.Маевская; Е.М.Мастюкова, М.В.Ипполитова; JI.В.Лопатина, Н.В.Серебрякова; И.Б.Карелина; В.А.Киселева; О.А.Токарева; Л.В.Мелехова каби олимларнинг ишланишларида ўз аксини топган.Аммо кўпчилик мутахасислар дизартрияни таснифлашда жароҳатланиш ўчоғини ҳисобга олиш тамойилига амал қилиб, дизартрияни қуйидаги турларга ажратадилар: булбар, пседобулбар, қобиқли дизартрия, қобиқ ости ва миячали дизартрия.

Дизартрияни кўпгина олимлар тўғридан тўғри болалар церебрал фалажи билан боғлашади.

Болаларда дизартриянинг енгил ва оғир даражаси фарқланади. Шунингдек дизартриянинг болалар нутқининг атрофдагиларга тушунарлилик даражаси бўйича классификация хам мавжуд:

- Товушлардаги нуқсонлар фақатгина текширув давомида мутахассисларгагина сезилади;
- Талаффуздаги нуқсонлар барчага сезиларли, лекин боланинг нутқи атрофдагилар учун тушунарли;
- Боланинг нутқи фақатгина яқинларига ва қисман атрофдагиларга тушунарли;
- Нутқ хаттоки яқинларига хам тушунарсиз.

Бугунги кунда махсус мактабгача таълим муассабларида тарбияланаётган болаларнинг каттагина қисмини енгил даражадаги дизартрияли болалар ташкил этади. Маълумки, бу тоифа болалар билан коррекцион логопедик ишларни такшил этишда

ўзбек тили хусусиятларини ҳисобга олиб ишлаб чиқилган махсус дастурлар, методикалар, адабиётарнинг мавжуд эмаслигини муаммонинг долзарблигини белгилайди.

Дизартриянинг енгил шакли – марказий нерс системасини жароҳатланиши оқибатида юзага келадиган артикуляция бузилишлари билан бевосита боғлиқ бўлган нутқ бузилишидир (миянинг микро-органик жароҳатланиши). Бу нуқсонга товушлар талаффузининг бузилиши, нутқнинг тембри, темпи, ритми ҳамда просодикани бузилиши хос бўлади. Замонавий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бугунги кунда 4 ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларнинг 40% турли даражадаги нутқ нуқсонлари кузатилса, улардан 10% ини енгил даражадаги дизартия ташкил этади. Бу нуқсон одатда кечроқ, 5-6 ёшларда аниқланади. кеч аниқланишига сабаб, бу нуқсоннни яққол кўзга ташланмаганлигидир.

Юқорида келтирилган маълумотларнинг барчаси дизартриянинг билан азият чекаётган болалар билан коррекцион логопедик ишларда моторикани ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.Яна шуни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозимки, тадқиқотчи олимларнинг изланишлари ва амалиётчи логопедларнинг иш тажрибалари дизартрияли болаларда товушлар талаффузидаги нуқсонларни бартараф этишга мускуллар тонусининг ўзига хослиги сабаб 3 ойдан-7 ойгача, баъзан 1 йилгача вақт кетиши мумкин экан. Баъзан энг осон товушларни автоматизацияси учун ҳам анча вақт кетади. Бу вақтда ота- оналар учун логопедик машғулот керакли натижани бермаётгандек туюлади.. Дизартрияли болалар нутқини ривожлантириш бўйича олиб бориладиган коррекцион – логопедик ишларда моторикани ривожлантиришга катта аҳамият берилади. Е. Ф.Архипова ва Е.А.Дьяковалар коррекцион логопедик ишаларда артикуляцион ва майда моторикани ривожлантириш учун логопедик массаждан фойдаланиш юқори самара беришини таъкидлашади.Кўпчилик невропатологлар ва дефектологлар томонидан нутқни ривожлантиришда майда қўл мотрикканини ривожлантиришга катта аҳамият берилади. В.М Бехтерев, В.А.Сухомлинский, В.Антаков-Фомин, М.И.Кольцова, Е.И.Исенинлар томонидан қўл моторикаси ва нутқий фаолият ўртасидаги боғлиқлик аниқланган. Қўл моторикаси ҳаракатларига жуда кўп ҳаракатлар киради: оддий тугма қадашдан тортиб, мураккаб кетма- кет бажариладиган координациялашган ҳаракатларни бажаришгача (ёзиш, чизиш).Қўл моторикасини ривожлантиришда бармоқлар машқи, Су-джок терапия, қумли терапия, арт терапия, бармоқлар театридан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу каби моторикани ривожлантирувчи машқлар ва ўйинларни кўплаб келтириш мумкин. Бундан ташқари логопед ўзининг фантазияси, ижодкорлиги ва болаларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўзининг муаллифлик ўйинлари, машқлари ва топшириқларини ҳам ишлаб чиқиши мумкин. Энг асосийси, дизартрияли болаларда моторикани ривожлантириш улардаги нутқий нуқсонларни бартараф этишга катта ёрдам беришини ёддан чиқармаслик лозим. Ўз вақтида тўғри ташкил этилган логопедик машғулотлар ва топшириқлар дизартрияли болалар моторикасини ривожлантириш билан бир вақтда нутқини ҳам самарали ривожлантиради.

Адабиётлар;

1. Аюпова М.Ю. “Логопедия” дарслиги, Тошкент-2007 й.

2.Архипова Е. Ф. Коррекционно-логопедическая работа по преодолению стертой дизартрии у детей / Е. Ф. Архипова. - М.; АСТ, Астрель, 2008.

3.Винарская Е. Н. Дизартрия. - М.; АСТ, Астрель, 2009.

4.Киселева В. А. Диагностика и коррекция стертой формы дизартрии. Пособие для логопедов. - М.; Школьная пресса, 2007.

5.Кольцова М.М. Двигательная активность и развитие функции мозга ребенка // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста / Под ред. М.М. Алексеевой, В.И. Яшиной. – М., 1999. – с- 17.

Ishmatova O. S.
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti “Maxsus pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

ALOHIDA EHTIYOJLI BOSHLANG‘ICH SINF O’QUVCHILAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA FONETIK RITMIKADAN FOYDALANISH ILMIY-METODIK MUAMMO SIFATIDA

Annatatsiya: Ushbu maqolada alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o’quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanishning ilmiy-metodik tomonlari tahlil etilgan.

Annatatsiya: v dannoy state analiziruyutsya nauchno-metodicheskie aspekt**ы** ispolzovaniya foneticheskoy ritmiki v razvitii rechi mladshix shkolnikov s osob**ы**mi potrebnostyami.

Annatation: this article analyzes the scientific and methodological aspects of the use of phonetic rhythmics in the development of speech of primary students with special needs.

Tayanch so’zlar: Ta`lim to ‘g ‘risidagi qonun, “Xalq konstitutsiyasi”, inklyuziv ta`lim, fonetik ritmika, harakat, temp, og’ zaki nutq, Koxlear implantatsiya, akustik+vizual+kinestetik, analizator, Pedro De Leon , ispeniya, daktil, imo-ishora, nutqning talaffuz tomoni, eshitishida nuqsoni bo ‘lgan, talaffuz ko ‘nikmasi, Luriya.

Klyuchevы**e slova:** Zakon ob obrazovanii, “ Konstitutsiya respubliki Uzbekistan”, inklyuzivnoe obrazovanie, foneticheskaya ritmika, dvijenie, temp, ustnaya rech, koxlearn**ы**y implant, akusticheskiy+vizualn**ы**y+kinesteticheskiy , analizator, Pedro de Leon, ispanskiy, daktil, jest, aspekt proiznosheniya rechi, narushenie sluxa, manera proiznosheniya, Luriya.

Keywords: The law on education, “people’s constitution”, inclusive education, phonetic rhythmics, movement, tempo, acute speech, Cochlear Implantation, acoustic+visual+kinesthetic, analyzer , Pedro De León, ispenia, Dactyl, gesture, pronunciation side of speech, hearing impairment, pronunciation pattern, Luria.

So ‘nggi yillarda davlatimiz rahbari tashsabbusi bilan yurtimizdagi alohida ehtiyojli aholi qatlamiga, ayniqsa alohida ta`lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarga mehr va muruvvat ko ‘rsatibgina qolmasdan, ularga hamma kabi yashash, ta`lim olish, o ‘z kelajagini o ‘z qo‘li bilan yaratishdek katta imkoniyatlar eshigi ochilmoqda . Bu 2020 yilda qabul qilingan Ta`lim to ‘g ‘risidagi qonun , 2023 yilgi yangi tahrirdagi “O ‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasi” (50 madda, 6chi bo ‘lim) va qator farmon va farmoishlar, qrorlarda yaqqol namoyon bo ‘ldi. Endilikda barcha ta`lim muassasalarida alohida ta`lim ehtiyojiga ega bo ‘lgan bolalar uchun inkluziv ta`lim joriy etilgani ushbu toifadagi bolalarni jamoatlashtirishdagi ko ‘pgina muammolarni hal etdi.

Ammo har bir insonning hayotda o ‘z o ‘rnini topishi uchun unga atrofdagilar bilan munosabatga kirishish muhimdir. Ayniqsa nutqiy munosabat alohida o ‘rin tutadi. Alohida ta`lin ehtiyojiga ega bo ‘lgan insonlar toifalari juda ko ‘p (ko ‘rishida muammolari bo ‘lganlar, aqliy muammolari bo ‘lganlar, nutqida nuqsoni bo ‘lganlar, eshitishida muammolari bo ‘lganlar va h.z) ammo , shulardan nutqiy munosabatga kirishishga qiynaluvchi, boshqalar nutqini (alohida tayyorgarliksiz) to ‘liq tushunish va o ‘zi ham boshqalardek muloqotga kirishishda mushkulliklarga eng ko ‘p duch keladigan toifa bu eshitishida muammosi bo ‘lgan insonlardir.

Inson atrof muhitni to ‘liq anglashi uchun uning barcha analizatirlari birdek ishtirok etishi muhimdir. Inson hayoti davomida oladiyan barcha informatsiyaning 13 % eshituv analizato-

ri orqali qabul qilishi isbotlangan . Eshituv orqali esa nutq shakllanishini, nutqiy muloqotning yetarli darajada amalga oshishida eshitishning o‘rni beqiyos bo‘lib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok etish sanaladi. To‘laqonli eshitish nutq shakllanishining omili hisoblanib, u orqali insonning so‘z-mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo‘ladi.

Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a’zolar sistemasi orqali amalga oshiriladi-ki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o‘ynaydi. shunday ekan eshitishida muammosi bo ‘lgan bolalarning nutqi rivojlanmay qolishi , “soqovlik” ning yuzaga kelishi ikkilamchi va eng katta nuqsonni keltirib chiqaradi. Eshitishida muammosi bo ‘lganlarning nutqini rivojlantirish ustida birinchi bor Yevroppada salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Jumladan ispaniyalik rohib Pedro De Leon 1550 yillarda ijobiy natijalarga erishgan. Bugungi kungacha fan va texnologiyalar taraqqiy etib ketayotgan zamonda imkoniyatlar yanada kengaydi. Hozirgi zamon eshitishida muammolari bo ‘lgan bolalar avvalgi zamonda yashagan toifadoshlaridan ancha oldindalar. Dunyo bo ‘ylab urfga kirgan Koxlear implantatsiya natijasida juda ko ‘pchilik bolajonlarimizning eshituv jarayoni tiklandi. Mamlakatimizda har yili 700-800 nafardan ko‘p bola tug‘ma eshitish qobiliyatining pastligi va karlik bilan tug‘iladi, yiliga mingdan ortiq kishiga orttirilgan karlik tashxisi qo‘yiladi. 2019 yil holatiga 1000 dan ortiq koxlear implantini o‘rnatish operatsiyasi o‘tkazildi. shu yilining o ‘zida 180 ga yaqin bola maktabga chiqi. Ularning katta qismi sog‘lom bolalar qatori umumiy o‘rta ta’lim maktabida o‘qimoqda.

Ming afsus-ki, implant o ‘rnatib , funksional eshituv tiklanganining o ‘zi bolaning nutqini rivojlanib ketishi uchun yetarli emasligi tajribadan ma`lum bo ‘ldi. Operatsiyadan keyingi reabilitatsiya ishlari juda muhim sanaladi. Tug ‘ilganidan bugungi kunga qadar bola tovushlarni, ayniqsa nutqiy tovushlarni to ‘liq eshitmas edi, uning uchun bugungi kunda eshitayotgan barcha tovushlari tushunarsiz bir shovqindek tuyulishi aniq. Operatsiyadan keyingi reabilitatsiya ishlari o ‘z ichiga eng avvalo eshitishga o ‘rgatishni talab etadi. Bola nutqiy va nonutqiy tovushlarni ajratishga o ‘rganadi, nutqiy nafas, ovoz funksiyalarini egallaydi, nonutqiy tovushlarni talaffuz etishga o’ rganadi va albatta nutqiy tovushlarni talaffuz etishga o ‘rganishi lozim bo ‘ladi. Mamlakatimizda soha mutaxassislari, olimlar tomonidan ko ‘plab samarali metodikalar amaliyotga tadbiq etilgan. Ushbu metodlar eshitishida muammosi bor bolalarning labdan o ‘qish qobiliyatini shakllantirgan, imo - ishora va daktil nutqdan foydalanishga o ‘rgatgan. Ammo endi bola eshitadi, bunday holatda asta -sekinlik bilan bolalarimizni og ‘zaki nutqga o ‘rgatish lozim va zarurdir. Endi bizga bolalarning aynan shu tomonini rivojlantirishga maksimal yordam beruvchi metodika zarur bo ‘lmoqda. Shunday metodikalardan biri biz o ‘rganayotgan Fonetik ritmika metodikasidir.

Fonetik ritmika - bu turli harakatlar (tana, bosh, qo’llar, oyoqlar) majmuasi bo ‘lib, muayyan nutq materialining (iboralar, so’zlar, bo’g’inlar, tovushlar) talaffuzi bilan uyg’unlashtirilgan nutqiy mashqlari tizimidir.

Fonetik ritmika yaxshi kinezioterapiya hamdir va uning asosi ritm hisoblanadi.

Fonetik ritmikada asosiy ish bolaga tovushni ham vizual, ham akustik va ham kinestetik anglatish hisoblanadi. Tovushni bola butun badani bilan his etadi, eshitadi va ko ‘radi. Tovush nutqda paydo bo ‘lgach uni bo ‘g ‘in va so ‘zlarda mustahkamlash uchun ham audial+vizual+kinestetik ta`sir ko ‘rsatiladi. Bu jarayonlarga ritm ham qo ‘shiladi. Chunki eshitishida muammosi bor bolalarning og’ zaki nutqi prosodika tarafdan ham nuqsonli bo‘lib chiqadi. Agar biz so ‘z yoki gapdagi urg ‘ular, intonnatsiya ustida ishlamasak bolaning nutqi tushunarsiz bo ‘lib qoladi. Fonetik ritmika mashqlarida ritm funksiyasi shu muammoni hal etishda yordam beradi.

Fonetik ritmika orqali bola nutqining barcha komponentlari rivojlanadi. Bunda so ‘z va iboralardan so ‘ng gap ba matn ustida ishlar boshlanadi. Bolalar bilan sherlarni yod olish bilan birgalikda

ularni emotsional , ifodali qilib talaffuz etish ko'nikmalarini ham rivojlantirish uchun elementar mashqlar majmui ham bajariladi.

2021 yildan buyon olib borilayotgan tadqiqotlardan shu aniq bo 'ldi-ki, eshituv qoldig 'i qisman bo 'lsada tiklangan bolalarimiz, zaif eshituvchi boshlang 'ich sinf o 'quvchilar nutqining talaffuz tomonini shakllantirish va rivojlantirish uchun fonetik ritmika juda samarali usul hisoblanadi. Uning negizida harakat yotar ekan, harakat esa nutqni rivojlantirishi neyrologik tomondan isbotlanfan fakt ekani Luriyaning 2003 yilda nashr etilgan "Osnov**ы** neyropsixologii" asaridan bizga ma`lum.

Fonetik ritmikada esa talaffuzni shakillantirish va rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar bor. Fonetik ritmikamashg' ulotlari o 'z ichiga quyidaki korreksion vazifalarni oladi:

bolaning umumiy va mayda motorikasini rivojlantirish;
nutqiy nafas va ovozni shakillantirish, rivojlantirish;
bolaning kinestetik sezgisini rivojlantirish;
talaffuzni shakillantirish va rivojlantirish;
nutqining prosodik tomonini shakllantirish va rivojlantirish;
temp va ritmni his qilish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish;
jamoada harakatlanish qobiliyatini shakillantirish va rivojlantirish va h.z.

Hozirda mamlakatimiz bo 'ylab 3 ta maxsus maktab internatida tajriba-sinov ishlari olib borilayotganini ma`lum qilamiz. Tajriba -tinov ishlarining dastlabki bosqichlarida biz tomondan izlanishlar natijasida maxsusu muassasalarda olib borilayotgan korreksion darslarda o g 'zaki nutqqa o 'rgatish ishlarining aksariyat qismi faqat eshituv idrokini rivojlantirish va talaffuzni shakillantirish mashg 'ulotlarida olib borilishi aniqlandi. Bu degani boshqa korreksion mashg 'ulotlar fitmika va hokazolarda og'zaki nutqqa o 'rgatish ishlariga urg' u berilmaydi. Masalan ritmika mashg' ulotlarida bolalarga hayvonlar harakati va ovoziga taqlid qilish yoki bayram tadbirlari uchun raqslar o 'rgatishga ko 'proq urg 'u berilar ekan. Ammo bunday tajribaga ega bo 'lgan eshitishida nuqsonu bor bola ertaga kata hayotda hamma singari o 'z o 'rnini topib ketishiga yetarli emas-ku! Shunday ekan, shu va boshqa barcha o 'quv mashg 'ulotlarida fonetik ritmika elementlariga murojaat qilinsa, bolalarning og 'zaki nutqni egallashi osonroq kechadi deb hisoblaymiz.

Xulasa qilib shuni aytish joiz-ki, fonetik ritmikaning ko 'pqirraligi va differensialligi eshitishida nuqsoni bo 'lgan bolalarga og' zaki muloqotni o 'rganishga olib boruvchi eng optimal yo 'ldir.

Adabiyotlar

1. Ishmatova, O. S. (2022). Korreksion mashg'ulotlarda eshitishida nuqsoni bor bolalarning og'zaki nutqini fonetik ritmika orqali rivojlantirish. Chirchiq, 1(1), 70.

2. Ishmatova, O. S. (2022). MAVZU: ESHITISHIDA NUQSONI BOR BOLALARNI ESTETIK TARBIYALASHNING MUHIM OMIL. Uzbek Scholar Journal, 10, 333-336.

3. Ishmatova, O. S. (2022). FONETIK RITMIKA TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHDA AKT NING ROLI. Eurasian Journal of Academic Research, 2(12), 781-786.

4. Ishmatova, O. S. (2022). ROLE OF PHONETIC RHYTHM IN CORRECTION OF SPEECH DEFECTS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 487-491.

5. Xusnuddinova, Z. X. (2023). Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilarining og zaki nutqini rivojlantirishda yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari. Ta'lim tizimida yangi metodikalar va ulardan foydalanishning amaliy asoslari, 1(1), 365-368.

6. Ishmatova, O. S. (2023). Phonetic rhythmic exercises in working on speech sounds. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 13(1), 79-85.

7. mIshmatova, O. (2023). THE EFFECTIVENESS OF USING PHONETIC RHYTHM IN SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS. Science and innovation, 2(B5), 232-236.

8. Ishmatova, O., & Xolmirzayeva, Z. (2023, January). ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING RIVOJLANISHIDA OILANING RO'LI. In Mejdunarodnaya konferensiya akademicheskix nauk (Vol. 2, No. 1, pp. 21-25).

9. Ishmatova, O. S., & Bahodirova, N. R. (2023). FAOL HARAKATNING TALIM TARBIYAGA TASIRI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(3), 296-300.
10. Ishmatova, O. S., & Ashuraliyeva, I. (2023). FAOL HARAKAT REJIMINING SALOMATLIKNI SAQLASHDAGI AHAMYATI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(3), 292-295.

S.B. Zakirova,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchi

MAXSUS PEDAGOGIKA VA INKLYUZIV TA'LIMDA MUTAXASSIS TALABALARNI TAYYORLASHDA TA'LIMNI QISQACHA MAZMUNI

Annotatsiya. Ush bu maqola oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limda mutaxassis talabalarni tayyorlashda ta'limning qisqa mazmuni yoritib beradi. Tahlillar natijasida bo'lg'usi defektologlarning korreksion ishlarini rivojlantirish uchun dars mashg'ulotlarida talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash kreativ g'oyalari haqida ilmiy asoslangan**.**

Kalit so'zlar: Imkoniyati cheklangan, paradigma, korreksiya, metodika, loyixalashtirish, tibbiy-pedagogik kengashlar, multimedia, trening, metodika, metodologiya, kasbiy faoliyat, aqlan zaif, ko'r va kar-soqov bolalar.

Аннотация. В данной статье рассмотрено краткое содержание образования при подготовке специальной педагогики и инклюзивного образования в системе высшего образования. В результате анализа научно обосновано развитие компетенций учащихся и творческих представлений критического мышления на занятиях по развитию коррекционной работы будущих логопедов.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, парадигма, коррекция, методика, проектирование, медико-педагогические советы, мультимедиа, обучение, методика, методика, профессиональная деятельность, умственно отсталые, слепые и глухонемые дети.

Annotation. This article covers the brief content of education in the preparation of special pedagogy and inclusive education in the higher education system. As a result of the analysis, it is scientifically based on the development of students' competencies and creative ideas of critical thinking in the lessons for the development of correctional work of future speech and language pathologists.

Key words: children with disabilities, paradigm, correction, methodology, design, medical and pedagogical councils, multimedia, training, methodology, methodology, professional activity, mentally retarded, blind and deaf-mute children.

Shakllanish-bu biror narsaga shakl berishdir. Ammo shakli faqat ichidagi mazmun bilan birga mavjud. Ta'limning mazmuni-har bir o'quvchi uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lgan ichki tarkibni ishlab chiqarish maqsadida yosh avlod tomonidan rivojlanish uchun ta'lim sohasiga kiritilgan ijtimoiy tajribaning bir qismi. Boshqa har qanday ob'ekt kabi, shakilanadi. Ta'lim tarkibining o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'ziga xos tarzda turli shakllarda namoyon bo'ladi. U o'quv rejalari, o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari

ko'rinishida taqdim etilgan. Ta'lim tizimida doimiy ravishda yuzaga keladigan innovatsion jarayonlar tufayli yangi rejalar, dasturlar va darsliklarni doimiy ishlab chiqish talab etiladi.

Oliy maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni shakllantirish jarayonida mutaxassislarini tayyorlashda o'zgarishlarning dinamikasini tushunishga yordam beradi, zamonaviylik bilan aloqani kuzatish imkonini beradi. Mamlakatimizda oliy maxsus pedagogika va inklyuziv ta'limni shakllantirish va rivojlantirishning tarixiy-pedagogik davrlarini aniqlash oson emas. Bu muammoning barcha murakkabligi, birinchi navbatda, yagona davriylashtirish mezonlarini belgilash qiyin. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish uchun kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish va rivojlantirishning dastlabki bosqichlarini tahlil qilish 1975 yilda A. I. Jivina asarlarida o'tkazildi. 1993 yilda M.N.Nazarova tomonidan o'rganildi.

1918y.-1922yillar mobaynida rivojlanish jarayonida turli xil anomalliklarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlash uchun mutaxassislarni umumiy defektologik tayyorlash amalga oshirildi. O'quv rejalari o'zgardi, pedagogik fanlarni o'rganish uchun soat soni sezilarli darajada oshdi, maxsus TDPU bo'yicha ma'ruza kurslari joriy etildi. "Katta g'oyalar majmuasi" usuli asosida maxsus pedagogika fakultetlarining qayta ishlab chiqilgan o'quv rejalarida bir qator shunga o'xshash o'quv fanlari birlashtirildi. Shunday qilib, kelajakdagi o'qituvchilar dunyoqarashning yaxlitligini rivojlantirishga, yordamchi maktabda o'qitishning murakkab usulini o'rgatishga harakat qilishdi.

Bo'lajak defektologlarning o'quv jarayonini tashkil etishga tizimli yondashish nuqtai nazaridan o'quv mashg'ulotlari aniq mehnat yo'nalishi bo'yicha olib borilganini, amaliy, seminar mashg'ulotlari, to'garak ishi ustunligini qayd etish mumkin. Talabalarning pedagogik ishlarda ratsionalizatorlik qobiliyatlarini, ijodkorligini va ixtirolarini rivojlantirish ishlariga alohida e'tibor qaratildi.. Imkoniyati cheklangan bolaning shaxsini chuqur o'rganish uchun o'qituvchilar qiyosiy usul bo'yicha asosiy biologik va psixologik-pedagogik fanlarni, ya'ni normal va anomal bolaning rivojlanish holatlarini solishtirishni tavsiya qilishdi. Trening mutaxassislik bo'yicha amaliyot bilan yakunlanadi, undan keyin bitiruvchilar imtihonlarni topshiradilar. Ta'kidlash joizki, bunday ishlar oliy o'quv yurtlarining maxsus maktablar bilan aloqalari va uzluksizligini sezilarli darajada kengaytirishga yordam beradi.

Vakolatli yondashuv bizga malakali ta'lim xodimlarining quyidagi toifalarini tayyorlashdan iborat bo'lgan maxsus fakultetlarning ishlab chiqarish vazifalarini tahlil qilish imkoniyatini beradi:

1) pedologlar-o'qituvchilar;

2) bolalikni ijtimoiy-huquqiy muhofaza qilish xodimlari;

3) aqlan zaif, ko'r va kar-soqov bolalar uchun o'qituvchilar mutaxassislari;

4) bolalar muassasalari va maktablarida jismoniy tarbiya o'qituvchilari;

5) pedagogik texnik maktablarda pedologiya o'qituvchilari va o'qituvchilari.

Institutlar bolalarni o'rganish va tarbiyalash, ushbu sohada oliy o'quv yurtlari uchun ilmiy xodimlarni tayyorlash bo'yicha tegishli ilmiy fanlarni ishlab chiqish vazifasini o'z zimmalariga oldilar.

O'quv rejasida institutlar talabalarga quyidagi bilimlarni berish zarur deb hisoblanadi:

1) bolaning tabiatini pedologik bilish, bu uchun anatomiya, fiziologiya va psixologiyaning chuqur o'tishi kerak, refleksologiya va biologiya, o'quv rejasining asosiy intizomlari bo'lib, bolaga ilmiy materialistik nuqtai nazarni ishlab chiqadi, juda ko'p vaqt talab etadi va amalda ishlaydi. Ta'lim olish uchun bolalar kasalliklarining oldini olish sohasida tibbiyot bilan tanishish kerak. Bolaning tabiatini to'g'ri tushunish uchun umumiy va yosh pedologiyasi kursini o'rganish kerak;

2) bolani o'rab turgan muhit;

3) o'qituvchilar uchun institutlarda tinglovchilar tomonidan sotib olingan barcha bilimlarning ilmiy jihatdan tasdiqlangan umumlashtirilishi, ularning ijodiy va amaliy faoliyati vositasi bo'lishi kerak bo'lgan dunyoqarash;

4) mehnat jarayonlari, mustaqil va bolalar bilan mos keladigan bilimlar asosida ishlab chiqilishi kerak bo'lgan mehnat ta'limi bo'yicha uslubiy tavsiyalar;

5) jismoniy rivojlanish va salomatlikni birlashtirgan bola va bolaning jismoniy tarbiyasi;

6) estetik ta'lim, ovoz berish va talabaning o'zida ifodali nutqni rivojlantirishga, mavjud badiiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi.

Pedagogikani nazariy va amaliy o'rganish birinchi kursdan boshlab, so'nggi kurslarda vaqtning katta qismini asta-sekin kengaytirib, qo'lga kiritadi. Pedagogikani o'rganish talabalarni ijtimoiy va mehnat ta'limi tamoyillari va uslublari, zamonaviy maktab yutuqlari bilan tanishtiradi. Barcha treninglar kelajakdagi o'qituvchi tomonidan bolalarning o'rgangan va boshdan kechirayotgan barcha narsalarini metodik o'rganish printsipiga asoslangan. Bolaning evolyutsiyasi, uning xarakterini o'rganish, ijtimoiy his-tuyg'ularni rivojlantirish, bolalar jamoasini tarbiyalash (o'zini o'zi boshqarish, jinsiy ta'lim va boshqalar) bilan bog'liq ta'lim masalalari nazariy va amaliy ishlarda asosiy savollar bo'lib, kuzatuvlarda o'tkazildi, ular bilan birgalikda o'yin va ishlarda, bolalar bilan mashg'ulotlarni o'tkazishda birinchi navbatda o'qituvchilar rahbarligida, oxirgi kurslarda va mustaqil amaliyotda olib boriladi.

Tanlangan mutaxassislikka qarab, talaba maxsus ilmiy fanlar guruhini o'rganib chiqishi, ilmiy fikrlash uslubini va ilmiy mustaqil tadqiqot usulini qo'lga kiritishi, uni fakultetning topshirig'iga binoan o'qishning oxirgi yarmining mustaqil diplom ishlarida namoyon qilishi kerak. Ma'lum bir mutaxassis – ta'lim xodimini tayyorlashni nazarda tutgan holda, o'quv rejasi muqarrar pratikaga ega bo'lib, mumkin bo'lgan ko'p tarmoqli kenglikni kamaytirishga, talabalarga kompleks o'qitishning kelajagi uchun zarur bo'lgan murakkab bilimlarni berishga va unda maksimal faoliyatni rivojlantirishga intiladi.

Adabiyotlar:

1. O‗zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyarbda —O‗zbekiston Respublikasi Oliy Ta'limi Tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‗g‗risida‖gi PF-5847-son Farmoni.

2. Azizxodjaeva N.N. O‗qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. – T., 2000.

3. Volkova O.P. Competence approach in the design of educational programs Higher education in Russia. - 2005.- No.4. -P. 34-36.

4. G‗oziev E. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, 1997.

5. G‗oziev E. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2002.

6. Zunnunov A. —O‗zbek pedagogikasi tarixi‖. Toshkent, 1997.

7. Yo‗ldoshev J., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. T.: O‗qituvchi, 2004.-102-b.

8. Кукушин В.С. Теория и методика воспитания.- Ростовна-Дону.: Феникс, 2006.

9. Ayupova M.Yu. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati" nashryoti ., Toshkent - 2011y.

10. Mo'minova L.R. va boshqalar Rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar dtognostikasi. Toshkent. "Adabiyot uchqunlari" nashryoti, 2019.

Nurboeva Habiba Botirovna,
Toshkent tibbiyot akademiyasi Pedagogika,
psixologiya va tillar kafedrasi o'qituvchisi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR OTA-ONALARINI PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHATDAN QO'LLAB-QUVVATLASH MILLIY QADRIYATLARIMIZNING ASOSI- OILADIR

Annotatsiya. Ushbu maqolada insonlarni tinchlik totuvlikka, mehir oqibatga, ezgulikka, hamjihatlikka chorlaydigan katta ma'naviy kuchga ega ekanligi, Oilani asrab-avaylash milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi. Jamiyatimizning varovon hayot kechirishi bun biri talabaning umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni samarali o'zlashtirishi alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: oila, millat me'ros, tarbiya, milliy qadriyatlar.

V etoy state to, chto ono obladaet velikoy duxovnoy siloy, prizыvayuщey lyudey k miru, soglasiyu, dobru, dobru i soglasiyu, soxraneniyu semi, yavlyaetsya osnovoy nashix natsionalnыx sennostey. Mirnaya jizn nashego obщestva, odnim iz kotorыx yavlyaetsya effektivnoe ovladenie obuchayuщimsya uchebnoy deyatelnostyu, osnovannoy na obщechelovecheskix sennostyax.

Klyuchevыe slova: semya, natsionalnoe nasledie, vospitanie, natsionalnыe sennosti.

«Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qaerda ishlashidan qat'i nazar, kim bo'lishidan qat'i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi. Milliy qadriyatlar har bir millatning o'tmishi, buguni va kelajagini oynadek ko'rsatib turuvchi eng muhim omillardan biri. Qadriyatlarni milliy, diniy, mahalliy, mintaqaviy va umuminsoniy kabi bir qator turlarga shartli bo'ladi. Insoniyat tarixida jamiyat taraqqiyoti bir tekis kechmagan. Jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-tarixiy hodisalarga turlicha munosabatda yondashish natijasida insonlarning dunyoqarashi, turmush tarzi, mentaliteti shakllanishi barobarida, milliy qadriyatlar ham takomillasha borgan. Milliy qadriyatlar har bir millatning tili, urf-odatlari, tarixi, madaniyati, an'analarini, barcha moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi. Shubilan bir qatorda oilada ota-ona va mahallaning farzandni yaxshi inson o'lib o'sishida o'rni beqisdir.

Qadriyatlar millatlarning ma'naviy qiyofasini aks ettirish bilan bir qatorda milliy va umum insoniy qadiriyatlar negizi hisoblanadi.

Xalqimizning asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga – Vatanga muhabbat, ajdodlar xotirasiga sadoqat, mehmonga, o'zidan kattalarga ehtirom, o'zidan kichiklarga izzat-ikrom, ayniqsa ota-ona, qarindoshurug'larga doimiy beg'araz hurmat va xizmat ko'rsatish, birovning haqiga, ayniqsa, yetim-yesirlarning, qo'ni-qo'shnilarning, ojiz-notavonlarning haqiga xiyonat qilmaslik, orttirgan mol-dunyosidan xayr-ehson qilish, har qanday sharoitda ham hayo va andisha saqlash, ahli ayoli – oilasini asrab-avaylash singari juda ko'plab insoniy fazilatlar milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi.

Jahonda hozrgi taxlikali zamonda fan va texnikaning eng yangi sohalari bo'lgan natexnologiyalar, mashina intellekti, sun'iy intellekt biokibernetika, ginetik tibbiyotdagi kashfiyotlarning ma'naviy mezonlari uzoqlashishi jiddiy xavotirlarni vujudga keltiradi. Bu kabi muammolarni oldiniolish esa ilim-sohasi vakillarining milliy madaniyatini rivojlantirsh, hususan yosh tadqiqodchilar

imlmiy ijtimoy faoliyatininig ma'naviy ahloqiy asoslari, tamoillari va mezonlar, zamonaviy ilm – fan etikasi me'yorlari hamda pedagogik askiologiya, qadriyatlar tizimini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaydi. Pedagogik antropologiya - shaxs va jamiyat integrasiyasi omili sifatida, qadriyatli yondashuv asosida pedagogika nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish, akmeologik yondashuv asosida talabalarda kreativ qobiliyatni, pedagogik fasilitasiya vositasida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, yoshlarda qadriyatlar milliy qadriyatlar tizimi va mafkuraviy immunitetni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Rossiya davlatlarida oliy ta'lim muassasalari talabalarining yashash xududi mintalitetiga xos milliy qadriyatlarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jihatdan qadriyatning namoyon bo'lishi shakllarini turli xil tahlil va tasniflash, bu shakllarni ular bog'langan ob'ektlarga qarab tavsiflash, talabalarning milliy qadriyatlarni shakllantirishga ijtimoiy-psixologik asoslarini rivojlantirish, milliy-madaniy meros vositasida talabalarida milliy qadriyatlarni takomillashtirish, mexanizmlari hamda texnologiyalarini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda yoshlarimizning intelektual madaniyatini hamda milliy qadriyatlarini rivojlantirish va tarixiy-madaniy merosni keng targ'ib etish, talabalarida milliy g'urur va iftixor tuyg'usini, ajdodlar merosiga aksiologik munosabatni qaror toptirish, talabalarning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash amaliyotga tadbiq etilmoqda. Bunda talabalarida kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirish, yoshlar o'rtasida mafkuraviy immunitet, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni shakllantirish, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishni oldini olishga qaratilgan ta'sirchan usullarini joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston yoshlari-2025" konsepsiyasini ishlab chiqish zarurligi ujudga keltiradi. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, "Prezident maktablari", "Ijod maktablari"ni tashkil etish, mamlakatimiz yoshlarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ijobiy tashabbusda ilgari surilgan yosh avlodning ilm egalashga bo'lgan ishtiyoqini va intellektual salohiyatini oshirishning muhim vazifalari sifatida belgilanishi kelajakda yoshlaring vatanimizning rivoji uchun muhim ahamiyat kasb yetadi. Shuningdek yoshlarimizning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil qilish ota –onalarning jamiyatdagi eng muhim vazifalaridan biri hisoblanib jamiyat ning rivojlanishi uchun muhidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajakni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz.T.O'zbekiston 2017 yil
2. Ma'naviyat asoslari 2017 yil

M.Yu. Egamnazarov
Jizzax davlat pedagogika unversiteti
Pedagogika ta'lim nazariyasi
kafedrasi v/b dotsenti
p.f.f.d (PhD)

MAXSUS MAKTAB O'QUVCHILARIGA MA'NAVIY TARBIYANI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI (ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR MISOLIDA).

Annatatsiya: Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda o'yin faoliyatini tashkillashtirish orqali og'zaki nutqini rivojlantirish jarayoni yoritilgan, maxsus maktablarda darslarni tashkillashtirishda ham ijodiy faoliyatni yo'lga qo'yish va bolalarning o'z-o'zini baholashga yoram berishga qaratilgan tushunchalar yoritilgan.

Аннотация: В данной статье описывается процесс развития устной речи у детей с нарушениями слуха посредством организации игровой деятельности, а также направлена на организацию творческой деятельности и помощь самооценке детей при организации занятий в специальных школах.

Annotation: This article describes the process of developing oral speech in children with hearing impairment through the organization of play activities. It is also aimed at organizing creative activities and helping children's self-evaluation in the organization of lessons in special schools. concepts are covered.

Kalit so'zlar: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, o'qitish tizimi, ijodiy faoliyat, hamkorlik, ta'lim tarbiya, mustaqil faoliyat, ta'lim, tarbiya, metodika.

Ключевые слова: слабослышащие дети, система образования, творческая деятельность, сотрудничество, обучение и воспитание, самостоятельная деятельность, обучение, воспитание, методика.

Keywords: hearing impaired children, educational system, creative activity, cooperation, education and upbringing, independent activity, education, upbringing, methodology.

Jinsi, irqi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi… "O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni 5-modda"

Butun Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti statistikasiga ko'ra, butun dunyo bo'yicha bir milliardga yaqin odam turli darajadagi jismoniy, aqliy, emotsional, sensor, ruhiy buzulishlariga ega. Bu har yetti insondan biri yoki jami yer yuzi aholisining 15% demakdir.

Shular jumlasidan eng asosiysi bo'lgan animal bolalardan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bo'lib. Bu anamalik holatlar tug'ma va ortirma nuqsonlari mavjud. Bu nuqsonlilikning ikki arajasi karlik va zaif eshituvchi nuqsonlilikka ajraladi. Shundan ko'rinib turibdiki ularning nuqsonlilik darajalarni bartaraf etish metodikalari ham turli hollarda bartaraf etiladi.

Eshitishida kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganish, eshitish idrokini rivojlantirish tizimini takomillashtirish, o'z bitiruvchilarini ma'lum bir kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilishlariga erishish, o'qitishning texnik vositalarini takomillashtirish, bog'cha va

maktab talimining uzluksizligini ta‘minlash, respublika bo‘yicha sog‘liqni saqlash hamda xalq ta‘limi tarmoqlari ishlarini muvofiqlashtirish, erta tashxis diagnozi muammolarini hal etishdan iboratdir. Eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalar va kattalar uchun ta‘lim muassasalari, uning bo‘g‘inlari birligi va vorisligi asosiga kiritilib, har bir bosqich o‘z vazifalarini o‘taydi va ayni paytda keyingisi bilan bog‘liq. Barcha muassasalar faoliyati asosida yagona maqsad bolalar rivojlanishidagi buzilishlarning oldini olish va korreksiyalash, shaxsni har tomonlama shakllantirish va hayotga, mehnatga tayyorlashdir. Bu umumiy maqsad butun ta‘lim tizimi va uning har bir bo‘g‘ini ishini yo‘naltiradi.

Maxsus maktab-internatlarining asosiy vazifasi - alohida yordamga muhtoj bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini bartaraf etish, undagi barcha a‘zolar funksiyalarini faol ravishda yaxshilash, ruhiy jarayonlarni ijobiy tarkib toptirish, kamchiligi bor bolalarda Mustaqil Vatanimiz uchun eng zarur asosiy sifatlarni, barkamollikni hamda axloqiy odat va fazilatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Maktab internat ancha uzoq tumanlarda yashovchi ota-onalar uchun bolalarini o‘qitish imkoniyatini taminlaydi.

Shu o’rinda aytish lozimki eshitish nuqsonini bartaraf etishda asosan ijodiy faoliyat ayniqsa o’yinli metod samarali dars hisoblanadi bu dars jarayonining quyidagi sifatlari ko’rsatib o’tiladi.

- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni mustaqil faoliyatni tashkillashtirish analiz jarayoni orqali sintez jarayoni ham rivojlanish samaradorligiga erishish.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni ijtimoiylashuvining vajudga kelishi va moslashish jarayoni aniqligi yuzaga kelishi ko’zda tutiladi.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar mustaqil harakatlar orqali qarorlar qabul qilish hislatining paydo bo’lishi kuatiladi.

O’yin faoliyatini tashkillashtirish vazifalari unumli ma‘lum shartlarga rioya etilgandagina samarali xal etiladi va bunda asosiy metodikalar inobatga olinishi zarur. (1-rasm)

O’yin faoliyatini tashkil etishda samarasi tarbiyachi tamonidan har bir o‘quvchining ishi, yakka hususiyatlarini inobatga olinishiga bog‘liq. Undan tashqari bu jarayonda quyidagicha yondashuv muhim xususiyatlar hisoblanadi (2 rasm)

O‘quvchilarni tayyor bilimlarni o‘rgatishdan tashqari ularni mustaqil, ijodiy bilishga, atrof – muhit orqali muomala madaniyatiga o‘rgatish, saqlangan nutq malakalarini oshirib borish o‘z fikrini to‘laqonli bayon etishga o‘rgatish, jamiyatga integrasiya qilish maktab internatlarining vazifasidir. Zero mustaqil va ijodiy fikrlashga ega bo‘lgan avlodgina O‘zbekiston taraqqiyotiga munosib xizmat qiladigan shaxs bo‘lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Po‘latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: «Fan va texnologiyalar», 2014
2. Нуркелдиева Д.А., Чичерина Я.Е. Илк, мактабгача ва мактаб ёшидаги болаларни психологик, педагогик ва логопедия текшириш. Т.: Янги аср авлоди, 2007.
3. http:www.uzedu.uz – Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги сайти.
4. World report on disability. World Bank. WHO; 2011: 261.

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
F.Musayeva
Maxsus pedagogika (oligofrenopedagogika) yo'nalishi guruh talabasi

VIII. ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALAR MANFAATLARI YO'LIDAGI IDORALARARO O'ZARO HAMJIHATLIK

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi o'quvchilariga tabiatshunoslik darslarini o'tish usullari

Annotatsiya. O'quvchilarga tabiatshunoslikni o'rgatib borish bilan o'qituvchi ularni ta'limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, o'quv va ko'nikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularning dunyoqarashi, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shunga ko'ra tabiatshunoslikni o'qitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi.

Kalit so'z: Tabiaitshunoslik, material, maxsus ta'lim,Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasasi

O'qitish jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarni: predmet mazmuni, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini, ya'ni predmetning o'zini, uni o'qitishni va o'qishni ya'ni bilim, o'quv ko'nikmalarni egallab olishni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra tabiatshunoslik metodikasining vazifalari qatoriga o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslnk mazmunini aniqlash, o'qitishning metod va uslublarini tadqiq qilish, zarur o'quv jihozlarini ishlab chiqish kiradi. Tabiatshunoslikni o'qitish faqat o'qitish jarayonini ta'riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab chiqadi, ularga asoslanib, o'qituvchi shu predmet buyicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o'qitishi mumkin.

Tabiatshunoslikni o'qitish o'qituvchining tayyorlanishidan tortib, to o'quv materialini o'zlashtirish natijalarini, jumladan sinfdagi, uydagi, sinfdan, maktabdan, tashqari ishlarni hisobga olishgacha barcha o'qitish jarayonlarini o'z ichiga oladi. O'qitish amaliyotnni har tomonlama o'rganish va natijalarni keyin ijodiy ravishda umumlashtirish asosida o'qitishning muayyan qonuniyatlari belgilanadi va uni yana ham yaxshilash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Chunonchi, o'rganilayotgan narsalarnn bevosita qabul qilish qonuniyati asosida predmetli o'qitishni qo'llash bo'yicha aniq tadbirlar ishlab chiqiladi.

Tabiatshunoslik metodikasi o'rganadigan va ishlab chiqadigan masalalar doirasiga quyidagilar kiradi: o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslikning ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati, uning tarbiya sistemasidagi o'rni; o'quv materialining mazmuni va uni taqsimlanish sistemasi; O'qitish metodlari va o'quv ishlarini tashkil etish shakllari; suv materialini, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayoni va o'qitish natijalarini hisobga olish; jihozlash va o'quv qurollaridan foydalanish; darsdan va sinfdan tashqari ishlar, o'qitishning moddiy bazasi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi tabiat hodisalarini o'zaro bog'lanishda va rivojlanishda o'rganishga imkon beradi. Tabiatshunoslik metodikasi pedagogikada qo'llaniladigan tadqiqot metodlaridan foydalanadi.

Tadqidqotchi-metodist maktabda tabiatshunoslikni o'qitish jarayonini kuzatadi. Kuzatilgan faktlarni tahlil qiladi va taqqoslaydi, hodisalar o'rtasidagi qonuniy bog'lanishlarni aniqlaydi, xulosa va umumlashtirishning to'g'riligini amalda tekshiradi va buning natijasida tabiatshunoslikni o'qitish prinsiplarini belgilaydi. Kuzatish va tajriba tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi sohasidagi eng muhim metodlardir.

Pedagogik fan sifatida tabiatshunoslik metodikasi didaktika bilan bog'langan. Faqat ta'lim va tarbiyalnng pedagogik maqsadi va vazifalariga asoslangandagina maktab tabiatshunoslik kursini to'g'ri tuzish, boshlang'ich va undan keyingi sinflar o'quv predmetlari sistemasida uning o'rni va rolini aniqlash mumkin bo'ladi. O'quv materialini tanlash va uni sinflar bo'yicha taqsimlashga bo'lgan talablar didaktik prinsinlar bilan izohlanadi, ular xususiy metodik masalalarni hal qilishda, o'qitish metodlarini tanlashda-shuningdek o'quvchilarning o'quv faoliyatlarini har xil ko'rinishi va shakllarda tashkil qilishda ham yetakchidir.

Metod uslublarni faqat har bir o'quvchi psixologiyasini, yoshi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan xoldagina to'g'ri tanlash mumkin.

O'quvchilarni kelgusi amaliy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etayotganda tabiatshunoslik metodikasi pedagogikaning politexnika ta'limi muammolarini ishlab chiquvchi bo'limiga tayanadi. Tabiatshunoslikni o'qitishning tarbiyalovchilik xarakteri to'g'risidagi masalani metodika tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va kompleks tarbiya nazariyasiga asoslanib ishlab chiqadi.

Tabiatshunoslik metodikasi, shuningdek- fiziologiya, anatomiya, gigiyena, botanika, zoologiya, geografiya, agrotexnika, msteorologiya, mantiq va psixologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Shu fanlar bilan bo'ladigan aloqa o'qituvchining o'sha fanlar asoslarini egallagan bo'lishida, ularning muhimlarini ajrata olish, materiallarni o'quvchilarning yosh xususiyatiga mos holda tushuntira olish o'quvlarida namoyon bo'ladi. Shaxsning kamol topishi va rivojlanishini uning ayrim ishlarni, munosabatni, xarakterini o'z ichita olgan faoliyat jarayonida boradi. Bunda u yoki bu faoliyat turining o'qish, mehnat, o'yin, muloqotlarning dalillari alohida ahamiyatga egadir. Muloqot dalillari har qanday darsning tarkibiy qismi bo'lishi kerak. Uni o'qituvchi hisobga olmasa, tabiat to'g'risidagi bilimlar imkoniyatini pasaytirib yuboradi.

Tabiat bilan to'g'ri tashkil qilingan muloqot kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida go'zallikni his etishni boyitadi va chuqurdashtiradi, ularda o'z harakati va ishini o'zi baholay olish qobiliyati rivojlanadi, bu xislatlar xulq-atvorning oddiy hamda axloqiy normalarini anglash, atroflagilarga nisbatan mas'uliyat hamda burchni tarbiyalash uchun zarurdir. Tabiat bilan muloqot jarayonida o'rtoqlariga, kattalarga hurmat va mehr-munosabat vujudga keladi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi oldida qo'yidagi vazifalar turadi:

- umumiy ta'lim va kompleks tarbiya sistemasida tabiatshunoslikning o'quv predmeti sifatidagi ahamiyati va o'rnini aniqlash.

- tabiatshunoslik materiallarini tanlash va birlashtirish.

- uning ta'lim hamda tarbiyaviy vazifalarini aniqlash.

Boshlang'ich maktabda tabiatshunoslikni o'qitish tabiat hayotidagi ayrim faktlar va o'simliklar, hayvonlar hamda odamning tashqi xususiyatlari bilan tanishtirishdangina iborat emas. Tabiatshunoslikni o'qitish jonli va jonsiz tabiatning har xil obyektlari o'rtasidagi, jonli tabiat bilan odamlar mehnati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kichik yoshdagi maktab o'quvchilarn tushuna oladigan shaklda ochib berishi, jonajon tabiatga muhabbatni, uning boyligini qo'riqlash va ehtiyotlik bilan foydalanish istaklarini tarbiyalashi kerak. Shunga ko'ra pedagogika bilim yurtlarining o'quvchilari

tabiatshunoslik darslarini tabiat muhofazasi masalalarini hisobga olgan holda rejalashtirishga o'rganadilar.

Boshlang'ich maktab tabiatshunoslik kursi tabiat-hodisalarining keng doirasini qamrab oladi, shu munosabat bilan ba'zan o'rganilayotgan hodisalar bilan o'zaro bog'liq holda, kuzatishlar olib borish qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham tabiatshunoslikni dastlab o'rganish uchun obyektlar tanlashda quyidagilarni o'quvchilarning yosh xususiyatlari; o'rganilayotgan materialning tushunarli bo'lishini, uning ta'limiy va rivojlantiruvchi ta'sirini, o'lkashunoslik materialari bo'lishini, olingan bilimlarini maktab jonli tabiat burchagi va o'quv-tajriba uchastkasidagi ishlar bajarilishida foydalanish imkoniyatini hisobga olish zarur.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasining muhim vazifasi-har bir sinf uchun yakka tartibda dastur ishlab chiqishdir. Umuman o'quv predmetining mazmuni maktab dasturi bilan belgilanadi, u tabiatshunoslik fanining rivojlanib borishi bilan o'zgarib va takomillashib boradi.Tabiatshunoslikning ta'lim xamda tarbiyaviy vazifalarining bajarilishi uchun xilma-xil o'qitish metodlari va o'quv jarayonini tashkil qilishning har xil, shakllaridan foydalanish kerak bo'ladi. Barcha ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarning bajarilishi metodlarning to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Tabiatdagi mustaqil kuzatishlarsiz kichik yoshdagi o'quvchilarda kuzatuvchanlikni rivojlantirib bo'lmaydi tirik organizmlarni bevosita o'rganmasdan turli o'simlik va hayvonlar hayotini tushunib bo'lmaydi, o'simliklarni o'stirish va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha amaliy ishlar, bajarilmasdan qishlok xo'jalik mehnatnning amaliy o'quv hamda ko'nikmalarini hosil qilib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"
kafedrasi o'qituvchisi

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNING NUTQIDAGI KAMCHILIKLAR VA KORREKSION METODIKALAR

Annotatsiya. Maqolada autizm spektridagi kamchiliklari bo'lgan bolalarning nutq va muloqot ko'nikmalarining o'ziga xosligi, nutqidagi kamchiliklar hamda bolalarni nutq va muloqotga o'rgatuvchi metodikalar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: autizm sindromi, nutq va muloqot, verbal va noverbal muloqot, PECS kartochkalari, exolaliya, apraksiya, mutizm, prosodika.

Autizm spektrining buzilishi muammosining dolzarbligi nafaqat paydo bo'lishning yuqori chastotasi, balki klinik ko'rinishning xilma-xilligi va tuzatish ishlarining murakkabligi bilan ham bog'liq. Ushbu muammo ilmiy bilimlarning turli sohalari mutaxassislarining e'tiborini tortadi, chunki autizm keng qamrovli buzilishdir. Ushbu aqliy rivojlanish patologiyasi va tuzatish ishlar-

ining mumkin bo‘lgan usullari to‘g‘risida bilimlarning yetishmasligi tufayli defektologlar har doim ham autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarni o‘z vaqtida aniqlay olmaydilar va ularga yordam bera olmaydilar. So‘nggi yillarda (ASB) bo‘lgan bolalar sonining ko‘payishi tendentsiyasi kuzatilmoqda va dunyo bo‘yicha autizm muammosi ko‘p jihatdan Keskin tus ola boshladi. Yildan yilga holatlar sonining nisbati ortib bormoqda. 2007 yilda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) autizmni o‘z ichiga olgan aqliy va nevrologik muammolari bo‘lgan odamlar soni tobora ortib borayotganligi vas hu bilan insoniyat jiddiy muammoga duch kelayotganini aytdi. Ushbu kasalliklar global miqyosdagi barcha sog‘liq muammolarining 11 foizini tashkil qiladi. JSSTning ta’kidlashicha, Xitoyda kamida 1,100,000 autizm holatlari, Buyuk Britaniyada 650,000, Filippinda 500,000 va Tailandda kamida 180,000 holatlar mavjud. Dunyo bo‘ylab autizmning tarqalish darajasi har yili 14% ga oshib bormoqda. Xitoyda autizm bilan kasallanish darajasi yiliga 20% atrofidadir.

2000-yilda autizm tarqalishi har 10000 bola populyatsiyasiga 5 dan 26 gacha bo‘lgan deb taxmin qilingan. 2005-yilda esa ushbu ko‘rsatkich 250-300 yangi tug‘ilgan chaqaloqqa o‘rtacha bitta autizm holati to‘g‘ri kelgan. Yuqoridagi ma’lumotlardan ma’lumki, bu rivojlanish kamchiligi total karlik va ko‘rlik, Daun sindromi, qandli diabet yoki bolalik davridagi saraton kasalliklariga qaraganda tez-tez uchraydi. Jahon autizm tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, 2008-yilda har 150 bolaga 1 ta autizm holati to‘g‘ri keladi. Shu yildan boshlab Birlashgan Millatlar tashkiloti (BMT) muammoning chuqurligini va jamiyat uchun oqibatlarning og‘irligini tushunib, 2-aprelni Xalqaro “Autizm to‘g‘risida axborotlarni tarqatish kuni” deb e’lon qildi. 2012 yilda Amerika Shtatlaridagi kasalliklarni nazorat qilish markazi har 88 bolaga o‘rtacha 1 ta autizm holati haqida xabar berdi. O‘n yil ichida autizmli bolalar soni 10 baravar ko‘paydi.

Xalqaro Kasalliklar Tasnifi 10-qayta tahriri ma’lumotlariga ko‘ra, autizm spektrining buzilishi ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar va muloqot qobiliyatining sifat jihatidan chetga chiqishi, shuningdek, cheklangan, stereotipik, takrorlanadigan qiziqish va harakatlar majmuasi bilan tavsiflangan kasalliklar guruhi sifatida aniqlanadi. Ushbu kamchiliklar barcha vaziyatlarda autism sindromli shaxs faoliyatining umumiy xususiyatidir.

Autizmning sabablari hanuzgacha noma’lum. Autizm etiologiyasini tushuntirishga harakat qiladigan ko‘plab nazariyalar mavjud. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, autizm miya rivojlanishiga ta’sir qiluvchi genetik va atrof-muhit omillarining kombinatsiyasidan kelib chiqadi.

Bolalik autizmi turli shakllarda, intellektual va nutqni rivojlanishining turli darajalarida namoyon bo‘ladi. Nutqni rivojlanish darajasi bolaning umumiy rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir, chunki nutq miyaning ko‘plab sohalarining muvofiqlashgan faoliyati natijasidir.

Artikulyatsiya organlari faqat miyadan keladigan buyruqlarni bajaradilar. Nutqni rivojlanishining buzilishi autizmning xarakterli belgilari orasida muhim o‘rin egallaydi. Autizm sindromida nutqning o‘ziga xos xususiyatlari alohida qiziqish uyg‘otadi. Buning sababi shundaki, autizm sindromli bolalarning nutqi maxsus reja bo‘yicha rivojlanadi. Autizm sindromli bolalarning nutqini rivojlanishi juda o‘zgaruvchan. Bu buzilishning chuqurligiga bog‘liq va xilma-xilligi darajasi bilan farq qiladi: deyarli butunlay yo‘qolgan nutqdan muloqotda mustaqil nutqdan foydalanish qobiliyatiga qadar. Yuqori funksiyali autizm sindromli shaxslarda tashxis qo‘yilganda nutq rivojlanishining buzilishini istisno qilish qiyin.

Autizm spektri kamchiligida nutqning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

1. Go‘dak yig‘isining o‘ziga xosligi;
2. Gugulash va guvurlash cheklangan yoki g‘ayrioddiyligi (qichqiriq);
3. Tovushlarga taqlid ko‘nikmasi yo‘qligi;

4. Muloqotning keskin cheklanishi, to'liq mutizmga qadar (ular tashqi dunyo bilan aloqa qilishga ehtiyoj sezmaydilar);

5. Nutqning leksik grammatik tomonining rivojlanmaganligi;

6. O'zini ikkinchi yoki uchinchi shaxsda nomlash;

7. Nutqiy stereotiplar;

8. Exolaliya;

9. Nutqining prosodik tomoni, temp va ravon nutqning buzilishi;

10. Nutqning apraksiyasi;

Nutq rivojlanishining kechikishi va buzilishining asosiy belgilari autizm guruhiga qarab farq qiladi. Nutq qobiliyatlari keyinchalik yo'q bo'lib ketishi mumkin, chunki autizm sindromli bola so'zlarni talaffuz qilish va ularning ehtiyojlarini qondirish o'rtasidagi munosabatni ko'rmaydi, ya'ni muloqot jarayonida sabab-oqibat bog'liqligini ko'rmaydi. Autizm spektrining buzilishi bilan og'rigan odamlarning taxminan 30-50% hayoti davomida og'zaki nutqning minimal darajasida qoladi. Autistik bolalar bilan nutqni rivojlantirish va umuman tuzatish ishlarining muvaffaqiyati erta tashxis qo'yish va individual tuzatish dasturini ishlab chiqishga bog'liq. Mutaxassislar oldida autistik bolalarni muloqotga qiziqish va o'rgatish vazifasi turibdi, shu bilan birga nutq muammolari bilan ishlashda turli darajadagi samaradorlikka ega usullarini tanlash alohida ahamiyatga ega va shu bilan birga qiyinchilik tug'diradi.

Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish muammosi bilan K.S.Lebedinskaya, O.S.Nikolskaya, S.S.Morozova, L.G.Nuriyeva, V.S.Sandrikova va boshqalar shug'ullanishgan. L.G.Nuriyeva autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish metodologiyasini yaratdi va uni "Autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish" kitobida tasvirladi. K.S.Lebedinskaya, V.V.Lebedinsky, O.S.Nikolskaya, E.R.Baenskaya, M.Mlibling bolalarda va birinchi navbatda autizmli bolalarda hissiy kasalliklarni tuzatishning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqdi.

V.S.Sandrikova "Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish logopedik o'yinlar va mashqlar" qo'llanmasida muloqot uchun zarur shart-sharoitlarni rivojlantirish va nutq ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha o'yinlar va vazifalar ro'yxatini to'pladi. S.S.Morozovaning "Autizm: og'ir va murakkab shakllarda tuzatish ishlari" kitobida tuzatish ishlari usullari ko'rib chiqilgan.

I.V.Leonova autizm spektrining buzilishi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish xususiyatlarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. Ushbu tadqiqot muloqot ko'nikmalar va nutqni rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga, ularni rivojlantirish bo'yicha tuzatish va pedagogik ishlarning yo'nalishlarini, shuningdek uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni belgilashga imkon beradi.

F.G.Muxametzyanova, A.F.Myasagutova, G.V.Valiullina o'z ishlarida autizm sindromli bolalarning nutqiy muloqotini rivojlantirishda PECS kartalaridan foydalanish bo'yicha tadqiqot va shakllantiruvchi ish turlarini o'tkazdilar. Ular autism sindromli bolalarda PECS kartalari orqali nafaqat noverbal muloqot, balki verbal muloqot ham paydo bo'lganligini aniqladilar. Autizm spektrida kamchiligi bo'lgan bolalar so'rovlarni ifoda etishni, his-tuyg'ularini ifoda etishni, muloyim so'zlardan foydalanishni va savollarga javob berishni o'rgandilar.

Qarshiboyev Asliddin Akram o‘g‘li
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi magistri
Saodat Sheranova
JDPU Maxsus pedagogika kafedra o’qituvchisi

INKLYUZIV TA’LIMDA KO’RISHIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALAR BILAN IJTIMOIY MAISHIY YO’NALTIRISH MASHG’ULOTLARINI KORREKSION YO’NALGANLIGINING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu inklyuziv ta’limda ko’rishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ijtimoiy maishiy yo’naltirish mashg’ulotlarini korreksion yo’nalganligining amaliy ahamiyati bo’yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so‘zlar va iboralar:
Ko’rishning kamchiligi muloqat vositalari, nafas olish, tovush jarangi, tovush bilan yurishni aniqlashga qaratiladi. Tovush orqali xis-tuyg’u boyligi, xursandchilik, norozilik, zavq va boshqalarni aniqlash mumkin.

Аннотация. Обогащение мотивации речевой деятельности на основе научных подходов для повышения эффективности работы по практической значимости коррекционной направленности социально-бытовых занятий со слабовидящими детьми в условиях данного инклюзивного образования.

Ключевые слова: Дефицит зрения ориентирован на обнаружение средств общения, дыхания, тона голоса, ходьбы со звуком. По звуку можно определить богатство эмоций, счастье, недовольство, удовольствие и т. д.

Ko’zi ojizlik sezilarli darajada dunyoni ko’rishni qiyinlashtiradi. Ko’zi ojizlik sezish va qabul qilish xususiyatlarini kamaytirib dunyoni to’liq va aniq qabul qila olmaslik u yoki bu darajada boshqa odamlarning tashqi ko’rinishini tasavvur qila olmaslikka olib keladi. Inklyuziv ta’limda ko’zi ojiz bolalar sog’lom bolalar bilan muloqat qilishda qiynalishadi. O’smirning muloqat qila olshi uchun vositalar - bu ekspressiv – mimika, predmetli harakat va nutq muloqati vositalaridir. Sog’lom bola barcha bosqichlarni maktabgacha davrda o’tadi, kattalar va tengdoshlari bilan bemalol muloqat qiladi.

Inklyuziv ta’limda ko’zi ojiz bolalar, xuddi ko’radigan bolalardek nutq intonasiyasini qabul qiladilar va agarda umumiy mazmunni o’ylab tushunib olsalar ularga taqlid qilib bemalol mazmunli og’zaki nutqni egallaydilar . Lekin ko’pincha inklyuziv ta’limda ko’zi ojiz bolalar maktabgacha oilada kattalar orasida yashaydilar va o’zi bilan teng bolalar bilan kam muloqat qilishadi . Ko’pincha, bunday muloqat juda cheklangan,chunki ko’r bola xam ko’radigan maktabgacha yoshdagi bola xam kattalar yordamisiz o’ynayotganda bir – birini tushunishmaydi .

Ko’rishning kamchiligi muloqat vositalarini o’rganishni qiyinlashtiradi, chunki uni o’rganish uchun masofada turgan odamning mimikasi, imo-ishorasi, turishini ko’rib qabul qilishi bilan bog’liq. Bularning barchasi maktabga o’qishga borish davri kelganda muloqat qiyinchiligini tug’diradi. Shundan kelib chiqqadiki maktab o’qituvchisining oldida o’quvchini tengdoshlari, inklyuziv katta sinf o’quvchilari, kattalar bilan muloqat qilishi uchun korreksion-tarbiyaviy ishlar turadi. To’g’ri nutq muloqatiga bag’ishlangan ijtimoiy maishiy yo’nalish darslarida tovush bilan muloqat qilish va tovushni qabul qilishni o’rgatamiz.

Inklyuziv katta sinflarda barcha e'tiborni nafas olish, tovush jarangi, tovush bilan yurishni aniqlashga qaratiladi. Tovush orqali xis-tuyg'u boyligi , xursandchilik, norozilik, zavq va boshqalarni aniqlash mumkin.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar maxsus maktab internatlarida turli fanlarni o'qitish bilan birgalikda turli maxsus mashg'ulotlar: ritmika, davolovchi, jismoniy tarbiya, atrof muhitni aniqlash kabi mashg'ulotlar ham olib boriladi. Bu mashg'ulotlarda ko'zi ojiz o'quvchilar atrof - muhitda qanday harakatlanish kerakligi haqida mo'ljal olish usullari xususidagi turli bilimlarni egallaydilar. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarni hayotga tayyorlashda ijtimoiy maishiy yo'nalish fani muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy maishiy yo'nalish mashg'uloti, bu maxsus korreksiya mashg'uloti bo'lib, bu mashg'ulot ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi o'quvchilarni yoshlariga qarab, kasallik nuqsonlariga mos ravishda o'rgatiladi. Korreksion mashg'ulotlar Respublika ta'lim markazi tomonidan tavsiya etilgan dastur va metodik tavsiyalar asosida o'tiladi. Shu bilan bir qatorda milliy urf-odat va milliy qadriyatlarni nazarda tutgan holda o'tkaziladi. Ijtimoiy maishiy yo'nalish fani o'z ichiga quyidagi bo'limlarni oladi. "Shaxsiy gigiyena", "Kiyim-kechak va poyafzal", "Oziq-ovqat", "Oila", "Madaniy odob", "Turar joy", "Transport", "Savdo-sotiq". "Tibbiy yordam". "Ijtimoiy maishiy yo'nalish" fanlari malakasini o'quvchi o'rganar ekan, bu fanlar ularni kelgusida hayotda psixologik ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

"Shaxsiy gigiyena" – mavzusi bolalarda o'zlarining sog'ligini, shaxsiy gigiyenasini, sezish qobilyatlarini va shu bilan bir qatorda sog'liqlarini mustaxkamlab borishga yordam beradi. "Oziq-ovqat'' bo'limida bolalarni asosiy oziq – ovqat turlari bilan tanishtirib, ularni saqlashni va dasturxon tuzatish bilan ham tanishtiradi . "Kiyim –kechak va poyafzal", "Turar joy" bo'limi esa asosan o'z –o'ziga xizmat qilishni o'rgatadi. Unda o'quvchilar turar joy, poyafzal va kiyimlarni tozalash va orasta asrashga o'rganadilar "Odob madaniyati", ''Oila, bo'limlari orqali shaxsiy muomala jamoat joylarda, oilada maktab, sinf va guruhlarda qanday bo'lish yo'llari ochib beriladi.

Bolalarga xontaxta (stol) atrofida o'zini qanday tutishi, muzeylarga borish, kutubxona, kinoteatrlarga, klublarga, aloqa bo'limlariga va do'konlarga borish qoidalari ko'rsatiladi.

Tushuntirish, ko'rsatish, mazmunli obrazlarga bo'lingan o'yinlar hamda sayohatlar orqali o'rgatiladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarga ta'lim-tarbiya berishda shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish kishi salomatligini saqlash va mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Doimiy ravishdagi ertalabki va kechki yuvinib-taranish, tish va quloqlarni har doim ozoda tutish, sochni to'g'ri parvarishlash, yarashadigan qilib turmaklash ishlarini olib borish maqsadga muvofiq. Ozodalik uchun kerak bo'ladigan narsalar: sovun, tish cho'tkasi va pastasi va boshqa narsalar har bir kishi uchun alohida bo'lishi shart.

Ko'rish qobiliyatini korreksiyalashda optik vosita, ko'rish qobiliyatini rivojlantiruvchi qoidalarga, o'quv mashg'ulotlarida gigiyenik talablarga rioya qilish kerak. Gugurt, nina, pichoq, vilka, qaychidan to'g'ri foydalanish zarur. Ko'rish qobiliyati va sog'liqni ehtiyot qilish uchun quyosh nurida (yorug'likda), yurayotganda, ovqatlanayotganda, harakat qilayotganda, transportda, yotib o'qish zararlidir. Ish joyini to'g'ri yuritish, eski, yozuvlari sarg'aygan kitoblarni o'qimaslik talab etiladi. O'smir yoshda ijtimoiy maishiy yo'nalish bo'yicha darslarda o'quvchilar internat hayotidan tashqariga chiqishadi va o'zlashtirilgan bilim va mahoratni real sharoitda qo'llashadi. Tarbiyaning bu bosqichida ko'zi ojiz o'smirda o'zining kamchiligi, sog'lom tengdoshlariga adekvat munosabat ko'zi ojiz va sog'lar jamoasida o'zini tuta bilish madaniyati shakllanadi. Bu hayotiy muhim shaxs sifatlarini egallash mustaqil ijtimoiy mehnat hayotida qo'llash uchun zarur. Bola katta bo'lgan sari u unitilib boradi. Yangi ijtimoiy xolatlar ko'lami kengayaveradi. O'quvchilarning mehnat va o'qish

faoliyatini ta'minlaydigan metodik usullarni ko'rib chiqish va dars mazmunini hayot bilan bog'lash lozim. Darsda qo'llaniladigan jamoa va individual ish shakllarini ham oldindan o'ylab qo'yish kerak. Darslarning asosiy sharti bu uning korrreksion va tarbiyaviy xarakterga ega yo'nalishidadir.

Ko'rishida muammosi bo'lgan insonlarning faoliyatini qiyinlashtiradigan muammolardan biri aralash mehnat jamoalarida muloqatning murakkablashishidir.

Muloqatdagi buzilishlar ko'zi ojizlar tashkiloti jamoasida va ko'rishida muammosi bo'lgan insonlar ishlaydigan umumdavlat korxonalarida kuzatiladi. Muloqatning murakkabligi natijasida shaxs mustaqilligining faolligi kamayadi va bu shaxsning jamoada chetda qolib ketishiga olib keladi. O'quv-tarbiyaviy jarayonning o'zgartirilishi bitiruvchilarning atrofdagi odamlar bilan muloqat qilishga tayyor emasligidadir. Mazmunli nutq va o'qish namunasi bo'lib o'qituvchining o'qishi va nutqi hisoblanadi, unga bolalar taqlid qiladilar. Bu darslarda o'quvchilarning to'g'ri turishlari, mimik harakatlarni o'rganishlariga katta e'tibor beriladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bola atrofdagilar orasida ajralib turmasligi uchun o'zining yuzini boshqara olish, qoshlarini ko'tarish, ko'zlarini yumaloqlash, lablarini cho'zish (kulish) ko'nikmasiga ega bo'lishi, mimikasi xis-tuyg'uga mos kelishi, shu bilan birga bola suxbatdoshi tomonga boshini burishni, aniq imo-ishoralarni bilishi kerak. Xursand, xafa, xayron bo'lgandagi xolatlarni aks ettiruvchi maskalar bilan bolalarni tanishtirish lozim. Maskalarni o'rganib chiqqanlaridan so'ng mimika harakatlarni mashq qilishadi va kelajakda muloqat qilganda foydalanish uchun zarurligi tushintiriladi. Bularning barchasi inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaga jamiyatda o'zini ishonch bilan tutishiga sharoit yaratib beradi. ijtimoiy maishiy yo'nalish va boshqa darslarda ham o'quvchilarda muloqat ko'nikmalarini shakllantiriladi, ya'ni o'quvchilarda do'stlashish, yordam berish, do'stlarining fikrini xurmat qilish kabi xislatlarni tarbiyalash mumkin.

Chunki bolalar internat sharoitida maktabni tugatguncha bir oila bo'lib yashashadi. Xar bir bolada kuchli tomonlarni, ijobiy xislatlarni qidirib topib korreksion ta'sir etishda ularga tayanish kerak.Bir vaqtning o'zida o'quvchilarga ko'zi ojizlikning salbiy tomonlarini, uni yengish uchun yordam berish kerakligini aytib o'tish lozim.

Uyalchanlik sababli ayrim bolalar savollarga javob bera olmaydilar, tushinarsiz bo'lgan materialni aniqlashtirishmaydi, xattoki bilgan narsalarini ham gapirib bera olmaydilar. bu xolat bolaning maktab programmasini o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, maktabdan tashqari hayotini qiyinlashtiradi.

To'laqonli muloqatga kirisha olmaydigan inson atrofdagilarga o'z fikrini bayon eta olmaydi. Shuning uchun inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaning qisqa va yengil tarzda o'z fikrlarini shakllantirishi juda muhim. Avvalom bor shuni aytish kerakki, ko'zi ojiz o'quvchilarning mustaqil hayotga tayyorgarligi faqat inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolaning o'ziga xos rivojlanganligi oilaviy tarbiyaning yetishmasligi bilangina emas, balki maxsus tashkil etilgan ta'limning internat sharoitiga ham bog'liq. Maxsus bolalar bog'chalari va maktablari bola rivojlanishini boshqarish uchun qulay sharoit yaratib, uning o'qishga moyilligini hisobga olgan holda dastur materialini o'rganishini ta'minlaydi. Lekin shu bilan birga inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bola internat sharoitida tashqi dunyodan va uning muammolaridan chetlanadi, uning kelajakda, hayot yo'lida qanday qiyinchiliklar turganini bilmaydi. Ko'pincha ota-onalarning o'zi ham oilaviy munosabatlarga, maishiy muammolar, suhbat doirasiga bunday bolalarni qo'shishmaydi.

Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalar internat sharoitida o'quvchi taqlid qilib o'rganadigan narsalarni o'z-o'ziga xizmat qilish, muloqot vositalaridan, umumiy jamoat joylarida o'zini tuta bilish qoidalaridan maxrum bo'ladi. L.I.Solnsevaning yozishicha tiflopedagogikaning birinchi vazifasi

o'qishning maxsus mazmunini tushuntirib berish va uni ishlab chiqib inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolani o'qitish jaroyonida qo'llay olish.

Ba'zi ko'zi ojiz o'smirlar sog'lomlar orasidagina emas, balki ko'rishida muammosi bo'lganlar orasida ham o'zlarini maktabni bitirgandan keyin chetga oladilar, qo'shila olmaydilar. Shunday xolatlar kuzatiladiki, yosh nogironlar atrofdagilarga qaram bo'lib, atrof-muhitdan qo'rqib o'zlariga mustaqil xizmat ko'rsata olmaydilar, o'z daromadlarini to'g'ri ishlata bilmaydilar.

Ijtimoiy-maishiy yo'nalish deganda o'zini turli ijtimoiy-maishiy yo'nalish sharoitlarida boshqara bilish uchun mo'ljallangan bilim va ko'nikmalar majmuasi tushuniladi. Umumiy ma'noda ijtimoiy-maishiy yo'nalish ko'zi ojizlarni turli hayot sharoitlarida o'quv yoki profesional faoliyat doirasidan tashqarida o'zining mustaqil tuzishga yordam beradi.

Shunga mos xolda ijtimoiy maishiy yo'nalish kursining asosiy vazifalari bu bolalarga uydagi predmetlar, undan foydalanish, ularning qo'llanilishi va ular bilan ishlash qoidalari xaqida to'g'ri tasavvur va bilim berish;

- bolalarda xo'jalikda ishlatiladigan predmetlar bilan muomala qilish mahoratini ishlab chiqish;
- inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarda kundalik hayotda ko'radigan insonlar muhitida xulq madaniyatini tarbiyalash;
- bolalarni maishiy xizmat korxonalari va muassasalari bilan tanishtirish;
- bolalarni jamoat joylarda, turli maishiy xizmat muassasalarida xulq-atvor qoidalariga o'rgatish;

bolalarda turli insonlar bilan turli sharoitlarda muloqat qilish, o'zining xulqini, tashqi ko'rinishini nazorat qilish usullarini ishlab chiqish.

Ko'rsatilgan vazifalar asosida ijtimoiy maishiy yo'nalish kursining mazmuni tuziladi. Inklyuziv ta'limda ko'zi ojiz bolalarni o'qitish jarayonida qurshab turgan predmet va buyumlar bilangina emas, balki muloqat dunyosi va insonlar munosabati bilan mukammal tanishtiriladi.

O'quvchilarning ko'rish faoliyatining holati kasbiy layoqatlilikni ko'pgina mutaxssisliklarni chegaralaydi (mashinasozlik, kimyo sanoati, qurilish, qishloq xo'jaligi, transport, sog'liqni saqlash va boshqalar). Agarda xarakterli ko'z kasalliklari qo'shilsa chegara yanada ortadi.

Yaqindan ko'rish yuqori bo'lgan jismoniy va ko'rish zo'riqishi talab etiladigan joyda ishlash taqiqlanadi (ko'z setkasi qoplamasining ajralib chiqishi, ko'z qoplamalariga qon quyilishi mumkin).

Adabiyotlar ro'yxati

1. О.И.Карпунина, Н.В.Рябова. «Специалная педагогика в опорних схемах" М. 2002
2. J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmonov. «Pedagogik texnologiya asoslari" T, 2014 yil
3. «Физическое воспитание детей с нарушением зрения в децком саду и началной школе» Журнал 2004-г №11
4. "Maktabgacha va undan katta yoshdagi ko'zida nuqsoni bo'lgan bolalarni atrof-muhitdan erkin mo'ljal olib yurishga o'rgatish usullari" Respublika ta'lim markazi. (Dastur) Toshkent-2014 yil.
5. В.П.Ермаков, Г.А.Якунин «Основи тифлопедагогики» М. - 2010 й.
6. Ture Yonsson "Inklyuziv ta'lim" T., 2003
7. Grigor`yanst N, A, Alimjanova. G. Z. Fayzieva Z. SH. «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalarni tekshirish usullari» T- 2018
8. N.Jumaboeva «Ko'rishida muammolari bo'lgan bolalar maktab internatlarida atrof – muhitni tasavvur qilishni shakllantirish» t-2019
9. Alrik Albers, H. Po'latov " Mo'ljal olish va harakatlanish dasturi" 2012y
Internet saytlari

L.R.Xayitov
Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri p.f.b.f.d (PhD).,dots
O.To'lqinova
Maxsus pedagogika (logopediya) mutaxassisligi magistranti

PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Nutqning muhim funktsiyasi - bu faoliyatni tartibga solish va rejalashtirish. Uning nutqini amalga oshirish bolaning fikrlashi bilan uyg'unlashganligi bilan bog'liq holda qabul qilinadi.

Kalit so'z: nutq nuqsoni, so'z, bo'gin , talaffuz,nutq buzilishi,qobiliyat

Maktabgacha yoshdagi bola nafaqat nutqni tushunadi, balki undan foydalanishni ham o'rganadi. Avvalo, nutq aloqa vositasi sifatida taqdim etiladi. Dastlab, bu vaziyatli nutq, ya'ni ko'rinadigan aniq ob'ektlarga nisbatan muayyan vaziyatda xabar berish. Bu vaziyat ishtirokchilari uchun tushunarli, begonalar uchun esa tushunarsiz. Bunday nutqda olmoshlar ko'p. Muloqot doirasining oshishi bilan maktabgacha yoshdagi bola hikoyani tushuntirishga majbur bo'ladi va ko'rgazmali olmoshlar ob'ektlarning nomlariga hamroh bo'ladi.

Asta-sekin nutq kontekstli va tushuntirishli bo'lib qoladi, garchi vaziyatli nutq tor sohada ham qo'llaniladi. Kontekstli nutq vaziyatni to'liq tasvirlaydi, shuning uchun u to'g'ridan-to'g'ri idrok etmasdan aniq bo'ladi. Kontekstli monolog nutqini rivojlantirishda kitob matnlarini tinglash va takrorlash, tilning madaniy namunalarini o'zlashtirish muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha tarbiyachi o'ziga talablar qo'yishni boshlaydi va nutqni qurishda ularga rioya qilishga intiladi.

Kontekstli nutqni qurish qonunlarini o'rganib, maktabgacha tarbiyachi vaziyatli nutqdan foydalanishni to'xtatmaydi. Vaziyat nutqi eng past darajali nutq sifatida namoyon bo'lmaydi. Tabiiy muloqot sharoitida u kattalar tomonidan ham qo'llaniladi. Vaqt o'tishi bilan, maktabgacha tarbiyachi muloqot sharoitlari va tabiatiga qarab vaziyatli yoki kontekstli nutqni qo'llash uchun ko'proq va to'g'ri va mos ravishda qabul qilinadi.

Maktabgacha tarbiyachi odatdagi darslar ta'sirida kontekstli nutqni egallaydi. Bolalar bog'chasidagi sinfda maktabgacha yoshdagi bolalar vaziyatli nutqdan ko'ra ko'proq mavhum tarkibni taqdim etadilar, ular maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar nutqidan tushunadigan yangi nutq vositalari va shakllariga ehtiyoj sezadilar. "Maktabgacha tarbiyachi bu yo'nalishda faqat birinchi qadamlarni qo'yadi. Kontekstli nutqning keyingi rivojlanishi maktab yoshida sodir bo'ladi"

Katta maktabgacha yoshdagi bola tengdoshiga kelajakdagi o'yinning mazmunini, o'yinchoq dizaynini va boshqa ko'p narsalarni tushuntirishga muhtoj. Ko'pincha hatto ozgina tushunmovchilik ham bolalarni ma'ruzachi va tinglovchining o'zaro noroziligiga, nizolar va tushunmovchiliklarga olib keladi. Tushuntirish nutqi suhbatdosh tushunishi kerak bo'lgan sharoitlarda asosiy aloqalar va munosabatlarni taqdim etish, tanlash va o'rnatishning belgilangan ketma-ketligini keltirib chiqaradi.

Maktabgacha yoshdagi bola o'z nutqida noto'g'ri tovushlarni sezadi va agar uning talaffuzi tizerlarda takrorlansa, g'azablanadi. Ovozni qayta ishlash ongli va ongsiz darajada sodir bo'ladi.

Ko'pincha to'g'ri ovoz "darhol, tasodifan" kabi ko'rinadi, garchi bundan oldin uni to'g'ri takrorlashga behuda urinishlar bo'lgan bo'lsa ham. 6 yoshgacha bo'lgan tovushlarning tozaligi maktab etukligining markaziy ko'rsatkichlaridan biridir.

Muloqot funktsiyasi bilan bir vaqtda nutq fikrlash vositasi vazifasini oladi. Maktabgacha yoshda bu nutq kamayadi, ichki nutqqa aylanadi va bu shaklda rejalashtirish funktsiyasini saqlab qoladi. Uning mazmunida amalga oshirilgan ishning bayoni kamroq, harakatlarni rejalashtirish esa aniqroq bo'ladi. Nutqni rejalashtirish funktsiyasi maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirishning muhim ko'rsatkichidir.

Shunday qilib, nutqning rivojlanishi - bu tilning lug'at va tovush tarkibi va grammatik tuzilishini o'zlashtirish, og'zaki muloqot va og'zaki fikrlashni rivojlantirish, ichki nutqiy harakatlar rejasining paydo bo'lishi va nutqni tahlil qilishning boshlanishi. lingvistik haqiqat.

Aqli zaif bolalarda nutq rivojlanishi normal rivojlanayotgan bolalarnikidan sezilarli darajada farq qiladi. Nutq rivojlanishidagi kechikish ularda go'daklik davrida topiladi va erta bolalikda davom etadi. Shunday qilib, maktabgacha yoshga o'tish davrida ular uni o'zlashtirishga tayyor emaslar. Ko'pincha nutqni rivojlantirish uchun "ob'ektiv faoliyat, atrof-muhitga qiziqish , hissiy-irodaviy sohani rivojlantirish, xususan, kattalar bilan hissiy aloqa, fonemik eshitish " kabi zarur shart-sharoitlar rivojlanmaydi .

Aqli zaif bo'lgan ba'zi bolalar hali ham nafaqat maktabgacha yoshning boshida, balki 4-5 yoshda ham gapira olmaydi. Nutqni rivojlantirish nuqtai nazaridan aqli zaif bolalarni heterojen kategoriya deb hisoblash mumkin. Ular orasida umuman gapirmaydigan maktabgacha yoshdagi bolalar, kam miqdordagi so'z va oddiy iboralarni gapiradigan maktabgacha yoshdagi bolalar, rasmiy ravishda yaxshi rivojlangan nutqqa ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bor. Biroq, ularning barchasi murojaat qilingan nutqni cheklangan tushunish, "bir tomondan, vaziyatga bog'liqlik, ikkinchi tomondan, nutqni faoliyatdan ajratish bilan bog'liq. Nutq bolaning haqiqiy intellektual imkoniyatlarini aks ettirmaydi, unga bilim va ma'lumotlarni uzatishning to'liq manbasi bo'lib xizmat qila olmaydi" Ko'pincha aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'lum tovushlarni talaffuz qilish va kamsitishda nomukammallik mavjud. Shu bilan birga, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kundalik ehtiyojlar va vazifalar doirasida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan katta maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqi ularning muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Shu bilan birga, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan katta maktabgacha yoshdagi bolalarning ko'pchiligi nutqida aniqlik, "loyqalik" yo'qligini ko'rsatish kerak. Ularning nutq faolligi juda past ekanligini ta'kidlagan holda, nutqning bu loyqaligi nutq amaliyotining etarli emasligi tufayli artikulyar apparatlarning past harakatchanligi bilan birlashtirilgan deb taxmin qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva, B., L. Khaitov, and M. Aziza. "Development of social pedagogical competence of future defectologists." *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems* 12.6 (2020): 1139-1142.

2. Khaitov, Lazizbek. "Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher." *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* 8 (2020).

3. Pulatova.X.M Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.

4. Ayupova.M.Y. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent - 2007

5. Ayupova.M.YU "Korreksion ishlar metodikasi" Ma'ruza matni .T-2001

6. Axmedova Z.M, Ayupova M.YU, Nurkeldiyeva D.A.«Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar», Toshkent «Yangi asr avlodi» 2007

Xayitgul Muzaffarova
JDPU Maxsus pedagogika p.f.f.d. (PhD)

ILG‘OR AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Annotasiya. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o‘rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirish, nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to‘g‘rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish, logoped o‘z mashg‘ulotida kompyuter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg‘ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko‘zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkinligi haqidagi fikr-mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar. Kompyuter, ko‘nikma, dastur, texnologiya, interfaol electron doska, rasm, dinamik o‘zgarish, fon, rangi, animatsion qahramonlar, markerli doskalar, matn grafik, aqliy hujum.

Abstract

In the article, the use of computer technology in a preschool educational organization is not to teach a child a computer, but to increase his interest in the environment, to form an active creative activity in a child, to use computer programs to correct the speech of a child with a speech impediment, and a speech therapist is his occupation. In the article, the opinions that using computer presentation, graphics, animated images can enliven frontal training, increase the child’s interest, and achieve the intended goal with a positive result are stated.

Keywords. Computer, skill, program, technology, interactive electronic board, picture, dynamic change, background, color, animated characters, marker boards, text graphics, brainstorming.

Maktabgacha ta’lim tizimi bolani har tomonlama sog‘lom kamol topib shakllanishini ta’minlaydi, bolada o‘qishga nisbatan intilish hissini uyg‘otadi va uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining 11-moddasida “Maktabgacha ta’lim bola shaxsini sog‘lom va yetuk, maktabda o‘qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. Bu ta’lim 6-7 yoshgacha oilada, maktabgacha ta’lim muassasalarida va mulk shaklidan qat’iy nazar boshqa ta’lim muassasalarida olib boriladi” deb belgilab qo‘yilgan. Hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo‘yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi[1].

A.N.Leonty’ev “bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir” deb ta’kidlgan. O‘zining nazariyalarida bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo‘lgan:

1. Tayyorlov davri - 1 yoshgacha.
2. Bog‘chagacha bo‘lgan davr - 3 yoshgacha.
3. Maktabgacha bo‘lgan davr -7 yoshgacha
4. Maktab davri.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to‘g‘ri keladi. Maktabgacha yoshda bola birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz qilinadigan lab-lab, lab-tish undoshlarini o‘rganadi[2].

3-7 yoshgacha bo‘lgan davrda bolalarda eshitish malakasi rivojlanib boradi, bu esa bolaning o‘z talaffuzini nazorat qilishga imkon yaratadi. Ba’zi hollarda bola o‘z kamchiligini to‘g‘rilaydi.

Unda fonematik idrok shakllanib boradi. Ye.I.Tixeyeva, Ye.A. Flerina, O.I.Solovyev kabi pedagoglar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid metodikalar ishlab chiqishgan. Ye.I.Tixeyeva tilni o'rganishni ilk bolalik chog'idan boshlash zarur, deb hisoblashgan[4]. Chunki to'g'ri nutq ko'nikmasi oilada orttiriladi. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tiborni qaratish darkor: "chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim".

Ma'lumki, maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshrishda hozirgi asr-axborot asri ekanligidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr taqozasidir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining asosiy vazifalari bolalarda iqtidor va qobiliyatni yanada o'stirish, ularning bilim olish istiqbolini rivojlantirishdan iborat.

Shunga ko'ra, tarbiyachi mashg'ulotlarda turli o'quv pedagogik dasturlardan, elektron qo'llanmalardan, pedagogik o'yinlardan foydalansa tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi to'siq yo'qoladi, bolalarning xarakteri kengroq ochiladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, xotira diqqati kuchayadi chunki, mashg'ulotda majburiy bilim berish bo'lmaydi, bilimni ixtiyoriy qabul qilish orqali ijobiy natijaga erishadi. MTMlarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi[2].

Kuzatishlar shuni ko'satadiki, 80-90 % bolalar kompyuter o'yinlarini o'ynashga qiziqishar ekan. Bundan dalolat beradiki, yosh bolalarni qiziqishlariga qarab turli xildagi o'yinlar, mashg'ulotlar, rangli tas'virdagi chizmalarni ko'rsatish orqali ularning dunyoqarashini, axloqiy madaniyatini shakllantirish mumkin ekan. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolada nutqni egallash qobiliyatini jadal rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish lozim[4].

Nutqni rivojlantirishga oid qo'yiladigan asosiy talablar bolani individual qiziqishlarini inobatga olish, mashg'ulotlarni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish, original didaktik materiallardan foydalanish bularning barchasi bolalarni ruhan va jismonan rivojlantirish asosib bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunda barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiya sifatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanib kelinmoqda. Kompyuter texnologiyasi nutqni rivojlantiruvchi samarali vositalardan biridir. Shu sababli, ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham kompyuter texnologiyalaridan foydalanish faol joriy qilinmoqda. Shunga asosan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ko'plab kompyuter animatsion dasturlar ishlab chiqilgan. Ushbu dasturlar bolani diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari va nutqini rivojlantiradi. Lekin mantiqsiz yaratilgan ba'zi dasturlar talabga javob bermaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o'rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirishga qaratilgan. Nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to'g'rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish nafaqat chet elda, balki o'zimizda ham tobora kengayib bormoqda. O'yin va mashg'ulotlarda foydalaniladigan dasturlar bolani imkoniyat darajasi, individual qiziqishi va yoshiga qarab moslashtiriladi. Bola bilan logopedik mashg'ulotni olib borish jarayonida barcha ommaviy kompyuter dasturlaridan foydalanib bo 'lmaydi. Nutqiy nuqsoni mavjud bolalarning imkoniyat darajasi talabiga javob beradigan kompyuter dasturlaridan foydalanish kerak.

Nutqni rivojlantirishda an'anaviy mashg'ulotning kamchiligi tovushni bir xil leksik takrorlanishi hamda monoton harakatlar bolani tez charchatib qo'yadi. Logoped o'z mashg'ulotida kompy-

uter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg‘ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko‘zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkin. Kompyuterdagi mehnat ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar orqali bolada qo‘shimcha ishni bajarishga nisbatan ishtiyoq kuchayadi, natijada bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Shuningdek bola bu jarayonda qo‘rquv va bezovtalikdan halos bo‘ladi, mashg‘ulotlarda faollashadi.

Ilg‘or axborot texnologiyalaridan biri bo‘lgan interfaol electron doskalarning afzalligi shundaki, rasmlarning dinamik o‘zgarishi fon rangi, animatsion qahramonlarning nutqi bolani diqqatini o‘ziga tortadi. Bu mo‘jizaviy doska zamonaviy texnologiya rivojlanishining eng yuqori cho‘qqisidir. Ular oddiy markerli doskalar kabi ko‘rinishga ega bo‘lib, ularda yoziladigan har bir matn grafik ko‘rinish, chizma kabilar kompyuter ekranlarida tez paydo bo‘ladi. Interfaol electron doskalar aqliy hujum uchun ajoyib vositadir. Bolalarda nutqning Grammatik tuzilishi va fonetik eshituvni rivojlantiradi, yozma nutq buzilishlarini oldini oladi. Sanitariya- epidemiologiya meyoriga ko‘ra 5-6 yoshli maktabgacha yoshdagi bola uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanib mashg‘ulot o‘tish haftasiga 2-3 marta 10-15 daqiqa o‘tkazilishi shart. Dasturlardagi fon diqqatni chalg‘itmaydigan, ko‘zni toliqtirmaydigan bo‘lishi lozim. Maxsus effektlardan mo‘tadil foydalanish bolani qiziqishini kuchaytiradi, bolada ijobiy hissiy kayfiyat yaratadi[3].

Xulosa qilib aytganda, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish mashg‘ulotni samarali, jozibali va zamonaviylashtirish imkonini beradi.Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ham zamonaviy axborot texnologiyalar, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida ta’lim jarayonini axborot bilan ta’minlashni rivojlanib borishi ko‘zda tutilgan. Bugungi kunda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bolani o‘qitish va rivojlantirishning sifat jihatdan yangi tarkibiga mos keladigan bilimni uzatishning yangi usuli deb hisoblash mumkin. Ushbu usul bolaga ravon gapirish, qiziqish bilan o‘qish, yangi bilimlarni olish, ma’lumot manbalarini topish va intellektual faoliyatni rivojlantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muzaffarova X.N. Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish // Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 1bo‘lim. Nөkis, – 2018. 127-130 b

2. Muzaffarova X.N. Ta’lim – tarbiya jarayonida innovatsion usullardan foydalanishda o‘qituvchining mahorati// Pedagogikaning dolzarb muammo va yechimlari Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari –Jizzax, 2021-№ 3. 99-103 b

3. Скоропупова Н.Л. Профессиональные компетенции учителя – логопеда//https://www.conseducenter.ru/index.php/pedagogchtenya/111-2mos/295- skoropupova1г. Серпухов-2022 г

4. Yakubjanova D.B. “Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari boshlang‘ich sinflarida korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish” Avtoref. Ped.fan.doktori (DSs) - T.: TDPU, 2021. 21- B

T.To‘raqulov.
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Pedagogika ta`limi nazariyasi kafedrasi
katta o‘qituvchisi

OILAVIY BOLALAR UYLARI VA ULARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuv jarayonlari, bolalar salbiy ijtimoiy xodisalarning jabijdiydasiga aylanib qolish sabablari,islom dinidagi

rivoyatlar jamlangan.

Kalit so’zlar: Mehribonlik uyi, mehr-meruvvat, hayr-saxovat, insonparvarlik, oilalarning mustahkamligi, tarbiyalanuvchilarni ijtimoiylashuvi, pedagogika-psixologiya, rivoyatlar, islomdini, xalq pedagogikasi, etnopsixologiya, yetimlik va ijtimoiy etimlik va shu kabi tushunchalar o‘rin olgan.

Annotation: This article discusses the issue of the process of sociolization of the pupils of the Orphanage, the reasons for the negative characteristics, and also the narration of the Islamic religion are collected.

Key words: Orphanage, humanism, family well-being, socialization of pupils, historical precepts, pedagogy-psychology, Islamic religion, folk pedagogy, ethnopsychology, orphan, social orphan.

Аннотация:В данной статье рассматривается вопрос о процессе социолизации воспитанников Домов милосердия, причины негативных характерных черт, а также собраны предания исламской религии.

Ключевые слова: Дом милосердия, гуманнизм, семейное благополучие, социолизации воспитанников, исторические заповеди, педагогика-психология, исламская религия, народная педагогика, этнопсихология, сирота, социальная сирота.

Odatda, ziyolilar yoki chet ellik kasbdoshlar bilan bo‘lib o‘tadigan ma’rifiy davralarda xalqimiz tabiati haqida so‘z ochilsa, elimizning tiynatida yaqqol ufurib turadigan mehmondo‘stlik, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik singari sifatlar ko‘p bora esga olinadi. Shuningdek, ushbu tavsiflar bilan bir qatorda xalqimiz nomi bilan chambarchas bog‘langan «o‘zbek - bolajon», «o‘zbek xalqi - bolajon xalq» degan sifatlash ham keng tarqalgan. O‘zbek xalqining bu singari sifatlar bilan tavsiflanishiga qator tarixiy asoslar bor.

Xalqimiz ma’naviy, ma’rifiy yuksalishda beqiyos ulush qo‘shgan ulug‘larimiz ham asarlari, o‘z amaliy harakatlari bilan bolaparvarlikni ayricha qadrlashgan. Bir misol. Hazrat Alisher Navoiy haqida so‘z borganda u kishini yolg‘iz o‘tganliklari va tabiiyki, farzandlari bo‘lmaganligini ko‘p gapiramiz. Biroq adabiyotimiz tarixiga bag‘ishlangan yangi tadqiqotlarda Alisher Navoiy hayotlarining turli davrlarida to‘rt bolani farzand sifatida olganlari, ularga otalarcha mehr ko‘rgazganliklari, ta’lim-tarbiya berganliklari, ular hazratga farzand maqomida bo‘lganligi yozma manbalarda bitib qoldirilganligi aniqlangan.Eng qadim kezlardan ikki daryo oralig‘idagi qutlug‘ zaminni makon tutgan xalqimiz ming yilliklardan buyon bolaparvarligi, bolaning begonasi bo‘lmasligi to‘g‘risidagi o‘z haqiqati bilan umrguzaronlik qilib keladi. Bu haqiqatlar ulusning qon-qoniga singib ketgan. Shu sababdan xalq tafakkuridagi bolasevarlik bilan bog‘liq qadriyatlar elning otaso‘zlari – maqollarda nihoyatda ko‘p keladi. O‘zbek xalq maqollarining eng yirik qatlamini ayni bolaparvarlikka qaratilgan maqollar tashkil etishi ham ana shundan.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaillikka erishgan kundan boshlab xukumatimiz kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qila boshladi. Bu g‘amxo‘rlik, albatta, Mehribonlik uylariga e’tibor bilan bevosita bogliqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 11 fevral kuni “yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining quyidagi ba`zi bo‘limlariga to‘xtalsak o‘rinli bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnatmunosabatlari vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi va moliya vazirligi bilan birgalikda bir oy muddatda “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylariga 1 ta psixolog shtat

birligini tashkil qilish agar tarbiyalanuvchilari soni 200 nafardan ortiq bo‘lgan “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylarida 2 ta psixolog shtat birliklarini tashkil qilish belgilab qo‘yilgan;[1,3]

O‘zbekiston Respublikasi Axborottexnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan: Mehribonlik uylari va bolalar shaharchalari tarbiyalanuvchilarini dasturlash ko‘nikmalariga o‘rgatish hamda axborot texnologiyalari sohasida yosh mutaxassislarni tayyorlash maqsadida ularning internet tarmog‘iga ulanishi va kompyuterlar bilan jihozlanishini, bunda 10-11 sinf o‘quvchilariga “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari” yo‘nalishida yetakchi tashkilotlar da ishlab chiqarish amaliyotini o‘tashi uchun sharoitlar yaratilishini kerakligi belgilab qo‘yilgan.Yuqoridagi qarorlar mehribonlik uylari rahbar xodimlari va tarbiyachilari uchun mas`uliyat yuklaydi va shu bilan birga jamiyatning barcha qatlamdagi kishilarini diqqat e`tiborida bo‘lishi kerak.

Mehribonlik uylari yetim-bolalar va ota-onasi qarovidan xamda oila muhitidan maxrum bulgan bolalar uchun davlat internati tamoyilidagi ta’lim-tarbiya muassasasiga aylantirildi va davlat tasarrufiga o‘tkazildi.[1,4]

Bola dunyoga keldimi ota-onalik bo‘lish, ota-onasi bilan birga yashash,oilada erkin miloqot qilish,opa-singil,aka-uka va boshqa yaqin qarindoshlari bilan birga yashash xuquqiga ega. Bolaning bolaligini o‘g‘irlashga hech kimning xaqqi yo‘q. Yurtboshimiz «O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari» degan asarida shunday yozadi: «G‘animlar nimalar deb saf-satasotmasin. O‘zbekiston rahbariyati va xalqining tutgan yo‘li qat’iy va mustahkam: biz doimo mehr-muruvvat, mehr-oqibat, yurtimizda tinchlik-totuvlik, xotirjamlikni saqlashga sodiq bo‘lib qolaveramiz. Vatandoshlarimiz bir-birlariga yelkadosh, ahil va inoq bo‘lib yashashida, yetim- yesirlar, nogironlar, qariyalar va bolalar, qarovsiz va muhtoj kishilarimiz himoyasini tashkil qilishda o‘zimizning kuchimizni va mehnatimizni hech qachon ayamaymiz».[2]Mustaqillik yillarida Mehribonlik uylari faoliyatini yaxshilashga doir maxsus qonunlar chiqdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va farmoyishlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, normativ xujjatlari e’lon qilindi.Shu xujjatlar asosida «Mehribonlik uyi to‘g‘risi da Nizom» qabul qilindi bu tarixiy ahamiyat kasb etadi. Mehribonlik uylari to‘g‘risidagi Nizomning 1-qism, 3-moddasida shunday deyilgan: «Mehribonlik uyining asosiy vazifasi oilaviy muhitdan maxrum bulgan bolalar va o‘smirlarni to‘liq, ruhiy sog‘lomlashtirishga, ijtimoiy mehnat moslashuviga va ijtimoiy-xuquqiy himoya qilishga ko‘maklashuvchi uy sharoitiga eng ko‘p darajada yaqinlashtirilgan muhitni yaratishdir» [3].

Bu vazifani amalga oshirishda avvalo ta’lim-tarbiyaning roli benihoya kattadir. Mexribonlik uylarida ta’lim-tarbiya ishlarini olib borish davlata hamiyatiga ega bo‘lgan dolzarb masaladir.O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 39-moddasida shunday deyilgan: «Har kim qariganda, mehnat layoqatini yuqotganda, shuningdek, boquvchisidan maxrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta’minot olish huquqiga ega». O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 64-moddasida Yuqoridagi qonunlar fikr yuritishni yanada oydinlashtiriladi. «Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan maxrum bo‘lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o‘qitishni ta’minlaydi, bolalarga bag‘ishlangan xayriya faoliyatlarni ragbatlantiradi»deyilgan.[4]

Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son qarorining 5-bandida Vasiylik va homiylik organlarining vakolatlari, ularning vazifalari belgilab qo‘yilgan,masalan:yetim bolalarni va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni aniqlaydi va ularning hisobini yuritadi-

lar; yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar haqidagi ma'lumotlarning axborot bazasini yuritadilar, ma'lumotlarni O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining ma'lumotlar bazasiga kiritish uchun taqdim etadilar, shuningdek davlat statistika hisobotini tegishli davlat statistika organiga qonun hujjatlarida belgilangan shaklda va muddatlarda taqdim etishlari belgilab qo'yilgan;[5]

Afsuski XXI-asrga kelib ba`zi qo'shtirnoq ichidagi kimsalar,xalqimiz o'zining tarixida va tanasida bo'lmagan o'ziga yarashmagan ishlarni qilmaqdalar bolalarni tug'riqxonalarga tashlab ketish biroz ko'proq ko'zga tashlanmoqda. Elimizga xos bo'lmagan bolani tug'ruqxonalarga tashlab ketish yoki pulga sotish,o'z farzandini vahshiylarcha qiynoqqa solish,bolani uydan bezdirish uni o'g'ir yoshiga va jinsiga to'g'ri kelmaydigan mehnatga jalb qilish ,uning mehnatidan majburiy foydalanish bir so'z bilan aytganda bolaning bolaligini o'g'irlash holatlari ko'payib borayotgani hech kimga sir emas. Ayni shunday vaziyatda bolaparvarlikni boshlashga xalqimizni da`vat etayotgan yurtboshimizga raxmat. Masalan, Prezidentimiz 2020-yil 28-iyul kuniYunusobod tumanidagi 21-sonli Mehribonlik uyiga tashriflari hamda shu kunning o'zidayoq nogironligi bo'lgan, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan yetim bolalarni davlat tomonidan qo'llab-o'vvatlashni kuchaytirish ,ijtimoiy nafaqalar tizimini takomillashtirish masalalariga qaratilgan videoselektor yig'ilishi o'tkazgani so'zimizning birgina isboti desak xato bo'lmaydi. Ana shunday tashabbusga yana bir misol keltiramiz, Vazirlar Mahkamasi, Xalq ta'limi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va Milliy gvardiyaning "Mehribonlik" uylari, Bolalar shaharchalari, oilaviy bolalar uylari va Sog'liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylarini (keyingi o'rinlarda – o'quv-tarbiya muassasalari) Milliy gvardiyaga biriktirish to'g'risidagi taklifiga rozilik berilsin.[7]

Milliy gvardiya "SOS – O'zbekiston bolalar mahallalari" uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik o'rnatsin.Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi 5-va Kitob tumanidagi 4-mehribonlik uylari tugatildi. Birgina Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafarga yaqin tarbiyalanuvchilar to'liq davlat tomonidan tarbiyalanar edilar, 2022-yilning 1-choragiga kelib Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafar tarbiyalanuvchilar Oilalarga "oilaviy mehribonlik uylariga" olindi vaholangki bunday tarbiya muassasalari Pespublikamizda o'ttizga yaqin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.09.08.2021-yil.PQ-5215-son qarori yani "Mehribonlik uylarini milliy gvardiyaga briktirish haqidagi qarorlari hayotda o'z isbotini topmoqda. Halqimiz yana qayta o'zini anglamoqda,ota-bobolarimizdan qolgan bir naql bor bolaning begonasi bo'lmaydi,

Yetimlik-insoniyat paydo bo'lganidan buyon mavjud,afsuski hayot-hayotligini qiladi.

Yetimlik-insoniyat, jamiyat va uning taraqqiyotida mavjud bo'lgan xodisa hisoblanadi.

Afsuski butun dunyoda yetim va ijtimoiy yetim bolalar mavjud:

Yetimlik-sabablari turlicha bo'lishi mumkin,yetimlik turli adabiyotlarda turlicha talqil qilingan tushuncha xisoblanadi,masalan:

1.Ota-onasining vafot etganligi sababli.

2.Ota-onaning ikkisidan biri vafot etganligi sababli.

3.Ota-onalik xuquqidan maxrum etilganlik sababli.

4.Jazoni ijro etish kaloniyasida (qamoqda) saqlanayotganligi sababli.

5.Boshqa Respublikalarga (xorijga) ishlash uchun ketib qaytib kelmaganligi sababli.

6.Ijtimoiy omillar ta`sirida (avtoxalokat,yong'in, is gazi) va boshqalar sababli nogiron bo'lish.

Afsuski bunday sabablarni ko'plab ko'rsatishimiz mumkin,lekin eng achinarlisi shundaki

ota-onasi tirik bo‘la turib etimlikni boshidan keshirayotgan bolalar butun dunyoda mavjud.

Yetim bolalarni va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar sonini ortib borishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun quyidigi holatlarga yo‘l qo‘ymaslik lozim.

1.Oilaning mustahkamligi,uning moddiy va ma`naviy to‘la to‘kisliginita`minlash.

2.Yangi hayotga qadam qo‘ygan yosh oilalarni eng kamida besh yil ota-onasi bilan yashashini ta`minlash.

3.Jamiyatda yuqori darajali-Mustahkam oilalar sonini ko‘paytirish.

4.Yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi nikohni qoralash,chunki bu xolat yaxshi natija bermasligi barchamizga ma`lum bu xolat sotsiologik,tibbiy, psixologik va boshqa tadqiqotlarda isbotlangan.

5.Ishsizlar sonini kamaytirish chunki oilaning mustahkamligi ko‘proq moddiyatga ham bog‘liq.

6.Erta nikohdan o‘tishga yo‘l qo‘ymaslik.

Har bir inson hurmat-ehtiromga loyiq. Mehr-muruvvatga tashna, moddiy-ma’naviy ko‘makka muhtoj, ota-onasidan ayrilgan yetimlarga ikki kara ko‘proq mehr ulashish dinimizning asosiy ko‘rsatmalaridan ekanligi barchamizga ma`lum.

Bolalik-shaxsning axloqiy sifatlarining shakillanish davri. Bolaning kerakli xolatlarda o‘zini tutabilish,atrofdagilar bilan erkin munosabatda bo‘lish usullarni urganganligi uning bolalikdagi ilk mavaffaqiyatlaridan biridir.{7,94}

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki mehribonlik uyining pedagogic jamoasi tarbiyalanuvchilar bilan do‘stona aloqa o‘rnatish va bolalarning tabiatiga mos munosabatda bo‘lish,ularni kasb hunarga yo‘naltirish ishlariga mehr bilan astoydil,chindildan yondashsalar mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvini ta`minlagan bo‘lar edik.

Adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.Yetim bolalarga oid muhim qarori.Janiyat. 2019-yil 11 fevral kuni.

2.Karimov I.A.Uzbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari. T., «Uzbekiston», 1993.

3. Vazirlar Maxkamasining 1995 yil 18 fevraldagi 59-sonli Qaroriga 3-ilova, «Mexribonlik uyi to‘g‘risida Nizom», «Ma’rifat» gazetasi, 1995 yil 29 mart.

4.Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son qaroriga

5.Uzbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.

6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.09.08.2021-yil.PQ-5215-son

7.N.M.Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika darslik. «Toshkent»2009,

8.TAFAKKUR ZIYOSI ilmiy –uslubiy jurnal. 2019YIL 4-SON

S.Suvankulova
A.Qodiriy nomidagi JDPU
Maxsus pedagogika kafedrasi
stajyor-o‘qituvchisi
Zoirova Marhabo Yahyo qizi
Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi talabasi

KO’ZI OJIZLAR VA ZAIF KO’RUVCHILARNI O’RGANUVCHI FAN VA UNING RIVOJLANISHI UCHUN XISSA QO’SHGAN OLIMLAR

Annotatsiya. Umumta'lim maktablarda o'qitish pedagoglardan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, o'quv jarayonining ko'rgazmali jihozlar bilan jihozlanishi, o'qituvchi va o'quvchiga mutaxas sis tiflopedagoglar tomonidan yordam ko'rsatish tizimini tashkillashtirish talab qilinadi.

Kalit so'zi: XVIII-XIX asrda ko'zi ojizlar uchun maktablar , tiflopedagogika fanining rivojlanishi Brayl ko'zning ko'r bo'lib qolishi , L. Brayl tomonidan 1129-yilda ishlab chiqilgan relyefli.

Абстрактный. Обучение в общеобразовательных школах требует специальной подготовки педагогов, оснащения учебного процесса демонстрационным оборудованием, организации системы поддержки учителя и ученика со стороны педагогов-специалистов.

Ключевое слово: Школы для слепых в XVIII-XIX веках, развитие науки педагогики, слепота Брайля, рельеф, разработанный Л. Брайлем в 1129 году

Abstract. Teaching in general education schools requires special training from pedagogues, equipping the educational process with demonstration equipment, organizing a system of providing support to the teacher and student by specialist pedagogues.

Keyword: Schools for the blind in the 18th-19th centuries, the development of the science of pedagogy, Braille becoming blind, the relief developed by L. Braille in 1129

Tiflopedagogikaning eng asosiy muommolaridan biri - bu ko'zi ojiz bolalarni umumta'lim maktablarda o'qitishdir. Umumta'lim maktablarda o'qitish pedagoglardan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, o'quv jarayonining ko'rgazmali jihozlar bilan jihozlanishi, o'qituvchi va o'quvchiga mutaxassis tiflopedagoglar tomonidan yordam ko'rsatish tizimini tashkillashtirish talab qilinadi. Tiflopedagogika fanining rivojlanishi XVII asrlarga G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ri keladi. Ko'zi ojizlar uchun dastlabki o'quv muassasasi tiflopedagogika fani asoschisi fransuz pedagogi V. Gayui tomonidan 1784-yilda Parij shahrida tashkillashtirilgan. XVIII-XIX asrda ko'zi ojizlar uchun bunday maktablar Buyuk Britaniyada, Avstraliyada, Germaniyada va AQSHda tashkii qilingan. Ko'zi ojizlar uchun tashkil qilingan bunday maktablarda o'quvchilar yozuv, o'quv, hisob-kitob, eng oddiy hunarmadchilik va musiqaga o'qitilgan. XIX asr o'rtalarida ko'rlar uchun o'qish va yozishda L. Brayl tomonidan 1129-yilda ishlab chiqilgan relyefli, nuqtaviy shrift varianti tarqaldi. Lui Brayl 1809-yil 4-yanvarda Fransiyaning kichik Kuray shahrida poyabzalchi (boshqa ma'lumotlarga ko'ra egarchi) Simon-Rene Brayl oilasida tug'ilgan. 3 yoshida Brayl yozuvi ko'zning yallig'lanishi natijasida ko'r bo'lib qoldi, bu bola otasining ustaxonasida o'zini egar pichog'i bilan jarohatlaganida boshlangan. U nihoyat 5 yoshida ko'r bo'lib qoldi. . Luining ota-onasi unga ot jabduqlari uchun chekka to'qishni, shippak tikishni o'rgatishgan va Luiga skripka chalishni o'rgatish uchun musiqa o'qituvchisini taklif qilishgan. Lui mahalliy maktabda tayoq yordamida alifboni o'rgangan. 10 yoshida (1819 yilda) Lui Parij davlat ko'zi ojiz bolalar institutiga (frantsuz) rus tilidan savod o'rgatish, musiqa, trikotaj va to'quvchilikdan dars berdi. Darslar uchun ko'tarilgan chiziqli shriftda nashr etilgan kitoblar taqdim etilgan, ammo bunday kitoblar kam edi va ko'p fanlar bo'yicha darsliklar yo'q edi. O'qitish metodikasi axborotni tinglashga asoslangan edi. Lui eng zo'r talabalardan biri bo'lib, pianino va organ chalishni o'rgangan. 1828-yilda Lui o'qishni tugatdi va kichik o'qituvchi-repetitor bo'lib ishlash taklifini oldi. O'qish paytida Lui Charlz Barbier tomonidan ishlab chiqilgan "tungi alifbo" bilan tanishdi. Barbier artilleriya ofitseri bo'lgan va alifboni harbiy maqsadlarda - tunda ma'lumot uzatish uchun ishlab chiqqan. Ma'lumotni yozib olish kartondagi teshiklarni teshish, o'qish - kartonga tegish (tegish) orqali amalga oshirildi. 1824 yilda (15 yoshida) Brayl ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar uchun ko'tarilgan nuqta shriftini ishlab chiqdi, uning sharafiga Brayl alifbosi deb nomlandi va hozirgacha butun dunyoda qo'llanilmoqda. Brayl yozuvi shrift ustida uzoq yillar ishladi va 1829 yilda

shriftning dastlabki variantini institut kengashiga ko‘rib chiqish uchun taqdim etadi. Institut kengashi shriftni ko‘zi ojiz o‘qituvchilar uchun noqulay deb hisobladi va faqat 1837 yilda ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilarning talabiga binoan institut kengashi yana shriftni ko‘rib chiqishga qaytdi. Brayl iqtidorli musiqachi bo‘lib, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchilarga musiqani o‘rgatgan va uning shrifti asosidagi tamoyillarga asoslanib, nota yozish uchun shrift ishlab chiqqan. Brayl alifbosida chop etilgan birinchi kitob “Fransiya tarixi” (1837) edi.

Brayl 1852-yil 6-yanvarda Parijda vafot etdi va o‘zining tug‘ilgan shahri Kureyda dafn etildi. 1952 yilda u Parij panteonida qayta dafn qilindi. Lui bolaligini o’tkazgan uyda muzey bor. Uning uy-muzeyiga olib boruvchi ko’cha Brayl alifbosi nomi bilan atalgan. Bundan tashqari Rossiyada Brayl alifbosida kitob chop etish 1885 yilda Anna Aleksandrovna Adlerning (1856-1924) “Ko’r bolalarga bag’ishlangan bolalar o’qishi uchun maqolalar to’plami” kitobining yuz nusxada nashr etilishi bilan boshlandi.

Tiflopedagogika fanining asosiy vazifalari quyidagilarni tashkil etadi: ko‘rishda jiddiy nuqsoni bo‘lgan shaxslarni psixologik, pedagogik va klinik jihatdan o’rganish, bu kabi nuqsonlar mavjud bo’lganda ruhiy va jismoniy rivojlanish anomaliyalari va ko’rish funksiyasi buzilishlarini aniqlash, shaxsning ko’rish funksiyalari turli buzilishlari mavjud bo’lgan holda ularni har tomonlama shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarini o’rganish, fan asoslariga o’rganish hamda mehnat va kasb tayyorgarligi masalalarini hal etish; zaif ko’ruvchi va ko’zi ojizlarni o’qitish va tarbiyalash uchun maxsus muassasalari tiplari va strukturasini belgilash, o’quv rejalari, dasturlari darsliklar, xususiy metodikalarini tizimining ilmiy asoslarini ishlab chiqarish, ko’rishda nuqsoni bo’lgan shaxslaming bilish jarayonlarini rivojlanish, ularni o’qitish va jamiyatga, mehnatga tayyorlash samaradorligini oshirish imkonini beradigan maxsus texnik vositalar yaratish, to’laqonli bo’lmagan ko’rishni muhofaza qilish va rivojlantirish bo’yicha gigienik tadbirlar tizimini ishlab chiqarish, ta’lim-tarbiya va kasb tayyorgarligi uchun binolami loyihalash maxsus maktablami rivojlantirishni yo’lga qo’yish, ko’rishida nuqsoni bo’lgan bolalami reabilitatsiya va integratsiyalashni yo’lga qo’yish tashkil etadi, tiflopedagogika zimmasiga qo’yilgan vazifalami yechishda umumiy, pedagogika, psixologiya, fiziologiya, oftalmologiya, maktab gigiyenasi, bolalar nevralogiyasi bilan hamkorlikda bajariladi.

Shuningdek ko‘rish qobiliyati kuchsizlangan yoki butunlay yo‘qolgan insonlar uchun ilk marotaba Hindistonda smartfon ishlab chiqarildi. Telefon korpusida Brayl shrifti qo‘llangan. Smartfonda ishlatilgan «Shape Memory Alloy» texnologiyasi shaklni xotirlash effekti (ayrim materiallarning dastlabki o‘zgarishdan keyin qizdirilsa yana avvalgi holatiga qaytish xususiyati)ga qurilgan. Smartfon ekrani, agar uni shunday atash mumkin bo‘lsa, talab bo‘yicha tepadan pastga qarab joylangan kontaktlar tarmog‘idan iborat turli kontaktlar muayyan harflar yoki simvollarni anglatadi. Smartfon ekrani o‘ziga xos tarjimon bo‘lib, oddiy matnni Brayl alifbosiga va aksincha, Brayl alifbosini oddiy matnga o‘tkaza oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 . P.M. Po’latova , L. Sh. Nurmuxamedova , D.B. Yakubjonova , Z.N.Mamarajabova. “Maxsus pedagogika” Toshkent 2018-yil.
2. M. Kun . uz
3. M. Kun . uz
4. P.Mavlonova “Maxsus pedagogika” Toshkent 2001.
5. https://translate.google.com/
6. A.D. Sultonova “Maxsus pedagogika” Toshkent 2014.
7. Karlar maktabi .uz. 2000.
8. B. To’xliyev , L. Nurmuhammedova , D. Sultonava. “Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati” Toshkent 2010.

Abutova Shohista O'mirbek qizi,
Nizomiy nomidagi TDPU,
Logopediya kafedrasi o'qituvchisi

NUTQ PATOLOGIYASINING TURLI KLINIK SHAKLLARIDA FONOLOGORITMIK ISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada nutq patologoyasining turli klinik shakllarida fonologoritmik ish olib borish jarayonlarida qo'llaniladigan o'yinlar. Turli nutq buzilishlarida fonologoritmika vazifalari yoritilgan bo'lib, buni nutq nuqsonlarida qo'llash.

Tayanch so'zlar va tushunchalar: og'ir nutq buzilishlari (ONB), duduqlanish, rinolaliya, dizartriya, ritmik mashqlar.

Аннотация: В статье представлены игры, применяемые в процессах фоно логоритмической работы при различных клинических формах речевой патологии. Освещены задачи фонологоритмики при различных нарушениях речи, ее применение при дефектах речи.

Ключевые слова и понятия**:** тяжелые речевые нарушения (ОНБ), заикание, ринолалия, дизартрия, ритмические упражнения.

Resume: In the article, games used in the processes of phonologorhythmic work in various clinical forms of speech pathology. In various speech disorders, the functions of phonologorhythmics are illuminated, applying this to speech defects.

Key words and concepts: severe speech disorders (ONB), stuttering, rhinolalia, dysarthria, rhythmic exercises.

Dizartriyada fonologoritmik ishning o'ziga xosligi klinik belgilarning og'irligiga, nutq nuqsonining tuzilishiga, bolalarning yoshiga bog'liq. Fonologoritmik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun dizartriyali bolalar guruhlarini to'ldirishning xususiyati yetakchi vosita buzilishlarini hisobga olishdan iboratdir:

1. Parezli bolalar chaqqon emas va yo'nalishni blgilab ololmaydi. Ushbu guruh bolalari uchun tetik, ritmik, harakatni rag'batlantiruvchi musiqiy jo'rlik tanlanadi.

2. Giperkinez va tik(uchish)lar bor bolalar. Ular uchun mayin, sokin, ritmik naqorot va mayin boshlanish qismga mos musiqa ishlatiladi.

3. Spastik bolalar. Ushbu guruh bolalari valьs, alla, jonli tabiat musiqasi kabi yoqimli va sokin musiqaga muhtoj.

Dizartriyada fonologoritmik ishlarning vazifalari:

1) patologik vosita reaktsiyalarini bosish, shartsiz refleks faoliyatini tartibga solish, mushak tonusini normallashtirish. Shu maqsadda mashg'ulotlarda mushaklarning tonusini erkin tartibga solish, kuch, epchillik va chidamlilik, harakatlarning tezligi va aniqligi, harakatlarni dinamik muvofiqlashtirish, harakatlarning ritmikligi, nafisligi kabi vosita xususiyatlarini rivojlantiradi va muntazam ravishda o'rgatadi;

2) oliy aqliy funktsiyalarni rivojlantirish;

3) umumiy, barmoq, mimik va artikulyatsion harakatlarning kinestetik va kinetik asoslarini ishlab chiqish;

4) somato-fazoviy orientatsiyani, va vizual-harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantirish;

5) ovoz balandligi va kuchini mashq qilish;

6) ovozning tembr xususiyatlarini rivojlantirish;

7) ovozni to'g'ri talaffuz qilish bilan mustahkamlash;

8) eshitish farqlarini takomillashtirish;

9) logoritmik mashg'ulotlarda bolalarning harakat faoliyati orqali tilning murakkab mantiqiy-grammatik aloqalarini o'zlashtirish.

Fonologoritmik mashg'ulotlar uchun ochiq tug'ma rinolaliyali bolalar guruhlari nutq nuqsonining tuzilishini va logopediya davrini hisobga olgan holda to'ldiriladi: operatsiyadan oldin yoki operatsiyadan keyin.

Rinolaliyada fonologoritmik ishning vazifalari:

1) mimika motorikasini rivojlantirish;

2) umumiy motorikani rivojlantirish: ohang, koordinatsiya, harakatlarning o'zgarishi;

3) gipernazallikni yengish uchun artikulyatsion motorikani, ayniqsa yumshoq tanglayning harakatchanligini rivojlantirish;

Yo'talish, esnash, yutish, unli tovushlarga boy qo'shiqlar kuylashga taqlid qilish kabi o'yinlardan foydalanamiz. Mazmunli vaziyatlarda unli tovushlarni kuylashdan boshlash muhimdir. Masalan, poezd kelyapti, hushtak UUU. Yoki o'rmonda yo'qlash AU! Ayiqning qo'shig'i: EEE.

4) nutqning prosodik tomonini rivojlantirish: ovozning kuchi, balandligi va sur'ati, nutqning ohangdor-intonatsion tomoni;

5) eshitish farqlashlarni shakllantirish va takomillashtirish;

6) tovushning to'g'ri talaffuzini mustahkamlash.

Duduqlanishda og'zaki nutqning tezligi, ritmi va sur'atidagi buzilishlar boshqa nutq buzilishlari bo'lgan bolalarga qaraganda ancha aniqroq namoyon bo'ladi. (L.I. Belyakova, N.N. Goncharova, Ye.A. Dьyakova, Ye.V. Prokopenko, Yu.O. Filatova va h.). Ko'p mualliflar duduqlanishda motorika buzilishini ta'kidlaydilar. Motorikaning holatiga ko'ra N.S. Samoylenko maktabgacha yoshdagi duduqlanadigan bolalarning to'rt guruhini aniqlaydi.

Duduqlanadigan bolalar uchun S.A. Mironova bolalar bog'chasi uchun duduqlanmasdan mustaqil nutqdan foydalanish malakasini rivojlantirishga qaratilgan maxsus ta'lim-tarbiya dasturini ishlab chiqdi. Dasturga logopedik ishlardan tashqari musiqiy eshitish, qo'shiq aytish, berilgan harakatlarning ketma-ketligini ifodalash qobiliyatini, harakatlar va nutqni ritmik tashkil etishni shakllantirishga qaratilgan musiqiy-ritmik mashg'ulotlar kiritilgan.

Fonologoritmik mashg'ulotlarni o'tkazish uchun duduqlangan bolalar guruhlarini jamlashning o'ziga xos xususiyati duduqlanishning nevrotik yoki nevrozga o'xshash shaklini hisobga olishdir. Duduqlanishning har bir shakli uchun logoritmik ishning aniq vazifalari belgilangan (N.A. Rьichkova).

Nevrotik duduqlanishda fonologoritmik ishning vazifalari:

1) harakatlarning aniqligi, ravshanligi, tezligi, faol e'tiborni harakatlarni bajarish sifatiga o'tkazish qobiliyatini tarbiyalash;

2) mushak tonusini normallashtirish (o'zgaruvchan musiqiy material yordamida);

3) iroda, o'z -o'ziga ishonch, jamoa bo'lib ishlash, qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini tarbiyalash;

4) hissiy sohaga va kayfiyatga ijobiy ta'sir etish;

5) harakatlar, nutqning sur'ati, ritmi va ravonligini shakllantirish.

Logoritmik mashg'ulotlarda nonutqiy mashqlardan tashqari kichik yuklama(nagruzka)li nutq mashqlari, masalan, qo'shiq bilan mashq va o'yinlar, nutq hamrohligida nafas olish, diktsiya va artikulyatsiya, mayda motorikani rivojlantirish uchun mashqlar asta-sekin kiritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Белякова Л.И. Основные логопедические технологии, формирование плавной речи у заикающихся // Дефектология. - 2001. - №4. - С. 49-53.

2. Богомолова А.И. Устранение заикания у детей и подростков. Из опыта работы: [Электронный ресурс] / А.И. Богомолова // www.pedlib

3. Борисова ЕА. Совместная работа воспитателя и логопеда по преодолению заикания и ОНР у детей старшей группы.

4. Волкова ГА. Логопедическая ритмика. -М.: Владос. - 2002. - 272 с.

5. Ворошилова Е.Л. Система работы с заикающимися дошкольниками // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. -2006. - №2. - С. 30.

6. Гегелия НА. Родителям о заикании детей и подростков // Дефектология. - 1998. - №4. - С. 88-93.

7. Гладковская Л.М. Использование песка и воды в индивидуальной работе с заикающимися детьми 5-6 лет // Логопед. - 2008. - №1. - С. 49-56.

8. Гладковская Л.М. Подгрупповые комплексные занятия для старших дошкольников, страдающих заиканием // Логопед. - 2008. -№8. - С. 60-67.

9. Гончарова Н. Коррекция заикания // Дошкольное воспитание. - 2005. - №3.- С. 59.

10. Казбанова Е.С. Развитие темпо-ритми-ческой организации детской речи как способ профилактики заикания // Логопед. - 2005. -№6. - С. 28-32.

11.Картушина М.Ю. Конспекты лого-ритмических занятий с детьми 6-7 лет. - М.: Сфера. - 2006. - 192 с.

12. Комплексный метод преодоления заикания у детей в условиях санатория: [Электронный ресурс] / www.kved // Курортные ведомости. -2009. - № 1 (52).

13. Морозова Н.Ю. Как преодолеть заикание. - М.: Эксмо-пресс, 2002.

15. Руденко И.И. Логопедическая ритмика для дошкольников с речевой патологией // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2005. - №1. - С. 14-17.

1-rasm

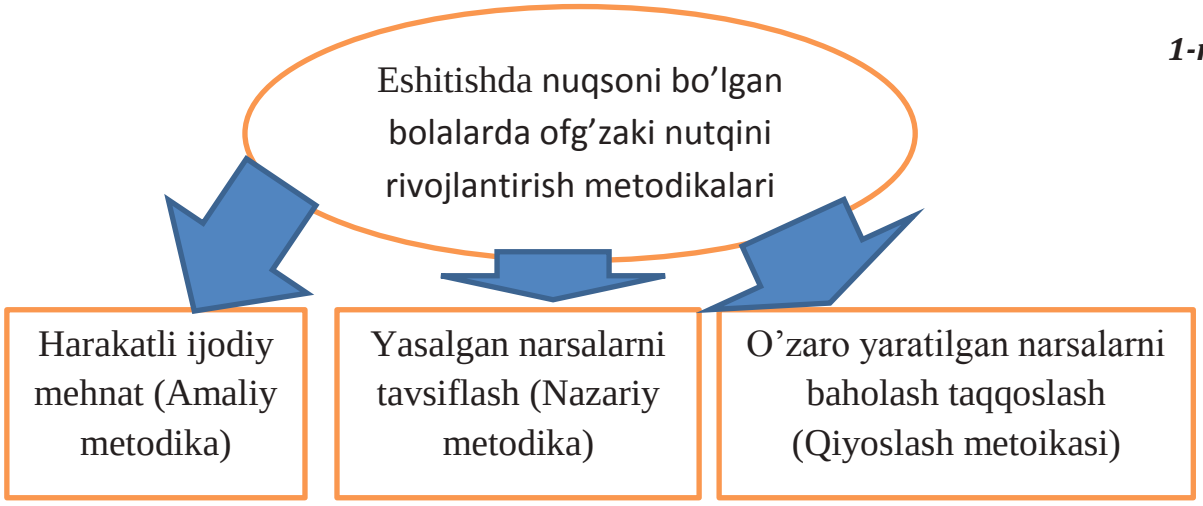

16. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия. - М.: Владос, 2000. - 208 с.

17. Скрыпник И. Примерные конспекты логоритмических занятий с детьми, страдающими заиканием // Дошкольное воспитание. -1996. - №5. - С. 2-10.

1-rasm

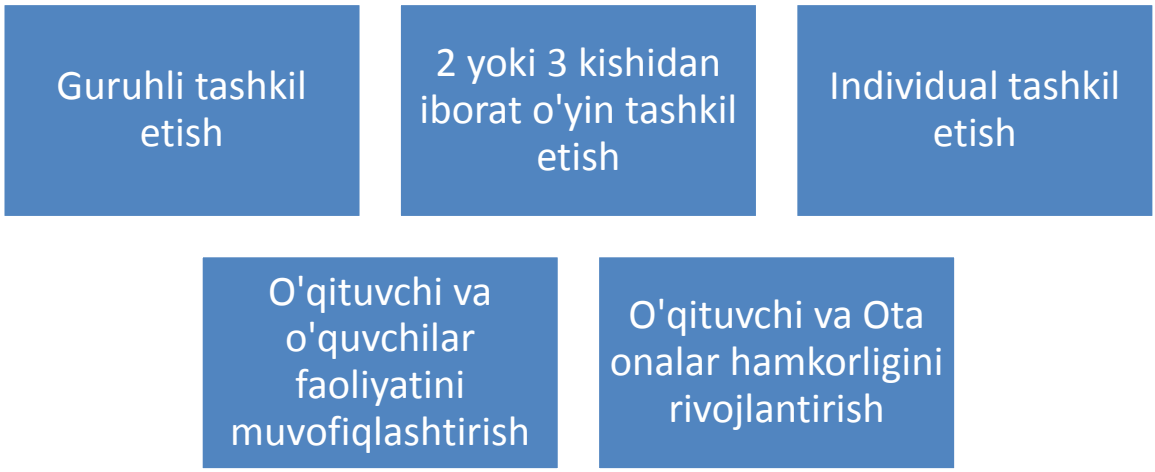

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"
kafedrasi o'qituvchisi

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNING O'ZIGA XOS PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Maqolada autizm spektridagi kamchiliklar, to'g'ri va o'z vaqtida tashxis qo'yish muammolari hamda autizm sindromli bolalar bilan faoliyat olib boruvchi mutaxassislarni tayyorlashning turli jihatlarini ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *autizm sindromi, korreksion-tuzatish ish turlari, gnozis, XKT-10, XKT-11, autizm turlari, Asperger sindromi, Retta sindromi, Kanner sindromi, atipik autizm.*

Autizm spektridagi buzilishlari bor tashxisi bu XXI asr vabosi sifatida qaralib, oxirgi yillarda ko'pgina mutaxassislarning diqqat e'tiborida. Bizning mamlakatimizda ham bu tashxisga ilk e'tibor 2010-yilda qaratilib, ilk bor klinik tashxis sifatida qo'yildi. Bu davrgacha bo'lgan vaqtda autizm sindromli bolalarga ham bolalar shizofreniyasi deb tashxis qo'yilib kelingan.

"Autizm" atamasini fanga psixiatr shifokor E.Bleyler tomonidan 1912-yilda tadbiq etilib, dastlab E.Bleyler autizm deb asosiy xususiyati real olamdan uzoqlashib, o'z qobig'iga o'ralgan shizofreniya bilan og'rigan bemorlarning o'ziga xos fikrlash xususiyatlarini tushungan.

Xalqaro Kasalliklar Tasnifi 10-qayta tahririga ko'ra autizm spektr "ruhiy kasalliklar" sinfining "psixologik rivojlanishning buzilishi" bloki joylashtirilgan bo'lib, uning bir qancha turlari ajratib ko'rsatiladi.

Autizm haqiqiy hayotdan ajralish, o'z qobig'iga o'ralish, tashqi stimullarga (ta'sirlovchilarga) javob reaksiyalarning yo'qligi, passivlik va atrof-muhit bilan munosabatlarda o'ta shikastlanishga moyillik sifatida qaraladi. Milliy korreksion pedagogikada L.R.Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, F.U.Qodirova, D.G.Nurmatova, N.M.Nizamovalar autizm spektri buzilishi, uning sabablari, turlari borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Chet el mamlakatlarida autizm spektri buzilishlarini o'rganish, tahlil qilish va tasniflash XIX asr oxiri XX asr boshlarida boshlanib, 1828-yilda fransuz tadqiqotchisi J.M.Itar autizmni "Intellektual mutizm" deb ta'riflab, buzilgan intellektda nutqning rivojlanmaganligi yoki orqada qolishini ko'rsatib o'tadi.

Shvetsariya psixiatri E.Bleyler avvalroq fanga "shizofreniya" so'ng 1912-yilda "autizm" terminini kiritgan hamda ushbu ikki tashxisning differensial diagnostikasini amalga oshirishga harakat qildi.

1943-yilda Leo Kanner erta bolalik autizmini muloqot (nutq, motorika)ning buzilishi bilan kechadigan alohida holat bo'lib, u "shizofrenik spektr" deb atalmish holatlar qatoriga kiritadi. 50-yillarning boshlarida ushbu kasallikning psixogen kelib chiqishi haqida taxmin paydo bo'ldi, ammo bu tasdiqlanmadi. Hozirgi kunda ko'pchilik tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, erta bolalik autizmi o'ziga xos patologiyaning natijasidir. U markaziy asab tizimining yetishmovchiligiga asoslangan, turli kasalliklar (tug'ma qizilcha, tuberoz skleroz) jarayonida namoyon bo'ladi.

Ko'pgina olimlar (S.S.Mnuxin 1949, D.N.Isaev, V.E.Kagan, K.S.Lebedinskiy 1990) erta bolalik autizmi sindromi bolalarda asab tizimining miya yarim sharlari po'stlog'idagi lokalizatsiya bilan o'zaro bog'liq perenatal davrida shikastlanishi deb hisoblashadi.

Psixoanalitik yondashuv doirasida chet el tadqiqotlari erta bolalik autizmining shakllanishiga alohida e'tiborni bolaning onasi bilan hissiy aloqaning buzilishi, sovuqqonlik, onaning haddan ziyod bolaga talabchanligi, bosim o'tkazishi tufayli kelib chiqadigan, bolaning hissiy sohasi va faoliyatiga ta'sir qiladigan surunkali psixotravmatik vaziyatga (B. Bettelxaym) qaratiladi.

Autizm rivojlanishining asosiy sabablari fenilketonuriya, homiladorlik paytida kimyoviy ta'sir, qizilcha, ichak kasalliklari bilan kasallanishini ko'rsatish mumkin. Zaif (fragil) X-xromosomasi va autizm sindromi o'rtasida o'zaro bog'liqlik to'g'risida ham bir qator manbaalar mavjud. Erta tug'ruqdan keyingi davrda og'ir infeksiyalar bilan og'rishi autizmning sababi bo'lishi mumkin.

Hozirgi vaqtda chet elda L.Ving, K.Lord, M.Rutter, D.L.Robbinslar autizmning paydo bo'lishi va uning namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganmoqdalar. Bundan tashqari, o'qitish va diagnostika usullari takomillashtirilmoqda. Autizm muammosi xorijiy va milliy tadqiqotchilari tomonidan faol o'rganilmoqda.

E.R.Baenskoy, M.M.Libling, O.S.Nikolskaya, V.V.Lebedinskiy tadqiqotlarida, autizmni maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy sohasidagi muhim kasalliklar deb biladi. Olimlar V.M.Bashina va E.Courchesne autizmning kelib chiqishi sababi miya yarim po'stlog'ining buzilgan funktsiyalari bilan o'zaro bog'liq ravishda genetika va nevrologiyasini tahlil qildi.

Rus ilmiy adabiyotlar, autism sindromli bolaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarning eng muhimlarini ajratib, autistik bola rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, bolaning o'z ichki dunyosiga sho'ng'ib ketishi kabi autizmning yaqqol ko'rinishlarini tahlil qiladi. Shu bilan birga stereotipik xatti-harakatlar, nutqning kechikishi va buzilishidagi o'ziga xos xususiyatlar kuzatiladi.

Autizmning asosiy simptomlari sifatida bola atrofdagilar bilan visual kontakt, mimika, imo-ishoralar, xatti-harakatlarning stereotiplari bilan munosabatga kirisha olmasligi, ya'ni tug'ma qobiliyatsizlikda namoyon bo'ladi. Autizm sindromli bolalar doimiy takrorlanuvchi xatti-harakatlar(stereotiplar)ga moyillik, turli xil obyektlarga haddan tashqari, noodatiy ta'sir qilish, atrof-muhitdagi o'zgarishlarga qarshilik kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Autistik bolalar turli xil narsa, predmet va voqea hodisalarga o'ziga xos tarzda javob berishadi. Masalan, noqulay muhitga ular g'azab bilan javob reaksiyasini ko'rsatishadi. Bunday bolalarda yana intellektual rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lmagan holda nutqni rivojlantirishda kechikish mavjuddir. Autizm juda erta namoyon bo'ladi, asosan, bu hayotning o'ttizinchi oyiga qadar sodir bo'ladi.

Autizm simptomlarini 3-5 yoshda aniq kuzatiladi va bunday simptomlar qo‘rquv, tajovuzkorlik, negativizm bilan belgilanadi. Keyinchalik, intellektual va shaxsiy rivojlanishdagi buzilishlar paydo bo‘ladi.

Autizm buzilish sifatida turli xil ruhiy kasalliklarda ham qayd etiladi. Ba’zi hollarda u juda erta aniqlanadi (bolaning hayotining birinchi oylarida va kunlarida), klinik ko‘rinish asosiy o‘rinni egallaydi. Shu bilan barcha bilish jarayonlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday holda, erta bolalik autizm sindromi (EBA) tashxisi kuzatilib, bu aqliy rivojlanishning buzilish variant hisoblanadi. Autizm sindromida ayrim bilish jarayonlari juda sekin va aksincha ayrim bilish jarayonlari juda jadal rivojlanadi. Ko‘pincha gnosisning rivojlanishi praksisdan oldinda (odatda-aksincha) kechadi. Ba’zan yoshga xos bo‘lmagan holatda lug‘at boyligi keng bo‘lib, kommunikativ xususiyatlari umuman rivojlanmagan bo‘lishi mumkin.

Ko‘pgina hollarda EBA tashxisini qo‘yish uchun talab qilinadigan barcha klinik xususiyatlar (simptomlar) mavjud bo‘lmaydi. Autizm spektri buzilishi uchun Jahon Sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan qabul qilingan mezonlar sifatida ijtimoiy o‘zaro munosabatlardagi hamda muloqot qobiliyatlaridagi buzilishlarni, cheklangan, stereotipik qiziqish va faoliyatlarini, xatti-harakatlarini ajratib ko‘rsatadi.

Lorn Ving “Autizm sindromida buzilishlar triadasi”

1979-yilda Lorn Ving hamkasbi Judit Gould bilan birgalikda autizm sindromli 173 bolani o‘rganish natijalarini e’lon qildi (ko’pincha “Camberwell’s Study” deb nomlanadi) unda autizmning asosiy alomatlarini tizimlashtirishga birinchi urinishlar qilingan. Mualliflar autizmdagi buzilishlar triadasini aniqladilar, keyinchalik uni “Ving Gould triadasi” deb atashdi. L.Ving ta’kidlashicha, buzilishlar triadasi har doim takrorlanadigan stereotipik harakatlar bilan birga kelib, ular oddiy va murakkab shakllarga ega bo‘lishi mumkin. Rivojlanish darajasi biroz yuqoriroq bolalar odatda murakkabroq muntazam harakatlarni amalga oshiradilar, shu jumladan ma’lum qoidalarga rioya qilishni talab qilish, kundalik harakatlarning muayyan marosim (“ritual”)lariga rioya qilish, doimiy ravishda bir xil savollarni berish va standart javoblarni talab qilish kuzatiladi.

Tug‘ma hissiy mo‘rtlik, ko‘ngilsizliklarga haddan tashqari bardoshsizlik, tashvishlanishning past chegarasi ushbu rivojlanish buzilishida katta ahamiyatga ega. Bunday holda, har qanday salbiy tashqi ta’sir ya‘ni ona bilan hissiy aloqaning yetarli emasligi (depressiya, og‘ir travmatik voqealarni boshdan o‘tkazganligi), bola tashqi olamni xavfli, jabr yetkazuvchi sifatida qabul qilib, o‘z qobig‘iga o‘ralib oladi.

O‘z qobig‘ida bola o‘zini xavfsizroq his qiladi. Natijada, u tug‘ilishdan boshlab to‘liq himoyaga asoslangan shaxsiyatning ma’lum bir tuzilishini shakllantiradi. Bu o‘z navbatida, butun aqliy rivojlanish (psixologik, hissiy, intellektual) tomonlarini buzadi.

Autizm sindromli bolaning xatti-harakati unga tanish bo‘lgan doimiy sharoitini saqlab qolishga, bir xillikka intiladi va atrofdagi har qanday o‘zgarishlarga qarshi turadi. Tashqi omillar nisbatan bu bola doimo xavotirdaligi, qo‘rquvdaligi, tajovuzkor xarakterdaligi, o‘z-o‘ziga zarar yetkazishi mumkinligi, giperaktivligi, uning diqqati tarqoqligi bilan ifodalanadi.

Bundan tashqari, bu o‘ziga xoslik stereotipik bo‘lib, u ko‘p marta takrorlash oddiy va murakkab xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi. Bolalar o‘z xatti-harakatlarida: ovqatlanish, idish-tovoq, kiyim-kechak, yurish, kitob o‘qish va musiqa tinglash kabi odatlarida qat‘iy barqarorlikka ega bo‘lishlarini ta‘minlashga intilishadi.

Autistik bolalarning stereotiplari va o‘yin faoliyatlarida xuddi shu harakatlarning monoton, ma’nosiz takrorlanishi xarakterlidir. Bunday bolalar o‘yinchoqlardan maqsadga muvofiq foydal-

anmaydilar. Ular suv quyishadi, qum o'ynashadi, lekin odatdagi bolalar o'yinlarini o'ynashmaydi.

Autizmda rivojlanishning notekisligi ayniqsa harakatlarda aniq namoyon bo'ladi. Ko'pincha, bola alohida murakkab harakatlarni yengil harakatlarga qaraganda muvaffaqiyatli bajaradi.

Qo'rquv hissi juda erta paydo bo'ladi, ular tarqoq, noaniq, umumiy tashvish va havotir darajasida bo'lishi mumkin va bola ma'lum narsalar va hodisalardan qo'rqqanda farqlanadi hamda qo'rquv obyektlari ro'yxati haqiqatan ham cheksizdir: soyabonlar, elektr jihozlarining shovqini, yumshoq o'yinchoqlar, itlar, hamma oq narsalar, mashinalar, yer osti yo'llari va boshqalar.

Xulq-atvorning "g'ayrioddiyligi"ning birlamchi belgilariga hayotning birinchi yilida qayd etilgan hissiy ta'sirlarga o'ta kuchli ta'sir javoblari (reaksiyalari) kiradi. Autistik bolalar uchun "yangilik"ga noodatiy reaktsiya xarakterlidir. Shunday qilib, yorug'likning o'zgarishi juda keskin shaklda ifodalanadi va stimullarning ta'siri tugaganidan keyin ham uzoq vaqt davom etadi.

Autizmli bolalarning ko'pchiligida "jonlanish kompleksi" aniq ko'rinmaydi. Bolalar kattalar ovoziga tabassum qilmaydi yoki hayron bo'lmaydi. Kattalarga jonlanish reaksiyasi jonsiz narsalarga nisbatan doimiyroq bo'lgan me'yordan farqli o'laroq, autizm bolalarda qarama-qarshi holat kuzatiladi. Shunga qaramay, bolalarda jonlanish reaksiyalarida yaqin insonlarga ham boshqa begonaga ham befarqlik mavjud.

Bola o'sib ulg'aygan sayin, yaqin kattalar bilan hissiy aloqalarning zaifligi oshadi. Onaning qo'lida bo'lganda ular kerakli tana holatini egallamaydilar, bag'riga bosmaydilar, letargik va passiv bo'lib qoladilar.

Autizm sindromli bolalarning ko'pchiligida nutq noaniq (so'zlarning ma'nosini tushunmasdan) bo'ladi. Ular 2-3 so'zdan iborat bir nechta kombinatsiyalarni yaratishi mumkin. Autistlarda aloqa vositasi sifatida exolaliya kuzatiladi. Aniq stereotiplar va exolaliyalarga moyillik o'ziga xos grammatik hodisalarga olib keladi. Nutqning buzilishi 3 yildan keyin aniq namoyon bo'ladi. Bir xil iboralarni takrorlash va erkin hikoyalarni tuzmaslik, tovushlarning noto'g'ri qo'llashi ham mavjud hamda taklif etilgan nutq birikmalarini noto'g'ri qo'llashi ularga xos. Nutqni tushunish qobiliyati cheklangan bo'lib, autist bolalar nutqqa boshqa shovqinlarga qaraganda ko'proq e'tibor bermaydilar. Ular uzoq vaqt davomida oddiy ko'rsatmalarni bajara olmaydilar. Ular o'zlarining ismiga ham munosabat bildirmaydi.

Autizm sindromli bolaning oilasi uni tarbiyalash, o'qitish, ijtimoiy moslashish va jamiyatga integratsiya qilish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish uchun keng imkoniyatlarga ega, ammo amalda u juda ko'p qiyinchiliklarga duch keladi.

Ota-onalarni korreksion-tuzatish va rivojlantirish ishlariga jalb qilish autizm sindromli bolalarga samarali yordam berishning zaruriy shartidir.

Ota–onalar bilan ishlashning asosiy maqsadi bolani o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini hal qilish, oila va ta'lim muassasasining samarali o'zaro hamkorligini yo'lga qo'yish, ota-onalarning malakasini oshirishdir.

G.A.Xakimova
Maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi , t.f.n.dosent

OILAVIY HAYOTGA TAYORLANISHNING MUHIM TAMOILLARI

''Insonni inson qilib
yetishtiruvchi narsa tarbiyadir''
Demakrit

O'rta Osiyo mamlakatlari,xususan bizning mintaqamizda oila muqaddasligi unga bo'lgan talab va e'tibor, er va xotin munosabatlari, burchlariga xamda farzand tarbiyasiga asrlar davomida katta e'tibor bilan qarab kelingan.

Ota-bobolarimiz oila uning mustaxkamligi, totuvligi undagi ta'lim-tarbiya, axloq-odob qoidalariga aloxida rioya qilingan.Buni bizgacha yetib kelgan pand-nasixatlar,o'gitlar, urf-odatlar xamda an'analarimizda ko'rishimiz mumkun.

Oila masalasi islom dinida xam alohida o'rin egallaydi.Oyat va xadislarda oilaga, er va xotin burchlariga tegishli ko'rsatmalar berilgan.

Oila uning muqaddasiligi xammamizga ma'lum.Lekin bugungi kun oilasi qanday bo'lishi, qanday shartlar asosida tashkil topishi uni mustahkamligi, tinchligi va yosh oilalarda sodir bo'layotgan ajralishlar sabablari hozirgi vaqtda dolzab masala bo'lib kelmoqda.

Vaqtlar, zamonlar o'zgargani sayin uning insonlari ham ularning dunyo qarashlari, fikr-mulohozalari,talab va istaklari xam o'zgarib boradi Masalan, oldingi davrda ayollar ishlamay uyda o'tirib, ro'zg'or ishlari, bola tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lishgan. Maktablarga faqat o'g'il bolalar qatnagan. Boqchalar, zamonaviy ilmlarga tayangan turli oliy o'quv yurtlari bo'lmagan. Hozirgi kunga kelib fan va taxnika taraqqiyoti, shart-sharoitlarni mukammallikka qarab o'zgarishi, inson ongi, tafakkuri hamda tushunchalari o'zgarishga olib keldi.Bu esa o'z navbatida insonlarning turmush tarzi, hayotiy qarashlarini o'zgartirib yubordi. Natijada oiladagi vaziyatlar, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar o'zgardi.Bu jihat yoshlarni oila qurish, umr yo'ldosh tanlashda ham o'z aksini topdi. Oldingi vaqtlarda yoshlar kelajagini, oilaviy hayotini ota-onalari belgilagan bo'lsa, hozirga kelib farzandlarning fikirlari, hohish-istaklari xam inobatga olinmoqda.

Lekin, erkinlikka,mustaqillikka intilayotgan yoshlarimizga nafaqat zamonaviy bilimlarga asoslangan dunyoqarash, tushunchalarini balki, o'zimizning milliy urf-odat, ta'lim-tarbiyamizni xam singdirib borishimiz lozim.Bu jarayonda oiladan tashqari mahalla, maktab va boshqa o'quv muassasalari, radio-televidinya, kino va teatr, gazeta, jurnal taxriryatlari faol ishtirok etib, yoshlarga milliylikdan ketmagan xolda zamonaviylikka intilishni o'zgartirishlari kerak.

''Bola tug'ulgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadiriyatlar,urf-odatlar, bola zuvalasini shakillantiradi''-I.A.Karimov

Hamma narsaning boshi oiladan boshlangani kabi, ta'lim-tarbiya xam oiladan boshlanadi. Shuning uchun ota-bobolarimizning, ''Ta'lim-tarbiya beshikdan qabrgacha''degan o'gitlariga rioya qilgan xolda farzandlarimizni oilaviy va kelajak hayotga bolaligidan boshlab tayyorlashimiz, milliy an'analarimiz asosida tarbiyalashimiz xamda zamonaviy bilimlardan ta'lim berishimiz darkor. Ya'ni, farzandlarimiz oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydilar va xis etadilar.

Farzand dunyoga kelar ekan, ota-ona quvonchi benihoyatdir. Ammo bola shirin, odobi undan Shirin deganlaridek ahloqi go'zal bola ota-onasiga nafaqat yoshligida,balki ulg'ayib voyaga yetgandan keyin xam uzining odobi, ehtiromi bilan cheksiz quvonch olib keladi. Bunga erishish uchun esa bolalarimizga kichik yoshdan odob-ahloq qoidalarini singdirib borishimiz kerak.

Kattalarni xurmat, kichiklarni izzat qilish, xar qanday vaziyatda xam kattalar bilan bamaslahat ish tutish, yomon, nojo'ya ishlardan, dilozorliklardan saqlanish, ota-onaga, oila a'zolariga xamda

ustozga ko'rsatiladigan alohida xurmat haqida o'rgatamiz.

Voyaga yetayotgan qizlarga onalari uy-rozg'or ishlaridan qizlarga xos hayo-iffatdan,tejamkorlik, xush muomalalik,sipolik va sarishtalikdan dars berishsa; o'g'il bolalarga otalari qattiyatlik, jasurlik,aqil bilan ish yuritish, har qanday vaziyatda ham og'ir, vazmin bo'lish oila sha'nini himoya qilish ro'zg'or butunligini ta'minlashni o'rgatib boradilar.

Har bir farzand oilasida ota-onasining hatti-xarakati, o'zaro muomalasi, pand nasihatlari asosida tarbiyalanib, yangi oilaviy xayotga tayyorlanib boradi.Ta'lim-tarbiyani qolgan qismini esa mahalla,turli o'quv dargohlaridan, ustozlaridan oladi va bu o'rgangan bilim, malaka, ko'nikmalarini kelajakda o'z hayot yo'llida qo'llaydi.

Biroq guruch kurmaksiz bo'lmaydi deganlaridek, zamonamizning ayrim yoshlari o'ylamay bosgan qadamlari tufayli nojo'ya ko'chalariga kirib qolishi oqibatida oila buzulishi,og'ir xastalikka chalinishi yoki jinoyat ko'chasiga kirib ketishi xolatlari yuz bermoqda.

Ko'plab oilalarga ularning farovonligi, tinchligi, mustahkamligiga giyohvandlik hamda asr vabosi deb tan olingan SPID kasalligi rahna solishi natijasida esa nafaqat oila baxti balki dunyoga kelayotgan farzandlar sog'ligi xamda kelajagiga katta ziyon yetkazmoqda.

Bu borada davlatimiz tomonidan oilalar mustahkamligini saqlab qolish va oila qurish arafasida turgan yoshlarga tegishli maslahatlar, ko'rsatmalar berish maqsadida uyishtirilayotgan turli targ'ibot-tashvikot ishlari; mahalla-qo'y, maktab, oliy o'quv yurtlaridagi ma'naviy-ma'rifiy tushuntirish ishlari yoshlar ongida o'zining ijobiy tomonini nomoyon etmoqda.

Yangi oilaviy hayot bo'sag'asida turgan yigit va qizlarning oilaviy baxtga ershishi uchun sog'lom tan va sog'lom aql kerakligini tushuntirishlari o'ta muximdir.

Shu maqsadda ikkinchi kurs chet tillari, o'zbek tillari va adabiyoti birinchi kurs matematika-informatika fakultetlarining talaba yoshlari o'rtasida o'tkazilgan ''Oila sog'lom xamda baxtli bo'lishi uchun'' so'rovnomasida quydagi savollar berildi;

1.Qiz va yigit qachon oila qurishga tayyor?

2.Sizning fikringizcha qaysi yo'l bilan qurilgan oila mustahkam va baxtli bo'ladi?

3.Oilaning to'la-to'kis baxtli bo'lishiga qanday sabablar to'sqinlik qilishi mumkun?

4.Oilada er va xotinning vazifasi nimalardan iborat?

5.Oiladagi sog'lom muhit deganda nimani tushunasiz?

Birinchi savolga 80% qizlarimiz javobi quydagicha, yani oila qurishdan oldin yigit-qizlarning biron-bir xunarga ega bo'lishi kerak.

20% qizlarning fikricha yigitning uy-joyi va mashinasi bo'lgani yaxshi.

Ikkinchi savolga qizlarimiz ota-ona roziligi va bir birlarini fe'l atvorini uzoq muddat o'rganish asosida qurilgan oila mustahkam va baxtli bo'lishini ta'kidlaydilar.

Uchinchi savolga qizlarimiz oila to'kis baxtiga to'sqinlik qiluvchi sabab moddiy va ma'naviy qashshoqlik ekanligini bildirdilar.

To'rtinchi savolga er va hotinning o'zaro hurmat e'tiborga ega bo'lishi,kattalar maslahati bilan ish yuritish va farzand tarbiyasiga katta ahamiyat berish degan javobni berdilar.

Beshinchi savollga qizlarimizning tushunchasi quydagicha, ya'ni er va xotin bir-birini xar qanday sharoitda to'g'ri tushunishi, bamaslahat ish yuritishi, bir-birlarini kamsitmasligi va qarindosh urug'larni barobar hurmat qilishi oila sog'lom muhitini yaratadi.

Fikrimizcha berilgan savollar bo'yicha yigitlarimizning oila haqidagi tushunchalari tarqoq bo'lib, oilada hamma vaqt erkak ustunligi, har doim ularning aytganlari bajarilishi kerakligiga alohida urg'u berildi.ba'zi masalalarda qat'iyatsiz, befarq ekanliklari bilindi. Yuqoridagi keltiril-

gan fikrlar asosida shuni takidlash mumkunki;qizlarning oila to'g'risidagi fikrlari ancha keng va zamon talabiga mos kelsa, yigitlarning oilaviy hayot tushunchasiga e'tiborsizlik va ma'sulyatsizliklari aniqlandi.

Ma'lumki bizning ko'plab oilalarda o'g'il bolalarga ko'proq erkinlik berilgan, ya'ni hozirgi vaqtda ota-onalar, qo'ni-qo'shnillar va mahalla faollari o'g'il bolalarga nisbatan nazoratlarini susaytirishgan.Natijada ba'zi yigitlarimiz jamiyatda o'z o'zinlarini topolmay qiynalishi oqibatida adashib noxush vaziyatlarni paydo bo'lishiga sababchi bo'lmoqdalar.

Qizlarning tarbiyasiga mehribon buvilarimiz,onalarimiz va ular uchun ochilgan o'quv markazlari katta ta'sir ko'rsatib, har taraflama yetuk bo'lishlari hamda kelajakda va oilaviy hayotda qiynalmasliklari uchun tayyorlaydilar.

Yuqoridagi mulohazalar asosida shuni aytish kerakki-har bir ota-ona o'g'il farzandini yoshligidan boshlab uning sog'ligi, bir so'zligi, kelajakda sog'lom nasil qoldirishi, biron-bir hunarga ega bo'lishi,oila boshlig'I, uning himoyachisi bo'lishi, qiz va ayollarni hurmat qilishi to'g'risida keng qamrolli tushuntirish suhbatini hayotiy misollar bilan uzluksiz ravishda olib borish zarur.

O'g'il bolaning fe'liga, asab sistemasining rivojlanishi va oilaviy sharoitini inobatga olgan holda bu tarbiyaviy suhbatni sekin-asta kengaytirib borish lozim.

Kelajakda komil insonlar ko'payishi uchun; sog'lom yigit, sog'lom qiz, sog'lom ota, sog'lom ona va sog'lom jamiyat shakillanishi uchun birinchidan oilada, ikkinchidan bolalar boqchasida va uchunchidan maktabda shaxsning tarbiyasiga katta e'tibor berish kerak.

Bundan tashqari, keng informatsion tarmoqlardan;gazeta, jurnal,kino-teatrlarda,radio va televidinyada farzandlarimiz uchun ko'proq tarbiyaviy sahifa va soatlar ajratilsa talabga muvofiq bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. S.T.Tursunov, T.S.Nodirov ''Sog'om turmush tarzi'' Toshkent, ijod dunyosi.2003y 8-14 bet
2. I.A.Karimov Toshkent, ''Barqaror avlod ozrusi'', ''Sharq'' nashiryoti.127-149 bet.
3. Hotin-qizlar ensiklopediyasi. Toshkent 2012 yil.

Isoqjonova D.M
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Surdopedagogika va inklyuziv ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

ESHITISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN O'QUVCHILARDA YOZMA NUTQ MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus ta'lim jarayonida eshitishida muammolari bo'lgan o'quvchilarni yozma nutqqa o'rgatish tizimi va eshitishida nuqsoni bor bo'lgan bolalarning yozuv malakalarining shakllanishidagi o'ziga xosliklar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Yozma nutq, disgrafiya, yozma nutqdagi kamchiliklar, leksiko-grammatik kamchiliklar.

Аннотация: В данной статье речь идет о системе обучения учащихся, имеющих проблемы со слухом в процессе специального образования, и специфике в формировании

письменных квалификаций детей с нарушениями слуха.

Ключевые слова: Письменная речь, дисграфия, недостатки в письменной речи, лексико-грамматические недостатки.

Abstract: This article deals with the system of teaching students who have hearing problems in the process of special education, and the specifics in the formation of written qualifications for children with hearing impairments.

Keywords: Writing, dysgraphy, disadvantages in writing, lexico-grammatical disadvantages.

Og'zaki nutq atrofdagilar bilan bevosita aloqa qilishda ishlatilsa, yozma nutq boshqa vaziyatda boshqa bir joyda, davrda yashagan kishilar bilan muloqatda bo'lish, ularning fikrini anglash vositasidir. Yozma nutq fikrlarimizda ixtiyoriy ifodalab berishning eng qulay vositasidir. Yozma nutqni o'qish hamda yozish jarayonlari tashkil etadi. Yozma nutqni tushunish uchun maxsus tartibdagi ta'lim olmoq, ya'ni savodli bo'lmoq zarur. Yozma nutq og'zaki nutq asosida shakllanadi.

Yozma nutq mexanizmlari murakkab bo'lganligi tufayli uni shakllantirib borishda turli xil qiyinchiliklar kuzatilib turadi. Logopediyada yozma nutqdagi nuqsonlar disgrafiya (grekcha dis-buzilish, grafo-yozaman), agrofiya (a-inkor qilish, yo'q grafo-yozaman), disleksiya (grekcha dis-buzilish, lego o'qiyman), aleksiya (grekcha a-inkor qilish, yo'q, lego-o'qimoq) atamalari bilan yuritiladi.

Yozma nutqdagi kamchiliklar haqida korreksion pedagogika namoyondalari qimmatli nazariyalarni yaratib qoldirganlar. Kusmaul (1877), Berkan (1881) o'zlarining ilmiy asarlarida o'qish va yozishdagi kamchiliklar mustaqil nutq nuqsonlari ekanligini ko'rsatib berdilar. Bunga qadar yozma nutqdagi kamchiliklar aqliy asosiy belgilaridan biri deb hisoblab kelinar edi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'qish yozishdagi kamchiliklar ko'rib idrok etishning yuzaki, norizo bo'lishidan kelib chiqadi deb, olimlar yozma nutqdagi kamchiliklarni legoseniya (o'qishning sustligi) va grafosteniya (yozishning sustligi)atamalari bilan nomlashni tavsiya ettilar. 1907 yili rus olimi K.N.Monaxov yozma nutqdagi nuqsonlarni sezuvchanlikka aloqador afatik buzilishning sensor xarakteri deb hisobladi. Mashxur klinisist-nevropotolog R.A.Tkachev, S.S.Mnuxinlar yozma nutqdagi kamchiliklar bo'g'in obrazlarini esda saqlay olmaslik, tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish oqibatida sodir bo'lgan nutq nuqsonlari deb, ularni aleksiya, agrafiya deb atashni taklif etdilar.

Yozma nutqdagi kamchiliklarni olimlardan Xvatsev M.YE., R.YE.Levina, F.A.Rau,R.T.Voskis, S.S.Lyapidevskiy, L.F.Spirova, N.A. Nikashina, O.A.Tokareva, O.V.Pravdina, V.G.Petrova, V.V. Voronkova, A.V.Yastrebova, G.A.Kashe va boshqalar har tomonlama o'rganib bularni og'zaki nutq va fonematik eshitishdagi kamchiliklardan kelib chiqadigan nuqsonlar deb hisobladilar. Nutqni analiz va sintez, ya'ni tahlil va tarkib qilish qobiliyati bolada og'zaki nutqning shakllanishi bilan birga paydo bo'ladi. Og'zaki nutqdagi kamchiliklar yozma nutqni shakllantirib borishga to'sqinlik qiladi. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish, ularni eshitib turib bir-biridan ajratib olishda qiynalgan bolalarning yozma nutqdagi bir qator nuqsonlar kuzatiladi. Ular o'qish va yozish vaqtida harflarni tushirib, o'rnini almashtirib yuboradilar. Yozma nutqdadagi nuqsonlar harflar shaklini noto'g'ri idrok etishga aloqador bo'lishi ham mumkin. Bunda bola yozilishi jihatidan o'xshash harflarni, ularning elementlarini adashtirib yuboradi. Maktab o'quvchilari orasida yozma nuqsonlardan disgrafiya va disleksiyalar tez-tez uchrab turadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning yozma nutqida kuzatiladigan xatolarni ma'lum guruhlarga ajratib o'rganish tavsiya etiladi. Bular quyidagilardir: 1. Fonetiko-fonematik xarakterdagi xatolar-talaffuz (artikulatsiya) va idrok (akustika)

jihatidan o‘xshash tovushlarni bir-biri bilan almashtirib yuborish, masalan: gul-kul, zina-sina, bog-pox, daftar-taftal va h.k. 2. So‘z tuzilishidagi kamchiliklar: a) bo‘g‘inlar o‘rnini almashtirish, masalan: mashina-manashi, randa-radan; b) unlilarni tushirib qoldirib ketish: uzum-uzm, ilon-iln, gilos-glos, kitob-ktob, undoshlarni tushirib qoldirib ketish, masalan: do‘stlik-do‘slik, mashina-maina, bayram-barm; g) bo‘g‘in so‘zlarni oxirigacha yozmaslik, masalan: bola-bol, olxo‘ri-olri, gilos-gilo, lenta-leta, anor-ano; d) ortiqcha, keraksiz unli yoki undosh harflarni qo‘shib yozish, masalan: stul-ustul, doska-dosika, o‘rdak-o‘ridak, bahor-bahhor, gilam-gigilam. 3. Bir so‘zni ikkiga bo‘lib yoki ikkita so‘zni qo‘shib yozish, masalan: Bahor keldi-Ba xorkeldi. 4.Shakli va yozilishi bilan o‘xshash harflarni, ularning elementlarini almashtirib yozish, masalan: sh-i, t-p, l-m, i-sh, s-v, b-d, г-l, z-va ва boshqalar. Harf elementlari fazoda oladigan joylarini almashtirish: s-z, v-u, s-e. 5. Qo‘l muskullarining nozik harakatchanligi, motorikasi buzilishi natijasida harflarni noto‘g‘ri yozish, daftardagi chiziqlarga qilmaslik, bo‘g‘in va so‘zlarni ustma-ust yozish va hakazo. 6. Grammatik xarakterdagi xatolar (morfologik, orfografik, sintaktik, punktuatsion xatolar va boshqalar.) 7. Oynavon xat–xatni xuddi oynada aks etganidek teskari yozish. Bunda bola chap va o‘ng tomonlarni chalkashtirganligi tufayli harflar ko‘zguda qanday ifodalansa, shunday yoziladi, masalan: s-s, b-b, l-l, d-d.

Uchinchi bosqich bir-biriga bog‘langan og‘zaki hamda yozma nutqni o‘stirish yo‘li bilan dastlabki bosqichlarda to‘g‘ri talaffuz etishga o‘rgatilgan tovushlarni mustahkamlash (avtomatizatsiya) va bir-biridan ajratishga (differensiatsiya) o‘rgatishga tavsiya etiladi.

Ko‘pgina logoped olimlar (M.YE.Xvatsev, R.YE.Levina, F.A.Rau, R.I.Lalayeva, I.K.Sadovnikova L.N. Yefilinkova R.M.Boskis va boshqalar) yozma nutqdagi kamchiliklarni og‘zaki nutqning yaxshi rivojlanmaganligi natijasida yuzaga keladigan nuqson deb bilib, ularni og‘zaki nutqni rivojlantirish orqali, butun nutq sistemasi ustida izchillik bilan maxsus ishlar olib borish orqali bartaraf etish metodikasini tavsiya etganlar. Ushbu metodika bo‘yicha mashg‘ulotlarda tovush, bo‘g‘in, so‘z, gap va bog‘langan nutq ustida ishlash talab etiladi. Biroq bu ishlarning yo‘nalishi, mundarijasi yozma nutq nuqsonlariga ega bo‘lgan kishilarning umumiy bilim doirasini, o‘qish va yozma qobiliyatini, o‘qish va yozishda nimadan qiynalishini, qanday xatolar qilishini, ularning kelib chiqish sabablarini hisobga olgan holda belgilanadi.

L.F.Spirova va A.V.Yastrebovalar boshlang‘ich maktab o‘quvchilari nutqida kuzatiladigan yozma nutqdagi kamchiliklarni butun nutq sistema ustida uch bosqichda ish olib borish orqali bartaraf etishni tavsiya etadilar. Birinchi bosqichda fonetika – fonematik komponent ustida quyidagi ishlarni o‘tkazish ko‘zda tutiladi: 1. So‘zning tovushlardan tuzilishi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish; 2. Fonematik uquv hamda analiz-sintez malakalarini rivojlantirish; 3. Talaffuz kamchiliklarini bartaraf etish. Birinchi bosqichda bolalar diqqati, xotirasini rivojlantirish, ularni o‘z-o‘zini boshqarish, tekshirib borishga o‘rgatish, savollarga aniq, to‘liq javob berishga o‘rgatish talab etiladi. Ikkinchi bosqichda leksiko-grammatik kamchiliklarni bartaraf etish, eshitish idrokini rivojlantirish ishlari olib boriladi. Uchinchi bosqichda o‘rgatilgan tovushlarni mustahkamlash, ularni bola nutqiga kiritish, analiz qilish malakalarini rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi.

Shunday qilib, yozma nutqdagi kamchiliklar nihoyatda murakkab nutq nuqsonlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Ushbu kamchiliklarni oldini olish ishlari eshitishiida nuqsoni bo‘lgan bolalarda boshlang‘ich sinflarda olib boriladi.

Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi v.b.dotsenti
Shahnoza Sharipovna Zokirova
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi

ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISHDA O'QUV FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISH

Annotatsiya: Maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni yakka va frontal darslarda eshitish idrokini rivojlantirishda ta'limni tashkil etish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, eshitish idrokini musiqiy-ritmik darslarda rivojlantirish ahamiyati ham yortilgan.

Kalit so'zlar: Korreksiya, faoliyat, individual, vizual-kompleks, dialog, dakomponent, eshitish idroki, monolog, frontal, avtomatlashtirish, kognitiv, musiqiy-ritmik.

Аннотация: В статье описаны пути организации обучения развитию слухового восприятия у школьников с нарушением слуха на индивидуальных и фронтальных занятиях. Также подчеркивается важность развития слухового восприятия на музыкально-ритмических занятиях.

Ключевые слова: Коррекция, индивидуальность, монолог, автоматизм, когнитивные функции, компонент, фронтальные занятия.

Annotation: The article describes the ways of organizing education in the development of auditory perception of students with hearing impairment in individual and frontal classes. The importance of developing auditory perception in musical-rhythmic lessons is also highlighted.

Keywords: Correction, activity, individual, visual-complex, dialogue, component, auditory perception, monologue, frontal, automation, cognitive, musical-rhythmic.

Ключевые слова: Коррекция, деятельность, индивидуальный, зрительно-комплексный, диалог, компонент, слуховое восприятие, монолог, фронтальная, автоматизация, познавательная, музыкально-ритмическая.

Maxsus (korreksion) maktablarda ta'limni tashkil etish, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni eshitishi idrokini rivojlantirish talaffuz va og'zaki nutqini shakllantirish katta ahamiyatga ega.

O'quv faoliyatini 3ta mezonni tasniflash orqali shakllantirishimiz mumkin.

Birinchi mezon:

1.o'quvchilar soni; 2.o'qish joyi; 3.o'qish muddati.

Har uchala mezon korreksion maktabdagi bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish uchun muhimdir. Kar va zaif eshituvchilar maktabida birinchi mezon asosida eshitish idrokini rivojlantirish – umumiy ta'lim (frontal sinflar), guruh yoki individual mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

Ikkinchi mezon:

1.o'quv faoliyatini tashkil etish; 2.ritm xonasida musiqa-ritm darsi; 3.эшитиш xonasida individual dars; 4.sinfdan tashqari dars.

Uchinchi mezon:

1. 45 daqiqalik dars – umumiy ta'limda musiqa-ritmik dars;
2. 30 daqiqalik dars – frontal va sinfdan tashqari dars;
3. 20 daqiqalik dars – individual dars olib boriladi.

Eshitish idrokining individual darsda rivojlantiрish:

Individual dars eshitish nutq idrokini rivojlantirish shakllaridan biridir. Ishning asosiy maqsadi – eshitish komponentini musahkamlashni, atrofdagi odamlar nutqini eshitish vizual-kompleks idrok etishda, qisqartirilgan va qoldiq eshitish hususiyatini tiklashdan iborat.

Individual darslar ular, ya'ni 1 – 5- sinflar uchun haftada 3marta o'tkaziladi. Darslar 20 daqiqa davom etadi. Ammo, bu o'qishning birinchi chorakida eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha darslar bo'lmaydi, faqat talaffuz darslari, ya'ni audiometrik yoki nutq talaffuzi olib boriladi.

Zamonaviy o'quv dasturiga ko'ra, kar va zaif eshituvchilar maktabining har bir sinfi uchun undagi o'quvchilar sonidan qat'i nazar, 15 soatlik individual darslar belgilangan. Unga ko'ra sinfda 8 нафардан 10 нафаргacha bola bo'ladi; individual darslar o'qituvchi tomonidan maxsus jadvalga asosan olib boriladi. Jadvalning o'ziga xosligi shundaki, mashg'ulotlar soat 16.00ga qadar tugashi kerak.

Eshitish idrokini bolalarni guruh hosil qilgan holda rivojlantirish:

Kar va zaif eshituvchilarga – guruh bo'lib dars o'tish 6 – 11-sinflarda eshitish faoliyatini tashkil etish boshlanadi. Biroq, guruh bo'lib eshitish idrokini rivojlantirish majburiy emas, tavfsiyadir. Shu bilan birga sinflarda o'quv jarayonini shaklini o'zgartirish orqali kar va zaif eshituvchi bolalarning eshitish idrokini rivojlantirishga qiziqishini oshirish mumkin.

Masalan:

Darslarni dialog yoki monolog sifatida o'tkazish orqali bolaning eshitish idrokini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu maktablarda dars soatlari soni dastur orqali tartibga solinadi. Bu soatlar soni ta'lim soni ta'lim standartining mintaqaviy va maktab komponentlariga muvofiq o'zgarishi mumkin.

Mashg'ulotlar guruh bo'lib o'tilganda, qoida tariqasida, haftasiga 2 marta, 30 daqiqadan o'tkaziladi.

Ishning mazmuni dastur bilan belgilanadi. Ish jarayonida gazeta, jurnal, kitobladan matnlar, maqolalardan foydalanish mumkin. Darslar davomida turli nutq birliklari: gap, ibora, so'z, bo'g'in va tovushlar qo'llanadi.

Frontal darslar orqali eshitishni rivojlantirish:

Bunday maxsus darslar - 1 – 2 – 3- sinflarda kar va zaif eshituvchi bolalar uchun haftada 1marta olib boriladi. Zamonaviy o'quv rejasiga ko'ra frontal darslar haftasiga 10 soat ajratilgan.

Parallel sinflar bo'lmagan joylarda frontal darslar юқори синф o'quvchilar bilan o'tkaziladi. Darslar 45 daqiqa davom etadi va maxsus dastur asosida olib boriladi. Har bir darsda ta'lim tarbiya va korreksion (tuzatish) ishlari olib boriladi.

Eshitish idrokini musiqiy-ritmik darslarda rivojlantirish:

Eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni tashkil etish shakllaridan biri musiqiy-ritmik darsidir.

Musiqiy-ritmik eshitish idrokini rivojlantirishning 3 turi mavjud:

1.Nutq va boshqa komponentlar orqali eshitish idrokini rivojlantiradi.

Maktablarda olib boriluvchi musiqiy-ritmik mashg'ulotlar kar va zaif eshituvchilarga – nutq va boshqa komponentlar bilan qo'shilib eshitish idrokini rivojlantiradi.

Musiqiy-ritmik darslar nuqsonli bolalar uchun:

- emotsional-irodaviy soha;
- harakat sohasini takomillashtirish;
- kognitiv qiziqishlarini kengaytirish;
- talaffuz qobiliyatini avtomatlashtirish;
- eshitish idroki va estetik didini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Bunday mashg'ulotlar muntazam davom etsa, nutq nafasini va ovozini rivojlantirish; nutq tovushlarini, so'z va iboralarda talaffuzini takomillashtirish, nutq materialini takrorlash orqali eshitish idrokini yanada rivojlantirish mumkin.

Nutq mashqlari – talaffuzni avtomatlashtirish va tuzatish, nutq ekspressivligini va eshitish idrokini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

2. Musiqiy-ritmik tadqiqotlarning ikkinchi yo'nalishi - eshitish idrokini yuksaltiradi. Bu shundan iboratki, darslar davomida qoldiq va qisqartirilgan eshitish hususiyati davomida musiqa, nonutqiy tovushlarni farqlash uchun foydalanadi. Kar va zaif eshitadigan odamlarning musiqani idrok etish analizatorining - saqlanib qolgan eshitish xususiyatini saqlab qolish va rivojlantirish uchun qo'llanadi. Buning uchun musiqa xarakteridagi asar, kichik va sodda musiqiy pyesa, xalq qo'shiqlari va boshqalar; undan so'ng sekin, g'amgin, kulguli, sokin, baland ovozdagi musiqalarni bir-biridan farqlashni o'rgatiladi.

Birinchi sinf o'quvchilari – marsh, musiqa, raqsdagi kuchli zarblarni ajratib ko'rsatishni, musiqa asbobida ritmik to'lqinni his qilishni o'rganadilar, so'ngra ular resitativ tarzda ijro etadilar. Bu paytda nafaqat ijro etishadi, balki musiqa matni bilan tanishadilar, musiqani jo'r bo'lib aytishni o'rganadilar, qo'shiqni talaffuz qilib uning ritmik to'lqinini o'rganadilar. Bu orqali kar va zaif eshituvchilarning og'zaki nutqi rivojlanadi.

3.Musiqiy-ritmik darsning uchinchi yo'nalishi – haraka qobiliyatini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Mashg'ulotlar tizimi tana harakatlarini o'z ichiga oladi, turli yo'nalishlarda egilish, bosh harakati, burilish kabi harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Harakatlar matn ustida ishlash, nutqning ritmi va ifodaliligi; nutqning intonatsiyasi va ohangi ustida ishlashga bog'liq.

Shunday qilib, musiqiy-ritmik darsi uchta jarayonni o'z ichiga oladi:

1. Harakatlarni yo'naltirish;
2. Nutqning talaffuzini shakllantirish;
3. Eshitish idrokini rivojlantirish.

Maxsus ta'lim tizimidagi o'quv jarayoni darslarini shu tipda tashkil etish eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar eshitish idrokini rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Е.Н.Горина,О.В.Соловьева «Обучение, воспитание и развитие детей с нарушениями слуха». ООО «Издательство Центр «Наука». Саратов ИЦ «Наука» 2019 г.

2. Боскис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слухом. – М.: Просвещение, 2008.

Mamatova Aziza Bo'riboyevna,
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya kafedrasi dotsent v.v.b, PhD.
Sherqo'ziyeva Diyora,
Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti
Logopediya yo'nalishi talabasi

O'ZBEK XALQ FOLKLORI- INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

Tayanch so‘zlar va tushunchalar: inklyuziv ta’lim, maxsus ta’lim, maktab yoshi, nutqiy nuqson, ta’lim-tarbiya, korreksiya, reablitatsiya, emotsional holat, ijod, folklor, san’at, ertak, doston, epos.

Аннотация: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalar nutqini inklyuziv ta’lim sharoitida o’zbek xalq folklori asosida rivojlantirishga bag’ishlangan. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida o’zbek folklori asosida bolalar nutqini rivojlantirish yo’llari ham ochib berilgan.

Ключевые слова и понятия: инклюзивное образование, специальное образование, школьный возраст, дефект речи, образование, коррекция, реабилитация, эмоциональное состояние, творчество, фольклор, искусство, сказка, эпос, эпос.

Аннотация: Данная статья посвящена развитию речи детей с ограниченными возможностями в контексте инклюзивного образования на основе узбекского фольклора. В статье также раскрыты способы развития детской речи на основе узбекского фольклора в среде инклюзивного образования.

Key words and concepts: inclusive education, special education, school age, speech defects, education, correction, rehabilitation, emotional state, creativity, folklore, art, story, epic, epos

Resume: This article is dedicated to the development of speech of children with disabilities in the context of inclusive education based on Uzbek folklore. The article also reveals ways to develop children’s speech based on Uzbek folklore in the context of inclusive education.

Mamlakatimizda onalik va bolalikni ijtimoiy muxofaza qilish millat genofondini sog‘lomlashtirish, ta’lim va tarbiya uyg‘unligini ta’minlash, uni yuksak darajaga ko‘tarish, aholining kam ta’minlangan qismini ijtimoiy muxofaza qilish bo‘yicha juda muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Davlat siyosatida tenghuquqlilik asosida nogiron bolalar ta’lim tizimini takomillashtirish, uni modernizatsiyalash va maxsus ta’lim muassasalarini umumta’lim muassasalari bilan uyg‘unlashtirish ya’ni inklyuziv ta’limni joriy qilish masalalari keng yo‘lga qo‘yilgan.

Ta’lim mazmunini xalqimizning milliy qadriyatlari, tarixiy obidalari xususdagi m’lumotlar bilan boyitish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kiritish kabi bir qator chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish davr talabi ekanligi davlatimiz tomonidan aniq belgilandi. O‘tgan qisqa davr mobaynida mamlakatimizning barcha jabhalarida ta’lim islohotlari juda izchillik va tezlik bilan amalga oshirilib, ko‘plab ijobiy yutuqlarga jumladan, alohida ehtiyojli bolalar inklyuziv ta’lim sohasida ham ko’plab muvaffaqiyatlar erishildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli Farmoni, 2020 yil 10 oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi N PQ-4860 sonli Qarori asosida O‘zbekiston Respublikasida ham barcha xorijiy davlatlar qatori 2030 yilga qadar inklyuziv ta’lim tizimini joriy etish yo’lidagi barcha to’siq va masalalarni hal etilishi shubhasizdir. Ammo inklyuziv ta’lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ish tizimi samaradorligini yanada oshirish, bolalardagi mavjur ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlarni imkon qadar korreksiyalash, kompensator imkoniyatlarni kengaytirish masalasi ushbu ta’lim shaklining eng asosiy muammolaridan biri bo’lib hisoblanadi. Zero inklyuziv ta’lim sharoitida bolaning ruhiy va jismoniy rivojlanishi, umumta’lim maktab dasturini o’zlashtirishi, o’z sog’lom tengqurlari bilan muloqotga kirishishida nutqning me’yorda rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Imkoniyati cheklangan bolalar nutqini korreksiyalash va rivojlantirish ushbu toifa bolalarni har tomonlama jamiyatga moslashtirishning eng asosiy omilidir. Chunki nutq - bu insoniyatning ijtimoiy va tarixiy tajribasini o'zlashtirish funktsiyasini bajaradi. Nutqning bu funktsiyasi tufayli, L.S. Vigotskiyning ta'kidlashicha, bola o'zining oldingi rivojlanish tarixi davomida insoniyat tomonidan to'plangan madaniy va tarixiy tajribani o'zlashtiradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim maktablarida o'qitish va tarbiyalashda nutq katta ahamiyat kasb etar ekan bola nutqini shakllantirishning eng muhim vositasi bu xalq og'zaki ijodi bo'lib hisoblanadi.

Har qaysi millatning, xalqning azaliy tarixi va madanyati eng avvalo uning og'zaki ijodi–folklor san'atlarida, ertaklarida, doston va eposlarida mujassam bo'ladi. Ular millatning, xalqning o'zligini anglash, uning o'ziga xos milliy qadriyatlari va an'analarini xis qilish, saqlash va rivojlantirishda muhim manba xisoblanadi. O'zbek milliy folklor namunalarini asrab –avaylash va rivojlantirish, uni keng targ'ib qilish, yosh avlod qalbida xalq og'zaki ijodi namunalariga hurmat va e'tibor tuyg'ularini kuchaytirish, bolalarning milliy ruhda tarbiyalanishi uchun sharoit yaratish eng avvalo uzluksiz ta'limning asosiy bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich ta'limiga ulkan vazifa yuklar ekan o'zbek folklori asosida imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirish bugungi kunning eng ustuvor vazifalaridan bo'lib hisoblanadi. Chunki kichik folklor janri asosida imkoniyati cheklangan bolalar nutqining barcha komponentlari-fonetik, leksik, grammatik, shuningdek bog'langan va mustaqil nutqni rivojlantirishga katta imkoniyati yaratadi.

Ayniqsa ertaklar nafaqat sog'lom balki imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishda juda muhim ahamiyat kasb etar ekan ular imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishda quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- Muloqotga kirishuvchanlikni rivojlantirish;
- Tilning leksik va grammatik komponentlarini takomillashtirish;
- Nutqning tovush tomonini talaffuzi, idrok etish va ifodalash sohasini takomillashtirish.
- Monologik va dialogik nutqni rivojlantirish;
- Muloqot motevatsiyasini o'stirish;
- Vizual, eshitish va vosita analizatorlarining aloqasini rivojlantirish.

Sevimli ertaklarning syujetlarini o'ynab, bola nutq tovushlarini farqlashni va to'g'ri talaffuz qilishni, lablar va til uchun qiziqarli gimnastikani o'rganadi, gaplar tuzadi, dastlabki o'qish ko'nikmalarini oladi, shuningdek tasavvuri boyib boradi, emotsional doirasi oshadi.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat ertaklar balki xalq og'zaki ijodi juda katta tarixiy, ta'limiy-tarbiayaviy ahamiyatga egadir. Ular qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, asrlar osha sayqallanib, tildan –tilga o'tib zamonaviylashib boraveradi. Axamiyatli jixati xar qancha sayqallanmasin, o'zining ma'nodorligini, mazmunini, jozibadorligini eng muximi –ta'limiy va tarbiyaviy va korreksion axamiyatini xech qachon yo'qotmaydi. Bu esa xar bir xalqning, millatning milliy madaniyatini asrlar osha xalq og'zaki ijodi orqali kelajak avlodga yetkazib berishga xizmat qiladi. Inklyziv ta'lim sharoitida ta'lim tarbiya oalyotgan bolalar nutqini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish orqali ularning ma'naviy –axloqiy sifatlarini tarkib toptirishimiz, milliy ruhda tarbiyalashimizga turtki bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga

ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi N PQ-4860 sonli Qarori
3. O.Safarov “O’zbek xalq og’zaki ijodi” Toshkent “Musiqa” 2010 yil
4. L.R.Mo’minova, R.Kabulova, S.Po’latova “Maktabgacha ta’lim muassalarining katta va maktabga tayyorlov guruhi bolalari nutqini xalq o’yinlari asosida rivojlantirish texnologiyasi”-Toshkent-2014 yil.

Salixova G.M
Nizomiy nomli TDPU maxsus pedagogika v inkliziv ta’lim fakulteti “Logopediya” kafedrasi o‘qituvchisi (PhD)

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH MAXSUS EXTIYOJLI O‘SMIR BOLALARDA IJTIMOIYLASHUV SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Nogironligi bo‘lgan kar va zaif eshituvchi o‘smir bolalarning bevosita jamiyatda, ishlab chiqarish jarayonida qatnashishlari natijasida bu bolalarning ijtimoiy-huquqiy masalalari ijobiy hal etiladi. Ya’ni ular ham me’yorda rivojlanuvchi tengdoshlari qatori dam olish, davolanish ijtimoiy ta’minotdan foydalanadilar. Bir so‘z bilan aytganda, ular ham jamiyatning teng huquqli fuqarolari sifatida yashaydilar. Ushbu natijani qo‘lga kiritish uchun shunday muammoli bolalar bilim olishi, ularning birlashuvi kabi masalalarni o‘rganuvchi defektolog, pedagog, shifokor va psixologlarning hamkorlikda faoliyat olib borishlarini talab qiladi. Bu jarayon umumiy ma’noda reabilitatsiya ishlarining mohiyatini ochib beradi.

Reabilitatsiya tadbirlarining kompensatsiyaga tayanishi. Kompensatsiya o‘z yo‘nalishiga ko‘ra avvalo ijtimoiy adaptatsiya tushunchasi bilan birlashadi. Sharoitning o‘zgarib turganligi uchun nogironligi bo‘lgan bolaning imkoniyatlari hamda ehtiyojlari o‘rtasida mutanosiblik buziladi. Shu vaziyatda nogiron bola muhitga moslashishga yoki uni o‘zgartirishga harakat qiladi. Mazkur bolalarda har qanday harakat sog‘lom analizatorlar faoliyatidan unumli foydalanish evaziga amalga oshadi. Masalan, eshitmaslik o‘rnini ko‘rish, harakat, teri-tuyish sezgilari qoplaydi. Nogiron bolalar atrofdagi aniq va mavhum o‘zgarishlarni anglashga va ularga javob reaksiyasini berishga urinadi. Bu bolalar yashayotgan ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlar uni turli faoliyatlar orqali ehtiyojni qondirishga undaydi. Aynan ta’lim-tarbiya jarayonida nogiron o‘quvchilar pedagoglar tomonidan qo‘llanilgan kompensatsion yondashuvlar (ko‘rgazmali qurollar, real vaziyatlar, notanish insonlar bilan suhbatlar, sayohat darslari va b.)ning ta’sirida turli hayotiy vaziyatlarga tayyor bo‘lishga va ijtimoiylashishga o‘rganadilar.

Reabilitatsiya ishlarining variativligi. Bu tamoyil nogiron bolalarni “hozir” munosabatidagi muloqotga va tez o‘zgarayotgan vaziyatlarga ijtimoiy moslashishga tayyorlaydi. Olib borilgan tadqiqot ishi davomida nogiron o‘smir qar bolalarda uchraydigan turli hayotiy vaziyatlarning modellari ishlab chiqildi. Bu modellar aynan nogironligi bo‘lgan qar bolalarni ijtimoiy hayotda turli munosabatlarda faol ishtirok etishlarini ta’minlashga undaydigan topshiriqlardan tashkil topdi. Bundan tashqari ularga har bir berilgan topshiriqni bajarganlaridan so‘ng o‘z vaqtida rag‘batlantiruvchi muhit yaratildi.

Reabilitatsiya tadbirlarining korreksiyaga yo‘nalganligi. Ushbu tamoyil nogironligi bo‘lgan o‘smir kar bolalarda mavjud muammolar va ularning oqibatida yuzaga keluvchi psixologik yetishmovchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan ishlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida olib bo-

rilgan tajriba-sinov ishlari davomida nogiron o'quvchilarda uyalish, qaysarlik, o'ziga ishonmaslik, o'jarlik, dangasalik, o'zgalar yordamiga muhtojlikka o'rganib qolish kabi odatlar ko'p uchrashi kuzatildi. Natijada dars va mashg'ulotlar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'quvchilarda muloqot ko'nikmalarini, o'zini-o'zi namoyon qilish, o'z fikrini himoya qilish, o'zgalarni tinglash va o'zgalarga yordam berish malakalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Nogironligi bo'lgan o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning tamoyillaridan biri bu – nogironligi bo'lgan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash hisoblanadi. Shunday ekan har bir ota-ona farzandlari uchun mas'ul shaxs sanaladi.

Har bir ota-ona farzandini dunyoga keltirdimi uni to mustaqil hayotga to'lguncha tarbiyalashi, boqishi, bilim berishi, tarqona va umuminsoniy axloq-odob qoidalarini o'rgatishi zarur. Chunki ota-ona ekkan farzand atalmish nihol uzoq yillar davomida alohida qunt bilan parvarish qilish asnosida oila, ota-ona va jamiyat kutgan hosilni beradi. Shuning uchun ham Konstitutsiyamizda bu muhim jihatga alohida urg'u beriladi va "Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar" – degan norma bilan ifodalanadi (64-modda).

Oilalarda o'smir kar va zaif eshituvchi bolalarda shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda psixologik metodlardan foydalanishga ehtiyoj tug'ildi. Shu bois, reabilitatsiyaga jalb etilgan nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashda, quyidagilar qo'llaniladi:

- inson hissiy holatiga munosabat;
- o'zaro aloqalarda diplomatik yo'l;
- emotsional boshqarish va bardoshlilik;
- butun tarbiya madaniyatini qo'llay bilish;
- hulqiy yo'nalishini so'ngigacha asrash;
- bolalar va o'smirlarda kuzatiladigan holatlar to'g'risida ko'nikma bo'lishi;
- bolalarga qiziqishning kuchliligi;
- bola huquqlarini hurmat qilish, hamda ularga nisbatan xaqqoniylik;
- o'z-o'zini anglashning rivojlanganligi jumladan, o'z-o'zini maksimal bilish, kim bilan ishlayotganligini tushunish;
- o'zining ichki hayotiy pozitsiyasiga ega bo'lish, boshqa odamlar ishonchining oddiy namoyondasi bo'lmaslik.

Nogironligi bo'lgan kar va zaif eshituvchi o'smir bolani ijtimoiy hayotga yo'naltirishda noan'anaviy usullarga, metodik texnologiyaga, pedagogika va psixologiya darslarida tan olingan xalqaro va milliy tajribaga ega bo'lish, umr bo'yi orttirilgan shaxsiy namuna, o'z faoliyatini tartiblash, sog'lom turmush tarzi qoidalariga rioya etish, ehtiyojiy sharoitining o'ziga xosligi, natijani his etib maqsad sari harakat qilish, pedagogning uslubi va tajriba muhim hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda har bir tarbiyachi – pedagog, mas'ul xodim, ota-ona faoliyatlarini axloq qoidalariga monand yoki o'z mamlakatining talablariga tayangan holda reabilitatsiya ishlarini amalga oshirmog'i lozim.

Ushbu reabilitatsion ishlarda har bir ishtirokchi va tashkilotchilar hamda ota-onalar odob-axloq normalari quyidagi asosiy tamoyillarni o'z ichiga oladi:

- o'z faoliyati davomida zaruriy bilimlarni egallash ;
- haqqoniylikka amal qilish. Bunda o'smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ishonchini suiiste'mol qilmaslik, shaxsiy hayotning chegarasini bilish, shuningdek o'z pozitsiyasini shaxsiy maqsad yo'lida foydalanmaslik kabilardan iboratdir;
- o'smir kar va zaif eshituvchi bolalarga nisbatan g'amxo'rlik, empatiya bilan munosabatda

bo‘lish;

• o‘smir kar va zaif eshituvchi bolalarning ehtiyoj va qiziqishlarini shaxsiy qiziqish va zaruriyatiga bo‘ysundirmaslik;

• nafaqat oilada va muassasada, balki jamiyatda o‘zining kasbiy va shaxsiy xatti-harakatlarini namoyon etish;

• axloq qoidalariga asoslangan o‘z qarorlarining sabablarini ifodalashga, o‘z tanlovi va xatti-harakatiga javobgar bo‘lishga tayyor bo‘lish.

O‘rganishlar shundan dalolat beradiki, bu borada ba’zi o‘ziga xos yechimini kutayotgan masalalar mavjud jumladan, oilada ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan, nogiron o‘smir bolalar bor bo‘lsa, ularning tarbiyasi, ta’limi, davolanishi, ijtimoiy muhofazada bo‘lishi kabi masalalari bilan asosan onalar band bo‘ladilar. Otalar, bu yumushlarning barini onalarga yuklaydilar..

Demak, reabilitatsiya ishlarining vazifalaridan biri kar va zaif eshituvchi o‘smirni shaxs sifatida tarbiyalash jarayoniga kompleks ko‘maklashishdir.

Reabilitatsiya ishlarida tor mutaxassislar hamda mahalla va oilalarning birgalikdagi faoliyati muhim shartlardandir.

– reabilitatsiya jarayonini tashkil etishda uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash;

– davolash, tuzatish, rivojlantirish, kasbga yo‘llash, muloqotga o‘rgatish, huquqiy savodxonlikka o‘rgatishda izchillik, bosqichma-bosqichlikka rioya etish;

– reabilitatsiya ishlarida, sub’ektlilikni ta’minlash;

– kompleks ta’sir doirasining bola shaxsiga qaratilganligi;

– reabilitatsiya jarayonlari mazmunan, metod va texnologiyalarining bola shaxsiy qiziqishi, mayli, intilishi, yosh va ruhiy holatiga xos zkani;

– reabilitatsiya ishlarini bir yo‘lda safarbar etish, oilalar bilan kelishilgan holda tuzilgan dastur asosida tashkil etish;

– reabilitatsiya ishlarini uyushtirishda bola shaxsiga differensial munosabatni tanlash;

– reabilitatsiya ishlarida kommunikativlik;

– reabilitatsiya ishlari natijalarini doimiy kuzatish, nazorat qilish, monitoring olib borish va boshqalar.

Ko‘rib o‘tilgan yo‘nalishlar bo‘yicha bajariladigan reabilitatsiya ishlarining foyda berishi kar va zaif eshituvchi o‘smir bola shaxsini pedagogik va psixologik taraflama o‘rganish asosida tashkil etish bilan bog‘liq.

Reabilitatsiya ishlari maxsus dastur asosida tashkil etilishi va unda bola shaxsining tarbiyasi va taqdiri, omillari, insonlar bilan muloqot tajribasi, atrof muhit, bo‘layotgan voqea-hodisalarga, mehnatga munosabati, ichki va tashqi dunyosi, xatti-harakati, ongi va tafakkuri darajasi, axloq-odobi aks etishi lozim. Kar va zaif eshituvchi o‘smir bola ruhiyatining madaniy ko‘rinishida, ehtiyojlarida, qiziqishlarida, xarakteri va temperamentida, turli odatlarida, fikrlashida,o‘zgalar bilan suhbatida, muomalasida namoyon bo‘ladi. Shundagina o‘smir kar bolani qaysi guruhga mansubligi yoki maylini bilish va kompleks ta’sir yo‘llarini aniqlash mumkin.

Nogironligi bo‘lgan o‘smir bolalarda bilim olish ko‘nikmasining shakllanganlik darajasiga asoslangan holda, ularning ruhiy, jismoniy hamda ma’naviy olamiga oid nazariy bilimlar va ularni takomillashtirish ehtiyojlarini farqlash lozim.

U.A.Nosirova,
Nizomiy nomli TDPU "Maxsus pedagogikaning klinik asoslari" kafedra o'qituvchisi
R.Sh.Zayniddinova,
surdopedagogika yo'nalishi talabasi

ASAB-RUHIY RIVOJLANISHDA ORQADA QOLGAN BOLALARNI BILISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalar yengil turida aqliy rivojlanishdagi **engil og'ishlar** toifasiga kirib, norma va patologiya o'rtasida oraliq pozitsiyani egallaydi. Aqli zaif bolalarda aqliy zaiflik, nutq, eshitish, ko'rish va harakat tizimining birlamchi rivojlanmaganligi kabi jiddiy rivojlanish nuqsonlari mavjud emas. Ular boshdan kechirayotgan asosiy qiyinchiliklar, birinchi navbatda, ijtimoiy (shu jumladan, maktab) moslashuv va ta'lim bilan bog'liqdir.

Buni tushuntirish psixikaning kamolotini sekinlashtirishdir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, har bir alohida bolada aqliy zaiflik turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi va vaqt va namoyon bo'lish darajasida farq qilishi mumkin. Ammo, shunga qaramay, biz noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalarning ko'pchiligiga xos bo'lgan bir qator rivojlanish xususiyatlarini, ish usullarini aniqlashga harakat qilishimiz mumkin.

O'qishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarda o'quv faoliyatini shakllantirish bo'yicha ishlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu, mening fikrimcha, zamonaviy dunyoda dolzarbdir.

Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalar bilan ishlashning bir necha o'ziga xos usullari mavjud:

1. Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalar diqqat barqarorligining past darajasi bilan ajralib turadi, shuning uchun bolalarning diqqatini alohida tarzda tashkil qilish va yo'naltirish kerak. Diqqatning barcha shakllarini rivojlantiruvchi barcha mashqlar foydalidir.
2. Faoliyat usulini o'zlashtirish uchun ular ko'proq sinovlarga muhtoj, shuning uchun bolaga bir xil sharoitlarda qayta-qayta harakat qilish imkoniyatini berish kerak.
3. Bu bolalarning intellektual etishmovchiligi murakkab ko'rsatmalar ularga erishib bo'lmaydigan darajada namoyon bo'ladi. Vazifani qisqa bo'laklarga bo'lish va bolani bosqichma-bosqich taqdim etish, vazifani iloji boricha aniq shakllantirish kerak. Masalan, "Rasmdan hikoya tuzing" ko'rsatmasi o'rniga quyidagini aytish o'rinli: "Mana bu rasmga qarang. Bu erda kim tasvirlangan? Ular nima qilishyapti? Ularga nima bo'ladi? Ayting".
4. Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalarda charchoqning yuqori darajasi ham charchoq, ham haddan tashqari hayajon shaklida bo'lishi mumkin. Shuning uchun, charchoq boshlanganidan keyin bolani faoliyatni davom ettirishga majbur qilish mumkinmas. Biroq, noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalarning ko'pchiligi kattalarni manipulyatsiya qilishga moyil bo'lib, o'zlarining charchoqlarini ixtiyoriy ravishda tutishlarini talab qiladigan vaziyatlardan qochish uchun bahona sifatida foydalanadilar.
5. O'qituvchi bilan muloqotning salbiy natijasi sifatida bolada charchoq o'zgarmasligi uchun ishning muhim ijobiy natijasini namoyish qilish bilan "xayrlashish" marosimi majburiydir. O'rtacha, bitta bola uchun ish bosqichining davomiyligi 10 daqiqadan oshmasligi kerak.
6. Bunday bolaning shaxsiyatiga samimiy qiziqishning har qanday namoyon bo'lishi u tomonidan ayniqsa yuqori baholanadi, chunki u o'zini ijobiy his qilishni shakllantirish uchun zarur

bo'lgan o'zini o'zi qadrlashning bir nechta manbalaridan biri bo'lib chiqadi.

7. Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishning asosiy usuli sifatida ushbu bolaning oilasi bilan ishlashni ajratib ko'rsatish mumkin. Ushbu bolalarning ota-onalari hissiy zaiflik, tashvish, ichki ziddiyatlardan aziyat chekmoqda. Ota-onalarning bolalarning rivojlanishi bilan bog'liq birinchi tashvishlari odatda bola bog'chaga, maktabga borganida va o'qituvchilar uning o'quv materialini o'rganmasligini ta'kidlashganda paydo bo'ladi. Ammo shunga qaramay, ba'zi ota-onalar **pedagogik ish bilan bolalarda o'zgarishlar bo'lishi mumkin**, yosh bola mustaqil ravishda gapirishni, o'ynashni, tengdoshlari bilan to'g'ri muloqot qilishni o'rganadi, deb hisoblashadi. Bunday hollarda, bola tashrif buyurgan muassasaning mutaxassislari ota-onalarga noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolaga o'z vaqtida yordam berish keyingi buzilishlarning oldini olish va uning rivojlanishi uchun ko'proq imkoniyatlar ochishini tushuntirishlari kerak. Noontogenetik rivojlanishda orqada qolgan bolalarning ota-onalariga uyda bolasini qanday va nimaga o'rgatish kerakligini o'rgatish kerak.

Doimiy ravishda bolalar bilan muloqot qilish, mashg'ulotlar o'tkazish, o'qituvchining tavsiyalariga amal qilish kerak. Tashqi dunyo bilan tanishishga ko'proq vaqt ajratish kerak: do'konga, hayvonot bog'iga borish, bola bilan bolalar kechalariga borish, u bilan uning muammolari haqida ko'proq gaplashish (hatto nutqi xiralashgan bo'lsa ham), kitoblarga, rasmlarga qarash, u bilan turli xil hikoyalar yozish, ko'pincha bolaga nima qilayotganingiz haqida gapiring, uni mumkin bo'lgan ishlarga jalb qiling. Shuningdek, bolani o'yinchoqlar va boshqa bolalar bilan o'ynashga o'rgatish kerak. Asosiysi, ota-onalar aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning imkoniyatlarini va uning muvaffaqiyatlarini baholashlari, taraqqiyotni (ahamiyatsiz bo'lsa ham) payqashlari kerak va u o'sib ulg'ayganida hamma narsani o'rganadi deb o'ylamasliklari kerak. Faqat o'qituvchilar va oilalarning birgalikdagi ishi aqliy zaif bolaga foyda keltiradi va ijobiy natijalarga olib keladi.

8. Aqli zaif bolalar uchun har qanday yordam kognitiv qiziqishni oshirish, xatti-harakatlarning o'zboshimchalik shakllarini shakllantirish, ta'lim faoliyatining psixologik asoslarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar va mashqlar majmuasidir.

Har bir dars ma'lum bir doimiy sxema bo'yicha quriladi: bolalarda yaxshi kayfiyatni yaratish uchun o'tkaziladigan gimnastika, miya qon aylanishini yaxshilashga yordam beradi, bolaning energiyasi va faolligini oshiradi;

Asosiy qism, birinchi navbatda, har qanday aqliy jarayonni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar va vazifalarni (3-4 vazifa) va boshqa aqliy funktsiyalarga qaratilgan 1-2 mashqlarni o'z ichiga oladi. Taklif etilayotgan mashqlar bajarish usullari, materiali (tashqi o'yinlar, narsalar, o'yinchoqlar, sport anjomlari bilan vazifalar) jihatidan xilma-xildir.

Yakuniy qism - bu bolaning samarali faoliyati: chizish, qo'llash, qog'oz dizayni va boshqalar.

9.Montessori pedagogikasi alohida ehtiyojli bolalar uchun eng yaxshi tanlovdir, chunki bu uslub bolaga o'zining ichki qonunlariga muvofiq ishlash va rivojlanish uchun noyob imkoniyat beradi. Valdorf pedagogikasi tizim sifatida bunday bolalar uchun unchalik mos emas, chunki aqliy zaif bolaning shaxsiyatini bostirish oson va bu tizimda o'qituvchi asosiy rol o'ynaydi. Savod o'rgatishning yagona optimal usuli sifatida N.A.Zaytsev usuli haligacha saqlanib qolgan. Ko'pgina aqliy zaif bolalar giperaktiv, e'tiborsiz va "Kublar" bugungi kunda bu tushunchalar mavjud shaklda berilgan yagona usul bo'lib, bu erda o'rganishning "aylanib o'tish" usullari ixtiro qilinadi, bu erda tananing barcha saqlanib qolgan funktsiyalari ishtirok etadi.

LEGO konstruktoriga asoslangan o'yinlar nutqni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bir qator tushunchalarni o'zlashtirishni, tovushlarni ishlab chiqarishni osonlashtiradi, bolaning atrofi-

dagi dunyo bilan munosabatlarini uyg'unlashtiradi.

Qum bilan o'ynash yoki "qum terapiyasi". Parapsixologlarning ta'kidlashicha, qum salbiy energiyani o'zlashtiradi, u bilan o'zaro ta'sir insonni tozalaydi, uning hissiy holatini barqarorlashtiradi.

Aqli zaif bolalarda maxsus tashkil etilgan ta'lim va tarbiya sharoitida ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirishda ijobiy dinamika shartsiz, lekin ularda o'rganish qobiliyati past darajada saqlanib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. L.G. Peterson "Metodik tavsiyalar"
2. T.R. Kislov "Alifbo yo'lida". O'qituvchilar, nutq terapevtlari, o'qituvchilar va ota-onalar uchun ko'rsatmalar.

Муродова У.Д.,
Низомий номидаги ТДПУ Махсус педагогиканинг клиник асосларикафедраси катта ўқитувчиси
Ходжаева Ф.
Логопедия йўналиши талабаси

“СУЯК – ТАЯНЧ АППАРАТИНИНГ ПАТОЛОГИК БУЗИЛИШЛАРИ” МАВЗУСИНИ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШ

Инсон узоқ ва тинч хаёт кечириш мақсадида соғлом, тетик ва бақувват бўлишга, ўз ёшлиги, ҳусни ҳамда ишчанлик қобилиятини сақлашга харакат қилади. Бунга эришишнинг асосий омилларидан бири хозирги замон тиббиёти олдида турган масала–бу соғлом авлодни ўстиришдир. Болани соғлом қилиб тарбиялаб вояга етказишда, аввало хомиладорлик давридан бошлаб бўлажак оналарнинг турмуш тарзига катта аҳамият бериш керак.

Айниқса, кальций, фосфор каби минераллар, витаминларга бой овқатлар истеъмол қилиш, ўз вақтида дам олиш ва сайр қилиш муҳимдир.

Оналик ва болаликни муҳофаза қилиш Ўзбекистон Республикасида оналар ва болалар саломатлиги, аёлларга меҳнат қилиш ва она бўлиш, соғлом, жисмонан ва ақлан баркамол болаларни тарбиялаш имкониятини таъминлаб берадиган жамоатчилик ва тиббий тадбирлар системасидир. Бу фанимизда чақалоқларни чилла ичида парвариш қилиш, уларда учраши мумкин бўлган касалликларнинг белгилари ва олдини олиш чоралари билан таништиришни асосий мақсад қилиб қўйилган. Фанимиздаги долзарб мавзулардан бири «Болаларда суяк-таянч аппаратининг патологик бузилишлари» деб номланади. Бу мавзуда асосан рахит касаллиги кенг ёритилган. Чунки бизнинг Ўрта Осиё региони йод танқислиги ва ультрабинафша нурларидан етарлича фойдаланмаслик бўйича биринчилардандир.

Кафедрамизда мавзулар янги инновацион технология усулларини қўллаш билан олиб борилади. Бу технологик усуллар ўқитувчи учун ҳам, талабалар учун ҳам қулай бўлиб, яхши натижалар беряпти. Бу усуллар қисқа вақт давомида барча талабаларни баҳолаш ва талабаларга янги мавзуни тушунтириш анча қулай.

Инновацион усуллардан «Бумеранг», «Қарор қабул қилиш», «Блиц- ўйин» лар ўзининг яхши самарасини кўрсатмоқда. Талабаларни уч гуруҳга бўлиб–«Бумеранг» усулидан фойдаланилади. Бунда биринчи гуруҳга «Сколиоз», иккинчи гуруҳга «Ясси оёқлик», учинчи гуруҳ қизларга эса «Рахит» касаллиги мавзулари тарқатилади. Хар бир гуруҳ талабалари мавзуни 10-15 минут ичида мустақил ўқиб чиқиб, ўзаро муҳокама қилишади. Яна бир томони шундаки, аудиториядаги барча талабалар бу ўйинда иштирок этади. Шундан кейин ўқитувчи ва талаба ўртасида қизиқарли савол-жавоблар бошланади. Ўқитувчи саволларга жавоб беради. Мавзуга оид жадвал ва расмлар, плакатлардан фойдаланилади.

Ҳар бир талабага «Блиц-ўйин» жадвали тарқатилади.

«Блиц-**ўйин**» методи «Рахит касаллиги»	Тўғри жавоб	Якка баҳо
1. 2-3 ойдан 3 ёшгача бўлган болаларда учрайди.		

2. «Д» витамини етишмаслигидан кальций ва фосфор алмашинуви бузилади.		
3. «Д» витамини берилади, «балиқ мойи».		
4. Сочлари энсадан бошлаб тўкилади. Озғин, иштаҳасиз бўлади.		
5. Энтикиб, тўхтаб-тўхтаб эмади.		
6. Қуёш нуридан эрталаб 10^{00} дан 11^{00} гача ультрабинафша нурларини олиши керак.		
7. Оёқлари «Х» симон ва «О» симон бўлиб, кеч юради ва кеч ўтиради.		
8. Кальций, фосфор тузлари сийдик ва тер орқали чиқиб кетади.		
9. Сунъий овқатлантирилган ва чала туғилган болаларда кўпроқ учрайди.		

Шундан кейин «Блиц-ўйин» жадвалида талабалар «Рахит» касаллигининг белгиларини кетма-кетлигини аниқ кўрсатишлари керак бўлади. (Фарберман Б. "Илғор педагогик технологиялар" Фан. Т. 2000.)

Охирида тўғри вариант асосида текширилиб, талабалар баҳоланади.

Шундан сўнг, талабалар тушунмаган мавзуни ўқитувчи ўзи тушунтириб беради.

Рахит касаллиги–долзарб мавзу бўлиб, қуёшнинг ультрабинафша нурларидан тўғри фойдаланмаслик оқибатида келиб чиқадиган, 2 ойликдан 3 ёшгача бўлган болаларда кўп учрайдиган касалликдир. Рахитнинг белгилари бола 2 -4 ойлик бўлганда кўзга яққол ташланади. Бола безовталанади, уйқуси нотинч бўлиб, чўчиб уйғонадиган, инжиқ бўлиб қолади. Боланинг бош қисми кўп терлайди. Касалликнинг авжига чиққан даврида суякларда ўзига хос ўзгаришлар пайдо бўлади. Сон ва болдир суякларининг "О" ва "Х" симон тарзда қийшайиши пайдо бўлади. Мушаклар, қорин олд деворининг мушакларининг таранглиги пасаяди ва беморнинг қорни катталашади. "Бақа қорин" шаклланади. Организамда витамин "Д" нинг етишмовчилиги ичакда кальций ва фосфор сўрилишининг бузилишига олиб келади, натижада бу минерал моддаларнинг миқдори қонда ва суяк тўқимасида камайиб кетади. (Эшқобулов Ж. «Болалар касалликлари». 178-179 бетлар)

Рахитга учраган болалар ҳар хил юқумли касалликларга тез берилувчан бўлиб, касаллик оғир ўтади. Баъзан асоратлар қолдириши мумкин .

Она сути билан боқиладиган болаларда сунъий йўл билан боқилувчи болаларга нисбатан рахит бирмунча кам учрайди.

Суяк–таянч аппаратининг бузилишларидан бири «Сколиоз»–бу умуртқа поғонасининг ёнга қийшайишидир. Бу ҳолатнинг олдини олиш учун болани барвақт ўтқазмаслик, барвақт юришга мажбур этмаслик, манежларда узоқ вақт тик қўймаслик тўғрисида талаба қизларга тушунтирилади. Болаларнинг қадди- қомати кичик ёшлигидан тузилади, умуртқа поғонаси ва мушакларнинг тонусига боғлиқ бўлади. Қадди- қомати тўғри ривожланмаганда юрак иш фаолияти, ўпканинг тириклик сиғими, ошқозон- ичак аъзоларининг иш фаолияти қийинлашади. Модда алмашинуви сусаяди ва тез чарчаш пайдо бўлади.

Сколиозда елка, курак, чаноқ бурчаклари ассимметрик шаклда жойлашади. Мактабгача ёшдаги болаларда жисмоний ривожланишдан ортда қолганда, рахит ва сил интоксикацияси бўлган болаларда сколиоз кўпроқ кузатилади. Бу ҳолатда уй шароитида нималар қилиш кераклигини ва сколиозни олдини олиш йўлларини қизларга тушунтирамиз.

Оёқнинг шакли, унинг мушаклари ва боғламларига боғлиқдир. Ясси товонликда қон айланиши бузилади, оёқда оғриқ ва тиришиш пайдо бўлади. Қон айланиши етарли бўлмаганлиги туфайли, оёқ кўкарган, шишган ва совуқ бўлади. Бу ҳолатни олдини олиш учун боланинг оёқ кийими ўзига мос бўлиши, пошнаси 8 мм. дан кам бўлмаслиги, таг чармн эластик бўлиши керак. Ясси оёқлилик–оёқ тагининг текисланиб, ялпайиб қолишидир. Кейинчалик, болдирларининг оғриши, оёқларнинг тиришиши, шу туфайли ўғил болаларнинг ҳарбий хизматга яроқсиз бўлиб қолиши тушунтирилади.

Шуни унутмаслигимиз керакки, бизнинг авлодларимизга қолдирган энг катта моддий ва маънавий бойлигимиз–бу соғлом фарзанддир.

Демак, касалликнинг олдини олишда бўлажак оналаримиз боланинг парваришига, озиқланишига катта аҳамият беришлари зарур.

Адабиётлар рўйҳати:

1. Шамсиев. «Руководство для участкового педиатра». 1993.
2. Эшқобулов Ж. «Болалар касалликлари». 178-179 бетлар.
3. Р. Рамазанова, Х.Садыкова ва бошқалар. «Фавқулотда вазиятлар учун тиббий ҳамшира тайёрлаш». Ўқув қўлланма. 2006. 281-283-284 бетлар.
4. Шукуралиева О.А., Муродова У.Д.«Оналик ва болаликни муҳофаза қилиш». Услубий қўлланма. 2007.
5. Фарберман Б. “Илғор педагогик технологиялар” Фан. Т. 2000.
6. Қосимов А.Х. Холиқова Ф.А. “Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат”. Тошкент 2007 й.

A.Raxmatullayev
Nizomiy nomidagi TDPU
“Maxsus pedagogikaning klinik asoslari”
kafedrasi o‘qituvchisi
Xasanova Yoqutxon Ma‘rulion qizi
Surdopedagogika yo‘nalishi 404 guruh talabasi

OG‘IR NUTQ BUZILISHLARI BO‘LGAN BOLALARNING PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Og‘ir nutq buzilishlari turlicha, ko‘rinishda shaxsning hissiy-irodaviy sohasini va bilish jarayonlarini buzilishida, shaxslararo munosabatlarda o‘z aksini topadi. ONB bo‘lgan barcha bolalarning barchasida idrok etishning buzilishi qayd etiladi. Analizatorlarning qaysi biri yetakchi ekanligiga qarab, idrokning vizual, eshitish, taktil va boshqa turlari ajratiladi, ularning buzilishi nutq buzilishining shakliga qarab o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shunday qilib, rinolaliyadagi nutq-motor analizatori funksiyasining buzilishi fonemalarning eshitish idrokiga salbiy ta’sir qiladi, bu esa fonemik eshitishning buzilishida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, eshitish o‘tkirligining pasayishi kuzatiladi, organizmning tez-tez otit bilan kasallanishi bunga sabab bo‘lib, bu boshqa omillar bilan birga nutqning boshqa tarkibiy qismlarining shakllanishiga ta’sir qiladi, bu esa ONBga olib keladi. Tilning fonematik tizimining shakllanmaganligi, ONB-savodli o‘qish va yozishni o‘zlashtirishdagi asosiy to‘siqdir. Dizartriyadagi eshitish idrokining buzilishi rinolaliyaga qaraganda ko‘proq turli xil ko‘rinishlar bilan tavsiflanadi.

Fonemik eshitishning buzilishi va eshitish o‘tkirligining pasayishi bilan bir qatorda, ba’zi hollarda tovush ta’sirlovchilarga nisbatan sezgirlikning kuchayishi ham kuzatiladi. Eshitish idrokining eng qo‘pol buzilishi sensor alaliya bilan kuzatiladi. Ba’zi hollarda bola boshqalarning nutqi-

ni umuman tushunmaydi, hatto o'ziga qaratilgan murojatga nisbatan ham javob bermaydi, nutq tovushlarini, nutq xarakterida bo'lmagan shovqinlarni farqlay olmaydi. Boshqa hollarda, u kundalik so'zlarni tushunadi, lekin ularni mantiqiy tushunishini yo'qotadi. Yana boshqalari esa talab qilinadigan oddiy vazifani nisbatan oson bajaradi, lekin shu bilan birga ular aniq vaziyatdan tashqarida tavsiflovchi so'zlarni tushunmaydilar, ya'ni iboraning umumiy ma'nosi ajratilgan so'zlarga qaraganda osonroq idrok etiladi. Bir qarashda, motor alaliyasi bo'lgan bolalarda eshitish idrokining qo'pol buzilishi yo'q. Biroq, chuqurroq tekshirish ularning ko'pchiligida tarqoq fonematik tasvirlarni, eshitish idrokining noaniqligi, so'zdagi tovush va bo'g'inlarni anglay olmasligi, unga qaratilgan nutqni idrok eta olmasligiga, gapning grammatik shaklini va ma'nosini tushunishda qiyinchilikka olib keladi.

Ko'pincha, bolalar fonematik idrok etishning noaniqligi tufayli faqat iboraning alohida elementlarinigina eshitadilar va ularni bir butun holatda bog'lay olmaydilar. Bunday tushunishning cheklanganligi – o'z nutqining rivojlanmaganligi natijasidir. Bolalarni o'qish va yozishga o'rgatishning zaruriy sharti – ko'ruv idrokning rivojlanishidir. Ular uchun harflar gnozisining buzilishi odatiy hol bo'lib, nuqta chiziq bilan tasvirlangan o'xshash grafik harflarni tanib olish qiyinligida, ularni joyiga qo'yishda, shovqin va boshqa holatlarda namoyon bo'ladi. Ko'ruv idrokining yetishmasligi, semantik nutq rivojlanishini orqada qolishga olib keladi, bu esa optik alaliyali bolalarda uchraydi. Ular atrof-muhit haqidagi tasavvurlarning o'ta qashshoqligi, so'zlarni tushunishning sekin rivojlanishi bilan ajralib turadi, bu emotsional alaliyaga qaraganda butunlay boshqacha tabiatga ega. ONBli bolalarda ko'rishning idrok etilishi, vizual obyekt tasvirlari rivojlanishidagi kechikish ko'pincha fazoviy tasavvurlarning buzilishi bilan birga kuzatiladi. Xususan, dizartriya bilan og'rigan bolalar o'ngda, chapda tushunchalarni farqlashda qiynaladilar, ular ko'p fazoviy tushunchalarni deyarli o'rganmaydilar – oldida, orqasida, o'rtasida, bir qismdan bir butunni yig'a olmaydilar va hokazo. ONB bo'lgan ba'zi bolalarda vaqtinchalik tasavvurlarning rivojlanmaganligi, ulardagi so'zlashuvning buzilishi, shuningdek, vaqtni subyektiv his qilishning yetishmasligi og'zaki nutqning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

ONB bilan birga keladigan muhim belgi bu xotira buzilishidir. Xotira buzilishining tarkibi nutq buzilishining shakliga bog'liq. Shunday qilib, rinolaliyali bolalarda vizual xotira eshitishdan ko'ra yaxshiroq rivojlangan. Biroq, me'yorda gapiruvchilarga nisbatan solishtirganda, ular so'zlarni va narsalarni eslab qolishi qiyin bo'ladi, chunki ularda mantiqiy esda saqlash sezilarli darajada past bo'ladi. Dizartriya bilan og'rigan bolalarda ba'zan vizual xotira eshituv xotirasiga nisbatan past bo'ladi, bu esa ulardagi ko'ruv idrokining buzilishi hamda fazoviy tasavvurlarning sustligi bilan xarakterlanadi. Bu, ayniqsa, bir qator geometrik shakllarni yodlashda yaqqol ko'rinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, xotiraning pasayish darajasi, ayniqsa eshituv xotirasi, nutq rivojlanish darajasining pasayishi bilan kamayadi. Xususan, qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira hajmining juda past ko'rsatkichlari motor alaliyali bolalarda kuzatiladi. Alaliya bilan og'rigan bolalarda so'zlarni esda saqlab qolish, obrazlarni esda saqlashdan ko'ra ancha qiyin. Umuman olganda, normal gapira oladigan bolalar bilan og'ir nutq buzilishi (ONB) bo'lgan bolalar solishtirganda, ONB bolalarda xotiraning barcha turlari (eshituv, vizual, taktil-kinestetik) pasaygan bo'ladi. Faoliyat tarkibining buzilishi nafaqat mnestik faoliyatning pasayishiga, balki diqqatning o'ziga xos xususiyatlariga ham bog'liqdir.

Alaliyali bolalarda so'z harakatlari bilan amaliy harakatlar o'rtasida diqqatning to'g'ri taqsimlanishi qiyinlashadi, bu esa faoliyatning shakllanishiga yoki uning buzilishiga olib keladi. Bolalardagi og'ir nutq buzilishlari oliy nerv faoliyatiga, tafakkur xususiyatlariga ta'sir qilib, normada rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Dizartriya bilan og‘rigan bolalar kontingenti aqliy faoliyat darajasi jihatidan juda xilma-xildir. Ayrimlari normal rivojlanayotgan tengdoshlariga yaqin bo‘lsa, boshqalari ya’ni ko‘pchiligi bilish jarayonining sustligi, topshiriqlarga nisbatan qiziqishning yo‘qligi va ruhiyatning yetarlicha kuchga ega emasligi bilan farq qiladi. Nutqning motor va sensor buzilishlari oqibatida ko‘rgazmali-harakat, ko‘rgazmali-obraz va mantiqiy nutq yetarlicha rivojlanmaydi, og‘zaki va mantiqiy fikrlashning shakllanishi kechikadi, bu obyektlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rnatishdagi qiyinchiliklarda, ko‘plab umumlashtiruvchi tushunchalarning shakllanmasligida, obyektlarni muhim belgilariga ko‘ra ajratishda qiyinchiliklar paydo qiladi. Aqliy qobiliyatning pastligi qisman serebrostenik sindrom bilan bog‘liq bo‘lib, intellektual vazifalarni bajarishda tez charchab qolish bilan tavsiflanadi, buning natijasida yodlash va diqqatni jamlash qobiliyati kamayadi. Shunday qilib, dizartriyali bolalarda mantiqiy fikrlashning asosiy elementlari ko‘pincha shakllanmaydi, bu hissiy-irodaviy yetuklik sust bo‘ladi hamda o‘ziga xos aqliy-ruhiy rivojlanishdan orqada qolishga olib keladi.

Alaliya bilan og‘rigan bolalarda kognitiv faollik o‘ziga xos tarzda shakllanadi. Fikrlash jarayonlarining birlamchi xususiyati shundaki – nutq faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan kognitiv faoliyatning notekis rivojlanishi hamda so‘zlarni tushunishda bo‘lgan qiyinchiliklar bilan bog‘liqdir. Ikkinchi xususiyat – fikrlash dinamikasining yetarli emasligi, fikrlash jarayonlarining tezligini sekinlashtirishi, ularning inersiyasi bilan bog‘liqligidir. Shunday qilib, alaliya bilan og‘rigan barcha bolalar uchun og‘zaki nutqda verbal tafakkur, mantiqiy, abstrakt fikrlash hamda xulosa chiqarish pasayadi. Bundan tashqari, bu bolalarda intellektual faoliyatning buzilishlari, maqsadli, ixtiyoriy harakatlarning hamda faollikning yetishmasligi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Tasavvur, o‘ziga va boshqa odamlarga bo‘lgan munosabatni ifodalovchi shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishning ajralmas sharti bo‘lib, nutq bilan chambarchas bog‘liqdir. Nutqning rivojlanishidagi kechikish, tasavvurning rivojlanishidagi kechikishni anglatadi. ONB bo‘lgan bolalar uchun harakatchanlik yetishmasligi, inertlik va tasavvur jarayonlarining tez holdan ketishi bilan xarakterlanadi. Nutqi rivojlanganlarga nisbatan ONB bo‘lgan bolalarning verbal va noverbal ijodiy tasavvurlarini solishtirib ko‘rganimizda, barcha ko‘rsatkichlar ONB bo‘lgan bolalarda past chiqqanligi aniqlandi. Og‘zaki ijodiy tasavvurning xususiyatlarini o‘rganishda ONB bo‘lgan bolalarda nutqi rivojlangan bolalarga nisbatan ancha kambag‘al ekanligi aniqlandi. Xususan, ONB bo‘lgan bolalarning deyarli yarmi ertakning oxiriga yetkaza olishmadi, nazorat guruhidagi barcha bolalar topshiriqni bajardilar. ONB bo‘lgan bolalarda so‘z boyligining kamligi, ertakda yangi personajlarni o‘ylab topa olmaslik, yaratuvchanlik, ijodkorlik yetishmasligi aniqlandi. Ayniqsa rasm chizishda, ranglarning kamligi, tasvirning noaniqligi hamda bir xil ranglardan foydalanganligi aniqlandi. ONB bo‘lgan bolalardagi g‘oyalar va tasavvurlar ko‘pincha yorqinlik, ravshanlik, mantiqiy ishonchlilik, nozik semantik nyuanslarga ega emasligidan kelib chiqadi.

ONB shaxsning shakllanishiga salbiy ta’sir qiladi, hissiy-irodaviy sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqaradi. Rinolaliya bilan og‘rigan bolalarda nutqning buzilishi uyatchanlik, qat’iyatsizlik, yolg‘izlik, negativizm, muloqotdan voz kechish va o‘zini past his qilish kabi negativ shaxsiy xususiyatlarni rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Dizartriya bo‘lgan bolalarda hissiy-irodaviy buzilishlar hissiy qo‘zg‘aluvchanlikning kuchayishi va asab tizimining charchashi shaklida namoyon bo‘ladi. Ba’zilarda ta’sirchanlikka, asabiylashishga, bezovtalikka moyillik bo‘lib, ko‘pincha qo‘pollik, itoatsizlik ko‘rinishida namoyon bo‘ladi, boshqalarida esa qotib qolish, qo‘rqish, qiyinchiliklardan qochish va yangi muxitga moslashishning qiyinlashishi kuzatiladi. Aksariyat bolalarda tashabbussizlik, boshqalarga qaramlik holati kuzatilsa, ba’zilari esa masofa saqlash hissiga ega bo‘lishmaydi.

Xarakterologik va patoxarakterologik reaksiyalar norozilik, rad etish xarakteriga ega. O'ziga ishonchi yo'q, ta'sirchan, ular ko'pincha oddiy gapiradigan tengdoshlari davrasida yaxshi munosabatda bo'lmaydilar, ular o'zlariga chekinadilar. Motor alaliyasi bo'lgan bolalar hissiy-irodaviy sohaning xususiyatlari jihatidan juda xilma-xildir. Ko'pincha ular tormozlanishning kuchayishi, faollikning pasayishi, o'z-o'zidan shubhalanish, o'zini nutqiga bo'lgan salbiy negativizm bilan xarakterlanadi. Juda kam bolalarda qo'zg'aluvchanlik yuqori bo'lishi mumkin. Ularda giperaktivlik (har doim ham samarali emas), asabiylashish, kayfiyatning o'zgaruvchanligi, o'zidagi nutq buzilishiga nisbatan xavotirlanishning yetishmasligi mavjud.

Hissiy-irodaviy sohadagi buzilishlar ONB bo'lgan bolalarda ularning ish faoliyatini yomonlashtiradi, bu ularning bilim sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, ONB bo'lgan bolalar nutqini tuzatish uzoq va murakkab jarayon bo'lsada, shunga qaramay, logopedik mashg'ulotlar natijasida bolalarda tilni tushunish, nutq vositalarini o'zlashtirish asta-sekin rivojlanib boradi va buning asosida bolalarda so'z boyligining ko'payishiga va erkin muloqot qilish jarayonining mustaqil rivojlanishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent., 2013-658b
2. Vartapetova G.M. Obucheniye detey s ogranichennыmi vozmojnostyami zdorovya v usloviyax inklyuzii. Programma korreksionnoy rabotы. Novosibirsk.
3. Psixologicheskiye osobennosti detey s tyajelыmi narusheniyami rechi (TNR) [elektronnыy resurs]: https://sch514u.mskobr.ru/dou_edu/zdanie_4/ obrazovaniye/logopedicheskaya_sluzhba/psihologicheskiye_osobennosti_detej_s_tyazhelymi_narusheniyami_rechi_tnr/
4. Zavadenko N. N. Narusheniya razvitiya rechi u detey i ix korreksiya [Elektronnыy resurs]. -- Rejim dostupa: https://www.lvrach.ru/2006/05/4533858/. -- Data dostupa: 05.05.2020.

Н.Н.Сайфутдинова
Низомий номли Тошкент Давлат Педагогика университети "Махсус педагогиканинг клиник асослари" кафедраси катта ўқитувчиси
Темирова Умида Бахтиёр қизи
сурдопедагогика йўналиши талабаси

ТАШҚИ МУҲИТ ОМИЛЛАРИНИНГ ҲОМИЛАДОРЛИК ДАВРИГА ВА ҲОМИЛАГА ТАЪСИРИ

Ҳозирги жадаллашган замонамизда болаларнинг жисмоний ва ақлий ривожланиши ҳам бир мунча тезлашди. Ижтимоий тармоқларда келаётган хабарларнинг аксариятида мурғак болажонларнинг замонавий техника аппаратларини бемалол ишлата олиши, улардаги дастурларга автоматик равишда кириб олиши, агар қўлидан ушбу восита олиб қўйилса, жанжал кўтаришини кўриб, ёқа ушлашдан бошқа иложи қолмаётганини беихтиёр хис қиласан. Шу ўринда ҳомила ривожланишига, чақалоқнинг соғлом туғилиши ва ўсишига ташқи муҳитнинг таъсирини ўрганиш аҳамиятга эга эканлигини кўриб чиқиш жоиздир.

Инсон яратилибдики, ташқи муҳит ва табиат билан чамбар-час боғлиқ. Узоқ давом этаётган даврлар мобайнида инсоннинг бевосита иштирокида ҳозирги кундаги ташқи муҳит ва инсон ўртасидаги муаммоларнинг табора глобал характерга эга бўлаётгани ҳеч кимга сир эмас. Ер шарининг биосфера қатламига антропоген таъсир кучи кундан-кун

сайин ўсиб бормоқда. Зарарли чиқиндиларнинг ишлаб чиқариш саноатидан биосфера, гидросфера қатламларига тўҳтовсиз келиб туриши инсон саломатлигига ва ҳайвонот оламига зарарли таъсир кўрсатмоқда. Бу ҳолнинг энг ачинарли ва қўрқинчли томони-она саломатлиги билан бирга ҳомилага ҳам зарарли таъсир кўрсатмоқдалигидадир..

Ташқи муҳитнинг экологик омиллари ҳомиладаги барча аъзо ва тўқималарнинг функционал, морфологик, генетик ўзгаришларига олиб келиши фанга маълум. Бу ҳолат ҳали туғилмаган бола организмида бир қанча нуқсонлар, пороклар ва аъзолар патологияларига олиб келади. Иш фаолиятидаги, уй-рўзғор ишларидаги турли заҳарли моддалар билан билвосита боғланиш ҳомиладаги тузатиб бўлмайдиган нуқсонлар ривожланишига олиб келмоқда.

Статистик маълумотларга кўра, ҳар йили дунё бўйича саноатда 200 000 тонна кимёвий моддалар ишлаб чиқарилади. Бу моддаларнинг озиқ-овқат маҳсулотларида, кийим-кечакларда, рўзғорда ишлатиладиган кимёвий унсурларда концентрацияси шу қадар баландки, она орқали эмбрионга ўз таъсир кучини кўрсатади. Ҳомиладор она ўзини ҳар қанча кимёвий элементлар таъсиридан ҳимоя қилмасин, барибир атрофимиздаги доимий ишлаб турувчи иссиқлик электро станцияларидан, металлургия ва кимёвий ишлаб чиқариш саноатидан, иссиқлик узатиш корхоналаридан чиқаётган чиқиндилар экологияни бузиш билан бирга инсон организмига, ҳатто ҳомилага ҳам кучли ножўя таъсир кўрсатади. Бу корхоналардан чиқаётган асосий заҳарли газлар: карбонат ангидрид (ис гази), азот оксидлари, хлор ва фтор бирлашмалари, аммиак, симоб ва мишьяк қоришмалари атроф-муҳитга тарқалиб, ҳаво қатламини таркибини кескин ўзгартиради.

Саноат ва транспорт ишлаб чиқариш корхоналари ҳудудида яшаётган аҳоли орасидаги ҳомиладор аёлларда экологик тоза ҳудудларда яшаётган ҳомиладорларга нисбатан юрак-қонтомир касалликлари-3,4; нефропатиялар-3,3 баравар кўп учраётгани статистик маълумотларида маълум бўлмоқда. Ҳомиладорлик ва неонатал давридаги жиддий асоратлар ана шу экологик носоз ҳудудларда яшовчилар орасида кўп учрамоқда. Жинсий ҳужайраларнинг шаклланиши ва етилиши, эмбрионнинг ўсиши ва ривожланиши ташқи муҳит экологиясига жуда сезгир. Носоз экология ҳудудларида ҳомиладорликнинг биринчи 3 ойлиги даврида тез-тез бола ташлаш ҳоллари 30% дан ошаётганлиги ўрганиб чиқилган. Олимлар томонидан ўрганилаётган экологик омилларнинг ҳомила ривожланиши давридаги турли хил пороклар, патологиялар шаклланишига ташқи муҳитга антропоген омилларнинг кучли таъсири натижаси эканлиги аниқланган.

Бизга маълумки, ҳомила йўлдоши она қонидаги барча зарарли моддаларни фильтрлаш (тозалаш) ҳусусиятига эга ва уларни ҳомила қонига ўтмаслигини таъминлайди. Аммо ҳозирги вақтдаги ишлаб чиқаришда қўлланиладиган ёки ишлаб чиқариладиган баъзи кучли моддалар йўлдош тўсиғидан ўтиб, ҳомилага кучли таъсир этиши натижасида нуқсонлар пайдо бўлишига олиб келиши маълум бўлди. Булар жумласига тератоген кимёвий моддалар, наркотиклар, радиация ва бошқалар киради.

Кўпчилик касаллик тарқатувчи патоген микроблар ўзининг ҳажми катталиги туфайли ҳомила йўлдошидан эмбрион қонига ўта олмайди. Аммо баъзи вирусли юқумли касаллик қўзғатувчилари: сувчечак, гепатит, полиомиелит, чинчечак микроблари йўлдош тўсиғидан ўтиш қобилиятига эга. Ҳомилага кучли таъсир этувчи, йўлдош тўсиғидан осон ўтувчи ва нуқсонларга сабаб бўлувчи бир қатор вируслар ҳам мавжуд: қизилча, сўзак (сифилис) трепонеммаси, диабет касаллиги шулар жумласига киради.

Наркотик препаратларнинг истеъмол қилишда дозасини назорат қилиш анча мушкул. Натижада катта миқдорда қабул қилинганда туғилмаган болага ножуя таъсир этиши - бола организмида нуқсонлар келиб чиқишига сабаб бўлади. Агар ҳомиладор аёл ҳар хил баҳоналар (бош оғриғи, депрессия, уйқусизлик) туфайли наркотик моддаларни қабул қилиши тез-тез такрорланса, бу муқаррар ҳомила организми нуқсонларига сабабчи бўлади.

Алкоголь ичимликларнинг ҳам ҳомилага ножўя таъсири кўп йиллардан маълум. Ҳомиладор аёл организмига кирган ҳар қандай спиртли ичимликлар қон орқали болага ўтиб, бамисоли бирга ичгандек бўлади. Энг ачинарлиси, она қонидаги алкоголь тез чиқиб кетса, ҳомила қонида узоқ муддат қолиши натижасида бола она қорнида хушдан кетиши ҳам мумкин, бу ҳолат эса ҳомила организмида туғилгандан кейинги вақтда ҳам алкоголь синдроми давом этишига олиб келади. Алкоголь билан она қорнида заҳарланган бола кам массали, психик ва жисмоний нуқсонли асоратлар (айникса, бош, юз, юрак,қўл-оёқ соҳаларда ва марказий асаб тизимида) билан туғилади, аксарият ҳолларда ҳомила нобуд бўлишига сабаб бўлади.

Албатта, никотин кислотаси нафақат болаларга, ҳаттоки, ҳомилага ҳам ножўя таъсири ҳақида кўп текширишлар олиб борилганини биламиз. Ҳомиладорларнинг тамаки чекиши айниқса, ҳомиладорликнинг 4- ойидан бошлаб нуқсонли бола туғилишига олиб келади. Ҳомиладор аёлнинг тамаки чекиши - туғиш олди муаммолари, бачадондан қон кетиши, бола ташлаш, ҳомила пуфагининг вақтидан аввал ёрилиши, вақтидан олдин туғилишларга олиб келади. Она тамаки чеккан пайтда ҳомиланинг юрак уриши тезлашади, кислород етишмовчилиги сабабли бола ўсиш ва ривожланишда оқсоқланади. Ҳомила жисмоний, ақлий ва эмоционал ривожланиши секинлашганлиги сабабли, туғилгач 1ёшгача бўлган даврда бронхит, зотилжам касалликларига мойил бўлади ва бу ҳолат то 4 ёшгача давом этиши кўп кузатилади.

Рўзғорда ишлатиладиган кимёвий унсурлар, гербицидлар, фунгицидлар, инсектицидлар, атмосферадаги чиқиндилар ҳомила ўсишига, хромосомаларнинг етилишига, спермаларнинг соғломлигига ножўя таъсир кўрсатади.

Ҳомиладорлик даврида рентгенологик текширувлардан сақланиш зарурлигини биламиз. Рентген нурлари, радиация биргина хромосомага таъсир кўрсатса, эмбрион ўсиш ва ривожланишдан тўхташи кузатилади. Уруғланишнинг 2-6 ҳафтасида эмбрион радиация таъсирига айниқса, жуда сезувчан бўлади, чунки бу даврда марказий асаб тизими, бош ва орқа мияларнинг интенсив ривожланиши даври ҳисобланади.

Бизга маълумки, ҳомиладорлик – бу физиологик жараён бўлиб, бу даврда она организмида тубдан ўзгаришлар содир бўлади: асосий тизим ва аъзолардаги ўзгаришлар, безлар фаолиятидаги ўзгаришлар, болани соғлом туғилишини таъминлаш ёки туғишга етиб бориши онадан катта маъсулият талаб қилади. Шунинг учун ҳомиладорлик даврида ташқи муҳитнинг ножўя таъсиридан, депрессив ҳолатлардан, психологик тазъиқлардан ўзини асраши муҳим аҳамиятга эга. Баъзи ҳолларда ҳомиладор аёлнинг организми тез чарчаши, таъсирларга кучи етмаслик ҳолатлари учраб туради. Аммо позитив эмоциялар, шароитнинг қониқарлилиги, атроф-муҳитдаги тоза экологик муҳитлар ҳомиланинг соғлом ривожланиши ва соғлом туғилишига асосий сабаб бўлади. Она ва бола организмининг ҳолати бир-бирига чамбарчас боғланган. Ҳомиладаги барча ноқулайликлар, бузулишлар онага етиб боради ва она уларни бартараф этишга ҳаракат қилади. Бундай ҳолат кўпинча

ҳомиладаорликнинг биринчи 2 ойлигида кузатилади, онада эса бу даврда уйқучанлик, бош айланиши, юқори таъсирчанлик, хид сезиш ва таъм билишнинг ўзгарувчанлиги кузатилади. Вақт ўтиб, ҳомила катталашган сари улар аста-секин камайиб, бутунлай кузатилмаслиги мумкин.

Ҳомила ҳам ташқи муҳит таъсирига сезувчандир. Биринчи 2 ойлик даврида, аъзо ва тизимларнинг шаклланиши пайдо бўлиши ҳомиланинг ташқи муҳит омилларига таъсирчанлигини оширади. Ана шу даврда ҳомила ҳаёти ва ривожланиши она ҳолатига жуда боғлиқ давр ҳисобланади, яъни онага қандай таъсир кўрсатилса, ҳомилага ҳам шундай таъсир этади. Тамаки чекувчи ҳомиладорлардан эрта ёшдан юқори таъсирчанликка мойил, импульсив характерга эга болалар туғилади ва улар тез-тез нафас йўллари касалликлари билан оғриб туради, кўп ҳолларда қандли диабет ва семиришга мойил бўладилар. Уларда ақлий ривожланиш эса бирмунча орқада қолади.

Ҳомиладорлик даврида наркотик моддаларни истеъмол қилган аёлларда оғирлиги етишмайдиган, нафас олиши муаммоли, асаб тизими бузилишлари, турли юрак пороклари билан туғилишлар учрайди. Туғилгач, биринчи 3 ойлик даврида скелет-мускул тизимида, ички аъзоларида касалликлар ривожланиши кузатилади, каттароқ бўлганида эса бўй ўсмаслиги, ҳатто наркотик моддалар истеъмол қилишга мойиллик туғилади.

Шундай қилиб, ташқи муҳит омиллари ҳомиладорлик даврига таъсир кўрсатиши муҳим аҳамиятга эга. Уларни ҳисобга олмаслик-ҳомиланинг ривожланишига жиддий ножўя таъсир этишини ўтказиб юбориш ҳавфини оширади.

Шу сабабли, ҳомиладор аёлнинг тез-тез гинеколог кўригида бўлиши, негатив таъсирлардан ўзини асраши, тўғри овқатланиш тартибига риоя қилиши ҳомиланинг соғлом туғилишида, соғлом ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кирющенков, А.П. Влияние вредных факторов на плод / А.П.Кирющенков. – М.:Медицина, 1978. – 216с.
2. Лазюк, Г.И. Тератология человека (2 изд.) / Г.И. Лазюк, И.А. Кирилова, Г.И. Кравцова. – Минск, 1991 год - 480 с.
3. Scott, J.R. Teratology and drug during pregnancy and lactation / Danforth's obstetrics and Gynecology, seventh edition, ed. by J.R.Scott, P.J. Disaia, C.B. Hammond, W.N.Spellacy. – Philadelphia,1994. – Ch.13. – P.225-245.

S.O.Safarova,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
Maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi mudiri, dotsent v.b.
Muminova Marjona Xabibullo qizi,
Logopediya yo'nalishi 201 guruh talabasi

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASISIGA TAYORLASHNING TIZIMLI YONDASHUVI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri bo'lgan alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda va ta'lim berishda yangicha yondashuv bo'lgan inklyuziv ta'lim to'g'risida so'z yuritiladi. Ma'lumki, psixologik jihatdan, alohida yordamga muhtoj bolalar rivojlanishning turli bosqilarida o'zgalarning ko'magiga muhtojlik sezadi. Bog'cha muhitida ularga

ko‘maklashish har-xil hayotiy vaziyatlarda imkon qadar mustaqil qaror qabul qilishi va ma’lum hatti-harakatlarni ongli amalga oshirishini rag‘batlantirish (motivatsiyalash) hamda jamoaga moslashishini yengillashtirish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Kalit so’zlar: ijtimoiy moslashuv, imkoniyati cheklanganlik, integratsiya, inklyuziv ta’lim, bilim va ko’nikma, shaxs xususiyatlari, tizimlilik, yondashuv.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni bolalik davridanoq har jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ularga ta’lim olishi, kasb-hunar egallashi, umuman olganda, jamiyat hayotiga faol integratsiyalashuvi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish davlatimiz ijtimoiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Jumladan, “shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy hayotida va mehnat faoliyatida xulq-atvorning eng maqbul modelini shakllantirish orqali shaxsni tarbiyalash” va “o‘quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishlari, hayotiy qobiliyatlarining shakllanishi uchun zarur korreksion (tuzatuvchi) – rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish” yurtimizda faoliyat ko‘rsatayotgan ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining asosiy vazifalarini tashkil etadi.

Bugunga kelib, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya va defektologiyada “imkoniyati cheklanganlik” tushunchasi shartli ravishda ikki jihatdan, ya’ni tibbiy va ijtimoiy nuqtai nazarlardan talqin qilinmoqda. Tibbiyotda imkoniyati cheklanganlik bolada tashxis orqali organik patologiya va disfunksiyani belgilash, pirovardida kasal maqomini berish, ularni tuzatish va ba’zida ajratib qo‘yish zarurligi bilan bog‘lanadi. Ijtimoiy yondashuvda esa ushbu tushuncha mohiyati bevosita insonning jamiyatga integratsiyalashuvi va moslashuvi bilan bog‘liq holda tushunilmoqda.

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, “Ijtimoiy moslashuv – bir vaqtning o‘zida uchta darajada: jamiyatda, oilada va shaxsiy-individual darajada yuz beradigan murakkab hodisadir... Bolalarning zamonaviy voqelikka moslashuvi uning shaxsiy ijtimoiy-demografik xususiyatlari (sog‘ligi holati, oilaviy ahvoli, ijtimoiy talab) bilan bir qatorda ijtimoiy institutlar: davlat, oila, ijtimoiy xizmatlar va jamoat tashkilotlarining ko‘magiga ham bog‘liq”.

Maktabgacha ta’lim muassasi alohida yordamga muhtoj bolalarning jamiyat faol integratsiyalashuvi va individdan boshqa shaxslar bilan teng maqomga ko‘tarilishi uchun muhim omillardan biridir. Bugungi kunga kelib jamiyatimizda alohida yordamga muhtoj bolalarga nisbatan ijtimoiy yondashuvning o‘rni olib borilayotgan turli targ‘ibot-tashviqot tadbirlari natijasida asta – sekinlik bilan bo‘lsa-da, mustahkamlanib bormoqda. Lekin ularning bog’chada tarbiyalanishi, umumta’lim muassasalarida o’qishi bilan bog‘liq huquq va ehtiyojlari to‘g‘risidagi noto‘g‘ri tasavvurlar (“ular o’zlarini boshqara olishmaydi”, “o’zgalar yordamiga muhtoj bolishadi”, “ularning ruhiyati o’zgaruvchan» va boshqalar) ham uchrab turishidan ko‘z yumib bo‘lmaydi. O‘z navbatida mazkur toifadagi bolalar tarbiyalanayotgan maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog-tarbiyachilarning barchasi ham inklyuziv ta’lim bo’yicha yetarli bilim va malakalarga ega deyish, biroz mushkul.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabgacha ta’lim muassasasiga tayyorlashning tizimli yondashuv modeliga ko‘ra, inklyuziv ta’lim mikrotizimdan keyingi mezotizimni tashkil etuvchi tarkibiy qismlardan biridir. Lekin yuqorida keltirilgan qator omillar inklyuziv ta’limning alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabgacha ta’lim muassasasiga tayyorlab borishda bola shaxsini shakllantirish va rivojlantirishda asosiy ijtimoiy institutlardan biri sifatidagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshiradi.

Inklyuziv ta’lim doirasida yaratilgan dasturlar amalga oshiriladigan tadbirlar shakli va mazmunini belgilashda ularni o‘quv jarayonida va darsdan tashqari paytlarda amalga oshirilishida

o‘zaro muvofiqligiga alohida ahamiyat qaratish lozim bo‘ladi. Ya’ni, yuqoridagi ta’lim yo‘nalishda beriladigan bilimlar va ko‘nikmalar nazariy jihatdan o‘quv fanlari mazmuniga singdirilishi bilan bir qatorda amaliy jihatdan darsdan tashqari tadbirlarda mustahkamlanib borilishi zarur.

Ma’lumki, psixologik jihatdan, alohida yordamga muhtoj bolalar rivojlanishning turli bosqilarida o‘zgalarning ko‘magiga muhtojlik sezadi. Bog’cha muhitida ularga ko‘maklashish har-xil hayotiy vaziyatlarda imkon qadar mustaqil qaror qabul qilishi va ma’lum hatti-harakatlarni ongli amalga oshirishini rag‘batlantirish (motivatsiyalash) orqaligina o‘zining ijobiy natijalarini berishi zamonaviy ilm-fanda va amaliyotda o‘zining tasdig‘ini topmoqda. Ta’lim muassasasining pedagogik salohiyati, metodik va moddiy-texnik bazasi va shu kabi boshqa imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda mazkur toifadagi bolalar tarbiyalanayotgan oilalar (ota-onalari, ularning o‘rnini bosuvchilar, oilaning boshqa a’zolari) bilan olib boriladigan ishlar ham o‘zining alohida ahamiyatiga ega. Buning uchun ta’lim muassasasining inklyuziv ta’lim doirasida yaratilgan dasturi oilalar bilan hamkorlik bo‘yicha ham tashkiliy-pedagogik chora-tadbirlarni o‘z ichiga olishi ijobiy natijalarni beradi.

Bugungi kunda alohida yordamga muhtoj bolalar muammolari bilan jamoat va nodavlat tashkilotlari ham shug‘ullanib, qator loyihalar va dasturlarni amalga oshirmoqda. Bizningcha, “Alohida yordamga muhtoj bolalarni bog’cha sharoitiga tayyorlash – ijtimoiy integratsiyalashuvning muhim omili” yo‘nalishidagi ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, jumladan, bu boradagi ta’lim dasturlarini samarali amalga oshirishda mavjud imkoniyatlarni to‘g‘ri yo‘naltirishga zamin yaratgan bo‘lar edi.

Alohida e’tibor berilishi lozim bo‘lgan jihatlardan biri alohida yordamga muhtoj bolalarning o‘ziga xos xususiyalarini va muammolarini inobatga olgan holda sotsiologiya, psixologiya, pedagogika, defektologiya, tibbiyot kabi fanlarning zamonaviy tadqiqot metodlaridan samarali foydalangan holda o‘rganish yuqorida qo‘yilgan masalalarni hal etishning yangi shart-sharoitlari va imkoniyatlarini ochib beradi. Ilmiy tadqiqotlardan olingan natijalar, tabiiyki, alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanishning dastlabki bosqichlaridan boshlab bog’chaga, maktabga va jamiyat muhitida oilaviy hayotga tayyorlab borishning ilmiy-metodologik va amaliy-metodik asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytish joizki, bugungi kunda alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabgacha ta’lim muassasasiga inklyuziv ta’limning, xususan ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining imkoniyatlari boshqa ijtimoiy institutlarga qaraganda kengroq, lekin bu jarayonning sifati va samaradorligi boshqa institutlar bilan faol hamkorlikda ishlab chiqilgan alohida dastur asosidagi tizimli tadbirlarni amalga oshirish bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 18-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi 422-XII-sonli qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1992-y., 2-son, 78- modda.
2. »Inklyuzivnoye obrazovaniye detey s ogranichennыmi vozmojnostyami» tezislar to‘plami. – T., 2008. -S. 191-193.
3. Kalbayeva X. O‘zbekiston Respublikasi inklyuziv ta’lim konsepsiyasi.
4. Mo‘minova L.R Inklyuziv ta’lim. Dastur. T., 2014
5. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim. – T.: “Chashma print”, 2011.
6. R.Sh.Shomaxmudova “Maxsus va inklyuziv ta’lim” uslubiy qo‘llanma. Toshkent 2011-y.

Муминат Тахирова
преподаватель кафедры «Логопедия»
Ташкентского государственного педагогического университета

ЗНАЧЕНИЕ АРТИКУЛЯЦИОННОЙ ГИМНАСТИКИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКОГО СТРОЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

Аннотация. Своевременное овладение правильной, чистой речью имеет важное значение для формирования полноценной личности. Правильная, хорошо развитая речь является одним из основных показателей готовности ребенка к успешному обучению в школе. Недостатки речи могут привести к неуспеваемости, породить неуверенность малыша в своих силах, а это будет иметь далеко идущие негативные последствия. Поэтому начинать заботиться о правильности речи ребенка надо как можно раньше. К сожалению, количество детей с дефектами речи, в том числе и с нарушениями звукопроизношения, год от года не уменьшается, а растет.

Ключевые слова: речь, недостатки речи, нарушения звукопроизношения, негативные последствия

Звуки речи образуются в результате сложного комплекса движений артикуляционных органов – кинем. Выработка той или иной кинемы открывает возможность освоения тех речевых звуков, которые не могли быть произнесены из-за отсутствия. Мы правильно произносим различные звуки, как изолированно, так и в речевом потоке, благодаря силе, хорошей подвижности и дифференцированной работе органов звукопроизносительного аппарата. Таким образом, произношение звуков речи – это сложный двигательный навык.

Уже с младенческих дней ребенок проделывает массу разнообразнейших артикуляционно-мимических движений языком, губами, челюстью, сопровождая эти движения диффузными звуками (бормотание, лепет). Такие движения и являются первым этапом в развитии речи ребенка; они играют роль гимнастики органов речи в естественных условиях жизни. Точность, сила и дифференцированность этих движений развиваются у ребенка постепенно. Для четкой артикуляции нужны сильные, упругие и подвижные органы речи – язык, губы, мягкое нѐбо. Артикуляция связана с работой многочисленных мышц, в том числе жевательных, глотательных, мимических; процесс голосообразования происходит при участии органов дыхания (гортань, трахея, бронхи, легкие, диафрагма, межреберные мышцы). Таким образом, говоря о специальной логопедической гимнастике, следует иметь в виду упражнения многочисленных органов и мышц лица, ротовой полости, шеи, плечевого пояса, грудной клетки.

Артикуляционная гимнастика – это совокупность специальных упражнений, направленных на укрепление мышц артикуляционного аппарата, развитие силы, подвижности и дифференцированности движений органов, участвующих в речевом процессе. При произнесении различных звуков каждый участвующий в речевом процессе орган занимает определенное положение. В речи звуки произносятся не изолированно, а плавно один за другим, и органы артикуляционного аппарата должны быстро менять

свое положение. Добиться четкого произношения звуков, слов, фраз можно только при условии достаточной подвижности органов артикуляционного аппарата, их способности перестраиваться и работать координировано. Цель артикуляционной гимнастики - выработка полноценных движений и определенных положений органов артикуляционного аппарата, умения объединять простые движения в сложные, необходимые для правильного произнесения звуков.

Нарушение речи у детей многообразны по своим проявлениям. Одни недостатки касаются только произношения, другие затрагивают фонематические процессы и выражаются не только в дефектах произношения, но и в затруднениях звукового анализа. Существуют нарушения, охватывающие как фонетико-фонематическую, так и лексико-грамматическую системы, что выражается в общем недоразвитии речи.

Дети с общим недоразвитием речи, являются основным контингентом логопедических групп дошкольных образовательных учреждений, составляют сложную, разнородную группу по тяжести проявления дефекта и по природе его возникновения.

Нарушения лексико-грамматического строя речи является ведущим дефектом в структуре ОНР, так как у детей позднее формирование речи, скудный запас слов, аграмматизм, дефекты произношения и фонемообразования, неправильное употребление в речи глаголов, падежных окончаний, предлогов, союзов, а также неправильное согласование в роде и числе, что влияет на общение детей с окружающими. При общем недоразвитии речи наблюдается сложные и стойкие нарушения письма, связанные с нарушениями всех компонентов речи и их взаимодействия.

В настоящее время довольно много встречается дошкольников с отклонениями в речевом развитии. Чаще это дети с нарушениями всех компонентов речи: звукопроизношение нарушено, словарный запас отстает от возрастной нормы, лексико-грамматический строй речи недостаточно сформирован, связная речь не развита. Такие дети не усваивают в полном объеме общеобразовательную программу детского сада и в дальнейшем им тяжело при поступлении в школу. Основные трудности проявляются при развернутых ответах на сложные вопросы школьной программы, дети не могут последовательно, грамотно и логично излагать свои собственные суждения, воспроизводить содержание текстов из учебников. И, наконец, непременным условием для написания изложений и сочинений является высокий уровень сформированности лексико-грамматического строя речи. Поэтому формирование лексико-грамматических категорий у детей старшего дошкольного возраста является наиболее актуальной проблемой на сегодняшний день.

На необходимость формирования лексико-грамматических конструкций у детей особое внимание обращали такие авторы как Филичева Т.Б., Туманова Т.В.

Вопросами коррекции лексико-грамматической стороны речи у дошкольников занимались ведущие специалисты Л.Н. Ефименкова, Н.С. Жукова, Р.Е. Левина, Н.А. Чевелева.

Таким образом, нарушение лексико-грамматического строя речи ведет к тому, что ребенок неправильно овладевает собственной речью и неправильно формулирует собственные речевые высказывания. Не правильное усвоение закономерностей языка приводит к нарушениям морфологической структуры слова и синтаксической структуры предложения. Недостаточное внимание уделено развитию лексико-грамматического строя языка на артикуляционной гимнастики, а ведь именно артикуляционная гимнастика присутствует на каждом индивидуальном занятии.

Список использованной литературы

1. Крупенчук О.И. Артикуляционная гимнастика. – Санкт-Петербург:
Издательский Дом «Литера», 2014. – 92 с.
2. Крупенчук О.И. Интерактивная артикуляционная гимнастика. – СанктПетербург: Издательский Дом «Литера», 2014. – 112 с.
3. Куликовская Т.А. Артикуляционная гимнастика в стихах и картинках. Пособие для логопедов, воспитателей и родителей. – Москва: Издательство «ГНОМ», 2018. – 64 с.
4. Нищева Н.В. Веселая артикуляционная гимнастика. – Санкт-Петербург:
ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2014. – 32 с.

Arifxodjayev G'ulom Sayyorovich,
JDPU Maxsus pedagogika kafedra tibbiyot fanlari nomzodi
Azimova Zebiniso Nasillo qizi
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi 1- bosqich magistri

DISLALIYA NUTQ KAMCHILIGINI ELEKTRON MOBIL ILOVALAR ASOSIDA BARTARAF ETISH

Annotatsiyasi: Mazkur maqolada dislaliyani kelib chiqish sabablari, dislaliyani diagnostikasi va bosqichma- bosqich davolash usullari yoritilgan, dislaliyani bartaraf etish usullari va mavzuga doir xulosa va takliflar bildirilgan.

Dislaliya- tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlanganinnervatsiyasi paytida buzulishidir.

Kalit so'zlar: Chuchukli, rotatsizm, lambdatsizm, sigmatizm, xirurgiya, differensial, mexanizm, funksional, prognatiya, prikus, artikulyatsiya, kinestik analiz, realizatsiya, taqlid, yugancha,

Mamlakatimizda fan-texnika yuksak sur'at bilan rivojlanib borayotgan bir paytda yosh avlod zimmasidagi mas'uliyat ham ortmoqda. Ularga berilishi lozim bo'lgan bilimning hajmi yil sayin oshmoqda. Respublikamizda ta'lim tizimini isloh etish bo'yicha olib borilayotgan ishlar bir qancha bo'lib, ular yosh avlodning jamiyatrivojiga hissa qo'shishiga xizmat qiladi. Yosh avlodga kichik yoshidan boshlab to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, bu yurtimizning gullab-yashnashiga olib keladi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda ayrim nutq nuqsonlari kuzatilib, ularni bartaraf etish bo'yicha logopedik ishlar tashkil etilgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar ta'lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarbmasalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalaruchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan.

Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda qulay va samarli usullaridan foydalanishning ahamiyati katta rol o'ynaydi. Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so'zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikrtushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a'zolari tizimi orqali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi, nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohidava yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar.

Nutq buzulishlari quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. So'zlovchining yoshiga nomuvofiqlik xususiyati:
2. Shevachilik, nutqiy savodsizlik, til bilmaslikning ifodasi bo'lmaganxususiyatlar:
3. Nutqning psixofizologik mexanizmlaridagi chetlashish bilan bog'liqbo'lgan xususiyatlar:

4. O’z-o’zidan yo’qolmaydigan, balki mustahkamlanadigan barqarorxususiyatlar:

5. Dislaliya nutq buzulishining xarakteriga bog’liq holda mustahkamlanadigan barqaror xususiyatlar:

6. Bolaning keying psixik rivojlanishiga tez-tez salbiy ta’sir o’tkazadiganxususiyatlar.

Bunday tariff nutq buzulishlarini nutqning yoshga bog’liq xususiyatlaridan, uningbolalarda va kattalarda vaqtinchalik buzulishidan: nutqning territorial dialektli vasosial- madaniy omillar bilan bog’liq xususiyatlaridan farqlash imkoniyat yaratadi. Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan olib boriladigan ta’lim tarbiya jarayonida bolalarquyidagi bilim, ko’nikma, malakalar bilan qurollantiriladi:

• Bolalarni nutq kamchiliklarini bartaraf etish va shu bilan birga idrok,xotira, tafakkur, tasavvur kabi bilish qobilyatlarini rivojlantirish:

• Korreksion- pedagogik ish faoliyatini to’g’ri yo’lga qo’yish:

• Bu jarayonda qo’llaniladigan ish metod va usullarini analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, konkretlllashtirish kabi aqliy operasiyalardanfoydalanish:

• Bolalarning individual va psixik xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqo’stirishga qaratilgan maxsus usullardan foydalanish va ularni hayotga moslashtirish:

Hozirgi kunda nutq buzulishlari keng uchramoqda ulardan biri dislaliya. Dislaliya termini grekcha so’zdan olingan bo’lib, dis- buzilishi, lalia- nutq deganma’noni anglatadi.

Nutqdagi talaffuz kamchiliklarini ilmiy tasnif birinchi urinishlar XIX asrning boshlarida boshlandi.”Dislaliya terminini Yevropada birinchi bo’lib Vilnyus universitetining shifokori professor I. Frank ilmiy muomalaga kiritgan.

Hozirgi vaqtda dislaliya nutq apparat inervatsiyasi saqlangan va eshitish normada bo’lganda tovushlar talaffuzidagi kamchilik deb talqin etiladi. Etiologik belgilarigako’ra dislaliya ikki shaklga bo’linadi: mexanik (organik) va funksional dislaliya.

Mexanik disaliya, mexanik (organik) disaliya periferik nutq apparatining (til, jag’, tanglay, tish) organik buzilishi natijasidir. Til tagidagi etning (yugancha) kaltaligi mexanik dislaliyaga sabab bo’ladi. Bu kamchilik til harakatini qiyinlashtiradi, til tagidagi etning haddan tashqari kalta bo’lishi tilning yuqori tomonko’tarilishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari, tilning haddan tashqari katta bo’lishi yoki haddan tashqari kichik va tor bo’lishi ham dislaliyaga olib keladi. Bunday hollarda to’g’ri artikulatsiya qiyinlashadi.

Jag’ tuzulishidagi kamchiliklar prikus nonormalliklarga olib keladi. Nonormal prikuslar bir necha xil ko’rinishida bo’lishi mumkin. Prognatiya- yuqori jag’ oldingatomon chiqqan bo’ladi. Buning natijasida pastki oldingi tishlar yuqoridagi tishlar bilan birlashmaydi. Progeniya- pastki jag’ oldinga chiqqan bo’ladi.

Ochiq prikus – yuqori va pastki jag’lar birlashganda ular orasida oraliq masofa qoladi. Ayrim hollarda bu oraliq faqat oldingi tishlar orasida bo’ladi (oldingi ochiqprikus)

Yoni ochiq prikus o’ng tomonli, chap tomonli va ikki tomonli bo’lishi mumkin. Tishlarning (tish qatorining) noto’g’ri tuzulishi ham dislaliyaga sabab bo’lishi mumkin. Tishlar va jag’dagi kamchiliklarni bartaraf etish shifokor- stomatoligtomonidan olib boriladi.

Tanglayning noto’g’ri tuzilishi ham tovushlarning to’g’ri talaffuziga xalaqit beradi.Tor , baland yoki past, yassi tanglay ko’pchilik tovushlarning to’g’ri artikulatsiyasiga imkon bermaydi. Labning qalinligi ingichkaligi va kam harakatchanligi ham lab va lab- tish tovushlarini aniq talaffuziga xalaqit beradi.

Funksional dislaliyaga no’tog’ri nutqiy tarbiya va nutq apparatida mashqlarni,ya’ni harakatning yetishmasligi oqibatida kelib chiqadigan nutq kamchiliklarini kiritadi.

Funksional dislaliyada periferik nutq apparatining artikulatsion qismida hech qanday organik buzilishlar, kamchiliklar kuzatilmaydi. Funksional dislaliyaning keng tarqalgan sabablaridan biri oiladan nutqini noto'g'ri shakllantirishdir. Ayrim oilalarda kattalar bola nutqiga taqlid qiladilar. Bolani suyib u bilan " bola tilida" so'zlashadilar. Buning natijasida bolada tovushlarning to'g'ri talaffuzi kech rivojlanadi. Dislaliya bolalarda taqlid asosida ham yuzaga kelishi mumkin. Tovushlar talaffuzi hali yetarli, to'g'ri shakllanmagan kichik yoshdagi bolalar bilan,tili chuchuk yoki noaniq, tez shoshib gapiradigan kishilar bilan doim muloqotda bo'lishi bola nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pincha bola oilada tovushlarni noto'g'ri talaffuz etuvchi kishi nutqiga taqlid etadi. Bu esa funksional dislaliyaga sabab bo'ladi.

Oiladagi ikki tillilik, pedagogik qarovsizlik ham funksional dislaliyaga sabab bo'ladi. Bunda tovushlarga e'tibor bermaslik, boladagi kamchiliklarni to'g'irlamaslik, to'g'ri va aniq talaffuz namunalarini bermaslik hollari ko'zda tutiladi. Dislaliya artikulatsion apparat a'zolarining (til, lab, pastki jag') harakatchanligidagi kamchiliklar natijasida ham sodir bo'ladi. Bu hol bolaning tilni kerakli holatda ushlab tura olmasligida namoyon bo'ladi. Dislaliya funksionaleshituvning pasayishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Bolaning aqliy rivojlanishdagi kamchiliklar ham og'ir va uzoq davom etadigan dislaliyaga sabab bo'ladi. Oligofren bolalarning 50 % da tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar bo'lishimumkin.

Dislaliya turlari

Tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish ona tilida hamma tovushlarda uchratishmumkin.

Talaffuzdagi kamchiliklar o'z xarekteriga, ma'lum tovushlar gruppasiga tegishlibo'lishiga ko'ra dislaliya quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Sigmatizm (grekcha " sigma " " s" harfining nomini bildiradi). Bunda sirg'aluvchi (s, z) va shovqinli (sh, j, ch) tovushlar talaffuzida kamchiliklarkuzatiladi.

2. Rotatsizm (grekcha "ro" harfi nomidan olingan bo'lib, " r" tovushinibildiradi) – r tovushining talaffuzidagi kamchiliklardir.

3. Lambdatsizm (grekcha " lambda " harfini nomidan olingan bo'lib, ltovushini bildiradi) – l tovushining talaffuzidagi kamchilikdan iborat.

4. Til orqa tovushlaridagi kamchiliklar:

Kappatsizm – k tovushining nutqda yo'qligi, parakatatsizm "k" tovushinialmashtirilishi. Masalan, koptok-"topto" , kitob – "titob":

Gammatsizm – k tovushining nutqda yo'qligi, parakatatsizm "g" tovushining almashtirilishi. Masalan, gul-"dul", gilam-" dilam" :

Xitizm – x tovushining nutqda yo'qligi, paraxitizm "x" tovushining almashtirilishi.Masalan, xat-"tat" , xo'roz – " to'roz ":

Yotatsizm – y tovushining nutqda yo'qligi, parayotasizm "y" tovushining almashtirlishi (grekcha kappa, gamma, xi, yota harflarini nomidan olingan bo'lib, k, g, x, y tovushlarini bildiradi).

5. Jaranglatish nuqsonlari- jarangli undosh tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar.Bu kamchiliklar jarangli undosh tovushlarni jarangsiz undosh tovushlarga almashtirishidir: b-p, d-t, v-f, z-s, j-z, g-k va boshqalar.

Dislaliyani bartaraf etishda logopedik ta'sir

Talaffuz buzilishilarni bartaraf etish uchun logopedik ta'sir lozim. Logopedik ta'sirning asosiy maqsadi, nutq tovushlarini tog'ri shakllantirishdir. Nutq tovushlarini to'g'ri tiklash uchun bola quyidagilarni bilishi lozim: nutq tovushlarini bilishi va ularni idrokida aralashtirib yuborishi kerak emas /bir tovushni ikkinchisidan akustik belgisi bo'yicha ajrata bilishi/ : normal talaffuz qilingan tovushdan noto'g'ri talaffuz qilingan tovushni ajrata bilishi : o'zitalaffuz qilgan tovushni eshitib

nazorat qila bilishi va sifatini baholashi: tovushninormal/ effektini / akustik effektini hosil qiluvchi artikulatsion holatni bajara olishi: nutqning hamma turlarida tovushlardan o'rinli foydalanish lozim.

Logoped bolani to'g'ri talaffuzga o'rgatishi uchun nihoyatda samarali yo'ltopishi lozim. To'g'ri tashkil qilingan logopedik ish dislaliyaning boshqa turlarida ham samarali natijaga erishadi. Mexanik dislaliyaning bir qanchahollarida logopediya va tibbiyotning birgalikda yondashishi natijasida samarali muvaffaqiyatlarga erishiladi.Logopedik mashg'ulotlar haftasiga uch marta muntazam ravishda o'tkaziladi. Ota-onalar bilan birgalikda uy sharoitida ham

mashg'ulotlar o'tkazilishi lozim (logoped topshiriqlari asosida). Mashg'ulotlarni har kuni (kuniga 2-3 marta) 5-15 minutdan o'tkazish lozim.

Logopedik ta'sir bosqichma- bosqich amalga oshiriladi, har bir bosqichda logopedik ta'sir umumiy maqsadiga qarashli bo'lgan aniq pedagogic masala yechiladi.

Tayyorlov bosqichi. Bu bosqichning asosiy maqsadi bola diqqatini maqsadga qaratilgan logopedik jarayonga qaratish. Buning uchun bir qator umumpedagogik vamaxsus logopedik masalalarini yechish lozim. Muhim umumpedagogik masalalardan biri mashg'ulotlar yo'nalishini shakllantirishdir: logoped bolani logopedik kabinet jihozlariga, muhitiga o'rgatishi, bolada mashg'ulotga nisbatan qiziqish va xohish uyg'otish lozim.

Bola mashg'ulot qoidalariga rioya qilishi, logoped bergan instruksiyalarni bajarishni, muloqotga faol ravishda kirishishini o'rganishi kerak.

Logoped, mashg'ulot davomida, bola kerakli tovushni talaffuz qilish uchun to'g'ri vaziyatni egalladimi, yo'qmi tekshiriladi. Buning uchun logoped boladan to'g'ri vaziyatni egalladimi, yo'qmi tekshiriladi. Buning uchun logoped boladan to'g'ri vaziyatni egallagan holda nafas chiqaarishni (qattiq puflashni) so'raydi. Kuchli nafas chiqarish natijasida intensive shovqin hosil bo'ladi. Agarda shovqin kerakli tovushning akustik effektiga mos kelsa, vaziyat to'g'ri tanlangan bo'ladi. Agar bunday bo'lmasa, unda logoped boladan artikulatsion organ vaziyatini o'zgartirishini so'raydi (biroz ko'tarish, tushurish, tilni harakatlantirish) va yana puflatiladi. Muvaffiqaytli natijaga erishmaguncha bajartiriladi.

Dastlabki logopedik tekshirish jarayonida artikulatsion apparat a'zolari tuzulishida kamchiliklar borligi aniqlanadi. Bunday hollarda fonematik idrokni rivojlantirish ishlari bilan parallel ravishda artikulatsiya gimnastikasi (tayyorgarlik mashqlari) olib boriladi.

Artikulatsiya gimnastikasining maqsadi, tovushlarni to'g'ri talaffuz etish uchun zarur bo'lgan artikulatsiya a'zolarini to'liq, aniq keltirish va oddiy harakatlarni

murakkab harakatlarga- turli xil fonemalarning artikulatsiya tartibiga birlashtirishdan iboratdir.

Hamma artikulatsion mashqlari tizimini ikki turga bo'lishi mumkin: statik va dinamik. Statik mashqlarda artikulatsiya a'zolari turli holatlarga keltiriladi, lekin harakat bo'lmaydi. Dinamik mashqlarga artikulatsiya a'zolari turli holatlarga va shubilan birga harakatga keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Y. Ayupova. " Logopediya " 10.08.2007-yil
2. M.Y. Ayupova. " Logopediya" O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. 2007-yil
3. L. Mo'minova. " Tutilib gapiruvchi o'smirlar uchun qo'llanma "
4. Raxmanova V. S. " Korreksion pedagogika va logopediya " 2007-yil.
5. "Logopediya" (L. S. Volkova tahriri ostida) .

Shoaxmedova Surayyo Kamilovna,
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv
ta`lim fakIteti logopediya kafedrasi
o'qituvchisi
Raximova Iqbol Shuxrat qizi,
Nizomiy nomidagi TDPU
Maxsus pedagogika va inklyuziv ta`lim
fakulteti logopediya kafedrasi talabasi

INKLYUZIV TA`LIM SHAROITIDAGI IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Annotasiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta`lim sharoitida tashkillashtirilgan umum ta`lim maktablarida Inklyuziv ta`limni joriy etish , ishtirokchilari ,vazifalari va ularni psixologik – pedagogik masalalari yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar : Alohida yordamga muhtoj bolalar , Logoped , inklyuziv ta`lim , nutq nuqsonlari.

Davlatimiz tomonidan bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslar va alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni ijtimoiy hayotga yo'naltirish, ular uchun shartsharoitlar yaratish hamda ta'lim tarbiyasiga alohida e'tibor kuchaytirilgan. Buni biz Prezidentimiz hamda davlatimiz tomonidan chiqarilayotgan farmon hamda qarorlarda ko'rishimiz mumkin. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni o'z sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda umumta'lim maktablarida bilim olishi, do'stona muhitni, teng huquqligining kafolatlanishi, turli xil zo'ravonlik hamda kamsitishlikka yo'l qo'ymaslik, shu bilan birga bir sinfda bir xil sharoitda ta'lim-tarbiya olishi ko'zda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" 2021-yil 12- oktabrdagi 638-sonli qarorining 1-ilovasi "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida" gi hujjatlarga muvofiq umumta'lim muassasalarida tashkil etiladigan inklyuziv hamda boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda faoliyat olib boradigan maxsus o'qituvchi o'quvchilarga individual ta'lim dasturlarini o'zlashtirishga yordam ko'rsatish, o'quvchilar bilan individual ta'lim dasturlarini o'zlashtirish, nuqsonlarni tuzatish (korreksiya) va ular bilan bog'liq bola rivojlanishining o'ziga xosliklarini bartaraf etish ishlarida, barcha darslarda, sinfdan tashqari va boshqa tadbirlarni amalga oshirishi ta'kidlab o'tilgan.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ro'y berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar bolalarning ta'lim va tarbiyasiga bo'lgan qarashlarning o'zgarishiga, bu esa mamlakatimiz ta'lim tizimida jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Umumiy va maxsus ta'limning integratsion jarayonlarida tendensiyalar mavjud bo'lib, buning natijasida nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash muammosi asosiylardan hisoblanadi. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga erta tashxis qo'yish va ular-

ga yordam ko‘rsatish davlat tizimi ilmiy o‘rganish va amaliyotga joriy etish uchun dolzarb bo‘lib bormoqda. Shunga ko‘ra, turli yosh guruhlari va toifalaridagi bolalarga, ularning yaqin atrofiga, shuningdek, ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga psixologik, tibbiy va pedagogik yordam va qo‘llab-quvvatlash zarur. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41- moddasida “Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta’lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir” deb belgilab qo‘yilganligi ham ta’lim sohasiga bo‘lgan ulkan e’tibordir. Undan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim to‘g‘risidagi qonunga alohida modda kiritilishi va ushbu modda inklyuziv ta’limga bag‘ishlanganligi diqqatga sazovordir. Alohida ta’limga ehtiyoji bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limini yanada takomillashtirish uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish 20-modda. Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar (shaxslar) uchun ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim tashkil etiladi. chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Qarorda inklyuziv ta’limning barcha subyektlari uchun psixologikpedagogik va ijtimoiy rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirib borish hamda inklyuziv sharoitlarda ta’lim oluvchilar uchun psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini tashkil qilish vazifalari yuklatilgan. 2021/2022 o‘quv yilidan respublikamiz miqyosida umumta’lim muassasalarida tajriba sinov tariqasida inklyuziv ta’lim joriy etildi. Bunday birinchi inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflariga o‘quvchilar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash maqsadida umumta’lim maktablari uchun belgilangan yosh me’yoridan ikki yilga oshgan bolalarni qabul qilishga ruxsat etiladi. Inklyuziv ta’lim subyektlarini psixologikpedagogik qo‘llab-quvvatlash alohida ta’lim ehtiyojli o‘quvchilari kamsitilmasdan sifatli ta’lim olish, rivojlanish buzilishlarini tuzatish va ijtimoiy moslashish, maxsus pedagogik yondashuvlar va usullar asosida erta tuzatish yordami ko‘rsatish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish nazarda tutiladi. Inklyuziv ta’lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilinadigan bolalar: - eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo‘qotilishi 60 Db gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); - ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar (ko‘rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha bo‘lgan rivojlanishida qo‘shimcha buzilishlar bo‘lmagan bolalar); - somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar); - nutqida og‘ir nuqsonlar bo‘lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojidagi sustlik, duduqlanish); - tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar (bolalar tserebral falaji, skolioz, poliomiyelit, miopatiya, osteomiyelit, amputatsiya, bo‘y o‘sishining yetishmovchiligi – pakanalik); - aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakat tizimidagi buzilishi bo‘lgan bolalar; - aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o‘zi harakat qila oladigan yoki qo‘shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar tserebral falaji); - intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar; - hulq-atvor va ruhiyatning qo‘pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar; - intellektual rivojlanishi saqlanib qolingan, tutqanoq holatida bo‘lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq 1 oyda 1-martadan oshmagan paytda). Ushbu shaxslar uchun eng mos muloqot va ma’lum darajadagi va ma’lum bir yo‘nalishdagi ta’lim olish, shuningdek, ushbu o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi, shu jumladan alohida ta’lim ehtiyojli bo-

lalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish orqali eng qulay bo'lgan sharoitlarni yaratish lozimdir. Shunday qilib, inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish va takomillashtirish ushbu ta'lim modelida tashkiliy, huquqiy, uslubiy axborot va kadrlar muammolarining paydo bo'lishiga olib keladi

Hozirgi kunda inovatsion bilim, malaka hamda ko'nikmalar bilan qurollangan zamonaviy inklyuziv ta'limga jalb etilgan o'qituvchi xuddi ommaviy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagoglar qatori, tashqi ko'rinish madaniyatiga e'tibor bilan qarashi va o'zida zamon talabi darajasidagi tashqi qiyofani odat qilishi maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi o'quvchilarga, va ijtimoiy hayotda har qanday sohada faoliyat olib borayotgan insonlarga o'rnak bo'lishi zamon talabi deb hisoblanadi. O'qituvchining tashqi qiyofasi, ya'ni kiyinish uslubi ko'pincha uning ichki dunyosi, madaniyatini aks ettiradi, ya'ni toza, ozoda, qulay, ko'zga tashlanmaydigan zamonaviy o'qituvchi qiyofasi, madaniyatini o'zida aks ettirgan bo'lishi o'quvchilar uchun ibrat bo'lib qoladi. O'qituvchining butun qiyofasi bolalarni o'quv jarayonidan chalg'itmasligi–pedagog oldiga qo'yilgan asosiy talablar sirasiga kiradi. O'qituvchining nutqi hamma vaqt o'zbek adabiy tilini o'zida aks ettiruvchi, zamonaviy texnika,texnologiya, xalqaro qabul qilingan terminologiyalardan to'g'ri va o'rinli ravishda qo'llashi, bu hozirgi kun va zamon talabi darajasida bo'lishi lozim. Agar o'tiladigan dars mashg'uloti mavzusi o'qish, hikoya, roman yoki doston bo'lsa, u obrazga kirib, yorqin, ya'ni rolga kirib, bolaning qalbiga kirib boradigan darajada qiziqtira olishi talab etiladi. Agar mashg'ulot mavzusi og'zaki bayon etish, tushuntirishdan iborat bo'lsa, nutq tekis, ravon, bir maromda va osoyishta bo'lishi maqsadga muvofiq. Butun jarayonda o'qituvchi o'z nutqining grammatik va leksik savodxonligiga e'tibor bergan holda sustkashlikka yo'l qo'ymasdan, kerakli o'rinda obrazli qilib, o'quvchilar havas bilan taqlid qiladigan darajada to'g'ri, til ko'nikmalariga kuchli e'tibor qaratilishi lozim. Shu o'rinda inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ehtiyojli o'quvchilarning nutqni to'g'ri va savodli egallashi uchun aynan o'qituvchiga taqlid qilish orqali amalga oshirilishi hisobga olinishi, birinchi o'rinda turishi lozim. Inklyuziv ta'lim jarayonida o'qituvchi maksimal darajada xushmuomalalik va sabr-toqatni namoyon qilishi, qo'pollik va hurmatsizlikka mutlaqo yo'l qo'ymasligi talab qilinadi. O'quvchi bilan muloqot do'stona ruhda, optimistik kayfiyatda bo'lishi talab etiladi. O'qituvchining bolalarga berayotgan har qanday ma'lumotida insonparvarlik, samimiylik aks etib turishi, inklyuziv ta'limda faoliyat olib borayotgan bunday o'qituvchi bilan bir marta muloqotga kirishgan shaxs (ota, ona, bola) da u bilan yana suhbatlashish, muammolari bilan dardlashish istagi paydo bo'ladigan bo'lsin. Shunda ko'zlangan maqsadga tez va samarali erishish mumkin. Inklyuziv ta'limda faoliyat olib boradigan o'qituvchi to'g'ridan-to'g'ri muloqot qobiliyati, gnostik ko'nikma, didaktik mahorat, o'yin qobiliyati, tashkiliy ko'nikmalar, kommunikativ-rejissyorlik, prognostik va aks ettirish qobiliyatlari hamda ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Undan tashqari doimiy ravishda motivatsion ko'nikmalarni ham rivojlantirib borishi, ya'ni o'quv jarayonida bolalar nima uchun va nima o'rganayotganliklarini va bu qanday yordam berishi mumkinligini anglashi, ularning istak va xohishlarini aniqlay olishi lozim

Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun o'yinlar Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning so'z boyligi hamda talaffuzi ustida ham korreksion ishlar olib borishda o'yinlarning o'rni alohida ahamiyatga ega. Ularga bir nechta namunalarni kiritishimiz mumkin. "Pochtalon posilka tashiydi" o'yini Uyinning maqsadi: O'quvchining o'z boyligini oshirish hamda talaffuzi ustida ishlash. Jihozlar: Paketga solingan o'yinchoqlar (o'yinda qatnashuvchilar soniga qarab). O'yinning borishi: O'yinchoqlar yuk mashinasiga taxlanadi, bular posilkalar hisoblanadi. Pochtalon ularni tashiydi. U birinchi paketni maxsus o'qituvchiga beradi. Maxsus o'qituvchi paketni ochadi va nima

olganligini, (ya'ni predmetning nomini aytadi va shu predmetni ta'riflaydi, uning rangini, ba'zi hollarda esa hatto shaklini, u bilan qanday o'ynash kerakligini aytadi. Bolalar ham paket olganlarida olgan predmetlarini logoped gapirib bergandek ta'riflab beradi. Ko'rgazmali materiallar, didaktik o'yinlar bolalar tafakkurini takomillashtiradi, ularning idrokini o'stirib, ma'lum izga soladi. "Qo'g'irchoq mehmonga boradi" o'yini O'yinning maqsadi: Ovqatlanishda foydalanadigan predmetlarning nomini esda saqlab qolish. Jihozlar: Tarelka, stakan yoki piyola, non qo'yadigan idish, dasturxon, katta patnis va boshqalar. O'yinning borishi: - Bolalar! Keling mehmon-mehmon o'ynaymiz! - deydi maxsus o'qtuvchi. So'ngra Fotimaga Nasibaning qo'g'irchog'ini ovqatga taklif qilishni aytadi. Nasiba Fotimaning qo'g'irchog'ini mehmonga taklif qiladi. Bolalar mehmonni kutib olishga tayyorgarlik ko'ra boshlaydilar. "Stolni yasatamiz, - deydi maxsus o'qituvchi, - Fotima, stulni olib kel. Baxtiyor, sen esa ikkita kreslo olib kel. Qaranglar, bolalar, katta patnisda har xil narsalar turibdi. Buni Gulmira yasatibdi. Qani, Gulmiraxon stolga quyiladigan narsalarning nomini birma-bir bizlarga aytib bergin-chi" Bola narsalarning nomini ayta boshlaydi. Maxsus o'qituvchi esa o'yin davomida bolalarning diqqatini tortish uchun: Qaranglar, bolalar, Munis narsalarning nomini to'g'ri aytyaptimi? Xato qilmayaptimi? - deb o'rtaga savol tashlaydi va o'zi bolaning barcha harakatlarini sinchiklab kuzatib boradi, adashib qolganda ko'maklashadi. Maxsus o'qituvchi bolalar bilan birga tuzatilgan stolni yana bir marta tekshirib ko'radi. Hamma narsa tayyor bo'lgandan keyin bolalar o'z qo'g'irchog'i, ya'ni mehmonni kutib oladilar va uni stolga o'tkazadilar. Maxsus o'qituvchi bolalardan tarelka, qoshiqchalar, vilka, pichoq, piyola va boshqa narsalar qayerda turishini birma-bir so'raydi. Logoped bolalarga: qo'g'irchoqlar ovqatlanayotgan paytda tarelkadan nimalar eyishyapti, qoshiq-vilka bilan nima qilinadi, pichoq bilan nimalar kesiladi, piyolada nimalar ichish mumkin kabi so'roqlar orqali ularning bilimlarini yanada mustahkamlab boradi. Bolalardan 2 - 3 nafari o'yin oxirida o'yinchoqlarni o'z joyiga yig'ishtirib qo'yadilar. Mazkur o'yin orqali bolalarning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishlari, gaplarni to'g'ri tuza olishlari tekshirib boriladi. Bolalarning og'zaki nutqidagi nuqsonlar hisobga olinadi. Og'zaki didaktik o'yinlar bolalarga tanish materiallar asosida o'tkaziladi. Shu boisdan ham ana shunday o'yinlar yordamida bolalarning nutqi tez o'sadi va fikrlash qobiliyati aktivlashadi. Ammo shu bilan birga, og'zaki ta'riflash asosida predmetlarni umumiy xususiyatlariga ko'ra, gruppalash kabi topshiriqlar bolalarning tasavvurlarini aniqlashtiriladi. "Pochtalyon" o'yini O'yinning maqsadi: Bolalarga o'quv qurollarini tanishtirish. Jihozlar. Konvert, sumka, turli xil gazeta va jurnallar. O'yinning borishi: Maxsus o'qituvchi bir bolani pochtalyon qilib tayinlaydi. U gazeta-jurnallar solingan sumka bilan sinfga kiradi. Pochtalon Bolalarga qarata: Kim topadi? Nima olib keldim? - deydi. Bolalar o'quv qurollarining nomlarini aytadilar. Yuk, topa olmadinglar. Bolalardan biri jurnal deb javob beradi. To'g'ri, yana nimalar bor, ayting-chi? Gazeta, xat, – deyishadi bolalar. Bolalarda predmetlarning ma'lum belgilariga qarab topshirilgan shartlar bo'yicha gruppalashtirish qobiliyatini o'stiradigan o'yinlar. "Bu nima?" o'yini O'yinning maqsadi: Bolalarga buyumlarni qaysi gruppaga kiritishni, ularning xususiyatlariga qarab bir-biridan farqlashni o'rgatish. O'yinning borishi: Bolalar doira hosil qilib turadilar. Maxsus o'qituvchi koptokni goh bir bolaga, goh ikkinchi bolaga navbat bilan tashlab, biror so'z aytadi. Koptokni qilib olgan bola esa maxsus o'qituvchi aytgan so'z nimani ifodalashini tez aytib berishi lozim. Masalan:– bu uyinchoq – qo'g'irchok; bu uy jihozi – stol; kiyim – ko'ylak; idish – stakan va hokazo. O'quvchi o'yin davomida bir oz qiynalishlari mumkin, bunda maxsus o'qituvchi tushuntirishi lozim. Ziyraklik, og'zaki javobda xozirjavoblikni o'stiradigan o'yinlar. "Magazindan xarid qilish" Maqsadi: Bolalarni kishilarga madaniy muomala qilishga o'rgatish. Ogzaki nutq malakalarini oshirish. Jihozlar: Turli o'yinchoqlar, kiyimlar. O'yinning borishi. Bolalarning o'yinchoq vistavkasi, o'yinchoklar

do'konchasi. Maxsus o'qituvchi o'yin mazmuniga ko'ra bugun bolalar dunyosi magaziniga borishlarini, u erda chiroyli va qiziqarli o'yinchoqlar borligini, ularni kuzatish, tanlagan o'yinchoqlarni olishdan oldin sotuvchiga iltimos bilan murojaat qilishni aytadi. Shuningdek, logoped "Marhamat", "Rahmat" so'zlarini esdan chiqarmaslik, aniq, ravon gapirish lozimligini ta'kidlaydi. "Sen buni qachon bajarasan?" o'yini O'yinning maqsadi: Bolalarda madaniy-gigienik ko'nikmalarni mustahkamlash va ularning nutqini o'stirish. Jihozlar: Tish pastasi, tish cho'tkasi, sovun, sochiq, taroq, oyna, oyoq cho'tka, turli moylar va boshqalar. O'yinning borishi: Maxsus o'qituvchi stol ustida turgan predmetlardan birini olib, bolalarga qarab ba'zi bir harakatlarni bajaradi. Masalan: U qo'lini sovun bilan yuvadi, tishini cho'tka bilan tozalaydi, oyoq kiyimini cho'tkalaydi. So'ngra bolalardan "Sen buni qachon bajarasan?" deb so'raydi. Bolalar har bir harakatdan so'ng bu harakatlar qachon bajarilishi haqida gapiradilar. «Rasmga qarab ayting-chi» o'yini O'yinning maqsadi: O'quvchilardagi gigienik ko'nikmalarni mustahkamlash hamda rang tuzish qobiliyatini shakllantirib borish. Jihozlar. Gigienaga oid predmet va harakatlar aka ettirilgan rasmlar. O'yinning borshi: Maxsus o'qituvchi bolalarga gigienik predmetlar va harakatlar aks ettirilgan rasm - kartochkalar ko'rsatadi. O'quvchilar shu rasmlardagi tasvirlar haqida gapirib beradilar. Bolalar gigienik predmetlarga oid quyidagicha: Taroq bilan soch taraladi. Taroqni toza tutish lozim. Sochiqni toza saqlang. Sochiqdan qo'l - yuzni artish-da foydalanamiz kabi gaplarni tuzishi mumkin. Sovun rasmi ko'rsatilsa, bolalar: sovun bilan yuzimizni yuvamiz. Sovun yuz-qo'lni, badanni toza qiladi – deb javob beradilar. "Suratni top" o'yini O'yinning massadi. O'quvchilarni tozalik qoidalariga qat'iy rioya qilishga va rasmlarni tmavzu asosida topa olishga o'rgatish. Jihozlar: Fasllar, kiyim-bosh, idishlar, o'yinchoqlar tasvirlangan rasm - plakatlar. O'yinning borishi: Maxsus o'qituvchi katta rasm-plakatni doskaga ilib qo'yadi - plakatning temasi turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, "Tushlik ovqat", "Nonushta" va hokazo. O'quvchilar yog'och mavzusiga mos kartochkalar tanlab olib, nomini aytadilar va shunga oid gap tuzadilar. Masalan, turli ovqatlar aks etgan yoki qo'lida sochiq ushlagan bola aks etgan rasm. Mavzuga mos kartochka suratlarni to'g'ri topa olgan bolalar o'yinda ochko oladilar. O'yinning II variantida bolalarga rasmlar ko'rsatilib, ular asosida o'quvchilarining fikrlashi, gap tuza olish qobiliyati aniqlanadi. "Ranglarni to'g'ri topa olasizmi?" o'yini O'yinning maqsadi: O'quvchilarga ranglarni farqlashga o'rgatish, predmetlarning ranglariga qarab aniqlay olish. Bolalar tasavvurini o'stirish. Jihozlar: Turli rangdagi narsa va predmetlar, o'yinchoqlar, kiyimlar. O'yinning borishi: Maxsus o'qituvchi bolalarga qalam, kitob, doska, shkaf, pol, ro'mol, ko'ylak, shlyapa, qalpoq, lenta, fartuk, stol, stul, veshilka kabi predmetlarni birma-bir ko'rsatadi. O'quvchilar yuqorida aytilganlarning rangini birma - bir aytib beradilar. Rangni aytishda adashgan o'quvchilar hisobga olib boriladi. Ranglarni to'g'ri aytgan bolalarga ochko belgilanadi. O'yinning II varianti. O'quvchilarga kartochkalardagi ranglar ko'rsatiladi. Ular ko'rsatilgan rangga mos predmet nomini qo'shib (qora qalam, qora doska, qora fartuk, qora pechka kabi) aytadi. "Bayroqcha" o'yini O'yinning maqsadi. Ranglarni tez ayta olish va ko'zlangan maqsadni amalga oshirish. Qo'llanmalar. O'yinda qatnashayotgan har bir o'quvchiga bittadan rangli bayroqcha tarqatiladi. O'yinning borishi. Maxsus o'qituvchi o'quvchilarga bayroqchalarni tarqatgach, ularning qo'llaridagi bayroqchaning qanday rangda ekanligini aytishlarini talab qiladi. Bolalar bayroqchalarning rangiga qarab gruppalarga bo'linadilar. Har bir gruppa ma'lum rangdagi bayroqcha bilan belgilangan joyda to'planadi. Keyinchalik joylar yana maxsus o'qituvchi ko'rsatmasi asosida almashinadi. Masalan, ko'k bayroqcha olgan bolalar karta oldida uchrashadilar, yashil bayroqchali bolalar doska oldiga saflanadilar, oq bayroqchalilar esa davra qurib turadilar. So'ngra ularga erkin topishga ruxsat beriladi va yo'l-yo'lakay turli topshiriqlar berib boriladi. Bunday topshiriqlar asosida bolalarda ranglarni ajrata

olish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi. “Predmetni og‘zaki tasvirlash” o‘yini O‘yinning maqsadi: Materiallarga ko‘ra predmetlarni gruppalab tanlab olish. Qo‘llanmalar: Predmetlar, har xil materialdan yasalgan o‘yinchoqlar (metall, yog‘och, rezinka, plastmassa). O‘yinning borishi: Logoped bolalarga har xil predmetlardan, yasalgan o‘yinchoqlarni bo‘lib beradi va ularning qaysi materialdan tayyorlanganligini, massasining og‘ir-yengilligini aniqlashni topshiradi. Taklif qilingan Bola bolalarga biror predmetni ko‘rsatadi. U ko‘rsatgan predmeti qo‘g‘irchoq ekanligini va u rezinadan yasalganligini aytadi. Shuningdek, qoshiqning yog‘ochdan yasalganini yoki pichoqning metaldan tayyorlanganini izohlaydi. So‘ngra turli materialdan yasalgan predmetlar aralash holda qo‘yiladi. Taklif qilingan o‘quvchi predmetlarni nimadan tayyorlanishiga qarab ajratadi. O‘yinchoqlarni materialga binoan to‘g‘ri tanlagan o‘quvchi g‘olib chiqadi. O‘yin oxirida g‘olib e’lon qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Муминова Л.Р. Логопедик текшириш ва ўқитиш. - Т.: Ўқитувчи, 1993.URL: http://www.sisf.uz/

2. Муминова Л.Р. Ўзбекистон Республикасида инклюзив таълим концепцияси. Ривожланишида нуқсони бор болалар нутқини логопедик кўрикдан ўтказиш методикаси. - Т., 2009.

3. Муминова Л. Ўзбекистон Республикасида инклюзив таълим концепцияси. Ривожланишида нуқсони бор болалар нутқини логопедик кўрикдан ўтказиш методикаси. – Т., 2009**.**

4.Nigora B. Zairova, . (2022). The use of articulatory states of sounds in the elimination of phonetic-phonemic speech deficits of students in general education schools in logopedic training. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 4(11), 23–27. https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume04Issue11-05

5. Surayyo K. Shoakhmedova. (2022). USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN WORK WITH CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research*, *4*(11), 81–86. https://doi.org/10.37547/tajiir/Volume04Issue11-14

Ахмедова Дилноза Фуркадовна
преподователь кафедры Клинические основы специальной педагогики, ТГПУ имени Низами
Игамбердиева Камола Шухратовна
Студентка, Ташкентский Государственный Педагогический Университет имени Низами

НАРУШЕНИЕ РАЗВИТИЕ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С ДЕТСКИМ ЦЕРЕБРАЛЬНЫМ ПАРАЛИЧОМ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЕ

Детский церебральный паралич (ДЦП) - группа стабильных нарушений развития моторики и поддержания позы, ведущих к двигательным дефектам, обусловленным повреждением или аномалией развития головного мозга у плода или новорожденного ребёнка

Ведущим фактором развития ДЦП является повреждение или аномалии развития головного мозга плода или новорожденного. На 1000 новорожденных приходится 2-3 ребенка с данным заболеванием.

К причинам возникновения Детского церебрального паралича относят:

1.Преждевременные роды; осложнения во время родов; тугое обвитие пуповиной.

2.Слишком крупный плод; низкая масса тела при рождении, особенно, если масса тела меньше 1 кг.

3.Множественные плоды (двойня, тройня и более).

4.Врожденные патологии строения головного и спинного мозга; нарушения кровообращения головного мозга у плода; преэклампсия и эклампсия.

5.Инфекционные заболевания, перенесенные матерью во время беременности; заболевания щитовидной железы и сахарный диабет у матери.

6.Гипертоническая болезнь, ишемическая болезнь сердца, пороки сердца у матери.

7.Курение и употребление алкоголя во время беременности.

8.Резус-конфликт матери и плода.

9.Гиповитаминозы и авитаминозы у матери.

10.Гемолитическая болезнь новорожденного.

11.Плохая экологическая обстановка.

По Международной классификации болезней и проблем Десятого пересмотра, Детский церебральный паралич подразделяется на:

G80.0 - Спастический церебральный паралич

G80.1 - Спастическая диплегия

G80.2 - Детская гемиплегия

G80.3 - Дискинетический церебральный паралич

G80.4 - Атаксический церебральный паралич

G80.8 - Другой вид детского церебрального паралича

Спастический церебральный паралич - напряженные мышцы. Данный вид паралича является наиболее распространенным, и составляет 80% всех случаев. Тонус мышц повышен, они постоянно находятся в состоянии сокращения, что затрудняет деятельность.

Спастическая диплегия - форма детского церебрального паралича, при которой отмечается нарушение нормальной работы мышц верхних и нижних конечностей, нарушение роста костей, а также отклонение в их развитии, вследствие поражения головного мозга. Диплегия характеризуется поражением обеих сторон – нижних или верхних конечностей, в большинстве случаев происходит поражение ног. Она также известна под названием болезнь Литтля.

Детская гемиплегия - синдром, который проявляется полной утратой произвольных движений в конечностях на одной стороне тела.

Дискинетический церебральный паралич - неконтролируемая двигательная деятельность. При дискинетическом ДЦП наблюдаются неконтролируемые движения рук или ног; они могут быть как медленные и гибкие, так и быстрые и порывистые.

Атаксический церебральный паралич - это нарушение контроля и координации движений тела, особенно при ходьбе. При атаксическом типе, который возникает менее чем у 5 % детей с церебральным параличом, отмечается плохая координация, а также слабость мышц.

Речь ребенка с Детским церебральным параличом

Особенности нарушений речи и степень их выраженности зависят, в первую очередь, от локализации и тяжести поражения мозга. Отставание в развитии речи при ДЦП связано также с ограничением объема знаний и представлений об окружающем, недостаточностью предметно-практической деятельности и социальных контактов, детям не хватает общения со сверстниками.

Часто родители вносят свой вклад в речевые нарушения своих детей. К примеру, очень заботливые родители постоянно выполняют за ребенка всю работу, они предугадывают

его желания. В таком случае у ребенка не формируется потребность в речевом общении, которая является важной предпосылкой развития речи.

Также негативно на речевое развитие сказывается пребывание ребенка в различных лечебных учреждениях. Постоянно сменяющиеся врачи, нервное напряжение и возможный разрыв с матерью вследствие диспансеризации разрушают в ребенке всякое стремление говорить.

Длительное сохранение патологических тонических рефлексов оказывает отрицательное влияние на мышечный тонус артикуляционного аппарата. Выраженность тонических рефлексов повышает тонус мышц языка, затрудняет дыхание, голосообразование, произвольное открывание рта, движения языка вперед и вверх. Подобные нарушения артикуляционной моторики задерживают формирование голосовой активности и нарушают звукопроизносительную сторону речи. Наиболее выраженные нарушения артикуляционной моторики отмечаются у детей, у которых значительно поражены верхние конечности.

У преобладающего количества детей с церебральным параличом в раннем возрасте крайне медленно увеличивается активный словарь, длина предложения, речь долго остается неразборчивой. Пассивный словарь (понимание обращенной речи) обычно значительно больше активного. Задерживается развитие мелодико-интонационной стороны речи, а также восприятие и воспроизведение ритма. Речевая активность детей низкая, в речи преобладают отдельные слова, реже – простые короткие предложения. С трудом формируется связь между словом, предметом и простейшим действием. Особенно сложно усваиваются слова, обозначающие действие. Часто они заменяются словами, обозначающими предметы. У всех детей с церебральным параличом в результате нарушения функций артикуляционного аппарата недостаточно развита, прежде всего, фонетическая сторона речи, стойко нарушено произношение звуков.

На начальном этапе становления речи многие звуки отсутствуют, в дальнейшем часть из них произносится неправильно либо заменяется близкими по структуре воспроизведения , что приводит к общей невнятности речи. Для многих детей с церебральным параличом характерно патологическое усвоение фонем, не совпадающее с последовательностью их усвоения при нормальном развитии.

В тяжелых случаях дети не различают звуки на слух, не выделяют звуки в словах, не могут повторить слоговые ряды. В более легких случаях отмечаются трудности звукового анализа слов лишь с дефектно произносимыми звуками. В дошкольном возрасте многие дети общаются с окружающими с помощью простых коротких предложений из двух–трех слов. Даже имея достаточный уровень речевого развития, дети не реализуют своих возможностей в общении (на заданные вопросы часто дают стереотипные однословные ответы). У большинства детей с ДЦП отмечаются своеобразные нарушения лексического строя речи, обусловленные спецификой заболевания.

Своеобразное формирование словарного запаса находит свое выражение в нарушении усвоения многих языковых структур. Особенно ограничен запас слов, обозначающих действия, признаки и качества предметов. Дети испытывают трудности в понимании и употреблении предлогов, словосочетаний с предложными конструкциями, а также слов, обозначающих пространственно-временные отношения, абстрактные понятия. Часто у детей с церебральным параличом отмечаются нарушения формирования грамматического строя речи, которые зачастую обусловлены лексическими расстройствами.

Грамматические формы и категории усваиваются крайне медленно и с большим трудом, что во многом обусловлено ограничением речевого общения, нарушением слухового восприятия, внимания, низкой речевой активностью и недоразвитием познавательной деятельности. Дети испытывают трудности при построении предложений, согласовании слов в предложении, употреблении правильных падежных окончаний. Нередко отмечаются нарушения порядка слов, пропуски слов, незаконченность предложений, многочисленные повторы одного и того же слова (тут, вот и др.).

Даже к началу обучения в школе большинство детей с церебральным параличом практически не умеют пользоваться грамматическими средствами оформления предложений. У них отчетливо выявляется недостаточная сформированность связной речи. Возрастная динамика речевого развития детей с церебральным параличом во многом зависит от состояния интеллекта. Чем выше интеллект ребенка, тем более благоприятная динамика развития речи, лучше результаты логопедической работы.

К основным приемам коррекции звукопроизношения относят артикуляционную гимнастику, логопедический массаж и дыхательную гимнастику.

Для лучшего результата важно мотивировать ребенка на занятия. Ежедневно демонстрировать, как слова действуют на маму быстрее крика и не доводят до плача самого малыша, привлекают внимание сверстников и не отторгают их. Ребенок должен понимать, что говорить – это удобно, интересно, полезно и речь помогает во всех делах и развлечениях.

Гимнастика, проводимая с детьми, в первую очередь направлена на усиление активности губ и языка. Упражнения для губ создают уклады, необходимые в дальнейшем для произнесения звуков: «а», «о», «у», «и». Упражнения для языка должны выработать мышечный стереотип движений при произношении согласных и складывания слогов в слова и предложения.

Почти все дети с ДЦП при любых занятиях, требующих физических усилий, быстро утомляются, в отличие от их здоровых сверстников. Поэтому артикуляционную гимнастику стоит сменять массажем лица для того, чтобы ребенок отдохнул.

Приемы для массажа лица весьма простые – это поглаживание, растирание, разминание и вибрация. Все эти действия позволяют изменить состояние мышц, нервов, кровеносных сосудов и тканей речевого аппарата.

Если ежедневно, регулярно пощипывать, поглаживать, разминать кожу щек, губы, вероятность парезов и параличей значительно снижается.

Стоит отметить, что даже у массажа также есть противопоказания, при которых с занятия с ребенком стоит отложить. Это лихорадочные состояния, острые воспаления, диатезы, стоматиты, склонность к носовым кровотечениям, тошнота. Все ощущения при занятиях должны быть приятными.

Дыхательные упражнения при ДЦП

Чаще всего специалисты начинают дыхательную гимнастику со статических упражнений, не требующих участия рук и ног. Например:

1. Лечь на спину, вытянув конечности. Сделать глубокий вдох, глубокий выдох с втягиванием живота.

2. Стоя, сидя или лежа выполнять ритмичное носовое дыхание с закрытым ртом в привычном для ребенка темпе, 30–60 с.

3. Выполнять то же самое при зажатой одной ноздре – ритмичное дыхание через другую ноздрю.

Но так же существуют и более сложные упражнения. Такие как:

1. Сидя или стоя. Ноги вместе, руки на поясе. Повороты туловища в стороны. При выполнении упражнения – выдох, при возвращении – вдох.

2. Лежа на спине. Поднимание рук вверх и опускание их вдоль головы – вдох. При возвращении – выдох.

3. Стоя. Ноги вместе, руки на поясе. Приседание – выдох, возвращение – вдох, и так далее.

Существуют различные методики дыхательной гимнастики. Ту, которая подойдет именно Вашему ребенку - может посоветовать педиатр или логопед.

В процессе своевременно начатой и систематической работы оказывается возможным скорректировать отклонения в речевом развитии у детей с церебральным параличом вплоть до абсолютно здоровой дикции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Юсупов Дильмурад. «Наши дети уникальные, а не „умственно отсталые“!/ / Д. Юсупов – Текст: непосредственный // Газета.uz. – 2019.

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 29.04.2019 г. № УП-5712 «Об утверждении концепции развития системы народного образования республики Узбекистан до 2030 года».

3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 13.10.2020 г. № ПП-4860 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями».

4. «Детский церебральный паралич»Автор: Сальков Владимир Николаевич, Шмелева Светлана Васильевна, Коноваленко Светлана Владимировна Редактор: Самуйлова И. Н. Издательство: ГЭОТАР-Медиа, 2020 г.

5. «Адаптивная физическая культура. Комплексы упражнений для детей с ДЦП. Формы атонически-астатическая и гиперкинетическая. практическое пособие» Автор:Рябова Елена Владимировна Издательство:Владос Год выпуска:2020

Mirsaid Yunusov Xudayarovich
Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Gapparova Feruza Abduvahobovna
Oligofrenopedagogika yo‘nalishi talabasi

BOLALAR SEREBRAL FALAJI KELIB CHIQISH SABABLARI, REALIBITATSION DAVOLASH USULLARI

Annotatsiya: Hozirgi kunda bolalar serebral falaji rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta’sirida zararlanishi, miyaning ma’lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto‘g‘ri shakllanishi yoki nobud bo‘lishini keltirish mumkin. Ushbu maqolada bolalar serebral falajining kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari batafsil yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Bolalar serebral falaji (BSF), psixologik, perinatal davr, aqliy zaiflik, diagnostika, pediatriya, poliomiyelit, atonik-astatik, klassifikatsiya.

Bolalar serebral falaji (BSF) – perinatal davrda bosh miyaning turli xil strukturalarida bo‘ladigan o‘zgarishlar natijasida kelib chiqadigan harakat doirasidagi patologiyalar bilan kechadi-

gan umumiy tushunchadir. Bolalar serebral paralichi mono, gemi, para, tetraparalich va parezlar, mushak tonusidagi patologiyalar, giperkine, nutqdagi kamchiliklar, harakat koordinatsiyasi buzilishi, bolaning motorik va ruhiy jihatdan rivojlanishdan ortda qolishi bilan kechadi.

Bolalar serebral falaji (BSF) da aqliy zaiflik, psixologik o'zgarishlar, epilepsiya, eshituv va ko'rish qobiliyatidagi o'zgarishlar ham rivojlanishi mumkin. Kasallik anamnez va klinik belgilarga asoslangan holda tashxislanadi.

BSF bilan kasallangan bolalar butun umri davomida realibitatsion markazlarda davolanishlari, medikomentoz muolajalar olishi, talab etilsa, jarrohlik amaliyoti bajarilishi lozim bo'ladi.

Shifokor konsultatsiyasi

Pediatr (bolalar shifokori) konsultatsiyasi

Analizlar va Diagnostika

Qonning biokimyoviy tekshiruvi

Qorin bo'shlig'ini UZI qilish (Ultratovush yordamida tekshirish)

Doppler neyrosonografiyasi

Pediatriya sohasida bolalar serebral falaji kasalligi yetakchi muammolar qatorida turadi.

Bunga sabab ekologiyaning yomonlashuvi, neonatologiya sohasining rivojlanishi, chala tug'ilgan bolalarning yashab qolishi (hatto 500 gr tug'ilgan bolalar ham yashab qolishmoqda) kasallikning keng tarqalishi va dolzarb mavzu ekanligini anglatadi.

Bolalar serebral falaji sabablari

Hozirgi kunda BSF rivojlanishi sababi sifatida bosh miyaning turli xil omillar ta'sirida zararlanishi, miyaning ma'lum bir sohalarida nerv hujayralarining noto'g'ri shakllanishi yoki nobud bo'lishini keltirish mumkin.

Ushbu omillarning ta'siri perinatal davrda yoki bola dunyoga kelganidan so'ng qisqa muddatlarda (4 haftagacha) ta'sir etishi kasallik rivojlanish ehtimolini oshirib yuboradi. BSF rivojlanishining eng asosiy omili – bu gipoksiyadir.

Gipoksiya ta'sirida bosh miyaning aynan harakat va koordinatsiyaga javob beradigan markazlari birinchilardan bo'lib zararlanadi. Buning natijasida bolalarda BSF belgilari – mushak tonuslari patologiyasi, parez va paralichlar paydo bo'ladi.

Homiladorlik vaqtida BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar quyidagilar:

Fetoplasentar yetishmovchilik;

Yo'ldoshning erta ko'chishi;

Homiladorlar nefropatiyasi;

Homiladorlik infeksiyalari (sitomegalovirus, qizilcha, toksoplazmoz, gerpes, sifilis);

Rezus konflikt;

Homilador ayol somatik kasalliklari (qandli diabet, gipotireoz, yurak tug'ma va orttirilgan nuqsonlari, arterial gipertenziya);

Homiladorlik vaqtida ayolning turli xil travma olishlari.

Tug'ruq vaqtida bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Homilaning chanoq bilan kelishi;

Muddatidan oldingi tug'ruq;

Kuchli tug'ruq jarayoni;

Diskoordinatsiyalangan tug'ruq jarayoni.

Tug'ruqdan keyin bolada BSF rivojlanishiga olib keluvchi omillar:

Chaqaloqlar asfiksiyasi (aspiratsiya natijasida);

Gemolitik kasallik;

O‘pkalardagi tug‘ma nuqsonlar;

Ona va bola qoni bir biriga to‘g‘ri kelmasligi natijasida bosh miyaning toksik zaharlanishi.

Bolalarda BSF klassifikatsiyasi

Bosh miya strukturasi zararlanish sohasiga qarab bolalar nevrologiyasida BSFning 5 turi farqlanadi. Ular orasida eng keng tarqalgani spastik diplegiyadir. Bunday holat barcha BSFlarning 40-80 % ini tashkil etadi.

Bosh miyaning harakat markazlari zararlanadi, natijada oyoqlarda parezlar kelib chiqadi. Bosh miyaning faqatgina bir yarimsharida zararlanish ro‘y beradigan bo‘lsa, harakat buzilishi tananing qarama qarshi tomonida yuzaga chiqadi.

Poliomiyelit

Bolalar serebral falajining ko‘pgina holatlarida po‘stloq osti markazlari buzilishi bilan bog‘liq giperkinetik shakli uchraydi. Kasallik klinikasida ixtiyorsiz harakatlar – giperkinezlar namoyon bo‘ladi va bunday holat bola hayajonlanganda, qo‘rqqanda yaqqol yuzaga chiqadi.

Miyachaning zararlanishi natijasida atonik-astatik bolalar serebral falaji shakllanadi. Kasallik belgilari statika va koordinatsiya, mushaklar atoniyasi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

BSFning eng og‘ir ko‘rinishi ikki tomonlama gemiplegiyadir. Bunda bosh miya yarimsharlarining ikki tomonlama zararlanishi ro‘y beradi. Bolalar mushaklari rigidligi hisobiga nafaqat yurish, tik oyoqda turish hatto mustaqil ravishda boshlarini ham tutishga qiynaladilar.

Bolalar serebral falaji belgilari

Bolalar serebral falaji turli xil ko‘rinishda va turlicha og‘irlik darajasida kechadi. Kasallikning klinik belgilari bosh miya strukturasining zararlangan sohasi va chuqurlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Ba’zida bolalar serebral falaji belgilari bola dunyoga kelishi bilan yuzaga chiqadi. Ko‘pincha kasallik bir necha oy o‘tgach pediatr ko‘rigida bolaning jismoniy rivojlanishdan ortda qolishi bilan aniqlanadi.

BSFning asosiy klinik belgisi bolalarning harakat doirasidagi yangi harakatlarni bajara olmasligi va yangi qobiliyatlarni o‘zlashtira olmasligidir. Serebral falaj kuzatiladigan bola boshini uzoq muddat tutib tura olmaydi, o‘yinchoqlar uni qiziqtirmaydi, boshini bura olmaydi, qo‘l va oyoqlarini erkin harakatlantira olmaydi, o‘yinchoqlarni ushlay olmaydi. Bolani qo‘lga olib oyoqlarini yerga tirasa oyoq kafti bilan to‘liq turmaydi, oyoqlarining uchigina yerga tegib turadi.

BSF bir tomonlama yoki ikki tomonlama parezlar bilan namoyon bo‘lishi mumkin. Agar gapirish markazi zararlangan bo‘lsa bolada nutq buzilishi belgilari (dizartriya) kuzatiladi. Yutqin va hiqildoq faoliyatini boshqaradigan markazlar zararlanadigan bo‘lsa yutinish bilan bog‘liq muammolar (disfagiya) yuzaga chiqadi.

BSFning barcha ko‘rinishlarida mushaklar tonusi oshib ketadi. Oyoq-qo‘llarda harakat chegaralanadi, bo‘g‘imlarda harakat yo‘qoladi, natijada oyoq qo‘llar mushaklari atrofiyaga uchraydi va ular tanaga nisbatan nomutanosib holatga keladi. Bolalar serebral falaji bilan kasallangan bemor-

larda o'ziga xos tana tuzilishidagi deformatsiyalar (skolioz, ko'krak qafasi deformatsiyalari) yuzaga chiqadi. Motorika buzilishi va skelet deformatsiyalari bolalarda surunkali og'riq sindromiga sabab bo'ladi. Og'riq bo'yin, yelka, belda paydo bo'ladi.

Giperkinetik shakldagi bolalar serebral falaji to'satdan yuzaga chiquvchi belgilar: boshning qayta qayta bir tomonga burilishi, yuzda kirmasa, ko'rinishida bo'lishi, qaltirash, bir xil harakatni takrorlash kabilar namoyon bo'ladi.

Atonik-astatik BSF da esa yurish vaqtida muvozanatni saqlay olmaslik, mushaklarning kuchsizligi, yiqilib tushish va tremor holatlari kuzatiladi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g'ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi o'zgarishlar, nafas olish bilan bog'liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo'shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko'rish qobiliyati bilan bog'liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o'qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo'lishi ham mumkin.

Bolalarda kindik churrasi

BSF kasalligi surunkali bo'lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o'sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o'gir kechuvchi somatik kasalliklar.

BSF diagnostikasi

Bolalar serebral falajini tashxislashda aniq bir kriteriyalar mavjud emas. Ammo, bola dunyoga kelishi bilan ayrim ko'rsatkichlar bolada BSF rivojlanish ehtimoli borligidan darak beradi, ularga: Agar shkalasi bo'yicha bal pastligi, harakat doirasidagi anomaliyalar, mushaklar tonusi buzilishi, bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishdan ortda qolishi kabilarni kirgizish mumkin. Shu kabi holatlar bolada aniqlanadigan bo'lsa bolalar nevrologi ko'rigidan o'tishi va bir qator tekshiruvlar olib borilishi kerak bo'ladi. Tekshiruvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Elektroensefalografiya (EEG);

Elektrotomografiya;

Elektroneyrografiya;

Transkranial magnit stimulyatsiyasi.

Bolalar serebral falajida yuqoridagi belgilardan tashqari g'ilaylik, oshqozon-ichak tizimidagi o'zgarishlar, nafas olish bilan bog'liq muammolar, peshob tuta olmaslik kabi patologiyalar ham qo'shilishi mumkin. Tahminan 20-40 % BSF epilepsiyalar bilan kechadi. 60 %ga yaqin BSF bolalarda ko'rish qobiliyati bilan bog'liq muammolar mavjud. Karlik yoki eshitish qobiliyatining pasayishi ham ayrim bemorlarda uchrab turadi. Aqliy jihatdan bolalarda rivojlanishdan ortda qolish, qabul qilish va diqqatni bir joyga jamlash, o'qishda kamchiliklar va xulq atvordagi noodatiy holatlar yaqqol namoyon bo'lishi ham mumkin.

BSF kasalligi surunkali bo'lishiga qaramay kasallik kuchayib bormaydi, aksincha bola o'sib rivojlanishi bilan sekin asta belgilar kamayib boradi. Bemorlar ikkilamchi kasalliklar natijasida qiynalishlari mumkin, masalan: epilepsiya, insult, bosh miyaga qon quyilishi yoki juda o'gir kechuvchi somatik kasalliklar.

Bu tekshiruvlar yordamida BSF kasalligini bola dunyoga kelishi bilan 1 yil ichida yuzaga chiqadigan ayrim nasliy kasalliklardan farqlab olish imkoniyati mavjud bo'ladi (tug'ma miopatiya, Fredreyx ataksiyasi, Lui-Bar sindromi va boshqalar).

Bolalar serebral falaji kasalligi diagnostikasini qo‘yishda bolalar ofalmologi, otolaringologi, epileptologi, ortopedi, logoped va psixiatr ko‘rigi zarur hisoblanadi.

Bolalar serebral falaji realibitatsion davosi

Afsuski, hozirgi kunda bolalar serebral falaji davosi topilmagan kasalliklar qatoriga kiradi. Ammo, o‘z vaqtida boshlangan davo muolajalari ta’sirida bolalar ruhiy jihatdan ham jismoniy jihatdan o‘z tengdoshlariga yetib olishga erishish mumkin.

Realibitatsion muolajalar yordamida bolalarda skelet deformatsiyalari, bo‘g‘imlarda harakat cheklanishi hamda bolakaylarning o‘z o‘zlarini mustaqil boshqara olish darajasigacha erishish mumkin. Barcha muolajalar bola 8 yoshga kirguniga qadar olib borilgani maqsadga muvofiqdir.

BSF davo programmasi har bir bola uchun alohida tuzib chiqiladi. Bunda bosh miyaning zararlanish darajasi, sohasi, boladagi qo‘shimcha belgilari, uning ko‘rish, eshitish qobilyati, aqliy-ruhiy holatlari inobatga olinadi. BSF bilan kasallangan bolalar muolajasida qiyinchilik tug‘diradigan holat – bolalardagi karlik va ko‘zi ojizlikdir.

Ular bilan maxsus mutaxassislar mashg‘ulotlar olib borishi kerak bo‘ladi. Bundan tashqari bosh miyani stimmulash kabi terapiyalar o‘tkazishda epilepsiya o‘choqlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Raxit sababi, tasnifi va davolash

Bolalar serebral falajini davolashda asosiy realibitatsion muolaja LFK va massaj hisoblanadi. Barcha ota-onalar BSF bilan kasallangan bolalarini massaj qilishni va LFK muolajasini o‘tkazishni o‘rganib olishlari talab etiladi.

Samarali natijalarga erishish uchun bolalar yil davomida bir marotaba maxsus BSF markazlarida muolajalar olib turadi. Hozirgi kunda shunday markazlarda zamonaviy uskunalardan BSF bolalarni davolashda foydalanilmoqda, masalan pnevmokombinizonlar yordamida mushaklar fiksatsiyalanadi va bo‘g‘imlar mahkam ushlab turiladi. Maxsus kiyimlar yordamida bola harakatida koordinatsiyani tiklash amaliyotlari o‘tkazilishi mumkin. Bolalarda BSF natijasida rivojlangan dizartriya holatlarida ular bilan logopedlar o‘z mashg‘ulotlarini olib boradilar.

Medikamentoz va xirurgik davolash

Bolalar serebral falajini davolashda medikamentoz davo faqatgina ayrim simptomlarni bartaraf etish uchungina qo‘llaniladi. Masalan epilepsiya holatlarida antikonvulsantlar, mushaklar tonusi oshgan vaqtda miorelaksantlar, og‘riq sindromini bartaraf etishda – spazmolitik va og‘riqsizlantiruvchi preparatlar buyuriladi. Bundan tashqari bolalarga nootrop, metaboliklar (ATF, aminokislotalar, glitsin), neostigmin, antidepressantlar, trankvilizatorlar, neyroleptiklar, qon tomirlar devorini mustahkamlovchi preparatlar beriladi.

Jarrohlik amaliyoti mushaklar kontrakturasida, harakat doirasida chegaralanishlar yaqqol yuzaga chiqsa o‘tkaziladi. Bunda falajlangan tana qismida “ustun” hosil qilish uchun tenatomiya amaliyoti bajariladi. Spastik jarayonlar kuchli bo‘lsa va ushbu holat bolalar tanasida assimetriyalarga sabab bo‘lsa, shu sohani innervatsiya qiladigan nerv tolasida spinal rizotomiya amaliyoti ham bajarilishi mumkin.

Fizioterapevtik davo va animaloterapiya

BSF davosida quyidagi fizioterapevtik muolajalar o‘tkaziladi:

Oksigenobaroterapiya;

Elektrostimulyatsiya;

Loy bilan davolash;

Suvda o‘tkaziladigan muolajalar;

Zamonaviy tibbiyot BSF bolalarni hayotiy qobiliyatlarini yanada kuchliroq tiklash maqsadida animaloterapiya mashg'ulotlarini o'ylab topgan. Bunda bolakaylar hayvonlar bilan "do'stlashadilar" va bu esa bolaning emotsional-ruhiy jihatdan rivojlanishini rag'batlaydi. Bunday muolajalar orasida eng keng tarqalgani ot va delfin bilan bolalarda aloqani tiklash hisoblanadi.

BSF bolalarning ijtimoiy moslashuvi

Bolalar srebral falajida harakat doirasida kamchiliklar kuzatilsa ham bolalar ijtimoiy hayotga moslashib ketishlarining imkoni bor. Bunda ularning ota-onasi va yaqinlarining roli katta.

Bolalarda ijtimoiy adaptatsiyani shakllantirishda reabilitolog, psixolog va pedagoglar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kasallikdan aziyat chekadigan bolalar maxsus bog'chalar, maktablarda hayotga bo'lgan moslashuvchanliklarini oshirib boradilar.

Bolalar serebral falaji oqibati va profilaktikasi

Bolalar serebral falaji oqibati kasallikning og'irlik darajasi, shakli va o'z vaqtida boshlangan davo muolajalariga to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'ladi. Ba'zi holatlarda BSF natijasida nogironlik rivojlanishi ham mumkin. Ammo, to'g'ri olib borilgan muolaja natijasida bolalardagi deformatsiyalar, mushaklardagi muammolar va harakat doirasidagi kamchiliklar qisman bo'lsada kamayadi va bolalar o'z hayotida o'zlarini o'zlari mustaqil ravishda boshqara oladilari.

BSF profilaktikasi homiladorlik vaqti ayollardagi turli xil patologiyalarni oldini olish, ayniqsa homila gipoksiyasiga olib keluvchi kasalliklarni davolashdan iborat bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Особенности обучения ребенка с нарушениями опорно-двигателного аппарата в общеобразователном учреждении Нестор-История Москва. Санкт-Петербург 2012

2. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития : Владос; М.; 2010

3. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya », 2018.

4. L. Mo'minova, Sh. Amirsaidova, M.Xamidova, Z.Djalolova, N.Abidova. Maxsus psixologiya . Darslik. «Fan va texnologiyalar markazi» T.: 2013.

5. Psixologo-mediko-pedagogicheskoye obsledovaniye detey doshkolnogo i
mladshego shkolnogo vozrasta Avtorы-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almatы, 2000g.

6. Diagnostika psixicheskogo razvitiya v rannem detstve. Avtorы-sostaviteli:
R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarinaidr. Almati, 2000g.

7. Psixologo-pedagogicheskaya diagnostika. Pod redaksiyey I.Yu.Levchenkoi S.D.Zabramnoy. M., ACADEMIA, 2005g.

M.U.Xamidova
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
dotsenti (PhD)

ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI UMUMTA'LIM TASHKILOTLARGA JALB ETISHDA OTA-ONALARNING ROLI

Inklyuziv ta'lim – ta'lim muassasalari uchun barcha bolalarga ta'lim berish imkoniyatidir. Ushbu ta'lim insonningasosiy huquqi sifatida tushunishga asoslanadi. Inklyuziya keng ma'noda ham, tor ma'noda ham qo'llaniladi.

Ko'pgina mamlakatlarda inklyuziv ta'lim amaliyoti bu nazariyaning to'g'riligini ko'rsatib berdi. Tadqiqotlarga ko'ra, alohida ehtiyojli bolalar o'z tengdoshlari bilan birga o'qisalar, o'rganishda, ij-

timoiy muloqotda ancha yaxshi natijalarni ko‘rsatishga moyildirlar.Barcha bolalar inklyuziv ta’lim amaliyotidan yaxshi foyda oladilar. Odatda, alohida ehtiyoji bor bola rivojlanayotgan tengdosh bolalar bilan bir guruhda bo‘lishi ularga taqlid qilishga, ular bilan muloqot qilishga, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga harakat qiladi. Rivojlanayotgan bolalar alohida ehtiyojlari bor odamlar duch keladigan muammolarni tushunib boradilar. Ular boshqalarning ehtiyojlariga sezgir bo‘lib, farqlarni yaxshiroq anglaydilar. Ular barcha odamlar muhim muammolarni bartaraf eta olishlariga va muvaffaqiyatga erishishlari mumkinligini bilib oladilar.

Inklyuziv maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘ziga xos xususiyatlari:

-alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning umumiy ta’limi bilan muntazam guruhlarda pedagoglar bilan birgalikda mutaxassislar jamoasi shug‘ullanadilar;

-alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning qanchasini bir guruhga muvaffaqiyatli kiritish mumkinligini aniqlab olish zarur. Odatda, bu miqdor har bir bolaning xususiyatlari turiga va pedagogning o‘z maktabgacha ta’lim tashkilotidan oladigan yordamiga bog‘liq.

Inklyuziv ta’limni erta kiritish bola o‘z tengdoshlari xatti-harakatlari bilan tanishish imkonini beradi. Inklyuziv maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar o‘z tengdoshlari bilan maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan va bo‘lmagan holda o‘zaro muloqot qilish uchun kundalik imkoniyatlarga ega bo‘ladilar.

Inklyuziv maktabgacha ta’lim tashkilotidagi bolalar:

do‘st topish;

odamlar o‘rtasidagi farqlardan qo‘rqmaslik;

yaxshi ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish;

o‘ziga yetarli adekvat baho berishni o‘zlashtirish;

nutq va nutqsiz muloqot va xatti-harakatlarning ijobiy namunalarini bilib olish.

Alohida ehtiyojli bolaga inklyuziv ta’lim berish faqatgina pedagog, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligida o‘z samarasini beradi. Bolaning oilasini ta’lim va rivojlanish jarayoniga jalb qilish uchun pedagoglar har bir oilaning xususiyatlarini, ustuvorliklarini, istiqbollarini va qadriyatlarini tushunishlari kerak. O‘zaro tushunish oilalarni jalb qilish yo‘llarini topishga yordam beradi, bu bolalar, ularning oila a’zolari va maktabgacha ta’lim tashkiloti uchun ijobiy natijalarga olib keladi.

Bolaning ta’lim va rivojlanishi uchun individual ta’lim xaritasini (ITX) tuzishda oilaning faol ishtiroki ota-onalarga ta’lim maqsadlari va usullarini tushunishiga, uyda bolani yangi bilim va ko‘nikmalarini o‘rganishda qo‘llab-quvvatlashiga yordam beradi.

Inklyuziv ta’lim – bolalar, ota-onalar va ta’lim mutaxassislarining birgalikdagi faoliyatga faol jalb etilishi: birga rejalashtirish, umumiy tadbirlar o‘tkazish, seminarlar va bayramlarni tashkil etish orqali haqiqiy jamiyatning modeli sifatida inklyuziv jamiyatni yaratishdir.

Kompleks yondashuv tamoyili. Bolalarning individual xususiyatlarining xilma-xilligi ta’lim-tarbiyaning usul va vositalarini belgilash va rivojlantirishga har tomonlama yondashishni talab etadi. Guruhda ishlaydigan mutaxassislar (tarbiyachi, logoped, psixolog, defektolog, metodist ishtirokida) bolalarga muntazam tashxis qo‘yib, munozara jarayonida ma’lum bir bolaga ham, umuman guruhga ham qaratilgan ta’lim yo‘lini tashkil etadi.

Ta’lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda o‘zgaruvchanlik tamoyili. Turli rivojlanish xususiyatlariga ega bo‘lgan bolalarning inklyuziv guruhiga kiritish o‘zgaruvchan rivojlanish muhiti, ya’ni zarur rivojlanish va didaktik vositalar, o‘qitish vositalari, to‘siqsiz muhit, ta’lim va tarbiya uchun o‘zgaruvchan uslubiy baza va pedagogning umumiy va maxsus pedagogikada turli xil ish usullari va vositalaridan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi.

Oila bilan sheriklik tamoyili. Pedagoglarning sa’y-harakatlari faqat ota-onalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanib, ular tomonidan tushunilib, oila ehtiyojlariga mos kelganda samarali bo‘ladi. Mutaxassisning vazifasi – bolaning ota-onasi yoki qarindoshlari bilan ishonchli hamkorlik o‘rnatish, ota-onaning talabiga e’tibor berish, ularning farzandi uchun ayni paytda muhim va zarur bo‘lgan, bolani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan birgalikdagi harakatlarini kelishib olishlari lozim.

Ota-onalar va mahalliy jamoatchilikni jalb qilish maktabgacha ta’lim tashkilotlari guruhi ichida ham, undan tashqarida ham muhim ahamiyatga ega. Bu, ayniqsa, an’anaviy ta’limga qaraganda ancha kengroq bo‘lgan va guruh xonasibilan cheklanmasligi kerak bo‘lgan inklyuziv ta’lim uchun juda muhimdir.

Ota-onalarning hamkorligi nafaqat bolalar uchun foydali, balki barcha hamkorlar uchun ham samarali bo‘lishi mumkin:

ota-onalar farzandlari bilan o‘zaro hamkorlikni yaxshilash, ularning ehtiyojlariga sezgir va e’tiborli, ota-onalik burchlariga yanada ko‘proq ishonch orttirish;

tarbiyachilar oilalar madaniyati va xilma-xilligini chuqurroq anglaydilar, ishda o‘zlarini yanada qulay his qilib, ruhiy holatlarini yuksaltiradilar;

ota-onalar vajamoat tashkilotlarini jalb qilish orqali maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘z obro‘sini mustahkamlashga erishadi.

Oilalar MTT bilan hamkorlik qilish uchun birinchi qadam ijtimoiy va ta’lim muhitining yakdilligidir va shu bilan birga ota-onalar va bolalar o‘zlarini hurmatli, ishonchli va kerakli ekanliklarini xis qilishlari zarur.

Ota-onalarning pedagogik kompetentligini oshirish va oilalarga alohida ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni jamiyatga moslashtirish va integratsiyalashga yordam berish uchun bir qator vazifalarni hal qilish kerak:

maktabgacha ta’lim tashkilotlari mutaxassislari bilan barcha tarbiyalanuvchilarning ota-onalarini o‘zaro hamkorlikka jalb etish;

ota-onalarni individual ta’lim xaritasini yaratishga jalb qilish;

ota-onalarning pedagoglar, tarbiyachilar, psixologlar bilan yaqin aloqada bo‘lish motivatsiyasini shakllantirish va bu orqali bola haqida eng to‘liq ma’lumot olish;

ota-onalarning psixologik-pedagogik savodxonligini oshirish, ularni uyda bola bilan ishlash va uni maktabgacha ta’lim tashkilotidan tashqarida qanday rivojlantirish haqida ma’lumot berish;

ota-onalarni bolalar bilan birgalikda rivojlantiruvchi reabilitatsiya va dam olish ishlariga jalb etish.

Alohida ehtiyojli bolalarning ota-onalari bilan ishlash tamoyillari:

– bola va oilaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olingan holda qulay, xavfsiz sharoitlarni ta’minlash;

– shaxsiy insonparvarlik tamoyili – bolaga va oilaning har bir a’zosiga har tomonlama hurmat va muhabbat bilan munosabatda bo‘lish, ularga ishonch bildirish;

– umumiylik tamoyili – psixologik yordam faqat tarbiyachi, psixolog, o‘qituvchi-defektolog, musiqa rahbari, ota-onalar bilan umumiy holda ko‘rib chiqilishi mumkin;

– erkinlik tamoyili – mazmuni va usullari ota-onalar uchun aniq bo‘lishi kerak.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tomonidan tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan uzluksiz muloqotda bo‘lish uchun foydalaniladigan ishlarning tashkiliy shakllariga quyidagilar kiradi: jamoaviy ish shakllari, individual ish shakllari va ko‘rgazmali plakat ma’lumotlari.

Ota-onalar ishtirokida bola bilan individual mashg‘ulotlar muayyan bola bilan ishlashning alohida metodlarini namoyish etish uchun o‘tkaziladi. Bunday mashg‘ulotlar nafaqat tanishtirish,

balki bolaning ota-onasiga asosiy usul va uslublarni o‘rgatish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu jarayon ota-onalarning bolaga bo‘lgan qiziqishlarini va uning imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ota-onalarning psixologik-pedagogik savodxonligini oshirishga ko‘maklashadi. Mutaxassislar suhbatlari va maslahatlari. Bu alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarning ota-onalariga amaliy yordam berib, uning mohiyati psixologik, tarbiyaviy, pedagogik, tibbiy, ijtimoiy va hokazo muammoli vaziyatlarning yechimini topishdan iboratdir.

Alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bola bilan o‘kuv-tarbiyaviy ishlarning borishi haqida ota-onalarni xabardor qilish. Hamkorlik konstruktiv va samarali bo‘lishi kerak, bu jarayonda barcha tomonlar o‘zlarini qulay his qilishlari, turli rollarni kelishib olishlari va tushunishlari, axborotlar muntazam ravishda ochiq va demokratik tarzda taqdim etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. МирзиёевШ.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.– Т., Ўзбекистон. 2016.

2. МирзиёевШ.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва Халқ фаровонлиги гарови.-Тошкент, Ўзбекистон, 2017.– 48б.

3. Шомахмудова Ш. “Махсус ва инклюзив таълим” услубий қўлланма.– Т.: 2011 й.

Dehqonova Muborakxon G’iyeziddin qizi
CHDPU, Pedagogika fakulteti, “Maxsus pedagogika” kafedrasi o’qituvchisi

ESHITISHIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKT OPERATSIYALARI HAQIDA

Annotatsiya: *Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalardagi emotsional intellekt tuzilmasida turli xillik bilan aqliy operatsiyalar deb ataladigan eng ulkan harakatlarning holatini bosqichma bosqich rivojlanishi haqida ma’lumtlar berilgan.*

Аннотация: В данной статье представлены сведения о поэтапном развитии состояния крупнейших движений, называемых мыслительными операциями, в структуре эмоционального интеллекта у детей с нарушением слуха.

Abstract: *This article provides information on the step-by-step development of the state of the largest movements, called mental operations, in the structure of emotional intelligence in children with hearing impairment.*

Kalit so’zlar: *emotsional intellekt, operatsiyalar, jarayon, izchillik.*

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, операции, процесс, последовательность

Keywords: *emotional intelligence, operations, process, consistency.*

Mavhum emotsional intellekt - ramziylashuv bilan birga kelgan tushunchalar yordamida o‘ylash. Mantiqiy emotsional intellekt - mantiqiy inshootlar va tayyor tushunchalar ishlatiladigan emotsional intellekt jarayonining turi. Shunga ko‘ra mavhum - mantiqiy emotsional intellekt - Bu ramziy tushunchalar va mantiqiy inshootlardan foydalanishdan iborat alohida emotsional intellekt jarayonidir.

Raymond Ruyerning ta'kidlashicha, perceptual maydoni mutlaq sirtdir, lekin u harakatga qo'shilishi kerak. Men dunyo bilan parvoz qilish bilan bog'liq emasman, lekin kuzatishga nisbatan. Suhbatning ikkinchi qismida Dekart o'zining siyosiy tanqidchi sifatida ilgari surgan aybloviga qarshi o'zining himoyasi haqida juda ko'p g'amxo'rlik qildi. O'z fikrlarini isloh qilishdan boshqa hech narsa aytmadi. U «voyaga etmagan va norozi kayfiyat» muxolifatga olib boradigan odamlardan o'zini chetga olishga harakat qildi. Saxiylikning faylasufi ehtiyotkorlik falsafasi bilan boshlangan.

Amaliy emotsional intellekt - maqsadni belgilash, rejalarni ishlab chiqish, shuningdek, real ob'ektlarni idrok qilish va manipulyatsiya asosida atrofdagi haqiqatni o'zgartirishga qaratilgan emotsional intellekt jarayonining turi.

Nazariy emotsional intellekt - Qonunlar, ob'ektlarning xususiyatlarini kashf qilishga qaratilgan emotsional intellekt turlaridan biri. Nazariy emotsional intellekt nafaqat nazariy kontseptsiyalar bilan, balki muayyan vaziyatda ushbu operatsiyalarga murojaat qilishingizga imkon beruvchi aqliy yo'l bilan ham ishlaydi. Nazariy emotsional intellekt ning asosiy namunasidir.

Noqonuniy rozilikni to'xtatib qo'yish, yopishqoqlik, sadoqat bekor qilish yoki norozilikdir. Shu sababli, ular bizni «elektron uskunalar» deb atagan René Thomga hozirgi assimilyatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan ichki qarama-qarshilik bilan subyektivlikni chalkashtirmoqchi bo'lsak, men aniq bilib olishim kerakligini o'ylashimiz kerak. Bizning zahiramizni muhofaza qilish Spinoza kabi, vaqti-vaqti bilan uni tark etishni talab qiladi. Bizning aktsiyamizni qoldirib, buni o'z miyasi bilan, dunyoda va jamiyatda ishlashning jonli regulyatori bilan amalga oshiradi.

Ijodiy emotsional intellekt - yaratuvchilikning juda kognitiv faoliyati davomida sub'ektiv yangi mahsulot va neoplazmalar yaratish bilan tavsiflangan emotsional intellekt turlaridan biri. Bu o'smalar motivatsiyaga, maqsadlarga, reytinglarga va ma'nolarga bog'liq. Ijodiy emotsional intellekt fikr yuritish deb ataladigan tayyor bilim va ko'nikmalarni qo'llash jarayonidan farq qiladi reproduktiv

Tanqidiy emotsional intellekt – taklif etilayotgan yechimlarni sinovdan o'tkazish, ularning amal qilish sohalarini aniqlash.

Pragmatik emotsional intellekt L.Levy-Bruhlning[1] emotsional intellekt taraqqiyotining dastlabki bosqichini belgilash haqidagi tushunchasi, uning asosiy mantiqiy qonunlari shakllanmagan bo'lsa - sabab-ta'lim munosabatlari mavjudligi allaqachon amalga oshirilgan, ammo ularning mohiyati sirli shaklda namoyon bo'ladi. Fenomenlar sabab va ta'lim asosida o'zaro bog'lanib, keyin ular vaqtga to'g'ri kelganda. Vaqt va makonga yaqinlashib kelayotgan voqealarni partish (ishtirok etish) dunyodagi voqealarning aksariyatini tushuntirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ayni paytda odam tabiat bilan, ayniqsa hayvonot dunyosi bilan chambarchas bog'liq.

Pralogicheskiy tabiiy va ijtimoiy vaziyatlarni o'ylab, qo'llab-quvvatlanadigan jarayonlar va ko'rinmas kuchlarning muxolifligi - sehrli dunyoqarash deb tushuniladi. Levy-Bruxl moddiy-ma'naviy emotsional intellekt ni faqat jamiyatni shakllantirishning dastlabki bosqichlari bilan birlashtirib, uning tarkibiy elementlari kunlik ongda va keyingi davrlarda (mantiqiy emotsional intellekt dan ko'ra parciliation asosida emas, balki ichki g'ayritabiiylik, rashk, qo'rquv)

Og'zaki – mantiqiy emotsional intellekt – tushunchalar, mantiqiy inshootlardan foydalangan holda emotsional intellekt turlaridan biri. U tilshunoslik vositalari asosida ishlaydi va emotsional intellekt ning tarixiy va ontogenetik rivojlanishining so'nggi bosqichini ifodalaydi. Turli turdagi umumlashtirishlar tuzilib, uning tarkibida faoliyat yuritadi.

[1] Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1937; М., 1999; М., 2010, М., 2012 и 2014.

Mekansal emotsional intellekt – turli xil aqliy zahiraviy-operatsion mekansal transformatsiyalar majmui va ob‘ektning barcha xilma-xilligi va uning xususiyatlarining o‘zgaruvchanligi, bu turli xil aqliy rejalarni doimiy ravishda transkoding qilishning bir vaqtning o‘zida majoziy ko‘rinishi.

Intuitiv emotsional intellekt – emotsional intellekt turlaridan biri. Xarakteristik xususiyatlar - oqim tezligi, aniq belgilangan bosqichlarning yo‘qligi, ongli ravishda kam.

Haqiqiy va otistik emotsional intellekt. Ikkinchisi haqiqatdan haqiqiy tajribaga o‘tish bilan bog‘liq.

Emotsional intellekti buzilgan bo‘lgan bolalar ko‘proq ketma-ket kelgan undoshlarni fonetik jihatdan o‘xshash bo‘lgan undosh bilan almashtirib yuboradilar. Odatda, so‘zdagi undoshlar ketma ket kelganda, birinchi turgan tovushni almashtirish ro‘y beradi, ayniqsa, bu so‘z artikulyatsiyasiga ko‘ra murakkab so‘z bo‘lsa, Tovush almashtirish ko‘proq akustik yoki artikulyator-akustik o‘xshashliklarning belgilariga ko‘ra namoyon bo‘ladi (sh-x, t-s, k-p, k-t, r-l). Tovush almashtirishning ozgina qismigina artikulator o‘xshashliklar tufayli ro‘y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Jo‘raev N. G‘arb psixologiyasida o‘quv faoliyati motivi muammosini o‘rganilishi. // Xalq ta’limi. Toshkent, 2005.- №6, 77-80 b.

2. Ilinskaya I.A. Problemnie situatsii i puti ix sozdaniya na uroke. //Pedagogika i psixologiya/ Podpisnaya nauchno populyarnaya seriya. – M.: 1985.- № 1. - 80 s. 10. Ye.M.Mastyukova, T.Yu.Filicheva, N.S.Jukovalar 1973

3. Невропатология. Естественнонаучные основы специальной педагогики : учебник для вузов.- Москва : Просвещение, 1969 (4-е издание), 2003 (Букинистическое издание)

4. Maxsus psixologiya. Oligofrenopsixologiya, 2015 yil, TDPU., Mo‘minova va boshqalar

5. Psixologiya fanining taraqqiyot tarixi va rivojlanish bosqichi. Tdpu., Psixologiya tarixi 2 mavzu matnidan

6. В.И. Слободчиков ПОНЯТИЙНЫЙ СТРОЙ ВОЗРАСТНО-НОРМАТИВНОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ., 2012 г. №2(14)

Абидова Нилуфар Закировна,
доцент кафедры Логопедия, ТГПУ им.Низами,
Эркинжонова Маъбуда Номозбой кизи,
студентка направления Логопедия

СОЗДАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. В статье рассматривается вопрос об условиях предоставления доступного образования для детей с особыми образовательными потребностями, развития специального образования в Узбекистане и его положения на данном этапе развития.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, специальное образование, доступное образование, реабилитационная программа, правовые основы.

Аннотация. Мақолада алоҳида таълим эҳтиёжларига эга болалар учун мақбул таълим муҳитини яратиш муаммоси, Ўзбекистонда махсус таълимни ривожлантириш муаммолари ва унинг ҳозирги ривожланиш босқичидаги ҳолати таҳлил этилади.

Таянч сўзлар: алоҳида таълим эҳтиёжларига эга болалар, инклюзив таълим, махсус таълим, мақбул талим, раеабилитация дастурлари, ҳуқуқий асос.

Annotation. The article discusses the issue of the conditions for providing accessible education for children with special educational needs, the development of special education in Uzbekistan and its situation at this stage of development.

Keywords: children with special educational needs, inclusive education, special education, accessible education, rehabilitation program, legal framework.

В настоящее время одним из приоритетов государственной политики Узбекистана в области образования является создание универсальной безбарьерной среды, безбарьерного образования, которое дает возможность обеспечить полноценное «включение» детей с особыми образовательными потребностями образовательное пространство общеобразовательной школы. В современной психолого-педагогической науке и практике понятие «образовательная среда» широко используется при обсуждении условий обучения и воспитания. Исследованию проблем образовательной среды посвящены многочисленные работы отечественных и зарубежных ученых (Я.Корчак, Дж.Гибсон, В.А.Ясвин, С.В.Тарасов, Г.А.Ковалев и др.).

Образовательная среда рассматривается как подсистема исторически сложившейся социокультурной среды и одновременно как специально организованные педагогические условия, в которых осуществляется развитие личности ребенка. В этом смысле образовательная среда интересна своим функциональным назначением, с точки зрения качества предоставляемых ею образовательных возможностей для эффективного саморазвития ее субъектов. В контексте рассмотрения проблем инклюзивного образования понятие среды приобретает особую актуальность. Это связано с тем, что включение ребенка с особыми образовательными потребностями предъявляет новые требования к ее организации. Изменение касается технологических, организационно-методических, нравственно-психологических и других параметров.

Прежде чем разрабатывать инклюзивную образовательную среду мы

В основе организации инклюзивной образовательной среды, на наш взгляд, выступают следующие принципы:

1. Раннее включение в инклюзивную среду. Это обеспечивает возможность абилитации, то есть первоначального формирования способностей к социальному взаимодействию;

2. Коррекционная помощь. Ребенок с нарушениями развития обладает компенсаторными возможностями, важно их «включить», опираться на них в построении образовательно-воспитательного процесса. Ребенок, как правило, быстро адаптируется к социальной среде, однако, он требует организации поддерживающего пространства и специального сопровождения (что также выступает в качестве условий, учитывающих его особые потребности).

3. Индивидуальная направленность образования. Ребенок с нарушениями может осваивать общую для всех образовательную программу, что является важным условием его включения в жизнедеятельность детского коллектива. При необходимости разрабатывается индивидуальный образовательный маршрут в зависимости от особенностей, глубины дефекта и возможностей ребенка. Маршрут должен быть гибким, ориентироваться на зону ближайшего развития, предусматривать формирование речевых умений, основных видов познавательной деятельности соответственно возрасту, развитие социальных умений.

4. Командный способ работы. Специалистам, педагогам, родителям необходимо работать в тесной взаимосвязи (по командному принципу), что предполагает совместное построение целей и задач деятельности в отношении каждого ребенка, совместное обсуждение особенностей ребенка, его возможностей, процесса его движения в развитии и освоении социально-педагогического пространства.

5. Активность родителей, их ответственность за результаты развития ребенка. Родители являются полноправными членами команды, поэтому им должна быть предоставлена возможность принимать активное участие в обсуждении педагогического процесса, его динамики и коррекции.

6. Приоритет социализации как процесса и результата инклюзии. Главным целевым компонентом в работе является формирование социальных умений ребенка, освоение им опыта социальных отношений. Ребенок должен научиться принимать активное участие во всех видах деятельности детей, не бояться проявлять себя, высказывать свое мнение, найти себе друзей; развивая межличностные отношения, научить других детей принимать себя таким, какой есть. А это, в свою очередь, возможно при достаточном уровне личностного и познавательного развития ребенка.

7. Развитие позитивных межличностных отношений не является спонтанным процессом, это также выступает предметом специальной работы педагогов.

8. Одной из системообразующих характеристик эффективной образовательной среды выступает ее безопасность (физическая и психологическая). Психологически безопасной средой можно считать такую среду, в которой большинство участников имеют положительное отношение к ней; высокие показатели индекса удовлетворенности взаимодействием и защищенности от психологического насилия (Баева И.А., Лактионова Е.Б.).

На основе данных принципов организуется инклюзивная образовательная среда в нашем образовательном учреждении. Для того, чтобы среда соответствовала принципам – необходимо было продумать структуру её организации. Изучив работы Е.А.Климова, В.А. Ясвина, Тарасова С.В., в которых предложены составляющие образовательной среды учреждения, мы выделили структуру инклюзивной образовательной среды как пространства социализации детей с различными возможностями и особенностями, включающую в себя пространственно-предметный, содержательно-методический и коммуникативно-организационный компоненты

Пространственно-предметный компонент это материальные возможности учреждения - доступная (безбарьерная) архитектурно-пространственная организация; обеспеченность современными средствами и системами, соответствующими образовательным потребностям детей).

Для беспрепятственного передвижения в пространстве детей с ослабленным зрением необходимы пограничные линии (фото) в виде окантовки красного цвета на дверях, столах, пособиях, разметки в физкультурном и музыкальном залах.

Для передвижения по лестнице можно предложить следующее оформление ступеней: на ступенях резиновые вставки, которые сигнализируют слепым детям о крае ступени, на соседнем рисунке окраска перил + жёлтая полоса на ступенях для слабовидящих детей.

На следующем слайде на стене можно увидеть тактильный выпуклый знак в виде ступеней в начале и в конце пролёта – тоже, чтобы дети знали, где начинается и где кончается пролёт - так как знак выпуклый, то он инофрмативен и для слепых детей.

Учитывая особенности пространственной ориентировки детей, повышенную травмоопасность, мы модернизировали мебель: срезали углы столов и кроватей.

Для ребенка с ограничением двигательной и зрительной функции столы оснащаются специальными бортиками, не позволяющими предметам укатится. А для ребенка с ограничением подвижности необходим специальный стол-стул.

Принимая во внимание трудности в освоении навыков ориентирования слабовидящего ребенка необходимо обеспечить тростью и обучать приемам передвижения с её помощью, начиная с дошкольного возраста.

Одним из параметров безбарьерной среды является техническое обеспечение образовательного процесса. Для различных категорий детей применяются специальные технические средства (например, для детей с нарушенным слухом характеристики безбарьерной среды определяются наличием индивидуальных слуховых аппаратов (или кохлеарных имплантов), FM-систем, а также внедрением компьютерных технологий в учебный процесс, облегчающих освоение образовательной программы.

Для детей с нарушенным зрением создана повышенная освещенность (не менее 1000 люкс) или местное освещение не менее 400-500 люкс. Группы и кабинеты оснащены вспомогательными средствами коррекции: подставки для детей с косоглазием, конторки – рабочее поле под углом 45 С, лупы для увеличения рассматриваемых изображений, экраны с подсветкой.

Для развития тактильного восприятия и подготовки руки слабовидящего ребенка к чтению используем тактильные книги, учебные материалы с использованием шрифта Брайля. Для прослушивания аудиосказок предлагаем аудиоплееры, переносные колонки.

Содержательно-методический компонент включает в себя адаптированный индивидуальный маршрут развития ребенка, вариативность и гибкость образовательно-воспитательных методик, форм и средств;

Коммуникативно-организационный компонент – это личностная и профессиональная готовность педагогов к работе в смешанной (интегрированной) группе, благоприятный психологический климат в коллективе, управление командной деятельностью специалистов.

Организованная таким образом инклюзивная образовательная среда работает при условиях:

1. Комплексного и многоуровневого сопровождения участников образовательного процесса: педагога (научный руководитель, администрация), обучения детей (дефектолог, психолог, родители) и социализации детей (психолог, родители, волонтеры).

Виды (направления) комплексного сопровождения:

профилактика;

диагностика (индивидуальная и групповая (скрининг));

консультирование (индивидуальное и групповое);

развивающая работа (индивидуальная и групповая);

коррекционная работа (индивидуальная и групповая);

психологическое просвещение и образование (повышение психолого-педагогической компетентности администрации, педагогов, родителей).

В основе поддержки лежит метод комплексного сопровождения, реализующего четыре функции: диагностика возникающих у ребенка проблем; поиск информации о сути проблемы и способах ее разрешения; консультация на этапе принятия решения и выработке плана решения проблемы; помощь на этапе реализации решения проблемы.

2 Преемственности дошкольного и школьного образования на уровне дидактических технологий, образовательных программ, воспитательного пространства учреждений.

Создание гибкой и вариативной организационно-методической системы, адекватной образовательным потребностям детей с различными возможностями обеспечивается преемственностью систем дошкольного и школьного образования. При этом совместная деятельность специалистов детского сада и школы осуществляется как сотрудничество по выработке совместных решений в сфере создания педагогических условий инклюзии. Такой подход позволяет установить особого рода взаимосвязь между детским садом и начальной школой, между воспитателями и родителями. Отличительной чертой подобного рода взаимосвязи является стремление педагогов и родителей к созданию в разные возрастные периоды развития ребенка с ОВЗ такой образовательной среды, которая бы стимулировала прогрессивный ход его воспитания и обучения без дублирования и пробелов в содержании материала.

Обобщая работу в данном направлении, мы отмечаем, что инклюзивная образовательная среда, созданная с учетом вышеперечисленных принципов, структуры и условий её организации, способствует стимулированию развития самостоятельности, инициативности и активности ребенка с ОВЗ, обеспечивает разным детям доступ к развитию своих возможностей с учетом особых образовательных потребностей и является эффективным условием реализации инклюзивного образовательного процесса.

Литература

1. Abidova, N.Z. Creating an Inclusive Educational Environment for Children with Special Educational Needs/ International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT, ISSN:2509-0119)/ Vol 20, No 2 (2020)

2. Лошакова И. И., Ярская-Смирнова Е. Р. Интеграция в условиях дифференциации: проблемы инклюзивного обучения детей-инвалидов // Социально-психологические проблемы образования нетипичных детей. Саратов: Изд-во Пед. ин-та СГУ, 2002..

3. Назарова Н. Интегрированное (инклюзивное) образование: генезис и проблемы внедрения // Социальная педагогика. - 2010. - № 1.

4. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001.

Abidova Nilufar Zakirovna,
Nizomiy nomidagi TDPU,
logopediya kafedrasi dotsenti.
Sanoqulova Binafshaxon Yigitali qizi.
“Logopediya” yo‘nalishi 2-kurstalabasi

NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BO‘LGAN BOLALARDA KOMMUNIKATIV FAOLIYATNI KORREKSIYALASHNING ASOSIY USULLARI

Annotatsiya. Maqolada nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalarda kommunikativ faoliyatni korreksiyalashning asosiy usullari tahlil etiladi. Kommunikatsiyaning samarali qoidalari, eshitish ko‘nikmalari va defektologning ish faoliyati yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar, kommunikativ faoliyat, korreksiya, qoida, ko‘nikma, interfaol o‘yinlar texnologi, tashkilotchi, maslahatchi, fasilitator.

Аннотация. В статье освещаются основные методы коррекции коммуникативной деятельности у детей с речевой недостаточностью. Проанализированы эффективные правила общения, слуховые навыки и трудовая деятельность дефектолога.

Ключевые слова: дети с речевой недостаточностью, коммуникативная деятельность, коррекция, правило, умение, интерактивные игры технолог, организатор, консультант, ведущий.

Bolalarni yoshlikdan avvalo oilada, so‘ngra ta’lim maskanlarida muloqotga o‘rgatib boriladi. Muloqotga o‘rgatishning usullaridan biri mashg‘ulotlar tarzida shakllantirishdir. Avval elementar o‘zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib topshiriladi. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonni dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya’ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi.

Ma’lumki, interfaol ta’lim jarayoni muloqot, ya’ni kommunikatsiyaga asoslanadi. Uning asosiy unsuri bu kommunikatsiyadir. Bunda defektolog samarali kommunikatsiyani tashkil etishda bir nechta psixologik qoidalarga rioya qilishi zarur. Interfaol ta’limda kommunikativ jarayonni tashkil etishda uni to‘g‘ri tashkil etish, dialogni, ya’ni muloqotni samarali rivojlantirish, shuningdek, eshitish va nutqni kompetentlik darajasida olib borishning psixologik qoidalari mavjud[2]. Quyida shu qoidalarning ayrim psixologik aspektlarini tahlil qilamiz.

Bu qoidalar orasida samarali tinglash qoidasi interfaol ta’limni tashkil etishda alohida o‘rin tutadi. Kommunikatsiyaning samarali eshitish qoidalari:

bolaning aytayotgan gaplarini eshitishingiz uchun qulay sharoit yarating. uning sizga gapirishi mumkinligini xis etishiga yordam bering, uning uchun tegishli sharoit yarating. telefonni o‘chiring. sizga hech kim halaqit bermaydigan joy tanlang.

faol holatni egallang. gavdaning harakati miyaning ish faoliyati bilan o‘zaro bog‘liqdir. agar gavda me’yorda harakatlansa, miya ham shunday harakatlanadi. aksi bo‘lganda esa, miyaning faoliyati ham sustlashadi.

diqqatingizni dizartriyali bolalarga qarating. bu holatda tinglash, diqqat qilish oson. chetga yoki yerga qaralsa, xavfli vaziyat tug‘iladi, bizning fikrlarimiz nigohimizni ta’qib qilishi mumkin. suxbatdosh bilan vizual aloqani o‘rnating, biroq unga tikilib qaramang (gohida bu dushmanlik deb qabul qilishi mumkin).

eshitishni xohlayotganingizni ko‘rsating. qiziqayotganligingiz bilinib turishi kerak. sizning holat va ishoralaringiz suhbatdoshingizni tinglayotganingizni bildirib turishiga erishing. suhbatdoshingiz diqqat bilan eshitadigan kishi bilan muloqot qilishni xohlayotganini unutmang.

dizartriyali bolalarga barqaror e’tiborda bo‘ling. qog‘ozga hech narsa chizmang, barmoq yoki ruchka bilan taqillatmang, qog‘ozni shitirlatmang. har qanday chalg‘itadigan harakat - stolga qarash, o‘zingiz bilan olib kelgan qog‘ozga nazar tashlash - diqqatni so‘zlovchi bilan begona predmetlar o‘rtasida bo‘lishga majbur qiladi[1].

tinglash va eshitish kerak. suhbatdoshingiz nima haqida gapirayotganiga diqqatingizni jamlang. fikrlarning «chalg‘ishi»ga yo‘l qo‘ymang. bolaning fikrini tushunish uchun diqqat bilan eshitishga harakat qiling.

eshitish jarayonini mantiqan rejalashtiring. bizga gapirilayotgan gaplarning hammasini eslab qolish qiyin, lekin asosiy fikrlarni eslab qolish shart.

suhbatdoshingizning his-tuyg‘ularini tushunishga xarakat qiling. nafaqat so‘zlarning ma’nosini, balki suhbatdoshning tuyg‘usini ham xis etish zarur. kishilar o‘z fikr va tuyg‘ularini qabul qilingan ijtimoiy me’yorga muvofiq “kodlangan” holda uzatishlarini yodda tuting.

kuzatuvchan bo‘ling. hissiy muloqot muloqotning katta qismini egallagani uchun so‘zlovchining noverbal signallarini kuzating.

muloqotga mas’ul bo‘lishdan qochmang. muloqotda ikki kishi qatnashayotgani uchun u dialogdir. shuning uchun dizartriyali bolalar rolini ular galma-gal egallashadi. suhbatdoshingizga uni haqiqatan ham tushunib tinglayotganingizni ko‘rsatishga harakat qiling. bunga faol hissiyot, aniqlashtiruvchi savollar bilan erishish mumkin. agarda siz unga o‘zingiz bu haqda aytmasangiz, suhbatdoshingiz sizning tushunayotganingizni bilmasligi mumkin.

ehtiyotkorlik va odob bilan tanqid qiling, baholamang. tanqid suxbatdoshingiz shaxsiga emas, balki uning fikriga ыaratilgan bщlishi shart. suhbatdoshingizga nisbatan ma’qullovchi munosabatda bo‘ling. unga fikrlarini aniq ifodalashga yordam bering. siz tomoningizdan bildiriladigan har qanday salbiy reaksiya so‘zlovchida o‘ziga ishonchsizlik hissi, himoyalanish reaksiyasini uyg‘otadi.

Faol kommunikativ jarayonni tashkil etilganda dialogni paydo bo‘lishi tabiiy hol. Bu jarayonda ham bir qator psixologik aspektlar mavjud bo‘lib, ular interfaol ta’limni samarali tashkil etishdagi asosiy elementlardan hisoblanadi. Interfaol ta’limda dialog jarayonidagi eshitish ko‘nikmalari:

1. Noverbal eshitish

“Ko‘z ko‘zga “ kontakti;

gavda, tana tili;

ma’lum bir tovushlar (taqlidiy so‘zlar, yuklamalar)ni qo‘shib tinglash (axa, uu, a-aaa, hmm...);

bizning fikr va tuyg‘ularimiz.

2. Ko‘zgudek aks ettirish

noverbal eshitish;

sherigining so‘z va ifodasidan foydalanib, “matnga yaqin” holda uning so‘zlarini takrorlash;

men ...deganingizni eshitdim, tushundim;

suhbatdoshingizni to‘g‘ri tushunganligingizga amin bo‘ling.

3. O‘zgacha ifodalash (eshitganlarini jamlash)

noverbal eshitish;

ko‘zgudek aks ettirish;

sherigidan ya’ni boshqa bir dizartriyali bolalardan eshitganlarini qisqa shaklda o‘z so‘zi bilan takrorlash;

o‘zining emas, sherigining fikr, tuyg‘u, g‘oyalarini takrorlash;

suhbatdoshingizni to‘g‘ri tushunganligingizga amin bo‘ling;

sherigingiz uchun muhim bo‘lgan hamma narsani takrorlaganingizga ishonch hosil qiling.

4. Qo‘shilish

noverbal eshitish;

ko‘zgudek aks ettirish;

sherigidan eshitganlarini qisqa shaklda o‘z so‘zi bilan takrorlash

sherigining fikri va tuyg‘ulariga qo‘shilish (fikrga qo‘shilish va qabul qilish shart bo‘lmagan holda tushunish);

sening o‘rningda bo‘lganimda, men ham o‘zimni shunday his qilgan bo‘lardim: bu tushunarli, har bir kishi bilan shunday xodisa ro‘y bergan, hammamizning jahlimiz chiqadi…

5. Rag‘batlantirish (komplimentlar)

sherigingizni ochiqligi va ishonchi uchun maqtash;

buni siz menga aytayotganingiz uchun raxmat;

sizning fikringizni bilish men uchun muhimdir;

men bu haqda o‘ylab ko‘raman;

sizning ochiqligingiz menga yoqadi;

siz butunlay haqsiz, men bu haqda o'ylab ko'rishim kerak ekan[4].

6. 4 qadamli formula

1. Qachon... (hodisalarni tasvirlash);
2. Men o'yladimki...(fikrni ifodalash);
3. Men his qildim... (tuyg'ularni ifodalash);
4. Keyingi safar siz ...qilishingizni xohlardim; agar siz ..., menga yordam berardi (vaziyatdan to'g'ri taklif bilan chiqish).

Quyidagilarni indamay bajaring:

dizartriyali bolalar gapirayotganlarini tizimlang: muhim g'oyalar, asosiy so'zlar, sanalar, ismlar...;

eshitganlaringizni tahlil qiling, bilgan narsalaringiz bilan qiyoslang;

his-tuyg'ularni eshitishga harakat qiling - ko'pincha ular so'zlarga zid keladi;

so'zlovchining fikrini tushunishga xarakat qiling;

o'z fikrlaringizga «kelish» va «ketish»ga ruhsat bering, diqqat-e'tiboringizni o'z fikrlaringizga emas, so'zlovchining fikriga jamlang.

Interfaol ta'lim jarayonida defektologning roli keskin tarzda o'zgarib boradi. Defektolog bu – mashg'ulotni ishlab chiquvchi (interfaol o'yinlar texnologi), tashkilotchi, maslahatchi (konsultant), fasilitator, kommunikator, psixolog sifatida ish olib boradi.

Defektolog – interfaol mashg'ulot uchun o'yinlarni ishlab chiquvchi (o'yin texnigi). Amaliyotda rahbar va mutaxassislarni o'qitishda tayyor ishlab chiqilgan o'yinlardan hamma vaqt ham foydalanib bo'lmaydi.

Buning sabablari juda ko'p:

nazariy ma'lumotlar va amaliy masalalarga tegishli adabiyotlarning yo'qligi, odatga ko'ra ko'p adabiyotlarda nazariy masalalarga oid, yoki nazariyasini bilmasa, tushunish qiyin bo'lgan rasmlar to'plamidan iborat, yoki qaysidir bir texnologiyani tasvirlanadi;

ko'pchilik mualliflar amaliy ishlab chiqarishda o'zlarining blok –strukturalari yoki tasvirlagan o'yin sahnalarini taqdim etadilar, ammo yangi ish boshlagan defektologlar foydalanishlari uchun qulay bo'lishini o'zlariga maqsad qilib qo'ymaydilar;

yaxshi tasvirlangan o'yinlar odatda kichik adadda (tirajda) bosib chiqariladi va keng ommaga mo'ljallanmaydi;

ayrim bir sinf o'quvchilari uchun mo'ljanlanmaganligi hamda sinfdagi ayrim nogiron o'quvchilar uchun mos emasligi;

sinf xonasining o'yin shartiga mos emasligi.

Yuqorida ta'kidlanganlarga ko'ra, kuchi, vaqtini, sharoitni va o'xshashini qidirgandan ko'ra, defektologga o'zi ko'zlagan va kutgan natijani beruvchi shaxsiy texnologiyani ishlab chiqish osonroq. Texnologiya tanlovi, defektologning o'quvchilarga yetkazishi kerak bo'lgan materialiga va u qo'ygan maqsadga bog'liq. Ishlab chiqa oladigan, tashkil qila oladigan va har qanday interfaol texnologiyalar asosidagi mashg'ulotlarni o'tkaza oladigan defektologni

Defektolog – interfaol o'yin tashkilotchisi. Bu funksiya o'yinning barcha bosqichlarida o'zini namoyon qiladi: o'yingacha, o'yin vaqtida va o'yindan keyin. Defektolog tashkilotchi rolida bo'lar ekan, o'yinning barcha bosqichlarida: maqsad qo'yishda, qaror qabul qilishda, rejalashtirishda, o'yin jarayonini tashkil qilishda va uning yo'li va natijasini nazorat qilishda, zarur bo'lganda, o'yin mazmunini o'zgartirishda ishtirok etadi.

O'yin jarayoni defektologdan faoliyatning turli ko'rinishlarini: o'yin guruhi faoliyatini muvofiqlashtirish ishlarini, guruhlararo bahs va munozaralarni, boshqarish, yordam ko'rsatish va

emosional madad berishni, ish mazmunini tahlil qilishni, bajarilayotgan ishning qoida va me'yorlarini nazorat qilishni talab qiladi.

Bundan tashqari tashkilotchi o'yin o'tkazadigan va dam oladigan xonalar: o'yin o'tkazish uchun anjomlar, "o'yin maydonida" kerakli miqdordagi ish o'rinlari bo'lishini ta'minlash bo'yicha ham shug'ullanishi kerak.

Hamma belgilangan ishlarni amalga oshirib bo'lgandan so'ng, avvalgi xolatiga qaytishi, ya'ni, dizartriyali bolalarlarning o'yindan qoniqqanlik va natijalardan olingan taassurotlar darajasini belgilash maqsadida anketa so'rovnoma tarqatishi kerak.

Defektologning tashkilotchilik rolini tavsiflagan xolda, o'quv mashg'ulotlarini, ayniqsa, ishbilarmonlik o'yinlarini boshqarish defektolog faoliyatida boshqa o'tkaziladigan mashg'ulotlardan tubdan farq qilishini aytib o'tish joiz.

Boshqaruvchi (tashkilotchi), ishbilarmonlik, innovatsiyali, aprobatsion- qidiruv o'yinlarida nafaqat rejalashtirilayotgan o'yin faoliyatining mazmuni va o'tkazish shakli bilan birga o'yinni olib borishni bilishi, o'yin tartibini nazorat qilishi, kutilmagan holat va adashishlarni tezda sezishi va muammoli holatlarni boshqarishi, o'yin davomida tuzatishlar kiritishi kerak. Shu bilan birga, o'yindagi barcha rollarni va sahnani yaxshi bilishi, ya'ni yoddan olib borishi kerak.

Bu barcha jarayonlarni boshqarish defektologdan tashkilotchilik qobiliyatini, faollik va topqirlikni, qat'iylik, harakat tezligi, kommunikativlik va kishilarga o'z ta'sirini o'tkaza olishni talab qiladi.

Defektolog mashg'ulot maqsadiga muvofiq ravishda guruh ichidagi va guruhlararo muloqotni, balki har bir qatnashchi o'z fikrini ayta olishini, faolligini boshqaradi, aytilgan fikrlarni sharhlaydi, natijalaydi va yakunlaydi[3].

Quyida o'quvchilarning erkin kommunikatsiyasini ta'minlovchi va bahs-munozaralarini boshqarishning asosiy bir nechta qoidalari berilgan:

Umumiy munozara vaqtida "sen", "biz", "odamlar" so'zini emas, balki "men" olmoshini ishlating. Masalan: "Bu guruhdagi odamlar bir oz asabiylashgan" emas "men bir oz asabiylashganman" deb aytish kerak.

Boshqa kishi haqida uchinchi shaxsda emas, birinchi shaxsda, to'g'ridan –to'g'ri o'ziga murojaat qilish kerak. Masalan, "Menimcha, Alisher bunday ... demoqchi edi" ni o'rniga, "Alisher, menimcha sen buday... demoqchi eding" deb almashtirish kerak.

Guruhda sodir bo'layotgan hodisalar haqida turli nazariyalar tuzishdan saqlaning.

Ayni paytdagi davr doirasida qolishga harakat qiling: faqat hozir o'ylayotgan va his qilayotgan narsangiz haqida muxokama qiling: shu yerda va hozir.

O'quvchilarga mashg'ulotlarda o'zlarini (jismonan va ma'nan) qulay his qiladigan muxit yaratish juda muhim, bu ularning o'qish va rivojlanishlariga katta yordam beradi.

Ishonchlilik muhitini hosil qilish quyidagi ko'pgina omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin:

"jarayon maydoni", ya'ni qulay atrof – muhit (havo, yorug'lik, mebel, videotexnika, flipchartlar va hokazo);

defektologning ishonchliligi va yoqimliligi orqali birinchi taassurotlarni hosil qiluvchi taqdimoti;

guruh bilan tashkiliy ishlar haqida: ish tartibi, tanaffuslar va o'yinning asosiy bosqichlari muhokamasi;

"ixtiyoriylik" tamoyilini qabul qilish: agar kim guruhda ishlashni xohlamasa, majburlash va o'zini oqlashga majbur qilish kerak emas;

guruhda bor bo'lgan bilim va amaliy tajribani ko'rsata bilish;

"jalb etuvchi", "asabiylashishni yo'qotuvchi", "qiziqtiruvchi" mashq va treninglarni tashkil etish;

Natijalar to'g'risida hissiyot, taassurotlar haqida gapirmasdan va tanqid qilmasdan "hamma hammaga" asosida muhokama o'tkazish.

Ish o'yinlari natijalarini muhokama qilganda, ko'proq uning faoliyati natijasiga, qabul qilingan qaror, ishlab chiqilgan dastur va loyihalar tahliliga, kommunikativ mashqlarda o'zaro ta'sir jarayoniga ahamiyat berish kerak. Refleksli tahlil, o'zi va sherigining hatti-xarakati haqida fikr yuritish yetarlicha vaqt talab qiluvchi, o'ylash jarayonidir. Dizartriyali bolalarlar faqat o'ylabgina qolmay, balki mustaqil rvishda yakuniy fikr va qarorlarga kelishlari ham mumkin.

Interfaol o'zaro ta'sir haqida gap ketganda, "muloqotdagi iliqlik" tushunchasi quyidagilardan tashkil topgan:

kommunikativlik bo'yicha sheriklarning teng huquqliligi;

ayblovning yo'qligi;

"himoyalanish pozisiyasining" yo'qligi;

yaqinlik va ishonch;

samimiylik.

Interfaol ta'lim jarayonida defektologning roli keskin o'zgarib turadi, u jarayonni tashkil etadi va boshqaradi, vazifalarni oldindan tayyorlaydi, savollarni tuzadi va guruhlarga ta'limi muammolarni yaratadi, jarayon davomida turli maslaxatlar beradi, vaqtni va tartibni nazorat qiladi. Bunda jarayon natijasida dizartriyali bolalarlar mashg'ulot mavzusi bo'yicha birgalikda bir to'xtamga kelishlari orqali ularning mavzuni o'zlashtirishlari ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1, Abidova, N.Z. Inclusive Education Of Children With Special Educational Needs // The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x, 2021.

2, Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999. – 29 b.

3, Филичева, Т.Б. Дети с общим недоразвитием речи. Воспитание и обучение [Текст] : учебно-методическое пособие / Т. Б. Филичева. –М. : Издательство ГНОМ и Д, 2007.

4, G'oziev, E.Muomala psixologiyasi. -T.,2001 23-bet

Gapurova Dilnoza Tadjibayevna
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi (PhD)
Muhammadsharipova Nafisa
logopediya yo`nalishi talabasi

AFAZIYA -SISTEMALI NUTQ BUZILISHI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada afaziya nutq nuqsoni bo`lgan shaxslarning o`ziga xos xususiyatlari, ular nutqini shakillantirish va rivojlantirish orqali nutqida kamchiligi bo`lgan shaxslarni xayotga moslashuvini osonlashtirish mumkinligi, muloqotni rivojlantirishda asosiy rol egallashi ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: Afaziya, motor afaziya, sensor afaziya,dinamik afaziya,amnestik afaziya,efferenet afaziya, semantik afaziya,organik jarohatlanish, bosh miya, patalogiyalar, nutqiy patalogiyalalar.

Ключевые слова: Афазия,моторная афазия,сенсорная афазия, динамическая афазия, амнестическаая афазия, ефферентная афазия, семантическая афазия, органические поражения, головной мозг, патологии, речевые патологии.

Key words: Aphasia,motor aphasia, sensory aphasia,dynamic aphasia,amnestic aphasia, efferent aphasia, sematik aphasia,organic injury, brain pathologies, speech pathologies.

Afaziya-bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida, shakillangan nutqning yo'qolishi. Yunonchadan olingan bo'lib (aphatos) "nonutq" degan manoni anglatadi. Til buzilishi yani faqat og'zaki nutqning buzilishi emas balki shunishning,bilish jarayonlarining buzilganligini yani inson ongida aks etuvchi til sistemasining buzilishi hisoblanadi.

Sababi: miyadagi til markazlarining shikastlanishi,turli psixalogik travmalar,organik jarohatlanishlar,kuchli infeksion kasalliklar natijasida yuzga keladi (Insult,O'sma,mexanik jarohat).

Afaziya-orttirilgan til buzilishi bo'lib, miyadagi til markazlari shikastlanganda ro'y beradi. Unda shikastlanishning darajasi va sohasiga qarab gapirish yoki tushunish yoki bo'lmasam ikkalasi birdaniga birgalikda izdan chiqqan bo'ladi. Bizga ma'lumki ayrim bemorlarda nutqning to'liq yo'qolishi kuzatilsa,ayrimlarida esa qisman yo'qolishiga ko'p bor guvoh bo'lamiz.Bu holat ham bizda jarohat qanchalik darjada keng qoplanganlik dadrajasiga bog'liq bo'ladi.

Afaziya bizda kelib chiqish joyiga ko'ra 2ta asosiy turga bo'linib o'rganiladi.

-Motor afaziya (Broka)

-Sensor afaziya (Vernike)

Afaziyani bartaraf etshda bir qancha olimlar tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar. Xususan Lichtheim afaziyani o'rganishda bir qancha yutuqlarga erishgan. U afaziyani broka afaziyasi, vernike afaziyasi, konduktiv afaziya, transkortik sensorli afaziyalarga bo'lib chiqadi.

Yani afazik bemorlar kuzatilganda ularning nutq buzilishlari turli xil harakterga ega bo'lgan. Biz broka sohasi afaziyasiga qisqacha tarif beradigan bo'lsak yani bemorda aynan broka markazi jarohatlangan bo'lsa, bu bemorda harakatdagi nuqsonlar, qiyinchiliklani yuzaga keltiradi. Bunda bemor bizning gapimizni tushunadi, anglaydi, tafakkur, tasavvur va idrok qiladi, yani broka markazi jarohatlangan bemorlarning bilish jarayonlari normal holatda bo'ladi. Faqatgina ular bizga o'z emotsiyalarini bildirishga, ichki kechinmalarini so'z orqali ifoda etib bera olishga qiynalishadi. Chunki yuqorida aytib o'tilganidek broka afaziyada harakatdagi qiyinchiliklar yuzaga keladi yani bemor biz bilan muloqot qilmoqchi bo'lganda, unda yuzdagi mimika muskullari, artikulatsion aparatidagi harakat muskullaridagi qiyinchiliklar yuzaga keladi. Oqibatda bunday qiyinchiliklar ayrim so'zlarni qoldirib ketish,faqat kalit so'zlar bilan gapirish holatlariga olib keladi.Aynan shuning uchun ham ayrim manbalarda broka markazi telegrafik nutq deb ham yuritiladi. Broka afaziyasi markazi shikastlangan bemorlar bilan biz korreksion mashg'ulotlarda ko'proq urg'uni,mayda matorikalarini rivojlantirishga qartishimiz lozim sanaladi.

Vernike sohasi afaziyaga to'xtaladigan bo'lsak. Bu markaz jarohatlanganda bemor bemalol o'zi mustaqil gapira oladi lekin u gapirayotgan gap mazmunsiz bo'ladi.Uning grammatikasi joyida bo'lshi mumkin lekin u tanlagan so'zlar mantiqan,mazmunan bir- biriga mos kelmaydi.Yani vernike markazida tushunish izdan chiqqan bo'ladi.Yani bilish jarayonlari buzilgan bo'ladi.Sizning so'zlayotgan nutqingizni idrok qila olamydi yani sizning munosabtingizga reaksiya bildira olmaydi. Bunday turdagi bolar bilan olib boriladigan korreksion mashg'ulotlarda biz bor e'tiborimizni bemorning idrokini,bilish jarayonlarini rivojlantirishga qaratishimiz lozim bo'ladi.

Konduktiv afaziyada -Vernike va Broka sohalari orasidagi aloqaning buzilish holatlari yuzaga keladi.Konduktiv afaziyada tushunish joyida bo'ladi lekin bemor sizning savollaringizga javob

berishga qiynaladi.Chunki aynan o'sha javob berayotgan paytda broka sohasiga uzatilishi kerak bo'lgan signal yani o'rtadagi bo'liqlik uzilgan bo'ladi.

Transkortik sensorli afaziyada belgilar sifatida Lichtheimning o'zi tushunish qobilyatidagi buzilishlarni, tashqi tasirsiz paydo bo'ladi degan malumotni aytib o'tgan.Yani transkortik deganda miya p'stlog'ida yuzaga keladigan buzilishlarni tushunar ekanmiz.

Endilikda Luriyaning ishlariga ko'z tashlaydigan bo'lsak.Luriya ham afaziyaga chalingan bemorlar ustida ko'p tadqiqotlar o'tkazgan.Luriya afaziyani tasniflarga bo'lib o'rganadi.

-Sensor afaziya;

-amnestik afaziya (vizual-mnestik,audial-mnestik);

Semantik afaziya;

Motor afaziya(afferent,efferent);

Dinamik afaziya;

Sensor afaziyada fonematik eshitishning izdan chiqishi

Amnestik afaziya-predmet otini ayta olmaydi,lekin tasvirlab beradi.

Semantik afaziya-nutqni tushuna olmaslik.

Motor afaziya –tovushni ifoda eta olmaslik.Motor afaziyaning o'zi hamikkiga bo'linadi. Afferent afaziyada tovushlarni chalkashtirish yani bir guruhga mansub so'zlarni alamashtirib qo'llaydi. Efferent afaziyada esa tovushlarni bemalol talaffuz qiladi,lekin so'z va iborani tallafuz qilishga qiynaladi.

Dinamik afaziya-ichki dasturni tuza olmaslik aynan ichki nutqning buzilishi hisoblanadi.

Hozirgi kunda qo'llaniladigan tasnif bu Bostonning tasnifidir.

Xulosa shundaki afaziya miya bilan bog'liq buzilishlarni o'z ichiga oladi.Biz pedagoglar nafaqat afazik balki barcha turdagi imkoniyati cheklangan shaxslar bilan korreksion mashg'ulotlarni ularning oily psixik jarayonlariga asoslangan holda ish olib borishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.M.Ayupova Logopediya Darslik.T.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007
2.Mo'minov. L ,Ayupova. M Logopediya –T.,1993
3.Logopediya L.S.Volkova, S.I.Shaxovskaya.Izd-vo "Vlados"-M.,2002

Toxtiyarova Sh.E.,
TDPU Logopediya kafedrasi PhD o'qituvchisi

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA TA'LIMDA QIYINCHILIGI BO'LGAN BOLALAR TOIFASINI ANIQLASH MUAMMOLARI

Biz nafaqat geosiyosiy, balki ta'limiy sohalarga ham o'z ta'sirini ko'rsatadigan serqirra dunyoda yashaymiz. Buning ta'sirida so'nggi paytlarda pedagogikadagi xilma-xillik masalalari jahon miqyosida dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda, chunki.

Bugungi kunda nafaqat turli etnik, madaniy va ijtimoiy muhit, balki o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlari, shu jumladan rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar sonining tobora ortib borishi ham o'quvchilarning o'rtasida o'zaro farq yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Pedagoglarning

vazifasi o‘quvchilarning madaniy va ijtimoiy xilma-xilligiga muammo sifatida emas, balki har bir bolani eshitish va tushunish, uning individualligi va o‘ziga xosligini namoyon etish, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyati sifatida qarashdan iborat.

Bundan kelib chiqqan holda pedagogika muhitidagi zamonaviy turfa xillik tushunchasi ta’lim jarayoni subyektlarining quyidagi mezonlarga asoslangan xususiyatlarini nazarda tutadi: salomatligining holati, psixofizik xususiyatlari; o’quvchi va uning oilasining ijtimoiy holati; intellektual va ijodiy qobiliyatlari; etnik guruhi va ona tili, milliy an’analari, madaniyati va mentaliteti; ijtimoiy-emotsional xususiyatlari; subkultural qoidalar.

O’quvchilarning turfa xilligini hisobga olgan holda zamonaviy ta’lim muassasalarining inklyuziv sohasiga yuqoridagi mezonlarga mos keluvchi quyidagi tipologik guruhlar kiritilishi lozim:

- nogironligi bo’lgan va/yoki o’ziga xos psixofizik rivojlanishga ega bolalar;
- turli darajada kam ta’minlangan oilalarning farzandlari;
- turli sohalarda o’ziga xos qobiliyatlari bo’lgan bolalar;
- ijtimoiy-emotsional jihatdan o’ziga xos, o’zlashtirishi qiyin bo’lgan bolalar;
- muhojirlar va migrantlarning bolalari.

Zamonaviy maktablardagi turli tipologik guruhlarga xos bo’lgan bolalar bilan o’zaro munosabatga kirishish strategiyasini tuzishda pedagoglar hisobga olishi lozim bo’lgan ba’zi xususiyatlarni ko’rib chiqamiz.

Nogironligi bo’lgan va/yoki o’ziga xos psixofizik rivojlanishga ega bolalar tipologik guruh sifatida.

Butun Jahon Sog’liqni Saqlash Tashkilotining (BJSST) ma’lumotlariga ko’ra dunyoda 200 millionga yaqin imkoniyati cheklangan bolalar mavjud. Odatda, ularga quyidagi guruhdagi bolalar kiritiladi: nutq nuqsonlari bo’lgan bolalar; ruhiy rivojlanishining kechikishi oqibatida maktab dasturini qiyin o’zlashtiradigan bolalar; aqliy imkoniyati cheklangan bolalar; ko’rish qobiliyatida buzilishlari bo’lgan bolalar; tayanch-harakat apparatida buzilishlari bo’lgan bolalar; kombinatsiyalangan (ko’p va og’ir) nuqsonlari bor bolalar.

Bolalik yoshidagi nogironlik bolaning rivojlanishida buzilishlarning yuzaga kelishi hamda o’z-o’ziga xizmat ko’rsatish, harakatlanish, mo’ljal olish, o’z-xulq atvorini nazorat qilish, o’zlashtirish va mehnat qobiliyatining susayishiga sabab bo’ladi va natijada paydo bo’luvchi ijtimoiy dezadaptatsiya hayot faoliyatining sezilarli darajada cheklanishiga olib keladi. Shuning uchun sog’liqni saqlash va ta’lim tizimidagi mutaxassislar aqliy va jismoniy rivojlanishida kamchiliklari bo’lgan bolalarga alohida e’tibor berishlari lozim, chunki bolalik yoshida tashkil etiladigan reabilitatsion chora-tadbirlar nisbatan samaraliroq bo’ladi.

Ko’pchilik tadqiqotchilarning qayd etishicha, rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar shaxs xususiyatlarining shakllanishi nafaqat nuqsonga, balki jamiyatning bolaga bo’lgan munosabati, xususan ijtimoiy muhitda nogiron shaxs haqida hosil bo’ladigan tasavvurlarga ham bog’liq bo’ladi. BMT ning “Bola huquqlari to’g’risidagi” Konvensiyasi bu muammoni hal qilishga yo’naltirilgan asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. U nogiron bolalarga ishonchli tibbiy xizmat ko’rsatilishi, ta’lim berilishi, mehnat qobiliyatining tiklanishi va imkoniyati doirasida mehnat huquqi berilishini kafolatlaydi.

Turli davlatlarda salomatligi cheklangan bolalarni o’qitish va tarbiyalash maqsadida maxsus infratuzilmalar yaratilgan, ular maxsus maktab-internatlar, korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim beruvchi va reabilitatsion markazlar, maxsus (kompensatsiyalovchi maktabgacha ta’lim

tashkilotlari, maxsus turdagi bilalar uylari, ta'lim muassasalaridagi maxsus guruhlar va sinflarni nazarda tutadi.

Biroq salomatligi cheklangan bolalarga ta'lim berish va tarbiyalash jihatdan eng samarali vosita bu inkyuziv maktablardir. Inklyuziv ta'lim mohiyatiga ko'ra, rivojlanishida o'ziga xosliklari bo'lgan o'quvchilar sog'lom bolalar bilan birga tahsil olishadi va ayni paytda maxsus sharoitlarning (ko'cha va maktab binosidagi to'siqsiz muhit; kerakli didaktik materiallar bilan ta'minlangan ta'lim muhiti; oddiy va maxsus pedagogni qamrab olgan inklyuziv sinfda ishlash va hokazo) hosil qilinishi evaziga o'ziga xos ehtiyojlarning qondirilishiga qulay muhit yaratadi. Bunda har bir o'quvchi o'zining bilish imkoniyatlariga mos keluvchi dasturni o'zlashtiradi. Bunday uyg'unlik sog'lom bolalarda insoniylik tuyg'ularini shakllantirish va o'ziga xos rivojlanishga ega bolalarni erta ijtimoiylashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, ayni holatdan ko'rib turibmizki, integratsiya nafaqat ta'limiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham egadir.

Turli darajada ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarning bolalari alohida tipologik guruh sifatida.

Ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarning farzandlari ham alohida e'tibor talab qiladi. Odatda, yordamga muhtoj deganda biz uning turli ko'rinishlarini tushunamiz: ruhiy (tahdidlar, shaxs buzilishlari, asotsial turmush tarzi va hokazo), jismoniy (shafqatsiz jazolashlar, kaltaklash, zo'ravonlik, turli yo'llar bilan pul topishga majburlash, ovqat yetishmasligi), ijtimoiy (uysiz qolish, bolaning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish va boshqalar).

Shunday qilib, ijtimoiy yordamga muhtoj oila – ijtimoiy holati past, hayotiy faoliyat sohalaridan biri yoki bir nechtasiga doir funksiyalarni bajara olmaydigan oila hisoblanadi. Ijtimoiy yordamga muhtoj oilaning adaptiv xususiyatlari sezilarli darajada susaygan, bolani oilada tarbiyalash jarayoni qiyinchilik bilan, sust va samarasiz kechadi.

Amaliyotning ko'rsatishicha, ijtimoiy yordamga muhtoj oilalarning farzandlari bilan ishlash jarayonida pedagog duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar orasida bolaning suitsidga moyilligi, miyadan ketmaydigan qo'rquvlar hamda o'z hissiyotlarini ifodalay olmaslik yoki tushunmaslik, depressiya, agressivlik ("o'tish davri"dagi og'ir o'spirinlar), deprivatsiyalar (o'zini keraksiz deb hisoblash) kabi emotsional muammolar, nutq va harakat buzilishlari, deviant (normadan chetga chiqqan) va delinkvent (huquqbuzarlik) xulq-atvorlar ham kuzatiladi. Ko'pincha bola oilasidan topa olmagan "emotsional ozuqa"sini topish maqsadida deviant xulq-atvorni namoyish qiladi (uyidan qochib ketish, daydilik, kriminal hatti-xarakatlar) .

Qobiliyatli o'quvchilar alohida tipologik guruh sifatida.

Qobiliyatli o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari normal rivojlanishga ega oddiy bolalardan ustun bo'ladi, shunday ekan bunday bolalarning shaxsiy rivojlanishi hamda ularning jamiyat rivojiga hissa qo'shishi uchun ularni alohida maxsus ta'lim dasturlari bilan o'qitish talab etiladi.

Qobiliyatlilikning quyidagi turlari farqlanadi: umumiy intellektual qobiliyat, maxsus akademik qobiliyat (masalan, matematikaga va hokazo); ijodiy fikrlay olish qobiliyati; liderlik qobiliyati; san'antning tasviriy va ijroiy turlaridagi qobiliyat; psixomotor qobiliyat. Qobiliyatli bolalar bilan ishlashdagi asosiy strategiya sifatida boyitish va akseleratsiyadan foydalaniladi.

Akseleratsiya – o'quvchining sinfdan sinfga va ma'lum bir yosh bosqichidan keyingi bosqichga o'tishini tezlashtirish. Odatda, ma'lum bir o'quvchining muvaffaqiyatlariga nisbatan xususiy reaksiya bildirish sifatida amalga oshiriladi. Biroq akseleratsiya strategiyasiga qarshi chiquvchilar ham kam emas. O'quvchilarni o'rta darajadagi ijtimoiy va psixologik rivojlanish chegarasidan chiqarish va ta'limni tezlashtirish oqibatida ularning tengdoshlari bilan ijtimoiy tengligiga putur yetishi mumkinligi buning sabablaridan biridir.

Ijtimoiy-emotsional jihatdan o'ziga xos, o'zlashtirishi qiyin bo'lgan bolalar alohida tipologik guruh sifatida.

Ijtimoiy-emotsional jihatdan o'ziga xoslik emotsional bezovtalik, xulq-atvor buzilishlari va diqqat yetishmovchiligi sindromi hamda giperaktivlik (DYSG) kabi holatlarni o'z ichiga oladi. Bunday o'ziga xos xususiyatlarni birinchi bo'lib ko'pincha boshlang'ich sinf o'qituvchilari aniqlashadi, chunki diqqat yetishmovchiligi va o'zlashtirishning qiyinligi ayniqsa, shu davrda yaqqol namoyon bo'ladi. Biroq, odatda, boladagi mavjud emotsional buzilishlar maktabgacha yoshda shakllanadi.

Muhojirlar va migrantlarning bolalari alohida tipologik guruh sifatida.

Ixtiyoriy va majburiy tarzda ko'chib yuruvchi muhojirlar (migrantlar) mamlakatning tub aholisidan irqiy, mental va ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan farq qiladi. Buning ustiga ular turli darajadagi ma'lumot, mutaxassislik, jamiyat sanoati va uy xo'jaligidagi iqtisodiy tajribaga ega. Shunga bog'liq tarzda migrantlarni ijtimoiy jihatdan integratsiyalash murakkab jarayon hisoblanadi.

Ma'lumki, maktab ijtimoiylashtirish jarayonida katta ahamiyatga ega. Biroq muhojirlar holatida bolaning ijtimoiylashuvi sezilarli darajada o'zgaradi, chunki bunda bola begona madaniyatga moslashish, odatiy hayot tarzidan voz kechishga majbur bo'ladi. Boshqa mamlakatga kelgach bolalar o'zlarining odatiy an'analari va normalariga mos kelmaydigan yangi madaniyatga moslashishga, yangi qadriyatlarni o'zlashtirishga majbur bo'lishlari mumkin, bu esa ularning atrofdagilar bilan munosabatlari yomonlashishiga va turli konfliktlarga sabab bo'ladi. Shuning uchun tub aholining endi o'sib kelayotgan yosh avlodida tolerant munosabatni shakllantirish ta'lim tashkilotlaridagi ijtimoiy-pedagogik va tarbiyaviy ishlarning muhim vazifalaridan biri sanaladi.

Shunday qilib, o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda bir qancha muhim jihatlarni e'tiborga olish lozim: sinfdagi barcha o'quvchilarni ijtimoiy o'zaro munosabatga kirishishini ta'minlash; bolalarning ehtiyoji va imkoniyatlari turlicha ekanligi, ta'lim olishga turli darajada tayyorligi natijasida yuzaga kelgan adaptiv kognitiv krizisni hamda psixofizik buzilishlar va turli ijtimoiy qiyinchiliklarga ega o'quvchilarni ochiqchasiga yoki yashirincha chetlatish sababli yuzaga kelgan adaptiv xulq-atvor krizisini bartaraf etishni pedagogik jihatdan nazorat qilish.

Barcha umumta'lim maktablari vaqti kelib "inklyuziv" maktablarga aylantirilishi, ya'ni, har qanday o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb etishga tayyor bo'lishi kutilmoqda. Bu nafaqat alohida ehtiyojga ega bolalarning o'z tengdoshlari bilan birga ta'lim olishiga, balki maktab jamoasida o'ziga xos o'zaro munosabatlar madaniyati shakllanishi, turli maktab tadbirlarini birga o'tkazishga ham imkon beradi. Bunda bolalar o'rtasidagi farqqa nisbatan ijobiy munosabat bildiriladi, ta'lim jarayonidagi barcha subyektlarning o'zaro muloqoti ta'minlanadi, ayni paytda esa maktablarda maxsus ta'limga muhtoj turli tipologik guruhga mansub bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Воронич Е.А. Сущность инклюзивного подхода в образовании //Периодический журнал научных трудов «Фэн-наука» - 2013. - №1 (16). - С. 17-20

2. Мёдова Н.А. Инклюзивное образование в схемах и таблицах. - Томск, 2012. - 24 с.

3. Перфильева М.Ю., Симонова Ю.П., Прушинский С.А. Участие общественных организаций инвалидов в развитии инклюзивного образования / под ред. Т.Г. Туркиной. – М.: Перспектива, 2011. – 57 с.

4. Разработка и реализация индивидуальной образовательной программы для детей с ограниченными возможностями здоровья в начальной школе. Методические рекомендации для учителей начальной школы / Под. ред. Е.В.Самсоновой. - М.: МГППУ, 2012. - 84 с.

Shokirova Shaxnoza Dilmurodovna,
Nizomiy nomidagi TDPU doktoranti, falsafa doktori (PhD), dotsent

TUG'MA LAB VA TANGLAY YORIQLIKLARI OQIBATIDA RINOLALIYA NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALARNI O'RGANISH TAMOYILLARI

Nutqni to'g'ri tashxislash va unga samarali ta'sir ko'rsatish, uni bartaraf etishning eng ratsional va tejamkor usullarini tanlay olish uchun nutqiy nuqson xarakterini, uning chuqurlik holatini, darajasini, nutqiy tizimning aynan qanday tarkibiy qismlari (komponentlari) buzilganligini aniqlay ola bilish muhim. Ma'lumki, nutq nuqsonlari nutqning barcha tomonlariga: fonetika, leksika, grammatikaga ta'sir etishi, bunda nutqiy funksiyani ta'minlovchi tizimlar: nafas tizimi, ovoz hosil qilish va artikulyatsion apparat buzilgan bo'lishi mumkin. Bu esa, bolani tekshirish bir jihatdan - har tomonlama bo'lishini talab etsa, boshqa bir jihatdan – har bir alohida holatda nutqiy nuqsonning xarakteri va og'irlik darajasiga ko'ra individual tarzda amalga oshirilishi kerakligi talab etadi. Nutq nuqsonlarining turli ko'rinishlarini tahlil etishda tizimli yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Tizimli yondashuvni qo'llash nafaqat nutqiy faoliyatning aynan qaysi komponenti buzilganligini, balki, uning boshqa nutq komponetlari bilan qanday o'zaro bog'liqlikka ega ekanligini, nuqsonni keltirib chiqaruvchi sabab va uning oqibati qanday ekanligini aniqlashni nazarda tutadi.

Shuni ta'kidlash joizki, tekshirish jarayonida birgina biron-bir metod yoki usulni qo'llash nuqson xarakteri borasida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini bermaydi. Nutqning u yoki bu komponentlarining holatini aniqlashga qaratilgan usullar majmuasini qo'llash orqali olingan tekshirish natijalarini o'zaro solishtirishgina nutqiy nuqson va uning chuqurlik holati borasida aniq tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Tug'ma lab va tanglay yoriqliklari oqibatida rinolaliya nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni tekshirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Kompleks tekshirish tamoyili tanglay nuqsoniga ega bo'lgan har bir bola turli mutaxassislar: shifokorlar, pedagoglar, psixologlar tomonidan tekshirilishi lozimligini nazarda tutadi. Nuqsonning namoyon bo'lish tabiatiga ko'ra tanglay yoriqliklariga ega bo'lgan bolalarda nafaqat nutq apparatining tuzilishi, balki funksiyasining buzilishlari mavjudligini tahmin qilish mumkin. Mazkur buzilishlar lab, tanglay yoriqliklarining mavjudligida, tanglayning kaltaligi, tanglayning shilliq osti qavatidagi nuqsonning mavjudligida, tishlar qatorining va prikus buzilishlarida, ba'zi holatlarda – tilchaning kaltaligi, tanglay va halqum reflekslarining tormozlanganligida va b. namoyon bo'ladi. Mazkur nuqsonlarni aniqlash va davolash tadbirlarini amalga oshirish, shuningdek, logopedik ta'sir muddati va uning xarakteri bilan bog'liq masalani hal etish maqsadida bola xirurg-stomatolog va ortodont tomonidan tekshirilishi talab etiladi.

Aksariyat holatlarda mazkur nuqsonga ega bo'lgan bolalar nimjon, kasallikka chalinuvchan bo'lib voyaga yetadilar, ularni davolash va logopedik terapiyani amalga oshirish imkoniyati borasidagi masalani hal etishda shifokor-pediatrning maslahati talab etiladi. Tug'ma yoriqlikka ega bolalar nutqi, odatda buzilgan bo'ladi, shuning uchun mazkur nuqsonga ega bo'lgan bolani tekshirish jarayonida logopedning ishtiroki shart. Shunday qilib, tanglay nuqsonlariga ega bolalarni tekshirish jarayonida turli soha mutaxassislari ishtirok etadi. Mazkur har tomonlama tekshiruv keyinchalik samarali davolashni amalga oshirish va nutqiy funksiyani meyorlashtirish imkonini beradi. Komplekslilik tamoyili bilan ikkinchi tamoyil uzviy bog'liq.

Har tomonlama tekshirish tamoyili mazkur toifaga mansub bolalarni tekshirish har tomonlama bo‘lishini nazarda tutadi. Bolalarni turli aspektlarda: nutqiy apparatning tuzilishi va funksiyasi, intellekt, nutq, nutqiy muloqotni amalga oshirishga xizmat qiluvchi tizimlarni tekshirish bilan bir qatorda, ruhiy faoliyatni ham tekshirish talab etiladi.

Nutqiy faoliyat bolaning ruhiy jihatdan rivojlanishi, sensor, aqliy, affektiv sohalarda kechayotgan uning turli jarayonlari bilan uzviy bog‘liqlikda shakllanadi va amalga oshiriladi. Mazkur bog‘lanishlar nafaqat rivojlanishning meyor holatida, balki, rivojlanish nuqsonlarida ham yuzaga keladi. Har tomonlama tekshirish nafaqat nutqiy nuqsonni o‘rganishni, balki nutqiy nuqson va ruhiy faoliyatning boshqa tomonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni, bolaning kompensator imkoniyatlarini va b. aniqlashni nazarda tutadi. Psixologik-pedagogik tekshirish jarayonida bolaning ilk yoshda umumiy va nutqiy jihatdan rivojlanishi qanday kechgani, atrofdagi kishilarning bolaga bo‘lgan munosabati, bolaning o‘zidagi nuqsonga bo‘lgan munosabati, shuningdek, xotira, diqqat, tafakkur singari jarayonlar holati aniqlanadi. Nuqsonni aniqlashga bo‘lgan bunday har tomonlama yondashuv bolaning kompensator imkoniyatlarini aniqlash va logopedik ta’sir usullarini yanada samarali differensiatsiyallash imkonini beradi.

Tekshirishning yo‘nalganlik tamoyili bir jihatdan nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil etishni, boshqa bir tomondan – birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarning o‘zaro bog‘liqligini tahlil etishni nazarda tutadi. Tekshirish jarayonida logoped nutq nuqsonlarining yuzaga kelish sabablarini, uning namoyon bo‘lish xususiyatlarini, shu bilan birga u qanday nuqsonlarning mahsuli ekanligini aniqlaydi. Bunday sabab-oqibat yo‘nalishidagi tahlilni amalga oshirish uchun funksiyalarning, jumladan nutqiy funksiyalarning uning har bir rivojlanish bosqichida shakllanishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarning xilma-xilligini tasavvur eta bilish kerak. Rinolaliya nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolani tekshirish davomida birinchi navbatda, artikulyatsion motorika, nafas, ovoz buzilishlari va b. singari birlamchi nuqsonlarni aniqlash va tahlil etish, artikulyatsion motorika buzilishlari, nafas va tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar bilan eshitishning fiziologik holati va fonematik idrok buzilishlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rnatish, u yoki bu funksiya buzilishining xilma-xilligini tahlil etish muhim hisoblanadi. Shuni yodda tutish kerakki, talaffuzdagi nuqsonlar ikkilamchi nuqson sifatida lug‘at boyligining kambag‘alligi, nutqning grammatik jihatdan qurilishining shakllanishi, nutqiy rivojlanishning ortda qolishi holatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Savodga o‘rgatish davrida fonematik jarayonlarning rivojlanmaganligi yozma nutq buzilishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, rinolaliyada yo‘naltirilgan tekshirish va to‘plangan ma’lumotlar tahlili natijasida birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar, ularning o‘zaro bog‘liqligi aniqlanadi. Nuqson namoyon bo‘lishining bunday sabab-oqibat tahlili ularda nafaqat turli omillar birikmasini ko‘rish imkonini, balki, bir nuqson boshqa bir nuqsonning natijasi yoki sababi bo‘lganida, nuqsonning ikki turli xilda namoyon bo‘lishi esa uchinchi xildagi belgi bois yuzaga kelishining bog‘lanish qonuniyatini ko‘rish imkonini beradi. Tekshirishning yo‘nalganlik tamoyili birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni, ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil etishni nazarda tutadi.

Tekshirish davomida individual yondashuv va yuklamani taqsimlash tamoyili birinchi navbatda mazkur bolaning kompensator imkoniyatlarini, uning yaqin rivojlanish zonasini aniqlash zaruriyatini nazarda tutadi. Kompensator imkoniyatlar masalasi tahlilida e’tibor qaratish lozim bo‘lgan jihat shundaki, ba’zi holatlarda mazkur imkoniyatlarni faollashtirish birlamchi nuqson oqibatlarini, ya’ni ikkilamchi nuqsonlarni “neytrallashtirish”ga ko‘maklashadi, va logopedik terapiyaning samaradorligini oshirish, uning muddatini qisqartirish imkonini beradi. Boshqa bir

jihatdan esa, bolaning kompensator imkoniyatlarini e'tiborga olmaslik, mazkur imkoniyatlarni ishga tushirmaslik odatda birlamchi nuqson holatini murakkablashtiradi, logopedik faoliyat natijaviyligini pasaytiradi. Nutq nuqsoni odatda aniq bir bola shaxsi bilan bog'liq bo'ladi. Tekshirish jarayonidagi individual yondashuv, ya'ni, bolaning barcha shaxs xususiyatlarini e'tiborga olish, nuqson dinamikasining xarakteri, bolada ruhiy jarayonlar shakllanishining o'ziga xosliklarini o'rnatish, bola hayotida nutq nuqsonlari qanday rol o'ynashini, mazkur nuqsonlar uning ta'limni egallashiga, kattalar va bolalar bilan birgalikdagi o'zaro munosabatlariga qay tarzda ta'sir etayotganini aniqlashga ko'maklashadi. Bu tug'ma yoriqliklar sabab rinolaliya nuqsoniga ega bo'lgan bolani tashxislashda ayniqsa muhim. Individual yondashuv tamoyili shuningdek, bolaning yoshini va mazkur yoshga xos bo'lgan barcha ruhiy va jismoniy o'ziga xosliklarni e'tiborga olishni nazarda tutadi.

Tekshirish jarayonining davomiylik vaqti va tekshirish davomida qo'llanilgan materiallar hajmi bolaning yoshi va individual imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. Agarda tekshirish vaqti cho'zilib ketsa, bola toliqishi, kuzatuv natijalari esa asl holatdan nisbatan past ko'rsatkichni ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, toliqil holati bolada logopedga, tekshirish jarayoniga, keyinchalik esa – logopedik mashg'ulotlarga nisbatan negativ munosabatni yuzaga keltirishi mumkin.

Tekshirishning ko'rgazmaliligi va hissiyligi tamoyili. Rinolaliya nuqsoniga ega bo'lgan bolani tekshirish jarayoni qiziqarli, hissiy, jonli kechishi, bolada ijobiy hislarni uyg'otishi kerak. Tekshirish davomida o'quvchining yoshidan kelib chiqqan holda quyidagi vositalar qo'llaniladi:

- o'yinchoqlar, nutqiy o'yinlar, harakatli, didaktik va b. o'yinlar;
- predmetli, syujetli va mavzuviy va b. rasmlar;
- atrof-muhitni, tabiatni tasvirlovchi metarial.

U yoki bu turdagi ko'rgazmali materialdan foydalanish uni qo'llashdan ko'zlangan maqsad va bolaning qiziqishlariga bog'liq bo'ladi. Masalan, agarda umumiy motorikaning holatini tekshirish talab etilsa, mazkur faoliyatni harakatli o'yinlar jarayonida; agarda tovushlar talaffuzining holatini tekshirish talab etilsa, bunda logopedik o'yinlar yoki didaktik materiallarni qo'llagan ma'qul. Tekshirishning emotsionalligiga uni o'yin tarzida o'tkazish, yorqin, rangli materiallar qo'llash, bolaning faoliyat turlarini tez-tez o'zgartirish orqali erishiladi. Tekshirish jarayonining ko'rgazmaliligi va hissiyligi natijasida tadqiqotchi tomonidan bola bilan uzviy muloqotni o'rnatish imkoniyati yaratiladi, bu esa tekshirish jarayonini yo'nalganligini ta'minlaydi va bolani, ayniqsa birinchi sinf o'quvchisini kamroq toliqtiradi.

Tug'ma tanglay yoriqliklari sabab rinolaliya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni tekshirish jarayoni yuqorida sanab o'tilgan barcha tamoyillarga tayanadi. Tekshirish jarayonini mazkur tamoyillar asosida amalga oshirish bolani har tomonlama, kompleks tekshirish, tashxisni to'g'ri qo'yish, yaqin rivojlanish zonasini aniqlash va samarali logopedik ta'sirni amalga oshirish imkonini beradi. Tug'ma lab va tanglay yoriqliklariga ega bolalarni tekshirish jarayoni faqatgina individual tarzda amalga oshiriladi. Bu chuqurlashtirilgan, maktabning logopedik xonasi sharoitida aksariyat holatlarda ko'p bora amalga oshiriladigan tekshirish jarayonidir.

Mazkur toifaga mansub bolalarni tekshirish jarayonida quyidagi usullar qo'llaniladi:

shaxsiy hujjatlarni o'rganish (maktabgacha ta'lim tashkiloti, maktab tomonidan bolaga berilgan tavsifnoma);

anamnestik ma'lumotlarni o'rganish (bolaning rivojlanish tarixi, ota-onalar bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida);

turli mutaxassis-shifokorlarning xulosalarini o'rganish;

bolani o‘yin, o‘quv va boshqa faoliyat turlari jarayonida tekshirish;

tekshirishning obyektiv metodlari yordamida bolani tekshirish.

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, tug‘ma tanglay yoriqliklari bois rinolaliyaga ega bo‘lgan bolalarni qator maxsus tamoyillarga tayangan holda tadqiq qilishning yuqorida bayon etilgan tizimi nuqson tuzilishini, shuningdek, jismoniy, ruhiy va nutqiy rivojlanishdagi individual buzilishlarni o‘rganishni nazarda tutuvchi har tomonlama, kompleks tekshiruvni amalga oshirish imkonini beradi. Tekshirishning mazkur tizimi yaqin rivojlanish zonasini aniqlash, logopedik ta’limni tashkil etish va natijalarni obyektiv baholashning samarali yo‘llarini belgilash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Балакирева А.С. Логопедия. Ринолалия. Москва: Секачев, 2011.
2. Ермакова И.И. Коррекзия речи и голоса у детей и подростков. Москва: Просвещение, 1996.
3. Muminova L.R., Shokirova SH.D. Logopediya: Ochiq rinolaliyada korreksion-logopedik ish (tekshirish va bartaraf etish usullari). «Lesson press» nashriyoti: T.: 2022. 144 bet.
4. Филиппов А.В. К вопросу о вокальном дыхании // Голос и речь. 2011. №2. С. 56 – 66.
5. Черная Е.И. Воспитание голоса. Резонаторы // Голос и речь. 2012. №2 (7). С. 25 – 45.

Гапурова Дилноза Тадживаевна,
PhD, и.и.о доц кафедры логопедии ТГПУ имени Низами

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ С ТЯЖЁЛАМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация: В статье приводится четкое определение категории лиц с ограниченными возможностями здоровья, дается краткая характеристика тяжелых нарушений речи и особенностей развития таких детей. Автор постарался показать педогогам особенности разных видов тяжелых нарушений речи у детей дошкольного возраста. Приводятся определения и характеристика таких дефектов речи как дизартрия. В статье предлагаются программы для коррекции разных нарушений речи, авторские методики и рекомендации по содержанию адаптированных образовательных программ для детей с тяжелыми нарушениями речи. В конце статьи мы приводим большой список литературных источников, а также важных интернет-ресурсов для родителей, имеющих детей с проблемами развития.

Ключевые слова: адаптированная образовательная программа, дети с тяжелыми нарушениями речи, дизартрия.

Первые научные описания дизартрии появились в печати более 150 лет тому назад- Это были наблюдения известного немецкого невролога Литтля (1853), который, давая подробную клиническую картину ДЦП, отмечал специфические расстройства речи на фоне поражения моторных систем организма. Впервые термин «дизартрия» был использован в 1879 году Куссмаулем, который под этим понятием объединял все нарушения артикуляции.

С середины XX века исследователи начинают считать, что нарушения речи при дизартрии носят сложный характер, с которым не только связано расстройство тончайшей

координации мышц речевого аппарата, но и патология просодических характеристик устной речи.

Дизартрия - обобщенное название группы речевых расстройств, имеет несколько форм, каждая из которых характеризуется своей неврологической и речевой симптоматикой. Дизартрия - наиболее часто встречающиеся нарушения функционирования речеобразовательной системы.

«Дизартрия» - термин латинский, в переводе означает «нарушение членораздельной речи» - произношения. Нарушение звукопроизношения при дизартрии проявляются в разной степени и зависят от характера и тяжести поражения центральной нервной системы. В легких случаях попадаются отдельные искажения при произношении звуков, «смазанная речь», в более тяжелых наблюдаются и искажения, и замены, и пропуски звуков. Страдает темп, выразительность, модуляция, в целом произношение становится непонятным.

У детей с дизартрией дефекты звуковой стороны речи обусловлены нарушением иннервации речевого аппарата. Их устранение осуществляется в условиях длительной коррекции. На индивидуальных занятиях уделяется внимание развитию подвижности органов артикуляции, способности к быстрому и четкому переключению движений, устранению сопутствующих движений (синкинезий) при произношении звуков, нормализации просодической стороны речи. Специальное внимание уделяется формированию кинестетических ощущений. В связи с этим проводится комплекс пассивной и активной гимнастики органов артикуляции. Последовательность и длительность упражнений определяется формой дизартрии и степенью ее выраженности. У детей с тяжелой степенью дизартрии целесообразно в первую очередь формировать приближенное произношение трудных по артикуляции звуков, с тем чтобы на его основе развивать фонематическое восприятие и обеспечить усвоение программы на групповых занятиях. В течение года необходимо осуществить коррекционно-развивающую работу по уточнению произношения этих звуков и овладению в конечном итоге правильной артикуляцией. Необходимо также обращать особое внимание на овладение полноценной интонацией, выразительностью речи.

Дизартрия - это патология, которая обусловлена органическим поражением центральной нервной системы. По причине этого часто к нарушению речи прибавляется нарушение волевой сферы. Многие ученые сходятся во мнении, что коммуникативному развитию предшествует потребность в общении, стремление вступать в контакт со сверстниками и близкими взрослыми.Как отмечает М.И. Лисина, потребность в общении является одним из ранних социальных потребностей личности. С возрастом эта потребность расширяется и углубляется по форме и содержанию. По мере оформления потребности развивающегося общения, его мотивов, происходит

Становление коммуникативных умений личности .

Важнейшим неблагоприятным фактором является длительное пребывание в условиях частичной изоляции, невозможность полноценно передвигаться, общаться со сверстниками, участвовать в их играх. Речевые расстройства усугубляют нарушения коммуникации. Все это ведет к вторичной задержке психического развития вследствие невозможности накопления необходимого познавательного и сенсорного опыта, развитию черт тормозимости и аутизма, ранней десоциализации.

Исследователи общения в детском возрасте соглашаются с предыдущим автором, в исследованиях Л.И. Божович, М.И. Лисиной, В.С. Мухиной, А.А. Смирновой говорится, что движущей силой коммуникативного развития является становление и развитие мотивации к общению. Мотивом общения определяется партнер с такими качествами, ради которых ребенок инициирует обращение к нему или поддерживает инициированной им коммуникативной деятельности. Поэтому мотив общения совпадает с его объектом. Известно, что к коммуникативной деятельности побуждают различные мотивы, доминирующие в зависимости от ведущей деятельности и значимости общения ребенка: потребность в новых впечатлениях порождает познавательные мотивы общения, потребность в активном функционировании порождает деловые мотивы общения, потребность в признании и поддержке - личностные мотивы общения.

Исследуя коммуникативную сферу детей с речевыми нарушениями в игровой деятельности Л.Г. Соловьева выяснила, что общение в играх происходит преимущественно в однополых диадах, а постоянных игровых групп у детей не выявлено. В то же время, результаты исследований свидетельствуют, что игра может быть способом организации и презентации языковых средств, способом мотивации общения дошкольников с нарушением речи, но только в условиях специально организованного обучения .

У некоторых детей с нарушением речи преобладает внеситуативно познавательная форма общения. Они с удовольствием откликаются на предложение взрослого прочитать книгу, будут внимательно слушать несложные сюжетные тексты. Но после чтения не проявляют желания обсудить прочитанный текст, или поделиться эмоциями по тексту. В связи с тем, что у детей с нарушением речи монологическая речь недостаточно сформировано дети обычно не задают вопросов по содержанию прочитанного текста, и не могут сами пересказать прослушанное. Даже если в процессе беседы ребенок заинтересован в общении с взрослым, он постоянно переходит с одной темы на другую, познавательный интерес у него нестойкий, поэтому беседа длится всего 5-7 минут . При этой форме общения ведущую роль занимает деловой мотив, который удовлетворяется в общей игре дошкольников. Но в этом случае каждый участник игры или общения, обеспокоен тем, чтобы привлечь внимание к себе и получить оценку своим действиям. Дети не прислушиваются друг к другу демонстрируя только себя и свои качества, не получая желаемой одобрительной оценки для себя, проявляют нежелание общаться вообще.

Итак, общение мы рассматриваем для выявления особых потребностей ребенка и как средство их удовлетворения или компенсации. Таким образом, инициирование общения с другими детьми является важным фактором социализации личности дошкольника. Как показывает анализ психолого-педагогической литературы, коммуникативная деятельность детерминирована состоянием интеллектуального развития, на которое непосредственное влияние оказывает недоразвитие речи.

Определить особенности коммуникативного развития детей с дизартрией необходимо, поскольку отклонения со стороны коммуникативной сферы в дальнейшем будет приводить к нарушению социализации и адаптации

ребенка в обществе, что, в свою очередь, является необходимым условием для полноценного развития и раскрытия возможностей каждой личности и дальнейшего обучения в школе.

Таким образом, анализ научных источников показывает, что нарушение речи у детей пропорционально влияет как на их эмоциональную сферу, так и на развитие всех познавательных процессов в целом, что значительно ухудшает их поведение и будущую учебную деятельность в школе.

Список литературы:

1, Чиркина.Г «Коррекция нарушения речи» 2016г
2, Л.И. Белякова, Н.Н. Волоскова «дизартрия» 2009г
3, Агранович, З. Е. Логопедическая работа по преодолению нарушений слоговой структуры слова у детей 2001.
4, Андреева, Н.Г. Логопедические занятия по развитию связной речи младших школьников 2006.

МУНДАРИЖА

Талипова М. Проблемы инклюзивного образования и перспективы развития психологии в Узбекистане 3
Muminova L.R. Ilk yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishning mazmuni va shakllari 7
Рахманкулова Н.Х. Инновационный подход к организации учебного процесса в высших учебных заведениях 11
Nurkeldieva D.A. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida intellektida buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish 14
Abidova N.Z. Individual yondashuv asosida bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari 17
Бозоров О.Й. Принципы, достоинства и недостатки современной системы инклюзивного образования 20
Ахмедова З.М., Павловская **Э.Р.**. Роль арт-терапия в развитии словаря прилагательных у детей с моторной алалией 22
Ikromova N.I. Maxsus va inklyuziv ta’lim: an’ana, tajriba va innovatsiyalar 25
Xusanov A.A. “Inklyuziv ta’lim muhitida pedagogik faoliyatni tashkil etishning hozirgi kun muammolari” 27
Shukurova. D.Sh. Inklyuziv ta’lim va inklyuziyaning farqli tendensiyasi 31
Nosirova D. Duduqlanish nutq kamchiligini o‘rganishda turlicha yondashuvlar 34
Husniddinova B. Inklyuziv ta’limga jalb qilish bosqichlari 36
Akramova X. S., **Abdullayev M. G‘.** Инклюзив таълимни қўллаб-қувватлашдаги муммолар 40
Xusnuddinova, Z.X. Raximova D.X., To‘rayeva J.S.. Maxsus pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolari, Alohida ehtiyojli bolalarni ta’limiy va ijtimoiy inklyuziyasi 42
Baltabayeva D. Rinolaliyaning nazariy asoslari va etiologiyasi 45
Karabayeva dilbar isroilovna, Mirsobitova lobar mirziyod qizi. Maktabgacha ta’lim tizimida alohida yordamga muhtoj bolalarni Inklyuziv ta’limga yo‘naltirish 47
Xamidova M.P., Alikulova l. O‘yin faoliyatining rivojlanishi uchun zarur shartlar 50
Тахирова М.Э. Развитие внимания детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями 53
Ochilova G. F. Inklyuziv ta’lim bilan qamrab olinadigan alohida yordamga muhtoj bolalar toifalari 55
Salamova F., Abdrazakova N.. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta’limni rivojlantirish 58
Umarova S.M.. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishning xususiyatlari 60
Shukurova D.Sh. Inklyuziv ta’lim va inklyuziyaning farqli tendensiyasi 64
Azizova D.G., Aliyeva M.J.. «Tabiiy fan darslarida imkoniyati cheklangan o‘quvchilar nutqini rivojlantirish” ... 67
Raximberdiyev J.N.,.Ernazarova Z.K, Raximberdiyeva Ch.B.. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha dolzarb muammolar, alohida ehtiyojli bolalarni ta’limiy va ijtimoiy inklyuziyasi 70
Musayeva N.S. Nutqi me’yorda va anomal rivojlangan bolalar lug‘at zahirasini ontogenezda rivojlanish xususiyatlari....185
Xayitov L.R.. Egamberdiyeva F. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarni ta’lim jarayonida kasb-hunarga yo’naltirish maktabgcha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarining aqliy rivojlanishiga ta’sirini o’rganish va uni bartaraf etish yo’llari 190
Toshturdiyeva Z.D. Nutq nuqsonlarini bartaraf etishda hozirgi zamon logopedining roli 192
Egamberdiyeva Sh. A. Aqli zaif bolalarni o‘rganishning pedagogik-psixologik jihatlari 197

Xayitov L.R.. **Umarova K.,** Psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning dialogik nutqini o‘yin faoliyatida rivojlantirish 201
Toyirova M.M. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘ lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni Inklyuziv muhitga muvaffaqiyatli moslashtirish masalalari 202
Pulatova D.A. Aralash ta’limda sub’ekt faoliyati rotatsiyasi 205
Dehqonova M. G’. Eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalar emotsional intellekt operatsiyalari xususiyatlari 207
Karimova N. R. Imkoniyati cheklangan bolalarning huquqi va ularga qaratilgan e’tibor 209
Xusnuddinova Z.X. Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari 212
Xayitov L.R., O.Komilov. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning nutqini o’stirish texnologiyalari 214
Xayitov L.R.. Bo‘lajak defektologlarni kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish 216
Haqberdiyev J.A., **Oybekova M**. Koxlear implantli bolaning nutqini rivojlatirishning o’ziga xos xususiyatlari 218
Toshpulova N. Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo’lgan bolanlarni maktab ta’limiga o’rgatishda sistemali yondashish 222
Abdulxamidova G.N, Mamadolimova B. Mi. Alohida yordamga muhtoj, nogironligi bo’lgan shaxslarni oliy ta’lim musassasasida o’qitish ijtimoiylashtirish va reabilitatsiya muammolari va istiqbollari 225
Arslanova M.M. Bo‘lajak olinofrenopedagoglarda inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari 229
Даминова **М**. Бўлажак дефектологларга таълим бериш жараёнидаги касбий муҳим фазилатларни шакллантириш 232
Заирова Н.Б. Хожиева М. З. Развитие речи у умственно отсталых детей 235
Попова Ю.Ю. Абдуллаева Ф. Т. Нарушения речи у слабослышащих детей 239
Pulatova D.Z. Oliy ta’limda aralash ta’limni tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari 242
Salixova G.M. Maktab, oila va mahalla hamkorligini takomillashtirish maxsus extiyojli o‘smir bolalarda ijtimoiylashuv sifatlarini shakllantirish 247
Dehqonova M. G’. Alohida ehtiyojga ega bolalardagi o‘smirlik davri stress holatlarini diagnostik va korreksion yoritilganligi 249
Ажимова З.Г. Особенности психомоторного развития детей с алалию 253
Xusniddinova B.X.. O‘qituvchisi o’qituvchining deontologik kompetentligini rivojlanish masalasiga nazariy va metodologik yondashuvlar 255
Xusnuddinova Z.X. Alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari. Alohida yordamga muhtoj (ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta’limida o‘qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari....259
Nurboeva H.B. Alohida yordamga muhtoj bolalar ota-onalarini psixologik va pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash milliy qadriyatlarimizning asosi – oiladir 346
Egamnazarov M.Yu.. Maxsus maktab o’quvchilariga ma’naviy tarbiyani tashkil etishning psixologik masalalari (eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar misolida) 348
Xayitov L.R., **Musayeva F.**. Alohida yordamga muhtoj bolalar manfaatlari yo‘lidagi idoralararo o‘zaro hamjihatlik 351
Заирова Н.Б.,.Алимова А.У. Формирование интонационной стороны речи у дошкольников с дизартрией....353
Egamberdiyeva T.A. Autizm sindromli bolalarning nutqidagi kamchiliklar va korreksion metodikalar....357

Sheranova S, Qarshiboyev A.A. Inklyuziv ta'limda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ijtimoiy maishiy yo'naltirish mashg'ulotlarini korreksion yo'nalganligining amaliy ahamiyati 359
Yunusov M.X., **Gapparova F.A**. Bolalar serebral falaji kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari 363
Xayitov L.R., To'lqinova O. Psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko'nikmalarini shakllantirish 368
To'lanboyev J. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda leksik va grammatik tuzilmalarni shakllantirish tizimi 370
Xovodillayev M, **Pardayev J**. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni nutqini rivojlantirish texnologiyasi 373
Xovodillayev M, **Alimqulov M**. Aqli zaif bolalarda nutqining rivojlanishi 376
Латипова У, Джаватова М. Организация педагогического процесса в ДОО. Инклюзивное образование....379
Muzaffarova X. Ilg'or axborot texnologiyalari asosida bolalar nutqini rivojlantirish 382
To'raqulov T.. Oilaviy bolalar uylari va ularning ahamiyati 385
Карлыбаева Ж. Особенности развития речи умственно отсталых учащихся на уроках труда....389
Xamidova M.P, Sultonova D. Autizm spektrli bolalar bilan ishlashda qum terapiyasidan foydalanish usullari 393
Qosimova N. Nutq kamchiligi bo'lgan 6 yoshli bolalarda kommunikativ va nutqiy ko'nikmalarni o'yin faoliyati asosida shakllantirish 395
Suvankulova S., **Zoirova M.Y**. Ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilarni o'rganuvchi fan va uning rivojlanishi uchun xissa qo'shgan olimlar....398
Муродова Ш.Д. Развитие речи дошкольников в играх 400
Abutova Sh. O'. Nutq patologiyasining turli klinik shakllarida fonologoritmik ishning o'ziga xos xususiyatlari 403
Xodjabekova S.A. Maktabgacha ta'limning pedagogik jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish 406
Temurova G.X., **Quvonov S.Bi**. Umumiy nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning leksik-semantik jihatini rivojlantirish 409
Egamberdiyeva N. A. Autizm sindromli bolalarning o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari 413
Isoqjonova D.M. Eshitishida muammolari bo'lgan o'quvchilarda yozma nutq malakalarini shakllantirishning o'ziga xosligi 417
Mamatova A. B, **Sherqo'ziyeva D.** O'zbek xalq folklori- inklyuziv ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishning muhim omili 419
Mirsaid Y. X, Gapparova F.A. Bolalar serebral falaji kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari 421
Yunusov M. X. Eshitish idrokini rivojlantirish ustida ish olib borish tizimi 426
Талипова М. Maxsus pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolari, alohida ehtiyojli bolalarni ta'limiy va ijtimoiy inklyuziyasi 430
Umarova S.M.. Inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishning xususiyatlari 434
Рахманкулова Н. Инновационный подход к организации учебного процесса в высших учебных заведениях 438
Якубжанова Д.Б, Азимова Н.М. Компоненты развития инклюзивного образования для учащихся с нарушением слуха в Узбекистане 441
Xamidjonov A.U. Yangi O'zbekistonda paralimpiyaning rivojlanishi 445
Abdullaeva Shakhlo Ibrokhimjon qizi. Inclusive pedagogies: empowering children with disabilities through information technology education 448

Raxmatova D. A. Duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishining o'ziga xosligi 452
Turdaliyeva Sh.H. Maktabgacha yoshdagi bolalarga o'qishni o'rgatishning didaktik asoslari 457
Sherqo'ziyeva D.A. Ixtisoslashtirilgan imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab o'quvchilarini ekologik savodxonlikka o'rgatish yo'llari 461
Сергей Александрович Завражин. **Марина Михайловна Фомина**. Особенности профессионального самоопределения подростков группы социального риска 463
Попова Ю. Ю, **Агаджанова А.В**. Кинезиологический подход в преодолении речевых нарушений 466
Талипова М. Проблемы инклюзивного образования и перспективы развития психологии в Узбекистане 469
Пулатова Д.А. Возможности смешанного обучения как фактор подготовки кадров для инклюзивного образования 474
Dehqonova M G'i. **Ikromova F. M**. Alohida ehtiyojga ega bolalarda o'zini - o'zi anglash va o'zini - o'zi qadrlashni pedagogik-psixologik diagnostikasi 476
Попова Ю.Ю, **Журбенко М.Э**. Дислексия и дисграфия у детей..... 479
Xusanova D.A. Inklyuziv ta'limning samarali va tizimli jihatlari 482
Заирова Н.Б., Игамбердиева К.Ш.. Влияние билингвизма на развитие ребенка 485
Заирова Н.Б.. Коррекции в логопедическом работы при устроение речевые нарушения у детей младшего школьного возраста 488
Mamatova A.B, Sherqo'ziyeva D. A. Umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimida inklyuziv ta'limni barqaror rivojlantirish istiqbollari..... 495
Муродова Ш.Д. Педагогическая и психологическая поддержка родителей детей с ограниченными возможностями..... 498
Samandarova A. Umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimida inklyuziv ta'limni barqaror rivojlantirish istiqbollari 501
Shamsiyeva S.Y. Maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar shaxsi rivojlanishiga jamoaning ta'siri..... 504
Salixova G.M. Maktab, oila va mahalla hamkorligini takomillashtirish maxsus extiyojli o'smir bolalarda ijtimoiylashuv sifatlarini shakllantirish 507
Xayitov L.R., **Egamberdiyeva F.**. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'lim jarayonida kasb-hunarga yo'naltirish 589
Xayitov L.R., **F.Abdusalomova**. Maktabgcha yoshdagi bolalar nutq kamchiliklarining aqliy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish va uni bartaraf etish yo'llari 592
Toshturdiyeva Z.D. Nutq nuqsonlarini bartaraf etishda hozirgi zamon logopedining roli 595
Egamberdiyeva Sh.A. Aqli zaif bolalarni o'rganishning pedagogik-psixologik jihatlari 600
Xayitov L.R.,**.Umarova K**. Psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning dialogik nutqini o'yin faoliyatida rivojlantirish 603
Toyirova M.M. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo' lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni inklyuziv muhitga muvaffaqiyatli moslashtirish masalalari 605
Temurova G.X, **Jalilova S.**. Autizmli bolalarni korrektsiyalashda kompyuterli o'yinlarni yaratish 607
Abdullaeva Sh.I. Inclusive pedagogies: empowering children with disabilities through in formation technology education.....611
Rahimova M.I. Alohida yordamga muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasi, Oilada va jamiyatda o'z o'rnini toptirish 614
Pulatova D.A. Aralash ta'limda sub'ekt faoliyati rotatsiyasi 617
Dehqonova M. G'.. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar emotsional intellekt operatsiyalari xususiyatlari 619

Amirsaidova Sh.M. **Xojiakbarova R.M**. Maktabgacha yoshdagi daun sindromli bolalarni elementar marematik tasavvurlarni shakllantirishda numikon metodini qo'llashning afzalliklari.....621
Karimova N. R. Imkoniyati cheklangan bolalarning huquqi va ularga qaratilgan e'tibor 625
Xusnuddinova Z.X. Alohida yordamga muhtoj (ko'rishida nuqsoni bo'lgan) bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari.....628
Xayitov L.R., **Komilov O.**. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning nutqini o'stirish texnologiyalari 631
Xayitov L.R.. Bo'lajak defektologlarni kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish 632
Haqberdiyev J. A, **Oybekova M**. Koxlear implantli bolaning nutqini rivojlatirishning o'ziga xos xususiyatlari 635
Toshpulova N. Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolanlarni maktab ta'limiga o'rgatishda sistemali yondashish 638
Pulatova D.A. Oliy ta'limda aralash ta'limni tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari 642
Salixova G.M. Maktab, oila va mahalla hamkorligini takomillashtirish maxsus extiyojli o'smir bolalarda ijtimoiylashuv sifatlarini shakllantirish 647
Xasanova M.M, **Shodmanov Q.O**. Rivojlanishida nuqsoni – diqqat yetishmovchilik sindromi bor bolalarning tibbiy reabilitatsiyasi masalalari 650
Sadirova K., **Abdullayeva M.**. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini tasviriy faoliyat jarayonida rivojlantirish.....653
Заирова Н.Б., **Шукуруллаева Х.Ш.**. Важность артикуляционной гимнастики для дошкольников при устранении и профилактики нарушения речи 655
Попова Ю.Ю. Особенности эмоциональной сферы детей с ранним детским аутизмом.....659
Тахирова М.Э. Логопедическая ритмика как средство развития речевых, двигательных и познавательных способностей детей с нарушениями речи 661
Dehqonova M.G'. Alohida ehtiyojga ega bolalardagi o'smirlik davri stress holatlarini diagnostik va korreksion yoritilganligi.....663
Kaxxarova M.M. Mustafayeva R.M. Bola shaxsini rivojlanishida nutqni roli.....666
Xusnuddinova Z. X. Alohida yordamga muhtoj bolalarning maxsus va inklyuziv ta'limida o'qitishning zamonaviy korreksion-pedagogik texnologiyalari.....668
Abutova Sh.O'., **Nizamova M.R**. Logoritmik mashg'ulotlarda talaffuzini rivojlantiruvchi mashqlarni qo'llash 671
Arifxodjayev G'. S. Isarova Shoira Bozorbekovna. Ko'zi ojiz bolaning hayoti va kundalik faoliyati uchun predmetli tasavvurlarni idrok etishni o'rgatish usullari 673
Aralova I. M. Aqliy nuqsonga ega bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishning mazmuni va nutqini tekshirish usullari 677
Baxritdinova G.E. Bolalarda uchraydigan tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda logopedik texnologiyalardan foydalanish.....680
Abdujabborova M., Aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning lingivistik asoslari.....684
Temurova G.X. Kelajak avlod tarbiyasida mehnatning roli 687
Ishmatova O.S. Alohida ehtiyojli bolalar fonematik idroki va uning rivojlanganlik darajasini tekshirish metodikalari.....691
Akramova X.S. **Abatbayeva A.J**. Inklyuziv guruhlarda aqli zaif bolalar tovush talaffuzining buzilishini korreksiyalash.....697
Akramova X.S, **Akramova M.M**. Koxlear implantant bolalarda nutq nuqsonlarni korreksiyalash 700
Хакбердиев Ж.А. Логоритмика, как форма коррекцинно-логопедической работы по преодолению заикании у детей 702
Ishmatova O.S. Alohida ehtiyojli boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmika texnologiyasining korreksion imkoniyatlari.....705

Sheraliyev S. T, **Toshpo’latova M**. Korreksion mashg’ulotlar jarayonida kar va zaif eshituvchi o’quvchilarni nutqiy faoliyatga o’rgatishning samarali texnalogiyalari....709
Маматова М. Б. Дизартияли болаларда моторикани ривожлантириш- нутқни ривожлантиришнинг етакчи омилидир....713
Ishmatova O.S. Alohida ehtiyojli boshlang‘ich sinf o’quvchilar nutqini rivojlantirishda fonetik ritmikadan foydalanish ilmiy-metodik muammo sifatida....715
Zakirova S.B., Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limda mutaxassis talabalarni tayyorlashda ta’limni qisqacha mazmuni....718
Nurboeva H.B. Alohida yordamga muhtoj bolalar ota-onalarini psixologik va pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash milliy qadriyatlarimizning asosi – oiladir....721
Egamnazarov M.Y.. Maxsus maktab o’quvchilariga ma’naviy tarbiyani tashkil etishning psixologik masalalari (eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar misolida)....723
Xayitov L.R.,**Musayeva F**. Alohida yordamga muhtoj bolalar manfaatlari yo‘lidagi idoralararo o‘zaro hamjihatlik....725
Egamberdiyeva N.A. Autizm sindromli bolalarning nutqidagi kamchiliklar va korreksion metodikalar....727
Qarshiboyev A.A, **Sheranova S**. Inklyuziv ta’limda ko’rishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ijtimoiy maishiy yo’naltirish mashg’ulotlarini korreksion yo’nalganligining amaliy ahamiyati....730
Xayitov L.R.. **To’lqinova O.**. Psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq ko‘nikmalarini shakllantirish....734
Muzaffarova X. Ilg‘or axborot texnologiyalari asosida bolalar nutqini rivojlantirish....736
To‘raqulov T.. Oilaviy bolalar uylari va ularning ahamiyati....738
Suvankulova S.. **Zoirova M.** Ko’zi ojizlar va zaif ko’ruvchilarni o’rganuvchi fan va uning rivojlanishi uchun xissa qo’shgan olimlar....742
Abutova Sh.O’, Nutq patologiyasining turli klinik shakllarida fonologoritmik ishning o’ziga xos xususiyatlari....745
Egamberdiyeva N.A. Autizm sindromli bolalarning o‘ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari....748
Xakimova G.A.. Oilaviy hayotga tayorlanishning muhim tamoillari....752
Isoqjonova D.M. Eshitishida muammolari bo‘lgan o‘quvchilarda yozma nutq malakalarini shakllantirishning o‘ziga xosligi....754
Po‘latho‘jaeva M.R.. **Sharipovna Sh.Z.** Eshitish idrokini rivojlantirishda o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish....757
Mamatova A.B. Sherqo’ziyeva D. O’zbek xalq folklori- inklyuziv ta’lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishning muhim omili....759
Salixova G.M. Maktab, oila va mahalla hamkorligini takomillashtirish maxsus extiyojli o‘smir bolalarda ijtimoiylashuv sifatlarini shakllantirish....762
Nosirova U.A., **Zayniddinova R.Sh.**. Asab-ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalarni bilish jarayonini rivojlantirish usullari....765
Муродова У.Д, Ходжаева Ф. “Суяк – таянч аппаратининг патологик бузилишлари” мавзусини инновацион технологиялар асосида ўқитиш....768
Raxmatullayev A., **Xasanova Y.M**. Og‘ir nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarning psixofiziologik xususiyatlari....770
Сайфутдинова Н.Н.. **Темирова У.Б**. Ташқи муҳит омилларининг ҳомиладорлик даврига ва ҳомилага таъсири....773
Safarova S.O., Muminova M.X. Alohida yordamga muhtoj bolalarni maktabgacha ta’lim muassasisiga tayorlashning tizimli yondashuvi....776

Тахирова М. Значение артикуляционной гимнастики при формировании лексико-грамматического строя речи у детей дошкольного возраста 779
Arifxodjayev G'S, **Azimova Z.N**. Dislaliya nutq kamchiligini elektron mobil ilovalar asosida bartaraf etish....781
Shoaxmedova S.K, **Raximova I.Sh**. Inklyuziv ta`lim sharoitidagi imkoniyati cheklangan o'quvchilar lug'at boyligini oshirish yo'llari....785
Ахмедова Д.Ф, Игамбердиева К.Ш. Нарушение развитие речи у детей с детским церебральным параличом и пути их преодоление 790
Yunusov M.X, Gapparova F.A. Bolalar serebral falaji kelib chiqish sabablari, realibitatsion davolash usullari....794
Xamidova M.U.. Alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim tashkilotlarga jalb etishda ota-onalarning roli 799
Dehqonova M.G'. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar emotsional intellekt operatsiyalari haqida....802
Абидова Н.З, Эркинжонова М. Н. Создание инклюзивной образовательной среды для детей с особыми образовательными потребностями 804
Abidova N., Sanoqulova B.Y. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarda kommunikativ faoliyatni korreksiyalashning asosiy usullari 808
Gapurova Dilnoza Tadjibayevna, Muhammadsharipova Nafisa. Afaziya -sistemali nutq buzilishi sifatida 813
Toxtiyarova Sh.E. Inklyuziv ta'lim sharoitida ta'limda qiyinchiligi bo'lgan bolalar toifasini aniqlash muammolari 815
Shokirova Shaxnoza Dilmurodovna. Tug'ma lab va tanglay yoriqliklari oqibatida rinolaliya nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni o'rganish tamoyillari 819
Гапурова Дилноза Тадживаевна. Особенности коммуникативных навыков детей с тяжёлами нарушениями речи 823

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti tomonidan 2023-yil 27 oktabr

«MAXSUS VA INKLYUZIV TA’LIM: AN’ANA,TAJRIBA VA INNOVATSIYALAR» MAVZUSIDA RESPUBLIKA ANJUMANI TEZISLARI TO’PLAMI